

Turana qılıncdan daha kəskin, ulu qüvvət
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət!
(H. Cavid)

Ədəbiyyat

5-11

(Orta məktəb şagirdləri, abituriyentlər,
MİQ və sertifikatıya hazırlaşanlar üçün vəsait)

Mövzular

Nəzəriyyə

Sxemlər qrafiklər

Cədvəllər

YENİLƏNMİŞ V NƏŞR
2022

ƏDƏBİYYAT

5-11-ci sinif

**Kurikulum (Yeni Təhsil Proqramı) əsasında
VƏSAİT**

**Orta məktəbin 5-11-ci sinif şagirdləri, abituriyentlər və MİQ-ə
hazırlaşanlar üçün**

DOI: <https://doi.org/10.36719/2022/401>

Bakı. 2021

GİRİŞ

Ədəbiyyat həyatı, hisləri, düşüncələri, arzu və istəkləri bədii şəkildə, obrazlı formada əks etdirən söz sənətidir.

Ədəbiyyat ərəb dilində olan “**ədəb**” sözündən götürülmüşdür. “Ədəb” mərifət, qanacaq deməkdir. Çünki ədəbiyyatın məqsədlərindən biri insana mənəvi zövq verməkdirsə, digər məqsədi onu tərbiyə etmək, zənginləşdirməkdir.

Ədəbiyyat incəsənətin bir sahəsidir. “Ədəbiyyat və incəsənət” ifadəsinin işlənməsi təsadüfi deyil. Çünki ədəbiyyat incəsənətin ən böyük sahəsidir və incəsənətin digər sahələri öz mənbəyini, əsasən, ədəbiyyatdan alır.

Ədəbiyyat iki qol üzrə yaranıb inkişaf etmişdir:

1. Şifahi

2. Yazılı

Ədəbiyyatı öyrənən elm **ədəbiyyatşünaslıq** adlanır və bu elmin üç əsas sahəsi vardır:

1. Ədəbiyyat tarixi;

2. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi;

3. Ədəbi tənqid.

➤ **Ədəbiyyat tarixi** ən qədim dövrlərdən bu günə qədər ədəbiyyatın keçdiyi inkişaf yolunu, həmçinin müxtəlif dövrlərdə yaşamış sənətkarların həyat və fəaliyyətini, yaradıcılığını xronoloji ardıcılıqla öyrənir.

➤ **Ədəbiyyat nəzəriyyəsi** bədii ədəbiyyatın ümumi qanunauyğunluqlarını, ədəbi növ və janrları, əsərin dil-üslub xüsusiyyətlərini, yaradıcılıq metodlarını, əsərin məzmun və forma xüsusiyyətlərini, bədii təsvir və ifadə vasitələrini, süjet və kompozisiyanı və s. öyrənir.

➤ **Ədəbi tənqid** müasir ədəbi prosesi öyrənir, bədii əsərə qiymət verir, onun müsbət və ya mənfi cəhətlərini üzə çıxarır, yazıçı ilə oxucu arasında bir növ vasitəçi rolunu oynayır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan sənətkarlar bunlardır: **F.Köçərli, S.Mümtaz, H.Araslı, M.Arif, M.Cəfər, M.Təhmasib, F.Qasımzadə, M.İbrahimov, K.Talıbzadə, M.Cəlal, Ə.Mirəhmədov, Ə. Ağayev, M.Hüseyn, B.Nəbiyev, Y.Qarayev** və b.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi bu dövrlərə bölünür:

- ✓ Qədim dövr (ən qədim dövrlərdən XIII əsrə qədər)
- ✓ Orta dövr (13-16-cı əsrlər)
- ✓ Yeni dövr (17-ci əsrdən 20-ci əsrin əvvəllərinə qədər)
- ✓ Ən yeni dövr (1920-ci illərin əvvəllərindən bu günə qədər).

V SİNİF ANA MARAL

Kənddə məşhur ovçu kimi tanınan Nurəli kişi meşədən çox pərişan qayıtdı. Arvadı Fatimə, oğlu Bəhrüz onu qarşılamağa çıxdılar. Kişi fikir dəryasına qərç olmuşdu. Fatimə bir addım irəli atıb ərinin çiyindən lüləsi aşağı sallanan tufəngi götürmək istədi. Nurəli kişi ona mane oldu. Ağır addımlarla evin arxasına keçdi. Tufəngi çiyindən aşırı. Arvadının və oğlunun gözləri qabağında neçə il yoldaşlıq etdiyi tufəngin lüləsindən tutub onu daşa çaxdı.

- Daha günaha batmaq istəmirəm!.. Oğlum, Bəhrüz, bundan sonra sən qazancını yeməli olacaşıq. Bir də əlimə tufəng almaram. Meşədən elə utanıram, elə xəcalət çəkirim ki, bir də ora dönməyə üzüm gəlməz. Sən isə, ay bala, çörəyi tufəngdən yox, torpaqdan çıxartmalısən.

Bəhrüz atasının dərdinə şerik olmaq istədi:

- Atacan, sən qərarın səbəbsiz deyil, sən hər saat fikrindən dönən adam deyilsən.

Ata dərinədən nəfəs alıb başına gələn əhvalatı danışmağa başladı:

- Altmış ildir, ovçuluq eləyirəm. Altmış ildir, marala, ceyrana, turaca, kəkliyə - meşənin sərvətinə, dövlətinə güllə atıram. Hamı bilir ki, kefidən yox, sizi yaşatmaq üçün güllə atıram. Altmış ildə bir dəfə də olsun, meşə mənim xətrimə dəyməyib, məni əliboş qayıtarmayıb. Bu gün isə...

Fatimə hövsələsini basa bilmədi:

- A kişi, tez ol, mətləb üstə gəl!

- Arvad, bu gün bir ana maralı xallı bəbir qova-qova mənə tuş etdi. Bəbirə güllə atdım, aralandı. Onun ovuna özüm yiyələndim. Maral qaçdı, mən qovdum, mən atdım, o sindi, nişangahdan yayındı. Yalnız bir səmtə can atırdı. Hiss edirdim ki, körpə balaları var, özünü onlara çatdırmaq istəyir. İkimiz də üzülüb əldən düşmüşdük. Nə o qaçıb canını qurtara bilirdi, nə də mən əl çəkirdim...

Axırda yazığı qovub çıxılmaz bir qayalığa saldı. Lap yaxına gəlib xeyli tamaşa etdim. Gördüm yox, maral heç özündə deyil, tez-tez həmin səmtə boylanır. Tufəngi gözümün tuşuna qaldırdım, niyyətini başa düşən maral yanıqlı bir mələti ilə mənə yalvardı. Tufəng gözlərimdən enmədi. Birdən möcüzə baş verdi. Maralın soyuq daşlara fısqıran isti südü gözlərimi tutdu. Peşmançılıq var gücülə əllərimi vurdu. Tufəngi çiyinə keçirib marala yol göstərdim. Yazıq heyvan məni anladı. Qabağıma düşdü, yola düzəldik. Amma gözlərindəki təlaş çəkilib getmirdi. Bilirdim ki, xallı bəbirin zəhmi onu titrədir. Ana maralı bu məskəndə tək qoymaq olmazdı. Birdən şaqılı qopdu. Qayanın arasında pusquda duran xallı bəbir ox kimi süzüb maralı süpürdü. Tufəngin nə vaxt açılmasından xəbərim olmadı. Onu gördüm ki, xallı bəbir qorxunc bir nərilə ilə yerdə, maralın ayaqları altında qıvrılır. Maralı düz balalarının yanına qədər ötürdüm. Geri döndüm. Bundan sonra acından ölsəm də, ovçuluq eləməyəm, nahaq qan tökməyəm.

Fatimə ərinə təsəlli verdi:

- Ay kişi, sən ki ən böyük xeyirxahlıq eləmişən, day niyə qəm dəryasına batırsan?

- Bəs indiyə kimi?..

Aradan bir az keçəndən sonra Nurəli kişi fikirdən xəstəliyə düşdü. Nə qədər dava-dərman elədilər, nə qədər çiçəklərdən məlhəm düzəldilər, xeyri olmadı, kişi şəfa tapmadı. Bir gün Bəhrüz loğman kimi bir el həkiminin sorağını aldı. Çətinliklə olsa da, həkimi tapıb atasının üstünə gətirdi. Həkim qoca ovçuya baxan kimi dərdinə əşina oldu:

- Ay bala, heç bilmirəm, necə deyim, xəstənin davası əlacsız yerdədir. O, bir kasa maral qatığı içsə, anadangəlmə olar.

- Həkim, maralın südünü tapmaq müşkül məsələdir, o ki qatığı ola...

Həkim hamını ümitsiz vəziyyətdə qoyub getdi.

Xəstə lap ağırlaşmışdı, dinib-danışmırdı. Ana-bala onun yastığının qırağından çəkilmirdilər. Gecə vaxtı xəstə dil açdı:

- Arvad, qab götür eşiyə çıx, maral mənə süd gətirib.

Fatimə elə bildi, ərinin son nəfəsidir, sayıqlayır. Ancaq özünü sındırmadı, sərnici götürüb bayıra çıxdı. Təəccübdən yerində dondu.

İribuynuzlu, qumral ana maral astanada dayanmışdı. Onun yelinədən süd axırdı. Fatimə tez sərnici bulaq kimi qaynayan südün altına tutdu. Sərnici ağappaq köpüklü südlə doldu. Arvad baxıb-baxıb ah çəkdi:

- Həkim qatıq demişdi, ay maral, sən süd verirsən...

Fatimə südlə dolu sərnici götürüb içəri keçmək istəyəndə maral ona mane oldu. İsti südün içinə hər gözündən bir damla yaş saldı. Süd o saat qatığa çevrildi. Fatimə maralın üzünü, gözünü tumarlayıb yola saldı.

❖ **İdeyası:** Yaxşılıq heç vaxt itmir

❖ **Janrı:** Əfsanə

❖ **Əfsanədə iştirak edən surətlər:** Nurəli kişi, Fatimə, Bəhrüz, Həkim, Ana maral

YETİM İBRAHİMİN NAĞILI

Biri var idi, biri yox idi, yoxsul bir ovçu var idi. Ancaq bu ovçu başqa ovçulara bənzəmirdi. Ömrü boyu nə bir heyvan öldürmüşdü, nə bir quş yaralamışdı. Bəli, bu ovçunun qan tökməkdən xoşu gəlməzdi.

Onun min bir hava çalan gözəl tütəyi, bir də at tükündən toxunmuş möhkəm bir cələsi var idi. Gündə meşəyə gedər, cələni qurardı, özünü də bir tərəfdə oturub tütəyi çalardı. Ovçu gözlərdi, elə ki quşların birisi cələyə girdi, ipi çəkərdi, quşu tutub evinə gətirərdi. Beləliklə, onun evi həmişə cürbəcür quşlarla dolu olardı. Həm onları yemlər, bəslər, oxudub qulaq asar, həm də hərdən bir-ikisini satıb çörəkpulunu çıxarardı. Ovçunun İbrahim adlı balaca bir oğlu var idi. Günlərin bir günündə, İbrahim boya-başa çatmamış atası xəstələnib öldü. Dul arvadla balaca İbrahim gündəlik çörəkpuluna da möhtac qaldılar.

İbrahim balaca olsa da, səbirli, dözümlü, iradəli uşaq idi. Nə qədər çətinlik çəkdiyənsə də, İbrahim atasından yadigar qalmış tütəyi və cələni satmadı.

Ay keçdi, il dolandı, İbrahim böyüyüb cavan bir oğlan oldu. Çox yoxsul və atasız olduğundan ona yetim İbrahim deyirdilər.

Elə ki İbrahimin on beş yaşı tamam oldu, anasına dedi:

– Ana, mən daha uşaq deyiləm. Gətir atamdan qalan tütəyi, bir də cələni mənə ver, sabahdan ova gedəcəyəm.

Anası gətirib tütəyi də, cələni də ona verdi.

İbrahim tezdən durub meşəyə getdi. Axşam qaranlıq düşəndə əliboş, yorğun halda evlərinə qayıtdı.

Günlər keçdi, həftələr dolandı. İbrahim tütəyi çalmağı, cələni qurub pusquda durmağı öyrəndi. Birinci gün İbrahimin cələsinə çox gözəl bir quş düşdü. Quşun hər tükü bir rəngə çalır. İbrahim sevənə-sevənə quşu evə gətirib qəfəsə saldı. Gecəni yatdılar. Səhər durub gördülər ki, quş rəngbərəng bir yumurta yumurtlayıb. İbrahim yumurtanı götürüb şəhərə çıxdı.

Bu şəhərdə çox acgöz və hiyləgər bir tacir var idi. Yumurtanı İbrahimin əlində görcək çağırırdı ki:

– Ay yetim! O yumurtanı neçəyə deyirsən? Sat, alım.

İbrahim tacirin necə pis adam olduğunu bilirdi. Odur ki, qəsdən yumurtanı çox baha dedi. Tacir heç bir söz danışmayıb pulu verdi, yumurtanı aldı. Sabahısı yuxudan durub gördülər ki, quş bir yumurta da yumurtlayıb. İbrahim bu yumurtanı da aparıb tacirə satdı. Bundan sonra quş hər gün bir yumurta yumurtlayırdı. İbrahim də aparıb tacirə satırdı, dolanırdılar.

İbrahim çox ağıllı oğlan idi. O bilirdi ki, tacir bu yumurtadan xeyir götürməsə, belə baha qiymətə almaz. Buna görə də o, taciri güdməyə başladı. Gördü ki, hiyləgər tacir yumurtanı aparıb birə-on baha qiymətə padşaha satır. Bu gündən İbrahim yumurtaları daha tacirə satmayıb birbaşa padşahın yanına aparmağa başladı.

Beləliklə, müftə gəlir tacirin əlindən çıxdı. O, İbrahimdən intiqam almaq üçün padşahın yanına gəlib dedi:

– Padşah sağ olsun, sən niyə hər gün bu qədər pul verib bu yumurtaları alırsan? Yetim İbrahimin evində gözəl bir quş var, bu yumurtaları verən həmin quşdur. Quşu İbrahimin əlindən al, quş da sənə olsun, yumurtaları da.

Söz padşahın ağına batdı. İbrahimi çağıraraq əmr elədi ki, evindəki quşu gətirib mənə verməlisən.

İbrahim o saat başa düşdü ki, bu hiylə tacirdən keçib. O heç bir söz deməyib evə getdi, quşu gətirib padşaha verdi. İbrahim yenə də gündəlik çörəkpuluna möhtac qaldı, tütəyini və cələsini götürüb meşələrə, dağlara getdi. O, gündə ya bir kəklik, ya bir bildirçin, ya bir bülbül tutar, gətirib satar, dolanırdı.

İbrahim bütün şəhərdə şöhrət qazanmışdı. Tacir nə qədər çalışırdı ki, yenə də İbrahimi ələ alsın, mümkün olmurdu. İbrahimin tacirdən zəhləsi gedirdi.

Günlərin birində tacir özünü padşahın yanına salıb dedi:

– Padşah sağ olsun! Bu quş təkdir, ürəyi sıxılır. Sən İbrahimi göndər, bunun yoldaşını da gətirsin.

Padşah İbrahimi çağıraraq ona qırx gün möhlət verib dedi:

– Qırx günə kimi bu quşun yoldaşını tutub gətirməsən, boynunu vurduracağam.

İbrahim evə döndü. Cələni və tütəyi götürüb meşəyə getdi. Axır ki, min bir əzab-əziyyətlə quşun yoldaşını tutub gətirdi, padşaha verdi. Bu qədər zəhmətə, belə böyük xidmətə görə padşah ona nə bir mükafat verdi, nə də “sağ ol” dedi. İbrahim tacirin çox pis adam olduğunu əvvəldən bilirdi. İndi gördü ki, padşah ondan da pisdir.

Bir gün tacir özünü yenə padşahın yanına salıb dedi:

– Padşah sağ olsun, dünyagörmüş qoca kişilərdən soruşub öyrənmişəm ki, ağ divin bağında səməngül adlı bir gül var. Bu quşlar gerek ildə bir dəfə həmin gülü qoxlayalar. Əgər qoxulasalar, özlər.

Padşah İbrahimi çağırırdı ki, gerek gedib ağ divin bağından səməngülü gətirəsən. Yoxsa mənim quşlarım ölər.

İbrahim baxdı ki, bu padşah, doğrudan da, lap axmaqdır. Axmaqdan da hər şey gözləmək olar. Odur ki, daha bir söz deməyib evlərinə gəldi. Çox fikirləşdi, düşündü, axırda bu qərara gəldi ki, gedib dünyagörmüş qocalarla məsləhətləşsin.

Bu şəhərdə qoca bir kişi var idi. İbrahim onun yanına gəlib başına gələni əvvəldən axıra kimi danışdı. Qoca çox diqqətlə qulaq asıb dedi:

– Oğlum, bunlar hamısı o tacirin işləridir. Sən yumurtaları ona satmadığın üçün əlindən böyük bir qazancı çıxıb. O, indi səndən bu heyfi almaq istəyir. Eşitdiyimə görə, belə bir gül var, oğlum, özü də sən tutduğun həmin quşlar ancaq o gül olan yerdə yaşayırlar. Eşitdiyimə görə, elə ağ div də o gülü öz bağında saxlayır ki, həmin quşlar həmişə onun bağında olsunlar...

...Qoca bağın hansı tərəfdə olduğunu dedi, necə getmək lazım olduğunu öyrətdi. Üstəlik, bunu da dedi ki, sən gərək elə edəsən, div səni görməsin.

İbrahim qocanın bütün dediklərini yadında saxlayıb evlərinə gəldi. Hazırlıq görüb yola düşdü. Gecəni gündüzə qatdı, gündüzü gecəyə, az getdi, çox getdi, dərə, təpə, düz getdi, axırda gəlib ağ divin bağına çatdı. Bağın hasarı o qədər uca idi ki, aşmaq mümkün deyildi. İbrahim başladı qapını axtarmağa.

O, bağın qapısını min əziyyətlə tapdı, ancaq bu qapını nəinki İbrahim, heç böyük pəhləvanlar da açə bilməzdi. Qapının yanında oturdu. Çox yorğun olduğundan yuxu onu tutdu. Xeyli yatdı. Birdən gurultu səsinə yuxudan ayıldı. Tez durub yanındakı kolun dalında gizləndi. Div İbrahimi görmədi, qapını açıb içəri girdi. İbrahim da onun dalınca özünü bağa saldı, yaxındakı ağacın dalında gizləndi.

O, bütün gecəni bağda qaldı. Səhər div yenə də çıxıb ova getdi. İbrahim bağı gəzməyə başladı. Gəzə-gəzə gəlib çıxdı divin evinə. Burada qırx otaq var idi. Hamısı bir-birindən gözəl. Amma otaqlarda heç kəs yox idi. Qırxıncı otaqda İbrahimin qulağına bir səs gəldi.

Bu səs zarıltıya bənzəyirdi. O, xalçanı qaldıraraq bir pilləkən gördü, pilləkənlə aşağı düşdü, dar, yarımqaranlıq bir otağa çıxdı. Baxdı ki, burada bir qızı saçlarından asıblar.

Qız İbrahimi görəni kimi dedi:

– Ey oğlan, kimsən, necə olub ki, divdən qorxmayıb buraya gəlibsən? Tez çıx get. Bu saat div gələr, səni parça-parça edər.

– Qorxma, div getdi. De görüm, sən kimsən?

– Adım Xurşuddur. Neçə ildir ki, bu div məni burada dustaq edib, – deyər qız cavab verdi.

İbrahim tez qızı xilas edib yerə qoydu. Qız bir qədər dincəlib özünə gələndən sonra soruşdu:

– De görüm, kimsən? Buraya necə gəlibsən, nə məqsədlə gəlibsən? İbrahim başına gələnlərin hamısını qıza danışdı. Qız gülüb dedi:

– Yaxşı, axtardığın gülü tapdınmı?

– Mən indi gül haqqında fikirləşmərəm. Mən indi o barədə fikirləşirəm ki, nə təhər eləyim, səni bu divin zülmündən qurtarım.

– İbrahim, indi ki sən belə yaxşı adamsan, məni divin zülmündən qurtarmaq istəyirsən, onda eşit, bil. Bu bağda səməngülü əmələ gətirən mənəm. Məni buradan qurtara bilsən, səməngülü də divin əlindən alıb aparmış olacaqsan. Onda quşlar mənim dalımca gələcək.

– Ancaq mən bilmərəm ki, səni bu bağdan necə çıxarım.

– Divin tövləsində yaxşı atlar var. Div gələndə biz onlardan ikisini minib qaçmalıyıq.

Onlar daha vaxt itirməyib tövləyə gəldilər. Divin atlarından ikisini yəhərlədilər. Xurşud qapını açdı, bağdan çıxıb yola düşdülər. Bunlar getməkdə olsalar, sənə xəbər verim divdən.

Axşam üstü div ovdan qayıtdı. Baxdı ki, bağın qapısı açıqdır. Şübhələndi. Tez zirzəmiyə yüyürdü. Baxdı ki, qız yoxdur. Tövləyə girdi, gördü atlardan ikisi yoxdur. Bildi ki, bağa adam girib, qızı qaçırdı. Tez atlardan birini minib onların dalınca düşdü. Ancaq İbrahimgil atların ən yaxşılarını seçib minmişdilər. Özləri də nəfəs dərməyib sürürdülər...

Az gətdilər, çox gətdilər, gəlib İbrahimgilin evlərinə çatdılar. İbrahimin anası oğlunun sağ-salamat gəlməsinə çox sevindi. Xurşudun da gözlərindən öpüb qızlığa götürdü. Sonra anası İbrahime dedi:

– Bala, çox yaxşı ələmişən ki, Xurşudu divin əlindən qurtarıb gətirmişən. Bunu da bil ki, padşah taciri özünə vəzir eləyib. O da hər gün səni soruşur.

Onlar elə bu söhbətdə idilər ki, təzə vəzirin adamları gəldilər. Onların böyüyü dedi:

– Bu gün padşahın sənə verdiyi möhlət tamam olur. Səməngülü gətiribsən, ya yox?

İbrahim ölüm də olsa, yalan deməzdi. Elə istəyirdi ki, ağzını açıb desin ki, "xeyr, gətirməmişəm", Xurşud dedi:

– Bəli, gətirib. Bir azdan sonra aparıb verəcək padşaha.

Adamlar çıxıb gətdilər. İbrahim Xurşuda dedi:

– Mən səməngülü gətirməmişəm, sən niyə yalan dedin?

Xurşud dedi:

– Sən səməngülü gətiribsən.

Sonra bir nimçə götürüb çənəsinin altına tutdu. Burnuna bir çirtma vurdu. Burnundan nimçəyə bir damla qan düşdü. Qan damlları hərləndi, fırlandı, şişdi, böyüdü, hərəsi bir dəstə səməngülə çevrildi. Xurşud dedi:

– Səməngül divin bağında bitmirdi. O, mənim burnumun qanından əmələ gəlirdi. Ona görə də div məni orada dustaq saxlayırdı. Al, apar padşaha, yaxandan əl çəksin.

İbrahim gülün dəstəsini yaxşı bir xonçaya qoyub padşaha apardı. Padşah yaman sevindi. Vəzirin isə elə bil başına daş düşdü. Dedi:

– Padşah sağ olsun, biz İbrahime demişdik ki, gülü kolu ilə gətirsin. O isə gedib bircə dəstə gətirib. Gərək bu dəstə solana qədər gedib kolun özünü gətirə.

Vəzirin sözü padşahın ağına batdı. Dedi:

– İbrahim, vəzir doğru deyir. Gərək gedib ağ divin bağından səməngül kolunu çıxarıb gətirəsən.

İbrahim dedi:

– Padşah sağ olsun, ora ağ divin bağı deyil. Ora da bizim şəhər kimi bir şəhərdir. Elə adı da bizim şəhərin adı kimidir. Bizim bu şəhərdə nə qədər ölüb getmiş adamlar varsa, hamısı oradadır. Padşahları da sizin rəhmətlik atanızdır. Sizin adınızı eşitcək ağıladı. Dedi: “Bəs niyə oğlum məni görməyə gəlmədi?” Sonra mən gülü istəyəndə dedi: “Yox, kolu birdən versəm, onda oğlum arxayınlaşar, daha məni görməyə gəlməz. Özü gəlsin, kolu verim”. Vəzirin də atası orada idi. Onlar mənə təzə bir yol göstərdilər. Bu yol ilə üç saata oraya gedib-gəlmək olar.

Vəzir o saat başa düşdü ki, İbrahim onları aldadır. Amma padşah o qədər axmaq idi ki, o dəqiqə inandı. Başladı ağlamağa:

– Tez olun, məni geyindirin, gedirəm atamı görməyə.

Vəzir dedi:

– Padşah sağ olsun, bir dayanın, İbrahim bizi başa salsın görək, o hansı yoldur ki, üç saata gedib-gəlmək olur.

İbrahim onları götürüb şəhərin kənarındakı çayın yanına gətirdi. Bu çayın çox dərin bir yeri var idi. Oranı göstərib dedi:

– Yol bax, burada, suyun dibindədir. Elə ki cumdun suya, gərək düz dibinə qədər gedəsən. Orada yüzü sayana qədər hərəkətsiz dayanmalısən. Elə ki yüz tamam oldu, bir qapı açılacaq. İçəriyə girib bir az gedəndən sonra həmin şəhərə çatacaqsınız.

Padşah çox düşünmədən vəzirin əlindən tutub suya atıldı.

Camaat çox gözlədi, nə vəzir çıxdı, nə padşah. Bir neçə gündən sonra onların ölüsünü tapdılar. İbrahim axmaq padşahın və hiyləgər vəzirin əlindən camaatın canını qurtardı...

Şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünə daxil olan **“Yetim İbrahimin nağılı”** sehrlı nağıldır. Nağılda yoxsul və sadə bir ovçu oğlu olan İbrahimin hiyləgər tacir, zalım və axmaq padşahla qarşılaşması, dəfələrlə çətin sınaqlarla üzbəüz qalsa da, sonda öz ağılı, səbri, iradəsi ilə onlara qalib gəlməsi təsvir edilmişdir.

Nağılda ifadə olunan əsas fikir (ideya): Xeyirin, ağılın, yaxşılığın sonda şər üzərində qələbə çalması.

Nağılda iştirak edən əsas surətlər: Yetim İbrahim, Tacir, Padşah, Xurşud

Yardımcı surətlər: İbrahimin anası, atası, div

ŞİR VƏ TÜLKÜ

(Nağıl)

Bir şir meşədə gəzirdi, gördü, bir tülkü o qədər arıqlayıb ki, yeriməyə taqəti yoxdur.

Şir dedi:

— Ay tülkü, sənə nə olub bu günə düşübsən?

Tülkü dedi:

— Bir həftədir acam, yeməyə heç nə tapa bilmirəm.

Şirin tülküyə yazığı gəldi, gedib bir heyvan parçaladı, gətirib tülküyə verib dedi:

— Tülkü qardaş, gəl doyunca ye, qıçlarına qüvvət gəlsin.

Tülkü dedi:

— Mənim hünərim deyil ki, sən kimi qüvvətli heyvanın qabağından ət yeyəm.

Şir dedi:

— Ay tülkü, qorxma, görmürsən, mən özüm gətirmişəm sən yeyəsən.

Şir nə qədər dedisə, tülkü inad göstərib ətə yaxın durmadı.

Axırda şir dedi:

— Bəs neyləyim ki, sən yeyəsən?

Tülkü dedi:

— Onda gətir əl-ayağını bağlayım, sonra arxayın yeyim.

Şir razı oldu. Tülkü ölmüş heyvanın bağırsaqlarını çıxarıb şirin əl-ayağını möhkəm bağladı, özünü də günün qabağına uzadıb dedi:

— Şir qardaş, sən bir az yat, mən tamam arxayın olum.

Şir başladı mürgüleməyə, amma tülkü yenə də yemədi. Şir hələ yuxuya getməmişdi, odur ki dedi:

— Bəs indi niyə yemirsən?

Tülkü dedi:

— Sən yuxuya getməyincə yeməyəcəyəm.

Tülkü gözləyirdi ki, bağırsağ qurusun, çünki o qurduqca bərkiyirdi. Tülkü o qədər gözlədi ki, bağırsağ günün altında quruyub dəmir kimi möhkəm oldu. Bu müddətdə şir də yuxuya getdi.

Tülkü ətdən doyunca yedi. Şir səhərə qədər yatdı, ayılmadı. Səhər gözünü açıb gördü, əl-ayağı hələ də bağlıdır, dedi:

— Tülkü lələ, gəl əl-ayağımı aç.

Tülkü dedi:

— Hara açırım, ətin hamısını yeməmiş açmayacağam.

Şir bir-iki gün də gözlədi, tülkü o qədər yemişdi ki, porsuğa dönmüşdü. Şir nə qədər dedisə, tülkü onun əllərini açmadı.

Axırda şir bağırsağı qırmaq istədi. Hər dəfə güc verib əllərini tərپətdikcə qurumuş bağırsağ məfil kimi ətini kəsib, sümükdə dayandı. Şir çox çalışdı, çapaladı, əlini açma bilmədi. Axırda cin vurdu beyninə, üzünü tülküyə tutub dedi: — Ay namərd, mən səni aclıqdan qurtardım, sən gör mənə neylədin. Əgər əlimi açma bilsəm, gör sənə nə eləyəcəyəm. Şir o qədər qəzəblənmişdi ki, nərəsi meşəni götürmüşdü.

Elə bu vaxt yaxından bir çaqqal keçirdi. O, şirə yaxınlaşıb əhvalatı öyrəndi. Şir başına gələnləri ona söylədi.

Çaqqal dedi:

— Şir qardaş, heç darıxma, mən bu saat sənə əl-ayağını açaram.

Çaqqal bir xeyli əlləşib dişi ilə bağırsağı kəsdi. Şir ayağa qalxdı, ətrafa göz gəzdirdi, tülkünü görmədi. O qaçıb gözdən itmişdi. Tülkünün şirə xəyanət edib hiylə ilə onun əl-qolunu bağlaması, çaqqalın isə onu xilas etməsi şirə çox təsir elədi.

Öz-özünə dedi: «Mən bütün heyvanların ən güclüsü olduğum halda, bir tülkü gör başıma nə oyun gətirdi?!»

Odur ki gecə-gündüz axtarıb tülkünü tapdı, elə bir nərə çəkdi ki, tülkünün qorxudan ürəyi partladı. Şir dedi:

— Namərdlərin axırı bax belə olur.

Mövzusu: Təربiyəvi

İdeyası: Pislilik edənlərin axırda öz cəzalarına çatacağı qaçılmazdır.

Janrı: Nağıl

Qeyd: Alleqoriyadan istifadə olunub.

MƏRD VƏ NAMƏRDİN NAĞILI

(Azərbaycan xalq nağılı)

Biri var idi, biri yox idi, Allahdan başqa heç kim yoxdu. İki yoldaş vardı. Birinin adı Mərd, o birinin adı Namərd. Günlərin bir günündə Mərdlə Namərd çıxdılar səfərə. Mərd hara çatırdı süfrəsini açırdı. Namərdə deyirdi:

— Buyur, çörək ye!

Namərd də Mərdlə bir yerdə çörəyini yeyirdi. Bir-iki dəfə Mərd buna çörək yeməyi təklif etdi. Namərd bunun çörəyindən yedi, ta o vaxta qədər, Mərdin çörəyi qurtardı. Mərd oldu Namərdə möhtac. Bir az bunlar yol getdilər. Mərd və Namərd bir ağacın dibində oturdular. Namərd süfrəsini açdı. Mərd yaman acmışdı, dedi Namərdə ki, bir az çörəyindən ver mənə, yaman acmışam.

Namərd dedi:

— Sol gözünü ver, çıxardım qoyum sol cibinə, bir az çörək verim sənə, ye.

Mərd baxıb gördü ki, əgər sol gözünü verməsə, buna çörək verməyəcək. Bu da ki acdı, heç bir yana gedə bilməyəcək. Mərd razı oldu. Namərd Mərdin sol gözünü çıxarıb qoydu sol cibinə, bir parça çörək verdi. Mərd çörəyi alıb yedi. Bunlar bir günorta yol getdilər. Namərd yenə süfrəsini açıb, başladı çörək yeməyə. Mərd gördü ki, Namərd buna çörək yeməyi təklif etmir, dedi:

— Namərd qardaş, yaman acmışam. Mənə bir parça çörək.

Namərd dedi:

— Sağ gözünü ver çıxardım, qoyum sağ cibinə, bir parça çörək verim.

Mərdin əlacı kəsilib razı oldu, Namərd ayağa durub Mərdin sağ gözünü çıxardı, qoydu sağ cibinə. Mərdə bir parça çörək verib, durub düzəldi yola.

Namərd çıxıb getməkdə olsun, xəbəri sənə kimdən verim Mərddən. Mərd əlini yerə sürtə-sürtə gedib çıxdı köhnə xarabalığa. Burda özünə bir yumşaq yer tapıb oturdu.

Bu burda qalmaqda olsun, sənə kimdən xəbər verim, şirdən, pələngdən, qurddan, tülküdən. Şir, pələng, qurd, tülkü gəlib çıxdılar bu xarabalığa. Hərəsi bir yanda oturdu. Pələng şirdən xəbər aldı ki, dünyada nə təzə xəbər var?

Şir dedi:

— Pələng qardaş, sağlığın. Hələ bir təzə xəbər yoxdu, salamatlıqdı. Şir qurddan soruşdu ki, qurd lələ, səndə nə təzə xəbər var? Qurd gözünün yaşını axıda-axıda dedi:

— Bazarım yaman kasaddı.

Şir dedi:

— Qurd lələ, bazarın niyə kasaddı?

Qurd dedi:

— Bu dağ ki gəzirsiniz, bu dağın ətəyində bir çoban var. Bu çobanın tulası kimi tula yoxdu. Mən hər axşam gedib quzudan, qoyundan nə rastıma gəldi, çalıb-çapıb götürüb bununla dolanırdım. Amma srağagündən bu çobanın bir tulası var. Nə qədər edirəm, çobanın qoyunlarına yaxın durum, tulanın qorxusundan heç bir iş görə bilmirəm.

Şir dedi:

— O tulanın qanı dərmandır. Hər kim naxoş olsa, hər hansı naxoşluq olsa, tulanın qanından içən kimi sağalar.

Mərd bu sözü yadında saxladı. Şir tülküyə dedi:

— Tülkü lələ, sən danış görə, sənə bazarın necədir?

Tülkü dedi:

— Mənim bazarım yaxşıdı, heç bir kəsəlişim yoxdu. Bu dağı ki gəzirsiniz, bu dağın o üzündə bir siçan olur. Siçan hər gün qızilları günə sərib oturur yanında.

Mən də bu qızilları qarovulunu çəkirim. Siçan da mənə çörək verir.

Mərd bunların hamısını eşitdi. Səhər oldu. Qurd, pələng, şir, tülkü çıxıb getdilər. Mərd ayağa durub köhnə xarabalıqdan çıxdı bayıra. Gedib oturdu bir ağacın dibində. Amma bərk acmışdı. Bu demdə göydə iki göyərçin qanad-qanada verib gəlib oturdular Mərd oturan ağacın budağında. Böyük bacı kiçik bacıya dedi:

— Mərdlə Namərdin hekayəsini eşitmisən?

Dedi:

— Eşitməmişəm. Bir danışsana mənim üçün.

Dedi:

— Danışım. Günlərin bir günündə bir Mərd olur, bir Namərd. Mərdlə Namərd yol gedərdi. Belə oldu ki, Mərdin çörəyi yolda qurtardı. Namərdə dedi ki, bir az çörək ver mənə. Namərd Mərdin gözlərini çıxarıb ona çörək verdi. İndi budu, Mərd kor olub qalib burda, heç kim dadına çatmır.

Kiçik bacı dedi:

— Bacı, bəs bu Mərdə heç bir kömək eləmək olmaz?

Dedi:

— Olar.

Dedi:

— Ey Mərd, yatmışan ayıl, ayıqsan eşit.

Mərd baxıb gördü ki, göyərçinlər dil açıb bir balaca yerindən tərpendi. Böyük göyərçin dedi:

— Biz ki tərpendik, burdan-ayağımızın altından bir lələk düşəcək. O lələyi götür, gözlərini qoyarsan yerinə. O lələyi gözlərinə çəkərsən. Gözlərin olar anadangəlmə.

Göyərçinlər sözlərini deyib qanad-qanada verib uçub getdilər. Mərd hiss etdi ki, dizinin üstə bir şey düşdü. Əlin yerə sürüb lələyi tapdı. Sağ gözün sağ cibindən, sol gözün sol cibindən çıxarıb, qoydu yerinə. Lələyi çəkdi gözlərinə, gözləri oldu anadangəlmə. Durub birbaş yol elədi gəlməyə, ta o vaxta qədər gəlib çıxdı bir dağın təpəsinə. Gördü ki, burda bir siçan bir xeyli qızıl töküb qabağına oturub qızilları qarovulunu çəkir. Mərd əlinə bir daş alıb tulladı siçana. Siçan gördü ki, Mərd buna daş tulladı. Tez qaçıb qorxusundan girdi yuvaya. Mərd qızilları yığışdırıb birbaş başladı yol getməyə. Az gəlib, çox gəlib, iynəyarım yol gəlib özünü yetirdi bir dərəyə. Gördü ki, bir çoban qabağında bir sürü qoyun, yanında bir tula dərə ilə yuxarı çıxır.

Mərd dedi:

— Çoban qardaş, bu tulanı gəl sat mənə.

Çoban dedi:

— Tula-zad satan deyiləm.

Mərd çox dedi, çoban az eşitdi. Axırda bir çəngə qızıl verdi, tulanı bundan aldı.

Çoban yollanıb getməkdə olsun, eşit bir neçə kəlmə Mərddən. Mərd dərə ilə aşağı endi. Tulanı ayağının altına alıb, başını kəsib qanını yığıb bir şüşəyə. Cibinə qoyub düzəldi yola.

Xəbəri sənə kimdən verim İstanbul padşahından. İstanbul padşahının qızı neçə il idi ki, naxoş, yorğan-döşəkdə idi. Nə qədər həkim çağırırdılar, heç kəs əlac eləyə bilmirdi. Mərd özünü İstanbul şəhərinə yetirib gördü ki, burda bir dəstə adam padşahın imarətinin qabağına yığışıb.

Öyrəndi ki, İstanbul padşahının qızı bir neçə ildir ki, naxoşdu.

Mərd bu adamlardan ayrılıb gedib həkimlərə layiq özünə bir dəst libas aldı; özünə ziynət verib gəldi padşahın imarətinin qabağına, dedi:

— Həkiməm.

Dedilər:

— A kişi, yazıqsan, bir belə həkimlər gəlib heç bir əlac eləməyib, indi səni də öldürüb yollaylar o birilərinin yanına.

Mərd dedi:

— Mən o yan-bu yan bilmirəm. Mən həkiməm ki, həkim. Gərək padşahın qızına baxım.

Dedilər ki, indi ki belədir, qoy gedək padşaha xəbər verək.

Padşaha xəbər gedib çatdı ki, bəs şəhərə təzə bir həkim gəlib. Padşah dedi ki, gedin çağırın o həkimi bura.

Gəlib Mərdi apardılar padşahın yanına. Padşah Mərdə dedi:

— Həkimsən?

Mərd dedi:

— Bəli, həkiməm.

Padşah dedi:

— Əgər qızımı sağaltsan, onu verəcəyəm sənə. Əgər sağalda bilməsən, sənin boynunu vurduracağam.

Mərd razı oldu. Mərdi gətirdilər padşahın qızının yanına. Mərd qızın nəbzini tutub yoxladı, axırda tulanın qanından bir neçə damcı suya töküb, verdi qıza. Qız içən kimi ayıldı. Padşaha xəbər getdi ki, gözlərin aydın olsun, bəs qızın sağalıb.

Padşah bu xəbəri eşidən kimi yerindən qalxıb əmr elədi ki, təbil vurulsun. Təbil vuruldu. O günü böyük bir şadlıq elədilər. Belə ki padşah əhd eləmişdi ki, «əgər qızım sağalsa, yeddi gün, yeddi gecə şəhərimdə olan bütün fəqir-füqəralara, əlsiz-ayaqsızlara plov verəcəm».

Qazan qazanların yanına düzüldü. Aşpazlar əl-qollarını çırmalayıb düyüləri tökdülər qazanlara. Düz yeddi gün fəqir-füqəralara payladılar. Padşah bir tərəfdən də əmr etdi, öz qızının kəbinini kəsirdi Mərdə. Mərd padşahın qızını aldı. Mərdə qırx gün, qırx gecə toy eləyib qızını verdi ona.

Xəbəri sənə kimdən verim, Namərddən. Mərd pəncərədən baxırdı, kefi yaman kök idi. Qabağında çay, əlində qəlyan, gördü ki, Namərd qardaş gəldi. Adam yolladı ki, Namərdi çağırın. Gedib Namərdi çağırıldı. Namərd baxıb gördü ki, Mərd sağalıb.

Dedi:

— Mərd qardaş, bu nə olan hekayətdir?

Mərd başına gələn bütün hekayəti Namərdə danışdı. Namərd bu sözü eşidən kimi Mərddən ayrılıb özünü yetirdi həməni köhnə xarabalığa. Namərd bir tərəfdə gizlənməkdə olsun, xəbəri sənə kimdən verim, pələngdən, şirdən, qurddan, tülküdən. Axşam ki oldu, pələng, şir, qurd, tülkü gəldilər bu köhnə xarabalığa. Pələng şirdən xəbər aldı:

— Şir qardaş, dünyada nə təzə xəbər var?

Şir dedi:

— Sağlıq, salamatlıq. Heç bir təzə xəbər yoxdu.

Şir qurddan xəbər aldı:

— İndi kefin necədir?

Qurd dedi:

— Bu saat kefim bərk kökdü. O çobanın yanında ki tula vardı, indi o tula yoxdu. Mən də gündə bir qoyun gətirib asudə yeyirəm. Daha qorxum-filanım yoxdu.

Qurd gördü ki, tülkü mısırmıdığı sallayıb. Qurd dedi:

— Tülkü lələ, sən kefin necədir?

Tülkü dedi:

— Kefim kök deyil. Ona görə ki, bazarım kasaddır.

Dedilər:

— Nə üçün?

Tülkü dedi:

— O ki siçan var idi gedib qızıklarının qarovulunu çəkərdim, indi onun qızıklarını oğurlayıblar. Onunçün kefim kök deyil, bazarım da kasaddı.

Pələng dedi:

— Burda insan var. Gəlin buranı axtaraq.

Başladılar axtarmağa. Namərdi tapdılar. Tez Namərdi parçalayıb hərəsi bir tikəsini götürüb yedi. Namərdi cəhənnəmə vasil elədilər.

Mövzusu: Tərbiyəvi

İdeyası: Dosta xəyanət və pislik edənlərin sonda aqibətlərinin necə olacağı diqqətə çatdırılıb.

Janrı: Nağıl

ƏHMƏD CAVAD

(1892-1937)

“Yüksək mədəniyyətli ziyalı olan Əhməd Cavad xalqımızın azadlığı uğrunda ardıcıl mübarizə aparmışdır. Doğma yurdumuzun səadəti və xoşbəxtliyi onu həmişə düşündürmüş, bu mövzuda bir-birindən gözəl əsərlər yaratmışdır”.

Bəkir Nəbiyev

AZƏRBAYCAN! AZƏRBAYCAN!

Dağlarının başı qarlı,
Sinəsi yaşıl ormanlı,
Dərələrin şirin barlı,
Azərbaycan! Azərbaycan!

Durna gözlü bulaqların,
Cənnət kimi yaylaqların,
Geniş-geniş oymaqların,
Azərbaycan! Azərbaycan!

Ormanında maral gəzər,
Çöllərində ceyran süzər,
Göllərində qazlar üzər,
Azərbaycan! Azərbaycan!

Qayaların əlvan mərmər,
Belində var qızıl kəmə, r,
Bir yanında bəhri-Xəzər
Azərbaycan! Azərbaycan!

Sinən odu şölə salır,
Dünya səndən işiq alır,
Verməyəndə zülmət qalır,
Azərbaycan! Azərbaycan!

İpək, pambıq, yunun çoxdur,
Arpa, buğda, düyün çoxdur,
Hər şeyin var, nəyin yoxdur?!
Azərbaycan! Azərbaycan!

Yer üzündə yoxdur tayın,
Gur-gur axar neçə çayın,
Bol veribdir fələk payın,
Azərbaycan! Azərbaycan!

Laçının var, tərmanın var,
Çoxlu şirin dastanın var,
Qorxun yoxdur, düşmanın var,
Azərbaycan! Azərbaycan!

Ə. Cavadın "Azərbaycan, Azərbaycan" şeiri heca vəznindədir, dördlük şeir şəklində yazılmışdır. Hər misrası 8 heca, qafiyə quruluşu aaab, cccb, çççb, dddb... şəklində, daxili bölgüsü 4+4-dür.

"Azərbaycan, Azərbaycan" şeirində şair Azərbaycanın gözəlliklərindən danışır, təbiətini, şərəfli keçmişini, bu gününü, təbii sərvətlərini tərənnüm edir.

Şeirdə ifadə olunan əsas fikir (ideya):

❖ Doğma vətənimiz Azərbaycanın zəngin təbiətinin, sərvətlərinin əks etdirilməsi

HÜSEYN ARİF

(1924 - 1996)

"Şeir bir anlığa gəlir, onu dərhal yazmasan, uçub gedir. Hüseyn Arifin ömrü bütövlükdə şeiriyyət idi, yazmadığı gün olmurdu. O, sözün həqiqi mənasında şair idi".

Vidadi Babanlı

ANALAR

Elə ki balalar gəlir dünyaya,
O gündən hey ölçüb-biçir analar.
Mahnı da oxuyur, şeir də deyir
Bəstəkar analar, şair analar.

Dözür hər əzaba o bilə-bilə,
Yaşayır, sirrini salmadan dilə.
Vaxt olur, qaldırır ağını belə
Şərbət əvəzinə içir analar.

Unudub illərin yorğunluğunu,
Həyatda dincliyi, evdə yuxunu,
Sevincin azını, qəmin çoxunu,
Yükün ağırını seçir analar.

Alnında zamanın açdığı qırıq,
Başına qar tökülür, qar ələyir qış.
Odu istisindən aralanmamış,
Suyun soyuğundan keçir analar

Özüm də bilmirəm, Hüseyn, niyə,
Başımın tüstüsü çəkilir göyə?
Torpaqımı anasız qalmasın deyər
Torpağın qoynuna köçür analar?

Mövzusu: Anaların çəkdikləri əziyyət, onların fədakarlığı, uşaqları yolunda hər zəhmətə qatlaşması

Şeirdə ifadə olunan əsas fikir (ideya):

Anaların ən uca və ali insan olması

Qeyd: Heca vəznində, qoşma janrında, hər misrası 11 heca, qafiyə quruluşu abcb, çççb, dddb... şəklində, daxili bölgüsü 6+5

ƏNVƏR ƏLİBƏYLI

(1916 - 1968)

“O, mərd, alicənab, mədəniyyətli insan, gözəl sənətkar idi. Təmiz duyğularla yaşayan Ənvər Əlibəyli təmiz niyyəti, saf qəlbi ilə insanların böyük rəğbətini qazanmışdı”.

İlyas Əfəndiyev

İLƏN VƏ QURBAĞA

(təmsil)

Günlərin bir günündə
Bir zalım İlan
Bir Qurbağa tutmuşdu
Göl qırağından.
Qışqırırdı Qurbağa,
Hey dad edirdi.
Dağa-daşa səs salıb,
Fəryad edirdi:
- Zalım İlan canımı
Alacaq indi!
Balalarım, ah, yetim
Qalacaq indi!
Haray, haray, ay haray!
Onun əlindən!

Gözləyin özünüzü
Pis əməlindən.
Gülümsəyərək İlan
Dedi: - Ay axmaq,
Çığırmaqla əlimdən
Olmaz qurtarmaq!
Onsuz da yeyəcəyəm
Səni, ay yazıq,
Nə üçündür bu qəder
Haray, qışqırıq?
Qurbağa da İlana
Dedi: - Ay cəllad,
Xilas olmaq üçün mən
Etmirəm fəryad,

Qoy məhv olsun
Qəlbimin arzusu, kamı.
İstəyim budur: səni
Tanısın hamı.
Bilsinlər ki, alçaqsan,
Zalımsan yaman.
Heç zaman əl çəkmirsən
İlanlığından.
Əlində başqaları
Getməsin bada.
Heç kəs yaxın düşməsin
Sənə dünyada!

Mövzusu: Tərbiyəvi

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Zalımlığın tənqidi

Qeyd: epik növdə, təmsil janrında, nəzmlə yazılmışdır.

Nizami Gəncəvi

(1141-1209)

KƏRPİCKƏSƏN KİŞİNİN DASTANI

Şam şəhərində xeyli qoca bir kişi vardı,
Pəri kimi, cin kimi camaatdan qaçardı.
Toxuyardı özünə yaşıl otlardan köynək,
O, ruzi qazanardı hər gün kərpic kəsərək...
Öz işinə məşğulkən bir gün o qoca kişi,
Fələyin öz əliylə bir daha artdı işi.
Birdən-birə bir cavan oğlan göründü gözə,
Qocanın qarşısında durub başladı sözə:
“... Torpağın qalxanına qılinc vurma bu qəder,
Qalx ki, səndən bir qarın çörək əsirgəməzlər.
Qocasan, tut özünü ahillərə bərabər,
Cavanların işini cavanlara da qaytar”.
Bu kərpicin qəlibi yansın deyə oda at!
Başqa bir sənət tapıb işlə, muradına çat!

Nə vaxtadək zəhmətlə daş, kəsək əzəcəksən?
Sudan, palçıqdan əldə nə hasil edəcəksən?
Qoca dedi: “Cavansan, belə cahillik etmə!
Əl çək acı sözlərdən, mənə ağıl öyrətmə!..
Onunçün öyrətdim ki, əlimi bu sənətə,
Bir gün sənə əl açıb düşməyim xəcalətə.
Mən bir kəsə deyiləm xəznədən ötrü möhtac,
Əlimin zəhmətilə toxdur gözüm, deyil ac.
Məni bu ruzi üçün günahkar sayma, bəsdir,
Düşünsən, bilərsən ki, dediklərin əbəsdir”.
Cavan oğlan sarsıldı qocanın bu sözündən,
Orda durmadı, getdi, yaş axıdıb gözündən.
Dünyagörmüş adamdı söylədiyim bu qoca,
Öz işiylə hamının gözündə oldu uca.

N. Gəncəvi “Kərpickəsən kişinin dastanı” mənzum hekayəsində əməyə xor baxan cavan oğlan kərpic kəsməklə ruzi qazanan qocaya zəhmət çəkməməyi, onsuz da, heç kimin ondan bir tikə çörəyi əsirgəməyəcəyini

deyərək cahillik edir. Qoca isə cavabında heç kimə əl açmasın deyərək zəhmətə alışdığını bildirərək cavan oğlana dərslər verir.

Mövzusu: Tərbiyə

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Əməyə məhəbbət, zəhmətə çağırış

Əsərin ideyası ilə bağlı atalar sözü: "İstəyirsən bal, çörək, al əlinə bel, kürek"

Janrı: Mənzum hekayə

SÜLEYMAN RƏHİMOV

(1900 - 1983)

"Bizdə - yazıçılar nəslində Süleyman Rəhimov qədər zəngin həyat materialına malik və keçmişimizə bağlı olan ikinci bir şəxsiyyət tapmaq çətindir. Bu, yazıçı üçün böyük xoşbəxtlikdir".

Mir Cəlal

QARA TORPAQ VƏ SARI QIZIL

(ixtisarla)

Evi kəndin qırağında olan Qurban kişinin güzəranı ağır keçirdi. Buna görə də o, özünü oda-közə vurur, nəinki tək-cə gündüz, hətta gecə də əlləşirdi. Qurban çox az yatırdı. Öz qeyrətinə sığışdırma bilmirdi ki, onun eyvanı odunsuz, bucağı unsuz, ocağının üstü sacsız, qazansız qalsın. O nə ala öküzün, nə də kəhər yabının yedəyindən əl çəkirdi. Bunlar gecəli-gündüzlü qan-tərə bata-bata işlədiyi halda, onun üç oğlundan heç birisi işləmir, əlini ağdan-qaraya vurmur, "ver yeyim, ört yatım, gözlə canım çıxmasın!" - deyib veyillənirdi.

Söz-sözə gələndə böyük kiçiyə, kiçik də ortancıla buyururdu. Onların üçü də gün yağlandıqdan sonra yuxudan oyanır, olan-olmazından yeyir, kənd arasına çıxır, dolanıb gəzirdilər. Dünyadan gedən arvadından sonra çöl işi bir yana, ev işi də Qurbanın boynuna düşmüşdü. Qurban dəyirman çarxı kimi bu ağır işlərin altında fırlanır, evin əzab-əziyyətini tək-cə çəkirdi.

Qışın oğlan çağında yabısını yedəyinə alıb meşəyə yollanır, tir kəsib odun doğrayır, yabısına yükləyir, aran kəndlərinə aparır, darıya, düyüyə verib evinə gətirirdi. Ortasına örkən gəlməz palıd ağaclarından kəsir, taxta çıxarır, baha qiymətə satır, dizləri şalvarlarından çıxan oğlunun üçünə də yaraşlıq geyim alır, dost-düşmən içində başını aşağı salmaq istəmirdi. Yaz gələndə Qurban ala öküzü qoyub ortağ olur, çala yerini əkirdi. Bu zaman üç oğlundan heç birisi nə hodağa gedir, nə xışın dəstəyindən yapışır, nə toxum daşıyır, nə də bir saxsı səhəngdə su gətirib iş-gücə yararır...

Qurbanı belə bir fikir narahat eləyirdi ki, bəs ondan sonra uşaqlar necə olacaqlar? Bəs nə təhər olsun ki, uşaqlar onun-bunun ocağının qırağını kəsməsinlər, əl açıb dilənməsinlər? Bu dərd onu əldən salıb üzürdü. Qurban dərd əlindən zara gəlsə də, işindən qalmır, yazda dəryaz çalıb yabısına, öküzünə ələf toplayır, yayda çin götürüb ararlara enir, payızda taxıl təmizləyib dəyirmanlıq edir, qışda da odun aparıb satırdı.

Vaxtından əvvəl saqqalı ağaran, beli bükülən atanın çuxura düşmüş gözləri gah böyük oğlu Şahməmmədə, gah ortancıl oğlu Xanməmmədə, gah da Bəyməmmədə zillənirdi. Bu vaxt Qurban kəndi cəzana gətirən əzazil pristavı öldürəndən sonra Sibirə sürgün edilən, orada tələf olan igid qardaşlarının adına yaraşdırıb, arzu-ümidlə oğullarına qoyan arvadı Hürzadı xatırlayır, ürəyi odlanır, tüstüsü təpəsindən çıxırdı.

Ancaq Qurban qeyrətinə boğulub, dost-düşmən qabağında min məşəqqətlə daşdan çörək çıxarıb gətirsə də, bir gün damın ortasında uzanıb qaldı, od-ocaq söndü, tüstü kəsildi. Qardaşların üçü də qış gecəsinin yarısına qədər qonşudakı dərviş nağılına qulaq asıb evə döndü. Qurban sabaha sağ çıxmayacağını yəqin edib onları yanına çağırırdı:

- Vəsiyyətim var!

- Nə vəsiyyətin var, ata? - deyərək oğlunun üçü də birdən soruşdu.

- Vəsiyyətim budur ki, ömrünüzə dilənçi olmayın, özgəyə əl açmayın!

- Qoyduğun bu var-dövlətləmi? - deyərək Şahməmməd mızıldandı, - bir ala öküz, bir də yabı?..

Qulağı böyük oğlunun sözünü alan Qurban:

- Mən sizə başqa var qoymuşam, - deyərək gözlərini dördüddirekli damın hisli bacasına doğru çevirdi: - Qurtarmayan... tükənməyən... var qoymuşam...

- Bəs hanı o var, ata?

- Haradadır o qurtarmayan var, ata?

- Mən körpənə nə qoymusan, ata?

- Sən körpəmə, - deyə Qurban əlini qaldırıb kiçik oğlunun aşağı əyilmiş başında gəzdirdi, - çoxlu var qoymuşam...

- Dinməyin, qoy kişi vəsiyyətini eləsin, - deyə Şahməmməd sərtləşdi.

Qurban ömründə oğlanlarının bircə dəfə də yeyin danışdığını görməmişdi. Onun dodaqları qaçdı, istehzal gülüşü göründü. Uşaqlar bir-birini didişdirə-didişdirə təkidlə soruşdular:

- Ata, haradadır o var?

- Ata, o var kimindir? - deyə bir-birinə macal vermədən acgözlüklə xəbər aldılar.

- Ata, vəsiyyətini elə!

Oğlunun üçü də quzu kimi mələdi. Qurban birtəhər əlini qaldırdı.

- Çala yerdə... - elə bil o danışmır, ömrünün tükənməz məşəqqətlərindən, min bir əzab-əziyyətindən şikayətlənirdi, - çala... yerdə...

- Çala yerdə nə, ata? - deyə oğlunun üçü də can çəkişdirən kişini sıxcaladılar.

- Çala yerdə... Bir... küp... qızıl...

Qardaşların hərəsi bir cür mızıldandı:

- O boyda çala yerin harasında?

- Çala yerin ortasında, qırağında?

- Bəlkə, ağ qayanın dibində?

Qurban səs-səmir gəlmədi. Susdu, özü də əbədi susdu...

Kəsmək bilməyən qar meşəli dağları basdı, çovğun gücləndi, hər yandan silinib-süpürülən qar Qurbanın çala yerinə doldu.

On gündən sonra çala yerdə qardan ağ bir dağ ucaldı. Üstündən bir qədər keçdi, bir gün isti yel əsdi, qarı əritdi, şaxta düşüb suyu dondurdu. İndi də çala yerdən göy bir dağ əmələ gəldi. Qardaşlar çala yerə yaxın düşə bilmədilər, aclıq onları əldən saldı.

- Əlac sənə qalıb, Şahməmməd, - deyə ortancıl qardaşla kiçik qardaş böyük qardaşa üz tutdu, - atamız yerindəsən!

Böyük qardaş gərdənini dartıb dodaqlarını büzdü. Qardaşlar çəpləşdilər, dava-şava gücləndi. Atadan qalanları bölüşdürməyə başladılar.

- Öküz mənim, - deyə Şahməmməd soyuq səslə dilləndi, - yabı da ikinizin!

Qurbanın evində görünməyən bir narazılıq əmələ gəldi.

Nə ortancıl, nə də kiçik qardaş yabıya yiyə durmadı. Axırda yabını da, öküzü də bir-bir satıb yedilər.

Qardaşın üçü də ata mülkünün üstündə əlbəyaxa oldu, səs-küyə kəndin ağsaqqalı gəldi, qardaşları barışdırma bilmədi, qonşular toplaşdı, qardaşların ağzını bir yerə yığa bilmədilər.

Aclıq oğlanların üstünə qılınc çəkdi. Qardaşlar indi dil tapdılar. Əvvəlcə damın eyvanının ağac-uğacını satıb yedilər, sonra pəyənin pərdilərini una verib uddular.

“Göy dağ” əriməyə başlayan kimi qardaşın biri o birisinə macal vermədən, ala-qaranlıqda özünü çala yerə yetirdi. Onlar obanın cütü qoşulana qədər çala yeri qazmağa başladılar, hey o üz-bu üzə çevirdilər.

Beləliklə, çala yerin torpağı on dəfə o tərəf-bu tərəfə ələndi, nə küp tapıldı, nə də tək bircə dənə qızıl! Ancaq üç qardaşın üçünün də əli üç dəfə suluqladı, sonra dəmir kimi bərkidi. Onların fikri yüz yeri gəzib dolandı. “Bəlkə, küpü çıxarıb, qızılı aparıblar? Bəlkə, kişi qızdırma içində sayıqlayırmış?”

- Necə olsun, Şahməmməd? - deyə ortancıl qardaşla kiçik qardaş yenə də böyük qardaşı yaxaladılar.

Şahməmməd başını aşağı salıb fikrə getdi.

- Əlac atamızın mülkündən qalan mərəyi dəyər-dəyməzinə satmaqdır, - deyib barmağı ilə çovustanı göstərdi, - daha havalar da qızır!

- Hava qızsa da, - deyə kiçik qardaş əl-ayağa düşdü, - bəs başımızı harada saxlayaq? Bizə bir daldanacaq lazımdır, ya yox?

- Başlı başını saxlasın, - deyə Şahməmməd qeyzlə cavab verdi.

- Daha mən sizin üçün ömrümü çürüdə bilmərəm. Hərə öz gününə aqlasın. Yoxsa dədəniz bilmirdi ki, qoyduğun var-dövlətlə siz necə olacaqsınız? Çala yerin qızıl küpü! - Şahməmməd əlini-əlinə vurub acı-acı güldü.

Uzun deyişmədən, bir-birinə ağır sözlər deyəndən sonra onlar mərəyi də satıb beş manat aldılar:

- Demək, bölüşürük.

Ortancıl dillənincə kiçik qardaş yerindən sıçradı:

- Toxuma verək, qardaşlar, toxuma. Səpək çala yerə! Yoxsa Qurbanın uşağını dilənçi eləmək istəyirsiniz? Yazıq atam ömründə nə qədər əzab çəksə də, bir adama baş əymədi!..

Kiçik qardaşın sözlərindən sonra böyük də, ortancıl da başını aşağı dikdi. Kiçik qardaş aradakı beş manatı çalıb götürdü, beş pud buğda aldı. Onlar toxumu aparıb çala yerə səpdilər. Bütün kənd heyran qaldı, kəndin çiyini çuxalı ağsaqqalı öz demisini sümürüb “hımm” elədi: “Yönlü oğul neylər ata malını, yönsüz oğul neylər ata malını?!”

Hamının əkdiyi toxumdan qabaq üç qardaşın toxumu cücərib torpaqdan çıxdı. Hamının yerindən qabaq üç qardaşın çala yeri göy gölə döndü. Çala yerdə buğda buğum-buğum olub sünbül açdı, dəniz kimi dalğalandı. Vaxt gəldi, vədə yetişdi, günəşin altında çala yer boya-boy, enə-en par-par parıldadı, qardaşların gözündə sarı sünbüllü torpaq bitməz-tükənməz qızıla döndü.

Hekayədə zəhmətkeş, çörəyini torpaqdan çıxaran əkinçi Qurban kişi ölüm ayağında tənbel oğlanlarına çox ibrətamiz vəsiyyətlər edir: guya çalada bir küp qızıl basdırdığını deyir. Qızıl axtarmaq məqsədilə bütün çalanı bir neçə dəfə belləyən oğlanlar sonda əməyə sarılırlar: bellədikləri yeri əkib becərilər və beləcə atanın müdrikliyinin şahidi olurlar.

Mövzusu: Zəhmətə, əməyə çağırış

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): İnsan öz zəhməti ilə yaşamalı, ata çörəyinə göz dikməməlidir.

Janrı: Hekayə

İştirak edən surətlər: Qurban kişi, Şahməmməd, Xanməmməd, Bəyməmməd

ABDULLA ŞAIQ

(1881 - 1959)

“O, uşaq əsərləri ilə yeni nəsillərə dil açmağı, göz açmağı, həyatı, insanları tanımağı, sevməyi öyrədirdi... Abdulla Şaiqin əsərlərində vətəninə, xalqına sonsuz vurğunluq əksini tapıb”.

Mikayıl Rzaquluzadə

KÖÇ

(ixtisarla)

Mayın gözəl bir səhəri idi. Dan yeri yenidən ağarmağa başlamışdı. Yatağımda yatırdım. Birdən-birə anamın yavaşca: “Oğlum, qalx, yaylağa gedirik”, - deməsindən gözlərimi açdım. Anam başımı əlləri içinə alaraq bir də: “Qalx, oğlum! Səndən başqa, hamı hazırdır, arabamız da gəlib”, - dedi.

Dərhal dimdik qalxdım. Paltarımı geydim. Əl-üzümü yudum. Bir fincan çay içər-ıçmərə pilləkənləri gup-gup başaşağı endim. Öküz arabası qapımızın ağzında durur, arabaçı Salman kişi də şeyləri üsulluca arabaya yerləşdirirdi.

Ailəmizin hamısı aşağıda idi. Hətta “Mərmər” adlı ağ pişiyimi, sarı, iri toyuğumu cücələri ilə bərabər bir səbət içində götürmüşdük. Sevinirdim... Hamımız arabaya dolmuşduq. Salman kişi də arabanın boynuna oturdu. Araba hərəkət etməyə başladı. Atam da ata minib yanıma gəlirdi. Şəhərin iri, geniş küçələri ilə gedirdik. Hər zaman gözümüzün alışdığı geniş küçələr, böyük evlər, iri şüşəli mağazalar...

Araba şəhərdən çıxarkən günəş yenidən çıxtır, şəfəqi bürüyən qırmızılıqdan üfüqlərdə dağ silsiləsi kimi görünən buludlar əlvan rəngə boyanırdı.

Şəhərin səsi, gurultulu küçələrindən, isti havasından get-gedə uzaqlaşırıdım.

Arabamız iki tərəfi ağac, əkin və bostanla bəzənmiş bir yolla gedirdi.

Azərbaycan!.. Doğma vətənimin gözəl təbiəti var. Səhərlərə məxsus olan nəsimdən arabir yarpaqlar qımıldanır, təpələ, çöllərə xalı kimi döşənmiş lətif, yumşaq otlar, çiçəklər dəniz kimi dalğalanır, yaşıl yarpaqlar arasına sığınmış quşcuğazlar səs-səsə verib ötüşürdü. Göz işlədikcə açıqlıq, yaşillıq, dərəklik, təklik, irəlilədikcə qarşımızda bir-birindən daha gözəl təbiət, daha canlı lövhələr açılır. İri, kələ-kötür, ətəkləri qaratıkan kolları ilə döşənmiş dağlar arasından yuxarı qalxdıqca təbiət və hava başqalayıb, insan ürək dolusu nəfəs alır. Yumşaq otların, əlvan çiçəklərin, dağ nanələrinin gözəl qoxusundan insan bihuş olurdu ...

Dağların ardı-arası kəsilmir, zəncir kimi bir-birinə hörülmüş, bir-birini qucaqlamış kimi durur. Qocaman bir dağın təpəsinə qalxdıq. Qarşımıza daha böyük bir dağ çıxdı. Bu dağ da aşdıq, çiçəklər səltənəti kimi bir açıqlığa çıxdıq. Bu yer qalın, sıx meşəlik, çılpaq qayalıq, uçurumlu dərələrlə qucaqlamışdı. Uzaqda bir təpə ətəyində beş-on alaçıqdan ibarət bir oba görünürdü. Artıq yetişmişdik...

Arabamız bir alaçıqın ağzında durdu. Yerə endik... Bizi keçədən qayrılmış bir alaçıqda gətirdilər. Bir anda kənd qadınları və uşaqları ətrafımızı aldılar.

Qadınlar anamla öpüşür, danışır, gülüşürdülər. Uşaqlar isə inci kimi düzülmiş ağ dişlərini göstərərək mənimlə danışmaq, oynamaq istediklərini anladırıdılar.

Mən isə utancaq bir uşaq olduğumdan anamın yanında büzüşüb durur, arabir onların təbəssümlərində iştirak edir kimi görünürdüm. Atam da alaçıqın böyründə Kərim baba ilə köhnə bir palazın üstündə oturub söhbət edirdi. O gün hava çox isti idi.

Az sonra atam Kərim babadan soruşdu:

- Ay Kərim, bizim alaçıq üçün çubuq hazırlamısanmı?

Kərim baba soyuq bir halda:

- Bilmirəm, bu oxumuşların səbri nə üçün az olur? İndi gəlmisiniz, nə xəbər? - dedi.

Atam:

- Vaxt keçir, hər halda, alaçıq hazır olmalıdır, - dedi.

Kərim baba sakitcə:

- Nəyinə görə, axşama qədər sən alaçığını məndən istə, mənim əlimdə o nə çətin işdir?!

Atam Kərim baba ilə alaçıq qurmağa getdi. Alaçıgımız obadan bir az uzaq, atamın bəyəndiyi axar-baxarlı, gözəl bir yerdə quruldu. Bir saat sonra alaçıgımıza köçdük.

Bu yerlərin səhərləri, axşamları mənə hər şeyi unuttururdu. Axşamlar qoyun-quzu mələşə-mələşə obaya dönərkən səsdən qulaq tutulurdu. Xüsusən yavaş-yavaş nəfəs alan səhərlərin, axşamların qanadları ucundan yayılan sərnilik, dağ çiçəklərinin, cökə ağaclarının rayihəsi, qoruqlarda, tarlalarda biçilmiş təzə otların gözəl ətri, meşənin axşamlara, səhərlərə məxsus rütubət qoxusu, bulaqların şırıltısı, quşların ötüşməsi, quzuların mələşməsi, itlərin hürüşməsi bir-birinə qarışaraq obaya başqa bir rəng, başqa bir şəkil verirdi. Bir saat əvvəl səssizlikdən ölgün kimi görünən təbiət birdən-birə canlanırdı, hər şeydə bir yenilik, bir tərəvət görünürdü. Bundan böyük məşğələ nə ola bilərdi?! Dəyənəyi əlimə alıb obaya gədirdim. Analarını əmməsinlər deyə quzuları bir ağıla doldururdular. Mən kənd uşaqları ilə ağıla atılıb o şux quzularla doyunca oynar, onlarla bərabər atılıb-düşərdim...

Qoyunlar sağılıb qurtardıqdan sonra ağılin ağzını açarkən ana-bala mələşə-mələşə qaçaraq bir-birinə qarışırdı. Həsərlərinə qovuşmuş heyvancıqazlar ayaqlarını bükərək, quyruqlarını oynada-oynada analarını əmərdilər. Obanı yenə də həzin bir sükut almış, yalnız ara-sıra çobanların səsi, itlərin hürüşməsi, uşaqların bağırtısı eşidilirdi.

Bu kiçik heyvanları sevdiyim kimi, çobanlarını da sevər, çox vaxtımı da onlarla keçirərdim. Onların sadə və sərbəst sandığım məişəti xoşuma gələrdi. Hətta o bəxtiyar bildiyim insanlara qibtə edərək: "Bu açıq, geniş obalarda, bu gözəl yamaclarda çoban olmaq pisdirmi?" - deyərdim. Mən də kiçik çomağımı alıb, çox zaman onlarla bir təpədə oturardım. Çobanlar tütək çalar, həzin mahnı oxuyar, keçmiş günlərdən və gələcəkdən dadlı-dadlı söhbət edərdilər.

II

Günlərin bir qismini də Kərim baba ilə keçirir, onun söhbətlərinə qulaq asırdım. Bir gün Kərim baba söhbətinə belə başladı:

- Bizim Borçalı meşələrində pələng olmadığını bilirsiniz; ancaq qabaq zamanlarda varmış.

Qırx-əlli il bundan əvvəl kəndin yaxınlığında bir pələng görünmüşdü. Onun qorxusundan meşəyə heç kəs getmirdi. Bir gün eşitdim ki, kəndin yaxınlığında pələng üç inək parçalayıbdır; ağılim başımdan çıxdı. Tüfəngimi götürüb getdim. Kəndlə pələngin dolaşdığı yerin arası beş ağac olardı. Dərəni aşdım. Aşağı uzanan daşlı-qayalı dağətəyi ilə meşənin içərisinə gədirdim. Günün elə vaxtı idi ki, günəş saralmağa, sular qaralmağa başlamışdı. Pələngi gözdən qaçırmaq üçün yan-yörəmə baxırdım. Bir də nə gördüm?!

Uzaqda iki göz məşəl kimi yanır. Baxdım, pələng idi, o da məni görmüşdü, pəncəsi ilə acıqlı-acıqlı yeri eşir, cırmaqlayırdı. Bir az da getmişdim ki, birdən-birə pələng yerindən atılıb bağıra-bağıra üstümə gəldi. Bir daşa söykəlib tüfəngimi ona tərəf yönəltdim. Pələngin bir nəcib xasiyyəti var: hücuma başladığı yerdən üç dəfə onun üstünə atılır. Bu üç dəfənin heç birində ovlaya bilməsə, küsüb gedər. Qalxdığı yerdən iki dəfə üstümə atıldı, üçüncü dəfə, az qaldı, üstümə düşsün. Tüfəngimi dikəltdim, havada - üstümə gələrkən qolları arasından nişan aldım. Pələngdən elə bir bağırtı qopdu ki, səsindən dağ-daş titrədi. Gözlərim qaraldı, tülklərim ürپəşdi.

Elə bil ağaclar, daşlar bir pələng sürüsü olub üstümə gəlirdi. O, iki-üç addım məndən aralı bir qaratikan kolu yanında yığılıb nərildəyirdi. İki dəqiqədən sonra canını təslim etdi. Yaxınlaşdım. O igid heyvanı öldürməyimə peşman oldum, ürəyim kövrəldi, gözlərim yaşardı. Tüfəngimi bir tərəfə atıb qabağında diz çökdüm. Başını qollarım arasına alıb üzündən-gözündən öpdüm.

III

Kərim baba söhbətdən doymur, hadisəni hadisəyə, xatirəni xatirəyə calayırdı:

Mənim atam da gözəl ovçu idi. Nağıl edirdi ki, bir gün maral ovuna çıxmışdım. Dərədə bir maral ovladım. Çəşmə başında uzanıb yatmışdım. Bir də gözlərimi açanda nə gördüm? Dörd bir yanımda duman elə bürüyüb ki, bir addım qabaq görünmür. O gün evə qayıtmaqdan ümidimi üzdüm. Axşam olduğunu havadan bilmişdim. Kim bilir, nə qədər yatmışam; nə edəcəyimi bilmirdim. Düşündüm-düşündüm, axırda gecəni bir qaya altında keçirmək üçün yavaş-yavaş dağa dırmaşdım. Qabağıma bir mağara çıxdı. Durdum, mağaranın ağzından içəri baxdım. Bir şey görmədim, çarəsiz mağaraya girdim, az sonra yuxuya getdim. Bir də ağır xorultudan gözlərimi açdım: "Bu nədir? Məndən başqa, burada adammi var?" - dedim.

Dimdik oturub yan-yörəmi yoxlarkən əlimə bir heyvan quyruğu toxundu, pələng quyruğu idi. Mən mağaraya sığındığım zaman o, oyaq imiş. Çünki yatmış olsaydı, xorultusunu eşidərdim. Bu igid heyvanın məni bir qonaq kimi mağarasına qəbul etdiyinə şübhəm qalmadı. Özümü itirdim. Ancaq qorxmurdum, çünki bu heyvanın comərdliyinə əmin idim.

Gecəni pələnglə bir yerdə keçirdim. Səhər dan yeri ağaranda mağaradan çıxıb, dünən maral ovladığım yerə gəldim. Maralın bir budunu mağaranın ağzına gətirib yavaşca içəri itələdim. O gün ovladığım maralın ətindən bişirib yedim. Günortadan sonra idi, kəndə tərəf döndüm. Mağaranın aşağı yanından keçirdim. Gördüyüm bir hadisə ayaqlarımı mismar kimi yerə mıxladı: dərənin içində bir pələng uzanmış, bir qurd da onun ətrafında tülkü kimi quyruq bulayırdı.

Məni heyrət aldı, yerdə oturub baxırdım. Qurdun pələngi tələf edəcəyini hiss etmişdim. Onu nişan alıb vurmaq istədim. Nədənə, fikrimdən vaz keçdim.

Qurd bir də dəyəni dolanıb, pələngə yaxınlaşanda onun boğazından yapışdı. Yazıq heyvan elə bağırır ki, səşindən dağ-daş titrədi. Elə bildim ki, qayalar üstümə töküləcək. Beş-on dəqiqə o gözəl heyvan atılıb-düşəndən sonra hərəkətsiz qaldı. Təəccüblü idi ki, qurd yenə pələngin boğazını buraxmaq istəmirdi. Özü də heç tərənəmirdi.

Pələngin öldüyünü yəqin etdim, ancaq qurdun tərənəməsindən heyrətdə idim. Tüfəngimi alıb dəyəyə endim. Pələng ölmüşdü. Tüfəngin qundağı ilə qurdu nə qədər vurdumsa, tərənəmədi. Bu da murdar olmuşdu. Mən ancaq indi anladım ki, pələng dəyədə uzanarkən qurd onunla üz-üzə gəlmiş, onun pəncəsindən qurtarmaq mümkün olmadığından ondan can qurtarmaq istəmiş, axırda da qorxudan bağı yarılıb ölmüşdü.

IV

Kərim babanın Qızıl adlı bir iti vardı. Gecə-gündüz bizim qapımızdan ayrılmazdı. Oba itlərini heç sevməzdim, çünki onların qorxusundan obada tək və azad gəzinə bilmirdim. Uzaqdan kölgəni görəncə sürü ilə üstümə tökülüb hürərdilər. Bizim Qızılı özümə alışdırmaq ümidi ilə hər gün nə qədər çörək yedirdirdimsə, yenə də alaçıqdan çıxıb, bir yana getdiyimi görəncə kəsik qulaqlarını oynadaraq qalın, boğuş səsi ilə hürər, nəşəmi pozardı. Ona görə Qızılı da sevmirdim.

Bir gün alaçıqdan çıxarkən Qızıl üstümə düşüb hürməyə başladı. Əlimdəki dəyəyəyimlə iti vura-vura qovdum. Kərim baba iti vurduğumu bir neçə dəfə görmüş, bir söz deməmişdisə də, xoşuna gəlmədiyini üz-gözündən duymuşdum. İndi isə mənə yaxınlaşaraq:

- Vurma, oğlum, - dedi, - bu, mənim çörək ağacıdır. Bunun bir qardaş qədər mənə yaxşılığı keçibdir. Sən bunun indiliyini görürsən. Bir vaxt bunun qorxusundan evimizin yanından quş quşluğu ilə keçə bilməzdi. Bu itə beş yüz manat verən olub, verməmişəm. Hər küçüyünü otuz-əlli manata satmışam. Bunun nə qədər ağıllı, igid heyvan olduğunu bilsən, heç vurmazsan.

Kərim baba bu sözləri deyib, itin başını əllərilə oxşadı. Sonra yenə üzünü mənə tutaraq dedi:

- Qışlaqda idik, payızın aydın gecəsi idi. Qoyunları yamaca yayıb, bir daş üstündə uzanmışdım. Nə vaxt yatdığımı heç bilməmişəm. Oyandığım vaxt hava qaralmış, dövrəmi də qalın duman almışdı. Elə qaranlıq düşmüşdü ki, göz gözü görmürdü. Çomağı götürüb yerimdən qalxdım. Sürüdə xəbər yox idi. Qızılı çağırdım. Cavab vermədi. Dəli kimi o gecəni səhər etdim. Ancaq mənə ümid verən bu it idi, bilirdim, Qızıl sürüdə ayrılmaz. Dan yeri ağarar-ağarmaz uca bir təpə başına dırmaşdı. Aşağıya baxdım. Dumandan hər şey qara görünürdü. Yenə "Qızıl! Qızıl!" - deyə bağırarkən dəyədən boğuş bir səş eşitdim. İldırım sürəti ilə dəyəyə atıldım. O, sürünü iki təpə arasına yığmış, özü də yol ağzında durub hürür, məni səsləyirdi. Özümü Qızıla yetirdim. Məni görəncə kimi sevindiyindən quyruğunu sallayıb, qulaqlarını dikləyərək məni yalamağa başladı. Sürüyə qurd girdiyini o saat bildim. Sürünün içinə girəndə üç qurd ölüsü gördüm. İşin nə yerdə olduğunu anladım. Sürüyə qurd daraşanda Qızıl onlarla boğuşa-boğuşa sürünü bu iki təpənin arasına sıxışdırmış, burada qurdlara hücum edib, bir-bir onları boğub öldürmüşdü. Qızılın boynuna necə sarılmışam... Üzündən, gözündən necə öpmüşəm... Sonra kök bir qoçun quyruğunu kəsib qabağına atmışam.

Kərim babanın danışdığı bu əhvalatdan sonra Qızılı barışmış, səmimi bir dost olmuşduq.

Kənd həyatında, təbiətin o zəngin və geniş qucağında nə qədər canlı lövhələr, unudulmaz xatirələr vardır!.. Uşaqlıqdan qəlbimin dərinliklərində iz salmış o rəngarəng, o qiymətli və silinməz xatirələr!

Mövzu: Təbiət gözəlliyi, təbiətə qayğı

Janrı: Hekayə

İştirak edən surətlər: Kərim baba, nəvə, ata, ana, Salman kişi, kənd adamları

FİKRƏT QOCA

(1935)

“Fikrət Qocanın şeirlərində güclü yenilik hissi var. Onun əsərlərində ürəyi sözlə dolu olan, nəyə isə məhəbbət, nəyə isə nifrət aşıl原因 bir insanın səsini eşidirik”.

Rəsul Rza

ŞUŞA (ixtisarla)

Daşaltı çayına yol vermək üçün
Dağ öz ətəyini yıqıb altına.
Elə bil bu yeri yaratdığı gün,
Düşübdür Allahın xoş saatına.

Hər daş öz rəngiylə dünyaya baxır,
Hər qaya elə bil bir qərinədir.
Çay da əsrlərin dibindən axır,
Hər dağ daşa dönmüş zamandır, nədir?!

“Qıy səsi” özünü atır qayadan,
Başqa qayalara dəyir, qayıdır.
Dərə ümman olur gələndə duman,
Buludlar üstündə boz qağaydır.

Vallah, göz sevinir baxırsan hara,
Öz yaşıl səsiylə çağırır çəmən.
Şuşa, ucalmısan boz buludlara,
Vətən torpağının heykəlisən sən

Sanki duman üstə dayanmışam mən,
Nağıl dünyasıdır bura elə bil.
Günəş Simurq kimi qalxır dərədən,
Qulaq as, daşlar da dil açıbdır, dil.

Dağ düyüb alnını dərdi var kimi,
Deyirsən, nədənsə söz salacaqdır.
Qayalar sehrlı qapılar kimi,
Deyirsən, üzünə açılacaqdır.

Burda cəm olubdur əzəmət, vüqar,
Duman çəkiləndə hər səhər-səhər.
Dumandan tökülüb qalır qayalar,
Dumandan səpilir çölə çiçəklə

“Şuşa” şeirində şair Şuşanı nağıl dünyasına bənzədir. Onun gözəlliklərindən danışır, tarixindən, qədimliyindən bəhs edir

Mövzusu: Vətən, onun zəngin təbiəti

Şeirdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Şuşa şəhərinin zəngin təbiətinin, gözəlliyinin təsviri

Qeyd: “Şuşa” şeiri lirik növdə, heca vəzində, dördlük şeir şəklində, hər mısrası 11 heca, qafiyə quruluşu abab, cççç, dede... şəklində, daxili bölgüsü 6+5

SÜLEYMAN RÜSTƏM

(1906 - 1989)

AZƏRBAYCANA GƏLSİN

Vətənimin seyrinə çağırıram elləri,
Sərvət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin!
Bəzənib başdan-başa şəhərləri, kəndləri
Cənnət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin!

Qanımızda dövr edən sədaqətdir, sədaqət,
Günəşdən də parlaqdır gözümdə bu həqiqət.
Dostuna, qardaşına təmənnəsiz məhəbbət,
Hörmət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin!

Gözəlliklər Vətənə gözəllərindən gəlir,
Dostluğun-qardaşlığın təməllərindən gəlir.
Könüllərin müqəddəs əməllərindən gəlir,
Qüdrət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

Payızında, qışında, baharında, yazında
Dinir dostluq nəğməsi könüllərin sazında.
Sabaha addımlayan mərd oğlunda-qızında,
Qeyrət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin!

Sonsuz gözəlliyindən çətindir, mənəcə, doymaq,
Məhəbbəti, şöhrəti dolanır oymaq-oymaq.
Bayrağının altında alınacaq, üzuağ,
Millət görmək istəyən Azərbaycan gəlsin.

S. Rüstəm “Azərbaycana gəlsin” şeiri: heca vəznində, dördlük şeir şəklində, hər misrası 14 heca, qafiye quruluşu abcb, çççb, dddb..., daxili bölgüsü 7+7

Şeirdə Azərbaycanın zəngin sərvəti, gözəllikləri, eləcə də xalqımıza məxsus müsbət keyfiyyətləri tərənnüm edilir. **Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya):** Azərbaycan və onun xalqının gözəl, üstün cəhətlərini göstərmək

EYVAZ ZEYNALOV (1950)

OĞRU

Məktəb üzrə keçirilən idman yarışlarında ayağımı bərk zədələmişdim. Qapanıb qalmışdım evdə. Yamanca darıxırdım. Baş qatan bir məşğuliyyət vardısı, o da televizora baxmaqdı.

Kanallardan biri ermənilərin pis, murdar xasiyyətləri haqqında verilmiş hazırlamışdı. Studiyadakılar növbə ilə onların əcaib-qəraib yaltaqlığından, ikiüzlülüyündən, yalançılığından, satqınlığından danışır, oğru olduqlarını isə daha artıq qabardırıdılar.

Oğurluq qeyri-insani, həm də baş ucalığı gətirməyən bir xüsusiyyətdir. Lakin ermənilərin oğurluğu adi yox, tayı-bərabəri olmayan, bənzərsiz oğurluqdur. Ən böyük oğurluqları da türklərdən elədikləridir. Ermənilər adlarımızı, musiqimizi, musiqi alətlərimizi, xalçalarımızı, abidələrimizi, yeməklərimizi, ən başlıcası, torpaqlarımızı oğurlamışdılar. Birdən yox, tədricən, tarix boyu, nəzərə çarpmadan, həm də qeyri-adi yollarla. Sonra da hamısını utanmaz-utanmaz, vicdansızcasına öz adlarına çıxmış, bizi danmışdılar...

Ermənilərin namərdliyi məni hiddətləndirmişdi. Axırda hislərimi cilovlaya bilməyib bərkdən bağırırdım:

— Pah atonnan! Bu ermənilər nə oğru xalq imiş!..

Elə bu zaman otaqda tək olmadığımı xatırladan cırıltı səsi eşitdim. Nənəmdə, divanda qurcalanırdı. Bayaقدan yarızanmış halda gözücu televizora baxırdı.

Handan-hana xəfifcə qımışaraq:

— Ermənilər binayi-qədimdən oğrudular, bala, — dedi.

— Sən hardan bilirsən, ay nənə? — sadəlvhlüklə soruşdum.

— Eh, mən onların dabbagda gönünə belədem! Amma bunları, sadəcə, bilmək yox, yaxşıca yadda saxlamaq lazımdır, bala!..

Sonra nənəm mənə şahidi olduğu köhnə bir erməni oğurluğundan danışdı.

Baban kənd məktəbində dərs deyirdi. Sayılıb-seçilən tarix müəllimi idi.

Bir dəfə atan sinif yoldaşları ilə dağa çıxmışdı. Qayıdanda özü ilə bir bağlama gətirmişdi. İçi insan sümükləri, saxsı qab-qacaq qırıqları, qədim dəmir pullarla dolu idi. Hansısa mağaradan tapmışdılar.

Səhəri baban atanı da özünə qoşub həmin mağaraya yollandı. Əlavə bir neçə məişət əşyası-filan da yığıb gətirdi. Onları səlhiqə ilə bir qutuya yerləşdirib mənə verdi:

— Arvad, — dedi, — bunu elə yerə qoy ki, uşaq-muşaq əli dəyməsin. Bakıya, Elmlər Akademiyasına aparacağam. Alimlərə göstərəcəyəm.

Savadsız arvad idim.

— A kişi, — dedim, — sür-sümük alimlərin nəyinə gərəkdi? Nə danışdığımı heç özüm də bilmirdim.

— Sənin belə şeylərdən başın çıxmaz, arvad. — Baban səsini qaldırdı. — Bunlar adi, yaxın keçmişin sür-sümüyü deyil. Tarixdir! Həm də qədim tarixdir!..

Yenə heç nə qulağıma girmədi.

— Nədi, buna görə indi bir də durub burdan Bakıya gedəcəksən? Belə vacibdir, nə çoxdur Bakıya gedib-gələn, ver birinə aparsın də...

— Yox, bu işi hər adam yarıtmaz! Özüm getməliyəm. Gördüklərimi alimlərə ətraflı danışmalıyam. Onlarda maraq, həvəs oyatmalıyam. Yoxsa Allah bilir, alıb hara atacaqlar.

Qutunu qaldırıb şkafın üstünə qoydum.

Baban bayıra çıxanda qapının ağzında erməni qonşumuz Siranuş arvadla az qala toqquşacaqdı. Demə, bayaقدan qapının dalında durub gizlicə bizə qulaq asırmış...

Tək qalanda Siranuş arvad hərleyib-fırlayıb məndən soruşdu:

— Qutudakı nədir?..

— Bekara şeydi, — dedim.

— Bekara şeydisə, niyə göstərmirsən? — Siranuş qır-saqqız olub qopmadı.

Arvadın inadkarlığı məni həm təəccübləndirdi, həm də cin atına mindirdi. Qutunu gətirib açdım.

— Hə, bax, gözüyün qurdu ölsün! — dedim. — Yoxsa gecə yuxunu qarışdırarsan.

Sür-sümüyü gören kimi Siranuşun çəkilecəyini düşünürdüm. Əksinə oldu. Arvad sür-sümüyə, saxsı qırıqlarına, paslı dəmir pullara çox həris gözlərlə baxırdı.

Onları bir-bir o tərəf-bu tərəfinə çevirə-çevirə öz-özü ilə danışmış kimi mızıldandı:

— Hə, doğrudan da, bunlar qədim erməni dövlətinin qalıqlarına oxşayır.

— Onu sənə kim dedi, ay Siranuş?— Mat-məttəl soruşdum.

— İndicə ərinə sən demirdin? Özcə qulaqlarımla eşitdim.

Mənim də təəssübkeşliyim tutdu.

— Bəs onu eşitmədin ki, ermənilər bu torpaqlara dünən-srağagün gəliblər? —Hirsle qutunun qapağını örtüb ortalıqdan götürdüm.

Bakı səfərinə hazırlaşan baban səbirsizliklə yay tətilini gözləyirdi. Deyirdi, Akademiyadakı alimləri yığıb elimizə-obamıza gətirəcəyəm. Gəlib gəzib-dolansınlar, görüb-götürsünlər, araşdırsınlar. Tariximizin daha bir qaranlıq səhifəsini də işıqlandırsınlar. Bir daha erməniyə anlatsınlar ki, bu torpaqlar türk torpaqlarıdır...

Yay tətilinə az qalmışdı. Bir gün baxdım ki, qutu şkaflın üstündə yoxdur. Fikirləşdim ki, yəqin, baban özü götürüb harasa qoyub. Babandan soruşan kimi barmağını dişlədi. Siranuş arvaddan şübhələndi.

— Havayıdan maraqlanmırmış, — dedi. — Gərək qutunu açıb ona göstərməyəydin.

Saymazyana güldüm.

— A kişi, sən də oğru tapdın. Sür-sümük Siranuşun nəyinə gərəkdir?..

— Arvad, ermənini öz arşınınla ölçmə, — baban dedi. — Erməni bizim düşündüyümüzdən də bəcdir. Elə şeylərin qədir-qiyətini yaxşı bilir...

Vallah, heç cür inanmırdım ki, Siranuş arvad qutudakılardan nəsə bir şey qana. Axı o da mənim kimi savadsızın biriydi. Bircə elə sür-sümüyü çatmırdı!..

Qaranəfəs Siranuşun üstünə qaçdım. Dili topuq çalsa da, heç nəyi boynuna almadı. Baban sözündə möhkəm adam idi. Siranuşu yoxlamaq üçün təzə bir qutu hazırladı. İçini də zir-zibillə doldurdu. Dedi, Siranuşa xəbər ver ki, kişi mağaradan keçən dəfəkindən də artıq sür-sümük, saxsı qırıqları, qədim pullar yığıb gətirib. Amma çalış, şübhələndirmə. Guya sözləyişi ağzından qaçırdırsan...

Siranuşla qapı-qonşu, lap bir evli kimiydik. Qapımız qıflı tanımazdı. Həmişə üzünə açıqdı. Evdə oldum-olmadım, haçan istəsə gələr, gedər, nə istəsə aparar, gətirərdi. Oğurluğunu-filanını da hələ görməmişdim...

Bir gün əvvəl Siranuşu aldatdım ki, qonaq gedəcəyik, ev-eşikdən göz olsun. Samanlıqda gizlənilib erməni axçiyini güdməyə başladım.

Siranuş özünü çox gözlətmədi. Arxayınca evə girib qutunu götürdü. Qoltuğuna vurub bayıra çıxanda qapının ağzında qəfildən yaxaladıq. Özünü itirdi. Qızarıb-bozardı. Çək-çevirdən, hədə-qorxudan sonra o biri qutunu da oğurladığını boynuna aldı. Arvadın hərəkətinə matım-mutum qurumuşdu.

— Bəs qutunu neynəmişən, harda gizlətmisən, ay imansız-dinsiz? — Baban ermənini təzədən sıxma-boğmaya saldı.

— Yerevandakı qardaşıma göndərmişəm, — dedi.

Siranuşun qardaşı İrəvanda adlı-sanlı, məşhur alimdi. O, mağaradan tapılan şeylərin şəkillərini İrəvanda çıxan qəzetlərdə, jurnallarda çap etdirmişdi. Palazqulaq-palazqulaq məqalələr yazmışdı. Gündə bir televizora çıxıb, aləmə səs salmışdı ki, bəs tapdığı mağara (guya özü tapmışdı) qədim erməni məskənlərindəndir. Deməyəsən, bu torpaqların əzəli sakinləri ermənilər imiş.

Moskva, dünya alimləri mağaraya baxmaq üçün tökülüb gəldilər, yazdılar, pozdular, axır çıxıb getdilər. Amma səs-səmirləri eşidilmədi. Elə bil qurbağa gölünə daş atmışdın.

— Səbəbini bilmədiniz, ay nənə?.. — Maraq yenə üstün gəldi.

— Baban soraqlayıb hamısını öyrəndi. Vicdanlı alimlər uzun araşdırmalardan sonra aydınlaşdırmışdılar ki, mağara qədim türklərə məxsusdur. Erməni aliminin yazıb-pozduqları cəfəngiyyatdan başqa bir şey deyilmiş. Demə, Siranuşun qardaşı da elə bacısı ağıldaymış...

— Nənə, bəs sonra babam bizim alimləri Bakıdan çağırmadı?..

— Çağırdı, bala, amma ermənilər aranı qatdılar, bizi dədə-baba torpaqlarımızdan qovdular. Əvvəl Qarabağa pənah apardıq. Ermənilər Qarabağı da əlimizdən aldılar. Bakıda qərar tutduq. O torpaqların adı babanın son nəfəsində də dilindən düşmədi.

Nənəm dərinə köksünü ötürdü:

— Bilirsən, oğul balası, türkün ta qədim dövrlərdən bəri hər şeyi olub. Gözü-könlü tox yaşayıb. Erməni kimi heç nəyin həsrətini çəkməyib. Bəlkə, elə buna görə çox zaman sahib olduğunun qədir-qiyətini qədərincə bilməyib...

Eyvaz Zeynalovun “Oğru” hekayəsində ermənilərin əsrlər boyu torpaqlarımıza, milli-mənəvi dəyərlərimizə sahib çıxmaları, sərvətlərimizi bu və ya digər formada oğurladıqları təsvir edilmişdir.

Mövzusu: Azərbaycan-Ermənistan münacişəsi

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Erməni xəbisliyinin, oğurluğunun göstərilməsi

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ (1947)

İGİD MÜBARİZ

Mübariz hələ uşaq olanda ermənilər əvvəl Xocalını, daha sonra Şuşa qalasını, Kəlbəcəri, Laçını, Ağdamı, Füzulini, Cəbrayılı, Qubadlı, Zəngilani işğal etmişdilər.

Bir dəfə tarix dərsi idi. Müəllimi Şuşa qalasından, onun tarixi keçmişindən, alınmaz olmağından danışdı. Müəllim danışdıqca Mübariz düşündü ki, bəs ermənilər Şuşanı necə alıblar? Deməli, işğalçıları torpağımızdan vaxtında qovub çıxarmasaq, heç vaxt Şuşanı görməyəcək, Cıdır düzündə at çapmayacaq, İsa bulağından su içməyəcək,

Daşaltı çayında çimməyəcəyik.

Belə düşündükcə Mübarizin ürəyi düşməne intiqam hissi ilə dolurdu. Mübariz böyüdükcə, sinifdən-sinfə keçdikcə qəlbindəki intiqam hissi də böyüyürdü.

Mübariz on üç yaşında olanda boksla məşğul olmağa başladı. Atasına deyirdi ki, mən Azərbaycanın bayrağını ya idmanda, ya da orduda qaldıracam. O belə deyəndə atası Ağakərim kişi də oğlunu ruhlandırır:

— Mən sənə inanıram, Mübariz! Bayrağımız da torpaqlarımız kimi müqəddəsdir. Onları hər zaman ürəkdən sev, vicdanın və namusun kimi qoru.

Mübariz İbrahimov orta məktəbi bitirib əsgər getdi. Daxili Qoşunlarda xidmət edirdi. Amma bu, çox da ürəyincə deyildi. O, Milli Orduda, ön cəbhədə, düşmənlə üz-büz bölgələrdə xidmət etmək istəyirdi. Mübariz əsgərliyi başa vurandan sonra evlərinə döndü. Amma kəndlərində də çox qala bilmədi, Bakıya gəlib bir müddət burada işlədi. Yox, bütün bunlar onun ürəyincə deyildi. Milli Orduda xidmət etmək, düşməndən intiqam almaq istəyirdi. Atası ilə məsləhətləşib gizirlik kursuna getdi. Kursu bitirib ön cəbhəyə yollandı. Hər gün səngərdən işğal olunmuş torpaqlara baxmaq çox ağır idi.

Düşmən hər gün atəşkəsi pozurdu. Bir gecə Mübariz düşmənin bu azgınlığına dözə bilmədi. Üçrəngli Azərbaycan bayrağını götürüb səngərdən çıxdı. Susuzluqdan yanan kol-kosa, sirkan topasına, tez-tez rast gəldiyi xırdaca təpəciklərə sinə-sinə, Allahı köməyə çağırma-çağırma gedirdi. «Kaş bircə minaya düşməyəydin!»

Bir ulğun ağacına çatıb yerə uzandı. Dincini alıb qarşı tərəfə süründü. Qulağına oxumaq səsi gəldi. Erməni əsgəri bizim «Sarı gəlin» xalq mahnısını oxuyurdu. Sözlərini başa düşməsə də, melodiyasını yaxşı bilirdi. Fikirleşdi ki, «Torpaqlarımızı tutmalarından utanmır, hələ bir mahnılarımıza da sahib çıxırlar. Eh, kin dolu ürəklə heç mahnı da qoşmaq olarmı? Erməniləri gec-tez kin məhv edəcək».

Başda düşdü ki, düşmən səngəri lap yaxınlıqdadı. On-on beş addım da irəli süründü. İnanılmaz cəldliklə səngərə atıldı. Səs olmasın deyər silahı işə salmadı. İlk qarşısına çıxan düşmənin beşini məhv edib, üçünü isə ağır yaraladı. Daha tərəddüdə yer yox idi. Lənət şeytana deyib, geriye də qayıda bilərdi. Yox, geriye yol yoxdu, ancaq irəli. Əlinə keçən silahları da götürüb səngərdən çıxdı. Azərbaycan bayrağını torpağa sancdı: «Can Vətən!» — deyib qalxdı. Fikri düşmənin kazarmasına girib əsgərlərin arasında çaxnaşma salmaq idi. İrəliləyirdi. Ay başının üstə idi. Kölgəsi özündən qabaqda gedirdi. Birdən ona elə gəldi ki, iyirmi min şəhid də onun ardınca irəliləyir...

Nəhayət, düşmənin kazarması görsəndi. Yenə yerə uzanıb ətrafı dinşədi. Burnuna torpağın qoxusu dəydi. Əkilib-biçilməyən, hələ də sahibini gözləyən torpağın... Saat bir olardı. Qalxıb özünə bir neçə səngər bələdlədi. Bələdlədiyi səngərlər bir-birindən çox da aralı deyildi. Silahları yerləşdirdi, bacardığı qədər düşməni çaşdırmalı idi. Deyəsən, kazarmadakılar postdakı əsgərlərə arxayın olub dərin yuxuya getmişdilər. Bir az da gözlədi, göyə baxdı, ay buludların arxasına çəkilmişdi. Nəhayət, avtomatını düşməne tərəf çevirdi. Atəş səsləri gecənin sükutunu pozdu...

Dayanmadan atəş açırdı. Yerini tez-tez dəyişirdi. Düşmən çaş-baş qalmışdı. Gecənin bir aləmində qəfil peyda olan bəlanın haradan gəldiyini hələ də anlaya bilmirdilər. Düşmən əsgərlərindən də özünü ələ alanlar oldu. Döyüş get-gedə şiddətlənirdi. Düşmən elə bilirdi ki, böyük bir dəstə üstünə gəlib. Karıxmışdılar, təntimışdilər, çaşmışdılar, ona görə də bir-birinə atəş açırdılar.

Mübariz qan-tər içində idi. Güllə atmaqdan biləyi ağrıyırdı. Ovcunun içi də bərk göynəyirdi. Amma bütün bunlara dözürdü...

Düşmən onu tələyə salmaq istəyirdi. Mübariz son gücünü toplayıb geriye qaçırdı. Qorxudan yox, sadəcə tələsirdi, çox tələsirdi... O, Allahdan çox yox, bir-iki dəqiqə möhlət istəyirdi. Bir qədər irəliləyəndən sonra Yuxarı Çaylı kəndinin yoluna çıxdı. Tələsirdi, canını qurtarmağa yox, namaza durmağa.

Gecənin sakitliyində düşmən əsgərlərinin ayaq səslərini aydınca eşidirdi. Yoldan çıxıb yerə yıxılmış tənək dirəyinin yanında ayaq saxladı. Avtomatı çiyinə aşırıb, üzünü geriye tutub, əllərini Allahın dərgahına açdı: «Ey böyük Allah, bu günə şükür, arzumu ürəyimdə qoymadın. Günahım varsa, bağışla, Tanrım! Allahım, şəhidliyimi qəbul et! Vətən sağ olsun!»

Ayaq səsləri yaxınlaşırdı. Mübariz diri tutulmaqdan ehtiyatlanıb avtomatı əlinə aldı. Hələ bir-iki gülləsi vardı. Elə bu anda düşmənin atdığı güllə onun sol böyründən dəydi. Arxası üstə çevrildi. Güclə: «Vətən sağ olsun!» — deyər bildi. Dağlar əks-səda verdi: «Vətən sağ olsun!»

İyirmi min müqəddəs şəhidimizin ruhu Mübarizin də qəhrəman ruhunu götürüb göylərə — öz yanlarına apardılar. **M.Çəmənlinin “İgid Mübariz”** əsərində mənfur düşmənimiz ermənilərin torpaqlarımıza sahib çıxmasından, Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimovun təkbaşına erməni ordusuna vurduğu zərbələrdən, onun Vətən yolunda şəhidliyindən bəhs olunur.

Mövzusu: Qəhrəmanlıq

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Vətənə sevgi, Vətən naminə edilən igidliyin, qəhrəmanlığın təbliği

VI SİNİF ABDULLA ŞAIQ (1881 – 1959)

KƏRİM BABA

Günlərimin bir qismini Kərim baba ilə keçirirdim. Kərim baba altmış yaşlarında, qısa boylu, köksü və kürəkləri enli bir qoca idi. Gözünün yanları iri cizgilərlə örtülmüş və kiçilmişdisə də, yenə parlaq idi. Söz söylədiyi zaman daima kiçik gözləri, qalın və iri dodaqları gülərdi. Onun keçirmiş olduğu uzun bir tarixi hər zaman gözlərindən oxumaq olurdu. Yaşlı olduğu halda, daima açıq, geniş çöllərdə yaşamış bu adamın üzü ətli, yanaqları qıpqırmızı, canı sapsağlam idi. Bu adamın hərəkətindən və simasından gəncliyində çox igid və qoçaq olduğu anlaşılırdı. İndi belə fikri-zikri daima ovda və şikarda idi.

Atasından qalma köhnə tüfəngi var idi. Bu tüfəngin lüləsi kiçik bir top lüləsi qədər idi. Onu hər zaman özü ilə gəzdirər və bir an yanından ayırmazdı. Hər gün silər, təmizlər və arabir dərənin içinə enərək bir yeri nişan alardı. Nişanladığını vurduqda bütün arzularına qovuşmuş bəxtiyar bir uşaq kimi sevincindən atılıb-düşərdi. Tüfəngin bir top qədər şiddətli səsindən xoşlanmayan Ayrım qızı arabir Kərim babaya istehza ilə: «Ayıbını yer örtün, sən heç bildiyindən əl çəkmə. Yaxşı ki dədən Qafar sənə bu qırıq tüfəngi qoyub gedibdir», — deyərkən Kərim baba məğrur bir tövrlə: «İgid atadan igid oğula bir tüfəng, bir də at qalar», — cavabını verirdi.

Kərim baba inəkləri cüzi ayıqlıqla güdərirdi. Özünün də iki inəyi, dörd-beş qoyunu var idi. Hər gün inəkləri bir yamacaya yayıb obaya qayıdardı. Bu işdə ona bəzən kiçik oğlu Vəli də kömək edərirdi.

Oğul-uşaq zoğal, fındıq, moruq dərməyə gedərkən Kərim baba da sıradan qalmazdı. O da onların içində olmalı idi. Kərim babanın inəkləri özbaşına buraxması sahiblərinin xoşuna gəlməzdi; lakin o bunlara heç əhəmiyyət verməyib nəşəsini pozmaz, tütək çalar, sümsü qayırar, hələ bayatı-şikəstəsi də ağzından düşməzdi.

AYRIM QIZI

Ayrım qızı qısa boylu, kök bir qadın idi. Kiçik qumral gözləri, ay kimi yuvarlaq üzü var idi. Bu çalışqan, namuslu qadının üzündə kişilərə məxsus bir heybət vardı. Hələ gurlayan səsini hər kəs eşitsə idi, onun bir kişi olduğuna inanırdı. Gündüzləri bir yandan bizim evdə çalışıb-çapalayar, bir yandan da öz evinin işlərini görərdi. Meşədən şələ-şələ odun daşıyar, sac asar, çörək bişirər, özgələrinin inəklərini, qoyunlarını sağar, nehrə çalxalayar və yorulmaq nə olduğunu bilməzdi.

Bu vaxta qədər kimsə Ayrım qızından «yoruldum» sözünü eşitməmişdi. Həyat onu belə öyrətmişdi. Onun əsl adı Fatma idi. Atası «ayrım» olduğundan hamı onu «Ayrım qızı» çağırırdı.

Bu iki adamın təbiəti bir-birinə əsla uymurdu. Onun üçün Ayrım qızı bir yandan Kərim babanın uşaqcasına işlərindən, qəribə hərəkətlərindən darılar, o biri tərəfdən də naxır sahiblərinin töhmət və məzəmmətlərini izzəti-nəfsinə sığışdıra bilmədiyindən Kərim babanın arxasından hər gün söylənərdi. Kərim baba heç bir şeyə əhəmiyyət vermədiyi kimi, buna da əsla əhəmiyyət verməyib nəşəsindən, kefindən qalmazdı.

Bir gün qadınlarla uşaqlar moruq və çiyələk yığmağa getmişdilər. Kərim baba sıradan heç qalarmı? Ayrım qızı Kərim babanın da getdiyini, naxırın başsız qaldığını bilməmiş, naxır sahiblərinin acı töhmətini eşitməmək, həm də Kərim babaya acı dərs vermək qəsdini ilə yumru başlı iri çomağı götürüb özünü naxıra yetirmişdi. Axşamçağı naxırı obaya doğru sürərkən hamı ona tamaşaya çıxdı.

Hətta Kərim baba da bu tamaşadan qalmadı, uzaqdan laqeyd baxışlarla arvadını seyr etdi.

Ayrım qızı əsla tövrünü dəyişməyərək əlində çomaq o inəyin, bu öküzün arxasınca bağıra-bağıra qalırdı.

Kəndlilərdən biri gülə-gülə Kərim babaya:

— Ay Kərim, ay Kərim! Buna Ayrım qızı deyərlər, adamdan belə hayıf alarlar, bu pəhləvan arvad kişidən artıqdır, — dedi.

Bu sözün Kərim babaya bir milçək vızıltısı qədər təsiri olmadı, gurlayan səsi ilə:

— Mənim kimi kişinin elə də arvadı olar, — deyər cavab verdi.

Mövzusu: Kənd həyatı

Qeyd: “Köç” hekayəsindən “Kərim baba” və “Ayrım qızı” parçalarında Kərim baba və onun arvadı Ayrım qızının – Fatmanın xarici görünüşlərinin təsvirinə geniş yer verilib.

ƏLİAĞA KÜRÇAYLI (1928 – 1980)

VƏTƏN

Mən səndən bir yaşıl budaq istədim,
Sən mənə bəxş etdin zümrüd meşələr.
Mən səndən kiçik bir otaq istədim,
Sən mənə bəxş etdin dilbər guşələr.

Mən səndən adicə həyat istədim,
Sən məni çıxardın min-min səhərə.
Mən səndən kiçik bir qanad istədim,
Sən məni uçurdun ənginliklərə.

Mən səndən bir dəstə çiçək istədim,
Mənimçün dörd fəsil yaz elədin sən.
Mən səndən ilhamlı ürək istədim,
Sən mənə təb verdin milyon ürəkdən.

Mən səndən kiçik bir sevinc istədim,
Sən mənə bəxş etdin bütöv səadət.
Mən səndən bir parça bürünc istədim,
Sən mənə bəxş etdin xəzinə, dövlət.

Mən səndən istədim açıq bir alın,
Sən mənə bəxş etdin əzəmət, vüqar.
Mən də başıaçıq, ayağı yalın
Yolunda can qoysam, yenə az olar.

Bəlkə, buna görə əzəmətlisən —
Nəyin var vermişən əsirgəmədən!
Sən bir ana kimi səxavətlisən,
Anam Azərbaycan, Vətən, can Vətən!

Mövzusu: Doğma torpaq, vətən, el-oba

İdeyası: Vətənin insana dünyada olan bütün gözəllikləri bəxş etməyə qadir olduğunu göstərmək

Qeyd: “Vətən” şeiri lirik növdə, heca vəznində, dördlük şəklində yazılmışdır. Qafiyə quruluşu abab, cdc...d.

MƏMMƏD ARAZ (1933 - 2004)

AZƏRBAYCAN – DÜNYAM MƏNİM

Azərbaycan — qayalarda bitən bir çiçək,
Azərbaycan — çiçəklərin içində qaya.
Mənim könlüm bu torpağı vəsf eləyərek,
Azərbaycan dünyasından baxar dünyaya.

Azərbaycan — mayası nur, qayəsi nur ki,
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
AZƏRBAYCAN deyiləndə ayağa dur ki,
Füzulinin ürəyinə toxuna bilər.

Oğulları Kür gəzdirər biləklərində,
Oğulların göz atəşi gözəl əridir.
Azərbaycan səhərinin bəbəkələrində
Qütb ulduzu, dan ulduzu gözəlləridir.

İllər olub kürelərdə dəmir olmuşuq,
Sərhədlərdə dayanmışıq küləkdən ayıq.
Od gölündə, buz gölündə gəmi olmuşuq,
Biz Bakının ilk səadət carçılarıyıq.

Min illərlə zülmətlərə yollar açıqdı,
Dalğalandı Sabirlərin ümman dünyası.
Azərbaycan qatarı da yollara çıxdı,
Dağılanda qoca Şərqi duman dünyası.

Azərbaycan — mayası nur, qayəsi nur ki,
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
AZƏRBAYCAN deyiləndə ayağa dur ki,
Ana yurdun ürəyinə toxuna bilər!

M. Arazın “Azərbaycan–dünyam mənim” şeiri heca vəznindədir. Əsər dördlük şeir şəklində yazılmış, hər misrası 13 heca, qafiyə quruluşu abab, cççç, dede..., daxili bölgüsü 4+4+5-dir.

Şeirdə Azərbaycanın qüdrətindən, onun şanlı övladlarından, bu günə gəlib çatana qədər keçdiyi sınaqlardan, çətinliklərdən danışılır. Eləcə də Vətənə məhəbbət, hörmət, dəyər hissi aşılır.

Mövzusu: Vətənpərvərlik

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Azərbaycanın tərənnümü, Vətənə bağlılıq

HİKMƏT ZİYA (1929 – 1995)

QARABAĞDA

Qarabağ təbiətin sərvətidir, varıdır,
Azərbaycan yurdunun solmayan gülzarıdır.
Hüsnü yaşıl bağları, vüqarı dağlarıdır...
Başqa ətirlə açır qönçələr Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Dağlarının başında Şuşa zümrüd tacıdır,
Bərdə, Ağdam, Füzuli daim qardaş-bacıdır.
Qəlbim bu xoş yerlərin həmişə möhtacıdır,
Hər daşını görənlər dirçələr Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Köksündə hər qayası tarixləşib tunc olan
Yenilməz abidəmdir yerdən göyə ucalan,
Yaşı yüzü ötsə də, yoxdur burda qocalan.
İnsan ömrü çətin ki, köç eylər Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Neçə səslər yetirib bu yerlərin havası!..
Doymursan dinləməkdən neçə təzə avazı,
Qulaqdan getmir bu an xoş musiqi sədası.
Bülbültək ötür, hətta sərçələr Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Burda hər kəs qonağa hörmətini bol eylər,
Şirin sözü, ləhcəsi ürəklərə yol eylər,
Dünya gözəllərini qamətilə lal eylər
Beli üzükdən keçən incələr Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Bu yerdə Vaqifimin müqəddəs türbəsi var,
Natəvanın, Zakirin pozulmayan izi var,
Üzeyirin nəfəsi, Bülbülümün səsi var...
Cabbar, Xan, Rəşid, Səid, Zülfü zəngüləsi var,
Yetişibdir gör necə incilər Qarabağda,

Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.
Ulu babalarımın min-min illik oylağı!
Doğmalardan doğmadır hər aranı, yaylağı,
Saflıq çeşmələridir Turşsu, İsa bulağı...
Havası qocanı da gənc edər Qarabağda,

Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.
Gözlərinə ağ gələr bu yerdən pay umanın,
Yolunda qurban verər hər bir övladı canın.
Döyünən ürəyidir doğma Azərbaycanın.
Gündüzlər Qarabağda, gecələr Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Mövzusu: Azərbaycan və onun gözəllikləri

İdeyası: Doğma torpağa, el-obaya məhəbbət

Qeyd: “Qarabağda” şeiri: lirik növdə, heca vəznində, beşlik şəklində, qafiyə quruluşu aaabb, cccbb, dddbb... (6-cı bənd fərqlidir), bəndlərin sayı səkkiz

AZƏRBAYCAN XALQ NAĞILI AĞILLI UŞAQ

Biri var idi, biri yox idi, keçmiş zamanlarda bir xan var idi. Xan hər dəfə bir bəhanə eləyib yan-yörədəki kəndləri, şəhərləri talan eləyir, əhalinin var-yoxunu əlindən alırdı. Xan yaşadığı şəhərə bitişik bir kənd var idi. Oranı tutmaq çox çətin idi, çünki kənddə dünyagörmüş, ağıllı qocalar xanın hiylələrinə hər dəfə cavab verir, onu məğlub edirdilər.

Günlərin birində xan öz adamlarını başına yığıb həmin kəndi tutmaq üçün tədbir istədi. Xanın baş məsləhətçisi dedi:

— Nə qədər ki həmin kənddə ağıllı, dünyagörmüş adamlar var, oranı tutmaq çətin olacaq. Yaxşısı odur ki, əvvəlcə onları bəhanə ilə aradan götürək, sonrası asandır.

Xan bu təklifi bəyəndi, elə həmin günü öz adamlarını yanına çağırırdı tapşırıq verdi ki, nə təhər olur-olsun, gedib o kəndin başbilən adamlarını, qocalarını aldadıb bura gətirəsiniz.

Xanın adamları hamısı eyni vaxtda kəndə doluşub hərəsi bir qocanın evinə getdilər. Onlar hiyləyə əl atıb dedilər:

— Bizim xanımız bir məsələdə bərk çətinliyə düşüb. O, ümidini sizə bağlayıb kömək istəyir. Deyir ki, bircə günlüyə mənə məsləhət vermək üçün yanıma gəlsinlər.

Qocalar yarı zor, yarı xoş ələcsiz qalıb xanın adamları ilə getdilər.

Xan qocaların gətirildiyini görüb əmr elədi, hamısını zindana saldılar. Bu tərəfdən xan həmin kəndə getmək üçün atlı çağırırdı, üç alma verib dedi:

— Bu almaların biri birillik, o biri ikiillik, üçüncü isə üçillikdir. Almaları apararsan həmin kəndə, camaatı meydana yığıb deyərsən ki, xan əmr eləyib ki, bunların neçə illik olduğunu tapsınlar. Onlara üç gün vaxt verirəm, tapa bilməsələr, onda kəndi talan edəcəyəm. Əgər bu sirri tapan olsa, həmin adam yanıma mənim xoşladığım heyvanla gəlməlidir, həm də o elə adam olmalıdır ki, boyca məndən hündür olsun, mən ona aşağıdan yuxarı baxım.

Çapar atlanıb xanın tapşırığını xəbər vermək üçün həmin kəndə gəldi. Camaatı bazar meydanına yığıb əhvalatı söylədi.

Çapar almaları verib geri qayıtdı. Kəndin camaatı nə qədər fikirləşdi, almaların sirrini tapa bilmədi.

Bu kənddə qoca bir qarının Əhməd adlı balaca nəvəsi var idi. O, çox ağıllı və qoçaq uşaq idi. Həmin gecə Əhməd səhərə kimi yata bilmədi, çox fikirləşdi, suallara cavab tapa bilmədi, axırda yadına düşdü ki, bu işdə böyüklərdən məsləhət almaq lazımdır.

Nənəsindən xəbər aldı ki, kəndimizdə heç qoca, ağıllı kişilərdən qalan varmı? Qarı dedi:

— Bala, kəndin kənarında bircə nəfər yaşı yüzü ötmüş bir qoca qalıb, şikəst olduğu üçün xanın adamları onu aparmayıblar.

Əhməd səhər tezdən durub həmin qocanın yanına getdi. Gördü bir nurani kişidir. Saç-saqqalı ağappaq qar kimi, gözləri tutulub, qıçları şikəst olub, yerindən tərpənə bilmir.

Əhməd ədəb-ərkanla qocaya salam verdi, onun yanına məsləhətə gəldiyini söylədi.

Qoca dedi:

— Oğlum, məndən nə məsləhət istəyirsən?

Əhməd xanın şərtlərini qocaya söyləyib ondan kömək istədi.

Qoca əlini alnına qoyub bir qədər fikirləşdi. Sonra sualların cavabını necə tapmağı Əhmədə öyrətdi. Axırda dedi:

— Oğul, bircə sirri mən bilmirəm, gərək onu özün tapasan. O da xanın hansı heyvanı xoşlamasıdır. Bunun üçün bircə çarə var, gərək bir yolla xanın şəhərinə keçəsən, çox ehtiyatla, tədbirlə bu sirri öyrənəsən. Əhməd dedi:

— Elə bu saat gedirəm həmin sirri öyrənməyə.

Əhməd qocadan çox razı qaldı. Evdən çıxıb getmək istəyəndə həyətdə bir qoca arvadın ocaq qalamaq üçün çör-çöp yığıdığını gördü. Bu, qocanın bacısı idi. Qocanın bacısından başqa, heç kimsəsi yox idi. Əhməd dedi:

— Ay qarı nənə, bu çör-çöpü neynəyirsən?

Qarı dedi:

— Oğul, odunumuz qurtarıb meşəyə gedənimiz yoxdu, odur ki çör-çöp yığıram.

Əhməd qarından balta, bir də çatı istədi. Qarı gətirib verdi. Əhməd gedib meşədən bir yekə şələ odun qırdı, çatı ilə bağlayıb qocanın həyətinə töküüb getdi.

Əhməd gedə-gedə ürəyində fikirləşirdi, görsün nə yolla xanın sirrini öyrənsin. Elə ki şəhərin kənarına çatdı, gördü hər yüz addımdan bir əli qılınclı gözətçilər dayanıb, onların yanından keçmək mümkün deyil. Amma bir qədər kənardan xanın qoyun sürüsü göy çəmənlikdə otlayır, qoyunlar gah bu tərəfə, gah o tərəfə keçirlər. Əhməd bunu görüb kəndə qayıtdı. Kəndlərindəki çobanın yanına gedib, əhvalatı ona danışdı. Xahiş elədi ki, qoyunun birini kəssin, dərisini bütöv çıxarıb versin ona.

Çoban beş dəqiqənin içində bir yekə qoçu kəsib dərisini bütöv çıxartdı. Əhməd dərinə bir dəsmala büküb düz gəldi xanın sürüsü otlayan yerə. O bir ağacın altında qoyunun dərisinin içinə girib başladı iməkləyə-iməkləyə sürüyə tərəf getməyə, cəld özünü verdi qoyunların arasına, gedib bir xeyli aralıda dəridən çıxdı, dərinə qatlayıb büküdü yenə dəsmala. Əhməd baxıb gördü, uzaqda sürünün çobanı göy otun üstündə uzanıb çoban bayatısı çalır, yanında da bir keçi var.

Keçinin buynuzları, üst-başı par-par parıldayırdı, bir qədər yaxına gedib gördü keçinin buynuzlarını qızıla tutublar, boynuna qızıldan zıncırov taxıblar, üstünə tirmədən şal salıblar. Daha nə başınızı ağrıdım, keçini elə bəzəyiblər ki, adam baxanda məəttəl qalır. Əhməd başladı keçiyə baxmağa, çoban onu görüb dedi:

— Ay bala, nə çox baxırsan?

Əhməd dedi:

— Ay çoban qardaş, mən belə keçi görməmişəm, ona görə baxıram.

Çoban dedi:

— Sən bu şəhərin adamı deyilsən? Bu keçini görməyən adam yoxdur.

Əhməd gördü, çoban onu tanısa, işlər alınmaz. Odur ki dedi:

— Mən heç yerdən gəlməmişəm, elə bu şəhərdə oluram, amma nənəm məni bu vaxta kimi evdən heç yerə buraxmayıb, odur ki həmin keçini də görməmişəm.

Çoban dedi:

— Bala, onda bil və ağah ol ki, bu bizim xanın keçisidir. O, uşaqlıqdan keçini çox xoşlayarmış. Həmin keçini xanın əmri ilə belə bəzəyiblər.

Əhməd bu xəbəri eşidəndə sevindiyyindən bilmədi neyləsin, tez qayıtdı geri. Bir az çobandan aralanandan sonra qoyun dərisini dəsmaldan açıb girdi içinə, özünü vurdu qoyunların arasına, sürünə-sürünə keçib gəldi öz kəndlərinə, gördü adamlar qalıblar əlləri qoyunlarında, bilmirlər nə eləsinlər. Həmin gün xanın suallarına cavab verməsələr, kəndləri əldən çıxacaq.

Əhməd irəli yeriyib dedi:

— Camaat, mənə bir hündür dəvə, bir də bir keçi verin, gedəcəyəm xanın şəhərinə, onun suallarına cavab verib kəndimizi xatadan qurtaracağam.

Əhmədin sözüne hamı gülüşdü, dedilər:

— Bala, yəqin, sənin ölümün yetib. Bəs qorxmursan ki, xanın qəzəbinə gələrsən?

Əhməd dedi:

— Mən xandan qorxmuram.

Adamlar dedilər:

— Bala, xan səni gören kimi deyəcək ki, yəqin, məni ələ salıblar, bu kənddə bir adam tapmadılar ki, mənim yanıma uşaq-muşağı göndərdilər.

Əhməd dedi:

— İstədiyim heyvanları verin, dalısıynan işiniz yoxdur. Camaat gördü ki, başqa əlac yoxdur, bir hündür boylu dəvə tapıb Əhmədi mindirdilər üstünə, bir keçinin də boğazına kəndir bağlayıb ucunu verdilər Əhmədə. Əhməd almaları da götürüb başladı xanın şəhərinə tərəf yol getməyə. Xanın adamları Əhmədi apardılar saraya. Xan Əhmədi gören kimi qəzəbləndi, istədi onu zindana saldırsın, amma keçini görüb fikirləşdi ki, suallarımın birini tapıblar, görək o birilərinə necə cavab verəcəklər. Odur ki dedi:

— Bala, mən demişdim ki, yanıma göndərdiyiniz adam məndən hündür olmalıdır. Mən görək onunla danışanda aşağıdan yuxarı baxım. Bəs buna niyə əməl eləmədiniz?

Əhməd dedi:

— Xan sağ olsun, məgər görmürsünüz ki, mən dəvənin üstündə sizdən çox hündürdəyəm, özü də aşağıdan yuxarıya mənə baxıb danışırırsınız, elə siz deyəndir də.

Xan dedi:

— Axı sən dəvədən düşsən, mənim dizimdən də aşağıda dayanarsan.

Əhməd dedi:

— Mən niyə dəvədən düşürəm ki, səndən də aşağıda duram.

Xan gördü uşaq hazırcavabdır. Odur ki dedi:

— Bala, di almaların sirrini de görək.

Əhməd dedi:

— Xan sağ olsun, sizin şərtiniz olan kimi mənim də şərtim var.

Əmr eləyin, camaatı yığınsınlar şəhər meydanına, orada almaların sirrini açıb deyim.

Xan nə qədər elədi ki, burada da, oğlan razı olmadı, xan dedi:

— Sən ki belə təslək eləyirsən, almaların sirrini düz deyə bilməsən, boynunu vurduracağam.

Əhməd dedi:

— Mən razıyam.

Bəli, xan əmr verdi, şəhər meydanında taxt quruldu, camaat hamısı ora yığışdı. Xan da bir dəstə adamla meydana getdi.

Əhməd irəli yeriyib dedi:

— Xan sağ olsun, mən sualların cavabını düz tapsam, bizim kəndimizə toxunmamalısan, bir də zindana saldığın qocalarımızı azad eləməlisən, tapa bilməsəm, nə istəyirsən elə.

Xan söz verdi ki, şərtlərlə razıdır. Əhməd bir qab su istədi, o saat gətirdilər. O, almaların üçünü də suya saldı. Almaların biri çökdü suyun dibinə, ikincisi qaldı suyun ortasında, üçüncüsü isə lap suyun üzündə üzdü.

Əhməd dedi:

— Birinci, builki təzə alma olduğu üçün canı şirəlidir, ağırdır, odur ki çökdü qabın dibinə. İkinci alma keçənilkidir, bir qədər suyunu çəkib, quruyub deyə, suyun ortasında qalıb, üçüncü alma isə üç il bundan əvvəlkidir. O, tamam suyunu çəkib, yüngülləşib, ona görə də suyun üzündə üzür.

Xanın adamları gördülər, Əhməd düz dedi. Odur ki qaldılar məəttəl. Xan fikrini dəyişmək istədi, amma gördü ki, onda camaatın arasında hörmətdən düşəcək, əlacı kəsildi, qocaları zindandan azad elədi. Kəndə toxunmayacağına söz verdi.

Əhməd qocaları da götürüb öz kəndlərinə qayıtdı. Kənd camaatı bu şad xəbəri eşidib Əhmədin qabağına çıxdı. Ona «afərin» deyib, alqış etdi.

Balaca Əhməd öz ağılı, bacarığı və tədbiri ilə kəndi xilas elədi. Göydən üç alma düşdü. Biri nağıl söyləyənin, biri məsləhət verən qocanın, biri də Əhmədin.

Şifahi xalq ədəbiyyatının epiknövünə daxil olan **“Ağıllı uşaq”** nağılı məişət nağılıdır.

Nağılda iştirak edən əsas surətlər **Əhməd, Xan** və **Qoca kişidir**.

Epizodik surətlər isə **Əhmədin nənəsi, Çoban, çapar** və **kənd adamlarıdır**.

Nağılda bir xanın hiylə yolu ilə bir kəndi tutmaq istəməsi, bu məqsədlə kəndin ağıllı qocalarını həbs etməsi, ancaq azyaşlı Əhmədin ağılı, cəsarəti sayəsində xanın məqsədinə çata bilməməsi təsvir olunmuşdur.

Nağılda ifadə olunan əsas fikir (ideya):

❖ Ağılın şər üzərində qələbə çalması

NİZAMİ GƏNCƏVİ (1141 - 1209)

YARALI BİR UŞAĞIN DASTANI

Azadə böyümüşlər cərgəsindən bir uşaq
İki-üç həmyaşilə çölə çıxdı kefi çağ.
Elə ki yola düşdü bu uşaq, birdən-birə,
Yüürərkən ayağı sürüşdü, dəydi yerə.
Elə bərk yıxıldı ki, sındı birdən ayağı,
Qırılmışdı çox yaman varlığının dayağı.
Uşağın yaşıdları batdılar bundan qəmə,
Hey çarə axtardılar bu qəmə, bu matəmə.
Onu sevən bir uşaq dedi: «Çarə var gerçək,
Gəlin onu quyunun lap dibində gizlədək.
Ta ki bir gündüz kimi olmasın aşkar bu sirr,
Atasından xəcalət çəkmək yaxşı deyildir».
Ordakı uşaqlardan uzaqgörən bir nəfər

Şikəst olmuş uşağın düşməniydi müxtəsər.
Bu halı ölçüb-biçdi, sonra düşündü bir az,
Öz-özünə dedi ki, bu sirr gizlində qalmaz.
Mən ki həmin uşağın bir düşməniyəm, demək,
Bu işi eşidənlər, yəqin, məndən biləcək.
Uşağın atasına gedib tez verdi xəbər,
O da gəlib oğluna çarə gördü birtəhər.
Hər kimdə ki vardisa, ağıllılıq cövhəri,
O bacarır hər işi, parlar onun gövhəri.
Fələklərin bəndini açar ancaq o qoçaq
Ki, basa bilsin onun başına bir gün ayaq.
Fələyin az-çoxuna göz yuman gündən bəri,
Nizaminin işləri keçmişdir fələkləri.

N. Gəncəvinin “Yaralı bir uşağın dastanı” əsəri əruz vəznində, məsnəvi şəklində yazılmışdır. Qafiyə quruluşu aa, bb, cc...

Mövzusu: Nəsihətamiz, tərbiyəvi

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Ağıllı, tədbirli olmağa çağırış

MİRMEHDİ SEYİDZADƏ (1907-1976) ƏQRƏB VƏ ÇANAQLI BAĞA

Girmişdi Əqrəb bağa,
Gəlib Çanaqlı bağa
Əqrəblə sirdaş oldu,
Dost oldu, qardaş oldu.
İki əziz, mehriban
Yoldaş bağda bir zaman
Birlikdə yedi, içdi,
Günləri çox şən keçdi.
Bir gün qopdu bərk tufan.
Külək dostları bağdan
Götürüb çox şiddətlə
Atdı geniş sahilə.
Əqrəb dedi: — Dostum, sən
Üzüb çaydan keçərsən,
Mən burda qalaram tək.
Səndən ayrılmır ürək,
Olmuşuq yaxın həmdəm,
Qəlbimi sıxar dərd, qəm.
Bağa dedi: — Dostum, gəl,
Min arxama əlbəəl,

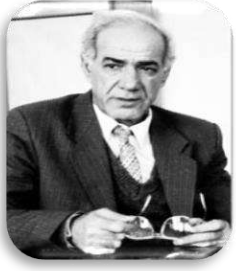
Çaydan keçirim səni.
Burax yersiz qüssəni,
Gedək başqa bir bağa.
Aldı mehriban Bağa
Arxasına əqrəbi.
Bir az yol gedən kimi
Əqrəb sancdı dostunu.
Dedi: — Ay üzü qara,
Dost-dosta vurur yara?
Əqrəb dedi: — Əzizim,
Qara olsa da üzüm,
Sancmaq məndə adətdir,
Sanma bu, ədavətdir.
Baş vurdu suya Bağa
Söylədi: — Əqrəb qağa,
Mənim də adətim bax
Olub suya baş vurmaq.
Əqrəbi atdı suya,
Bağa çıxdı quruya.

Mirmehdi Seyidzadənin “Əqrəb və Çanaqlı bağa” əsəri epik növdə, təmsil janrında, nəzmlə yazılmışdır. Qafiyə quruluşu aa, bb, cc...

Mövzusu: Tərbiyə, dostluq, sədaqət, xəyanət

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Xislətçə bədxah, mənfur insanlardan uzaq olmaq lazımdır.

Əsərin ideyası ilə bağlı atalar sözləri: “Dost dostu tən gərək, tən olmasa, gen gərək”, “Nə ekərsən, onu biçərsən”, “Nə tökərsən aşına, o da çıxar qarşına”

SABİR ƏHMƏDLİ (1930-2009)

DƏRS

Məktəbin direktoru çıxışda, pilləkən başında dayanıb gözünü darvazaya dikmişdi. Sınıflar boşdu, yaxın evlərdən beş-on şagird gəlmişdi, onlar da eləcə dəhlizdə, həyətdə girlənib harasa itdilər.

İçəridə bir neçə müəllim vardı, budur, ikisi də gəldi. Rəng ruqları qaçmışdı. Orası aydındır, niyə. Hər iki müəllim üst qapıdan gəldi. On-on beş dəqiqə qabaq orada, Şərifzadə küçəsinin Kiyev prospekti ilə kəsişdiyi yerdən avtomat atəşi qopmuşdu. Nəqliyyat işləmirdi, avtobus

yox idi, deməli, piyada gəliblər.

— Nə atışma idi? — direktor soruşdu.

Müəllimin dilli-dilavəri söylədi:

— Tankdan atırdılar, tankın üstündə soldatlar vardı. Yerdə də atırdılar. Kimə atırdılar, nə üçün atırdılar, bilmək olur ki?! Bir «Jiquli» ötdü, onu vururdular, yoxsa küçədə kimisə...

— Hara gəldi, atırlar, — dedi, — bu biri müəllim.

— Heç ağılımıza gəlməzdi. Gündüzün günortasında bu qudurmuşlar... belə iş tutarlar. Bir də gördük, lap yaxınlığımızdaca şilədilər. Qaçıb birtəhər yaxındakı evin blokuna girmişik, neçəsi dükana, mağazaya soxuldu.

— Xətər yetirmədi?

— Vallah, bilmədik. Ötüb getdilər, biz də evlərin arası ilə qorxa-qorxa gəlmişik... Lap quduzlaşdı. Ağına-bozuna baxmadan atəş açırlar. Qurtarmadı, qırdılar, ürəkləri soyumadı?

Direktor çönüb getdi və sifariş göndərüb məktəbə gətirdiyi müəllimlərin bu hala düşməyində özünü təqsirkar bilsə də, üstünü vurmadı.

Müəllimlər direktorun ardınca içəri keçdilər.

Direktor «dərse davamiyyət» adı altında bir ayaqüstü yığınaq keçirəndə, iki rəfiqədən biri dilləndi:

— Nəqliyyat işləmir. Yollar qarışıqdır. Belə halda körpə uşaqların məktəbə gəlməyi təhlükəlidir.

— Hələ atışma da gedir bəzi yerlərdə.

— Alatavada bərk atışma olub. Elə ev yoxdur ki, ona bir xətər çatmasın. Neçəsini Şəhidlər Xiyabanında dəfn ediblər...

— Məktəb işləməli, dərs keçilməlidir. Məsələ belə qoyulmuşdur. Xalqımızın başına müsibət gəlmişdir. Haqsız yerə qan tökülmüşdür. Evlərdə yasdır. Lakin bu bizim ruhumuzu öldürməməlidir.

Hamı bilirdi: komendant kəskin şərt qoymuşdu. Bütün maarif müəssisələri, uşaq bağçaları, körpələr evləri işə başlamalıdır. Uşaqlar məktəbə gəlməli, bağçaya, körpələr evinə verilməliydi ki, valideynlər zavodlara, dəzgah arxasına getsinlər. Xəbərdarlıq edilmişdi: kim, hansı məktəb işləməsə, Bakı komendantlığı bunu itaətsizlik təkə qiyətləndirəcək və həmin məktəb, həmin maarif şöbəsi barədə ölçü götürüləcək.

Direktor müəllimlərdən rica etdi, yalvardı. Qorxurdu; vəzifədən çıxarılar, partbiletini alarlar.

— Ay yoldaş direktor, sən niyə əsirsən? Partbiletlərdən Mərkəzi Komitənin qabağında tonqal qalamışdılar.

Haradasa atışma olur, avtomat şaqıldayırdı. Kimi isə ötdüyü yerdəcə gülləyə qurban edirdilər... Hər gün Şənbə gecəsinin bir-birindən müdhiş sorağı söylənirdi. İkinci növbənin uşaqlarının gəlişi daha çetindi, axırıncı dərs qaranlığa düşürdü. Gülzar müəllimənin sinfi ikinci növbə idi.

— Sənin uşaqların gəliblər! — dedi direktor, ürəyində müəlliməyə minnətdarlıq oyandı. Tapşırıq belə idi: söhbət aparın, uşaqları sakitləşdirin. Qaranlığa saxlamayın.

Guya, uşaqlar hamısı birdən itirilərdi, guya, onların bəstəboy, istəkli müəllimələri bir yaygın güllədən ölər, yaralanardı. Bəs niyə soraq tutmayıblar bu neçə gündə? Nə onlar bundan, nə bu onlardan.

Otuz iki uşaqdan on səkkizi gəlmişdi. Gəlməyənlərin yeri boşdu, sinif, boş qalmış partalar ah çəkirdi elə bil.

— Necə gəldiniz, uşaqlar? — soruşdu müəllimə. Elə bil nə qanlı atışmalar olmuşdu, nə bir həftə məktəbə gəlməmişdilər. Müəllimə həmin geyimində, sual da həmin ahənglə. Ona görə də uşaqlar çaşdı.

Müəllimə sinfin ən danışqan oğlanına göz qoydu. Hə, bu başlasa, qatıb-qarıxdıracaqdı. Amma hamı bilirdi ki, müəllimə onu çox istəyir, həm də sinifdə haçan nə baş versə, Gülzar müəlliməyə hamanca çatdıran bax bu cıbildiz Məqsəd olurdu.

— Mən, Aydın, Sənubər bir gəlmişik, müəllimə.

— Sakitlikdirmi sizin məhlədə?

— Müəllimə, müəllimə! Bizim qapının lap ağzında... bir tank dayanıb.

— Bəs Sona niyə gəlməyib? — müəllimə Məqsədlə bir partada oturan qızı soruşdu.

Kimse dilləndi, qəhərdənmi, qorxudanmı sinfə göz dolandırdı. Məqsəd dil-dodağı təpimiş halda tezəcə dedi:

— Onun... müəllimə, Sonanın qardaşı ölüb!

İlk partada təkəcə əyləmiş Zivər soruşdu:

— Siz Şəhidlər Xiyabanına getməmişiniz, müəllimə? Sonanın qardaşını orada dəfn ediblər. Şəkli də qəbrinin üstündə.

Bundan sonra hamı susdu. Müəllimənin indi ağılına gəldi; onun uşaqlarının əgər yaxın bir kəsi həlak olmuşdusa, bir dəqiqə sükutla ayağa qalxıb dayana idilər. Bax bu düz olardı.

İndi müəllimə başqa boş partalara baxmaqdan çəkinir, soruşmaqdan yayınırdı.

— Qədirin də əmisi Tiflis prospektində tankın altında qalıb, — dedi Məqsəd. — Geri qanrılıb arxasındakı boş partaya vurdu əlini.

Uşaqlar baxdılar müəlliməyə, müəllimə qaldı nə desin. Balacaların ürəkləri dolu idi, gözləri uşaq qəlbinin çəkə bilməyəcəyi ağırdan, qorxudan böyüyüb, eləcə donuqlaşmışdı.

— Müəllimə! — dedi, — qəzetlər düz məlumat vermir. Yalnız Bakıda ölənlərin sayı üç yüzdən çoxdur! Komendant gizlədir.

Atam deyir, əgər toqquşmada ölənlərin sayı yüzdən artıq olsa, gərək bu işə BMT-də baxılsın.

Məqsəd tezcənə yerindən atıldı:

— Mən öz gözümlə görmüşəm, müəllimə, atam canı, and olsun Allaha, öz gözümlə gördüm! Yalan demirəm. Niyə yalan deyirəm? Budur... — deyib çantasını dartışdı. Əlini soxub oradan qəzetə bükülmüş bir şey çıxartdı. Bir əlin gücü çatmadı, iki əliylə yapışdı; çantaqarışdıq, birlikdə götürüb partadan çıxdı. İcazəsiz cumdu müəllimənin masasına. Əllərini soxub bürməni çıxartdı, taqqıltı ilə qoydu sinif jurnalının üstünə.

Hamı boylandı, müəllimə ehmalca qəzet bükülüsünü araladı, açdı.

— Bu nədir, Məqsəd?

— Bunları tankdan atırdılar! Hə, bizim küçədə çoxdur. Eləsi vardı, qana bulanmışdı. Onu gətirmədim. Evdə neçəsi var. Məhlədən yığımışıq.

Doğrusu, tankların daş atmağı müəlliməyə də uydurma təki gəldi.

Bir qarış uzununu, biləkdən yoğun lülə-daşdı. İki başdan mişarla kəsilmişdi. Müəllimə onu tərptədi, qaldırmaq istədi, ağırdı. Bir daş parçasını tək əllə qaldıra bilməyəcəyindən utanıb, ikiəlli də qaldırmadı. Hamar daş lüləsi təkər təki masa üstə diğirlənanda, Məqsəd yenidən atılıb daşı saxladı. Düşsə, bircə adamın ayağına toxunsa, sındıracaqdı. Çox ağırdı, elə bil içinə qurğuşun doldurmuşlar.

— Müəllimə! Onu mən gətirmişəm... — bilirdi, müəllimə nigarandı. Məqsədin bu ağırlıqda daşı çantasına qoyub, uzun yolu piyadaca gətirməkdə məqsədini soruşacaqdı. Bu uşaq soruşmazdan cavab verdi — ... sərgimizə qoyacağıq!

Hə, məktəbdə hər sinfin sərgi guşəsi vardı. Tapdıqları, düzəlttikləri maraqlı əşyaları oraya qoyur, saxlayırdılar.

— Bir də müəllimə, mən bir bayatı yazmışam.

— Get əyləş, — dedi müəllimə. Məqsəd daş mərmisini masanın üstə qoyub qayıtdı yerinə.

— Uçastkovumuzu da öldürüblər, müəllimə!

Müəllimə istədi desin bilirəm. Bayaq kimdənsə eşitmişdi.

Uşaq elə bil qəsdən, bir də söylədi:

— Bizim məktəbə gəlirdi, ha! Kök kişi idi. Buraya baxırdı, bizim məktəb onun sahəsi idi.

— Müəllimə, bilirsiniz, necə olub?.. Bir oğlan keçirmiş. Soldat yaxınlaşıb qabağını kəsib. Avtomatın qundağı ilə elə vurub ki, oradaca yığılıb yerə. Sahə müvəkkili öz maşınında ötürmüş oradan. Saxlayıb maşını, düşüb gəlib. Görüb... soldat deyib, niyə vurdun onu?! Soldat avtomatı çevirib, uçastkovunun da ortasından... iki güllə vurub. Dünən olub, müəllimə.

Axırıncı dərsləri keçmədiklər ki, uşaqlar qaranlığa düşməsin. Belə dərsin bircəsi də bədi. Çən-çiskinli havada müəllimə öz sinfi ilə birgə çıxdı. Düşdülər, müəllimə onları böyük işlək yolun o tayına keçirdi, dönə-dönə tapşırdı.

Alatavada uşaqlar keçmiş daş karxanasının yerində törənmiş Qanlıgölün yaxınından keçən torpaq cığırda uzaqlaşdılar. Tez getdilər. Yüngülləşmişdilər. Həm ürəkləri boşalmış, həm də çantalarında gətirdikləri gilizləri, qəlpə qırıqlarını, daş mərmiləri buradaca töküblər vermişdilər məktəbə. Direktorun göstərişi vardı: atışmadan nə düşüb, nə qalıbsa, gətirsinlər.

Bir neçə də maşın gəlmişdi məktəbin qapısına. «Moskviç», «Jiquli»lərin qanadı əzilmiş, burnu ovulmuşdu. Salamət olanı da vardı, amma onların da elə içi düşmüşdü. Zədələnmiş qol-qanada, qapıya astar taxılmışdı. Gün ötcək, quruyacaqdı. Üstdən öz rəngi çəkiləndə sezilməyəcəkdi.

Sabir Əhmədlinin “Dərs” hekayəsində 20 Yanvar faciəsindən bir neçə gün sonra ölkəmizdəki ümumi ab-hava, durğunluq, insanların düşüncələri, mənəvi birliyi təsvir olunmuşdur.

Mövzusu: 20 Yanvar faciəsi

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Tarix boyu başımıza gələn faciələrin acı fəsadlarını göstərmək

XAN SARAYI

(əfsanə)

Şəki xanı bir gün ustanı yanına çağırır deyir:

— Qocalmışam, istəyirəm adımı əbədləşdirən bir saray tikdirəm. Gərək dünyada ona bərabər ikinci bir saray tapılsın.

Mahir usta xanın qabağına şərt qoyur :

— Əməyimi qiymətləndirsəniz, tikərəm.

Xan dərhal razılığını bildirir:

— Əgər saray ürəyimcə olsa, o qurub-yaradan əllərini qızıla tutaram.

Qoca usta qoca xana etiraz edir:

— Qızıl qiymət ölçüsü deyil, xan. Mən istəyirəm, siz sənətə, sənətkara qiymət qoyasınız.

Xan ustaya söz verir. Usta şeyirdlərini başına toplayıb işə başlayır. Vaxt tamam olanda hamı gəlib saraya baxır. Xan görür ki, usta, doğrudan da, möcüzə yaradıb. İkimertəbəli binada bir dənə də olsun mismar işlətməyib. Əlvan rənglər, heyrət doğuran şəbəkələr, divarlarda məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarından götürülmüş süjetli şəkillər, günəş işığında bərq vuran şüşə günbəzlər əsl sənət incisi idi.

Sarayın gözəlliyindən olduqca məmnun qalan xan ustadan soruşur:

— Əhsən əllərinə, usta! De görüm, bundan da yaxşı saray tikə bilərsənmi?

— Xan sağ olsun, tikərəm!

Xan marağını gizlədə bilmir :

— Bəs niyə mənim sarayımı bundan yaxşı tikməmişən, hansı cəsarətlə bütün bacarığını və məharətini əsirgəmişən?

Qoca usta qəzəbli xanın qarşısında susmur:

— Xan sağ olsun, insanın, sənətkarın əməyini qiymətləndirəndə yaradan əllər qara daşdan sədəf düzəldir.

Xan qəzəblənir:

— Bəs sənə verdiyim bir ətək qızıl?

— Siz mənə əməkhaqqı vermisiniz, amma sənətimə qiymət verməmişiniz.

Xan qeyzini fərmana çevirir:

— Sən nankorsan, qədərbilməzsən. İndi sənənin o yaradan əllərinin başına bir oyun açım ki, bütün ustalara, sənətkarlara dərs olsun.

Xanın əmrilə qoca ustanın yaradan əllərini, bir ölkəni yaraşığa mindirən əllərini kəsirlər.

— Sən zalımsan, zülmkarsan! Ancaq beləsi yaradanı kəsə bilər. Onu bil ki, onun yaratdıqları intiqamı səndə qoymayacaq, onların arasında rahat nəfəs ala bilməyəcəksən, kef-işrət məclisləri qura bilməyəcəksən. O binalar sənənin deyil, mənimdir. Onlar səni qəbir kimi sıxacaq.

Xan ustaya istehza ilə gülür:

— Yaradan əlləri kəsdirmişəm, onlar bir də qurub-yaratmayacaq.

Qoca usta əllərinin ağrısını unudur, xandan betər istehza ilə gülür:

— Sənə elə gəlir ki, mənim əllərimi kəsmişən. Amma buna sənənin gücün çatmaz. İndi mənim əllərim şeyirdlərimdədir. Məndən sonra onlar qurub-yaradacaqlar.

— Gərək əvvəlcə dilini kəsəydim, sonra əllərini. Gec də olsa, səhvimi düzəldərəm.

Xan böyük, tarixi abidələr yaradan bir sənətkarı öldürtdürür.

Mövzusu: Azərbaycan xalqının qədim tarixi

İdeyası: Sənətkarı məhv etmək mümkün olsa da, onun yaratdıqlarının əbədi olaraq qalması

ZAHİD XƏLİL (1942)

ZEYNALABDİN

(İxtisarla)

Elə bil ki nəhəng bir təndiri başı üstünə çevirmişdilər. Göydən günün şüaları əvəzinə nəhəng alov dilləri uzanırdı.

Zeynalabdinə elə gəlirdi ki, bu saat Bibiheybət mədənleri od tutub yanacaq və onu söndürmək üçün Xəzərin suyunu əndərsən də, xeyri olmayacaq. Hər tərəfdə torpaq qapqara idi. Elə bil gecənin bir parçası Abşeronu çökmüş, onu əbədi zülmətə çevirmək istəmişdi. Uzaqlarda görünən kiçik daxmalardan çıxıb harasa tələsən adamlar da qapqara idi və onları beləcə qaraldan neftdən ümid gözləyirdilər.

Adamlar hər gün təzə bir xəbər sorağı ilə yuxudan ayılırdı. Elə bil Zeynalabdinin özü də hər gün Bibiheybətdə şərikli aldığı bu torpaqdan neft çıxacağı ümidi ilə yaşayırdı. Səhərdən axşamacan quyunun içində əlləşir, amma bir şey çıxmırdı. Dünən şəriki çıxıb getdi.

— Bu yerdən heç su da çıxmaz. Havayı özümüzü əziyyətə salmışıq.

Zeynalabdin borc pul tapıb şərikinin haqqını verdi, onu yola saldı. İndi torpağa verdiyi pullar da, quyu qazmağa çəkdiyi xərc də, özünün əziyyəti də havayı gedirdi. Qulağını quyuya dirədi ki, görsün oradan bir hənirti gəlirmi. Amma oradan səs-zad gəlmirdi. Zeynalabdin qara bir daşın üstündə oturub ötən günlərini yada saldı. Atası Tağı kişi hələ on il əvvəl ona öz yanında işləməyi təklif etmişdi:

— Gəl yanımda pinəçilik elə. Sağ olsun camaatı, bizi birtəhər dolandırır.

— Yox ata, mən bəna olmaq istəyirəm. Əlim-ayağım sağ, qolumda da gücüm. Nə üçün pinəçi olmalıyam?

Atası Zeynalabdinin tərsliyini bilirdi. Dediindən dönməyəcəkdi. Buna görə də dillənmedi.

Anası Anaxanım öləndən sonra atası evlənmişdi və təzə arvadından beş uşağı olmuşdu. Kişinin vəziyyətinin ağırlığını Zeynalabdin başa düşürdü.

Buna görə də hələ 12 yaşında tikintidə fəhlə işləməyə başladı. Palçıqla dolu ağır çanağı başında güclə aparırdı. Bir dəfə çanaq həddindən artıq ağır olduğu üçün Zeynalabdinin ayaqları titrədi. Az qaldı ki, çanaqqarışığı yerə sərilsin. Dişlərini və dodaqlarını bir-birinə sıxıb bütün gücünü topladı və palçığı ustanın yanına apardı. Yaxşı ki divar hələ alçaq idi. Bu ağırlıqda palçığı pilləkənlə çıxarmaq qətiyyətlə mümkün olmazdı. Düz 18 yaşına kimi o, beləcə işlədi. Qəpik-qəpik yığdı. Bir azdan bəna oldu, hətta podratçı-memar keçdi. Xeyli pul əldə edəndən sonra Bibiheybətdə yer aldı. Məqsədi də bu idi ki, bəlkə, quyu fontan vura, Zeynalabdin kasıbçılığın daşını bir yolluq ata. Amma indi borcu xirtəyinə çıxmışdı. Daha heç kəs ona nisyə işləmək istəmirdi. Hamı çıxıb getmişdi. Bu boyda mavi göyün altında və qapqara torpağın üstündə biğ yeri təzəcə tərləyən Zeynalabdin tək qalmışdı.

— Eybi yoxdu, göydə Allah da təkdi, — deyər özünə ürək-dirək verirdi.

Zeynalabdin külüng və belini götürüb yenə quyuya düşdü. Günəş isə torpağı mümkün qədər çox qızdırırdı ki, bəlkə, bu cavan dediyindən dönsün.

Lap nağıllarda olduğu kimi, günlərin birində Zeynalabdin quyunun dibində qeyri-adi bir səs eşitdi. Elə bil aşağıda, torpağın altında qatarlar gedirdi. Bu gurultu getdikcə şiddətlənirdi.

Zeynalabdin başa düşdü ki, quyu tezliklə fontan vura bilər.

Birtəhər quyudan çıxıb oradan uzaqlaşdı. Günəş batmaq üzrə idi. Son şüalar Zeynalabdinin həyəcandan rəngini dəyişmiş sifətində bərq vururdu. O isə gözlərini quyudan çəkmirdi. İndi bayaqkı səs daha da bərkimişdi. Elə bil nəhəng bir qatar vağzala yaxınlaşırdı. Bir azdan lap qatarın fitinə oxşayan səs eşidildi və qeyri-adi bir hadisə oldu. Zeynalabdin ömründə fontan vuran quyu görməmişdi. Görmüşdü, amma o quyuları fontandan sonra görmüşdü. Nəhəng qara çayın ətrafı basdığı, yolu- izi necə qaraltdığını görmüşdü. Amma indi başqa bir mənzərə gördü. Əvvəlcə qapqara bir fontan göyün üzünə qədər qalxdı, sonra Zeynalabdinə təkədən-dırnağa qədər neftə qərq etdi. Daha sonra anaşılmaz bir qarışıqlıq yarandı.

Zeynalabdin gözlərini tutmuş mazutdan güclə təmizləyib baxanda nəhəng bir qara çayın ona tərəf necə axdığını gördü. Bəli, onun quyusu fontan vurmuşdu.

Belə anlarda adam bilmir, sevincdən ağlasın, yoxsa gülsün. Zeynalabdin key-key onu qucaqlayan çaya baxdı və neft onun dizinə çatanda başa düşdü ki, çayın içində boğulub ölə bilər. Yalnız bundan sonra oradan qaçıb özünü vaxtsız ölümün əlindən qurtardı...

Bəli, 1873-cü ilin isti avqust ayında başmaqçı oğlu Zeynalabdinin quyusu fontan vurdu və cəmi bir-iki ildən sonra Zeynalabdinin adının qabağına milyonçu sözünü də artırdılar. Oldu milyonçu Zeynalabdin.

Neft quyunun dibindən fontan vurandan sonra elə bil pul da fontan vurdu. Neft alanların arabaları gəldi. Pul sel kimi onun cibinə dolmağa başladı. Zeynalabdin bu qədər pulu ömründə görməmişdi. Fikirləşdi ki, axı bu qədər pulu evdə saxlayıb çürütməyin nə mənası var. İlk dəfə bax bu evi tikdirdi.

Evin girəcəyinə bir fikir verin! O zaman Bakıda tikilən evlərin heç biri buna bənzəməz.

Tezliklə köhnə milyonçular əl-ayağa düşdülər.

— Oğul, bu boyda evi tikməkdə məqsədin nədir?

— Evdi də, tikdirirəm! — deyə Zeynalabdin sakitcə dilləndi.

— Yox da, evin də bir ölçü-biçisi olar. Bir balaca ailən üçün bu boyda ev tikdirməyin, mən bilən, mənası yoxdur.

Hə, orasını unutdum deyim ki, Zeynalabdin Azərbaycan xalq ədəbiyyatının bilicisi idi. Hələ usta yanında şagird işləyəndə onu bütün çətinliklərdən xalq ədəbiyyatı qoruyub çıxarmışdı. Ən çətin vaxtlarında Zeynalabdin dözümlü haqqında, xalqın igidliyi barədə ürəyində bayatı deyər, sonra daha da əzmlə işləyərdi. İndi də dilinə belə bir bayatı gəldi:

Bu qala, bizim qala,
Həmişə bizim qala.
Tikmədim özüm qalam,
Tikdim ki, izim qala.

Bu xalq hikmətinin mənasını hər milyonçu başa düşməz. Zeynalabdin deyirdi ki, yəni bu evi özüm üçün tikmirəm ha. Mən dünyadan köçəndən sonra xalqıma lazım olacaq. O, haqlı imiş, indi bu evdə Azərbaycan tarixi muzeyi yerləşir. Dünyanın hər tərəfindən gələn qonaqlar içəri girən kimi əvvəlcə heyrətlə bu gözəl binanın quruluşuna baxır, sonra ayaqlarına xüsusi ev ayaqqabıları geyinirlər ki, onun gözəl döşəməsini xarab etməsinlər.

İndi isə sənə qız məktəbinin tarixini danışım. Bu bina 1898-ci ildə tikilməyə başladı. 1900-cü ilə hazır oldu. Amma bu vaxtacı Zeynalabdin Həcc ziyarətinə getmişdi. Bakının 150 kilometrliyindən Şollar su kəmərinə çəkirmişdi. Çox-çox işlər görmüşdü və üç dəfə Qız məktəbi açmaq barədə yuxarılara müraciət etmişdi. Amma imperator III Aleksandr bu işə razılıq verməmişdi. Elə ki III Aleksandr ömrünü sizə bağışladı və II Nikolay taxta çıxdı, Hacı Zeynalabdin Tağıyev fürsəti itirmədən Nikolayın arvadı Aleksandra Fyodrovna bahalı bir hədiyyə göndərdi, bunun üstündən az bir vaxt keçəndən sonra Nikolaydan xahiş etdi ki, Bakıda qız məktəbi açmasına icazə versin. Onu da bildirdi ki, həmin məktəbə Aleksandra Fyodrovnanın adı veriləcək.

Bir özünü düşünün, bütün bunları Bakı milyonçusu kimin üçün edirdi? Xalqın uşaqları üçün. O deyirdi ki, qoy Azərbaycan qızları elm oxusunlar ki, sabah həm başqalarını öyrətsinlər, həm də evdə öz balalarını tərbiyə edə bilsinlər.

Amma Nikolayın razılığından sonra məlum oldu ki, belə bir məktəbi açmaq elə sən deyən asan iş deyilmiş. Bakının köhnə dindarları, qoçular, Hacı Zeynalabdinin ayağını qazanlar küçələrə çıxıb «Vaveyla, abır-həyamız, dinimiz əldən getdi», — deyər qışqırır, camaatı qəzəbləndirməyə çalışırdılar. Adətən, dünyanı dərk edə bilməyən adamlar belə anda çox qəzəblənir, güclü bir qüvvəyə çevrilə bilər. Hacı vəziyyətin belə şəkli alacağını gözləməzdi. Fikirləşirdi ki, yəqin, xalq bu işə sevinər, amma tərsinə oldu. Qız məktəbinin taleyi tükəndən asılı idi. Hacı ruhdan düşsəydi, hər şey batmışdı. Amma Hacı da dediyindən dönən adam deyildi. Üstəlik orasını da yaxşı bilirdi ki, məktəbi olmayan bir xalqın gələcəyi yoxdur. Xalqın gələcəyi naminə bu məktəb tikilməlidir. Onun nə qədər xərc aparacağını isə Hacı Zeynalabdin qətiyyətlə hesablamırdı. Onun bircə şüarı var idi: «Mənim yerin altından çıxan pulum yerin üstünü bəzəməlidir».

Qız məktəbinin tikintisi o zamanın qızıl pulu ilə 184 min manata başa gəldi. Sonra Hacı İstanbuldan, Məkkədən və Mədinədən, başqa dini mərkəzlərdən Bakıya adamlar dəvət etdi. Gələnlər gəldi, gəlməyən din xadimləri yazılı iltimas göndərdilər ki, müsəlman qızları da oğlanlar kimi məktəbdə oxuya bilərlər. Bundan sonra düşmənlərin səsi batdı, qoçuların xəncəri qınına, tapançası qoburuna girdi, hərə öz evinə çəkildi və Hacınin ən böyük arzularından biri olan qız məktəbi açıldı.

Hənifə xanım Məlikova məktəbin müdiri təyin olundu. Hənifə xanım böyük alim və yazıçı Həsən bəy Zərdabinin həyat yoldaşı idi. Məktəbdə əvvəllər 58 nəfər qız oxuyurdu. Onlar burada pulsuz yeyib, geyinirdilər. Məktəbin bütün xərcini Hacı çəkirdi. Sonra xərci bir az da artırdı, məktəbi seminariyaya çevirdi. Dünyanın hər tərəfindən Bakıya gələn qonaqlar hökmən qız məktəbində olur, Hacınin xalq maarifinə bu qədər can yandırmağına heyrət edirdilər. Bir dəfə İran şahı öz arvadı ilə bu məktəbə qonaq gəlir. Şah arvadı məktəbin şagirdlərinin hərəsinə qızıl boyunbağıya keçirilmiş bir onluq qızıl bağışlayır.

Qızlar burada Tağıyevin atalıq qayğısı altında oxuyub təhsillərini başa vururlar. Əgər vaxtilə həmin qız məktəbi açılmasaydı, indi Azərbaycanda bu qədər savadlı qadınlar olmazdı.

Mövzusu: Azərbaycan milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin həyat və fəaliyyəti

İdeyası: Xalqın gələcəyini, onun inkişafını düşünən insanların bir amal uğrunda çalışması

Janrı: Hekayə

İVAN KRİLOV (1769 - 1844)

AĞAC

Çiyində baltası kəndli gedirdi,
Pöhrəcə bir Ağac kəndliyə dedi:
«Əzizim, dövrəmdə nə ağac var, sən
Çox yaxşı olar ki, bir-bir kəsəsən;
Rahatca boy ata bilmirəm artıq,
Nə günəş görürəm, nə də ki işıq,
Köküm rişə ata bilmir torpağa,
Küləklər də düşüb məndən uzağa,
Heç məni axtarıb-araya bilmir,
Tağ hörüb gövdəmə sarıya bilmir,
Mane olmasaydı mənə bu meşə,
Dərəni tutardı kölgəm həmişə;
İndisə çubuqtək napnaziyəm mən».
Baltaya əl atıb kəndli də bu dəm
Düşündü, dosttək,
Bu Ağaca xidmət göstərsin gərək.

Tamam təmizləndi onun dövrəsi;
Di gəl ki, çıxmadı, şan-şöhrət səsi!
Gah günəş Ağacı yandırdı-yaxdı,
Dolu vurdu, gah da gur yağış yağdı,
Nəhayət, küləklər yıxdı Ağacı.
İlan dedi ona çox acı-acı:
«Ağılsız! Başına iş açdın özün,
Axı sıx meşədə, bir yaxşı düşün,
Boy atıb, görməzdin quraqlıq, külək,
Qoca ağaclar qoruyardılar səni balatək.
Onlar da meşədən bir gün gedəndə,
Dünyanı tərk edəndə,
Sən də qalxıb boya-başa çatardın,
Kökün üstə möhkəm qərar tutardın.
Yıxılmazdın, elə hey yüksələrdin,
Bəlkə də, tufana sinə gərərdin!”

İvan Krilovun “Ağac” əsəri epik növdə, təmsil janrında, nəzmlə yazılmışdır. Qafiyyə quruluşu aa, bb, cc...

Mövzusu: Tərbiyəvi

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Öz mənafeyi naminə başqalarının pisliliyini istəməyin aqibəti yaxşı qurtarmır.

Əsərin ideyası ilə bağlı atalar sözü: “Çox istəyən azdan da olar”, “Başqasını yox istəyən özü var olmaz”

ÇAARGAH ƏFSANƏSİ

Qədim zamanlarda bir alim yaşayırdı. O öz gözəl əməlləri ilə xalqın rəğbətini qazanmışdı. Alimin sorağı yaşadığı ölkənin hökmdarına da çatır. O, saraya cəlb etmək məqsədilə alimi çağırırdı və öz yanında qalması ona təklif edir.

Alim qərara gəlmək üçün möhlət istəyir, hökmdar alimə üç gün möhlət verir.

Vaxt yetişəndə alim saraya gəlir və hökmdara deyir:

— Böyük hökmdar, sizin saray üçün dərin, dərrakəli alim lazımdır. Mən isə onların səviyyəsində dayana bilmirəm.

Bu sözləri deyib alim qayıdır. Öz xeyrixah işləri ilə yenidən xalqa kömək etmək istəyir.

Alimin cavabı, dikbaşlığı, açıq sözü hökmdarı hirsələndirir. Şah səxavətinin, firavan saray həyatının qiymətləndirilməməsini nankorluq hesab edir.

Hökmdar vəziri yanına çağırır ondan alimin hərəkətlərinə tədbirlə cavab verilməsini tələb edir.

Vəzir deyir:

— Alimin əvvəlcə cahilliyini sübut edib xalqın gözündən salmaq lazımdır.

Vəzirin niyyəti çətin suallarla alimi çıxılmaz vəziyyətə salıb xalqın gözündə kiçiltmək idi. Sualları hazırlamaq üçün vəzir qırx gün möhlət istəyir. Qırx gün keçdikdən sonra suallar hazır olur.

Hökmdar adamları meydana toplayır. Alimi çağırırlar. Hər şey hazır olur. Alim təmkinlə hökmdarı dinləyir.

Hökmdar alimə deyir:

— Sən öz əlləməliyilə xalqı aldadırsan, sən heç də alim deyilsən. Sənə vəzirim suallar hazırlayıb. Sən bu suallara cavab versən, alimliyi sübut etmiş olacaqsan.

Alim cürətlə deyir:

— Buyurun, suallarınızı verin.

Hökmdar vəzirinə işarə edir. Vəzir suallara başlayır:

— Ulu dağın başından buraxılmış bir qoz Zümzümə bulağına qədər neçə dəfə fırlanar?

Alim gülə-gülə deyir:

— Mən sualın cavabını verməyə hazırım. Siz isə Ulu dağdan Zümzümə bulağına qədər olan yolun nə qədər olduğunu, dağın nə qədər maili olmasını, bir də qozun həcmi deyir. Camaat alimin cavabını alqışlayır. Hökmdar və vəziri alimlə bacarmayacaqlarını görüb məyus olurlar. Artıq sual vermək fikrindən vaz keçirlər, biabır olmaq istəmirlər.

Alim evə yollanır. Ancaq onu evə getməyə qoymurlar. Başqa ölkəyə gedən karvana qoşurlar. Onlar yaxşı bilirlər ki, hökmdar bu heyfi alimdən çıxacaq. Karvandakı hər dəvənin boynunda bir zıncırov vardı. Alim karvan başçısına bildirir ki, əgər təklifini yerinə yetirsə, onlarla səfərə çıxmağa hazırdır.

Karvan başçısı təklifini soruşur. Alim xahiş edir ki, dəvələrin boynundakı zıncırovların yerini dəyişməyə icazə versin.

Karvan başçısı alimin təklifinə can-başla razı olduğunu bildirir, ancaq səbəbini öyrənmək istəyir.

— Mən zıncırovların səsindən ecazkar musiqi yaradacağam. Bu bizi ölümdən qurtaracaq.

Bəli, alim zıncırovları dəvələrin boynundan elə asır ki, dəvə hər addım atanda sanki mizrab bir neçə telə dəyir. Zıncırovlar səsləndikcə onlardan yaranan musiqi dalğa-dalğa ətrafa yayılır. Hamı alimin bu məharətinə heyran qalır.

Gecə öz yuvalarına çəkilən quşlar musiqinin səsindən vəcdə gəlib karvanın üstü ilə uçurlar. Musiqinin səsindən, onun dalğasından ağacların yarpaqları rəqs edir, axşamdan bükülən güllər yenidən ləçəklənib ətir saçır.

Sizə kimdən xəbər verim, hökmdardan. Saraya çatan kimi alimin onun hüzuruna gətirilməsini tələb edir. Alimi nə qədər axtarırlarsa da, tapa bilmirlər.

Hökmdar bir bölük atlını karvanın dalınca göndərir. Atlılar karvana yetişəndə gözəl musiqi səsi eşidirlər və bihuş olurlar. Dəvələrin yerşi ilə zıncırovlardan çıxan musiqi sədaları alimi aparmağa gələn atlıları karvana yaxınlaşmağa qoymur, əsir aparmağa gələnlərin özləri alimin yaratdığına əsir düşürlər. Birdən atlılar elə bil yuxudan oyanıb görürlər ki, artıq başqa ölkənin ərazisindədirlər. Alimin geri qaytarılmasının artıq müşkül bir iş olduğunu gören dəstə əliboş geri qaydır.

“Çahargah əfsanəsi” şifahi xalq ədəbiyyatına aid, epik növdə, əfsanə janrındadır.

Əfsanədə iştirak edən əsas surətlər **Alim, Hökmdar** və **Vəzirdir**. Epizodik surətlər isə **Karvan başçısı** ilə **atlılardır**.

“Çahargah əfsanəsi”ndə zalım bir hökmdarın əlindən qaçan istedadlı alimin məharətindən, Çahargah muğamının necə yaranmasından bəhs olunur.

Əsərdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): İnsan zəkasının üstünlüyünü və gözəl musiqinin nələrə qadir olduğunu göstərmək

CABİR NOVRUZ (1933-2002)

MƏN BİZİM ANALARI GÜNƏŞLƏ TƏN TUTURAM

Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam,
Onlara gül çələngi məhəbbətdən tuturam,
Əlvan qövsi-qüzehdən min cür rəng istəyirəm
Onlara od verirəm ürəyimin odundan.
Övladların adından, oğulların adından
Əyilməz analara əyilmək istəyirəm.

Söz qoşmaq istəyirəm ən cavan analara,
Ömrünü bizə verib qocalan analara,
Bizə laylalarıyla xoş həyat verənlərə,
Bizə tale bəxş edib, bizə ad verənlərə,
Toyumuzu görəndə yüz il gəncləşənlərə,
Qadın adlı xilqətə, ana adlı bəşərə,
Sevgi dolu mahnılar oxumaq istəyirəm,
Nə qədər ki səsim var, oxumaq istəyirəm.

Oğulları döyüşdən geri dönməyənləri,
Fəqət ürəklərində ümid sönməyənləri,
Bir gecədə saçını ağappaq hörənləri,
Bir gözüylə ağlayıb, birilə gülənləri,

Keçmiş qanlı davadan hər gün söz salanları,
Gəlinsiz olanları, nəvəsiz qalanları
Övlad məhəbbətilə isitmək istəyirəm,
Ürək hərərətilə isitmək istəyirəm.

Mən bizim analara həyat səsi deyirəm,
Bir ümman dərinliyi, dağ zirvəsi deyirəm.
Hər əzaba tab edən, hər zəhmətə qatlaşan,
Torpaq ilə döyüşdə tunclaşan, poladlaşan,
Qabarlı əlləriylə bizə şöhrət gətirən,
Şərəfli ad gətirən, sonsuz hörmət gətirən
O əlləri qızıla mən tutmaq istəyirəm,
Onların heykəlini yaratmaq istəyirəm.

Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam,
Onlara gül çələngi məhəbbətdən tuturam,
Əlvan qövsi-qüzehdən min cür rəng istəyirəm
Onlara od verirəm ürəyimin odundan.
Əslimizin adından, nəslimizin adından
Əyilməz analara əyilmək istəyirəm.

C.Novruzun “Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam” şeirinin mövzusu: Analara hörmət, ehtiram

Şeirdə ifadə olunan əsas fikir (ideya): Analara yüksək dəyər təbliği, tərənnümü

DÜRATIN İTMƏYİ QOLU ("KOROĞLU" DASTANI)

Yenə də yaz ayları gəlmişdi. Çənlibeldə başqa bir aləm var idi. Hər tərəf al-yaşılı bürünmüşdü. Elə idi, elə idi ki, gül gülü, bülbül bülbülü çağırırdı. Necə deyərlər, lalələr bənövşələrə göz vururdu. Sıldırım qayalarda xınalı kəkliklər qaqqıldaşırdı. Bülbüllər Koroğlunun səsinə səs verirdi. Çənlibelin ətəklərində ot adamboyu qalxmışdı. Koroğlunun ipə-sapa yatmayan, qoruq-qaytaq bilməyən ayğırları ilxı ilə göy ota buraxılmışdı. Koroğlu bu yaz Düratı da ilxıya qatdırmışdı.

Dürat ola, çöl ola, xam dəli ayğırlar ola. Olmuşdu dəlisov bir şey. Day bir at ilə yola getmirdi. Çəçikləşirdi, qapışırdı, vuruşurdu. Day, o necə deyərlər, ilxını götürmüşdü başına, eləmişdi ləlik-giryan.

Yenə də günlərin bir günündə Düratın nadincliyi tutdu. Atların birini vurdu, birini qapdı, axırda hamısını qabağına qatdı, Çənlibeldən aşağı tökü bənzəməyə başladı. İlxının ağzı düşdü çöllü bərrü - biyabana. Gethaget, gethaget, ilxı dağlar aşdı, düzlər keçdi, yamaclar dırmandı, enişlər endi, gəlib Ballıcada Qara xan deyilən bir xan var idi, onun qoruğuna doldu. İndi eşit Qara xandan.

Qara xan əzazil bir xan idi. Çox az adam tapılırdı ki, onun əlindən sinədəğli olmasın. Özü də yaman tamahkar idi. Kimdə bir yaxşı şey görsəydi, ya xoşla, ya hiylə ilə, ya da ki bunların heç birisi baş tutmayanda zorla tutub əlindən alardı. Day camaat onun əlindən zinhara gəlmişdi. Hər yerdə özünü elə göstərirdi ki, guya, İran padşahının qohumudur. Odur ki qorxudan heç kəs ona bir söz deyə bilmirdi.

Elə ki Koroğlunun ilxısı gəlib onun qoruğuna doldu, nöqərlər gəlib əhvalatı Qara xana xəbər verdilər, Qara xan o saat hökm elədi ki, ilxını haylayıb gətirsinlər.

Qara xanın adamları ilxını aparmaqda olsunlar, sənə kimdən deyim, Koroğludan.

Koroğlu Çənlibeldə idi. Ələmqulu xanın yanından qayıdandan sonra hələ bir səfərə - zada getməmişdi. Bir də ilxıçı başılovlu gəldi ki, bəs ilxı itib. Koroğlu əvvəl-əvvəl buna əhəmiyyət vermədi. Elə ki eşitdi ki, bəs Dürat da itib, qəzəbləndi. Elə bir nəre çəkdi ki, bütün Çənlibel titrədi. Dağlar, daşlar səs-səsə verdi. Dəlilər hamısı tökülüb gəldilər. Aldı Koroğlu nə dedi:

Hoydu, dəlilərim, hoydu, oğullar,
Hardasa Düratım, tapılsın gərək!..
Aman çəksin əlimizdən yağılar,
Müxənnət obası çapılsın gərək!..

Durub mərd meydanda göstərrəm hünər,
Qənimlər nərəmdən eyləyər həzər,
At üstə sağ-sola işlədək şeşpər,
Qoşun qayalara səpilsin gərək!..

Qoç igid yalılar özü öz qanın,
Koroğlu, hər yana işlər fərmanın,
İndi bəy, paşanın, xotkarın, xanın,
Dərisinə saman təpilsin gərək!..

Dəli Mehtər tez atlandı. Dəlilərdən, mehtərlərdən də bir neçəsini yanına alıb ilxını axtarmağa getdi. Amma sən de ki, ilxı hayanda idi? İlxı odu Qara xanın qoruğunda, Dəli Mehtər axtarır Çənlibelin kövşənlərini. Hər yeri bir-birinə vurdular. Dağı-daşı əldən-ayaqdan saldılar. Axırda kor-peşman Çənlibelə qayıtdılar.

Koroğlunun dərdi bir idi, oldu min. Dəlilər başladılar ona ürək verib yoşutmağa ki:

— Ay Koroğlu, niyə bu qədər cəza-fəza eləyirsən? İlxıdı, görəsən, ağzı hayana düşüb, çıxıb gedib. İtməyəcək ki? Harada olsa tapılacaq. Qorxudan kim sənə ilxına gözünün ucu ilə baxa bilər?

Dəlilər çox dedilər, Koroğlu az eşitdi. Nə qədər elədiklər, yoşumadı ki, yoşumadı. Elə olmuşdu, elə olmuşdu ki, acığından bıqlarını gəmirirdi. Nigar gördü yox, Koroğlu soyumaq bilmir. Elə bil ki yanmış kürədir, getdikcə qızır. Axırda dedi:

— Ay Koroğlu, hirsələnəndə soyumaq bilmirsən. İndi nə olub axı? İlxıdı, itib, tapılar da...

Koroğlu Nigarın cavabında aldı gərək nə dedi:

Nigar, Düratın itməyi
Yandırır məni, yandırır...
Əməyim zaya getməyi
Yandırır məni, yandırır...

Sinəmin düyünü, dağı,
Müxənnət, meydan açmağı,
Mən dəliyə sataşmağı
Yandırır məni, yandırır...

Alnımdakı qalın qatlar,
Düşməni görsə, bağı çatlar,
Candan əziz bədöy atlar
Yandırır məni, yandırır...

Yaradan hoyuma yetə,
Bu müşkül mətləbim bitə,
Dürat da Qıratdan öte,
Yandırır məni, yandırır...

Koroğluyam, deyim düzü:
Saymaram əllini, yüzü,
Hərcayının tənə sözü
Yandırır məni, yandırır...

Söz tamama yetişdi. Nigar dedi:

— Yaxşı da... Axır acıqlanmaqdan, dodaqlarını çeynəməkdən ki bir şey çıxmayacaq. Tədbirin nədi, onu de! Koroğlu sazı döşünə basıb, bir dəfə dəlilərə baxdı, dedi:

İndi bir mərd dəli gərək,
Tapsın mənim Düratımı.
Bəslənəndə quzu kimi,
Miniləndə kür atımı.

Həmişə olan gücündə,
Şeşpər atıla üstündə,
Hünər göstərib dar gündə,
Düşürməyən ər atımı.

Kişnəyib meydanda gəzən,
Hərdən sağa-sola süzən,
Düşmanın başını üzən,
Bir əsrəmiş nər atımı.

Koroğluyam, yol güdərəm,
Düşman bağrını didərəm,
Atlannam, özüm gedərəm,
Çəkin mənim Qıratımı!..

Dəlilər hamısı qalxdılar ayağa. Ləpirçilər düşdülər qabağa. Koroğlu özü də başladı geyinməyə. Elə bu dəmdə bir də gördülər ki, budur, keşikçilər bir adam gətirir. Yaxınlaşanda Koroğlu baxdı ki, bu - çiyində kəpənəyi, əlində dəyənəyi cavan bir oğlandır. Özü də şəstli-bəstli, bazburutlu bir şeydir. Soruşdu keşikçilərdən ki:

— Kimdi bu?

Keşikçi dedi:

— Bilmirəm. Nə qədər elədik, demədi. Səni görmək istəyir.

Koroğlu dedi:

— Bala, kimsən? Nə istəyirsən?

Oğlan qabaqca salam verdi. Koroğlu əleyk aldı. Onda oğlan

Koroğludan soruşdu:

— Hələ bir qabaqca deynən görüm, sizin ilxınız itib, ya yox?

Koroğlu dedi:

— Hə, itib. Necə?

Oğlan elə bil arxayınladı. Dedi:

— Qoy hələ bir nəfəsimi dərim, yorulmuşam.

Koroğlu dedi:

— Əyləş!

Oğlan əyləşdi. Patavalarını açdı. Çarıqlarını çıxartdı, bir tərəfə qoydu. Sonra corabların çıxartdı. Onları da bir tərəfə qoydu. Ondan sonra başını qaldıraraq dedi:

— Koroğlu, mən Ballicalı Qara xanın mehtəriyəm. Budu, üç gündü ki, sənin ilxını Qara xan tutub. Gəlmişəm sənə xəbər verməyə. Dürat da ilxının içindədi. Mən də elə ondan bildim ki, ilxi sənindi.

Koroğlu elə bunu eşitcək dik yerindən qalxdı. Dedi:

— Dəli Həsən!

Dəli Həsən dedi:

— Bəli, qoç Koroğlu?

Dedi:

— Mən gəlcə bu oğlanın üstündə gözün olsun.

Dəli Həsən dedi:

— Baş üstə!

Ondan Koroğlu üzün dəlilərə tutub dedi:

At belinə, mərd dəlilər,
Ballicaya səfərim var!
Dava günü qurd dəlilər,
Ballicaya səfərim var!

Hədyan sözə bəli deməm,
Müxənnət çörəyin yeməm.
Qoy düşman bilsin mən kiməm,
Ballicaya səfərim var!

Hünər elər qoç oğlu qoç,
Qorxar, keçməz yanından köç,
Alın ələ misri qılınc,
Ballicaya səfərim var!

Şeşpərim susayıb qana,
Düşmanlarım gəlib cana,
Qan uddurram Qara xana,
Ballicaya səfərim var!

Koroğluyam, budu sözüm,
Müşkül işə necə dözüüm?
Heç qovğadan doymaz gözüm,
Ballıcaya səfərim var!

Koroğlu sözünü tamam eləyib quş kimi sıçradı Qıratın belinə. At bir dəfə kişnəyib iki dal ayağı üstə qalxdı, dəstənin qabağına düşdü. Dəstə Ballıcaya üz qoydu. Yolları, yamacları üz elədilər, dağları, daşları düz elədilər, ildırım kimi süzüb Ballıcaya çatdılar.

Koroğlu dəliləri kənarında qoydu, özü ilxıçı paltarını geyinib, altdan da misri qılınc bağladı, şəhərə girdi. Gəzə-gəzə, dolana-dolana gəlib Qara xanın yanına çıxdı. Qara xan üç gün idi ki, ilxını tutmuşdu. Amma bir dənə ilxıçı ilxını boynuna götürmürdü. Qara xan nə qədər döyürdü, söyürdü, qorxudurdusa, yenə də bir şey çıxmırdı. İlxiçilər, mehtərlər bilməşdilər ki, ilxı Koroğlunundur. Odur ki bir adam yaxın düşmürdü.

Yenə də Qara xan ilxiçiləri, mehtərləri yığmışdı başına. Bir də baxdı ki, budur bir adam gəlir, bir adam gəlir, elə bil ki Rüstəm-Zaldır. Amma pal-paltarından ilxiçiyə oxşayır. Ürəyində sevindi ki, «bu çox yaxşı oldu. Elə bunu götürürəm ilxiçi, tapşırıram ilxını buna...» Qərəz, o qədər gözlədi ki, Koroğlu gəlib çatdı. Ədəblə əlini döşünə qoyub Qara xana salam verdi. Qara xan əleyk alıb soruşdu:

— Ayə, kimsən? Deyəsən, pal-paltarından ilxiçiyə oxşayırsan.

Koroğlu dedi:

— Bəli, ilxiçiyəm. Neçə il idi ki, Çənlibeldə Koroğlunun ilxısını otarırdım. Budu, bir ay olar ki, məni çıxardıb qovub.

Qara xan soruşdu:

— Niyə çıxardıb qovdu ki?

Koroğlu dedi:

— Mənə dedi ki, day bədi, bu qədər ilxiçi oldun. Gəl indi mənə dəli ol! Mən boyun qoymadım. O da qəzəblənib məni qovdu.

Qara xan dedi:

— Səni Koroğlunun ilxısına göndərsəm, gedərsənmi?

Koroğlu baxdı ki, oğlan doğru deyirmiş. İlxi buradadı. Özünü bilməməzliyə vurub soruşdu:

— Necə yanı Koroğlunun ilxısına?

Qara xan lovğalana-lovğalana dedi:

— Koroğlunun həmin ilxısı bu saat buradadı. Gətirtmişəm.

Koroğlu özünü lap avamlığa vurub soruşdu:

— Necə gətirtmişən?

Xan dedi:

— Gətirtmişəm də... Nə işin var necə gətirtmişəm. Mən gətirdərəm.

Koroğlu qəsdən soruşdu ki:

— Yaxşı, xan, birdən Koroğlu bildi. Onda nə eləyəcəksən?

Xan dedi:

— Bilsin də... Bilmiş mənə nə eləyəcək?

Day burada Koroğlu özünü saxlaya bilmədi. Dedi:

Meydana girəndə pələng pəncəli,
Dağıdar elini gəlsə, Qara xan!
Qıratın üstündə qılınc oynadar,
Lal elər dilini gəlsə, Qara xan!

Talar dövlətini, aparar malın,
Dağıdar varını, yaşılın-alın,
Yıxar evin, yaman eləyər halın,
Sovdurar külünü gəlsə, Qara xan!

Mənəm deyib, yekə danışma belə,
Görməmişən zərbi-dəstini hələ,
Qaldırar başına, qırar gürz ilə,
Belini yəqin bil, gəlsə, Qara xan!

Çətin qoç Koroğlu qorxa, üşünə,
Yeter yağılının yeddi, beşinə,
Hayqıranda qatar Qırat döşünə,
Bağlayar qolunu gəlsə, Qara xan!

Koroğlunun bu sözünə Qara xanın acığı tutdu, dedi:

— Mən dedim, mənə ilxiçi ol, demədim ki, Koroğlunu mənim üstümə çək gətir. Bir də sən nə çox Koroğlu, Koroğlu deyirsən? Koroğlu bir adsız-sansız gədənin birisi, mən xan. Özüm də İran padşahının qohumu. Koroğlu gəlmiş mənə nə eləyəcək? Qoy lap gəlsin. Onu bir Koroğlu elərəm ki, biri də yanından çıxar.

Koroğlu baxdı ki, yox, Qara xan özündən çox müştəbehdi. Elə bir istədi paltarını atıb, desin, mən Koroğlu, özüm də budur, gəlmişəm. Sonra lənət şeytana eləyib aldı sazı, dedi:

— Yox, xan, sən səhv eləyirsən.

Demə ki, Koroğlu təkdi,
Saysız-sansız dəlisi var.
Dəmirçiöglü, Bəlli Əhməd,
Eyvaz, İsabalisı var.

Namərdlərdən durar iraq,
Mərdlər üçün arxa, dayaq,
Büllur şüşə, eyvan otaq,
Döşəməyə xalısı var.

Dara düşsən elər kömək,
Dava günü dosta gərək.
Açar süfrə, verər yemək,
Qeyrəti var, namusu var.

Koroğlunun uca boyu,
Hər yerdə tutulur toyu,
Çənlibeldə götür-qoyu,
Ağır oba-ulusu var.

Qara xan bunun belə diri danışmağından şübhələnmişdi. Düzdü, Koroğlu olmağını güman eləməirdi, amma elə ürəyinə üşütmə düşmüşdü. Dedi:

— Sən, deyəsən, şərə-şürə adamsan. Bizimki sənnən tutmaz. Yaxşısı budu ki, çıx burdan get. Səndən ilxıçı olmaz.

Bunu deyib, Qara xan döndü getsin. Koroğlu baxdı ki, Qara xan əkilmək istəyir. Aman verməyib onu yaxaladı. İlxiçi paltarını soyunub kənara atdı. Bir nərə çəkdi. Qara xanın qulaqları batdı.

Tez adamlarını köməyə çağırırdı. O tərəfdən də dəlilər Koroğlunun nərəsini eşidib, siyirməqılinc töküldülər. Ara qarışdı. Dava başladı. Davanın şirin yerində Koroğlu özünü Qara xana yetirdi. Misri qılınc havada parıldayıb, Qara xanın tərəsində elə gözəndən itdi ki, elə bil ildırım yerə soxuldu. Qara xan bayaq ha cəhənnəmə vasil oldu. Qoşun Qara xanı ölmüş görüb davam gətirə bilmədi. Qırılan qırıldı, qalan da qaçdı, dağıldı. Dəlilər qiymətdə ağır, vəzndə yüngül nə vardısı, göturdülər. Düratla bərabər ilxını da qabaqlarına qatıb Çənlibelə yol başladılar. Dağ aşılıb, düz keçib gəldilər Çənlibelə çatdılar.

Nigar xanım qabağa çıxdı. Koroğlu atdan düşdü. Qara xanın mehtərini gətirdilər. Koroğlu ona bir at, bir də bir qılınc bağışlayıb dəlilərin içinə qatdı.

Məclis quruldu, keflər duruldu, saqi dolandı, ruh təzələndi. Nigar əlində badə Koroğlunun yanına gəldi. Dedi:

— Ay Koroğlu, bilirəm, sən səfərdən davasız-şavasız qayıtmazsan. De görüm, Balıca səfərin necə keçdi? Kimlə qabaqlaşdın? Kimlə dalaşdın?

Koroğlu badəni alıb içdi. Üçtelli sazı döşünə basıb dedi:

Ballıcada açdım meydan,
Müxənnət dilədi aman,
Qabağımdan qaçdı düşman
Yana, deyim, Telli Nigar!

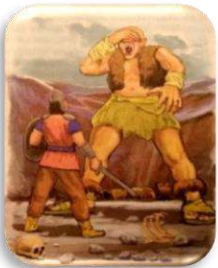
Nərəm davada, qızgın nər,
Dünyada göstərdim hünər,
Boyandı əlimdə şeşpər
Qana, deyim, Telli Nigar!

Müxənnətin üzü gülməz,
Namərd dostun qədrin bilməz.
Koroğlu hünəri gəlməz
Sana, deyim, Telli Nigar!

“Düratın itməyi” qəhrəmanlıq dastanı olan **“Koroğlu”**dan bir qoldur. Epik-lirik növdədir. Əsas hadisələr təhkiyə ilə verilir, nəzm hissə isə qoşma və gəraylıdan ibarətdir.

Qolda iştirak edən əsas surətlər **Koroğlu, Qara xan** və **Nigar xanımdır**. Epizodik surətlər isə **Dəli Mehtər, Dəli Həsən, Keşikçi** və **Qara xanın mehtəridir**.

Qolda ifadə olunan əsas fikir (ideya): İgidliyin, mərdliyin, cəsurlugun təbliği, namərdlik, başqasının malına sahiblənmək kimi mənfi xüsusiyyətlərin tənqidi

BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY (“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANI)

Bir gün oğuzların yurdlarına düşmən basqın etdi. Onlar gecəylə qorxub köçdü. Qaçıb gedərkən Aruz qocanın körpə oğlu düşüb yolda qaldı, bir şir tapıb götürdü, bəslədi...

Bir müddətdən sonra oğuz camaatı yenə yurduna qayıtdı. Oğuz xanın ilxıçısı gəlib xəbər gətirdi. Dedi: «Xan, qamışlıqdan bir şir çıxır, sıçrayıb qaçmağı adam kimidir, atı vurub-basır, qanını sümürür».

Aruz dedi: «Xan, bu, bəlkə, yerimizdən qaçanda düşüb itən körpə oğlumdur?» Bəylər atlandılar. Şirin yatağı üzərinə gəldilər. Şiri qaçırıb oğlanı tutdular. Aruz oğlanı evinə gətirdi. Şadlıq etdilər. Yemək-İçmək oldu. Amma oğlanı nə qədər saxlayıb ovundurdularsa, durmadı, şirin yataq yerinə qaçdı. Yenidən tutub gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəldi. Dedi: «Oğlum, sən insansan. Heyvanla həmsöhbət olma. Gəl yaxşı atlar min, yaxşı igidlərlə birgə çap! Böyük qardaşının adı Qıyan Səlcikdir, sənin adın Basat olsun! Adını mən verdim, yaşını Allah versin!»

Oğuz camaatı bir gün yaylağa köçdü. Aruzun bir çobanı vardı. Qonur qoca Sarı çoban deyərtilər adına. Oğuzların önündə bundan əvvəl kimsə köçməzdi. «Uzun bulaq» deyilən məşhur bir bulaq vardı. Birdən qoyunlar ürkdü.

Çoban qabaqdakı təkəyə hirsələndi, irəli getdi. Gördü ki, bir ət toplusu yatır, par-par parıldayır. Çoban ət parçasına vurduqca ət topası böyüdü; çoban həmin yığnağı qoydu, qaçdı; qoyunların ardınca düşdü.

Sən demə, o zaman Bayandır xan bəylərlə gəzməyə çıxıbmış. Bu bulağın üstünə gəldilər. Gördülər ki, bir təcəübü şey yatır, başı-ayağı bilinmir. Çevrəyə aldılar. Bir igid atdan düşüb onu tərətədi, vurdu. Vurduqca da enib vurdu — silkələdi, birdən bir oğlan uşağı çıxdı gövdəsi adam gövdəsi, tərəsində bir gözü vardı. Aruz bu uşağı götürüb ətəyinə sarıdı. Dedi: «Xanım, bunu mənə verin, oğlum Basatla böyüdü!»

Bayandır xan: «Sənin olsun!» — dedi.

Aruz Təpəgözü götürüb evinə gətirdi. Buyurdu, bir dayə gəldi. Uşaq dayənin canını aldı. Bir neçə dayə gətirdilər, Təpəgöz onları həlak etdi. Gördülər olmur, «südlə bəsləyək», — dedilər. Gündə bir qazan süd çatmırdı. Bəslədilər, böyüdü, gəzməyə başladı. Oğlan uşaqları ilə oynayırdı. Uşaqların birinin burnunu, birinin qulağını yeməyə başladı. Xülasə, camaat bunun əlindən zara gəldi. Aciz qaldılar, Aruza şikayət edib ağlaşdılar. Aruz Təpəgözü döydü-söydü, belə hərəkətləri qadağan etdi; Təpəgöz sözlünə baxmadı. Axır ki Aruz onu evindən qovdu.

Təpəgözün pəri anası gəlib oğlanın barmağına bir üzük keçirdi. «Oğul, sənə ox batmasın, bədənini qılınc kəsməsin!» — dedi.

Təpəgöz oğuzların arasından çıxdı, bir uca dağda məskən saldı. Yol kəsdi, adam oğurladı, böyük quldur oldu. Üzərinə bir neçə adam göndərdilər. Ox atdılar, batmadı. Qılınc vurdular, kəsmədi. Süngünü sancdılar, yerimədi. Çoban-çoluc qalmadı Təpəgöz hamısını yedi. Oğuzların içində adam yeməyə başladı. Oğuzlar yığılıb onun üstünə gəldilər. Təpəgöz görüb qəzəbləndi. Bir ağacı qoparıb yerindən atdı, əlli-altmış adam həlak elədi. İgidlərin başçısı Qazana elə zərbə vurdu, dünya başına daraldı. Oğuzun adlı-sanlı igidlərinin bəziləri Təpəgözün əlində canını tapşırdı, bəziləri məğlub olub geriye qayıtdı.

Oğuzlar Təpəgözə heç nə edə bilmədilər, vahiməyə düşüb qaçdılar. Oğuz yurdu Təpəgözün əlində əsir-yesir olub qaldı. Gedib Dədə Qorqudu çağırdılar. Onunla danışdılar: «Gəlin, pay ayıraq, xərac verək!» — dedilər. Dədə Qorqudu Təpəgözün yanına göndərdilər. Gəldi, salam verdi. Dedi: «Oğul, Təpəgöz, Oğuz yurdu əlində əsir olub, viran qaldı. Sənin ayağına məni göndəriblər. Sənə vaxtaşırı pay verək, deyirlər». Təpəgöz dedi: «Gündə altmış adam yığıb verin yeməyə!» Dədə Qorqud dedi: «Bu hesabla sən adam qoymaz, hamını yeyib qurtararsan. Amma gündə iki adamla beş yüz qoyun verə bilirik!»

Dədə Qorqud belə deyəndə, Təpəgöz dedi: «Yaxşı elə olsun! Lakin mənə həm də iki adam verin, yeməyimi bişirsin, mən yeyim!»

Dədə Qorqud döndü, oğuz yurduna gəldi. Dedi: «Bunlu qoca ilə Yapaqlı qocanı Təpəgözə verin, xörəyini bişirsin! Bir də gündə iki adamla beş yüz qoyun istəyir». Camaat razılaşdı. Dörd oğlu olan birini verdi, üçü qaldı. Üç oğlu olan birini verdi, ikisi qaldı. İki oğuldan birini verdi, biri qaldı.

Qapaqqan adlı bir kişi vardı. İki oğlu vardı. Bir oğlunu vermiş, biri qalmışdı. İndi növbə dolanıb ona çatmışdı. Anası fəryad edib, zar-zar ağladı. Sən demə, Aruz oğlu Basat harasa döyüşə gedibmiş; bu zaman gəlib çıxdı. Oğlanın anası dedi: «Basat indi çapqınçılıqdan gəlib. Gedim, bəlkə, mənə bir əsir verdi, oğulcuğazımı qurtara bildim».

Basat oturmuşdu ki, gördü bir qadın gəlir. Salam verdi, ağladı. Dedi:

Ovuclarına sığmır lələkli oxun,
Yekə təkə buynuzundan bərk yayın var.
İç Oğuzda, Daş Oğuzda bəllidir adın,
Aruz oğlu, igid Basat, kömək et mənə!

Basat dedi: «Nə istəyirsən?» Qadın dedi: «Vəfasız dünyada bir kişi meydana çıxıb. Oğuz elini yaylağa köçməyə qoymadı. Böyük iti polad qılınclar bir tükünü kəsə bilmədi. Nizə oynadanlar dərisini dələ bilmədi. Ox atanlar ona kar etmədilər. İgidlərin başçısı Qazana bir zərbə vurdu. Qardaşı Qaragünə onun əlində əzildi. Ağ saqqallı atan Aruza qan qusdurdu. Meydanda qardaşın Qıyan Səlcikin ödə yarıldı, can verdi. Qalan oğuz bəylərinin də kimini şikəst etdi, kimini həlak elədi.

Yeddi dəfə oğuz elini yerindən qovdu. Xərac istədi, aldı. İndi gündə iki adam, beş yüz qoyun istəyir. İki qocanı ona xidmətçi veriblər. İki oğlum vardı, birini verdim, biri qaldı. Növbə fırlanıb, mənə çatıb. Onu da istəyirlər. Xan, mənə kömək et!»

Basatın qaranlıq çökmüş gözləri yaşla doldu. Qardaşından ötrü, görək xan, nə söyləmişdir:

Qayalıq yerdə tikilmiş otaqlarını
O zalım yıxmışdır, yəqin, qardaş!
İti qaçan atlarını tövləndən

O zalim seçmişdir, yəqin, qardaş!
Fərəhlənib gətirdiyin gəlinini
O zalim səndən ayırmışdır, yəqin, qardaş!
Ağ saqqallı atamı
«Oğul» deyə, ağlatdın, yəqin, qardaş!
Ağca üzlü anamı sızlatdın, yəqin, qardaş!

«Qardaşımdan ayrıldım!» — deyə, çox ağladı, zarıldadı. Basat həmin qadına bir əsir verdi. «Get, oğlunu xilas et» — dedi.

Qadın əsiri götürüb gəldi, oğlu yerinə verdi. Həm də Aruzu «oğlun gəldi!» — deyə, muştuluqladı. Basat atasının, anasının əlini öpdü.

Ağlaşdılar, hönkürdülər. Oğuz bəyləri topladı. Yemək-içmək məclisləri oldu. Basat dedi: «Bəylər, qardaşımın qanını almaq üçün Təpəgözlə qarşılaşmaq istəyirəm. Nə deyirsiniz?»

Qazan bəy burada söyləmiş, görək, xan, necə söyləmişdir:

Böyük nəhəng oldu Təpəgöz,
Göydə çevirdim, yıxa bilmədim, Basat!
Böyük qaplan oldu Təpəgöz,
Uca dağlarda fırlandıq, yıxa bilmədim, Basat!
Quduz aslana döndü Təpəgöz,
Qalın qamışlıqda yıxa bilmədim, Basat!
İgid olsan, yaxşıdır,
Amma mən Qazandan artıq olmazsan, Basat!
Ağ saqqallı atanı ağlatma!
Ağ birçəkli ananı zarıldatma!

Basat dedi: «Mütləq gedəcəyəm!» Qazan dedi: «Özün bilərsən». Atası ağlayıb dedi: «Oğul, ocağımı sahibsiz qoyma, rəhm elə, getmə!» Basat dedi: «Yox, ağ saqqallı əziz ata, gedirəm». Atasını eşitmədi, paltarının qolundan bir tutam ox çıxardı, qurşağına keçirdi. Qılıncını da qurşandı. Yayın qoluna saldı. Ətəklərini yığışdırdı. Atasının, anasının əlini öpdü, halallaşdı, «salamat qalın!» — dedi. Təpəgözün olduğu Salaxana qayasına gəldi. Gördü ki, Təpəgöz arxasını günə verib yatır.

Öz belindən çəkib bir ox çıxartdı. Təpəgözün çiyinə bir ox vurdu. Təpəgöz qocalara dedi: «Bu yerin milçəyi bizi dilxor etdi!» Basat bir də atdı. O da parçalandı, bir parçası Təpəgözün qabağına düşdü. Təpəgöz sıçradı, baxdı. Basatı gördü, əlini əlinə çalıb qah-qahla güldü. Qocalara dedi: «Oğuzlardan bizə yenə bir yeməli-yetişmiş quzu gəlib». Basatı qabağına qatıb tutdu. Boğazından yapışıb, dedi: «Ay qocalar, günortaüstü bunu mənimçün şiş kabab eləyin, yeyim». Yenə yuxuya getdi.

Basat dedi: «Ay qocalar, bunun ölümü nədəndir?» Dedilər: «Bilmirik. Amma gözündən başqa, ayrı yerdə ət yoxdur». Basat Təpəgözün başı ucuna gəldi. Göz qapağını qaldırdı. Baxdı gördü ki, gözü ətdəndir. Dedi: «Ay qocalar, süngünü ocağa qoyun, qızsın!» Süngünü ocağa saldılar, qızardı.

Basat əlinə aldı. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Süngünü Təpəgözün gözünə elə basdı ki, gözü məhv oldu. Təpəgöz elə nəre çəkdi ki, elə hayqırdı ki, dağ-daş əks-səda verdi. Basat sıçradı mağaraya, qoyunların içinə düşdü. Təpəgöz bildi ki, Basat mağaradadır. Mağaranın qapısında durub bir ayağını qapının bir yanına, birini digər yanına qoydu. Dedi: «Ay qoyunlar, bir-bir gəlin, keçin!» Bir-bir gəlib keçdilər. Hər birinin başını sığalladı. «Toğlu, qoç, gəlin, keçin!» — dedi. Bir qoç yerindən qalxdı, buynuzlayıb irəli cumdu. Basat bir anda qoçu basıb kəsdi, dərisini çıxartdı, quyruğu ilə başını dəridən ayırmadı; dərinin içinə girdi. Basat Təpəgözün önünə gəldi. Təpəgöz bildi ki, Basat dəri içindədir. Basat qoçun başını Təpəgözün əlinə uzatdı. Təpəgöz qoçun buynuzundan bərk tutdu. Qaldıranda buynuzla dəri əlində qaldı. Basat Təpəgözün ayaqları arasından sıçrayıb çıxdı.

Təpəgöz buynuzu götürüb yerə çırpdı. Dedi: «Oğlan, qurtuldunmu?» Basat dedi: «Tanrım qurtardı». Təpəgöz dedi: «Ay oğlan, al bu barmağımdakı üzüyü barmağına tax, sənə ox və qılınc kar eyləməsin». Basat üzüyü alıb barmağına keçirdi. Təpəgöz dedi: «Oğlan, üzüyü alıb taxdınmı?» Basat dedi: «Taxdım». Təpəgöz Basatın üzərinə atılıb, xəncərlə vurub-kəsdi. Basat sıçrayıb kənardə durdu, gördü ki, üzük yenə Təpəgözün ayağı altına düşüb qalıb.

Təpəgöz dedi: «Qurtuldunmu?» Basat dedi: «Tanrım qurtardı». Təpəgöz dedi: «Oğlan, o günbəzi görürsənmi?» Dedi: «Görürəm». Təpəgöz dedi: «Mənim xəzinəm var. Get möhürlə, o qocalar götürməsinlər!» Basat günbəzin içinə girdi. Gördü ki, qızıl, gümüş yayılmışdır. Təpəgöz dedi: «İndi elə vurum ki, günbəzlə bir yerdə darmadağın olasan». Basat: «Lailahə ilallah, Məhəmmədən-rəsulallah!» — dedi. Həmin anda günbəz yarıldı, yeddi yerdən qapı açıldı. Basat qapıların birindən çıxdı.

Təpəgöz dedi: «Oğlan, qurtuldunmu?» Basat dedi: «Tanrım qurtardı». Təpəgöz dedi: «Sənə ölüm yoxmuş! O mağaranı görürsənmi? Orada iki qılınc var: biri qınlı, biri qınsız. Mənim başımı o qınsız qılınc kəsər. Get, götür, mənim başımı kəs!»

Basat mağara qapısına getdi. Gördü bir qınsız qılınc durmadan enir-qalxır. Ehtiyatla öz qılıncını çıxardı, qarşısına tutdu. Qılıncı iki para oldu. Getdi, bir ağac gətirdi, qılıncın qabağına tutdu. Onu da iki para eylədi. Sonra yayını əlinə aldı. Oxla o qılınc asılan zənciri vurdu. Qılınc düşüb yerə batdı. Həmin qılıncın dəstəyindən bərk tutdu. Gəlib dedi: «Ay Təpəgöz, necəsən?» Təpəgöz dedi: «Ay oğlan, yenə ölmədinmi?» Basat dedi:

«Tanrım qurtardı». Təpəgöz dedi: «Sənə ölüm yoxmuş!»

Təpəgöz söyləmiş, görək nə söyləyib demişdir:

Gözüm, gözüm, yalnız gözüm!

Yalnız gözlə mən oğuz yurdunu əsir etdim!

Ala gözümdən ayırdın, igid, məni!

Şirin candan ayırsın tanrı səni!

Belə ki mən çəkirəm göz dərdini,

Heç igidə verməsin tanrı bu günü!

Təpəgöz yenə dedi:

— Hardan gəldin, igid, yerin nə yerdir? Adın nədir, igid, söylə mənə!

Basat Təpəgözə söylədi:

— Olduğum yer, yurdum mənim Günortacdır! Mənim adımlı soruşsan — Aruz oğlu Basatdır!

Təpəgöz dedi:

— Sür qardaşımı, qıyma mənə!

Basat dedi:

Ay zalım, ağ saqqallı atamı ağladıbsan,

Ağ birçəkli, qoca anamı inlədibsən,

Doğma qardaşım Qıyan Səlciki öldürmüşsən,

Ağca üzül gəlinimi dul etmişsən,

Ala gözlü uşaqlarını yetim qoymusan.

Böyük, iti polad qılıncımı çəkməyincə,

Qafalı-papaqlı başını kəsməyincə,

Al qanını yer üzünə tökməyincə,

Qardaşım Qıyanın qanını almayınca

Qoyarammı sağ qalasan, — qoymaram!

Təpəgöz bir daha söyləyib demişdir:

Ağ saqqallı qocaları çox ağlatmışam,

Ağ saqqallın qarğışımı tutdu ola, gözüm səni?

Ağ birçəkli qarıları çox ağlatmışam,

Anaların göz yaşımı tutdu ola, gözüm, səni?

Bıç yeri tərləmiş cavanları çox yemişəm,

Cavanlıqlarımı tutdu ola, gözüm, səni?

!

Əlləri xınalı qızcığazları çox yemişəm,

Ovucları-qarıqları tutdu ola, gözüm, səni?

Belə ki mən çəkirəm gözümün göynəmini!

Heç kimə verməsin Allah göz yükü, göz qəmini!

Gözüm, gözüm, ay gözüm! Yalnız gözüm

Basat hirsləndi, yerindən durub gəldi. Təpəgözü nər dəvə kimi dizi üstünə çökdürdü. Təpəgözün öz qılıncı ilə boynunu vurdu. Başını yayın girişinə taxdı, sürüyə-sürüyə mağara qapısına gəldi. Basat Bunlu qoca ilə Yapaqlı qocanı oğuz elinə muştuluqçu göndərdi. Onlar ağ-boz atlar minib çapdılar. Qalın Oğuz ellərinə xəbər çatdı. At ağızlı Aruz qocanın evinə çapar gəldi. Ona Basatın sevinc xəbərini verdi: «Muştuluq! Oğlun Təpəgözü öldürdü!» Qalın Oğuz bəyləri yetişdilər. Salaxana qayasına gəldilər. Təpəgözün başını ortaya gətirdilər. Dədəm Qorqud gəlib şadlıq havası çaldı. Mərd igidlərin başına nə gəldiyini dedi-danışdı. Eləcə də Basata xeyir-dua verdi:

Qara Dağa yetəndə sən, keçid versin!

Aşqın-daşqın sular keçəsən, keçid versin!

İgidliklə qardaşının qanını aldın!

Qalın Oğuz bəylərini fəlakətdən qurtardın!

Qadir Allah üzünü ağ etsin, Basat! — dedi.

Sizə də xeyir-dua verək:

— Ölüm gəldikdə sizi pak imandan ayırmasın!

Günahınızı adı əziz Məhəmməd Mustafaya bağışlasın, xanım hey!

“**Basatın Təpəgözü öldürdüğü boy**” qəhrəmanlıq dastanı olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından bir boydur. Əsər epik-lirik növdədir. Boyda iştirak edən əsas surətlər **Basat, Təpəgöz, Aruz, Dədə Qorqud** və **Bayandır xandır**. Epizodik surətlər isə **Sarı çoban, Təpəgözün pəri anası, Bunlu qoca** və **Yapaqlı qocadır**.

Boyda ifadə olunan əsas fikir (ideya): Birliyin, igidliyin, cəsaretin təbliği; xeyirin sonda şər üzərində qalib gəlməsi kimi gözəl fikirlər aşılamaq

VII SİNİF “KOROĞLU” DASTANI DURNA TELİ QOLU

Koroğlunun bir xasiyyəti vardı ki, boş vaxtlarda həmişə dəlillərlə məşq eləyərdi. At minmək, nizə oynatmaq, qılınc vurmaq, qalxan tutmaq, ox atmaq onların səhər-axşam peşələri idi. Koroğlu Dəmirçioğlu da yanında bir uca yerdə durub məşqə baxırdı. Xanımlar da onların yanında idilər. Bir də baxdılar ki, budu, bir dəstə atlı çapa-çapa gəlir, qabaqlarında da Eyvaz. Amma Eyvaz, nə Eyvaz... Durna telini də ki sancıb başına, elə bil qeysər balasıdır, başına çıqqa qoyub. Nigar xanım baxdı, özünü saxlaya bilmədi, üzün Koroğluya tutub dedi:

– Koroğlu, bir bu yana bax, gör o gələn kimdi?

Sən demə, Koroğlu da elə ona baxmış. Nigar deyəndə Koroğlu sazı basdı döşünə, dedi:

Nigar xanım, sənə deyim,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.
Əynindəki polad geyim,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Eyvazım on beş yaşında,
Qüdrət qələmi qaşında,
Durna teli var başında,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Telli xanım da burada idi. Dəmirçioğlu sağalmışdı deyən onun da kefi saz idi. Baxıb, baxıb birdən qayıtdı ki: – Nigar xanım, görürsənmi, durna teli Eyvaza necə yaraşır. Gör o, kişilərə elə yaraşanda bizə necə yaraşar? Gəl uşaqları göndərək, gedib bizə də durna teli gətirsinlər.

Elə bu sözdə Eyvaz gəlib çatdı onların bərabərinə. Atdan düşüb Nigar xanıma, Koroğluya, Dəmirçioğluna, xanımlara salam verdi, ondan üzünü Koroğluya tutub dedi:

– Eşidirsənmi? Xanımlar durna teli istəyirlər. İzin ver, gedim onlara durna teli gətirim. Koroğlu bir istədi, izin verməsin. Qorxdu ki, gedə, başına bir xəta-zad gələ. Bir də fikirləşdi ki, getsə, yaxşıdı. İgidin başı qalda gərək. Bərkəboşa düşsə, yaxşıdı. Döndü Nigar xanıma soruşdu:

-Nə deyirsən, getsin, getməsin?

Nigar dönüb Eyvaza baxdı. Gördü, vallah, Eyvaz elə baxır, elə baxır ki, elə bil gözləri ilə dil olub yalvarır. Ürəyi tablamadı. Onu sındırmaq istəmədi. İzin verdi. Yol uzaq olduğuna görə Eyvaz Qıratı mindi. Dəmirçioğlu ilə Bəlli Əhməd də hərəsi bir seçmə at minib yola düzəldilər. At sürdülər, dəre keçdilər, düz getdilər, gəlib Bağdad ətrafına çatdılar. Baxdılar, burada o qədər durna var, o qədər durna var ki, çınqıl kimi. Atları ota buraxıb, özləri ox-yaylarını götürüb başladılar durna ovlamağa. Hə birini, beşini, on beşini... Qərəz, bir-iki saatın içində bir aləm durna vurdular. Əyləşib bunların tellərini yolub heybələrə yığdılar, ətlərindən də kabab çəkib xurma ağacının dibində yeməyə başladılar. Ola durna ətinin kababı, xurma ağacının sərinini... Yeyib, içib, hərəsi bir tərəfdə yuxuya getdi.

Sən demə, Bağdad paşası Aslan paşanın qoruqçusu bunlara göz qoyurmuş. Elə ki onlar yuxuya getdilər, qoruqçu daban aldı Aslan paşanın yanına ki, bəs:

– Nə oturursan? Üç nəfər nabeləd adam gəlib, bu namda, bu nişanda; özləri də filan bulağın başında yatıblar. Amma içlərində bir nəfər var, lap Koroğlunun özüdür ki, durub. Qoruqçu Koroğlu adını çəkək, Aslan paşa qoşun böyüyünü çağırıb hökm elədi ki, hazırlaşsın. Bəli, təbil vuruldu. Qoşun yığıldı. Yaraqlanıb, yasaqlanıb yola düşdülər. Qırat ayaqlarını yerə döyüb kişnəməyə başladı. Dəmirçioğlu ilə Bəlli Əhməd Qıratın səsinə yuxudan ayılıb gördülər ki, qoşun dörd bir yanı tutub. Qoşun hərəkətə gələndə Dəmirçioğlu bir dəli nəre çəkib, əl atdı misri qılınca. Dəlilər üç tərəfdən özlərini vurdular dəryayı-ləşkərə. Sağdan vurdular, soldan çıxdılar, soldan vurdular, sağdan çıxdılar. Qoşun dönmüşdü çəyirtkəyə, gəldikcə gəlirdi, nə qədər qırılırsa, nə qoşunun dalı kəsildi, nə də ki bir yol tapıb aradan çıxa bildilər. Piyadalıq dəliləri əldən-dildən saldı. Amanlarını kəsdi. Axırda onları bir-birlərindən ayrı salıb təklədilər, üçünü də tutub atları ilə bərabər şəhərə gətirdilər. İndi bunlar burada qalmaqda olsunlar, sənə kimdən deyim, Xoca Əzizdən. Koroğlunun bir bəzirgan dostu var idi. Adı Xoca Əziz idi. Qoşun elə ki Eyvazgili tutub şəhər tərəf gəlməyə üz qoydu, bazara səs düşdü ki, bəs üç nəfər quldur tutublar, asmağa aparırlar. Bazar adamı hamısı çıxdı onların tamaşasına. Xoca Əziz də bu adamların içində idi. Xoca Əziz gördü nə? Tutulan Eyvazdı, Dəmirçioğludu, bir də Bəlli Əhməddi.

Dünya-ələm Xoca Əzizin gözündə qaraldı. Dedi: “Ey dadi-bidad!.. Bu zalım oğlu zalımuşaqları öldürəcək”. Qaldı mat-məəttəl ki: “Nə təhər eləyim? Mənim burada əlimdən bir iş gəlməyəcək. Ticarət deyil ki, min dənə Bağdad tacirini bir xoruza yükləyim. Xəbərə getsəm, buradan Çənlibələ azı bir həftəlik yoldu. Mən gedəsi, xəbər verəsi, Koroğlu gələsi, yəqin ki, onları öldürərlər”. Xoca Əziz elə bu götür-qoyda idi, bir də gördü, budu, dustaqlardan bir az aralı üç dənə at gətirirlər. Belə baxanda Qıratı tanıdı. Öz-özünə dedi: “Ey dili-qafil, tapmışam. Nə təhər olsa, gərək Qıratı ələ keçirib Koroğluya xəbər çatdıram”. Bunu deyib Xoca Əziz düşdü onların dalına. Gəlhağəl, gəlhağəl, gəlib çatdılar Aslan paşanın imarətinin qabağına. Aslan paşa dedi:

– Özlərini zindana salın, atlarını buraya gətirin.

Mehtərlər də atları çəkdilər Aslan paşanın qabağına. Aslan paşa əmr elədi, mehtərbaşı qabaqca Dəmirçioğlunun atını minib gərmişə gətirdi. Bir o başa sürdü, bir bu başa sürdü, gətirib Aslan paşanın qabağında saxladı. At Aslan paşanın xoşuna gəldi. Ondən mehtərbaşı Bəlli Əhmədin atını minib cövlənə gətirdi. Aslan paşa

bu atı da bəyəndi. Növbə Qırata gəldi. Bəli, mehtərbaşı Qırata mindi, nə qədər elədisə, at yerindən tərpenmədi. Mehtərbaşı axırda hirsənib ata bir taziyanə çəkdi. Qırat bir az da qulaqlarını salladı. Mehtərbaşı bir taziyanə də çəkəndə at quyruğunu qısdı, gözlərinin birini yumdu, axsayaaxsaya yeriməyə başladı. Aslan paşa gülüb dedi:

– Görünür ki, bunlardan ikisi ağadı, birisi nöker. Bu, nökerin atıdır. Çünki elə sirsifətindən də nökerə oxşayır. Sonra üzünü mehtərbaşıya tutub dedi:

– O iki atı ilxıya qat! Bu ələngəni də ver o qoruqçuya. Qoy aparıb minsin. Genə ayağını yerdən götürər. Qırata verdilər qoruqçuya. Aslan paşanın hərəkəti qoruqçuya yaman dəymişdi. O, gətirdiyi xəbərə görə ənəm gözləyirdi. Xələt gözləyirdi. Odu ki, qoruqçu yaman pərt olmuşdu. Xoca Əziz işi belə görəndə ürəyində Qırata “afərin” dedi.

Sonra camaatı yarıb özünü qoruqçuya yetirdi. Dedi:

– Ayə, qoruqçu, neçə verim bu yabıya?

Söz qoruqçunu lap götürdü. Başladı söyüb savaşımağa. Xoca Əziz onu danlayıb başladı dəlil-dələyil eləməyə ki: “Balam, day bizi niyə söyürsən? Biz nə günahın sahibiyik?” Qərəz, o yan-bu yan, Xoca Əziz yağlı dilini işə salıb qoruqçunun hirsini yatırdı. Atalar deyiblər ki, tacir-tüccar dili ilanı yuvasından çıxardar. Axırı ki, Xoca Əziz bir az pul verib, Qırata qoruqçudan aldı. O qədər gözlədi ki, qaş qaraldı. Ocağı asıb qır-saqqızı tökdü tiyana, əridib elədi mum kimi. Sonra bunu bezin üstünə sürtüb möhkəmmöhkəm sarıdı Qıratın belinə, özü də çıxıb oturdu üstündə. Qır-saqqız Xoca Əzizi elə tutdu ki, kəndir qayıq kimi. Elə ki Xoca Əziz arxayınlaşdı, bildi ki, day yıxılmayacaq, atın başını balaca boşladı. At götürüldü, nə götürüldü. Yazıq Xoca Əzizdə nə Xocalıq qalmışdı, nə də Əzizlik. Bayaq ha huşunu itirdi. At nə qədər yol getdi – bilmədi, necə getdi, bilmədi. Bir də at bərk kişnədi. Xoca Əziz atın səsinə gözlərini açıb gördü Çənlibeldədi. Dəlilər Qıratın səsinə eşitcək tökülüb gəldilər. Qırat süzüb düz Koroğlunun qabağında dayandı. Üzünü gəldiyi tərəfə tutub elə kişnədi ki, dağ-daş lərzəyə gəldi. Koroğlu vəfalı atının başını qucaqlayıb üzündən-gözündən öpdü. Baxdılar ki, atın üstündə bir adam var, amma özündə deyil. Yarışdılar qolundan ki, düşürsünlər. Ha çəkdiilər, qopmadı ki, qopmadı. Axırda baxıb gördülər ki, özünü qır-saqqızla ata yapışdırıb. Kişini elə bezqarışiq atdan götürüb yerə qoydular. Koroğlu baxdı ki, Xoca Əzizdi. Di su-zad, Xoca Əziz özünə gəldi. Koroğlu soruşdu:

– Bu nə əhvalatdı?

Xoca Əziz dedi:

– Eyvazı, Dəmirçioğlunu, Bəlli Əhmədi Aslan paşa tutub zindana salıb. Özünü tez yetirməsən, bir də onların üzünü görməyəcəksən. Elə bil dəlilərin üstünə su səpdilər. Xanımlar hamısı başlarını aşağıya saldılar. Koroğlu dönüb Nigara baxdı. Gördü, vallah, Nigar bir haldadı, bir haldadı ki, alma yanaqları Səmərqənd kağızı kimi ağarıb. Ala gözləri bahar buludu kimi dolub. Yaqut dodaqlar bir dəqiqədə elə solub, elə bil lələdi, şaxtaya düşüb.

Dünya Koroğlunun gözündə qaraldı. Əlini atıb Qıratın yüyənindən tutdu. Elə qəzəblə ata sıçradı ki, Qıratın əvəzin ayrı bir at olsaydı, çoxdan beli sınımışdı. Koroğlu dedi:

– Mən getdim. Siz dalımca gələrsiniz, Bağdad bağlarında sizi gözləyəcəyəm. Kim səhər tezdən hamıdan qabaq gəlib mənə salam versə, yüz qızıl alacaq. Bunu deyib atın başını boşladı. Qırat iki dal ayaqları üstə qalxdı, Bağdad tərəfə üz qoydu. Dəlilər tələm-tələsik hazırlaşdılar. Yaraqlanıb, yasaqlanıb yola düşdülər. Səhər dan yeri söküləndə Koroğlu bir də gördü ki, Dəli Mehtər, Kosa Səfər, Çopur Mehdi, İsabalı, Tüpdağdan, Toxmaquran, Halaypozan, Tanrıtanımaz, Dilbilməz onun qabağında əl qılıncda dayanıblar. Belə baxanda gördü ki, Bağdad bağlarında xurmanın sayı var, amma dəlilərin sayı yoxdu. Koroğlu dəlilərə hay vurdu, hamı atlandı. Yavaş-yavaş şəhərə tərəf sürməyə başladılar.

Bir az getmişdilər, gördülər, bir qoca kişi taxıl biçir. Amma elə ağlayır, elə ağlayır ki, yaş gözündən dolu kimi tökülür. Koroğlu yaxın gəlib soruşdu:

– Ay əmi, niyə ağlayırsan?

Qoca heç başını da qaldırmayıb dedi:

– Neynirsən? Səndən ki mənim dərdimə dərman olmayacaq, çıx yolunla get! Qoca sözü nə qədər yayındırmaq istədisə, Koroğlu əl çəkmədi. Kişi gördü olmayacaq, axırda dedi:

– İndi ki əl çəkmirsən, qabaqca mənə de görüm, sən kimsən? Bu başındakı dəstə-tifaq nədi?

Koroğlu dedi:

– Mən Muradbəyli tərəflərdənəm. Buradan mal almağa gəlmişik. Yollar şuluqdu deyib belə yaraqlı-yasaqlı gəlmişik. Kişi bir az dayandı, gözünü silib dedi:

– Bizim bu Bağdadda bir paşa var. Adına Aslan paşa deyirlər. Çox namərd, çox müxənnət, çox da hiyləgər adamdı. İndi üç gündü ki, Koroğlunun üç dəlisini tutub zindana salıb. Dünən car çəkib xəbər verib ki, bu gün onları asdıracaq. Bala, doğrusu ki, mən elə mərd oğulların belə namərd əlində ölməyini qəbul eləyə bilmirəm. Əgər mərdimərdana meydan açsaydı, təkbətək vuruşub öldürsəydi, mənə yer eləməzdi... Neynim, qocalığın üzü qara olsun. İndi mənim yüzdən artıq yaşım var. Əlimdən bir iş gəlmir. Atalar deyiblər, adam əli ilə iş görə bilmədi, güc verər dilinə. Dil də ki oldu bağlı, ixtiyarı oldu bəylər, paşalar əlində, onda əlac qalır gözə. Adam dəm verir gözünün yaşına. Qoca sözünü qurtaran kimi Koroğlu dəlilərə hökm elədi ki, qocaya kömək eləsinlər. Dəlilər tutuquşu kimi doluşdular zəmiyə. Bir suiçim saatda qocanın bütün taxılını biçibdərzləyib, yığdılar bir tərəfə. Qoca mat-mat baxırdı ki, görəsən, bunlar kimdilər, nə eləmək istəyirlər. Bir fikrindən keçdi ki, bəlkə, bunlar Aslan paşanın

adamlarındandırlar. Taxılı yandırmaq istəyirlər. Amma baxdı ki, yox. Bu, düşmənciliyə oxşamır. Elə ki dəlilər qurtardılar, Koroğlu qocaya dedi:

– Qoca, bil və agah ol! Dediyn Koroğlu mənəm. İndi bu saat sənin o Aslan paşanınürəyinə bir od qoyacağam ki, məhşərəcən yansın. Biz bu saat şəhərə girəcəyik. Sən də bir böyük xurcunla Aslan paşanın xəzinəsinin qabağında məni gözlərsən. Koroğlu bunu deyib dəlillərə hay vurmaq istəyirdi ki, yola düşsünlər, qoca dedi:

– Koroğlu, ayaq saxla, görürəm ki, Aslan paşa səni yaman qəzəbləndirib. Odu ki, gözlərin qızıb. Ancaq şəhərə belə girmək olmaz. Səni tanıyrlar. Sən özün şəhərə tək gir. Adamların da qoy beş-beş, on-on olub camaata qarışsınlar.

Koroğlu dedi:

– Dəlilərim, mən Aslan paşanın məclisində olacağam. Onların o qədər başlarını qatacağam ki, siz yerlərinizi tuta biləsiniz. Mən əlimi bıqlarıma çəkməmiş bir adam yerindən tərpenməsin. Koroğlu sözünü qurtardı. Ondan sonra paltarlarının üstündən bir aşıq paltarı geyindi, çiyinə də bir saz salıb yola düşdü. Aslan paşa bir kef-damaqda idi ki, gəl görəsən. Meydanın başında taxt qurdurub əyləşmişdi. Təbil vuruldu. Sədrəzəm irəli gəlib camaata deməlisini dedi, tapşırılmasını tapşırırdı, sonra bir dəstə yaraqlı əsgər gətirib camaatın qabağında bir cərgə düzdülər ki, işdi, bəlkə birdən qarışıqlıqzad oldu. Elə ki hər iş qurtardı, cəllad Eyvazı dar ağacına gətirdi. Elə bu dəmdə Koroğlu özünü saldı meydana. Aslan paşa qördü ki, budu, bir aşıq çiyində saz girdi ortalığa.

Dedi:

– Ayə, yanşaqsanmı?

Koroğlu dedi:

– Bəli, paşam, yanşağam.

Aslan paşa dedi:

– Ayə, heç Koroğlunun sözlərindən bilirsənmi?

Koroğlu dedi:

– Ay paşa, izin ver, sənə söz oxuyum, söz olsun. Koroğlu nə adamdı ki, onun sözü belə məclisdə oxuna?!

Paşa dedi:

– Yox, sən bilmirsən! Mən Koroğlunun üç dəlisini tutmuşam. Bu şadyanalıq da onun şadyanalığıdır. İndi sən bir az Koroğlunun sözlərindən de ki, onların ürəkləri açılınsın. Koroğlu bir dönüb dar ayağında dayanan Eyvaza, Dəmirçioğluna, Bəlli Əhmədə baxdı, bir də dönüb camaatın içində dayanan dəlilərinə baxıb, üçtelli sazı bağrına basdı. Barmaqlarını cütləyib tellərə elə vurdu ki, meydan səsə gəldi. Qızılquş kimi bir dəfə meydanı fırlanıb dedi: Dəlilərim, bu gün dava günüdür, Muxənnət ölkəsi talanmaq gərək! Qoç igidlər yarasından bəllənər, Şərbəttək qanına yalanmaq gərək! Koroğlu içəndə düşmən qanını, Mərd meydanda nərəsindən tanını, Qırın vəzirini, tutun xanını, Leş leşin üstündə qalanmaq gərək! Aslan paşa dedi:

– Sağ ol, aşıq! Lap Koroğlu kimi oxuyursan.

Koroğlu dönüb dar ayağındakı dəlillərə baxdı. Dəmirçioğlu gözünü zilləyib bir dar ağacına, Bəlli Əhməd də bir dar ağacına. Bildi ki, bunlar qollarının açılmağına bənddilər ki, ağacları dibindən çıxarıb işə başlasınlar. Dönüb Eyvaza baxdı. Gördü yox, Eyvaz özgə haldadı. Dar ağacının dibində dayanıb gözünü zilləyib Koroğluya. Özü də sevindiyyindən gözləri dolub. Koroğlu onu belə görəndə ürəyi tab gətirmədi. Dedi:

Canım paşa, gözüm paşa,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!
Budu sənə sözüm, paşa,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!
Göyden ildirəm tökdürürəm,
Yurdunda bostan əkdirrəm,

Torpağın dara çəkdirrəm,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!
Əyləşib paşalar, bəylər,
Sinəmdən baş verib millər,
Koroğlu iltimas eylər,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!

Koroğlu oxumağında olsun, paşa qulaq asmağında, dəlilə də gözləməyində. Sənə kimdən deyim, kimdən deyim, Giziroğlu Mustafa bəyden. Bağdad tərəflərdə Giziroğlu Mustafa bəy adında adlı-sanlı bir igid var idi. Giziroğlu Mustafa bəy, doğrudan da, qoçaq, qolu qüvvətli bir adam idi. Atası keçmişdə gizir olmuşdu. Sonra xotkarın üzünə ağ olduğuna görə onu dar ağacından asmışdılar. Deyirlər ki, Giziroğlu Mustafa bəy o zamandan qırx atlı ilə dağlara çəkilməmişdi. Paşalara ədavət saxlayırdı. Hərdən atasının düşmənlərindən birinin üstünə gedib, tutub dar ağacından asardı, yenə də çıxıb dağlara çəkilərdi. Giziroğlu Mustafa bəy çoxdan idi ki, Koroğlu ilə qabaqlaşmaq istəyirdi. İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz deyiblər. Odu ki, Giziroğlu da deyirdi: “Ya gərək Koroğlunun adı deyilə, ya mənəm”. Koroğlu da Giziroğlu Mustafa bəyden çox eşitmişdi.

Bəli, xəbər gəlib çatdı Giziroğlu Mustafa bəyə ki, Aslan paşa Koroğlunun üç dəlisini tutdurub, özlərini də bu gecə asdıracaq. Giziroğlu öz adamlarını başına yığıb dedi:

– Mənim Koroğlu ilə haqq-hesabım var, bu, öz yerində. Bir gün gələr, görüşərik, haqq-hesabımızı kəsərik. Amma Aslan paşanın bu nakişiliyinə mən dözə bilmərəm. Axı Koroğlunun dəlilərinin ki onunla heç bir işi yox imiş. Bütün görənlər deyirlər ki, çölün düzündə durna ovlayırmışlar. Aslan paşa bu nakişiliyi eləyir ki, xotkara xoş gəlsin. Mən qoymayacağam o, dəliləri öldürsün. Başının adamları Giziroğlunun sözünü bəyəndilər. Bu mərdliyinə “afərin”

dedilər. Durub hamısı yaraqlandılar, Bağdada gəldilər. Meydandan bir az aralı bir təpə kimi yer var idi, Giziroğlu çıxdı təpənin üstünə ki, görsün meydanın ortasında nə var, nə yox? Baxdı ki, Koroğlu aşıq paltarında oxuyur. Onun bu igidliyinə məəttəl qalıb, ürəyində afərin dedi:

– Dayanın görək, bu işin axırı necə olacaq. Mən heç inana bilmirəm ki, o, bu qoşunun içindən öz dəlilərini qurtarıb qaçırda bilə. And içirəm, dayanıb axıracan gözləyəcəyəm. Əgər gördüm ki, gücü çatmır, gedib kömək eləyəcəyəm. Yox, gücü çatdı, qurtardı, onda dalınca gedib şəhərdən çıxandan sonra onunla məsələni ayırd eləyəcəyəm. Ya ona verən Allah, ya mənə. Giziroğlu Mustafa bəyin bir şeşpəri var idi ki, ucu haça. Bu, elə bir şeşpər idi ki, məşhurialəm. Giziroğlu haman haça şeşpəri qaldırdı başına, bir dəfə hərləyib tulladı. Koroğlu bir də gördü qabağına bir şey düşdü. Belə baxanda gördü Giziroğlunun haça şeşpəridi. O saat başa düşdü. Sədrəzəm ağzını paşanın qulağına yapışdırıb dedi:

– Paşa sağ olsun, mənim bu aşıqdan gözüm su içmir. Bu, Koroğluya oxşayır. Cəllad Eyvazı dar ağacına gətirmişdi. Gözləyirdi ki, aşıq qurtarsın, sonra ipi Eyvazın boğazına keçirsin. Koroğlu bir dəli nəre çəkdi:

Hoydu, dəlilərim, hoydu,
Yeriyin meydan üstünə!
Havadakı şahin kimi,
Tökülün al qan üstünə!

Koroğlu çəkər haşanı,
Bəylər edər tamaşanı,
Mən özüm Aslan paşanı,
Hərəniz bir xan üstünə.

Koroğlu oxuya-oxuya əlini bıığına çəkdi. Dəlilər töküldülər. Ara qızışdı. Koroğlu bir həmlədə özünü Aslan paşaya çatdırdı. Misri qılıncın çəkilməyi ilə Aslan paşanın başının yerə düşməyi bir oldu. Dəlilər tənabları qılıncladılar. Eyvazı, Dəmirçioğlunu, Bəlli Əhmədi azad elədilər. Koroğlu bir də onu gördü ki, meydanın hər başında bir dənə dar ağacı qalxır-düşür, hər dəfə də on-on beş adamı xurd-xəşil eləyir. Baxdı ki, biri Dəmirçioğlu, biri də Bəlli Əhməddi, hərəsi öz dar ağacını çıxarıb alıb çiyinə, düşüb qoşunun içinə. Koroğlu qılınc vura-vura özünü çatdırdı xəzinənin qapısına. Gördü qoca buradadı. Qarıya bir əmud ilişirdi. Bayaq ha qarı parça-tikə olub yerə töküldü. Çağırdı ki:

– Qoca, gəl!

Qoca gəldi. Koroğlu soruşdu:

– Bəs xurcunun hanı?

Qoca dedi:

– Ay bala, vallah, sevindiyimdən bilmirəm heç nə elədim.

Koroğlu dedi:

– Eybi yoxdur. Gir içəriyə!

Qoca girdi içəriyə. Koroğlu ona bir kisə qızıl verdi. Dəlilərdən ikisini də qoşdu ona ki:

– Aparın bunu sağ-salamat qoyun evinə, sonra gəlin.

İndi sənə kimdən deyim, Giziroğlu Mustafa bəylə Koroğludan. Elə ki dəlilər Çənlibelə tərəf yol başladılar, Koroğlu üzünü Kosa Səfərə tutub dedi:

– Kosa Səfər, buradan Çənlibelə neçə yol var?

Kosa Səfər dedi:

– Buradan Çənlibelə iki yol var. Biri haman bu yoldu ki, gedirik. Biri də dağ yoludu ki, bax o təpələrin dalından diklədir.

Koroğluya da elə bu lazım idi. Üzünü dəlilərə tutub dedi:

– Siz bu yol ilə gedin! Mən dağ yolu ilə gedəcəyəm. Əgər siz məndən qabaq Çənlibelə çatdınız, demək ki, uşaqları siz mənsiz qurtarıbsınız. Aslan paşanın xəzinəsinin hamısı sizə çatacaq. Yox, əgər mən tez çatdım, onda xəzinə hamısı mənimdi. Bunu deyib Koroğlu Qırata bir qamçı göstərib təpəni aşdı. Dəlilər işdən bixəbər hərə öz atına dəyib yola düşdülər. Koroğlu Qırata qaytarıb təzədən təpəyə çıxdı. Elə ki arxayın oldu ki, day dəlilər çıxıb gediblər, ondan yola düşdü, papağını da gözünün üstünə qaldırıb, Qırata yavaş-yavaş çay kənarı ilə sürməyə başladı. Elə bir az getmişdi, uzaqdan bir at kişnəməyi eşidildi. Koroğlu dönüb gördü Giziroğlu Mustafa bəy öz Alapaça atının üstündə budu, elə gəlir, elə gəlir ki, tozu dumana qatıb, dumanı toza. Qırat Alapaçanın səsinə eşitcək dayandı. Koroğlu nə qədər elədisə, at yerindən tərənəmədi. Koroğlu qanrılıb geriye baxdı ki, görsün, Giziroğlu uzaqdadı, yaxında, bir də onu gördü ki, təpəsinə bir əmud dəydi. Koroğlu özünü atın üstündə saxlaya bilməyib təpəsi üstə yerə gəldi, yumbalanıb çaya düşdü. Giziroğlu tez əlindəki əmudu yerə atıb qılıncını çəkdi ki, düşüb onun başını kəssin, Koroğlu cəld sudan çıxıb onun öz əmudunu götürdü, Giziroğlunun təpəsinə elə bir əmud vurdu ki, bu dəfə də Giziroğlu digirilanıb çaya düşdü. Cəld qalxıb sudan çıxmaq istəyəndə Koroğlu əlini uzadıb yapışdı onun əlindən, çəkib çıxartdı bayıra. Ondan əl elədi misri qılınca ki, dava başlasın, Giziroğlu dedi:

– Koroğlu, əl saxla! Sənin mənimlə bir ədavətin-zadın yoxdu ki?

Koroğlu dedi:

– Mənim xeyr. Sənin mənimlə ədavətin var.

Giziroğlu dedi:

– Yox, mənim də yoxdu. Mən istəyirdim biləm, görəəm, sən güclü olarsan, ya mən? Onu da ki, gördüm. Day bundan sonra bizim vuruşmağımız axmaqlıqdı. Əl ver, dost olaq! Koroğlu ilə Giziroğlu əl verdilər, görüşdülər, öpüşdülər, bir-biri ilə dost olub ayrıldılar. Giziroğlu oradan birbaşa gəlib çatdı öz adamlarına. Soruşdular ki: “Nə oldu? Hanı Koroğlunun başı?”, Giziroğlu əhvalatı necə olmuşdusa, onlara danışdı. Adamların arasında pıçapıç başlandı ki, bəs yalan deyir. Giziroğlu nə qədər dedisə, inanmadılar. Axırda qəzəblənib dedi:

– İndi ki belə oldu, gəlin gedək lap Çənlibelə, soruşun onun özündən. Əgər o, mərd adamdırsa, düzünü deyər. Yox, əgər namərdlik eləsə, yalan danışsa, mən lap sizin gözüünüzün qabağında onunla vuruşum, siz də tamaşa eləyin.

Hamı bu sözə razı oldu. Atlanıb Çənlibelə tərəf yol başladılar. İndi eşidin dəlillərdən. Dəlilər at sürdülər, yol yordular, səhər dan yeri təzəcə söküləndə gəlib Çənlibelə çatdılar. Xanımlar qabağa çıxdılar. Kosa Səfər uzaqdan Nigar xanımı görcək qışqırdı ki:

– Nigar xanım, bircə de görüm, Koroğlu gəlib, ya yox?

Nigar xanım dedi:

– Yox. Gəlməyib.

Kosa Səfər dedi:

– Çox yaxşı. Axırı ki, heç olmasa, bircə dəfə mərci biz apardıq. Mənzil başına ondan tez gəldik.

Elə bu dəmdə Qırat bərk kişnədi. Dönüb gördülər Qırat yağlı qoruğunda otlayır. Koroğlu da böyrü üstə göy otun üstündə uzanıb gülə-gülə deyir:

– Haradasınız? Sizi gözləməkdən gözüümün kökü saraldı ki...

Kosa Səfər dedi:

– Genə mərci sən uddun!

Koroğlu dedi:

– Mərci mən uddum. Ancaq bizim bir adətimiz də var axı. Həmişə mənzilbaşında kim mənə hamıdan qabaq salam versə, mən ona yüz qızıl verərəm. O başdan hərənizə yüz qızıl borcluyam. İndi də ki səhər tezdən genə də yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi dəli hamınız birdən gəlibsiniz. Aslan paşanın xəzinəsində də bu qədər qızıl elə ancaq olar. Odu ki, xəzinə sizə çatır. Necə istəyirsiniz, eləcə də öz aranızda bölüşdürün. Dəlilər hamısı atlardan töküldülər. Süfrə açıldı. Dəlilər yeyibçməkdə, çalıb-oynamaqda olsunlar, eşit Giziroğlunun dəstəsindən. Dəstə gəlib o zaman çatdı ki, dəlilər şirin kefdə idilər. Mustafa bəy dedi:

– Bu saat bunların keflərini pozmaq heç insafdan deyil. Gözləyək, qurtarsınlar, sonra. Bir tərəfdə dayanıb gözləməyə başladılar.

Nigar xanım dedi:

– Koroğlu, indi danış görəək necə getdiz? Uşaqları necə qurtardız?

Koroğlu başdan başlayıb əhvalatı axıracan danışdı. Amma Giziroğlunun adını çəkmədi. barədə bir kəlmə də kəsmədi. Nigar xanım dedi:

– Ay Koroğlu, sən ki belə igidsən, görəsən, bu dünyada sən kim ikinci bir adam da var, ya elə anan səni tək doğub?

Koroğlu bir söz demədi. Yavaşca qalxıb Aşıq Cünunun sazını aldı, basdı bağına.

Dedi:

Anadan oğul doğlubdu,
Giziroğlu Mustafa bəy.
Bu dünyaya tək gəlibdi,
Giziroğlu Mustafa bəy.
Bir atı var, Alapaça,
Aman vermir Qırat qaça.

Şeşpərinin ucu haça,
Giziroğlu Mustafa bəy.
Hay deyəndə haya basar,
Huy deyəndə huya basar,
Koroğlunu çaya basar,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Koroğlu sözünü qurtaran kimi Giziroğlu Mustafa bəy gizləndiyi yerdən çıxıb məclisə gəldi. Dedi:

– Koroğlu, sən, doğrudan da, mərd adamsan. Ancaq özgəsinə çox şişirdib özünü çox kiçildirsən. Dayan, indi mən düzünü danışacağam.

Ondan Giziroğlu başlayıb əhvalatı necə olmuşdusa, əvvəldən axıra kimi danışdı. Nə bir kəlmə o yana elədi, nə bir kəlmə bu yana. Koroğlu ilə Giziroğlu təzədən qucaqlaşdılar, öpüşdülər, görüşdülər, qardaş oldular. Giziroğlunun adamları da gəlib məclisə girdilər. Məclis təzədən başlandı.

“Koroğlu” dastanından verilmiş bu qolda xalq qəhrəmanı Koroğlunun və onun dəlilərinin, silahdaşlarının şücaətini, dəyanətini, yenilməzliyini və bir-birinə olan sədaqətini bir daha görürük. Koroğlu bu qolda da düşməne qalib gəlir, çünki arxasında xalq qüvvələri, sadə xalqın nümayəndələri - Çənlibel igidləri dayanır. Bu da dastanın əsas ideyasına, qayəsinə uyğundur.

Mövzusu: Qəhrəmanlıq

İdeya: Xalqa arxalanan qəhrəmanlar həmişə qalib gəlirlər

Problem: Xalqın istismarçılardan zülm görməsi

Konflikt: xalq qüvvələri ilə hakim siniflər arasında

Obrazlar: Koroğlu, onun həyat yoldaşı Nigar xanım, oğlu Eyvaz və Xalq

Bağdad səfərində Koroğlunun köməyinə gedən dəlilər: Dəli Mehtər, Kosa Səfər, Çopur Mehdi, İsabalı, Tüpdəğidən, Toxmaqvruran, Halaypozan, Tanrıtanımaz, Dilbilməz və s.

Dastanın quruluşu özünəməxsusdur. Nəsr, təhkiyə arasında verilmiş lirik parçalar heca vəznində, qoşma, gəraylı janrlarındadır. Dastanın dili anlaşılıqdır, sadə və obrazlıdır, bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə zəngindir. Təşbeh və epitet, metafor kimi məcazlardan, mübaliğə və litota kimi bədii ifadə vasitələrindən daha geniş istifadə olunmuşdur.

Təşbeh: Qır-saqqız Xoca Əzizi elə tutdu ki, kəndir qayıq kimi... Gördü, Nigar bir haldadı, bir haldadı, alma yanaqları Səmərqənd kağızı kimi ağarıb. Ala gözləri bahar buludu kimi dolub. Yaqut dodaqlar bir dəqiqədə elə solub, elə solub, elə bil lələdi, şaxtaya düşüb...Dəlilər tutuquşu kimi doluşdular zəmiyə.

Epitet ...alma yanaqları... Yaqut dodaqlar...

Mübaliğə Qərək, bir neçə saatın içində bir aləm durna vurdular.

...belə baxanda gördü, Bağdad bazarında xurmanın sayı var, amma dəlilərin sayı yoxdu.

...Amma elə ağlayır, elə ağlayır ki, yaş gözündən dolu kimi tökülür.

Litota Bu ələngəni də ver o qoruqçuya. Xoca Əziz dedi: "Ayə, qoruqçu, neçə verim bu yabıya? ...Ticarət deyil ki, min nəfər Bağdad tacirini bir xoruza yük eyləyim"

Bədii təzad Görünür, bunlardan ikisi ağadır, birisi nökr.

Təkrir Eyvaz, nə Eyvaz...

Gördü, vallah, Nigar bir haldadı, bir haldadı..

Atalar deyiblər, adam əli ilə iş görə bilmədi, güc verər dilinə. Dil də ki oldu bağlı, ixtiyarı oldu paşalar, bəylər əlində, onda əlac qalır gözə.

Lüğət:

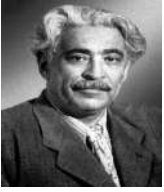
Yanşaq (arx.) - aşıq, ozan.

Dəli (köh. söz) - igid

Tənab – ip, örkən

Şeşpər - altıuclu toppuz, qədim silah növü

İltimas etmək – xahiş etmək, minnət etmək

SƏMƏD VURĞUN (1906 - 1956)

"Biz uşaqla danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmamalıyıq".

AZƏRBAYCAN

Çox keçmişəm bu dağlardan,
Durna gözlü bulaqlardan;
Eşitmişəm uzaqlardan
Sakit axan arazları;
Sınamışam dostu, yarı...

Dağlarının başı qardır,
Ağ örpəyin buludlardır.
Böyük bir keçmişin vardır,
Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənin.

Min Qazaxda köhlən ata,
Yalmanına yata-yata,
At qan-tərə bata-bata,
Göy yaylaqlar belinə qalx,
Kəpəz dağdan Göy gölə bax!

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimsən.
Anam, doğma vətənimsən!
Ayrılarımı könül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!

Düşdün uğursuz dillərə,
Nəhs aylara, nəhs illərə.
Nəsillərdən, nəsillərə
Keçən bir şöhrətin vardır;
Oğlun, qızın bəxtiyardır...

Könlüm keçir Qarabağdan,
Gah bu dağdan, gah o dağdan,
Axşamüstü qoy uzaqdan
Havalansın Xanın səsi,
Qarabağın şikəstəsi.

Mən bir uşaq, sən bir ana,
Odur ki, bağlıyam sana.
Hankı səmtə, hankı yana
Hey uçsam da, yuvam sənsən
Elim, günüm, obam sənsən.

Sıra dağlar, gen dərələr,
Ürək açan mənzərələr...
Ceyran qaçar, cüyür mələr,
Nə çoxdur oylağın sənini!
Aranın, yaylağın sənini.

Ölməz könül, ölməz əsər,
Nizamilər, Füzulilər!
Əlin qələm, sinən dəftər;
De gəlsin, hər nəyin vardır,
Deyilən söz yadigardır.

Bir dön bizim Bakıya bax,
Sahilləri çıraq-çıraq,
Buruqları hayqıraraq,
Nərə salır boz çöllərə,
İşıqlanır hər dağ, dərə.

Nazlandıqca sərin külək
Sahillərə sinə gərək.
Bizim Bakı – bizim ürək!
İşıqdadır qüvvət sözü,
Səhərlərin ülkər gözü.

Lüğət:

Hankı - "hansı" sözünün qədim variantı (indi dialektlərdə qalmışdır)

Nəs – nəhs sözünün danışıqdakı qısaltılmış forması

Oylaq - çəmənlik, düzənlik, açıqlıq

Yalman - atın boynunun üst – arxa hissəsi, yalı, uzun tüklər olan yer.

Vətən mövzusunda yazılan gözəl məzmunlu şeirlər hamı tərəfindən sevilir. Bu şeirləri sevirən hamı üçün eyni dərəcədə doğma olan bir mövzuda yazılması, vətən sevgisinin, yurd məhəbbətinin öz əksini tapmasıdır.

Səməd Vurğunun "Azərbaycan" şeiri bu əsərlərin içində özünəməxsus poetik çalarları, sadə, şirin, xalq dilinə yaxın bir dildə olması, səmimi duyğuları və s. ilə yadda qalır. Bu şeirdə vətənin gözəl, axar-baxarlı mənzərələri göz önündə tablo kimi canlandırılır, şair sanki Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrinə səyahətə çıxır, poetik xəritəsini çəkir. Həm də Azərbaycan xalqının qurub-yaratmaq əzmini, vətənin çiçəklənməsi üçün göstərdiyi şücaəti tərənnüm edir

Şeirdən oxucuya belə bir ideya aşılır ki, vətəni yalnız gözəl mənzərələrinə, axar-baxarına görə deyil, doğma yurd yeri, əcdadların tarixən yaşadıkları müqəddəs torpaq olduğuna görə sevmək, onun tarixini dəyərləndirmək, onu daha da inkişaf etdirmək üçün səy göstərmək gərkdir.

Şeirin dili də çox anlaşılın, rəvan və oxunaqlıdır. Təkrarsız bədii təsvir və ifadə vasitələri, sadə xalq dilindən götürülmüş deyim və ifadələr onu daha da canlı edir.

İlk bənddə Çox keçmişəm bu dağlardan, durna gözlü bulaqlardan – inversiya, durna gözlü- epitet, dost, yar - yaxınmənalı sözlərdir.

II bənddə bədii sual, eyni zamanda təkrir işlənmişdir: "Ayrılarımı könül candan...Azərbaycan, Azərbaycan?"

"Mən bir uşaq, sən bir ana"... - burada "bir" sözü təkrir kimi işlənmişdir.

Bəzən son misralardakı "Azərbaycan, Azərbaycan!" sözləri səhvən rədif kimi başa düşülür, ancaq bu, rədif deyil. Rədif hər bəndin son misrasında, qafiyələnən sözlərdən sonra təkrar olunduğu halda, bu sözlər ayrıca misra təşkil edir, özündən əvvəlki misra ilə qafiyələnir; həm də bütün bəndlərdə deyil, yalnız iki bəndin sonunda işlənir.

Dağlarının başı qardır, Ağ örpəyin buludlardır - burada bənzətmə işlənmişdir.... Böyük bir keçmişin...epitet, Bilinməyir yaşın sənin... - mübaligə, inversiya.. Nələr çəkmiş başın sənin – metafor, inversiya.

Könlüm keçir Qarabağdan - metafor, inversiya ; gah o dağdan,gah bu dağdan - təkrir. Havalansın Xanın səsi, Qarabağın şikəstəsi - inversiya, metafor.

Son bənddə: Nazlandıqca sərin külək - metafor, Bizim Bakı - bizim ürək - bənzətmə, səhərlərin ülkər gözü - epitet, metonimiya.

MEHDİ HÜSEYN (1909 - 1965)

"Sənətkar yalnız daxili bir tələb və yaratmaq ehtiyacı duyarkən yazır. Bu vaxt onun ürəyi hərarətlə döyünür... Sənət yazıçı üçün başqa bir həyatdır".

ODLU QILINC

Güneş doğdu. Hava işıqlandıqca Girdman qalası aydın görünməyə başlayırdı. Uzaqlarda gümüş kəmər kimi parıldayan Kür çayı uzanıb gedirdi.Göz işlədikcə uzanan düzlər yaşıllıq içində üzürdü. Burada qədim babalarımızın əli ilə yaranmış gözəl bir Azərbaycan şəhəri yerləşmişdi.

Girdman qalasının qoca keşikçisi arabir dayanıb ətrafı dinləyirdi. Birdən o, bağırtı və qılinc səslərinə diksinib, diqqətini topladı. Elə bil ki, iki böyük dəstə bir-biri ilə ölümdürüm vuruşuna girmişdi. Qoca, şəhərə düşmən qoşunu doluşduğunu zənn edib, hökmdara xəbər aparmaq istədi. Bu anda vuruşanlar həyətdə göründülər.

Qoca keşikçi qəhqəhə çəkib güldü. Qoşun hesab etdiyi adamlar yalnız iki nəfərdir. Onlardan biri dalı-dalı çəkilir, o biri isə qabağındakının üstünə ildırım kimi şığıyır. Onlar qocanın burada olmasından xəbərsizdilər, onun qəhqəhəsini də eşitmirdilər. Yenəcə doğan günəşin qızıl şüaları polad qılinclarda əks edərək parıldayırdı. Vuruşan gənclərin üzü güldü. İrəliyə doğru şığıyan dəliqanlı Girdman hökmdarı Varazın oğlu Cavanşir idi. Cavanşir qabağındakı oğlana möhkəm bir zərbə endirərək onun qalxanını yarıya böldü:

– At yerə qılincini, Urmuz! Bununla sən üç dəfədir məğlub olursan... Qoca keşikçini yalnız indi görüb utanan Urmuz Cavanşirin qələbəsinə dözməyib etiraz etdi:

– Yox, bu olmadı! Ayağım daşa toxundu. Sən hələ yalnız iki zərbə endirmisən... mən özüm sənə xətirə dəymirəm... Cavanşirin dodaqlarındakı gülüş izləri silinib yox oldu:

– Bu, bəhanədir, dostum, – dedi, – istəyirsən, bir də vuruşaq, bu meydan, bu da mən... Onlar yenə vuruşmağa hazırlaşanda qoca keşikçi Cavanşirə yanaşdı dedi:

– Mən davanızı ayırd elərim.

Qılınclar yenə parıldıdı. Urmuzun zərbəsi gözlənilmədən oldu. Cavanşir iki addım geri çəkildi. Pərt halda gözlərini döydü:

– Bax, buna sözüm yoxdu, – dedi, – vuruş zamanı danışmaq mənə baha başa oturdu. Qoca keşikçinin işə qarışmasına ehtiyac qalmadı. Cavanşir əlindəki qalxanı kənara atıb, Urmuzun üstünə cumdu:

– Al, bu da üç!.. – deyər sevinclə bağıraraq, Urmuza möhkəm bir zərbə vurdu. – İndi razısanmı?

Urmuz bu zərbədən güclə özünü doğrultdu. Qılının ucunu yerə dayadı, çiyinin ağrısından qollarını dörd-beş dəfə havada fırlatdı.

– Çox gözəl, – dedi, – mən sənə məharətini ürəkdən təsdiq edirəm. Böyük hökmdarımız Varaz, doğrudan da, xoşbəxtdir. Onun sevimli oğlu Cavanşir indi Girdmanın igid sərkərdəsi olmağa, doğrudan da, layıqdır... Gəl, gəl, üzündən öpüm!

2

Birdən haradasa şeypur çalındı. Çox keçməmiş Girdman cəngavərləri böyük meydana topladılar. Vətənin göylərini qara buludlar örtəndə həmişə belə olardı. Şeypur səsləri hamını çağırırdı. Girdmanın igid sərkərdəsi dik bir yerdə görünürdü. Onun bir sözü ilə insan dənizi bir səmtə doğru axırdı. İndi də gözlər sərkərdəyə zilləndi. Qoca Varaz öz yaxın adamları ilə gəldi. Arvadı Cavahir xatun da yanında idi. İnsan dənizi sükut içində gözləyirdi. Varaz sözə başladı. Onun səsinə qəribə bir titrəyiş vardı. Hamı cəbhələr yarmış bu qocaman sərkərdənin səsinə eşidəndə fəlakətin böyük olduğunu anladı. Varaz dedi:

– Əziz övladlarım! Bu qocanın sözlərinə diqqətlə qulaq asın! Müqəddəs Girdman ölkəsi bizdən kömək istəyir. Odur, yenə üstümüzdə düşmən gəlir. O, çox insafsız düşməndir, çapıb-talayır, vurub-yıxır, insaf deyəndə – qılinc çəkir, namus deyəndə – od yağdırır. Bilin ki, üstümüzdə ölüm gəlir. Mən də sizə son borcumu verməyə gəldim. Otuz ildə həmişə ölüm bizdən uzaq olubdur. Girdman adı gələndə hamı hörmətlə baş əyibdir. Amma indi mən qocalmışam. Bu gün səhər ox süzdürüb qılinc çalmaq istədim, əllərim titrədi. Sərkərdə kim olacaq? Göstərin. Bu anda Urmuzun qılınıcını parladı. O, Varazın qarşısında əyildi, qılınıcını oynatdı və dedi:

– Böyük hökmdarımız! Mən artıq yetkin bir cəngavərəm. Sərkərdəlik qılınıcını mənə verin! Varaz onun cəsarətindən razı qaldısa da, fikrinə şərik olmayıb dedi:

– İgid oğlum, sən hələ cavansan. Sərkərdəlik qılınıcını adama hökmdar yox, döyüş meydanı verər! Urmuz daha dinmədi, hökmdarın sözləri onu inandırdı. Sonra Cavanşir meydana çıxdı.

– Mənim də sözüm var, ata,

– dedi,

– döyüş meydanında düşmən sərkərdəsinin qılınıcını əlindən alacağım söz verirəm! Varaz oğlunun da cəsarətini bəyəndi, amma daha bir çətin sınaqdan keçirmək istədi:

– Bəlkə, birdən o, səni məğlub etdi?

Cavanşir səsinə ucaldı, böyük bir qürurla cavab verdi:

– Kür çayı dayanar, Varaz oğlu Cavanşir basılmaz!

O, Cavanşirə diqqətlə baxdı, sonra dönüb Cavahir xatunun fikrini bilmək istədi:

– Oğlun sərkərdə olmaq istəyir, sən nə fikirdəsən?

Cavanşirin anası dinmədi. Varaz yenə oğluna baxdı. Urmuza dediyini təkrar etdi:

– Hələ cavansan, oğlum!

Cavanşir, hamı eşitsin deyər səsinə daha da ucaldı:

– On dörd yaşlı bir hökmdar tanıyıram ki, qanlı vuruşma meydanında düşmən sərkərdəsinin başını bədənindən ayırdı.

Varaz onun sözünü kəsmək üçün dedi:

– Qoşun başçısı olsə də, möhkəm qoşun dağılmaz.

Cavanşir bir qədər susdu, lakin atasının bu fikrini də cavabsız qoymayıb dedi:

– Mən düşmən qoşununu dağıtdıqdan sonra onun sərkərdəsi ilə qabaqlaşacağam.

Varaz istəklilə oğlunun çox ağıllı bir gənc olduğunu yaxşı bilirdi. Lakin onun bu cavablarını eşitdikdən sonra Cavanşirə məhəbbəti daha da artdı.

– Elə isə tədbirini söylə, oğlum, – dedi.

– Vuruşmanın sonuna gözlərsən, ata, – deyər Cavanşir cavab verdi. Sonra Varaz üzünü xalqa tutdu, insanların rəyini bilmək istədi.

– Razıyıq, razıyıq! – dedilər.

– Elə isə uğurlar olsun, bala!.. Unutma ki, Girdman torpağının sərhədi Kür çayının o tayından başlanır.

– Bunu bilirəm, ata... Qoy mehriban anam mənə xeyir-dua versin!

Bütün xalqın gözü Cavahir xatuna zilləndi. Onun hər bir kəlməsini yaxşı eşitmək üçün hamı diqqətlə qulaq asırdı.

Cavahir xatun dedi:

– İndi də mənim sözlərimi dinlə, oğlum. Bir zaman, sən hələ uşaq ikən, davada düşmənin polad qılıncı məni sinəmdən yaraladı. Mən ağlamadım, oğlum! "Cavanşirim sağ olsun!", – dedim. Evə qayıtdım. Sənin sinəni al qanıma boyadım. Mən davasızdərmanlı sağaldım. Sən də böyüyüb igid oldun. İndi vuruş meydanına gedirsən. Atanı da, məni də sən əvəz edirsən. Çalış ki, düşmən səni arxadan vurmasın. Sinədən aldığı yaradan sənə ölüm yoxdur. Ananın qızıl qanına xəncər batmaz. Ananın sözlərini eşidən Girdman cəngavərləri qılıncıları havada oynadı, ucadan çıxırdılar:

– Var olsun anamız!

Sonra Cavanşirin səsi eşidildi:

– İgid dostlar! Ananın sözləri qollarıma qüvvət, gözlərimə işıq verdi. Atam bizi imtahana çəkir. Mənim də şərtim var. Hər saatda yeddi çapar müharibə meydanından atama xəbər gətirsin. Bax, bu meydanda iki cərgə cavan düzülün. Bu cərgənin birində yeddi oğlan – əllərində qılınc-xəncər, o birisində isə yeddi qız – əllərində gül-çiçək dayansın. Məğlub olub qayıtsam, qoy o yeddi cəngavərin hərəsi mənə sağalmaz bir yara vursun. Əgər qalibyyətə geri dönsəm, yeddi qız üstümə gül-çiçək səpsin. Varaz bu şərtə razı oldu:

– Oğlum, – dedi, – düşmən atları Kürün müqəddəs sularından bir damla da içərsə, unutma ki, o qılınc yaralarını sənə yeddi igid yox, bütün Girdman ölkəsi vuracaq, qalib gəlsən, üstünə o gülləri, çiçəkləri bütün Girdman səpəcə! Cavanşir qoca atasının bu sözlərindən daha da ruhlandı:

– Uğurumuz xoş olarsa, yenə burada görüşərik, ata, – dedi.

Onun köhlən atını gətirdilər. Cavanşir ata-anasının əlindən öpüb, cəld ata sıçradı. Köhlən at şahə qalxdı. Hərəkət şeypurları gurladı. Dağlar, dərələr titrədi. Cavan sərkərdənin qoşunu hərəkətə gələndə ata gözlərindən sevinc yaşlarını silərək dedi:

– Göylər sənə yar olsun, oğlum!

3

... Günlər keçdi. Cavanşirdən xəbər gəlmədi. Qoca Varazın səbri tükəndi.

– Kim bilir, bəlkə də, bütün qoşun əsir düşmüşdür?

Ana ürəyi buna dözmədi. Cavahir xatun dedi:

– Səbr et, Varaz! Qocaldıqca, deyəsən, hökmdar olduğunu unudursan!.. Bu anda sarayın yaxınlığında yel qanadlı bir atlı görüldü. Cavahir xatun onu hamıdan əvvəl gördü və dedi:

– Cavanşirin elçisidir!

Hamı dərin bir həyəcan və intizarla atlı gələn tərəfə baxdı. Elçi gəlib atdan düşdü, hökmdarla Cavahir xatunun qarşısında baş əyib dedi:

– Mərd sərkərdəmizin ilk elçisiyəm. Düşmən Kür çayının bəri tayında idi. İlk həmlədə düşməndən iki yüz, bizdən isə üç yüzə qədər igidin qanı Kür çayının sularını qırmızı rəngə boyadı. Vuruş get-gedə qızıdır. Düşmən bizdən on qat çoxdur. Varazın qaşları çatıldı. Dodaqlarında incə bir titrəyiş görüldü.

– Get, oğlum, – dedi, – bu acı xəbəri eşidən anaların ürəyi qana dönməsin. Bu xəbərdən kədərlənmiş Cavahir xatun hökmdarın ətrafına toplanmış oğlanlara, qızlara üzünü tutub dedi:

– Cavanşir birinci şərtə əməl edib elçi göndərdi. Girdman igidləri, siz də onun ikinci şərtinə əməl edin! Böyük ananın hökmünə əməl olundu: gənclər iki cərgə düzüldülər. Bir yanda qılınc parıldadı, bir yanda isə güllər, çiçəklər ətir saçdı. Çox keçməmiş Cavanşirin ikinci elçisi özünü yetirdi:

– Böyük hökmdar! – dedi. – Bir Girdman cəngavəri düşmən sərkərdəsinin qarşısına çıxdı, atının qantarğasından tutub saxlamaq istədi. Quduz düşmənin qılıncı cəngavərin qolunu kəsib atdı. Cavanşir nəre çəkdi: "Eyy, qorx ki, sən başını itirməyəsən!" Qanlı vuruşma getdikcə şiddətlənir. Düşmən bizdən on dəfə çoxdur. Qan Varazın başına vurdu, gözləri qaraldı, titrəyən əlini qılınca atdı və dedi:

– Of, Cavanşir, Cavanşir!.. Mən otuz ildə belə acı xəbər eşitməmişdim.

Bu anda üçüncü elçi atdan düşüb səndələyə- səndələyə gəldi. Özünü güclə dikəldib, qılıncına söykəndi və dedi:

– Böyük hökmdar! Cavanşir düşmən sərkərdəsi ilə qabaqlaşdı. Düşmən qara dırnaqlı atını Cavanşirin üstünə səyirtti, əyri qılıncını düz onun başına endirdi. Cavanşirin atı kənara sıçradı və birdən hərlənib, özünü düşmən sərkərdəsinin üstünə atdı. Bir də nə görsək yaxşıdır? Bədəndən ayrılmış bir baş havada fırlanır...

Qoca Varazın qəlbində oğul məhəbbəti coşdu və səbirsizliklə xəbər aldı:

– Kimin başı idi?

Elçi nəfəsini dərdi və gülümsünərək dedi:

– Böyük sərkərdəmiz Cavanşirin odlu qılıncı vəhşi düşmənin başını qara dırnaqlı atının ayaqları altına atdı. İndi bizimkilər düşmən əsgərlərini qırıb tökürlər. Cavahir xatun böyük imtahandan çıxmış oğlunun yaralı elçisinə baxaraq əmr etdi:

– Qızlar, bu şad xəbər elçinin yaralarını bağlayın!

4

Yenə şeypur səsləri guruldadı. İndi Cavanşir özü Girdman igidləri ilə bərabər qayıdırdı. Varazın alov kimi yanan gözlərində oğlunun qələbəsiindən doğan bir parıltı vardı. Cavanşir hələ at belində ikən qoca hökmdar soruşdu:

– Söylə, oğlum, söylə, mənim körpə aslanım, düşmən atları Kür çayının suyundan içə bildimi?
Hamı od kimi parıldayan qılıncıla hökmdarı salamladı. Cavanşir dedi:
– Ata, qara dırnaqlı düşmən atları ana vətənin müqəddəs Kür sularından bir damcı da içə bilmədi. Lakin düşmənlər özləri bu sudan doyunca içdilər. Sonra Varazın səsi ucaldı:
– Bu ölkə heç vaxt məğlub olmayacaq, övladlarım!
Qızlar Cavanşiri çiçək dənizində üzdürdülər. Amma yenə də onun odlı qılıncı parıldayırdı. Yeddinci əsrdə parlamış bu qılınc Odlar yurdunun şöhrətini bütün dünyaya yaydı.

Mövzusu: Vətənpərvərlik

Başlıca problem: Vətəni xarici işğalçılardan müdafiə etmək üçün orduya yeni sərkərdə seçmək və düşmənin ölkəyə girməsinə imkan verməmək

İdeyası: Son nəfəsinə qədər Vətənin müdafiəsi uğrunda mübarizə aparanlar xalqın yaddaşında əbədi yaşayırlar. Belə qəhrəmanlarına güvənən bir xalq məğlubedilməzdir.

MİRZƏ İBRAHİMOV (1911 - 1993)

Böyük yazıçımız **Mir Cəlal Mirzə İbrahimov** haqqında demişdir: “Onun qələmi həmişə cilalı və parlaqdır. Həyatımızın elə sahəsi yoxdur ki, qələmi ora nüfuz etməsin. Kənd, şəhər, müharibə, sülh və s. mövzularda yazdığı əsərlərlə oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

AZAD

(ixtisarla)

Azad mənim uşaqlıq və gənclik yoldaşım idi... Bir həyətdə doğulmuş, bir həyətdə böyüyüb məktəbə getmişdik... Gəncliyimizin də böyük bir qismini bir yerdə keçirmişdik. Biz bir evin uşağı kimi tərbiyə almış və bir-birimizə doğma qardaşdan artıq ünsiyyət bağlamışdıq...

İkimiz də bir-birimizin xasiyyətini çox gözəl bilirdik. Onun sakit və lal-dinməzliyi mənim nəzərimdə təbii bir şeydi...

Yoldaşlar arasında çox vaxt onu adı ilə çağırmazdılar. “Sükuti”, – deyib durardılar... Hətta sonradan tanış olanlar adının Azad olduğunu da bilməzdilər. Sükuti gəldi, Sükuti getdi, deyərdilər.

Bəzən mənə elə gələrdi ki, onun üzündəki bulud keçirdiyi ağır günlərin qubarıdır. Axı o, dünyaya gəldiyi gündən xoş bir gün görməmişdi... Aclıq, ehtiyac, soyuq otaq, torpaq döşəməyə salınmış yırtıq həsir – gözünü açdığı gündən gördüyü bu idi.

Azad doğulmamışdan iki ay əvvəl atası ölmüşdü... Anası Səlimə xanım evdə tək qalmışdı... Kişinin ölümündən sonra arvad qapılara düşüb iş axtarmağa məcbur olmuşdu. Birinin ev-eşiyini təmizlər, birinin paltarını yuyar, birinə yun çırpardı... Bu qayda ilə bir qarnı ac, bir qarnı tox o, Azadı böyütmüşdü...

Dünyada yeganə ümidi və həyatının məqsədi o idi... Ondən əziz, ondan mehriban bir şeyi yox idi. Səlimə xanım Azadı yalnız bir oğul kimi yox, həm də dünyada bir pənah, bir qohum, bir ata, bir qardaş kimi istəyirdi.

Yaxşıca yadımdadır... Bizim beş-altı yaşımız olanda hər axşam Səlimə xanım yatmamışdan qabaq bizə nağıl danışardı... Onun nağıllarına qulaq asa-asa bizi yuxu aparardı...

İki il o mənimlə bir məktəbə getdi... Orada da o, heç kəsə qoşulmaz, tənəffüslərdə bütün uşaqlar bir-biri ilə oynadığı halda, o, bir küncdə durub baxardı. Müəllim ona bir sual verərsə, qıpqırmızı olardı. Lap yaxşı bildiyi bir şeyi belə söyləyə bilməzdi.

Doqquz yaş olanda anası onu oxuda bilməyib məktəbdən aldı. Qonşuların köməyi və yalvar-yaxarla Təbrizin Lələvan məhəlləsindəki kiçik bir dükanda dərzi şagirdliyinə düzəltdi.

İllər gəlib keçdi, mən orta məktəbi qurtardım, o, dərzi dükanında qaldı. Onun dərzi şagirdi olması, təbiidir ki, bizim əlaqəmizi kəsmədi. Əksinə, böyüdükcə bizim ünsiyyətimiz daha da artdı. Həyat bizi daha da yaxınlaşdırdı. Həyatın hadisələri mənə haldan çıxardığı bir zamanda o, bu hadisələrə qarşı sakit, laqeyd görünərdi. Heç bir ehtiyac, heç bir dərddən onun adı halını pozmazdı.

Acıqlı olduğum günlərdən birisi yadıma düşür. Kirayə pulunu gecikdirdiyimiz üçün ərəb bizi evdən qovmaqla təhdid etmişdi. Pul yox idi. Qazanmağa da iş tapılmırdı. Küçələri boş-boş gəzib yorulduqdan sonra Azadın yanına getdim.

– Azad, – dedim, – dərddən ürəyimi dağıdır. Ağlamaq istəyirəm. Gözlərimdən yaş gəlir. Bu nə güzəran, bu nə dirilikdir? Azad! İşləməyə yer yox, danışgahda oxumağa imkan yox, oğurluqmu edim, qardaş?

Əlim sağ, qolum sağ, özümdə dağ gücü hiss edirəm, mən nələr edə bilmərəm? Əlimdən nə gəlməz? Nəyə gücüm çatmaz? Vallah, od dəryasını yar keç desələr, keçərəm.

Bəs indi də işləməyəndə mən nə zaman işləyəcəyəm?

O nə isə tikirdi. Mən sözə başlayarkən əl saxlayıb ani olaraq üzümə baxdı, yenə iynəsini götürərək öz işi ilə məşğul oldu. Söz bura çatana kimi o, iynəsini yerə qoyub sakit nəzərlərini mənə çevirdi...

Mən xeyli danışdım, Azad heç dodaqlarını da tərpətmədi... Gözlərini bir nöqtəyə dikib durdu... Mən onun heç bir zaman, heç bir şey başa düşməyəcəyi bir aləmdən danışdığımı güman etdim.

Mənə elə gəldi ki, o, ömründə bir dəfə də belə məsələlər haqqında düşünməmişdir. Hətta bu fikirlər ona təəccüblü görünür. Bəlkə, məndən acığı da gəlir. Məni naxoş və ya xudbin hesab edir. Papağımı götürüb dükandan çıxmaq istədim. O, yerindən tərpənmədi. Mən onun üzünə baxıb acıqlı-acıqlı dedim:

– Yazıq, min yazıq bizə baxıb “övladlarım var” deyən vətən! Yazıq bu gül kimi Azərbaycan torpağına ki, üstündə biz gəzirik. Bizim həyatımız bir qara quruşa dəyməz!.. Çünki, bizcə, həyat yeməkdən, yatmaqdan, yenə yeməkdən və yatmaqdan ibarətdir... Biz ölüm qarımızı döyənə kimi belə yaşayacağıq...

Biz ölmək üçün yaşayırıq... Yaşamaq üçün ölən insanlardan xəbərsizik!.. Buna görə də cənazəmiz qəbrə çatmamış bizi unudacaqlar... Səni də, məni də, bizim tanış və dostlarımızı da. Yox, bəlkə, səni bir az yad edən tapıldı... Deyəcəklər ki, dərzi Azad yaxşı yamaq salardı... Allah rəhmət eləsin!

Özümü dükandan küçəyə atarkən onun səsinə eşitdim:

– Fərda, Fərda!

Cavab verməyib çıxıb getdim. Bir müddət sonra bu hərəkətimin peşmançılığını çəkməyə başladım. Mən bu yazığı niyə incitdim?.. Onun taqsırı nədir? Bir könlü ki tikə bilməyəcəksən, niyə yırırsan? – deyə düşündüm. Gün batıb qaş qaralana qədər küçələri dolandım. Şeylərimizi həyətə atılmış görəcəyim fikri ilə evə qayıtdım... Anam astanada oturub məni gözləyirdi.

– Nə var, hələ ərbabın adamı gəlməyib ki?..

– Gəlmişdi, oğul.

– Nə dedi?

– Nə deyəcək, pulunu alıb getdi.

– Pulu hardan tapdın, ana?

– Necə hardan tapdım, oğul! Azad gətirdi, dedi ki, sən vermisən.

Anamın qolundan tutub içəri apardım. Sonra Azadla görüşdükdə təşəkkür etdim. Keçən görüşdəki kobud rəftarım üçün üzr istədim. O heç bir söz demədi, gözlərini bir nöqtəyə dikib durdu.

Bir ay sonra mən anamı da kəndə getməyə razı saldım. Səlimə xanım və Azadla halallaşılıb Təbrizdən ayrıldıq.

Tam beş il mən Azadı görmədim. Nə o, kəndə gəldi, nə də mən Təbrizə getdim. Buna baxmayaraq, Təbrizə səfər edənlər vasitəsilə ondan xəbər tuturdum, özümdən də ona xəbər çatdırırdım. Bu beş ildə çox sular axmış, çox əhvalatlar baş vermişdi.

İkinci Dünya müharibəsi başlamış, Azərbaycanın istər şəhər, istərsə kəndlərində camaat hərəkətə gəlmişdi. İclaslardan, mitinqlərdən başqa, evlərdə də azadlıqdan, yaxşı yaşayışdan, elmdən, ana dilindən danışırdılar. Hadisələr çox şiddətlə inkişaf edirdi... Bir neçə ay sonra biz kənddə mitinq keçirib Azərbaycan xalq konqresinə nümayəndələr seçdik.

Nümayəndələrin içində mən də var idim.

Biz Təbrizə gəldik. Mən Təbrizi nə qədər dəyişmiş gördüm. Küçələrdə qeyri-adi bir canlanma və hərəkət vardı. Ürəyim Azadı görmək həvəsi ilə döyünürdü. Elə birinci gün köhnə həyətimize getdim, Səlimə xanımı gördüm. Alnımdan öpdü, anamı xəbər aldı, ağladı. Azadı soruşdum.

– Təbrizdə yoxdur, – dedi, – Zəncana gedib, demokrat düzəltməyə göndəriblər... Axı indi o da demokratdır. Deyirlər ki, gerek Azərbaycana azadlıq alağ. Hamıya iş verək, hamının çörəyi olsun. Uşaqlar öz dilimizdə oxusun.

Xalq konqresi qurtaran kimi mən kəndə qayıtdım. Bir müddət sonra təşkilatın işlərini təhvil verdim. Anamı götürüb Təbrizə köçdüm. Yenə də köhnə evimizi kirayə etdik. Anam başqa yerə getmək istəmədi – əvvəldən öyrəşmişəm, Səlimə xanım da ordadır, – dedi. Mən də razı oldum. Səlimə xanım bizim gəlişimizdən çox sevindi. Azadın iyini sizdən alıram, – deyib ağladı. Anam ona təskinlik verdi:

– Nə olacaq, – dedi, – İnşallah, tezliklə Azad da qayıdır.

Təbrizə köçəndən sonra işdən başım açılmırdı. Gecələri də Mərkəzi Komitədə işləyirdik. Məclis və dövlət işini tərtibə salır, kəndlərdə demokrat təşkilatlarını möhkəm bir qayda və nizam üstündə qurmaq tədbirləri görürdük. O günlər bizdə təsvirəgəlməz ruh yüksəkliyi vardı. Elə bil ki, qüvvəmiz də birə-min artmışdı. Yorulmaq bilmirdik. İşlərin bu şiddətli zamanında Zəncandan pis xəbərlər gəlirdi. Tehran mürtəceləri və rəsmi dövlət idarələri orada cürbəcür fəsadlar törədirdilər. Demokratları öldürür, ayaqlarını nallayır, alınlarına odlu dəmir basırdılar. Belə bir zamanda Mərkəzi Komitə bir neçə yoldaşımızı Zəncana göndərməyi qərara aldı. Göndərilənlərin içində mən də vardım.

Biz Zəncana çatanda şəhər demokratların əlində idi. Mürtəcelər cənub tərəfdəki kəndlərdə terror yaradır, Zəncana hücum etməyə hazırlaşırdılar. Onların bu fikrini pozmaq üçün Zəncanın demokrat hökuməti fədailərdən bir neçə dəstə cənuba göndərmişdi...

Azadın bu dəstələrdən birinə başçılıq etdiyini mən Zəncanda öyrəndim...

Həmin gecəni biz Zəncandan çıxdıq və atışmanın şiddətli zamanında gəlib Azadın dəstəsinə çatdıq... Azad fədailəri uzun müddət kəndin ətrafında açıqlıqda, soyuq havada saxlamağın çətinliyini görərək dörd tərəfdən kəndə hücumla keçmişdi... Bərk atışma gedirdi, fədailərdən bəziləri hətta kəndin içinə girmişdi. Bir neçə saat sonra qaş qaralanda şərq tərəfdən Azad özü qabaqda olmaqla fədailər kəndə doluşdular. Biz həmin vuruşmada Azadın yaralandığı xəbərini aldığımız... Mən tez özümü ona çatdırmağa çalışdım. Bu, mənim beş illik ayrılıqdan sonra onunla ilk və son görüşüm oldu. Onu kənd evlərindən birində bir fərşin üstə uzatmışdılar. Çuxasını üstünə salmış, tüfəngini yanına qoymuşdular. Onun ətrafında halqa vurmuş fədailərdən kimisi oturmuş, kimisi əmrə müntəzir durmuşdu... Mən içəri girən kimi onun üzünə baxdım. Ağarmış halda gözlərini yummuş və səssizcə uzanmışdı. Mən yavaş addımlarla onun başı üstünə gəldim, diz çöküb əlini əlimə aldım, alından öpdüm:

– Azad, sənə nə olub?

O, heyrət və təlaşla gözlərini açdı. Üzümə baxdı. Bütün siması qəribə bir təlaşla işıqlandı. Mehribanlıqla başını dizimin üstünə qoyub:

– Bu saat səni düşünürdüm, – dedi, – nə yaxşı gəldin. Yoxsa bu dünyadan ürəyi nisgilli gedəcəkdin...

– Nə danışsən, Azad, qardaşım? – dedim, – biz hələ təzəcə yaşamağa başlayırıq. Dünyadan getmək nədir, bu nə sözdür sən ağılına gətirirsən? Sənə nə olub, harandan yaralanmışsan?

O, əli ilə sağ çiyinin altını göstərdi. Güllə qabaqdan dəyib daldan çıxmışdı. Ciyərlərini də zədələmişdi. Mən ona təskinlik vermək istərkən o, sözümü kəsdi:

– Bunlara ehtiyac yoxdur, – dedi, – mən ölürəm... Artıq ayaqlarımın soyuduğunu hiss edirəm... Sözümü kəsmə, mənə yaxşı qulaq as, mən danışmaq istəyirəm... Yadındadırmı, Fərda, beş il əvvəl Təbrizdə, dərzilük dükənində sən məndən nə üçün yaşayırdın, həyatın mənası nədir, deyə soruşdun. Onda mən sənə cavab verməmiş, susmuşdum. Sən isə mənim bu cür şeyləri qanmadığımı güman edərək açıqlanıb getmişdin, yadındadırmı? Lakin o zaman mən də sənə kimi düşünürdüm. Mən düşünürdüm ki, həyatımızın mənası vətənimizin səadəti üçün çalışmaqdadır. Amma o zaman mən danışa bilməmişdim.

Çünki danışmaqda da bir məna yox idi. İndi isə sənə deyirəm, qardaşım Fərda, sizə deyirəm, qardaşlarım (o, azca boylanıb fədailəri gözdən keçirdi), bəli, sizə deyirəm. Bizim hamımızın səadəti bax bu alçaq daxmaların, bu doğma yurdun, bu ana torpağın azadlığındadır. Yerə qoymayın o tufəngləri ki, onları bu doğma torpaq sizə tapşırırmışdır.

O, azca dayanıb udqundu, yenidən ahəstə-ahəstə davam etdi:

– Anam, yurdum, doğma Azərbaycan, məni bağışla!.. Sənə az fayda verdim, az yaşadım, tez öldüm! – deyib qalxdı, fərşin ucunu qaldıraraq torpağı öpdü.

– Öpünüz, səcdəyə qapılıb hamınız bu torpağı öpünüz! Bizim əzəli və əbədi beşiyimiz budur...

– Sakit ol, Azad, özünü üzmə, qardaşım! – dedim. Özüm də bilmədən gözümdən süzülən yaş dənələri onun alına düşdü... O, kirpiklərini qaldıraraq gözümə baxdı və ahəstə səslə dedi:

– Əziz qardaşlarım, mənim qəbrimi uca bir yerdə qazarsınız... Elə yerdə qazarsınız ki, oradan Azərbaycanın geniş çölləri, duru çayları, güllü çəmənləri və bağları görünsün.

Həm də o yeri böyük bir yol kənarında seçərsiniz... Qoy gələcəyin azad nəsillərinin ayaq səsi qəbirdə də olsa, qulaqlarıma çatsın... Bəlkə, onlar da bizi rəhmətlə yad etdilər... Elədir, Fərda?

Mən artıq göz yaşımı saxlaya bilməyərək ağlaya-ağlaya:

– Yox, Azad, gələcək nəsillərin yaşaması üçün ölənlər əbədi həyat qazanırlar, – dedim...

Alına xəfif bir tər gələndə o, gözlərini bir daha mənə tərəf çevirdi:

– Anamı öp, öldüyümü ona söyləmə, yazıqdır... – dedi və əbədi olaraq gözlərini yumdu.

Mən qeyri-ixtiyari ayağa durdum... Üzlərində sərt bir ifadə, gözləri qəzəblə yanan fədailərə baxdım:

– Qardaşlarım, gəlin silahlarımızı ürəyimizə basıb onun pak ruhu qarşısında and içək... And içək ki, ölüm bizi Azərbaycanın səadəti yolundan, böyük amalımız yolundan döndərə bilməz!..

Eşq olsun qəhrəmanlara! Xalqın yaralı qəlbini ancaq onlar sağalda bilər, ancaq onlar azadlıq bayrağını ucalara qaldıra bilərlər! Yaşasın azadlıq!

Fədailər bir səslə:

– Yaşasın azadlıq! – deyərək qışqırdılar və tufənglərini havaya qaldırdılar.

Biz onu öz vəsiyyətinə görə uca bir yerdə basdırdıq.

Oradan Azərbaycanın həm cənub, həm də şimal sahələri görünürdü.

Lüğət:

Xudbin - eqoist, yalnız özünü düşünən, öz mənafeyini üstün tutan

Ərbab - ağa, sahibkar; bir müəssisənin, mülkün və s. yiyəsi. Bu kontekstdə - evin sahibi.

Demokrat - demokratiya (xalq hakimiyyəti) tərəfdarı

Mürtəcə (sifət) - yenilik və tərəqqiyə hər vasitə ilə mane olan; yeniliyin tətbiqinin qarşısını alan; kontekstdə: mübarizəni boğan

Fədai - fəda edən, amalı uğrunda canından keçməyə hazır olan. Cənubi Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatına qoşularaq canından keçməyə hazır olan könüllülər fədai, bütünlükdə bu hərəkat fədailər hərəkatı adlanmışdı.

“Azad” hekayəsi yazıcının Cənub mövzusunda əsərlərindəndir. Hekayədə Cənubi Azərbaycandakı fədailər hərəkatının iştirakçılarından olan Azadın xalqın azadlığı uğrunda mübarizədə canını fəda etməsi onun dostunun – hadisələrin iştirakçısı olan Fərdanın dilindən danışılır.

Mövzusu: Əsər Cənubi Azərbaycanda gedən milli-azadlıq hərəkatına həsr olunub. Eyni zamanda biz bu hekayədə Şimali və Cənubi Azərbaycanın birləşdirilməsi fikrini də görürük.

İdeyası: Azərbaycan xalqının işğaldan azad edilib vahid bir tam halında birləşdirilməsi

BƏXTİYAR VAHABZADƏ

(1925-2009)

“Təyyarənin uçması üçün ona enerji lazım olduğu kimi, insanın da yaşaması üçün ona od lazımdır, ürək odu!

Bu od isə yalnız sevgidir, Vətən sevgisi!”

VƏTƏNDAŞ

Vətəndaş! Nə gözəl səslənir bu söz,
Yeni – bir Vətənin övladiyiq biz.
Anamız eynidir, qardaşıq demək,
Mən sənə arxayam, sən mənə kömək.
Vətəndaş! Nə gözəl səslənir bu söz,
Yeni – iki canda bir ürəyik biz.
Gücsüzük, bir heçik sən də, mən də tək,
Vətənə güvənib olduq Vətəndaş.
Mənim ürəyimi qanatsın gərək,
Sənin dirnağına dəyən çırtma daş.
Vətəndaş! Nə gözəl səslənir bu söz,
Yeni – bir iqlimdə böyümüşük biz.
Səni də, məni də böyüdən Vətən,
Sənə də anadır, mənə də ana.

Sən də cavabdehsən, mən də hər zaman
Vahid anamızın xoşbəxtliyinə.
Vətəndaş! Nə gözəl səslənir bu söz,
Yeni – bir qaynaqdan su içmişik biz.
O su qəlbimizdə coşdu, qaynadı,
Eyni bir ad ilə tanıtdı bizi.
Vətənin ünvanı, Vətənin adı
Bizə xatırlatdı vəzifəmizi!
Vətəndaş! Nə gözəl səslənir bu söz,
Vətən əbədidir, gedəriyik biz.
İnsan qüvvətlidir öz vətəninə.
Bilirik, dünyaya biz niyə gəldik.
O, bizi yaradan, biz ona bəndə,
Yaradan uğrunda ölməyə gəldik.

Bəxtiyar Vahabzadə Vətəninə, xalqını sevən, xalqı ilə bir sevinib bir gülən, ən ağır məqamlarda onun yanında olan, yüksək kürsülərdən Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda öz səsinə ucaldan alovlu vətənpərvər şairimizdir.

“Vətəndaş” şeirində şairin vətəndaşlıq duyğularının, Vətən təəssübü çəkən hissələrinin aydın ifadəsini görürük. Şair vətənin hər bir övladını bir-birinə sevgi ilə yanaşmağa, bir-birinin qayğısını çəkməyə səsləyir; çünki onlar eyni bir ananın - Vətənin övladlarıdır. Eyni vətənin iqlimində böyümüş, bir vətənin suyunu içmiş, havasını uduşlar. Demək, onlar birləşərək Vətəni yaşatmalı, onun qədrini bilməli, onun birliyinə, parlaq gələcəyinə görə fədakarlıq göstərməlidirlər.

Şeirin mövzusu: vətənpərvərlik

İdeyası: şeirin son bəndində deyildiyi kimi, hər bir vətəndaş vətənin birliyi, bütövlüyü naminə canından keçməyə hazır olmalıdır. Çünki insan öz vətəninə güclüdür, qüdrətlidir.

Bədii təsvir və ifadə vasitələri

İnversiya Vətəndaş! Nə gözəl səslənir bu söz

Təşbeh Yeni - iki canda bir ürəyik biz

Litota (kiçiltmə) Gücsüzük, bir heçik sən də, mən də tək

Təşbeh və **simvol** Səni də, məni də böyüdən Vətən

Sənə də anadır, mənə də Ana

Bədii təzad, İnversiya Vətən əbədidir, gedəriyik biz

MİKAYIL MÜŞFİQ (1908-1939)

Mikayıl Müşfiq öz yaradıcılığı ilə bədii ədəbiyyatda parlaq iz qoyan şairlərimizdənndir. Onun coşqun ilhama, zəngin dilə, səmimi ifadə tərzinə malik olan əsərləri – lirik şeirləri, poemaları, mənzum nağılları yüksək bədii xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu əsərlər mövzu baxımdan da zəngindir. Vətənpərvərlik, əməyə məhəbbət, insana sevgi, təbiətə vurğunluq yaradıcılığının başlıca mövzulardandır.

YAĞIŞ YAĞARKƏN

Yağış yağır, rəqs eyləyir gur damlalar,
Sıra-sıra, inci-inci nur damlalar.
Göydə iki qara bulud çatılaraq,
İldırımlar şaqqıldayır şaraq-şaraq.
Quşlar uçur yuvasına pırl-pırl,
Şırıldayır navalçalar şırl-şırl.
Çaxnaşmada göy üzündə ildırımlar,
Bir-birinə deydi, baxın, qaldırımlar.
Dönmələrdə durana bax, qaçana bax!
Qaldırımda o balaca oğlana bax!
Öz döşündən yeni sözlər toxuyaraq,
Ayağını şappıldadır oxuyaraq.
Gülə-gülə bir qız qaçır o səkidən,
Ürəkciyi xali deyil səksəkidən,
Yanında bir gənc də qaçır,
Yağış yağır, onu açır.

Ey gənc, durma, qoltuqlamaq zamanıdır,
Təbiətin ən şux, çaqraq zamanıdır.
Yağ, yağışım, yağ sel ol, yağ!
Sırma-sırma, tel-tel ol, yağ!
Çözül, sən ki kölgəli bir yar saçısan,
Bağrıyanıq səhraların əlacısan.
Yağ, yağışım, sellənərək,
Sırmalanıb tellənərək!
Zümzümənlə şirin-şirin dillən, yağış.
Küçələrdə uşaq kimi vellən, yağış!
Bunlar keçər, çarpın, səma, köksüm kimi,
Ey ildırım, səs ver mənə, səsim kimi!
Yağ, ey yağış, fikrim kimi, hissım kimi,
Uzaq, yaxın çöllərə yağ,
Ölkələrə, ellərə yağ!
Yağış yağır, rəqs eyləyir gur damlalar,
Sıra-sıra, inci-inci nur damlalar.

Lüğət:

Qaldırım - səki
Xali deyil - əskik deyil
Sırma – qızılı sap, tel

“**Yağış yağarkən**” təbiətə vurğunluq mövzusunda yazılmış şeirdir. Burada adi təbiət hadisəsinin – yağışın yağmasının şairdə doğurduğu romantik hislərdən, gözəlliyə, insanlara sevgi duyğularından bəhs edilir. Bütün bunlar şeirdə o qədər səmimi, təbii tərənnüm olunmuşdur ki, onun yazılmasından uzun illər keçsə də, təbiət mənzərələri bütün gözəlliyi, saflığı ilə göz önündə canlandırılır. Şair sanki yağışla, ildırımla, səma ilə söhbət edir, onlardan ilham alır, təbiət gözəllikləri onun yaşamaq eşqini artırır.

Zümzümənlə şirin-şirin dillən, yağış
Küçələrdə uşaq kimi vellən, yağış!

Burada yağışın zümzümə çalaraq dillənməsi kimi metafor, uşaq kimi veyllənməsi isə bənzətmə çox uğurlu və təbii alınmışdır.

Yağış yağır, rəqs eyləyir gur damlalar,
Sıra-sıra, inci-inci nur damlalar!

Bu misralarda isə damlaların rəqs etməsi metafor, sıra-sıra, inci-inci nur damlalar isə epitetdir. Söz sırasının pozulması ilə ahəngdar bir inversiya yaradılmışdır.

Şeirdə təbiət səsləri öz reallığı ilə əks etdirilmişdir.

İldırımlar şaqqıldayır şaraq-şaraq
Quşlar uçur yuvasına pırl-pırl,
Şırıldayır navalçalar şırl-şırl.

Şair yağışın insanlara sevinc, təbiətə gözəllik gətirdiyini ifadə edir.

	Bədii təsvir vasitələri	Bədii ifadə vasitələri
<p>..rəqs eləyir gur damlalar- İnci- inci nur damlalar İldırımlar şaqıldayır şaraq- şaraq Quşlar uçur yuvasına pırlıl-pırlıl Dönmələrdə durana bax, qaçana bax! Yağ, yağışım, yağ, sel ol, yağ! Zümzümənle şirin- şirin dillən, yağış! ...çarpın, səma, köksüm kimi... Ey ildırım, səs ver mənə, səsim kimi Yağ, ey yağış, fikrim kimi, hissım kimi...</p>	<p>Metafor epitet</p> <p>Təşbeh Metafor Təşbeh Təşbeh, metafor Təşbeh</p>	<p>inversiya</p> <p>inversiya "-----" təkrir təkrir</p> <p>inversiya, təkrir</p>

Bu kimi bədii təsvir və ifadə vasitələrindən başqa, səslərin güclü ahəngi, təqlidi sözlər və s. də yağışın yağması hadisəsinin poetik mənərəsinin göz önündə canlandırılması üçün güclü cizgilərdir. "Quşlar uçur yuvasına pırlıl-pırlıl...Şırıldayır navalçalar şırlıl-şırıll ..." misralarını dinlədikdə sanki biz yağışın səsinə eşidir, qaldırımda ayağını şappıldadan o balaca oğlanı, gülə- gülə səkidən qaçan balaca qızı gözümüz önündə görürük. Bütün bunlar şeirin bədii təsir gücünü artırır, sözün, ifadələrin gücü ilə təbiətin adii hadisəsi olan yağışın şəklini çəkir, onun qeyri-adi gözəlliyini bizə duyurur. "Yağ, yağışım, Yağ, ey yağış", "Bir-birinə dəydi, baxın, qaldırımlar..." kimi misralarda eyni səslə başlayan sözlərin işlənməsi alliterasiya, eyni misradakı sözlərin bir çoxunun daxilində eyni sahitlərin olması (Yağ, ey yağış, fikrim kimi, hissım kimi...) assonansa bitkin nümunələrdir.

ƏLİĞA KÜRÇAYLI

(1928-1980)

"Sənətin, poeziyanın yolları saysız və müxtəlifdir. Geniş və işıqlısı da var, ensizi, daşlısı da... Sənətkarın bu yollardan hansında olduğunu oxucu deyə bilər".

QARANQUŞ

Görürəm, yaz yağışı
Yağır hiddətlə yenə.
İldırımlar şaxıyır
Göydə dəhşətlə yenə.

Söykənib pəncərəyə
Baxıram hər yana mən.
Yenə yollar kəsilib,
Nə gələn var, nə gedən.

Göydə karvan çəkərək
Sıx buludlar dolanır.
Hərə bir yer taparaq
Sığınıb daldalanır.

Belə neysanda fəqət
Bir qaranquş görürəm.
Yağış altında onu
Qanad açmış görürəm.

Bədənindən su damır,
İslanıbdır o, tamam,
Düzü, heyran kəsilib
Ona baxdıqca adam.

Nə əsən güclü külək,
Nə yağan güclü yağış
O zərif quşcuğazı
Bircə an saxlamamış.

Elə bil lap bu saat
Gəlsə qış, yağsa da qar,
O dayanmaz yenə də,
Daha sürətlə uçar.

Alaraq dimdiyinə
Quşcuğaz yem aparır.
Bax bununçün havanı
İldırımək o yarı.

İndi, yaqın, yolunu
Gözləyir aq balalar.
Dözməyir qəlbi onun,
Körpələr ac qalalar.

Baxıram, yaz yağışı
Yağır hiddətlə yenə.
O qaranquşsa uçur
Göydə sürətlə yenə..

Təbiət və onun ayrılmaz hissəsi olan heyvanlar və quşlar haqqında bir sıra əsərlər oxumusunuz. Bu canlı və cansız aləmə müəlliflərdən hər biri öz münasibətini fərqli tərzdə bildirsə də, onların hər birində təbiətə sevgi, onun ayrı-ayrı ünsürlərinə, hər bir canlısına, bitkisinə, çiçəyinə qayğı ilə yanaşmaq və onları qorumaq aşılır.

Əliağa Kürçaylı yaradıcılığında da təbiətə sevginin özünəməxsus ifadəsi var.

“Qaranquş” şeirində də biz bu sevgini, bu qayğıyı duyuruq. Güclü yağışın altında uçuşundan qalmayan, balaları üçün yem daşıyan qaranquşun timsalında əslində o, bir ana obrazı yaratmışdır: onu nə soyuq hava, nə yağış, nə tufan yolundan döndərə bilər.

Əliağa Kürçaylının “Qaranquş” şeiri həm məzmun, həm də bədii keyfiyyətləri ilə gözəl poetik nümunədir. O bizə təbiəti sevməyi, qorumağı, həm əməksevərliyi, həm də qayğıkeş, xeyirxah, qorxmaz, zirək olmağı aşılayır.

Şeirdə işlənmiş bədii təsvir və ifadə vasitələri:

Şeirdə əksər misralarda inversiyaya - (cümlədə söz sırasının müəllif tərəfindən bədillik xatirinə bilərəkdən pozulması) rast gəlmək mümkündür.

Görürəm, yaz yağışı yağır hiddətlə yenə - yağışın yağması təbiidir, onun hiddətlə yağması - hiddətlənməsi isə metafordur.

...Bax bununçün havanı ildırım tək o yarı - təşbeh

Elə bil lap bu saat

Gəlsə qış, yağsa da qar

O dayanmaz, yenə də

Daha sürətlə uçar....

Burada isə bədii təzad işlənmişdir – hərəkət və hadisələrin bir-birinə qarşı qoyulması ilə qaranquşun balaları üçün göstərdiyi fədakarlıq daha qabarıq nəzərə çarpdırılmışdır.

ÇİNGİZ AYTMATOV

(1928-2008)

“Yaddaşdan məhrum edilmiş, öz xalqının tarixi təcrübəsini yadırgamış insan tarixi inkişafdan kənar qalar, yalnız bu günlə yaşaya bilər”.

MANQURT

(“Gün var əsrə bərabər” əsərindən ixtisarla)

Ana-Beyit qəbiristanlığının öz tarixi vardı. İlk olaraq rəvayət belə başlanırdı ki, bu yerləri zəbt eləyən juanjuanlar əsir tutduqları düşmən əsgərləri ilə çox amansız rəftar eləyirmişlər. İmkanları olanda əsiri qonşu ölkələrə qul kimi satarmışlar, bu da əsir üçün xoşbəxtlik hesab olunurmuş. Çünki ümid yeri qalırdı, kim bilir, bəlkə, elə bir imkanı oldu ki, qaçıb vətənə qayıtdı...

Juanjuanların özləri üçün qul kimi saxladıqları əsirləri isə dəhşətli tale gözləyirdi. Onlar öz qurbanlarının başına zif keçirib dözülməz işgəncə verərək onun yaddaşını tamam yox eləyirmişlər. Bu işi, adətən, davada əsir alınmış cavan döyüşçülərin başına gətirmişlər. Əvvəlcə onların başını qırırmışlar, tükləri bir-bir dibinəcən təmizləyirmişlər. Başını qırıb qurtaranacan juanjuanların təcrübəli qəssabları lap yaxında qart bir dəvə kəsərmiş. Dəvənin dərisini soyanda, əvvəlcə onun ən ağır və möhkəm olan boyun dərisindən başlayarmışlar. O dəqiqə də hissələrə bölüb, buğlana-buğlana başını qırılmış əsirlərin başına keçirirmişlər, dərinin çəkilməyi ilə saqqız zifi kimi yapışmağı bir olurmuş – bir növ indiki üzgüçülük papaqları kimi.

Başına belə iş gətirilən adam ya ağır işgəncələrə dözməyib ölür, ya da ömür-billah yaddaşını itirib manqurt olurmuş – yeni keçmişini xatırlaya bilməyən qula çevrilmiş. Bir dəvənin boyun dərisi beş-altı zifə bəs eləyirmiş. Zifə salınandan sonra məhkumun boynuna taxta kündə keçirirmişlər ki, başını yerə çatdırıb bilməsin.

Onların tükürpədiciləri boş yerə narahatçılıq verməsin, – deyər yazıqları bu vəziyyətdə uzaq yerə aparıb, əl-ayaqları bağlı, ac-susuz atarmışlar qızmar günün altına. İşgəncə bir neçə gün sürürmüş. Müəyyən yerlərdə də güclü gözətçi dəstələri qoyarmışlar ki, hələ sağkən qohumlarından, əqrəbələrindən gəlib onları xilas etmək fikrinə düşsələr, qoymasınlar. Ancaq belə hallar çox nadir olurmuş, çünki açıq düzənlikdə hər cür hərəkət uzaqdan görünür. Sonralar bir nəfərin manqurt olunmağı xəbəri gəlib qəbiləyə çatanda, onun ən yaxın qohumları belə onu xilas etmək, ya satın alıb qurtarmaq istəyirmişlər, çünki bu, adamın özünü yox, müqəvvasını qaytarmaq demək idi.

Sarı-Özəyin qızmar günəşinin döydüyü çöldə ağır işgəncə çəkənlərin çoxu dözməyib ölmüş. Beş-altı manqurtdan biri, ya ikisi sağ qalmış. Onların ölümünə bəis aclıq, ya susuzluq olmurmuş, onların axırına çıxan gün altında quruyub manqurtun başında get-gedə amansızcasına sıxılan xam dəvə dərisinin verdiyi dözülməz əzablardı. Qızmar günəşin şüaları altında durmadan sıxılan zif qulun qırıxıq başını dəmir mənqənə kimi sıxırdı. Juanjuanlar yalnız beşinci gün gəlib onları yoxlaymışlar ki, görsünlər kim ölüb, kim qalıb. Əsirlərdən birini diri tapanda belə hesab eləyirmişlər ki, məqsədlərinə çatıblar. Ona su verir, qandal-kündəsini açır, bir az sonra da qulluq eləyib gücə gətirir, ayağa qaldırırdılar. O, yaddaşını itirib dönüb olurdu qul manqurt, buna görə də adı sağlam qullara nisbətən birə-on artıq qiymətləndirilirdi.

Manqurt kim olduğunu, hansı nəsiləndən-qəbiləndən olduğunu, adını, uşaqlığını, atasını, anasını xatırlayıb yadına sala bilmirmiş. O, dilsiz-ağızsız heyvan kimi bir şey olduğu üçün tamamilə müti və təhlükəsiz idi. Manqurt heç vaxt qaçmaq fikrinə düşməmiş. Buna görə də onu güdmək, keşikçi saxlamaq, gizli niyyətlərindən şübhələnmək lazım gəlmirdi. Manqurt sadıq it kimi bircə öz sahibini xatırlayırdı, başqa adamlara baş qatıb qarışmazdı.

Bircə fikri-qayğısı vardısı, o da qarnını doyurmaqdı.

Başqa dərdi-səri yox idi. Əvəzində tapşırılan işi kor-koranə, can-dildən, inadla yerinə yetirərdi. Manqurtlara, adətən, ən çirkin və ağır işləri gördürərdilər, ya da ki, küt dözüm tələb eləyən cansıxıcı işlər buyurardılar.

Uzaqlarda otlayan dəvələrə pasibanlıq eləyən manqurtdan başqa heç kəs Sarı-Özək çöllərinin tənhalığına, kimsəsizliyinə dözə bilməzdi. Belə bir əlçatmaz yerdə bircə manqurt neçə-neçə xidmətçini əvəz eləyirdi.

Yeməyini vaxtlı-vaxtında ver, yay-qış qalıb işini görsün, özü də nə təklidən, nə tənhalıqdan şikayət eləsin. Sahibinin əmri manqurt üçün hər şeydən artıqdı. Yeməkdən, bir də çöldə soyuqdan donmamaq üçün köhnə, nimdaş paltardan başqa bir şey istəmir.

Bu əhvalat o dövrlərə aiddir ki, juanjuanlar uzun müddət Sarı-Özək çöllərini zəbt eləyib, ərazilərini genişləndirmək, qul ələ keçirmək üçün qovğalar aparırdılar. Günlərin birində Nayman topraqlarına karvanlarla mal gətirən sövdəgərlər çay məclisində söhbət vaxtı danışır ki, çöllükdə böyük bir dəvə sürüsünü güdən cavan bir pasiban görüblər.

Sövdəgərlər onunla danışmaq istəyəndə görüblər ki, oğlan manqurtdır.

Baxan deyir ki, sapsağlam adamdır, heç kəsin ağına gəlməz ki, onun başına belə iş gətirilib. Yəqin, o da vaxtında söz deyib, söz anlayan oğlanmış, özü də lap cavan-cahil, biğ yeri təzə tərləyib, sir-sifəti, görkəmi də pis deyil, di gəl ki, danışdıranda elə bil dünən dünyaya gəlib, yazıq uşaq nə atasının adını bilir, nə anasının, juanjuanların onun başına gətirdikləri müsibəti də xatırlaya bilmir, hardandır, kimləndədir, onu da bilmir.

Nə soruşursan dinmir, bircə "hə" bilir, bir də "yox", bir də qulaqlarınacan keçirdiyi papağından bərk-bərk tutub dayanır. Dəvənin dərisi bəzən ömürlük bitişib qalır manqurtun başında.

Belə manqurt üçün ondan böyük cəza yoxdur ki, deyəsən, gəl, başını buğa verib dərinə qoparda. Dəli aygır kimi çirpınacaq, bir adamı da başına yaxın buraxmayacaq. Belə manqurt heç vaxt papağını çıxartmır, elə papaqda da yatır.

Bu söhbət gedən vaxt bir arvad sövdəgərlərə çay süzürmüş. Demə o, Nayman-Ana imiş... O gecə Nayman-Ana səhərəcən çimir vurmur, başa düşür ki, o manqurt pasibanı Sarı-Özək çöllərində axtarıb tapmayınca, onun öz oğlu olmadığını bilməyincə rahatlıq tapmayacaq. Çoxdan bəri ürəyində gizləyib saxladığı üzücü, qorxulu bir şübhə ana qəlbində yenidən baş qaldırmışdı – oğlu döyüş meydanında həlak olub, ya yox?

Onun oğlu Sarı-Özək torpaqlarında juanjuanlarla döyüşdə həlak olmuşdu. Əri də bir il əvvəl öldürülmüşdü. Naymanlar arasında ad çıxarmış, sayılan kişilərdən biriymiş. Oğlu döyüşə getmişdi ki, atasının qisasını alsın. Döyüşdə düşmənlə üz-üzə gəlib sinələşəndə görüblər ki, onun oğlu yığılıb atın boynuna, döyüşün hay-həşirindən hürkən qızgın at götürülüb, oğlan duruş gətirə bilməyib yığılıb, bir ayağı ilişib üzəngiyə, atın böyründən asılı qalıb. At oğlanın cansız cəsədini sürüyə-sürüyə üz tutub çölə... Tərslikdən at düşmənlə tərəfə qaçıb.

Naymanlar bir neçə gün dalbadal çölü gəzib axtarırdılar ki, oğlanın ölüsünü tapsınlar, bir şey çıxmıdı. Nə meyitini tapdılar, nə atını, nə də silahını- yarağını, nə iz vardı, nə əlamət... Onun həlak olduğuna heç kimdə şək-şübhə yox idi, çünki yaralı olsaydı belə, bu neçə gün ərzində ya qan itkisindən, ya da susuzluqdan ölərdi.

O gündən Nayman-Ana üçün bu bomboş dünyada bomboş günlər başladı. O başa düşürdü ki, davada həlak olanlar olur, intəhası oğlunun meyitinin döyüş meydanında atılıb qalmağı, basdırılmamağı ona rahatlıq vermirdi.

Bu qara fikirləri özündən rədd eləmək üçün oğlunun öldüyünə gərək öz gözləri ilə görüb inanaydı. Ona hər şeydən çox şübhə gətirən oğlunun atının yerli-dibli yoxa çıxmağı idi, at ölməmişdi, at hürküb qaçmışdı.

Bütün ilxı atları kimi, o da gec-tez üzəngiyə ilişmiş ölünü sürüyə-sürüyə öz ilxısına qayıtmalı idi.

Onda nə qədər dəhşətli olsa da, atın sürüyə-sürüyə gətirdiyi bu ölünün üstə ağılayar, üz-gözünü cıvardı. Əvəzində ürəyindəki bütün şübhələri birdəfəlik çıxarıb atardı.

Ancaq nə fayda ki, nə oğlunun meyiti tapıldı, nə də at qayıtdı. Qəbilə camaatı bu hadisəni yavaş-yavaş unutmağa başlayırdı, çünki zaman keçdikcə, hər şey silinib, unudulub gedər... Bircə ana təskinlik tapıb unuda bilmirdi.

O gəlmə sövdəgərlərin heç birinin ağına gəlməzdi ki, o cavan manqurt haqqında dedikləri sözlər Nayman-Ananın qovrulan ürəyinə təzə bir qığılcım salacaq. Ana başa düşdü ki, ta o manqurtu tapmayınca, onun öz oğlu olub-olmadığını bilməyincə sakitlik tapmayacaq.

Sübh açılarda Nayman-Ana yurddan yola hazır çıxdı. Kandarı adlayıb qapıya söykəndi, fikrə getdi, aulu tərək etməmiş ətrafı diqqətlə süzdü. Ananın gözləri doldu, dərin bir ah çəkdi.

Sonra özünü ələ aldı, duanın birinci sözlərini pıçıldadı: “La ilahə illəllah” (Allahdan başqa Allah yoxdur) və qəti addımlarla dəvəyə yaxınlaşdı, dizlərini qatlayıb hıxladı.

Nayman-Ana əlindəki heybələri tələsik alıqdan aşırıb dəvəyə mindi, səsleyib onu diklədi. Ağmaya indi başa düşdü ki, qarşıda səfər var.

Bir neçə gün idi ki, Ağmaya yeknəsəq inləmə kimi bir səsle, ayaqlarını asta bir xışıltıyla yerə toxunduraraq ucsuz-bucaqsız Sarı-Özəyin çökək düzəniylə yorturdu, yiyəsi ona aman vermir, kimsəsiz qızmar çöllüklə haylayıb qovurdu. Yalnız gecələri dincəldirilər. Səhər açılan kimi yenə sövdəgərlərin nişan verdiyi yerdə böyük dəvə sürüsünü, manqurt pasibanı axtarırdılar.

Nayman-Ana birdən qarşısında geniş bir dərəyə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsü gördü. Əvvəlcə sevincindən nə edəcəyini bilmədi. Ağmayı hayladı, sonra qorxdı, manqurt olmuş oğlunu görəyindən qorxdı.

Budur, sürü otlayır, bəs pasiban hanı? Buralarda olmalıdır. Və dərənin o başında adam gördü. Uzaqdan kim olduğu bilinmirdi. Əliçomaqlı pasiban yüklü minik dəvəsinin noxtasından tutub gözünə cən basdığı papağın altından ona baxırdı.

Yaxınlaşıb oğlunu tanıyan Nayman-Ana özünü dərənin belindən yerə necə atdığını bilmədi.

– Oğlum, oğul bal! Səni axtarmaqdan əldən düşmüşəm! Mən sənənin ananam!

Di gəl ki, onun gəlişi oğluna heç bir təsir göstərmədi, heç ağızını açıb soruşmadı ki, ay arvad, kimsən, niyə ağlayırsan? Nayman-Ana tərپənməyib yerində qaldı, çömbəlib üzünü əlləri ilə örtərək xısın-xısın ağladı, başını qaldırmadan bir müddət bu vəziyyətdə qaldı. Manqurt oğul heç bir şey olmamış kimi mənasız və laqeyd nəzərlərlə ona baxdı, üzgün sifətində nə işə təbəssümə bənzər bir şey işardı. Ancaq gözləri yenə əvvəlki kimi tamam etinasızdı.

Nayman-Ana soruşdu:

– Məni tanıyırsan?

Manqurt başıyla “yox” dedi:

– Bəs adın nədir?

– Manqurt.

– Səni indi belə çağırırlar, əvvəlki adın yadımdadır? Bir əsl adını yadına sal görüm...

Manqurt danışmırdı. Anası görürdü ki, o, adını yadına salmağa çalışır, qaşlarının arası iri tər içindədir. Amma, görünür, oğlan qalın bir divara rast gəlmişdir, divarı keçə bilmirdi.

– Bəs, atanın adı nədir? Bəs özün kimsən, kimlərdənsən? Heç olmasa, doğulduğun yerisə də bilmirsənmi?

Yox, o, heç nə bilmir, heç nə xatırlamırdı.

– İlahi, gör səni nə günə salıblar! – deyə ana pıçıldadı, yenə də özündən asılı olmayaraq, dərddən boğula-boğula ağlamağa başladı. Ananın bu dərdi-kədəri manqurta qəti təsir eləmədi.

Ana onun kim olduğunu soruşmaqla yox, təlqinlə başa salmaq qərarına gəldi.

– Sənənin adın Jolamandır. Eşidirsənmi? Sən Jolamansan. Atanın da adı Donenbaydı. Atan yadında deyil? Axı o, sənə hələ uşaqlıqdan ox atmağı öyrədərdi. Mən də sənənin ananam, sən də mənim oğlum. Sən naymanlar qəbiləsindənsən, başa düşdün? Sən naymansan...

Ananın dediklərinə o, tam laqeydliklə qulaq asırdı, elə bil bu sözlərin ona dəxli yoxdu. Yəqin, otluqda cırıldayan çəyirtkəyə də beləcə qulaq asardı.

– Qoy görüm onlar sənənin başına nə iş gətiriblər? – deyə Nayman-Ana əlini onun başına uzatdı.

Manqurt kənara sıçrayıb çəkildi, əliylə papağından yapışdı daha anası tərəfə baxmadı. Arvad başa düşdü ki, başını heç vaxt onun yadına salmaq olmaz. Bu vaxt uzaqdan dəvəyə minmiş bir adam göründü. O yaxınlaşırdı.

Nayman-Ana soruşdu:

– Bu kimdir?

– Mənimçün yemək gətirir.

Nayman-Ana təşvişə düşdü. Bu juanjuanı onu görməmiş tez çəkilib gizlənməliydi. O, tez dəvəsinə hıxlayıb minə-minə oğluna xəbərdarlıq elədi:

– Ona heç nə demə. Mən tezliklə qayıdacağam.

Oğlu cavab vermədi. Onun heç eyninə də deyildi.

Nayman-Ana başa düşdü ki, dərənin üstündə sürü içindən keçməkdə səhv eləyib. Gərək otlayan dəvələrin arasıyla gizlənə-gizlənə piyada keçəydi. Nayman-Ana otlaq yerindən xeyli uzaqlaşandan sonra qıraqlarını yovşan basmış dərin bir dərəyə girdi. Burada dərəni dərənin dibində çöküzdürüb yerə düşdü, daha Ağmayı qalxmağa qoymadı. Gizlənib baxmağa başladı. Juanjuan onu görmüşdü. Bir azdan o, dəvəsinə yortma sürə-sürə gəlib çatdı. Nizə və oxla silahlanmışdı. Kəsdirə bilmirdi ki, dərəni hara sürsün? Əvvəlcə, bir tərəfə sürdü, sonra başqa səmtə

döndü. Axırınıcı dəfə lap dərənün yanından keçdi. Juanjuan dəvəni bir az da o yan-bu yana səyirdəndən sonra geriyə, sürüyə tərəf qayıtdı.

Axşam düşürdü. Gün batsa da, hələ göyün şəfəqi çəkilməmişdi. Sonra hava birdən qaraldı. Ətrafı qaranlıq bir gecə bürüdü.

Nayman-Ana o gecəni oğlunun olduğu yaxın yerlərdəki çöllükdə keçirdi. Oğlunun yanına qayıtmağa ürək eləmir, qorxurdu bayaqkı Juanjuan gecəni sürünün yanında qala. Və o gecə qəti qərara gəldi ki, oğlunu xilas eləsin, çalışıb özüyə aparsın.

Manqurt olsun qoy, heç nə başa düşməsin, tək öz adamları arasında qalsın. Ana ürəyi belə deyirdi. Başqalarının dözüb barışdığı vəziyyətə o dözə bilmirdi. O rəva bilmirdi ki, qanı qanından olan doğma oğlu qul qalsın. Kim bilir, bəlkə də, doğma yerləri görəndən sonra ağılı öz yerinə gələcək, uşaqılıq illəri yadına düşəcək... Səhəri Nayman-Ana yenə Ağmayaya süvar oldu. Heç kəsin olmadığını yəqin eləyəndən sonra oğlunu səslədi:

– Jolaman! Jolaman! Salam!

Oğlu dönüb baxanda ana sevincindən içini çəkdi, ancaq elə o dəqiqə də başa düşdü ki, oğlu elə-belə səsə dönüb. Nayman-Ana yenə də çalışdı ki, oğlunun yaddaşını diriltsin...

– Adını yadına sal, tap gör adın nədir? – deyə yalvarıb onu qandırmaq istəyirdi. Bilmirsən, məgər atan Donenbaydır? Sənin adın manqurt deyil, Jolamandı... Adını onunçün belə qoymuşuq ki, sən naymanların böyük köçü vaxtı yolda doğulmuşsan. Sən anadan olanda biz üç gün köçü saxlayıb dayandıq, üç gün toy-bayram elədik. Ananın bu dedikləri manqurt oğlana təsir göstərmədiyinə baxmayaraq, danışıqına ara vermir, boş da olsa, yenə ümid eləyirdi ki, bəlkə, bu qaralmış şüurda bir qiğılıcım işara.

Nə fayda ki, arvad qıfıllı bir qapını döyəcləyirdi. Ana yenə də öz dediyini deyirdi:

– Adını yadına sal! Atanın adı Donenbaydır!

Sonra o, götürdüyü ehtiyatdan onu yedirib içirdi, oğlunu doyuzdurandan sonra ona layla deməyə başladı.

Layla onun çox xoşuna gəldi. Arvadın laylası onun ürəyinə yayılırdı. Xoşluqla qulaq asırdı, onun gündən qaralıb codlanmış, donuq sifətində nə isə canlı, ilıq bir halət əmələ gəlmişdi. Bunu görəndən sonra onu inandırmağa çalışdı ki, bu yerləri tərk eləyib, ona qoşulsun, öz yerlərinə qayıtsın, Juanjuanlardan birdəfəlik canını qurtarsın. Manqurt ağılına vura bilmirdi ki, necə durub getsin, bəs sürü nə olsun?

Yox, ağası deyib ki, sürünü gözdən qoymasın...

Və yenə də Nayman-Ana pozulmuş yaddaşın o bağlı qapısını təkrar-təkrar döyəcləməyə başladı, dediyini dedi:

– Yadına sal kimsən? Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır!

Ananın başı elə qarışmışdı ki, axşamın necə düşdüyünü hiss eləməmişdi, o vaxt ayılıb gördü ki, Juanjuan dəvə üstündə sürünün o başına yaxınlaşır. Nayman-Ana fürsəti itirməyib tez Ağmayaya mindi və uzaqlaşdı. Ancaq o biri tərəfdən də bir Juanjuan çıxıb onun yolunu kəsmək istədi. Ayaqdan yüngül Ağmaya onu vaxtında aradan çıxartdı, Juanjuanlar dalda qalıb çığıra-bağıra, nizələrini oynadaraq onu qovmağa başladılar. Ağmaya yel kimi qanadlanıb Nayman-Ananı bu ölüm-dirim qovhaqovundan uzaqlaşdırırdı. İntəhası, onun xəbəri olmadı ki, əlləri boşa çıxan Juanjuanlar ürəklərini soyutmaq üçün yazıq manqurtu o ki var döydülər. Ancaq ondan nə gözləmək olardı, elə deyib dururdu:

– Deyirdi mənim anamdı.

– Anan-zadın deyil! Sənin anan yoxdur! Heç bilirsən, niyə gəlib? Bilirsən? İstəyir ki, papağını çıxarıb başını buğa versin!

Onlar yazıq manqurtun canına qorxu salmağa çalışırdılar.

Manqurt bu sözləri eşidəndə qaralmış sifəti bomboz oldu. O, boynunu qısıb, papağından bərk-bərk yapışaraq, tələyə düşmüş heyvan kimi yanyörəsinə baxmağa başladı. Juanjuan ona ox-yay verib dedi:

– Qorxma! Al bunu!

– Nişanla görüm! – deyə Juanjuan papağını göyə atdı. Ox papağı dəlib keçdi. – Gör ha! – deyə papaq sahibi təəccübləndi. Əlinin yaddaşı hələ də qalır!

Nayman-Ana yuvasından hürküdülmüş quş kimi düzdə vurnuxur, özünə yer tapa bilmirdi. Bilmirdi, neyləsin, nə gözləsin.

Toran qarışırdı. Gecə azman Sarı-Özək çölləri üzərinə çökürdü. Ağmaya öz sahibəsini yüngül, sərbəst bir yerləşlə böyük dəvə sürüsünə tərəf aparırdı. Budur, o, sürüyə çatdı, otlayan heyvanların arasından keçdi, ətrafa göz gəzdirdi, amma oğlunu görə bilmədi. Onun minik dəvəsi yüklü halda noxtasını sürüyə-sürüyə otlayırdı. Nayman-Ana oğlunu səsləyib çağırmağa başladı

– Jolaman! Haradasan? Mənəm, ananam! Haradasan?

O, narahatlıqla ətrafa boylana-boylana qaldığı üçün oğlunun dəvə dalında daldalanıb, dizini yerə verərək oxla onu nişan aldığını görmürdü. Günəşin şüası ona mane olurdu, fürsət gözləyirdi ki, oxu buraxsın.

– Jolaman! Oğlum! – Nayman-Ana oğlundan nigaran halda onu səsləyirdi. Birdən qanrılıb baxanda onu gördü. Bircə:

– Atma! – deyə bildi, elə Ağmayı mahmızlamaq istəyirdi ki, dönüb oğluyla üzbəüz gəlsin, yetirmədi – ox vızıltıyla onun sol qoltuğuna sancıldı. Bu, ölümcül zərbə idi. Nayman- Ana dəvənin boynuna sinib ilişə-ilişə yığıldı. Ancaq ananın özündən əvvəl başının yaylığı açılıb düşdü, havada bir quş olub çığıra- çığıra uçub getdi: Yadına sal kimlərdənsən? Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır! Donenbay! Donenbay! Deyilənə görə, o vaxtdan Sarı-Özəkdə Donenbay quşu uçar.

Donenbay quşu yolçuya rast gələndə onun yaxınlığında uça-uça səslənir: Yadına sal, kimlərdənsən? Kimin oğlusan? Adın nədir? Adın? Donenbay, Donenbay! ...

Sarı-Özəkdə Nayman-Ananın basdırıldığı yerə o vaxtdan Ana-Beyit, yeni Ana məskəni – qəbiristanlığı deyirlər.

(Tərcüməçi: İshaq İbrahimov)

İdeyası: Öz yaddaşından məhrum edilmiş, tarixi, kökləri ilə bağları qırılmış bir xalq yox olur, heçliyə uğrayır.

HİKMƏT ZİYA

(1929-1995)

“Qısa yazmaq, fikri yığcam ifadə etmək böyük ustalığ tələb edir. Buna nail olmaq üçün daim çalışmaq lazımdır”.

KƏRGƏDAN VƏ QARIŞQA

Uzunuyla eni bir,
Başıyla bədəni bir
Kərgədan tutulmuşdu
Tənbəllik azarına.
Süslük,
Məstlik
hopmuşdu
Ömrünə, gūzarına.
Boş-bikar əsnəməkdən
Çuval olmuşdu ağızı.
Günün beşdə dördünü
Yeyib-yatırdı, azı
Yerdə qalan vaxtını
Ya göldə keçirirdi,
Çimib, çıxır, meşədə,
Ya çöldə keçirirdi.
Daş üstünə bircə daş
Qoymaqla yoxdu işi...

Onu piy dağarına
Döndərdi bu vərdişi...
Apardığı arpanı –
Yolda qoyub bir yana
Bapbalaca Qarışqa
Bir gün söylədi ona:
– Səndə bu boy-buxun var,
Fil işi görmək olar!
Bizim meşə elində
Niyə əlin belində
Dolaşırsan, a fərsiz?
Hamı səndən xəbərsiz,
Sən hamıdan xəbərsiz.
Kimdir doyduran səni?
Səndə olan gödəni?!
– Nə?! – Bağırır Kərgədan
Təhqir edirsən yeni?
Ayaq basdı üstünə:

Belə əzərəm səni!
Yox! Qarışqa ölmədi.–
Girdi torpağın altda,
Lağım atıb yenə də
Üzə çıxdı bir anda.
Tənbəlin zərbəsi də
Əsər etmədi ona.
Götürüb arpasını,
Düzəldi öz yoluna.
Kərgədan gördü, nəhəng
Özü yox, Qarışqadır.
Çox da güclə görünür,
Çox da nöqtə boydadır,–
O həm sevir zəhməti,
Həm də ki, cəsəreti.
Nəhəng odur.
Kərgədan –
Adi cırtından cırtıdan.

Təmsildə insana aid xüsusiyyətlər, hərəkətlər və nitq digər canlıların və ya quşların, həmçinin bitkilərin, cansız əşyaların və s. üzərinə köçürülür. Yeni onlar şəxsləndirilir, insan kimi danışdırılır, fikir və düşüncələrini, duyğularını, arzularını bildirir və s. Təmsildə çox vaxt obrazın gülüş doğuran hərəkəti, davranışı tənqid olunur, yığcam, ibrətamiz hadisə təsvir edilir və oxucuya ünvanlanmış əxlaqi nəticə çıxarılır.

“**Kərgədan və Qarışqa**” təmsilində **Hikmət Ziya** iki canlıyı - bir-birindən həm zahiri görünüşü, həm də xarakter cəhətdən fərqlənən Kərgədanı və Qarışqanı danışdırmaqla diqqətimizi çox mühüm bir məsələyə yönəldir. Zəhmətsevər, çevik, hünərli və vicdanlı Qarışqa, görkəmçə balaca, cılız olsa da, nəhəng şəxsiyyət təsiri bağışlayır. Görkəmçə iri, bədən ölçülərinə görə də nəhəng olan Kərgədan isə tənbəlliyi, arsızlığı və kobudluğu ilə gözümüzə cılızlaşır, kiçilir, cırtıdanlaşır.

Şeirdə işlənmiş bədii təsvir və ifadə vasitələri:

❖ Metafora, təşbeh, mübaliğə, litota, təkrir, bədii təzad, inversiya və s.

Təşbeh, Mübaliğə Onu piy dağarına döndərdi bu vərdişi

Metafor Süslük, məstlik hopmuşdu gününə, gūzarına...

Mübaliğə Çuval olmuşdu ağızı...Səndə bu boy-buxun var, Fil işi görmək olar!

Litota Kərgədan - adi cırtından cırtıdan...

Təkrir (anafora) Çox da güclə görünür, Çox da nöqtə boydadır...

Təkrir (epifora) Hamı səndən xəbərsiz, Sən hamıdan xəbərsiz...

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV

(1794-1847)

Abbasqulu ağa Bakıxanov böyük ensiklopedist alim, filosof həm də görkəmli ədibdir. Bir çox lirik və epik əsərlər müəllifidir. Azərbaycan dilində nəsrə yazılmış ilk hekayə – **“Kitabi-Əsgəriyyə”** məhz onun yaradıcılığının məhsuludur. Nəzmlə yazdığı əsərlərlə daha çox tanınmışdır. **“Mişkatül-Ənvar”** (Nurlar mənbəyi), **“Miratül-cəmal”** (Camalın güzgüsü) kimi poemaların, gözəl və məzmunlu qəzəllərin müəllifidir. Əsərlərindən bir qismini uşaqların tərbiyəsinə, əxlaqi gözəlliyinə həsr etmişdir.

HİKMƏTİN FƏZİLƏTİ

Qədim bir kitabda verilmiş xəbər
İranda bir həkim varmış mötəbər.

Ümidi yox ikən onun sabaha,
Belə bir sifariş göndərdi şah:

Onun üzüyünü böyük hökmdar,
Ən müdrik adama versin yadigar”.

Şah bu vəsiyyəti icra edərkən
Ehtiyat edirdi divanələrdən.

Çünki hər dövlətli, kasıb, hər gəda
Özünü ən müdrik bilir dünyada.

Nəhayət, hamını çağırırdı şah,
Onları mətləbdən eylədi agah.

Dedi: Üç suala istərəm cavab,
Kim daha düz desə, olsun intixab.

Əvvəl – ən xeyirli nədir müxtəsər?
Tamahkar olanlar dedilər ki, zər.

Vergi toplayanlar dedilər: xərac!
Tacirlər dedilər: alver və rəvac!

Şah dedi:Uzaqdır bunlar mətləbdən
Orada bir qoca durmuşdu, həməən.

Söylədi: hər şeydən xeyirli – hünər!
Hünərsiz heç bir şey olmaz müyəssər.

Şah qəbul eylədi, soruşdu yenə:
Dünyada hər şeydən yaxşı, deyin, nə?

Yüksəldi müxtəlif səslər saraydan:
Şahın razılığı ... şadlıq, firavan.

Yenə də o qoca dedi bu sözü:
Hər şeydən yaxşıdır, yaxşılıq özü.

Çünki yaxşı sifət olarsa səndə,
Aferin söyləyər dost da, düşmən də.

Şah dedi: Ən lazım nədir insana?
Yenə də çox fikir çıxdı meydana.

Şah isə qocaya edirdi diqqət,
Dedi: ən lazımlı şeydir – həqiqət.

Həqiqət olmasa, olmaz intizam,
Dünya həqiqətlə dolanır müdam.

Şah qalxıb qocaya eylədi təzim,
Üzüyü hörmətlə eylədi təqdim.

Əmr etdi saraydan getməsin bir an,
Ki, alsın hər işdə məsləhət ondan.

Nəhayət, oldu o şahın vəziri,
Ölkəni düzəltdi onun tədbiri.

Nə yaxşı olardı, hər ölkədə, ah,
Olaydı belə bir vəzir ilə şah.

Ey Qüdsi, hikmətdən varsa xəbərin,
Yaxşı adamlarda olsun nəzərin.

Tərcüməçi: M.Sultanov

Məzmunu: Yaşamağa ümidi olmayan bir həkim barmağındakı üzüyü ölkənin hökmdarına göndərir və onu ölkədəki ən ağıllı, ən müdrik şəxsə verməsini xahiş edir. Şah bu işi çox ehtiyatla görmək lazım olduğunu dərk edir və çalışır ki, səhvə yol verməsin. Axı hər kəs – dövlətli, kasıb, gəda özünü hamıdan ağıllı hesab edirdi. Buna görə də şah, daha ədalətli seçim etmək üçün hamını çağırırdı və onları məsələdən xəbərdar edərək deyir ki, sizə üç sual verəcəyəm, kim daha düzgün cavab versə, qoy o seçilsin, üzüyə yiyələnsin.

Şah soruşur:

- Əvvəlcə deyin, ən xeyirli şey nədir?

Bu zaman müxtəlif cavablar eşidilir: Tamahkar olanlar deyirlər ki, “zərdir” (qızıl)

Vergi toplayanlar “xərac” cavabını verirlər.(yəni ölkəyə)

Tacirlər deyir ki, “alver və onun rəvacı” – (sürətli dövriyyəsi, malların yaxşı satışı, işə getməsi) ən xeyirli şeydir. Şah bu cavabla razılaşmır, mətləbdən uzaq olduğunu deyir. Orada olan bir qoca deyir ki, ən xeyirli şey hünərdir. Hünərsiz heç nəyə nail olmaq mümkün deyil. Şah bu cavabı bəyənir.

O yenə soruşur:

- Dünyada hər şeydən yaxşı nədir?

Müxtəlif cavablar eşidilir: “Şahın razılığı!” deyə bəziləri bildirirlər. Bəziləri “şadlıq”, bəziləri “firavanlıq hər şeydən yaxşıdır” deyirlər. Şah bu cavablarla da razılaşmır. Həmin qoca isə yenə cavab verir: “Hər şeydən yaxşı şey yaxşılığın özüdür. Əgər insanda yaxşı sifətlər, müsbət cəhətlər olarsa, dost da, düşmən də onu tərifləyər, alqışlayar”. Şah razılaşır, cavab qəbul edilir. Şah üçüncü sualı verir:

- İnsana ən çox nə lazımdır?

Yenə də hər kəs bir fikir söyləyir. Şah yenə qocanın fikrini dinləyir. “İnsana ən lazımlı şey həqiqətdir”, – deyə qoca üçüncü suala cavab verir. – Həqiqət olmasa, intizam da olmaz, dünya öz nizamından çıxar. Kainat daimi həqiqətlə dolanır, dövr edir.Şah durub qocaya baş əyir, böyük hörmətlə üzüyü ona təqdim edir. Sonra hökmdar əmr edir ki, bu ağıllı adamı sarayda saxlasınlar və hər işdə ondan məsləhət alsınlar. Beləliklə, sadə və müdrik qoca şahın vəziri olur. Öz ağıllı və uzaqqörən tədbirləri ilə dövlətin, ölkənin ədalətli idarə olunmasına kömək edir, ölkənin həyatında irəliləyişə səbəb olur, yüksəlişlərə nail olur.

Müəllif bu məsələyə öz münasibətini belə bildirir:

Nə yaxşı olardı hər ölkədə, ah,

Olardı belə bir vəzir ilə şah.

Hər bir ölkəyə ədalətli hökmdar və ağıllı vəzir başçılıq etsəydi, çox yaxşı olar, hər yerdə firavanlıq, əmin-amanlıq hökm sürərdi. Buna görə də yaxşı adamlara diqqət yetirmək, onları dəyərləndirmək lazımdır.

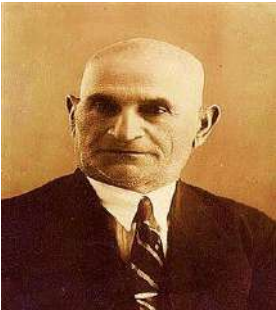
Ey Qüdsi, hikmətdən varsa xəbərin,

Yaxşı adamlarda olsun nəzərin.

“Hikmətin fəziləti” epik əsərdir, mənzum hekayədir. Əsərin başlanğıcı və hadisələrin nəql olunması şifahi xalq ədəbiyyatının rəvayət janrını xatırladır. “Rəvayətə görə”, “Belə söyləyirlər ki...” sözlərini müəllifin “Qədim bir kitabda verilmiş xəbər” kimi inandırıcı verməsi əhvalatın real zəmin üzərində qurulduğunu təsdiq edir.

Mövzusu: tərbiyəvi

İdeyası: İnsanlara həyatda maddi sərvətlərdən daha çox mənəvi dəyərlər: ağıl, dərrakə, nəciblik, xeyirxahlıq vacibdir.

SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV

(1875-1939)

Süleyman Sani Axundov zəngin bədii yaradıcılığa malik ədiblərimizdən biridir. Müxtəlif ədəbi növlərdə və janrlarda yazdığı əsərlər mövzuya da zəngindir. Uşaqlar üçün yazdığı əsərlər böyük tərbiyəedici əhəmiyyəti ilə seçilir. **“Qorxulu nağıllar”** silsiləsindəki hekayələrdən hər birinin qəhrəmanları ən çətin vəziyyətdən öz ağıl və fərasətləri ilə çıxmağı bacaran qabiliyyətli və dərrakəli uşaqlardır. “Nurəddin” hekayəsinin qəhrəmanı kimi.

NURƏDDİN

(ixtisarla)

Qafqazda Hacı Nəsir adlı bir tacir sakin idi. Bu tacirin Həlimə adlı arvadı camalda gözəl olduğu kimi, xasiyyətdə də gözəldi. Bu arvadın dünyada övladsızlıqdan başqa bir qəm, qüssəsi yox idi. Axırda bunların bir oğlu oldu. Hacı Nəsir o gün oğlunun təvəllüdünü şadlıq edib, şəhərin fəqir-füqərasına pul və xörək payladı. Oğlunun adını Nurəddin qoydular.

Bir dəfə Hacı Nəsir oğlu üçün kibrit qutusu irilikdə bir “Gülüstan” kitabı gətirmişdi. Həlimə bu qəribə şeyi haradan aldığını soruşduqda Hacı Nəsir cavab verdi:

– Bir gün bazardan qayıdarkən, bir nəfəri körpü üstündə ağlayan gördüm. Mən dayanıb bunun səbəbini soruşdum.

Kişi dedi:

– Mən bir kasıb adamam. Əslim iranlıdır. Əldə xırdavat satmaqla üç yüz manat pul düzəldib buraya gəldim ki, mal alıb aparam. Bir saat bundan qabaq pulumun hamısını cibimdən çıxartmışlar.

Bu kişinin halına ürəyim yandı. Cibimdən üç yüz manat çıxarıb dedim:

– Al, kişi, bu sənin üç yüz manatın, get mal al, kəsbindən qalma. Qazanıb, sonra pulumu qaytararsan. İndi isə balaca Nurəddinə dua et.

Kişi əlimdən öpüb adımlı və mənzilimi soruşdu və sevinə-sevinə çıxıb getdi. Axşam mənzilimdə çay içdiyim zaman həmin kişi içəri daxil olub:

– Hacı, sovqat üçün bundan əziz bir şey yoxdur, – deyə “Gülüstan” kitabını mənə uzatdı. – Qoy mən Rəhim tərəfindən sevgili övladınız Nurəddinə Sədinin bu “Gülüstan” kitabı yadigar olsun.

Sonra dübarə razılıq edib getdi.

Həlimə kitabı ipək parçaya tikib Nurəddinin boynundan asdı:

– Oğlum böyüyəndə bu kitabı oxuyar, – dedi.

Nurəddin böyüyüb səkkiz yaşına çatdı. Hacı Nəsir oğlunu məktəbə qoydu. Nurəddin oxumaqda birinci şagird idi.

Bir dəfə Həlimə hamamdan çıxanda özünü soyuğa verib yorğan-döşəyə düşdü. Hacı Nəsir bir neçə məşhur həkim gətirdisə də, onu sağalda bilmədi. O, “Nurəddin”, – deyə-deyə vəfat etdi. ...Anasının vəfatından sonra Nurəddində böyük qəmginlik görünürdü. Ancaq biliyi ilə müəllimlərini heyrətə gətirirdi.

Hacı Nəsir evlənmək fikrinə düşdü. O, qeyri şəhərdə sakin olan şəriki ilə hesab çəkməyə getmişdi. Bu şəhərin iyirmi verstliyində olan kənddə Hacı Nəsirin İmamverdi adlı tanışısı vardı.

İmamverdi onu mehribanlıqla qarşıladı. Sonra üzünü qızına sarı tutub dedi:

– Gülpəri, tez ol, nahar tədarük et, Hacı Nəsir yol gəlib, acdır.

Gülpəri qısa boylu, doluəndamlı, qarabuğdayı, bədxasiyyət, iyirmi üç yaşında bir qız idi. Onların uzun söhbətinin nəticəsi bu oldu ki, qəza Hacı Nəsiri dolaşdırıb İmamverdi ilə qohum etdi. İki gündən sonra Hacı Nəsir Gülpərini evinə arvad gətirdi.

Gülpəri evdəkilərin hamısı ilə kobud rəftar edirdi. Get-gedə onun zülmü artırdı. On ildən ziyadə Hacı Nəsirə xidmət edən bir nökr bu tövr rəftara daha davam edə bilməyib qulluqdan çıxdı. Nurəddin olmasaydı, qulluqçu Bahar da çoxdan çıxıb gedərdi. Gülpərinin hər zülmünə davam edirdi, tək əli balaca Nurəddindən üzülməsin.

Hacı Nəsir bu işləri görüb ikinci dəfə evlənməyə çox peşman idi.

Bir gün Nurəddin evə gec gəldikdə Gülpəri hirsələnib onu döyməyə başladı. Bu halda qəflətən Hacı Nəsir qapıdan içəri girdi və Nurəddini Gülpərinin əlindən alıb qeyzlənmiş dedi:

– Ay yaramaz, mən sən kimi bir kasıb qızını dilənçilikdən qurtarıb özümə arvad etdim ki, sən də o yaxşılığın əvəzində bu uşağa analıq edib qayğısını çəkəsən, yoxsa onun üçün cəllad olasan? Bundan sonra səni bu evdə bir gün də saxlamaram.

Bunu deyib, Hacı Nəsir cəld bazara tərəf getdi. Bu ittifaqdan yarım saat keçməmişdi ki, Hacı Nəsirin dükanda ürəyi partlayıb vəfat etməsi xəbəri gəldi.

Hacı Nəsirin üçü çıxan kimi Gülpəri Nurəddinin üzündən öpə-öpə əlinə pul verib dedi:

– Oğlum, daha dərindən qalma. Dur məktəbə get. Yol uzununu Nurəddin Gülpəri barədə fikir edirdi: “Atam öləndən bəri Gülpəri mənimlə çox mehriban dolanır. Əvvəldən belə olsaydı, heç atamın da bağı çatlayıb ölməzdi”.

Bu fikirdə ikən Nurəddin gəlib məktəbə çatdı. Gülpərinin belə dəyişməsinə səbəb Nurəddinin zənn etdiklərinin heç biri deyildi.

Gülpəri yaxşı bilirdi ki, özünün övladsız olmasına görə Hacı Nəsirin cəmi mal və dövləti tək Nurəddinə qalacaqdır və o da uşaq olduğundan hər ixtiyar qəyyum əlinə keçəcəkdə. İndi hiyləgər qadın bu qəyyumluğu axtarırdı və məramına da çatdı.

Nurəddin evlərinə qayıtdıqda Bahar onu əhvalatdan xəbərdar etdi. Nurəddin Gülpərinin dəyişməsinə indi başa düşdü. Bahar dedi:

– Qorxma, nə qədər ki, sən sağsan, Gülpəri bir qəpiyə də əl vura bilməz və səni incidə bilməz, çünki onda onu qəyyumluqdan çıxararlar...

Nurəddinin səbirsizliklə gözlədiyi gün gəlib çatdı. Kəndə getməyə hazırlaşdılar. Üç gün idi ki, Gülpəri səfərə yığışdı. Gülpəri cəmi şeylərini sandıqlara doldurub özü ilə aparmaq fikrində idi.

Bahar ümid edirdi ki, Gülpəri onu da kəndə aparacaqdır. Lakin hər bir şey hazır olandan sonra Gülpəri ona dedi:

– Bahar, sən şəhərdə qalasan. Evi səndən başqa heç kəsə ümid olub, qoya bilmərəm.

Gülpəri bir neçə gün qabaq kağız vasitəsilə hansı gün çıxmalarını atasına məlum etmişdi. Lakin səfərin ikinci günü gəlib oraya çatdıqda vəğzalda nə atasını və nə də bir tanış adam gördü. Gülpəri nökrəri Cəfəri göndərüb iki fayton tutdurdu, faytonun birinə nökrəri və şeyləri qoyub, o birinə də özü Nurəddinlə oturdurdu və qorxa-qorxa yola düşdü. Gülpərini qorxuya salan dağlar arasından və meşələr içindən keçən yollardı ki, onlarda çox vaxtı soyğunçuluq ittifaq düşərdi.

Meşənin qurtaracağına iki verst qalmış bir atlı-yaraqlı adam Cəfərin qabağını kəsdi.

– Dayan, tərpenmə, atdan düş, yoxsa odladım!

– Əmiraslan ağa, atma, mənəm.

Gülpəri bu səsi eşitcək sevinib qışqırdı:

– Əmiraslan, əmioğlu, sənsən?! Nə yaxşı gəldin, bəs atam hanı? Gərək fayton tutub qabağımıza gələ idi. Bilmirəm kağızım gəlib çatmayıb, ya başına bir iş gəlib?

Əmiraslan dedi:

– Mənim sizin gəlməyinizdən xəbərim olmamışdır. Özüm də evdən səhər çıxmışam, yəqin, əmimin indiyə kimi gəlib çıxmamağına səbəb körpünü sel aparması olmuşdur.

Sonra faytona minib Gülpəri ilə gizlin söhbətə başladı...

Əmiraslan İmamverdinin kiçik qardaşı Tanrıqulunun oğlu idi. Bundan başqa Tanrıqulunun övladı olmamışdı. Ona görə valideyni Əmiraslanı əzizləyib, ərköyün böyütmüşdü. Belə tərbiyənin nəticəsi tezliklə ortaya çıxdı. Əmiraslan doqquz yaşına çatdıqda atası onu mollanın yanına oxumağa apardı. Üç gündən sonra Əmiraslan məktəbdən qaçdı.

Tanrıqulu bir-iki adamın məsləhətinə görə oğlunu şkolaya qoydu. Əmiraslan şkolada çox davam etmədi. Nadinc uşaq müəllimləri təngə gətirmişdi. Axırda yoldaşlarının birini yaralamağının üstündə Əmiraslanı məktəbdən xaric etdilər.

İmamverdi Əmiraslanın oxumayıb belə bitərbiyə qalmasından çox narazı idi və bu barədə qardaşını müqəssir bilirdi.

Əmiraslan on altı yaşına çatanda ata-anası dalbadal vəfat etdi. Bir-iki ilin ərzində yaramaz oğul atasından qalanların hamısını kefə, qumara qoyub tələf etdi. İmamverdi nə qədər çalışdısa da, qardaşı oğlunu pis yoldan qaytara bilmədi və axırda onunla bilmərrə əlaqəsini kəsib evinə qoymadı. Nə qədər əlində dövlət var idi, Əmiraslan Gülpəriyə yaxın düşmürdü. Elə ki, yoxsullaşdı, Gülpərini almaq fikrinə düşdü. Lakin İmamverdi:

– Nə qədər mən sağam, bu iş baş tutmaz, – deyə onun təklifini rədd etdi. Gülpərinin könlü əmisi oğlunda idi. Ona görə də qoşulub qaçmaq istəyirdi. Lakin Əmiraslan bu əmrə razı deyildi, çünki onun fikri Gülpərini almaq deyil, əmisinin dövlətini ələ almaq idi.

Pis yola öyrənmiş Əmiraslan yavaş-yavaş oğurluğa və yol kəsməyə qurşandı. İndi faytonda əyləşib Gülpəriylə söhbət edən Əmiraslan belə hərifdi...

Kənddə bir neçə gün qalmışdılar ki, bir gün Əmiraslan onlara gəldi. İmamverdi baba o biri otağa keçdi, orada nə baş verdiyini Nurəddin bilmədi. Ancaq oradan İmamverdi babanın qışqırığı gəlirdi.

Bu ittifaqdan üç gün keçmiş, Gülpəri atasından izinsiz kəbinini kəsdirib Əmiraslana ərə getdi. Gülpəri gətirdiyi şeylərin hamısını özü ilə bərabər apardı.

Nurəddin İmamverdi babanın yanında çox gözəl vaxt keçirirdi və şükür edirdi ki, Gülpəri onu özü ilə aparmadı. Əfsus ki, zavallı Nurəddin üçün bu xoşbəxtlik çox çəkmədi. Gülpəri nədənsə fikrini dəyişdirib Nurəddini öz yanına aparmaq istəyirdi. Lakin İmamverdi baba əsla razı olmurdu.

Nəhayət, İmamverdi baba istər-istəməz razı oldu. Nurəddin də Əmiraslanın evinə köçdü. Az bir müddətdə Əmiraslan Gülpərinin əlindəki nəqd pulunu alıb qumara, kefə tələf etdi.

Bir gün İmamverdi babanın iflic azarından dili tutulmaq xəbəri gəldi. Gülpəri və Əmiraslan cəld geyinib getdilər, amma Nurəddini aparmadılar. Gecə Əmiraslan ilə Gülpərinin söhbətindən Nurəddin anladı ki, İmamverdi babanın dili tutulubsa da, hələ ölüm haləti yoxdur. Bu xəbərdən Nurəddin şad olub öz-özünə dedi:

–Yox, Əmiraslan məni öldürsə də, səhər sübhədən qaçıb babamı yoxlamağa gedəcəyəm.

Bu fikir ilə Nurəddin yatdı. Səhər tezdən geyinib bağçaya girdi ki, gizlincə İmamverdi babagilə getsin. Nurəddin qəflətən Əmiraslan ilə Gülpərinin səsini eşitdi. Cəld kolun içinə girib gizləndi. Əmiraslan Gülpəriyə deyirdi:

– Sənə yenə deyirəm ki, zəhər verməkdən başqa çarə yoxdur.

“Yazıq baba, bu zalımlar sənə zəhər vermək istəyirlər. Yox, qoymaram, nə yaxşı oldu ki, bunların fikrini bildim”.

Nurəddin bu fikirdə ikən Əmiraslan başladı:

– İndi yaxşı fürsətdir. Əmimin dili tutulub, xəstəlikdə yatır, Bahar da ki, uzaqdadır. Kimə nə gərəkdir ki, Nurəddin nə azardan öldü.

Bu sözləri eşidəndə Nurəddinin rəngi qaçıb tükrləri biz-biz durdu. Yazıq uşaq qorxusundan nəfəsini içinə ələ çəkmişdi ki, deyəsən, biruh idi.

– Nurəddini göndərəcəyəm ki, həyətdə quyudan su çəksin. O, su çəkdiyi halda daldan itələyib quyuya salacağam. Hamıya deyirik ki, quyudan su çəkdiyi yerdə özü düşüb boğulmuşdur. Hərgah razıansa, de, bu axşam əmələ gətirim.

– Razıyam, – deyə Gülpəri cavab verdi.

Əmiraslan və Gülpəri getdilər. Bir azdan sonra Nurəddin kolluqdan çıxdı. O yan-bu yana baxıb qorxa-qorxa yola düşdü.

– İndi daha mən İmamverdi babanın yanına niyə gedim? O özü ölüm halında ikən məni bu zalımların əlindən necə xilas edə bilər? Yox, yox, qaçıb özümü Bahara çatdırmaqdan başqa bir çarə yoxdur.

Bunu deyib Nurəddin sürətlə meşəyə tərəf üz qoydu...

Ancaq yolu azıb meşədən çıxıb bilmədi. Gün batan zaman bir şaxlıbudaqlı ağac tapıb üstünə çıxdı ki, gecə orada yatsın.

Nurəddin əvvəl gözlərini açanda harada olduğunu bilmədi. Sonra huşu özünə gəlib ağacda yatdığı yadına düşdü. Qarğaların səsinə yol ilə gedən bir qoca dilənçi oraya gəldi. Nurəddin bunu görüb, ağacdan düşmək istəmədi. Yolçu dedi:

– Ağacdan düş, oğlum, mən səni evinizə apararam.

Nurəddin bu təklifdən qorxub titrəyə-titrəyə belə cavab verdi:

– Mənim evim yoxdur, əmi. Mən atasız-anasız bir yetiməm.

Dilənçi dağarcığından bir qədər quru çörək və soğan çıxarıb Nurəddinə verdi. Nurəddin alıb şirin-şirin yeməyə başladı. Aclığını bir qədər dəf edəndən sonra Nurəddin bələli başına gələn hadisələri dilənçiyə nağıl etdi.

– Əmi, məni evimə çatdırsan, Bahar sənə hər nə istəsən verər, – deyə Nurəddin dilənçiyə yalvardı.

– Qorxma, oğlum, səni aparıb evinizə verərəm. Sizin şəhər buradan xeyli uzaqdır.

On iki gündən sonra yolçular gəlib böyük bir şəhərə çatdılar.

Cənnətəli xəstə olduğuna görə Nurəddini dilənməyə göndərdi. Nurəddin indiyə kimi heç vaxt əl açıb dilənməmişdi. Bir-iki küçə dolandısı da, həya edib bir kəsə əl uzada bilmədi.

Küçələrdən birini keçərkən, ayağı büdrəyib yıxıldı. Bu halda bir fayton iti gəlirdi.

Faytonçu atları saxlaya bilməyib Nurəddini vurdu. Bunu görcək adamlar qışqırışıb yüyürüşdülər. Nurəddini götürdülər və Rəhimin faytonuna qoydular. O da minib dedi:

– Tez sür evə!

Rəhim şəhərin məşhur cərrahını çağırdı. Həkim Nurəddinin yaralarının yerlərini yuyub sarıdı və dedi:

– Qorxulu yarası yoxdur. Beş-on günə sağalıb durar.

Uşağı soyundurub yumağa məşğul oldular. Rəhimə Nurəddinin boynundan parçaya tikilmiş bir dua çıxartdı. Bu duanın parçası həm çirkli və həm də köhnə olduğundan bunu təzə parçaya tikmək məqsədilə cırdı. İçindən bir balaca kitab çıxdı.

– Kişi, gör bu nədir, – deyə Rəhimə kitabı Rəhimə uzatdı. Rəhim ona baxıb dedi:

– Şükür olsun, axırda tapdım. – Sonra üzünü uşağa tutub dedi:

– Sənin adın Nurəddindir, oğlum?

– Bəli, – deyə Nurəddin zəif səsle cavab verdi.

Bunu eşidən Rəhimə soruşdu:

– Kişi, sən bunun adını haradan bildin?

– Rəhimə, bu uşaq axtardığımız, Hacı Nəsinin oğlu Nurəddindir. Bu əlimdəki də sənə nağıl etdiyim “Gülüstən”dir.

Nurəddin sağalıb ayağa durmuşdu. Rəhim və Rəhimə Nurəddindən bu dilənçilik halına düşməyinin səbəbini ancaq indi soruşdular. Nurəddin başına gələni nağıl etməyə başladı. O nağıl etdikcə rəhmdil qocalar ah çəkirdilər.

Nurəddin nağılı tamam edib Rəhimdən təvəqqe elədi ki, onu evlərinə, Baharın yanına göndərsin.

Rəhim Nurəddinin kitabını əlinə götürüb dedi:

– Oğlum, bu kitabın əhvalatını bilirsənmi?

– Bəli, atam söyləyibdir, – deyə Nurəddin cavab verdi.

– Oğlum, o Rəhim mənəm. Bahar səni mühafizə edə bilməz. İndi sən razı olsan, Bahara da yazaram, gələr.

Nurəddin bu təklifi qəbul etdi. Rəhim Nurəddini edadi (orta) məktəbinə qoydu. Bir dəfə dərstdən qayıdarkən Nurəddin küçədə Cənnətəlini gördü. Çox sevindi, onunla görüşdü.

– Baba, sən mənə yaxşılıq etdin, indi də mən sənə yaxşılıq edəcəyəm

Cənnətəliyə təzə libas geyindirib bağçaya bağban etdilər. Bir axşam Nurəddin Rəhim və Rəhimə ilə çay içdiyi zaman, Bahar qapıdan içəri girdi və Nurəddinə təəccüblə və çaşmış bir halda baxıb dayandı. Nurəddin cəld qalxıb dedi:

– Bahar, məni tanımırısanmı?

Bu sözü deyib özünü onun üstünə atdı. Bahar ancaq indi ayılıb dedi:

– Vay, Nurəddin sağ imiş. – Bunu deyib Nurəddini bərk qucaqladı. Bahar bir az rahat olandan sonra dedi:

– Nurəddin, bilirsənmi ki, səni hamı, hətta divan da ölmüş bilir. Bir də gördüm ki, Əmiraslanla Gülpəri budur gəldilər, evin yerdə qalan şeylərini yığıdırıb kəndə göndərdilər və mənə də dedilər:

– Bahar, indi sən bizə lazım deyilsən...

Bu nağıl etdiyimiz zamandan on il keçdi. Rəhimin evində böyük qonaqlıq tədarükü görülürdü. Bu qonaqlıq Nurəddinin edadi məktəbini qurtarması münasibətilə yoldaşlarına verdiyi ziyafət idi.

Axşama iki saat qalmış, qonaqlar dağılmağa başladılar. Nurəddin də özünü bir qədər havaya vermək üçün şəhər bağına gəzməyə getdi. Axşam vaxtı, külfət hamısı çay süfrəsində hazır olan vaxt Nurəddin içəri girib dedi:

– Ata, sizə bir qonaq gətirmişəm, təvəqqe edirəm qəbul edəsiniz.

– Edərəm, oğlum, de, içəri gəlsin.

Nurəddin çıxıb bir dilənçi arvadın əlindən tutub içəriyə saldı və dedi:

– Ana, bilirsənmi, bu dilənçi arvad kimdir?

– Gülpəridir, – deyə Bahar qışqırdı.

– Bəli, Bahar, Gülpəridir.
Nurəddin Gülpəriyə tərəf döndü və dedi:
– Gülpəri, indiyə kimi mənə etdiyən zülm və cəfanın əvəzində mən sənə bütün təqsirindən keçib bağışlayıram.
Bunu eşitcək Gülpəri ağlaya-ağlaya Nurəddinin ayağına yıxıldı.
Nurəddin Gülpərini qaldıraraq oturdu.
Gülpəri başladı:
– Doğrudur, sənə dövlətinə sahib olmaq istəyirdim, ancaq ölümünü istəməyirdim. Məni yoldan çıxardan o şeytan Əmiraslan oldu. Sonra səni ölmüş bilib malına sahib olduq...
Bir-iki ilin ərzində Əmiraslan pulları qumarda udub qurtardı. Sonra əvvəl şəhərdəki və ondan sonra kənddəki evləri satıb tələf etdi. Hər şey əldən çıxandan sonra Əmiraslan mənə qovub özü də qaçaq dəstəsinə qoşuldu. Bir neçə müddət quldurluq edəndən sonra divan tərəfindən tutulub asıldı.
İndi o gündən küçələrə düşüb dilənçilik edirəm...
Gülpəri başını aşağı salıb yenə ağlamağa başladı. Rəhim dedi:
– Oğlum, indi rahat ola bilərəm. Çünki sənə verdiyim tərbiyənin meyvəsini bu gün gördüm. Mən səni oğulluğa götürməklə böyük bir hünər etmədim, çünki mən ancaq yaxşılığa yaxşılıq etdim. Bu, hər kişinin işidir. Amma sən yamanlığa yaxşılıq etdin. Bu isə ancaq sənə kimi hər kişinin işidir
Bunu deyən Rəhim Nurəddini qucaqlayıb öpdü.

Lüğət:

Təvəllüd - anadanolma, doğulma

Kəsb - burada: zəhmətlə pul qazanma, gəlir əldə etmə

Tədarük etmək - hazırlamaq

Qəza - burada: tale, qismət

Qəyyumluq – birisini – azyaşlı, xəstə, yaşlı və bu kimi köməksiz adamları rəsmən öz himayəsinə götürmə

Verst - 1,06 kilometr məsafəyə bərabər olan uzunluq ölçü vahidi

Edadi - mollaxanadan tam fərqli, yeni bir təhsil sisteminə əsaslanan məktəb tipi

Şkola - rus təhsil sisteminə əsaslanan məktəb

Mövzusu: Tərbiyəvi

İdeyası: Yaxşılıq, nəciblik insanın şərəfidir.

Baş obraz Nurəddin, digər obrazlar isə Hacı Nəsir, Həlīmə, Gülpəri, Bahar, Əmiraslan, İmamverdi, Cənnətəli, Rəhim, Rəhimə.

MİR CƏLAL (1908 – 1978) **BAHAR** **(“BİR GƏNCİN MANİFESTİ” əsərindən)**

Kənddən ayrılandan sonra Bahar başaşağı, fikirli yeriyərək hara getdiyini bilmirdi. Yolun uzaqlığını hiss etmədən bir də gözünü açıb özünü vağzalda gördü. Bir tufəngli adam, döyükdən kənd uşağını görüb yanına çağırdı. Qəssab dükənində atasının yanında işləməyi təklif elədi:

-Paltarın, çörəyin bizdən, özün də erkək ətinin pitisindən yeyib cana gələrsən... Razısanmı?

Bahar şəhərdə qalmaq, qardaşını tapmaq həvəsi ilə, həm də belə “mehriban” adama rast gəldiyini güman edib razı oldu:

- Nə deyirəm!

Tufəngli Baharı daş yoluna tərəf gətirdi, bir arabaçıya tapşırırdı:

- Atama çatdır bunu, deynən görsün yararmı?

Səhər arabaçı onu şəhərə, qəssab Məşədi Abbasın dükənində gətirdi. Arabaçı birtəhər adamları aralayıb Məşədi Abbası çağırdı:

- Məşədi əmi, bu gədəni İsfəndiyar göndərib...

Məşədi:

- Gözləsin! – dedi.

Bahar günortayadək gözlədi, çox acmışdı... Qəssab müştərilərdən baş açandan sonra Baharı dükənə çağırdı. Hansı kənddən, kimin oğlu olduğunu, nə iş bacardığını soruşdu...

Bahar payızın ilk aylarını Məşədi Abbasın yanında işlədi. Sallaqxanadan şəhərə daşınan ət daşqasının boynunda oturur, atın cilovunu əlinə alıb şəhərə sürərdi. Axşam isə tövlədə, yanında yatdığı daşqa atına qulluq edərdi.

Məşədinin bütün xırda dükən və ev işini Bahar görürdü. Məşədi axşama qalan və köhnələn içalatı səbətə doldurub Bahara verərdi. Çiyindən tutub itələrdi:

- Bunları sat! Satmamış qayıtma! Hamısını satsan, sənə bir abbası fındıq pulu verəcəyəm.

Bahar küçələrin soyuq palçığını ayaqlaya-ayaqlaya küçə qapılarını gəzib həzin və saf uşaq səsi ilə çağırırdı:

- Ciyər alan, ay ciyər alan!...

Bu yerlərdə az təsadüf edilən şaxtılı qış günlərindən biri idi. Yer donmuşdu, ayaz kəsirdi. Bahar isə köhnə çarıqla, yalınqat, qədək paltarla qəssab dükəninin qapısında əsim-əsim əsirdi.

Məşədi Baharı qapıdan qovmuşdu...

Soyuqlar düşəndən, qış girəndən bəri Bahar ıçalat sata bilmirdi. Beş addım gəzəndən sonra daldey bir həyət tapıb qızınırdı. Ev qadınlarına yalvarıb ocaq başında dayanırdı. Ona görə evə qayıdanda xozeyini onu döyürdü.

Bu gün uşağa yeni bir fəlakət üz verdi. Qarınların birini sata bilməmişdi. Qorxudan qayıda bilmir, döngədə sallaya-sallaya əlində aparır və müştəri çağırırdı. Qəfildən bir qara it qarını alıb götürüldü. Divarı bayaq aşıb bağlar arasında yox oldu...

Bahar bunu söyləyəndə Məşədi Abbasın gülməyi tutdu:

– Dünən yumurtadan çıxan cücənin mən yekəlikdə kişiye kələk gəlməyinə bir baxın!

Əlini Baharın ciblərinə salıb axtardı, sonra qoltuğuna baxdı:

– Neyləmişən, – dedi, – bir manatın yerini de! Nəyə verib yemisən, düzünü de!

Uşağın dil-dodağı tutuldu, altdan yuxarı baxan qara məsum gözləri böyüdü. And-aman elədi ki, it aparıb. Qəssab onun qolundan tutub eşiyə itələdi:

– Get, bir manatı gətir, sonra gəl!

Bahar kağız kimi ağardı. Xözeyininə tərəf baxdı. Məşədi Abbas bu baxışlara və göz yaşlarına cavab olaraq içəridən dilləndi:

- Buralara ayaq bassan, meyitini qoyaram!

Bahar qorxusundan cıncırını çəkmədi. Küçəyə çıxdı. Lakin küçədə dayanmaq olardımı? Soyuq adamı qılinc kimi kəsirdi.

Qorxa-qorxa bir də ağasının dükənina gəldi. Qapını bir də cırıldadıb arasından baxdı.

Sanki ağasından, heç olmasa, qonşuların birindən mərhəmət diləyirdi. Məşədinin məşəl kimi yanan gözləri uşağa sataşanda oğluna işarə verdi: "Gör pulu gətirdi?" Qəssabın oğlu Baharın qabağını kəsib soruşdu:

–Manatı gətirdin?

Bahar yalvardı:

–Məşədi ağa, qardaşım gələndə alıb verərəm...

Qəssab irəli keçib qapını basdı. Baharı eşiyə saldı. Bahar isti otaqdan qalxan buğun içindən buz döşəməyə düşəndə başından bir vedrə su töküldüyünü güman etdi. Soyuğun şiddətindən özünü itirdi, bilmədi nə etsin. Şaxta elə bil iliyinə işləyirdi. Bahar özünü hamamın dəhlizinə saldı.

Dəhliz də soyuq idi. Ancaq içəri qapı açıldıqda isti hava buğ kimi dəhlizə vururdu. Bahar özünə təskinlik verdi, əlində bağlama yuyunmağa gələnlərə qarışıb içəri girdi. Fərsət tapıb pişik kimi səssizcə səkiyə çıxdı, səki isti və rahat idi. Xeyli vaxt belə keçirdi. Lakin onu görən oldu. Hamamçı maşa ilə Baharı böyründən bizləyib deyirdi:

– Ədə, ehey, həmşəri! Düş, nə soxulmusan bura? Çix!

O, başlaşağı qapıya tərəf yeridi, məhkum qılınca baxan kimi, eşiyin, qış gecəsinin ayazına baxdı. Sonra geri döndü. Onu təqib edən olmadığını görüb dayanmaq istədi, duruxdu, mərhəmət uman məzlum baxışları ilə adamların üzünə baxdı. Heç kəsin bir söz demədiyini gördükdə sevinib içəri sürüşdü, küncə qısıldı.

Biği xınalı kişi buğlana-buğlana hamamdan çıxanda Baharı dəhliz ağzında görüb ucadan dedi :

– Kəblə Qurban, hərif burada dayanıb ha!

Kəblə Qurban başmaqlarını yeyin-yeyin şaqıldadaraq dəhlizə tərəf gələndə Bahar yalvardı:

– Vallah, yerim yoxdur. Soyuqdan ölürəm, qoy burada durum, əmi, sən Həzrət Abbas!

Kəblə Qurban Baharı itələyib çölə saldı:

- Rədd ol burdan, Həzrət Abbas qənimin olsun!

Səkinin istisində canı yumşalan Bahar, qışın kəsərli soyuğuna düşəndə elə bil ürəyinə xəncər sancıldı, içindən ufuldadı. Özünü itirdi.

Bahar başını qaldırıb göyə baxdı, tamam qaranlıq qovuşduğunu, qış gecəsinin qorxu kimi hər yanı, işıq gələn hər yeri basdığına görəndə vücuduna ilan kimi soyuq və müdhiş bir vahimə yeridi, ürəyi bala quş kimi döyündü, başı gicəlləndi. Addımlarını atdı, harasa tələsmək istədi

Yeridi, yeridi, qəssabxanadan uzaqlaşma bilmədi. İndi onun bütün damarları sancır, qulağı qərribə uğultu ilə tutulurdu. Uşağa elə gəlirdi ki, ayaqlarını qandallamışlar, topuqlarının hər birindən ağır daşlar asılıb.

Son ümidlə özünü xozeyinin qapısına saldı. Qorxa-qorxa qapını döydü. Həyətdə qarı ayaqlayan addım səsi eşidəndə uşağın sönən ümidlərinə sanki həyat işığı saçıldı. Xanım mitili – Baharın köhnə yorğanını eşiyə atdı:

–İtil, hansı cəhənnəmə gedirsən, get!

Bahar inana bilmədi:

–Gecənin bu vaxtında, boranda hara gedim?! Ay xanım, qurban olum, mənim yerim yoxdur. Xanım, sən bilirsən ki...

Xanım qapını elə bərk çırpıb dəmirlə bərkitti ki, deyərdin oğrudan, quldurdan qorunur. Baharın sözü ağzında qaldı. Boş və boran uğuldayan qaranlıq küçədə qar içinə bata-bata uşaq bazara sarı yönəldi. O, tufana düşən yarpaq kimi əsirdi...

Sanki Baharı iynəli yorğana bürüyürdülər. Elə bir yorğana ki, tikan kimi əzablı, hamam kimi isti.

Bahar əlini atıb gözünü örtən ağır yorğanı qaldırmaq istədi... Qol yerindən quru bir ağac sallandığını duyub anlaya bilmədi. Onu bildi ki, gözlərinə də, başına və dodaqlarına da batan iynə çox uzun və itidir. Bunun kim tərəfindən, nə üçün edildiyini anlamadı... Tərpənmək istədi, onu sanki yerə mıxlamışdılar.

Anasını xəyalına gətirdi.

– Ana, ay ana!...

Cavab gəlmədi. Hər şey susurdu...

Bir neçə saat sonra boran seyrəlmiş, səhər açılmışdı. Hər şey öz qaydasında idi. Xozeyinlər xəz paltolar, Xorasan kürkləri, dəri papaqlar, yun corab və qaloş geyinərək səhər çayından sonrakı ilk papiroslarını tüstülədə-tüstülədə isti evlərinin qapılarından nəzakətlə çıxır, dükanlarına gədirdilər. Qolu çirməkli məşədi çapacağına itiləyərək erkəkləri şaqqalayır, əlinə gələn yağlı budlardan, qapısında qaynaşan müştərilərdən ruhlanaraq qazanc mahnısını oxuyurdu...

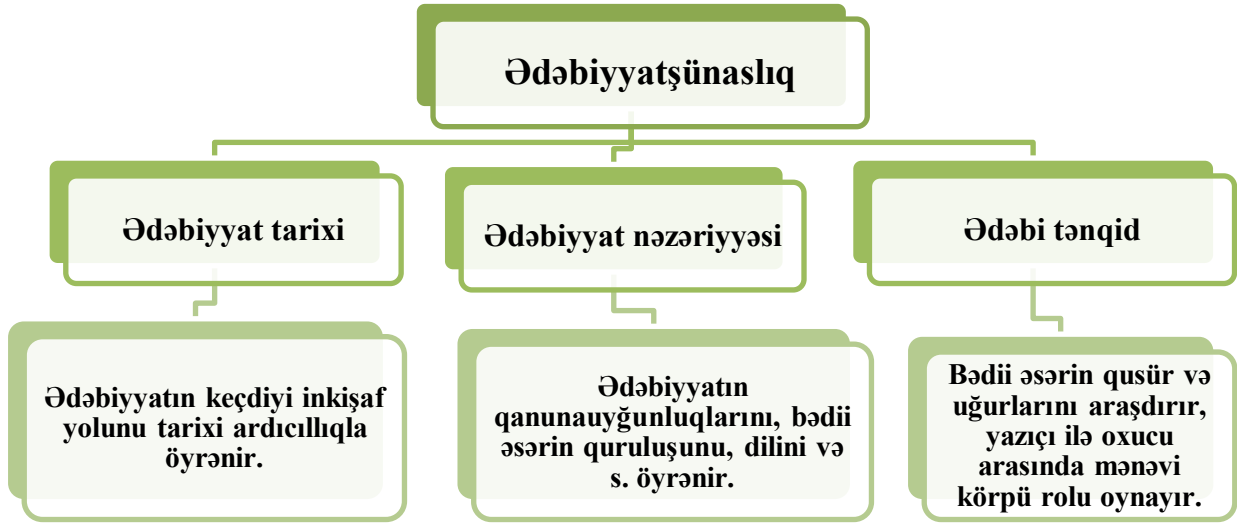
Konka yolunun qarını kürüyənlər bir uşaq meyiti tapdılar. Donmuş, taxtaya dönmüşdü. Buzlamış saçları üzünə yapışmışdı. Bütün sifəti buz qatı ilə örtülmüşdü. Qolları qoltuqlarına bükülüb qalmışdı. Baxanların ürəyi xarab olurdu. Yiyəsiz bir uşaq olduğu ilin bu vaxtında əynindəki qədək paltardan bəlli idi. Ona görə yiyəsini axtarmadılar, qəriblər qəbiristanına apardılar..

Mövzu: Kasıb insanların ağır həyat tərzini

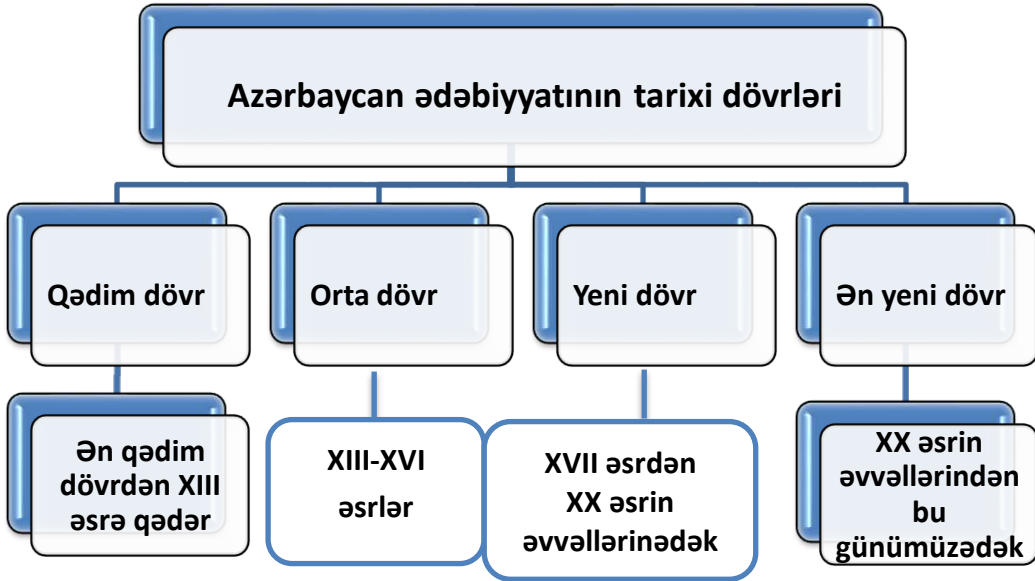
İdeyası: Yoxsulluğun və haqsızlığın acı təzahürlərinin nəticəsi

VIII Sınıf

Ədəbiyyat insanın arzu və istəklərini, düşüncələrini obrazlı şəkildə əks etdirən söz sənətidir. Bu sənətin mahiyyətindən, qanunlarından bəhs edən elm **ədəbiyyatşünaslıq** adlanır. Ədəbiyyatşünaslıq elminin üç sahəsi var:

Ədəbiyyat əsrdən əsrə, nəsildən nəsle keçdikcə məzmun və formaca zənginləşmiş, hər bir dövr ədəbiyyatda ictimai-siyasi, mədəni hadisələri ilə müəyyən izlər buraxmışdır. Məhz bu, ədəbiyyatın dövrləşdirilməsini zəruri etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi dövrləşdirilməsi aşağıdakı bölgü üzrə qəbul edilmişdir:

QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Ən qədim zamanlarda yaranmış ədəbiyyat və mədəniyyət nümunələrinin çoxu dövrümüzə gəlib çatmamışdır.

Dövrün mühüm ictimai-siyasi, ədəbi hadisələri:

- ❖ VII əsrdə Azərbaycan ərəblər tərəfindən işğal edildi. Bu, ədiblərimizin ərəb dilində yazıb-yaratmalarına səbəb oldu;
- ❖ XI əsrin ortalarından Azərbaycanda fars dilində yazmaq ənənəsinin əsası qoyuldu; Hökmdarların fars dilinə qayğısı, bu dilə üstünlük verməsi bu ənənənin bir neçə əsr davam etməsi ilə nəticələndi;
- ❖ XI-XII əsrlərdə yazılı ədəbiyyat, əsasən, saraylarda formalaşmışdı;
- ❖ Ən geniş yayılmış janr qəsidə janrı idi (mədhiyyə);

Bədii ədəbiyyatda müraciət olunan mövzular:

- ❖ Hökmdarların tərifı;
- ❖ Məhəbbətin tərənnümü;
- ❖ Təbiətin tərənnümü;
- ❖ Əmək adamlarına, peşə sahiblərinə rəğbət;
- ❖ Zəmanə hökmdarlarından narazılıq;

Dövrün güdrətli sənətkarları:

- ❖ Qətran Təbrizi (1012-1088)
- ❖ Nizami Gəncəvi (1141-1209)
- ❖ Əfzələddin Xaqani (1126-1199)
- ❖ Məhsəti Gəncəvi (XII)

Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatında möhtəşəm xalq yaradıcılığı nümunəsi:

- ❖ “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı

QAZAN BƏYİN OĞLU URUZ BƏYİN DUSTAQ OLDUĞU BOY

Bir gün Ulaş oğlu Qazan bəy yerindən durmuşdu. Qara yer üzərində otaqlarını tikdirmişdi. Min yerdə ipək xalça döşəmişdi. Hündür alaçıq göy üzünə dirənmişdi. Doxsan dəstə gənc oğuz məclisinə toplaşmışdı. Ağız böyük şərab küpləri ortalığa qoyulmuşdu. Doqquz yerdə kef məclisi qurulmuşdu. Qızıl qədəhlər, sürəhilər düzülüşdü... Ulaş oğlu Salur Qazan qızılı sapla tikilmiş çadır-otaqlar, qatar-qatar dəvələr bağışlayırdı. Oğlu Uruz qarşısında yay kimi söykənib durmuşdu. Sağ yanında qardaşı Qaragünə oturmuşdu. Sol yanında dayısı Aruz oturmuşdu.

Qazan sağına baxdı, qah-qah güldü. Soluna baxdı, çox sevindi. Qarşısına baxdı, oğlu Uruzu gördü. Əlini əlinə çalıb ağladı. Oğlu Uruza bu iş xoş gəlmədi. İrəli gəldi, diz çökdü. Çağırır atasına söyləyir, görək, xanım, nə söyləyir:

Ünüm ünlə mənim, sözümlü dinlə, ağam Qazan!

Sağına baxdın, qah-qahla güldün.

Soluna baxdın, çox sevindin.

Qarşıya baxdın, məni görüb ağladın.

Səbəbi nədir, söylə mənə,

Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

... Qazan bəy qızardı. Oğlanın üzünə baxdı. Çağırır söyləyir. Görək, xanım, nə söyləyir:

Bəri gəl, qulunum oğul!

Sağ tərəfə baxanda mən

Qardaşım Qaragünəm gördüm, -

Baş kəsib - qan tökübdür, haqqın alıb, ad qazanıbdır.

Sol tərəfə baxdıqda dayım Aruzu gördüm, -

Baş kəsib - qan tökübdür, haqqın alıb, ad qazanıbdır.

Qarşıma baxanda səni gördüm,

On altı yaşın oldu,

Bir gün ola, düşüb öləm, sən qalarsan;

Yay çəkməmişən, ox atmamısan,

Baş kəsməyibsən, qan tökməyibsən.

Qanlı Oğuz yurdunda bir mükafat almayıbsan.

Sabahkı gün vaxt gələr, mən ölüb sən qalanda taxt-tacımı birdən sənə verməzlər,
- deyə sonumu andım, ağladım, oğul! - dedi.
Uruz burada söyləmiş, görəlim, xanım, nə söyləmişdir:

A bəy baba!
... Hünəri oğul atadanmı görər, öyrənər,
Yoxsa atalar oğuldanmı öyrənir?
Sən məni götürüb haçan kafir sərhədinə çıxardın,
Qılınc çalıb bas kəsdin?
Mən səndən nə gördüm ki, nə öyrənir? - dedi.

Qazan bəy əlini əlinə vurub qah-qah güldü. Dedi: "A bəylər, Uruz yaxşı deyir. Siz yeyiniz-içiniz, söhbətinizi eləyin. Mən bu oğlanı götürüb ova gedim. Yeddi günlük azuqə ilə çıxacaq. Ox atdığım yerləri, qılınc çalıb baş kəsdiyim yerləri göstərim. Kafir sərhədində Cızıqlara, Ağlağana, Göyçə dağına götürüb aparım. Sonra oğlana gərək olar, a bəylər!"

Qonur atını çəkdi, mindi. Donu qaş-daşla bəzənmiş üç yüz igidi seçdi, öz dəstəsinə qoşdu. Uruz da qırx ala gözlü igidini özü ilə apardı. Qazan oğlunu götürüb uca dağlar üzərinə ova çıxdı. Ov ovladı, quş vurdu. Ceyran-cüyür yıxdı. Hündür və gözəl göy çəmənlikdə çadır qurdu. Bir neçə gün bəylər eləcə yeyib-içdi.

Sən demə, Baş açığın Dadiani qalasından, Aqsaqa qalasından kafirin casusu bunları görüb təkura dedi: "Hey, nə oturursan? İtini ulatmayan, pişiyini miyoldatmayan alplar başçısı Qazan öz oğlu ilə sərxoş olub yatır".

On altı min qara donlu kafir ata mindi. Qazanın üzərinə irəlilədi. Baxıb gördülər altı böyük toz endi. Kimi dedi: "Ceyran tozudur", kimisi dedi: "Düşmən gəlir". Qazan dedi: "Ceyran olsaydı, bir, ya iki böyük olardı. Bilin ki, bu gələn düşməndir". Toz yarıldı, gün kimi parıladı, dəniz kimi çalxalandı, meşə kimi qaraldı. On altı min ip üzəngili, keçə papaqlı, azğın dinli, quzğun dilli kafir gəlib çıxdı. Qazan Qonur atını çəkdi, mindi. Oğlu Uruz bədöy atının cilovunu çəkib oynatdı, onun qarşısına gəldi, dedi:

Bəri gəl, ağam Qazan!
Dəniz kimi qaralıb gələn nədir?
Od kimi işarıb, ulduz kimi parlayıb gələn nədir?
Öz dilinlə beş kəlmə xəbər ver mənə,
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Qazan dedi:

Bəri gəl, aslanım oğul!
Böyük dəniz kimi qaralıb gələn kafirin qoşunudur.
Gün kimi parlayıb gələn kafirin papağındakı işıqdır.
Ulduz kimi işarıb gələn kafirin nizəsidir.
Azğın dinli yağdır, düşməndir, oğul!

Oğlan dedi:

- "Yağ" deyəndə nəyə deyirlər?"

Qazan dedi:

- "Oğul, ona görə yağ deyirlər ki, biz onlara yetsək, öldürərik; onlar bizə yetsə, öldürərlər".

Uruz burada söyləmişdir. Görək, xanım, nə söyləmişdir:

Bəri gəl, ağam Qazan!
Qalxıb yerimdən bədöy atımı saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, böyük meydanda səyirdim mən sənə üçün!
Uzaq vuran sür nizəmi saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, qarınlara-kökslərə sancım mən sənə üçün!
Böyük, iti polad qılıncımı saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, kafir başını kəsdirim sənə üçün!
... Qırx igidimi saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, kafir başını kəsdirim sənə üçün!
Aslan adı saxlayırdım sənə üçün.
Kafirlə əlbəyaxa tutaşım mən sənə üçün!
Ağız-dildən bir neçə söz söylə mənə!
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Qazan burada söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:

Oğul, oğul, ay oğul!
Səsimi eşit, sözümlü dinlə!
O kafirin atdığı üç oxdan biri boşa çıxmaz oxçusu olur.
"Hay" demədən başlar kəsən cəlladı olur.
Adam ətindən qovurma edən aşpazı olur.

Bu sən deyən düşmən deyil.
Mən yerimdən qalxıb durum,
Qonur atın belinə qoy mən minim,
Böyük, iti polad qılıncı mən çalım,
Azğın dinli kafirdir, başlarını kəsim.
Dönə-dönə savaşıma, dönə-dönə döyüşüm.
Qılınc çalıb baş kəsməyi gör, öyrən.
Başın bəlaya düşsə, gərəyin olar...

Uruz burada söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:

A bəy ata, eşidirəm,
Ərəfatda erkək quzu qurban kəsmək üçündür.
Ata oğul qazanar ad üçün,
Oğul da qılınc qurşanar ata qeyrəti üçün,
Mənim də başım qurban olsun sənin üçün.

Qazan burada söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:

Oğul, oğul, ay oğul!
Düşmən arasına girib baş kəsməyibsən.
Adam öldürüb qan tökməyibsən.
Ala gözlü qırx igidi götür özünlə,
Köksü gözəl dağ başına çıx,
Mənim necə savaşıra q döyüşdüyümə,
Həm bax, öyrən, həm bizə göz olub, pusquda dur!

Uruz atasının sözünü sındırmadı. Geri döndü, yoldaşlarını da götürüb uca dağların başına çıxdı. O zamanlar oğul ata sözünü iki eləməzdi. İki eləsəydi, o cür oğulu qəbul etməzdilər. Uruz süngüsünü gen yaxasından keçirib yerə sancdı, durdu.

Qazan bəy gördü ki, kafir yaxınlaşdı. Atından endi, təmiz suda yuyundu. Ağ alını yerə qoydu, iki rükət namaz qıldı. Adı gözəl Məhəmmədi yada saldı. Qara dinli kafirin gözünə qaranlıq çökürdü. Hayqırıb at sürdü, irəli gedib qılınc vurdu...

Uruz baxa-baxa cuşa gəldi. Dedi: "Bəri gəlin, qırx yoldaşım. Görürsünüz ki, ağam Qazan baş kəsdi, qan tökdü. Məni sevən igidlərim, nə durmusunuz, düşmən qoşununun bir ucuna hücum edək". Qaracığı atını oynatdı. Uruz kafirin sağ cinahına at sürdü. Sağlı-sollu düşməni yaxşıca dağıtdı. Sanki dar yolda dolu düşdü, ya qaz sürüsünə şahin girdi. Kafirin bir cinahı basıldı. Azğın dinli kafir əldən düşüb ox atmağa başladı. Qaçanlardan biri Uruzun bəddöy atını oxladı. At yıxıldı. Kafirlər qayıdıb Uruzun üstünə düşdülər. Uruzun qırx igidi atdan endi... Qılınc siyirdilər. Uruzun üstündə çox vuruşdular. Lakin çoxluq qorxudur, dərinlik batırır. Piyadanın ümidi olmaz. Uruza sağdan-soldan hücum etdilər, qırx yoldaşını şəhid etdilər. Oğlanın üstünə düşüb tutdular. Qollarını bağladılar. Üzü üstə salıb sürüdülər. Ağ ətindən qan çıxınca döydülər. "Ata" deyə ağlatdılar, "ana" deyə inlətdilər. Əli bağlı, boynu bağlı, üzü üstə salıb sürüyərək apardılar. Uruz dustaq oldu.

Qazanın xəbəri yox. Elə sandı ki, düşmən basılıb. Atın yüyənini döndərüb geri qayıtdı. Gəldi, oğlanı qoyduğu yerdə tapa bilmədi. "A bəylər, oğlan hara getmiş ola?" - dedi. Bəylər dedilər: "Oğlan quş ürəkli olur. Qaçıb anası yanına getmişdir". Qazan əsəbiləşdi, geri döndü. Dedi: "Bəylər, Tanrı mənə bir fərsiz oğul vermişdir. Gedək, onu anası yanından götürək, qılıncı parçalayaq, altı parça edək, altı yolun ayrıcına ataq. Bir daha kimsə çöllük yerdə yoldaş qoyub qaçmasın!" Sonra Qonur atını dizləri ilə vurub yola düşdü...

Xan qızı Boyu uzun Burla xatun Qazanın gəldiyini eşitdi. Atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirdi. "Oğlancığının ilk ovudur, ovu qanlı oğuz bəylərini qonaq edim!" - dedi. Xan qızı gördü ki, Qazan gəlir, özünü yığışdırıb yerindən cəld durdu... Qazanın qarşısına gəlib üzünə sarı baxdı. Sağına-soluna göz gəzdirdi. Oğlu Uruzu görmədi. Qara bağı sarsıldı, ürəyi yerindən oynadı, qara qıyma gözləri qan-yaşla doldu. Qazana söyləmiş, görək, nə söyləmiş:

Bəri gəl, Salur bəyi, Salur yaraşığı,
Başımın bəxti, evimin taxtı!
Xan atamın kürəkəni,
Xanım anamın sevimlisi,
...İgid bəyim Qazan!
Qalxıb yerindən sən durdun,
Oğlunla gözəl qara yallı Qazlıq atını mindin.
Boynu uzun vəhşi ceyranı vurub yıxdın,
Sən atını yüklətdin, geri döndün.

İki getdin, bir gəlirsən, balam hanı?
...Asılan uçurum qayalardan,
Qazan, oğlumu uçurdunmu?
Qamışıqların aslanına yedirdinmi?
Ağ əllərini qollarından bağlatdınmi?
Dörd yanına baxdırdınmi?
Dil-damağını qurutdunmu?
Qara gözündən acı yaşını axıtdınmi?
"Xanım ana! Bəy ata!" - deyib ağlatdınmi?

Bir daha söyləmiş:

Qarşı yatan uca dağdan
Bir oğul uçurdunsa, de mənə,
Külünglə yıxdırım!
Coşğun axan yürək sudan
Bir oğul axıtdınsa, de mənə,
Mənbəyini-mənsəbini dağdım!
Azğın dinli kafirlərə
Bir oğul tutdurdunsa, de mənə;

Xan atamın mən yanına gedim,
Böyük qoşun, bol xəzinə alım,
Yaralanıb Qazlıq atımdan enməyincə,
Ətəyimlə alca qanımlı silməyincə,
Qol-bud olub yer üzünə düşməyincə,
Bircə oğlumun xəbərini almayınca
Kafir yollarından dönməyəlim

Oğlanın anası belə dedikdə Qazanın ağı başından getdi. Qara bağı sarsıldı, ürəyi yerindən oynadı. Qaranlıq çökmüş gözləri qan-yaşla doldu. Dedi: "Əzizim, oğul gəlsəydi, səndən soruşardımı? Qorxma, fikir eləmə, ovdadır. Ovda qalan oğul üçün qəmlənmə! Mən Qazana yeddi gün möhlət ver! Yerdə isə, oğlumun yerdən çıxarım, göydə isə, göydən endirim. Tapa bildim, tapdım, tapa bilməsəm, Tanrı verdi, Tanrı aldı, neynəyək? Gəlib sənənlə birlikdə qara şivən qopararıq".

Xan qızı dedi: "Qazan, oğlanın ovda olduğuna onda inanaram ki, yorğun atınla, kütləşmiş nizənlə ardına düşsən".

Qazan geri döndü. Gəldiyi yol ilə də geri çapdı. Gecəni gündüzə qatdı. Oğlanın anası duymadan əlaltı buyurdu: "Doxsan dəstə gənc oğuz ardımca gəlsin! Bəylər, bilin ki, Uruz dustaqdır", - dedi.

... O yerə gəldi ki, düşmən basılmışdı. Gördü oğlanın ala gözlü qırx igidi qırılmışdır. Oğlanın bədöy atı oxlanmış yatır. Meyitlər arasında oğlunu tapmadı. Qızıl dəstəkli qamçısını tapdı. Yəqin bildi ki, oğlu kafirlərə dustaqdır, ağıladı:

Uca dağımın zirvəsi oğul!
Coşqun sularımın daşqını oğul!
Qocalığımda itirdiyim təkə oğul! - dedi, - hönküdü.

Kafirin izinə düşdü. Kafir Dərbənddə sakin olmuşdu. Oğlana qara yapıncı geydirmişdilər. Eşikdə, qapı ağzında üzü üstə qoymuşdular. Girən-çıxan ayaqlayırdı. Fikirləşirdilər: "Köhnə düşmən əlimizə düşmüşkən əzabla öldürək!"

Qazan bəy yetişdi. Qonur atını oynatdı. Kafirlər Qazanın gəldiyini görüb təşvişə düşdülər. Kimi at minir, kimisi zirehli paltar geyir. Oğlan başını qaldıraraq soruşdu: "A kafir, nolub?". Kafir dedi: "Atan gəlib, tutmaq istəyirik". Oğlan dedi: "Aman, ay kafir, aman! Tanrının birliyinə şübhə yoxdur!"

Kafirlər oğlana aman verdilər. Əlini-gözünü açdılar. Oğlan atasına qarşı gəldi, söylədi, görək, nə söylədi:

Bəri gəl, a bəy ata!
Haradan bildin dustaqlığı?
Ağ əllərimin arxamda bağlandığını?
Ağ boynuma qıl sicimin taxıldığını?
Qaragözlü igidlərimin qırıldığını?
Sən gəlincə, ata, kafirlər danışdılar:
"Qonur atlı Qazanı tutun,
Ağ əllərini, qollarını bağlayın.
Səs-səmirsiz gözəl başını kəsin,

Alca qanımlı yer üzünə tökün.
Oğlu ilə özünü bir yerdə öldürün,
Ocağını söndürün!" - deyə söylədilər.
Xan ata, qorxuram səyirdərkən
Qonur atını sürüşdürəsən,
Vuruşarkən özünü tutdurasan,
Xəbərsizcə gözəl başını kəsdirəsən.
Ağbirçəkli anamı "oğul" deyərəkən
"Başım baxtı Qazan" deyə ağıladasan.
Qayıdaraq, ata, geriye dön!

Oğlan bir daha söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:

Qarşı yatan uca dağlar
Salamat olsa, el yaylar.
Aşqın-daşqın sellər, sular
Salamat olsa, axar-çağlar.
... Sən sağ ol, anam sağ olsun!

Sür atını, qızıl tağlı evinə get!
Qarıcıq olmuş anamın ümidi ol!
Qaragözlü bacımı ağılatma!
Qarıcıq olmuş anamı sızlatma!
Ata ölsə oğul üçün, eyibdir.
Yaradana and verirəm səni, ata!
Qayıdaraq geriye dön, evinə get!
Qoca anam qarşılayıb soruşsa, ata, doğru xəbər ver.
Sənin oğlunu gördüm, de!
... Ağır buxov topuğumu döyənək edib, de!
Yanmış arpa çörəyi, acı soğandır yeməyi, de!
Bir ay yola baxsın, gəlməsəm, iki ay baxsın!
İki ayda gəlməsəm, üç ay baxsın!
Üç ayda gəlməsəm, o vaxt bilsin ölmüşəm.
... Mənim anam göy geyinib qara sarınsın!
Qalın Oğuz elində yasımı tutsun!
Mənim başım sənənlə yolunda qurban olsun!
Geri dön, ata!

Allah sizə məndən yaxşı oğul verər.
Anam mənə halal etsin ağ südünü,
Vuruşma sən, qayıt, ata, qayıt geri!

Qazan burada söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş, demişdir:

Oğul, oğul, ay oğul!
Qarşımdakı uca dağımın zirvəsi oğul!
Güclü belimin qüvvəti, canım oğul!
Qaranlıq gözlərimin işığı oğul!
Dan söküləndə yerimdən səninçün durmuşam.
Qonur atı çaparaq səninçün yormuşam.

, bala?...

Qazan yenə dedi:

Qarşındakı uca dağlar
Qurusa, otu bitməz, el yaylamaz!
Axıntılı gözəl sular
Qurusa, aşib-daşmaz.
Atan qoca, anan qarı,
Səndən yaxşı Allah bizə oğul verməz.
Versə belə, sənin yerini tuta bilməz.

... Oğul, burdan qayıdaraq evə getsəm,
Ağca üzlü anan gəlib "oğul" desə,
Deyimmi ki, ağ əlləri arxasında bağlıdır?
Deyimmi ki, qıl örkən də ağ boynuna taxılıdır?
Deyimmi ki, necə səni yüyürdülər ayaqla?
Onda mənim bəs namusum hara getsin, de

Qonur atından yerə endi, axıb gedən təmiz suda yuyundu. Ağ alını yerə qoydu. Namaz qıldı, ağladı. Qadir Tanrıdan hacət istədi. Məhəmmədə salavat çəkdi. Dəvə kimi kükrədi. Aslan kimi nəre çəkib hayqırdı. Kafirlərə yalnız hücum etdi, at sürüb qılinc vurdu. Dönə-dönə yaxşıca vuruşdu. Kafiri məğlub etmək istədi, bacarmadı. Bir saat ərzində atla üç dəfə hücum etdi. Birdən göz qapağına qılinc toxundu. Qara qanı şoruldayıb gözüne töküldü. Özünü xəlvət yerlərə saldı. Görək indi Yaradan neynəyir.

Boyu uzun Burla xatun oğlunu andıqca qərarı qalmadı. Qırx incə belli qız-oğlanla Qara ayğırını mindi. Böyük qılincına qurşandı. "Başımın tacı Qazan gəlmədi", - deyə izinə düşüb getdi. Gəlib-gəlib Qazana yaxınlaşdı. Qazan öz arvadını tanıya bilmədi. Dedi:

Qara ayğırın cilovunu mənə ver, igid!
Ayaq saxla, üzümə bax bir, igid!
Altındakı qara ayğırını mənə ver, igid!
Əlindəki sür nizəni,
Yanındakı göy polad silahı mənə ver, igid!
Bu günümdə kömək ol mənə!
Qala-ölkə verim sənə!

Burla xatun dedi:

... Qalxıb yerindən duran Qazan!
Qaragöz atın belinə yatan Qazan!
Uca dağımı yıxan Qazan!
İri kölgəli ağacımı kəsən Qazan!
... Xan qızını - halalını tanımayır gözün sənin!
Nə olmuşdur sənə belə, huşunumu itirmisən?
Çal qılincini, çatdım, Qazan! - dedi.

Bu zaman Oğuz igidləri bir-bir yetişdi. Görək, xanım, kimlər yetişdi:

... Acığı tutanda qara daşı kül eləyən, qara bıçını boynunun ardında düynləyən, Qazanın qardaşı Qaragünə çaparaq yetdi: "Çal qılincini, qardaş Qazan, çatdım!" - dedi.

Onun ardınca görək, xanım, kimlər yetişdi:

Dəmir qapı Dərbənddəki dəmir qapını alan, altmış tutamlıq böyük nizəsinin ucunda igidləri böyürdən, Qazan kimi pəhləvanı bir savaşa üç dəfə atından yıxan Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz çapar yetdi: "Çal qılincini, ağam Qazan, çatdım!" - dedi.

Onun ardınca, görək, xanım, kimlər yetdi:

Parasarı Bayburd hasarından sıçrayıb aşan, atı böyük gəlin otağının qarşısına gələn, Qalın Oğuzun sevimlisi, Qazan bəyin dostu, silahdaşı Boz ayğırılı Beyrək çaparaq yetdi: "Çal qılincini, xanım Qazan, çatdım!" - dedi.

Onun ardınca görək kimlər yetişdi:

... Qalın Oğuz bəylərini bir-bir yıxan Qazılıq qoca oğlu Yeynək bəy çaparaq yetdi: "Çal qılincini, ağam Qazan, çatdım!" - dedi.

Onun ardınca görək kimlər yetişdi:

İyirmi dörd Oğuz elini tərif edən Dəli Dondaz yetdi.

Onun ardınca min nəfərini başçısı Düyər yetdi. Onun ardınca minbaşı Bügdüz Əmən yetdi. Onun ardınca doqquz tayfanın başçısı Aruz yetdi. Saydıqca Oğuz bəyləri tükənən deyil.

Qazanın bütün bəyləri yetdi, ətrafına yığıldılar. Təmiz suda dəstəmaz aldılar. İki rükət namaz qıldılar. Adı gözəl Məhəmmədə salavat gətirdilər. Cəsərlə kafirin üstünə at saldılar, qılınc çaldılar.

O gün ciyərli, cəsur igidlər bəlli oldu. O gün namərdlər gizlənməyə yer axtardı. Bir qiyamət savaşı oldu, meydan dolu baş oldu. Bir qiyamət günü oldu, bəy nökdən, nökdər bəyden ayrıldı.

Oğuz bəyləri ilə Dəli Dondaz sağdan birinci hücum etdi. Cəsur igidlərlə Qarabudaq soldan hücum etdi. Qazan öz düşmən qoşununun mərkəzinə hücum etdi. Təkur ilə Şöklü Məlik çatdı. Böyürdüb atdan saldı. Al qanını yer üzünə tökdü.

Sağ tərəfdə Dondaz Qara Tükənə qarşı gəldi. Qılınclayıb yerə saldı. Sol tərəfdə Buğacıq Məlikə qarşı Qarabudaq gəldi. Nizəsi ilə sancıb yerə saldı, bir anda başın kəsdi.

Boyu uzun Burla xatun kafirin qara bayrağını qılıncladı, yerə saldı. Təkur basıldı, qalan düşmənlər qaçdı. Dərələrdə kafirlər qırıldılar. On beş min kafirdən kimi qırıldı, kimisi tutuldu.

Qazan oğlunun yanına gəldi. Atından düşüb əllərini açdı. Ata ilə oğul qucaqlaşdıb görüşdülər. Oğuzlardan üç yüz igid şəhid oldu. Qazan öz oğlunu xilas edib geri döndü. Vuruş uğurlu oldu. Oğuz bəyləri sevindilər...

Qazan Ağca Qala Sürməliyə gəlib qırx otaq tikdirdi. Yeddi gün, yeddi gecə yemək-içmək oldu. Qırx evli qul ilə qırx cariyəni oğlunun başına çevirib azad elədi. Qəhrəman igidlərə qala, ölkə verdi, cübbə-çuxa verdi. Dədə Qorqud gəldi, qopuz çaldı. Bu oğuznaməni düzdü-qoşdu. Belə dedi:

İndi hanı o dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənim deyənlər?
Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya!

Xeyir-dua verək, xanım!

Yerli uca dağın yığılmasın!
Kölgəli iri ağacın kəsilməsin!
... Vuruşanda iti polad qılıncın gödəlməsin!
Allah verən ümidin üzülməsin!
Axır gündə arı imandan ayırmasın!
Ağ alınımızı yerə qoyub beş kəlmə dua etdik, qəbul olunsun!
Ulu Tanrı yığışdırsın, saxlasın günahımızı,
Adı gözəl Məhəmmədə bağışlasın, xanım, hey!!!

Boyda iştirak edən oğuz igidləri: Qazan xan, Uruz, Aruz qoca, Dəli Dondaz, Bamsı Beyrək, Qaragünə, Qarabudaq, Yeynək, Dəli Tondaz, Bügdüz Əmən, Düyər

Qeyd: Bu boyda Qazanın həyat yoldaşı Burla xatun da iştirak edib.

Düşmən obrazları: Təkur, Şöklü Məlik, Buğacıq Məlik

Boyun ideyası: Övlad tərbiyəsi, yetişməkdə olan gənc nəsə igidlik, yurdsevərlik, Oğuz elinə məhəbbət aşılamaq;

XAQANI ŞİRVANI (1126-1199)

XII əsrdə yaşayıb-yaratmış Xaqani Şirvani humanist poeziyanın Nizamiyəqədərki ən qüdrətli nümayəndəsi hesab olunur. **Fars dilində** yazıb-yaratmış şair bir müddət saraylarda yaşayıb hökmdarları mədh edən əsərlər yazsa da, daha sonra o mühitdən uzaqlaşmış, dövrünün çatışmazlıqlarını tənqid edən əsərlər yazmışdır. Yaradıcılığında **gəncliyə rəğbət** hissi aparıcıdır.

GƏNCLƏRƏ NƏSİHƏT (İxtisarla)

Fitnə törətmə, ey fitnəkar cavan!
Fitnədir elləri dərdlərə salan.

Cana məlhəmsə də vəfa, etibar,
Fitnəkarlıq edər onu tarimar.

Hiylə - oğurluqdur, xoşsa əvvəli,
Oğrunun axırda kəsilər əli.

Nifaq xəstəsisən nə qədər ki sən,
Əlac saymaqdan da ziyan görərsən.

Vəfa küçəsində ev tut, yəqin bil:
Vəfa mənzilidir ən yaxşı mənzil.

Bu gün yoxdursa da kimsədə vəfa,
Vəsiyyət edirəm, olma bivəfa.

Çalış, az dostluq et, etsən də əgər,
Dostluqda möhkəm ol, sözdə mötəbər.

Dostu qovanları alma yanına,
Yoxsa gözün ağlar bu əhvalına.

Dostun haqlı vursa birini zinhar,
Demək ki, layıqdir, çıxma havadar.

Dost müttəhim edib, kimi etsə rədd,
Qardaşın olsa da, önünə çək sədd.
Qırsa bir budağı dost hirsənərək,
O, cənnət ağacı olsa da, əl çək.

Dostun əkdüyü gül olsa da tikən,
Çıxarıb yerindən onu atma sən.

Həqq yolunda çalış o qədər ki, həqq
Razi qaldığını biləsən mütləq.

Bir kiçik adama nəvaziş etsən,
Sənin böyüklüyün getməz əlindən.

Razılıq etsə də səndən bir nadan,
Onun tərifiyə aldanmayasan.

Sən onu öydükcə, o lovğalanar,
Özünü yoldaş yox, əmioğlun sanar.

Daha boyun qoymaz işə, xidmətə,
Lovğalar yabançı olur hörmətə.

Boyun böyüklüyü deyildir gərək,
Hümmət böyük olsun, bir də ki ürək.

Dünyada ağıltək bir ustad varmı?
O, bir qul yanında şagird olarmı?

Sənətdə tək olan bu Xaqanidən,
Gəl incə mənalı fikir eşit sən.

Qorun pis adamdan, anla ki, onlar,
Əqrəbtək kor olar, ilantək lal, kar.

“Gənclərə nəsihət” əsərinin:

Mövzusu: Tərbiyə.

İdeyası: Fitnəkarlıqdan uzaqlaşib, dostluqda sabitqədəm, vəfalı olmaq, rəzil keyfiyyətlərdən təmizlənilib fəzil keyfiyyətlərə - mehribanlıq, hünər, mərdlik, nəvaziş kimi ali hislərə yiyələnməyə çağırış.

Janrı: Məsnəvi (Məsnəvinin qafiyə quruluşu: aa, bb, cc...)

Vəznı: Əruz

Qeyd: Şair son beytdən əvvəlki beytdə öz təxəllüsünü işlətmişdir.

NİZAMİ GƏNCƏVİ

(1141-1209)

Yaxın və Orta Şərqi poeziyasına dərin humanizm məzmunu gətirən, ona yeni bir istiqamət verən Nizami öz yaradıcılığında insan ləyaqətinin uralığını, haqsızlıq və zülmə etirazı ön plana çəkmişdir.

Həm **lirik**, həm də **epik** növdə yazıb-yaratmışdır.

SULTAN SƏNCƏR VƏ QARI

(İxtisarla)

Zülm edib bir qarıya çox uddurmuşdular qan,
O da Sultan Səncərin tutaraq yaxasından
Dedi ki: – Səndə insaf az görmüşəm, qulaq as!
Səndən gördüyüm zülm əsla hesaba sığmaz.
Bir kefli darğa gəlib evimdə məni söydü,
Salıb təpik altına doyunca döydü, döydü.
Mən günahsız qarının saçlarına atdı əl,
Üzü üstə sürüdü evdən çölə əlbəəl.
Camaat arasında söyüb məni qudurdu,
Evimin qapısına zülmün möhrünü vurdu.

Dedi: – Ey qozbel qarı, söylə, filan gecədə
Filankəsi kim vurdu yaşadığın küçədə?
Evimi çox axtardı: Qatil hardadır? – deyə,
Ey padşah, bu həqarət sığarmı yerə, göyə?
Darğanın sərxoşluğu olmuş bu işə maya,
Bəs niyə mən yazığı salır qisma-boğmaya?
Vilayəti soyarkən padşahın adamları,
Cinayətkar olarmı bunda məgər bir qarı?
Bu zülmə əl atarkən darğa xalq görə-görə
Mənim ismətim, sənin ədlin salınmış yerə.

Bu yaralı sinəmdən bir də axıtdılar qan,
 Özümü itirmişəm, qalmamışdır məndə can.
 Ey şah! Dada çatmasan, olurkən qəlbim kabab,
 Qiyamətin günündə çəkilər səndən hesab.
 Ah, səndə nə ədalət, nə mərhəmət görürəm,
 Mən səndə sonsuz zülüm və əziyyət görürəm.
 Rəiyyətə hər zaman kömək etməli padşah,
 Səndən xarlıqdır gələn bizə, ol bundan agah.
 Bir hünər deyil almaq yetimlərin malını,
 Buna mərdlik deməzlər, düşün işin dalını.
 Çapdırıb qarıları, qırdırma gəl acından,
 Onların gəl utan bir qar kimi ağ saçından.
 Sən bir qulkən edirsən padşahlıq iddiası;
 Azğınsan, şah deyilsən, sənsən doğuran yası.
 Padşah öz ölkəsini görmək istəsə abad,
 Etsin rəiyyətini gərək məsud, gərək şad.
 Ta ki hamı hökmünə etsin hörmət, əysin baş,
 Könüllər onu bilsin özünə bir dost, sirdaş.
 İşlərlə aləmi alt-üst eyləmişən sən,
 Söylə bir, özlüyündə nə hünər göstərmisən?
 Bir zamanlar türklərin çox yüksəkdi dövləti,
 Bəyənildi hər yanda ölkəsi, ədaləti.

Zalımlığın bəllidir, işin-peşən talandır,
 Sən ki hindli quldursan, türk olmağın yalandır.
 Dağıldı şəhərlinin evi səninin əlinlə,
 Əkinçinin xırmanı dənsiz qaldı səninlə.
 Ölümün dəhşətindən qorxub bir hesab apar,
 Növbə sənə də çatır, əlini eylə hasar.
 Ədalət çırağıdır yolunda, olma naşı,
 Bu günündür sabahın ən məhraban yoldaşı.
 Qarıları sözlənlə şad et, sevdin özünü,
 Sən bu qoca qarının unutma gəl sözlünü.
 Çəkin, çarəsizlərin dağıtma var-yoxunu,
 Bəlkə, o qəmlilərin yeməyəsən oxunu.
 Sən ki hər bir bucağa ox atırsan bu qədər,
 Acların qarğıışından, söylə, qafilsən məgər?
 Unutma ki, aləmi açmağa bir açarsan,
 Dünyada zülm etməyə yaranmış məgər insan?
 Sən hökmdar olmusan, yetişsən haraya,
 Daim məlhəm qoyasan vurulan hər yaraya.
 ... Hər zaman rəiyyətin diləyinə qulaq as,
 Ürəkdən məzlumların ürəyinə qulaq as.
 Çox danışdın, qalx, yetər bu şairlik ilhamı,
 Qana dönmüş qəlbinə qan qoymuşdur Nizami.

Lügət

Darğa – 1) şəhər, mahal və ya vilayət hakimi; 2) bazar keşikçilərinin başçısı
 Həqarət – hörmətsizlik, təhqir; alçaldıcı, heysiyyətə, mənlüyə toxunan hərəkət, söz
 Ədl – haqq və düzgünlük, insaf, mürüvvət
 Rəiyyət – bir dövlətin tabeliyində olanlar, təbəə
 Məsud – xoşbəxt, bəxtiyar, səadətli

“Sultan Səncər və qarı” əsərinin:

Mövzusu: Bir qarının Sultan Səncərə ölkədəki vəziyyətdən şikayəti, başına gətirilən haqsızlığa etirazı

İdeyası: Yoxsulun, gücsüzün, əmək adamının, kimsəsizin haqqının tapdalanmasına etiraz, gec-tez zalımın cəzasına çatacağına inam, sadə adamlara sevgi, sayğı, ədalətli hökmdar arzusu

Janrı: Məsnəvi

Vəzni: Əruz

Qeyd: “Sultan Səncər və qarı” əsəri Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” poemasında 4-cü məqalətə aid (Padşahın rəiyyətə qayğı göstərməsi haqqında) hekayətdir.

ORTA DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Dövrün mühüm ictimai-siyasi, ədəbi hadisələri:

- ❖ Ana dilində ədəbiyyatın ilkin nümunələri meydana gəldi; XIII əsin birinci yarısında yazıb-yaratmış İzzəddin Həsənoğlu Azərbaycan dilli klassik poeziyanın **ilk** məlum nümayəndəsi hesab olunur.
- ❖ XIII əsrdə yazılmış “Dastani-Əhməd Hərami” poeması doğma ana dilimizdə epik şeirin **ilkin** örnəyidir;
- ❖ Ədəbiyyatda humanist ideyalar gücləndi;
- ❖ Sufizm, hürufilik təriqətləri geniş yayıldı;
- ❖ Aşıq ədəbiyyatı təşəkkül tapdı;

Bədii ədəbiyyatda müraciət olunan mövzular:

- ❖ İnsan, onun mənəvi azadlığı;
- ❖ Zülmə, haqsızlığa etiraz;
- ❖ Səmimi hislərin tərənnümü;

Dövrün sənətkarları:

- ❖ İzzəddin Həsənoğlu (XII əsrin sonları – 1260-1261)
- ❖ Qazi Bühranəddin (1344-1498)
- ❖ İmadəddin Nəsimi (1369-1417)
- ❖ Aşıq Qurbani (XV-XVI) Yaradıcılığında **qoşma** və **gəraylı** janrlarına müraciət etmişdir

- ❖ Nemətulla Kışvəri (XV əsrin axırı, XVI əsrin əvvəlləri)
- ❖ Həbib (XV-XVI)
- ❖ Şah İsmayıl Xətayi (1487-1524)
- ❖ Məhəmməd Füzuli (1494-1556)

ŞAH İSMAYIL XƏTAYI

(1487-1524)

Cəmi 37 il ömür sürməsinə baxmayaraq zəngin bir ədəbi irs qoyub getmiş Şah İsmayıl Xətayi **üç dildə** yazıb-yaratmaq qabiliyyətinə malik sənətkar idi. Yaradıcılığının əsas hissəsi isə məhz **ana dilindədir**. **Lirik** və **epik** əsərlər müəllifi olan Xətayi əsərlərini həm **əruz**, həm də **heca** vəznində yazmışdır.

BAHARIYYƏ

Qış getdi, yenə bahar gəldi,
Gül bitdivü laləzar gəldi.
Quşlar qamusu fəğanə düşdü,
Eşq odu yenə bu canə düşdü.
Yer geydi qəbayi-xizrpuşan,
Cümlə dilə gəldi ləbxamuşan.
Sərvin yenə tutdu damənin su,
Sərv üstə oxudu fəxtə gu-gu.
Qönçə dəhəni çəməndə
xəndan,
Gülməkdən ənar açıldı dəndan.
Bülbül oxudu süfati-hicran,
Dəryadə dür oldu əbri-neysan.
Durna uçuban həvayə düşdü,
Laçın aluban ovayə düşdü.
Alma ağacı dibində sayə
Tən eylər idi bulutda ayə.
Yaşın yerə tökdü əbri-neysan,
Bülbüllər oxudu səd həzaran.
Mey bəslədi jalə hər vərəqdə,
Türac kitab oxur təbəqdə.

Qum-qum der idi ağacda qumri,
Məst oldu bənövşə, içdi xəmri.
Şax üstə qabaqlar aslı halı,
Qu gərdənindən verür misali.
Quş beççələri ünü yuvadən
Məktəb ünü tək gəlür həvadən.
Boyandı zəmin həzar rəngə,
Övraqi-şəcər də təngə-təngə.
Nilufər açıldı, suya girdi,
Pirahənini başına bürdi.
Çinar əlini çü rəqsə açdı,
Gül xurda zərin şəbaşə saçdı.
Çaylar bulandı, yıxdı arxın,
Bağlar ağacı göyərtədi şaxın.
Yüz dürlü qəba geyib çəmənler,
Ağ donunu geydi yasəmənler.
Sirabi gülün yüzündə abi,
Nərgis oturur gözündə xabi.
Sərv etdi çəməndə sərfərazi,
Gül cilvələnilir başında nazi.
Çıxmış budağ üstə əndəlibi,

Mənbərdə oxur çəmən xətibini.
Lalə oturur başında taci,
Heç sərvərə yoxdur ehtiyacı.
Sünbül daramış saçın beşanə,
Ənbər qoxusun qılır fəşanə.
Al ilə yaşıl geyindi bağlar,
Ağ ləçəgi sərpə saldı dağlar.
Durmuş çəmən üzrə sərv
ayağə,
Qılmağa təmaşa solü sağə.
Ahu quzu doydurub uyutdu,
Oğurlanıb özü ota getdi.
Durna uçub ün çəkib həvadə,
Gedər ünü qırax ağac ziyadə.
Bağrıqaranın qarardı bağrı,
Şahbaz ona varanda doğrı.
Hər şey günəşə qurutdu yaşın,
Qövsi-qüzeh açdı tər qumaşın.
Döndü vətəninə cümlə quşlar,
Gəldi yuvasına qırlaquşlar.

Qəbayi-xizrpuşan – yaşıl paltar
Ləbxamuşan – dinməzlər, susmuşlar
Damən - ətək
Fəxtə - çölgöyərçini
Dəhən – ağız
Xəndan – burada: açılmış
Ənar – nar
Dəndan – diş
Süfati-hicran – ayrılıq sifətləri
Əbri-neysan – burada: aprel yağışı
Sayə - kölgə
Səd-həzaran – yüz minlərlə
Jalə - şəbnəm, şəh
Xəmr – şərab
Beççə - bala
Zəmin – yer, torpaq
Həzar – min
Övraqi-şəcər də təngə-təngə - ağac yarpaqları da
pul-pul idi

“Bahariyyə” əsərinin:

Mövzusu: Azərbaycan təbiətinin əsrarəngiz gözəlliyi, füsunkar təbiət mənzərələrinin təsviri;

İdeyası: Baharın gəlişindən zövq almaq, təbiətdə baş verən bu dəyişikliyin insanın daxili-mənəvi aləmi ilə üzvi bağlılığına inam;

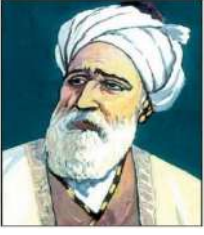
Janrı: Məsnəvi

Vəzni: Əruz

Bəhri: Həzəc

Lüğət

Pirahən – köynək
Çü – elə ki
Şabaş – toy məclislərində oynayanlara xanəndə və
çalğıcılar üçün verilən pul
Şax – budaq
Qəba – paltar
Ab – su
Xab – yuxu
Sərfərazi – başıucalıq, dikbaşlıq
Əndəlib – bülbül
Xətib – xütbə oxuyan
Beşanə - daraqla
Ənbər – gözəl qoxulu maddə
Fəşanə qılmaq – yaymaq, saçmaq
Ziyadə - çox, artıq, çoxlu
Bağrıqara – quş adı
Qövsi-qüzeh – göy qurşağı
Qırlaquş – qaranqu

MƏHƏMMƏD FÜZULİ

(1494-1556)

Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndəsi Füzulidir. O, ədəbiyyatımızda **qəzəl** janrının ən kamil nümunələrini yaratmış sənətkardır. **Üç** dildə bədii nümunələr yaratmış Füzuli yalnız **eruz** vəznində öz qələmini sınaşmışdır.

SÖZ

Xəlfə ağzın sirrini hərdəm qılır izhar söz,
Bu nə sirdir kim, olur hər ləhzə yoxdan var söz. (1)

Artıran söz qədrini sidq ilə qədrin artırır,
Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz. (2)

Ver sözə ehya ki, tutduqca səni xabi-əcəl,
Edə hər saət səni ol uyqudan bidar söz. (3)

Bir nigari-ənbərinxətdir könüllər almağa,
Göstərər hərdəm niqabi-ğeybdən rüxsar söz. (4)

Xazini-gəncineyi-əsrardır, hərdəm çəkər,
Riştəyi-izharə min-min gövhəri-əsrar söz. (5)

Olmayan gəvvasi-bəhri-mərifət arif degil,
Kim, sədəf tərkibi-təndir, lölöi-şəhvar söz. (6)

Gər çox istərsən, Füzuli, izzətin, az et sözü
Kim, çox olmaqdan qılıbdır çox əzizi xar söz. (7)

- İnsanın sirrini hər kəsə açan sözdür. Hər an yoxdan var olan sözdür. (1)
- Sözü qiyətini bilən, ona dəyər verən insan özünə dəyər vermiş olur. Söz hansı dəyərdə olsa, sahibini də o dəyərdə edər. İnsana onun danışdığı sözə görə qiymət verilir. (2)
- Sən sözü canlandır, dirilt ki, səni də ölüm yuxusu tutanda o səni diriltsin. Qiymətli sözlər danış ki, öləndən sonra sözlərin hər dəfə xatırlanıqca dirilmiş olasan. (3)
- Mənalı söz könüllər alan gözəl kimidir. O da hərdən örtüyünü açıb üzünü göstərər və könülləri şad edər. (4)
- Söz sirlər xəzinəsinin xəzinədarıdır, qoruyucusudur. Hər zaman sirli gövhərlərini sapa düzüb aşkar edər. (5)
- Söz tərkibi əla, şahənə incilərdən ibarət olan mərifət dənizidir. O dənizdə üzməyi bacarmayan arif deyil. (6)
- Əgər sözü hörmətli, dəyərli olmasını istəyirsənsə, miqdarını az et, çünki çox danışmaq çox insanı hörmətdən salıb. (7)

Lüğət

Hərdəm – həmişə, müntəzəm, daim
İzhar qılmaq – bildirmək, aşkar etmək
Ləhzə - an, dəqiqə
Sidq – doğruluq, həqiqət, düzlük
Miqdar – qədr-qiyət, hörmət
Ehya – canlandırmaq, diriltmək
Xabi-əcəl – ölüm yuxusu
Uyqu (uyğu) – yuxu
Bidar – oyaq
Nigar – burada: gözəl, sevgili
Ənbərin – gözəl ətirli
Niqab – duvaq, üz örtüyü, yaşmaq
Qeyb – göz önündə olmayan, gizli

Xazini-gəncineyi-əsrar – sirlər xəzinəsinin qoruyucusu, xəzinədarı
Rişt – 1) tel, sap; 2) əlaqə, vasitə, rabitə
Gövhəri-əsrar – sirli qiymətli daş-qaş, inci cavahir
Qəvvasi-bəhri-mərifət – mərifət və bilik dənizinin üzgüçüsü
Sədəf tərkibi təndir – tərkibində mirvari olan sədəf kimidir
Lölöi-şəhvar - əla inci, şahənə inci
İzzət – hörmət
Xar (olmaq) – alçalmaq, hörmətdən düşmək, üzüqara olmaq

“Söz” şeirinin:

Mövzu: Şairin söz sənətinə münasibəti, sözü təsir gücü;

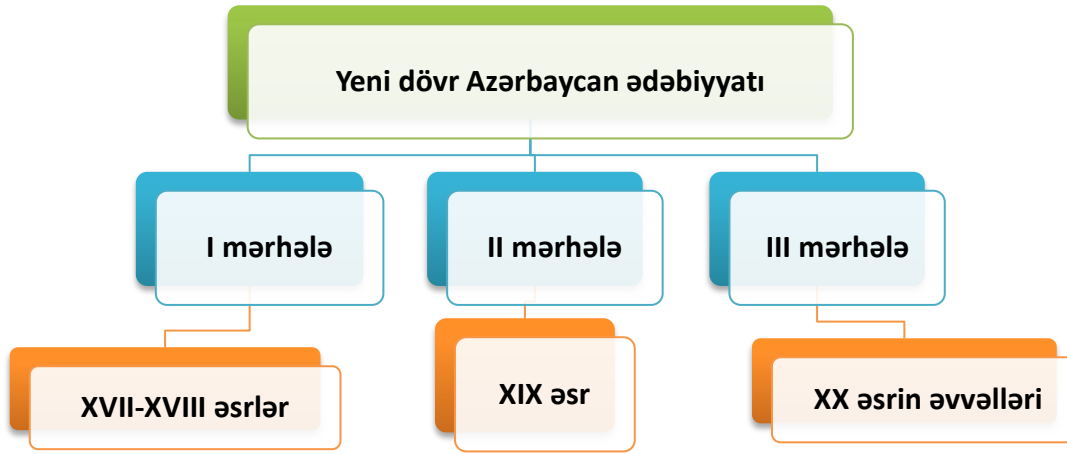
İdeyası: Sözü dəyər vermək, ondan yerli-yerində istifadə etmək, daşdığı mənə gözəlliyini duymaq;

Janrı: Qəzəl

Vəzn: Əruz

Bəhri: Rəməl

Həcmi: 7 beyt

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Dövrün mühüm ictimai-siyasi, ədəbi hadisələri:

- ❖ XVII əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövləti milli mahiyyətini itirir, XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan xanlıqlara bölünür;
- ❖ Ədəbiyyatda Füzuli tilsimi altında lirik şeirlər yazılsa da, epik poemalar, tarixi mənzumələr də yaranır;
- ❖ **XVII əsr** şifahi xalq ədəbiyyatının **intibah dövrü** hesab edilir;
- ❖ **“Abbas və Gülgəz”, “Aşıq Qərib”, “Şah İsmayıl”, “Tahir və Zöhrə”** kimi xalq dastanları meydana gəlir;
- ❖ Qəhrəmanlıq dastanı olan **“Koroğlu”** dastanı formalaşır;
- ❖ Şifahi xalq ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyata güclü təsir edir;
- ❖ Sənətkarlar bədii əsərlərdə xalq danışığı dilindən geniş surətdə bəhrələnilir;

Bədii ədəbiyyatda müraciət olunan mövzular:

- ❖ İctimai zülmə etiraz;
- ❖ Səmimi hislərin tərənnümü;

Dövrün sənətkarları:

- ❖ Əmani (1536-1610)
- ❖ Fədai (XVI)
- ❖ Məsihi (1580-1655)
- ❖ Saib Təbrizi (1601-1679)
- ❖ Qövsü Təbrizi (XVII)
- ❖ Molla Vəli Vidadi (1709-1809)
- ❖ Molla Pənah Vaqif (1717-1797)

KOROĞLU DASTANI HAQQINDA

“Koroğlu” dastanı XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərində baş vermiş Cəlalilər hərəkatının bədii inikasidir. Dastanda Koroğlu zülmə, haqsızlığa qarşı çıxır ki, bu da xalqın arzu və istəklərinin ifadəsidir. Nəzmlə nəsrin bir-birini əvəzləməsi dastana ayrıca bir gözəllik verir.

KOROĞLU İLƏ BOLU BƏY

(“Koroğlu” dastanından ixtisarla)

Koroğlunun Ələmqulu xanla dostluq binası qoymağı bütün aləmə yayıldı. Bu xəbər gəlib axırda Toqatda Hasan paşaya çatdı. Hasan paşa düşdü fikir-xəyalı ki, nə təhər eləsin. Əgər xanlar, paşalar bir-bir başlayıb Koroğlu ilə dostluq binası qoysalar, day heç dünyada ona batmaq olmaz. Odu ki başladı qoşun böyüklərini tələsdirməyə. Əvvəl-əvvəl bir qasid Bolu bəyə, bir qasid də Ərəb Reyhana göndərüb ikisini də çağırırdı yanına. Elə ki ikisi də gəldi, Hasan paşa onlarla aranı xəlvət elədi, başladılar tədbirə. Di yazdılar, pozdular, götürdülər, qoydular, axırda bu tədbirə gəldilər ki, Bolu bəy öz qoşunu ilə Ərzincandan, Ərəb Reyhan öz qoşunu ilə Qarsdan, Hasan paşa özü də Toqatdan yerləş eləsinlər. Elə ki məclis qurtardı, Hasan paşa Toqatda qaldı, Ərəb Reyhan qoşunu da götürüb Qarsa tərəf yollandı. Bolu bəy də Ərzincana, öz qoşununun yanına qayıtdı.

İndi gəl sənə deyim paşaların məkrindən.

Özü də bu paşalar çoxbilmiş, hiyləgər adamlılar. Bir-birinə bac-xərac verən deyildilər. O ki Hasan paşa idi, istəyirdi ki, Ərəb Reyhanla Bolu bəyi qızıdırıb göndərsin Koroğlunun üstünə, özü lap axırda getsin. Tədarükünü də elə başlamışdı. O ki Ərəb Reyhandı, istəyirdi, birtəhər olsun ki, bunlardan biri Koroğlunun başını qatsın, özü sonra işə başlasın. O ki Bolu bəy idi, o da istəyirdi ki, hamıdan qabaq özü gedib işi də təkbaşına görsün ki, o biri paşaların adı çıxmasın. Odu ki Hasan paşanın məclisindən mürəxxəs olub Ərzincana çatmaq dayanmayıb başladı yol tədarükü görməyə. Di bir gün, iki gün... Elə ki hər şey hazır oldu, qoşunu götürüb Çənlibelə tərəf yola düşdü. Heç yerdə dayanmayıb, dincəlməyib gecə-gündüz at sürdü, gecələrin birində özünü çatdırdı Çənlibelin ətəklərinə. Mehtər Murtuz bu yerləri görcək tanıdı. Bolu bəyin yanına gəlib dedi: – Bolu bəy, mən bu yerləri tanıyıram. Bundan o yana Çənlibeldi. İndi biz gərək burda düşüb səhəri gözleyək. Koroğlunun fənd-felindən baş açmaq olmaz. Gecə vaxtı qoşunu aparıb tələyə salırıq.

Bolu bəy Mehtər Murtuzun fikrini bəyəndi. Hökm elədi, qoşun düşüb düşərgə saldı. Özü də Qəcər Alını, Mehtər Murtuzu, bir də say-seçmə sərkərdələrini götürdü ki, ətrafı gəzib bələdləsin.

Bunlar burada öz işlərində olsunlar, bu tərəfdən də səhər tezdən Koroğlu çölə çıxmışdı, dolana-dolana gəlib çıxdı Ağ qayaya. Bir də baxdı, Çənlibelin anrı ətəyində o qədər at var, adam var ki, elə bil qarğa-quzğundu. Day geri qayıdıb dəlillərə xəbər eləməyə ərindi, elə ordan birbaşa yüyürdü. Koroğlu qəsdən təpələrin dalı ilə gəlirdi ki, gözə görünməsin. Sən demə, Bolu bəygil də bu dəmdə elə buraları gözdən keçirirmişlər. Birdən Koroğlu ilə Bolu bəy çıxdılar üz-üzə. İş elə oldu ki, nə Koroğlu çəkilib gizlənə bildi, nə də ki Bolu bəy. Bolu bəy ondan soruşdu:

– De görüm, kimsən?

Koroğlu özünü cəmləşdirib dedi:

– Qoruqçuyam.

Bolu bəy bir onun bazburutuna baxdı, bir boy-buxununa baxdı, dedi:

– Kimin qoruqçususan?

Koroğlu dedi:

– Çənlibel qoruqçusuyam.

Bolu bəy sevindi ki, yaxşı oldu. Bundan əhvalpürsan olub Çənlibeldən bir az xəbər tutaram. Dedi:

– Ayə, de görüm, Koroğlu bu saat haradadı?

Koroğlu dedi:

– Dünən axşam Çənlibeldə idi. Əgər gecə bir yerə getməyibsə, Çənlibeldədi.

Elə bu sözdə daldan Mehtər Murtuz gəlib yetişdi.

Mehtər Murtuz Koroğlunu görcək tanıdı. Özünü Koroğluya göstərməyib yavaşca keçdi onun dalı qatına. Ordan Bolu bəyə göz vurdu ki, evin yıxılsın, yalan deyir, qoruqçu-zad deyil, Koroğlu özüdü.

Bolu bəy birdən hay vurdu, adamlar tökülüb Koroğlunu tutdular, əllərini, qollarını möhkəm bağladılar. Koroğlu belə baxanda Mehtər Murtuzu tanıdı. Bildi ki, onu satan Mehtər Murtuzdu. Koroğlu baxdı ki, əgər burada Koroğlu olduğunu boynuna alsaydı, dinməz-söyləməz onu öldürəcəklər. Çənlibel uzaq, dəlilərdən xəbərsiz, düşmən çox, özü də nə yaraq-yasağı var, nə də atı. Bir də deyirlər, Koroğlunun belə bir xasiyyəti də vardı ki, düşmən əlinə keçəndə Koroğlu olduğunu heç boynuna almazdı. Deyərdi ki, düşmən məni tutulmuş bilsə, Çənlibelə ayaq alar. Odu ki Bolu bəy hər nə qədər elədisə, Koroğlu olduğunu boynuna almadı. Elə “qoruqçuyam” dedi ki, dedi. Bolu bəy hökm elədi, başladılar Koroğlunu döyməyə. Yənə də bir kar çıxmadı. Koroğlu elə dediyini dedi. Yaxında bir göl var idi. Bolu bəy hökm elədi ki, onu əliqolu bağlı saldılar suya. Az qaldı ki, boğulsun. Yənə də boynuna almadı. Başına nə iş gətirdilərsə, elə dedi qoruqçuyam ki qoruqçuyam.

Axırda Bolu bəy də inandı ki, bu, Koroğlu deyil, qoruqçudu. İstədi ki, qollarını açdırıb buraxa. Mehtər Murtuz başladı özünü yeyib-tökməyə ki:

– Evin yıxılsın, hara buraxırsan onu?! Yalan deyir, Koroğludur.

Onda Bolu bəy üzünü ona tutub dedi:

– Sən gəl öz xoşluğunla Koroğlu olduğunu boynuna al! Yoxsa birdi, öldürtdürəcəyəm.

İş belə olanda Koroğlu aldı, onun cavabını dedi:

Nahaq yerə gəl eyləmə yamanlıq,
İnan, Bolu, mən Koroğlu deyiləm.
İnnən belə yaxşılığın gündü,
İnan, Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Koroğlu bir igid, əsli-zatı var,
Həm namusu, arı, həm qeyrəti var,
Dəmir cilov altda Ərəb atı var,
İnan, Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Sonra Mehtər Murtuza dönüb, aldı sözün o biri xanəsini, dedi:

Koroğlu deyiləm, yırtma yaxanı,
Ciyərimi eşq oduna yaxanı,
İyidin olmazmı qılınc-qalxanı?!
İnan, Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Söz Bolu bəyə əsər elədi. Döndü Mehtər Murtuza ki:

– Sən bizi aldadırmışsan. Bu, Koroğlu deyilmiş.

Mehtər Murtuz dedi:

– Bolu bəy, mən illərlə buna mehtərlik eləmişəm. Mən bunun dabbaxda gönünü görsəm, tanıyaram. Necə yeni qoruqçudu. Koroğludu, lap bir də üstündən.

Bolu bəy qaldı məttəl ki, nə eləsin. Məsləhət-məşvərətdən sonra qoşun böyükləri hamısı dedi:

– Biz heç birimiz Koroğlunu tanımırıq. Bircə tanıyan bu kişidi ki, bu da belə deyir. Day biz öz adamımızı qoyub onun sözünə niyə inanırıq? Götürüb gedək, vəssalam.

Bolu bəy hökm elədi, qoşun başladı hazırlaşmağa. Koroğlu gördü yox, bunu aparırlar, dedi:

– Yaxşı, sənin aqlın yoxdu, bu adamın sözünə baxıb məni aparırsan. Xotkarın da aqlı yoxdu? Ya mənim dilim yoxdu ki, onu başa salmayam? Niyə xotkar görmür ki, mən yaraqsız-yasaqsız bir adamam? Belə də Koroğlu olar? Əgər Koroğlunu tutmaq belə asan olsaydı, onda nə var idi ki? Bir də Koroğlunu sən tanıyırsan. O biri paşalar, xanlar ki tanıyırlar. Xotkarın elə öz oğlu Bürcü Sultan da Koroğlunu tanıyır ki... Bəs onlara nə deyəcəksən?

Koroğlunun sözləri Bolu bəyi lap inandırdı. Fikirləşdi ki, bunu aparram, birdən Koroğlu olmaz, dünyayı-aləmdə biabır olub gedərəm. Ondan sonra ya gərək özümü öldürəm, ya da ki guşənişin olub camaat içinə çıxmayam.

Qəraz, əmr elədi, Koroğlunun əllərini açdılar. Koroğlu durub getmək istəyəndə Bolu bəy dedi:

– Deyirlər, qoç Koroğlu çox igiddi. Heç zaddan qorxmaz. Heç zadı da gizlətməz. İndi olan oldu, keçən keçdi. Görürsən ki, bax əllərin də açıqdı. İndi mərdi-mərdana özün de görək, sən Koroğlusan, ya yox?

Koroğlu gülüb dedi:

– İndi ki sən mərdi-mərdana soruşursan, mən də mərdi-mərdana sənə cavab verəcəyəm. Bəli, Koroğluyam.

Bolu bəy istədi qalxıb qoşuna hay vursun, Koroğlu dedi:

– Dayan! Nahaq yerə zəhmət çəkmə! Day sən məni tuta bilməzsən. Ancaq de görüm, sən kimsən? Buraya niyə gəlmisən?

Bolu bəy hiylə niqabın üzünə çəkib dedi:

– Koroğlu, bil və agah ol! Mən ərzincanlı Bolu bəyəm. Hasan paşa məni göndərüb ki, səni tutub aparam, əvəzində onun qızı Dünya xanımı alam.

Koroğlu güldü, dedi:

– Balam, bu Hasan paşa mənim yolumda qızlarını nə yaman hərrac-bazara qoyub satır? İndi ki belədi, qoy olsun. Mənim ucbatımdan onun bir qızı Həməzəyə gedib, qoy bu biri də sənə getsin. Görək indi evdə qalan arvaduşağını kimə vəd verib, mənim dalımca göndərəcək.

Onda Bolu bəyə dedi:

– Mən Koroğluyam. Bir sözü ki dedim, ölüm də olsa, ondan dönmərəm. İndi ki sən Hasan paşanın qızını almaq istəyirsən, o da qızın əvəzində səndən məni istəyir, eybi yoxdu. Mən razıyam. Qoy gedim, yaraq-yasağımı götürüm, gəlim. Apar məni Hasan paşaya təhvil ver, qızını al! Sonrası ilə işin yoxdu.

Bunu deyib Koroğlu döndü, Çənlibelə yol başladı. Qoşun böyükləri hamısı ağız-ağıza verib Bolu bəyi məzəmmət elədilər ki:

– Nahaq yerə onu əldən buraxdın. Bu saat dəliləri töküüb hamımızı qırıbçatacaq.

Mehtər Murtuz dedi:

– Yox. Düzdü, Koroğlu çox fənd-fel adamdı. Amma hər nədisə, mərdi. Onda namərdlik olmaz. Necə ki deyib, elə də eləyəcək.

Bolu bəy dedi:

– Mən bilirəm, o gələcək. Qoy gəlsin. Sonrası ilə sizin işiniz yoxdu. O, Koroğludursa, mən də Bolu bəyəm.

Bu tərəfdən də Koroğlu özünü yetirdi Çənlibelə. Koroğlu bilirdi ki, əhvalatı dəlilərə, xanımlara danışsa, onu qoymayacaqlar getsin. Odu ki heç kəsə bir söz deməyib gizlincə geyindi. Yaraqlarını götürdü. Ata minib geri qayıtdı.

Bolu bəygil bir də baxdılar ki, budu, Koroğlu gəlir. Gəlir, amma nə gəlir? Elə bil ki, bir dənə əjdahadı minib bir filə. Bolu bəyin qoşununun yarısı elə onun bu heybətindən qorxub ürək ağrısına düşdü.

Koroğlu gəlib çatdı. Üzün Bolu bəyə tutub dedi:

– Bolu bəy, mən vədimə doğru çıxıb gəldim. Ancaq sən bayaq məni tutmuşdun. Birdən elə fikir eləyərsən ki, elə məni, doğrudan da, tutub apara bilərsən. Odu ki sənle bir şərtim var. İndi gərək səninlə bir savaşam. Sən mənim gücümü görərsən, mən sənini.

Bunu deyib Koroğlu Qıratı gətirdi cövlana. Bir o başa, bir bu başa sürüb dik Bolu bəyin qabağında saxladı, dedi:

Əli beldə durub əmr eləyərdin,
Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?
Hərdən-hərdən asın-kəsin deyərdin,
Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?

...Koroğluyam, müxənnətə uymaram,
Qisasımı qiyamətə qoymaram,
Düşmanın qanından içsəm, doymaram,
Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?

Bolu bəy hiylə niqabın üzünə çəkib dedi:

– Ay Koroğlu, o necə deyərlər, qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz. Mərd basdığını kəsməz. İndi bir iş idi, olmuşdu. Necə ki sən istəyirsən, de, elə də eləyək.

Koroğlu dedi:

– Yox. Qoşununa de, dava başlasın. Yoxsa hamınızı qıracağam.

Bunu deyib Koroğlu Misri qılıncı çəkdi. Qoşun böyükləri gördülər, yox, Koroğlu doğru-dogru dava başlayır. Qoşuna hay vurdular. Hər tərəfdən töküldülər Koroğlunun üstünə. Koroğlu bir dəli nəre çəkib özünü vurdu qoşuna. Bir sağa vurdu, bir sola vurdu. Qoşunu qatım-qatım qatladi. Qoşun şahin görmüş toyuq-cücə kimi pərən-pərən düşdü. “Vay, ana!” deyən kim, ağlayan kim, yalvaran kim. Bir qiyamət qopdu ki, nə təhər.

Bolu bəy gördü ki, qoşun əldən gedir. Qəcər Alıya hay vurdu ki:

– Evin yıxılsın, bəs mən səni bura niyə gətirmişəm? Qoşun əldən getdi axı...

Qəcər Alı çar-naçar qılıncını çəkib girdi meydana. Koroğlu heç aman vermədi ki, Qəcər Alı bir əl-qol açsın. Hələ lap uzaqdan şeşpəri qaldırdı. Elə tulladı ki, QəcərAlı təkəsi üstə gəldi yerə. Bu il ölübsən, bildir, Qəcər Alı bayaq ha cəhənnəmə vasil oldu. Bolu bəy işi belə görəndə baxdı ki, day ayrı bir əlacı yoxdu, özünü atdı Koroğlunun ayaqlarına.

Koroğlu qızılquş kimi özünü atdan yerə atıb çökdü Bolu bəyin sinəsinə, dedi:

Qollarını bağladaram,
Bolu, mən sənini, mən sənini.
Anacığın ağladaram,
Bolu, mən sənini, mən sənini.

Koroğluyam, iş bitirəm,
Səni dünyadan itirəm,
Başın bədəndən götürəm,
Bolu, mən sənini, mən sənini!

Söz tamama yetdi. Koroğlu Bolu bəyin sinəsindən qalxdı, dedi:

– İndi mən sənini ixtiyarındayam. Hara istəyirsən, necə istəyirsən, apar!

Bolu bəy ufuldaya-ufuldaya yerindən durub dedi:

– Rəhmətliyən oğlu, sən bizdə bir islahat qoydun ki, bizim aqlımız başımızda olsun, səni də aparmaq fikrinə düşək?

Koroğlu gülüb dedi:

– Eybi yoxdu. İnşallah, elə ki məni aparıb Hasan paşaya verdin, Dünya xanımı aldın, toyda hamısı yadından çıxar. Di atlanın, gedək!

Bolu bəy bir o yanına baxdı, bir bu yanına baxdı, dedi:

– Yox, qardaş, mən səni heç yerə aparası deyiləm.

Koroğlu dedi:

– Niyə?

Bolu bəy dedi:

– Göz gördüyümdən qorxar. Mən səndə gördüyümü gördüm. Keyfin istədi, bir belə zarafat da yolda elədin. Sənini sövdə eləmək çətin işdi.

Koroğlu gülüb dedi:

– Qorxma! Heç bir şey eləməyəm.

Bolu bəy dedi:

– Yox, başına dönüm! Allah atana rəhmət eləsin. Mən nə Hasan paşanın qızını istəyirəm, nə də səninlə belə-belə zarafatlar eləmək istəyirəm. Koroğlu dedi:

– Ayə, mən Koroğluyam. Koroğlu söz verməz. Verdi, müxənnətlik eləməz. İndi ki ehtiyat eləyirsən, budu, gəl bağla qollarımı, elə apar.

Bolu bəyin də elə azarı bu idi. Tez adamlarına göz elədi ki, day fürsətdi, dayanmasınlar. Bir möhkəm zəncirlə o saat Koroğlunun qollarını bağladılar dalına. Sonra bir-iki kəndirlə də sarıdılar ata. Bolu bəy işi hazır görəndə hökm elədi, qoşun atlandı. Koroğlunu qabaqlarına salıb Ərzincana yol başladılar.

Az getdilər, çox getdilər, yolun bir yerində Koroğlu geri qanrılıb Bolu bəyi çağırdı ki:

– Bolu bəy, amma yadında qalsın, qızı almamış məni Hasan paşaya vermə ha!..

Bolu bəy soruşdu:

– Niyə?

Koroğlu dedi:

– O işi ki mən onun başına gətirəcəyəm, ondan sonra o sənə qız verməz. Sən qabaqca qızı gətizdir Ərzincana, sonra məni onun əlinə ver!

Bolu bəy baxdı ki, daha Çənlibel sərhədindən çıxhaçıxdadılar.

Dedi:

– Baş üstə, sən necə ki deyirsən, eləcə edərəm. Ancaq mən bir şey də eləmək istəyirəm.

Koroğlu soruşdu:

– Nə şey?

Bolu bəy dedi:

– Mən səni belə aparsam, heç kəs inanmayacaq ki, səni mən tutmuşam. Genə Qəcər Alı sağ olsaydı, fikirləşərdilər ki, yəqin, o tutub. Onu da ki vurub öldürdün. İndi bilirsən mən nə eləmək istəyirəm?

– Nə eləmək istəyirsən?

Bolu bəy qanrılıb bir dala baxdı, ondan atının başını döndərüb Koroğluya dedi:

– Sən atını sür, mən qoşuna baxım, qayıdıb deyərəm.

Bunu deyib Bolu bəy ata bir məhmiz göstərdi, geri döndü. Bolu bəy elə bir az ondan aralancaq atı təzədən döndərdi. Koroğlunu marıtlayıb atı dördəmə buraxdı. İldırım kimi Koroğluya çatanda nə gücü var, təpəsindən bir qılınc vurdu. Dedi:

– Bax belə eləmək istəyirəm, Koroğlu!

Ola qılınc, ola açıq baş. Qılınc neçə barmaq işlədi Koroğlunun başına. Üz-gözü qana boyandı. Dedi:

– Ay namərd! Niyə belə elədin?

Bolu bəy dedi:

– Elə elədim ki, inansınlar. İndi inanarlar. Mən gəlmişdim sənənin ya başını aparam, ya leşini. İndi başını da aparıram, leşini də. Sən Koroğlusansa, mənə də Bolu bəy deyərlər.

Koroğlu elə bir cə bunu dedi ki:

– Günah səndə deyil, məndədi. Mənə bu da azdı.

Koroğlunun başını da bağlamadılar. Elə qanı axa-axa düzəldilər yola. Koroğlunun əli hər yerdən üzüldü.

Bir az getmişdilər, qabaqdan bir karvan çıxdı. Koroğlu baxdı ki, dostu Xoca Əziz də bəzircanların içindədi. Üzün ona tutub dedi:

Pünhanı, sövdəyar qardaş,
Aparırlar pünhan məni.
Ərənlərə qurban bu baş,
Aparırlar pünhan məni.

Koroğluyam, tək qalmışam,
Qollarımı bağlatmışam,
Bolu bəyə qul olmuşam,
Aparırlar pünhan məni.

Xoca Əziz əvvəl elə bildi ki, Koroğlu deyir aparırlar pirə məni. Fikirləşdi ki, yəqin, Koroğlu dəli olub, dəlilər onu pirə aparırlar. Ürəyində çox vaysındı. Çox hayıfılandı. Sonra baxdı ki, Koroğlunun başı yarılıb. Qolları bağlanıb. Dalınca böyük bir qoşun gedir, qabaqlarında da Bolu bəy. Xoca Əziz o saat barmağını dişlədi ki:

– Ey dili-qafil, yəqin, burda bir sirr var.

Day dayanmayıb, karvanı tapşırırdı yoldaşlarına, birbaşa daban aldı Çənlibelə.

Xoca Əziz gəlib Çənlibelə gördü ki, dəlilərin heç bir şeydən xəbərləri yoxdu. Heç Koroğlunun harada olmağını da bilmirlər. Açıb əhvalatı necə ki görmüşdü, danışdı. Dəlilər qaldılar mat-məttəl ki, bu necə olan işdi. Biri inandı, biri inanmadı, biri belə dedi, biri elə dedi, bilmədiklər ki, nə eləsinlər. Dəlilər elə götür-qoyda idilər, bir də baxdılar ki, budu, Aşıq Cünun gəlir. Aşıq Cünunun elə birinci sözü bu oldu ki:

– Hanı Koroğlu?

Əhvalatı necə ki Xoca Əziz danışmışdı, ona dedilər. Aşıq Cünun əhvalatdan hali olan kimi iki əllərini dizinə vurub dedi:

– Koroğlu getdi!

Soruşdular:

– Axır bir de görək nə var? Hardan gəlirsən? Nə öyrənmişən?

Aşiq Cünun dedi:

– Eşidin, agah olun! Mən bu ayaq Toqatdan gəlirəm. Paşalar Çənlibelə qoşun çəkirlər. Bolu bəy Ərzincan tərəfdən, Ərəb Reyhan Qars tərəfdən, Hasan paşa özü də Toqat tərəfdən. Xotkarın fərmanıdır. Mən dünən Toqatda eşitdim ki, Bolu bəyin qoşunu Çənlibelə yola düşüb.

Dəlilərin içinə bir vəlvələ düşdü ki, hamısı başladı cilov gətməyə. Dəli Həsən hay vurdu Dəli Mehtərə ki:

– Atı yəhərlə! Gərək Bolu bəyə bir toy tutam ki, qiyamətdə də yadından çıxmasın.

Dəlilər başladılar hazırlaşmağa. Nigar durdu ayağa, dedi:

– Yox, Dəli Həsən! Bu saat Çənlibeli başsız qoyub getmək olmaz. Bir də ki getdiz, hara gedəcəksiniz?! Nə bilirik ki, Bolu bəy Koroğlunu Ərzincana aparacaq, ya elə birbaşa İstanbula aparacaq?! Gedərsiz, səfəriniz uzun çəkər, düşmənlər Çənlibelə ayaq alar.

Dəli Həsən dedi:

– Bəs nə eləyək?

Nigar xanım dedi:

– Koroğlunun dalıncan qabaqcan bir adam getməli. Uşaqlardan biri gedər, yerini, yurdunu öyrənər, gələr, sonra baxarıq, görək nə eləyirik.

Nigar xanımın tədbirinə hamı razı oldu. Soruşdular:

– Bəs kim getsin?

Dəmirçioğlu durdu ayağa ki:

– Mən, mən gedirəm.

Nigar xanım ona razı olmadı. Dedi:

– Yox, Dəmirçioğlu! Sən gedə bilməzsən. Eşitdin ki?.. Bizim üstümüzə iki tərəfdən düşmənlər gəlir. Bir Qars tərəfdən, bir Toqat tərəfdən. Qars budu, bizim bu tərəfimizdi. Amma Toqat hardadı? Bu biri tərəfimizdə. Gərək biz də dəliləri iki yerə bölək. Birinə sən baxasan, birinə də Dəli Həsən. Qoy ayrı adam getsin.

Onda İsabalı yerindən qalxdı ki:

– Nigar xanım, rüsxət ver, mən gedim!

İsabalının getməyinə hamı razı oldu. İsabalı o saat geyindi, kecindi, atını yəhərlədi, mindi, dəlilərlə, xanımlarla görüşdü. Getmək istəyəndə Nigar xanım dedi:

– Qabaqcadan Ərzincana gedərsən. Orda olmasa, Toqata sürərsən. Orda da olmasa, gərək İstanbula gedəsən. Amma vaxtlı-vaxtında xəbərin bizə çatsın.

İsabalı:

– Baş üstə! – deyib atı vurdu. Ərzincana tərəf yol başladı. İndi İsabalı getməyində olsun, dəlilər hazırlaşmağında, sənə kimdən xəbər verim, Bolu bəydən.

Bolu bəy Koroğlunu birbaşa gətirdi Ərzincana. Zindana, zirzəmiyə etibar eləməyib, öz həyatində dərin bir quyu var idi, saldı o quyuya. Həyatın dörd ətrafına da çitəmə keşikçi düzdürdü. Elə ki bu işləri görüb qurtardı, götürüb Hasan paşaya belə bir namə göndərdi: “Hasan paşa, Koroğlunu tutub gətirmişəm. Bu saat Ərzincandadır. Qaydası bu idi ki, gərək mən onu sənənin yanına gətirəydim. Ancaq yanında küstaxlıq eləyirəm, bağışla! Mən istəyirəm ki, Dünya xanımı bir günlüyə Ərzincana göndərəsən, ta ki gəlib onu burada bir görsün, sonra hara desən, necə desən, nə vaxt desən, gətirmək mənim gözüüm üstə”.

Hasan paşa naməni oxucaq məsələni başa düşdü. Bildi ki, Bolu bəy ona inanmır. İstəyir ki, bu yol ilə Dünya xanımı Ərzincana aparıb Koroğlunu sonra versin. Hirs vurdu təpəsinə. Bir istədi naməni cırsın, özü də belə bir fərman versin ki, “sabah gün çıxanda gərək Koroğlu Toqatda ola”. Sonra fikirləşdi: “Yaxşı, mən elə elərəm, o da götürüb yazar xotkara. Ondən sonra mən bir qızdan ötrü olaram xotkarın yanında üç quruşluq”. Odu ki çar-naçar bir kəcavə bəzətdirdi. Dünya xanımı öz başının adamları ilə, guya ki, gəzmək adı ilə Ərzincana göndərdi. Özü də atını minib xotkarın yanına gözyadınlığına getdi ki, oradan da xotkarın fikrini bilib Ərzincana qayıtsın.

İndi Hasan paşa getməkdə olsun, bu tərəfdən Bolu bəyə xəbər çatdı ki, bəs Dünya xanım gəlir. Bolu bəy dəmdəsgahla çıxdı Dünya xanımı pişvaz elədi, cahü cəlal ilə gətirib öz imarətinə qoydu.

Dünya xanımın Bolu bəyi görəsi gözü yox idi. Elə ki eşitdi Bolu bəy onu almaq üçün Koroğlunun üstünə gedir, yaman sevindi. Fikirləşdi ki, çox yaxşı oldu. Qoy getsin. Bəlkə, Koroğlu bunu mənim başımdan rədd eləyə. Di sən gəl ki, iş vurdu, çıxdı tərsinə. Paşalara, xotkarlara qan udduran Koroğlu düşdü Bolu bəyə əsir. Dünya xanım qaldı mat-məəttəl ki, nə eləsin. Çox götürqoydan, fikir-xəyaldən sonra ağına gəldi ki, atasına yalvarıb-yaxarsın, bəlkə, rəhm eləyə. Bu tərəfdən də Hasan paşa hökm elədi ki, bəs hazırlaşsın, gedir Ərzincana. İndi özün fikirləş, gör, Dünya xanımın halı necə olar? Yazıq elə olmuşdu, elə olmuşdu ki, elə bil payız yarpağıdı, elə bir küləyə bənddi ki, qırılıb düşsün. Amma ki yazıq nə eləsin? İxtiyarı nəyə çatırdı ki, nə də eləyəydi...

Qərəz, qaranlıq yavaş-yavaş başladı düşməyə. Elə ki hər şeydən səs-səmir kəsildi, Dünya xanım durdu ayağa. Pəncərəni açıb əyləşdi qabağında. Elə təzəcə oturmuşdu, bir də qulaqlarına bir səs gəldi. Huş-guş ilə fikir verib

gördü ki, səs həyətdən gəlir. Kim isə elə yanıqlı-yanıqlı oxuyur ki... Özü də səs elə dərindən gəlir ki, elə bil lap quyunun dibindən çıxır. Çağırdı qaravaşı ki:

– Bu nə sədi? Gecənin bu vaxtı bu oxuyan kimdi?

Qaravaş dedi:

– Koroğludu, xanım! Bolu bəy tutub gətirib salıb quyuya. Dünən də belə oxuyurdu.

Dünya xanım fikir verdi, gördü Koroğlu deyir:

Uca dağların başından
Yolum, ay mədəd, ay mədəd!..
Yaman yerdə tutdu məni
Ölüm, ay mədəd, ay mədəd!..

Belimdə yoxdu qılıncım,
Müxənnətə çatmır gücüm,
Nə yorğan var, nə də cecim,
Zülüm, ay mədəd, ay mədəd!..

Dünya xanım qaravaşdan yavaşca soruşdu:

– Məni gizləncə o quyunun başına apara bilərsənmi?

Qaravaşın sevincindən gözləri doldu, içini çəkə-çəkə dedi:

– Qurban olum sənə, ay xanım, elə apararam...

Dünya xanım qalxdı ayağa, qaravaşı da yanına alıb gəldi quyunun başına. Qaravaş tez Koroğlunu səsləyib dedi:

– Hasan paşanın qızı Dünya xanım gəlib. Səninlə danışmaq istəyir.

Koroğlu dedi:

– Xoş gəlib, səfa gətirib.

Dünya xanım dedi:

– Koroğlu, bu necə olub ki, sən qoç Koroğlu ola-ola, Bolu bəy kimi bir adama tutulubsan?

Bir ah Koroğlu quyuda çəkdi, bir ah da qaravaş quyunun başında.

Koroğlu dedi:

– Olacağa çarə yoxdu, xanım, bir işdi, oldu.

Bu sözdə qaravaş bir də içini çəkdi. Dünya xanım qaravaşa baxdı, qaravaşın qorxudan gözündəki yaş qurudu.

Dünya xanım qaravaşın qorxduğunu görüb güldü. Qaravaş ürəkləndi. Dedi:

– Qurban olun sənə, ay xanım, gəlsənə bunu quyudan çıxardaq?

Koroğlu soruşdu:

– Neçə nəfərsiz?

Dünya xanım dedi:

– İki nəfər.

Koroğlu güldü, dedi:

– Xanım, iki yox, iyirmi nəfər də olsanız, sizin gücünüz mənə çatmaz. Məni burdan çıxara bilməzsiniz.

Dünya xanım dedi:

– Bəs nə təhər olsun? Mən istəmirəm ki, sənin kimi adam Bolu bəyin əlində puça çıxsın.

Koroğlu dedi:

– Xanım, indi ki siz mənə kömək eləmək istəyirsiniz, onda gözdə-qulaqda olun, elə ki dəlillərdən mənim dalımca gəldi, yerimi nişan verin.

Dünya xanım dedi:

– Yaxşı, sənin yeməyin, içməyin nədi? Nə yollayım?

Koroğlu dedi:

– Xanım, yeddi qoyunun yarı şaqqası, yeddi batman unun çörəyi, yeddi batman düyünün aşısı, yeddi tuluq şərab bir öyləmin xörəyidi. Gör düzəldə bilsən, göndər.

Dünya xanım dedi:

– Düzəldərəm. Lap gecəylə hazırlayıb səhərə yaxın göndərəərəm. Sabah axşam da ki, genə özüm gələərəm.

Dünya xanım oradan evə gəlib qaravaşa pul verdi. Koroğlu üçün nə ki demişdi, qaravaş hazırlayıb Koroğluya apardı.

İndi eşit kimdən? İsabalıdan.

İsabalı Ərzincana çatanda səhər təzəcə açılırdı. Elə şəhəri gəzirdi, bir də gəlib çıxdı Bolu bəyin imarətinin qabağına. Dünya xanım da oturmuşdu pəncərədə, gözlərini dikmişdi yollara. Bir də baxdı ki, budu bir atlı gəlir, təhər-töhründən heç bu tərəfin adamlarına oxşamır. Rəng-rufundan görünür ki, dağ havasında böyümüş adamdır. Çağırır soruşdu ki:

– Ay oğlan, kimsən? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Dünya xanımın cavabında aldı İsabalı, dedi:

Nə xan gördüm burda, nə də bir paşa,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!

Yağı düşmanları bağlaram daşa,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!

Olan yoxdu mənim dərdimdən halı,
Heç başımdan getməz onun xəyalı,

Koroğluya qurban qoç İsabalı,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!

Söz tamam oldu. Dünya xanım dedi:

- Adə, səsinə başına atma, düşməni duyuq salarsan. Koroğlu burdadı. Düş atdan, gəl içəriyə.
İsabalı atı sürdü qapıya. Bu tərəfdən də qaravaş yüyürdü onun qabağına. Qaravaş onda yetirdi ki, hasar dibindəki qoşunun böyüyü onunla çənə-boğazdadı. İçəriyə qoymaq istəmir ki istəmir. Qaravaş özün yetirib hirsələndi qoşun böyüyünün üstünə ki:
– Sənin nə həddin var, Dünya xanımın qonağını içəriyə qoymursan. Qoy gəlsin içəriyə. Hasan paşanın yanından gəlib. Dünya xanıma namə gətirib!
Qoşun böyüyü bir söz deyə bilmədi. Qaravaş İsabalıni götürüb gətirdi birbaşa Dünya xanımın yanına.
Di xoş-beş on beş. Dünya xanım İsabalıni tanıdı, İsabalı Dünya xanımı.
Dünya xanım dedi:
– Koroğlu burda quyudadı. Ancaq indi onu çıxartmaq olmaz. Gərək gözləyək qaranlıq düşsə. İsabalı gördü ki, Dünya xanım ağıllı söz danışır, razı oldu. Dünya xanım İsabalıya yer göstərdi. İsabalı əyləşdi. Yedilər, içdilər, İsabalı bir az uzandı ki, yol yorğunluğunu çıxartsın
Sən demə, qaravaş İsabalıni içəriyə gətirəndə qoşun böyüyü birbaşa qaçıb əhvalatı Bolu bəyə danışdı.
Dünya xanım bir də baxdı ki, qoşun ətrafı aldı. Tez gəldi İsabalının yanına. Saçından üç yasəmən tel ayıraraq basdı marmar sinəsinin üstünə.
Dedi:

Yağı düşmən dörd bir yanı alıbdı,
Oyan, əcəm oğlu, dur get bu yerdən!
Sənin dərdin bu canımda qalıbdı,
Oyan, əcəm oğlu, dur get bu yerdən!

İsabalı cəld qalxdı ayağa. Baxdı ki, qoşun hərətin ətrafın tutub. Amma qorxudandı, nədənsə, heç birisi cürət eləyib içəriyə girə bilmir. Bəri dönəndə baxdı ki, Dünya xanım ağlayır. Aldı görək, nə dedi:

Ağlama, ağlama, ay Dünya xanım!
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən!
Sənə qurban olsun bu şirin canım,
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən!

Söz tamam oldu. İsabalı dedi:

- Day iş o yerdən keçdi. Gecəni gözləmək olmayacaq. Sən Koroğlunun yerini mənə nişan ver!
Durub bir yerdə gəldilər quyunun başına. İsabalı istədi haylasın. Dünya xanım qoymadı. Dedi:
– Dayan!
Ondan üzünü quyuya tutub dedi:
– Koroğlu, dəlillərdən gələn olmadı. Bəs nə təhər eləyək? Bolu bu gün səni asdırmaq istəyir.
Koroğlu dedi:
– Elə demə, xanım! Dəli mənimdisə, mən bilirəm ki, gəlməmiş olmazlar, harda olsa, gəlib çıxarlar.
Dünya xanım dedi:
– Gəlsə, kim gələcək? Heç olmasa, bir adınsa da de, bilək.
Dünya xanımın cavabında aldı Koroğlu, dedi:

Genə yada düşdü mərd oğullarım,
Bu gün Dəmirçioğlu burda gərəkdir.
Həzəran oyunlu, diliballarım,
Bu gün xan Eyvazım burda gərəkdir.

İgid məclisində boylu-büsatlı,
Meydana girəndə o ərəbatlı,
O Misri qılınclı, aslan sūfatlı,
Bu gün Dəli Həsən burda gərəkdir.

Koroğlu önündə mərdanə duran,
Bənövşə biğlərin dalından buran,
Bir əlində yeddi ifçin nal qıran,
Bu gün İsabalı burda gərəkdir.

İsabalı dedi:

- Can Koroğlu, burdayam. Ancaq çalib-oxumaq vaxtı deyil. Düşmən dörd tərəfimizi alıb. Tez ol çıx, görək nə eliyirik.
Sözü deyib İsabalı ipi atdı quyuya. Bir suiçim saatda Koroğlunu quyudan çıxartdı. Durub özlərini verdilər tövləyə. Atları çəkib mindilər. Koroğlu bir Dünya xanıma baxdı, bir İsabalıya baxdı, dedi:

- Dünya xanım, hazırlaş, səni də aparacağam. Sənin toyunu gerek özüm eləyəm.

Ondan Koroğlu qılinc çəkib dedi:

Misri qılinc, ləzgi qəmə,
Mən səni tər saxlamışam.
Dolaşma cübbə-cövşənə,
Düşməne var saxlamışam!

Koroğlu eylədi xəta,
İndi sən bax bu busata,
Cənım qurban Ərəbata,
Oynar, kişnər saxlamışam!

Bunu deyib Koroğlu özünü vurdu qoşuna. Qoşun elə bircə dəfə Koroğlunun boyunu gördü. Bayaq ha üz qoydu qaçmağa. Atalar deyiblər ki, göz gördüyündən qorxar. Qoşun da ki Koroğludan gördüyünü görmüşdü. Bir anda meydan boşaldı. Koroğlu baxdı ki, Bolu bəy işi pis görüb əkilmək istəyir.

Bolu bəyin təpəsinə elə bir qılinc vurdu ki, iki parça olub yerə düşdü. Belə dönəndə gördü Mehtər Murtuz özün atdı Qıratın ayaqlarının altına ki:

– Koroğlu, bir qələtdi eləmişəm. Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz. Məni dolandır Eyvazın başına.

Koroğlu dedi:

– Dur düş qabağıma!

Mehtər Murtuz sevincək durub düşdü Koroğlunun qabağına. Gəlib çatdılar İsabalıgələ. İsabalı soruşdu:

– Koroğlu, bu kimdir?

Koroğlu dedi:

– Bir yaxşı-yaxşı bax!

İsabalı diqqətlə baxıb dedi:

– Bu ki Mehtər Murtuzdu.

Koroğlu dedi:

– Özüdü ki, var. Yaxşı tanıyıbsan. Bələdçilik eləyib Çənlibelə yağı gətirən, məni Bolu bəyə nişan verən bu haramzada idi.

İsabalı əlini qılınca atmaq istəyəndə Koroğlu qoymadı.

Elə bu sözdə bir də baxdılar ki, budu, Dünya xanım bir atın üstündə, qaravaş da bir atın üstündə gəldilər.

Koroğlu soruşdu:

– Dünya xanım, bəs bu kimdi?

Dünya xanım dedi:

– Bu mənim qaravaşımdı. Əgər bu olmasaydı, biz səni qurtara bilməyəcəkdik.

Koroğlu, İsabalı, Dünya xanım, qaravaş Mehtər Murtuzu da qabaqlarına qatıb Çənlibelə tərəf yola düşdülər. O qədər at sürdülər ki, gəlib çatdılar Çənlibelin dağlarına. Dağları görcək Koroğlunun ürəyi oynadı, gözləri doldu.

Koroğlu çox qürbətlərdə olmuşdu. Amma heç belə qəribəməmişdi. Budəfəki qürbət ona çox əsər eləmişdi.

Üzünü dağlara tutub dedi:

Bir zamanlar səfa sürüb gəzərdim,
Onda səndin mənim qardaşım, dağlar!
Nə zaman ki yağı düşmənlər gələndə
Səndə çox olurdu savaşımlar, dağlar.

... Koroğluyam, gəzdiyimi tapardım,
Qayalar başında qala yapardım,
Ağ sürüdən əmlək quzu qapardım,
Yeyib qurdlarla ulaşımlar, dağlar!

Qolun ideyası: İgidlik, mərdlik, xeyirxahlıq kimi ali dəyərlərin təbliği; namərdlik, qorxaqlıq, hiyləgərlik kimi mənfi cəhətlərin tənqidi;

MOLLA PƏNAH VAQIF

(1717-1797)

Ədəbiyyatımızda realizmin banisidir. Yaradıcılığında məhəbbətin tərənnümü əsas yer tutur. Lakin bu məhəbbət qədim və orta dövr sənətkarlarının yaradıcılığında rast gəldiyimiz ilahi, sufi-mistik məhəbbət deyil, gerçək, real insanlar arasında yaşanan məhəbbətdir.

Həyatının son dönmə şeirləri istisna olmaqla yaradıcılığında nikbinlik hakimdir.

HAYIF Kİ, YOXDUR...

(İxtisarla)

Kür qırağının əcəb seyrəngahı var,
Yaşılbaş sonası, hayıf ki, yoxdur!
Ucu tər cığalı siyah tellərin
Hərdən tamaşası, hayıf ki, yoxdur!

Qış günü qışlağı Qıraqbasanın,
Gözüdür Aranın, cümlə-cahanın,
Belə gözəl yerin, gözəl məkanın
Bir gözəl obası, hayıf ki, yoxdur!

Elə gözəllər var bunların içində,
Ələ düşməz hərgiz Çinü Maçında.
Söyləgən, oynağan, dürüst biçimdə
Bəzəyi, libası, hayıf ki, yoxdur!

Ucu əşrəfilə, bulut kimi saç,
Dal gərdəndə hər hörüyü bir qulac,
Kələğayı əlvan, qəsabə qıyğac,
Altından cunası, hayıf ki, yoxdur!

Zər haşiyə al nimtənə üstündə,
Xallar üz yanında, çənə üstündə,
Buxağın altında, sinə üstündə,
Zülfün burulması, hayıf ki, yoxdur!

Ayna tutub hərdəm camal görməsi,
Zülfə, zənəxdana sığal verməsi,
Səhər ala gözün siyah sürməsi,
Əlinin hənəsi, hayıf ki, yoxdur!

Vaqif haqdan dilər lütfü kərəmlər,
Belə yerdə qalan, vallah, vərəmlər.
Yenə yada düşdü bizim sənəmlər.
Getməyin binası, hayıf ki, yoxdur!

Lüğət

Cığa – saçın üzə tökülən hissəsi

Siyah – qara (rəng)

Əşrəfi – qızıl pul

Gərdən - boyun

Qəsabə - köhnə zamanlarda qadın paltarının
yuxarisından aşağıya doğru uzanan bəzəkli yaxalıq

“Hayıf ki, yoxdur...” şeirinin:

Mövzusu: Kür qırağının gözəllikləri, burada yaşayan insanların mənəvi aləmlərinin və xarici görkəmlərinin təsviri;

İdeyası: Kür qırağının əsrarəngiz gözəllikləri fonunda yoxsul həyat tərzini keçirən insanların acınacaqlı yaşayışından doğan kədər və təəssüf;

Janrı: Qoşma

Vəzni: Heca

Həcmi: 11 bənd

Qeyd 1: “Hayıf ki, yoxdur...” qoşması **ictimai lirika** nümunəsidir. Bu qoşmanın yazılma səbəbi kimi bir rəvayət mövcuddur. Bu rəvayətdə deyilir ki, İbrahim xan səfər zamanı Kür qırağındakı obalardan birində ləngiyir. Yerli əhali Vaqifdən xana qulluq etmək əziyyətindən qurtulmaq üçün onun saraya dönməsini tezləşdirmək barədə xahiş edir. Vaqif də bu qoşmanı yazır və xanın məclisində oxudur.

Qeyd 2: Qoşmanın ilk iki bəndində ictimai motiv daha üstündür. Hər bənddə, demək olar ki, **bədii təzaddan** istifadə olunmuşdur.

Qeyd 3: Birinci bəndin ilk misrası **12** hecadan ibarətdir.

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI II MƏRHƏLƏ (XIX ƏSR)

Dövrün mühüm ictimai-siyasi, ədəbi hadisələri:

- ❖ **1828-ci ildə** Türkmənçay müqaviləsi ilə Azərbaycan Rusiya və İran arasında bölüşdürüldü;
- ❖ Maarifçilik hərəkatı formalaşdı;
- ❖ **1873-cü ilin martın 10-da** M.F.Axundzadənin “**Sərgüzəşti-vəzir-xani-Lənkəran**”, **aprelin 17-də** isə “**Hacı Qara**” əsərlərinin tamaşası baş tutdu; bununla da milli teatrın əsası qoyuldu;
- ❖ **1875-ci ilin iyun ayının 22-də Həsən bəy Zərdabinin** redaktorluğu ilə “**Əkinçi**” qəzeti nəşrə başladı; bununla da milli mətbuatın əsası qoyuldu;
- ❖ **M.F.Axundzadənin** yaradıcılığı ilə **dramaturgiyanın** və yeni tipli bədii nəsrin – **povest janrının** bünövrəsi qoyuldu;
- ❖ XIX əsrin sonunda **roman** və **faciə** janrının ilk nümunələri yarandı;
- ❖ Aşıq yaradıcılığı **Aşıq Ələsgərin** simasında janr və sənətkarlıq baxımından ən yüksək zirvəyə ucaldı;

Bədii ədəbiyyatda müraciət olunan mövzular:

- ❖ İctimai problemlər;
- ❖ Zülmə, haqsızlığa etiraz;
- ❖ Səmimi hislərin tərənnümü;

Dövrün sənətkarları:

- ❖ Qasım bəy Zakir (1784-1857)
- ❖ Baba bəy Şakir (1770-1844)
- ❖ Seyid Əzim Şirvani (1835-1888)
- ❖ Abbasqulu ağa Bakıxanov (1794-1847)
- ❖ İsmayıl bəy Qutqaşınlı (1806-1861)
- ❖ Mirzə Fətəli Axundzadə (1812-1878)
- ❖ Nəcəf bəy Vəzirov (1854-1926)
- ❖ Aşıq Ələsgər (1821-1926)

QASIM BƏY ZAKİR (1784-1857)

Ədəbiyyatımızda satiranın banilərindən biri də Zakirdir. O, satirik əsərlərində çar məmurlarını, din xadimlərini və s. tənqid edirdi. Məhz bu səbəbdən şairə böhtan atılmış və **Bakıya** sürgün edilmişdir. “Durnalar” şeiri də elə sürgündə olarkən yazılmışdır.

Həm **lirik**, həm **epik**, həm də **satirik** əsərlərin müəllifidir.

Həm **heca**, həm də **eruz** vəznində yazıb-yaratmışdır.

DURNALAR

Bir saat havada qanad saxlayın,
Nizam ilə gedən qoşa durnalar!
Qatarlaşıb nə diyardan gəlirsiz
Qaqqıl-daşa-qaqqıl-daşa, durnalar?

Mən sevmişəm onun ala gözünü,
Nəsib ola, bir də görəəm üzünü,
Yoxsa danışırsız dilbər sözünü,
Veribsiniz nə baş-başa, durnalar?

Diyari-qürbətdə müddətdi varam,
Gecə-gündüz canan deyib ağlaram,
Mən də sizin kimi qəribü zaram,
Eyləməyin məndən haşa, durnalar!

Laçın yatağıdır bizim məkanlar,
Yavaş-yavaş gedin, səsiniz anlar,
Qorxuram, toxuna ötən zamanlar,
Sürbəniz dağılıb çaşa, durnalar!

Zakirəm, od tutub alışdı cigər,
Var isə canandan sizə bir xəbər,
Təğafül etməyin, Allahı sevir,
Dönməsin bağrınız daşa, durnalar!

Lüğət

Dilbər – gözəl, sevgili

Qəribü zar – vətəninə uzaqda ağlayan, nalə edən

Laçın – keçmişdə quş ovlamaq üçün saxlanılan şahin cinsindən yırtıcı, alıcı quş

Sürb - dəstə Təğafül - qafillik

“**Durnalar**” şeirinin: **Mövzusu:** Vətən həsrəti, qəriblik; **İdeyası:** Doğma yurd sevgisi, yar nisgili, ictimai mətləblər, haqsızlığa, ədalətsizliyə etiraz; **Janrı:** Qoşma **Vəzni:** Heca **Həcmi:** 5 bənd

Qeyd: **Durna obrazı** ədəbiyyatımızda qəribik, vətən həsrəti və s. mənaları verir. Bu mövzuya **M.P.Vaqif** və **M.V.Vidadi** də müraciət etmişdilər.

AŞIQ ƏLƏSGƏR (1821-1926)

Yaradıcılığında aşiq şeirinin bir çox janrlarına müraciət etmiş **Aşiq Ələsgər** bu əsərlərdə məhəbbətin, el gözəllərinin, təbiətin təənnümünə xüsusi fikir vermiş, böyük bir irs qoyub getmişdir. Hələ sağlığında ustad kimi qəbul edilən Ələsgərin şeirləri məclisləri bəzəmiş, özündən sonrakı aşiq ədəbiyyatına güclü təsir göstərmişdir. **Qoşma, gərayli, təcnis** və s. janrda yazdığı əsərləri dillər əzbəridir.

DAĞLAR

Bahar fəsli, yaz ayları gələndə
Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar,
Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı
Tutmaz bir-birindən aralı dağlar.

Xəstə üçün təpəsində qar olur,
Hər cür çiçək açır, laləzar olur,
Çeşməsindən abi-həyat car olur,
Dağıdır möhnəti, mələli dağlar.

Yazın bir ayıdı çox yaxşı çağın,
Kəsilməz çeşməndən gözəl yığnağın,
Axtarma motalın, yağın, qaymağın...
Zənbur çiçəyindən bal alı, dağlar.

Gahdan çiskin təkər, gah duman eylər,
Gah gəlib-gedəni peşiman eylər,
Gahdan qeyzə gələr, nahaq qan eylər,
Dinşəmər haramı, halalı dağlar.

Ağ xələt bürünər, zərnişan geyməz,
Heç kəsi dindirib keyfinə dəyməz,
Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,
Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar.

Köçər ellər, düşər səndən aralı,
Firqətindən gül-nərgizin saralı,
Ələsgər Məcnuntək yardan yaralı,
Gəzər səndə dərdli, nalalı, dağlar.

Yayın əvvəlində dönürsən xana,
Son ayda bənzərsən yetkin bostana,
Payızın zəhməri qoyar virana,
Dağıdır üstündən cələli, dağlar.

Lüğət

Ərbab – burada: varlı, dövlətli

Çeşmə - yerin altından sızıb çıxan su mənbəyi; bulaq, qaynaq

Abi-həyat – həyat suyu, dirilik suyu; əfsanəyə görə, zülmətdə olan bir çeşmənin suyudur, onu içmək kimə qismət olsa, əbədi ömür qazanar

Möhnət – həsrət, qəm, kədər

Mələl – kədər, qəm

Zənbur – cır arı

Zəhmər – burada: dəhşət

Cələl - əzəmət, ehtişam, dəbdəbə, təmtəraq

Qeyz – acıq, hirs, qəzəb, hiddət

Zərnişan – qızıl suyu ilə vurulmuş naxışı olan parça

Sərdar – keçmişdə bir vilayəti idarə edən və dövlət başçısı adından sərəncam vermək hüququna malik şəxs

Firqət – ayrılıq

“Dağlar” şeirinin:

Mövzusu: Doğma yurdun təbiətinin – dağlarının gözəlliklərinin təənnümü;

İdeyası: Vətənə məhəbbət, ana yurdun ucalığı, əzəmətindən doğan qürur hissi;

Janrı: Qoşma

Vəzni: Heca

Həcmi: 7 bənd

Qeyd: “**Dağlar**” qoşmasında **metafora** və **metonimiyadan, bədii təzaddan** uğurla istifadə olunmuşdur.

SEYİD ƏZİM ŞİRVANI

(1835-1888)

Seyid Əzim Şirvani XIX əsrin ikinci yarısından sonra Azərbaycanda güclənməyə başlayan **maarifçilik hərəkatının** ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Yalnız **əruz** vəznində yazıb-yaradan şair əsərlərini **lirik, epik (mənzum hekayələr)** və **satirik** üslubda qələmə almışdır. Yaradıcılığında səmimi hislərin tərənnümünə, maarifçilik ideyalarının təbliğinə, xalqdan uzaq düşmüş din xadimlərinin, məhkəmə işçilərinin, rüşvətxor məmurların tənqidinə yer ayırmışdır.

QAFQAZ MÜSƏLMANLARINA XİTAB

Əssələm, ey əhaliyi Qafqaz,
Ey rəisani-sahibül-ezaz!
Əssələm, ey güruhi-xeyr-əsər,
Millətin qeyrətin çəkən kəslər!
...Dadü fəryad, ey güruhi-izam,
Oldu zaye bu milləti-islam.
Günü-gündən zəlilü xar oluruq,
Möhnətü qüssəyə düçar oluruq.
Bu qədər dərd kim olur hadis,
Ona bielmlik olur bais.
Bir bələdir bu dərdi-nadani,
Kİ, onun elm olubdu dərmani.
Bu təəccübdür, ey güruhi-bəşər,
Bir kişi yatsa, naxoş olsa, əgər,
Axtarır bir təbib-i-danadil,
Ta ki səhhət ola ona hasil.
İndi naxoşdu milləti-islam,
Ona lazımdır eyləmək əncam.
Dərdimizdir bu dərdi-nadanlıq
Kİ, tutubdur bizi pərişanlıq.
Qeyrilər etdilər tərəqqiyi-tam,
Qaldı zillətdə firqeyi-islam.
Hər vilayətdə var beş-on kəsəbə,

Əlli min seyyidü axund, tələbə.
Əlli dəvriş, əlli mərsiyəxan,
Həminin sözləri tamam yalan.
Əlli min suxtə, əlli min sail,
Əlli min hoqqabazi-naqabil.
Həminin fikri xalqı soymaقدır,
Quru yerdə bu xalqı qoymaقدır.
Xalqa bunlar hamı qurublar dam,
Bir bunu anlamır bu qövmi-avam.
Bizə qeyrilər eyləyir töhmət,
Çün tərəqqi edibdir hər millət.
Gərçi var iş qanan kişi tək-tək,
Əksəri-xalq avamdır bişək.
...Bilmirik biz hədis mənasın,
Qanmırıq əhli-şər fitvasın.
Bixəbər olmuşuq şəriətdən,
Başımız çıxmır elmi-hikmətdən.
Kəsb üçün həzrəti-rəsulullah,
Dedi: "Əlkasibü həbibullah".
...Ziynəti-şəxs elmi-ürfandır,
Elmsiz şəxs misli-heyvandır.
...Çünki var idi bizdə nadanlıq,
Bizə üz verdi çox pərişanlıq.

Lüğət

Rəisani-sahibül-ezaz – hörmət sahibi olan başçılar
Güruhi-xeyr-əsər – xeyirli iş görənlər
Güruhi-izam – hörmətli adamlar
Dadü-fəryad – yardıma çağırma, dada yetişmə
Zəlilü-xar – hörmətsiz, etibarsız, gözdən düşmüş
Möhnət – həsrət, qəm, kədər
Hadis olmaq – baş vermək
Güruhi-bəşər – insanlar
Danadil – bilikli, təcrübəli
Səhhət ola ona hasil – sağlam olma, sağalma
Əncam – çarə
Tərəqqi – inkişaf
Firqeyi-islam – islam camaatı, müsəlmanlar

"Qafqaz müsəlmanlarına xitab" əsərinin:

Mövzusu: Elmin, təhsilin faydası, cəhalətin, savadsızlığın vurduğu yaralar;

İdeyası: Maarifçiliyin təbliği, ictimai bələlərin tənqidi və onlardan çıxış yolu kimi elmlə silahlanmaq;

Janrı: Məsnəvi **Vəzni:** Əruz **Bəhri:** Xəfif

Qeyd: **"Qafqaz müsəlmanlarına xitab"** əsəri **"Əkinçi"** qəzetində nəşr olunmuşdur.

Kəsəbə - kasıb, zəhmətkeş
Suxtə - 1) yanmış, yanıq; 2) dərdə, əzabə düçar olan
Sail – dilənçi
Hoqqabazi-naqabil – qabiliyyətsiz hoqqabazlar
Qövmi-avam – avam camaat
Gərçi – buna baxmayaraq, hərçənd
Bişəkk – şəxsiz, şübhəsiz
Əhli-şər – şəriəti bilən adamlar, din xadimləri
Əlkasibü-həbibullah – Allah halal zəhməti ilə dolananın dostudur.
Zinət – bəzək
Elmi-ürfan – mərifət elmi
Misli-heyvan – heyvan kimi

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI III MƏRHƏLƏ (XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

Dövrün mühüm ictimai-siyasi, ədəbi hadisələri:

- ❖ 1906-cı il aprel ayının 7-də Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə "Molla Nəsrəddin" jurnalı nəşrə başladı;
- ❖ Ədəbiyyatda tənqidi realizm, romantizm, maarifçi realizm cərəyanları formalaşdı;

Bədii ədəbiyyatda müraciət olunan mövzular:

- ❖ İctimai problemlər;
- ❖ Zülmə, haqsızlığa etiraz;
- ❖ Səmimi hislərin tərənnümü;

Dövrün sənətkarları:

Tənqidi realizm ədəbi cərəyanının nümayəndələri:

- ❖ **Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi, Məmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsar, Ömər Faiq Nemanzadə** və başqaları.

Qeyd: Tənqidi realistlər öz yaradıcılıqlarında avamlığı, dini mövhumatı, mədəni geriliyi, yoxsulluğu tənqid edir, yeniliyi, azad və xoşbəxt bir cəmiyyətin qurulması ideyasını təbliğ edirdilər.

Romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndələri:

- ❖ **Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət** və başqaları.

Qeyd: Romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndələri öz yaradıcılıqlarında həyat hadisələrini gerçəkdə olduğu kimi deyil, arzulanıqları, düşündükləri formada qələmə alırdılar.

Maarifçi realizm ədəbi cərəyanının nümayəndələri:

- ❖ **Süleyman Sani Axundov, Abdulla Şaiq, Sultan Məcid Qənizadə** və başqaları.

Qeyd: Maarifçi realizm ədəbi cərəyanının nümayəndələri öz əsərlərində cəmiyyətdəki qüsurları insanları maarifləndirmək, məktəb açmaq, təhsil vermək və s. üsullarla aradan qaldırmaq niyyətində idilər.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ

(1866-1932)

Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığında cəhələtin hər üzünü silləyir, bu səpkili əsərlərində sadə insanların böyük müdafiəçisi rolunu oynayırdı. Əsərlərindəki dil sadəliyi, güclü realizm oxucunu düşündürür, öz seyrinə salır.

QURBANƏLİ BƏY

(ixtisarla)

Xəbər çıxdı ki, bu gün naçalnik gəlir kəndə və sonra məlum oldu ki, pristavın arvadının ad qoyulan gündür.

Kəndə şuriş düşdü. Kənd əhlindən bu gün çöl işinə gedən olmadı. Camaatın yarısı çıxmışdı kəndin kənarına və təpələrə dırmaşmış boylanırdılar ki, görsünlər, gəlirmi naçalnik. Camaatın yarısı pristavın mənzilini əhatə edib durmuşdu. Qırağ kəndlərdən də camaat xəbər tutub yavaş-yavaş gəlirdi.

Pristavın həyətinə adam əlindən girmək mümkün deyildi, katda, yasavul və qlava mirzələrindən savayı, həyəətə girməyə heç kəsə izin verilmirdi. Həyətdə it yiyəsini tanımırdı. Səsdən və qılı-qaldan qulaq tutulurdu; bir yanda quzular mələyirdi, bir yanda qıçları bağlı cüce və toyuqlar bağırırdılar, bir yanda qlavaların atları kişnəyirdilər. Bir tərəfdən pristavın qulaqları uzun tulaları gah qlavanın üstünə atılıb "haff" eləyirdilər, gah katdanın üstünə tullanıb "haff" eləyirdilər. Hərdənbir pristavın arvadı balkona çıxıb nazik səslə çığırırdı: "tişe", yəni "yavaş". Və sonra genə girirdi içəri.

Pristavın aşpazları bellərində ağ önlük hərdənbir həyəətə çıxıb qlavanın birinə deyirdi:

– Tez yarım girvənkə zəfəran tap!

Qlava "baş üstə" deyib, əvvəl bir başını salırdı aşağı, sonra mirzəsinə üzünü tutub buyururdu:

– Ədə, Mirzə Həsən, durma, tez şəhərə adam göndər, yarım girvənkə zəfəran gətirsin!

Bir az keçirdi, bir ayrı aşpaz əlində kotlet bıçağı qlavanın birinə üzünü tutub buyururdu:

– Qlava, dörd-beş yüz yumurta lazımdır.

Qlava sevincək əlini uzadırdı həyətdəki səbətlərə və cavab verirdi:

– Nə danışırsan? Burada mindən artıq yumurta var.

Birdən qaçhaqaç düşdü; dedilər, "naçalnik gəlir". Qlavalar çıxdılar qapıya, xanım çıxdı balkona, tulalar hücum çəkdiilər adamların üstünə və bir qədər keçdi, guya qurbağanın gölünə daş atdılar; çünki bu gələn naçalnik deyilmiş, özgə mahalın pristavı imiş. Pristav atdan yenib girdi həyəətə və balkona çıxıb xanıma rusca bir neçə söz deyib özü də güldü və xanımı da güldürdü. Və sonra hər ikisi girdi içəri.

Genə kotlet bıçaqlarının taqqılısı, adamların tappılısı, atların kişnəməsi, cüçətoyuların və qlavaların və tulaların hafılısı qarışdı bir-birinə. Bir ucdan təzə gələn qlava və katdalar atdan enib, dolu xurcunları doldururdular həyəətə. Bir ucdan kəndlilər dallarında qab-qazan, xalı və palaz daşıyırdılar. Bir ucdan kəndlilər həyətin dibində quzuları və toyuq-cüçələri yan-yana yığıb öldürüb təmizləyirdilər.

Birdən qaçhaqaç düşdü; dedilər "naçalnik gəlir". Qlavalar qaçdılar qapıya, xanım və qonaqlar çıxdılar balkona, tulalar tullandılar həyəətə və bir qədər keçdi, genə qurbağanın gölünə daş atdılar; çünki bu gələn naçalnik deyilmiş, kazak böyüyü bir əfsər imiş. Bu da atdan endi, qaça-qaça çıxdı balkona və xanımın əlini öpüb, kefini soruşdu və sonra getdilər otağa.

Bir qədər keçdi, genə qaçhaqaç düşdü; genə dedilər "naçalnik gəlir". Amma bu da yalan oldu. Adamları araladılar, bu qonaq da girdi həyəətə. Bu da "Qapazlı" kəndinin bəyi və mülkədarı məşhur Qurbanəli bəy idi.

Bəy həyəətə girən kimi baxdı bir sağa, bir sola. Tulaların biri qaçıb gəldi Qurbanəli bəyin qabağına və başladı bəyin ayaqlarını yalamağa. Bəy əyilib itin başını tumarladı və dedi:

– Malades, sobak – və sonra qalxıb xanımı balkonda görüb çığırıldı:

– İzdrasti! – Və borkünü götürüb sağ əlilə qalxırdı yuxarı və qışqırdı:

– Urra! – Sonra qalxdı balkona və xanıma baş əydi. Xanım əlini uzatdı Qurbanəli bəyə. Bəy xanımın əlini alıb rusca dedi:

– Nə qədər mənim canım sağdı, sənə mən nökrəm, ay xanım.

Xanım bir az güldü və dedi:

– Spasibo.

Bəy bir ah çəkəndən sonra hər ikisi girdi içəri.

Bir az keçdi, mahal həkimi gəldi, sud pristavı gəldi, iki uçitel gəldi, genə bir əfsər arvadı ilə gəldi, genə bir özgə həkim arvadı ilə gəldi.

Bir az keçdi, genə qaçhaqaç düşdü; dedilər "naçalnik gəlir". Qlavaların biri at üstə çaparaq gəlib özünü saldı yerə və həyəətə soxulub qaçdı xanımın qabağına və çığırıldı:

– Naçalnik idyot.

Xanım bir girdi içəri, bir çıxdı balkona. Qonaqlar da çıxdılar həyəətə və qaçdılar qapıya. Tappılı, guppultu, şaqqılı və çığır-bağır, qoyma, dinmə, çəkil, gəl, get... axırda bir yoğun çinovnik girdi həyəətə, yeridi xanıma tərəf, sol əli ilə borkünü çıxarıb sağ əlini uzatdı xanıma və xanımın əlini öpüb, qonaqlarla bir-bir əl verib qalxdı balkona və girdi otağa.

Naçalnikdən sonra genə bir neçə qonaq gəldi. Bunların da bir neçəsi arvadları ilə gəlmişdi.

Qonaqlar yığışmışdılar zal otağına. Ortaya düzülmüşdü stollar və stolların üstünə düzülmüşdü növ-növ şirin çörelər, suxarılar, paxlavalar, halvalar, konfetlər, lumu-portağallar, quru yemişlər. Stolun üstünə qoyulmuşdu yekə samovar və qulluqçular çay töküüb qoyurdular qonaqların qabağına.

Naçalnik oturmuşdu yumşaq divanın üstündə, pristavın arvadı oturmuşdu onun yanında, qonaqlardan da bir neçəsi düzülmüşdü bunların yanına və naçalnik qabağındakı stəkanın qəndini qarışdıraraq pristavın arvadı ilə söhbət edirdi.

Bu heyndə küçədə açıq akoşkalardan bir at kişnəməsi qalxdı. Bundan sonra bir ayrı at daha da ucadan başladı kişnəməyə. Qonaqların bir neçəsi akoşkadan baxdılar küçəyə. Atlar daha da ucadan başladılar kişnəməyə. Qurbanəli bəy akoşkadan başını çıxartdı küçəyə və çığırıldı:

– Ədə, Kəblə Qasım. Heyvan oğlu heyvan, atı kənardə dolandır. Yoxsa əlindən qurtarıb qaçar.

Bir az keçdi, atlar daha da şiddətlə başladılar çığırmağa. Qurbanəli bəy atlardan bərk başladı nökrinə çığırmağa, qonaqların hamısı qaçdılar akoşkaların qabağına.

Küçədə tövlənin qabağında bir strajnik bir ağ atın cilovundan yapışib dolandırırırdı. Bu at naçalnikin atı idi. Qurbanəli bəyin nökrü bir kəhər atın cilovundan yapışib bir az kənardə dolandırırırdı. Bir-iki kəndli də bir az kənardə ayrı-ayrı atların cilovlarından yapışib dolandırırırdılar. Akoşkanın qabağında kəndlilər düzülüb pristavın akoşkalarına baxırdılar.

Hərdənbir naçalnikin atı kişnəyə-kışnəyə qabaq ayaqlarını döyürdü yerə və Qurbanəli bəyin atına baxıb hirsindən cilovu gəmərtləyirdi. Qurbanəli bəyin atı hərdənbir nəre təpib qabaq ayaqlarını qaldırırdı havaya və az qalırdı ki, Kəbəlayı Qasımı da göyə qaldırsın. Kəbəlayı Qasım da bərk-bərk cilovdan yapışib çığırıldı:

– Buna bax ha!

Naçalnik gördü ki, kəhər at Qurbanəli bəyin atıdır və üzünü Qurbanəli bəyə tutub soruşdu ki, atı neçə yaşındadır?

Qurbanəli bəy papirosunu yandıraraq naçalnikə dedi ki, atı bu il təzə dörd yaşa ayaq qoyur.

Genə naçalnik akoşkaya tərəf yeriyib başladı Qurbanəli bəyin atına tamaşa eləməyə, sonra Qurbanəli bəyə çönüb dedi:

– Nə gözəl atdı!

Doğrudan, Qurbanəli bəyin atı gözəl at idi. Qurbanəli bəy hər iki əlini sinəsinə qoyub naçalnikə cavab verdi:

– Peşkeşdi.

Naçalnik Qurbanəli bəyə dedi:

– Sağ ol.

Və yenə başladı ata tamaşa eləməyə, genə Qurbanəli bəyə üzünü tutub soruşdu:

– Qaçmağı necədi? İti yüyürürmü?

Qurbanəli bəy naçalnikə dedi:

– Ay naçalnik, əgər sənın mahalında bir belə yüyürən at tapılsa, mən bığlarımı qırxdımasam, qurumsağam.

Yarım saatdan sonra qonaqları çağırıdılar xörək otağına. Otağın ortasında uzun xörək stolu, üstünə düzülüşdü hər cür xörəklər və içkilər.

Pristavın arvadı oturdur stolun baş tərəfində. Xanımın sağ tərəfində naçalnik əyləşdi və qeyri qonaqlar da hərə bir yer tutub oturdular.

Naçalnik arağ şüşəsini əlinə götürüb əvvəl öz fincanını, sonra pristavın arvadının, sonra xanımların və sonra qeyri qonaqların fincanlarını doldurub durdu ayağa və rumkasını xanımın rumkasına vurub dedi:

– Mübarək olsun xanımın ad bayramı!

Naçalnikdən sonra xanımlar və ağalar yerlərindən qalxıb həmin sözləri dedilər və sonra naçalnik və qeyriləri şüşələri başlarına çəkib boşaldılar.

Pristavın arvadı fincanı götürdü əlinə, qonaqlardan razılıq elədi, amma Qurbanəli bəyə baxıb gördü ki, bəy arağını hələ içməyib. Xanım bəyden soruşdu ki:

– Niyə içmirsiniz?

Bəy gülə-gülə başını saldı aşağa və dinmədi. Naçalnik Qurbanəli bəyə baxıb qəhqəhə çəkib dedi ki:

– Yoxsa sən də fanatik müsəlmanlardansan, onun üçün içmirsən?

Qonaqlardan bir neçəsi güldü və bir neçəsi dedi ki:

– Götür iç!..

Axırda Qurbanəli bəy rumkasını götürdü əlinə və dedi:

– A kişi, siz Allah, bu nədir? Buna bizdə üskük deyirlər ki, arvadlar barmaqlarına geyib tikiş tikirlər, yoxsa bizlərdə bunnan arağ içməzlər.

Qonaqlar bu sözləri eşidib genə qəhqəhə çəkib güldülər və pristavın xanımı dedi:

– Da, da, doğrudur. Günah mendedir. Qurbanəli bəy rumkaynan arağ içməz.

Bu sözləri deyəndən sonra xanım bir çay stəkanı aparıb qoydu bəyin qabağına və araqla doldurub verdi bəyə.

Qurbanəli bəy stəkanı götürüb dedi:

– Bax buna nə demişəm?!. Yoxsa üsküyü qoyublar mənım qabağıma ki, nə var, nə yox...

Qonaqlar yenə gülüşdülər və Qurbanəli bəy arağı çəkdi başına, stəkanı qoydu yerə və çörəkdən bir tikə götürüb tutdu burnunun qabağına.

Ağalar və xanımlar məşğul oldular yeməyə, içməyə və eşikdə də toy və zurnanın səsi ucaldı. İki saatdan sonra qonaqlar qalxdılar ayağa, düzöldülər akoşkanın qabağına və başladılar tamaşa eləməyə.

Baharın ikinci ayı idi. Çiçəklərin və otların ətri qarışmışdı bir-birinə, çeşmələrin səsi qarışmışdı quşların səsinə. Hərdənbir zurnanın səsi ucalıb özgə səslərin hamısını batıl eləyirdi. Zurna sakit olan kimi adamların səsi ucalırdı. Evin qabağında, çayın kənarında çəmənin üstündə bir neçə fərş döşənmişdi. Bir tərəfə üç yekə samovar qoyulmuşdu və yanlarında otuz-qırx stəkan-nəlbəki, nimçələr, qəndlər, mürəbbələr. Şirin çörəklər, limon-portağallar, konfetlər, qurabiyələr və qeyri çay ilə çaysız yeməli şeylər, yağlar, xamalar, qaymaqlar, quru yemişlər düzülüşdü. Ətrafdan qoyulmuşdu yastıq və balışlar. Bir tərəfdə qlavalar tatarı əllərində kəndliləri döyə-döyə bir yerə yığırıdılar ki, əl-ələ verib yallı getsinlər.

Ağalar və xanımlar akoşkalarda görünən kimi kəndlilər “urra” deyib papaqlarını atdılar göyə və yapışdılar yallı getməyə. Pristavın xanımı qonaqlara təklif elədi ki, buyursunlar, çayın kənarında çəməndə əyləşib çay içsinlər.

Ağalar və xanımlar endilər. Kəndlilər genə “urra” çəkib qarışdılar bir-birinə və sonra genə başladılar yallı getməyə.

Qurbanəli bəyin nökrəi Kərbəlayı Qasım kənardə durub əllərini qoymuşdu ciblərinə, baxırdı və Qurbanəli bəyi görcək ikiqat əyildi. Bəy papirosunu ağzına alıb Kərbəlayı Qasıma işarə elədi. Kərbəlayı Qasım qaçıb gəldi ağasının yanına və odu cibindən çıxarıb yandırdı və tutdu ağasının qabağına. Bəy papirosunu yandırıb dedi:

– Axmaq oğlu axmaq, bə sən niyə yallı getmirsən?

Kərbəlayı Qasım başını əydi aşağı və dedi:

– Ay ağa, mən qocalmışam. Daha mənə yallı getmək yaraşmaz.

Bəy papirosunu göyə püfləyib yapışdı Kərbəlayı Qasımın çiyindən və çəkəçəkə apardı yallı gedənlərin yanına və dedi:

– Yapış, heyvan balası, heyvan! Yoxsa, vallah, döyə-döyə səni öldürərəm!

Kərbəlayı Qasım yapışdı kəndlilərin əlindən və istər-istəməz başladı onlarla bir yerdə dolanmağa. Qurbanəli bəy özü də dəstənin başından yapışdı başladı atılıbdüşməyə. Pristavın arvadı Qurbanəli bəyə çəpik çaldı. Naçalnik

də qəhqəhə çəkib güldü və başladı çəpik çalmağa. Özgə qonaqlar da çəpiyi tutub başladılar gülməyə. Qurbanəli bəy özü ağzını göyə açıb qəhqəhə elədi və çığırdı:

– Ay xanım, mən istəyirəm, sənin sağlığına içim. Buyur, mənə çaxır gətirsinlər. Urra, urra!..

Nökərlər butulkaları başladılar daşımağa. Qurbanəli bəy bir stəkan içib genə başladı fırlanmağa, genə başladı dolanmağa. Bir qədər keçdi, genə bir stəkan içib çığırdı:

– Xanımın sağlığına!

Və genə başladı dolanmağa. Bir qədər keçəndən sonra yorulub çəkildi kənara və bir stəkan çaxır doldurub nökeri Kərbəlayı Qasımı çağırıb dedi:

– İç!

Kərbəlayı Qasım başladı yalvarmağa:

– Ay ağa, sən bilirsən ki, mən içməyəm. Aman günüdü, mənə çövr balovun başına, mən içə bilmənəm.

Bəy bir qədər də nökerini yaxalayıb gördü ki, içmir və çaxırın bir azını tökdü Kərbəlayı Qasımın üstünə və bir azını da özü içdi.

Ağalar və xanımlar məşğul oldular çay içməyə. Qurbanəli bəy də gedib bir tərəfdə oturdu və üzünü naçalnikə tutub dedi:

– Mənim nökerim Kərbəlayı Qasım lap biqeyrətdi. Mən indiyə kimi nə qədər eləmişəm, ona bir qətrə çaxır içirdə bilməmişəm. Deyirəm ki, axı, ay axmaq, sən ki üzümü yeyirsən. Axı bu nədi ki? Üzüm suyu deyil məgər? Nə qədər eləyirəm, içmir.

Naçalnik Qurbanəli bəyə cavab verdi ki, Kərbəlayı Qasım qanmır, avamdı. Qurbanəli bəy qəhqəhə çəkdi və dedi:

– Necə qanmır? Yaxşı qanır. O məgər qanmır ki, çaxır üzümdən qayrılır? Çox əcəb qanır. Ancaq biqeyrətdi, onun üçün içmir.

Yarım saata kimi ağalar və xanımlar çay içməyə və söhbətə məşğul oldular. Kəndlilər də yallı gedirdilər. Xanımların biri hərdənbir əllərini basırdı qulaqlarına və ərinə şikayət edirdi ki, “zurnanın səsindən az qalır qulaqlarım tutulsun”. Pristav xanımın gileyini başa düşəndən sonra toyçulara çığırdı ki, daha çalmasınlar. Toyun səsi kəsilsək Qurbanəli bəy üzünü toyçulara çöndərib çığırdı:

– Ədə, çalın, namərdlər!

Pristav bəyə dedi ki, toyun səsi xanımlara xoş gəlmir, qoy çalmasınlar. Qurbanəli bəy durdu ayağa və pristava dedi:

– Mən ölüm qoy çalsınlar, mən istəyirəm oynuyam.

Pristavın cavabını gözləməyib Qurbanəli bəy toyçulara çığırdı:

– Ədə, çalın! “Uzundərə” çalın.

Toyçular hazırlaşdırlar çalmağa. Naçalnik durdu ayağa və borkünü başına qoyub dedi:

– Bəy, hələ sonra oynarsan. Göndər, nökerini, sizin atınızı çəkib gətirsin, mən istəyirəm, ata baxam.

Qurbanəli bəy sağ əlini qoydu gözünün üstünə və dedi:

– Naçalnik, qurbandır sənə mənim atım!

Bu sözlərdən sonra bəy nökerini çağırdı:

– Kərbəlayı Qasım, tez get, atı çək gətir, naçalnik baxsın.

Kərbəlayı Qasım qaçdı və tövlədən atı çıxartdı eşiyə. Naçalnik, pristav, Qurbanəli bəy və xanımlardan biri getdilər atın yanına.

Qurbanəli bəy yapışdı atın dodağından və ağzının bir tərəfini açdı və naçalnikə dedi:

– Naçalnik, buyur bax. Həyə inanmırsan, buyur bax, bu il dördünə ayaq qoyur.

Naçalnik Kərbəlayı Qasıma dedi ki, bir az atı dolandırın. Kərbəlayı Qasım atı yavaş-yavaş çəkdi bir tərəfə. Kərbəlayı Qasımın dalınca gedə-gedə heyvan hərdən alını sürtürdü Kərbəlayı Qasımın kürəyinə və hərdənbir o tərəfə-bu tərəfə baxıb kişnəyirdi. Naçalnik Qurbanəli bəyden yenə atın qaçmağını soruşdu. Qurbanəli bəy baxdı naçalnikin üzünə və bir söz deməyib Kərbəlayı Qasımı çağırdı. Kərbəlayı Qasım atı çəkdi yavığa və Qurbanəli bəy tez qalxdı atın üstünə və heyvanı təpiklədi. At durduğu yerdə bir neçə arşın məsafəni sıçrayıb, üz qoydu yola tərəf qaçmağa və yarım dəqiqənin içində gözədən itdi. Yarım dəqiqədən sonra Qurbanəli bəy çaparaq qayıdıb gəldi və atı sürüb az qaldı soxulsun qonaqlar oturduğu məclisə. Xanımlar çığırıb qaçırdılar bir tərəfə və Qurbanəli bəy tez atı saxlayıb özünü tulladı yerə və durdu naçalnikin qabağında. Naçalnik bəyə dedi:

– Malades.

Və bəy cavab verdi:

– Naçalnik, bu nədi ki!.. Hələ sən mənim o biri atımı görməmişən. Bəlkə, onu görəsən! Bu nədi ki onun yanında?

Kərbəlayı Qasım atı çəkib apardı.

Hava qaraldıqdan sonra pristavın otaqlarında çıraqları yandırdılar və qonaqlar məşğul oldular kart oynamağa. Saat on birdə qonaqları genə dəvət elədilər xörək otağına və genə ağalar və xanımlar xörək stolunun ətrafına düzülüb başladılar şam eləməyə. Naçalnik cücənin ətindən bir-iki tikə yeyəndən sonra götürdü butulkanı və başladı

əvvəl öz stəkanını, sonra qonşularının stəkanını doldurmağa və sonra ayağa durub, stəkanı uzatdı pristavın arvadına tərəf və dedi:

– Bu gün bizim buraya yığışib belə ləzzətlə vaxt keçirməyimizə siz səbəb olubsunuz. Buna cəhət mən bu stəkanı içirəm sizin sağlığınıza.

Bu sözləri deyib naçalnik stəkanı vurdu xanımın stəkanına və çaxırı içib oturdu. Yavuşda oturan qonaqlar da stəkanlarını uzadıb xanımın stəkanı ilə çıqqıldatdılar və içdilər. Qurbanəli bəy də yerindən qalxıb, dolu stəkanını götürüb vurdu xanımın stəkanına və xanımın başının üstündə durub dedi:

– Mən özümü bu gün xoşbəxt hesab eləyirəm ki, bu məclisdə varam. Allah sənin ərin Mixail Pavloviçi bizim mahaldan uzaq eyləməsin. Ondan ötrü ki çünki nə qədər ki Mixail Pavloviç bizim mahalda deyildi, bizim kəndlilər də bədbəxt idilər, mən də bədbəxt idim. Ondan ötrü ki bilmirəm, nədəndirsə, keçən pristavları mən o qədər istəməzdim ki, Mixail Pavloviçi istəyirəm. Amma beş-on il bundan irəli burada bir pristav vardı, çox lotu oğlan idi. Mənə bir tula bağışlamışdı. Allah onu da sağ eləsin, səni də sağ eləsin, hamımızı sağ eləsin. İçirəm mən sənin sağlığına, a xanım, urra!

Bu sözləri deyəndən sonra Qurbanəli bəy çaxırı çəkdi başına və içəndən sonra stəkanı çöndərib ağzı yerə tərəf tutdu ki, görsünlər, stəkanda bir qətrə də çaxır qalmayıb və gedib oturdu yerində. Bir qədər keçəndən sonra pristavın arvadı götürdü çaxırı və naçalnikin stəkanını, öz fincanını və qonşularının stəkanlarını doldurub üzünü naçalnikə tutdu və dedi:

– Mən özümü borclu hesab edirəm sizdən razılıq eləməyə ki, bu uzun yolu zəhmətlə buraya gəlib məni sərəfraz buyurubsunuz.

Sözlərini deyəndən sonra xanım fincanı tutdu dodaqlarının qabağına. Qonaqlar da stəkanlarını uzadıb vurdular naçalnikin stəkanına. Qurbanəli bəy yerindən qalxıb, əlində dolu stəkan gəlib durdu naçalnikin yanında və dedi:

– Naçalnik ağa, içirəm mən bu stəkanı sizin sağlığınıza. Allah da buna şahiddir ki, nə qədər bizim vilayətə naçalniklər gəlib-gedib, mən onların heç birini o qədər istəməmişəm. Naçalnik ağa, sən bizim başımızın sahibisən. Nə qədər ki bizim mahalda camaat var, onlar hamısı sənin yolunda başlarından keçərlər. Mən özüm də sənin yolunda oda girərəm. Qurban sənə mənim canım! Nə qədər ki sağam, nökrəm sənə. İçirəm mən bu stəkanı naçalnik ağanın sağlığına. Urra!

Bu sözləri deyən kimi Qurbanəli bəy stəkanı çəkdi başına, stəkanın ağzını çöndərdi yerə, guya bir qətrə də qalmadı, sonra gedib oturdu yerində.

Qonaqlar genə məşğul oldular yeməyə. Bir qədər keçəndən sonra xanımın əri pristav götürdü çaxır şüşəsini, əvvəl öz stəkanını doldurdu, sonra qonşularının stəkanını doldurdu və sonra ayağa durub dedi:

– Ağalar və xanımlar! Məlumdur ki, bir düşmən istəyə bizim üstümüzə hücum çəkə, bizi saxlayan qoşunlarımız olacaq. Buna cəhət mən içirəm bu stəkanı bizim qoşunlarımızın əfsəri Nikolay Vasilyeviçin və onun xanımı Anna İvanovnanın sağlığına.

Pristav bu sözləri deyib stəkanı uzatdı bir əfsərə və onun yanında oturan arvada tərəf. Qonaqlar da, habelə stəkanlarını çıqqıldadıb içdilər. Qurbanəli bəy də ayağa durub dolu stəkanını uzatdı əfsərə və arvadına tərəf dedi:

– Ay əfsər ağa, ay xanım, mən içirəm sizin sağlığınıza. Allah sizin kölgənizi bizim başımızın üstündən əskik eləməsin. Allah düşmən qabağında sizin qılıncınızı kəskin eləsin. Yəni mən bu sözləri ondan ötrü demirəm ki, düşməndən qorxuram. Hansı düşmən cürət eləyib mənim qabağıma çıxı bilər?! Bu xəncəri mən soxaram onun qarnına! Mən heç düşməndən qorxmuram. Sizin dövlətinizdən, mən heç kəsdən qorxmuram. Nə qədər canım sağdır, mən nökrəm sən xanımına. Sağ olsun Anna xanım, urra!

Bəy çaxırı çəkdi başına.

Bu qayda ilə ağaların və xanımların bir-bir sağlığına içdilər. Hər dəfə Qurbanəli bəy dururdu ayağa, hərənin barəsində bir nitq söyləyir, bir dolu stəkan içirdi və otururdu.

Yavaş-yavaş çaxırın buxarı qalxdı bəyin başına və lap axırda bəy bərk kefləndi.

Qonaqların hamısının sağlığına içəndən sonra qonaqlar başladılar Qurbanəli bəyin sağlığına içməyə.

Xanımlar bir-bir stəkanlarını uzadıb vurdular bəyin stəkanına. Qurbanəli bəy şadlığından az qaldı özündən getsin.

Qonaqların hamısı bəyin sağlığına içəndən sonra bəy stəkanı yuxarı qalxızıb dedi:

– Ağalar və xanımlar! Siz ki mənim sağlığıma içdiniz, qurban olsun sizə mənim canım. Mən ölənə kimi bu günü yadımdan çıxarmam. Amma, ağalar, mənim sizdən bir xahişim var. Mən ölüm, mənim sözümlü yerə salmayın. Mən sizin hamınızı sabah öz evimə qonaq təklif eləyirəm. Vallah, billah, atamın goru haqqı, mən bilmirəm necə sizin xəcalətinizdən çıxım! Mən lap əriyib yerə girirəm ki, bu qədər xanım mənim sağlığıma içsin. Mən nəyəm ki, bu qədər xanım mənim sağlığıma içsin? Mən bu xanımların ayağının torpağı da ola bilmənəm. Vallah, atamın goru haqqı, sabah bizə qonaq gəlməsəniz, mən özümü öldürərəm...

Mən istəyirəm ki, sizə qulluq eləyim. Mən istəyirəm, sizə nökrçilik eləyim. Sabah bizə gəlməsəniz, mən bu xəncəri soxaram qarnıma. Cənab naçalnik, səndən də çox təvəqqə eləyirəm, ay xanım, səndən də təvəqqə eləyirəm. Əfsər ağadan da təvəqqə eləyirəm. Anna İvanovna, qurban olsun sənə mənim canım, səndən də

təvəqqə eləyirəm. Ağalar, xanımlar! Hamınızdan təvəqqə eləyirəm. Hər kəs gəlməsə, namərddir. Aman günüdü, özümü öldürərəm. Qurban olsun sizə mənim canım. Sağ olsun xanımlar. Urra!.. Urra!..

Bəy stəkanı çəkdi başına. Naçalnik siqarı damağına salıb üzünü tutdu pristavın xanımına və dedi:

– Gəlsənə sabah qonaqlığa gedək, Qurbanəli bəyə qonaq olaq?

Xanım baxdı ərinin üzünə və dedi:

– Mən çox xoşhəlləqlə gedərəm. Yaxşı olar. Bəyin arvadını da görərəm. Görərəm necə paltar geyir.

Əfsər də arvadından soruşdu:

– Gedərsənmi?

Arvadı dedi:

– Gedərəm.

Qonaqların biri də dedi ki:

– Əgər bəy bizə bir yaxşı müsəlman plovu versə, gedərəm.

Qurbanəli bəy “plov” sözünü eşitcək tez qalxdı ayağa və çığırdı:

– Necə plov? Necə plov? Atamın goru haqqı, sizə elə bir plov verərəm ki, ömrünüzdə yeməmiş olarsınız. Mənim aşpazım bişirən plovu kim bişirə bilər? İnanmırsınız, Kəblə Qasımdan soruşun. Hanı Kəblə Qasım? Kəblə Qasım, Kəblə Qasım!

Qurbanəli bəy başladı ucadan Kərbəlayı Qasımı çağırmağa: guya ki Kərbəlayı Qasım buradadır. Pristavın nökrələrindən biri içəri girib dedi ki, burada Kərbəlayı Qasım yoxdur. Bəy hirsənib nökrəyə dedi ki:

– Çağırın o axmaq oğlunu, gəlsin!

Nökər çıxdı getdi və bəy özü də qapıya tərəf yeridi. Pristavın arvadı bəyə dedi ki:

– Sən zəhmət çəkmə, nökrələr çağırarlar, gələr

Bəy yenə başladı plovu tərifləməyə.

– Mən siznən mərc gələrəm. Həyə bir yanda elə plov yemiş olsanız, tüpürün mənim üzümə.

Qonaqlar güldülər. Naçalnik də gülə-gülə dedi:

– Ay bəy, söz yox ki, evdəki tərifli atını da bizə görsədərsən.

Qurbanəli bəy naçalnikə yavıqlaşdı hər iki əlini qoydu gözünün üstə və dedi:

– Bu gözlerim üstə, hansını bəyənsən, peşkəşdi. Lotu-lotuyana deyirəm, mən yalan-zad bilmənəm. Hansını xoşlasan, atamın goru haqqı, peşkəşdi sənə.

Nökər girdi içəri və dedi ki, Kərbəlayı Qasım yatıb. Bəy nökrənin üzünə baxıb əvvəl dinmədi və sonra xəncərinin dəstəsindən yapışıb dedi:

– Get, o haramzadə oğlu haramzadəyə de ki, bu saat durub bura gəlməsə, bu xəncəri gedib soxaram onun qarnına!

Nökər çıxdı eşiyə. Pristavın arvadı bəyə üzünü tutub dedi:

– Niyə biçərə kişini oyadırsan? Nəyə lazımdır?

Bəy cavab verdi:

– Ay xanım, başına dolanım, necə nəyə lazımdır? Ağzı nədi bu tezlikdə yatsın!.. Qoy gəlsin görək kimin hünəri var mənim aşpazım bişirən plovu bişirsin?!

Qonaqlar yenə gülüşdülər. Kərbəlayı Qasım şişmiş gözlerini bərəldib girdi içəri. Ağası yenə əlini xəncərinin dəstəsinə aparıb dedi:

– Kəblə Qasım, mən səni öldürərəm!

Qonaqlar yenə gülüşdülər.

Kərbəlayı Qasım əllərini döşünə qoyub alçaq səslə dedi:

– Niyə, başına dönüm, ağa?

Bəy hirsli və uca səslə:

– Hələ soruşursan da niyə? Gəl gör bu ağalar nə deyirlər. Mən ha deyirəm ki, bizim Əli bişirən plovu heç kəs bişirə bilməz, bunlar inanmırlar.

Kərbəlayı Qasım alçaq səslə cavab verdi:

– Bəli, ağa, Əli yaxşı plov bişirir.

Qurbanəli bəy üzünü qonaqlara tutub sevincək və ucadan dedi:

– Di gördünüz? Di gördünüz? İndi sözlünüz nədi?

Qonaqların çoxusu cavab verdi:

– Doğrudu, doğrudu, inanırıq.

Kərbəlayı Qasım çıxdı eşiyə. Yarım saatdan sonra qonaqlar başladılar dağılmağa. Qurbanəli bəy atını və Kərbəlayı Qasım yabısını minib düşdülər yola. Bəy başını saldı aşağı və başladı mürgüləməyə. Hərdən bir yuxudan ayılıb atı saxlayırdı, üzünü çöndərirdi Kərbəlayı Qasıma və deyirdi:

– Bu xəncəri soxaram sənə qarnına.

Çox vaxt Kərbəlayı Qasım cavab vermirdi və gah vaxt deyirdi:

– Niyə, başına dönüm, ağa?

Bəy gah vaxt Kərbəlayı Qasıma cavab vermirdi, amma gah vaxt deyirdi:

– Kimin hünəri var, Əli bişirən plovu bişirsin?!

İki saatdan sonra ağa və nökrər yetişdilər kəndə.

Yekə imarətin darvazasının qabağında atlar dayandılar. Kərbəlayı Qasım yerdən bir daş götürüb başladı qapını döyməyə. Yekəpapaq bir kişi qapını açdı və Qurbanəli bəyin yanına qaçıb yapışdı atın cilovundan. Qurbanəli bəy hələ atdan yenməyib xəncərin tiyəsinə qalxırdı kişinin üstünə və dedi:

– Əli, bu xəncəri soxaram qarnına!

Nökrəri cavab verdi:

– İxtiyar sənindi, ağa!

Sonra bəy atdan yenib girdi həyətə və pilləkəni qalxıb girdi otağa. Bəyin qaravaşı bir qoca arvad çıxdı ağasının qabağına və dedi:

– Ay ağa, nə gec gəldin? Xanım səndən ötrü çox niyaran oldu.

Bəy xəncərin tiyəsinə arvada göstərib dedi:

– Gülpəri, bu xəncəri soxaram sən qarnına!

Arvad dinmədi və çəkildi kənara. Bəy o biri otağa girib gördü ki, arvadı paltarlarını soyunmamış dayanıb yastığa və yuxulayıb. Əvvəl gedib durdu arvadının yanında. O, xəncərin tiyəsinə arvadının üstünə qalxıb dedi:

– Bu xəncəri soxaram sən qarnına!

Arvad ayılmadı. Qurbanəli bəy dəxi dinmədi və xəncəri atdı yerə. Sonra börkünü çıxarıb atdı bir səmtə və başladı soyunmağa. Paltarlarını və çəkmələrini çıxarıb hirsə hərəsinə atdı bir yana, bir az su içdi və uzandı yerinə.

Bəyi yuxu tutdu.

Qurbanəli bəyin arvadı sübh vaxtı ayılıb gördü ki, əri gəlib yatıb, yavaşca paltarını geyib çıxdı eşiyə. Qaravaş süpürgə ilə həyəti süpürürdü. Kərbəlayı Qasım əlində xəlbir tövlənin qabağında durub arpa təmizləyirdi ki, aparıb versin atlara.

Xanım Kərbəlayı Qasımdan soruşdu ki:

– Niyə belə gec gəldiniz?

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Qonaqlıq çox uzun çəkdi, onun üçün gec gəldik.

Xanım yenə soruşdu:

– Pristavın qonağı çox idimi?

Kərbəlayı cavab verdi:

– Bəli, xanım, çox idi.

Xanım soruşdu:

– Kim idilər qonaqlar?

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Ay xanım, nə bilim, bir çoxu böyük adamlar idi. Çoxlu xanım idi. Naçalnik özü də orada idi. Çox adam vardı.

Xanım yenə soruşdu:

– Kəblə Qasım, xanımlar da elə kişilərnən bir yerdə oturmuşdular, ya ayrı oturmuşdular?

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Yox, elə hamısı qarışmışdı bir-birinə.

Qaravaş bu sözləri eşitcək öz-özünə dedi:

– Bıy, aman Allah!

Xanım oturdu pilləkənin pilləsinin üstündə, Kərbəlayı Qasımı bir az yavığa çağırırdı və dedi:

– Sən Allah, Kəblə Qasım, nağıl elə görək, qonaqlıq necə keçdi, qonaqlara nə verdilər, ağan kimnən danışdı, nə danışdı? Sən Allah, Kəblə Qasım, hamısını nağıl elə.

Kərbəlayı çuxasının ətəyini qalxıb ağzının və burnunun suyunu sildi. Tövlədən atlar başladılar bir-birinin üstünə çıxırışmağa və Kərbəlayı Qasım üzünü tövləyə tərəf tutub çıxırdı:

– Buna bax ha!

Xanım genə Kərbəlayı Qasıma dedi:

– Sən Allah, Kəblə Qasım, nağıl elə görək.

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Ay xanım, dəxi nə deyim? Çox qonaq vardı. Nəçəlnik də orda idi.

Xanım genə Kərbəlayı Qasımdan soruşdu:

– Kəblə Qasım, urus arvadları bə kişilərnən nə danışdırdılar?

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Xanım, mən nə bilim ki, nə danışdırdılar? Mən onların axı dilini bilmirəm ki?

Xanım genə soruşdu:

– Kəblə Qasım, doğrusunu de görək, ağan da urus arvadlarıynan danışdı mı?

Kərbəlayı Qasım genə üzünü tövləyə tutub çıxırdı atların üstünə və xanıma cavab verdi:

– Ağam urus arvadlarıynan az danışdı, amma nəçəlniknən çox danışdı.

Aşpaz Əli samovarı gətirdi və çıxarıb qoydu pilləkənin üstə. Qaravaş süpürgəni dayadı divara, qalxdı pilləkənin üstünə və samovarı qalxızıb apardı evə. Aşpaz Əli yenib durdu xanımın qabağında və soruşdu:

– Xanım, bu gün nə pişirim?

Xanım qaravaşı çağıraraq dedi:

– Bə Qurbanəli bəy gecə demədi ki, nə pişirək?

Qaravaş əlində çay qabı xanımın yanına gəlib cavab verdi:

– Gecə ağa elə hirsli idi ki, hələ mənə istəyirdi öldürsün.

Xanım təəccüb elədi və dedi:

– Yaxşı, yaxşı, elə danışma! Dəli olmamısan ki!

– Vallah, a xanım, ağam evə girən kimi xəncərini çıxartdı və mənə dedi: “Xəncərnən səni öldürərəm!”

Xanım bir qədər dinmədi və üzünü tutdu Kərbəlayı Qasım:

– Kərbəlayı Qasım, yəqin, ağa yenə keflənmişdi.

Kərbəlayı Qasım cavab verdi:

– Xeyr, keflənməmişdi.

Xanım girdi içəri və yavaşca Qurbanəli bəyin yanına yavıqlaşmış gördü ki, bərk yuxudadır. Sonra çıxdı eşiyə və aşpaz Əliyə on altı qəpik verib dedi:

– Əli, get iki girvənkə ət al gətir, bozbaş pişir.

Əli pulları aldı və dedi:

– Baş üstə!

Kərbəlayı Qasım və Əli üz qoydular aşpazxanaya tərəf getməyə.

Gün qalxdı, günorta oldu. Kərbəlayı Qasım həyətdə oturmuşdu tut ağacının dibində və hərdənbir daş götürüb atırdı ağacın başına və tut quşlarını qovurdu və hərdənbir yerə tökülən yetişmiş tutlardan götürüb yeyirdi. Qaravaş da gəldi Kərbəlayı Qasımın yanına və başladı tutları seçib yeməyə. Bir az keçdi, xanım da gəldi bunların yanına və başını qalxızıb bir qədər yetişmiş tutlara baxdı və Kərbəlayı Qasımın dedi ki, çıxsın ağaca, bir az tut silkələyib töksün. Qaravaş evdən bir çarşov gətirdi. Aşpaz Əli də bunların yanına gəldi və dedi:

– Siz çarşovu tutun, mən çıxım silkələyim.

Əli çıxdı ağaca. Xanım, qaravaş və Kərbəlayı Qasım çarşovu tutdular və Əli ağacın budağının birini tərptədi və yekə-yekə yetişmiş ağ tutlar töküldü çarşova. Budağa bir-iki tək vurandan sonra Əli qalxdı bir az da yuxarı. Ağacın başından kəndin ətrafı əl içi kimi görünürdü. Əlinin gözüne bir belə şey də sataşdı: Hacı Heydər dəyirmanının yanından kəndə sarı bir dəstə atlı gəlirdi. Əli əvvəl buna fikir vermədi və başladı budağın birini silkələməyə. Amma sonra genə diqqət saldı və gördü ki, atlılar kənd əhlinə oxşamırlar. Bunu görüb Əli üzünü tutdu aşağı və dedi:

– Kərbəlayı Qasım, kəndə çoxlu atlı gəlir, amma kəndliyə oxşamırlar.

Kərbəlayı Qasım, xanım və qaravaş bir qədər baxdılar bir-birinin üzünə. Xanım dilləndi:

– Kəblə Qasım, çıx aşpazxana damına, gör necə atlıdılar?

Kərbəlayı Qasım gedib qalxdı alçaq divara, oradan qalxdı aşpazxana damının üstünə və sağ əlini gözünün üstünə qoyub başladı diqqətlə yola baxmağa.

Kəndin yaxınlığında Kərbəlayı Qasımın gözüne əvvəl iki atlı göründü. Bunlar atlarını bərk çapırdılar. Dəxi bunlardan savayı, yolda bir şey görünmürdü. Amma bir qədər keçdi, “Mərəzə”nin yanında söyüd ağaclarının dalından bir dəstə atlı çıxdı. Bunların içində naçalnik və pristavların düymələri və xanımların şlyapaları aşkar bilinirdi. Kərbəlayı Qasım tez yendi aşağı, qaçıb gəldi xanımın yanına və tövşüyə-tövşüyə dedi:

– Xanım, bu gələnlər, deyəsən, elə dünənki qonaqlardı.

Xanım çarşovun ucunu saldı yerə, gəldi Kərbəlayı Qasımın yanına yavıq və dedi:

– Dünənki qonaqların burda nə işləri var?

Kərbəlayı Qasım əllərini qoydu bir-birinin üstünə və cavab verdi:

– Mən nə bilim, ay xanım?

Bu heyndə küçədə mərəkə qopdu. İtlərin hürüşməsi, adamların qaçışması, at tappılısı. Və bir az keçdi, küçə qapısı döyüldü. Xanım qaçdı içəri və pəncərədən küçəyə baxıb gördü ki, küçə doludur adamlarla; hamısı rus qulluqçuları və rus xanımları.

Kərbəlayı Qasım qapıya çıxıb gördü ki, dünən pristavın evindəki qonaqların hamısı gəlib dayanıb qapıya. Xanım tez qaçdı eşiyə və Əlini çağıraraq dedi:

– Get de ki, ağa evdə deyil.

Əli qaçdı küçə qapısına və xanım qaçdı evə, Qurbanəli bəyi oyatdı. Bəy “a... a...” eləyib çöndü o biri səmtə, arvadı dedi:

Qurbanəli bəy yenə “a... a...” eləyib gözlərini açdı və arvadına dedi:

– Cəhənnəm ol! – və yenə gözlərini yumdu.

Arvad genə dedi. Qurbanəli bəy gözlərini açıb, qalxdı oturdu və soruşdu:

– Nə deyirsən?

Arvadı sözünü bir də dedi. Bəy dik qalxdı ayağa, bir şey fikir elədi, qaçdı otağın o tərəfinə-bu tərəfinə, arvadına dedi:

– Qoy desinlər, ağa evdə deyil.

Arvadı genə çıxdı eşiyə və bəy mələfəni götürüb çarşov kimi saldı başına, çıxdı həyəətə, qaçıb soxuldu tövləyə və girdi atın axuruna. Nökərlər qonaqlara dedilər:

– Ağa evdə deyil.

Naçalnik bu cavabı eşidib təəccüb elədi; habelə qeyri qonaqlar mat qaldılar. Kəndlilər başladılar qonaqların atlarını dolandıрмаğa. Naçalnik çıxarıb papirosunu yandırdı və nökərlərdən soruşdu:

– Bəy hara gedib ki, evdə deyil?

Nökərlər cavab verdilər:

– Bilmirik.

Naçalnik bir qədər dinməyib yenə soruşdu:

– Bəs o ki özgə yerə gedəcəkdi, bizi niyə qonaq çağırdı?

Nökərlər cavab verdilər ki:

– Bilmirik.

Xanımların biri bir stəkan su istədi. Kərbəlayı Qasım qaçdı evdən kasada su gətirdi. Qonaqlar bir qədər bir-birinin üzünə baxıb dedilər ki:

– Dəxi niyə dururuq, qayıdaq gedək.

Naçalnik də buna razı oldu, amma Kərbəlayı Qasıma üzünü tutub soruşdu:

– Bəyin atları tövlədədir?

Kərbəlayı Qasım dedi:

– Bəli.

Bu heyndə tövlədə atların biri başladı kişnəməyə. Naçalnik yoldaşlarına belə təklif elədi:

– Çox əcəb, biz bu qədər yolu zəhmətlə gəlmişik, barı, heç olmasa, bəyin atlarına baxaq, sonra qayıdaq.

Yoldaşları razı oldular. Naçalnik genə Kərbəlayı Qasımdan tövləyə getməyə izin istədi. Kərbəlayı Qasım dedi:

– Buyurun!

Naçalnik, iki pristav, mal həkimi, xanımlar və kazak əfsəri girdilər həyəətə və üz qoydular tövləyə tərəf. Qurbanəli bəyin arvadı həyətdə qonaqları görüb qaçdı soxuldu otağa və qonaqlar girdilər tövləyə. Naçalnik qabaqdakı atı görüb dedi:

– Bu elə bəyin dünənki atıdır.

Sonra qonaqlar yeridilər içəri və bir kəhər atın yanında dayandılar. Naçalnik atın qabağına keçib Kərbəlayı Qasımdan soruşdu:

– Budurmu bəyin tərifli atı?

Kərbəlayı Qasım dedi:

– Bəli.

Qonaqlar başladılar atın o tərəfinə-bu tərəfinə dolanmağa. Naçalnik axura tərəf hərəkət eləyib istədi atın ağızına baxsın. Axura yavuqlaşan kimi naçalnik dik atıldı və çıxırdı:

– Ax, çort vozmi!

Axurun içində guya kəfənə bürünmüş bir şey naçalnikin gözünə sataşdı. Naçalnik yanındakı pristavın əlindən yapışıb yavaşca yeridi axurun yanına və diqqət eləyib gördü ki, axurdakı Qurbanəli bəy özüdü.

Bunu görcək naçalnik çəpik çalıb qəhqəhə çəkib güldü və dedi:

– A... a... a... rəfiq, sən burda imişsən!..

Qonaqlar da bir-bir gəlib bəyə diqqət ilə baxdılar və çəkilib durdular kənarda.

Qurbanəli bəy yerindən heç tərpəşmədi.

Qonaqlar çıxdılar küçəyə, atları mindilər və üz qoydular getməyə.

“Qurbanəli bəy” əsərinin:

Mövzusu: Çar məmurlarının, yerli bəylərin, mülkədarların zəngin həyatı ilə yoxsul, hüquqsuz kəndlilərin təhqir və təhdid altında yaşadıkları acınacaqlı həyatın, yaltaq insanların düşdüğü vəziyyətin təsviri;

İdeyası: Yaltaq, lovğa, ikiüzlü və yalançı adamların ifşası;

Janrı: Hekayə (novella)

Qeyd 1: **“Novella”** sözünün lüğəvi mənası **“təzə xəbər”** anlamındadır. Əsasən, **nəsrilə** yazılan novella hekayənin digər formalarından hadisələrin sürətlə inkişaf edib gözlənilməz sonluqla bitməsi ilə fərqlənir. Ədəbiyyatımızda novellanın ən yaxşı nümunələrini **Ə.Haqqverdiyev, C.Məmmədquluzadə, Mir Cəlal** və b. yaratmışlar.

Qeyd 2: Hekayə **1907-ci ildə** yazılıb, **“Qeyrət”** mətbəəsində kitabça formasında nəşr olunmuşdur. Yazıçı bu əsərdə **kinayədən** məharətlə istifadə etmişdir.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

(1862-1911)

Həm **lirik**, həm **epik**, həm də **satirik** əsərlər müəllifi kimi tanınan Sabir ədəbiyyat tariximizdə yenilməyən bir heykəldir. Zamanın sərt sınaqlarından üzüağ çıxan Sabir dühası neçə-neçə nəslə mənəvi tərbiyə vermiş, xalqı “tarac olmaqdan” xilas olub “yaşasın şəhriyari-hürriyyət” deməyə səsləmişdir.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda şairə qoyulmuş ilk heykəl də məhz Sabirin heykəlidir.

ƏKİNÇİ

Məzlumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!
Qoyma özünü tülkülüyə, adə, əkinçi!
Bir üzrlə hər gündə gəlib durma qarımda,
Yalvarma mənə, boynunu keç burma qarımda,
Gahi başına, gah döşünə vurma qarımda,
Ləğv olma, ədəb gözəl bu məvadə, əkinçi!
Lal o, a balam, başlama fəryadə, əkinçi!

Xoş keçmədi il çöllüyə, dehqanə, nə borcum?
Yağmadı yağış, bitmədi bir danə, nə borcum?
Əsdi qara yel çəltiyə, bostanə, nə borcum?
Getdi mənə nə fələliyin badə, əkinçi?!
Lağ-lağ danışib başlama fəryadə, əkinçi!

Aldı dolu eldən sərü samanını, neylim?
Yainki çəyirtkə yedi bostanını, neylim?
Verdin keçən il borcuna yorğanını, neylim?
Ol indi palaz satmağa amadə, əkinçi!
Lal ol, a balam, başlama fəryadə, əkinçi!

Söz açma mənə çox çalışıb, az yeməyindən,
Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən, deməyindən!
Mən gözləmənəm, buğda çıxar, ver bəbəyindən!
Çəltik də gətir, arpa da, buğda da, əkinçi!
Yoxsa soyaram lap dərinini, adə, əkinçi!

Sən hey də yoxumdur, çıxarıb canını, allam!
Vallahi ovub didəyi-giryənini, allam!
Şallağə tutub pərkəri-üryanını, allam!
Öz halını sal indi özün yadə, əkinçi!
Lağ-lağ danışib başlama fəryadə, əkinçi!

Cütcü babasan, buğdanı ver, darı yeyərsən,
Su olmasa, qışda əridib qarı yeyərsən,
Daşdan yumuşaq zəhr nədir, marı yeyərsən,
Öyrəşməmişən ət-yağa dünyadə, əkinçi!
Heyvan kimi ömr eyləmişən sadə, əkinçi!

Lakin mənim insaqlıq olub vəzi-mədarım,
Bəyzadəyəm, asayışədir cümlə qərarım,
Meysiz, məzəsiz, bitməz olur şamü nəharım;
İştə belədir haləti-bəyzadə, əkinçi!
Bəyzadələrin rəsmi budur, adə, əkinçi!

Lüğət

Məva – məskən
Dehqan – kəndli, əkinçi
Sərü saman – qayda, intizam; burada: işin qaydası,
nizam-intizamı
Amadə - hazır
Didəyi-giryən – ağlayan göz

“Əkinçi” şeirinin: Mövzusu: Mülkədar əkinçi münasibəti;

İdeyası: Əkinçinin halına acımaq; onu zülm altında inləməyə məcbur edən mülkədarları kəskin tənqid etmək;

Şeir şəkli: Beşlik şəkliyədir.

Vəzni: Əruz

Bəhri: Həzəc

Qeyd: Şeir **1907-ci ildə “Molla Nəsrəddin”** jurnalında çap edilmişdir. Satirik üslubda qələmə alınmış bu şeirdə **bədii təzaddan, bədii sualdan** məharətlə istifadə edilmişdir. Əsər **satirik monoloq şəkli**ndə (tipin danışdırılması üsulu ilə ifşası) yazılmışdır.

Peykəri-üryan – çılpaq bədən

Mar – ilan

Vəzi-mədar – dolanacağımin, güzəranımın vəziyyəti

Asayış – asudəlik, rahatlıq

Halət – hal, vəziyyət

Rəsm – adət, surət, şəkil

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV

(1870-1933)

Hekayə və **dram əsərlərində** unudulmaz obrazlar yaradan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev insan ləyaqəti və şərəfinin ucalığı prinsipini ən ali dəyər kimi qəbul edib, yaradıcılığında hər zaman bu əqidəyə sadıq qalmışdır. Zalımın deyil, məzlumun, cahilin deyil, aqilin tərəfini saxlamış, ədəbiyyatımızın ideya-məzmunca zənginləşməsində əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir.

BOMBA

Qorodovoy Kərbəlayi Zal iyirmi beş ildən artıq idi polis idarəsində xidmət edirdi. Onun arvadı hərdən bir deyərdi: - A kişi, sənın saqqalına nə şaşka yaraşır, nə də şapka. Gəl sən bu qorodovoyluqdan əl çək! Bir balaca alış-verişə yapış. Bir baqqal dükanı aç!

Kərbəlayi Zal cavab verərdi:

- Arvad, sən hökumətin ləzzətini anlamırsan. Əgər səni qorodovoy eyləyələr, min il qulluqdan çıxmazsan; bir də, mən iyirmi beş ildən artıqdır ki, polis qulluğundayam. Bir-iki ildən sonra pensiyam çıxacaq. Ondan sonra rahat əyləşib pensiyəni yeyərik. Belə danışıqdan sonra arvad həmişə sakit olardı.

- Nə deyirəm, kişi, özün bil!

Bu dəfə Kərbəlayi Zalin ovqatı təlx idi. Dəftərxanada pristav çağırılıb demişdi:

- Kərbəlayi Zal, səndən narazıyam. Sən köhnə, dünya görmüş qorodovoyсан. Bununla belə, dünən Rusiyadan gəlmiş qorodovoy, görürsən, bomba tapır, tüfəng tapır, patron tapır... həm ağasının üzünü ağ eləyir, həm özünü. Amma sən indiyədək bir sınıq balta da tapmayıbsan. Görünür, sən də rüşvət alırsan, yəni qocalıb zay olubsan. Əgər belə getmə, bizim bir yerdə qulluq eləməyimiz tutmayacaq.

Bu sözlər bir ox olub, Kərbəlayi Zalin bu tərəfindən dəyib, o biri tərəfindən çıxdı. Axşam bikef gəldi evə. Arvad soruşdu:

- Nə var?

Dedi:

- Heç, bir az başım ağrıyır.

Arvad abgüşt bişirmişdi. Gətirib qoydu kişinin qabağına. Bir-iki tikə alıb, "iştahım yoxdu" deyib yatmaq istədi. Nə qədər etdisə gözünə yuxu gəlmədi. Axır durub, bir stəkan çay içib getdi qarovula.

Kərbəlayi Zal "Qanlı küçə" ilə "Zavallı" küçənin küncündə durub pristavın sözlərini fikir edirdi.

Gecə yarısından bir xeyli keçmiş Kərbəlayi Zal gördü ki, usta Feyzulla nalbəndin qapısında bir kişi dayandı. Yedəyində də bir at, atın üstündə bir cüt çuval və çuvalın içində bir növ girdə şeylər. At sahibi ilə ev sahibi çuvalları atın üstündən ehmallıca alıb apardılar və sonra atı içəri çəkib qapını bağladılar.

Kərbəlayi Zal bu keyfiyyəti görüb öz-özünə dedi: "Daha baxtımın ulduzu parıldadı. Gecənin bu vaxtında gələn girdə şey xətali şey ola".

O saat fit çaldı, yaxındakı qorodovoy Patap gəldi.

- Vot Patap, bomba rabatay!

- Qde?

- Dom Feyzulla bomba pırnesom.

Patap İvana xəbər elədi, İvan oqolodoçniyə, oqolodoçin pristava, pristav qalabəyinə, qalabəyi jandarmlar rəisinə. Yarım saatdan sonra usta Feyzullanın evini qazaq, saldat, qorodovoy bürüdü. Qapını döydülər.

Usta Feyzulla çıxdı, xəbər aldı:

- Kimsən?

Dedilər:

- Aç qapını.

Qapını açan tək binəvanın dili tutuldu. Bir təhər soruşdu ki, "bəs niyə buyurubsunuz?" Dedilər:

- Danışma, gərək sənın evin axtarılsın!

Gecə yarısı Feyzullanın arvadını, uşaqlarını ürəkqopma azarına salıb, evin altını üstünə çevirdilər. Heç zad tapa bilmədilər. Axırda otaqların birinə girib gördülər küncə iki çuval qoyulub.

Kərbəlayi Zal çuvalları görəndə tək qışqırdı:

- Barın, vot, vot bomba!

Camaat çuvalları əhatə etdi, amma yaxın getməyə heç kəs cürət etmirdi. Deyirdilər: "İndi açılar, hamını qırar".

Yazıq Feyzulla da, qolları bağlı, bir kənardə saxlamışdılar. Feyzulla, evində bir şey tapılmadığını cürətləndi və birdən səsləndi:

-Ay ağalar, o çuvalların nəyindən qorxursunuz? İzin verin qollarımı açsınlar, o çuvalların içindəkini bir-bir çıxarıb sizə göstərim.

Feyzullanın qolunu açdılar. Gəlib çuvalların ağzını açıb içindən beş dənə qarpız çıxartdı.

O biri çuvalda da qarpızdan başqa bir şey yox idi.

Səhər Kərbəlayi Zalı qulluqdan xaric etdilər.

“Bomba” hekayəsinin:

Mövzusu: Vəzifəsini əldə saxlamaq üçün dəridən-qabıqdan çıxan insanların gülünc vəziyyətə düşməsi;

İdeyası: Sədaqətlərini sübut etmək üçün yadelli ağalara qulluq göstərənlerin, çuğulluq edənlərin sonda zavallı duruma düşəcəklərinə inam; mənəbpərəstliyin, iftiraçılığın tənqidi;

Janrı: Hekayə (novella)

MƏHƏMMƏD HADİ

(1879-1920)

İmzasını qoymuş miləl evraqi-həyatə,
Yox millətimin xətti bu imzalar içində.

Millətinin imzasını millətlərin imzaları içində görmək istəyən Hadi oxucularına bu fikri təlqin edirdi ki, Vətən üçün hər kəs məsuliyyət daşıyır. Vətənin səadəti hər kəsin səadətidir.

Yaradıcılığında müharibələri pisləyən şair bu mövzuya həsr etdiyi əsərlərində təsirli lövhələr yaratmışdır.

“TÜRKÜN NƏĞMƏSİ”

Türkün tökülən qanları bihudə gedərmimi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmimi?

Dörd ildə verilmiş bu qədər can hədəd olmaz,
Məfkurə yolunda tökülən qan hədəd olmaz.
Qiymətli olan xuni-şəhidan hədəd olmaz,
Dul qalmış olan növhəyi-nisvan hədəd olmaz,
Bax səs sonuna, hikməti-türkan hədəd olmaz,
Bədbəxt olan əfğani-yetiman hədəd olmaz.

Türkün tökülən qanları bihudə gedərmimi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmimi?

Qan ilə qazandıq zəfəri, verməriz əldən,
Xof eyləmədik atəşi-dəhhaşe-düvəldən.
Bir zərrə belə qorxmayırız dəsti-əcəldən,
İstərsə cahan çevrili varsın da təməldən.
Türkün üzü çevrilməyəcək səmti-əməldən
Türklər geriye dönməyəcək müslih əməldən.
Yüksək yaşamaq istər ikən cümlə miləldən.

Türkün tökülən qanları bihudə gedərmimi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmimi?

Lüğət

Bihudə - boş, faydasız, əbəs

Həpsi – hamısı

Məfkurə - burada: məqsəd

Xuni-şəhidan – şəhidlər qanı

Hikməti-türkan – türklərin səyi

Əfğani-yetiman – yetimlərin feryadı

Atəşi-dəhhaşe-düvəl – burada: dövlətlərin dəhşətli hücumları

Dəsti-əcəl - əcəl əli; ölümün yaxınlaşması

Səmt – tərəf

Müslih – 1) islah edən, barışdıran; 2) sülh və asayişə bərpa edən

Miləl – millətlər

“Türkün nəğməsi” şeirinin:

Mövzusu: Birinci Dünya müharibəsi illərində türk xalqının müharibədə verdiyi itkilər; bu itkilərdən doğan lirik-fəlsəfi düşüncələr;

İdeyası: Azadlıq uğrunda mübarizə; şəhidlərin ölməzliyi ideyasının təsdiqi;

Janrı: Altılıq şəklindədir.

Vəzni: Əruz

Bəhri: Həzəc

Qeyd: Şeir **1918-ci ildə** - Birinci Dünya müharibəsi dövründə yazılmışdır.

HÜSEYN CAVID

(1882-1941)

Azərbaycan ədəbiyyatında romantizimin ən qüdrətli nümayəndəsi olan Cavid yaradıcılığı boyu ürək ağrısı ilə müşahidə etdiyi kimsəsiz insanların həyat dolu faciələrini bədii əsərlərinə mövzu seçmiş, hər zaman haqqın, ədalətin tərəfində dayanaraq yüksək insani hisləri təbliğ etmişdir.

Mövzusu Dağıstan xalqlarının həyatından götürülmüş birpərdəli "Ana" mənzum faciəsində də o, mərhəmət, şəfqət hislərinə bəşəri səviyyədə nümunə ola biləcək Səlmə ana obrazını yaratmaqla bu ədəbi prinsipinə sadıq qalmışdır.

"ANA"

(ixtisarla)

Dram

(bir pərdəli)

ƏŞXAS

Səlmə – ana.

Qanpolad – onun oğlu.

İsmət – Qanpoladın nişanlısı (çərkəz qızı).

Səlim – İsmətin qardaşı.

Gənc bir ləzgi – Səlimin arqadaşı.

Orxan – İsmətə vurulmuş bir dəliqanlı.

İzzət.

Murad

Səhnə Dağıstanda otlu, ağaclı kiçik bir bağça ərz edər. Bağçanın ucunda sadə və fəqirənə bir evciyəz görünür. Uzaqda lətif, rəngarəng bulutlar, yüksək və mavi dağlar nəzərə çarpar.

Səlmə (Qapı önündə oturub pək düşüncəli görünür, iki dəqiqə sonra qalxıb yüzünü göy səmtinə tutar. Sinirli və həyəcanlı bir səslə)

Ey mərhəmət kəni, ey ulu Tanrı!
Ey yerlərin, göylərin hökmdarı!
İnayət qıl, yoq başqa bir havadar,
Yalnız varım-yoqum tək bir oğlum var.
Ah, Qanpolad!.. Nuri-didəm, evladım!
Üç ay var ki, məktubunu almadım.
Üç ay var ki, taqət qalmamış bəndə,
Gözüm yollarda, intizar içində.
Hər gecə gördüyüm qanlı rüyalar
Göstərir ki, qorqulu bir xəbər var.
Bir yıldan fəzlədir hər ay, hər on beş
Məktub yollardı, eylərdi sipariş.
Niçin o şimdi olsun böylə qafil?
Xayır, xayır, oğlum vəfasız deyil.
Lakin bəni məhv edər bu intizar,
Gündən-günə qəlbimdə şübhə artar
(İsmətin gəldiyinə diqqət edərək)
Ah, gəliyor İsmət, nasıl da məhcub!
Qız deyil, bir mələkdir...

İsmət (gülər yüzlə)

İştə məktub!

Səlmə Kimdən, quzum?

İsmət Qanpoladdan.

Səlmə Kim verdi?

İsmət Qomşumuz, Qorqmaz oğlu Müslim verdi.

Səlmə Nasıl Qanpoladım?

İsmət Şükür, sapsağlam...

Səlmə Gəlmiyormu?

İsmət Məktubda yazmış tamam.

Səlma Ah, gözəl İsmətim, otur evdə sən,
 Bir az təkbaşına çalğı çal, əylən.
 Bən də şimdi məktubda hər nə varsa,
 Oqutdurub tez gəlirim...

İsmət Pək əla. (Səlma gedər).
İsmət (kəndi-kəndinə)-
 Of! Qanpolad kim bilir şimdi nerdə?
 Bən burda yalnız, o, qürbət ellərdə.
 Bir yıl əvvəl nişanlandım bən ona,
 Tale o gündən düşman olmuş bana.
 Artıq onsuz hər şey gözümdə məhzun,
 Bir an həyatımdan olmadım məmnun...
 (Qapıyı açıb içəri girər. Bir az sonra Orxan ilə İzzət bir tərəfdən çıxar)

Orxan İzzət, İzzət! Sən bir tərəfdə beklə,
 Saqın! İsmət səni görməsin hələ.

İzzət Kim bilir! Bəlkə hiç o yoqdur evdə.
 (Bu sırada qarmon səsi eşidilir)

Orxan İştə qarmon səsi! Odur, əlbəttə.
 Odur, o!.. Baq, nasıl ruhlu bir çalğı?

İzzət Əvət, məhzun gönül, məhzun musiqi

Orxan Ah, qız nə qız! Sultanlara layıqdir,
 Fəqət zalım Qanpolada aşiqdir.
 Hər gün xəbər tutar gedib-gələndən,
 Onun adı bir an düşməz dilindən.
 Zavallı! Kəndi hüsnündən xəbərsiz,
 Bilmiyor ki, eşqində divanəyiz!
 Bilməm ona nasıl dərd anlatmalı,
 Yalnız yalvarmalı, ya qorqutmalı.
 Kəndisi arqasız, yoqsuldur gərçi,
 Lakin o qızda bir böyüklük var ki,
 Hər zaman rast gəlsəm, ruhum sarsılır,
 Dilim söz söyləməkdən aciz qalır.

İzzət Orxan, sən bir yigidsən! Düşün bir az,
 Billah, bu hal sana əsla yaraşmaz.

Orxan Pəki nə yapmaq gərək?

İzzət Bırağ varsın,
 Qız kəndisi gəlsin sana yalvarsın.

Orxan Xayır, bu iş mümkün deyildir, haşa!
 Bən dərdimi açıb da başdan-başa
 Eşqimi söylərim, riza göstərsə,
 Xoşbaxt olur...

İzzət Büsbütün rədd edərsə?

Orxan Qəm yemə, Orxan pək də aciz deyil.
 (Qarmonun səsi kəsilir).
 Haydı, İzzət, susdu qarmon, sən çəkil!
 (İzzət dörd-beş addım çəkilir)

Orxan (qayət hiddətli)
 İnan ki, alt-üst eylərim aləmi,
 İsmət Orxanı rədd edər, öyləmi?!
 Allah şahid, bana olmazsa dəmsaz,
 Bu topraqda ondan bir iz də qalmaz.
 Yaşar dağlar başında qartal kibi,
 Qoşar səhralarda bir maral kibi.
 Bəndən başqa bulunmaz bir ənisi...
 (Bu sırada İsmət dışarı çıxar)

Orxan-İzzət- Aman, nə yosma qız!
Orxan- Ah!..
Orxan- Çəkil, çəkil! (İzzət çəkilir, Orxan kəndi-kəndinə)
 Yazıq! Əsla qızın könlü şad deyil,
 Allah, Allah! Həm dalğın, həm də məhzun.

Bir baqışda eylər insanı məcnun. (İsmətə doğru)
Aman, ya Rəbb, İsmət, İsmət!

İsmət (Orxanı görünçə heyrətlə)

Ah, Orxan!

Orxan Nə var, nə yoq?

İsmət Çoq şükür, Qanpoladdan
Bu gün bir məktub gəldi...

Orxan Nerdə Səlma?

İsmət Qomşudadır, şimdi gəlir...

Orxan Pək əla. Fəqət niçin?

İsmət Getmiş mollayı bulsun,
Məktubu oqutsun, xatircəm olsun.

Orxan Pəki, evdə kim var?

İsmət Kimsə yoq...

Orxan İsmət! Allah əsirgəsin, nədir bu halət?

Bət-bənizin solmuş, çöhrən dəyişmiş,
Qolay sanma, deyil bu, sadə bir iş.

İsmət Əvət, doğru, fəqət mərəq, intizar

Bir az sıqmış bəni...

Orxan Qərib halın var!

Qanpolad getsin qürbətə sürünsün,
Sən burda ancaq sol, qayğı çək, düşün!

İsmət Lakin təhəmmüldən başqa çarə nə?

Orxan Yazıq İsmət, yazıq!.. Sənin hüsnünə
Bənim kibi binlərcə aşiq varkən...

İsmət Ah, sus, Orxan, sus!

Orxan Allahın seversən,
Söylədiyim sözlər yalanmı? Söylə!
Söylə, İsmət, yalanmı? Bir fikr eylə,
Bütün Dağıstanda var bir şöhrətim,
Yüksək dağlardan böyükdür həşmətim,
Hürmətim, izzətim, varım, sərvətim,
Nəslim, nəcabətim, gücüm, qüdrətim.
Günəş kibi parlayorkən, fəqət bən
Yalnız məftunum sana, ah, yalnız sən!..

İsmət Orxan! Yeter, yeter...

Orxan İsmət, bir düşün!

Səndən başqa bir düşüncəm yoq bu gün.

Bütün qızlar əsir ikən eşqimə,
Bən sənin eşqində batmışım çəmə.

Səbrim tükənmiş, taqətim kəsilmiş,
Huşum, əqlim uçmuş, uyqum çəkilmiş.

Səndə əsla mərhəmət yoqmu?

İsmət (barmağındakı yüzüyü göstərərək, hiddətlə)

Orxan!

İştə barmağımda gördüyün nişan
Qanpoladdan bir yadigardır bana,
Ömrüm olduqca bağlıyım bən ona.

Orxan Bir yüzükdənmi eylərsən ihtiraz?

İsmət Əvət, bu bir zəncir ki, hiç qırılmaz.

Orxan İsmət, onun hiç bir mənası yoqdur,

O bir boş xəyaldır, səni qorqudur.

Yüzük, nişan yalnız gönüldür, gönül!

Olma çocuq... Sən gəl bana ver gönül!

Yarın atlanıb bu köydən çıxalım,

Yigit kimsə, qarşı çıqsın baqalım. (kəndi-kəndinə heyrətlə)

Allah, Allah, yenə çatıldı qaşlar!

Dəhşət verir qartalvarı baqışlar! (İsmətə)

Söylə, fikrin nədir? Cavab ver, İsmət!

İsmət (usanmış və sinirli bir halda)

Artıq yetər, Allah için, çəkil get,
Hürmətin, izzətin, varın, şöhrətin,
Nəslin, nəcabətin, gücün, qüdrətin
Hər sənin olsun, get, çəkil get, Orxan!
Bən ayrılmam o yoqsul Qanpoladdan.
Bütün dünya alt-üst olub dağılsa,
Ondan başqa, sevdiyim yoqdur əsla!

Orxan İsmət, artıq bənim təhəmmülüm yoq...
Sən gəl bu işdə pək inad etmə çəq.
İnan, gözəl, səmər verməz bu inad,
Nə sən sağ qalarsın, nə də Qanpolad.

İsmət Get, nə yaparsın yap, çəkil get, durma!
Orxan Ah, öyləmi?
İzzət (görünərək)
Orxan, kəndini yorma!
Bir gücsüzə yalvarmaqdan nə hasil?

İsmət Ah, vicdansız, alçaq!..
Orxan İzzət, sən çəkil!
İzzət (çəkilərək)
Pəki, bən çəkildim, sən yalvar, yaqar,
Sanki yalvardıqca məhəbbət artar!

Orxan Artıq anladıq, çəkil, dəf ol, İzzət!
İsmət Ah, xain oğlu xain!..
İzzət Pəki. (çəkilir)
Orxan İsmət!
O, məcnundur, ondan bir şey umulmaz,
Saçmadır hər sözü, əsla tutulmaz.

İsmət (istehza ilə)
Əvət, doğru... yoqsa səni bulmazdı,
Səninlə sirdaş, arqadaş olmazdı.

Orxan Hər nə söylərsən söylə, xoşdur bəncə,
Bəllidir ki, olmaz dikənsiz qönçə.
Hər nazına bən eylərim təhəmmül,
Ancaq ayrılığa tab etmə müşkül...
Bəndə artıq can qalmamış... mərhəmət,
Mərhəmət qıl, insafsız olma, İsmət!
Ya gəl canımı al, ya ver tazə can,
İştə sən, iştə xəncər, iştə Orxan!
(Xəncərini çəkib İsmətə uzatır)

İsmət (alaraq istehza ilə)
Afərin, afərin bu zərbi-dəstə!
Hiç rast gəlmədim böylə zərbi-şəstə!
Çocuqluqdan bəri bu məmləkətdə
Vardım bu sinnə, amma sən fitrətdə,
Sən xislətdə bir qəhrəman görmədim,
Sən təbiətdə bir insan görmədim.
Bu haqsızlıq, bu acizlik, miskinlik
Bir mərd için çəkilməz dərdi-mühlik!..
Yazıq Orxan! Billah, yazıqlar olsun,
Sən bir yigitsin, sana çəq ar olsun!
(Əlindəki xəncəri bir tərəfə atıb gedərək)
Əvət, çəq ar olsun!..
Orxan Getmə, dur, İsmət!
İsmət Hədyan eşitməyə yoq bəndə qüdrət.
Orxan Dur, dedim, dur!
İsmət Artıq çəkil get, yetər!
Orxan Billah, məhv olursun...
İsmət (xəncəri göstərərək)
Al, iştə xəncər!
(Uzaqlaşır)
İzzət (çıqıb yola baqaraq)

Orxan! Gələn var, aman, çəkil, durma!
Orxan Ah, zalım!..
İzzət Gəl, canım, kəndini yorma.
Orxan (azacıq çəkilərək)
İsmət İsmət, İsmət! Getdim, unutma lakin...
 Get hər nə istərsən, yap, alçaq, miskin!
 (Etinasızca evə girər)
Orxan Ah, bənmi?
İzzət Sus, canım, sus!
Orxan İsmət!
İzzət Orxan!
 Gəl, haydı...
Orxan Uff... Sevimli, parlaq yılan!
 (Hər ikisi şaşırmış bir halda tez ağaclığa çəkilib saqlanırlar)
İsmət (bir az sonra təkrar dışarı çıxar, ətrafına baxaraq)
 Getmiş, artıq əsər yox qəhrəmandan,
 Mütləq bəni eyliyormuş imtihan!
 Fəqət bilməz ki, İsmət Qanpoladsız
 Məhv olur da, dönüklük etməz hərgiz.
 Ah, şu xəncər nə? Vay, zavallı Orxan!
 Şübhə yox, unutmuş şaşırdığından.
 (xəncəri yerdən alaraq)
 Gerçəkdən pək gözəl, pək süslü xəncər,
 Bir parçacıq polad, lakin bir əjdər...
 Bir vuruşda məhv oluyor bir insan.
 (birdən-birə Səlimi görüb xəncəri gizliyərek)
 Ah, Səlim!
Səlim İsmət! Söylə, Qanpoladdan
 Nə xoş xəbər var? Nə yazmış, nə etmiş?
İsmət Bilməm...
Səlim Səlma nerdə?
İsmət Qonşuya getmiş.
Səlim Niyə?
İsmət Məktubdan bir xəbər bilməyə.
Səlim Fəqət bir təlaş var sənənin yüzündə.
İsmət Nasıl, təlaş?
Səlim İştə sən! İştə çöhrən!
 Səndə bir iş var, gizliyorsun bəndən.
İsmət İnan ki, yox burda hiç bir gizli iş.
Səlim Pəki, səbəb nə, öylə rəngin qaçmış?
İsmət Keçən gecə bir xeyli fikrə daldım,
 Düşündüm, düşündüm, uyuşuz qaldım.
 Odur ki bəndə qalmamış bət-bəniz...
Səlim Xayır, bu, uydurma bir sözdür yalnız.
İsmət Ah, neyləyim, qardaşım! Qanpoladsız
 Günüm bir yıl keçər... bir nişanlı qız
 Nerdə görülmüş böylə qayğı çəksin,
 Bir yıl başdan-başa göz yola diksin.
 Allah için, söylə, haqsızımıyım?
Səlim (İsmətin qolundan tutub çəkərək)
 Gəl!
 Çocuq olma...
İsmət Sən get! (xəncər düşər) -Ah!
Səlim İştə əngəl?! (xəncəri yerdən alaraq)
 İsmət, İsmət. Bu xəncər nə, yanında?
 Bu əjdər nə, saqlamışsın qoynunda?
İsmət Şimdi burdan keçərkən yerdə buldum,
 Məraq etdim, kimindir deyə aldım.
Səlim Bən səni bir doğru qız zənn edərdim,
 Səndə ki aldatmaq da varmış?!

İsmət Səlim!
İnan, hiç bir sözümdə yoqdur xilaf,
Bən yalan bilməm.

Səlim (qızğın)
İstəmöz başqa laf!
Söylə, açıq söylə, hər nə var, söylə!
Doğru söylə, İsmət! Şaşırma böylə.

İsmət (kəndisi)
Allah, Allah! Bir bəlaya tuş oldum...

Səlim İsmət, inan, qaldım şübhə içində,
Cavab ver, sonra get, bir iş var səndə.

İsmət Səlim! Vaz keç, bıraq...

Səlim (inadlı)
İsmət, hiç olmaz.

İsmət (sinirli)
Allah İsməti öldürsün!..
(Səlimin əlindən qurtulub düşüncəli bir halda evə doğru gedər)

Səlim (kəndisi)
Ah, qurnaz!
Baq, nə qadar mahir, nasıl şivəbaz!..
Bir iş var, ancaq saqınır qızcığaz;
Sirr vermək istəmöz, açmaz ağzını,
Xayır, bu halda bən görmədim onu...
(İsməti çağıraraq)
İsmət, İsmət!

İsmət Nə var?

Səlim Sözüüm var sana.

İsmət Allahın seversən, çıq get bir yana!

Səlim Gəl bəri, İsmət! Bəri gəl...

İsmət Səlim, get!

Səlim (İsmətə yaqınlaşaraq)
Getmək qolay, ancaq sən etiraf et!
Anlat başından keçəni büsbütün;
Yoxsa bən sana rahət verməm bu gün.
Qıymaqlı istiyordun sən kəndinə?
Bu xəncərlə oynamaqdan məqsəd nə?
İsmət Səlim, çıldırdınmı?
Səlim Əvət, çarə bul!
İsmət Bəndə bir şey yoq, qardaşım, əmin ol!
Səlim Kimin bu xəncər, xəbərin yoqmu?
İsmət Yoq..
Səlim Ah, bu, yalan bir söz, zəhərli bir oq,
Ağzından uçub qəlbimə saplanır.
Vücudumda qan coşar, alavlanır.
Söylə, İsmət!

İsmət Yoq xəbərim, dedim ya!

Səlim Öylə isə, and iç, bitsin bu qavğa.

İsmət Nasıl! And içməkmi?

Səlim (İsmətin yaqasından tutub silkərək)
Şübhəsiz...

İsmət (kəndisi) Eyvah!

Səlim Söylə, İsmət, söylə ki: vallah, billah,
Bu xəncərdən hiç xəbərim yoq bənim,
Həm də kimindir, bilməm əsla...

İsmət Səlim!
Bütün dünya dağılsa, bən and içməm.

Səlim (hiddətli)
Bən də, inan, ısrarımdan vaz keçməm,
Səlim çocuq deyil, hərgiz aldanmaz;
"Billah" de, qurtul...

İsmət (kəndisi)

Ah, inadlı qanmaz!
 And içməyəm, susdurmaq olmaz onu,
 And içsəm, olurum Allah düşmanı;
 Fəqət, xayır, mümkün deyil and içmək,
 Hər nə varsa açıb söyləyim gərək.

Səlim İsmət, söylə, niçin susdun?
İsmət Ah, Səlim!..

Səlim Bəndən qorqma, hiç qorqma!
İsmət Ah, söyləyim,
 Söyləyim, qardaşım, ancaq bu sirri
 Bir sən bilməlisin, bir bən...

Səlim (İsməti bir tərəfə çəkərək)
 Gəl bəri!..

İsmət Hiç qəm eyləmə...
 Faş edilsə bu sirr,
 İnan ki, pək böyük fəlakət verir.

Səlim Pəki, anladıq, söylə artıq...
İsmət Şimdi,
 Bağçaya çıqmışdım, Orxan göründü...
Səlim Nasıl Orxan? Bu kim, bu hanki Orxan?
İsmət Qomşumuz xanzadə, zəngin bir cavan.
Səlim Çox gözəl, bildim, o bizim əhbabdır. Sonra?
İsmət Gördüm yavaş-yavaş yaqlaşır.
Səlim Əvət, sonra?
İsmət Məktubdan, Qanpoladdan
 Əhval sordu; cavab verdim... bir zaman
 Qüvvətindən, varından çox söylədi.
 Sonra birdən elani-eşq eylədi,
 Gəl qaçalım, – dedi, – başqa bir yana...
Səlim Pəki, cavab vermədinmi sən ona?
İsmət Əmin ol, pək gözəl cavablar verdim;
 Dəf ol! – dedim, gözlərinə tükürdüm.

Səlim Nihayət?
İsmət Pək çox yalvarıb-yaqardı,
 Xəncərini tez qınından çıxardı.
 Verdi bana: – Öldür! – dedi, – Orxanı,
 Öldür! İşgəncədən qurtulsun canı.

Səlim Öyləmi? Öyləmi? Ah, rəzil, xain!
 Pəki, nə yaptın sən?

İsmət Dedim: get, miskin!
 Çəkil get! – dedim, – ədəbsiz, həyasız!
 Sonra çəkildim evə etinasız.

Səlim Afərin, dostumuz, afərin, Orxan!
 Sonra?!

İsmət Evdə gecikdim az bir zaman;
 Çıxdım, bir də baqdım, ondan yoq xəbər.
 Ancaq qalan yadigar bir bu xəncər!..

Səlim Hiç zərər yoq, fəqirlər aciz deyil,
 Sən bəklə Səlmayı, ondan xəbər bil,
 Sonra evimizə get, burda gecikmə!
 Həm də söz açma bu işdən hiç kimə!

İsmət İnsan kəndini hiç eylərimi rüsva?
Səlim Haydı, get evdə bəklə, burda durma!
İsmət Pəki, itaət borcumdur, qardaşım!
 (evə doğru gedərək kəndi-kəndinə)
 Ah, nələr çəkəcək ağrılmaz başım.
 (içəri girər)

Səlim (kəndi-kəndinə hiddətlə)
 Orxan istər xan olsun, istər sultan;
 Haqsızlıq əfv olunmaz hiç bir zaman.
 Şimdi yalnız bulub gizli bir yerdə,

Anlatırım həddini bir xəncərdə.
(Orxanın xəncərinə diqqətlə bəqaraq)
Gərçəkdən pək kəskin silahdır, yinə,
Ən nihayət, qismət olsun kəndinə.
Bir də, dosta əyri baqan azğınlar,
Eşitsinlər də, qoy ibrət alsınlar.
(Xəncəri qoltuğunda gizlər. Ətrafına bəqaraq uzaqlaşır.
Sonra Orxan və İzzət ağaclıqdan çıxarlar)

Orxan (qəhqəhə və istehza ilə)

Od-alev saçıyor qəhrəman Səlim,
Eyvah, demək, son nəfəsimdir bənim!
(Səlimin getdiyi tərəfə bəqaraq)
Get, baqalım, get ara, bul Orxanı!
Get bul sana dost görünən düşmanı!
Məhv et, parçala! Anlasın həddini,
Bundan sonra küçük saymasın səni.

İzzət

Düşman hər nə qadar aciz olsa da,
Məğrur olub küçük sanma, xanzada!

Orxan

Sözün doğru, pək doğru... lakin İzzət!
Kim yigitse, söz onundur, nihayət.
Hiç tələsmə, burda dur, şimdi bir də
İtmami-höccət eylərim İsmətə;
Təklifimi xoş görürsə nə əla!
Rədd edərsə, inan, yaşatmam əsla!

İzzət (şaşqın bir halda göstərərək)

Ah, bu gələn kim?

Orxan (usanmış bir halda)

Allahın bəlası!..

İzzət

Səhih kimdir?

Orxan

Qanpoladın anası... (Hər ikisi təkrar ağaclığa çəkilir. Bu sırada İsmət dışarı çıxıb baqınır)

Səlima (gələrek, sevinc ilə)

İsmət! Qızım, müjdəmi ver, müjdəmi!
Bundan sonra gül, sevin, tərək et qəmi!
Şükür, çoq şükür, sapsağlam, könlü şad!
Bu gün, yarın gəlmək üzrə Qanpolad.

İsmət (kəndisi)

Allaha şükür!.. (aşkar)
Gəlmək üzrəmi?

Səlima

Hay, hay!
Yazdığından bəsbəllidir ki, bir ay,
Tamam bir ay tedarük etməkdədir;
Çoq ehtimal var ki, bu aqşam gəlir.

İsmət (heyratlə)

Nasıl?

Səlima

Əvət, ya bu aqşam, ya sabah,
Qavuşturun sizi o qadir Allah. (İsməti süzərək)
Həm də yazmış ki, söylərsən İsmətə;
Toy başlanmalıdır gəldiyim həftə!
(İsmət utanıb başını aşağı dikər)
Gəl, utanma, hifz etsin sizi Tanrım;
Gəl, öpəyim səni, gəl, quzum, yavrum!
(İsməti qucaqlayıb öpərək)
Gül rəngin afət görməsin, solmasın!
İsmət! Hiç bir günüm sənsiz olmasın!
Gəl evə, elmasım!

İsmət

Rüsxət versəniz,
Şimdi gedib evimizə söylərim tez,
Yenə tez gəlirim; çünki anamgil
Həp müntəzirdir, kimsə rahət degil.

Səlma Pəki, quzum! Get söylə, anlat bütün;
Qoy sevinsinlər, fəqət sən çabuq dön!
Çünki evdə bir az hazırlıq görək.

İsmət (gedərək)
Çoq gecikməm...

Səlma Haydı get, parlaq çiçək!

İsmət (uzaqlaşaraq kəndi-kəndinə)
Ah, fəqət intiqam dilərsə Orxan,
İsmət xoşbaxt ikən olur bağı qan. (göyə doğru)
Ey bizi yoqdan yaradan bir Allah!
Rəhm eylə, səndən başqa yoq bir pənah.
(Orxan ilə İzzət yenə görünürlər)

Orxan Ah, demək ki, Qanpoladdan xəbər var!

İzzət Əvət, yarın, şübhəsiz, gəlir çıxar.

Orxan Zərər yoq, onu bən sağ qoysam əgər,
Dünyada yoq bəndən alçaq bir nəfər.

İzzət (yana) Mərd atalar bir məsəl söyləmişlər:
“Daldan atılan daş topuğa dəyər”.

Orxan Bir ay pusmaq lazım gəlsə ac-susuz,
Bəklərim onu rahatsız, uyğusuz;
Aman verməm ki, sağ qavuşsun evə,
Nazlı yarını öpsün sevə-sevə!

İzzət Ah, sən niçin qandırmadın İsməti?
Niçin əlindən çıqardın fürsəti?
Bir həftə əvvəl qızı birdən-birə
Alıb qaçırsaydın başqa bir yerə,
Şimdi gözəl-gözəl sürüb keyfini,
Qanpoladdan çıxarmışdın heyfini.

Orxan Of! Ağrıdan sanki çatlıyor başım...

İzzət Yigit hər zaman yigitdir, qardaşım,
Yenə az-çoq əldə fürsət var hələ;
Yalnız açıqgöz ol, sən vaqıtı bəklə!

Orxan Xayır, bəklədikcə hevsələm bitər.

İzzət Haydı, gəl gedəlim, artıq gəl, yetər.

Orxan Ah, qəlbimə sanki od-alev dolmuş!

İzzət Gəl, canım, gəl!

Orxan Pəki...

İzzət Baq, aqşam olmuş!

Orxan İnan,
Burdan getməm İsməti görməyincə...

İzzət Şaşırdınmı?

Orxan Nasıl?

İzzət İsmət şimdəcə
Müjdə için getmədimi?

Orxan Xayır, bən
Görmədim, hiç görmədim...

İzzət Ah, bu gün sən
Pək başqa bir hal keçirməkdəsən...

Orxan Gəl!

İzzət Nə yapmaq istiyorsun? Söylə əvvəl!

Orxan İzzət! Gəl! Çoq söyləmə, çoq uzatma!
Şimdi bulmalıyım bən onu!..

İzzət Amma
Böylə tələsməkdən bir şey umulmaz,
Təhəmmül gərək, qardaşım...

Orxan Hiç olmaz!
Ər kişidə olur bir söz, bir məram.
Əzm eylədim, məhv olsa aləm tamam,
Dönməm geri, hər yan bana açıq yol...
(İzzətin qolundan tutub çəkərək)
Haydı, gəl gedəlim, fəqət əmin ol;

Ya gərək İsmət eşqimə inansın,
Ya Qanpolad al qanlara boyansın.
(Gedirlər)

II

Səlma (bir az sonra dıŧarı ıqaraq sevinc ilə)
Ya Rəbb, Őükür dərghahına, oq Őükür!
Səlma da, aqibət, xoŐ bir gün grr.
(Əlindəki məktuba baqaraq)
Gerek, kim zənn edərdi birdən-birə
Bir kağız bylə ruhu Őənləndirə.
Oğlum Yusif kibi həbsə dŐmŐd;
Őkr, qurtulmaq xəbəri yetiŐdi.
Ah, onu yalnız bir də saė grsəydim;
Dünyada olmazdı həsrətim, dərdim.

Səlīm (bir tərəfdən ıqaraq)
Səlma bacı! Mjdəmi ver, müjdəmi!

Səlma Nasıl müjdə?

Səlīm Gəldi oğlun...

Səlma (təlaŐ ilə)
Kydəmi?

Səlīm Əvət, kydə, Őimdi gəlir...

Səlma (sevinc ilə)
Ah, yavrum!
Hər bələdan saqlasın sizi Tanrım!
Söylə, nə müjdə istərsin, arslanım?
Artıq sən bilirsən...

Səlīm Artıq sən bilirsən...

Səlma Pəki, sultanım! (Əcələ içəri girər)

Səlīm (kəndi-kəndinə)
Gəzdim, dolaŐdım, uėradım hər elə,
Bən bylə bir qadın görmədim hələ.
Byklkdə, mərəmətdə seçilmiş,
Alicənablıq boyuna biçilmiş.
Söz yoq, bylə qəlbi geniŐ qadından
Doėar Qanpolad kibi bir qəhrəman.

Səlma (əlində bir kəmər ıqaraq)
İŐtə gmŐ kəmər! Həm də yepyeni,
Sonra yenə məmnun eylərim səni.

Səlīm oq saė ol...

Səlma Toyda da bir xələtin var.

Səlīm Bu, bəncə, ən dəyərlı bir yadigar,
Bir yadigar ki, hi unutmam bunu. (Əcələ qoŐub gedərək)
Őimdi gedib qarŐılayım oğlunu.

Səlma Get, arslanım, get, sevindirdin bəni,
Oğlum, Őadikam etsin Allah səni!
Ah, yrəyim sanki dnmŐ məŐələ,
Ya Rəbb, təhəmmül ver, səbr əta eylə!
Hər anayı et bənim kibi dilŐad! (sevinc ilə)
Of, yenə saė gəlib ıqdı Qanpolad!
Qorqarım ki, xəbər duyarsa İsmət,
Sevincindən məcnun olur, nihayət.
(Bu sırada yaqında drd-beŐ əl Őiddətli tapança atılır. Səlma təlaŐ ilə beŐ-on addım səs gələn
tərəfə yryərək)

Ah, bu qurŐun nə? Ruha dəhŐət verir;
Aman, ya Rəbb! Həp tklərim rpərir;
Kydə mütləq qanlı bir atıŐma var,
Yoqsa yenə arpıŐırmı qaçaqlar?

Murad (əlində bir boŐ tapança olduėu halda təlaŐ ilə qoŐaraq)

Eyvah, can qurtaran yoq mudur?
Səlma Nə var?
Murad İmdad! Həmşirə, imdad, bəni qurtar!
Səlma Gəl, oğlum, gəl, hiç qorqma!
Murad Ah, mərhəmət!..
Yoqsa məhv edərlər bəni bu saət.
Səlma (evi göstərərək)
Haydı, gir çabuq bir tərəfdə saqlan;
Allah böyükdür, bir şey olmaz, inan!
Murad Ah, xanım, bir sənəsin bənim pənahım;
Bən qərib kimsəyim, yoq bir günahım.
Səlma Haydı, gir içəri, gizlən bir yanda;
Təlaş etmə, kəndini bil amanda!
Murad (kəndi-kəndinə)
Orxan! Orxan! İştə sənəin yüzündən
Qatil oldum...
Səlma Artıq çəkil, durma sən!
Murad Allah razı olsun...
Səlma Tez çəkil, durma!
Murad Ah! (deyə içəri girər)
Səlma Zavallı! Pək çox qorquyor amma;
Kim bilir! Hanki vicdansız, qudurmuş.
Biçarəyi məhv etmək istiyormuş.
Həm qərib, həm kimsəsiz, həm köməksiz...
Bütün dünya toplanıb gəlsə hərgiz,
Allah şahid, bən onu verməm ələ.
İnsaf yoqmu? Səlma ölməmiş hələ!
Səlim (əlinə xəncər, təlaş ilə qoşaraq)
Ah, o xain nerdə? O qatil nerdə?
Səlma Kim? Oğlum!..
Səlim Ah, o miskin, rəzil nerdə?
Səlma Yavrum! Qanpoladdan xəbər ver banal!
Səlim Burdan biri qaçmadımı bir yana?
(Əcələ başqa bir tərəfə qoşmaq istər)
Səlma (qollarından tutub təlaş ilə)
O kim? Nasıl qatil bu?
Səlim Çərkəs Murad...
Orxanın yoldaşı, alçaq bir cəllad!
Səlma Səlim, vaz keç, oğlum! Qaçan qovulmaz.
Səlim Xayır, bir vəhşiyə mərhəmət olmaz.
Səlma Kim kimi öldürmüş? Bir söylə, anlat!
Səlim Sorma, ah, bilməm...
Səlma Nə var, söylə?
Səlim Heyhat!..
Bu bir cinayətdir ki, ağızım, dilim
Söyləməkdən aciz...
Səlma Ah, Səlim, Səlim!
Hər nə var, aç söylə, anlat həpsini...
Səlim İştə səfil Orxan, vicdansız dəni
Vurulmuş İsmətə; qarşılıq yalnız
Təhqir eyləmiş onu biçarə qız,
Alçaq hərif bundan çox öfkələnmiş,
Qanpoladın gəldiyini öyrənmiş;
Fürsətdir deyə kəsmiş yolu cəllad,
Pusub durmuş yanında İzzət, Murad.
Birdən-birə hər üçü...
Səlma Söylə, söylə!
Səlim Hücüm eyləmiş qurşunla, xəncərlə
Bən qoşaraq qaçırmayıb fürsəti
Varıb gördüm ki, Orxanı, İzzəti

İlk atəşdə Qanpolad yerə sərmış;
Hər ikisi parçalanmış, gəbərmiş.
Səlma Sürüm halal olsun, oğul, Qanpolad!
Pəki, sonra?

Səlīm Ah, fəqət xain Murad
Nişanlamış Qanpoladın qəlbini.

Səlma Ah!..

Səlīm Sağalmaz bir yara açmış dəni...
Səlma Of! Quzum, toy qismət olmadı sana!
(şiddətlə ağlar, bir az sonra təbdili-tevr ilə)
Xayır, xayır, göz yaşı dökməm ona!
Gərçi dünyadan almamış kamını,
Qanlısından almış intiqamını.

Səlīm Fəqət Murad!? Qaçsa da, sağ qurtulmaz.
(bir tərəfə qoşmaq istər)

Səlma (hiddətli)
Səlīm, bırağ getsin, qaçan qovulmaz.
Yüzlərcə öylə miskin parçalansa,
Bir tükünə dəyməz oğlumun əsla!

Səlīm (gəlidiyi tərəfə baqar, birdən-birə həyəcan ilə)
Gəl, ana, oğlun gəldi işlə!

Səlma (yola baqaraq)
Eyvah!
Kaş ki öləydim, görmiyəydim, Allah!
(Hər ikisi yola doğru qoşar, sonra Qanpolad yaralanmış olduğu halda bir ləzginin yardımı ilə görünür. Səlīm, Səlma da ətrafını almış olurlar.)

Səlma (oğlunu bağına basıb ağlayaraq)
Oğul, oğul!

Qanpolad Of, ana!

Səlma Can, Qanpolad!
Ah, sana kim qıydı, kim? Hanki cəllad?

Qanpolad ... Ağlama, hiç kimsə qıymamış bana,
Düşmanım qanlı taleyimdir, ana!
(Bu sırada anasının qucağına yıqılıb uzanaraq)
Ana! Hiç təlaş etmə, hiç sıqılma!

Səlma Ah, yavrum! Kaş ki məhv olaydı Səlma,
Görmiyəydi səni al qan içində..

Ləzgi (hiddət və təəssüflə)
Ah, Murad, alçaq Murad.

Səlīm Durma sən də,
Haydı, fürsətdir, intiqam almalı!

Qanpolad Səlīm! İstəməniz...
Ləzgi Xayır, tez bulmalı!
Əvət, xain gərək həddini bilsin,
Namərd izi yer yüzündən kəsilsin.
(hər biri bir tərəfə qoşub gedər)

Qanpolad Səlīm! Bırağ, haqsız yerə dökmə qan!
Bən kəndim intiqam aldım onlardan.

Səlma Ah, yavrum, quzum! Sən rahatsız olma!
Nasıl? Yaran nasıl?

Qanpolad Of, yandım, ana!
Alevləndi qəlbim, tükəndi səbrim;
Ah, bir az su... Atəş almış hər yerim.

Səlma Aman, evladım, su zərərdir sana...
Qanpolad Ah, nerdə İsmət? Çağır gəlsin bana!
Səlma Oğlum! Şimdi gəlir, burdaydı əvvəl...
Qanpolad İsmət, son nəfəsimdir, ah, çabuq gəl!
Gəl, gediyor Qanpolad...

Səlma Ah, arslanım!
Qurban olsun sana dəyərsiz canım.

Qanpolad Əlvida!.. Əlvida!.. Gözəl İsmətim!

Səlma (ayağa qalqaraq)
Aman, ya Rəbb! Uf, kəsildi taqətim...

Qanpola
Səlma İsmət! Ah, sən misin?
Ya Rəbb, mərhəmət!
Mərhəmət, ya Rəbb!
(bu sırada İsmət gəlir.)
İştə gəldi İsmət... (İsmət ilk baqışda şaşıraraq donub qalır)

Qanpolad
İsmət İsmət!
Ah, Qanpolad!
Qanpolad Əlvida!..
İsmət Eyvah!.. (Hönkür-hönkür ağlayaraq Qanpoladı qucaqlar)
Qanpolad Əşhədu... ən...la ilahə... illəllah...
Səlma (həyəcanlı)
Ah, getdin? Səni çox gördümü Tanrım?
Qızıl güllər açmış köksündə, yavrum!

İsmət (sinirli)
Xayır, yalnız bıraqmam əsla səni.
(Qanpoladın xəncərini çəkib özünü vurmaq istər)

Səlma (xəncəri onun əlindən alaraq hiddətlə)
Bən səndən daha müstəhəqqim, İsmət!
Qanpolad! Sən nə tez unutdun bəni?
Lakin Allah nəhy etmiş bunu... lənət,
Lənət bu iqbala, bu ömrə lənət!..

İsmət (cənazəyi qucaqlayaraq)
Ah, Qanpolad! Könlümdə qaldı həsrət...
(Şiddətli hıçqırıqlar içində boğularaq bihiss qalır)

Səlma (qapıya yaqınlaşaraq şaşqın və sinirli bir halda)
Allah, Allah! Təhəmmül ver, səbir ver!
Açıl, yarıl, parçalan, ey alçaq yer!
Yarıl! Bu talesizi çək qərinə!
Bəndə artıq təhəmmül yoq qəhrinəl!
Yalnız bir pənahım, bir oğlum varkən,
Qanlı topraq! Ayırdın onu bəndən.
Ya Rəbb, ədalət! Bəni öldür, qurtar!
Hər yer bana zindan kibi oldu tar.
(qapıya doğru baqaraq)
Ah, bu xain qonaq aman istərkən
Niçin bən ona yer verdim bilmədən?!
Oğlumun köksünü yarsın da gəlsin,
Bir cəllad kəndini amanda bilsin?!
Xayır, xayır, bu mümkün deyil əsla!
Sağ buraqmam... Bənim pəncəmdə hala!
Onun həddini bildirir bu əllər!
Qəlbinə yerləşsin gərək bu xəncər!
Gərək bulsun cəzasını... (təbdili-tevr ilə)
Ah, fəqət;
Oğlumun ruhu, bəlkə, eylər nifrət,
Bəlkə, bəndən incinir, çünki şimdi
Qan dökməyə əsla riza vermədi.
Həm mültəci, həm qərib, həm misafir;
Xayır, vicdanım olmaz buna qadir.
Bir də hər nə yapsam, bu dərdi silməz,
Məhv olsa aləm, Qanpolad dirilməz.
Xayır, əfv etməli!.. Getsin də miskin
Xəcalətdən ölsün, yerlərə keçsin!

(dönüb İsmətlə oğluna baqaraq)
Ya Rəbb! Ah, bu nasıl mənərə? Dəhşət!..
Sonsuz bir iftiraq içində vüslət!
Şəfəq zənn olunan şey yanğın oldu;
Qönçələr açmadan sarardı, soldu!

Ah, nasıl iki heykəl kibi bihuş,
Bir-birini eyləmişlər dərəğuş!
(Ətrafa bəqaraq)

Xayır, gecikdirməsi pək səmərsiz;
Burdan şu qanlı dəf olsun gərək tez,
Yoqsa xain parçalanır əllərdə...
(yollara bəqmaq için çəkilərək)

Bir bəqayım kim var? Səlimgil nərdə? (Büsbütün uzaqlaşmış gedər, sonra Murad əlində tapança evdən dıxarı çıxar. Həməən gözü

Murad

Qanpoladın cənazəsinə ilişərək titrər)

(şəşqın və qorqulu bir halda)

Ah, bən nə yaptım? Nə günah işlədim!

Durduğum yerdə bən nə xəlt eylədim?

Qanpolad!.. İştə, qıydığım nevcəvan

Tükənməz bir uyğuya dalmış... aman!

Aman, ya Rəbb, nədir bu qorqunc əhval? (İsmətin halına diqqət edərək)

Ah, bu qız niçin böylə pəjmürdəhal?

Bu, İsmətmi? Solğun bir gülə dönmüş,

Orxanı yandıran atəşmi sönmüş?

Odur, o... qızcığaz nasıl da bayğın!

Ah, bənim bais... əllərim qırılısın!

Xayır, bundan sonra durulmaz burda,

Tez savuşmaq gərək başqa bir yurda.

Yoqsa buğum-buğum doğrarlar bəni;

Qurtaracaq yoq bir havadar bəni. (Əlindəki tapançaya bəqaraq)

Boş bir silah!.. Pək tuhaf, şimdi bundan

Həm daşıyan qorquda, həm də düşman.

(qaçmağa hazırlanırken Səhma qarşısına çıxar)

Murad (təlaşlı və şəşqın)

Ah!

Səhma

Qonaq qardaş, dur! Təlaş etmə sən,

Qorqma, bir zərər gəlməz sana bəndən.

Amandasın; hiç qorqma, hiç sıqılma!

Çünki bən əvvəldən söz verdim sana.

Sən bir qonaqsın, qatil olsan belə,

Səhma həlak olur da, verməz ələ.

Murad (tapançayı yerinə qoyaraq)

Aman! Ah, nə böyük qadınsın!

Səhma

Amma Bir ricam var, sənın adın nə?

Murad

Sorma!

Səhma

Bilmək istərim, söylə!

Murad (mütərəddid bir tövrlə)

Çərkəs Murad...

Səhma (sinirli və çılğın bir halda)

Ya Rəbb, mərhəmət! Ah, oğul! Qanpolad!

Murad (başını aşağı dikərək kəndi-kəndinə hiddətlə)

Öldürdüyün Qanpolad, Səhma pənah...

Murad! Sən nə vicdansız oldun, eyvah!

Səhma

Aman, nə müşkül mevqedə qaldım, ah,

Ah, nə talesiz ana oldum, Allah!

(İsmət bu sırada saçlarını aralayaraq, başını qaldıraraq bəqınır.)

Səhma (yumşaq səslə)

Murad! Sən həm qəribsin, həm mültəci...

Burdan sağ qurtulub gedərsin şimdi.

Fəqət bilməlisin, şu qanlı arslan,

Şu qıydığın cavan oğlumdur...

İsmət (çığıraraq)

Aman!

Ah, nərdəsin Səlim! Gəl, işte fürsət!

Qanlımız burda...

Murad

Ah!

Səlma (İsmətə)

Sus, qızım, İsmət!
Sus! Qərib bir qonaq verilməz ələ...

İsmət (Səlmadakı xəncəri almağa çalışaraq)

Xayır, böylə vicdansız gərək öl!

Səlma (İsməti əli ilə rədd edərək)

Amandadır, yavrum, bildinmi?

İsmət (həyəcanlı bir halda Murada)

Cəllad!.. (cənazəyi qucaqlayaraq)
Ah, qanın yerdə qaldımı, Qanpolad!?

Murad (Səlmanın əlindən xəncəri qaparaq İsmətə)

Xayır, bu qan yerdə qalmaz, baq işət! (yürəyinə saplamaq istədiyi halda Səlma şiddətlə qoluna vurur, xəncər yerə düşər, dərhal kəndisi alır.)

Səlma (hiddətli)

Murad!..

Murad

Doğrayın bəni rիշtə-rիշtə!
Əvət, doğrayın, məhv olmalı zalım!
Ah, bir alçağa mərhəmət nə lazım?
Qanlı bir canavar sağ bıraqılmaz;
Bən bir xainim, öldürün!

Səlma

Hiç olmaz!

Murad

Yaşatma, öldür, ana! Bəncə, hala,
Billah, gəbərmək yaşamaqdan evla.

Səlma

Xayır, sən bana eylərkən iltica,
Söz vermişim, dönməm sözümdən əsla!
(bu sırada bir-iki ıslıq və tapança səsi eşidilir.)

Murad (diksinərək)

Aman, ya Rəbb!

Səlma (qolundan tutub çəkərək)

Gəl! Hiç təlaş etmə, gəl!
Qaçmaq gərək... Qorqarım arta əngəl...

Murad (kəndisi)

Hər tərəf qorquluq, qaçmaq səmərsiz. (aşkar)
Ah, bən nə bir yol bilirim, nə bir iz.

Səlma

Gəl, hiç qəm etmə, gəl! Baq, işət bir yol...
Düz, qorqusuz bir dərədir, əmin ol!
Burdan çıxar bir köyə, həm çox sürməz,
Sağ qurtulub gedərsin, kimsə görməz.

İsmət (başını qaldıraraq həzin və atəşli bir ahənglə)

Ya Rəbb, nə bəxtiyar imiş ölənlər!..

Murad (Səlmaya)

Ah, nə qadar alicənabsın...

Səlma (Murada) Yeter!

Yeter get, durma get! Haydı, çəkil get!
Artıq savuş! Durmaq vaxtı deyil, get!

Murad Səlmadakı böyüklüyə qarşı sıqılaraq şaşqın bir halda yürür. Bir-iki addım getdikdən sonra dönüb baqır və dərin bir ah çəkərək büsbütün uzaqlaşır.

Səlma (Muradın getdiyi tərəfə doğru hiddətli və həyəcanlı bir səsle)

Get, namərd qonaq, get! Alçaq mültəci!
Get, miskin hərif, get! Cəllad, yırtıcı!
Get, vicdansız! Kəndini qurtar, yaşa!
Ancaq vicdansızları bəslər dünya!
(daha sinirli və qızgın)
Get, gözüm görməsin! Uzaqlaş, dəf ol!
Nə haqsızlıq etdinsə, Allahdan bul!
Get, çəkil get! Dinsiz, Allahsız, xain!
Murdar izin bu topraqdan silinsin!
Oğlumu söndürdün, yandırdın bəni,
Get, kamə irdirməsin Allah səni!
(göyə doğru titrəyərək)

Mərhəmət! Ya Rəbb, mərhəmət, inayət!
Təhəmmül ver! Qalmamış bəndə taqət;
Ah, qəlbim az qalır patlasın, Allah!
(cənazəyə doğru qoşaraq çılgınca)
Allah, nə bədbəxt ana oldum... Eyvah!
Həsəti könlündə can verən evlad!
Ah, qəhrəman oğul, nakam Qanpolad!

(Haman oğlunu qucaqlayaraq şiddətli və yaqıcı hıçqırıqlar içində boğulub düşər. Bu sırada Səlim ilə arqadaşı dəxi birər tərəfdən çıxaraq hiddətli və məbhut bir halda baqa qalırlar)

– Pərdə –

“Ana” faciəsinin:

İdeyası:Mərdlik, mənəvi nəciblik, insani sədaqət duyğularının tərənnümü, bağışlamaq hissini ən böyük müdriklik olduğuna inam;

Janrı:Mənzum faciə

Qeyd : Əsər 1910-cu ildə tamamlanıb. İlk dəfə isə 1913-cü ildə Tiflisdə çap olunub.

IX SİNİF ƏN YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

ƏN YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI I MƏRHƏLƏ MİLLİ MƏDƏNİ DIRÇƏLİŞ VƏ AXC DÖVRÜNDƏ ƏDƏBİYYAT 1918-1920-Cİ İLLƏR

Ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının I mərhələsi təxminən 30 illik bir dövrü əhatə edir. I mərhələnin başlanğıcı isə AXC dövrünü (1918-1920-ci illər) əhatə edir.

Dövrün mühüm ictimai-siyasi, ədəbi hadisələri:

- ❖ Türk dili dövlət dili elan edildi.
- ❖ BDU təsis edildi.
- ❖ Milli mətbuat genişləndi.
- ❖ Müxtəlif cəmiyyət və birliklər yarandı və s.

Dövrün mühüm ictimai-siyasi, ədəbi hadisələri:

- ❖ Üç rəngli bayrağın mədhi,
- ❖ Dövlətçilik ideologiyasına rəğbət
- ❖ Torpaqların müdafiəsi
- ❖ 31 mart hadisələri, şimaldan gələn təhlükə və s.

Poeziya nümayəndələri:

- ❖ M.Hadi, H.Cavid, A.Şaiq, C.Cabbarlı, Ə.Cavad

Poeziya nümunələri:

- ❖ “Əsgərlərimizə, könüllülərimizə”, “Məfkureyi-aliyəmiz” (M.Hadi)
- ❖ “Bismillah” (Ə.Cavad)
- ❖ “Marş”, “Vətənin yanıq səsi” (A.Şaiq) və s.

Nəsr nümayəndələri:

- ❖ C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, Y.V.Çəmənəmimli, A.Şaiq, C.Cabbarlı

Nəsr nümunələri: “İsmailiyyə” (S.Hüseyn)

Dramaturgiya nümayəndələri:

- ❖ C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, C.Cabbarlı

Dramaturgiya nümunələri:

- ❖ “Anamın kitabı” (C.Məmmədquluzadə)
- ❖ “İblis” (H.Cavid)
- ❖ “Ədirnə fəthi”, “Trablis müharibəsi, yaxud “Ulduz” (C.Cabbarlı)
- ❖ “Bakı müharibəsi” (C.Cabbarlı) - itmişdir.
- ❖ “Aydın” (C.Cabbarlı) da bu dövrdə yazılmışdır.

ƏHMƏD CAVAD

(1892-1937)

“O, Azərbaycan poeziyasının özünəməxsus ədəbi taleyi, sənətdə orijinal yolu olan nadir simalardan biridir. Ə.Cavad ümumşərq islam zehniyyətinə, ümumtürk mənəvi qaynaqlarına, xüsusən də erkən orta əsrlərdən üzü bəri davam edib gələn anadilli şeirimizə dərinləndən bələd idi”.

Bəkir Nəbiyev

Yaddaş: Dövlət atributları haqqında yazılmış əsərlər:

“Azərbaycan bayrağına” – C.Cabbarlı

“Gerbimiz-qəlbimiz” – X.R.Ulutürk

“İstiqlal marşı” – M.A.Ersoy

Əhməd Cavadı Cümhuriyyət dövrünün alovlu tərənnümçüsü, nəğməkar şairi də adlandırırlar. O, Dövlət Himnimizin sözlərinin müəllifidir. Məşhur “**Çırpınırdı Qara dəniz**” şeiri də ona məxsusdur.

AZƏRBAYCAN BAYRAĞINA

Türküstan yelləri öpüb alınını
Söylüyor dərdini sana, bayrağım!
Üç rəngin əksini Quzğun dənizdən
Ərməğan yollasın yara bayrağım!

Gedərkən Turana çıxdın qarşıma,
Kölgən Dövlət quşu, qondu başıma.
İzn ver gözümdə coşan yaşıma,
Dinlətsin dərdini aha, bayrağım!

Qayı xan soyundan aldığı rəngi,
Qocalmış Elxanla müsəlman bəgi,
Elxanın övladı, dinin dirəgi,
Gətirdin könlümə səfa, bayrağım!

Köksümdə tufanlar gəldim irəli,
Öpüm kölgən düşən mübarək yeri!
Allahın yıldızı, o gözəl pəri,
Sığınmış qoynunda Aya, bayrağım!

1919, aprel.

Lüğət

Ərməğan - hədiyyə

Qayı xan - Oğuz xan oğlu Gön xanın oğlu, qayı boyunun əcdadı hesab olunur

Elxan – Elxanilərin titulu

Şeirin mövzusu: Üçrəngli bayraq

Həcmi: 4 bənd

Hər hənddə misraların sayı: Dörd, qafiyəsi: abcb, dddb, qqqb, eeeb.

Əsərdə işlənən bədii təsvir və ifadə vasitələri:

❖ metafor, inversiya, metonomiya, təşbeh, mübaliğə

Metafor: Türküstan elləri öpüb alınını,

Söyləyir dərdini sana, bayrağım!

İnversiya: (bütün bəndlərdə vardır)

Təşbeh: Kölgən dövlət quşu, qondu başıma.

Mübaliğə: Köksümdə tufanlar, gəldim irəli.

CƏFƏR CABBARLI

(1899-1934)

“O, klassik Azərbaycan dramaturgiyası və klassik şeiri əsasında yetişmiş, milli ədəbiyyatımızın ən gözəl ənənələrini inkişaf etdirmiş, yeni bir dramaturgiya ədəbi məktəbi yaratmış şəxsiyyətdir”. S.Vurğun

Yaddaş: 5-ci sinifdə şairin “Azərbaycan bayrağına” şeirini öyrənmişsiniz.

ANA

Əgər bütün bəşəriyyət ədvv-i-canım ola,
Ürək süqut eləməz aldığı mətanətdən.
Ricavü xəvfə məkən vermərəm, gər alimlər
Min il də vəz edələr dəhşəti-qiyamətdən.

Pələnglər tuta dövrüm, çəkinməyəm, haşa,
Və ya ki vəd edələr dövləti-cahanı mənə
Ki, bir kəsə baş əyib iczimi bəyan eləyim,
Əyilmərəm, nə ki yer, versələr səmanı mənə.

Yanımda gər dura cəllad əlində şəmşiri,
Ölüm gücüylə mənə hökm edə, – olum təslim,
Əyilmərəm yenə, haşa! Ölüm nədir ki, onun
Gücüylə xalqa həqirənə eyləyim təzim?!

Cahanda yox elə bir qüvvə, baş əyim ona mən,
Fəqət nə güclü, zəif bir vücut var, yahu
Ki, hazıram yıxılıb xaki-payinə hər gün,
Öpüm ayağını icz ilə. Kimdir o? Nədir o?

Ana! Ana!.. O adın qarşısında bir qultək
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxərətdir;
Onun əliylə bəla bəhrinə yuvarlansam,
Yenə xəyal edərəm, bəzmi-istirahətdir.

Lüğət

ədüvv – düşmən
rica – icazə
xəvf – alçalmaq
haşa – heç vaxt
həqirənə – alçaqcasına

Əsərin mövzusu: Ana bala münasibəti

İdeyası: Anaya verilən yüksək dəyər.

Bəndlərin sayı: 8

Bəndlərdə olan misraların sayı: 4

Qafiyə quruluşu: abcb, deqe

Vəzni və bəhri: əruz vəzninin müctəs bəhri

Əsərdə işlənən bəzi məcaz növləri: mübaliğə, təzad, bədii sual, anafora, təşbeh, təkrir, epifora, metafor.

Mübaliğə: Ricavü xəfvə məkan vermərəm, gər alimlər,
Min il də vəz edələr dəhşəti-qiyamətdən.

Təzad: Cahanda yox elə bir qüvvə, baş əyim ona mən,
Fəqət nə güclü, zəif bir vücut var, yahu.

Bədii sual: Əyilmərəm yenə, haşa! Ölüm nədir ki, onun
Gücüylə xalqa həqirənə eyləyim təzim?

Anafora: Ana...ana...Sənə mən rahibəm itaətdə.

Təşbeh: ...O adın qarşısında bir qultək,
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxərətdir.

Təkrir: Əs, ey külək, bağır, ey bəhi-biaman, ləpələ!

Atıl cahana sən, ey ildırım, alış, parla!
Gurulda taqi-səmavi, gurulda, çatla, dağıl!
Sən, ey günəş, yağışın yağdır, ey bulud ağla!

Epifora: Bunlar mənə əsər eyləyərmimi?

Mütləqa yox, yox!

Metafor: Bütün vücudum əsər, ruhum eyləyər pərvaz,
Uçar səmalara o, ələmi-xəyalətdə.

Ədəbiyyatımızda ana mövzusunda yazılan əsərlər:

1. **Ə.Cəfərzadə:** “İki ana” hekayə – 5-ci sinif
2. **S.Şirazi:** “Ana ürəyi” – 5-ci sinif
3. **C.Novruz:** “Mən bizim anaları günəşə tay tuturam” – 6-cı sinif
4. “Ana rəhmi” əfsanə – 6-cı sinif
5. **Fikrət Qoca:** “Anamın sözləri” – 7-ci sinif
6. **H.Cavid:** “Ana” – 8-ci sinif

Anaya həsr olunan bütün əsərlərdə analar ən yüksək mənəvi keyfiyyətləri özündə əks etdirən ali varlıq kimi əks olunur.

Əs, ey külək, bağır, ey bəhri-biaman, ləpələ!
Atıl cahana sən, ey ildırım, alış, parla!
Gurulda, taqi-səmavi, gurulda, çatla, dağıl
Sən, ey günəş, yağışın yağdır, ey bulud, ağla!

Bunlar mənə əsər eylərmimi? Mütləqa yox! Yox!
Fəqət ana! O müqəddəs adın qabağında –
O, pak bağına bassın məni, desin lay-lay,
Təbəssüm oynadaraq titrəyən dodağında.

Bütün vücudum əsər, ruhum eyləyər pərvaz,
Uçar səmalara o, ələmi-xəyalətdə.
Yatar, ölər bədənim, nitqdən düşər bir söz:
– Ana... Ana... Sənə mən rahibəm itaətdə!..

xaki-pay – ayağının altındakı torpaq
bəla bəhri – bəla dənizi
bəzmi-istirahət – istirahət məclisi
bəhri biaman – amansız fırtınalı dəniz
taqi səmavi – göyün üzü

İCTİMAİ-SİYASİ ZİDDİYYƏTLƏR VƏ REPRESSİYA DÖVRÜNDƏ ƏDƏBİYYAT 1920-1940

Ədəbi fəaliyyətə sovet dövründən əvvəl başlayan və bu dövrdə öz yaradıcılıq prinsipinə sadıq qalan sənətkarlar:

❖ C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, S.S.Axundov, Ə.Nəzmi, H.Cavid, A.Şaiq, Ə.Cavad.

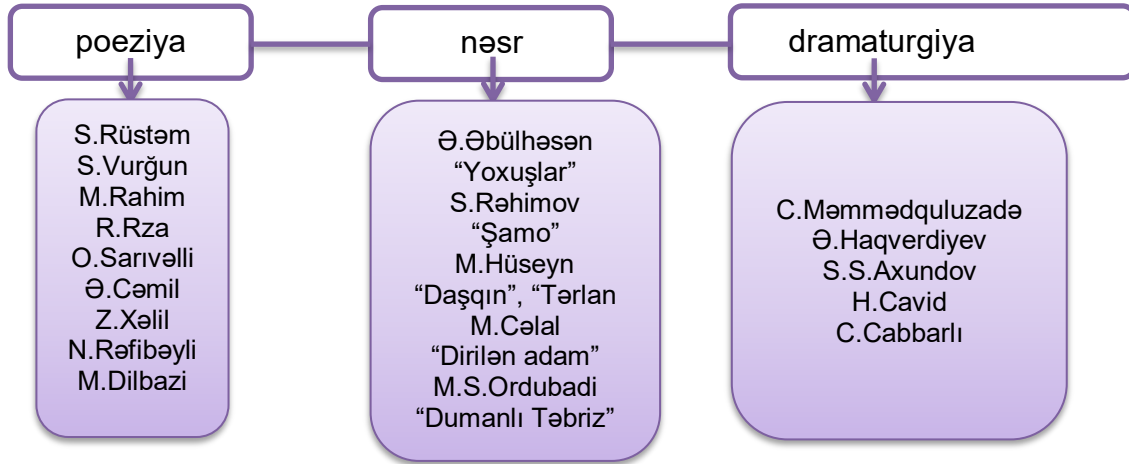
Sovet ədəbiyyatını formalaşdırmaq üçün bu dövrdə yaradılmış ədəbi təşkilatlar:

❖ “Gənc qızıl qələmlər”, “Yaşıl qələmlər”

Repressiyaya məruz qalan sənətkarlar:

❖ H.Cavid, S.Hüseyn, S.M.Qənizadə, Y.V.Çəmənzhəminli, Ə.Cavad, T.Ş.Simurq, M.Müşfiq.

1920- 40-CI İLLƏRİN POEZİYASI, NƏSRİ VƏ DRAMATURGİYASI.

ALMAS İLDIRIM (1907-1952)

“Almas İldırım poeziyası Azərbaycana qarşı yürüdülmən haqsız siyasətə, ədavətə və düşmənçiliyə qarşı bir hayqırış kimi səslənir”.

Vaqif Sultanlı

ƏSİR AZƏRBAYCANIM

Hanı məni gül qoynunda doğuran,
Xəmirimi göz yaşıyla yoğuran,
Beşiyimdə “layla balam” çağırın,
Azərbaycan, mənim baxsız anam oy,
Neçə ildir həsrətimlə yanam, oy?..

Salam desəm, ruzgar alıb götürsə,
Ağrı dağdan Alagözə ötürsə,
Gur səsimi göy Xəzərə yetirsə,
Xəzər coşub zəncirini qırar oy!..
Hökm etsə, bu sərsəm gedış dursa oy!..

Xəbər alsam Muğanımdan, Milimdən,
Nazlı Bakım, o neft qoxan gülümdən,
Kim demiş ki, düşmüş adı dilimdən,
Azərbaycan, mənim eşsiz yurdum oy!..
Ölməz eşqim, içimdəki dərdim oy!

Könlümə tək Kəbə etdim səni mən,
Sənsiz neynim qürbət eldə günü mən,
Sənsiz neynim Allahı mən, dini mən,
Azərbaycan, mənim tacım, taxtım oy!
Oyanmazmı kor olası baxtım oy?!

❖
Şeir mövzusu: Vətən həsrəti, Vətənin azadlığı.

İdeyası: Azadlığa çağırış.

Bəndlərin sayı: 4

Bənddəki misraların sayı: 5

Qafiyyə quruluşu: aaabb, cccdd və s.

Rədif: “oy” nidası

Təsvir və ifadə vasitələri: epitet, təşbeh, metafor, metonimiya

Epitet: Hanı məni gül qoynunda doğuran

Təşbeh: Azərbaycan mənim bəxtsiz anam, oy.

Metafor: Salam desəm, rüzgar alıb götürsə.

Metonomiya: Xəbər alsam Muğanımdan, Milimdən və s.

İfadə vasitələri: inversiya, bədii sual, mübaliğə

Inversiya: Kim demiş ki, düşmüş adı dilimdən

Bədii sual: Oyanmazmı kor olası baxtım, oy?

Metafor: Hökm etsə, bu sərsəm gediş dursa oy.

MİKAYIL MÜŞFİQ (1908-1938)

“Müşfiq ədəbiyyat tariximizdə də, xalqımızın yaddaşında da, hamımızın qəlbində də 30 yaşlı cılığın, romantik xəyallar dünyasında qanadlanan bir gənc kimi qalacaq”.
Gülhüseyn Hüseynoğlu

HƏYAT SEVGİSİ

Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkim?
Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən
Dostdan, aşınadan necə əl çəkim?

Dönmə bir şəbnəmə yaz səhərində,
Könül, günəş kimi parla yerində!
Göylərin lacivərd ətəklərində
Gedən bu qovğadan necə əl çəkim?

Baxınız, dan yeri sökülmiş kimi,
Dostlar bir cəbhəyə tökülmiş kimi.
Uzaqdan-uzağa xam gümüş kimi
Ağaran səhradan necə əl çəkim?

Təbiət varlıdır, təbiət xəsis,
İşlədərkən onu, sən ey mühəndis,
Mən də qart daşlara verdiyim bu hiss,
Bu incə mənadan necə əl çəkim?

Bir yanda tərənlar, dumanlı dağlar,
Bir yanda kəkliklər, ayna bulaqlar,
Bir yanda bülbüllər, çiçəkli bağlar,
Mən bu tamaşadan necə əl çəkim?

Şeirnin mövzusu: Şairin həyat eşqi

İdeyası: Həyata, insanlara sevgi

Bəndlərin sayı: 10

Bənd üzrə misraların sayı: 4

Qafiyyə sistemi: abab, cccb, dddb

Lirik qəhrəmanı: Müəllif özü

Əsərin lirik qəhrəmanı həyatı, insanları, təbiəti və dünyanı sevir, onun yaşamaq həvəsi güclü, həyat eşqi tükənməzdir.

Təsvir vasitələri: epitet, təşbeh, metafor

Epitet: Bir yanda kəkliklər, ayna bulaqlar

Təşbeh: Könül, günəş kimi parla yerində.

Metafor: Təbiət varlıdır, təbiət xəsis.

İfadə vasitələri: bədii sual, təzad, inversiya, anafora, mübaliğə və s.

Bədii sual: Bütün bəndlərdə var.

Həyat dedikləri bu keşməkeşdən,
Qəlbimdə, qanımda yanan atəşdən,
Gecədən, gündüzdən, aydan, günəşdən,
Bu əngin fəzadan necə əl çəkim?

Qarşımda dalğalı, dərin bir ümman,
Ümmanı sarsıdır bir acı tufan,
Bəyaz köpükləri bir çiçək yapan
Şeirdən, xülyadan necə əl çəkim?

Ulduzlar fikrimin çıraqbanıdır,
Bulud xəyalımın karivanıdır,
Səma ki hissimin aşyanıdır,
Böylə bir səmadan necə əl çəkim?

Xəzan acısına edib təhəmmül,
Gülün kölgəsində ötəndə bülbül,
– Həyat, həyat! – deyə çırpınır könül.
Könüldən, sevdadan necə əl çəkim?

Sən aldın aşını yeni hislərdən,
Ey cavan qələmim, düşmə bəhərdən,
A dostlar, söyləyin, mən bu hünərdən,
Bu təbi-valadan necə əl çəkim

Təzad: Gecədən, gündüzdən, aydan, günəşdən.
İnversiya: Ümmanı sarsıdır bir acı tufan.
Anafora: Həyat, həyat, -deyə çırpınır könül.
Mübaligə, təzad: Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən,
Dostdan, aşınadan necə əl çəkim?

I MƏRHƏLƏ, III DÖVR. 2-Cİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ ƏDƏBİYYAT (1941-1945)

1941-1945-ci illərdə baş verən Böyük Vətən Müharibəsinə SSRİ tərkibində olan Azərbaycanda qoşulur. Həm ön, həm də arxa cəbhədə fəal iştirak edir.

Ön cəbhədə döyüşən şair və yazıçılar:

❖ İ.Şıxlı, Ə.Əbülhəsən, Ə.Əlibəyli, B.Qasımzadə, İ.Səfərli, Z.Cabbarzadə, H.Abbasızadə

Poeziya nümayəndələri:

❖ S.Vurğun, S.Rüstəm, R.Rza, M.Rahim, O.Sarıvəlli

Nəzm əsərlərində müraciət olunan mövzular:

❖ səfərbərlik, düşməne qarşı mübarizə

Nəzm nümunələri:

❖ “Ananın öyüdü” – S.Vurğun, “Ana və paçtalyon” – S.Rüstəm, “Gün o gün olsun ki” – S.Rüstəm, “İntiqam” – R.Rza

Nəsrde müraciət olunan mövzular:

❖ ön və arxa cəbhədə insanların həyatı.

Nəsrin nümayəndələri və ədəbi nümunələr:

“Yaralı”, “Oğullar və atalar” – Ə.Əbülhəsən, “Medalyon” – S.Rəhimov, “Fəryad” – M.Hüseyn, “Ulduz” – Ə.Məmmədşanlı, “Anaların üsyanı” – M.Cəlal, “Qərənfilin sovqatı” – Ə.Vəliyev

Bu dövrdə yazılıb müharibə mövzusunda olmayan əsərlər:

“Aynalı” – S.Rüstəm, “Açıq kitab” – M.Cəlal

Dramaturgiyanın nümayəndələri və nümunələr:

❖ “Nüşabə” – A.Şaiq, “Cavanşir” – M.Hüseyn, “Qatır Məmməd” – Z.Xəlil

Müharibə mövzusunda yazılan dram əsərləri:

❖ “İnsan” – S.Vurğun, “Vəfa” – R.Rza

(1906-1956)

SƏMƏD VURĞUN

“O, vətənin və poeziyanın yaddaşında təkrarsız poetik şəxsiyyət, milli və beynəlmiləl ictimai xadim, elm və sənət təşkilatçısı, qeyri-adi şair, dramaturq, mütərcim və mütəfəkkir kimi yaşayır.”

Yaşar Qarayev

ANANIN ÖYÜDÜ

Geyib əsgər paltarını, silahlandı qəhrəman,
Onun polad sinəsinə sıığışmadı ürəyi.
Dayan! – deyib, yaxın gəldi, öpdü onun alnından
Yay gününün xoş səhəri, bir da dağlar küləyi.
– Ana! Getdim salamat qal! – deyib öpdü qarını.
Ana igid balasına açdı öz qollarını,
Üz-gözündən öpə-öpə bağına basdı onu,
Ana yurdun bu qəhrəman, bu namuslu oğlunu.
Dedi: “Oğlum, göz bəbəyim, sən ey ömür çiçəyim!
Tarixlərin şahididir mənim bu ağ birçəyim.
Görürəm ki, qəhrəmansan, sənə halaldır südüm.
Qulağında yaxşı qalsın, mənim sənə öyüdü:
Biz sənsiz də dolanarıq, uğur olsun yoluna,
Qılıncını çalan zaman qüvvət gəlsin qoluna!
Sən düşmənin qabağında igid tərپən vüqarla,
Tüfəngini təmiz saxla, atını da tumarla!

Öz yerində olsun gərək igidin yar-yarağı,
Hər gün yeni bir zəfərlə gəlsin onun sorağı.
İgid balam! Hərçənd ki, öz ananam mən sənin,
Çörəyilə böyümüsən bizim ana Vətənin.
...Payız vaxtı bağçamızın heyvaları dəyəndə,
Şaftalılar şirələnib budağını əyəndə.
Göndərərəm sovqatını – sən də öz payını,
Sən də artır öz əlinlə zəfərlərin sayını.
Get, düşmənin qabağında igid tərپən vüqarla,
Tüfəngini təmiz saxla, atını da tumarla”.
Əsgər artıq yola düşdü, dağ tərپəndi yerindən;
Günəş yaydı şöləsinə Vətənin göylərindən.
Ana baxdı öz oğluna, su da səpdi dalınca...
Şair qəlbi bu səhnədən ilhamını alınca,
Yaşa, – dedi, ey qəhrəman! Yaşa, – dedi, – ey Vətən!
Sonra şair dodaqları öpdü ana əlindən.

Yaddaş: Şairin “Azərbaycan” şeirini öyrənmişsiniz.

1943-cü ildə ABŞ-da keçirilən müsabiqədə müharibə əleyhinə yazılmış ən qiymətli əsərlərdən biri kimi qiymətləndirilmiş, Nyu-Yorkda çap edilərək, hərbiçilər arasında yayılmışdır.

Əsərdə işlənmişdir:

inversiya, epitet, metafor, təkrir, mübaliğə və s.

İnversiya: Geyib əsgər paltarını silahlandı qəhrəman.

Epitet: Onun polad sinəsinə sığışmadı ürəyi.

Metafor: – Dayan! – deyib yaxın gəldi, öpdü onun alından,

Yaz gününün xoş səhəri, bir də dağlar küləyi

Təkrir: – Yaşa, – dedi, – ey qəhrəman! Yaşa! – dedi, – ey Vətən!

Mübaliğə: Əsgər artıq yola düşdü, dağ tərpendi yerindən.

SÜLEYMAN RÜSTƏM (1906-1989)

“Cənub mövzusu S.Rüstəm yaradıcılığında geniş yer tutur. Onun adı Arazın o tayında dillərdən düşmür, şeirləri əldən-ələ, dildən-dilə gəzir. Şair cənubda xalqın ən çox sevdiyi və arxalandığı söz ustalarındandır”.
Hüseyn Abbaszadə

Yaddaş:

Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazılmış əsərlər:

1. **M.İbrahimov:** “Azad” – hekayə
2. **X.R.Ulutürk:** “O sahilə, bu sahilə” – şeir

TƏBRİZİM (ixtisarla)

Baxdıqca hüsnünə doymayıb gözüüm,
Təbrizim, Təbrizim, gözəl Təbrizim!

Qoymaram yadları girsin qoynuna,
İzin ver qolumu salım boynuna!
Sənin bayramına, sənin toyuna
Dili bir, qanı bir qardaşın gəlib,
Dərdinə aşına sirdaşın gəlib.

Sən çıxdın qarşıma duzla, çörəklə,
Bağından dərdiyin güllə, çiçəklə,
İkiyə bölünməz saf bir ürəklə,
Təbrizim, Təbrizim, aman Təbrizim,
Yox olsun başından duman, Təbrizim!

Qədrini ayrılıq çəkənlər bilər,
Hicrində göz yaşı tökənlər bilər,
Ömrünə qaranlıq çökənlər bilər,
Bağından gül-çiçək dərdim, Təbrizim,

Yenə təzələndi dərdim, Təbrizim!
Nə qəşəngdir yol boyunca söyüdlər,

Söyüdlərin kölgəsində igidlər
Babalardan dinləyirlər öyüdlər,
Coşur damarlarda qanı, Təbrizim,
Yoxdur bu mərdlərin sanı, Təbrizim!

Ağlasan, ağlaram, gülsən, gülərəm,
Yaşasan, yaşaram, ölsən, ölərəm,
Varımı səninlə yarı bölərəm,
Gəl bir də üzündən öpüm, Təbrizim!
Başına gül-çiçək səpim, Təbrizim!

Nədir o mənəli, dərin baxışlar?
Nədir gözlərindən yağan yağışlar?
Nədir qəlbindəki payızlar, qışlar?
Yetimək boynunu burma, Təbrizim!
Məlul-məlul baxıb durma, Təbrizim!

Sənin çiçəyinə, gülünə qurban!
Mənə qardaş deyən dilinə qurban!
Vətəninə qurban, elinə qurban!
Baxdıqca hüsnünə doymayıb gözüüm,
Təbrizim, Təbrizim, gözəl Təbrizim!

Şeirnin mövzusu: Cənubi Azərbaycan

İdeyası: Təbrizin tərənnümü, ikiyə bölünmüş Azərbaycanın birləşmək arzusu

Bəndlərin sayı: Yeddi

Bənddə misraların sayı: Beş

Qafiyə sistemi: aaabb, cccdd, eeeəə

Vəzni: heca (11-lik)

Bölgüsü: 6 + 5

Şeirdə işlənmişdir:

❖ metonimiya, inversiya, metafor, bədii təzad, bədii sual, epitet, təşbeh.

Metonimiya: Sən çıxdın qarşıma duzla, çörəklə.

Inversiya: Qoymaram yadları girsin qoynuna

Bədii sual: Nədir o mənalı, dərin baxışlar?

Nədir gözlərindən yağan yağışlar?

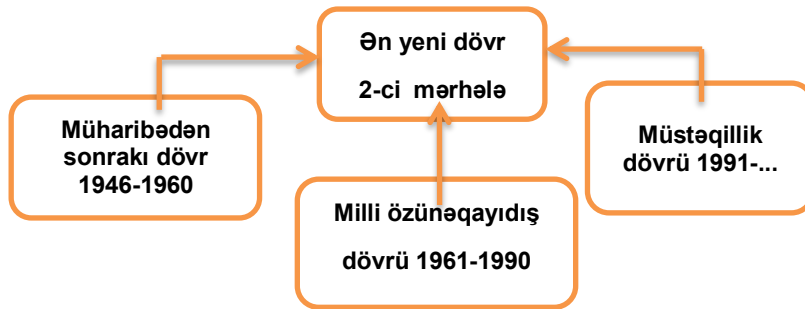
Təzad: Ağlasan, ağlaram, gülsən, gülərəm,

Yaşasan, yaşaram, ölsən, ölərəm.

Epitet: Nədir o mənalı, dərin baxışlar?

Təşbeh: Yetimtək boynunu burma, Təbrizim!

II MƏRHƏLƏ XX ƏSRİN ORTALARINDAN GÜNÜMÜZƏ QƏDƏRKİ ƏDƏBİYYAT.

MÜHARİBƏDƏN SONRAKI DÖVRDƏ ƏDƏBİYYAT. (1946-1960-Cİ İLLƏR)

Ölkə qarşısında duran təxiyəsalınmaz vəzifələr:

❖ müharibənin vurduğu zərbələr aradan qaldırılsın, sənaye, kənd təsərrüfatı dirçəlsin, dinc quruculuq işləri aparılsın. Ədəbiyyat da bu işə xidmət etməli idi. Sovet adamının qüsuruz obrazı yaradılırdı. Ədəbiyyat siyasiləşirdi.

Dövrün tələbi ilə yazılan əsərlər:

❖ “Leninin kitabı”, “Zamanın bayraqları”- S.Vurğun; “Lenin”- Rəsul Rza; “Biz kommunistlər” - S.Rüstəm; eləcə də M.Rahim, O.Sarıvəlli, Ə.Cəmil, Z.Xəlil

Dövrün lirikasının əsas təsvir obyektı insan. Nümayəndələri R.Rza, B.Vahabzadə, Ə.Kərim.

Həyat hadisələrinin epik təsviri olan əsərlər:

❖ “Muğan”, “Zəncinin arzuları”, “Aygün” – S.Vurğun; “Qafurun qəlbı”, “12-ci tufəng”, “Gülbahar” – S.Rüstəm; “Ulduzlar” – Z.Xəlil; “Leninqrad göylərində”, “Abşeron torpağında” – M.Rahim; “Qızılgül olmayaydı”, “Bir gün də insan ömrüdür” – R.Rza; “Əlcəzairli qız” – M.Dilbazi.

Dövrün ən mühüm ədəbi hadisəsi: “Heydərbabaya salam” - M.Şəhriyar

Dövrün nəsrində ciddi irəliləyiş oldu.

Nümayəndələri: S.Rəhimov, S.Rəhman, M.Cəlil

Romanlar: “Şamo” – S.Rəhimov; “Gələcək gün”, “Böyük dayaq” – M.İbrahimov; “Abşeron” – M.Hüseyn; “Dostluq qalası” – Ə.Əbülhəsən.

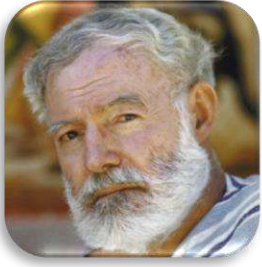
Hekayə yazanlar: Ə.Məmmədyanlı, İ.Əfəndiyev

Povest: “Uzaq sahillərdə” - İ.Qasımov, H.Seyidbəyli

Dramaturgiya və teatr: böyük dönüş, yüksəliş hiss olunur.

Mövzu: müasir adam, əmək adamları, ailə-məişət

Dramlar: “İşıqlı yollar”, “Bahar suları”, “Atayevlər ailəsi” – İ.Əfəndiyev; “Xəzər üzərində şafəq” – İ.Qasımov; “Göz həkimi” – İ.Səferli; “Şərqi səhəri”, “Od içində” – Ə.Məmmədyanlı

DÜNYA ƏDƏBİYYATINDAN SEÇMƏ ERNEST HEMINGUEY (1899-1961)

“Yazıçının vəzifəsi dəyişməzdir. O, özü dəyişir, amma onun vəzifəsi olduğu kimi qalır. Bu da ondan ibarətdir ki, həmişə həqiqəti yazasan, həqiqətin nədən ibarət olduğunu başa düşsən, onu elə ifadə edəsən ki, bu həqiqət oxucunun şüuruna onun öz təcrübəsinin bir parçası kimi daxil olsun”.

E.Heminguey

QOCA VƏ DƏNİZ

O, ikiavarlı balaca qayıqda Qolfstrimdə təkbaşına balıq tuturdu. Düz səksən dörd gün idi ki, dənizə gedir, hər dəfə də əliboş qayırdı. İlk qırx gün ərzində balaca oğlan da qoca ilə bərabər getmişdi. Sonra oğlanın valideynləri onu başa saldılar ki, qoca balıqçı uğursuz adamdır. O da ata-anasının təkidi ilə qocadan ayrılıb başqa qayığa getdi, özü də birinci həftə ərzində üç iri balıq gətirdi. Qoca balıqçının halı oğlanı yaman kədərləndirirdi. Hər gün əliboş qayıdanda uşağın ona yazdığı gəlirdi. O, hər axşam sahilə gedib qocaya qayıqdan şeylərini – kəndirləri, yelkən dolanmışdır ağacını, ya da nizəni daşımağa kömək edirdi. Yelkən başdan-başa yamaq içində idi. Dor ağacına sarınmış bu köhnə yelkən dəfələrlə məğlubiyətlərə düşər olmuş alay bayrağına oxşayırdı.

Usanmış, yorğun qoca balıqçı çox arıq idi, peysərini dərin qırışlar örtmüşdü. Qonur rəngə çalan yanaqlarını ləkələr bürümüşdü. Ləkələr hər iki yanağı boyu sifəti ilə üzünə, boynuna qədər yayılırdı.

Dənizdən ağır, nataraz balıqları dartıb çıxardanda əllərini kəndir kəsib yarıq-yarıq eləmişdi. Bu yarıqların heç biri təzə deyildi, hamısı da susuz səhradakı köhnə çatlara oxşayırdı.

Özü qoca olsa da, dəniz kimi mavi gözlərində gənclik ehtirası vardı, o gözlər qocanın nə qədər məğlubedilməz olduğunu göstərirdi.

– Santyaqo, – oğlan qocaya hörmətlə müraciət etdi, – bundan sonra mən dənizə yenə də sənənlə gedəcəyəm. Bir az pul qazanmışam.

Onlar qayığı sahilə yerbəyer eləyib yoxuşla qəsəbəyə qalxdılar. Oğlan qoca balıqçını çox sevirdi, çünki balıq tutmağın bütün sirlərini ondan öyrənmişdi.

Qoca dilləndi:

– Yox, bala, indiki yerin yaxşıdır, bəxtin gətirir, orada qal.

– Yadındadır, bir dəfə səksən yeddi gün hər səhər dənizə getdik, bir dənə də balıq tuta bilmədik? Sonra üç həftə gündə iri bir balıqla sahilə qayıtdıq.

– Yadındadır, – qoca onun sözünü təsdiqlədi, – bilərəm ki, yanımdan öz xoşunla getməmişən. Mənə inanırsan, amma öz yerində qalsan yaxşıdır.

– Məni atam məcbur etdi, – deyərək oğlan özünü təmizə çıxarmağa çalışdı, – mən uşağam, atama qulaq asmalıyam.

– Doğrudur, – qoca dilləndi, – yaxşı eləmişən, başqa cür ola da bilməzdi.

– Atam nədənsə sizin bəxtinizə inanmır.

– Amma biz inanırıq, eləmi?

– Əlbəttə, – oğlan onun sözünü təsdiqlədi, – ustad, “Terras”a gedib bir az pivə içək, şeyləri nə vaxt istəsəniz, evə aparırıq. Pivə pulunu mən verəcəyəm.

– Lap yaxşı! Niyə də içməyə? – deyərək qoca razılaşdı, – balıqçı balıqçını qonaq edər də...

Onlar “Terras” restoranına gəlib oturdular. Orada çoxlu balıqçı vardı. Qocanı görəndə güləgülə zarafata başladılar. Qoca isə zarafatdan incimirdi. Yaşlı balıqçılar onun halına acıyır, ancaq bunu bürüzə vermirdilər. Onlar qocaya hörmət edirdilər. Balıqçılar tilovu dalğaların axınından nə qədər dərinə atmaqlarından, gözəl havadan, dənizdə görüb-əşitdiklərindən danışirdilər.

Bu gün balıq ovunda bəxti gətirənlərin hamısı burada idi. Onlar içini çıxarıb təmizləyəndən sonra balıqları bir-birinə bərkidilmiş qoşa taxtaların üstünə köndələn düzmüşdülər. Balıqları anbarda soyuducuya doldurub Havana bazarına aparacaqdılar. Köpəkbalığı tutmuş balıqçılar ovlarını limanın o biri başındakı balıq zavoduna təhvil vermişdilər. Orada balıqları tirdən asıb üzgəclərini kəmiş, qaracıyerlərini çıxarmış, dərilərini də soymuşdular. Duza qoymaq üçün onları uzununa nazik-nazik yarmışdılar.

Külək şərqdən əsəndə balıq zavodundan üfunət iyi gəlirdi. Bu gün külək səmtini dəyişmişdi, şimaldan əsirdi, sonra tamam kəsdi, qoxu da azaldı. Günün altında “Terras”da oturmaq adamın xoşuna gəlirdi.

Oğlan dedi:

– Santyaqo...

– Hə, nə olub? – qoca pivə stəkanını əlində tutub dərin fikrə dalmışdı, keçmişləri yadına salırdı.

– İcazə ver, gedim sənənlə üçün sabaha bir neçə sardina tutum.

– Yox! Lazım deyil. Sən get beysbol oyna. Mən hələ özüm avar çəkə bilirəm. Toru isə Rocelio atar.
 – Yox, gedəcəyəm. Madam ki səninlə balığa gedə bilmirəm, qoy başqa işlərdə sənə kömək edim.
 – Məni pivəyə qonaq elədiyən üçün çox sağ ol. Maşallah, daha yekə oğlansan.
 – Məni birinci dəfə dənizə aparanda neçə yaşım vardı?
 – Beş yaşında idin. Az qalmışdı, dənizə düşüb boğulasan. Balığı tutub qayığa çıxardım. Başladı çırpınmağa, az qaldı, qayığı sındırıb tikə-tikə eləsin. Yadındadır?
 – Əlbəttə, yadımdadır. Yaman çırpınırdı. Quyruğu ilə elə vurdu ki, qayığın oturacağı sındı. Amma sən də o ki var toppuzla əzişdirdin onu... Məni də götürüb qayığın burnuna tulladın. Özün də tərpedən-dırnağa qan içində idin.
 – Doğrudanmı, yadında belə yaxşı qalıb, ya mən sonralar nağıl eləyəndə eşitmişəm?
 – Səninlə dənizə çıxdığım birinci gündən bəri olubkeçən hər şey yadımdadır.
 Qoca balıqçı günün altında qalmaqdan qan çəkmiş gözləri ilə oğlanı oxşadı; onun baxışlarından etibar və məhəbbət yağırdı.

II

Bir az susandan sonra səsində mehribanlıq duyulan qoca astadan dedi:

– Doğma oğlum olsaydın, heç nəyə fikir verməyib riskə gedər, səni özümlə dənizə aparardım, – qoca təəssüfləndi, – heyif ki, başqasının oğlusan, özün də uğurlu qayığa düşmüşsən.
 – Sardina tutmağa icazə vermirsən?.. Tilova taxılası yemin də yerini bilirəm. Dörd dənəsi bəsimdir.
 – Səhər apardığım yem necə var idi, elə də qalır. Qutuda duzun içinə qoymuşam.
 – Qoy gedim, dörd dənə təzəsini gətirim.
 – Onda bir dənə gətir, – qoca razılaşdı.
 Oğlan israrla dedi:
 – İcazə ver, iki dənə gətirim.
 – Yaxşı, iki dənə gətir. Qoy sən deyən olsun, – qoca onun xətrinə dəymək istəmədi, sonra ehtiyatla soruşdu, – olmaya, balıq yemini oğurlamısa
 – Yox, pulla almışam. Girimə keçsəydi, əlbəttə, çırpışdırardım.
 – Qonaqlıq üçün sağ ol, – qoca təşəkkür etdi.
 O çox sadə, başıaşağı, təmizrəkli, həm də təvazökar adam idi. Hiylənin, kələyin nə olduğunu bilməzdi, bu da onun hörmətini daha da artırırdı.

Qoca dedi:

– Ləpə elə-belə qalsa, pis olmaz, sabah hava yaxşılaşar.
 – Sabah balığa hara gedəcəksən?
 – Fikrim uzaqlara getməkdir. Dan sökülməmiş dənizə çıxacağam. Belə etsəm, külək səmtini dəyişəndə geri qayıda bilərəm.
 – Mən də, bəlkə, işlədiyim qayığın yiyəsini dilə tutub uzaqlara apara bildim, – oğlan gülümsədi, – qarmağına iri balıq keçsə, köməyinə gələrik.
 – O, sahildən çox uzaqlaşmır.
 – Elədir, – oğlan razılaşdı, – bəlkə, bu dəfə şirnikdirib apara bildim. Gözləri yaxşı görmür. Uzaqda uçan quşları göstərib deyərəm ki, orada balıq var. Balıq üçün dünyanın lap o başına gedər.
 – Yəni bu dərəcədə pis görür?
 – Kordur da.
 – Qəribədir, – qoca mızıldadı, – o ki ömründə çanaqlıbağa tutmağa getməyib. Gözləri niyə xarab olsun?
 – Sən ki neçə il moskit sahillərinə gedib çanaqlıbağa tutmusan, bəs niyə gözlərin kor olmayıb? Məşəl kimi parıldayır.
 – Ona görə ki qəribə qocayam.
 – Birdən çox iri balığa rast gəlsən, tutub çıxarmağa gücün çatar?
 – Mənə elə gəlir, çatar. Bu işdə gücdən çox fənd lazımdır.
 – Şeyləri yavaş-yavaş aparaq evə, – oğlan ayağa durdu, – oradan da mən toru götürüb sardina tutmağa gedərəm.

... Qoca kəndiri avarlar bənd edilən halqalardan keçirib mıxlara bağladı. Yerində əyləşib kürekləri götürdü, sinəsini qabağa verib başını əydi, suyu yara-yara dənizə çıxdı. Hava qaranlıq idi, səhərin gözü hələ açılmamışdı. Sahil boyu səpələnmiş başqa qayıqlar da bir-bir hərəkətə gəlir, dənizə çıxırdı. Qoca onları görməsə də, avarlara müqavimət göstərən liman sularının şappılısını eşidirdi. Aypara tərpinin arxasında gizləndiyindən heç nə görünmürdü. Vaxtaşırı hansısa qayıqdan adam səsi gəlirdi. Qayıqların çoxunda sakitlik idi. Dənizin sinəsini tez-tez yaran avarların səsi sükutu pozurdu.

Bir azdan qayıqlar limanı arxada qoyub geniş okeana səpələndi. Səxavətli dənizin tükənməz nemətindən bir balıq qoparmaq ümidi ilə hərə bir yönə üz tutdu. Qoca balıqçı bu gün çox uzaqlara getməyi fikrində tutmuşdu. Okeanın səhər havası, ucsuz-bucaqsız mavi suları onu ağuşuna alırdı.

Qaranlıq olsa da, qoca balıqçı səhərin yaxınlaşdığını duyurdu... Avar tərpendikcə qayıq irəliləyirdi. Balıqlar sudan sıçrayıb havada mayallaq aşır, təzədən suya düşürdü. Balıq süzdükcə üzgəci viyıldayırdı. Qoca qanadlı balıqları ayrıca bir istəklə sevirdi. Onlar balıqçının geniş okeandakı əsl dostları idi. O, quşları da sevirdi, ancaq onlara həm də yazığı gəlirdi. Daima dən axtaran, amma dimdiyinə heç nə keçməyən xırda, zərif su qaranquşlarının halına yaman acıyırdı. Qoca fikirləşdi: “Yazıq quşların həyatı bizimkindən qat-qat ağırdır. Əlbəttə, yırtıcı quşları demirəm. İndi ki okean belə amansızdır, su qaranquşu kimi zəif quş niyə yaradılıb? Doğrudur, dəniz çox vaxt mərhəmətli olur. Amma coşanda üzünü görmə. Elə aşır-daşır ki, göz açmaq olmur. Yem axtaran bu yazıq quş dəhşətli fırtınalarda dənizə baş vurmali olur, dimdiyinə keçən xırda balığı dalğaların əlindən alır. Bir şey çıxmıyanda civildəşə-civildəşə fəryad qoparırlar, elə bil şikayətlənib dərdləşirlər. Bu cılız məxluq hüdudsuz okeanın əzəməti qarşısında heç nədir”.

Qoca dənizi ürəkdən sevirdi. İspaniyada dəniz aşıqları onu la mar – pəri deyə əzizləyirdilər. Arabir acıqları tutanda pisləsələr də, çox vaxt hörmətlə yad edirdilər... Köpəkbalığının qaraciyəri tapılmıyanda çoxlu pul qazanmaq üçün motorlu qayıqda balıq tutmağa gedən cavanlar dənizə rəqib kimi baxırlar... Onlar lazım oldu-olmadı, dənizi lənətləyirlər. Qoca üçünsə dəniz hər şey idi, onun həyatı idi. Ona ilahə kimi baxırdı. Bu ilahə insan oğluna nələr vermir?! O nə qədər səxavətli, nə qədər lütfkardır!

Dəniz qəzəblənib qocanı incidəndə, üz döndərüb heç nə verməyəndə belə balıqçı ondan şikayətlənmirdi. Neyləmək olar, dənizin təbiəti belədir.

Dan söküləndə qoca qarmaqlara yem keçirib tilovları suya atdı. Ləpə qayığı aparırdı. Tilovlardan birincisi qırx, ikincisi yetmiş beş, üçüncüsü yüz, dördüncüsü isə yüz iyirmi beş dəniz sajəni dərinliyə düşdü. Qoca qarmaqlara cərgə ilə sardina taxmışdı, hamısının da gözlərini qarmağa keçirmişdi. Beləliklə, qarmaqlar yarımdayə yem çələngi əmələ gətirirdi. Bu da dənizdəki balıqları şirnikdirib aldadacaqdı, iri balıqlar da yemə yaxınlaşmaqdan qorxmıyacaqdı, çünki qarmağın hər tərəfində eyni dadı, eyni ləzzəti duyacaqdı.

Oğlanın verdiyi bir cüt təzə tunes balığını qoca ən dərinə atdığı tilovlara keçirmişdi, o biri iki tilovdan birinə adi skumbriya, o birinə sarı ümrin balığı taxmışdı, ötən dəfə bunlardan istifadə etməyinə baxmayaraq, yemlər yaxşı qalmışdı. Əla növ sardinanın iyi balıqları çəkib qarmağa keçirəcəkdə. Qələm yoğunluğunda yaşıl elastik çubuqlar kəndirə bağlanmışdı, balıq qarmağa toxunan kimi çubuq suya əyləcəkdə. Kəndirə hər biri iki dəniz sajəni uzunluğunda iki ip də bağlanmışdı, bu iplərin də ucuna ehtiyat üçün başqa ip düyünlənmişdi. Bu da qarmağı udası balığa üç yüz dəniz sajəni qədər məsafədə sərbəst üzməyə imkan verəcəkdə.

III

... İki saat idi, günəş doğmuşdu. İndi qoca gündoğana baxanda günəşin tellərini güzgüləndirən dəniz gözlərini o qədər də qamaşdırmırdı. Göz işləyən yerdə yalnız üç qayıq vardı, onlar da zorla seçilirdi, elə bil sahiləndən qopmamışdılar.

Qoca fikirləşdi: “Lap uşaqlıqdan gün gözümü qamaşdırır. Amma gözlərim hələ də yaxşı görür, xarab olmayıb. Gün batanda düz ortasına baxıram, gözlərimə qaranlıq çökmür, hərçənd günəş qürub çağı da bərk şölələnir, telləri adamın gözüne batır”.

... Günəş od saçır. Qoca bunu peysərinin yanmasından duyurdu. Avar çəkdikcə kürəyindən tər sel kimi axırdı.

“İndi bir az yatıb dincələ bilərəm, hər ehtimala qarşı kəndiri də ayağımın baş barmağına bağlayım ki, tərpenən kimi yuxudan ayılıım. Axın özü qayığı aparacaq. Bu gün düz səksən beşinci gündür, mütləq balıq tutacağam”.

Bu vaxt qələmvarı yaşıl çubuqlardan biri suya sarı əyildi.

“Bax belə, mən istəyən də elə budur”. Qoca kürəkləri ehmalca sudan çıxardı. Əyilib kəndiri qaldırdı, sağ əlinin baş barmağı ilə şəhadət barmağı arasında saxladı. Nə gərginlik, nə də ağırlıq duydu, kəndiri boş tutmuşdu. Birdən kəndir dartıldı. Hərəkət yavaş və yüngül idi. Qoca bunun nə olduğunu dərhal başa düşdü. Marlen balığı yüz dəniz sajəni dərinliyində çəngəlin ucuna keçirilmiş sardinaları yeyirdi.

Qoca sağ əlində boş tutduğu kəndiri sol əli ilə ehtiyatla tilov ağacından açdı. İndi o, balığa heç nə sezdirmədən kəndiri suya istədiyi qədər buraxa bilərdi. “İlin bu fəslində sahiləndən bu qədər uzaqda balaca balıq olmaz, yəqin, bu çox yekə balıqdır. Ye, balığımı, ye! Ye sardinanı. Yaxşı-yaxşı ye. Yem təzədir. Altı yüz fut dərinlikdə, yəqin, yerin çox soyuqdur, üşüyürsən. Qaranlıq, üstəlik də soyuq. İndi o qaranlıqda bir dəfə çevril, sonra əvvəlki vəziyyətini al, yenə ye!”

Kəndir yavaşca tərpendi. Sonra bərk dartıldı; görünür, balıq sardinaları qarmaqdan qopara bilmirdi. Sonra heç nə baş vermədi.

Qoca səsləndi:

– Gəl görüm. Bir də, hə! Yaxşı-yaxşı iylə! Qoy ləzzətli iy səni məst eləsin. İştahla ye! Onları yeyəndən sonra tunesin də dadına bax. Tunes bir az bərk olsa da, ləzzətlidir. Balığımı, çəkinmə, ye!

Kəndiri baş barmağı ilə şəhadət barmağı arasında tuta-tuta qoca başqa kəndirlərə, iplərə də nəzər yetirirdi. O yenə də yüngül bir təkən hiss etdi.

– Yeyəcək! Ağızı nədir, yeməsin, – qoca qışqırdı, – Allah özü ona ruzi yetirib...

Yox, balıq tilova gəlmədi, harasa getdi.

Kəndir daha tərpenmirdi. Qoca heç nə başa düşmədi.

– Gedə bilməz, həzrət İsa özü onu getməyə qoymaz. Yerini dəyişdirir. Çox güman, bu balıq əvvəllər bir dəfə qarmağa keçib, odur ki indi ehtiyatlı dolanır.

Kəndir yüngülcə tərpəndi, qocanın kefi kökəldi.

– Mən dedim axı, yerini dəyişir, tilova gələcək.

Balığın kəndiri yenə yavaşca tərpətməsi qocanı sevindirdi, ancaq gözlənilməz ağır təkandan balıqçı sarsıldı. Görünür, balıq çox yekə, çox da ağır idi; qoca kəndiri buraxdı, kəndir sürüşə-sürüşə sürətlə aşağıya, dərinə, lap dərinə getdi. Qoca ehtiyat üçün saxladığı kələflərdən birini işə saldı. Kəndir dərinə getdikcə qoca barmaqlarına düşən gücdən balığın nəhəngliyini açıq-aydın hiss edirdi.

– Bu balıq nə boydadır? – qoca təəccüblə mızıldandı, – görünür, qarmağı köndələninə udub, o da ilişib ağzına, indi qurtulmağa can atır, kəndiri qırıb qaçmaq istəyir.

Qoca fikirləşdi: “Dönüb qarmağı udacaq”. Ancaq düşündüyünü dilə gətirməyə qorxurdu; ona elə gəlirdi, arzu dilə düşəndə baş tutmur. Qarmağa keçən balığın çox yekə olduğunu anlayırdı. Bu dəqiqə balığın ağzına keçmiş qarmağı da, qarmağa sancılı tinesi də götürüb dənizin dərin qaranlıqlarına necə can atdığını aydın təsəvvür edirdi. Balıq tərpəndikcə qoca onun nə ağırlıqda olduğunu bir az da yaxşı duyurdu. Ağırlıq birdən artdı, qoca kəndiri boşaltdı, sonra bir anlığa onu barmaqları arasında saxlayıb buraxmadı. Ağırlıq və gərginlik yenə artdı. Kəndir aşağı dartılırdı.

– Əməlli-başlı tutdu, – deyə qoca rahatlandı, sonra kəndiri dənizə buraxa-buraxa sol əliylə iki kələfin kəndirini açıb ikinci çəngəlin ehtiyat kələfinə caladı. İndi o, nəhəng

balıqla vuruşmağa hazır idi. Dənizə buraxdığından başqa hər biri qırx dəniz sajeni uzunluğunda üç ehtiyat kələfi vardı.

“Bir az da ud görək, – qoca xəyalən balıqla danışırdı, – yaxşı-yaxşı ud! Elə ud ki, qarmağın ucları gedib düz ürəyinin başına batsın, sonra da suyun üzünə çıx ki, nizəni böyrünə sancım. Oldu, hazırsanmı? Çox yeyəcəksən?”

– Daha bəsdir, – qoca qışqırdı, kəndiri ikiəlli var gücü ilə özünə tərəf dartıb bir yard qədərini geri yığdı, sonra ipi bir neçə dəfə tərpətdi.

Qocanın bütün səyləri boşə çıxırdı. Balıq baş götürüb üzür, üzdükcə qayıqdan uzaqlaşırı, qoca isə onu bir düymə belə dala qaytara bilmirdi. Balıqçının kəndirləri çox möhkəm idi. O, bunları iri, güclü balıq üçün hazırlamışdı. Kəndiri kürəyinə aşırıb tarıma çəkdi, ətrafa su damcılarını səpələndi. Qoca taxta oturacağına çöküb bədənini dala verdi, bütün gücünü topladı. Qayıq yavaş-yavaş şimal-qərbə yön alırdı

Balıq durmadan üzür, qayıq da sakit dənizin sinəsi ilə balıq gedən səmtə gedirdi. Qarmağına yem taxılmış o biri tilovlar da suda idi. Hələlik qocanın əlindən heç nə gəlmirdi.

... Gecəyarısı iki dəniz donuzu mayallaq vura-vura qayığın böyür-başında üzürdü. Qoca onların səsini eşidirdi. Erkək donuz bərkədən, dişisi də astadan fısıldayırdı.

Qoca dedi:

– Yaxşı heyvanlardır. Oynayırlar, zarafat eləyirlər. Qanadlı balıqlar kimi, bunlar da biz insanlara yaxındır.

Qocanın tilova düşən iri balığa yazığı gəldi, düşündü: “Balıq deyil, xalis möcüzədir. Görəsən, nə yaşdadır? Ömrümdə belə güclü balıq tutmamışam, başıma belə oyun açanı olmayıb. Görünür, çox ağıllı balıqdır ki, atlanıb-düşür. Kəndiri dartsa, ya hoppansa, bir anda məni məhv edə bilər. Ola bilsin, bundan qabaq dönə-dönə qarmağa keçib, indi də istəyir, çarpışmaqla canını ölümdən qurtarsın. Yəqin, qoca ilə təkbətək vuruşduğunu bilmir. Çox iri balıqdır. Görəsən, əti dadlı olsa, bazarda nə qədər pul çıxarar? Yemi götürməyindən bildim ki, erkəkdir. Özünü lap kişi kimi aparır. Heç nədən qorxub eləmir. Görəsən, nə elədiyini bilirmi, yoxsa o da mənim kimi bəxtinin izinə düşüb hara gəldi gedir?”

IV

“Balıq insanın hər cür kələyindən, hiyləsindən, qurduğu tələdən uzaqda, okeanın dərin yerində yaşamaq istəyirdi. Mən isə onu üzə çıxartdım. İnsan nəfəsi dəyməyən bir yerdə indi biz bir-birimizə bağlanmış, bir-birimizdən ayrılmazıq. Aramızdakı yaxınlıq günortadan başlanıb. İndi mənə də, ona da heç kim kömək edə bilməz”.

Balıq yavaş-yavaş dövrə vurur, qayığa yaxınlaşırdı; o, gözəlliyi, görkəmi ilə qocanı heyran qoymuşdu... Qoca nizəni qapıb bütün gücü ilə balığın döş üzgəcinin altına sapladı...

...Balıq yerindən tərpənmədi. Qoca balığı üç yerindən: burnundan, ortasından, bir də quyruğundan qayığa möhkəm bənd etdi. Balıq o qədər iri idi ki, elə bil qayığın özünü gəminin böyrünə qoşmuşdular.

... İndi balıq əlinin altındaydı; əlləri də, beli də bərk ağrıyırdı – bunlar da yuxu deyil, həqiqət idi. “Əllərim tez sağalacaq, – qoca özünə təsəlli verdi, – yaralarımın çox qan axıb, ona görə də qanım zəhərlənməz. Şor su yaranı tez sağaldır. Bizim körfəzin lehməli suyu dünyada yaranın birinci məlhəmidir. Bu saat çalışmalıyam ki, huşumu itirməyim, əllərim də işini yaxşı görsün. Hələlik pis üzürük. Balığın ağzı bağlıdır, quyruğu da yaxşı durur, gah qalxır, gah suya düşür. Doğmaca qardaş kimi yanaşı üzürük”. Birdən başı gicəlləndi. Düşündü: “Görəsən, indi kim kimi aparır? Mən onu, ya o məni? Onu qayığa yükləyib aparsaydım, bu sual ortaya çıxmazdı. Amma indi yanaşı üzürük. Birbirimizə də möhkəm bağlıyıq. Eh, neyləmək, balıq məni aparır, qoy aparsın. Əslində isə mən ona hiylə qurdum. Yazıq balığın fikrindən də keçmirdi ki, mənə pislilik eləsin”.

Onlar tələsmədən rahat-rahat üzürdülər. Qoca əllərini növbə ilə dənizə salıb şor suda saxlayırdı ki, yaraları tez sağalsın, həm də başı gicəllənməsin. Göydə topa-topa bulud üzürdü. Qoca göyə baxanda küləyin bütün gecə əsəcəyini anladı. Balıqdan bir an belə gözünü çəkmirdi, baxdıqca baxıb özünü inandırmağa çalışırdı ki, gördüyü yuxu deyil, gerçəkdir.

Yola düşəndən bir saat sonra bir köpəkbalığı özünü onlara yetirdi. Yırtıcı elə-belə gəlməmişdi.

...Köpəkbalığı özünü qayığın quyruğuna yetirib həmləyə keçdi. Qoca onun cəhənnəm qapısı kimi geniş açılmış ağızını, dəhşət saçan gözlərini gördü. Köpəkbalığı nəhəng balığın quyruğundan iri bir parça qopardı, alt çənə üst çənəyə dəyəndə dişləri elə şaqqıldadı ki, qoca diksindi. Köpəkbalığının əvvəl başı, sonra da belı sudan çıxdı, yırtıcı ikinci həmləyə keçdi, dişlərinin şaqqıltısı yenə eşidildi. Qoca o dəqiqə nizəni onun təpəsinə, gözlərini birləşdirən xətlə burnundan başına qalxan xəttin kəsişdiyi yerə sapladı. Əslində, xətt-filan yox idi; abı rəngli kələ-kötür yekə kəllə, geniş açılmış iri yırtıcı gözlər, bir də hər şeyi parçalamağa hazır şaqqıldayan çənə vardı. Zərbə endirilən yerdə köpəkbalığının beyni yerləşirdi, ona görə də qoca nizəni qanı axan əlində bərk-bərk tutub düz oranı nişan almışdı. O, bu zərbəni heç nəyə ümid bağlamadan, amma coşqun bir qətiyyətlə, qəzəblə, tükənməz nifrətlə vurmuşdu.

... Qoca didilib eybəcərleşmiş balığına daha baxa bilmirdi. Köpəkbalığı nəhəng balıqdan bir parça qoparanda qocaya elə gəlmişdi ki, yırtıcı onun özünün ətini yeyir.

“Balığıma göz dikəni bax belə öldürərəm, – qoca qürrələndi. – Ömrümdə birinci dəfədir belə yekədişə rast gəlirəm. Doğrudur, bu yaşa çatanacan çoxunu görmüşəm, amma belə nəhəngi qarşıma çıxmayıb... İşim çox yaxşı gedirdi, hayıf! Söz yox, bu gediş uzun sürə bilməzdi. Bütün bunların yuxu olmasını elə istərdim ki! Kaş mən bu azman balığı tutmamış olaydım, kaş indi çarpayımın üstünə qəzet salıb uzanmış olaydım”.

Bərkdən dedi:

– İnsan övladı məğlubiyət üçün yaranmayıb. Onu məhv etmək olar, məğlub eləmək olmaz...

“Balığı öldürməyimə peşmanam, – heyifsiləndi, – yaxşı bilirəm, bu mənə ucuz başa gəlməyəcək... Həngamənin böyüyü hələ qabaqdadır”.

... Qayıq iki saat idi, üzürdü. Qoca bir azca dincəlmək üçün böyrü üstə uzanmışdı. Özünə gəlib güc toplamaqdan ötrü balığın ətindən çeynəyirdi. Bu ara qayığa yaxınlaşan qoşa köpəkbalığından birini görüb:

– Vay dədə! – deyər dəhşətlə səsləndi.

Bu, elə-belə bağırmaq deyildi, əlinə qəfil mıx batmış adamın tükürpədicı fəryadına oxşayırdı.

... Köpəkbalıqları şıkarı parçaladıqca qayıq təkənlərdən əsım-əsim əsirdi. Qoca heç nə görmürdü, yalnız eşidib duyurdu, düşmənlərini havayı yerə kötləyirdi. Birdən toppuzu da yoxa çıxdı.

Onda qoca sükanı dartıb yerindən çıxartdı, qənimlərinə iki əliylə dalbadal zərbə endirməyə başladı. Köpəkbalıqları indi qayığı dörd yandan araya almışdılar. Qaranlıq gecədə suyun üzündə ağaran nəhəng balığın ətini didirdilər. Parçanı qoparan kimi çəkilir, bir də hücumə keçmək üçün dövrə vurub yenidən qənimətə darışırdılar.

Ən axırda bir köpəkbalığı dairə vurub nəhəng balığın başına sarı üzdü. Qoca artıq hər şeyin bitdiyini anladı. Köpəkbalığı dişlərini nəhəng balığın möhkəm kəlləsinə ilişdirəndə qoca da sükanı onun burnunun üstünə endirdi. Sonra dalbadal bir neçə zərbə vurdu. Sükan şaqqıltı ilə sınıb parça-parça oldu. Qoca əlində qalmış dəstəklə balığı bir də vurdu, dəstək ətə girdi, ikinci zərbəni də eyni yerə tutuzdurdu. Köpəkbalığı sıçrayıb qaçdı. Bu, qayığa sonuncu hücum idi. Artıq yeyiləsi bir şey qalmamışdı.

Qoca zorla nəfəs alırdı. Ağızında mis paxırı dadı verən nəsə şirintəhər bir tam vardı. Qoca bir anlığa qorxdı, ancaq bu halı da tez ötüşdü.

Qoca artıq tamam əzilib məğlub edildiyini anladı. Qayığın arxasına keçib sınıq sükan dəstəyini yerinə taxdı, onun işə yaradığına sevindi, deməli, qayığı idarə eləməyə bir şey vardı. Köhnə kisəni çiyinə salıb oturdu, sahilə yön aldı. Bu saat qoca heç nə duymur, heç nə düşünmürdü, hər şey ona yad olmuşdu. Ondan ötrü hər şey geridə qalmışdı. Bir arzusu vardisa, o da doğma sahilə, evə çatmaq idi. Qayıq yaxşı üzürdü. Gecəyarı bir ayrı sürü də nəhəng balığın skeletinə hücum elədi. Ac qarınqulular darışıb əvvəlkilərin qabağından qalma sümüyü gəmirirdi. Qoca onları vecinə də almırdı, qayığını sürürdü. Özü də, qayığı da nəhəng balığın ağır yükündən qurtulmuşdu.

“Gözəl qayıqdır, – özünə təsəlli verdi, – möhkəmdir. Sınıb-eləməyib. Bircə sükanı işdən çıxıb, onu da düzəltmək asandır”.

Qoca balıqçı qayığın isti axına girdiyini duydu. Sahil boyu uzanan qəsəbələrin çıraqları lap yaxın görünürdü. O, harada olduğunu bilirdi, bilirdi ki, bir azdan evə çatacaq...

... Səhər tezdən oğlan komaya baş çəkməyə gəldi, qapıdan boylanıb baxanda qocanın yatdığıını gördü... O, qocanın rahat nəfəs aldığıını görəndə rahatlandı.

... Balıqçılar sahilə qocanın qayığını araya alıb qayığa bağlı nəhəng balıq skeletinin tamaşasına durmuşdular. Bir balıqçı çırmayıb suya girmişdi, əlindəki iplə balığın boyunu ölçürdü.

Tərcümə edən: M. Süleymanov

Əsərin janrı: povest

Hadisələrin baş verdiyi yer, məkan: Qolfstrin, ABŞ

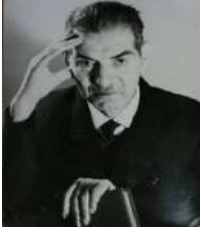
Mövzu: Balıqçı həyatı, insanın mətanəti

İdeyası: uğur qazanmaq üçün böyük mənəvi güc, qüvvət və mübarizə aparmağın vacibliyi

Əsərdə əsas surət: Santyaqo

Digər surətlər: balaca balıqçı, digər balıqçılar

Əsərdən çıxan əsas fikir: "İnsan övladı məğlubiyyət üçün yaranmayıb. Onu məhv etmək olar, məğlub etmək olmaz".

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYAR (1905-1988)

"Onun yaradıcılığı təkə ona görə qiymətli deyildir ki, xalq ruhu ilə yoğrulub, həm də ona görə dəyərlidir ki, otaylı-butaylı ədəbiyyatımızın arasında yeni və heç vaxt zəifləməyəcək körpü salıb".

İslam Qəribli

Yaddaş: Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazılan əsərlər:

1. **M.İbrahimov:** "Azad"
2. **X.R.Ulutürk:** "O sahilə bu sahilə"
3. **S.Rüstəm:** "Təbrizim"

HEYDƏRBABAYA SALAM (İXTİSARLA)

– birinci hissə –

Heydərbaba, ildırımlar şaxanda,
Sellər, sular şaqqıldayıb axanda,
Qızlar ona səf bağlayıb baxanda
Salam olsun şövkətüzə, elüzə,
Mənim də bir adım gəlsin dilüzə.

Heydərbaba, kəkliklərin uçanda,
Kol dibindən dovşan qalxıb qaçanda,
Bağçaların çiçəklənib açanda
Bizdən də bir mümkün olsa, yad elə,
Açılmayan ürəkləri şad elə.

Bayram yeli çardaqları yıxanda,
Novruzgülü, qarçıçəyi çıxanda,
Ağ buludlar köynəklərin sıxanda
Bizdən də bir yad eləyən sağ olsun,
Dərdlərimiz qoy dikəlsin, dağ olsun.

Heydərbaba, sənün üzün ağ olsun,
Dörd bir yanın bulaq olsun, bağ olsun,
Bizdən sonra sənün başın sağ olsun,
Dünya qəzov-qədər, ölüm-itimdir,
Dünya boyu oğulsuzdur, yetimdir.

Heydərbaba, igid əmək itirməz,
Ömür keçər, əfsus, bərə bitirməz,
Namərd olan ömrü başa yetirməz,
Biz də, vallah, unutmarıq sizləri,
Görəmməsək, halal edin bizləri.

Heydərbaba, Mirəjdər səslənəndə,
Kənd içinə səsdən-küydən düşəndə,
Aşıq Rüstəm sazın dilləndirəndə,
Yadındadır, nə hövləsək qaçardım?
Quşlar təkin qanad çalıb uçardım.

Heydərbaba, Quru gölün qazları,
Gediklərin sazaq çalan sazları,
Kənd-kövşənin payızları, yazları,
Bir sinema pərdəsidir gözümdə,
Tək oturub seyr edərem özüm də.

Heydərbaba, dağın-daşın sərəsi,
Kəklik oxur, dalısında fərəsi,
Quzuların ağı, bozu, qərəsi,
Bir gedəydim dağ-dərələr uzununu,
Oxuyaydım: "Çoban, qaytar quzunu".

Biçin üstü sünbül biçən oraqlar,
Elə bil ki zülfü darar daraqlar,
Şikarçılar bildirçini soraqlar,
Biçinçilər ayranların içərlər,
Bihuşlanıb sondan durub biçərlər.

Qarı nənə gecə nağıl deyəndə,
Külək qalxıb qarçı-bacanı döyəndə,
Qurd keçinin Şəngülüsün yeyəndə,
Mən qayıdıb bir də uşaq olaydım,
Bir gül açıb ondan sonra solaydım.

Əmməcanın bal-bəlləsin yeyərdim,
Sondan durub üst donumu geyərdim,
Bağçalarda tiringəni deyərdim.
Ay özümü o əzdiren günlərim,
Ağac minib, at gəzdiren günlərim.

Həci xala çayda paltar yuyardı,
Məmmədsadıx damlarını suvardı,
Heç bilməzdik, dağdır, daşdır, divardır,
Hər yan gəldi, şıllaq atıb aşardıq,
Allah, nə xoş, qəmsiz-qəmsiz yaşardıq.

Heydərbaba, bulaqların yarpızı,
Bostanların gülbələri, qarpızı,
Çərçilərin ağ nobatı, saqqızı,
İndi də var damağım da, dad verər,
İtkin gedən günlərimdən yad verər.

Bayram idi, gecəquşu oxurdu,
Adaxlı qız bəy corabın toxurdu,
Hər kəs şalın bir bacadan soxurdu,
Ay nə gözəl qaydadı şal sallamaq,
Bəy şalına bayramlığın bağlamaq.

Şal istədim, mən də evdə ağladım,
Bir şal alıb tez belimə bağladım,
Qulamgilə qaçdım, şalı salladım,
Fatma xala mənə corab bağladı,
Xan nənəmi yada salıb ağladı.

Bayram olub, qızıl palçıq əzərlər,
Naxış vurub, otaqları bəzərlər,
Taxçalara düzmələri düzərlər,
Qız-gəlinin fındıqçası, hənəsi,
Həvəslənər anası, qaynanası.

Yumurtanı göyçək, güllü boyardıq,
Çaqqışdırıb sınıqların soyardıq,
Oynamaqdan bircə məgər doyardıq?
Əli mənə yaşıl aşığı verərdi,
İrza mənə novruzgülü dərərdi.

Novruzəli xərməndə vəl sürərdi,
Gahdan yenib küləşlərin kürərdi,
Dağdan da bir çoban iti hürərdi,
Onda gördün, ulaq ayaq saxladı,
Dağa baxıb qulaqların saxladı.

Qış gecəsi tövlələrin otağı,
Kəndlilərin oturağı, yatağı,
Buxarıda yanar odun yanağı,
Şəbçərəsi, girdəkani, iydəsi,
Kəndi basar gülüb-danışmaq səsi.

Heydərbaba, Nənəqızın gözləri,
Rəxşəndənin şirin-şirin sözləri,
Türki dedim, oxusunlar özləri,
Bilsinlər ki, adam gedər, ad qalar,
Yaxşı-pisdən ağızda bir dad qalar.

Yazqabağı gün güneyi döyəndə,
Kənd uşağı qar gülləsin sövəndə,
Kürəkçilər dağda kürək zivəndə,
Mənim ruhum elə bilin, ordadır,
Kəklik kimi batıb qalıb, qardadır.

Qarı nənə uzadanda işini,
Gün buludda əyirərdi təşini,
Qurd qocalıb çəkdirəndə dişini,
Sürü qalxıb dolayıdan aşardı,
Badyaların südü aşıb-daşardı.

Bostan pozub gətirərdik aşağı,
Doldurardıq evdə taxta-tabağı,
Təndirlərdə bişirərdik qabağı,
Özün yeyib, toxumların çirtlərdi,
Çox yeməkdən lap az qala çatlırdıq.

Vərziğandan armudsatan gələndə
Uşaqların səsi düşərdi kəndə,
Biz də bu yandan eşidib-biləndə
Şillaq atıb bir qışqırıq salardıq,
Buğda verib armudlardan alardıq.

Heydərbaba, ağacların ucaldı,
Amma hayıf, cavanların qocaldı,
Toğluların arıqlayıb acaldı,
Kölgə döndü, gün batdı, qaş qərəldi,
Qurdun gözü qaranlıqda bərəldi.

Xoşginabı yaman günə kim salıb?
Seyidlərdən kim qırılıb, kim qalıb?
Amir Qafar dam-daşını kim alıb?
Bulaq genə gəlib gölü doldurur,
Ya quruyub, bağçaları soldurur?

Amir Qafar seyidlərin tacıydı,
Şahlar şikar etməsi qıyqacıydı,
Mərdə şirin, namərdə çox acıydı,
Məzlumların haqqı üstə əsərdi,
Zalimləri qılınc təkin kəsərdi.

Mirmustafa dayı, ucaboy baba,
Heykəlli-saqqallı Tolustoy baba,
Eylərdi yas məclisini toy baba.
Xoşginabın abi-rusu, ərdəmi,
Məscidlərin, məclislərin görkəmi.

Mənim atam süfrəli bir kişi ydi,
El əlindən tutmaq onun işiydi,
Gözəllərin axıra qalmış ydi,
Ondan sonra dönərgələr dönüblər,
Məhəbbətin çıraqları sönüblər.

Səhər tezdən naxırçılar gələrdi,
Qoyun-quzu dam-bacadan mələrdi,
Əmməcanım körpələrin bələrdi,
Təndirlərin qovzanardı tüstüsü,
Çörəklərin gözəl iyi, istisi.

Göyərçinlər dəstə qalxıb uçarlar,
Gün saçanda qızıl pərdə açarlar,
Qızıl pərdə açıb, yığıb qaçallar,
Gün ucalıb, artar dağın cəlali,
Təbiətin cavanlanar cəmalı.

Heydərbaba, qarlı dağlar aşanda,
Gecə karvan yolun azıb çaşanda,
Mən hardasam, Tehrandə, ya Kaşanda,
Uzaqlardan gözüm seçər onları,
Xəyal gəlib, aşıb keçər onları.

Heydərbaba, göylər bütün dumandı,
Günlərimiz bir-birindən yamandı,
Bir-birizdən ayrılmayın, amandı,
Yaxşılığı əlimizdən alıblar,
Yaxşı bizi yaman günə salıblar!

Bir soruşun bu qarğınmış fələkdən,
Nə istəyir bu qurduğu kələkdən?
Deynə, keçirt ulduzları ələkdən,
Qoy tökülsün, bu yer yüzü dağılsın,
Bu şeytanlıq qurğusu bir yıxılsın.

Heydərbaba, sənin könlün şad olsun,
Dünya varkən ağzın dolu dad olsun,
Səndən keçən tanış olsun, yad olsun,
Deynə, mənim şair oğlum Şəhriyar,
Bir ömürdür, qəm üstünə qəm qalar.

– ikinci hissə –

Heydərbaba, gəldim səni yoxluyam,
Bir də yatam, qucağında yuxluyam,
Ömrü qovam, bəlkə, burda haxlıyam,
Uşaqlığa deyəm: bizə gəlsən bir,
Aydın günlər, ağlar yüzə gülsən bir!

Heydərbaba, çəkdi məni gətirdin,
Yurdumuza, yuvamıza yetirdin,
Yusifivi uşaq ikən itirdin,
Qoca Yəqub, itmişəm də tapıbsan,
Qavaliyb qurd ağzından qapıbsan.

Gedənlərin yeri burda görünür,
Xanım nənəm ağ kəfənin bürünür,
Dalımcadır, hara gedim, sürünür:
– Bala, gəldin? Niyə belə gec gəldin?
Səbrim sənənən güləşdi, sən güc gəldin.

Zaman keçir, üfüqlərdə toz qalır,
Karvan kimi uzaqlarda toz salır,
Duman gəlir, yürəkləri çulğalır,
Ürək deyir: Zaman, keçmə, amandır,
Keçənlərdə gözüm var, bir dayan, dur!

Çox şükrü var, yenə gəldux, görüşdux,
İtənlərdən, bitənlərdən soruşdux,
Küsmüşdux, Allah qoysa, barışdux,
Bir də görüş qismət ola, olmaya,
Ömürlərdə fürsət ola, olmaya.

Burda xəyal meydanları genişdi,
Dağlar, daşlar bütün mənle tanışdı,
Görcək məni Heydərbaba danışdı:
– Bu nə səydi, sən aləmə salıbsan,
Gəl bir görək, özün harda qalıbsan?

Bir uçaydım bu çırıpınan yelinən,
Bağlaşaydım dağdan aşan selinən,
Ağlaşaydım uzaq düşən elinən,
Bir görəydim, ayrılığı kim saldı?
Ölkəmizdə kim qırıldı, kim qaldı?

Heydərbaba, mərd oğullar doğğınan,
Namərdlərin burunların ovğınan,
Gədəklərdə qurdları tut boğğınan,
Qoy quzular ayın-şayın otlasın,
Qoyunların quyruqların qatlasın.

Bu xırmanda "Aradanxır" oynardıq,
Comalaşib qarışqatək qaynardıq,
Yavaş-yavaş baxçalarda ağnardıq,
Ağaclardan çilik-ağac kəsərdik,
Qoruqçunun qorxusundan əsərdik.

Bu tövlədə sarı inək doğardı,
Xanım nənəm inəkləri sağardı,
Ana iysi dam-divardan yağardı,
Mən buzovu qucaqlardım qaşmasın,
Deyərdi: – Bax, badya dolsun, daşmasın.

Bu damlarda çoxlu cızıq atmışam,
Uşaqların aşıqların udmuşam,
Qurquşunlu saqqa alıb satmışam,
Uşaq necə heç zadınan şad olar,
İndi bizim qəmi tutmur dünyalar.

Məktəb qalır, uşaqlar dərs alırlar,
Hey yazırlar, hey pozurlar, yazırlar,
Molla İbrahim özü, evi qalırlar,
Amma bizim yoldaşlardan qalan yox,
Bunlardan bir bizi yada salan yox.

Bir vaxtında bu məktəb pərgar idi,
Bir Müseyyib, bir Məmdəsən var idi,
Biri xəlfə, biri vərzişkar idi,
Axund bizlə oynamağa gedərdi,
Özü bizə oynamaq öyrədərdi.

Dedim, balam, o Məmdəsən nolubdu?
Məlum oldu, tifil bala ölübdü,
Nə var, nə var, burnundan qan gəlibdi,
Bir yel əsir, baxırsan, Məmdəsən yox,
Bu kənddə bir burun qanı kəsən yox...

Dedim, deyin Müseyyibə nə gəldi?
Qulam, gördüm, ağlar göz ilə gəldi,
Dedi: o da bahalıq düşdü, öldü,
Dedim, yazıq bizlə hasil bölənlər,
Bitməyəndə aclarından ölənlər.

Bu məktəbdə şerin şəhdin dadmışam,
Axundun ağızından qarıb udmuşam,
Gahdan da bir axundu allatmışam,
– Başım ağrır, – deyib, qaçıb getmişəm,
Baxçalarda gedib gözdən itmişəm.

Azad olanda məktəbdən çıxardıq,
Hücum çəkib biri-birin sıxardıq,
Yolda hər nə gəldi, vurub yıxardıq,
Uşaq demə, ipin qırmış dana de,
Bir dana da demə, əlli dana de.

Kəndli yazıq çıraq tapmır yandıra,
Görüm sizin bərqiz qalsın andıra,
Kim bu sözüərbablara qandıra:
Nədir axır bu millətin günahı?
Tutsun sizi, görüm, məzlumlar ahı!

Hər nə alır, baha verir qiyməti,
Ucuz, fəqət əkinçinin zəhməti,
Bitənindən artıq biçən ücreti,
Kənd uşağı gedir yolda işləyə,
Orda, bəlkə, qəndi tapa, dişləyə.

Kəndli gəlin kimi dünyanı bəzər,
Öz övrəti yamaq-yamağa düzər,
İynə bəzər xalqı, özü lüt gəzər,
İndi də var çarsablar albaxdı,
Uşaqların qıç-paçası çılpaxdı.

Bu zəmidə gedib gözdən itərdik,
Tonqal qurub sütülləri ütərdik,
Deyib-gülmək muradına yetərdik,
El də gülsün, muradına yetişsin,
Ürəklərin yaraları bitişsin.

Heydərbaba, səndə dəfinələr var,
Dağlar vədiəsi xəzinələr var,
Amma sənə bənzər də sinələr var,
Bu sinələr dağlar ilə danışıq,
Dağlar kimi göylər ilə qonuşur.

Heydərbaba, səni vətən bilmişdim,
Vətən deyib, baş götürüb gəlmişdim,
Səni görüb göz yaşımı silmişdim,
Halbuki lap qəmli qürbət səndəymiş,
Qara zindan, acı şərbət səndəymiş.

Kim qaldı ki, bizə buğun burmadı,
Altdan-altdan bizə kələk qurmadı,
Bir mərd oğul bizə havar durmadı,
Şeytanları qucaqlayıb gəzdiz siz,
İnsanları ayaqlayıb, əzdiz siz.

Divar ucaldı, gün bizə düşmədi,
Zindan qaraldı, göz-gözü seşmədi,
Gündüz gözü mənim lampam keşmədi,
Səl də basdı, emmiz dolub göl oldu,
Çox yazığın evi çönüb çöl oldu.

Bu baxçadan alçaları dərərdik,
Qış adına çıxıb damda sərərdik,
Hey də çıxıb yalandan çöndərdik,
Qış zumarın yayda yeyib doyardıq,
Bir külli də minnət xalqa qoyardıq.

Evlər qalır, ev sahibi yox özü,
Ocaqların ancaq işıldar közü,
Gedənlərin az-çox qalıbdır sözü,
Bizdən də bir söz qalacaq, ay aman!
Kimlər bizdən söz salacaq, ay aman!

Aşiq deyər: Bir nazlı yar var imiş,
Eşqindən odlanıb yanar var imiş,
Bir sazlı, sözlü Şəhriyar var imiş,
Odlar sönüb, onun odu sönməyib,
Fələk çönüb, onun çarxı çönməyib.

Heydərbaba, alçaqların köşk olsun,
Bizdən sonra qalanlara eşq olsun,
Keçmişlərin gələnlərə məşq olsun,
Övladımız məzhəbini danmasın,
Hər içiboş sözlərə aldanmasın!

Əsərin janrı: poema.

Həcmi: iki hissə

Forması: beşlik şeir şəkli

Qafiyyə quruluşu: aaabb, cccdd, eeeəə və s.

Mövzusu: Müəllifin uşaqlıq xatirələri, elin adət-ənənələri.

Əsərdə əks olunub: təbiət gözəllikləri, təbiət hadisələri, xalqın adət-ənənələri, Novruz bayramının keçirilməsi, kənd adamlarının həyat tərzi, məşğuliyyəti, şairin doğma yurdla bağlı arzuları.

Əsərdə adı çəkilən yerlər:

❖ Heydərbaba dağı, Xoşginab, Şəngilova, Qayışqurşaq, Qaraçəmən kəndləri.

Əsərin dili:

❖ sadə, aydın, xalq danışığı dili.

Əsərdə əksini tapmışdır:

❖ ciddi ictimai və siyasi problemlər.

Əsərin dili haqqında fikirlər:

➤ "Dərdi ana dilində daha kövrək, daha zərif etmək olur-ümumiyyətlə, dərdin dili layla dilidir. Və insan nə qədər dil bilsə də, dərdini, ağrısını düşünəndə ana dilində düşünür. Ən dəhşətli ağrının ana dilində təzahürü ümumbəşəri psixoloji qanundur. Həmin qanuna görə, ən dərdli, ən həzin əsərini "Heydərbababaya salamı" Şəhriyar öz ana dilində - türkcə yazdı. Tofiq Hacıyev

➤ "Xalq həyatının təsviri "Heydərbababaya salam" əsərində o qədər təbii, səmimi və səciyyəvi cəhətləri ilə verilir ki, oxucu əsərin obrazları ilə birlikdə, az qala, həmin həyatı yaşayan adamlardan birinə çevrilir". Bəkir Nəbiyev.

Əsərdə:

- ❖ Xalqın taleyində sarsıdıcı rol oynayan faciəvi hadisələrə işarə edilmişdir.
- ✓ Dövlətin farslaşdırma siyasətinə etiraz vardır.
- ✓ Milli azadlıq mübarizəsinə gizli çağırış əks olunmuşdur.
- ✓ Azərbaycanın ikiyə bölünməsinə etiraz edilmişdir.
- ✓ Kəndli uşaqlarının təhsil ala bilməməsindən doğan təəssüf hissi əks olunmuşdur.
- ✓ I hissədə - romantik
- ✓ II hissədə - real hadisələr əks olunmuşdur.

MİRZƏ İBRAHİMOV

(1911-1993)

"Mirzə İbrahimov xalqın sevimlisidir, təcrübəli bir yazıçıdır. Onun qələmindən çıxan bütün əsərlər maraqla oxunur. O, müxtəlif həyat hadisələrini, fərqli taleyi olan insanları elə ustalıqla təsvir və təqdim edir ki, oxucu bunlara laqeyd qala bilmir, özünü təsvir olunanların yanında hiss edir".

Sabit Rəhman

GƏLƏCƏK GÜN

(romandan parça)

Bütün günü hər tərəfə od ələyən günəş təzəcə batmışdı.

Firidun xırmanın qırağında, hələ döyülməmiş buğda tayasının yanında uzanmışdı.

Firidunun gözlərində həyatın ağır və əzablı səhnələri canlanırdı. Uşaqlığı... Ata və anasının ölümü... Tehran həyatı... Sonra Təbriz... Bu xatirələr içərisində, nədənsə, Tehranın əsl bir cəhənnəmi andıran isti günləri və boğucu axşamları xəyalından çəkilmirdi.

Firidun orada həmişə özünü qəfəsdəki quş kimi hiss edirdi. Bu xatirə qarşısında ona Azərbaycanın ağaclı və sulu kəndləri, yazda yaşıl xalı döşənmiş kimi səfalı çəmənləri və dağları həqiqi bir cənnət kimi görünürdü. O, çaxmaq qığılcımı kimi ani olaraq qəlbində baş qaldıran bir məhəbbətlə təzəcə biçilmiş, taxıl qoxusu verən yumşaq və doğma torpağı qucaqladı, üzünü ona sürtdü. Gözlərindən iki damcı yaş süzülərək yerə düşdü.

Firidun Təbrizin qərbində, Səhənd dağının ətəklərinə düşmüş bağ-bağatı və dadlı meyvələri ilə məşhur Azərşəhrdə anadan olmuşdu. Bir tərəfdən Urmi gölü, o biri tərəfdən daima başı qarlı Səhənd dağı silsiləsi ilə əhatə olunmuş Azərşəhr təbiətin gözəl və səfalı guşələrindən biridir.

Firidunun atası Təbrizin tacirlərindən birinin Azərşəhrdəki malikanəsində bağbanlıq edərdi.

Firidun xırda bir daxmada dünyaya gəlmişdi. Bu, hündür divarla hasarlanmış, göz işlədikcə uzanan bağın darvazaları yanındakı ikigözlü palçıq daxma idi. Firidunun atası da, babası da burada doğulmuşdu. Anası hər il mart ayında Novruz bayramı qabağı daxmanın qapı tərəfdən çöl divarlarını ağardar, içəridəki yırtıq kilim və yorğan-döşəyi çırpıb təmizləyərdi. Belə yoxsul yaşasalar da, onlar özlərini xoşbəxt hesab edərdilər; bir tikə çörək üçün hələ onların nəslindən heç kəs başqasına əl açmamışdı. Pis-yaxşı, hər il qışı yaza çıxarar və beləliklə, aclıq nə olduğunu bilməzdilər. Bu yaşda artıq Firidun atasının əlinin altında işləyir, meynələrin dibini boşaldır, ağacları peyvənd edə bilirdi. Yay ayları Azərşəhrə gələn ərbab uşaqlarından o, əlifbanı da öyrənə bilmişdi. Atasının vərəqləri cırlanmış birinci sinif kitablarındakı hekayələri höccələyərək oxuduğunu gördükdə alnından öpmüş və iftixarla: "Bu uşaqdan bir şey çıxacaq", – demişdi. Hətta o, bir qədər pul yığıb Firidunu Təbrizə və ya Tehrana oxumağa göndərmək fikrinə düşmüşdü.

Lakin tezliklə bu xəyalından əl çəkməli oldu. Tehrana köçən köhnə tacir Azərşəhrdəki malikanəsini satdı. Yeni ərəb çox qərribə xasiyyətə malik idi. Onun hərəkət və danışmalarında, insanlara münasibətində möhkəm və sabit heç bir şey yox idi. O gah qarşısına çıxan hər şeyi vurub dağıdacaq bir dəli, gah da hər şeyə laqeyd münasibət bəsləyən sadələvh bir sarsaq kimi hərəkət edirdi. On iki yaşlı oğlu isə atasının əksinə olaraq, çox aydın xasiyyətə malik idi; bu, dalaşan, vurub sındıran, hay basıb ağlayan, qəhqəhə çəkib gülən zırrama bir dəli idi. Ərköynlük və kütlüyün bir nümunəsi olan bu uşaqda ağıl və düşüncənin əlaməti belə yox idi. Dörd il məktəbə getdiyinə baxmayaraq, o, hələ də əlifbanı öyrənə bilməmişdi. Əlinə gələn şeyi vurub sındırır, istədiyi adamın başına çırpır, üzünə tükürürdü. Heç kəs ona bir söz deyə bilməzdi. Bağa köçdüklərinin üçüncü günü o, Firidunu gizlənpaç oynamağa çağırmışdı. Beşcə dəqiqə keçməmiş dəcəlliyə başlayıb bir kötüyü Firidunun başına endirmək istəmişdi. Firidun kötüyü onun əlindən almış və qarnına bir təpik vurub yerə sərmişdi. O, motal kimi yıxıldığı yerdə düşüb qalmışdı. Nərlitisinə həyətə qaçışan adamların içində ərəb da vardı. Ərəb gözü qızmış dəvə kimi özünü Firidunun üstünə atmışdı. Lakin Firidun cəld arxın o tayına atıldıqda ərəb da üzünə üstə yerə dəymişdi.

– Ay uşaq, tutun bu vələdüznani!

Nökərlər Firidunun dalınca tökülüşmüşdülər. Firidun ağacdən-ağaca yel kimi uçaraq hasarı o taya aşmışdı. Bu zaman yerindən durub ətəyini çırpın ərəb Firidunun atasını yanına çağırmışdı.

– A kişi, sənin gözündən xəyanət tökülür!

Firidunun atası pambıq kimi ağarmışdı.

– Ağa, yüz ildir, bu torpaqda qulluq edirik, on sən kimi ərəb yola salmışıq, heç biri də bizdən xəyanət görməyib!

– Yox, sən xain adamsan, şələ-şüləni yığışdır, buralarda izini-tozunu görməyim.

Firidunun atası başqa bir yerdə işləmək istəmişdi. Lakin, əvvəla, bir ərəbin qovduğu adama başqa ərəblər iş vermək istəməmişdilər. İkinci də, həmin ərəb Azərşəhrdən çıxmasa, işin uzun sürəcəyini kişinin qulağına çatdırmışdı. Elə o gündəcə Firidungil doğma torpağı tərk etmişdilər.

Azərşəhrdən ayrıldıqları gündən Firidun ata və anasının üzündə dərin bir kədər görürdü. Onlar çox fikirli idilər. Zahirən təmkinli və mülayim olmağa çalışsalar da, gizlin iztirab və endişələrini gizlədə bilmirdilər. Firidun xüsusən anasının çox sıxıldığını hiss edirdi: arvad torpaqdan qoparılmış bənövşə kimi hər an, hər dəqiqə şikayət etmədən sakitcə saralıb-solurdu. Bir gecə uzun yoldan sonra hansı bir karvansaradaya şirin yatdıqları zaman laylaya oxşar bir ağlama səsinə Firidun yuxudan ayılmışdı: anası onun başını dizi üstə alaraq oturmuşdu. Firidun dərhal anasının boynuna sarılaraq bərk yatmış atasını oyatmamaq üçün yavaşcadan:

– Ana can, ağlama! Sən allah, ağlama! – demişdi.

O gündən anası bir daha ağlamamışdı. Lakin hər gün bir az da çox solmağa-saralmağa başlamışdı: qüسسə onun içini yeyirdi. Tehrana atıldıqlarının üçüncü ayı elə beləcə sakit bir şam kimi arvad sönüb getdi. Bu, Firidunun həyatında ən ağır xatirələrdən biri idi.

Tehrandan onlar çox çətinlik çəkдилər. Bir neçə gün bazar ayağında qaldılar, sonra kiçik bir otaq kirayə etdilər. Atası iş tapa bilmədiyini üçün getdikcə endişələri artırdı. Lakin xoşbəxtlikdən, o, xudmani bir bağı və həyəti olan yaxşı bir adama rast gəldi; bu, ata-baba tehranlı olan, təqribən altmış beş-yetmiş yaşlı qoca bir müəllim idi. Firidunun atası bir ilin ərzində bağın səlqişini dəyişdi. Yeni ağaclar saldı, yaxşı güllüklər düzəltdi, cürbəcür peyvənd etdi. Müəllim ondan çox razı qaldı. Birinci aylar Firidun atasına kömək edərdi.

II

Lakin bu səadət uzun sürmədi. Tehrana gəldiklərinin üçüncü yayında atası qarın yatalağı ilə naxoşladı və naxoşluğun yeddinci günü xəstəxanada vəfat etdi. Firidun tək qaldı. Təbiətən və tərbiyəsinə görə insanpərvər olan qoca müəllim onu küçələrə atmadı, oxutdu. Şəhərdə minlərlə yetim və başsız uşaqları görə Firidunun qəlbi bu müəllimə ömrü boyu unutmayacağı bir minnətdarlıqla dolu idi.

Ögey qardaşı uşaqlarından başqa, heç kəsi olmayan bu müəllim xəyalpərvər bir adam idi. O, dünyadakı bütün fəlakətlərin səbəbini cəhalətdə görürdü.

Firidun bir il Təbrizdə işlədi. İkinci ili bu qərara gəldi ki, başqalarının gözünü açmaq üçün hələ daha artıq biliyə möhtacdır. Buna görə də darülfünuna daxil olmaq fikri ilə Tehrana qayıtdı. İlk əvvəl ona atalıq etmiş qocanın yanına getməyi özünə borc bildi. Böyük həyətin taxta qapısındakı dəmiri döydü. Tezliklə qapı açıldı və qabağına tanımadığı bir adam çıxdı. Üst-başından nökrə oxşayan bu adam Firidunun həyəcanlı suallarına qarşı laqeyd və adi bir səslə müəllimin altı ay qabaq öldüyünü və mülkünə qardaşı uşaqlarının sahib olduğunu bildirdi. Bir anda sanki böyük bir şəhər Firiduna tamamilən yabançı və düşmən göründü. Qoca müəllimin, ata və anasının qəbrini ziyarət etdikdən sonra Təbrizə qayıtmaq istədi, lakin tezliklə bu fikirdən əl çəkdi. Yayda Təbrizdə nə edə bilərdi? Kəndə, dayısı Musa kişinin yanına getməyi qərara aldı. Yay orada işlər və payız üçün bir şey düzəldib Tehrana qayıdardı...

Gecə öz pərdəsini yığıb gedir, dan yeri sökülürdü. Firidun Musa dayının “Allahuəkbər” səsinə yuxudan ayıldı. Hava sakit idi. Axşamdan əsən meh gecə yarısı kəsilmişdi. Buna baxmayaraq, çöllərdən, təpələrdən, hələ biçilib qurtarmamış və başını aşağı dikmiş zəmilərdən yüngül və sərin bir hava otların iyini, sünbüllərin qoxusunu xırmana gətirirdi.

Nə üfüqlərdə, nə də göy üzündə bir tikə bulud yox idi. Mavi boşluqlar göz işlədikcə uzanıb gedirdi. Gündüz çox isti olacaqdı.

Firidun qalxıb üst-başını təmizlədi, gecənin ayazında buz kimi olmuş kuzənin suyu ilə əl-üzünü yudu. Sanki ona yeni bir həyat gəldi. Balaca ot tayasının yanında gövşəyən öküzləri gətirib vələ qoşdu, özü də vəlin üstünə çıxdı. İlk dəfə Musa kişidən eşitdikdə ləzzətdən qəhqəhə çəkib güldüyü sözlərlə öküzləri səslədi:

– Ha, ha, dədəm sənə qurban, ha...

... Firidun vəlin üstündə idi. Sübhədən işləyən və istidən üzülüb taqətdən düşmüş öküzlər zorla hərəkət edirdilər. Firidun özü də bərk yorulmuşdu. Musa dayı, Səriyyə xala və uşaqlar da işləyirdilər. Onlar sovuq atır, taxılı xəlbirləyir, xırmanı təmizləyirdilər. Ayaz sovruruq atan atasına kömək edirdi. Musa kişi məhəbbət və ümid dolu nəzərlərlə ona baxıb: “Düşmənlər toxmağıdır, Allah saxlasın, – deyirdi, – bu günsabah yekə oğlan olub əlimdən tutacaq”. Bu sözləri eşidən uşaq daha da ciddiyyətlə işləyir və atasının onu böyük yerində qoymasından sevinirdi.

Bir azdan sonra Firidun yorğun halda tərdən islanmış öküzləri açaraq, ot tayasının kölgəsinə gətirdi. Musa kişi yaş ot bağlarından birini açıb, onların qabağına tökdü və:

– Ha, dədəm sizə qurban, – deyib boyunlarını tumarladı.

... Gülnaz saxsı bardaqdakı qatıqdan mis kasaya töküb ucu yeyilmiş taxta qaşığıla çalmağa başladı. Onun içinə çörək, göy soğan, xiyar və bulaq yarpızı doğradı. Yenə taxta qaşığıla çaldı. Kuzədən su töküb ovduq düzəltdi və Musa kişi ilə Firidunun qabağına qoydu. Onlar sükut içində ovduqdan bir az yemişdilər ki, Həsənalının çığırısını eşitdilər:

– Köməyə gəlin!.. Kafir məni öldürdü.

Yerlərdən sıçrayıb onun yanına qaçdılar. Həsənalı balağı dizindən azca aşağı bez tumanını bərk-bərk buduna sıxaraq qışqırırdı:

– Gürzə çaldı, gürzə çaldı!

Gürzə onu yalın ayağının dalından, topuğundan çalmışdı. İlan dərzilərin arasında yatmış imiş. Həsənalı su kuzəsini götürən yerdə üstünə atılmışdı. Kişi ümitsizlik içərisində özünü itirmişdi. Nə etmək lazım gəldiyini bilmirdi. Arvadı və altı uşağı bir-birinə qarışaraq ah-fəryad qopardığından kişinin vahiməsi getdikcə artırdı. Musa kişi Həsənalının dizdən aşağı qıçını sarıdı.

– Qatıq, qatıq, – deyərək uşaqlara döndü.

Qatıq yox idi. O, çaparaq kəndə tərəf yollandı. Atın belində xırmandan uzaqlaşan mübaşir Məmmədi harayladı. Mübaşir çiyinin üstündən ona tərəf baxıb, atı məhmizlədi. Musa kişi ondan imdad olmayacağını görüb qayıtdı. Həsənalının qıçı şişməyə başlayırdı. Musa kişi kəndə gedib gələndə qədər gec olacağını düşünərək onu eşşəyin belinə sarımaq istədi. Lakin Həsənalı etiraz etdi. Getdikcə şişi artan qıçını göstərərək təcili əlac istədi. Arvad və uşaqlar baş-gözünü yola-yola nalə edirdilər. Firidun:

– Musa dayı, həkim, həkim tap! – deyib səsləndi, Musa kişi əlini havada oynatdı:

– Ay rəhmətlik oğlu, bu xarabada həkimin nə işi var!

Artıq şiş xeyli yuxarı işləmişdi. Bunu görəndə Həsənalı nə işə qəti qərara gəlmiş kimi üzünü Musa kişiyyə tutdu:

– Bircə xəncərdən-zaddan tap, dizdən qıçımı kəsmək lazımdır!

Heç kəsin əli gəlmədi. Həsənalı üzlərdəki donuqluğu görüb təlaşla səsləndi:

– Nə qədər gec deyil, kəsin. Balta ilə də olsa, kəsin! – dedi və əsəbiliklə arvadına tərəf səsləndi:

– Nə şivən qoparmısan, kiri... O uşaqların da səsini kəs!

Bir anda uşaqlar da, arvad da susdu. Haradansa iti bir balta tapdılar. Həsənalı qıçını xırman ayağındakı uzunsov daşın üstündən aşırıdı.

– Vur, bircə zərbə ilə üz!

Kim baltanı qaldırırsa, “uf, əlim gəlmir” deyib yerə qoydu. Şiş artıq dizə yaxınlaşdı. Həsənalı bir də ufuldu ilə ağlayan arvadına və uşaqlarına təpib üzünü kənardə durmuş bir kəndliyə tutdu:

– Qəssab Alı, niyə durmusan, mənim ölümümü ki istəmirsən, götür baltanı çırp bura!..

Qəssab Alı bir söz deməyib adamları itələdi və baltanı götürdü. Hərleyib qaldıranda hamı başını yana tutdu. Bir zərbə ilə Həsənalının qıçının dizdən üzüb kənara atdı:

– Tez əsgə yandırır basın, – dedi, yaşarmış gözlərini sıxaraq cəld uzaqlaşdı.

Firidun da dayana bilməyib qəmgin bir halda xırmanlarına döndü. Şikəst Həsənalının və onsuz da ehtiyac içərisində əzilən uşaqlarının gələcəyini düşündü:

– Bədbəxt millət, bədbəxt millət! – deyib, köksünü ötürdü.

Öz-özünə: – Kənddən qaçmaq lazımdır, – dedi, – burada dərddən, qüssədən başqa, bir şey yoxdur!

III

...Kənd bir-birinə dəymişdi. Xırmanlarda, evlərdə, küçələrdə, bulaq başında, çay qırağında eyni sözü danışırıdılar. Bir-birinə rast gələn kəndlilər ayaq saxlayır, durub dərdləşir, “nə etməli?..” – deyərək bir-birinin üzünə baxır və ümitsizcə başlarını sallayıb gedirdilər. Heç kəs bu suala cavab tapa bilmirdi. “Nə etməli?” Heç kəs nə etmək lazım gəldiyini bilmirdi. Amma hamı narazı idi. Hamının ürəyi dərddən, qəzəbdən partlamaq dərəcəsinə

gəlirdi. Uşaqdan-böyüyə hamının, bütün kəndin qabağında bir sual durmuşdu: nə etməli? Lakin bu suala cavab tapacaq bir adam yox idi.

Bu sual Firidunu da düşündürürdü. O, yeriyəndə də, yatanda da, su içəndə də bu suala cavab tapmağa çalışırdı. Nə etməli? Kəndə böyük ümidlə gəlmişdi... Elə düşünürdü ki, qış xərcini özü ilə aparacaq, Musa kişiye kömək etməklə özü də çörək dərdi çəkmədən darülfünunda oxuya biləcəkdi, indi bu ümidlər hamısı boşa çıxırdı. Bununla belə, o, özündən artıq kəndlilərin halına yanırıdı. Çünki o, canına cəfa basıb, oxuya-oxuya tacir uşaqlarına dərs deyər, necə olsa, güzəranını təmin edərdi. Onu düşündürən tanış olduğu, evlərinin içinə qədər, sandıq və xurcunlarına qədər bələd olduğu, qarşısında bir sürü lümlüt körpəsi civildəşən kəndlilərin halı idi. O, bütün ümidini, bütün gələcəyini builki məhsula bağlamış Musa kişilərin və Həsənalıların yetimlərinin halına yanırıdı. Ürəyini dağlayan da bu idi. Mübaşir Məmməd məhsulun bölünməsi haqqında ərbabın yeni şərtini kəndə gətirdiyi saatda gözlərdəki ümid sönmüş, üzlərdəki şadlığı bir qüسسə və əzablı bir fikir əvəz etmişdi. O vaxtdan da bu ağır sual ortalığa çıxmışdı: nə etməli?

Kəndlilər hamısı böyük bir xırmanın yanına yığılmışdı. Tayanın dibində köhnə kilimlərdən çadıra oxşar bir şey düzəlmiş və içinə kürsü qoymuşdular. Kürsünün də üstünə xalça döşənmişdi. Orada zahirlərindən çox görkəmli ağalara oxşayan dörd nəfər oturmuş və mübaşir Məmmədlə Əli əmniyyəbaşı qabaqlarında əmrə hazır durmuşdu. Yanlarında iki başqa əmniyyə də vardı. Kəndlilər on beş-iyirmi addım aralı, halay vuraraq onları əhatə etmişdilər.

Musa kişi maraqla kütlənin içərisinə girmək istəyən Firidunu qarşıladı və yavaşca qulağına pıçıldadı:

– Ərbab özü gəlib! Ağayı-Hikmət İsfahani.

– O burda nə edir? Tehranı buraxıb bura niyə gəlibdir?

– Nə bilim... Deyirlər ki, qonaqlarını götürüb yaylağa çıxıbdır. Səyahətə gəlibdir. Yolu buradan düşüb, mübaşir Məmməd çəkib gətirib kəndə.

Firidun adamların arasında özünə yer elədi. Belə ki, o həm kəndliləri, həm də ağaları rahatca görə bilirdi. O, uzunboylu, canlı və bütün boynunu ət basmış Hikmət İsfahanini diqqətlə süzdü. Ərbab qaya kimi susub durmuş kəndlilərə baxırdı. Bu sükutun altındakı qəzəb və nifrəti hiss etmiş, özünü vahiməli göstərməyə çalışırdı. Qaşqabağını sallamışdı. “O, kəndlilərdən qorxur, bu lal kütlənin hərəkətə gələndə sel kimi yolu üzərindəki hər şeyi yuyub aparacağını hiss edir”, – deyər bir fikir Firidunun başından keçdi.

Hikmət İsfahani ağır sükutu pozdu. O, farsca danışırdı. Ağır və dərin bir sükut içində kəndlilər bir-biri ilə baxışdılar. Kim isə:

– Ağa, nə buyurdular, qanmadıq, – dedi, – bizi də başa salın.

Mübaşir Məmməd əyilib Hikmət İsfahaninin qulağına pıçıldadı. Hikmət İsfahani üz-gözünü bir az da turşudub, mübaşir Məmmədə başı ilə razılıq əlaməti verdi. Mübaşir Məmməd üzünü camaata tutdu:

– Ağa, buyururlar ki, insaf və ədalət naminə gerek məhsul onların buyurduğu kimi bölünsün. Başqa heç bir çarə yoxdur. Gerek beşdə birini siz, beşdə dördünü ağa özləri götürsünlər. Çünki ağanın özünün də xərci çoxdur. Dövlətin vergisi var, məmur var, nöker var, hamısı ağzını açıb yemək istəyir.

Kəndlilərin arasından etiraz bildiren bir uğultu keçdi, hər yerdən bir səs gəldi:

– Bəs əvvəlki söz nə oldu?

– Bizim balalarımız torpaq yesin?

– Ölsək də, beşdən iki götürəcəyik.

Bu hay-küy içərisində kütlə hərəkətə gəldi. Onunla ağalar arasındakı dairə xeyli daraldı. Hikmət İsfahaninin əsəbiləşdiyini gören əmniyyələr tufəngin qundağı ilə camaatı geri oturdular. Mübaşir Məmməd camaata qışqırdı:

– Bir sakit olun, qoyun sürüsü kimi bir-birinizə dəyməyin!

Firidun Musa kişinin üsyankar bir sifətlə Hikmət İsfahaninin qabağında durduğunu gördü, üç uşağını sağ tərəfinə, Həsənalının altı yetimini də sol tərəfinə düzmuşdü. O, Hikmət İsfahaninin qarşısında ikiqat əyilərək:

– Ağa, dədəm sənə qurban, – dedi, – bu tifiillərə bax, bizə yazığın gəlsin. Bax görürsən ki, boğazları çöpdən nazik, qarınları tuluq kimi şişib. Niyə? Ac qalmaqdan, çirkli su içməkdən! Əyinlərini də ki, Allaha şükür, görürsən, çıl-çılpaqdır. Bizə yazığın gəlsin, ağa! Hamımız bu gündəyik.

Mübaşir Məmməd yenə əyilib Hikmət İsfahaninin qulağına nə isə pıçıldadı. Hikmət İsfahani Musa kişinin üstünə qışqırdı:

– Heç utanmırsan, kişi?! Üç ildir, su pulunu vermirsən, bir söz demirəm. Bu da yaxşılığın əvəzidir?

Musa kişi yalvardı:

– Ağa, dədəm sənə qurban, hər il verirəm, qurtarmaq bilmir. Mən verdikcə o artır.

– Birdəfəlik ver, müamiləsi üstünə gəlməsin!

– Neyləyək, ağa, verərəm. Sən bu il bizə rəhm elə, bu tifiillərin boğazını kəsmə, biz də borcundan çıxarıq. Allah kərimdir.

Hikmət İsfahani yuxarıdan aşağı nifrətlə ona baxdı:

– Yenə var, yoxsa hamısı budur?..

Musa kişi sualın mənasını başa düşmədi:

– Qanmadım, dədəm sənə qurban, nə buyurdun?

Mübaşir Məmməd dilləndi:

– Ağa buyurdu ki, övladın yenə var, yoxsa hamısı bunlardır?

Musa kişi ciddiyyətlə cavab verdi:

– Bu üçdən başqa, biri də var. Yekə qız uşağıdır. Həya elədim, gətirmədim.

– Bəs bu altısı kimindir?

– Ağa, başına dönüm, yetim kimi bir şeydilər. Dədələrini ikicə gün əvvəl elə buradaca ilan çaldı. Qıçını kəsməli olduq. İndi əlil-zəlil yatır evdə. Bu yetimlərin ruzisini kəsmə, ağa, rəhm elə!

– İmam Rza yolçusu kimi zəhləmizi tökmə, kişi! Yana çəkil!

– Allahdan qorx, ağa!.. Fağır çörəyini yemə, Allahdan qorx!

Mübaşir Məmməd Hikmət İsfahaninin qulağına tərəf əyildi və yenə nə isə pıçıldadı. Hikmət İsfahani ayağa durdu:

– Kişi, yəni sən Allaha-zada inanmırsan? – deyərək Musa kişinin yaxasından yapışdı.

– Əstəğfərullah elə, dədəm sənə qurban... Əstəğfərullah elə, ağzın quruyar...

– Yox, inanmırsan deyirəm! Sən Allaha inansan, gecə dəclənmiş buğdanı xırmandan oğurlayıb evinə daşımazsan.

Musa kişi heyrətlə camaata baxdı. Camaat yerində qurumuş kimi durmuşdu.

– Buyur, dədəm sənə qurban, o buğda, o da sən. Gecə necə dəclənib, elə də durur.

Camaat Musa kişinin xırmanına tərəf hərəkət etdi. Mübaşir Məmməd qabaqda, dalınca Hikmət İsfahani və onunla gələn başqa üç nəfər gedirdi. Musa kişi balaca uşaqları da yadından çıxarıb hamıdan qabaq xırmana tərəf qaçırdı.

IV

Xırmana çatdıqda hamını heyrət aldı. Doğrudan da, piramida buğdanın dəci pozulmuşdu. Hikmət İsfahani Musa kişinin boynundan aşağı basıb dağılmış buğdanı göstərdi:

– Hə, bu, nədir?.. Bu, nədir?

Musa kişi dəli kimi bir buğdaya, bir də mübaşir Məmmədə və Əli əmniyyəbaşına baxıb qışqırdı:

– Camaat, inanmayın! Bu, buğdaların hamısını əlimizdən almaq üçün bir bəhanədir, yalandır!..

Hikmət İsfahani qızardı:

– Deməli, sən dəci pozmamısan, hə?

– Xeyr, Allah bilir ki, mən dəci pozmamışam.

– Yaxşı, onda yoxlayacağam. Qurana əl basdıracağam.

Camaat kənara çəkildi. Sofi İrənpərəst yeddi addım sayıb torpaqdan küt bir qalaq qayırdı. Quran əlində onun yanında durdu. Camaat gərgin bir vəziyyətdə Musa kişiye baxırdı. Firidunun da nəzərləri onda idi. Onun gözlərində ağır bir peşmançılığın izləri vardı...

Hikmət İsfahani soruşdu:

– Hə, di buyur. And iç, sözü qurtaraq, – dedi.

Musa kişi qıçları əsə-əsə üç addım atdı. Dördüncü addımda dayandı. Dönüb Hikmət İsfahaninin qıçlarını qucaqladı:

– Ağa, mənə rəhmin gəlsin, çevir məni balalarının başına, hamısını götür get, heç şey istəmirəm!

Hikmət İsfahani ayağı ilə onu itələdi:

– Yox, belə dinsizləri cəzasız qoymaq özü Allahın yanında böyük bir günahdır, – dedi və üzünü Əli əmniyyəbaşına tutdu:

– Kəndir gətirin. Bu dinsizi ağaca səriyin, iki yüz çubuq.

Əli əmniyyəbaşı o biri iki əmniyyəyə baxdı, qaşını tərpətdi. Əmniyyələr tez hərəkət etdilər. Heç kəs səsini çıxarmırdı. Musa kişi ölü kimi başını sallayıb durmuşdu. Firidun ona baxır və tərəddüd içərisində düşünürdü. Onun dəci pozub taxıl oğurladığına inana bilmirdi. İndiki hərəkətlərini də anlamaqdan aciz qalmışdı.

Əmniyyələr Musa kişini ağaca bağlayıb, yaş söyüd çubuqlarını onun lüt bədənində çırpmağa başladılar...

Musa kişi ağırlara dözməyə, inildəyib ağlamaqdan çəkinməyə çalışırdı. Firidun onun işgəncədən eybəcər hala düşmüş üzünə, qurumuş dodaqlarına baxdıqda gözləri dumanlanan kimi oldu. Səriyyə xalanın və körpələrin naləsi qulağına çatdı.

– Dayanın, vurmayın! – dedi, – onda günah yoxdur. O, bulağa su gətirməyə getmişdi. Mən vəli qoşmaq istəyəndə ayağım xəlbirə ilişdi, buğdanın üstünə yığıldım. Dəc pozuldu. Onda günah yoxdur...

Kəndlilər dincəlmiş kimi dərinədən nəfəs aldılar. Hikmət İsfahani üzünü Sofi İrənpərəstə tutdu:

– Yeri, yeddi addım say!

Sofi İrənpərəst yenə yeddi addım saydı. Yenə əlində Quran torpaq qalağının yanında durdu. Firidun qətiyyət və cəsarətlə yeddi addım yeriyib torpağı dağıtdı, Qurana əl basdı:

– Bu Quran haqqı, düz deyirəm.

Camaatdan sevinclə dolu bir səs çıxdı. Musa kişini açıb paltarını özünə verdilər. Firidun qayıdıb Hikmət İsfahaninin qarşısında durdu:

– Ağa, – dedi, – sizin əvvəlki sözlünüzü pozmağa haqqınız yoxdur. Bu gərək şərəfinizə də sığışmasın. Necə danışmışıq, elə də gərək məhsul bölünsün. Torpaq sizindir – bir pay, su sizindir – iki pay, mal sizindir – üç pay, toxum bizindir – bir pay, bax bu əl, bu zəhmət bizindir – bu da bir pay, elədi iki pay. Deməli, beşdə üçü sizin, beşdə ikisi bizimdir.

Kiçik bir fasilədən sonra səsini ucaltdı:

– Ya öləcəyik, ya da bir ponza artıq verməyəcəyik!

Hikmət İsfahani qışqırdı:

– Xeyr, torpaq iki paydır! Mən hələ xışı, vəli, şananı demirəm... Məgər onlar yerdən çıxır? Onları üstünə gəlsən, gərək sizə beşdə bir yox, altıda bir verəm.

– Bağışlayasınız, ağa, bağışlayasınız. Onlar malın üstündə gedir! Torpaq da bir paydır!.. Rəiyyətin başına bu müsibəti gətirmək olmaz. Rəiyyət də adamdır!..

– Gədə, sən nəçisən? Deyəsən, sənin fikrin köhnə bazara təzə nırx qoymaqdır?.. Bağlayın bunu o ağaca, yüz çubuq!

Bayaqdan bəri Firiduna baxıb dişlərini qıccayan və mübaşir Məmmədlə nə isə danışan Əli əmniyyəbaşı bığlarını eşdi. Əmniyyələr Firiduna tərəf gəldilər... Firidun müqavimət göstərdi. İtləyib onlardan birini yıxdı. Mübaşir Məmməd və Əli əmniyyəbaşı gəncin qollarını qatlayıb dalında bağladılar və ağaca tərəf sürüdülər.

Hikmət İsfahani ilə gəlmiş adamlardan bütün bu hadisələri diqqətlə izləyən qartal baxışlı birisi irəli yeridi, Firidunu göstərərək ərbaba müraciət etdi:

– Bu ağanın danışığından siyasət iyi gəlir, – dedi, – mən cəsaret edib sizdən xahiş edirəm, onu döyməyin. Onun cəzası daha ağırdır. Bu kiçik bədəni məcazatla ona layiq olduğu daha ağır cəzadan qurtarmış olarsınız.

Əli əmniyyəbaşı əmniyyələrə nə isə tapşırırdı, onlar Firidunu götürüb getdilər. Hikmət İsfahani üzünü kəndlilərə tutdu:

– Beşdə biri sizindir, dördü mənim, vəssalam! Danışığı qurtardı. Ağayı Kürd Əhmədi də burada qoyub gedirəm. Mənim vəkilimdir.

Kürd Əhməd ağır nəzərlərlə sükut içində durmuş kəndlilərə baxdı. Kəndlilər qaya kimi lal, etimadsız, davamlı və yoxlayıcı nəzərlərlə onu süzürdülər.

Yaddaş: Aşağı sinifdə müəllifin eyni mövzuda –Cənubi Azərbaycanda baş vermiş milli azadlıq hərəkatına həsr olunan “**Azad**” hekayəsi öyrənilmişdir.

Cənubi Azərbaycan mövzusunda **X.R.Ulutürkün “O sahildə, bu sahildə”** əsəri də öyrənilmişdir.

“Gələcək gün” romanından parçalar dörd hissədə verilmişdir.

Mövzusu: Cənubi Azərbaycanda baş vermiş milli-azadlıq hərəkatı.

Əsərin növü: epik

Janrı: roman

Qəhrəmanları: Firidun, Musa kişi, Mübasir Məmməd, Səriyyə xala, Ayaz, Həsənəli, qəssab Alı, Hikmət İsfahani, Ağayı Kürd Əhməd və s.

Əsər haqqında söylənilmiş fikirlər:

➤ “Gələcək gün” romanı, əvvəla, böyük bir ictimai dəyəri olan siyasi roman idi. İkincisi, bu əsər kəskin konfliktlər, böyük ehtiraslı insanlar, möhkəm iradəli nəhəng xarakterlər romanı idi. Bu romanda İrandakı bütün ictimai zümrələrin həyatı, psixologiyası, ictimai hadisələrə münasibəti mahir bir sənətkar qələmi ilə təsvir edilib. M.İbrahimovun qələbəsi onda oldu ki, “Gələcək gün” romanında ictimai hadisələri insanların taleyi ilə, psixoloji halları ilə çarpazlaşdırma bildi. İctimai hadisələri qəhrəmanların tərcümeyi-halına çevirdi”.

İ.Şıxlı

➤ “Azərbaycanın Şimalında və Cənubunda baş verən bütün olaylar Mirzə İbrahimovun əsərlərində tarixi əsərlərdən daha dolğundur. “Gələcək gün” romanı Azərbaycan millimənəvi fikrinin gerçəkliyini ifadə edir. “O gün gələcək” – bu, şüar deyildi, bütöv Azərbaycan arzusunun ifadəsi idi”.

V.Yusifli

MİLLİ ÖZÜNƏQAYIDIŞ DÖVRÜNDƏ ƏDƏBİYYAT (1961-1990)

Stalinin ölümündən sonra ölkədə vəziyyət: sərt siyasi təzyiqlər, ideoloji təxribatlar tədricən zəifləyir. 50-ci illərdən sonra sovet həyat tərzindəki qüsurlar, keçmişdə yol verilmiş ədalətsizlik ədəbiyyatda əks olunmağa başlayır.

Bu mövqeyin əks olunduğu əsərlər:

“Qara daşlar” (M.Hüseyn), “Yanar ürək” (İ.Hüseynov), “Doğma və yad adamlar” (İ.Hüseynov), “Yarpaqlar” (B. Bayramov), “Qızılgül olmaydı” (R.Rza).

Şəxsiyyətə pərəstişin ağır yaralar vurduğunun etiraf edildiyi məqam:

- Sovet İ.K.P-nin XXII qurultayı.

Bu dövrdə:

- Repressiya qurbanları bəraət aldı.
- Ədəbiyyat totalitar rejimin bir çox ehkamlarından qurtardı.
- Cəmiyyətdə humanizm və insan konsepsiyası gücləndi.
- Ədəbiyyatın məzmunu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi.

Lirik-psixoloji üslubun aparıcı mövqə tutduğu əsərlər:

❖ “Körpüsalanlar”, “Söyüdlü arx”, “Sən həmişə mənimləsən” (İ.Əfəndiyev), “Sərinlik” (B.Bayramov), “Sənsiz” (Ş.Qurbanov)

Lirika – Təzələnmə R.Rza yaradıcılığında özünü göstərir.

Yeni nümayəndələr:

❖ F.Qoca, F.Sadiq, Ə.Kərim, T.Bayram, S.Rüstəmxanlı, R.Rövşən, V.Səmədoğlu.

Əsərləri mövzu, məzmun və bədii cəhətdən yeni keyfiyyət qazananlar:

❖ B.Vahabzadə, N.Xəzri, Qabil, B.Azəroğlu, Ə.Kürçaylı, M.Araz.

Dövrün qadın sənətkarları:

❖ N.Rəfibəyli, M.Dilbazi, M.Gülgün

Nigar Rəfibəyli: “Dənizin səsi gəlir”, “Bir cüt xurma ağacı”, “Günəşdən gənclik istədim”; **M.Dilbazi:** “Vətən eşqi”, “Şeirlər”, “Xatirələr olan yerdə”, “Həyat lövhələri”, “Dağ çiçəyi”;

Mədinə Gülgün: Gəncliyi Cənubi Azərbaycanda keçib, azadlıq mübarizəsinə qoşulub. 1946-cı ildə Şimali Azərbaycana pənah gətirib. Əsasən, cənub mövzusunda yazıb: “Günlər və xatirələr”, “Şairin kitabxanası”, “Firdun”, “Xatirələrimin nəğməsi”, “Dünyamızın sabahı”, “Arzu da bir ömürdür”.

Nəsr:

❖ Sabir Azəri, İsi Məlikzadə, Fərman Kərimzadə, Mövlud Süleymanlı, Yusif Səmədoğlu, Anar, Elçin və s. yeni qüvvələr.

Yaşlı nəslin nümayəndələri:

❖ S.Rəhimov, İ.Şıxlı, M.Hüseyn, V.Babanlı, S.Əhmədov - tarixi mövzuda yazırdılar.

Dramaturgiya:

➤ Yaşlı nəsil: M.İbrahimov, M.Hüseyn, İ.Əfəndiyev, Ə.Məmmədخانlı.

➤ Orta nəsil: B.Vahabzadə, N.Xəzri.

➤ Yeni nəsil: Anar, Elçin, N.Həsənzadə, A.Məmmədov.

RƏSUL RZA

(1910-1981)

“O, xalq ədəbiyyatına və klassik ədəbiyyata böyük pərəstiş edən bənzərsiz bir şair, Azərbaycan poeziyasının novatorlarından biridir”.

Nazim Hikmət

ÇINAR ÖMRÜ

(ixtisarla)

Nə payızdı, nə qışdı...
Bir çinar qurumuşdu.
Nə suyunu kəsdilər onun,
nə üstünə kölgə düşdü.
Ağac ayaq üstə qurumuşdu.
Nə yarpaqları saraldı,
saplağı sınımış kimi.
Nə xəzəli töküldü,
yuvasından uçan quş kimi.
Elə bil ki gövdəsi üşümüştü.
Çinar beş yüz ildən bir az,
bircə yaz az yaşadı...
Yaşadı, puçurlaya-puçurlaya
bugündən sabaha.
Çinarın ölüm günü
ilk pöhrəsindən,
ilk yarpağından başlamışdı.
Əsr-əsr yaşadı bu ölüm
çinarın budağında,
gövdəsində, kötüyündə.
Ayrılmadı çinardan
bir an da, bir gün də
Çinar duymasa da onu,
Ölüm keçdi, pöhrə-pöhrə
yarpaq-yarpaq,
budaq-budaq yolunu.
Bir qış, duyan olmadı ki,
çinar artıq quruyub.
Yazbaşı gördülər ki,
budaqlar oyanmadı,
Yarpaqlar göyermədi.
Çinar yatmışdı, nədi?!
Günlər keçdi.
Nə qotaz sarı sırğaları sallandı
çinarın,
nə kölgəsi sərildi çəmənə
naxış-naxış.
Arxada qalmışdı,
qılınıc şaxtadan – qış.
Yazbaşı gördülər ki,

Çinar quruyub... ölüb...
Bir gecə qara yeldən
budaq-budaq tökülüb.
Nə boy-buxundan gileyi vardı
çinarın,
nə ucalıqdan.
Çinar beş-on insan ömrü –
dörd yüz doxsan doqquz il
yarpaqlandı,
sırğalandı,
ağır-ağır yırgalandı,
sakit-sakit öldü
qocalıqdan.
Nə meydan kölgəsi qaldı,
nə narın, xəfif yeldən
bəstələdiyi nəğmə –
titrək pıçıltıları.
Bir acı göynək qaldı
insanların qəlbində çinardan.
Bir də həzin xatirə qaldı.
“Neçə meydan kölgəsi vardı”, –
dedilər.
“Neçə ulduz-ulduz yarpaqlayardı”, –
dedilər.
“Neçə qoyun-quzu dincələrdi
altında”, –
dedilər.
“Neçə nəğmələr gətirərdi ona
quşlar qanadında”, –
dedilər.
Çinar getdi;
kөнüllərdə yanğısı,
yeri qaldı.
Dodaqlarda xan çinarın
bahar nəğmələri qaldı.
Əlli olsun, yüz olsun,
neçə-neçə əsr olsun,
Ömrün ilk günü,
son günü var.
Beş yüz ildən bir əskik

yaşadı çinar.
Fırtınada, qasırgada
əyilmədi.
Acizlik, qorxu nədir –
bilmədi.
Yaşadı çinar kimi;
budaqları çətir-çətir,
kölgəsi meydan-meydan.
Az da, çox da yaşasaydı,
belə yaşayacaqdı.
Kökü torpağa bağlı,
vüqarlı çinar kimi;
müdrək babalar kimi.
Getdi səssiz, haraysız,
nə yeddisi, nə qırxı oldu.
Təəssüfü, yanğısı gəzdi
dodaq-dodaq,
ağız-ağız.
Çinar getdi.
Ondan –
“Kaş bir il də yaşayaydı...” –
bir arzu qaldı.
Dibindən qaynayan
bir bulaq su qaldı.
Bir belə çinar ömrü
olsun deyirəm, ömrüm.
İllərin sayına görə yox!
Bir ömür ki,
xatirələrdə yanğısı, izi qalsın –
neçə-neçə ömürdən çox.
Bir ömür ki, kimsəyə
əziyyəti dəyməmiş olsun.
Bir ömür ki
heç gileyə enməmiş,
heç kəsə baş əyməmiş olsun.
Bir ömür ki,
həm yoxuşu şərəfli,
həm dözümlü enişi.
Bir insan ömrü –
kişi ömrü, kişi.

Yaddaş: İnsanla təbiət mövzusunda yazılmış əsərlər:

❖ “Xan çinarın bir yarpağı” (M.Rzaquluzadə), “Bənövşəni” (Qurbani)

Mövzusu: insan və təbiət

İdeyası: insanlara çinar ucalığı, çinar ömrü arzulamaq.

Şeir in v  z ni: s  rb  st (  eir  ekli).

M  ellif in arzusu:  inar kimi v qarlı  m r ya amaq.

 eird   istifad   olunan b  dii t  svir v   ifad   vasit  ləri: inversiya, simvol, metafor, t   beh, epitet, t  zad, m bali    v   s

 nversiya:  sr- sr ya adı bu  l m

 inarın buda ında

T  zad: Bir  m r ki,

h  m yoxu u  r  fli,

h  m d  z ml  eni i

T   beh: K  k  torpa a ba lı

V qarlı  inar kimi

M drik babalar kimi

Epitet: Bir gec   qara yeld  n

Budaq-budaq t  k l b.

Bir acı k  yn  k qaldı

 nsanların q  lb  nd    inardan.

M bali   : "Ne    meydan k  lg  si vardi", - dedil  r v   s.

 SMAYIL  IXLI (1919-1995)

"Az  rba ycan  d  biyyatının XX  srd   yetirdiyi  n g  rk  mli  x  siyy  tl  rd  n biri olan İsmayıl  ıxlı haqqında d   n  nd   h  r birimizin a lına "m  llim", "m t  f  kk r", "milli yazı ı", "m  rdlik" kimi anlayı lar g  lir".

Nizami C  f  rov

NAM  RD G LL  Sİ

(ixtisarla)

I

Niftalı koxa atın  r   n  d  yi nd   bir ist  di, y  h  ri-y y  ni d   alsın,  vv  ll  rd   oldu u kimi, arxın suyu il   belinin t  rini yusun, amma fikrini d  yi di. Atı el   y  h  rli-y y  nli  r kl  di, h  m d   h  r y  bir az da yaxına, arxın alt t  r  fin    kdi. Bilirdi; hava isti idi, at qan t  r i  ind  ydi, amma  lacı yox idi. O,  vv  ll  r atını hara g  ldi h  r kl  r,  r   n  d   tez d  yi   rdi, qoymazdı ki, t  rl  sin.

Y  h  rini g  t r  rdi ki, at n  f  sini d  rsin, ist  y  nd   otlasın, ist  y  nd   ki n  yib  ah   qalxsın, ist  y  nd   mıxı qopardıb ilxiya cumsun. Qaynar g  zl  k  h  rin i ıldayan d  risin  , s  yriy  n sa rısına, qız teli kimi yum aq yalına baxmaqdan doymayan Niftalı  ox vaxt atı yalmanlayıb belin   qalxar, birba  K r   s r b  imizdir  r,  ox vaxt da yalına yatıb o  z   adlayardı. O vaxt  z n n d  , atının da qorxusu-h rk s  yoxdu. H  m cavan idi, h  m d  ... Amma indi, illah da koxalı a ke    nd  n sonra s  ks  k  li ya ay  rdi...

O, astaca addımlarla dikdir   çıxdı. Arxın  st nd  n adlayıb a acların k  lg  sind   dayandı. G  z n   f ql  r   q  d  r uzanıb ged  n taxıl z  mil  rin   zill  di. Astaca meh  sirdi. Qara qıl  ıq s nb ll  r xıılday  rdi.

Otları  oxdan saralıbsolmu  d  r  li-t  p  li bu boz    ll  rin ortasında qo ala an qovaq a aclarının yarpaqları da xıılday  rdi. Hansı r  hm  tliyins   savab  c n  kd iydi bu a acların dibind  n axan arxın suyu da qır  nlanıb  ırılday  rdi. Niftalı koxa k  lg  y   atılmış palaza, d     k   v   m t  kk  y   baxdı. O, h  mi    bi  in  il  r   ba     km  y   g  l  nd   burada uzanıb dinc  l  rdi. İndi d   h  mi   ki kimi, el   yarlı-yaraqlı palazın  st n   ke  ib m t  kk  y   d  rs  kl  nm  k ist  di. İst  di ki, isti t  ntits   d  , n    km  l  rini soyunsun, n   d   t f  ngini, qoltuqaltısını  ıxarıb yanına qoysun. Amma g  rd  ki, m mk n deyil, t  r yuyub apar  r.

Bir d   kim d  n qorxacaqdı? K  r  m, y  qin ki, bu saat Dilican t  r  fd  dir, yayın istisind   buralarda olmazdı. Olsa da, qorxusu yoxdu. K  r  m h     vaxt  liyalın adama g ll   atmazdı. Birc   o g  d  d  n ehtiyat edirdi. K  nd d  n qa  and  n sonra buralarda, kolda-kosda dola ırdı...

T f  ngini a aca s  yk  di,  km  l  rini soyundu, yaxası qaytanlı k  yn  yinin d ym  l  rini bo altdı v   palazın  st n   uzanıb m t  kk  y   d  rs  kl  ndi.

Cib d  smallarının uclarını d y nl  yib ba larına ke  irmiş bi  in  il  r   oraqları cingild  yirdi. Bu cingilt  l  r k  v  n  l  rin xı ıltısına qarı mı dı. Bi  in  il  r   t  l  sirdil  r. Onlar da ist  yirdil  r ki, i l  rini tez   qurtarıb aldıqları haqqı

elə buradaca, aranda, xırmanda döyüb, taxıllarını yaylağa, balalarına aparsınlar. Elə Niftalı koxa da tələsirdi. El çoxdan yaylağa qalxmışdı. Amma o, köçünü saxlamışdı. Sözü düz, kənddə tək qalmaqdan ehtiyatlı idi. Elə biri gəlmə Mürşüd. Onun əslinin-nəslinin haradan olduğunu kənddə heç kəs bilmirdi. Bircə o məlum idi ki, çoxdan, lap çoxdan, Niftalığın doqqazında üstübaşı yamaqlı, acından hülqumu qalxıb-enən, məlul-müşkül baxışlı bir oğlan boynunu büküb dayanmışdı. Əlində əsa, çiyində nimdaş heybə, başında tükü tökülmüş papaq var idi. Soyuqdan üzünün tükləri biz-biz durmuş, dodaqları qaysaqlanmışdı. Gözü batmış quyunun dibindəki su kimi güclə işıldayırdı.

Səs-küyə bayıra çıxdılar, itlərə acıqlandılar, "A bala, kimsən?" – deyərək doqqazdakını səslədilər. Niftalının atası kürkünü çiyinə saldı, oğlu ilə bərabər doqqaza çıxdı, hardansa azıb gəlmiş bu Allah bəndəsinə diqqətlə baxdı və başa düşdü ki, bura adamına oxşamır. Son vaxtlar belələrinə tez-tez rast gəlmək olurdu. Ya düşməni öldürəndən sonra baş alıb buralara pənah gətirir, ya da bir parça çörək ucundan çöllərə düşürdülər. Kişi oğlanı təpədən-dırnağa diqqətlə süzdü və "Yox, bu, adam öldürüb qaçana oxşamır, – deyərək ürəyindən keçirdi, – yəqin, başqa əmması var". Əslinə baxsan, kişinin oğlanın çuxura düşmüş gözlərindən xoşu gəlməmişdi.

Elə bil qərib bunu hiss etdi, qışın girhagirində qapıdan geri qaytarılacağını başa düşdü və səsini yazıqlıq verdi: – Qaçınam, ay dayı, heç kimim yoxdu.

Kişi oğlunun üzünə baxdı, Niftalı isə gözünü qaçqının yırtıq çarığından çıxmış ayağına zilləyib:

– Buranı sənə kim nişan verib?

– Heç kim. Yolu əlimə alıb gəlmişəm. Qapınıza pənah gətirmişəm.

Ata oğula baxdı, oğul da ataya.

– Adın nədir?

– Mürşüd.

Düzmü deyirdi, Allah bilir, kağızı yox, şahidi yox, gəlmə adam idi. Elə o gündən ona kənd arasında "gəlmə Mürşüd" dedilər. Əvvəlcə mala baxdı, sonra əkinə-biçinə getdi. Niftalıyan dostlaşdı lap qardaş oldular. Atası öləndən sonra Niftalı ona torpaq da verdi. Köməkləşib balaca bir daxma da tikdilər, mal-qaradan pay ayıraraq bir at da bağışladı. Qohum qızlardan birini də alıb onu ev-eşik elədi.

Gəlmə Mürşüd diribaş idi. Əlinə maya salandan sonra Tiflisə, Gəncəyə ayaq açdı. Dolanışığı da yaxşılaşdı, özü də gümrahlaşdı.

Niftalı bir gün eşitdi ki, Mürşüd arvadını incidir. Həftələrlə evə gəlmir, şəhərdə kefdə- damaqdadır, uşaqlarına baxmır. Ürəyi götürmədi. Yanına çağırırdı. İki-üç gün gözlədi, amma Mürşüddən cavab çıxmırdı. Bir gün yolda qabaqlaşdılar.

– Niyə görünmürsən?

– Nə olub, görünməyim vacibdir?

– Bəlkə, bir sözüm var?

– Sənin mənə nə sözün ola bilər?

– Ə, nə yekə-yekə danışırısan?

– Danışmayanda, susmayacağam ki?

Atlar yüyəni gəmirib fınxırırdılar. Döş-döşə gəlib dal ayaqları üstündə fırlanırdılar. Yolun tozu göyə qalxdı.

– Ə, deyəsən, gözün ayağıyın altını seçmir?! Nə tez havalandın, bala?!

– Artıq-əskik danışma, sözünü de!

Niftalı kişi hirsini zorla boğdu.

– Bir də eşitsəm ki, arvad-uşağa əl qaldırıbsan, özündən küs, bildin?!

– Qələt eləyəsən, keçmişini də yanına alarsan!

– Ə, gəlmə köpəkoğlu, mənə cavab qaytarırsan?!

Qamçının göydə şaqıldamağı ilə Mürşüdü atın dırnağının dibinə düşməyi bir oldu. Niftalı koxa elə yəhərin üstündən onu budarladı. At da sahibi kimi qəzəblənib onu tapdaladı. Koxanın hirs soyumadı. Sıçrayıb yəhərdən düşdü. Toz-torpaq içində qıvrılan gəlmənin yaxasından tutub yoldan kənara sürüdü. Xəncər havada parıldadı:

– Qələt eləmişəm keçmişimlə, ay Niftalı, mənə öldürmə, balalarım yazıqdı. Sən dədəyin goru, mənə çevir uşaqların başına, savab iş görərsən.

Koxanın qolu boşaldı. Mürşüdü quyunun dibində işıldayan suya bənzər gözlərinə nifrətlə baxdı və yaxasını buraxdı:

– Di get, qurban ol evdəkilərə.

Mürşüd dinməz-söyləməz ayağa durdu. Üstünün tozunu çırpdı, elə dinməz-cə də yəhərin qaşından yapışmış atın belinə qalxdı. Bir xeyli sakitcə kəndə doğru sürdü və birdən yüyəni dartıb geri qanrıldı:

– Yaxşı, a koxa, bu hayıfı səndən almasam, kişi deyiləm.

Koxa atı minib tufəngi hərləyənəcən tozlu yolda gözdən itdi. Səhəri də eşitdi ki, başını götürüb evdən qaçıb...

Niftalı koxalığa keçəndən sonra istəsə də, istəməsə də, xətrə dəyməli olurdu. Divandərədən nə qədər uzaq gəzsə də, onların gözüne sataşmamağa çalışsa da, olmurdu, axtarıb tapır, üzünü danlayırdılar ki, filan oğrunu niyə tutmamısan, filan qaçağa niyə çörək veriblər, niyə qoyubsan Qaçaq Kərəm Kürdən keçib yaylağa qalxıb? Deməyə nə var? Amma belə şeylərdən ötrü el-oba ilə üz-göz ol, görüm necə olursan? Vəzifə boyunduruq kimi bir şeydir.

Elə ki boynuna qoydular, belinə minib istədikləri səmtə sürəcəklər. Ya gerek dözsən, ya da gerek onları da özünlə bərabər sürüyüb boyunduruqlu-moyunduruqlu tökəsən Kürə!

Havadan od ələnirdi. Kövşənlərdən qalxan ilğim təndir alovu kimi havanı yalaya-yalaya boz təpələri aşıb kəndin üstünə yayılır, oradan da suyu işıldayan Kürün üstündən keçib Qarayazı meşəsinin ağaclarını qarşıyırdı. Niftalı koxanın kölgəsində uzandığı ağacların gövdəsinə yapışmış cırcıramalar səs-səsə verib elə cırıldayırdılar ki, adam qulağını tutmalı olurdu. Niftalı koxanı isti, üstəlik də, cırcıramaların səsi tənətməmişdi. Ayaqlarını suya salıb sərinləmək və sinəsini, başını yuyub bir az dincəlmək istədi. Ayağa durdu, yaxası qaytanlı köynəyini soyundu, arxa yaxınlaşıb oturdu. Əlini suya uzatdı. Kür tərəfdən uzanıb qəbiristanlığın yanından dikdirə qalxan tozlu-torpaqlı yolla gələn atlıları görmədi. Cırcıramaların səsi qulağına düşdüyündən atların finxirtisini, üzəngilərin cingiltisini, ayaq təpətilərini eşitmədi. Bircə onu hiss etdi ki, güllə açıldı, kürəyi qovuşdu. Əlini sudan çəkib qamətini düzəltdi, qanrılıb dala baxdı. Gördü ki, atlıların biri yüyəni çəkib atı şahə qaldırdı, geri dönüb kiminsə üstünə qışqırdı, qamçı şaqquldadı:

– Namərd köpəkoğlu!

Daha heç nə eşitmədi. Kövşənlərin xışiltısı, yarpaqların pıçiltısı, arxın şırıltısı, cırcıramaların səsi birdən-birə zəiflədi, uzaqlaşdı və eşidilməz oldu. Havanı qarşalayan ilğim elə bil qor kimi gözünə doldu, bəbəklerinin önündə dalğalandı və dumana çevrildi, hər şey bu dumana büründü...

II

Kərəm atdan sıçrayıb özünü ağacın altına yetirdi və Niftalı koxanın başını dizinin üstə aldı. Güllə kürəyindən dəyib sinəsindən çıxmışdı.

Gözləri qapalı idi. Təkcə dodaqlarının xəfif titrəyişindən bilirdi ki, hələ nəfəsi var. Kərəm aralarına qan düşüb düşməncilik başlayandan bəri onu belə yaxından görməmişdi. Kişi xeyli dəyişmişdi. Balaca buxaq bağlamış, sifəti qaralmış, qalın bıığı azca codlaşmış, gicgahları ağarmışdı. Gözlərinin ətrafında xırdaca qırıqlar əmələ gəlmişdi. Kərəm hiss elədi ki, Niftalı koxanı qan aparır. Tənətdi. Əlini atıb köynəyin yaxasını açdı və bilmədi, kişiye necə kömək eləsin. Elə bil bunu Niftalı koxa da hiss etdi. Qımıldandı. Göz qapaqları aralandı. Zənlə Kərəmin üzünə baxdı. Torlanmış bəbəklər lal sular kimi durğunlaşdı və birdən-birə genişləndi. Kərəm hiss etdi ki, koxanın bədəni titrəyib dartındı, elə bil kişinin canından üşütmə keçdi. Onun da bədəni gizlədədi. Qəhərləndi.

– İndi mən neyləyim, ay Niftalı, Gəncəyə gedə bilmərəm, Tiflisə də ki əlim çatmaz. Sənin dərdinə nə çarə qılım?

Kişi səs eşidib əvvəlcə diksindi, sonra dirçəldi. Başını azacıq qaldırıb bulanıq gözlərini qarşısındakının üzünə zillədi. Deyəsən, kimin dizinin üstündə olduğunu başa düşdü. Əvvəlcə həyəcanlandı. Kərəm onun gözlərindəki işartının səyridiyini hiss etdi. Öləzimdə olan çıraq tək atılıb-düşən bu həyat işartıları titrədiyi kimi də birdən-birə sakitləşdi. Dodaqları tərpendi:

– Kərəm?

– Düz tanımısan, Niftalı, mənəm.

– Lap yaxşı, sən olmağın yaxşıdır.

Bu söz Kərəmi sarsıtdı. Elə bil dizinin üstündə can verən qanlı düşməni yox, əziz bir adamıydı. Elə bil bu adam həmişə dağda-dərədə onun izinə düşən, onun qanına susayan, fürsət tapan kimi ələ verməyə hazır olan adam deyildi. Düşməncilikdən çox-çox əvvəl bir yerdə oynadıqları, Kürü üzüb Qarayazıya keçdikləri, atları yalmanlayıb kənd arası ilə çapdıqları uşaqlıq dostu, uşaqlıq sırdaşı idi. İndi isə bir-birlərinin üzünə həsrət qalmışdılar. Yaraqlı-yasaqlı idilər. O, Kərəmə yaxın düşə bilmirdi, Kərəm də ona. Kərəm tufəng götürüb dağlara-daşlara düşmüşdü. At belində ömür keçirirdi. Başının dəstəsi ilə Tiflisdən vurub Gəncədən çıxır, Dilican dərəsində haqq-ədalət divanı qurur, dağları aşıb Arazı keçir, sorağı gah İrəvandan gəlirdi, gah da İrandan. Niftalı koxa isə evində, qohumqardaşının əhatəsində səksəkə içində yaşayırdı. Koxa olandan sonra dəyişmişdi. Kərəm ona bir neçə dəfə ismarıq eləmişdi ki, kənd adamlarına dəyib-dolaşmasın, amma xeyri olmamışdı. Kərəm onu axtarırdı, çoxdan axtarırdı qulaqburması vermək üçün.

– Dəstəndə təzə adam varmı?

Kərəm güclə eşitdiyi bu sözlərin cavabını xeyli ləngitdi.

– Var.

– Kimdi?

– Mürşüd.

– O gədəmi?

Bu söz Kərəmin ortasından beşaçılan gülləsi kimi keçdi. Elə bil gözünə qaranlıq çökdü. Yaralandı, yaman yaralandı.

– Mənə pənah gətirdi, neyləyim?

– Bizə də pənah gətirmişdi, axırını ki gördün.

Kişi inildədi. Kərəmə elə gəldi ki, onu incidən yaranın ağrısı deyil, əməyinin, zənninin itməsinin ağrısıdır.

Niftalı koxanın sifətini soyuq tər basdı, üz-gözünü qırıqdırdı, sonra bu ağrı və iztirabların əvəzində çöhrəsində təbəssümə bənzər bir ifadə sezildi.

– İndi arxayın ölə bilərəm... Şükür Allaha, zənnim puça çıxdı... Yoxsa o dünyaya nisgilli gedəcəkdim. Çox şükür, Kərəm, gözümdən düşmədin... Başımı bir azca yuxarı qaldır.

Kərəm onun qoltuğunun altından tutub dizlərinə dirsəkləndirdi. Kişi ağrını udub sakitləşdi. Sifətindən quş nəfəsinə bənzər xəfif bir dirilik işığı ötdü. Uzaqlara baxdı. Kərəm hiss etdi ki, onun torlanmaqda olan gözü Kürün o üzünə, Ceyrançöl düzənliyindən sürüşüb sahil boyu uzanan Qarayazıya, bir az bəridəki kənd evlərinə, biçənəklərə, kövşənlərə, dərz tayalarına, mal-qara həylayan uşaqlara zilləndi. Biçənəklər yerlərində quruyub qalmışdı. Yenə meh əsirdi, yenə taxıl zəmiləri xışıldayır, yenə arxın suyu qırçınlanıb axır, yenə cırcıramalar zil səslə cırıldayırdı. Niftalı koxanın gözünün önündən təndir istisinə bənzər dalğa-dalğa ilğim keçirdi. Ancaq o ayırd edə bilmirdi ki, gözümü torlanır, yoxsa ilğimmı keçir?

Birdən dirçəlib üzünü ətrafdakı atlılara çevirdi. Baxışları ilə Kərəmin yoldaşlarını bir-bir süzdü. Gözü Mürşüdə sataşanda yenidən yay kimi dartinib gərildi. Kərəm gördü ki, kişinin halı birdən-birə dəyişdi, yanaqlarına elə bil qızartı çökdü. Bu qızartı son döyüntülərini keçirən ürəyin damarlara vurduğu axırncı qan damlalarının qızartısı idi. Kişinin ölümə gətirən gözələri Kərəmin üzünə zilləndi.

– Kərəm, bircə diləyim var...

– De görüm.

– Naqanını çıxart, məni alnımdan özün vur.

– Nə danışırsan?

– Qoy desinlər ki, Niftalı koxanı Qaçaq Kərəm öldürüb... Kişini kişi öldürər, qardaş, gəda-güda yox.

– Əlim qalxmaz.

Kişinin sinəsi qalxdı və asta-asta endi. Kərəm qəhərləndi. Boğazına yığılmış yaşı güclə uddu. Gözləri ilə axtarıb Mürşüdə tapdı. Əlləri əsdi. İstədi, tufəngi hərləyib elə buradaca, tülkü kimi büzüşmüş namərdi qanına bulasın. Amma fikrini dəyişdi. “Onsuz da Niftalının qohumları onu sağ buraxmayacaqlar”, – deyə düşündü. Bir də əlini murdarlamaq istəmədi.

– Onun tufəngini də, atını da əlindən alın, qoyun rədd olsun! Özünüz də atdan düşün, tufənginizi yəhərin qaşından asın. Bizi gülləyə də bassalar, əl-ayaq tərətəməyin. Kəndə gedəcəyik.

Kərəm qərara almışdı. Niftalı koxanın meyitini kəndə özünü aparacaqdı. Kişini əlləri üstünə alacaq, atı isə arxasınca gələcəkdi. Qaçaq da atların yüyənlərini boynuna atıb cənazənin ardınca dinməz-söyləməz addımlayacaqdılar. O bilirdi ki, bu, ağır işdir. Kənd adamları onların qabaqlarına çıxacaq, arvad-uşaq həy-haray salıb üz-gözünü cıracaq, vay-şivən salıb saçlarını yolacaq, qarğış edəcəklər. Bəlkə, onlara güllə də atacaqdılar. Artıq-əskik danışanlar, divan-dərəyə xəbər verənlər də tapılacaqdı. Amma inanmırdı. İnanmırdı ki, kəndlərinə belə namərdlər tapılsın. O, əmin idi ki, meyiti sakitcə kəndin arası ilə Niftalı koxanın evinə qədər aparacaqlar. Onları lal sükutla da olsa, el adətincə qarşılayacaqlar. Kərəmgil kişinin dəfnində də iştirak edəcəklər. Kişinin üçündən sonra koxanın qohum-əqrəbasına başsağlığı verib atlanacaq, dağlara sarı üz tutacaqlar. Kərəm qollarının və dizlərinin üstündə sərinclik hiss etdi. Başa düşdü ki, kişinin bədəni soyuyur. Amma üzünə zillənmiş solğun gözlərinin dərinliyində bir intizar var...

Əlini astaca naqanın qoburuna apardı. Barmaqları əsə-əsə düyməni açdı...

Əsərin janrı: hekayə

Mövzusu: XX əsrin əvvəllərində kənd həyatı, mənəvi dəyərlər, insan xarakteri.

İdeyası: mərdlik, kişilik, nəciblik.

Obrazları: Niftalı, Kərəm, Mürşüd, kəndlilər, Niftalının atası, qaçaqlar.

Əsərdə işlənən bədii təsvir və ifadə vasitələri: epitet, təşbeh, təzad, bədii sual, mübaliğə.

İSA HÜSEYNOV (1928-2014)

“Özünü ədəbiyyat üfüqlərində doğan bir günəş adlandıran yazıçı İsa Hüseynov böyük mütəfəkkir, görkəmli dil və fikir ustası kimi yazdığı əsərləri ilə daim ədəbiyyatımızda yaşayacaqdır”.
Elçin

ZƏHƏR

Meşədə qərribə bir sükut vardı. Nə bir quş ötürdü, nə bir yarpaq tərpnəirdi. Meşəbəyi Mirqasım yəhərdə çəpəki oturub, papağının dalını qaldırıb mahnı oxuyurdu. Ancaq bu dəfə kefdən oxumurdu. Bu dəfə meşəbəyinin sözləri nə qədər oynaqdısa, səsi bir o qədər qəmli idi. Kədərli demək olmaz. Çünki bu altmış yaşlı, pəhləvan cüssəli adam məhz kədərə qalib gəlmək niyyətilə papağının dalını qaldırıb: “Çərşənbə günündə, çeşmə başında gözüm bir alagöz xanıma düşdü”, – deyirdi. “Qaşını oynatdı, gözündən güldü”, – deyirdi, özünün isə gözləri tez-tez dolub boşalırdı. Çünki bu gün meşəbəyi meşə ilə vidalaşmağa çıxmışdı.

Mahnı axıra çatdı. Meşəbəyinin yadına bir bayatı düşdü. Ancaq o, ayrılıqdan, ölümdən danışan bu bayatını dərhal unutmağa çalışdı. Səhərdən-axşamacan, bəzən hətta gecə yarısınacan çiyində gəzdirdiyi, sanki bədəninin ayrılmaz bir əzasına çevrilmiş çantası indi çiyini üzüb salırdı. Yayın otuz-otuz beş dərəcə istisində belə geyməyə adət etdiyi çəkmələri indi, bu sərin payız günündə elə bil oda dönüb ayaqlarını yandırırırdı.

Lakin meşəbəyi dərhal bunları da unutmağa çalışdı.

Papağını bu dəfə arxaya itələyib yəhərdə qamətini düzəltdi, şəh və xəzəl qoxusu ilə dolu havada dərindən nəfəs aldı, altından keçdiyi qoca palıdın yarpaqlarına, sonra göy ürgənin derisi işıldayan, dolu, qüvvətli çiyinə və dalğalı yalına baxdı.

– Belə-belə işlər, ay göy ürgə! Belə-belə işlər! – deyə altmış yaşında birinci dəfə burada öz-özünə danışmağa başladı:

– Deməli, bu gecə yatırıq, qalxırıq, bu da eləyir iki gün. Üç deyən gün lent kəsilir, şlüz açılır, su gəlir, meşəmiz qalır suyun altında...

Göy ürgənin yerışı meşəbəyinin xoşuna gəlmədi. Ürgə daşsız, kəsəksiz, dümdüz talanın ortasında birdəncə büdrədi.

Meşəbəyinin oğlunun biri raykom katibi idi. Bir oğlu Bakıda oxumaqda idi. Onilliyi bu il qurtarmış sonbeşiyi isə indi artıq başa çatmaqda olan bənd tikintisində işləyirdi. Bütün atalar kimi, o da öz oğullarını sevirdi. Ürgənin dümdüz yerdəncə büdrəməsi, üstəlik də, bir-iki kərə öskürməsi meşəbəyini narahat etdi. Lakin qarşıdakı böyük itki bu narahatlığı da tezəcə unutturdu.

Meşəbəyi cilovu tərpedib iri, qabarlı əli ilə ürgənin çiyini şappıldatdı.

– Büdrəmə, büdrəmə! Fikir eləmə, qadan alım! – dedi. – Bəndi çəkənlər, meşəni suyun altında qoyanlar mənim öz balalarımdır. Deyirlər, su daha əfzəldi. Suyumuz olsa, deyirlər, ilan mələyən düzlərdə yüz belə meşələr salacağıq. Elə bilirsən, salmayacaqlar? Salacaqlar, ay göy ürgə, salacaqlar... O günü, o dövrəni biz də görəəcəyik. Yüz yaşında at belinə qalxıb meşəbəyilik eləməyənin atasına lənət!

Meşəbəyi yenə papağının dalını qaldırdı. Yenə oxumağa başladı:

Ay duman, gəl keç bu yerlərdən,

Bu yerlər təzə bar eylesin.

Həm gözlərim görsün səni,

Həm könlüm nübar eylesin...

Çox düşünmədən, bədahətən aşığın sözlərini dəyişdirə-dəyişdirə xeyli oxuduqdan sonra yenə də ömründə birinci dəfə burada, kimsəsiz meşə içində öz-özünə qəhqəhə çəkdi:

– Aşıq Abbas dağ adamıydı, dağlardan danışdı, mən aran adamıyam, arandan danışırım. Abbas deyirdi: “Könlüm qubar eylesin”, mən deyirəm: “Könlüm nübar eylesin!” Hansımız yaxşı deyirik, ay göy ürgə?

Ürgə bir də büdrədi. Meşəbəyi bir də təcəccübləndi:

– Əşi, sənə nə oldu, ay zalım balası! – deyə birdən hirsələnib qışqırdı, – nə olub, sən də bir yandan kefirmizə soğan doğrayırsan! Allahın, bəndənin hayırını səndən alaram, atamın goru haqqı!

Ürgəyə hətta bir şallaq çəkdi. Lakin əvvəllər meşəbəyi əlini tərpnəmiş yerindən oynayan ürgə indi heç diksinmədi də. Onun yalnız qulaqları qımıldandı, bir də çiyininin derisi titrədi.

Meşəbəyi köksünü ötürdü.

– Dərdimə şərik çıxırsan, nədi, ay Allahın heyvanı!

Ürgə başını endirib yavaş-yavaş addımlayırdı.

Meşəbəyi də başını sinəsinə əydi. Çiyinləri sallandı, beli donqarlandı. Doğrudanmı, göy ürgə onun dərdinə şerik çıxırdı?

– Belə-belə işlər... Belə-belə işlər, ay göy ürgə, – deyə o, asta, yorğun səslə təkrar etdi. Və daha səsinə çıxarmadı.

Meşədə qəribə sükut vardı. Nə bir quş ötürdü, nə bir yarpaq tərpenirdi. Meşəbəyi heç ürgənin ayaqlarının tappıltılarını da eşitmirdi. İndi o, ürəyində oxuyurdu: “Nələr gəldi, nələr getdi bu dünyadan, bu dünyadan”, – deyirdi.

Birdən ürgə dayandı. Meşəbəyi diksinib qabağa, sonra ətrafına baxdı.

Uzaq mənzilli yola çıxanda göy ürgə, adətən, tanış adama-filana rast gəlməsə, dayanmazdı. Lakin meşəbəyi ətrafda lal-dinməz ağaqlardan başqa, heç nə görmədi.

Göy ürgənin bir xasiyyəti də vardı: belində yəhərin tapqırı açılarda və ya qırılarda dərhal dayanıb sahibinə xəbərdarlıq edərdi.

Meşəbəyi əlini tapqırlara atdı, bir dəyişiklik hiss etmədi. Bəs ürgəyə nə olmuşdu?

O, yəhərdən yerə atıldı.

Ürgənin dodaqları arasında sarımtıl köpük görünürdü.

Meşəbəyi əsla çiyənmədən, ovcu ilə köpüyü sildi, əlini burnuna yaxınlaşdırıb qoxuladı. Köpükdən asırqal iyi gəlirdi.

O, ürgənin gözlərinə baxdı. Bu iri, göyçək gözlər iztirabla dolu idi. Ürgənin dodaqları arasından yenə sarımtıl köpük gəlirdi. Meşəbəyi bir daha köpüyü qoxladı və sarımsaq qoxusunu xatırladan iyi təkrar hiss etdi.

Göy ürgə hardasa asırqal yemişdi, zəhərlənmişdi. Meşəbəyi çox yaxşı bilirdi ki, dərhal tədbir tökməsə, göy ürgə buradaca, onun gözünün qabağında yığılıb ölə bilər.

Lakin o, hələ də dayanıb ürgənin dodaqlarının arasından aramsız qaynayıb tökülən köpüyə baxırdı.

O, ömrünün qırx ilini at belində olmuşdu, meşəni addım-addım gəzmişdi. Onun zehmində min bir çiçək, ot adı var idi. Bu min bir ad içərisində “asırqal” çox az-az yada düşürdü. Çünki bu zəhərli bitki onun meşəsindən uzaqlarda, dağlarda bitirdi. Elə isə... bu, nə möcüzə idi? Ürgə nədən zəhərlənib? Bəlkə, heç zəhərlənməmişdi?

Meşəbəyinin dünyagörmüş, təcrübəli gözləri dostunun bədənində gəzdi. Ürgənin döş əzələləri titrəyirdi. Dizləri hiss olunacaq dərəcədə bükülüb, çox çətinliklə düzəlirdi. Göy ürgə onu öz oğulları qədər sevən, ona yedirtmək üçün şinelinin cibində parça-parça qənd gəzdiren sahibinin qarşısında birdən-birə zəiflədiyindən utanmış kimi, iztirablı gözlərini çevirib yana baxırdı.

Birdən onun bütün bədənini titrədi. Yenə dizləri büküldü. Ürgə inildədi və elə bil daha utanmaqdan, xəcalətdən keçdiyini hiss edib gözlərini sahibinin üzünə dikdi, ondan kömək istədi:

– Bu saat... bu saat, qadan alım, – deyə meşəbəyi pıçıldadı, çevrilib geriye, qalın meşənin dərinliklərinə tərəf baxdı. Ürgənin gözlərini sığallayıb, bir daha: “Bu saat”, – dedi. Şallağını çəkməsinin boğazına sancdı, papağını başında bərkitdi, şinelinin ətkələrini yığıb yerindən götürüldü.

Buradan təxminən iki kilometr aralıda, geniş bir talada, gur sulu çay üzərində sovxoz vardı. El arasında ona “it sovxozu” deyirdilər. Orada suitinin müxtəlif cinslərini saxlayırdılar. Bir ay bundan əvvəl sovxoz köçürülmüşdü. Tikililər sökülüb, çay üzərindəki dəmir tor qəfəslər yerli-dibli qoparıb aparılmışdı. Sovxozun yerində indi yalnız torpaq yığınları bozarırdı. Xarabalıqdan xeyli kənardə isə uzaqdan baxanda ağız-ağıza dayanmış bir cüt nəhəng hörümçəyə bənzəyən iki alaçıq qaralırdı. Orada sovxoz direktorunun qayınatası Daşdəmir kişi kürəkəninə, özünün və daha bir neçə sovxoz işçisinin malqarasını saxlayırdı. Sabahda-birigündə Daşdəmir də köçməli idi.

II

Meşəbəyi iki kilometrlik yolu birnəfəsə qət edib alaçığlara yetişəndə hər alaçığın kölgəsindən bir iri, qıllı köpək peyda oldu. İtlərin səsinə Daşdəmirin əvəzində, geyimindən şəhər ziyalısına oxşayan boz şlyapalı, ucaboy bir adam çıxdı, yüyürüb itlərə təpindi. Sonra dayanıb təəccüblə meşəbəyiyə baxdı, qan-tər içində tənənfəs yüyürən adamdan nə isə soruşmaq istədi. Ancaq meşəbəyi onu qabaqladı:

– Mən Mirqasımam, meşəbəyi Mirqasım, ay oğul. Atım ağıya düşüb. Mən səni burada birinci dəfədir ki, görürəm, bağışla, tanış olası halım yoxdu. Bir vedrə süd lazımdır. Daşdəmir hanı, gözümə dəymir?

– Nə olub, ə, a Mirqasım, döşün niyə atdanır? – yaxınlıqdan, lap beş addımlıqdan tanış səs eşidildi.

Meşəbəyi cəld dönüb geniş açılmış iri mavi gözlərini ağaqların arasında dolandırdı. Daşdəmirin səsi bu dəfə elə bil yerin altından gəldi:

– Ölmədik, sənəin dövrəninə qurtardığını da gördük, a Mirqasım!

– Sən hardasan, a kişi?

– Burdayam, gəlirəm indi... Deyirəm, ölmədik, sənəin də axırını gördük! Göy ürgənin belində belədən-belə çapırdın, elədən-elə çapırdın, saatda bir, malı, heyvanı atın döşünə qatıb salırdın xalxala. Nə bilim, filan yerə ayaq basmayın, bəsməkən yerə yaxın durmayın! Nə bilim, filan yerə yaxın durmayın! İndi kimə qalır sənəin bu qoruqların? Yoxsa Qaraca çoban kimi ağaqları köklü-köməcli qoparıb, belinə şəlləyib aparmaq istəyirsən?

Daşdəmir palıd ağacının mağara kimi qaralan koğuşundan çıxdı, iki yanını basa-basa yaxınlaşıb meşəbəyini süzdü:

– Hə, buyur görək. Süd lazımdı deyirsən? Süd-zad yoxdu!

– Sən allah, bir az tez elə, ay Daşdəmir. Ürgə əldən gedir!

– Hanı ürgə?

– Bu yanda, talada qoymuşam.

– Elə niyə? Yeni gələsi halı yoxdu?

– Yoxdu, yoxdu. Daşdəmir, qadan alım, tez elə! Oğul bərabəri atdı, Daşdəmir!

Gənc kənarda dayanıb siqaret çəkirdi. İtlərin şırvanmasından məlum idi ki, oğlan burada təzə adam deyildi.

Meşəbəyi üçün bu saat hər dəqiqə qiymətli idi. O, ötən günləri yada salıb söhbəti uzadan adamın tələsməyəcəyini hiss edib gəncə baxdı. Gənc dərhal siqaretini yerə atdı.

– Mən gətirərəm! – deyib alaçlıqlara tərəf yüyürdü.

Meşəbəyinin elmlı-savadlı adamlara, şəhərlərdən meşəyə gəzməyə gələn ziyalılara xüsusi marağı vardı. Yaşıl talalarda, bulaq başında, ağac kölgəsində onu süfrəyə dəvət edən ziyalıların hərəsi onun ürəyində bir cür xətirə qoyub gedərdi. Onun həyəcanını, təşvişini dərhal başa düşüb cəld yüyürən ziyalı gəncin arxasınca baxdıqda meşəbəyinin bənd tikilisi başlayan gündən açılıb-dərinləşmiş, sonra küt bir ağırlıqla içərisində gizlənib qalmış yarası yenidən qövr elədi, o, yalnız indicə başa düşdü ki, “lent kəsilib, şlüz açılanda”, meşə suyun altında qalanda meşə ilə birlikdə neçə-neçə adamlar ülfətini, ünsiyyətini, ərşdən-gürşdən xəbər verən şirin-şirin söhbətlərini də itirəcəklər.

Meşəbəyi bir anlığa hətta göy ürgəni də unutdu. Şişkin sifətini topa saqqal basmış qıllı adamın nə dediyini və nə üçün güldüyünü belə başa düşmədi.

– Ə, sənən deyiləmmi, niyə cavab vermirsən?

– Nə deyirsən?

– Deyirəm, oğlun raykom katibidi, pulun çox olar. Ver xərcləyək də!

Meşəbəyinin qaşları çatıldı:

– Sənin də kürəkənin sovxoz direktorudur. Deməli, sənin də pulun çoxdu?

– Mənim torbamın dibi deşikdi.

– Elə niyə?

– Bilmirsən? Bir-iki baş normadan artıq heyvan saxlayıram deyir, hər yoldan ötən rüşvət istəyir. Pulu torbanın üstə qoyuram, altdan o yana gedir. Sənin özünü neçə kərə qonaq eləmişəm? Yadından çıxıb?

– Deməli, mənə də rüşvət verirdin?

Daşdəmir güldü:

– Bə sən necə bilirdin, ə? İşim keçməyən adama mən bir tikə də yedirtməyəm.

Meşəbəyi fikri dağınıq halda səbirsizliklə alaçlıqlara tərəf baxdı. Oğlanın dolu vedrə ilə gəldiyini gördükdə itlərin mırıldamağına əhəmiyyət vermədən onun qabağına yeridi:

– Çox sağ ol, qadan alım!

– Dəyməz, əmi, – deyərək gülümsünüb vedrəni ehtiyatla irəli uzatdı. Əli vedrənin soyuq qulpuna toxunanda meşəbəyinin ürəyinə sərinlik gəldi. Fikrən indi o, artıq göy ürgənin yanında idi, bu göyçək, xeyirxah oğlan da, Daşdəmir də onun yanında idilər, köməkləşib ürgəni yıxmışdılar, zorla süd içirirdilər. Bu fikirdə ikən birdən vedrəni böyrü üstə gördükdə meşəbəyi təəccüblə çevrilib, ağızını geniş açaraq qaqqıldayan Daşdəmirə baxdı. Süd axıb göy otların arasına hopurdu. İtlər cumub südü yalayırtdılar. Daşdəmir isə güldü:

– Vallah, bilmədim, ayağım toxundu, Mirqasım. Ə, bir ürgə nəməyə şeydi, ondan ötrü belə yüyürüb qan-tərə batıbsan? Deynən, oğlanlarıyın hərəsi bir az pul qoysun, maşın alsınlar, min gəz, kef elə özün üçün!

Meşəbəyi top qarasaqqal arasında iti uclu dişləri ağaran bu adama baxıb nahaq gəldiyini başa düşdü.

Meşəbəyinin canı alovlandı. O, pul təklif etmək, südü satın almaq istədi. Lakin özünü sındırmadı. Köhnə, adi təkini ilə yaylığını çıxarıb tərini sildi. Papağını götürdükdə ikinci çağının sərinliyində onun iri, qırıq başından qatı buğ qalxdı. Və beləcə, başı tüstülü halda geri qayıtdı.

Göy ürgə artıq böyrü üstə idi. Meşəbəyi çöməlib onun gözlərini sıgalladı. Sonra əlinin arxası ilə öz gözlərini sildi:

– Belə-belə işlər, ay göy ürgə...

Ürgə son dəfə xırıldayıb dartındı və hərəkətsiz qaldı.

Meşəbəyi yavaşca qalxıb tapqırları açdı. Sonra yüyən ürgənin başından çıxartdı. Yəhəri belinə şələləyib yalnız onun belə olduğu, el yolundan uzaq, xəlvət cığırıla addımladı...

Külək başlamışdı. Meşə xışıldayırdı. Meşəbəyinin üstünə xəzəl yağırırdı. Boynuna, qoyun-qoltuğuna soyuq yarpaqlar dolurdu. O isə heç nəyə əhəmiyyət vermir, gözlərini qaranlıqda bozaran dar cığırdan çəkmədən ağır-ağır, yorğun-yorğun addımlayırdı.

Meşədən çıxanda o, ömründə birinci dəfə bərk yorğunluq hiss etdi. Vaxtı keçmiş qoca kimi hıqqıldayıb, yəhəri belindən endirdi, yerə qoyub üstündə oturdu. Sonra çevrilib çiyini üstündən geriye, meşənin səsinə qulaq asdı.

– Belə-belə işlər, ay göy ürgə... Belə-belə işlər, ay meşəbəyi Mirqasım...

Əsərin janrı: hekayə

Mövzusu: təbiət və onu sevən insan

Həcmi: ikihissəli

Bədii təsvir və ifadə vasitələri: epitet, təşbeh, metafor, mübaliğə, təzad və s.

Süjet xəttinin inkişaf mərhələləri:

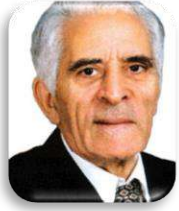
Ekspozisiya: Meşənin təsviri, Mirqasımın düşüncələri, narahatlığı.

Zavyazka: Göy ürgənin zəhərlənməsi, meşəbəyinin təlaş, süd gətirməsi üçün sovxoza getməsi.

Kulminasiya: Gənc oğlanın süd gətirməsi, Daşdəmirin onu vurub dağıtması.

Razvyazka: Daşdəmirin sözləri, gülüşü, Mirqasımın özünü sındırmaması və geri-meşəyə atın yanına qayıtması.

Final: Göy ürgənin ölümü, Mirqasımın kor-peşman meşəni tərk etməsi.

MƏMMƏD ARAZ (1933-2004)

“O, milli Azərbaycan şeirinin görkəmli nümayəndəsidir. İndiki səviyyədə Məmməd Arazın şeirləri və poemaları, bədii publisistikası yalnız öz yaradıcısının deyil, mənsub olduğu xalqın da tərcümeyi-halının əsas hissəsidir”.

İsa Həbibbəyli

ƏSGƏR MƏKTUBU

Əsgər məktubları alıram hərdən,
Məhəbbət, cəsarət, dəyanət dolu.
Neçə tərifçinin təriflərindən
Bir əsgər məktubu gərəkli olur.

Əsgər nə istəyir? – Bir təzə nəğmə.
Nəğməsiz darıxır əsgər tufəngi.
Bir əsgər qəlbində qopan zümzümə
Bir Vətən daşını isidəcəkdir.

Bir əsgər yazır ki, “sərhədçiyəm mən.
Əlimdə tufəngdir, dilimdə şeir.
İnamla, qeyrətlə qorunur Vətən.
Bunlarsız silahlar lal-kardır”, – deyir.

Bir nəğmə əsgərin dodaqlarında,
Sərhəd küləyinə həmsöhbət olar.
Bir nəğmə əsgərin barmaqlarında
Tətiyə söykənən cəsarət olar.

Əsgər məktubunda torpaq göyərir,
Meşələr uzanır ufuqlərəcən.
Əsgər məktubunda bir dağ göyərir –
Ətək də Vətəndir, zirvə də Vətən.

Əsgər məktubunda quş səksəkəsi,
Əsgər məktubunda qaya təmkini.
Bir nişan həsrəti, Bir toy həvəsi
Hər sətiri keşikçi nidası kimi...

Əsgər məktubunun cavabı çətin,
Əsgər məktubunun cavabı asan.
Yetişməz əsgərə söz məhəbbəti,
Yetişməz, sözlərin əsgər olmasa.

Şeirin mövzusu: əsgər həyatı

Həcmi: yeddi bənd

Hər bənddə: dörd misra

Qafiyə sistemi: abab, cdcd, eqeq və s.

Şeirdə işlənən məcaz növləri:

❖ inversiya, metafor, təşbeh, təzad, mübaliğə, anafora və s.

İnversiya: Nəğməsiz darıxır əsgər tufəngi

Metafor: Əsgər məktubunda bir dağ göyərir

Təşbeh: Bir nişan həsrəti, bir toy həvəsi

Hər sətiri keşikçi nidası kimi.

Təzad: Əsgər məktubunun cavabı çətin,

Əsgər məktubunun cavabı asan.

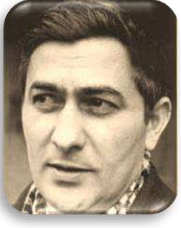
Mübaliğə: Əsgər məktubunda torpaq göyərir,

Meşələr uzanır ufuqlərəcən.

Anafora: Yetişməz əsgərə söz məhəbbəti,

Yetişməz sözlərin əsgər olmasa.

Yaddaş: Müəllifin aşağı sinifdə “**Azərbaycan - dünyam mənim**” əsərini öyrənmişsiniz.

ƏLİ KƏRİM (1931-1969)

“Əli Kərimin ömrü, öz şair sözü kimi, poeziyada atributa çevrildi. Bu gün onun üslubunu, deyim tərzini, söz obrazlarını davam etdirən şairlər var. O, mövzu məhdudluğu bilməyib, mövzu əlvanlığı, həm də seçilmiş mövzunu orijinal işləmə təzi onun yaradıcılığını səciyyələndirən cəhətlərdəndir”.

Tofiq Hacıyev

QAYTAR ANA BORCUNU

(ixtisarla)

I

Bir gözəl, bir sevimli oğul böyütdü ana.
O bəd, uğursuz günü – ərinin öldüyünü
Bildirmədi heç ona.
Kədəri dalğa-dalğa doldusa da ürəyə,
Lakin nə saç yolaraq verdi əsən küləyə,
Nə şivən etdi ana.
Ürəyində ağlayıb, gülmək öyrətdi ona.
Dözərək davanın da dərindən, bəlasına,
Öz boğazından kəsib yedirdi balasına...
Bir oğul böyütdü ki, gur, çatma qaş, gensinə.
Bir oğul böyütdü ki, oğul deyirəm sənə...
Bir oğul böyütdü ki, oğul məktəb bitirdi,
Oğul instituta qızıl medalla girdi.
Ana fikirləşdi ki: “Gör neçə aya getdi?!”
Ana yuxularında tez-tez Bakıya getdi.
Ana məktub yazdı ki: “Yanıltma gümanımı,

Pul nədir, pul deyirsən, göndərəm canımı”.
Nə zaman ki oğlunun getdiyi dörd il oldu,
Məktubları kəsildi, gəlmədi tətillər oldu.
Ananı fikir aldı, ananın əsdi dizi,
Ana müqəssir etdi tramvayı, dənizi.
O yenə dözdü, durdu... O yolmadı saçını,
Səslədi qonşuları Əsmər, Çiçək bacını.
Yenə də azalmadı ürekdən bala dərdi,
Onlar oğul vermədi, onlar təsəlli verdi.
Məktub məktub dalınca axdı, Bakıya axdı,
Ana da məktublara dalınca baxdı, baxdı...
Məktublarsa Bakını dolandı, gəzdi, gəldi,
Məktublara əzik-üzük, məktublara bezdi gəldi.
Ana yenə də baxdı gah dolama yollara,
Gah da oğul boyuna həsrət qalan qollara.

II

Ana oğul böyütdü gur, çatma qaş, gensinə,
Ana oğul böyütdü, özgəyə qismət oldu.
Ana fikirləşdi ki, mən neyləmişəm sənə?
Bu nə oğulluq oldu, bu nə məhəbbət oldu?
...Ana bilsəydi əgər, böyütməzdi oğlunu,
Yox, bunu yandım dedim, yenə atmazdı onu.
Bir gözəl, bir sevimli oğul böyütdü ana,
Ürəyində ağlayıb, gülmək öyrətdi ona.
Oğul! Nədir etdiyən bəs bu haqq-say üçün?
Qaytar onun ömrünə neçə gecə, neçə gün!
Qaytar onun saçının qaralığını geri.
Qaytar o dilindəki şirin-şirin sözləri!
O sözü, o söhbəti, gülüşü anan verib
Ana dodaqlarından bala dodaqlarına.

İndi ondan gen gəzən oğul, ayaqlarına
Yerişi anan verib.
Qaytarsan o sözləri, sözsüz bir lal olarsan,
Qaytarsan o yerişi, yerində qalarsan.
Qaytarsan o gülüşü, hırıdamazsan daha.
Qaytar, qaytar onları, qaytar, qoyma sabaha!
Sən ki dərd verdin, oğul, sənə gülüş verənə,
Oğul demərim sənə!
Deyirəm ki, o boyu, buxunu qaytar geri!
Deyirəm ki, varını, yoxunu qaytar geri!
Qaytar onun borcunu,
Gülüşünü, adını, sözünü qaytar geri!
Qaytar ana borcunu,
O borc sənə özünsən, özünü qaytar geri!

Mövzu: Ana məhəbbəti, övlad borcu

İdeya: milli-mənəvi dəyərlər unudulmamalı, ananın qədrini bilinməlidir.

Əks olunub: Ananın düşüncələri, keçdiyi əzablı yol, övladı üçün canından belə keçməyə hazır olması; oğulun anaya qarşı laqeydliyi, ananı unutmaması; şairin oğula və onun təmsalında bütün gənclərə müraciəti.

Şeirdə işlənmiş bədii təsvir və ifadə vasitələri:

❖ inversiya, epitet, metafor, təzad, anafora, bədii sual, epifora, təkrir.

İnversiya: Bir gözəl, bir sevimli oğul böyütdü ana.

Epitet: O bəd, uğursuz günü, ərinin öldüyünü.

Bildirmədi heç ona.

Metafor: Kədəri dalğa-dalğa doldusa da ürəyə,

Lakin nə saç yolaraq verdi əsən küləyə, nə şivən etdi ana.

Təzad: Ürəyində ağlayıb, gülmək öyrətdi ona.

Anafora: Bir oğul böyüdü ki, gur çatmaqaş, gen sinə.

Bir oğul böyüdü ki, oğul deyirəm sənə.

Bədii sual: Bu nə oğulluq oldu, bu nə məhəbbət oldu?

Epifora: Ana da məktubların dalınca baxdı, baxdı....

Təkrir: Məktublar əzik-üzük, məktublar bezdi, gəldi.

Yaddaş: Ana haqqında aşağı siniflərdə öyrəndiyiniz əsərlər:

Ə.Cəfərzadə “İki ana” (V sinif), **S.Şirvani** “Ana ürəyi” (V sinif), **C.Novruz** “Mən bizim anaları günəşə tay tuturam” (VI sinif), “**Ana rəhmi**” - əfsanə (VI sinif), **F.Qoca** “**Anamın sözləri**” (VII sinif), **H.Cavid** “**Ana**” (dram, VII sinif), **C.Cabbarlı** “**Ana**” (IX sinif).

ANAR

(1938)

“O, zəngin yaradıcılıq yolu keçmiş, keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq, yalnız bədii nəsr sahəsində deyil, həm də dramaturgiya, kino, ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Yazıcının əsərlərində müasir insanın həyatı, gündəlik qayğıları, mürəkkəb həyatı proseslərin axarında özünü dərk etməsi təsvir olunmuşdur”.

Şamil Salmanov

KEÇƏN İLİN SON GECƏSİ

İştirak edənlər:

Həmidə xala – 50–51 yaşlarında.

Rüstəm – onun oğlu, 22 yaşında.

Dilərə – onun qızı, 17 yaşında.

Tofiq – onun oğlu, 15 yaşında.

Gülərə – onun qızı, 25 yaşında.

Süleyman – Gülərənin əri.

Vaqif – Gülərənin oğlu, 5 yaşında.

Çingiz – Tofiqin yoldaşı

Şamil – Tofiqin yoldaşı.

Leyla – Dilərənin rəfiqəsi.

Kamilə – Rüstəmin nişanlısı.

Səkinə xala – qonşu qadın, 45–46 yaşlarında.

Eynəkli kişi.

Televiziya diktoru.

Telefondan gələn səslər, Tofiqin yoldaşları, küçədən keçənlər. Hadisə bizim günlərdə Bakıda cərəyan edir.

Birinci hissə

Böyük səhnə pərdəsi açıqdır. Onun yerinə başqa bir pərdə asılmışdır. Bu pərdənin üzərində şəkil çəkilmişdir – çilçıraqlı Bakı gecəsi. Evlərin, küçələrin ulduz-ulduz işıqları, dənizdə rəngbərəng işıq siqnailləri. Ön planda Nərimanov prospektinin yeni binalarından biri. Binaanın üçüncü mərtəbəsindəki mənzilin balkonu qabağa çıxıb. Evin birinci mərtəbəsində ərzaq mağazası yerləşir. Biz mağazanın qapısından girib-çıxan adamları görürük.

Həmidə xala balkona çıxır, üzünü qonşu balkona tutub çağırır.

Həmidə: Səkinə bacı, ay Səkinə bacı! Bitişik qonşu eyvana Səkinə xala çıxır.

Həmidə: Axşamın xeyir, ay Səkinə bacı.

Səkinə: Aqibətin xeyir, Həmidə bacı.

Həmidə: Bu ili də belə başa vurduq.

Səkinə: Heç demə, gözünü açıb yumursan, bir də görürsən, il qurtarır. Təzə ili evdə qarşılayırsan?

Həmidə: Rəhmətliyin qızı, bəs harada olacam?

Səkinə: Mən oğlumgilə gedəcəm. Farizgilə. Sən allah, gəl sən də gedək. Bilirsən, necə sevinərlər?! Tək oturma evdə.

Həmidə: Yox, çox sağ ol. Tək deyiləm. Bilmirəm, gün hayandan çıxıb – bu gecə uşaqların hamısı evdədir. Onlardan çıxmayan iş. Sənə də zəhmət verirəm, Səkinə bacı, mənim sizdə bir böyük buludum var ha, əgər lazım deyilsə...

Səkinə: Boy, o nə sözdür, Həmidə bacı. Bu saat gətirərəm. Maşallah, deyəsən, qonağın çoxdur.

Həmidə (iftixarla): Hə, oğlumun yoldaşlarıdır.

Səkinə: Bu saat gətirərəm.

Hər ikisi içəri keçir. Pərdə qalxır, Həmidə xalagilin mənzili. Qonaq otağı. Otaqda stol, divan, bufet, televizor, radio-maqrifon, divar saati. Divarda mərhum Qəzənfərin – Həmidə xalanın ərinin qara haşiyəli iri fotosəkli. Balkona, mətbəxə və o biri otağa açılan üç qapı. Pəncərədən Bakı gecəsinin sayrısan işıqları görünür. Həmidə xala mətbəxə keçir. Tofiq, Çingiz və Şamil maqrifonla məşğuldurlar. Lent kasetini çıxarıb maqrifona taxırlar. Düyməni basırlar. Musiqi səsi eşidilir. Onlar bir müddət dinləyirlər.

Şamil: Budur sənin yazıların? Bu motivə mənim nənin cavanlıq vaxtlarında oynayırlarmış.

Tofiq: Dayan, yox, bu kasetdədir. Al, bir bunu tax.

Musiqini kəsib başqa kaset taxırlar. Başqa musiqi səslənir. Telefonun zəngi çalınır. Dilarə yüyürüb gəlir, dəstəyi qaldırır.

Dilarə: Allo! Allo! Eşitmirəm! (Tofiqə, əsəbi) Əşi, kəs bu zibilin səsini.

Şamil düyməni basır, musiqi kəsilir.

Dilarə (həyəcanla): Allo! (Dəstəyi qoyur)

Tofiq: Nə oldu? Asdı?

Dilarə: Asacaq da. Yəqin, elə bildi, dəlixanaya düşüb. (Otaqdan çıxır)

Şamil: Bəs bu lentdə nədir?

Tofiq: Heç özüm də bilmirəm. Bu saat qulaq asarıq. (Kaseti taxır, düyməni basır. Bülbülün Sənsiz"i eşidilir)

Həmidə xala həyəcanlı halda tələsik mətbəxdən otağa gəlir.

Həmidə (hövlnək): Saxla onu, saxla. (Şamil düyməni basır, Həmidə xala maqrifona yanaşır) Verin bura onu. (tələsik lenti alır)

Tofiq: Nədir ki?

Həmidə: Bu lentlə işiniz yoxdur. Məbadə buna dəyəsiniz. (Lenti aparıb bufetin gözündə gizlədir. Açarla bağlayır, açarı döşlüyünün cibinə qoyur)

Uşaqlar təəccüblə bir-birinə baxırlar.

Tofiq: Ana, o nə lentdir ki...

Həmidə (əsəbi): Nə borcuna? Dedim dəyməyin, dəyməyin. (Birdən belə kəskin danışdığı üçün pərt olur, məhraban gülümsəyir, uşaqlara yanaşır, Tofiqin başını sığallayır) Qurban olum, o lentdə sən istəyən bir şey yoxdur, köhnə yazıdır. Rəhmətlik atan yazıb o vaxt. Bülbül "Sənsiz" oxuyur. (Oğlunu öpür) Qonaqların haçan gələcək?

Tofiq: Birazdan.

Həmidə otaqdan çıxır.

Tofiq: Şamil, bəs sən gətirən lentlər hanı?

Şamil: Budey.

Tofiq: Elə bu?

Çingiz: Bəsdir də. Rəqs axşamı düzəltmirik ki. Üç kaset səninki, iki bu. Seyran da gətirəcək.

Tofiq: Bir buna da qulaq asağ.

Lenti taxırlar. Ritmik musiqi. Uşaqlar yenə bayaqkı kimi rəqs edir, oxuyurlar. Rüstəm qapıda görünür. O, acıqlıdır.

Rüstəm: Mən başa düşürəm, bura dəlixanadır, stadiondur, küçədir, meşədir, çöldür, ya evdir? Qonşuları köçürtmək istəyirsiniz?! Bir az yavaş olmaz?!

Şamil cəld səsi azaldır.

Rüstəm: Ana, ay ana!

Həmidə (gəlir): Nədir, ay Rüstəm?

Rüstəm: Ana, mən özümü pis hiss eləyirəm. Başım ağrıyır. Yatacam. Xahiş eləyirəm, səsküy salınmasın.

Həmidə: Yaxşı, gözlərinin qadasını alım, get o otaqda bir az yat dincəl, vaxtı gələndə oyadarıq səni, Yeni ili qarşılayarıq.

Rüstəm gedir.

Həmidə: Tofiq, qurban olum, siz də onun səsini bir balaca aşağı salın, yaxşımı?

Şamil: Baş üstə, anacan.

Gedirlər. Səkinə gəlir, əlində iri bulud var.

Səkinə (çağırır): Ay bu evin yiyəsi!

Həmidə (gəlir): Xoş gəlmisən, səfa gətirmisən. Gətirdin? Ay sağ ol. (İri buludu Səkinədən alır) Otur da, Səkinə bacı, ayaq üstə niyə dayanmısan?

Səkinə: Yaxşıdır, narahat olma. (Otururlar) Deyirəm, ay Həmidə bacı, gün o gün olsun, bundan da iri buludlarda aş bişirəsən, oğullarının, qızının toyunu eləyəsən.

Həmidə: Çox sağ ol. Sənin Ramizinin toyunda aş bişirək.

Səkinə: Deməli, evdəsən bu axşam.

Həmidə: Harda olacam? Təzə ili qarşılamaq dəb düşəndən heç elə olmayıb ki, bu gecə bir yerə qonaq gedəm. Həmişə evdə. Yox, amma yalan dedim, bircə dəfə evdə olmamışam. Əlli ikinci il gəlirdi, Qəzənfər rəhmətliklə Moskvadan qayıdırdıq. Mahaçqalanın yanında poyezdi saxladılar. Yolu qar basmışdı. Təzə ili vaqonda qarşıladıq. Yazıq rəhmətlik düşdü getdi, ayından-oyundan alıb gətirdi.

Səkinə: Yaxşı adam idi, həmişə adamı min dillə dindirərdi... (köksünü ötürür) Heç elə bil yox imiş! Eh, ay Həmidə bacı, vallah, bu dünyanın vəfası yoxdur. Öldüyü neçə ildi?

Həmidə: On birinci ili tamam oldu. Elə bilirəm, dünən idi.

Səkinə: On bir il gör necə gəlib keçdi.

Həmidə: Ölümdən sonra birinci illər dəli kimi idim. Eh... ay Səkinə bacı, deyir, dərd süfrə deyil ki, açasan... Qəzənfər sağ olsaydı, gör indi bu gecə burda nə vur-çatlasın, nə şadıqşadyanalıq vardı.

Səkinə: Mənə deyirsən? Elə bilirsən, yadımdan çıxıb o məclislər? Ta Bakıda neftçi yoxdu ki, bu evdə qonaq olmasın.

Həmidə: Qonaq getməyi sevərdi, özü də yaman qonaqcıl idi. Hamı da xətrini istərdi, indi istəməsin. Böyükən böyük idi, uşaqnan uşaq.

Səkinə: Demə, demə.

Həmidə: Görürsən, mədənə işə gedib, neçə gündür evə qayıtmayıb, nə gündüzü var, nə gecəsi, amma di gəl işini qurtarıb evə qayıtdı, vəssalam, yorğunluq-arğınlıq bilməzdi. Deyərdim, ay kişi, bir yat, dincini al, rahatlan! Kimə deyirsən? Götürüb telefonu o dostuna, bu dostuna zəng eləyir, bir də gördün bütöv ev doldu. Dilarə otağa daxil olur.

Dilarə: Salam, Səkinə xala. Ana, mənə zəng eləyən olmayıb ki?

Həmidə: Yox, qızım, olmayıb.

Dilarə televizora yanaşır, düyməni burur, bir qədər gözləyir. Sonra o biri otağa keçir.

Səkinə: Maşallah, Dilarə lap yekə qız olub. Bu gün-sabah bir də görəcəksən, elçilər qapını tanıdı.

Həmidə: Yox əşi, qoy görək sən Allah. Hələ tezdir. Qoy oxusun qurtarsın, əli bir çörəyə çatsın.

Səkinə: Amma, tfu, tfu, göz dəyməsin, maşallah, nə gözəl səsi var. Dilarənin o gün konsertdə oxumağı heç yadımdan çıxmır.

Həmidə: Hə, qızımın səsi qiyamətdir.

Səkinə: Sənə çəkib də, ay Həmidə bacı. Elə bilirsən, yadımdan çıxıb? Bu evə yeni köçmüşdünüz, təzəgəlin vaxtın idi, hər axşam bülbül kimi cəh-cəh vururdun, biz də divarın dalından qulaq asıb həzz alırdıq.

Həmidə: Sən nə danışırısan? Sən allah, yadımdadır mənim oxumağım? Özümün yadımdan çıxıb.

Səkinə: Niyə yadımda deyil?! Kişi indiyəcən deyir, Həmidə bacı oxumağın dalınca getsəydi, indi, lap yəqin, məşhur artist idi. Xalq artisdidi indi mütləq.

Həmidə (xoşlanaraq): Əşi, qoy oturaq.

Səkinə: Bəs nə əcəb dalıycan getmədin, ay Həmidə bacı?

Həmidə: Nə bilim, vallah, bir az özüm başısoyuqluq elədim. Bir az da Qəzənfərdən oldu, Allah rəhmət eləsin. Çox yaxşı adam idi, amma bir az qəlbi qaraydı, yaman qısqanc idi. Deyirdi, mən razı olmaram ki, arvadım artistkəlik eləsin, səhnəyə çıxsın. Bir yandan da ki, uşaqlar oldu dalbadal, daha oxumaq-zad yadıma düşmədi.

Səkinə: Amma, heyif, çox heyif. Əməlli-başlı qabiliyyətin vardı.

Həmidə: Hərdən, görürsən, özümün də heyfim gəlir. Rəhmətlik Üzeyir bəy, bilirsən, necəbəyəni mənim oxumağımı? Buraxmırdı ki məni, Qəzənfəri yanına çağırıb danlamışdı da. Deyir, bu istedaddır, niyə şikəst eləyirsən? Qəzənfər də daha onun üzünə ağ olmamışdı. Demişdi, özü bilər, mənə də dedi ki, özün bil. Həvəsin var, oxu. Həvəsim var idi, amma imkanım hardaydı? Dörd uşaq böyütmək asandır? Oxumağa macal olacaqdı?

Səkinə: Fikir eləmə, Həmidə bacı, deməli, qismət deyilmiş. İndi, allah qoysa, Dilarə sənənin payına da böyük artist olar.

Həmidə: Təki olsun. Görürsən, hərdən Dilarənin notları keçir əlimə, bütün cavanlığım gəlir bircə-bircə durur gözüümün qabağında, çəkilirəm bir bucağa, doyunca ağlayıb ürəyimi boşaldıram. Eh, nə isə... Təki bu uşaqlar bir yana çıxsınlar, qalan hamısı düzələr. Yeni böyüklərdən arxayınam. Gülarayla Rüstəm daha öz başlarını özləri dolandırır, bir bu balacaları – Tofiqnən bunu da oxutdurub başa çatdırsaydım, rahat ölərdim.

Səkinə: Boşla görək, ay Həmidə bacı, ölmək-zad nədir? Hələ nəvənin toyunda sındırıp oynayacaqsan, nəvən neçə yaşındadır?

Həmidə: Qadasın alım onun, beş yaşındadır, elə şirin baladır ki.

Səkinə: Allah saxlasın.

Həmidə: Allah səninkiləri saxlasın.

I pərdənin sonluğunun qısa məzmunu.

Həmidə xala Səkinəyə sevinclə övladlarının hamısının Yeni ili öz evlərində onunla birlikdə keçirəcəklərini deyir. Tofiq, Şamil, Çingiz telefon budkasına keçib dostlarına zəng edəndə eynəkli kişi onları danlayıb budkadan çıxarır. Özü telefonla zəng edir. Tofiq və dostları Rüstəmin nişanlısı ilə küsülü olduğunu, Yeni il axşamı evdə qalacağını

bilib pərt olurlar. Onlar öz dostlarına zəng edib Yeni ili ata-anası evdə olmayan Vaqifgildə qarşılamaq qərarına gəlirlər.

Şamil, Tofiq və Çingiz görüşüb gedirlər, Həmidə xala onları ötürür. Qapı çırpılır. Pərdə düşür. Həmidə xala pərdənin qabağındakı eyvana çıxır. Tofiq, Çingiz və Şamil binanın qapısından çıxırlar, dönüb Həmidə xalaya əl eləyirlər, tamaşa salonuna düşüb gedirlər.

p ə r d ə İkinci hissə

Yenə həmin otaq. Dilarə piano arxasında mahnı oxuyur. Həmidə mətbəxdən gəlib heyran-heyran ona qulaq asır.

Qapının zəngi çalınır. Həmidə xala qapıya getmək istəyir. Dilarə onu qabaqlayır, qaçıb qapını açır. Dəhlizdən səslər eşidilir.

Həmidə: Gəlin, gəlin, xoş gəlmisiniz. Ay Allah, mən bu Vaqif balama qurban olum.

Gülərə: Xoş gördük, ana.

Süleyman: Axşamınız xeyir, Həmidə xala. Həmidə xala, Süleyman, Gülərə, Dilarə otağa keçirlər. Balaca Vaqif Süleymanın qucağındadır. Gülərə onun paltosunu çıxarır. Həmidə xala əl-ayağa düşür, cəld döşlüyünü açır, stulları düzəldir, süfrəni salır.

Həmidə: Gərək beşcə dəqiqə qabaq gələydiniz. Tofiq də evdə idi. Bütün külfətimiz bir yerdə olardı. Heç elə düşmür ki, hamı bir yerə yığılsın, həmişə kimsə yoxdur, heyif. Görürsən, sən Allah. Əşi, daha keçib. Sizdən nə əcəb belə?

Gülərə: Gəldik, sənin Yeni ilini təbrik edək.

Həmidə: Çox sağ olun! Süleyman, sən necəsən?

Süleyman: Çox sağ ol, Həmidə xala. Dolanıriq.

Gülərə: Dilarə, sən nə əcəb evdəsən?

Dilarə çiyinlərini çəkir.

Həmidə: Hə, evdədir, Rüstəm də bu gün evdədir. Dövlətimizin gəlhagəlidir. Çırağıma nöyüt töküblər. Tofiq də evdə olacaqdı. Yoldaşı çağırırdı, getdi. Beşcə dəqiqə bundan qabaq, beşcə dəqiqə tez gələydiniz, hamımız bir yerdə olardıq. Bütün ailəmiz. Sonra Tofiq getsəydi də, eybi yoxdu. O getməmişdən əvvəl hamımız bir yerdə olardıq. Siz balaca olan vaxtlar kimi...Hamımız... Bircə Qəzənfər yazıqdan başqa (ətəyinin ucu ilə göz yaşını silir).

Gülərə: Ay ana, qurban olum, özünü niyə köyrəldirsən? Di boşla, sən Allah, bayram axşamı olmaz belə...

Həmidə: Yox, yox, qızım, ağlamıram, elə belə... Birdən, nə bilim, vallah, nə oldu mənə birdən... Vaqifi qucağına götürür. Ay Allah, mən bu balama qurban olum. Dağda darılar, Sünbülü sarılar, Qoca qarılar Bu balama qurban.

Süleyman: Çox atıb-tutma, Həmidə xala, başı gicəllənər.

Həmidə: Maşallah, elə ağırdır, zindan kimi. Pu, pu, göz dəyər.

Dağdakı atlar,

Atlar göy otlar.

Ərsiz arvadlar

Bu balama qurban.

Qapının zəngi çalınır. Dilarə cəld qapıya tərəf cumur, qapını açır. Leyla ilə birlikdə içeri girir.

Leyla (təngnəfəs): Bilirsən, Dilarə... Salam, Həmidə xala...

Həmidə: Ay qız, bir nəfəsini dərk görək. Nə olub?

Leyla: Qaç-qaç gəlmişəm. Salam, Gülərə bacı. Direktor deyir ki, bu saat Dilarə hardadırsa, tap getir. Heç onsuz müsəmirə olar?! Salam, Süleyman qardaş.

Dilarə (sevincini güclə boğaraq, soyuq): Xeyr, bağışlayacaqsınız. İndi Dilarə matah olub. Lazım olsaydı, əvvəldən proqrama salardılar. İndi, görəsən, kim gəlməyib, onu əvəz etməyə adam tapmırlar.

Leyla: Yox, vallah, direktor bilməyib ki, səni proqrama salmayıblar, biləndə, bilirsən, necə acıqlandı? Qatdı aləmi bir-birinə. Azadın üstünə elə qışqırdı ki...

Həmidə: Qara qızın dərdi varmış. Mən də deyirəm bu niyə birdən-birə belə xanənişin olub.

(Dilarəyə). Yaxşı, tez elə, dur bu saat geyin, naz vaxtı deyil. Çağırırlar, get.

Gülərə: Nə özünü çəkirsən, çağırırlar, get də.

Dilarə: Mən evdə qalmaq istəyirəm.

Süleyman: İnanan daşa dönsün.

Həmidə: Qızım, yaxşı deyil axı. Direktor özü dalınca adam göndərib. Ayıbdır. Get. Özü də cəld tərpen, gecdir. Dilarə o biri otağa keçir.

Gülərə: Lap uşaqdır e...

Həmidə: Leyla, otur da, qızım, ayaq üstə durma.

Leyla: Zərər yoxdur, Həmidə xala, gözləyirlər.

Həmidə: Deyirsən, direktor özü göndərdi, hə?

Leyla: Hə, Azada da yaman acıqlandı.

Həmidə: Kimdir ki Azad?

Leyla: Bizim sinif nümayəndəsidir. Həm də özfəaliyyət dərəcəsinin rəhbəridir. Pis oğlan deyil, amma nədənsə, Dilarə ilə onunlu heç gətirmir!

Həmidə (təlaşla): Bıy, elə niyə?

Süleyman: Yəqin, sancıb da Dilarə onu...

Həmidə: Yox, Dilarə elə qız deyil. İpək kimidir xasiyyəti.

Leyla: Azad deyir ki, guya Dilarə forsludur. O gün, daha öz aramızda qalsın, Dilarə deyib ki, ona... Dilarə paltoda qayıdır, onun son sözlərini eşidir.

Dilarə: Yaxşı, mumla....

Leyla: Yox, ayzə, mən heç nə demirəm. Gedək.

Dilarə: Ana, bax, ancaq sən xətrinə gedirəm ha...

Həmidə: Axı sən mənim sözbəxan qızımsan. Sağ olun, balalarım, yeni ildə xoşbəxt olun.

Leyla: Sizinlə belə.

Dilarə hamı ilə görüşür, anasını öpüb gedir.

Həmidə (Gülərəgilə): Mən bu saat gəlirəm (Mətbəxə keçir).

Süleyman (divar saatını Gülərəyə göstərir): Saat neçədir?

Gülərə: Özün görmürsən?

Süleyman: Yox, istəyirəm, sən deyəsən.

Gülərə: Yaxşı, gedərik də...

Süleyman: Yox, pilləkəndə dediyin yadımdadır? Deyirdin, beşcə dəqiqədən artıq oturmayaçağıq. İndi saata bax.

Gülərə: Yaxşı, axı gəlib çiç eləyib getmək də olmaz. Bir az oturmaq lazımdır da.

Süleyman: Oturmaq üçün başqa vaxt gəlmək olar. Sabah gələrik, biri gün gələrik. İndi gözləyirlər axı, hörmət edib, saya salıb çağırıblar, yaxşı deyil.

Gülərə: Hələ tezdür. Gərək elə hər yerə həmişə biz görməmiş kimi hamıdan əvvəl gedək?

Süleyman: Yox, gərək elə hər yerə, həmişə biz hamıdan axırda gələk. Bir dəfə yadıma gəlmir ki, bir yerə vaxtında çataq. Teatra gedirik – üçüncü zəngdən sonra çatırıq. Kinoya işıqlar sönəndən sonra. Qatara mütləq gərək gecikək. Biləcəridə minək.

Gülərə: Hə, danış, danış, təyyarəyə gecikirik, havada minirik, gəmiyə gecikirik, üzə-üzə çatırıq...

Süleyman: Bəli, təxminən, elə belədir. Həmişə gərək gecikək, həmişə gərək...

Gülərə: Yaxşı, yaxşı, sən Allah, yenə başlama. Heç olmasa, Yeni il axşamı deyinmə. Bu saat anama deyim, gedərik. (Mətbəx qapısına tərəf gedir, eyni zamanda həmin qapıdan Həmidə xala çıxır. Əlində meyvə ilə dolu qab var)

Həmidə: Bu gün səhər bazardan özüm almışam. Dedim, Tofiqin yoldaşları gələcək. Sizə qismət imiş.

Gülərə: Ana, bilirsən, bizi Süleymanın müdiri çağırır. Vaqif sizdə qalsın, yaxşı?

II

Vaz Həmidə xalanın əlində titrəyir, meyvələr yerə tökülür, o əyilib meyvələri yığırdır və gülümsəməyə çalışır.

Həmidə: Hə... gör sən Allah, dağıtdıq meyvələri, hə nə deyirəm ki, neynək, qalsın Vaqif balam.

Gülərə: Mən özüm bu saat onu yatızdıracam. Daş kimi yatır, səhərəcən oyanmayacaq. Amma hərdən bir bax, üstünü açmasın.

Həmidə: Arxayın ol, hər halda, mən də dörd uşaq böyütmüşəm. Amma indidən niyə yatızdırırsan? Qoy qalsın, mənimlə bir yerdə Yeni ili qarşılansın. Sonra özüm yatızdıraram.

Gülərə: Yox, ay ana, o gec olar. Yuxusunun vaxtı keçsə, sabah itə dönəcək.

Pauza.

Süleyman (səbirsizliklə): Nə oldu, yatmadı?

Həmidə: Darıxma, bu saat yatar, darıxma (Süleyman ayağa durur, o biri otağın qapısına tərəf gedir). Bu saat Rüstəmi çağırım. Yəqin, sizin gəldiyinizi bilmir. Bu saat çağırım, gəlsin, söhbət eləyin, şahmat oynayın, uşaq da onacan yatar.

Süleyman (onun ardınca öz-özünə): Bəli də, bu basabasda bircə şahmat yarış qalmışdı. Axı, dedim Gülərəyə, aparaq uşağı mənim anamgildə qoyaq, dedi, yox ki yox, anamdan başqa, heç kimə ürəyim qızdır.

Süleyman: Gedək, Gülərə, gecdi.

Gülərə: Sağ ol, ana.

Süleyman: Xudahafiz.

Həmidə: Xudahafiz, xudahafiz.

Gedirlər, qapı çırpılır. Həmidə otağa qayıdır, öz-özünə: Xudahafiz, xudahafiz. (Balkon qapısına yanaşır, sonra qayıdıb döşlüyunü taxır, qollarını çirmələyir, ətrafına stullar, üstünə qab-qacaq düzülmiş stolun səliqəsinə bir daha nəzər salır. Şkafdan salfet çıxarıb boşqabların ətrafına düzür. Qədəhləri bir də silir. Alma vazını ortaya çəkir və s. Divar saati on biri vurur, Həmidə xala mətbəxə keçir. Mətbəxdən səslər gəlir – Həmidə xala aşı süzür, dəmə qoyur,

qazanları odun üstünə qoyur və s. Sonra otağa qayıdır. Tərini silir. Pəncərəyə yanaşır. Uzun zaman şəhərə baxır. Bir müddət nə barədəsə düşünür. Sonra otağın üçüncü qapısına yanaşır. Qapını açıb çağırır)

Həmidə: Rüstəm, ay Rüstəm.

Rüstəmin səsi: Nədi?

Həmidə: Yənə yatdın, dur bala, Yeni ildə yatmaq olmaz. Bütün ili yatarsan.

Rüstəmin səsi: Axı nə deyirsən?

Həmidə: Deyirəm, işim var. Gəl mənə kömək elə.

Rüstəm otağa gəlir. Həmidə xala onun qoluna girir, onu telefona tərəf gətirir.

Həmidə: Götür, zəng elə.

Rüstəm: Hara?

Həmidə: Özün bilirsən, hara.

Rüstəm: Yox.

Həmidə: Deyirəm, zəng elə. Bax uşaqlardan heç biri, elə içi sənqarışmış, heç vaxt mənim sözümdən çıxmayıbsınız. Bu yeni il gecəsi sözümlü yerə salsan, ömrüm boyu səninlə barışmaram.

Rüstəm: Ana... yox... axı...

Həmidə: Deyirəm, zəng elə, qurtardı. (Yumşaq) Bax, bala, məndən sənə əmanət, adam arasında çox söz olar, amma hər sözü uzatmazlar, hər söhbəti şişirtməzlər. Özünüz öz aranızda həll eləyin, qurtarıb getsin. Elə-belə vaxt dalaşırırsınız-barışırsınız, heç kəsin işinə deyil, kimin nə borcuna, heç kəsin də xəbəri olmur. Amma indi təzə il axşamı siz bir yerdə olmayanda bu küsüvüzü hamı biləcək. Atası da, anası da, qohum-əqrəbası, qonşu, tanış-biliş, hamı. Dost var, düşmən var... Niyə qızı öz adamları yanında başaşağı, gözükölgəli eləyirsən?

Rüstəm: Ay ana, axı sən birini bilirsən, birini bilmirsən.

Həmidə: Bilmirəm, bilmək də istəmirəm.

Rüstəm: Mən bu axşam onunla görüşmək istəmirəm.

Həmidə: Görüşürsünüz, görüşürsünüz, öz işinizdir. Amma zəng eləməyinə, zəng elə.

Rüstəm: Axı...

Həmidə: Əgər istəmirsən ki, bu axşam ürəyimi qırasan... Bax, əgər mən səndən küssəm, çətin barışam. Mən lap ciddi deyirəm. Səndən elə inciyərəm ki...

Rüstəm (dəstəyi qaldırır): Bax, ancaq sənin xətrinə...

Həmidə xala məmnun halda gülümsünür, balaca Vaqif yatan divana yanaşır, oturur, Vaqifə baxır.

Həmidə (öz-özünə danışmış kimi, mışıl-mışıl yatan Vaqifə müraciət edir): Heç dinmə, Vaqif bala, deyəsən, Rüstəm dayını nişanlısı ilə barışdıracaq.

Rüstəm: Ana, bilirsən...

Həmidə (gülümsünür): Can bala, sən də, Tofiq də nə yaman Qəzənfərə oxşayırsınız.

Rüstəm: Nədir ki?

Həmidə: Heç. Elə-belə deyirəm. Bax, o da tutulanda, pərtləşəndə beləcə yanağı pərtərdi.

Rüstəm (pərt): Hə...

Həmidə: Get, a bala, get. Məndən də çoxlu-çoxlu salam de...

Rüstəm: Aha (Qalstukunu bağlamağa başlayır) Yox, bu olmadı da... Mən bilsəydim, ana, doğrudan, deyirəm, bu saat zəng eləyim, deyim, gələ bilməyəcəm. Mən bilmədim ki, sən təksən... Bu saat, dayan. (Qalstukunu bağlayıb qurtarır, güzgüyə baxır) Bu saat zəng eləyim.

Həmidə: Yox, yox, məbadə elə iş tutasan. Get, yoxsa yaxşı düşməz.

Rüstəm: Mən bilmədim ki, sən təksən.

Həmidə: Bir də, Rüstəm, bilirsən ki, mən axşamdan yatanam. Bir azdan yerimə girib yuxulayacam. Siz gələndə qapını bərk döyün ki, oyanım.

Rüstəm: Hə, sən Yeni ildə çox oturan deyilsən. (Otağa keçir).

Həmidə (öz-özünə): Eh, ay oğul, sən yadına gəlməz. Vaxt vardı, bu evdə Yeni il məclisi səhərə qədər dağılmazdı. Bütün gecəni süzüb ortalıqdan çıxmaq bilməzdim, səhərisi gün oynamaqdan qollarım sızım-sızım sızıldadı...

Rüstəm: Di sağ ol. (Anasını öpüb gedir)

Həmidə xala mətbəxə gedir. Əlində aş dolu iri bulud içəri qayıdır. Buludu stolun üstünə qoyur, stulları sahmana salır. Öz-özünə danışır.

Həmidə: Səkinə bacı, sən burda əyləş. Rəhimlə Nəzifə qoy bu başa keçsinlər. Usta, sən də burda otur. Teymur, sən bura keç. Arvadının yanına. Uşaqlar, siz aşağı keçin. Sultan, sən burda otur, axı tamada sən olacaqsan. (Öz-özünə gülür) Mənim də, deyəsən, başım xarab olub. (Pəncərəyə yanaşır, şəhərin işıqlarına baxır, içini çəkir) Vay, başıma xeyir, gör bir nə qədər işıq var. Görəsən, heç indi küçədə adam tapılar? (Qapının zəngi çalınır, Həmidə xala diksinir, təəccüb içində qapıya tərəf gedir)

Həmidə: Bıy, başıma xeyir, bu, kim ola? (Qapını açır)

Eynəkli kişi daxil olur.

Eynəkli kişi: Ələkbərovun evi buradır?

Həmidə: Bəli! Nədir ki?

Eynəkli kişi: Nədir? Sağlığın. Al, bu teleqramı, bura qol çək.

Həmidə (teleqramı alıb baxır): Bıy, ürəyim düşmüşdü. Dedim, görəsən, nə olub. (Sakit və fərəhlə) Fərmandandır! Qəzənfər rəhmətliyin şəyirdi idi, indi, şükür, özü adlı-sanlı ustadır. Harada olur-olsun – hər bayramda mütləq gərək tel vursun, heç yadından çıxmaz. Budey, indi də Həştərxandan vurub.

Eynəkli kişi: Bacı, bütün bunların mənə heç dəxli yoxdur, istəyir, Həştərxandan vursun, istəyir, Əngəxərəndən, gərək bura qol çəkəsən, vəssalam.

Həmidə: Bıy, a kişi, nə ətiaci-ətiaci danışdın? Qol çəkməyə nə var ki, bu saat çəkərim. Daha elə köntöy danışmaq neyçün.

Eynəkli kişi: Sən də mənim kimi axşam-axşam bu qədər ev gəzsəydin, elə danışardın. Hələ gərək üç qapıya da gedəm. Camaat kefdə, damaqda, mən də...

Həmidə: Nə deyirəm ki, bu boyda pilləkən çıxmısan, otur, heç olmasa, bir nəfəsini də. Bir stəkan pürrengi çay süzüm sənə.

Eynəkli kişi (bir az yumşalaraq): Axı qayda-qanun var, mən indi vəzifə başındayam, qulluqdayam.

Həmidə: Əşi, çürükçü olma, bir stəkan çay içsən, dünya dağılmaz.

Eynəkli kişi: O da düzdü.

Həmidə çay gətirir.

Eynəkli kişi: Bu üç teleqramı da çatdırım yiyəsinə, gedim kəlləmi atıb yatım.

Həmidə: Bəs Yeni ili qarşılıamırsan?

Eynəkli kişi: Əh, rəhmətliyin qızı, sənə, mənə nə Yeni il? Bu Yeni il findifürüş cavanlarçündür atılıb düşsünlər.

Həmidə: Elə niyə deyirsən, bax, mən səndən, yəqin, bir-iki bayram böyük olaram, amma görürsən, mən də oturub Yeni ili gözləyirəm. Qarşılıyacam...

Eynəkli kişi: Görürəm, boşqabları düzmüsən, plov da, yəqin, dəməkdir.

Həmidə: Qal, qonağımız ol.

Eynəkli kişi: Sağ ol. (Şəkli göstərir) Ərindir?

Həmidə: Hə, rəhmətə gedib.

Eynəkli kişi: Oğuldan-uşaqdan nəyin var?

Həmidə: İki oğlum, iki qızım.

Eynəkli kişi: Neynək. Amma bilirsən, bala ki var, bala deyil, bələdir, bəla.

Həmidə: Ağızını xeyirliyə aç, ay kişi.

Eynəkli kişi: Yox, sən mənə qulaq as. Deyir, övlad ki var, əvvəl adamın qanını sorur, yəni ki, ana bətnində olanda. Sonra ki dünyaya gəlir, başlayır canını yeməyə, yəni ki süd əmir. Sonra da adamın malını yeyir. Axırda da papağını yan qoyur ki, xudahafiz... Bir də qiyamətdə görüşərik.

Həmidə: Ay kişi, nə baş-ayaq vurursan, sən naxələf övladdan niyə danışırısan? Sən mərifətli, qədərbilən övladdan danış.

Eynəkli kişi: Hardaydı qədərbilən övlad? Uşaq vaxtı hamısı quzu kimidir, elə ki böyüdülər, ya olacaq xuliqan, tutub basacaqlar dama, üzünü görməyəcəksən, ya da oxutdurub adam eləyəcəksən, olacaq alim, incinar, həkim. Onda da üzün görməyəcəksən, çünki səni saya salmayacaq. Deyəcək, ay dədə, ay məmə, sizlə mənim söhbətim tutmur, sizin kulturanız çatmır mənimlə söhbət eləməyə, ev-eşiyimə də yaraşmırsınız, vəssalam, şüttamam.

Həmidə: Ay kişi, sən nə xeyirsöyləməz kişisən. Xeyirsöyləməzin əhvalatın eşitmisən? Deyir, ay xeyirsöyləməz, uzaq səfərə gedirəm, xeyir söylə, papağımı sənə verim, deyir indidən ver, birdən getdin, qayıtmadın.

Eynəkli kişi (Sanki onun sözlərini eşitmir, qurtum-qurtum çayı içərək öz-özünə danışmış kimi): Məndə olan kəllə heç kəsdə yox idi. Məktəbdə birinci şagird idim, müəllimlər başıma and içirdi. Nə olsun, dalısın oxumadım ki, işləyim, ailə saxlayım, oğul-uşağın axırını bir yana çıxardım. Hamısını oxutdum, indi məni bəyənmişlər.

Həmidə: Sənin övladların naxələf çıxıb, təqsir özündədir, yəqin, pis tərbiyə veribsən. Daha hamıya niyə qara yaxırsan?

Eynəkli kişi: Hamısı elədir. Bayaq küçədə fikir verirəm, üç cavan oğlandır. Dərs öyrənməkdən, kitab oxumaqdansa, veyil-veyil gəzirlər küçəni... Nə olacaq onların axırı – avara, cibgir, başkəsən.

Həmidə: Yox, balam, mənim övladlarıma min şükür, razıyam onlardan.

Eynəkli kişi: Hardadırlar, heç gözümə dəymirlər. Bəs bu boşqabları kimin üçün düzmüsən?

Həmidə (tutulur): Elə belə... Düzmüşəm də. Onlar getdilər, yoldaşları çağırdılar.

Eynəkli kişi (məmnun gülümsünür): Bəs mən nə deyirəm? Elə olacaq da. Hamısı çıxıb gedəcək. Nə qədər ki ağılları kəsmir, səndən asılıdırlar – yanındadırlar, elə ki əlləri çörəyə çatdı, atıb gedəcəklər. Budur bax, dörd uşağın var, dördü də, Təzə il axşamı anasını tək qoyub gedir. Heç yadlarına da düşmürsən indi onların.

Həmidə: Düz demirsən, hamısının yadındayam. Burda olmasalar da, ürəkləri burdadır.

Eynəkli kişi: Ürəkləri? Ay-hay. Ürəkləri!

Həmidə: Hamısı zəng eləyib məni təbrik edəcəklər.

Eynəkli kişi: Ay elədilər ha. Bax, bacı, adını da bilmirəm. Mənə hamı poçtalyon Bəşir deyir, indi övladlarının biri də axşam sənə zəng eləsə, mən poçtalyon Bəşir adımla dəyişib qoyaram telefon Bəşir. (Durur) Yaxşı, mən getdim. Çay üçün çox sağ ol, qiyamət çay idi. Sənə bir məsləhət verirəm. Bax, o qutunu görürsən? (Televizoru göstərir) Qur onu, otur qabağında. Qocalanda adama bir bu qalır. Nə olsa, ondan olacaq. Di salamat qal. (Qapını örtüb gedir) Həmidə xala bir az çaşan kimi olur, sonra qapını açıb Bəşirin dalınca qışqırır.

Həmidə: Yox, düz demirsən, ay kişi, düz demirsən.

Eynəkli kişi (səsi uzaqdan gəlir): Televizor, bacı, televizordan bərk yapış, adama o qalır qocalanda.

Həmidə: Yox, yox, düz demirsən, düz demirsən, poçtalyon, yox, telefon Bəşir.

Eynəkli kişi: Telefon məsələsinə hələ baxarıq.

Həmidə xala qapıdan aralanıb otağa gəlir, qeyri-ixtiyari televizora yaxınlaşır, mexaniki olaraq düyməni burur, ekranda diktör qız.

Həmidə (televizorun qabağında durur): Görəsən, bu gecə daha kimlər təkdir? Radionun diktorları. Amma bəlkə, indi radioda da heç kəs yoxdur, ancaq yazılı lentləri buraxırlar. Bəs məlumat bürosunun işçiləri? Orada, lap yəqin, adam var. Yazıqlar, yəqin, darıxırlar. Kimdi bu gecə telefon soruşan? Qoy bir zəng eləyim, hə? (Telefona yanaşır. 09 çəkir, gözləyir).

Qadın səsi: Məlumat bürosu sizi dinləyir.

Həmidə: Salam, qızım.

Qadın səsi: Nə?

Həmidə: Salam, qızım.

Qadın səsi: Hara? Hansı nömrə?

Həmidə: Deyirəm, salam, qızım.

Qadın səsi (təəccüblə): Salam.

Həmidə: Sizin Yeni ilinizi təbrik edirəm.

Qadın səsi (daha artıq təəccüblə): Çox sağ olun.

Həmidə: Təksiniz, eləmi? Darıxırsınız, yəqin, hə?

Qadın səsi: Danışan kimdir?

Həmidə: Heç, bir nəfər.

Qadın səsi: Hə, Raya, sənsən, əvvəl tanımadım. Neyləyirsən, hardasan?

Həmidə: Yox, Raya deyil, başqa adamdır, siz məni tanıyırsınız.

Qadın səsi: Nə istəyirsiniz?

Həmidə: Mən sizin Yeni ilinizi təbrik etmək istəyirəm.

Qadın səsi (quru): Təşəkkür edirəm.

Həmidə: Bilirsiniz, mən sizdən soruşmaq istəyirdim, necəsiniz bu axşam?

Qadın səsi (səbirsizliklə): Axı, kimdir?

Həmidə: Heç... bir nəfər... Siz tanıyırsınız...

Qadın səsi (hirsli): Xətti məşğul eləməyin, hələ Yeni il gəlməyib...

Həmidə xala güldür. Dəstəyi qoyur. Televizora yanaşır. Veriliş qurtarır. Ekranda cürbəcür xətlər, şüalar və kölgələr qatmaqarışığı var. Həmidə xala televizoru söndürür, divar saatına baxır. Divar saatında birə on dəqiqə işləyir. Həmidə televizordan ayrılıb otağın o biri başına keçir. Radionu qurur, sonra söndürür. Maqnitofona yanaşır.

Həmidə: Deyirəm, ay Qəzənfər, görəsən, niyə adama ömrünün axırında bir bu cihazlar qalır? Yox, yox, dilim-ağzım qurusun, qələt danışdım. Mənə tək bir bu cihazlar qalmayıb. Mənim gül kimi balalarım var. Qəzənfər, bizim balalarımız. Hamısı da məni çox istəyir. (Qəzənfərin şəklinə yanaşır, diqqətlə ona baxır. Gərgin musiqi səslənir. Həmidə xala təlaşlı, həyəcanlıdır. Tərəddüd içindədir. Nə isə eləmək istəyir, amma qərara gələ bilmir. Bufetə yanaşır, açarı götürür. Amma bir an donub qalır. Musiqi şiddətlənir. Nəhayət, Həmidə xala qəti qərara gəlir. Açarı bufetin gözüne salır, burur, açır, bayaqkı kaseti çıxarır. Maqnitofona yaxınlaşır, onu yandırır, kaseti maqnitofona salır, lenti keçirir)

Həmidə: Qınama məni, Qəzənfər, sənin vəfatından sonra bu evdə heç kəs, bir dəfə də olsun, ürək eləyib bu yazıya qulaq asmayıb. Amma mən bu gün özümü saxlaya bilmirəm. Bilmirəm, nə olub mənə? Yaman sənin səsini eşitmək istəyirəm (Ani bir tərəddüddən sonra düyməni basır, lent fırlanır. Bülbülün ifasında "Sənsiz"dən bir parça, sonra qatma-qarışmış səslər, səs-küy eşidilir. Uşaqların və Həmidə xalanın, sonra Qəzənfərin səsi eşidilir)

Qəzənfərin səsi: Aha, yazır. Di danışın. Gülarə, səndən başlayaq. Bir şey de.

Gülarənin səsi: Nə deyim?

Qəzənfərin səsi: Nə bilim, bir şey de də.

Gülarə: Bilmirəm, nə deyim.

Qəzənfər: Deynən: atam bu gün maqnitofon aldı.

Gülarə: Atam bu gün maqnitofon alıb.

Rüstəmin səsi (Gülarəni yamsılayaraq): Anam bu gün kələm alıb.

Ümumi gülüş.

Qəzənfər: Yaxşı, oyun çıxarmayın. Dilərə, indi də sən bir şey de. Bax bura, qızım, mikrofonu.

Dilərə: Nə deyim?

Qəzənfər: Deynən, bu gün hava istidir.

Dilərə: Bu gün hava istidir.

Rüstəm: Bu gün hava soyuqdur.

Həmidə: Bütün bunlar yazılır?

Qəzənfər: Bə nə?

Həmidə: Möcüzədir, vallah...

Qəzənfər: Yaxşı, kim qaldı? Rüstəm, Dilərə, siz də bir şey deyın.

Dilərə: Mən dedim.

Rüstəm: Qoy Dilərə oxusun.

Dilərə: Lap oxuyuram (Oxuyur) Arşın mal alan...

Qəzənfər: Yaxşı, indi sən de. Rüstəm...

Rüstəm: Nə deyim?

Qəzənfər: Nə olub? Elə hamınız soruşursunuz nə deyim, nə deyim. Bir şey deyın də...

Rüstəm: Əkil-bəkil quş idi, ağaca qonmuş idi.

Çıxdım onu tutmağa, o məni tutmuş idi.

Gülüş.

Qəzənfər: Yaxşı, Həmidə, indi sənın növbəndir.

Həmidə: Mən danışa bilmirəm. Nədi belə, hamını məcbur eləyirsən? Özün danış da.

Qəzənfər: Mən?

Həmidə: Hə, sən.

Qəzənfər: Yaxşı, danış deyirsən, danışım da. Mən nə şairəm, nə də filosof. Adi fəhlə babayam. Ancaq indi bir-iki kəlmə söz demək istəyirəm (Öskürür, tutulur). Bax, yenə deyirəm, mən adi bir adamam, elə bilməyin ki, çox dərin danışmaq, filosofluq etmək istəyirəm. Qəzənfərin monoloqu başlayanda səhnədə işıqlar yavaş-yavaş azalır, sönür. İndi qaranlıq səhnədə yalnız Qəzənfərin divardakı şəkli işıqlandırılır, bir də maqnitofunun yanında oturub qulaq asan Həmidə xala.

Qəzənfərin səsi (davam edir): Özümə görə adım-sanım da var. Beş kişinin içində hörmətim də olub. Həyatda təcrübəm çox olub. Dünyanın, necə deyirlər, hər üzünü görmüşəm... Görürsünüz, nə ədəbi cümlələr qururam!?!.. Bir gün gələcək... mən olmayacam.

Həmidənin səsi (maqnitofonda eşidilir): Bədi yenə, sən allah. Sənsiz bizim bir günümüz olmasın.

Uşaqların səsi-küyü: Bədi, bədi.

Həmidə (səhnədə): O vaxt bu sözlər nə qədər təbii idi, Qəzənfər, bizə nə qədər doğru, düz gəlirdi.

Qəzənfərin səsi: Yaxşı, yaxşı, uşaqlar, susun. Qoyun sözümlü qurtarım. Yaxşı, ay arvad, 40 il, 50 il sonra. Axır, bir gün mən olmayacam. Qulaq as. Bax sənə bircə əmanətim bu uşaqlardır. Ömür vəfa eləsə, hamısını özüm böyüdüb başa çatdıracam. Yox, işdi... Onda, bax bunları sənə tapşırıram. Demirəm ki, hamısına ali təhsil ver. Demirəm, hamısını həkim elə, mühəndis elə, alim elə. Yox, kim olurlar-olsunlar: alim, fəhlə, həkim. Amma adam olsunlar, yaxşı adam olsunlar. Sonra, Həmidə, bir gün gələcək, hamısı böyüyəcək, boya-başa çatacaq və yuvasını tərək eləyən quşlar kimi bir-bir uçub gedəcəklər. Bax onda onlara vəfasız demə ha! Onu bil ki, hara getsələr, hansı ailəyə düşsələr, səndən də, məndən də nə isə aparacaqlar. Necə ki biz də bir-birimizlə görüşəndə hərəməz öz atababalarımızdan nə isə bir şey gətirmişdik. Deyəcəksən, Qəzənfər yenə filosofluq eləyir. Amma bax mən belə fikirləşirəm. Adamlar hamısı nəsil-dən-nəslə bir-birinə bir şey verirlər: o şeyi ki biri başlayır, amma qurtara bilmir, o şey itmir, batmır, sonrakı nəslə qalır, onu sonra gələnlər tamamlayırlar. Dünyada heç nə itmir, batmır, heç kəs ölmür. Yaxşı da, pis də keçir, nəsil-nəsil keçir... Biz, mən biləni, yaxşı yaşamışıq, əlimizin zəhmətilə çörək qazanmışıq. Qoy bizim həyatımızda yaxşı nə olubsa, uşaqlarımız özləri ilə təzə həyatlarına, təzə nəsillərə aparsınlar. Həyat da elə budur da. Bax belə...

Lent qurtarır. Kaset bərk fırlanır. Həmidə xala düyməni basır, maqnitofonu söndürür.

Həmidə: Vəssalam. Burda yazı qurtarır. Sən də qurtarırsan, Qəzənfər. Doğrudur, bir də başdan qulaq asa bilərəm. Amma neçə kərə qulaq asıram-asım, bir kəlmə artıq söz deməyəcəksən. Yox, mən qüssələnmirəm. Əksinə, elə bil bütün dərd-qəmim uçub getdi. Elə bil mənə təsəlli verdin. Qəzənfər, həyatımın mənasını açdın mənə. Bax bu qab-qacağı da yığıdırmayacam. Qoy uşaqlar gəlib görsün. Çilçırağı da yandıracam. Səhərə qədər qoy yansın. Qoy uşaqlar gələndə pəncərələrimizi işıqlı görsünlər. Qoy hamı bilsin ki, burda da Yeni ili qarşılayırlar... (İşığı yandırır, səhnə gur işığa qərç olur) Balaca Vaqifin bağirtisi eşidilir.

Həmidə: Sən də oyanmışsan, bala, sən də babana qulaq asırdın? Böyüyəndə bir də qulaq asarsan, bala, aqlın kəsəndə. O sözləri sənincün deyir. Hamımızcün. Bütün adamlarcün. Aqlama, bala, bu saat gəlirəm. (Yanaşib nəvəsini qucağına götürür, ovundurur, yelləyir.

Laylay deyir)

Laylay dedim yatasan,
Qızılgülə batasan.
Qızılgülün içində
Şirin yuxu tapasan.

Əsərin növü: dramatik **Janrı:** dram

Həcmi: iki hissə, **Məkan:** Bakı **Zaman:** müasir dövr (XX əsrin sonları)

Mövzu: ailə-məişət

Obrazlar: Həmidə xala (ana), onun övladları Rüstəm, Dilarə, Tofiq, Gülarə, Gülarənin həyat yoldaşı Süleyman, oğlu Vaqif (5 yaş), Kamilə (Rüstəmin nişanlısı), əlavə olaraq Çingiz, Şamil (Tofiqin dostları), Leyla (Dilarənin rəfiqəsi), Səkinə (qonşu qadın), eynəkli kişi, televiziya diktoru, Tofiqin yoldaşları və s.,

ELÇİN
(1943)

“Elçin istedadlı yazıçılarımızdandır. O, bədii yaradıcılığı – hekayə və povestləri, həm də tədqiqat əsərləri ilə oxucuların diqqətini cəlb etmiş, rəğbətini qazanmışdır”.

Həmid Araslı

TALVAR

Akademik Məmməd Arif Dadaşzadənin xatirəsinə

Əvvəlcə ağac şaqçılısı eşidildi və bu ağac şaqçılısı günortanın cırhacı istisində tamam kimsəsizləşmiş həyətdə çox gözlenilməz səsləndi, sonra aşağı başdakı Gülağanın gözləri birdən-birə bərəldi və uşaq bilmədi ki, qışqırsın, ya nə etsin. Həyətin ortasındakı xartut ağacının yoğun gövdəsi öz-özünə şaqçılı ilə iki yerə bölündü və bir müddət tut yağışıymış kimi, qara tut həyətin asfaltına töküldü. Həyətdə birinci boylanın Ağamuxtarın arvadı Anaxanım oldu. Anaxanım mətbəxdə oturub nahar üçün küftə yumrulayırdı, şaqçılısını eşidib ikinci mərtəbədə ağaca baxdı, sonra çaşbaş qalmış Gülağanı görüb ətli-yağlı əllərini əsgilə tələm-tələsik silə-silə:

– Adə, Gülağa, – qışqırdı, – qaç kişiyə xəbər elə, tut parçalandı!..

Və Gülağa da işin nə yerdə olduğunu başa düşüb babasının otağına tərəf qaçdı ki, kişini çağırırsın, amma Əliabbas kişini çağırmaq lazım deyilmiş, çünki Gülağa hələ onun həyətdə qapısına çatmamış, kişi özü elə ağ köynəkdə, çoxdan bəri gəzmediyi iti addımlarla qapıdan çıxıb xartuta tərəf gəldi.

– Tez eləyin! – dedi. – Tez eləyin! Biri də gərəkdir qalması yerdə! Hamısını yığın bir-bir! Bircəsi də qalsa, günah olar! Hamısını yığın! Yeyilsin gərəkdir hamısı!

– dedi.

– Tez eləyin! Sonra özü əyilib ağacın dibindən bir dənə tut götürdü, qoydu ağzına və doğrudandoğruya kişiyə elə gəldi ki, ömründə bu ləzzətində tut yeməyib.

– Yüz ilin tutudu bu, yüz ilin! Axır ki yüzü haqladı bu xartut.

Əliabbas kişi başını ikinci mərtəbəyə tərəf qaldıraraq böyük gəlini Anaxanıma dedi:

– Aş bişir bu gün.

Əliabbas kişi bu dəfə Gülağaya dedi:

– Gördün! Gördün ki!? Elə soruşurdun, düz deyirsən, yoxsa yox? Gördün ki?! Doğrudan da, yaman oldu bu xartutun parçalanması, daha buna bir söz ola bilməzdi, düz deyirmiş kişi, xartut yüz yaşına çatanda parçalanırmış və burasını da lap doğru deyirmiş ki, bu tutun yüz yaşı var.

– Əcəb oldu! – Bunu, bu tutdan birinci dəfə yeyirmiş kimi, Fətullanın arvadı Məsmə dedi, – yığıb qonşulara da pay göndərmək lazımdır... Əliabbas kişinin nəvəsi Ağasəlim üzünü arvadı Zibəyə tutub:

– Boşqab gətir! Qazan gətir! – dedi, – Tut günüdür bu gün.

Əliabbas kişi dedi:

– Hə, Hə!.. Biri də qalması yerdə gərəkdir. Günahdı... Bütün məhəllədə bu məşhur tut ağacının yüz yaşı tamam olan həmin isti iyul günü Əliabbas kişinin evdəki bütün oğul-uşağı, nəvə-nəticəsi, gəlinləri həyətdə çıxmışdı və hamı bu dem cidd-cəhdlə həyətdə səpələnmiş xartutu yığmaqla məşğul idi. Əlbəttə, günah məsələsini Əliabbas kişi elə-belə, özündən dedi. Heç kim heç vaxt deməmişdi ki, tut ağacının yüz yaşı tamam olanda və gövdəsi ikiye bölünəndə yerə tökülmüş tutların hamısını yığmaq lazımdı, yoxsa ki, günaha batarsan. Belə bir qayda yox idi, necə ki tutun yüz yaşı tamam olanda plov bişirmək də adət deyildi, amma bir halda ki bu tut ağacı bu dünyada yüz il ömür sürmüşdü və onun yüz yaşının tamam olmasını Əliabbas kişi beləcə gözləmişdi, deməli, bayram idi bu gün

və bu yüz yaşlı ağacın bəhrəsini ayaq altında qoymaq günah işdi. Əliabbas kişi tut ağacının altında dayanmışdı və bu vaxt budaqdan onun sinəsinə, düz ürəyinin başına bir tut düşdü, kişinin ağ köynəyində o saat qıpqırmızı bir ləkə əmələ gəldi və bunu gören Ağamuxtarın bütün bədənini birdən-birə ürpəşdi. Əliabbas kişinin böyük oğlu Ağamuxtara birdən-birə elə gəldi ki, atasının ürəyinin başına güllə dəydi və bu qırmızı ləkə də qan yeridir. Sonra Ağamuxtar daha tamamilə ağarmış gur saçlarını əli ilə geri sığallayıb axır vaxtlar neçənci dəfə fikirləşdi ki, kişi yaman qocalıb. Ağamuxtarın uşaq vaxtları onun yadına düşdü, lap o vaxtlar ki, hələ divardan tutatuta gəzirdi, sonra o vaxtlar ki, bu ağaca dırmaşmış tut yeyirdi, ağız-burnu, üst-başı qapqara qaralırdı. Əliabbas kişi özünü saxlaya bilməyib ürəyində dünyanın etibarsızlığı barədə bir-iki söz dedi. Buna yandı-yaxıldı ki, illər adamı nə günə qoyur – o balaca uşaq indi gör qocalıb nə günə qalıb. Sonra şairin sözü Əliabbas kişinin yadına düşdü: "Biz gəldi-gedərik, sən yaşa dünya!" və o, ağappaq bıqlarının altından gülümsəyib başını buladı, dünyanın işlərinə acığı tutmağı da indi ona gülməli göründü. Yenə də ürəyində dedi ki, İsgəndərə qalmayan dünya kimə qalacaq? Burasını da fikirləşdi ki, Ağamuxtarın qocalığını görür, amma özündən heç bir söz demir... Əliabbas kişinin kiçik oğlu Fətulla nəvəsi Gülağaya dedi:

– Qaç get evdən qab gətir. Boşqablar, qazanlar baş barmaq boyda xartutla doldu, məhəllənin uşaqları tutun yüz yaşa çatıb parçalanması xəbərini eşidib Əliabbas kişigilin həyətinə daraşdılar, hərə beşon tut qoydu ağına. Böyük də, kiçik də, hamı belə bir yekdil fikrə gəldi ki, bu tutun ləzzəti başqa şeydi və heç kim ömründə bu ləzzətdə tut yeməyib. Qonşuların hərəsinə bir nimçə tut pay getdi, elə bil Əliabbas kişigilə nişan gəlmişdi, şirni paylayırdılar. Bir sözlə, həmin şənbə günü məhəllənin uşağından tutmuş böyüyünəcən hamı Əliabbas kişinin həyətinə xartutun parçalanmasından xəbər tutdu və Molla Fərzəli də əsasını döyəcləyə-döyəcləyə gəldi durdu Əliabbas kişigilin küçə qapısı ağızında. Əlbəttə, Molla Fərzəli də həmişəki kimi, bir qazan tutunu alıb getdi. Həmin axşam Anaxanım yaxşıca bir plov bişirdi və arvad neçə stəkan dünyü dəmləmişdisə, bütün həyətdə çatdı, Əliabbas kişinin bir böyük həyətdə oğul-uşağına, nəvə-nəticəsinə. Məhəllədə ən çox toy bu həyətdə olmuşdu. Aydın məsələ idi ki, bu həyətdə həmişə beləcə çox adamlı, beləcə gur olmamışdı. Əliabbas kişinin atası usta Həzrətqulu buranı alanda bu həyətdə ikiotaqlı, birmərtəbəli kiçik bina vardı. Bu, həmin uzaq vaxtları ki, onda həyətdəki xartut hələ cavan bir ağac idi. Əliabbas kişi də balaca uşaq. Bu tutun gövdəsi indiki budaqlarından nazik idi. Əliabbas kişi evləndəndən sonra özünə iki otaq da tikdi və indi həmin iki otaqda Əliabbas kişinin nəvəsi Ağasəlim ailəsilə yaşayırdı, sonra uşaqlar böyüdü. Uşaqlar böyüdü, həyətdəki kiçik, dörd otaq oldu altı otaq, sonra səkkiz otaq, sonra birmərtəbə bina ikimərtəbə oldu. Oğullar evləndi, nəvələr evləndi və həmin tut ağacı parçalanan həyətdə hamıya bir parça yer tapıldı. Əliabbas kişi ilə Tubuxanımın iki oğlu, dörd qızı vardı. Doğrudan da, qəribədi dünyanın işləri; Ağamuxtar da, Fətulla da müharibədən sağ-salamat qayıtdılar. Başları çox qəzavü-qədər, çox məşəqqət çəksə də, indi, şükür, salamatdı ikisi də və ikisi də çoxdan babaydı. Kişi başa düşdü ki, bu gecə səhərə kimi gözüne yuxu getməyəcək, çoxdan, lap qədimlərdə olub-keçənlər yadına düşəcək və özü də təəccüb edəcək ki, beş yaşında, altı yaşında olduğu vaxtların əhvalatları necə yadında qalıb, amma iki gün bundan əvvəl sərbəti yadından çıxıb gedir. O, beş-altı yaş olanda dağlar balası idi; meşələr yadına gəlirdi, sıldırım qayalar yadına gəlirdi, başı qarlı uca dağlar yadına gəlirdi, köpüklənəköpüklənə axan dağ çayında kəndin uşaqları ilə bərabər çimməyi, palansız eşşəyə dırmaşmış çapmağı yadına gəlirdi və bir də çəpiş yadına gəlirdi; bu çəpiş onun çəpişi idi, hara getsəydi, dalına düşürdü, əlindən yarpaq yeyirdi. Əliabbas kişinin atası kənddən köçüb Bakıda, Sabunçu neft mədənlərində fəhlə işləyirdi, sonralar buruq ustası oldu. Əliabbas kişinin uşaqlığının çox hissəsi, yeniyetməliyi o yerlərdə keçmişdi, amma o, neftçi olmamışdı, dülgər olmuşdu. İki gün bundan əvvəl Əliabbas kişi baltasını, mişarını, rəndəsinə, çəkicini götürüb həyətlərinin küçə qapısı ağızında balaca bir skamya düzəltməyə başladı. Mismarlar əyri getdi, çəkiclə barmağını vurdu, axırda da balta ilə əlini zədələdi. Ağamuxtar dedi:

– Əşşi, əl çək bu işdən də, nəyinə lazımdı?! Gərək elə skamya düzəldəsən?!

Küçə qapıları üzbəüz bir-birinə baxan Alxas bəy dedi:

– Kişi, get otur, uzan, yat, istirahətini elə də!.. Benzin kalonkasında satıcı işləyən Meyranqulunun oğlu Əliqulu – şeir yazan və məhəllənin tarixində qəzetdə, jurnalda imzası olan ilk adam – heyran-heyran dedi:

– Necə də əməksevər qocadır! Əsl şeir qəhrəmanı, sənət qəhrəmanıdır! Bu rəşadət poetik təfəkkürün yox, həyatın bəhrəsidir! Əliqulunun danışmalarını məhəllədə çox adam əməlli-başlı başa düşmüşdü və bu dəfə də bu sözlərə fikir verən olmadı. Əliabbas kişi sağ əlində tutduğu tiyəsi qanlı baltaya baxdı və Balacaxanımın bir göz qırpımında küçəyə yıxdığı adamların arasından həyətdə girdi; ağızını açıb bircə kəlmə də söz demədi. Məsələ onda deyildi ki, kişini qeyrət boğurdu – bu, öz yerində, məsələ bunda idi ki, belə bir naxələflik adamı yandırmaq-yaxırdı. Usta onsuz da bilirdi ki, bu skamya onun dülgərlik aləmində axırıncı sözüdü (Əliabbas kişi hələlik belə fikirləşirdi və biz görəyək ki, belə fikirləşmək tez imiş...) və indi usta burasını da özü üçün lap yəqin etdi ki, bu balta ki altmış-yetmiş ildən sonra onun əlini kəsir, çəkic də barmağını əzir, daha lap doğrudan-doğruya qurtardı mismar vurmaq, taxta rəndələmək. Xartutun yüz yaş tamam olan həmin günün səhəri Əliabbas kişi yerindən qalxıb adəti üzrə həyətdə kranında səliqə-sahmanla yuyundu, böyük gəlini Anaxanımın səhəri təzədən dəmlədiyi çaydan içib çörəyini yedi və qifilin açarını götürüb vaxtilə həyətdə taxtadan düzəltdiyi, divarlarını suvaqlayıb, ağardıb, üstünə qırmızı kirəmit düzdüyü alətxanasının qapısını açdı. Xartutun yüz yaş tamam olduğu həmin yay gecəsi Əliabbas kişi bu qərara gəldi ki, alətlərin ən yaxşısını seçib, aparıb satsın. Burada, əlbəttə, əsas məsələ pul məsələsi deyildi; əvvəla,

Əliabbas kişigilin dolanacağı yaxşı idi, ikincisi, bütün alətlərin qiyməti bir o qədər də pul eləməirdi. Əsas məsələ burasındaydı ki, bu alətlər yaxşı bir ustaya qismət olmalı idi, bu alətlər iş görməliydi, qalib paslanmamalıydı. Əliabbas kişi alətləribir-bir məhəllənin adamlarına bağışlaya da bilərdi, amma belə bir səxavətin mənası yox idi, çünki belə bir səxavət bu alətlərə rəva deyildi; çünki bu alətlər həmişə bəhrə vermişdi, gözəl-gözəl qapılar, pəncərələr, taxtlar, sandıqlar düzəlmişdi... Kişinin yenə alətxananı açıb çəkcik, mişar götürməyini pəncərədən birinci Məsmə gördü və elə başa düşdü ki, qayınatası küçə qapısı ağızındakı yarımçıq qalmış skamyanı təzədən düzəltmək istəyir, tez Fətullanı səsledi. Fətulla şüşəbənddə oturub çay içə-içə televizorun gündüz verilişlərinə baxırdı: axşamlar bütün həyətin qız-gəlini, arvadları yığışdı Fətullagilin şüşəbəndində televizora baxmağa və kişilərin də küçəyə çıxıb səkidə nərd oynamaqdan və nərd oynayanlara tamaşa etməkdən başqa çarələri qalmırdı. Fətulla həyətdə çıxdı, sonra Ağamuxtar həyətdə çıxdı, Əliabbas kişinin gəlinləri pəncərələrdən boylandılar və hamı bu təzə xəbərdən tamam dilxor oldu. Ağamuxtar dedi:

– A kişi, axı dost var, düşmən var, başlayacaqsan çəkcik satmağa? Ağamuxtar bu sözləri dedi, amma atasını da yaxşı tanıyırdı və bilirdi ki, kişinin beyninə bir şey girdisə, onu ordan dartıb çıxarmaq çətin işdi.

– Yəni başlayacaqsan əməlli-başlı çəkcik-mişar satmağa? – bunu da Fətulla dedi. Bu söz-söhbət Əliabbas kişinin xoşuna gəlmədi və o, oğul-uşağın üstünə çıxmırdı:

– Gedin, gedin öz işinizlə-gücünüzlə məşğul olun, mənim başıma ağıl qoymayın! Amma Əliabbas kişi burasını demədi ki, nə satmaqbazlıqdır?! Bir yaxşı usta çıxsa qarşısına ki, bu alətlərə sərraf gözü ilə baxa bilir, qolunda gücü var, ayağında da taqət, pulsuz-zadsız halal edər ona bu çəkcik də, mişarı da, rəndəni də və başqa nəyi varsa, hamısını. Əliabbas kişigilin məhəlləsindən yeddi-səkkiz tin aşağıda təzə bağça salınmışdı və birinci gün usta hələlik dörd alət seçib bu bağçaya gələndə, skamyalardan birində əyləşib alətləri də yanına düzəndə, təsbəhini çevirə-çevirə fikirləşdi ki, istirahət, doğrudan da, qiyamət şeydi. Adamlara baxdı, uşaqlara baxdı və əvvəlcə narahat oldu ki, uşaqlar indi yığılacaq başına, başlayacaqlar mişara, rəndəyə baxmağa, amma bir az keçdi, yanından ora-bura yüyürən, bir-biri ilə oynayan uşaqların heç biri ona tərəf məhəl qoymadı, heç ayaq saxlayıb bu alətlərə baxmadı da və Əliabbas kişi fikirləşdi ki, doğrudan da, dünya yaman dəyişib. Uşaqların hərəsinin əlində avtomat, tapança, rəngbərəng balaca vedrə, bel, yüz cürə oyuncaq var, kimdi bu mişara, çəkcikə fikir verən. Kişi bunu fikirləşdi və ürəyi ağrıdı, bu çəkcik-mişara yazığı gəldi, onların bu kimsəsizliyi, sahibinin gücsüzlüyü, acizliyi onu yandırır-yaxdı. Birinci gün Əliabbas kişinin rəndə-mişarına müştəri gəlmədi. İkinci gün usta yenə gəlib bağçadakı skamyalardan birində əyləşdi və yenə də alətləri yanına düzdü. Yenə adamlara, uşaqlara baxdı və yenə də birdən-birə öz uşaqlığını gördü, o dağların ətrini duydu, o dağların döşündəki gül-çiçəyin rəngi gözlərinin qabağına gəldi, o dağların çəniçiskini üçün darıxdı, fikirləşdi ki, bir də heç vaxt o dağlarda olmayacaq, bir də heç vaxt o dağ çayı boyunca addımlamayacaq, o saf havadan sinədolusu nəfəs almayacaq. Usta fikirləşdi ki, nə tez gəlib keçdi bu illər və belə bir fikri gözləyirmiş kimi, gözlərinin qabağından saysız-hesabsız adamlar gəlib ötdü; çoxunun heç adını da bilmirdi, harda gördüyünü yadına salmırdı, amma sifətlər bir-bir gəlib keçirdi – uzun-uzadı illər boyu gördüyü, rastlaşdığı və bəlkə də, heç birinin indi yer üzündə olmadığı adamların sifəti. İkinci gün də Əliabbas kişinin çəkcik-mişarına müştəri tapılmadı. Üçüncü gün hava bir balaca tutuldu, xəzri əsməyə başladı. Əliabbas kişi bir müddət həyətdə vurnuxub tez-tez göyə baxdı və oğul-uşağda da bir ümid yarandı ki, bəlkə, kişi daşı tökdü ətəyindən (elə bil usta özü də ürəyində yağış yağmasını istəyirdi), amma yavaş-yavaş göy açıldı və Əliabbas kişi də torbasını qoltuğuna vurub bağçaya getdi, skamyalardan birində oturub alətləri yanına düzdü. Bir az keçdi və göyün üzünü yenə tutuldu. Bağçadakıların çoxu – uşaq analar, qoca arvadlar yavaş-yavaş durub getdilər və bu zaman iyirmi beş-iyirmi altı yaşlarında bir oğlan Əliabbas kişiye yaxınlaşıb alətlərə baxdı, salamsız-kalamsız soruşdu:

– Neçiyədi, kişi, bu zübul?

Əliabbas kişi istər-istəməz, ilk növbədə, bu oğlanın əllərinə baxdı və oğlan da həmin baxışların mənasını başa düşdü; onun belə bir inamsızlıqdan xoşu gəlmədi:

– Nədi, kişi, əlimə baxırsan, görəsən, ustayam, ya yox? Ustayam, özü də lap yaxşısından, lap kefin istəyəndən, əlimdə də, bax görürsən, bir dənə döyənək də yoxdu. Əlcəklə işləyirəm mən, elektrikle işləyirəm. Sənin bu zübulun da heç kimə lazım deyil indi, dükanlar doludu elektrik dreli ilə, on üç manat əlli qəpiyə biri...

Əliabbas kişi bu şəstli oğlana:

– Get, bala, get, – dedi. Get, al elektrik dreli. Səni qışnayan var ki, gəl bu zübulu al? Oğlan bir söz demədi, əlini o tərəf-bu tərəfə yellədi və çıxıb getdi. Bu oğlan, bəlkə də, usta idi və bəlkə, doğrudan da, kefin istəyən usta idi, amma onun ürəyi usta ürəyi deyildi. Üçüncü gün həmin oğlan Əliabbas kişinin çəkcik-mişarı ilə maraqlanan yeganə adam oldu. Dördüncü gün Əliabbas kişi həyətdə çıxıb alətxananı açdı, torbasını götürdü və hərəsi öz pəncərəsindən həyətdə baxan Anaxanımla Məsmə bu dəfə mənalı-mənalı bir-birinə baxdılar, yəni ki ağbirçək vaxtımızda görəcək günlərimiz varmış. Əliabbas kişi həyət qapısından çıxıb təzə bağçaya getmək əvəzinə, torbanı qapının ağızındakı yarımçıq skamyanın üstünə qoydu. Qollarını çırılalayıb skamyanı düzəltməyə başladı və ən qəribəsi də bu oldu ki, mismarlar düz getdi, balta da öz işini neçə-neçə illər bundan əvvəlki kimi, səliqəli gördü, çəkcik də, rəndə də, kəlbətin də Əliabbas kişinin qupquru quruyub qaxaca dönmüş əli nə istədisə, onu elədi. Bir saat-saat yarımından sonra skamyaya hazır oldu və Anaxanıma da, Məsməyə də elə gəldi ki, qayınataları yenə iyirmi-otuz il bundan qabaqki usta Əliabbasdı. Səhəri gün Əliabbas kişi evin qapı-pəncərəsinə əl gəzdirməyə başladı, sonra həyətin

şüşəbəndini səliqəyə saldı, sonra qonşulara baş çəkdi, sürəhilər təzələndi, pəncərə çərçivələri sahmanlandı, həyətlərin ikinci mərtəbəyə qalxan taxta pilləkənləri qaydaya düşdü və yavaş-yavaş yay keçib getdi, payız başladı. Əliabbas kişinin isə yenə qolları güclü, hərəkətləri cəld, sərrast idi. Bütün məhəllə və o cümlədən də Əliabbas kişinin oğul-uşağı ustanın birdən-birə beləcə cavanlaşmasına məəttəl qalmışdı. Hamı bu fikirdə idi ki, Əliabbas kişi də həyətlərindəki xartut kimi, yüzü ötəcək. Balacaxanım hərdən gəlib Əliabbas kişigilin küçələrinin ağzındakı skamyada otururdu. Balacaxanım ləzzətli söhbətlər edə-edə, bərkdən şaqqanaq çəkib gülə-gülə o qədər tum çirtlayırdı ki, bütün səki tum qabığı ilə dolurdu. Bir dəfə də tərs-tərs bir ona, bir də səkinin üstündəki tum qabıqlarına baxan Əliabbas kişiye dedi:

– Süpürəcəyəm, ay Əliabbas dayı, süpürəcəyəm hamısını. Neyniyim, bizim qapının ağzında bir skamya düzəltmərsən də mənimçün... Əlbəttə, Balacaxanım söz idi, deyirdi və heç vəchlə gözləməirdi ki, Əliabbas kişi deyəcək:

– Neynək, sizin də qapının ağzında səninçün bir skamya düzəldərəm...

Balacaxanım elə bil ömründə bu cür sidq-ürəkdən sevinməmişdi:

– Doğrudan? Çox sağ ol, ay Əliabbas dayı! Amma eləsinə düzəlt ki, heç bir məhəllədə belə skamya olmasın! Balaca bir talvarı da olsun, Əliabbas dayı, yayda gün düşməsin üstümüzə...

Əliabbas kişi:

– Neynək, – dedi, – talvar da düzəldərəm. Taxta lazımdı bir az... Əliabbas kişi səhəri gündən işə başladı, qəssab Ağanəcəfğilin küçə qapısı ağzında skamya düzəltdi, balaca bir talvar üçün taxta dirəklər hazırladı və onun cəmi birçə günlük işi – talvarı düzəltmək qalmışdı. Bütün məhəllə bu fikirdə idi ki, bu skamya Əliabbas kişinin sonradan-sonrakı ustalığının şah əsəridi. Həmin oktyabr səhəri Bakıya elə bil təzədən yay qayıtmışdı və yüz yaşlı xartutun həyətdə səpələnmiş xəzəli ilə belə bir isti heç uyuşmurdu. Çayniki qazın üstünə qoyub səhər-səhər tabaqçada qənd doğrayan Anaxanım şüşəbənddən həyətdə baxırdı. Arvadın gözü qayınatasının alətxanasına sataşdı, sonra kişinin yatdığı evin qapısına tərəf boylandı və necə oldusa, birdən-birə Anaxanımın ürəyini bir nigarançılıq bürüdü. Əliabbas kişi həmişə bu vaxtlar həyətdə-bacada dolaşardı. Bir müddət keçdi, kişilər oyandı, uşaqlar tələm-tələsik çay-çörəklərini yeməyə başladılar ki, məktəbə gecikməsinlər. Əliabbas kişi həyətdə çıxmırdı. Anaxanım çəkinə-çəkinə qayınatasını işə getməyə hazırlaşan Ağamuxardan xəbər aldı. Ağamuxtar arvadının gözlərinin içinə baxdı, bir söz demədi və həyətdə düşüb atasının yatdığı otağa girdi. Əliabbas kişi gecə yuxuda ikən keçinmişdi. Həmin gün bütün məhəllə gecə yarısına kimi Əliabbas kişigilin həyətinə gəlib-getdi, yüz yaşlı xartutun altında düzölmüş stullarda, kətillərdə oturub bir stəkan çay içdi, Ağamuxtarla Fətullaya başsağlığı verdi. Çoxadamlı o həyətdə elə bil kişinin getməyilə yetimləşmişdi. O isti payız günü yüz yaşlı tut ağacı da tək-tənha idi. Səhər isə məhəllə görünməmiş bir hadisənin şahidi oldu: Balacaxanımın küçə qapısı ağzındakı skamyanın üstündə çox yaraşlıq bir talvar var idi. Bütün məhəllə: qəssab Ağanəcəf də, ağılamaqdan gözləri qızarmış Balacaxanım da, Əliabbas kişinin oğul-uşağı da bu işə heyrət etdilər. Məhəllənin lap balaca uşaqları arasında belə bir inam vardı və ümumiyyətlə, məhəllədə belə bir şeyə gəzirdi ki, Əliabbas kişinin çəkcik-mişarı, rəndə-kəlbətini gecə öz-özünə gəlib ustanın yarımçiq qalmış işini qurtarıbdır.

“Talvar” əsəri həsr olunub: Akademik Məmməd Arif Dadaşzadənin xatirəsinə

Janrı: hekayə

Mövzusu: sadə peşə adamının həyatı

Hadisələrin baş verdiyi yer: Bakı

Zaman: Ötən əsrin sonları

Obrazları: Dülgər Əliabbas və onun ailə üzvləri; oğlanlar: Ağamuxtar, Fətulla; gəlinlər: Anaxanım və Məsmə; Gülağa (nəticəsi), qonşuları Meyranqulu, Əliqulu, Balacaxanım, başqa bir gənc usta, digər qonşular, uşaqlar və s.

Əsas obraz: Əliabbas kişi

Əliabbasın sənəti: dülgər

Əsərdə işlənən bədii təsvir və ifadə vasitələri:

❖ təşbeh, epitet, metafor, mübaliğə

Yaddaş: Sadə peşə adamı obrazının olduğu əsərlər:

“Bağban Rövşən” – M. İbrahimov, “Məktub yetişmədi” – A. Şaiq, “Azad” – M. İbrahimov, “Şəhərdən gələn ovçu” – İ. Əfəndiyev, Rübailər – Məhsəti, “Mirzə Səfər” – Ə. Haqverdiyev

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ ƏDƏBİYYAT 1991-Cİ İLDƏN BU GÜNƏ QƏDƏR.

Keçmiş Sovetlər birliyində ciddi dönüş yarandı: 1980-ci illərin ortalarından başlayan proses əvvəl sürətləndirmə → sonra yenidənqurma adlandırıldı.

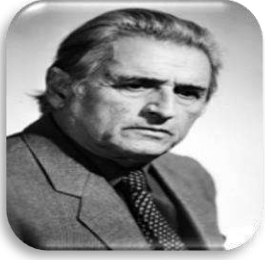
Bu dövrdə:

- Aşkarlıq və demokratiya dərinləşir;
- Quruluşun eybəcərliyi tənqid olunur;
- Xalq hərəkatı başlanır;
- 20 Yanvar, Qarabağ hadisələri baş verir;
- Daxili çəkişmələrə son qoyulur;
- Sosializm realizmi silinir;

Tarixi mövzularda yazılan bu əsərlərdə: **“Şeyx Xiyabani” (İ.Əfəndiyev)**; **“Torpağa sancılan qılınc” (N.Xəzri)**; **“Çaldıran döyüşü” (F.Kərimzadə)** – xalqın taleyi məsələsinə toxunulur

1991-ci ildən bu günə qədərki ədəbiyyat		
Poeziya	Nəsr	Dramaturgiya
B.Vahabzadə N.Xəzri Qabil X.R.Ulutürk M.Araz F.Qoca N.Həsənzadə (əvvəlki nəsil) F.Sadiq S.Rüstəmxanlı R.Rövşən M.İsmayıl D.Gədəbəyli R.Behrudi	Ə.Məmmədخانلی İ.Hüseynov İ.Şıxlı S.Əhmədov Anar Elçin Y.Səmədoğlu S.Səxavət E.Hüseynbəyli M.Cəfər, M.Nur O.Fikrətoğlu E.Zal, S.Sarvan, E.Hüseynbəyli K.Nəzirli	İ.Əfəndiyev B.Vahabzadə N.Həsənzadə Ə.Əmirli Elçin A.Babayev F.Mustafa

Bu dövrdə yazılan ən mühüm əsərlər	
Əsərlər	Müəllif
“Şəhidlər” (poema) “Salatın” (poema) “Davam edir 37” “Nekroloq” “Meydan” “Qırmızı şeytan” “Pompeyin Qafqaza yürüşü” “Hökmdar və qızı” “Ağıllılar və dəlilər” “Rəqabət” “Varlı qadın” “Ah, Paris, Paris” “Əlin cibində olsun” “Qatil” “Tıxac”	B.Vahabzadə N.Xəzri X.R.Ulutürk S.Səxavət Ə.Əmirli İ.Məlikzadə N.Həsənzadə İ.Əfəndiyev İ.Əfəndiyev B.Vahabzadə Ə.Əmirli Elçin A.Babayev Elçin F.Mustafa

QILMAN İLKİN (1914-2009)

“Ədəbiyyatımızın yorulmaz mücahidi olan Qılman İlkin həyatı bütün gözəlliyi ilə, dolğunluğu ilə əks etdirməyi bacaran yazıçıdır”.

Əli Vəliyev

İNTİQAM

Bütün gecə kəndi lərzəyə salmış top səsləri səhərə yaxın kəsildi. Xəzangül elə bil birdən-birə gurultu, çaxnaşmış bir aləmdən dİbsiz, qaranlıq bir yarıqana yuvarlandı. Lakin bu səssizlik ona top və mərmilərin qulaqbatırıcı gurultusundan daha müdhiş göründü. Qulaqları səs aldı. Axşamdan çaxnaşma içerisində vurnuxan camaatın çığırbağirtisi da daha eşidilmirdi. “Bu nədir? Hamı qaçıbmi, – fikirləşdi, – tək-tənhamı qalmışam bu cəhənnəmdə? Yəni camaatın içerisində bir nəfər də tapılmadı ki, məni yada salsın? Yox, bu ola bilməz. Kim bilməsə də, Xeyransa ilə əri gözəl bilirlər ki, mən tərpenə bilmirəm. Yoxsa ermənilər başlarının üstünü birdən-birə elə alıblar ki, hərəsi ağzını bir səmtə tutub, qaçıb? Əlləri heç yerə çatmayıb?” Xəzangül bunları fikirləşəndə qonşularını o qədər də qınamırdı. Bilirdi ki, hərəsinin bir çədən uşağı var. Bu mərəkədə hamı öz başının hayında olub. Boylanıb şüşələri qırıq-qırıq olmuş pəncərədən eşiyə baxmaq istədi. Lakin hələ də qan sızan ayağının yarası elə sızılırdı ki, yerindən tərpenə bilmədi. Başında da bərk ağrı başlamışdı. Çünki bütün gecəni bir dəqiqə çimir vurmamışdı. Top mərmiləri evlərinin lap böyründə partlayırdı. Dəqiqəbədəqiqə gözləmişdi ki, onlardan biri də indicə damlarına düşəcək və onu körpəsi ilə birlikdə göyə sovuracaqdır. Zavallı körpə də sübhədək kırıməmişdi.

Üç gün qabaq həyətlərinin ortasında partlamış top mərmisindən yaranmış ayağının sızılısı isə ara vermirdi. Baldırının sallana qalmış ətinə yerinə yapışdırıb üstündən bərk-bərk sarısa da, ağrısı kəsmirdi. Qanı hələ də sızıldı. Bu zaman burnuna hardansa yanğın iyi gəldi. Canını dişinə tutaraq, yenə pəncərəyə tərəf boylandı. Dağların başı tüstüdən görünmürdü. Aşağılarda qoşa çinar tərəfdəki bütün evlər alov içində idi. Uçuq daş-divardan qalxan toztorpaq buludları yanğının tüstülərinə qarışaraq, burula-burula onlara tərəf yayılırdı. Birdən eşik tərəfdən hənirtə eşidildi. Səslər getdikcə gücləndi. Xəzangül yaxınlıqda erməni danışıqlarını aydın ayırd edə bildi. Bundan dəhşətə gəldi: “Aman Allah, ermənilər kəndə giriblər”. Bədəninə titrəmə bürüdü. Yarpaq kimi əsən əlləri ilə körpəsini beşiyindən qaldırıb sinəsinə basdı. Buz kimi soyuq yanaqları ilə süzülən göz yaşları anasını əmməyə başlamış körpənin də sifətini islatdı. Xəzangülün ürəyi sanki sinəsindən qopub boğazında çirpiniyordu. Birdən qarpiya vurulan təpik onu daha da sarsıtdı. Qapının çəftəsi yerindən qopub düşdü. İki nəfər yekəpər saqqallı erməni içəri soxuldu. Bir anlığa astanada durub otağa göz gəzdirdilər. Sonra əllərindəki avtomatı düz Xəzangülə tərəf tuşladılar. Uzandığı yerdə sanki daşa dönmüş Xəzangülün gözləri bərələ qalmışdı. Qorxudan kirpik də çala bilmirdi. Yoldaşından xeyli cavan görünən o biri erməninin belindən dəstəyi ceyran ayağından olan bıçaq da asılmışdı. O yoldaşını dümsüklədi:

– Sarkis dayı, bunu, deyəsən, bizə qənimət qoyub gediblər axı. Bunu deyərək, Xəzangülün yatağına yaxınlaşdı. Bir həmlə ilə əlini uzadıb yorğanı onun üstündən çəkdi. Xəzangülün sarıqlı ayağını görüb istehza ilə gülümsədi:

– Belə de. Demək, buna görə qaçmamısan, – o, Xəzangülü süzəndə Xəzangül gücbəla ilə əyilib, yorğanı sinəsinədək yuxarı çəkdi. Erməninin saqqallı sifətində iyrenc bir istehza duyuldu. Sonra avtomatlarını çiyinlərindən çıxarıb, otağın künc-bucağını axtarmağa başladılar. Hər yeri eşib tökdülər. Yoldaşının “Sarkis” çağırdığı yaşlı erməni dedi:

– Levon, sən bunların dilini yaxşı bilirsən. Soruş ki, qızıl və bəzək şeylərini harada gizlədib. Cavan erməni yenə Xəzangülə yaxınlaşıb amiranə bir təzədə soruşdu:

– Axçı, de görüm, qızıllarınızı harada gizlətmisən?

Gözləri hələ də bərələ qalmış Xəzangüldən səs çıxmadı. Dinə bilmirdi. Sözlər elə bil boğazında ilişib qalmışdı.

– Hə, dİnsənə, cavab ver.

Xəzangül, nəhayət, səsi boğazında tıxana-tıxana dedi:

– Bizim qızılıımız yoxdur.

– Yalan deyirsən, qızılların yerini de. Görürəm, sırğalarını da çıxarıb gizlətmisən.

– Bizim qızılıımız yoxdur, – Xəzangül yenə təkrar etdi, – inanmırsan, axtar, bax.

Yoldaşı soruşdu:

– Hə, nə deyir?

– Deyir ki, qızılıımız yoxdur. Özümüz axtarıb taparıq.

Müsəlman ola, qızılı olmaya. Gəl bəri, özümüz taparıq.

Levon Xəzangüldən uzaqlaşanda onu hədələdi:

– Heç eybi yoxdur. Bunun əvəzində gör sənin başına nə oyun açacağam.

Onlar yenə də otağı eşələməyə başladılar. Bütün boğça- bağlamalar açılıb evin içərisinə səpələndi. Əllərinə qiymətli bir şey keçməyəndə burunlarının altında ev sahibinin ünvanına söyüş yağdırdılar. Quldurların hündürdən danışmalarından körpə ağlamağa başladı. Anası onu hər vasitə ilə sakitləşdirməyə çalışırdı. Ermənilər otaqda bir şey tapmadıqda aynabəndə çıxdılar. Bir azdan sonra orada sındırılan qab-qacaq səsndən körpə daha da vahimələnib səsinə ucaldı. Oradan cavan erməninin səsi eşidildi:

– Axçı, ay it qızı, onun səsinə kəsə bilmirsən?! Bacarmırsansa, bu saat gəlib, bir güllə ilə susduraram.

Bu sözlərdən bütün otaq Xəzangülün başına hərləndi. Ona elə gəldi ki, quldur indicə içəri keçərək, balasını qanına qəltan edəcəkdir. Əlləri əsə-əsə körpəsinin ağzını yumdu. Balası isə nəfəsi darıxdığından ayaqlarını çırparaq, ağlamağında davam edirdi... Bayırdakı yanğının isti nəfəsi içəri dolub onların nəfəsini tıxayırdı. Görünürdü ki, yanğın onlara lap yaxınlaşıb. Xəzangül başa düşdü ki, yanan onlarla qapıbir qonşu olan Səfər kişinin ikimərtəbəli mülküdür. “Görünür ki, – fikirləşdi, – bizi də evqarışıq yandıрмаq niyyətindədirlər”. Ancaq bununla belə, özünə təskinlik verirdi ki, ermənilər tez evdən çıxıb getsələr, birtəhər sürünüb körpəsi ilə birlikdə eşiyə çıxıb qalmaq olar.

Quldurlar aynabəndi axtarandan sonra təkrar otağa qayıtdılar. Otağı yenə ələk-vələk elədilər. Bir yer qalmadı ki, burunlarını soxmamış olsunlar. Birdən gözləri üstünə köhnə palaz parçası salınmış oturağa sataşdı. Bu, əslində, köhnə bir sandıqdı. Əri Cahangir Gədəbəyə vuruşmağa getməmişdən qabaq ondan oturaq kimi istifadə edirdi. Belə baxanda heç kəs deməzdi ki, köhnə palaz parçasının altında kətil deyil, sandıqdır. Xəzangül bütün pal-paltarını onun içində saxlayırdı. Orada elə paltar vardı ki, heç qatı açılmamışdı. Bir dəfə də olsun, əyninə geyinməmişdi. Yaşlı erməni oturaqdan şübhələnib yaxınlaşdı. Köhnə palaz parçasını çəkib yerə saldı. Onun altındakı sandığı görüb sevincək qapağını qaldırdı. Sandığın içindəkiləri görəndə gözləri bərələ qaldı:

– Levon, buraya gəl! Xəzinə tapmışam.

Sandıqdakı pal-paltarı birlikdə çıxarıb otağın içərisinə səpələdilər. Cavan erməni üzünü Xəzangülə tərəf çevirib dedi:

– Ay it qızı, belə pal-paltarı olanın qızılı olmaz?! Sən dərinə soyacağam, qızillərin yerini deməsən. Yaşlı erməni dinmədən tələsik yerə səpələnmiş pal-paltarı, Xəzangülün qatı açılmamış donlarını, baş yaylıqlarını kisəyə doldurdu. Bayırda maşın səsi eşidilən kimi kisəni dalına atıb çıxdı. Cavan erməni isə hələ də axtarırdı. Avtomatının qundağı ilə divarları, döşəmənin taxtalarını döyəcəydirdi... Sonra yaxınlaşıb, Xəzangülün başı üstündə ağac kimi bitdi. Xəzangül yorğanı bir az da yuxarı çəkib sinəsini örtüdü. Cavan erməni əlini atıb yorğanı güclə onun sinəsindən aşağı çəkdi. Sonra yanındakı körpəni qaldırıb onun ayaqları altına atdı. Xəzangüldən acı bir fəryad qopdu. Bayırdakı erməni cəld içəri girdi:

– Levon, neyləyirsən? – soruşdu.

– Heç. Sən işində ol. Mən onun dilini açacağam.

Yaşlı erməni yerdə qalan süfrə və dəsmalları, Xəzangülün heç geymədiyi iki cüt ayaqqabını və başqa xırımları da kisəyə doldurub çıxdı. Xəzangülün ayaqları altına atılmış körpənin rəngi çığırmaqdan gömgöy olmuşdü. Ana əyilib onu qaldırmağa cəhd etsə də, bacarmadı. Levon əmr etdi ki, tərənəməsin. Birdən nə fikirləşdisə, daha uca səslə bağırdı:

– Qızillərin yerini deyəcəksən, ya yox?

– Dedim ki, bizim qızılıımız yoxdur.

– Yalan deyirsən!

– Allah haqqı, düz sözümdür.

– İndi deyərsən.

O, kəmərinə bağladığı bıçağını çıxarıb yorğanın üstünə atdı:

– Al, öldür körpəni öz əlinlə. Ya qızillərin yerini deyəcəksən, ya onu öz əlinlə öldürməlisən. Boğazını üzməlisən. Xəzangül qulaqlarına inanmadı. Ayaqları altında ağlamaqdan artıq səsi xırıldağan körpəsinə görməsəydi, ona elə gələrdi ki, yuxu görür. “Yox, yox. İnsan övladı bu sözləri dilinə gətirə bilməz. Bu, ancaq heyvan bağırtısıdır”. O, cəhənnəmdə idi. Ona əmr eyləyənsə Əzrayıl idi. Aman Allah, kaş onun özünü öldürəydi, körpəsinin qətlini gözləri ilə görməyəydi. Kin, qəzəblə dolu quldur gözləri ilə mərhəmət diləyən, kövrək yalvarışlarla cilvələnən ana gözləri bir-birinə zillənmişdi. Biri qana hərisdi, o biri isə məsum bir körpənin keşiyində durmuşdu. Bunun sonu necə olacaqdı? Araya çökən sükut erməninin səbrini tükəndirdi. Avtomatın qundağı ilə körpəni vurub bağırdı:

– Deyəcəksən, ya yox?

Xəzangül var gücü ilə qışqırdı, erməninin üzünə tüpürdü:

– Alçaq! – dedi.

Erməni tövrünü pozmadan üzünü sildi:

– Gördün ki, mən sənə hərəkətim necə qəbul elədim. İndi görək sən də mənim hərəkətim qarşısında belə sakit dura biləcəksən? Götür bıçağı. Xəzangül onun niyyətini əvvəlcədən başa düşmüşdü. Körpəsinə öz əliylə ona öldürmək istəyirdi. Buna görə ona yalvarmadı, qururunu pozmadı. Bıçağı əlinə alıb öz hökmünü verdi:

– Körpəni mənə ver. Mən əylə bilmirəm.

Erməni onun belə qətiyyətinə məəttəl qaldı. Qaşlarını çatıb diqqətlə ona baxdı.

– Niyə durmusan? Uşağı mənə ver. İndi görərsən ki, mən səndən də sakit duracağam. Onu necə dünyaya gətirmişəm, eləcə də öldürəcəyəm. Levon uşağı götürmək üçün Xəzangülün ayaqlarına tərəf dartılarkən, Xəzangülün qarşısında qəribə bir mənzərə açıldı; erməninin kürəyi Xəzangülün gözlərində ani olaraq elə böyüyüb açıldı ki, sanki geniş bir meydandır. Ürəyində Allahu köməyə səslədi və bir anı belə itirmədən bıçağı, elə bil hardansa qüvvət almış əli ilə düşmənin kürəyinə eləsəncdi ki, erməni heyvan kimi bağırır üzüstə düşdü. Sonra bıçağı kürəyindən çıxarmağa çox cəhd etdisə, bacarmadı. Kürəyindən qan fəvvarə vururdu. Axırda üzüstə düşüb hərəkətsiz qaldı. Bıçaq düz ürəyinə sancılmışdı. Xəzangül donub qalmışdı. İnanı bilmirdi ki, bu işi o tutub. Belə bir gücü o, haradan ala bildi! Bir azdan yaşlı erməni yüyürə-yüyürə içəri girdi:

– Levon, nə olub? – soruşdu.

Levonun kürəyinə sancılmış bıçaqla üzüstə düşdüyünü görüb, bir anlığa özünü itirdi. Yoldaşına kömək eləyib kürəyinə sancılmış bıçağı çıxarmaq əvəzinə, bayıra yüyürdü. Xəzangül isə daş heykəl kimi donub qalmışdı, heç nə duymur, heç nə eşitmirdi. Aqlamaqda davam edən körpəsinin səsinə də sanki biganə qalmışdı. Ancaq onu hiss etdi ki, əlində avtomat içəri girən qoca erməni onu nişan alıb atəş açdı. Bundan sonra araya sükut çökdü. Yaşlı erməni Levonun yanına yüyürdü. Xəncəri onun kürəyindən çıxardı. Bütün üst-başı qana bulaşdı. Sonra Levonu nə qədər çağırırsa, ondan cavab çıxmadı. Ayağa qalxıb papağını çıxardı və xaç vurdu. Bir an keçmədi ki, ikinci bir güllə də açıldı. Lakin bu güllənin səsinə Xəzangül daha eşitmədi.

Mövzusu: Qarabağ müharibəsi, erməni vəhşiliyi.

İdeyası: Erməni vəhşiliyinin ifşası, azərbaycanlı qadının – ananın mərdliyi

Əsərin janrı: hekayə

Hadisələrin baş verdiyi yer, məkan: Qarabağın işğal olunmuş kəndlərindən biri.

Surətləri: Xəzangül, Sərkis, Levon

Bədii təsvir və ifadə vasitələri: təşbeh, bədii sual, inversiya, mübaliğə, anafora

Təşbeh: Yarpaq kimi əsən əlləri ilə körpəsinə beşikdən qaldırıb sinəsinə basdı.

Bədii sual: Biri qana hərisdi, o biri isə məsum bir körpənin keşiyində durmuşdu. Bunun sonu necə olacaqdı?

Inversiya: Al, öldür körpəni öz əlinlə.

Mübaliğə:erməninin kürəyi Xəzangülün gözlərində ani olaraq elə böyüyüb açıldı ki, sanki geniş bir meydandır.

Yaddaş: Qarabağ müharibəsinə həsr olunan əsərlər:

Ə.Səmədi “Qanlı bənövşə”; **H.Abbaszadə “Barıt iyi”**

BƏXTİYAR VAHABZADƏ (1925-2009)

“Bəxtiyar Vahabzadə bizə öyrətdi ki, hər bir millətin ana dili o millətin namusu və vicdanıdır. O, nəsillərin bir-birinə ötürdüyü ən qiymətli misrasıdır”.

Əhməd Bican Ercilasun

İSTİQLAL (ixtisarla)

Dünya çalxalandı, sular duruldu,
Tərsinə dolandı əsrin məhveri.
Zaman hökm elədi, vaxt hakim oldu,
Ayağa qaldırdı qul millətləri.

Qullar silahlandı qəzəbdən, kindən
Ayıra bildilər dumandan sisi.
Qovdu ağasını məmləkətindən
Kölə Afrikanın kölə zəncisi.

Göyə dirək oldu amanım, ahım,
Halalca haqqımız bizdən yan qaçar.
Zəncinin bəxtini açan Allahım
Bəs mənim bəxtimi nə zaman açar?

Yaman uzun çəkdi hökmü bu qəsdin,
Ayrılib ikiyə döndü bir Vətən.
“Gülüstən” adlanan bu ifritənin
Kağızı, qələmi nədənmiş, gören?

O kağız, o yazı yumdu gözləri
Yanan ürəklərdə od külə döndü.
Bizim aramızda o gündən bəri
“Gülüstən” tikanlı məftilə döndü.

Bir vahid millətə iki hakimin
Dili doğmalaşdı... Bu lap ağ oldu.
Doğma anamızın şəkərdən şirin
Bizə öyrətdiyi dil yasaq oldu.

Özündən, sözündən qaçaq dilimiz
İslanıb üşüdü qarda, çisəkdə.
Yüksək məqamlarda yasaq dilimiz
Qovulub yaşadı kənddə-kəsəkdə.

İnsan olmaq üçün uşaq dil açar,
Yasaqlar önündə biz dilsiz olduq.
Dil varsa, xalq da var, şan-şöhrət də var,
Dil yoxsa, millət yox, heç varlıq da yox.

... Quzeydə ayağa qalxdı məmləkət,
Bir təpə bir dağla üz-üzə gəldi.¹
Millətin qəlbində boy atan nifrət
Köksün həmləsiylə o dağ dəldi.

Yaman acıq gəldi bu nifrət ona,
Tankların altında əzdi milləti.
Sığdıra bilmədi dağ qüruruna
Təpə önündəki məğlubiyəti.

Millət millət olur arzu, niyyəti,
İnamı, inadı, öz imanıyla.
Dərk edib bu haqqı, bu həqiqəti,
Suvarıq torpağı şəhid qanıyla.

II

Eşidib qəlbimin üsyan səsini,
Yazdım "Şəhidlər" in faciəsini:
"Dilək bir çiçək də bitirə bilməz,
Bu gündən sabaha körpü olmasa.
Azadlıq ağacı bar verə bilməz,
Şəhidlər qanıyla suvarılmasa ...

O şənbə gecəsi gecikdi səhər,
Zaman itirmişdi o gün sağ-solu.
Ömürdən keçərək, keçdi şəhidlər
Bir qanlı gecədə minillik yolu.

O şənbə gecəsi ölüb-dirildik,
Şərəf papaq oldu, başlara qondu.
O qətl gecəsi xalqın min illik
Şücaət tarixi təkrar olundu.

Qatil gülləsinə qurban gedirkən
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.

O şənbə gecəsi, o qətl günü
Mümkünə döndərdik çox namümkünü.
Xalqın qəlbindəki qorxu mülkünü
O gecə dağıdıb sökdü şəhidlər".

...Quzeydə yerini göstərdik yada,
Zorun təməlini haqq deşə bildi.
Gördük, bizdən başqa, bu gen dünyada
Bütün ayrılanlar birləşə bildi.

Biriykən ikiyik, bu halımızla
Biri-birimizə həsrət qalmışdıq.
Biz hələ bu gün də xəyalımızla
Həsrətin üstündən körpü salmışdıq.

Daş körpü – vəhdətim, daş Xudafərin!
Gərəksiz daşların qalağı oldu.
Üstündən bir kimsə keçə bilmədi,
Bölünən bir xalqın göz dağı oldu.

İki əsrdir ki, o daş körpünün
Bu tayında mənəm, o tayında sən.
Sökülüb-dağılır daşlar günbəgün
Sərhəd dirəkləri xəbərsiz oldu.

Bizim qəlbimizdən keçən körpüdən.
Qəsbkar qəsdini əbədi sanmış,
İki başda duran tağlara bir bax.
Çoxu dağılsa da, dimdik dayanmış
Birinci tağ ilə axırıncı tağ.

O tağın biri mən, o biri sənən,
Onlar əsrlərlə dözüb sellərə.
Selin zərbəsinə tağlar dözübse,
Nə gəlib arzusu bir könüllərə?!

Bu gün qismətimiz qəm-kədərdisə,
Dünənki birliyim heç unudulmaz.
Çayın altındakı torpaq birdsə,
O tayı bu taydan ayırmaq olmaz.

...Köksünə dağ üstəndə dağ çəkilən xalq
Bir gün dağ çəkəcək dağın köksünə.
Məftil çəpərləri qıra bilən xalq
Bir il gec, bir il tez – qıracaq yenə.

Torpağı yoğurur vaxt özü qanla
Vaxt gəldi, bircə söz min dünya açar.
Artıq anlamışdıq, ahla, amanla
Nə məftil əriyər, nə sərhəd uçar.

Zülm öz-özünə kəsilir qənim,
Baxın öz yönünü dəyişən çarxa.
Suyun gəlməsinə şübhəm yox mənəm
Bir vaxt şırıl-şırıl su gələn arxa.

Salaq yadımıza bu gün cahanın
Rəngləri dəyişən beş qitəsinə.
Biz də görəcəyik Azərbaycanın
Güneyli-Quzeyli xəritəsinə

Mövzusu: milli azadlıq mübarizəsi

Əsərin janrı: poema

Həcmi: iki hissəli

Forması: bəndlər şəklində

Misra sayı: hər bənddə dörd misra var. İkinci hissənin birinci bəndi altı misradır, qafiyəsi aacdd.

Qafiyə quruluşu: abab, cdcd, egeq və s. kimi.

Əsərdə işlənmişdir:

metonimiya, metafor, bədii sual, epitet, inversiya, bədii təzad, anafora, mübaliğə

Metonimiya:

Dünya çalxalandı, sular duruldu,

Tərsinə dolandı əsrin məhrəvi.

Metafor:

O kağız, o yazı yumdu gözləri,

Yanan ürəklərdə od külə döndü.

Bədii sual:

Zəncinin bəxtini açan Allahım

Bəs mənim bəxtimi nə zaman açar?

Epitet:

Doğma anamızın şəkərdən şirin

Bizə öyrətdiyi dil yasaq oldu.

İnversiya:

Yaman acıq gəldi bu nifrət ona

Tankların altında əzdi milləti

Bədii təzad və anafora:

Dil varsa, xalq da var, şan-şöhrət də var,

Dil yoxsa, millət yox, heç varlıq da yox.

Mübaliğə və metafor:

Torpağı yoğurur vaxt özü qanla

Vaxt gəldi, bircə söz min dünya açar.

Yaddaş: Şairin VI sinifdə “**Qocalar**”, VII sinifdə “**Vətəndaş**” şeirini öyrənmişsiniz.

Milli azadlıq mübarizəsinə həsr olunmuş əsərlər:

“**Odlu qılınc**” (M.Hüseyn) , “**Babəkin andı**” (M.Rzaquluzadə) və s.

XƏLİL RZA ULUTÜRK (1932-1994)

“Yüzcilliyimizin böyük vətəndaşlarından biri olan xalq şairi X.R.Ulutürk tək cə böyük şair, görkəmli alim, əvəzsiz tərcüməçi deyildi. O həm də azadlığı “qram-qram” istəməyən, milli mənliliyimiz yolunda qələmini qılınca çevirən Babəkimiz idi”.
Şahmar Əkbərzadə

QAYTAR MƏNİM QÜDRƏTİMİ, AZƏRBAYCAN!

(ixtisarla)

Başım, beynim tüstülənir, varlığım da kədər, təlaş.
Gözlərimdə ildırımdır damla-damla axan qan-yaş.
Mən yenidən doğulmasam, daşam, inan, qurquru daş.
Təqətim ol, qeyrətim ol, qoy dirçəlim yavaş-yavaş.
Sənsən həsrət gözlərimin həm qarası, həm də ağı.
Qaytar mənim qüdrətimi, Odər yurdu, Od torpağı!
Mən bilirəm: dərnlərini yumruğunda sıxacaqsan.
Sən bu dıbsız cəhənnəmdən çıxacaqsan... Üzü ağsan.
Nurlu dağsan... zülmət dağı devirəcək, yıxacaqsan.
Boğazından yapışanı boğmalısən, boğacaqsan.
Təbrizləri, Ülviləri sən yenidən doğacaqsan.
Öz bətnindən doğacaqsan İstiqlali, Azadlığı.
Qüdrətim ol, ey ümidim, ey qəhrəman Od torpağı!

Nə Bağ Ata əfsanədir, nə Nizami, nə də Babək.
Gözlərinə Nəiminin, Nəsiminin şəklini çək.
Həqiqəti dəfn eləmək istəyənlər gəbərəcək.
Bağrı yanmış Qarabağım bir də qalxıb göyərəcək.
Göyərəcək çiçək-çiçək, lələ-lələ, ləçək-ləçək.
Gözlərimin çeşməsilə suvarıram o növrağı,
Növrağımsən, bayrağımsən, Odər yurdu, Od torpağı!

Ballı qaya... Ərimgəldi... Xaçındərbənd... Cıdır düzü...
Xəzinəmdir yerin altı, saf aynamdır göyün üzü.
O çöllərdə Təbrizimin əl həniri, ayaq izi...
Qoy bürüsün Qarabağı gül sərgisi, gül dənizi.
Alaq düşmənlə caynağından Sırxavəndi, Canyatağı.
Yatağım yox, otağım yox, varlığım sən, Od torpağı.

Qudurğanlar dinc durmasa, Daşqın, Tufan olasıyam.
Yırtıcılar dünyasını burulğana salasıyam.
Nakam gedən mərdlərimin qisasını alasıyam,
Ölsəm belə, bu aləmə mən yenidən gələsiyəm,
Anaların gözlərindən qanlı yaşı siləsiyəm,
İnan mənə: əbədisən, ey bəşərin haqq bayrağı,
Batan, çıxan Günəşimsən, Odər yurdu, Od torpağı!

Ürəklərdən alov qalxır: – Can Daşaltı!.. Can Xocalı!
Pulemyotlar, toplar coşdu: – Sovrul göyə, yan Xocalı!
Dağın, daşın başdan-başa qan dənizi, qan Xocalı!
O dəhşəti, o vəhşəti min illərlə an, Xocalı!
Şələlələr qana döndü, qan-yaş gördüm hər bulağı.
Boynubükük bənövşəni kimlər qırdı, Od torpağı?

Qaranlıqda oğru kimi yurda gecə girdi onlar,
Ulduzları güllələyib göydən yerə sərdi onlar.
Beşiklərdən tər qönçəni, ilk nübarı dərdi onlar,
Çocuqlara əmzik deyil, od lüləsi verdi onlar.
İsti külə döndərdilər bar üstündə min budağı,
Unutmazsan o alçağı, Odər yurdu, Od torpağı!

Yadda saxla, qoca tarix, mən Türk oğlu Ulutürkəm.
Əhrimənlər qarşısında sanma çökəm, boyun bükəm.
Bircə kişi qalsam belə, güman etmə, yalqız, təkəm.
Mən – dünənəm, mən – bugünəm, gələcəyəm, yerəm-göyəm.
Həzrət Əli qılıncıyam, oddan gərək bir qın geyəm.
Kəsib keçəm xəyanəti, cinayəti, alçaqlığı.
Eşqim, hüsnüm, cəlalımsan, Odər yurdu, Od torpağı!

Əhrimənlər yuvasını darmadağın edəcəksən,
Qalxıb sabah Aya, Marsa, ulduzlara yetəcəksən.
Altı milyard insanlığam, qarı düşmən, sənə təksən.
Zəhər saçan bir əfisən, tor quran bir hörümçəksən,
Təpiyimin altındaca gəberəcək, öləcəksən.
Təbərrikim, tutiyam bil Qaradağı, Qarabağı.
Yüksəl Günəş mövqeyinə, Odər yurdu, Od torpağı!

Mövzusu: vətən dərdi, istiqlal

İdeyası: azadlıq mübarizəsi

Şeir in həcmi: Doqquz bənd

Misra sayı: bəzi bəndlər altı, bəzi bəndlər yeddi

Qafiyə: aaaabb, cccdd və s.(altı misralı bəndlər); eeeeeqq, əəəəyy və s.(yeddi misralı bəndlər)

Bədi təsvir və ifadə vasitələri: inversiya, epitet, təzad, mübaliğə, metafor, təşbeh, təkrir və s.

Inversiya: Sənsən həsrət gözlərimin həm qarası, həm də ağı
Qaytar mənim qüdrətimi, Odər yurdu, Od torpağı!

Epitet və təzad: Nurlu dağsan... zülmət dağı devirəcək, yıxacaqsan
Boğazından yapışanı boğmalısan, boğacaqsan.

Mübaliğə: Şələlələr qana döndü, qan-yaş gördüm hər bulağı
Boynubükük bənövşəni kimlər qırdı, Od torpağı?

Metafor və təkrir: Ürəklərdən alov qalxır: – Can Daşaltı! Can Xocalı!

Təşbeh: Qaranlıqda oğru kimi yurda gecə girdi onlar

Təkrir və təzad: Mən dünənəm, mən bugünəm, gələcəyəm, yerəm, göyəm

Yaddaş: 6-cı sinifdə şairin “**Gerbimiz – qəlbimiz**” və “**O sahildə, bu sahildə**” adlı əsərlərini öyrənmişsiniz.

X SINIF

AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI

Azərbaycan xalqının zəngin şifahi ədəbiyyatı qədim dövrlərdə yaranmış, əsrdən əsrə, nəsildən nəsle keçərək cıalanmışdır. Şifahi xalq ədəbiyyatına folklor da deyilir. Bu söz ingilis dilində **folk** – xalq, **lore** isə bilik, hikmət (xalq müdrikliyi) deməkdir.

Şifahi xalq ədəbiyyatının özünəməxsus bir neçə xüsusiyyəti var:

- ✓ Şifahi şəkildə yaranır və yayılır;
- ✓ Nə zaman yarandığı məlum olmur;
- ✓ Çoxvariantlı olur;
- ✓ Müəllifi məlum olmur və s.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının həyatı əksətdirmə üsulu baxımından üç növü var:

- ✓ **Lirik;**
- ✓ **Epik;**
- ✓ **Dramatik.**

Ədəbi növlərin özünəməxsus janrları ərsəyə gəlmiş, zaman ötdükcə də zənginləşmişdir. Ədəbiyyatımızda lirik və epik növə məxsus janrlar daha geniş yayılmışdır.

Lirik növ

Həyat hadisələrini təsvir və tərənnüm yolu ilə əks etdirən lirik növün janrları aşağıdakılardır: **nəğmələr, bayatılar** və **mahnılar**.

Nəğmələr özləri də aşağıdakı qruplara bölünür:

- ✓ əmək nəğmələri: holavar, sayaçı sözlər;
- ✓ mövsüm nəğmələri;
- ✓ mərasim nəğmələri: toy və yas nəğmələri;
- ✓ məişət nəğmələri: layla və oxşamalar;
- ✓ qəhrəmanlıq nəğmələri.

Əmək nəğmələrindən biri olan **holavarlar** əkinçiliklə bağlı olur. Bu nəğmələri əkinçi öz əməyini yüngülləşdirmək məqsədi ilə ifa edir. Çüt, öküz, kəl sözlərindən tez-tez istifadə olunan bu nəğmələr formaca bayatı kimidir. Onların da qafiyə quruluşu aaba şəklində olur:

Öküz, öküz, xan öküz,
Dırnaqları qan öküz,
Sən kotana güc eylə,
Mən də deyim can öküz.

Sayaçı sözlər qoyunçuluqla bağlı olan nəğmələrdir. Bu nəğmələrdə süd, qatıq, yağ, yun və s. sözlərdən istifadə olunur. Çoban qoyuna müraciət edib, onun xeyir, bərəkət gətirməsindən danışır. Bayatı formasında olub qafiyə quruluşu aaba şəklindədir:

Nənəm, a nazlı qoyun,
Qırqovul gözlü qoyun,
Pendiri kəsmə-kəsmə,
Qatığı üzlü qoyun.

Mövsüm nəğmələri ilin müxtəlif fəsiləri ilə bağlı olur. Günəşi çağırmaq məqsədi ilə **“Gün çıx”**, yağışın kəsməsi üçün isə **“Qodu-qodu”** nəğməsi ifa olunur. İl quraqlıq keçəndə yağışçağırma mərasimi qurulur.

Mərasim nəğmələrinə toy və yasla bağlı nəğmələr daxildir. **Toy nəğmələri** elçilik, nişan və toy zamanı oxunur. Burada ailə, məhəbbət, sədaqət kimi məsələlərdən söhbət açılır, yeni qurulan ailəyə xoş arzular ifadə olunur:

Zülf töküüb üzə dilbər,
Çıxıbdı düzə dilbər,
Duvaq salın üzünə
Gəlməsin gözə dilbər.

Yas nəğmələri insan ölümü, faciələrlə bağlı nəğmələrdir. Burada yaxınlarının ölümündən doğan dərin kədər ifadə olunur:

Ağlaram ağlar kimi,
Dərdim var dağlar kimi,
Xəzəl ollam, tökülləm,
Viranə bağlar kimi.

Məişət nəğmələrindən olan **laylalar** uşaq yatarkən oxunur, burada körpəyə məhəbbət ifadə olunur. Onunla bağlı ümid və arzular əks olunur. Laylaların əsas hissəsi bayatı kimi qafiyələnir (aaba), bəzən nəqarət hissə də olur:

Laylay dedim, yatasan,
Qızılıgülə batasan.
Qızılıgülün içində

Şirin yuxu tapasan.
Balam, layla, a layla,
Körpəm, layla, a layla.

Oxşamalar ananın öz körpəsini əzizləməsi, oynatması zamanı oxuduğu nəğmələrdir. İkilik:

Balama qurban inəklər,
Balam haçan iməklər.
və dördlük şəklində olur:
Tüstüsüz damlar,
Sarı badamlar,
Tənbəl adamlar,
Bu balama qurban.

Qəhrəmanlıq nəğmələri xalqın igid oğullarını düşmənlərlə mübarizəyə səsləyir. “**Koroğlu**” və “**Kitabi-Dədə Qorqud**” dastanlarında sərkərdə və xalq qəhrəmanları bu nəğmələrlə öz silahdaşlarını tərifləyir, onları döyüş zamanı igidlik göstərməyə ruhlandırır:

Dəlilərim, bu gün dava günüdür,
Müxənnət ordusu talanmaq gərəkdir...

Bayatılar 4 mısradan, hər mısrası 7 hecadan ibarət, qafiyə quruluşu aaba şəklində olan bir bəndlik nümunələrdir. Adətən bayatılar əzizim, mən aşiq, eləmi sözləri ilə başlayır. I və II misralar giriş rolu oynayır, əsas fikirlər isə III və IV misralarda verilir:

Əzizim, vətən yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı.
Gəzməyə qürbət ölkə,
Ölməyə vətən yaxşı.

Mövzusunə görə bayatılar aşağıdakı qruplara bölünür:

- ✓ vətən sevgisi, vətən həsrətindən bəhs edən bayatılar;
- ✓ məhəbbət, ayrılıq, həsrət haqqında bayatılar;
- ✓ mərdlik, mübarizlik, qorxmazlıq haqqında bayatılar.

Mahnılar lirik növün digər janrlarından nisbətən sonra yaranmışdır. Mahnılar nəğmələrdən özünəməxsus musiqi havası olması ilə fərqlənir. “**Qaragilə**”, “**Apardı sellər Saranı**”, “**İrevanda xal qalmadı**” və başqa mahnılarımızda xalqımızın sevinci, kədəri, məhəbbəti, təbiətə sevgisi əsas yer tutur:

Evimizin qabağından bu gələn arxdı,
Qaragilə, yar gələn vaxtdı.
Yarım gəlib çıxmıyır, ovqatım talxdı,
Qaragilə, ovqatım talxdı.
Dərbənd aralı,
Könlüm yaralı.
Bir qız sevmişəm, Qaragilə
Ellər maralı.

Epik növ

Əsasında təsvir və təhkiyənin dayandığı **epik** növün şifahi xalq ədəbiyyatında aşağıdakı janrları var: əfsanə, rəvayət, lətifə, atalar sözləri və məsəllər, tapmaca, yanıltmac, nağıl və s.

Epik növün ən qədim janrlarından biri **əfsanələrdir**. Əfsanələrdə möcüzəli, qeyri-adi, fantastik hadisələr əks olunur. Cansız varlıqların – dağların, güllərin dil açıb danışması əfsanəni epik növün digər janrlarından fərqləndirir. Əfsanələr müxtəlif mövzularda olur:

- ✓ zoonimik əfsanələr: heyvan və quş adları ilə bağlı olan;
- ✓ toponimik əfsanələr: yer adları ilə bağlı olan;
- ✓ etnonimik əfsanələr: tayfa, xalq, nəsil adları ilə bağlı olan;
- ✓ kosmoqonik əfsanələr: səma cisimləri ilə bağlı olan.

“**Səməndər quşu**” zoonimik əfsanədir. Bu əfsanədə oda sitayiş, quşa tapınma motivləri yer alıb. Əfsanədə deyilir ki, balalarının qanad açıb uçduğunu gören Səməndər quşu sevincindən polad dimdiyini çaxmaq daşından olan çaynağına vurur. Bu vaxt onun qovdan olan tükü od alır və o yanib külə çevrilir.

Rəvayətlər vaxtı ilə baş vermiş, hansısa tarixi şəxsiyyətlə əlaqəli real hadisələr zəminində yaranır. Mövzuca 2 yerə ayrılır:

- ✓ tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı olan rəvayətlər;
- ✓ yer adları ilə bağlı olan rəvayətlər;

“**Nuh peyğəmbər**”, “**Astiaq**” və “**Tomris**” tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı rəvayətlərdir. Rəvayətlərdə həm tarixi, həm də əfsanəvi şəxsiyyətlərdən bəhs olunur.

Lətifələrdə cəmiyyətdəki nöqsanlar tənqid olunur. Bu janrdə yumorla bərabər, satira və sarkazmdan da istifadə edilir. **Molla Nəsrəddin** və **Bəhlul Danəndə** ilə bağlı lətifələr daha geniş şəkildə yayılmışdır.

Atalar sözü və məsəllər xalqın min illər boyu qazandığı həyat təcrübəsinin məntiqi nəticəsi kimi ortaya çıxır. Onlara “müdrək sözlər” və “qanadlı sözlər” deyilməsi də xalq hikmətinə verilən dəyərdən irəli gəlir. Atalar sözündə fikir bitkin olur, əlavə izaha ehtiyac qalmır. Məsələn, “**İş insanın cövhəridir**”, “**Bu günün işini sabaha qoyma**”, “**Yüz ölç, bir biç**” və s. Məsəllərdə isə mütləq bağlı olduğu əhvalat haqqında əlavə məlumat vermək lazımdır. “**Dava yorğan davasıdır**” məsəldir. Çünki tam surətdə başa düşülmür. Bu məsəl **Molla Nəsrəddin lətifəsi** ilə bağlı olub bir münafiqin əsl səbəbini bildirmək üçün söylənilir.

Tapmacalarda əşya və hadisə üstörtülü şəkildə təsvir olunur. Bu janrdə məcazi təsvir, əşyanın ən ümdə xüsusiyyətlərinin təqdimi əsas yer tutur. Onu hərfi mənada başa düşmək mümkün deyil. Tapmacanın cavabını tapmaq üçün obrazlı təfəkkür və məntiqi düşüncə tələb olunur. Tapmacalar həm nəzmlə, həm də nəsrlə olur.

Yanıltmaclar nəzm və nəsrə olub eyni, oxşar səslərin, sözlərin, söz birləşmələrinin sırası və əvəzlənməsi prinsipinə əsaslanır. Yanıltmaclar yumoristik məzmunla malik olub uşaqların nitqinin, tələffüzünün inkişafına kömək edir: **Aşpaz Abbas aş asmış, asmışsa da, az asmış**.

Nağıllar epik folklorun ən qədim janrlarından biridir. Nağıllarda bütün hadisələr əsas qəhrəmanla bağlı olur. Buradakı qəhrəman çox vaxt ideallaşdırılır. Müsbət qəhrəman bütün maneələri dəf edir, arzusuna çatır.

Nağıllar mövzu və məzmunca 3 yerə ayrılır:

- ✓ heyvanlar haqqında nağıllar;
- ✓ sehrli nağıllar;
- ✓ məişət nağılları.

Heyvanlar haqqında olan nağıllarda haqsızlıq və ədalətsizliklə mübarizə mühüm yer tutur. Bu nağıllarda heyvanlar xeyri və şəri təmsil etməklə 2 qrupa bölünür.

Sehri nağıllarda qəhrəman adı şər qüvvələrlə deyil, cin, div, ifritə kimi sehri qüvvələrlə mübarizə aparır. Ona bu mübarizədə Simurq quşu, uçan xalça və s. xeyrixah sehri qüvvələr yardım edir.

Məişət nağılları real hadisələrlə bağlı olur. Qəhrəmanlar sadə, təvazökar, xeyrixah və fərasətli olurlar. Onlar ağıl və bacarıqları ilə şər qüvvələrə qalib gəlir, dara düşən insanlara kömək edirlər.

Aşıq yaradıcılığı

Aşıq yaradıcılığı tarixin çox qədim zamanlarından baş alıb gəlir. Müəllifinin və bəzi hallarda yarandığı vaxtın belli olması onu başqa şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən fərqləndirir. Ozan, varsaq, dedə adları ilə adlanan aşıqlar ən çox **qoşma**, **gəraylı** və **bayatı** janrlarına müraciət ediblər.

Aşıqlar **yaradıcı** və **ifaçı** olmaqla iki qrupa bölünürlər. Yaradıcı (ustad) aşıqlar şeir qoşub, dastan yaradır və onu ifa edirlər. İfaçı, yaxud yaşadıcı aşıqlar isə ustad aşıqların əsərlərini ifa etməklə məşğul olurlar.

Yaradıcı aşıqlara **Abbas Tufarqanlı**, **Xəstə Qasım**, **Aşıq Ələsgər**, **Aşıq Şəmşir**, **Aşıq Hüseyn Cavan** və başqaları daxildir.

İfaçı aşıqlara isə **Aşıq Əmrah**, **Aşıq Kamandar**, **Aşıq Hüseyn Saraclı** və başqaları daxildir.

Dastan aşıq yaradıcılığının məhsulu olub **epik-lirik** əsər sayılır. Nəzm və nəsrədən ibarət olan dastanlarda nəsr hissədə müəyyən əhvalat danışılır, nəzm hissə isə sazın müşayiəti ilə oxunur. Dastanlar mövzu-məzmun baxımından 2 yerə ayrılır:

- ✓ qəhrəmanlıq dastanları: “**Kitabi-Dədə Qorqud**”, “**Koroğlu**”;
- ✓ məhəbbət dastanları: “**Şah İsmayıl**”, “**Aşıq Qərib**”.

Qəhrəmanlıq dastanlarında vətənin müdafiəsi, yadellilərə qarşı xalqın azadlıq mübarizəsi öz əksini tapmışdır.

Məhəbbət dastanlarında isə azad sevgi, sevənlərin öz sevgiləri uğrunda apardıqları mübarizə, onların vüsala yetməsi və s. yer alır. Məhəbbət dastanları ustadnamə ilə başlayıb duvaqqapma ilə bitir. Sonu faciə ilə bitən dastanlarda duvaqqapma olmur.

Dramatik növ

Dramatik növün janrlarına daxildir:

- ✓ xalq oyunları;
- ✓ xalq tamaşaları (meydan tamaşaları da deyilir);
- ✓ şəbihlər (dini tamaşalar).

Bunların hər birinə aid nümunələr dövrümüzə gəlib çatmışdır. “**Xan oyunu**” **xalq oyunudur**. “**Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş**” **xalq tamaşasıdır**. Burada tənbellik tənqid olunur, əməyə rəğbət ön plana çəkilir. **Şəbihlər** dini tamaşalardır, məhərrəmlik mərasimi ilə bağlıdır.

Xalq oyunları uşaqların hərəkət və fəaliyyətə olan ehtiyaclarından yaranıb. O, özündə musiqini, rəqsi, şeyri, aktyorluğu birləşdirir.

Uşaq oyunları oturaq və hərəkətli olmaqla 2 yerə ayrılır:

- ✓ oturaq oyunlar: “**Lal-dinməz**”, “**Əl üstə kimin əli**”, “**Uçdu, uçdu**”;
- ✓ hərəkətli oyunlar: “**Dəsmalı ver**”, **Xəndəyədüşmə**”, “**Dəyirman**”.

Hərəkətli (mütəhərrik) oyunlarda əşyalardan istifadə olunur.

QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

(ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər)

Qədim dövrlərdə türk xalqlarının ədəbiyyatı ortaq səciyyə daşmış, Azərbaycan ədəbiyyatı da ümumtürk ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi formalaşmışdır. Türk xalqlarının ədəbiyyatı dil, üslub və obrazlar aləmi baxımından ümumilik ifadə etmişdir.

Qədim türk bədii düşüncə nümunələrini bizə ilk dəfə tanıdan Çin qaynaqları olub. Bu bədii nümunələr Çin dilinə tərcümə olunmuş, **eradan əvvəl II əsrə** aid olan şeir parçalarıdır. Min il sonra həmin şeir parçalarındakı ifadə olunan hiss və düşüncələr Orxon-Yenisey abidələrində (**bizim eranın VII əsri**) təkrarlanır, türkün öz dilində, öz yazısında oxunur.

Qədim türk ortaq ədəbiyyatının əsasında duran epos yaradıcılığına **“Dünyanın yaranması”**, **“Türklərin törəyişi”**, **“Oğuz xaqan”**, **“Alp Ər Tonqa”**, **“Ərgənəkən”**, **“Köç”**, **“Yaradılış”** dastanları daxildir. Bir-birindən məzmunca fərqli və rəngarəng olan bu eposlarda ulularımız düşüncələrini, həyata baxışlarını bədii şəkildə ifadə etmişlər.

“Yaradılış” dastanında əvvəllər kainatın mənşəsinin necə olması, dünyanın **Tanrı Qara xanın** iradəsinə tabe olması, xeyirxahlıqla bədxahlığın mövcudluğu, xeyirxahlığın bədxahlığı üstələməsi, Qara xanın göyün yeddinci qatında oturub kainatı idarə etməsi, torpağın, cəmiyyətin taleyini müəyyən etməsi göstərilir.

Atəşpərəstlik dininə sitayiş edən Azərbaycan türklərinin dini kitabı **“Avesta”** eramızdan əvvəl yaranmışdır. Ümumtürk ortaq abidəsi hesab olunan **“Avestan”**ın müəllifi **Zərdüşt peyğəmbərdir**. Əsərin əsas hissəsi sayılan **“Qatlar”**da ilk insanların yaranması, insanla təbiət arasındakı mübarizə, müharibələrdəki qələbə və məğlubiyyət hisləri bədii şəkildə əks etdirilir. Əsərdə xeyir Allahı Ahura Məzda (Hörmüz) ilə şər Allahı Əhrimən (Anqram anyu) arasında gedən mübarizədən danışılır. Hörmüz işığın, sağlamlığın, odun, Əhrimən isə yalanın, zülmətin, ölümün, xəstəliklərin təmsilçisi kimi verilib. Bu mübarizədə xeyir şərə qalib gəlir. Əsərdə əkinçiliyə və maldarlığa çağırış güclüdür. Zərdüştüklə bağlı bir sıra adətlərə - oddan tullanmaya, səməni göyerdilməsinə, odun müqəddəs hesab edilməsinə indi də rast gəlinir.

Bədii söz sənətimizini ilk mükəmməl ədəbi-bədii hadisəsi olan **“Kitabi-Dədə Qorqud”** islamıyətədən çox-çox öncəki **“Oğuznamələr”** silsiləsinə daxil olsa da, ana dilimizin möhtəşəm abidəsidir. Onun yazıya alınması bir daha sübut edir ki, qədim dövrdə yazılı ədəbiyyatımız təkcə fars və ərəb dillərində deyil, doğma ana dilimizdə də inkişaf edirdi.

VII əsrdə Ərəbistanda güclü islam dövləti yarandı. Bu dövlət başqa ölkələri islam bayrağı altında istila etdi. İslam dinini qəbul edən ölkələrdə mədrəsələr açılır, burada islam dininin əsasları və ərəb dili mənimsədilirdi. **Ərəb dilində** mükəmməl sənət əsərləri yaradan **Musa Şəhəvat**, **İsmayıl ibn Yəsar**, **Əbül-Abbas Əl-Əmə** kimi sənətkarlarımızın yaradıcılığında vətənpərvərlik və doğma yurda bağlılıq hisləri, ədalət-zülm qarşılıqması, təbiət mövzusu, yenilik axtarırları öz əksini tapmışdır.

Ərəb xilafəti zəiflədikdən sonra Yaxın və Orta Şərqi ölkələrində, saraylarda **fars dili** geniş yayılmağa başladı. **XI əsrin ortalarından** Azərbaycanda da farsca yazmaq ənənəsinin əsası qoyuldu. Saray ədəbiyyatında **qəsidənin** mərsiyə, həcv, fəxriyyə, mədhiyyə kimi növlərindən geniş şəkildə istifadə olunurdu. Hökmdarların qüdrətinin tərifinə həsr olunan qəsidələrlə yanaşı, onları xeyirxah, mərhəmətli olmağa, ölkədə quruculuq işləri aparmağa, əmin-amanlıq yaratmağa dəvət edən qəsidələr də yaranırdı. Bu dövrdə saray ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan **Qətran Təbrizi**, **Əbül-ülə Gəncəvi**, **Fələki Şirvani**, **Müciəddin Beyləqani**, **Məhsəti Gəncəvi**, **Əfzələddin Xaqani** kimi şairlər əsərlərini fars dilində yazsalar da, türk-Azərbaycan mənəviyyatını və dünyagörüşünü təbliğ edir, əsərlərində məhəbbətin, təbiətin, ictimai-fəlsəfi düşüncələrin tərənnümünə yer verirdilər. İctimai-siyasi problemlər və humanist ideyaların təbliği də onların yaradıcılığında öz əksini tapırdı.

Qətran Təbrizi XI əsr saray ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndəsidir. Gəncə və Təbriz saraylarında yazıb-yaratmış şairin irsi fars dilində yazdığı **“Divan”**dan və **“Ət-təfasir”** adlı lüğətdən ibarətdir. “Divan”ında mədhiyələrə, məhəbbət, təbiət, saraylardan narazılıq mövzularına toxunmuşdur. Təbrizdə baş verən zəlzələ haqqında iki mənzumə yazmışdır ki, həmin mənzumələr bu qədim şəhər haqqında məlumat verən mənbə kimi qiymətlidir.

XII əsrdə yaşamış **Məhsəti Gəncəvi** ictimai-fəlsəfi məzmununda yazdığı **rübailəri** ilə məşhurdur. Onun lirik qəhrəmanı dərin məhəbbətlə sevən, iztirab çəkən, gözəlliyi dəyərləndirən aşıqdır. Şairə peşə sahiblərinə, əməkçi insanlara qiymət vermiş, insanın sevinci, taleyi, həyatı, kədəri ilə bağlı humanist düşüncələri öz əsərlərində əks etdirmişdir.

Əfzələddin Xaqaninin həm **“Divan”**ındakı ictimai-fəlsəfi məzmunlu şeirlərində, həm **“Töhfətül-İraqeyn”** poemasında, həm də **“Mədain xərəbələri”** qəsidəsində saraylardan narazılıq motivlərinə rast gəlinir. Ədəbiyyat tariximizə ilk poemanın – **“Töhfətül-İraqeyn”** əsərinin müəllifi kimi düşən Xaqani Şirvani bu poemada öz həyatı, uşaqlıq illəri, təhsili, dostları ilə bağlı xatirələrinə də yer ayırmışdır. Şair saraylardan üz çevirib sadə insanlara məhəbbət bəslədiyini belə ifadə etmişdir:

İstəmirəm, adımlı çağırılar Xaqani,
Mən yoxsullar şairi, xəlqaniyəm, xəlqani.

Şair “**Mədain xərabeləri**” qəsidəsində Sasanilər dövlətinin paytaxtı olmuş Mədain şəhərinin xarabalıqlarını təsvir etmiş, dövrünün şahlarını ibrət götürməyə çağırılmışdır.

Doğma yurdu Şamaxıya məhəbbəti güclü olan şair əsərlərində vətəndən uzaq düşməsinə acı-acı şikayətlənərək yazırdı:

Şamaxı! Ey mənim sevimli yurdum!
Mən sənə qoynunda xaniman qurdum.
İndisə acığın tutmuşdur mana,
Sənə qucağından ayrılısam, ana,
Ümidim, pənahım Təbrizdir, Təbriz,
O şəhər də mənə doğmadır, əziz.

Saraylardan uzaq olmağı üstün bilən **Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”**si məzmun və forma kamilliyi, humanist ideyaların ifadəsi baxımından qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatının, intibah dövrünün zirvəsi hesab olunur. Yaxın Şərq ədəbiyyatının inkişafına yeni bir istiqamət verən Nizami özündən sonra böyük bir ədəbi məktəb yaratmışdı.

Yadda saxlayın!

- ✓ Azərbaycan ədəbiyyatının intibahı bu dövrə təsadüf edir;
- ✓ İlk “Xəmsə” yaranıb;
- ✓ İlk poema yaranıb (Xaqani Şirvaninin “Təhfətül-İraqeyn” poeması, 1156-cı il);
- ✓ İlk “Divan” yaranıb (Qətran Təbrizinin “Divan”ı);
- ✓ Yazılı ədəbiyyat nümunələri fars və ərəb dillərində yaranıb;
- ✓ “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı bu dövrdə yaranıb;
- ✓ Saray ədəbiyyatı formalaşmış;
- ✓ İlk ədəbi məktəb yaranıb;

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” EPOSU

“Kitabi-Dədə Qorqud” qədim oğuzların, o cümlədən Azərbaycan türklərinin möhtəşəm söz-sənət abidəsidir.

Eposun yarandığı dövr haqqında fərqli fikirlər vardır. Bəzi alimlərin fikrincə, onun yarandığı dövr İslamiyyətdən çox-çox əvvəl aiddir; bəzi ehtimallara görə eramızdan əvvəlki dövrə aid olub, İslamın qəbul edildiyi dövrdəki hadisələr ona sonradan əlavə edilmişdir; eposun bizim eramızın VI-VII əsrinə aid olduğunu deyən alimlər də var. Əsər şifahi şəkildə ozanlar tərəfindən yaradılmış və çox sonralar yazıya alındığı zaman “Kitabi-Dədə Qorqud” adlandırılmışdır.

Yaradıcısı və ilk söyləyən ozanlar ozanı Dədə Qorqud olmuşdur. Oğuz elinin bilicisi Dədə Qorqud tarixi şəxsiyyət olmuşdur. Onun haqqında rəvayət və əfsanələr də mövcuddur.

Eposun qəhrəmanları da oğuz türkləridir. Eposun mövzusu qədim oğuz türklərinin həyatı, yaşayış tərzini, həyata baxışı inancları və s. öz əksini tapmışdır. Bu dastan yalnız xalqımızın tarixini deyil, bütövlükdə soy-kökümüzün mənəviyyatını, psixologiyasını, məişətini, mübarizəsini öyrənmək baxımından əvəzsiz mənbədir. Epos ayrı-ayrı boylardan - hər birinin süjet xətti olan hissələrdən ibarətdir. Boylar ümumi dastanın ideyası və məzmununa görə bir-biri ilə bağlıdır.

Eposdakı hadisələr Oğuz elində baş verir. Oğuz həm məkandır, öz sərhədləri olan ölkədir, həm oğuz türklərinin yaşadığı cəmiyyətdir. O, İç Oğuz və Dış Oğuz olmaqla iki hissədən ibarətdir. Oğuz elinin başında xanlar xanı Bayandır xan durur. Dastanda onun yalnız adı çəkilir, hadisələrdə, döyüşlərdə bilavasitə iştirak etmir; ancaq nüfuzlu və qüdrətli hökmdardır. Qazan xan sərkərdədir, Bayandır xandan sonra ikinci başçıdır, döyüşlərə başçılıq edir.

Dastanda bir- birindən fərqli xüsusiyyətlərə malik bir çox oğuz bəyləri:

✓ Qazan xan, Dirsə xan, Aruz Qoca, Bəkil, Bamsı Beyrək, Səgrək, Qanturalı, Basat, Dəli Dondaz, Uruz, Qaraca Çoban hər biri öz üstünlükləri ilə seçilən obrazlardır, oğuz igidləridir. Bunlarla yanaşı, Burla xatun, Banıçiçək, Selcan xatun kimi ağıllı, tədbirli, sədaqətli oğuz qızları da diqqəti cəlb edən bitkin obrazlardır.

Obrazların fərdi xüsusiyyətləri:

- Dirsə xan – xeyirxah və yumşaq təbiətli,
- Beyrək- dözümlü, iradəli, sədaqətli
- Səgrək – ailə münasibətlərinə böyük rəğbəti ilə seçilir.

Eposda düşmən obrazları:

✓ Şöklü Məlik, Qara Məlik və s. Onlar fürsət düşən kimi Oğuz elinə xaincəsinə basqın edir, el-obanı talayır, igidlərlə üz bəüz döyüşdən çəkinirlər.

Dastanın başlıca ideyası:

✓ Vətənin toxunulmazlığı, Oğuz elinin birliyinin qorunması

Dastanda ana haqqı Tanrı haqqına bərabər tutulur. Ananın, qadının cəmiyyətdə rolu yüksək və şərəflidir.

Dastanın yaranmasından və yazıya alınmasından yüzillər keçməsinə baxmayaraq, bu gün də sevlənməsinə səbəb, bitkin, mükəmməl bədii gözəlliyə malik olmasıdır.

Oğuz türklərinin poetik düşüncəsi ilə zövq oxşayan bu qiymətli abidə on iki boy və bir müqəddimədən ibarətdir, hər boyun öz süjet xətti və mükəmməl kompozisiyası var.

Dastanda zəngin bədii təsvir və ifadə vasitələri işlənmişdir. Mübaliğəyə isə daha geniş yer verilmişdir, bu da təbiidir; qəhrəmanların, qeyri-adi gücünü, cəsurluğunu və yenilməzliyini təsvir etmək üçün bu ən tutarlı bədii ifadə vasitəsidir.

Oğuz igidləri sevdiklərinə bu bənzətmələrlə (təşbeh) müraciət edirlər: qar üstünə qan dammışək qızıl yanaqlım, (burada **qızıl** qırmızı mənasındadır, epitet deyil) güz almasına bənzər al yanaqlım, qurulu yaya bənzər çatma qaşlım.

Dastanın bədii xüsusiyyətləri dərindən araşdırılmış, bütün türk dünyası üçün mühüm olan böyük, sanballı elmi-tədqiqat əsərləri işlənib nəşr edilmişdir.

Çox zəngin ideyaya malik olan bu böyük boy da "Kitabi-Dədə Qorqud"un başqa boyları kimi, oğuz türklərinin yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini, vətənpərvərlik və milli təəssübkeşlik, humanizm hisslərini bütün bəşəriyyətə açıqcasına göstərməkdədir.

SALUR QAZANIN EVİNİN YAĞMALANDIĞI BOY

Bir gün Tulu quşun balası, yazıqların ümidi, Amit soyunun aslanı, Qaracığın qaplanı, Qonur atın yiyəsi, Uruz xanın ağası, Bayandır xanın kürəkəni, Qalın Oğuzun dayağı, igidlərin arxası Ulaş oğlu Salur Qazan yerindən durmuşdu. Doxsan otaqlı uca evlərini qara yer üzərində tikdirmişdi. Doxsan yerdə böyük ipək xalı döşətmişdi. Doqquz qara gözlü, göyçək üz, saçları arxada düylənmiş, köksü qızıl düyməli, əlləri biləyindən xınalı, barmaqları naxışlı, gözəl kafir qızları Qalın Oğuz bəylərinə şərab paylayırdılar.

Ulaş oğlu Salur Qazan içdi-içdi, axırda şərabin təsiri başına vurdu. O, qaba dizləri üstünə çökdü, dedi: "Sözümü dinləyin, səsimə səs verin, bəylər! Yata-yata yanıma ağrıdı. Dura-dura belimiz qurudu. Duraq gedək, a bəylər! Ov ovlayaq, quş quşlayaq, sığın-keyik yıxaq, qayıdıb otağımıza düşək, yeyib-içək, günümüzü xoş keçirək!"

Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz dedi: "Bəli, xan Qazan, məsləhətdir".

Qaragünə oğlu Qarabudaq dedi: "Ağam Qazan, məsləhətdir". Onlar belə dedikdə at ağzılı Aruz Qoca iki dizi üstünə çöküb dedi: "Ağam Qazan, səs dinli Gürcüstan sərhədinə gedirsən, qərargahının üstündə kimi qoyursan?"

Qazan dedi: "Oğlum Uruz üç yüz igidlə evimin keşiyində dursun". Qonur atını çəkirdi, mindi, Dəli Dondaz Təpəlqaşqa ayğırını mindi. Qazan bəyin qardaşı Qaragünə Göy bədəvi atını tutdurub mindi.

Bayandır xanın düşməni məğlub edən Şir Şəmsəddin Ağ atını çəkdirib mindi.

Parasarin Bayburd hasarından sıçrayıb aşan Beyrək Boz ayğırına mindi.

Qonur atlı Qazana "keşiş" deyən Yeynek Duru ayğırına mindi. Saymaq istəsəm, tükənən deyil. Qalın Oğuz bəyləri atlandılar. Böyük quşun Ala dağa ova çıxdı.

Kafirlərin casusu bunu gördü, çuğul gedib Şöklü Məliyə xəbər verdi. Yeddi min qaftanın arxası cırıq, kəsik qara saçlı, səs dinli, din düşməni, alaca atlı kafir mindi çapdı, gecə yarısı Qazan bəyin düşərgəsinə gəldi. Kafirler onun qızıl tağlı evlərini çalıb-çapdılar, qaza bənzər qız-gəlinlərini çığırdılar. Tövlə-tövlə atlarını mindilər. Qatar-qatar qızılı dəvələrini yedəkləyib apardılar. Qiymətli xəzinəsini, bol pulunu talan etdilər. Qırx incə belli qız ilə Boyu uzun Burla xatun əsir getdi. Qazan bəyin qarımış anası qara dəvə boynundan asılı getdi.

Qazan xanın oğlu Uruz bəy üç yüz igidlə əli bağlı, boynu bağlı getdi. İlək qoca oğlu Sarı Salmaş Qazan bəyin evi üstündə döyüşdə şəhid oldu.

Qazanın bu işlərdən xəbəri yox idi.

Kafir dedi: "Bəylər, Qazanın tövlə-tövlə şahane atlarını minmişik, qızıl-gümüşünü talan etmişik, qırx igidlə oğlu Uruzu dustaq etmişik. Qatar-qatar dəvələrini gətirmişik, qırx incə belli qızla Qazan xanın arvadını tutmuşuq. Biz bu heyifləri Qazana vürmüşuq".

Kafirlərdən biri dedi: "Qazan bəydə bir heyfimiz qaldı".

Şöklü Məlik dedi: "Ədə, aznavur, nə heyfimiz qaldı?"

Kafir: "Qazanın Qapılı Dərbənddə on min qoyunu vardır. O qoyunları da götürsək, Qazana çox böyük ziyan vurarıq", - dedi. Şöklü Məlik: "Altı yüz kafir getsin, qoyunu gətirsin", - dedi.

Altı yüz kafir atlandı, qoyun üzərinə yürüş etdi.

Gecə yatarkən Qaraca çoban yuxuda qara qayğılı əhvalat gördü. Hövlnak ayağa durdu. Qabangücü və Dəmirgücü adlı iki qardaşını yanına çağırırdı. Ağılın qapısını bərkitdi. Üç yerdə təpə kimi daş yığıdı, ala qollu sapandını əlinə aldı. Qaraca çobanın üstünü qəflətən altı yüz kafir aldı. Kafir dedi:

Qaranlıq axşam olanda qayğılı çoban!
Qar-yağış yağanda od-ocaqlı çoban!
Südü, pendiri bol, qaymaqlı çoban!
Qazan bəyin qızıl tağlı uca evlərini biz yıxmışıq.
Tövlə-tövlə şahənə atlarını biz minmişik.
Qatar-qatar qızıl dəvəsini biz yedəkləmişik.

Ay çoban, uzaqdasan-yaxındasan, bəri gəl! Baş endirib təzim et! Bizə salam ver, öldürməyə! Səni Şöklü Məlikin yanına aparaq, bəylik alıb verək. Çoban dedi:

Boş-boş danışma, itim kafir!
İtimlə bir yalaqdan yal içən, azğın kafir.
Altındakı alaca atını nə öyersən?
Ala başlı keçimcə görünməz mənə!
Başındakı dəbilqəni nə öyersən, ay kafir?
Başımdayı börkümcə görünməz mənə!
Altmış tutam nizəni nə öyersən, murdar kafir?
Qırmızı dəyənəyimcə görünməz mənə!

Qarıcıq anasını biz gətirmişik.
Qiyətli xəzinəsini, bol pulunu biz talan etmişik.
Qaza bənzər qız-gəlinini biz əsir etmişik.
Qırx igidlə Qazanın oğlunu biz tutmuşuq.
Qırx incə belli qızla Qazanın arvadını biz gətirmişik.

Qılıncını nə öyersən, ay kafir?
Əyri başlı çovkanımca görünməz mənə!
Belində doxsan oxunu nə öyersən, ay kafir?
Ala qollu sapandımca görünməz mənə!
Uzaqdasan-yaxındasan, bəri gəl!
İgidlərin zərbəsini gör, sonra get!

Kafirələr təklifsiz at təpdilər, ox səpdilər. İgidlər igidi Qaraca çoban sapandının ağzına daş qoydu, atdı. Birini atanda ikisini-üçünü yıxdı. İkisini atanda üçünü-dördünü yıxdı. Kafirələrin gözünə qorxu düşdü. Qaraca çoban kafirin üç yüzünü sapand daşı ilə yerə yıxdı. İki qardaşı isə oxlandı, şəhid oldu.

Çobanın daşı tükəndi, qoyun demir, keçi demir, sapandın ağzına qoyur atır, kafiri yıxırdı.

Kafirin gözü qorxdı, dünya-aləm başına qaranlıq oldu. Dedilər: "Arzusu gözündə qalsın, bu çoban birdən bizim hamımızı qırar?!" Daha durmayıb qaçdılar.

Çoban şəhid olan qardaşlarını dəfn etdi. Kafirələrin leşindən bir böyük təpə düzəltdi, çaxmaq çaxıb od yandırdı. Yapıncısından kəsib yandırdı, qurumunu yarasına basdı. Yolun əyrisini tutub oturdu. Ağladı, sızladı. Dedi: "Salur Qazan, bəy Qazan! Ölüsənmi, dirisənmi? Bu işlərdən xəbərin yoxdumu?"

Sən demə, xanım, o gecə Qalın Oğuzun dayağı, Bayandır xanın kürəkəni, Ulaş oğlu Salur Qazan yuxuda qarma-qarışıq əhvalat gördü, hövlnak ayağa durdu. Dedi: "Qardaşım Qaragünə, bilirsənmi yuxumda nə gördüdü? Qara-qayğılı əhvalatlar gördüm. Gördüm ki, yumruğumda bir şahin çırpınıb quşumu əlimdən alır. Hündür evimin üzərinə göydən ildirir çaxdığıni gördüm. Qatı, qara dumanın düşərgəmin üstünü bürüdüyünü gördüm. Quduz qurdların evimi dəldiyini gördüm. Qara dəvənin ənsəmdən qapdığıni gördüm. Gördüm ki, qara saçım qarğı kimi uzanır, uzandıqca gözümü örtür. Əllərimdə on barmağımı qan içində gördüm. Bu yuxunu görəndən bəri ağılımı-huşumu yığa bilmirəm. Xan qardaşım, mənəm bu yuxumu yoz mənəmçin!"

Qaragünə dedi: "Qara bulud dediyin sənənin taleyindir. Qar ilə yağmur dediyin sənənin qoşunundur. Saç qayğıdır, dərdi-sərdi. Qan - qaranlıqdır. Qalanın yoza bilmərəm, Allah yozsun".

Belə dedikdə Qazan dedi: "Mənim ovumu pozma, qoşunumu dağıtma! Mən bu gün Qonur atı çapıb, üç günlük yolu bir gündə gedərəm, yurduma baş çəkərəm. Əgər salamatlıqdırsa, axşam olmadan yenə sənənin yanına gələrəm. Oradakılar sağ-salamat deyilsə, başınıza çarə edin. Mən daha getdim".

Qazan bəy Qonur atını mahmızladı, yola çıxdı. Gəlib-gəlib yurduna çatdı. Gördü ki, yurdunda bir tazı qalıb, quzğun dolaşır. Qazan bəy burada yurdu ilə xəbərleşib, görək, xanım, necə xəbərleşib, nə demişdir:

Qohum-qəbiləli komam-yurdum!

Qulanla sığına-keyikə qonşu yurdum!

Səni düşmənlər haradan talayıb, gözəl yurdum!

Uca evimin tikilisi, yurdu qalmış,

Qoca anamın oturduğu yer də qalmış.

Oğlum Uruzun ox atdığı nişan qalmış

...

Bu halı gördükdə Qazanın qara qıyıq gözləri qan-yaş doldu. Qanı damarlarında dayandı. Qara bağırsarıldı. Qonur atını dizləri ilə vurub, kafirin keçdiyi yola düşdü, getdi. Qazanın qarşısına bir su çıxdı. Qazan dedi: "Su Allahın üzünü görmüşdür. Mən bu su ilə xəbərleşim!" Görək, xanım, necə xəbərleşdi.

Qazan dedi:

Çağlayaraq qayalardan çıxan su!

Ağac gəmiləri atıb-tutan su!

Həsən ilə Hüseynin həsrəti su!

Bağ ilə bostanın zinəti su!

Ayişə ilə Fatimənin baxışı su!

Şahənə atların içdiyi su!

Qızıl dəvələrin gəlib keçdiyi su!

Çevrəsində ağ qoyunların yatdığı su!

Yurdumdan bir xəbər bilirsənsə, de mənə!

Dərdli başım qurban olsun, suyum, sənə!

Su necə xəbər versin?! Sudan keçdi, bu dəfə bir qurda rast gəldi. "Qurd üzü uğurludur, qurdla bir xəbərleşim", - dedi. Görək, xanım, necə xəbərleşdi:

Qaranlıq axşam olanda günü doğulan!

Qarla yağış yağanda ər kimi duran!

Qaracıq atları kişnəşdirən!

Qızıl dəvə gördükdə inləşdirən!

Ağca qoyun görəndə quyruğuyla qamçı çəkən!

Arxasıyla vurub, bərk ağılın ardını sökən!

Burma-axta kök qoçları alıb-tutan!
Qanlı quyruq üzüb şap-şap udan!
Ulaşması köpəkləri təşvişə salan!

Əldə məşəl çobanları gecə vaxtı yüyürdən!
Yurdumdan bir xəbər bilirsənsə, de mənə!
Dərdli başım qurban olsun, qurdum, sənə! - dedi.

Qurd necə xəbər versin?! Qurddan da ötüb keçdi. Qaraca çobanın qara köpəyi Qazanın qarşısına gəldi. Qazan qara köpəklə xəbərleşdi, görək, xanım, necə xəbərleşdi:

Qaranlıq axşam olanda hav-hav hürən!
Turş ayran töküləndə şap-şap içən!
Gələn yadı, oğrunu qorxudan!
Hürməyiylə qorxudaraq hürküdən!
Yurdumun xəbərini bilirsənsə, de mənə!
Dərdli başım sağ olduqca
Yaxşılıqlar edim, köpək, sənə! - dedi.

Köpək Qazanın atının ayağına atılıb-düşür, zing-zing zingildəyir. Qazan qamçı ilə köpəyi vurdu. Köpək çəkildi, gəldiyi yolla getdi. Qazan köpəyi qovlayıb Qaraca çobanın yanına gəldi. Çobanı gördükdə xəbərleşdi, görək, xanım, necə xəbərleşdi:

Qaranlıq axşam olanda qayğılı çoban!
Qarla yağış yağanda od-ocaqlı çoban!
Səsimi anla, sözümlü dinlə!
Evimin buradan keçdiyini gördünmü, de mənə!
Dərdli başım qurban olsun, çoban, sənə! - dedi.
Çoban dedi:

Ölmüşdünmü, itmişdinmi, a Qazan?!
Harda gəzirdin, haradaydın, a Qazan?!
Dünən yox, o biri gün evin buradan keçdi.
Qoca anan qara dəvə boynundan asılı keçdi.
Qırx incə bellı qızla arvadın -
Boyu uzun Burla xatun ağılayıb burdan keçdi.

Qırx igidlə oğlun Uruz başı açıq, ayağı yalın
Kafirlerin yanınca dustaq getdi.
Tövlə-tövlə atlarını kafir minmiş.
Qatar-qatar qızıl dəvələrini kafir yedəkləmiş,
Qızıl-gümüş, pul xəzinəni kafir talamışdır!..

Çoban belə deyərkən Qazan ah çəkdi, ağı başından çıxdı. Dünya-aləm başına qaranlıq oldu. Dedi: "Ağzın qurusun, çoban! Dilin çürüsün, çoban! Allah sənın alnına bəla yazsın, çoban!"

Qazan belə deyəndə çoban dedi:

Nə danlayırsan məni, ağam Qazan?
Yoxsa heç köksündə yoxmudur iman?

Altı yüz kafir də mənim üstümə gəldi. İki qardaşım şəhid oldu. Üç yüz kafiri öldürdüm, cəzasına çatdırdım. Sənın qapından bir kök qoyun, ariq toğlu da kafirlərə vermədim. Üç yerdən yaralandım, dərdli başım dumanlandı, yalqız qaldım. Günahım budurmu? Sonra çoban dedi:

Qonur atını mənə ver!

Altmış tutamlıq nizəni mənə ver!
Ap-alaca qalxanını, mənə ver!
Böyük, iti, polad qılıncını mənə ver!
Oxqabından səksən oxunu mənə ver!
Ağ tozluca tutacaqlı bərk yayını mənə ver!

Gedim kafirin qolundakı şahinini öldürüm.
Paltarımın qolu ilə alnımın qanını silim.
Ölərsəm, qoy sənın uğrunda mən ölüm!
Allah qorarsa, evini mən xilas eləyim!

Çoban belə dedikdə Qazan qəhərləndi. Yola düzəlib götürüldü. Çoban da Qazanın ardından yetişdi. Qazan dönüb baxdı, soruşdu: "Oğul çoban, hara gedirsən?" Çoban dedi: "Ağam Qazan, sən evini-ailəni xilas etməyə gedirsən, mən də qardaşımın qanını almağa gedirəm".

Belə dedikdə Qazan soruşdu: "Oğul çoban, qarnım acdır. Yeməyə bir şeyin vardırımı?" Çoban dedi: "Bəli, ağam Qazan, gecədən bir quzu bişirib qoymuşam. Gəl bu ağacın dibində oturaq, yeyək".

Endilər. Çoban dağarcığını çıxardı. Yedilər. Qazan fikirləşdi, dedi: "Əgər çobanla getməli olsam, Qalın Oğuz bəyləri bunu başıma qaxınc edərlər. Çobanla olmasaydı, Qazan kafirləri məğlub etməzdə deyərlər".

Qazana qeyrət gəldi. Çobanı bir böyük ağaca sariya-sariya möhkəm bağladı. Atlandı, getdi. Çobana dedi: "Ədə, çoban! Qarnın acmamış, gözün qaralmamışkən bu ağacı qopar! Yoxsa səni burda qurd-quş yeyər".

Qaraca çoban güc elədi, iri ağacı yeriyə-yurduyla qopardı, arxasına alıb Qazanın ardınca düşdü. Qazan baxıb gördü, çoban ağacı arxasına alıb gəlir. Qazan soruşdu: "Ədə, çoban, bu ağac nədir?" Çoban dedi: "Ağam Qazan, bu ağac ona görədir ki, sən kafiri basarsan, qarnın acar, mən də sənə bu ağacla yemək bişirərəm".

Bu söz Qazana xoş gəldi. Atından endi, çobanın əllərini açdı. Bir dəfə alından öpüb dedi: "Allah mənim evimi bələdan qurtararsa, səni bütün ilxılarına başçı qoyaram". İkisi birlikdə yola düzəldi.

Bu yanda Şöklü Məlik keyfi kök, kafirlərlə yeyib-içib oturmuşdu. Dedi: "Bəylər, bilirsinizmi, Qazana necə heyif vurmaq lazımdır? Boyu uzun Burla xatununu gətirdək, badə paylaşın!"

Boyu uzun Burla bunu eşitdi, ürəyinə-canına od düşdü. Qırx incə belli qızın içinə girib, məsləhət verdi, dedi: "Qazan bəyin xatunu hansınızdır?" - deyə hansınıza yapışarlarsa, qırx yerdən səs verərsiz".

Şöklü Məlikdən adam gəldi: "Qazan bəyin xatunu hansınızdır?" - deyə soruşdu. Qırx yerdən səs gəldi. Hansıdır, bilmədilər. Kafirə xəbər verdilər: "Birinə yapışdıq, qırx yerdən avaz gəldi. Bilmədik, hansıdır", - dedilər.

Kafir dedi: "Ədə, gedin Qazanın oğlu Uruzu dartıb çəngəldən asın. Ağ ətindən, qıyma-qıyma çəkin, qara qovurma bişirib, qırx bəy qızına aparın. Hər kim yedi, o deyil, hər kim yemədi, odur. Götürün gəlin, şərab paylaşın!"

Boyu uzun Burla xatun oğlunun yanına gəldi: - Kafirlər fikirlərini dəyişiblər; deyiblər ki, Qazan oğlu Uruzu həbsdən çıxarıb, örkənlə boğazından asın. İki kürəyindən çəngələ sancın, qıyma-qıyma ağ ətindən çəkin; qara qovurma edib, qırx bəy qızına aparın. Hər kim yedi, o deyil.

Hər kim yemədi, o, Qazanın xatunudur; çəkin-gətirin, şərab paylatdıraq! Sənin ətindən, ay oğul, yeyimmi? Yoxsa ağan Qazanın namusunu tapdayımmı? Neynəyim, ay oğul?! - dedi.

Uruz dedi: "Ağzın qurusun, ana! Dilin çürüsün, ana! Ana haqqı - tanrı haqqı deyilməsəydi, qalxıb yerimdən durardım, yaxandan-boğazından tutardım. Qaba dizimin altına salardım. Ağ üzünü qara yerə çırpardım. Ağzından-üzündən qan şoruldardı. Can şirinliyini sənə göstərərdim. Bu nə sözdür? Saqın, xanım ana! Mənim üzərimə gəlməyəsen! Mənim üçün ağlamayasan! Qoy məni, xanım ana, çəngələ sancsınlar! Qoy ətimdən çəksinlər; qara qovurma edib, qırx bəy qızının önünə aparsınlar. Onlar bir yeyəndə, sən iki dəfə ye. Kafirlər duymasınlar, səni tanımasınlar. Onlara şərab paylayıb, atam Qazanın namusunu sındırmayasan. Saqın!"

Oğlan belə deyəndə gözünün yaşı gildir-gildir axdı. Boyu uzun, beli incə Burla xatun boyun-qulağını tutdu. Yıxıldı. Payız alması kimi al yanağını yırtı-dağıtdı. Qarğı kimi qara saçını yoldu. "Oğul!", "Oğul!" deyib, zar-zar ağladı. Uruz dedi:

Xanım ana! Qabağımı kəsib nə inləyirsən?
Niyə zarıyırsan, niyə ağlayırsan?
Bağrımı, ürəyimi nə dağlayırsan?
Keçmiş günlərimi nə andırırsan?

Ay ana! Ərəb atları olan yerdə bir qulunu tapılmazmı?
Ağca qoyunlar olan yerdə bir quzusu tapılmazmı?
Sən sağ ol, xanım ana! Atam sağ olsun!
Bir mənim kimi oğul tapılmazmı?

Belə dedikdə anası dözə bilmədi. Ana gedib, qırx incə belli qızın arasına girdi. Kafirlər Uruzu tutub qənərə dibinə gətirdilər. Uruz dedi: "Ay kafir, amandır, tanrının birliyinə şübhə yoxdur! Qoyun məni, bu ağacla danışım".

Çağırır ağaca soylamış, görək, xanım, necə soylamışdır:

Sənə "Ağac!", "Ağac!" deyirəmsə, öyünmə, ağac!
Məkkə ilə Mədinənin qapısı ağac!
Museyi-kəlimin əsası ağac!
Böyük-böyük suların körpüsü ağac!
Nəhəng-nəhəng dənizlərin gəmisi ağac!

Əlinin Döldülünün yəhəri ağac!
Əlinin qılıncının qınıyla dəstəyi ağac!
Məni səndən asarlar, götürmə, ağac!
Götürsən, igidliyim səni tutsun, ağac!
Uruz hönkür-hönkür ağladı. Yanıq ciyərini dağladı.

Bu zaman, sultanım, Salur Qazanla Qaraca çoban çaparaq yetdi. Çobanın sapandının daşlığı üçyaşar dana dərisindən, sapandının qolları isə üç keçi tükündən idi. Hər atanda on iki batman daş atardı. Atdığı daş yerə düşməzdi. Yerə düşsə də, toz kimi sovrular, kül kimi ovulardı. Üç ilədək daşın düşdüyü yerin otu bitməzdi. Bayırda kök qoyun da, arıq toğlu da qalsaydı, sapandın qorxusundan qurd gəlib yeməzdi.

Sultanım, Qaraca çoban çatan kimi sapandını işə saldı. Dünya-aləm kafirin gözündə qaraldı. Qazan dedi: "Qaraca çoban, qoy anamı kafirdən istəyim, at ayağı altında qalmasın".

At ayağı iti, ozan dili çevik olar. Qazan kafiri çağırır soylamış, görək, nə soylamışdır:

Ay Şöklü Məlik!

Qızıl taclı uca evlərimi götürüb gəlmisən, sənə gölgəlik olsun!
Qiyətli xəzinəmi, bol gümüşümü götürmüşsən, sənə xərclik olsun!
Qırx incə belli qızla Burla xatunu gətirmisən, sənə əsir olsun!
Qırx igidlə oğlum Uruzu gətirib gəlmisən, sənin qulun olsun!
Tövlə-tövlə şahənə atlarımı gətirib gəlmisən, sənin miniyin olsun!
Qatar-qatar dəvələrimi gətirib gəlmisən, sənin yükünü daşısın.
Qoca anamı gətirmisən, ay kafir, anamı ver mənə!
Savaşmadan-vuruşmadan qayıdım geri, dönüb gedim!

Kafir dedi:

Qızıl taclı evini gətirmişik, bizimdir!
Şöklü Məlik qırx incə belli qızla Burla xatunu gətirmişdir, bizimdir!
Qarıcıq ananı gətirmişiksə, bizimdir,

Sənə vermərik; Yayxan keşiş oğluna verərik,
Yayxan keşiş oğlundan oğlu doğular,
Biz onu sənə əvəz qoyarıq!

Belə dedikdə Qaraca çobanın acığı tutdu, dodaqları əsdi.

Çoban dedi:

Ehey, dinsiz, huşsuz kafir!
Ağılsız, başsız kafir!
Qarşıda yatan qarlı dağlar
Qarıyıbdır, otu bitməz.
Qan-qadali irmaqlar
Quruyubdur, suyu gəlməz.

Şahanə-şahbaz atlar
Qarıyıbdır, qulun verməz.
Qızıl-qızıl dəvələr də
Qarıyıbdır, köşək verməz.
A kafir, qazanın anası
Qocalıbdır, oğul verməz.

Bu vaxt Qalın Oğuz bəyləri gəlib yetişdi, xanım, görək kimlər gəldi:

Qaradərə ağzında qara buğa dərisindən beşiyinin yerliyi olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığını boynu dalında yeddi dəfə düyünləyən, igidlər igidi, Qazan bəyin qardaşı Qaragünə çaparaq yetişdi: "Çal qılıncını, qardaşım Qazan, yetdim!" - dedi.

Bunun ardınca, görək, kimlər yetişdi.

Dəmir qapı Dərbənddəki dəmir qapını hücumla alan, altmış tutamlıq böyük nizəsinin ucunda igidləri böyürdən Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz çaparaq yetişdi: "Çal qılıncını, ağam Qazan, yetdim!" - dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək, kimlər yetişdi:

Amidlə Mərdin qalasını vurub-yıxan, Dəmir yaylı Qıpçaq Məliyə qan qusduran, gələrək Qazanın qızını mərdliklə alan, oğuzun ağ saqqallı qocaları görəndə o igidə "əhsən" deyən, al məxmər şalvarlı, atı mavi qotazlı Qaragünə oğlu Qarabudaq çaparaq yetişdi: "Çal qılıncını, ağam Qazan, yetdim!" - dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək, kimlər yetişdi:

İcazəsiz Bayındır xanın düşməninə basan, altmış min kafirə qan qusduran, ağ-boz atının yalı üzərində qar yığılan Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin çaparaq yetişdi: "Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!" - dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək, kimlər yetişdi:

Çalım-çarpaz çalmalı, çal qaraquş ərđəmli, qurama qurşaqqlı, qulağı qızıl küpəli Qalın Oğuz bəylərini bir-bir atından yıxan Qazlıq qoca oğlu Yeynək bəy çaparaq yetişdi: "Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!" - dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək kimlər yetişdi:

Parasarin Bayburd hasarından sıçrayıb aşan, al rəngli gəlin otağına qarşı gələn, yeddi qızın ümidi, Qalın Oğuzun müjdəçisi, Qazan bəyin silahdaşı Boz ayğırlı Beyrək çaparaq yetişdi: "Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!" - dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək, kimlər yetişdi:

Altmış təkə dərisindən olan kürkü topuqlarını örtməyən, altı erkək dərisindən papağı qulağını örtməyən, qolubudu uzunca, baldırları incə, Qazan bəyin dayısı At ağızlı Aruz Qoca çaparaq yetişdi: "Çal qılıncını, bəyim Qazan, çatdım!" - dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək, kimlər yetişdi:

Kafirləri it ardına qoşub-alçaldan, eldən çıxıb Ayğırgözlü suyunda at üzdürən, əlli yeddi qalanın açarını alan, Ağ Məlikin Çəşmə qızına evlənən, Sufi Sandal Məlikə qan qusduran İlək qoca oğlu Alp Ərən çaparaq yetişdi: "Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!" - dedi.

Sayılaqla bəylər tükənməz. Hamı yetişdi. Təmiz suda yuyundular. Ağ alınlarını yerə qoydular. İki rükət namaz qıldılar. Adı əziz Məhəmmədə salavat gətirdilər. Təklifsiz kafirin üstünə at saldılar, qılınc çaldılar. Gumbur-gumbur nağaralar döyüldü. Burması qızıl tunc borular çalındı.

O gün cəsur ər igidlər bəlli oldu. O gün namərdlər gizlənməyə yer axtardı. O gün bir qiyamət savaşı oldu, meydan başla doldu; başlar top kimi kəsildi. Şahanə atlar qaçanda nalı düşdü. Böyük-uzun nizələr sancılıb süstəldi. Böyük, iti polad qılınclar çalındı, tiyəsi korşaldı. Üç lələkli qayın oxlar atıldı, dəmir ucluğu düşdü. O gün elə bil qiyamətin bir günü idi. Bəy nökrələrindən, nökrə bəyindən ayrıldı.

Dış Oğuz bəyləri ilə Dəli Dondaz sağdan, cəsur igidlərlə Qaragünə oğlu Dəli Budaq sol yandan hücum etdi. İç Oğuz bəyləri ilə Qazan mərkəzdə düşmənlərin topasına hücum etdi. Şöklü Məlikə çatdı, böyürdüb atdan yerə saldı, qəfilcə tutub başını kəsdi. Bir zərbə ilə al qanını yer üzünə tökdü. Sağ tərəfdə Qara Tükən Məliklə Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz qarşılaşdı. Sağ yanını qılınclayib yerə saldı. Sol tərəfdə Buğacıq Məliklə Qaragünə oğlu Dəli Budaq qarşıladı. Altı pərli gürz ilə təpəsinə möhkəm zərbə vurdu. Dünya-aləm Buğacıq Məlikin gözündə qaraldı, atın boynunu qucaqlayıb, yerə düşdü.

Qazan bəyin qardaşı kafirin bayrağını qılınclayib yerə saldı. Dərələrdə, təpələrdə kafirlərə qırğın düşdü, leşlərinə quzğun toplaşdı. On iki min kafir qılincdan keçdi. Oğuz igidlərindən beş yüzü şəhid oldu. Qazan bəy qaçanı qovmadı, "aman" deyənə öldürmədi. Qalın Oğuz bəyləri böyük qənimət əldə etdilər.

Qazan bəy öz ordusunu, arvad-uşağını, xəzinəsini aldı, qızıl taxtında geri döndü. Yenə evlərini tikdirdi. Qaraca çobanı əmiraxur etdi. Yeddi gün, yeddi gecə yemək-içmək oldu. Qırx nəfər qulu, qırx kənizi oğlu Uruza görə azad elədi. Cəsur, qoç igidlərə çoxlu torpaqlar verdi, çuxa, arxalıq verdi...

Dədəm Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı. Bu oğuznaməni qoşdu-düzdü, belə dedi:

Hanı dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənim deyənlər?
Əcəl aldı, yer gizlədi, -
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!

Xeyir-dua verək, xanım:
Qarlı uca dağların yığılmasın!
Kölgəlik hündür ağacın kəsilməsin!
Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!
Tanrı səni namərdə möhtac etməsin!

Boyun məzmunu da digər boylarda olduğu kimi, oğuz elinin həyatından götürülmüşdür.

Obrazların səciyyəsi:

Hadisələr daha çox Qazan xanın ətrafında cərəyan edir. Qazan xan kimdir, oğuz elinin həyatında nə kimi yer tutur? Boyu oxuyarkən ilk sətirlərdən Qazan xan haqqında müəyyən təsəvvürlər yaranır. Oğuz elinin başçısı Bayandır xanın kürəkəni olan Qazan xan mərd, cəsur bir igiddir, oğuz bəylərinin arxası, yazıqların ümididir. O, vəfalı və səmimi bir dostdur, gözəl ailə başçısı, övladının taleyi üçün narahat olan, məsuliyyət daşıyan bir ata, anasının təəssübünü çəkən bir oğuldur. Bacarıqlı bir sərkərdə, tədbirli bir başçıdır. Əsəri oxuduqca biz onu fərqli situasiyalarda görür, hərəkətlərini müşahidə edir və daha yaxından tanıyıırıq.

Boyun əvvəlində - qonaqlıq, daha sonra ov səhnəsində biz Qazan xanı Oğuz bəyləri ilə səmimi münasibətdə, şən, qayğısız görürük. Buna baxmayaraq, o, yurdu üçün, qoyub gəldiyi ailəsi, doğmaları üçün çox narahatdır. Pis yuxu gördükdə onun narahatlığı üzə çıxır, artır, qardaşı Qaragünə yuxunu yozduqdan sonra isə ov mərasimini pozmayıb təkbaşına yurd yerinə yola düzəlir. Yurdunu talanmış, əzizlərini əsir aparılmış görə Qazan xan çox sarsılır, **yurd ilə, su ilə, qurd ilə və köpək** ilə dərdləşir. Bu məqamlarda onun kövrək hislərinin, el-obasını necə sevdiyinin şahidi oluruq. Daha sonra yurdunun, ailəsinin yerini Qaraca Çobandan xəbər alır, ərkyana onu məzəmmət edir. Qaraca Çoban düşmənlə var qüvvəsi ilə vuruşduğunu, qardaşlarının şəhid olduğunu, düşmən qoşununun sayca çox olduğunu dedikdən sonra Qazan təkbaşına kafirlərdən qisas almağa gedir. Onunla getmək istəyən Qaraca Çobanı aparmaq istəmir ki, oğuz bəyləri onun köməyinə güvəndiyini düşünərdilər. Qaraca Çobanın inad və təkdidindən sonra razılaşaraq, Allah evini salamat qurtaracağı təqdirdə, onu bütün ilxılarına başçı qoyacağını vəd edir. Düşmən üzərinə gedən Qazan xan ondan birinci növbədə var-dövlətini, digər əzizlərini yox, qoca anasını geri istəyir, onun döyüş zamanı "at ayağı altında qalmasına" razı olmur. Bütün bunlar Qazan xanın xarakterini səciyyələndirməyə imkan verən dəlillərdir. Bütövlükdə Qazan xan surəti oğuzların milli -mənəvi xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən bir bəy obrazıdır.

Salur Qazanın xanımı **Burla xatun** da oğuz elinin mənəvi dəyərlərini özündə cəmləşdirən mükəmməl bir qadın, xanım, Ana obrazıdır. Türk qadınına məxsus saflıq, sədaqət, dəyanət, namusluluq, qorxmazlıq Burla xatunda bütün şəffaflığı ilə öz əksini tapmışdır. Biz onun Qazan xana sədaqəti və ana məhəbbəti arasında seçim qarşısında qalarkən necə dəyanət nümayiş etdirdiyini görürük. Kafir Şöklü Məlik Qazanın arvadına məclisdə şərab payladacağını bildirdikdə Burla xatun qırx incə belli qızın içinə girib onlara tapşırır ki, "Qazan bəyin xatunu hansınızdır?" - deyə soruşsalar, hər biriniz "mənəm", - deyə cavab verəsiniz. Onlar belə də edirlər və Qazanın xanımının kim olduğunu təyin edə bilməyən kafirlər bunu Şöklü Məlikə bildirdikdə o, belə əmr verir ki, Uruzu çəngəldən assınlar, ətini qıyma-qıyma çəkib qovurma bişirsinlər, hər kim yeməsə, onun Uruzun anası olduğunu biləcəklər, gətirib məclisdə şərab paylatmağa məcbur edəcəklər. Oğlunun yanına gedib kafirlərin təklifini bildirən ana əvvəldən də Uruzdən nə cavab alacağını əslində bilirdi. Ancaq bununla belə, oğlunun atasının namusuna görə qurban getməyə razılığını onun öz dilindən eşidib əmin olmaq istəyirdi. Balasının belə acı aqibətini qəbul etmək məcburiyyətində qalan Burla xatun onun cavabını: "...Sağın, xanım ana! Mənim üzərimə gəlməyəsə! Mənim üçün ağlamayasan! Qoy ətimdən çəksinlər...qara qovurma edib, qırx bəy qızının qabağına qoysunlar. Onlar bir yeyəndə, sən iki dəfə ye. Kafirlər duymasınlar, səni tanımasınlar. Onlara şərab paylayıb, atam Qazanın namusunu sındırmayasan..." - sözlərini eşidəndən sonra yığılır, ağlayır, saçını yolursa da, "oğul, ya namus" seçimində son qərarı oğlunu namusuna qurban vermək olur.

Burla xatun barədə biz, əsasən, əsərdəki təsvirləri oxumaqla daha geniş məlumat ala bilirik.

Əsərdə Qazana yaxın obrazlardan biri də **Uruzdur**. Gənc və təcrübəsiz olmasına baxmayaraq, Uruz əsirlikdə olarkən oğuzlara məxsus olan əxlaq-mənəvi dəyərlərə sahib olan bir xarakter kimi özünü göstərir. Anasının Şöklü Məlik tərəfindən alçaldılmasına, bununla da atasının şərəfinin alçaldılmasına razı olmayan Uruz buna həyatı bahasına da mane olmağa hazırdır. Anasına ağlayıb-sızlamamasını, özünün ətindən qıyma-qıyma doğranaraq versələr də, yeməsini tapşırır və: "...Sən sağ ol, xanım ana! Atam sağ olsun! Bir mənim kimi oğul tapılmazmı?" - deyə təskinlik verir, onu ürəkli olmağa çağırır. Deməli, gənc olmasına baxmayaraq, Uruz mərd, cəsarətli, qətiyyətli, ailəsinin, şərəfini öz canından da yüksək tutan bir oğuz igididir.

Boyda digər oğuz igidlərinin də adları çəkilir, onların Qazan xanın köməyinə yetməsi epizodu təsvir edilir. Bu igidlər haqqında ətraflı məlumat verilməsə də, bir neçə kəlmə ilə verilən təsviri o igidləri xarakterizə etməyə kifayət edir. Onların hamısı ailəsini qaytarmaq üçün kafirin üzərinə gedən Qazan xanın ardınca çapır, birlikdə düşmənlə döyüşərək Uruzu qənərə dibindən - edamdan qurtarırlar. Bu igidlərin Qazan xanın köməyinə gəlməsi məqamı da dastanın ən canlı, ən maraqlı epizodlarındanıdır:

Qaradərə ağzında qara buğa dərisindən beşiyinin yerliyi olan, acığı tutanda qara daşı kül eləyən, bığını boynu dalında yeddi dəfə düyünləyən, igidlər igidi, Qazan bəyin qardaşı **Qaragünə** çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, yetdim!” - dedi.

Boydakı döyüş səhnəsində iştirak edən digər obrazlar:

- Dəmir Qapı Dərbənddəki dəmir qapını hücumla alan, altmış tutamlıq böyük nizəsinin ucunda igiləri böyürdən **Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz**;

- Amidlə Mərdin qalasını vurub-yıxan, Dəmir yaylı Qıpçaq Məlikə qan qusduran, gələrek Qazanın qızını mərdklə alan, oğuzun ağ saqqallı qocaları gördükdə o igidə “əhsən” deyən, al məxmər şalvarlı, atı mavi qotazlı **Qaragünə oğlu Qarabudaq**;

- İcazəsiz Bayındır xanın düşməni basan, altmış min kafirə qan qusduran, ağ-boz atının yalı üzərində qar yığılan **Qəflət Qoca oğlu Şir Şəmsəddin**;

- Çalım-çarpaz çalmalı, çal qaraquş ərdəmli, qurama qurşaqılı, qulağı qızıl küpəli Qalın Oğuz bəylərini bir-bir atından yıxan **Qazlıq qoca oğlu Yeynək bəy**;

- Parasarın Bayburd hasarından sıçrayıb aşan, al rəngli gəlin otağına qarşı gələn, yeddi qzın ümidi, Qalın Oğuzun müjdəçisi, Qazan bəyin silahdaşı **Boz ayğırılı Beyrək**;

- Altmış təkə dərisindən olan kürkü topuqlarını örtməyən, altı erkək dərisindən papağı qulaqlarını örtməyən, qolu-budu uzunca, baldırlı incə Qazan bəyin dayısı At ağızlı **Aruz Qoca**;

- Kafirləri it ardına qoşub-alçaldan, eldən çıxıb Ayğırözülü suyunda at üzdüren, əlli yeddi qalanın açarını alan, Ağ Məlikin Çəşmə qızına evlənən, Sufi Sandal Məlikə qan qusduran **İlək qoca oğlu Alp Ərən...və Dəli Dondaz**, və s.

Döyüşdən əvvəl bu bəylər iki rükət namaz qılır. Adı əziz Məhəmməd peyğəmbərə salavat çevirirlər. Bu isə həmin hadisələrin islamın yayılmağa başladığı illərə təsadüf etdiyinə dəlilətdir.

Boyda fikrin təsir gücünü artıran, təsəvvürdə parlaq mənzərələr yaradan, dolğun təbii hisləri daha qabarıq verməyə imkən yaradan bədii təsvir vasitələri – məcazlar və bədii ifadə vasitələri işlənmişdir. Daha çox təşbeh, epitet və metafordan, mübaliğə, litota, bədii sualdan istifadə edilmişdir.

Dastan ənənəsinin təsiri onun dilində də özünü göstərir. Dastan qafiyəli nəslə yaradılmışdır, bu isə dilin daha da ahəndgar olmasını təmin edir, eləcə də eyni bir səsin nəsrədə, şeirdə cümlənin müxtəlif yerlərində işlənməsi (alliterasiya, assonans) ahəngdarlığı artırır, estetik təsiri gücləndirir. Döyüş səhnələrinin, qəhrəmanların hiss və düşüncələrinin canlı olaraq təsvir və ifadə edilməsi də sanki bununla səsleşir.

“Qazan xanın evinin yağmalanması” boyu ideyaca zəngin olan tam bir əsərdir. Burada diqqəti daha çox cəlb edən oğuz türklərinin yüksək mənəvi - əxlaqi dəyərlərə malik olmaları, bu dəyərləri gələcək nəsillərə ötürmək üçün layiqincə qoruyub-saxlaya bilməsidir.

NİZAMİ GƏNCƏVİ

(1141-1209)

N.Gəncəvi **1141-ci ildə** qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. Adı **İlyas**, atasının adı **Yusifdir**. Şairin həyatı haqqında məlumatları əsərlərindən almaq mümkündür. Nizami dini və dünyəvi elmləri öyrənmiş, dövrünün tanınmış alimlərindən biri olmuşdur. Onun təlim-təربiyəsi ilə dayısı **Xacə Ömər** məşğul olmuşdur. Şairin **Məhəmməd** adlı bir oğlu olmuşdur. Nizami saraylara getməmiş, sadə həyat tərzini keçirtmişdir. O, **1209-cu ildə** vəfat etmişdir.

YARADICILIĞI

Nizaminin yaradıcılığından dövrümüzdə **120 qəzəl, 6 qəsidə, 30 rübai və 5 poema** gəlib çatmışdır. Onun lirik şeirləri ilə poemaları arasında güclü bir səsleşmə var. Lirik şeirlərində məhəbbət mövzusunə tez-tez müraciət etmişdir.

Nizami 30 il ərzində 5 poema yazmışdır ki, sonralar bu poemalar **“Xəmsə”** (beşlik) adlandırılmışdır.

“Xəmsə”yə daxil olan ilk poema **“Sirlər xəzinəsi”** poemasıdır. **1174-cü ildə** qələmə alınmış bu poemanın vahid süjet xətti yoxdur. **20 hekayət** və **20 məqalətdən** ibarət olan poemada ictimai ədalət, elmə, əməyə sevgi, hörmət ön plana çəkilmişdir.

Məqalətlər:

➤ **“İnsanın mərtəbəsi haqqında”, “Ədalət və insafı gözləmək haqqında”, “Padşahın rəiyyətə qayğı göstərməsi haqqında”.**

Hekayətlər:

➤ **“Nuşirəvan və bayquşların söhbəti”, “Sultan Səncər və qarı”, “Zalim padşahla zahidin dastanı”.**

“Xəmsə”yə daxil olan ikinci poema **“Xosrov və Şirin”** poemasıdır. **1181-ci ildə** yazılmış bu poema məhəbbət mövzusunda. Əsər Sasani hökmdarı Xosrov Pərvizlə Azərbaycan gözəli Şirinin məhəbbəti ilə bağlı əfsanə və rəvayətlər əsasında yazılıb. Əsərdə tək-cə məhəbbət yox, dövrün etik qaydaları, ictimai-siyasi problemləri də öz əksini tapıb. Dövlətin ağıl və ədalətlə idarə edilməsi, qadın ləyaqətinin ucalığı, təmiz əxlaq, sənət və sənətkar məhəbbət, məhəbbətin insanı saflaşdıran hiss olduğu təsvir edilib.

1188-ci ildə qələmə alınmış **“Leyli və Məcnun”** poeması da məhəbbət mövzusunda. Qədim ərəb əfsanəsi əsasında yazılmış bu poemada Nizami müasirləri üçün mənəvi buxova çevrilən, insanları hüquqsuz vəziyyətə salan adətləri təsvir etmiş, Leyli və Məcnunun məhəbbətinə maneə olan cəmiyyətin onları cismən məhv etməsinə baxmayaraq, qəhrəmanların mənən yaşayacaqlarını əks etdirmişdir.

“Xəmsə”yə daxil olan dördüncü əsər **1197-ci ildə** yazılmış **“Yeddi gözəl”** poemasıdır. Əsərdə ictimai problemlərə, insan telelərinin təsvirinə geniş yer verilmişdir. Poemada Ölkə necə idarə olunmalı? Bütün insanları əhatə edən ədalət necə qorunmalıdır? suallarına tutarlı cavablar verilmişdir. Nizami bu poemada Sasani şahı **Bəhram Guru** çətin sınaqlardan keçirir. Dövlət işinin başqalarına etibar edilməsinin böyük fəlakətə səbəb ola biləcəyini göstərir. Poemadakı yeddi gözəlin danışdığı hekayələrin hamısında xeyrin şər üzərində qələbə çaldığı göstərilir.

Yadda saxlayın!

- ❖ Nizami ədəbi məktəb yaratdı;
- ❖ Əsərlərini yalnız fars dilində və əruz vəznində qələmə alıb;
- ❖ Həm lirik, həm də epik növdə yazıb-yaratdı;
- ❖ **İlk** vahid süjet xətti olan poemanın müəllifidir (**“Xosrov və Şirin”**)
- ❖ Ədəbiyyatımızda ilk ideal qadın obrazını – Şirini yaratmışdır;
- ❖

İSKƏNDƏRNAMƏ

DASTANIN XÜLASƏSİ VƏ İSKƏNDƏRİN CAHANGİRLİK TARİXİ

Mən elə başladım bu şux dastanı,
Coşdurar sazımın səsi dünyanı.
Ən doğru sözlər ki oyadır marağ,
Tarixdən onları bir-bir alaraq
Düzdüm dastanıma, əsər yaratdım,
Ağla sığmayanı büsbütün atdım.
Dastanı düzərkən fikrim açıqdı,

Söz səlis olsa da, yol dolaşıqdı.
İskəndər haqqında heç bir əsərdə
Məlumat görmədim yığcam bir yerdə.
Ən qədim tarixi əsərlərdən mən,
Yəhudi, nəsrani, pəhləvilərdən
Ən incə sözləri əlimə saldım,
Qabığı ataraq, meğzini aldım.

Müxtəlif dillərdən yığdım çox sözlər,
 Bunlardan düzüldü yazdığım əsər.
 Şerimdən atsaydım bəzəkli donu,
 Azacıq zəhmətlə yazsaydım onu,
 Bu böyük fatehin sərgüzəştindən
 Bir vərəq yazmaqla bitirərdim mən.
 Dünyanı dolaşan böyük İskəndər
 Yorulmaq bilmədən edirdi səfər.
 Dünyanı dolaşib dörd yanı gəzdi,
 Bilmədiyi mülkü fəth eyləməzdi.
 Hansı bir dövlətə verdi nəhayət,
 Kəyan adətində göstərdi hörmət.
 Sildi şurişləri köhnə dünyadan.
 Taxt aldı, tac aldı qoca Daradan.
 Ömründən keçirkən tam iyirmi il
 Şahlığa ucadan vurdurdu təbil,
 İyirmi yeddiyə çatınca yaşı
 Peyğəmbər olaraq, ucaldı başı.
 İskəndər o gün ki peyğəmbər oldu,
 Onun tarixinə naxış vuruldu.
 Dinə yol göstərən bir hikmət oldu,
 Dünyada mübarək bir dövlət oldu.
 Dünyanı gəzərkən döndü hər yana,
 Elədi çox böyük şəhərlər bina.
 Hinddən başlayaraq Yunana qədər -
 Hər yerdə tikdirdi böyük şəhərlər.
 Dərbəndi, deyirlər, İskəndər qurdu,
 Əqliylə o şəhrə böyük səd vurdu.
 Çox bina salmışdır bunlardan başqa,
 Onları saymaqla çatmaz ki başa.
 Birişi uzanmış Şimali qütbə,
 Bir kökü uzanıb getmiş Cənubə.
 İskəndər hər yerə atını çapdı,
 O yerlər şənəndi, səadət tapdı.
 Dağlara, çöllərə tapdı min çarə,
 Ölümün əlində qaldı biçarə...
 Qələmə gərəkdir elə söz almaq,
 Şüurdan, ağıldan olmasın uzaq.
 Parlaq inci kimi düzülən sözlər
 Ağıla sığmazsa, yalana bənzər.
 Doğruya azacıq bənzəyən yalan
 Yaxşıdır yalana bənzər doğrudan...

Dastanın başlanğıcı

Yunan ölkəsinin padşahlarından
 Vardı bir gənc dövlət, böyük hökmüran,
 Şöhrətli şah idi, adı Feyləqus,
 İtaət edərdi ona rum və rus.
 Yunanıstan idi onun məskəni,
 Makedoniyaydı doğma vətəni.
 Qanunlar qoyardı yeni və parlaq,
 Ulu babasıydı Eys ibn-İshaq.
 Ədalət o qədər yaxınmış ona,
 Qurduları bağlamış qoyun buduna.
 Zülmün boğazını elə sıxmışdı,
 Dara həsədindən rəqib çıxmışdı.
 Üstün olmaq üçün qılını, tacı,
 Bir elçi göndərdi, alsın xəracı.
 Ağıl sahibiydi rumlu hökmüran,

Xəracı göndərdi, olmadı düşman.
 Bəxşişlər göndərdi böyük dəbarə,
 Düşmənlük yolundan əl çəkdi Dara.
 İskəndər başlarkən fəthə hər yeri,
 Döndü birdən-birə çərxi işləri.
 Daraya nə dövlət qoydu, nə dövrən,
 Süngüsü keçirdi çaxmaq daşından.
 Bu dastan haqqında rəvayət çoxdur,
 Hər kəsi dinlərəm, inadım yoxdur.
 Feyləqus qəsriyə bir gözəl varmış,
 Bəzəkli gəlincək azad yaşarmış.
 Rum şahı vurulmuş ayüzlü qıza,
 Dilinin əzbəri parlaq ulduza.
 Keçdi bu vəqədən doqquz ay ancaq,
 Ananın bətnində tərpendi uşaq.
 Padşah əmr etdi ki, münəccimlər
 Baxıb ulduzlara versinlər xəbər.
 Bir xəbər versinlər bu gizlin işdən,
 Rahatlıq versinlər bu tərpenişdən.
 Bilikli münəccim başladı işə,
 Baxdılar fələkdə olan gərmişə.
 Taleyi göründü nurdan da parlaq,
 Nə deyim, o yaman gözlərdən iraq.
 Belə xoş fal ilə dünyaya gəldi,
 O bağda belə bir fidan yüksəldi.
 O sərvin budağı bəsləndi nazla,
 Turactək səkərək səsləndi nazla.
 Meydan axtarırdı beşikdə ikən,
 Yəhərə atıldı öz beşiyindən.
 Dayədən istədi ox ilə kaman,
 Kağızı, ipəyi hey aldı nişan.
 Böyüdü, öyrəndi qılınc vurmağı,
 Qızmış aslanlara qarşı durmağı.
 At minmək zövqündən ləzzət alınca
 Düşdü şəhriyarlıq, şahlıq dalınca.
 (Tərcümə edən: A.Şaiq)

İskəndərin Bərdəyə gəlməsi və Nüşabə ilə görüşməsi

Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,
 Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir.
 İyulda dağlara lalələr səpər,
 Qışını baharın nəsimi öpər.
 O yaşıl meşəsi cənnətə bənzər,
 Şən ətəklərinə bağlamış kövsər.
 Söyüdlük çöllərə vermişdir zinət,
 Ağ bağı elə bil həqiqi cənnət.
 Qırqovul yuvası hər sərv ağacı,
 Oxuyur kəkliyi, ötür turacı.
 Səssizlik içində dincəlir gülşən,
 Torpağı silinmiş qayğı, kədərdən.
 ...Belə nəql edir söz xəzinədarı,
 Köhnə xəzinənin adlı saları:
 Hakim qadın varmış, adı Nüşabə,
 * * *
 Önündə minlərcə gözəl qız varmış,
 Xidmətə ay kimi kəmərlər bağlamış.
 Bunlardan başqa, var igid, qəhrəman

Otuz min qulamı - qılinc oynadan.
 ...Qadınla aşardı onun hər işi,
 Tapşırıq almamış ondan bir kişi.
 İskəndər səhraya çəkincə ordu
 Çadırlar başını əflakə vurdu.
 Gördü bir şənliklə yoğrulmuş cənnət,
 Etdi əkinlərə, çaylara heyrət.
 Sordu: "Bu şən ölkə kimindir, kimin?
 Kim burda padşahlıq edir, söyləyin".
 Dedilər: "Gördüyün bu var, bu yatır,
 Bu gözəl torpaqlar bir qadınındır.
 O qədər dındardır bu nazlı dilbər,
 Öz cənnət köşkündə yatmaz gecələr.
 ...Nə gündüz əl çəkir can bəsləməkdən,
 Nə gecə tanrıya səcdə etməkdən.
 Vardır qapısında çox xidmətçilər,
 Özünün, işinin qeydini çəkər".
 İskəndər bu işdən şənləndi, ancaq
 O naxşı görməyə göstərdi marağ.
 ...O yerdə başladı istirahətə,
 Bir neçə gün daldı eyşə, işrətə.
 Hökmüdar qadına verdilər xəbər.
 Mübarək fal ilə gəlmiş İskəndər.
 Pərəstiş etməyə gördü hazırlıq,
 Göndərdi padşahın adına layiq
 Hər çeşid yararlı, ləziz yeməklər,
 Ürəkdən xidmətə bağladı kəmərlər.
 ...Padşahın könlündə açdı bahartək
 Onunla görüşmək arzusu çiçək.
 ...Yol aldı saraya "Elçiyəm" deyər.
 Elə ki saraya çox yaxın gəldi,
 Yolun zəhmətindən bir az dincəldi.
 ... Xidmətçi qadınlar onu gördülər,
 Qaçıb Nüşabəyə verdilər xəbər...
 Padşahlıq taxtına oturdu xoşhal,
 Əlində ətirli, gözəl portağal.
 Əmr etdi, padşahlar ayini üzrə
 İskəndər elçisi gəlsin hüzurə.
 Elçi çox sürətlə girdi qapıdan,
 Qondu taxt üstünə o qorxmaz aslan.
 Belindən nə qılinc açdı, nə kəmərlər,
 Elçitək etmədi səcdə İskəndər...
 Nüşabə baxınca düşərək şəkkə
 O bişmiş qızılı vurdu məhəkə.
 Diqqətlə baxınca tanıdı birdən,
 Taxtında yer verdi, qəlbi oldu şən.
 Bildi İskəndərdir, dolaşır ona,
 Taxtında oturmaq yaraşır ona.
 Sezdiyi bu işi açmadı ona,
 Açarım var, deyər bağlı qılına.
 İskəndər bir elçi kimi davrandı,
 Özünü olduqca o sərbəst sandı.
 Çox salam yetirdi hey dönə-dönə,
 Təkmil bir elçilik etdi özünə...
 Elə ki yetirdi özündən xəbər,
 Başını aşağı dikdi İskəndər.
 Nüşabə cavabçın lalə sayağı
 Gül açıb, tərpetdi yaqut dodağı:

"Ey cəsur padişah, eşq olsun sənə,
 Elçilik edirsən özün özünə...
 Söz açma İskəndər qılincindən sən,
 Özünə çarə tap, İskəndər sənsən..."
 İskəndər dedi: "Ey bu taxta layiq,
 Arama baxtının hökmündən artıq.
 İskəndər dənizdir, mən çayam, ancaq
 Günəşlə kölgəni olmaz bir tutmaq".
 ...Ağıllı Nüşabə yenə dürr sacdı,
 O gül dodağından qıfılı açdı:
 "Qəlbimi bu qədər aldatmaq nədən?
 Yalan atını gəl minib çapma sən.
 ...Elçidə olurmu belə cəsərət?
 Hüzurda göstərsin bu qədər hiddət?
 ...Tez verdi belə bir cavab "İskəndər:
 "Bir tülkü aslandan gətirməz xəbər!
 Gözündə olsam da cəsur, qəhrəman,
 İskəndər deyiləm, elçiyəm ondan..."
 ...Nüşabə qızdı o aslan ürəyə:
 "Günəşi palçıqla suvadin" deyər.
 Kənzə əmr etdi: "Ver, baxsın" deyər,
 Padşahlar rəsmi öpən ipəyə.
 İpəkdə göstərdi ona bir bucaq,
 Söylədi: "Əlində tut, diqqətlə bax.
 Bu surət, bu sima kimaniindir, kimin?
 Sarayda hörmətlə saxlr neçin?"
 İskəndər dinlədi onu hörmətlə,
 Yazılı ipəyi açdı sürətlə.
 Rəsmi tanıdı baxınca şəkklə,
 Gördü almış düşmənlə ölkəni ələ.
 Bu işdə kin, hiddət göründü yersiz,
 Bir cavab verməkdən qalaraq aciz,
 Qorxudan saraldı bir saman kimi,
 Sığındı Allaha tutulan kimi...
 Nüşabə gördü ki, o qızğın aslan
 Pozuldu, alçalıb düşdü ucadan.
 Dedi: "Ey uğurlu, böyük tacidar!
 Zəmanə başlara çox oyun açar.
 Düşünmə, hörmətim çoxdur, bunu bil,
 Bu ev öz evindir, başqa yer deyil!
 Pərəstiş edərəm sənə hər zaman,
 Ya orda, ya burda bəndəyəm, inan!
 Bu rəsmi onunçün göstərdim ki, sən
 Mənim də şəklimi aydın görəsən.
 Erkək tinətliyəm olsam da qadın,
 Hər işi bəllidir mənə dünyanın.
 Mən də bir aslanam, düşünsən bir az,
 Aslanın erkəyi, dişisi olmaz..."
 Sözlərini ürəklə dedi, şənləndi,
 Öz büllur taxtından aşağı endi.
 "Taxtımda, - dedi, - sən otur namidar,
 Bir taxta yaramaz iki tacidar..."
 Əmr etdi: durmayıb gözəl pərilər
 Şahlara yaraşan bir süfrə açsın,
 Ortaya hər çeşid yeməkdən saçsın...
 Süfrədə quzular coşqun sevincdən
 Quş kimi qol-qanad açmışdı şən-şən.
 Ən dadlı mürəbbə, limonlu şərbət,

Püstədə, badamda var başqa ləzzət.
Tər halva və badam halvası daşır,
O qədər çoxdur ki, qablardan aşır.
...Bunlardan başqa o taxtın üstündə
Qızıl büsat qurdu şahın önündə.
Bir xonça qoyuldu günəşdən parlaq,
İçində dörd büllur kasa qoyaraq,
Biri ləl, o biri qızıldan dolmuş,
Biri dürr, birinə yaqut qoyulmuş.
Elə ki uzandı əllər süfrəyə,
Ağızlar açıldı təam yeməyə,
Nüşabə dedi: "Ey böyük hökmüran,
Yeyiniz, ən dadlı bu xuruşlardan".
İskəndər söylədi: "Ey sadə dilbər,
Ölçüsüz söyləmə, tökməyəsen tər.
Düzmüsən süfrəmə almaz, yaqut, dürr,
Daş-qaş yeyilərmə, bu nə deməkdir?
Daşı da yeyərmə ağıllı insan?"
...Nüşabə gülərək söylədi şaha:
"Daşın ki boğaza yolu yox daha,
Faydasız, yaramaz belə daş üçün
Bu qədər vuruşmaq, çarpışmaq nəçin?
İndi ki yeməyə yaramaz bu daş,
Dünyada onunla ucalarmı baş?
...Deyilsənsə daşa pərəstiş edən,
Daşını yüngül et, yerində qal sən".
O incə qadının bu söhbətindən
Yeməkdən əl çəkdi o poladbədən.

Dedi: "Ey xanımlar xanımı qadın,
Qüvvətdə erkəkdən ucadır adın.
Doğru söylədin ki, belə gövhərlər
Hər sərraf ancaq bir daş alar ələ.
O zaman dəyərli olardı sözlün,
Öncə bu qaş-daşdan qaçaydın özün...
Sənin xonçandakı bu daş-qaş daşır,
Bu danlaq, bu töhmət kimə yaraşır?
Süfrəyə cavahir saçmaq nə gərəkdir?
Gövhərdən qaçmağı mənə öyrətmək?
Sərrafın gözlünə toz atmaqdır bu,
İskəndər yaqutu hər evdə dolu.
Bununla bərabər, diqqət edincə
Sözlərin yerlidir, doğrudur, mənəcə.
Eşq olsun bu fikri sağlam qadına,
Mərdliyin yolunu göstərir mana".
...Sonra Nüşabənin yaqut dodağı
Yaqutla bəzədi bütün torpağı.
Əmr etdi xonçaya qoyuldu yemək,
Qızıl noğuldanlar, əntiq və qəşəng.
Hər yeməkdən özü dadırdı öncə,
Çox heyrət etdi şah bunu görüncə.
Şah rahat deyildi belə xidmətdən,
Ayağa qalxdı tez yemək bitərkən...
Gedərkən Nüşabə bağladı peyman,
İskəndər verməsin mülkünə ziyan.
Vəsiqə yazmağa şah verdi fərman,
O cənnətdən çıxıb getdi hökmüran...

Nizaminin **1203-cü ildə** bitirdiyi "**İsgəndərnamə**" poeması iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə "**Şərəfnamə**", ikinci hissə isə "**İqbalnamə**" adlanır. "Şərəfnamə"də İsgəndərin apardığı müharibələr, haqq-ədaləti bərpa etməsi, "İqbalnamə"də isə insan, onun cəmiyyətdəki yeri və s. barədə fəlsəfi düşüncələr öz əksini tapıb.

Hökmdar və xalq, dünyanın idarə edilməsi kimi mühüm məsələlər haqqında görüşlərini ifadə etməyə imkan verdiyindən Nizami yaxın və orta Şərqdə şöhrət qazanmış Makedoniyalı İskəndərlə bağlı mövzuya müraciət etmişdir.

Tarixi şəxsiyyət olan Makedoniyalı İskəndərlə Nizaminin yaratdığı İskəndəri eyniləşdirmək olmaz. İskəndər obrazı Nizaminin təxəyyülünün məhsuludur ki, o bu obraz vasitəsi ilə ideal hesab etdiyi hökmdarın obrazını yaratmağa nail olmuşdur.

İskəndər dövrünün tanınmış alimi olan **Niqumaşdan** təlim-tərbiyə alır. Öz gücü, ağılı, igidliyi ilə hamını heyran qoyan İskəndər atasının vəfatından sonra taxta çıxır. Atasını kimi ədalətli, ağıllı, tədbirli, xeyirxah olan gənc hökmdar ayaq basdığı hər yerdə ədalətin bərqərar olmasına çalışır, məzlumları zalimlərin zülmündən qurtarır, haqqın, ədalətin müdafiəçisinə çevrilir.

İskəndər daim inkişafda verilir, alimlərlə ünsiyyətdə olur, dərin elm və biliyə yiyələnir, filosof kimi yetişir. Peyğəmbər səviyyəsinə yüksələrək dünyanı dolaşır, insanları həqiqət yoluna dəvət edir, hər yerdə təkallahlılığı təbliğ edir.

İskəndəri sevərək təsvir edən Nizami onun qüsurlarını da gizlətməmişdir.

Nüşabə Bərdə hökmdarıdır. Türk qızıdır. Nizami İskəndəri Bərdəyə gətirərək onu bu hökmdarla qarşılaşdırır. Məğrur İskəndər onun ağılı, bacarığı qarşısında aciz qalır. Nüşabə deyir:

Erkək tinətliyəm, olsam da qadın,
Hər işi bəllidir mənə dünyanın.
Mən də bir aslanam, düşünsən bir az,
Aslanın erkəyi, dişisi olmaz.

Feyləqus İskəndərin atasıdır. Ədalətli qanun və tədbirləri ilə ölkəsindəki zülmü aradan qaldırmışdır. Xalq arasında böyük hörmətə malikdir. Daraya xərac verməklə öz ölkəsinin toxunulmazlığına, xalqının azad yaşamasına nail olur.

Dara İran hökmdarıdır. Təkəbbürlü, ədalətsiz və zalımdır. Ölkəsində xalqın taleyini şərəfsiz adamlara tapşırılmış, ağıllı insanlara qənim kəsilmişdi. Xalqı ədalətsiz müharibələrə sürükləyən Dara İskəndərlə müharibədə məğlub olur və Nizami bunu onun öz əməllərinin nəticəsi kimi dəyərləndirir.

Əsərdəki zalım hökmdarlardan biri də **Pələngərdir**. Qonşu ölkələri işğal və talan edən bu amansız şahı Nizami İskəndərin əli ilə cəzalandırır.

Əsərin maraqla oxunmasını təmin edən başlıca cəhətlər bunlardır: əhvalat və hadisələrin bir-biri ilə məhərdlə əlaqələndirilməsi, döyüş səhnələrinin canlı, real təsviri, təbiət təsviri, ədəbi qəhrəmanların fərdi xüsusiyyətlərinin rəngarəng vasitələrlə təqdim olunması.

Nizami əsərdə digər xalqlara da məhəbbət və ehtiramla yanaşmışdır.

Əsərdəki hadisələr böyük bir zamanı əhatə edir, geniş və inkişafda verilir, ədəbi qəhrəmanların həyatı hərtərəfli təsvir olunur. Bunlar əsas verir ki, bu poema **mənzum roman** adlandırılınsın. "İskəndərnamə" poemasının ideyasına daxildir: Hökmdarların ədalətli olması, humanizmin təbliği, xalqlara və millətlərə ədalətlə yanaşmaq, Allaha inam, ədalətin qələbə çalması, zalımların cəzasız qalmaması, elm və biliyə qiymət verilməsi.

Yadda saxlayın!

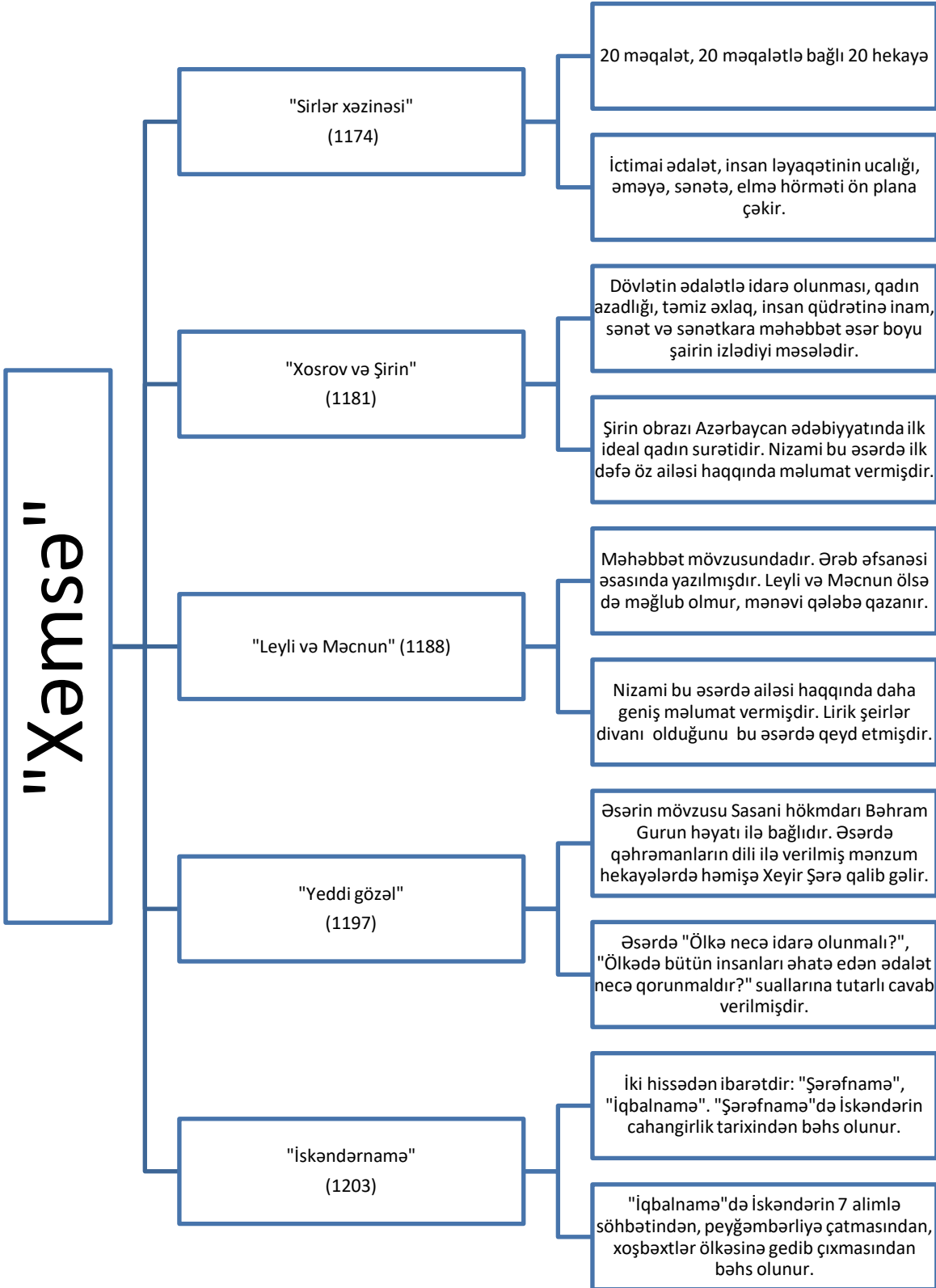
"İsgəndərnamə" poemasında:

Mənfi hökmdar surətləri:

➤ Dara, Pələngər.

Müsbət hökmdar surətləri:

➤ Feyləqus, Nüşabə, İsgəndər.

Hazırladı: Sərvər Səfərov

ORTA DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI (XIII-XVI ƏSRLƏR)

Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatı çoxəsrlik ədəbiyyatımızın bünövrəsi üzərində inkişaf etməkdə idi. Bu dövrdə sufizm ictimai-bədii fikirdə əsaslı rol oynamağa başlayır. Dövrün ən əlamətdar hadisəsi XIII əsrdə anadilli ədəbiyyatın təşəkkül tapması idi. Anadilli ədəbiyyatın ilkin nümayəndələri **Şeyx İzzəddin Həsənoğlu** və **Şeyx Səfiəddin Ərdəbili** olmuşdu.

İzzəddin Həsənoğlunun yaradıcılığından dövrümüze üçü ana dilində, bir farsca qəzəl gəlib çatmışdır. Yaradıcılığında sufi-mistik ideyaları və dünyəviliyi təbliğ edən şairin ana dilində yazdığı "Divan"ı Rumda və Anadoluda məşhur olmuşdur.

Həsənoğlunun "**Apardı könlümü...**" qəzəli məhəbbət mövzusunda. İlahi məhəbbətin vəsf olunduğu əsərdə insanlar iki qrupa – sadıqlərə və sadıq olmayanlar bölünür. Qəzəldə lirik qəhrəmanın sevgilisinə bəslədiyi məhəbbət yüksək bədiiiliklə əks etdirilib:

Apardı könlümü bir xoş qəmər üz, canfəza dilbər,
Nə dilbər? Dilbəri-şahid. Nə şahid? Şahidi-sərvər...

Şeyx Səfiəddin Ərdəbilinin dövrümüze gəlib çatmış əsərlərində irfani-fəlsəfi düşüncələr öz əksini tapır.

Zülfüqar Şirvaninin farsca "**Divan**"ında dünyəvi məhəbbətin, real gözəlin tərənnümünə yer verilir.

XIII əsr ədəbiyyatımızda ana dilində yazılmış epik poeziya örnəkləri "**Dastani-Əhməd Hərami**" və **Qul Əlinin** "**Qisseyi-Yusif**" poemalarıdır.

"**Dastani-Əhməd Hərami**" poemasının müəllifi məlum deyil. Bu poema ana dilində yazılmış ilk epik əsərdir. Əsərdə Əhməd şəri, Bağdad sultanının qızı Güləndam isə xeyri təmsil edirlər. Sonda Güləndamın Əhməd Həramini öldürməsi xeyrin şər üzərində qələbəsi kimi təqdim edilir. 6 məclisdən ibarət olan poemada kin-küdurət, rəzillik, insana xas olmayan mənfi sifətlər tənqid olunur. Poema ərüz vəzninin həzəc bəhrində yazılmışdır. Poemada xalq danışığı dilinə məxsus ifadələr klassik poeziya ənənələrinə uyğunlaşdırılmışdır:

Həyasından qızardı eylə tər, lər,
Sanasan kim, gülə düzöldü dürlər...

XIV yüzillikdə ana dilində "Quran" motivləri əsasında **Suli Fəqih** və **Mustafa Zəririn** "**Yusif və Züleyxa**" adlı poemaları meydana çıxır.

XIV yüzillikdə fars dilində yazmaq ənənəsi də davam etməkdə idi. **Marağalı Əvhədinin** "**Dəhnamə**", "**Cami-Cəm**", **Arif Ərdəbilinin** "**Fərhadnamə**", **Əssar Təbrizinin** "**Mehr və Müştəri**" poemaları sənətkarlıq, üslub və toxunulan mövzular baxımından Nizaminin əsərlərini xatırladır.

XIV yüzillikdə türk ədəbiyyatında dünyəvi poeziyanın ilkin örnəklərini yaratmış sənətkar **Qazi Bührhanəddin** idi. Hökmdar şair olan Qazi Bührhanəddin əsərlərini ana dilində yazır. Onun "Divan"ında aparıcı janr türk şeir janrı olan **tuyuqdur**. O, tuyuqlarında qəhrəmanlığa, mənəvi dəyərlərin təbliğinə üstünlük verir. Mərdlik, mübarizlik, cəsarət onun tuyuqlarının başlıca ideyalar aləmidir:

Özünü əş-şeyx bilən sərdar bolur,
Ənəlhəq dəvi qılan bərdar bolur.
Ər oldur, həq yolına baş oynaya,
Döşəkdə ölən yigid mürdar bolur.

XV-XVI əsrlərdə anadilli poeziyanın qüdrətli nümayəndələri içərisində **Cahanşah Həqiqi**, **Nemətullah Kişvəri**, **Həbib** və başqa sənətkarlar əsas yer tuturlar.

Bu yüzillikdə yaşamış **Həbibinin** ana dilində, qəzəl, qəsidə və müsəddəs janrlarında yazdığı əsərlərində mənəvi azadlıq, insanın daxili aləmi, təbiət gözəlliklərinin tərənnümü əsas yer tutur. Həbib insanı zidd olan hər şeyi rədd edir, insana ilahi gözəlliyin yerdə təcəllisi kimi baxırdı. O, lirik əsərlərində sevən qəlbin çırpıntılarını aşiqanə bir dillə ifadə edə bilir:

Gər səninçün qılmayam çak, ey büti-nazikbədən,
Gorum olsun ol qəba əynimdə piraheñ kəfən.

Füzuli Həbib sənətkarlığını yüksək qiymətləndirir, ona cavab, bir qəzəlinə isə təxmis yazır.

Azərbaycan aşığı sənətinin ilkin nümayəndələrindən hesab edilən **Dirili Qurbani** qoşma və gərəylilərində insan və təbiət gözəlliklərindən sənətkarlıqla bəhs edir. Onun "**Bənövşə**" rədifli qoşmasında təbiət gözəlliklərindən vəcdə gəlmiş insanın səmimi duyğuları əks olunur. Özünü haqq aşığı adlandıran Qurbani ədalətsizliyə qarşı səsinə qaldırır, **Şah İsmayıl Xətayini** özünün mürşidi adlandırır. Xətayiyə xitabən yazılmış qoşmada "dərd əlindən feryada gəldiyini" söyləyir. Qurbani insanı mərd, söz anlayan, igid görmək istəyir:

Mərd odur ki, işin tuta mərd ilən,
Ər istəsən, keç namərddən, ər dilən.
Rəməz anlayan, söz düşünən, dərd bilən,
Aləmlərdə şöhrətlənir, bəllənir.

Orta dövr ədəbiyyatımızın zirvələri **İmadəddin Nəsimi**, **Şah İsmayıl Xətayi** və **Məhəmməd Füzulidir**.

İMADƏDDİN NƏSİMİ

(1369-1417)

Nəsimi **1369-cu ildə** dünyaya gəlmişdir. Onun doğulduğu il və yer barədə fərqli fikirlər mövcuddur. Həyatı haqqında olan məlumatlar gerçəklikdən daha çox rəvayət və əfsanələrdə əks etdirilən məlumatlar səciyyəlidir. Dini və dünyəvi elmləri mənimsəmişdir. Əvvəl **sufizmə**, daha sonra isə **hürufiliyə** tərəfdar çıxmışdır. Hürufilik ideyalarını mənimsədikdən sonra bu ideyanın fəal carçısına çevrilmiş, bu da öz növbəsində şairin təqib edilməsi ilə nəticələnmişdir. Ölkə - ölkə gəzib dolanan şair Hələb şəhərində ələ keçirilmiş və **1417-ci ildə** ağır işgəncələrlə edam edilmişdir.

YARADICILIĞI

Əsərləri mövzu-məzmun, ideya baxımından iki yerə ayrılır:

1. Təriqət şeirləri. Nəsimi əvvəllər sufizmə meyl etdiyindən ilk तरीqət şeirləri sufiyanə olmuşdur. Lakin hürufilik ideyalarının təbliğinə həsr olunmuş əsərləri sufilik ideyalarının təbliğinə həsr olunmuş əsərlərindən **kəmiyyətə çoxdur**. Şair तरीqət şeirlərini həm ana dilində, həm də fars dilində qələmə almışdır. तरीqət şeirlərində özünün hürufilik görüşləri, mənsub olduğu तरीqətin mühüm müddəaları, o cümlədən hürufi termin və anlayışlarına xüsusi yer ayırmışdır.

Təriqət şeirlərinə aiddir :

➤ “Söz”, “Sığmazam”, “Mənəm, mən” rədifi, “Daim ənləhəq söylərəm, həqdən çü Mənsur olmuşam”, “Mərhəba, insani – kamil, canımın cananəsi” misraları ilə başlayan qəzəllər, o cümlədən digər janrlarda yazılan əsərlər.

“Mərhəba, insani – kamil, canımın cananəsi” misraları ilə başlayan qəzəldən bir beyt :

Çün bizə məlum olubdur məniyi – ümmül – kitab,*

Arifəm, səmimə sığmaz zahidin əfsanəsi.

Qeyd1: Buradakı “ümmül – kitab” Quranın “Fatihə” surəsi anlamındadır.

2. Dünyəvi şeirləri mövzuca rəngarəngdir. Şair bu mövzulu şeirlərinin **böyük** bir qismini **qəzəl**, bir qismini isə **digər janrlarda** qələmə almışdır.

A) Məhəbbətin tərənnümünə həsr olunmuş şeirləri :

➤ “Neylərəm?”, “Etməgil”, “Yanaram” və s. qəzəlləri.

“Neylərəm?” qəzəlindən :

Dilbəra, mən səndən ayrı ömrü canı neylərəm?

Tacü təxti, mülkü malı, xanimanı neylərəm?

İstərəm vəsli – camalın, ta qılam dərdə dəva,

Mən sənin bimarınam, özgə dəvanı neylərəm?

B) Məşuqənin zahiri gözəlliyinin təsvirinə həsr olunan şeirləri:

➤ “Düşdü yene dəli könül gözlərinin xəyalinə”, “Əcəba, bu huri üzlü məhi – bədr, ya pərimi?” misraları ilə başlayan qəzəlləri.

C) İctimai – fəlsəfi məzmunlu şeirləri. Belə mövzulu şeirlərinə nümunə olaraq :

Yoxdur vəfası dünyanın, aldanma anın alına,

Rəngindən oldu münfəil, hər kim boyandı alına.

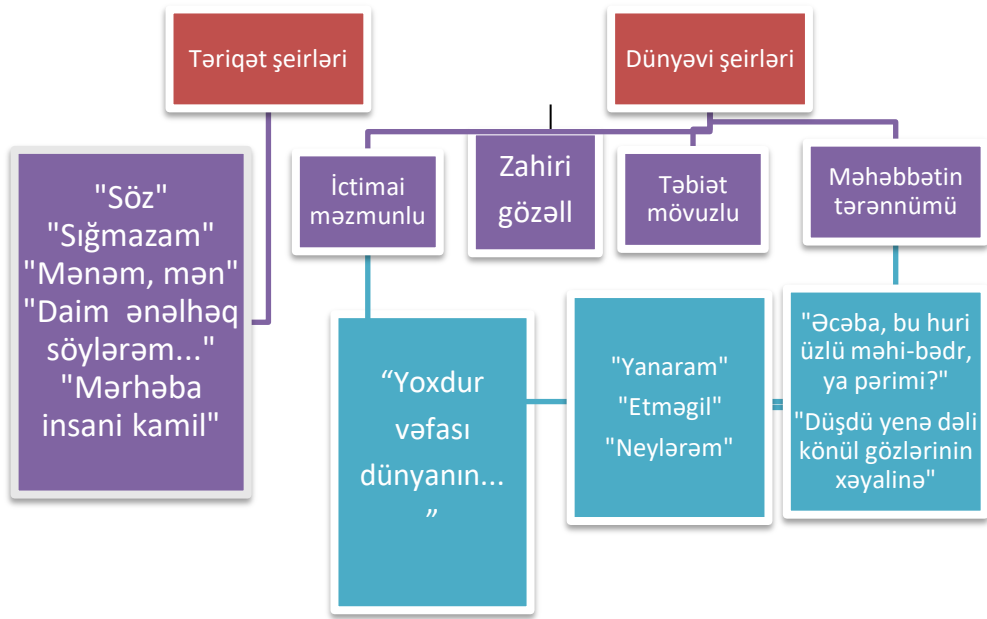
Arısı yalandır, saqın, dadlısına aldanma kim,

Acıdır anın şəkəri, ağı qatılmış balına.

D) Təbiət mövzulu şeirləri. Sayca **az** olsa da, onlar da ideya – bədii keyfiyyətinə görə ədəbiyyatımızın ən yaxşı əsərlərindən hesab edilir.

Yadda saxlayın!

- ✓ ictimai – fəlsəfi lirikanın yaradıcılarından biri hesab edilir;
- ✓ yalnız lirik növdə yazıb – yaratmışdır;
- ✓ həm azərbaycan dilində, həm də fars dilində yazmışdır;
- ✓ yalnız əruz vəznində yazmışdır;
- ✓ bu janrlarda qələmini sınıamışdır: qəzəl, qəsidə, tuyuq, rübai, müstəzad və s.

SIĞMAZAM QƏZƏLİ

(İxtisarla)*

Məndə sığar iki cahən, mən bu cahənə sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam. (1)

Ərşlə fərşü kafü nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhü bəyanə sığmazam. (2)

Kövnü məkandır ayətim, zatidürür bidayətim,
Sən bu nişanla bil məni, bil ki, nişanə sığmazam. (3)

Kiməsə gümanü zənn ilə olmadı həqq ilə biliş,
Həqqi bilən bilir ki mən, zənnü gümanə sığmazam. (4)

Gənci-nihan mənəm, mən uş, eyni-əyan mənəm, mən uş,
Gövhəri-kan mənəm mən uş, bəhrəvü kanə sığmazam. (5)

Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncü şeş mənəm,
Surəti gör bəyan ilə, çünki bəyanə sığmazam. (6)

Zat iləyəm sifət ilə, qədr iləyəm bərat ilə,
Gülşəkərəm nəbat ilə, bəstə dəhanə sığmazam. (7)

Şəms mənəm, qəmər mənəm, şəhd mənəm, şəkər mənəm,
Ruhi-rəvan bağıslaram, ruhi-rəvanə sığmazam. (8)

Gərçi bu gün Nəsimiyəm, haşimiyəm, qüreyşiyəm,
Bundan uludur ayətim, ayətü şanə sığmazam. (9)

1. İki cahən (maddi və mənəvi) məndə sığmış, mən isə bu dünyaya sığmıram. Məkənsiz gövhər mənəm, varlığa və məkana sığmazam.

2. Göy və yer, kaf və nun hamısı məndə tapıldı. Sözü nü kəs, lal ol, şərh və bəyanə sığmaram. (Kaf və nun “kun” - “var ol” anlamındadır).
 3. Varlıq və yer əlamətimdir, başlanğıcım varlığın sahibi olan zat ilə bağlıdır. Sən məni bu nişanla tanı və bil ki, bu nişana sığmaram.
 4. Heç kimse güman və zənn ilə haqqı bilib tanımadı. Haqqı (həqiqəti, mənim həqiqətimi) bilən mənim güman və zənnə sığmayacağıma bilir.
 5. Gizli xəzinə mənəm artıq, görünəninin gözü mənəm artıq. Mədənin gövhəri mənəm artıq, dənizə və mədənə sığmaram.
 6. Zərrə mənəm, günəş mənəm, dörd ilə beş, altı mənəm. (Dörd: torpaq, su, hava, od; beş: beş duyğu; altı: altı tərəf). Anladılan ilə surəti gör, çünki bəyana sığmıram.
 7. Sifətlərlə birlikdə zat iləyəm. Bərat gecəsi ilə birlikdə qədr gecəsi iləyəm. Şəkər bitkisi ilə gül mürəbbəsiyəm, qapalı ağıza sığmaram. (Ramazan ayından əvvəlki şaban ayının 15-i gecəsi bərat - günahlardan arınma gecəsi sayılır; ramazan ayının 27-si gecəsi isə Quranın göydən yerə enmə gecəsi olduğundan qədr gecəsi hesab edilir).
 8. Günəş mənəm, ay mənəm, bal ilə şəkər mənəm. Axıcı ruh bağışlaram, axıcı ruha sığmaram.
 9. Bu gün Nəsimiyəm, haşimiyəm, Qüreyş oymağındanam. Əlamətim bundan uludur, əlamətə, şana sığmaram.
- Qeyd 2:** “Sığmazam” qəzəli 15 beytdən ibarətdir, orta məktəb proqramında ixtisar edilərək 9 beyti tədris edilir.

“**Sığmazam**” qəzəli Nəsiminin yaradıcılığının şah əsərlərindən biri hesab olunur. Bu əsərdə şairin həm hürufi görüşləri parlaq şəkildə əks olunub, həm də sənətkarlıq məharəti aydın şəkildə ortaya qoyulub.

Qəzəldə insanın Allahla, maddi və mənəvi aləmlə eyniyyət təşkil etməsi fikri ifadə olunub. Lirik qəhrəmanın monoloqu təsiri bağışlayan bu əsərdə həmin qəhrəman öz fikirlərini açıq şəkildə müdafiə edir, bu fikirləri hökm şəklinə bildirir. Bütün yaradılışların, o cümlədən Allahın da onda – insanda təcəlli etdiyini, insanın şərhə sığmadığını dilə gətirir.

Əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələrindən **təkrir**, **təzad**; obrazlılığı yaradan digər vasitələrdən **alliterasiya** və s. işlənmişdir. Qəzəl **əruz vəzninin rəcəz bəhrində** yazılmışdır.

ŞAH İSMAYIL XƏTAYI

(1487-1524)

Şah İsmayıl Xətayi **1487-ci ildə** Ərdəbil şəhərində dünyaya gəlmişdir. Onun atası Ərdəbil hakimi **Şeyx Heydər**, ulu babası isə Səfəvilər sülaləsinin banisi olan **Şeyx Səfiəddin** idi. Anası **Aləmşahbəyim** isə Ağqoyunlu hökmdarı **Uzun Həsən**in qızı idi. Atası Şeyx Heydər hakimiyyət uğrunda gedən döyüşlərdən birində öldürüldükdən sonra Ağqoyunlular tərəfindən təqib edilən İsmayıl qardaşları ilə birgə bir müddət həbsdə saxlanılır. İsmayıl on üç yaşında hakimiyyət uğrunda mübarizəyə qoşulur və **1501-ci ildə**

Təbrizə daxil olaraq özünü şah elan edir. O, **1503-cü ildə** Ağqoyunlu **Sultan Muradı** məğlub edir. **1514-cü ildə** Çaldıran düzündə Osmanlı sultanı **Yavuz Səlimlə** döyüşdə məğlub olur. Bundan sonra daha çox dövlət işləri ilə məşğul olan Xətayi **1524-cü ildə** vəfat edir.

Yaradıcılığı

Əsərlərini həm əruz, həm də heca vəznində yazan sənətkarın ana dilində “**Divan**”ı, “**Dəhnamə**” və “**Nəsihətnamə**” məsnəviləri dövrümüzə gəlib çatmışdır. Lirik yaradıcılığı mövzu-məzmun baxımından bir neçə yerə ayrılır.

Səfəvi-qızılbaş görüşlərinin təbliğinə həsr olunmuş bir qisim əsərlərində birliyə və əqidə yolunda sadıq olmağa güclü çağırış var. Burada əks olunan fikirlər bir çox hallarda şairin sufi görüşləri ilə qovuşur.

Sufi görüşlərini əks etdirən şeirlərində humanizm, insana məhəbbət hissi əks olunmuşdur. Şairə görə, insan mənən saf, əqidəcə möhkəm olmalıdır:

Sufi isən alıb-satma,
Halalına haram qatma,
Yolun əyrisinə getmə,
Doğru yola nəzər eylə.

Məhəbbətin tərənnümünə həsr olunan şeirlərində məhəbbətin insanı kamilləşdirdiyini, onu xeyirxah, saf və nəcib etdiyini vurğulayır, məhəbbətə biganə olmağı haqqı unutmaq kimi dəyərləndirir:

Ey könül, hicran qəmindən çox şikayət qılma kim,
Aşiqə cövrü cəfası lütf ilə ehsanıdır.

Təbiətə həsr edilmiş şeirlərində daha çox baharın gəlişi təsvir edilir. **“Oldu”** rədifli qəzəlində baharın gəlişi ilə təbiətdə baş verən canlanma belə təsvir edilir:

Bahar oldu ki, aləm gülşən oldu,
Gözün aç, gör cahan nə rövşən oldu.
Bəzəndi hər bir ağac bir gül ilə,
Ağacla cümlə gülpirahən oldu.
Açıldı yazilər, bitdi çiçəklər,
Gül ilə şol bənövşə, süsən oldu.

“Nəsihətnamə” məsnəvisində sufi-qızılbaş ideyaları təbliğ olunur. Bu ideyaya görə, kainatda nə varsa, Allah yaradıb və yaradılış bütünlüklə ona məxsusdur. Bütün varlıqlar Allahdan qopub ayrılan zərrələrdir ki, bu zərrələrin Allaha qovuşması yalnız eşqə çatmaqla mümkündür. Əsərdə şair, hökmdar bir el ağsaqqalı kimi gənclərə nəsihət edir ki, Allaha sevsinlər, yaşlılara hörmət etsinlər, könül yixmasınlar, xalqına sədaqətli olsunlar.

Yadda saxlayın!

- ✓ Xətayi şifahi xalq ədəbiyyatından geniş surətdə bəhrələnib;
 - ✓ Əsərlərini həm əruz, həm də heca vəznində yazıb;
 - ✓ Hece vəznli şeiri ilk dəfə “Divan” ədəbiyyatına Xətayi gətirib;
 - ✓ Hökmdar şair olub;
 - ✓ Ana dilində yazmağa üstünlük verib;
 - ✓ Həm lirik, həm də epik növdə yazıb;
 - ✓ Yalnız nəzmlə yazıb;
 - ✓ Epik əsərləri **“Dəhnamə”** və **“Nəsihətnamə”** poemalarıdır;
- Lirik əsərləri mövzu-məzmun baxımından aşağıdakı qruplara bölünür:
- Səfəvi-qızılbaş ideyalarının təbliği;
 - Sufi görüşlərinin təbliği;
 - Məhəbbətin tərənnümü;
 - Təbiətin tərənnümü;
 - ✓ Yardımcılığında müraciət etdiyi janrlar: qəzəl, məsnəvi, gəraylı, qoşma və s.

DƏHNAME

(ixtisarla) **BAHARIYYƏ**

Qış getdi, yenə bahar gəldi,
Gül bitdivü laləzar gəldi.
Quşlar qamusu fəğanə düşdü,
Eşq odu yenə bu canə düşdü.
Yer geydi qəbayi-xizrpuşan,
Cümlə dilə gəldi ləbxamuşan.

Sərvin yenə dutdu damənin su,
Su üstə oxudu faxtə gu-gu.
Qönçə dəhəni çəməndə xəndan,
Gülməkdən ənar açıldı dəndan.
Bülbül oxudu sifati-hicran,
Deryadə dür oldu əbri-neysan..

Aşiqin əhvalı

Aləm qamusu bu dəmdə xoşhal,
Mən öz işimdə fariğül-bal.
Gəh yerir idim çü ahu dağda
Gəh axar idim çü cuy bağda.
Gəh könlüm ilə çəməndə xürrəm,
Gəh həmdəm ilə gəzəndə biğəm.
Məşuq ilə eşqi tanımazdım,
Heç kimə könül verim deməzdim,
Öz pişəmə, öz işimə qanə,
Heç kim yox idi kim, ola manə.
Kim desə mənə ki, aşiq oldum,
Rüsvayi-dili-xələyiq oldum,
- Əbləh, - deyübən gülərdim ana,
Hər tənə ki var, qıldım ana...
Bir gün çəmən içrə seyr edirdim,
Pərvanə misali teyr edirdim.

Bir sayeyi-sərvi-nazə yetdim,
Bir ləhzə orada xabə getdim...
Ruhaniyə ruh qıldı seyran,
Gəl gör ki, mana nə qıldı dövrən?
Göründü gözümə bir pəriru,
Xoş ləhcəvü xubcəmalü xoşru.
Çün seyr ilə gəldi mana yetdi,
Canü könül aldı beylə getdi...
Qaşları kəmanü kipriği ox,
Aləm gözü qatda nərgisi-şux.
Oldum beməsəl divanə bidar,
Nə məstü nə aqiləm, nə hüşyar.
Bilmən özümü ki, xandəyəm mən,
Ya mürdəmi, yoxsa zindəyəm mən.
Uzun gecələr səhər görünməz,
Zülmətdə mana qəmər görünməz.

Bu yola, ilahi, yoxmu payan?
Bu dərddə, ilahi, yoxmu dərman?
Biçarəvü zarü natəvanəm,
Mən taqəti-ğəm nəmitəvanəm.

Yar zülfi təkü günüm qarardı,
Yar ağzı kimi yerim darardı...
Bilmən necədir kəminə halım,
Artır dinü gün ğəmü məlalım...

İzahı: Bütün aləm bu zaman xoş xal idi, mən öz işimdə, ürəyi rahat qayğısız idim. Gah dağda, gah bağda gəzirdim. Gah könlüm ilə çəməndə şad-xürrəm, gah həmdəm ilə çəmsiz gəzəndə eşq, məşuq nədir bilməzdim, heç kimə könül verməzdim. Öz peşəmə, işimə qane idim, mənə mane olan kimsə yox idi. Kim mənə desə, aşıq oldum, xalq içində rüsvay oldum, ona "əbləh" (axmaq, sarsaq) deyib gülərdim, ona hər cür tənə edərdim. Bir gün çəməndə seyr edirdim, pərvanə kimi fırlanırdım. Bir nazlı sərv ağacının kölgəsinə çatdım, bir qədər arada yuxuladım. Ruhum ruh aləmində dolaşanda gör dövrən mənə nə etdi? Gözümə bir pəriüzlü, xoş ləhcəsi, xoşcamallı, xoşüzlü göründü. Seyr edib mənə yetdi, canımı və könlümü alıb beləcə getdi... qaşları kaman və kirpiyi ox, şux nərgizi görüb divanə kimi oldum, oyaq yoxsa məst olduğumu bilmədim, ağılim çaşdı. Harda olduğumu bilmədim, kədərli, ya şad olduğumu bilmədim. Uzun gecədir, səhəri görünməyən, ay görünməyən zülmətdir. Bu yolun, ilahi, sonu yox mu? Bu dərddin dərmanı yoxmu? Çarəsizəm, zəifəm qəmə taqətsizəm. Yar saçı kimi günüm qaraldı. Yar ağzı kimi yerim daraldı. Bilmirəm, nə haldayam mən zavallı, hər gün dərddim, məcalım artır.

Birinci məktub. Səbanın Məşuqunun yanına getməsi

Gəldi və əlimdən aldı məktub,
Əzm etdi, yeridi suyi-məhbub.
Gəh dağ üzə əsdi, gahi daşda,
Gəh xüşk üzə əsdi, gahi yaşda.
Sürdü qatı atın ol vəfadar,
Ol bağə irişdi qandadır yar.
Gördü ki, bir adlı şah imiş ol,
Nə yerdə, fələkdə mah imiş ol.
Gülşəndə bülənd otağü eyvan,
Səncərlə səlatin ana divan.
Qarşudadırur mələk yasavul,
Hər kimi görür, edir ki, savul.
Dutmuş yüzü birlə nur baği,
Eyvani-fələkdədir otağı...
Çün gördü anı Səbayi-miskin,
Çəkdi cilovunu, oldu ğəmgin.
Kim, bu pəridir cəhanda məşhur,
Xudbinü cəmalü hüsne məğrur.
Necə varım imdi həzrətine,
Ta irişə ərzə xidmətinə?
Durmuşdu Səba qılıb təfəkkür,
Barmağını dişlib əz təhəyyür.
Oturdu Səbavü ol yeridi,
Nagah önünə çü gəldi bir pir,
Xoş şəklü şəmayil, özü dilgir.
Yanına gəlib Səba rəvani,
Söylədi ana sözün nihani.
Sordu ana kim, Səbamısan sən?
Eşq əhlinə aşınamısan sən?
Kim, aşıqi-xəstədən gəlirsən,
Halından anın xəbər bilirsən.
Aydır ki, bəli, Səba mənəm der,
Sözüm yetürüm, xanı Sənəm der,
Aydır ki, mənəm ol, ey xoş avaz,
Ölmüşlər için Məsihi-dəmsaz.
Mən dəxi nigarə bağbanəm,
Aşıqlərə yarü mehribanam.
Mən demişidim, sana ki, gəlsin,
Məşuqə nə der, sözünü bilsin.

Oldur oturur otağ içində,
Sən bir dəm otur bu bağ içində.
Mən varayım ol nigar qatına,
Ol dilbəri-gülüzar qatına,
Könlün görəyim neçükdür anın.
Sözün deməgə o natəvanın.
Qıldım aluban nəzər be məktub,
Söz deməgə fürsət istər idi.
Qulluğa irişdi, durdu bir dəm
Könlünü aradı, gördü xürrəm.
Xəndan çəmən içrə tazə gül tək,
Boynu sürəhi, dodağı mül tək.
Aydır ki, deyim sözü, məhəldir,
Könlü fərəhü dəmi gözəldir.
Bir qatla özünə eylədi fərz,
Bəs qıldı nigarə sözləri ərz.
Aydır ki, əya dəm afitabi,
Bir söz desəm, eyləmə itabi.
Bir qasidi-xəstə hali gördüm.
Yox gəlməgə heç məcali gördüm.
Gəlməz yavuşa, həzər qılır ol,
Dərgah saru nəzər qılır ol.
Vardım yanına, dedim nə kəssən?
Kim əhli-səfər, zəbun fərəssən.
Gördüm yazılı kəlam be məhbub.
Yazılmış, əya əmiri-xuban,
Dərd ilə ölmən, eylə dərman.
Oldu ğəm ilə belim xəmidə,
Rəhm eylə mənə e nuri-didə.
Ol dəm ki, mən ol cəmalı gördüm,
Özümədən özümni xali gördüm.
Biəqlü kəlamü huş boldum,
Yüz dərddi bəlayə tuş boldum.
Çox oldu könlüdə fikri-fasid,
Qıldım bu yola Səbanı qasid,
Öz halımı ərzü faş qıldım,
Yaşım ilə bitikni yaş qıldım.
Bu vəch ilə halım etdim elam,
Şəhlərdən olur gədayə ənam.

Gəldi, əlindən məktubu aldı. Məhbubun yanına yollandı. Gah dağda, gah daşda əsdi, gah quruda, gah yaşda (suda) əsdi. O vəfadar atını çapdı, yar olan bağa çatdı. Gördü ki, bir şah kimisidir, nəinki yerdə, göydə bir aydır o. Gülşəndə uca otaq, eyvan, sultanlar onun hüzuruna layıqdır. Qarşısında mələklər yasavul, hər kəs ona təzim edir. Üzü bağı nura qərq edib. Yazıq səba onu görəndə qəmgin oldu, özünü yığışdırdı. Çünki, bu cahanda məşhur, xudbin, məğrur camallı bir pəridir. İndi necə gedim yanına ki, ərzim ona çatsın. Səba heyrətlə barmağın dişləyib fikirli durmuşdu. Oturdu, birdən önünə bir xoşsifət, nurani qoca gəldi. Yanına gəlib gizli söhbəti açdı: - Sən Səbasan mı? Aşıqlərə dostsan mı? Bir dərdli aşıqın yanından gəliрсən, onun halından xəbər bilirsən? Dedi ki, bəli, Səba mənəm, sözümü Sənəmə çatdırmaq istəyirəm. Dedi: - O xoş avazlı, ölürlər dirildən mənəm. Dedi ki, Nigarın bağbanıyam. Aşıqlərə dost, mehribanam. Mən demişdim sənə ki, gəlsin, məşuqənin fikrini öyrənsin. Odur, bağıın içində oturub. Sən də bu bağda otur, mən o nigarın, dilbərin yanına gedim, görüm söz deməyə yaxşı fürsətdir mi, halı necədir?. Çatdı, könlünün xürrəm, şad olduğunu gördü. Çəmən içində təzə gül kimi, boyu uca, dodağı lətif. Deyir, könlü fərəhlidir, gözəl vaxtdır, sözümü söyləyim. Bu cür fərz edib Nigara sözləri dedi: - Ey günəş, bir söz desəm danlama, bir xəstə hallı qasidi gördüm, gördüm sizin yanınıza gəlməyə macalı yoxdur. Ehtiyat edir, yaxın gəlmir. Siz tərəfə nəzər salır. Gedib soruşdum, kimsən? Səfərə çıxmışsan, taqətsizsən. Gördüm məhbuba yazılı kalamları var. Yazılıb ki, ey gözəllər əmiri, dərddən ölürəm, dərman eylə. Qəmdən belim əyilib. Ey gözüm işığı, mənə rəhm eylə. Mən o camalı görəndə özümü özümün bilmirəm. Ağılsız, başımı itirmiş kimiyəm. Yüz dərd, bəlaya tuş olmuşam. Könlümü narahət edən fikirlər çox oldu, Səbanı bu yolda qasid seçdim, öz halımı açıqlayıb ərz edəm. Göz yaşımıla bu məktubu isladım. bu arzu ilə halımı bildirim, gədəya, inşallah, şahlardan bir görüş hədiyyə olar.

Məşuqənin sözü eşidib bağbanı və Səbanı danlaması
 Eşitdi bu sözü çün pəriru,
 Aydır: - Nə söz idi söylədin bu?..
 Sən bilməmişən ki, mən nə şahəm,
 Huri həşəmü mələk süpahəm.
 Sən bilməmişən ki, mən nə şuxəm,
 Kirpigi, qaşı yay ilə oxəm,
 Ol bilməz isə də sən bilürsən,
 Bu həsrəti bəs nədən qılırsan?
 Vargil degil ol rəsulə gəlsün,
 Ol sözləri naqəbulə gəlsün,
 Kimdir görəyim gəlür buradən,
 Vaqif olayım bu macəradan...

Allaha Səba qılıb təvəkkül,
 Yeridi rəvani bitəllül.
 Görşətdi səlamü izzü ikram,
 İstərdi kəlamın edə elam.
 Öpdü ədəb ilə asitani,
 Ol sərvə-səhi çü gördü ani,
 Sordu: - Nə gerek, e hərzə-mərzə,
 Kim dedi sana ki, gəl bu mərzə?..
 Yırtı əlidən alıb kitabın,
 Saydı yüzinə üyubi babın.
 Eybini varın şumar qıldı,
 Gül yüzlü Səbanı xar qıldı.

O pəriüzlü bu sözü eşitdi, dedi: - Bu nə sözdür, sən söyləyirsən? Sən mənim necə bir şah olduğumu bilmirsənmi? Hurilər qulluğumda, mələklər ətrafımdadır. Sən bilmirsən mən necə gözələm? Get, o elçiyə də ki, gəlsin, sözləri qəbul oluna bilməyəcək o kəs gəlsin, bura gələn kimdir bir görək. Bu macəradan xəbər tutaq... Allaha təvəkkül edib Səba şəstlə ora gəldi. Hörmətlə salam verib məktubdakıları elan etmək istədi. Astananı öpərək gələndə o pəri gördü. Dedi: Ey hərzə-məzə danışan kəs, bu bağıın sərhədinə kim dedi, gəldin? Əlindən kitabı (yarım alıb) yırtı. Üzünə eyiblərini saydı. Eyibinin saysız olduğunu dedi, gül üzlü Səbanı xar etdi.

İkinci məktub. Səbanın Məşuqənin sözləri ilə aşıqın yanına gəlməsi

Qayıtdı Səba zi dərgəhi-şah,
 Gəmnakü məlul düşdü bər rah...
 Deri kim, necə varım ol fəqirə,
 Biçarəvü xəstədil həqirə?
 Dəxi nə yüz ilə varım anda,
 Ümmid ilə qasid etdi munda.
 Ya anda neçük verim cəvabi?
 Göndərdi itab ilə xitabi...
 Çün yetdi, dedim ki, nikuxah,
 Halın necədir zi zəhməti-rah.
 Həm söylə nigar sağ, əsənmi?
 Der: — Kimdürür ol xəsisü kəmtər,
 Ol fitnəli yar sağ, əsənmi?
 Der: - Sağdır, əsəndir ol pəriru,

Səndən vəli eyləmiş bəri ru.
 Əhvalın ana ərzə qıldum,
 Ərzinə yetürməgini bildim.
 Xişm etdi haman dəm əz səri-naz,
 Çox ərbədə naz qıldı ağaz.
 Yırtı aluban yazan kitabı,
 Biş etdi itab ilə xitabi.
 Qıldı məni-xəstəni məlamət,
 Başuma qopardı yüz qiyamət...
 Fəryadü fəğanü zarə düşdü.
 Ögdi özünü qılıb mükərrər.
 Dil munu eşitdi, narə düşdü,
 Yaş etdi ümid evini parə,
 Sögdüm yenə bəxti-nabəkarə.

Səba qəmli, mələl yola düşdü o şahın dərğahına qayıtdı. Deyirdi ki, o yazığın yanına necə gedim? Çarəsiz, ürəyi xəstəyə nə deyim? Hansı üzle gedim yanına, ümidlə məni qasid (elçi) etmişdi. Necə deyim? Qasid çatanda dedim o nigar, fitnəli yar necədir, sağ-salamatdırımı? Dedi: - Sağdır pəriüzlü, amma səni saya almadı. əhvalını bildirdim, xahişini qəbul etmədiyini gördüm. Çox naz etdi, məktubu yırtdı, məni çox danladı, peşman etdi. Başıma yüz qiyamət açdı. Özünü çox öydü, fəryad eylədi. Bunu eşitdim, ürəyim oda düşdü. Ümid evini göz yaşdı. Bəxtimdən gileyləndim.

“**Dəhnamə**” poeması **1506-cı ildə** qələmə alınmış. Məhəbbət mövzusunda yazılıb. Əsərdəki məhəbbəti birmənalı şəkildə dəyərləndirmək olmaz. İnsanın pəriyə vurulması təsvir olunan eşqə əsəri məzmun verir. Məşuqə pəridir, ona qulluq edənlər pəri, qılman və hurilərdir. **Aşiq, bağban və Aşiqin məktəb yoldaşı** isə insandır. Əsərdə **Səba (səhər küləyi), Ah, Huş, Göz yaşdı** kimi rəmzi obrazlara da yer ayrılıb.

Sevgidən xəbəri olmayan gənc oğlan bahar vaxtı bağda yatarkən gözəl bir qız görür və ona aşiq olur. Qeybdən gələn səs həmin qızın Pərilər bağında yaşadığını deyir. Aşiq bağa gedir, bağın qapıçısı bağban ona kömək edir və məsləhət görür ki, Məşuqəyə məktub göndərsin. Aşiq 1-ci məktubu Səba vasitəsilə göndərir, Məşuqə məktubu cırıb Səbanı qovur. 2-ci və 3-cü məktubları da Səba aparır. 3-cü məktubdan sonra Məşuqə Səbanı saçlarına bağlayıb həbs edir. Lakin Aşiq yorulmadan məktub yazmağa davam edir. 4-cü məktubu Ah, 5 və 6-cı məktubu Huş, 7,8 və 9-cu məktubları isə Göz yaşdı aparır. Göz yaşının 3-cü, yəni Aşiqin 9-cu məktubundan sonra Səbanı azad edən Məşuqəyə 10-cu, yəni sonuncu məktubu yenə Səba gətirir. Məşuqə görüşə razı olur. Sonda Aşiqlə Məşuqə görüşüb ayrılırlar.

Əsərdə sevginin əzab-əziyyətlərindən şikayətlənən Aşiqin halı belə təsvir edilir:

Yar zülfü tək günüm qarardı,
Yar ağzı kimi yerim darardı.
Qanlar yuduram yüzündən ayru,
Bimar tənəm gözümdən ayru.

Poemada Məşuqə obrazının xarakteri haqqında dolğun təsəvvür yaranır. Şair onun zahiri gözəlliyinin təsvirinə daha çox yer ayırmışdır:

Gül yüzi qızarmış infialdan,
Bənövşə yerə baxır mələldən.
Nərgislər önündə cam dutmuş,
Bülbüllər oxur, aram dutmuş.

Poemada bu günümüz üçün arxaik olan söz və ifadələr, həmçinin təriqət rəmzləri, anlayışları oxucular üçün onu başa düşməkdə müəyyən çətinliklər yaratsa da, əsərin bədii gözəlliyini, verdiyi estetik zövqü duymamaq mümkün deyil. Xətayi məcazlardan yerli-yerində istifadə etməklə əsərin təsir gücünü artırmış, dəyərli sənət nümunəsi ərsəyə gətirmişdir. Məsələn, şair “səhər açıldı” fikrini “Xavər şahı yaxə çak qıldı, Göylər təbəqini pak qıldı” misraları ilə ifadə etmişdir. Və yaxud:

Xəndan çəmən içrə tazə gül tək,
Boyu sürəhi, dodağı mül tək...

Yuxarıdakı beytdə bir neçə məcazın eyni zamanda işlənməsi fikrin təsir gücünü artırmış, bununla da obrazlılığın mükəmməl nümunəsi yaradılmışdır.

Yadda saxlayın!

- ✓ “Dəhnamə” on məktub deməkdir. Bu poema Xətayinin ən irihəcmli əsəridir;
- ✓ Poemanı tamamlayarkən Xətayinin 19 yaşdı var idi;
- ✓ “Dəhnamə” poeması əruz vəzninin həzəc bəhrində, məf Ulü, məfA ilün, fə Ulün təfiləsində yazılıb;

Poemanın yazılmasının üç səbəbi göstərilib:

- ✓ Allahın böyüklüyünün və ona öz bəndəliyini sübut etmək üçün;
- ✓ Qəlbi kədərli insanların qəlbini sevindirmək üçün;
- ✓ Özündən sonra bir nişanə qoymaq üçün;

Əsərin ideyası:

- ❖ Səbir və iradə sayəsində məqsədə çatmağın mümkünlüyü.

“Dəhnamə”nin süjet və kompozisiyası (ardıcılıqla):

- ❖ 1. Minacat – Allahın tərifi; 2. Nət – Peyğəmbərin tərifi; 3. Meracnamə; 4. İmamların tərifi; 5. “Bahariyyə”,

- ❖ 6. Kitabın inşa tarixi;
❖ 7. Yazılma səbəbləri;

MƏHƏMMƏD FÜZULİ (1494-1556)

1494-cü ildə Kərbalada anadan olmuşdur. Mükəmməl təhsil almış, öz dövrünün elmlərini dərinləndirən öyrənmiş, buna görə də “mövlana” adlandırılmışdır.

Yaradıcılığa erkən başlamış, “Füzuli” təxəllüsünü seçmiş, yalnız şairliklə məşğul olmamışdır. Dini ocaqlarda xidmət etmiş, bu işinə görə aldığı maaşla sadə, qənaətcil həyat yaşamışdır.

Həm Səfəvi, həm də Osmanlı hökmdarları tərəfindən yüksək dəyərləndirilən şair saraylara üz tutmamışdır. Təzkirələrdə şair haqqında ətraflı məlumat verilməyib. Onu şəxsən tanıyan **Əhdi Bağdadi “Gülşəni-şüəra”** adlı təzkirəsində şairi kamil,

misilsiz bir sənətkar olduğunu, eləcə də xoşxassiyət, böyük hörmət sahibi və alim kimi tanıdığını yazmışdır.

Şairin yeganə övladı **Fəzli** dərin bilikli ziyalı olmuşdur, onun şeirlər yazması barədə məlumat vardır.

Doğulub yaşadığı İraqdan heç vaxt ayrılmamış, **1556-cı ildə** Kərbalada vəfat etmiş, İmam Hüseyn məqbərəsinin astanasında dəfn olunmuşdur.

Yaradıcılığı

Daha çox lirik şair kimi tanınmışdır. Yalnız əruz vəznində yazmış, klassik şeirin qəzəl, qəsidə, mürəbbə, müxəmməs, müsəddəs, təxmis, qitə, rübai və s. janrlarında böyük uğur qazanmışdır.

Yaradıcılığında qəzəl mühüm yer tutur. Məhəbbət, gözəlin tərənnümünə həsr edilən, dini və ictimai motivli qəzəlləri önəmlidir.

Füzuli qəzəllərində məhəbbət gerçək insani duyğuları, həm də sufizmin həyata fəlsəfi baxışını ifadə edir. Bir çox qəzəllərində bu ikiliyi bir-birindən ayırmaq, fərqləndirmək çətindir. Lakin lirik qəhrəman həmişə mənəvi saflığı, möhkəm iradəsi, sədaqətli və əzəmətli olması ilə diqqəti çəkir.

İctimai motivli qəzəllərində zəmanəyə, insanlara, şəxsi həyatına və s. baxışları əks olunub.

Qəsidələrinin çoxu ana dilindədir. Qəsidələri İslam dininin böyük simalarına, zəmanə hökmdarlarına, tarixi hadisələrə həsr olunub.

Şairin dörd poeması var. **“Leyli və Məcnun”**dan başqa, digər poemaları alleqorik səciyyəlidir. Bu üç poema müxtəlif mövzularda yazılsa da, ideyalarında oxşarlıqlar da var. Onlarda təkəbbürlü hökmdarların mənasız

müharibə törətməsi (“**Bəngü Badə**”), şöhrətpərəslik, mənəmlik (“**Söhbətül-Əsmar**”), cəmiyyətdə, ictimai quruluşdakı eyiblər (“**Həft cam**”) kəskin tənqid olunur.

Füzuli klassik nəsrin ustadıdır. Onun “**Şikayətnamə**” adı ilə tanınan məktubu ictimai məzmunu və bədii dəyəri ilə daha qiymətlidir. Ana dilində olan “**Hədiqətüs-Şüdə**” (tərcümə əsəri olduğunu iddia edənlər də var) əsərində məşhur din xadimlərinin həyatı, fəaliyyəti, məhrumiyyətləri əks olunub.

Farsca yazdığı “**Rindü Zahid**”də insan, həyat haqqında fərqli-fərqli baxışların qarşılaşdırılması, mübahisəsi əks olunub. Alleqorik “**Səhət və Mərz**” əsərində isə müəllifin elmi, dini-fəlsəfi və sufi-panteist görüşləri vəhdətdə verilmişdir.

Füzuli həm də mahir tərcüməçi kimi tanınıb. Tərcümələri arasında “**Hədisi-ərbəin**” (“**Qırx hədis**”) önəmli yer tutur. Fars-tacik şairi Əbdürrəhman Cəminin eyniadlı əsərini ana dilinə tərcümə etməklə şair türk dilli oxucuların bu məşhur əsərdən faydalanmağını, zövq almağını qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Tərcümə əsəri – “**Hədisi-ərbəin**” (farscadan nəzmlə çevirmə)

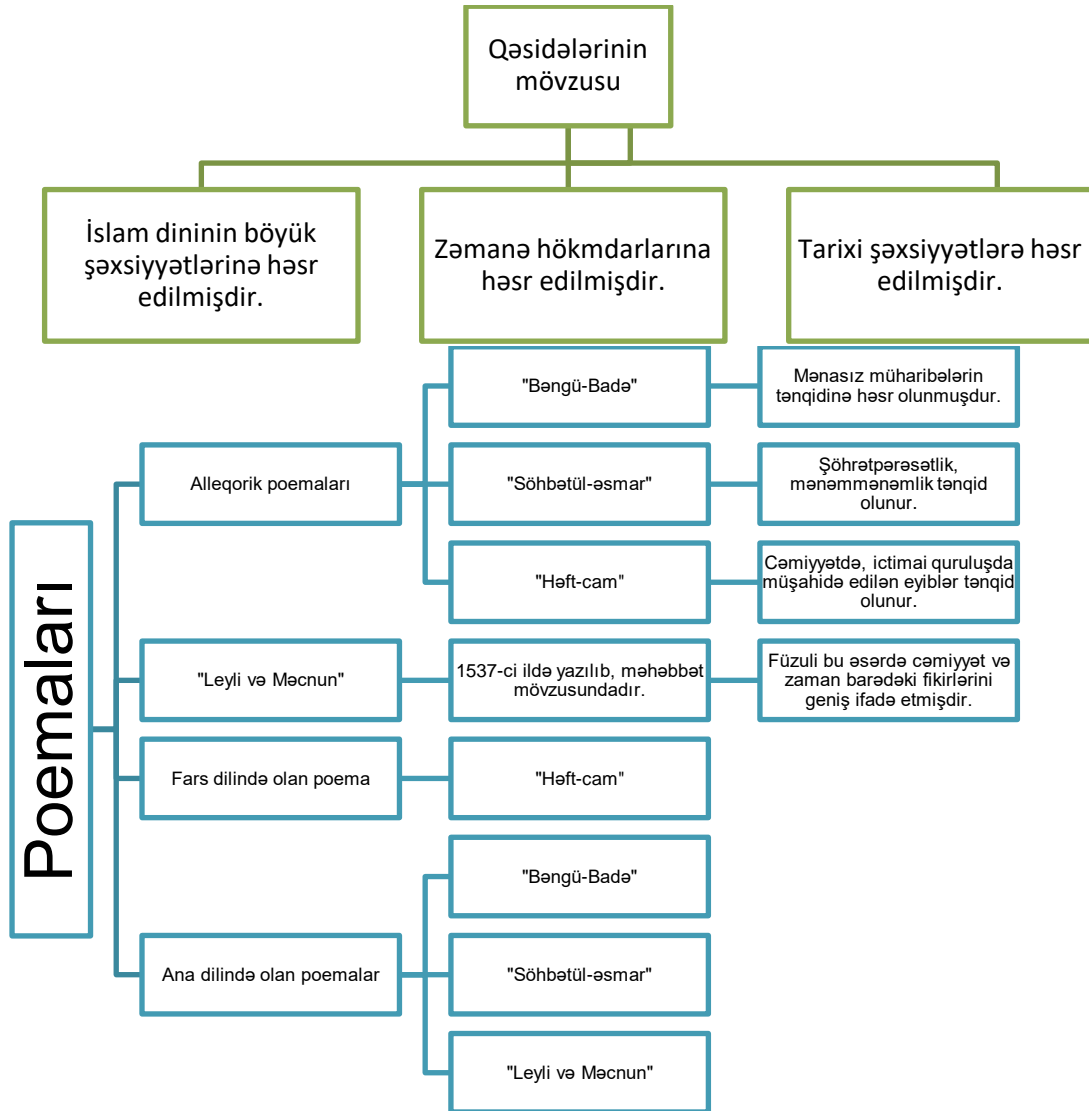
Yadda saxlayın!

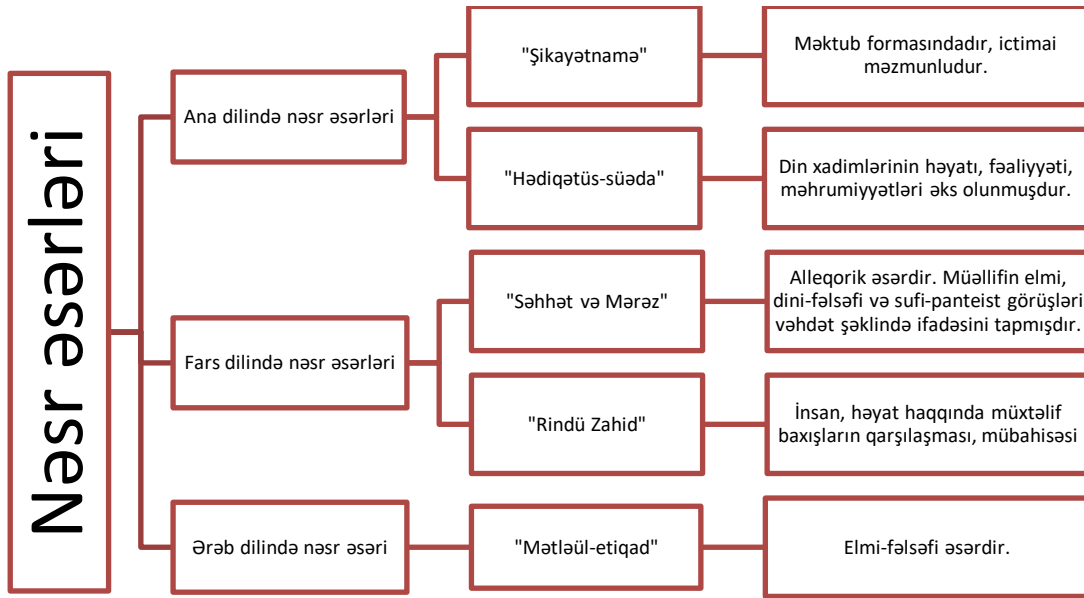
- ✓ “Şikayətnamə” ana dilimizdə ilk müstəqil nəsr əsəri sayıla bilər.
- ✓ “Hədisi-ərbəin” ədəbiyyatımızda ilk tərcümə əsərlərindəndir.
- ✓ “Qəsidələr divanı”nda ana dilində qəsidələr üstünlük təşkil edir.

Əsas mövzuları:

- İslam dininin böyük simaları, zəmanə hökmdarları, tarixi hadisələrin təsviri
- ✓ Şairin dörd poemasından biri (Yeddi cam) farsca, qalanı türkcədir;
- ✓ Füzuli qəzəl janrına yüksək qiymət vermişdir, qəzəl janrının ən böyük ustadlarından sayılır;
- ✓ Yalnız əruzda yazmış, klassik şeirin, demək olar ki, bütün janrlarında sənət inciləri yaratmışdır;
- ✓ Ədəbi məktəb yaratmışdır;

Cədvəllər

Tərtib etdi: Sərvər Səfərov

MƏNİ CANDAN USANDIRDI QƏZƏLİ

Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı?

Qamu bimarinə canan dəvayi-dərd edər ehsan,
Neçin qılmaz mənə dərman, məni bimar sanmazmı?

Qənim pünhan tutardım mən, dedilər yarə qıl rövşən,
Desəm, ol bivəfa bilmən, inanarmı, inanmazmı?

Şəbi-hicran yanar canım, tökər qan çeşmi-giryanım,
Oyadar xəlqi əfğanım, qara bəxtim oyanmazmı?

Güli-rüxsarinə qarşu gözümdən qanlı axar su,
Həbibim, fəsligüldür bu, axar sular bulanmazmı?

Degildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail,
Mənə tən eyləyən qafil səni görcək utanmazmı?

Füzuli rindü şeydadır, həmişə xəlqə rüsvadır,
Sorun kim, bu nə sevdadır, bu sevdadan usanmazmı?

Qəzəl məhəbbət mövzusunda. Burada təsvir olunan məhəbbət ciddi düşüncə, araşdırma tələb edir. Şeirdə saf, dərin məhəbbətlə sevən, sevgisi yolunda sonsuz əzab-əziyyətlərə qatlaşan real aşiq obrazını gördüyümüz kimi, Füzuli yaradıcılığında özünü çox güclü göstərən ilahi məhəbbətin sədalarını da görürük. Qəzəlin əksər beytlərində lirik qəhrəmanın yara, canana münasibətində sufiyanə məhəbbətin əlamətləri duyulur.

Qamu bimarinə canan dəvayi-dərd edər ehsan,
Neçin qılmaz mənə dərman, məni bimar sanmazmı?

Bu misralarda sufizm düşüncəsi işığında Allah nəzərdə tutulmuşdur. Bu cəhət-həm yara, sevgiliyə münasibət, həm də Allaha münasibət şairin məhəbbət mövzulu qəzəllərinin əksəriyyətində vardır. Bəzən eyni bir əsərdə dünyəvi məhəbbətlə ilahi məhəbbət bir-birinə elə çulğaşır ki, onları ayırd etmək çətin olur. Sufizm şairin tərənnüm etdiyi məhəbbəti insandan, dünyadan ayırmır. Bu əsərlərdə real insani duyğuların təsviri çox güclü, bəzən aparıcı olur.

Qəzəldə obrazı yaradılmış lirik qəhrəman səmimi, sədaqətli, cəfakeşdir. Birinci misradan sonra sona kimi ah-nalə edən aşiqə inanmamaq mümkün deyil. Məşuqənin cəfasından usansa da, ahının odu fələkləri yandırsa da, yolundan dönməyi düşünmür. O, səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə seçilən bitgin bir obrazdır.

Qəzəl həm ideya-məzmun, həm də bədii cəhətdən klassik şeirimizin dəyərli nümunələrindəndir.

Şeirir dilinin şirinliyi, cəlbedici olması baxımından da oxucunu valeh edir. Şeirdəki alınma sözlər məzmunun başa düşülməsinə mane olmur.

I beytdən başqa, qalan 6 beytdə işlənmiş daxili qafiyələr güclü ahəng yaratmışdır.

Şeirdəki məcazlar obrazlılığı gücləndirmişdir. Qəzəldə güclü ahəngin yaranmasına onun yazıldığı həzəc bəhrinin təsiri az olmamışdır.

məfA İlün	məfA İlün	məfA İlün	məfA İlün
Məni candan Fələklər yan	Usandırdı dı ahimdən	cəfadan yar muradım şəm	usanmazmı? i yanmazmı?

LEYLİ VƏ MƏCNUN

Yaxın Şərqdə, xüsusən ərəb folklorunda Leyli və Məcnun haqqında qədim rəvayətlər var idi. Bu rəvayətlər əsasında Nizami ilk dəfə yazılı ədəbiyyatda əsər yaratmışdır. Təxminən 350 il sonra Füzuli bu məhəbbət dastanını doğma türkcəmizdə qələmə almışdır.

Mövzu şairə cəmiyyət və zəmanə barədə fikirlərini geniş ifadə etməyə imkan vermişdir.

Əsərdə dünyagörüşü, davranış və əməlləri fərqli olan obrazlar yaradılıb. Baş qəhrəman kimi diqqəti ilk cəlb edən Məcnun şöhrətli, varlı qəbilə başçısının övladıdır. Əsl adı Qeydir, adətə görə atasının yerini tutmalı idi. O, rahat həyatı seçmir. Düşüncə tərzi həyata, zəmanəsinin əxlaq və davranış normalarına baxışı tamamilə fərqli olan Qeys cəmiyyətə müxalif mövqedə dayanır və faciəsi də məhz buradən başlanır. Onun mənəvi azadlıq istəyini heç kim, hətta ata-anası da anlamır. Sevdaya düşdüyü üçün cəmiyyət onu "məcnun" kimi qəbul edir. O isə cəmiyyətdə pisliyin çox olduğunu görüb təbiətə üz tutur.

Ağıllı, zəkali Qeysi seven Leylinin həyatı daha dözülməz olub. O, rəfiqələrindən fərqlənir, onlar kimi düşünür. Sevmək və sevilmək ona dəhşətli görünür, lakin onun mühiti, zəmanə belə sərbəstliyi qəbul etmir, bunun namusa, ləyaqətə zidd sayır. Abırlı, həyalı Leyli istəyini, arzusunu heç kimə bildirmir. Onu başa düşməyəcəklərini anlayır. Ürəyini şama, pərvanəyə, aya, dəvəyə açır, onlarla dərdləşir. Leyli ağır sınaqlara, əzab-əziyyətlərə məruz qalır, zəmanənin köləliyi əsas tutan davranış normalarına yalnız zahirəon tabe olur. O, ixtiyarsız, hüquqsuz olduğunu dərk edir:

Mən gövhərəm, özgələr xiridar,

Məndə degil ixtiyari-bazar.

Dövrən ki məni məzadə saldı,

Bilməm, kim idi satan, kim aldı.

(Mən qiymətli gövhərəm, başqaları isə alıcı. Bazarın ixtiyarı məndə deyil. Dövrən məni qəfəsə salıb, kim alır, kim satır, mən bilmirəm özünü bazarda satılan qiymətli daş-qaşa bənzədir, daş-qaş kimi "mənim də alanın satanın kim olduğundan xəbərim yoxdur" deyir).

Lakin Leyli dövrünün feodal qayda-qanunlarına təslim olmur, mənliliyini, mənəvi gözəlliyini qoruyur, saf eşqinə sadiq qalır.

Digər obrazlar:

Əsərdəki bir sıra obrazları - Məcnunun atası, anası, İbn Səlamı birləşdirən cəhətlər çoxdur. Dövrün tələblərinə, adət-ənənələrinə kor-koranə əməl etmək onlar üçün vacibdir. Müstəqil düşüncə, fərqli davranış, arzu və istəyin açıq deyilməsi – bir sözlə, şəxsiyyət azadlığı onların dünya görüşündə yer almır.

Məcnunun atası oğlunu çox sevir, amma onu anlamır, onun "xəstəliyinə" çarə axtarır.

Məcnunun aşiq olduğunu eşidən anası onu bu yoldan çəkəndirməyə çalışır. Çünki bu, ailəni el içində xəcalətli edər.

Leylinin atası qızını Məcnuna bir şərtlə verməyə razı olur ki, o, sevdasından əl çəksin, yəni sevməsin. Leylini İbn Səlama ərə verərkən qızının rəyini soruşmağı xəyalına belə gətirmir.

Leylinin anası qızı ilə bağlı yayılan xəbəri dəhşətlə qarşılayır. Onun fikrincə, aşiqlik qıza layiqli bir iş deyil və bu, ailənin ar və namusu üçün təhlükədir.

İbn Səlamın dünyagörüşü başqalarının dünyagörüşündən fərqli deyil. Dövrün tələbləri ilə yaşayan bu zadəgan Leylini təsadüfən görür və ona elçi göndərir. Leylinin fikrini öyrənmək barədə isə düşünür.

Əsərdəki Nofəl, Zeyd fərdi xüsusiyyətləri ilə seçilən obrazlardır.

Füzuli, yeri gəldikcə, qəhrəmanlarına öz münasibətini bildirmişdir. Bu, obrazların səciyyələndirilməsini xeyli asanlaşdırır.

"Leyli və Məcnun"la bağlı qəmli əhvalat bir çox əsərlər üçün mövzu olmuşdur. İlk dəfə Nizami tərəfindən yazılı ədəbiyyata gətirilən bu mövzuda Füzulidən həm əvvəl, həm sonra dəflərlə əsərlər yazılsa da, Füzulinin doğma türkcəmizdə yazdığı bu abidənin adı həmişə birinci çəkilmişdir. Bunun əsas səbəbi pəmanın bədii gözəlliyidir.

Cəlbedici süjet mükəmməl kompozisiyaya malik əsər maraqla oxunur. Ana dilinin əzəmətini, qüdrətini əsərin hər beytində görmək olar. Məcazların bütün növlərindən poemada dəfələrlə, orjinal şəkildə işlənir. Eyni, yaxud müxtəlif məcazların bir çox məqamlarda ardıcıl işlənməsi əsərə xüsusi gözəllik, oxuculara böyük zövq verir.

Leyli demə-cənnət işrə bir hur,
Məcnun demə-zülmət işrə bir nur.
Leyli demə-övcü-hüsnə bir mah,
Məcnun demə-mülki-eşqə bir şah.

(Leyli demə, o, cənnətdə bir huridir, Məcnun demə, qaranlıqda bir işıqdır o. Leyli demə, o, göy üzündə bir aydır, Məcnun demə, o, eşq mülkünə bir şahdır).

Güclü obrazlılıq Füzuli sənətinin ən mühüm özəlliyidir. Bircə beyt oxucunun gözləri qarşısında ecazkar bədii lövhə yaradır.

Bir yanıya getdi hər pərivəş,
Dağıldı şərər, tutuşdu atəş.

Leylini gülzarda gəzməyə aparən pəriüzlü qızların hərəsinin bir tərəfə getməsinə Füzuli ətrafa qığılcım (qızlar qığılcıma bənzədilib) yayılmasına bənzədir və yanğın baş verdiyini yazır. Qızların gəzdiyi məkanın əlvan rəngə boyanması belə təsvir edilir.

Poemada gerçəkliliklə uyuşmayan təsvirlərə, hadisələrə də yer verilmişdir. Bu, şairin sufi görüşləri ilə bağlıdır. Əsərdə tez-tez rast gəlinən ilahi məhəbbətin, sufyanə eşqin təsviri buradan qaynaqlanır.

“Leyli və Məcnun” poemasının qısa məzmunu

Şan-şöhrətli, dövlətli bir ərəb qəbilə başçısı övlad həsəti ilə yaşayır. Nəhayət, onun oğlu dünyaya gəlir. Adını Qeys qoyurlar. 10 yaşına çatdıqda Qeys məktəbə gedir. Məktəbdə digər qəbilə başçısının gözəl qızı Leyliyə aşiq olur. Gənclərin bir-birinə məhəbbəti dilə dişə düşür. Leylinin anası məsələni eşidib qızını məzəmmət edir, məktəbə qoymur. Sevgilisinin məktəbə gəlmədiyini görən Qeys öz dövrünün adət-ənənələrindən sarsılır, səhraya qaçır, vəhşi heyvanlar içərisində yaşayır. Onu “Məcnun” adlandırırlar.

Atası Məcnunu aldadır, Leylinin qonaq gəldiyini deyib onu evə qaytarır.

Məcnun ata-anasının nəsihətlərinə qulaq asmır, öz həyatının mənasını Leyliyə qovuşmaqda görür. Məcnunun atası elçi gedir. Lakin Leylinin atası öz qızını Məcnuna vermək istəmir. Atası Məcnunu həkimlərə göstərir, Kəbəyə aparır. Lakin Məcnun yenə səhraya qaçır. O, ovçuların tutduğu ceyrən və göyərçini azad edir, vəhşi heyvanlarla dost olur.

Leyli öz dərdini ay, bulud, pərvanə, çıraqla bölüşür, öz hüquqsuz vəziyyətindən söz açır. Leylini ərəb zadəganı İbn Salama nişanlayırlar. Nofəl Məcnuna kömək məqsədilə Leylinin atası ilə müharibəyə başlayır. Məcnun Leylinin atasının məğlub olmasını istəmir, ona kömək edir. Leylinin atası Nofələ qızının başqasına nişanlı olduğunu bildirir. Nofəl öz niyyətindən əl çəkir. Leyli toydan sonra da öz məhəbbətinə sadıq qalır. İbn Salamı yaxın qoymur, deyir ki, bir mələk onun özünü də, ərə getdiyi adamı da öldürəcəkdir. İbn Salam buna inanır.

Dostu Zeyd Məcnuna Leylinin ərə getdiyini xəbər verir. Məcnun Leyliyə məktub yazır, onu vəfasız adlandırır. Leyli cavab məktubu yazır. Özünün qul kimi satıldığından, hüquqsuz olduğundan şikayətlənir.

Məcnunun dərdinə dözməyən atası dünyasını dəyişir. İbn Salam da Leyliyə yaxınlaşmağa cəsəret etmir, xəstələnib ölür. Dərdini dağıtmaq bəhanəsi ilə gəzintiye çıxan Leyli səhrada Məcnunu tapır. Ağır vəziyyətdə olan Məcnun yalnız Leylinin xəyalı ilə yaşamaq istədiyini bildirir.

Sevgilisinin ayrılığına, onun düşdüyü böhranlı vəziyyətinə dözməyən Leyli ölür. Məcnun da bu dərdə dözməyib Leylinin məzarı üstündə ölür.

Əsər həzəc bəhrində yazılmışdır, bu da əsərin xoş avazla oxunmasını təmin eedir.

məf Ulü	məfA ilün	fə Ulün
Bir gün ki vermişdi salmışdı çəkmişdi	bahar-a cəhanə fey niqab çön zürud-na	ləməfruz, zi-novruz, zədəm gül lə bülbül

Qeyd: Böyük hərflərlə verilmiş hecalar uzun hecalardır. Yəni oxuyarkən müvafiq hecalar uzun tələffüz olunmalıdır.

Yadda saxlayın!

- ✓ XX yüzilliyə qədər bütün poemalarımız məsnəvi şəklindədir, yəni beytlər aa, bb, cc... kimi qafiyələnir:
- ✓ Nizaminin və ümumiyyətlə, əksər müəlliflərin “Leyli və Məcnun” poemaları kimi bu poema da **həzəc** (xoş avaz) bəhrindədir.
- ✓ Poema nəsrə yazılmış bir girişlə başlayır, poemada lirik şeirlərdən (qəzəl, qəsidə, rübai, mürəbbə) istifadə olunmuşdur.

Leyli və Məcnun (poemadan parçalar və izahı)

Məcnunun anadan olması və uşaqlığı

Dehqani-hədiqeyi-hekayət, Sərrafi-cəvahirir-rəvayət, Məni çəmənində gül dikəndə, Söz rıftəsinə gühər çəkəndə, Qılmış bu rəvişdə nüktədanlıq, Gülriqligü gühərfəşanlıq.	Hekayət bağçasının əkinçiləri, rəvayət cəvahirlərinin sərrafları mənə çəmənində gül əkəndə, söz sapına cəvahir çəkəndə bu cür əhvalat etmişlər.
Kim: xeyli-ərəbdə bir cavanmərd, Cəmiyyətü izzü cah ilə fərd, Müstəcməi-cümleyi-fəzayil, Bulmuşdu rəyasəti-qəbayil.	Ərəblərdə cəmiyyətdə insanlar arasında çox hörmətli olan, cavan bir kişi qəbilənin başçısı idi.
Əmvalı cəmi-cinsdən çox, Əmma bu cəhanda varisi yox.	Hər kəsdən çox malı var idi, amma varisi yox idi.
Gər qılsa onu tələf həvadis, Yox bir xələfi ki, ola varis.	Əgər ölsə övladı yoxdur ki, ona varis ola.
Fərzəndsiz adəmi tələfdir, Baqi edən adəmi xələfdir.	Uşaqsız adam ölmüşdür, adamı daimi edən onun varisidir.
Çox nəzrlər etdi hər məzarə, Çox qıldı niyaz girdigarə, Təsir qılıb fəğanü ahi, Övn etdi inayəti-ilahi.	Çox nəzir-niyaz etdi, ah-naləsi təsir etdi, onun ahına Allah rəhm etdi.
Bir gecə açıldı babi-rəhmət, Buldu əsəri-dua icabət.	Bir gecə rəhm qapısı açıldı və dua təsirini göstərdi.
Bər verdi nihali-baği-məqsud, Açıldı güli-hədiqeyi-cud.	Məqsəd bağının fidanları bar verdi, bağ gülü cömərdlik göstərib açıldı.
Çün vədə irişdi, doğdu bir ay, Xurşid rüxiylə aləmaray.	Vaxt yetişdi bir Ay doğdu, günəş üzünü ilə dünyanı bəzədi.
Şad oldular ondan ata-anə, Şükranə verildi çox xəzanə.	Ata-ana bundan şad oldular, təşəkkür üçün çox xəzinələr payladılar.
Əlqissə, ədəmdən oldu peyda Bir tiffi-müzəkkərü müzəkka.	Xülasə, adamın kişi cinsindən olan pak bir uşağı doğuldu.
Xurşid kimi kəmalə qabil, İsa kimi tiffilikdə kamil.	Günəş kimi parlaq idi, İsa kimi uşaqlıqdan kamala yetmiş, yetkin idi.
Ol dəm ki bu xakdanə düşdü, Halını bilib fəğanə düşdü.	Uşaq "O zaman ki, bu dünyaya düşdü halını bilib fəryad etdi".
Axır günün əvvəl eyləyib yad, Axıtdı sirişkü qıldı fəryad, Yəni ki: "Vücut, dami-qəmdir; Azadələrin yeri ədəmdir. Hər kim ki əsir olur bu damə, Səbr etsə gərək qəmi-müdame".	Sonun əvvəlcədən bilib göz yaşını axıtdı fəryad etdi, "Vücut qəm evidir (həbsxana), azadların yeri yoxluqdur. Kim ki bu evə əsir düşür, gərək həmişəlik qəmə səbr edər, dözər.
Olmuşdu zəbani-hali guya Söylərdi ki: "Ey, cəfaçı dünya! Bildim, qəmini sən ki, çoxdur, Qəm çəkməyə bir hərif yoxdur. Gəldim ki, olam qəmin hərfi, Gəl, təcrübə eylə mən zəifil!"	Vəziyyətdən sanki dilə gəlib söylərdi: "Cəfaçı dünya, bildim ki, sən qəmin çoxdur, ancaq qəm çəkməyə kimse yoxdur, gəlmişəm qəmin yoldaşı olam, sənə mən zəifi sınaqdan keçirəsən."
Dayə onu pak qıldı qandan, Qaldırdı bu tirə xakdandan.	Dayə onu qandan təmizlədi və bu dünyaya qaldırdı.

Qüslün verib abi-çeşmi-tərdən, Süd yerinə verdi qan cigərdən.	Təmiz bulaq suyu ilə qüslün verdi (yudu), süd yerinə ciyəridən qan verdi.
Əqvamü qəbaili olub şad, Ol növrəsə Qeys qoydular ad.	Tayfalar, qövmələr, qəbilələr şad oldular, o yeni doğulmuşu Qeys adını qoydular.
Can ilə qılırdı dayə ezaz, Əsbabi-kəmalı-tərbiyə saz.	Dayə canla əzizləyirdi, tərbiyəsi kamalı yerində idi.
Lakin ol edib həmişə nalə, Xoşnud deyildi heç bu halə.	Lakin o, həmişə nalə edirdi, bu haldan razı deyildi.
Əzasın edib əlilə əfkar, Eylərdi müdam naləvü zar.	Cəfasını fikir edib, daima ah-nalə edərdi.
Bir gün onu gəzdirirdi dayə, Dərdini yetirməyə dəvayə, Bir evdə məgər ki bir pərivəş, Ol tifli bəsi görüb müşəvvəş, Rəhm etdi, əlinə aldı bir dəm, Tifl onu görüncə, oldu xürrəm.	Dayə bir gün onun dərdinə çarə tapmaq üçün gəzdirirdi, bir evdə pəri kimi gözəl biri uşağı (Qeysi) iztirablı görüb ona rəhm etdi, qucağına aldı, uşaq onu görüncə şad oldu ağlamağı kəsdi.
Hüsnünə baxıb qərar tutdu, Fəryadü fəğanını unutdu.	Uşaq onun gözəlliyinə baxdıqda ah-naləni unutdu.
Olduqca əlində, oldu xəndan; Düşdükcə əlindən, oldu giryən.	Qucağında olduqca güldü, qucağından düşəndə göz yaşı tökdü.
Mahiyyətini çü dayə bildi, Ol mahi ona ənis qıldı.	Dayə işin əsasını bildi və o gözəli ona həmdəm etdi.
Oldu bu dəxi, onunla mötad, Nə dayə, nə ana eylədi yad.	Uşaq ona pənah apardı, ona alışdı, nə dayəni, nə də anasını yadına saldı.
Zatında çü var idi məhəbbət, Məhbubu görüncə tutdu ülfət, Eşq idi ki, oldu hüsnə mail, Hüsnü nə bilirdi tifli-qafil.	Çünki kökündə məhəbbət var idi, dostu, eşqi görüncə ona bağlandı, yoxsa xəbərsiz uşaq nə bilirdi gözəllik nədir, ona əyilə, ona bağlana.
Çün tərbiyəti-ədibü dayə Verdi əsəri-təمام ol ayə Gün-gündən edib kəmal hasil, Ol mahi-növ oldu bədri-kamil.	Dayə uşağın ədəbini tərbiyəsini verdi, günü-gündən yetkinliyə çatdırdı, nəhayət, o ay bütöv aya çevrildi. (Mah - Ay deməkdir. Klassik ədəbiyyatda gözəlin surətinə işarədir)
Çün sürət ilə dönüb zəmanə, On yaşına yetdi ol yeganə.	Zaman sürətlə keçdi və tək uşaq on yaşına çatdı.

Məcnunun Leylini məktəbdə görməsi

Məktəbdə onunla oldu həmdəm, Bir neçə mələkmisəl qız həm.	Məktəbdə onunla bir neçə gözəl qız dost oldu.
Bir səf qız oturdu, bir səf oğlan, Cəm oldu behiştə hurü qılman.	Bir sıra qız oturdu bir sıra oğlan, cənnət gözəlləri və cənnət xidmətçiləri cənnətdə yığışdı.
Ol qızlar içində bir pərizad, Qeys ilə məhəbbət etdi bünyad.	O gözəllər içərisindən biri Qeyslə məhəbbətə başladı.
Bir türfə sənəm ki, əqli-kamil Gördükdə onu, olurdu zail.	Bir gözəl dilbər ki, ağıllı onu gördükdə ağılı başından gedirdi.
Şəhbaz baxışlı, ahu gözlü, Şirin hərəkətli, şəhd sözlü.	Şahin baxışlı, ceyran gözlü, şirin hərəkətli, şirin (şəhd-bal) sözlü.
Rahü rəvişi müdam qəmzə, Başdan-ayağa təمام qəmzə, Aləm səri-muyinin tüfeyli, Məhbubeyi-ələm, adı Leyli.	Yerişi daima nazlı, başdan ayağa təمام işvəli, aləm başının tükünün xəstəsi, insanların sevimlisi, adı Leyli.
Qeys onu görüb həlak oldu, Min şövq ilə dərdnak oldu.	Qeys onu görüb həlak oldu, min cür istəklə xəstə oldu. (ona vuruldu)

Ol nadirə həm ki Qeysi gördü, Min zövq bulub, özün itirdi, Gördü ki, bir afəti-zəmanə, Misli dəxi gəlməmiş cahənə.	O qız da Qeysi gördükdə min istəklə özünü itirdi, gördü ki beləsi dünyaya gəlməmişdir. (yəni o da Qeyse aşiq oldu)
---	---

Anasının Leyliyə nəsihəti

Dildən-dilə düşdü bu fəsanə, Faş oldu bu macəra cəhanə Kim: "Qeys oluban əsiri-Leyli, Leyli dəxi salmış ona meyli".	Qeysin Leyliyə aşiq olması, Leylinin də ona meyil salması bir əfsanə kimi yayıldı, hər kəsə aşiqar oldu.
Tədrici-məbadi ilə nağah, Leylinin anası oldu agah, Odlara tutuşdu, yasə batdı, Ol qönçədəhanə dil uzatdı.	Leylinin anası bundan xəbərdar oldu, Odlara düşdü, pis oldu və o gül ağızlıya (Leyliyə) söz dedi.
Yanar od olub, çəkib zəbanə, Ol gülruxə dedi yanə-yanə:	Dilinə odlar salıb, o gülüzlüyə (Leyliyə) yana-yana dedi:
"Key şux! Nədir bu göftügülər? Qılmaq sənə tənə eybcülər? Nəçün özünə ziyan edirsən? Yaxşı adını yaman edirsən? Nəçün sənə tənə edə bədgü? Namusuna layiq işmidir bu?"	Ey xoşədalı, nədir bu danışıqlar? Sənə məzəmmət edir eyb axtaranlar? Nə üçün özünə ziyan edirsən? Nə üçün yaxşı adını yaman edirsən? Nə üçün sənə məzəmmət edə qeybətçilər? Sənin namusun buna layiqdirmi?
Nazik bədən ilə bərgi-gülsən, Əmma nə deyim, ikən yünülsən!	Gül yarpağıtək nazik bədənliyə, ancaq erkən yüngülsən.
Təmkinini cünunə qılma təbdil! Qızsan, ucuz olma, qədrini bil!	Hər şəxsə özün kimi baxma, hər gördüyünə su kimi axma (yaxınlaşma).
Mey gərçi səfa verər dimağə, Axdığı üçün düşər ayağə,	Hərçənd ki şərab beynə rahatlıq verər, ancaq axdığı üçün ayağa düşər.
Sayə kimi hər yerə üz urma! Heç kimse ilə oturma, durma!	Kölge kimi hər yerə əyilmə, heç kəs ilə oturma durma.
Sən sadəsən, özgə əhli-neyrəng, Cəhd eylə, verilməsin sənə rəng.	Sən sadəsən (safsan) cəhd elə ki, hiyləgərlər səni aldatmasın.
Derlər səni eşqə mübtəlasən, Bigənələr ilə aşinasən.	Deyirlər ki, sən eşqə düşmüşsən, yad adamla dostluq edirsən.
Sən qandanü eşq zövqi qandan? Sən qandanü dust şövqi qandan?	Səndə eşq həvəsi haradandır, dostluq istəyi haradandır?
Oğlan əcəb olmaz olsa aşiq, Aşiqlik işi qıza nə layiq?	Oğlan aşiq olsa təəccüblü görünməz, ancaq eşq qıza nə yaraşır?
Ey iki gözüm, yaman olur ar! Namusumuzu itirmə, zinhar!..	Ey iki gözüm, rəhmsiz olur həya, abır, namusunu itirmə, amandır!
Biz aləm içində niknamız, Mərufi-təmami-xasü amız, Neylərsən əgər atan eşitsə? Qəhr ilə sənə siyasət etsə?	Biz insanlar içərisində hörmət qazanmışıq, əgər atan bilse qəzəblənib sənə cəza versə neylərsən?
Minbəd gəl eylə tərki-məktəb, Bil əbcədini həmin cədü əb.	Bundan sonra gəl məktəbə getmə, əlifbanı az bil (yəni öyrəndiyin bəsdir mənasında).
Büt kimi bir evdə eylə mənzil, Olma dəxi hər yanayə mail.	Heykəltək evdə dayan, başqa yerə meyil etmə.
Gərçi adın ola dildə məzkur, Görmək səni ola qeyri-məqdur, Xoş ol ki, qızı həmişə gizlər, Xud gizli gərək həmişə qızlar".	Əgər adın çəkilirsə, səni görmək gərək mümkün olmaya, qızlar həmişə özü gizli gərəkdir.

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

I MƏRHƏLƏ (XVII-XVIII ƏSRLƏR)

Bu dövrdə Azərbaycan ərazisi bir növ döyüş meydanını xatırladır, arasıkəsilməz çəkişmələr sabitliyi pozur, ölkədə özbaşınalıq və hərcmərclik durmadan artırdı. Səfəvilər dövlətinin qüdrəti zəifləyir, Osmanlı hökmdarlarının ölkəyə hücumları çoxalırdı. Nadir şah hakimiyyəti ələ alıb ölkəni dağılmaqdan qorumağa çalışsa da, sui-qəsd nəticəsində öldürülməsi ilə Səfəvilər dövləti tənəzzülə uğradı. Bunun nəticəsində Azərbaycan xanlıqlara parçalandı. Müstəmləkəyə çevrilmək təhlükəsi artıq qaçılmaz idi.

Cəmiyyətin həyatında baş verən bütün bu hadisələr ədəbiyyatda öz əksini tapmaya bilməzdi. İlk növbədə xalq yaradıcılığı güclü şəkildə inkişaf edirdi. Dastan yaradıcılığının “**qızıl dövrü**” adlanan bir dövr başlayır. Xalq yaradıcılığı forma, mövzu və məzmun baxımdan əvvəlki dövrlərin ədəbiyyatından xeyli fərqlənirdi.

Qəhrəmanlıq dastanı olan “**Koroğlu**”nun formalaşması başa çatdı. Məhəbbət dastanları olan “**Abbas və Gülgəz**”, “**Aşıq Qərib**”, “**Şah İsmayıl**”, “**Əsli və Kərəm**” yarandı. “**Koroğlu**”, “**Şah İsmayıl**” və “**Abbas və Gülgəz**” dastanında ciddi ictimai problemlərə münasibət öz əksini tapmışdır. Xalq yaradıcılığı yazılı ədəbiyyata güclü təsir etməyə başladı. **Qəzəl** yox, **qoşma** diqqət mərkəzində idi. Əvvəlki dövrlərdə yaranan əsərlərdən fərqli olaraq, bu mərhələdə yaranan əsərlərin dili aydın və sadə idi.

Yazılı ədəbiyyatda epik şeir və bədii nəsr xalq yaradıcılığından bəhrələnirdi.

XVII əsrdə yazılı ədəbiyyatda həm **ənənəçilik**, həm də **novatorluq** müşahidə olunurdu. Amma ənənəçilik daha qabarıq hiss olunurdu, çünki **Füzuli tilsimini** qırmaq, onun təsirindən çıxmaq o qədər də asan deyildi.

XVIII yüzillikdə isə artıq novatorluq ənənəçiliyi üstələmiş, **qoşma** janrı yeni ədəbi hadisənin göstəricisi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdı. Qoşma ilə yanaşı **geraylı**, **təcnis**, **bayatı** janrlarında da əsərlər yaranırdı. Dövrün mühüm ictimai-siyasi hadisələri **müxəmməs** janrında yazılmış əsərlərdə əks olunurdu.

XVII-XVIII əsrlər ədəbiyyatının əvvəlki dövrlər ədəbiyyatından bir fərqi də ondan ibarət idi ki, bu dövrdə tarixi-epik poemalar, tarixi mənzumələr, bədii nəsr nümunələri ardıcıl şəkildə yaranırdı. Ədəbiyyatda **sadəlik**, **xəlqilik** və **realizm** güclənməkdə idi. Xalq yaradıcılığı qonşu xalqların dilində yazıya alınır, onların ədəbiyyatına güclü təsir edirdi.

Lirik folklorumuzda aşağıdakı mövzulara müraciət olunurdu:

- ✓ İnsanın mənəvi gözəlliyinin tərənnümü, zahiri görünüşünün təsviri;
- ✓ Saf məhəbbətin tərənnümü;
- ✓ Təbiət gözəlliklərinin tərənnümü;

Bundan başqa ayrılıq, vətən həsrəti, haqsızlıq və ədalətsizliyə nifrət hissləri ifadə olunan əsərlər də yaranırdı.

İctimai bəlaları, haqsızlığı, ədalətsizliyi, zülmü, şəri pisləyən, onlara öz etirazlarını bildiren **Aşıq Abbas Tufarqanlı**, **Xəstə Qasım Tikmədaşlı**, **Sarı Aşıq**, **Aşıq Valeh** kimi aşıqlarımız da bu dövrdə yaşayıb-yaratmışdılar.

Aşıq Abbas Tufarqanlı Cənubi Azərbaycanda anadan olmuş, yaradıcılığında həyat həqiqətlərinin ifadəsi, dövrün cəfasından şikayət, vəfali dost həsrəti, cəmiyyətdəki özbaşınalıq, zülmə qarşı etiraz öz əksini tapmışdır. Aşıq “**Bəyənmez**” rədifli qoşmasında deyir:

Adam var çox işlər, eylər irada,
Adam var ki, yetə bilməz murada.
Adam var ki, çörək tapmaz dünyada,
Adam var, yağ yeyər, balı bəyənmez.

Milli birliyi və həmrəyliyi əks etdirən “**Sındırar**” rədifli qoşmasında deyir:

Abbas bu sözləri deyər sərindən,
Arxı vurun, suyu gəlsin dərindən,
El bir olsa, dağ oynadar yerindən,
Söz bir olsa, zərbi kərəm sındırar.

Xəstə Qasım öz ustadnamələrində təvəzökarlıq, nəcabət, ləyaqət kimi mühüm keyfiyyətləri əks etdirmişdir:

Bir məclisə varsan, özünü öymə,
Şeytana bac verib kimsəyə söymə.
Qüvvətli olsan da, yoxsulu döymə,
Demə ki, zorluyam, qolum yaxşıdır.

Bayatıları ilə daha çox məşhur olan **Sarı Aşıq** məhəbbət, nəciblik, dostluqda sədaqət, fədakarlıq hisslərini tərənnüm etmiş, həyatda çəkdiyi əzablar, ayrılıq dərdi kimi mühüm amillərin təsvirinə də önəm vermişdir. Bayatılarının birində özünü Nəsimi ilə müqayisə etmişdir:

Gözəllik soy iləndir,
Şahmar da soy iləndir.
Nəsimi tək bu aşıq,

Yolunda soyulandır.

Bu dövrün məşhur sənətkarları olan **Məsihi, Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi** yazılı ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələri idilər.

Məsihinin “Vərqa və Gülşə” poemasında qəhrəmanlıqla məhəbbət vəhdətdə götürülüb. Poemada öz məhəbbətləri uğrunda mübarizə aparan sevgililərin obrazları yaradılmışdır.

Saib Təbrizi Təbriz şəhərində doğulmuş, müxtəlif ölkələrdə yaşasa da, Təbrizi dərin hörmət və məhəbbətlə xatırlamışdır:

Qürbətə bağlama bel, tərək eləmə tez vətəni,

Hər quşa öz yuvası, hər kişiye öz vətəni.

Saib Təbrizinin əsərlərində Füzuli ənənələri ilə yanaşı, yeni poetik keyfiyyətlər də öz əksini tapmışdır. Dövrünün Füzulisi sayılan şairin əsərlərində xeyirxahlıq, saflıq, düzlük, sədaqətli dost olmaq kimi əxlaqi dəyərlər əks olunub. Ana dilində yazdığı qəzəllərində sevən insanın mənəvi zənginliyini təsvir etmişdir.

Qövsü Təbrizi XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış, yaradıcılığında humanist ideyalar, insana hörmət, sevgi hisləri ilə yanaşı, onun mənəvi azadlıq problemi, sənətə qiymət verməyən zamanəyə qarşı etiraz motivləri də öz əksini tapıb. Qəlbini fəqanla dolu olduğunu, dərdinə şərik çıxan bir dostun olmadığını belə ifadə edir:

Haray kim nə dilim var, nə bir dil anlayanım,

Əgərçi ney kimi cismim fəqan ilə doludur.

XVIII əsr yazılı ədəbiyyatımızda dünyəvilik, xəlqilik və reallıqla bağlı düşüncələrin, həyatla bağlı təbii hiss və duyğuların ifadəsi ön plana keçir. Sufizm və tərkidünyalığın təsviri azalır. Heca vəznində yazılan əsərlərin dili aydın və sadə olmaqla yanaşı, həm də nikbin əhval-ruhiyyə ifadə edir. Realizmə meyil **Molla Pənah Vaqif** və **Molla Vəli Vidadi** yaradıcılığında özünü daha qabarıq göstərir.

Molla Vəli Vidadi həm yazılı, həm də şifahi ədəbiyyat ənənələrini davam etdirərək əsərlərini həm heca (qoşma, gəraylı, bayatı), həm də əruz (qəzəl, müxəmməs) vəznində yazmış, zamanəsinin ağrı-acılarına, xalqın kədərinə münasibət ifadə etmişdir. Şairin yaradıcılığında tarixi faciələr, məhrumiyətlərə məruz qalan müasirlərinin taleyi, vətən həsrətindən doğan ictimai kədər yarıqlı dillə əks etdirilmişdir. **“Könlümü”** və **“Durnalar”** rədifli qoşmalarında, o cümlədən **“Müsibətnamə”** mənzuməsində bunları daha aydın görmək mümkündür. Vidadinin kədəri çox zaman şəxsi yox, ictimai xarakter daşıyır.

Yadda saxlayın!

- ✓ XVIII əsr ədəbiyyatında Vaqif yaradıcılığı nikbin ruhu, xəlqiliyi ilə diqqəti cəlb edir;
- ✓ Qədim və Orta dövrdən fərqli olaraq bu dövrdə ədəbiyyatda həyat həqiqətləri olduğu kimi öz əksini tapır;
- ✓ Vaqif ədəbi məktəbi formalaşır;
- ✓ Heca vəzni əruz vəznini üstələyir;
- ✓ Qoşma aparıcı janra çevrilir;
- ✓ Sarı Aşıq və M.V.Vidadinin yaradıcılığında bayatı janrından istifadə edilir;
- ✓ Saib Təbrizi əsərlərini həm ana dilində, həm də fars dilində qələmə alır;

“Koroğlu” dastanı

“Koroğlu” dastanının mənbəyi XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərində Azərbaycan və Türkiyə ərazisində baş verən Cəlalilər hərəkatıdır. Xalq düşüncəsinin məhsulu kimi yaranan bu dastanda əfsanəvi qüvvələr də iştirak edir. İllər keçdikcə təkmilləşən bu dastan möhtəşəm abidəyə çevrilmişdi.

Dastanda fərdi xüsusiyyətləri və xarakterləri ilə bir-birindən fərqlənən çoxlu obraz yaradılmışdır. Dastanın baş qəhrəmanı yoxsul ilxıçı oğlu olan Koroğludur. Əsl adı Rövşən olan və atası Alı kişinin gözləri çıxarıldıqdan sonra “Koroğlu” adı ilə tanınan bu xalq qəhrəmanı ilk dəfə atasının intiqamını almaq üçün silaha əl atsa da, sonralar bu mübarizə ictimai xarakter daşmışdır. Belə ki, Koroğlu xalqı istismar edən ağa, bəy, paşa və xotkarın özünə qarşı inadlı mübarizəyə başlamışdır. Beləliklə, Çənlibel azadlığın hökm sürdüyü yurda çevrilmiş, Koroğlunun ətrafına onunla həmfikir olan insanlar toplaşmağa başlamışdılar.

Koroğlunu yoxsul insanlara sevdiren onun igidliyi, mərdliyi və ədalətli olmasıdır. Ətrafına yığılan dəlilər – silah yoldaşları da məhz onun kimi insanlardır. Amma bu igidlərin hər birinə məxsus olan fərdi xüsusiyyətlər də var. **Dəli Həsən təklinli və tədbirli, Eyvaz səmimi, Bəlli Əhməd təvəzökar, Dəmirçioğlu isə səbirli və dözümlüdür.**

Dastanda bir çox qadın surətləri yaradılmışdır ki, onlar da xotkar, şah, xan və bəy qızlarıdır. Onlar dəbdəbəli saray həyatından imtina edərək Çənlibelə gəlmiş, Koroğlunun dəliləri ilə xoşbəxt həyat qurmuş, yeri gəldikdə düşmənlə vuruşmağa hazır olan qadınlardır.

Nigar xanım Çənlibelin ağbirçək anası sayılır. O, xotkar (Osmanlı sultanı dastanda belə adlanır) qızıdır. Özü Koroğlunun sorağını eşidib ona məktub yazaraq Çənlibelə aparılmasını istəyir. Koroğlunu mərd, igid adam kimi qiymətləndirsə də, yeri gəldikdə onun qüsurlarını deməkdən çəkinmir. Son günə qədər Koroğlunun yanında qalır, onu fikir etməyə qoymur.

Dastanda **Telli xanım, Ruqiyyə xanım, Məhbubə xanım** və başqa qadın surətləri də ağıllı davranışa, xoş rəftara malik qadınlardır.

Dastanda təsvir olunan xanlar, bəylər, paşalar - **Xotkar, Hasan paşa, Bolu bəy, Ərəb Reyhan** və digərləri ikiüzlü, riyakar simalardır. Onlar Koroğlundan qorxur, onu necə olur olsun məhv etmək istəyirlər. Bunun üçün var-dövlətlərini, hətta qızlarını belə verməyə hazırdırlar.

Koroğlu və onun dəliləri bütün döyüşlərdə qalib gəlirlər ki, bu da haqqın, ədalətin, düzlüyün, doğruluğun qələbəsidir.

Dastanda nəsrə nəzmin dinamik şəkildə bir-birini izləməsi, hadisələrin təsvirinin nəsrə, hiss-həyəcanın ifadəsinin nəzmlə verilməsi (Dastanın nəzm hissəsi qoşma, gəraylı və varsağı şeir şəklindədir) onu daha da oxunaqlı edir. Əhvalatlar axıcı dillə verilir. Təşbeh, metafor, təkrir, mübaligə, litota kimi bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, həmçinin xalq deyimləri, atalar sözləri və məsəllərdən geniş istifadə olunur.

Eposda əksini tapan əsas ideyalar aşağıdakılardır:

- xalqın azad və firavan yaşamaq istəyi;
- haqsızlığa və ədalətsizliyə qarşı nifrət;
- anaya, qadına hörmət;
- əməyə, zəhmət adamlarına rəğbət;
- mərd və dürüst olmağa çağırış;
- ədalətsiz şah, bəy və xanlara nifrət.

Dastanın qollarını bir ana xətt birləşdirsə də, hər bir qolun müstəqil süjet xətti var. Bu da oxucunun yeni, daha maraqlı və yaddaqalan hadisələrlə tanış olmasına şərait yaradır.

HƏMZƏNİN QIRATI QAÇIRMASI

(Toqat səfəri)

Bağdad əhvalatından sonra xotkar ətrafa namələr yazıb, adlı-sanlı paşaları, pəhlivanları, qoşun böyüklərini yanına çağırdı. Böyük bir məclis qurdu.

Elə ki, hər kəs öz yerini tutdu, xotkar dedi:

– Nə qədər ki, bu Koroğlunun səsi kəsilməyib, dünya üzündə zindəganlıq bizə haram olacaq. Sizi çağırıram ki, tədbir tökəsiniz görək, necə eləyək ki, onu dünya üzündən yox edək. Budu gün-gündən onun başının adamları çoxalır. Dünyanın hansı yerində bir dələduz varsa gedib ona qoşulur. Axırda bir gün görəcəyik ki, budu qoşun düzəldib şəhərlərimizi, kəndlərimizi alır. Ondən sonra ya gərək gedib ona nö-kərdən-nayibdən olaq, ya da ki, dağlarda, daşlarda qaçaqlıq edək.

Elə ki, xotkar sözünü qurtardı, paşalar verdilər ağız-ağıza. Hərəsi bir cür tədbir tökdü. Biri dedi:

-Aldadaq, qonaq çağıraq, tutub dar ağacından asaq.

Biri dedi:

-Adamlarından ələ keçirək, pul verək, qızıl verək, öldürtdürək.

Biri dedi:

-Sən başa düşürsən.

O birisi dedi:

-Sən qorxaqsan.

Qərək, bu məclisdə bir səs-küy qalxdı ki, ağız deyənə qulaq eşitmədi.

Bunlar deyişməkdə olsunlar, sənə kimdən deyim, toqatlı Hasan paşadan. Bu Hasan paşa kim ola, kim olmaya haman toqatlı Hasan paşa ola ki, atdan ötrü Koroğlunun atası Alı kişinin gözlərinin çıxarılmasını məsləhət görmüşdü. Həsən xan da onun gözlərini çıxartdırıb dünya işığına həsrət qoymuşdu.

Hasan paşa xotkarın sağ əli idi. Həmişə onun əziz günlərində süfrəsinin başında oturur, ağır günlərində də yastığının dibini kəsərdi. Özü də həm paşa idi, həm də çox bacarıqlı qoşun böyüyü idi, dava eləməyin min bir fəndini bilirdi. İndiyə kimi xotkar onu hansı qulluğa buyurmuşdusa, birə-beş yerinə yetirmişdi.

Qərək, Hasan paşa da bu məclisdə idi. Elə ki, səs-küy qalxdı, xotkar fikir verib gördü ki, bu danışanların heç biri qoşun çəkib Koroğlunun üstünə getmək fikrində deyil; hamı ondan qorxur. Elə bir təhər eləmək istəyirdilər ki, ilanı Seyid Əhməd əli ilə tutalar. Xotkar üzünü Hasan paşaya tutub dedi:

– Hasan paşa, söz sənindi.

Hasan paşa durub xotkara baş əyib dedi:

– Xotkar sağ olsun, xotkar əmri ki var, Allah əmridi. Sən doğru buyurursan. Koroğlu, doğrudan da, çox tüğyan edib. Mən indiyə kimi ona fikir vermirdim. Deyirdim paşalar özləri onun öhdəsindən gələrlər. İndi ki iş bu yerə çatıb, baş üstə. Onun atasının gözlərini mən çıxartdırmışam. İnşallah xotkarın sayəsində özünü də bu İstanbul şəhərində dar ağacından mən asaram. Ancaq, xotkar sağ olsun, onun çoxlu adamları var ki, gəlib lap böyük-böyük məclislərə girib söhbətlərə qulaq asırlar. Sonra ona xəbər verirlər, odu ki, fikrimi sənə təklildə deyəcəyəm.

Məclis adamları Hasan paşanın bu sözündən ürəkdə rəndicə oldularsa da, xotkarın qorxusundan bürüzə verə bilmədilər.

Xotkar Hasan paşaya əhsən deyib məclisi dağıtdı. Elə ki, tək qaldılar, Hasan paşa dedi:

– Xotkar sağ olsun, Koroğlu bu saat çox güclənib. Onu aldatmaqla tora salmaq olmaz. Biz gərək üç tərəfdən qoşun çəkib onu halqa-mərəkə eyləyək, hamısını bir yerdə qırıb qurtaraq. Yoxsa biz onu öldürməklə bir kar aşmaz.

Xotkar dedi:

– Hasan paşa, sənə qırx gün möhlət verirəm. Əgər onu yox elədin, səni özümə sədr-ə'zəm eyləyəcəyəm. Yox, eləyə bilmədin, onda...

Hasan paşa dik qalxıb dedi:

– Sənə qurban olum! Mən əgər onu qolu bağlı səninqabağına gətirə bilməsəm, özüm-özümü həlak eləyəyəm. Ancaq sən bütün paşaların, qoşun böyüklərinin ixtiyarını mənə ver!

Xotkar dedi:

– Külli-ixtiyarsan. Necə istəyirsən, elə də elə!

Hasan paşa baş əyib mürəxxəs olmaq istəyəndə xotkar dedi:

– Bir də bu zalım oğlu zalım bu tərəfə bir dənə karvan buraxmır. Hamısını soyur. Gərək bir təhər eləyib yaraqlı-yasaqlı bir karvan düzəldəsən, şəhərə bir az mal gətizdirəsən. Yoxsa bütün şəhərdə danışırlar ki, bəs xotkar qalıb Koroğlunun əlində aciz. Şəhərə mal gətirdirə bilmir.

Hasan paşa əlini gözünün üstünə qoyub dedi:

– O da mənim gözüm üstə!

Onda xotkar Hasan paşaya rüsxət verdi. Özü də bütün paşalara namə yazdı ki, bəs Hasan paşa onların üstündə külli-ixtiyardı. Kim onun buyruğuna əməl eləməsə, dar ağacından asılacaq.

Qasid namələri aparmaqda olsun, sən eşit Hasan paşadan.

Hasan paşa oradan Toqata qayıdıb bir məclis düzəltdi. Tanıdığı, bildiyi böyük sərkərdələri, qoşun böyüklərini, pəhləvanları yanına çağırırdı. Elə ki, yerli yerini tutdu, Hasan paşa özü məclisə gəldi. Əvvəl-əvvəl bir məclisə göz gəzdirdi. Hamını gözədən keçirdi. Elə ki arxayın oldu ki, hamısı öz bildiyi, tanıdığı, etibar elədiyi adamlardı, başladı danışmağa. Xotkar məclisində olanların hamısını onlara danışdı. Hamı əhvalatdan hali olandan sonra çıxarıb xotkarın möhürlü naməsini onlara oxudu, ondan sonra dedi:

– Bilin və agah olun! Bizim tədbirimiz belədi ki, Koroğlunun üstünə üç tərəfdən qoşun çəkək. Gərək elə eləyək ki, o, göz açmağa macal tapa bilməsin. İndi sizi bura yığmağda mənim muradım budu ki, deyəsiniz görüm, bu işə kim qol qoya bilər? Kim üç qoşundan birinin sərkərdəsi ola bilər?

Məclisin üstünə elə bil su səpələdilər. Daşdan, divardan səda çıxdı, məclisdən səda çıxmadı. Onda Hasan paşa dedi:

– Qoşunun birisini mən özüm aparacağam. Özü də qabaq tərəfdən gedəcəyəm. O biri qoşunların biri sağ tərəfdən, biri də sol tərəfdən gəlib baş qatacaqlar ki, onlara da mən hər cür kömək eləyəcəyəm.

Yenə də məclisdən səs çıxmadı. Hasan paşa əmr elədi, iki badə doldurub gətirdilər. O, hər badəyə bir dənə qiymətli lə'l salıb dedi: – O kimdi ki, bu badəni içə, ləli cibinə qoyub bu işə boyun ola. Mən əhd eləyirəm ki, Toqat paşalığını ona bağışlayam, üstəlik qızlarımdan birini ona verəm.

Məclisin bir tərəfindən bir nəfər cavan adam ayağa durdu. Bu adam kim ola, kim olmaya, ərzincanlı Bolu bəy ola.

Bolu bəy Ərzincan qalasında qoşun böyüyü idi. İgid oğlanlardan biri idi. Özü də çoxdan idi ki, Hasan paşanın böyük qızı Dünya xanıma aşiq idi. Ancaq indiyə kimi neçə dəfə əl altından adam salmışdı, qızın ürəyini ələ almaq istəmişdisə, qız hər dəfə demişdi ki, iti görüm, qurdu görüm, onu görməyim. O da cürət eləyib Hasan paşanın yanına elçi göndərə bilməmişdi. Çünki bilirdi ki, Hasan paşa qızlarını çox istəyir. Onların bir sözünü iki eləməz. İndi ki, Hasan paşa məsələni bu şəkildə qoydu, Bolu bəy firsəti qənimət bilib ayağa durdu. Elə o ayağa durcaq Hasan paşa sevincək dedi:

– Mərhəbə, Bolu bəy! Mən elə bilirdim ki, bu işə axırda sən gedəcəksən.

Bolu bəy irəli yeriyib badənin birini Hasan paşadan aldı, dedi:

– Paşa sağ olsun! Sən bilirsən ki, mən bu işin öhdəsindən gələrəm. Ancaq mənim bir şərtim var.

Hasan paşa dedi:

– Şərtini de! Hər nə olsa yerinə yetirəcəyəm.

Bolu bəy çox hiyləgər adam idi O, necə deyərlər, şeytana papaq tikib, təpəsinə də deşik qoyardı. Bir dəfə gözlerini dolandıraraq məclisə baxdı, sonra üzünü Hasan paşaya tutub ucadan dedi:

– Paşa, mən bilirəm ki, bu, xotkar əmr idi. Odur ki, buradakı əhdə arxayınam. Bilirəm ki, burada xilaf söz olmaz. Necə ki, əhd eləmişən, Toqat paşalığını mənə tapşırıraqsən, mənə də özünə nökrə eləyib qızını verəcəksən. Mənim sözüm onda deyil. Mənim şərtim budu ki, gərək pəhləvan Qəcər Alını, bir də Mehtər Murtuzu mənə verəsən.

Qəcər Alı Toqatın lap azman pəhləvanlarından idi. Hələ indiyə kimi onun arxasını yerə vuran, qılıncının qabağında qalxan saxlayan olmamışdı. Mehtər Murtuz da düz yeddi il Koroğluya mehtərlik eləmişdi. Çənlibeli yaxşı tanıyırdı.

– Şərtin şəkər üstə! Hamısına razıyam.

Bolu bəy badəni içdi, ləli götürüb cibinə qoydu, qayıdıb yerinə oturdu. Bundan sonra Hasan paşa ikinci badəni doldurub dedi:

– İndi növbə ikincinindi.

Elə bu sözdə bir qasid toz-torpağa bulanmış özünü saldı məclisə. Hasan paşaya baş əyib bir namə verdi. Hasan paşa naməni oxuyub gördü ki, Ərəb Reyhandandı. Yazıb ki: “Hasan paşa, eşitmişəm Koroğlunun üstünə qoşun çəkirsən. Bil, ağah ol! Koroğlu mənim düşmənimdi. Əgər razı olsan, mən də onun üstünə gedərəm”.

Hasan paşa şadlığından bilmədi ki, nə etsin. O, Ərəb Reyhanı tanıyırdı. Bilirdi ki, zor adamdı. Koroğlu ilə olan əhvalatını da eşitmişdi. Üzünü məclisə tutub dedi:

– İkinci adam da öz ayağı ilə gəldi.

Bunu deyib Hasan paşa badəni qaldırub qasidə verdi, dedi:

– Badəni iç! İçindəki lə'li də aparıb ağana ver! Deynən ki, yolunu gözləyirik. Tez gəlsin. Gözümüz üstə yeri var.

Qasid badəni içdi. Lə'li öpüb cibinə qoydu. Mürəxxəs olmaq istəyəndə Hasan paşa vəzirinə tapşırırdı ki, qasidi aparıb yedirsən, içirsən, bir az da pul verib yola salsın, naməyə də cavab yazsın. Vəzir qasidi də götürüb getdi. Məclisdəkilər soruşdular ki, namə kimdən idi? Hasan paşa dedi:

– Ərəb Reyhandan.

Hamı şad oldu. Hasan paşa əmr elədi çalanlar, oynayanlar gəldilər. Kef başlandı. Elə ki, yedilər, içdilər, damağlar duruldu. Mehtər Murtuz ədəblə baş əyib dedi:

– Paşam sağ olsun, xotkara da qurban olum, sənə də. Sizin buyruğunuz Allah buyruğudur. İndi ki, bizi göndərirsən, gedəcəyik. Ancaq orasını da deyim ki, Koroğlunun igidliyinin yarısı Qıratdadır. Nə qədər ki, o, Qıratın üstündədir, biz ona heç nə eləyə bilmərik.

Əgər Koroğlunun müzməhəll eləmək istəyirsənsə, birtəhər elə o atı onun əlindən çıxart.

Söz, deyəsən, Hasan paşanın beyninə batdı. Məclisdəkilər də Mehtər Murtuzun sözünü təsdiqlədilər. Hasan paşa dedi:

– Murtuz, dərdi bilən dərmanını da bilər. De görüm nə təhər eləmək olar ki, Qıratı onun əlindən çıxardaq?

Mehtər Murtuz dedi:

– Paşa, vallah, nə bilim? Day onun atını pul ilə alası deyilik ki? Gərək elə bir adam ola ki, canından keçə, Çənlibelə gedə. Ya Qıratı gətirə, ya da ki, öz başını Koroğluya təslim verə.

Paşa bir məclisə baxdı. Hamı başını aşağı dikmişdi. Hasan paşa özü də bilirdi ki, bu, çox çətin işdi. Heç kəs buna qol qoymaz. Fikirləşib yol axtarırdı ki, nə eləsin, birdən məclisin lap başmaq çıxanından cındırından cin ürəkən bir adam qalxdı ayağa. Paşa baxdı ki, bu keçəl Həməzdi.

Keçəl Həməzə sayılmayan, urvatı olmayan bir adam idi. Məscidə qoymazdılar ki, başmaq oğurlayar, tövləyə qoymazdılar ki, qusqun oğurlayar. Keçəl Həməzə kef məclisi başlananda gəlb bir təhər özünü salmışdı içəriyə ki, qarnını doyursun.

Qərəz, Həməzə məclisin ortasına yeriyyə dedi:

– Paşa sağ olsun, bu işə mən gedirəm. Qıratı gətirdim, gətirmişəm, gətirə bilmədim, Koroğlu işi başa düşdü, nə olsun? Bir keçəl başdı, qoy qurban olsun sənə.

Hasan paşa dedi:

– Bala, Həməzə, əgər sən gedib Qıratı gətirsən, mən səni dünya malından qəni edərəm.

Həməzə dedi:

– Paşa, mənə tək dünya malı lazım deyil.

Paşa dedi:

– Sənə bəylik verərəm.

Həməzə dedi:

– Yox, paşa, o da mənə tək lazım deyil.

Hasan paşa dedi:

– Səni oğulluğa götürərəm.

Həməzə dedi:

– Yox, qurbanın olum, mənə təkbətəkliliklə bunların heç biri lazım deyil.

Üçünü də ki, bir yerdə nə sən verməzsən, nə də mən istəməyəm. Gəl mən səndən elə bir şey istəyim ki, mənim üçün bunların hamısından qiymətli olsun, sənin üçün də hamısından ucuz.

Hasan paşa dedi:

– İstə görüm, o nədi elə?

Həməzə dedi:

– Deyirsiniz ki, Koroğlunun nə qədər igidliyi varsa, onun tən yarısı Qıratdı. Bu yarısını mən gətirəcəyəm. Sizə qalacaq yarısı. O yarısından da bir pay düşəcək Bolu bəyə. Sənə qurban olum, bu pay üçün sən ona Toqat paşalığını verdin, lə'li verdin, bir də böyük qızın Dünya xanımı verdin. Gəl, bu yarısı üçün də kiçik qızını ver mənə, gedim Qıratı gətirim.

Hasan paşa dedi:

– Ay axmaq, niyə bəyəm, bir qız nə oldu ki, bəylikdən, mal-dövlətdən, mənə oğul olmaqdan qiymətli oldu?

Həmzə dedi:

– Paşa, sən bilirsen ki, keçəl çoxbilmiş olar. Mən də gəlir-çıxarımı bilən adamam. Mən bilirəm ki, sən bu üç şeyin üçünü də mənə verən deyilsən. Amma qızı mənə versən mən olaram sənün kürekənin. Kürekən ki, var, elə oğula bərabər bir şeydi. Ondan sonra da bəylik də öz-özünə gələcək, mal-dövlət də.

Məclisdəkilər keçələ əhsən dedilər. Hasan paşa fikrə getdi. Qızı keçəl Həmzəyə verməyə ürəkdən razı deyildi. Amma bu tərəfdən də fikirləşirdi ki, Qırat gəlsə Koroğlu basılacaq. O, dedi:

– Həmzə, razıyam.

– Yox, paşa sağ olsun! Zəhmət çək öz dilindən bir dənə kağız yaz, möhürünü də bas üstünə, ver qoyum cibimə. Ondan sonra mənə möhlət qoy. Vədə başına gətirdim – haqqımı ver, gətirmədim – boynumu vur.

Hasan paşa çar-naçar öz dilindən bir dənə qol kağızı yazdı, möhürünü də üstünə basıb verdi Həmzəyə. Həmzə kağızı alıb qoydu qoltuğuna. Sonra Hasan paşaya dedi:

– İndi mənə izin ver mürəxxəs olum. Yolçu yolda gərəkdir.

Bunu deyib Keçəl Həmzə məclisdən çıxdı. Hasan paşa bu işə çox şad oldu. Məclisi dağıtdı. Bolu bəyə deməlisini dedi, tapşırmağını tapşırmağı, yola saldı ki, gedib hazırlansın. Özü də bir namə yazıb bir qasidlə bayazidli Əhməd tacirbaşına göndərdi ki, “Sənənlə çox vacib işim var. Başını orda islat, burda qırxdır!”

Bəli, qasid Əhməd tacirbaşı üçün Bayazidə getməkdə olsun, Bolu bəy hazırlaşmaqçün Ərzincana getməkdə olsun, sənə kimdən deyim, Keçəl Həmzədən. Keçəl Həmzə çarığı geydi, patavasını bərkitdi, torbasına bir-iki çörək qoyub belinə bağladı, yola düzəlib, pay-piyada gündə bir mənzil yol getdi. Axırda bir axşamüstü gəlib Çardaqlı Çənlibelə çatdı.

Deyirlər ki, Koroğlu Ağ qayada oturub karvan yollarına baxırdı, bir də gördü ki, budu bir nəfər gəlir. O qədər gözlədi ki, Həmzə gəlib qayanın dibinə çatdı. Başladı cığır yuxarı dırmaşmağa. Koroğlu qayadan düşüb kəsdin onun qabağını ki:

– Dayan! De görüm kimsən? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Həmzə baxdı ki, qabağındakı bir oğlandı, bir oğlandı ki, adam üzünə baxmağa ürək eləmir. Boy-buxun, qol-bilək. Süysünün əti qat-qat tökülüb, qara bıqlar kəl buynuzu kimi “deşərəm ha deşərəm” deyir. Gözlər tərən gözünü kimi oyur-oyur oynayır. Belində bir qılnc var ki, Allah göstərməsin. Həmzə bildi ki, bu, Koroğludu, hiylə niqabını çəkdi üzünə. Özünü tanımaqlığa vurub dedi:

– Koroğlunu axtarıram.

Koroğlu soruşdu:

– Neynirsən Koroğlunu?

Həmzə dedi:

– Qadan-balan mənəm bu canıma gəlsin. Mən ilxıçıyam. Ömrümü-günümü bəy-paşa qapısında çürüdüb ilxıya getmişəm. O necə deyirlər, qurbağalı gölməçələrdən su içməkdən dodaqlarım ziyil töküüb. Anamı görüm ki, mənə doğan gün bir qara daş doğa idi. Başım keçəldi. Onun ucbatından heç bir qapıda duruş gətirə bilmirəm. Nə qədər işə can yandırsam da elə ki, keçəl olduğumu bildilər, çıxardıb qovurlar. Day bu keçəlliyin üzündən gen dünya mənə dar olub. İndi, başına dönüm, Koroğlunu deyib gəlmişəm. Deyirlər o, çox mərd adamdır.

Çörəyə qızırqanan deyil. Ya budu mənə qoysun elə qapısında, bacasında süfrəsinin qırıq-quruğundan yeyib dolanım, ya da bu başımı çəkib bədənimdən qopartsın, bu dünyanın dərd-qəmindən azad olum.

Bunu deyib Keçəl Həmzə elə ağladı, elə ağladı ki, gözünün yaşını bildir-bildir tökdü. Koroğlunun keçələ yazığı gəldi. Dedi:

– Dur gedək! O Koroğlu dediyin elə mənəm.

Bunu eşitcək Həmzə düşdü Koroğlunun ayaqlarına ki:

– Qurban kəsilib sənə, Koroğlu, mənə qapıdan qovma!

Koroğlu onu qabaqlayıb dedi:

– Dur ayağa! Kişisən. Kişi bir qarın çörəkdən öteri ayağa yıxılmaz.

Keçəl Həmzə durdu. Koroğlu dedi:

– De görüm əlindən nə iş gəlir?

Həmzə dedi:

– Can Koroğlu, mən bilirəm ki, bu başla sən mənə nə kababçı eləməyəcəksən, nə də şərəbçi. Elə mənə bir dənə at tapşır, bəsləyim sənün üçün. Dədə-baba sənətim odu.

Koroğlu Keçəl Həmzəni götürüb gəldi. Dəlilər Həmzəni görüb dedilər:

– Ay Koroğlu, bunu hardan tapıb gətirdin? Bunun gözləri Üçtəpə sağsağınının gözləri kimi qayır-qayır qaynayır.

Heç əməlli adama oxşamır. Rədd elə getsin.

Xanımlar da dəlilərin sözlərini təsdiqlədilər.

Koroğlu xanımları, dəliləri sakit eləyib dedi:

– Görürsünüz, yazığın birisidi. Bizə nə eləyəcək? Qoyun süfrəmizin qırıq-quruğundan yeyib, qapıda, bacada dolansın.

Keçəl Həmzə qırıq-quruqdan yeyib, qapıda, bacada qurdalanmağa başladı. Xanımlar, dəlilər nəyə buyururdularsa gedərdi. Getdiyi işi yaxşı da yarıdardı. Belə zirəkliyinə görə dəlilərin, xanımların yanında Keçəl Həmzənin hörməti artdı.

Koroğlu da Keçəl Həmzənin diribaşlığını görüb, onun adını dəyişdirib Kaloğlan qoydu. Tövlədə bir yük yabısı var idi. O qədər yükləmişdilər ki, sümükləri çıxmışdı. Ona baxmağı da Keçəl Həmzəyə tapşırırdı. Keçəl Həmzə yabıdan muğayət olmağa başladı. Amma başladı, nə başladı...

Axşam tumarlayır, səhər tumarlayır, yabıya bir can yandırır ki, gəl görəsən. Tövlədəki atların otundan, arpasından oğurlayıb, yabının qarnına töküdü. Bir neçə gündə yabını elə kökəltdi, elə kökəltdi ki, dərisinə sığmaz elədi.

Bir gün Koroğlu tövləyə, atların yanına gəlmişdi. Yabıya baxıb mat-məttəl qaldı, dedi:

– Ay Kaloğlan, sən atdan nə yaxşı müğayət olmuşsan. İndi ki, belə ata baxmaq əlindən gəlir, Dürat bu il çox sınıqındı, tapşırıram onu sənə. Gərək onu da Qırata çatdırasan.

Bu işə xanımlar, dəlilər razı olmadılar. Amma Koroğlu onlara qulaq asmadı.

Keçəl Həmzə bir neçə gün Dürata çox yaxşı baxdı. Elə ki at başladı dirçəlməyə. Birdən arpasını xırpdan kəsdi. Dürat yenə başladı arıqlamağa.

Koroğlu işi belə görüb soruşdu:

– Ay Kaloğlan, bu ata nə oldu belə, genə gün-gündən dala gedir? Olmaya yaxşı baxmırsan?

Keçəl Həmzə dedi:

– Mən əlimdən gələni eləyirəm, ağa! Amma at, o necə deyər, gecə-gündüz içəridə başından bağlıdı, ayaqlarından buxovludu. Nə eşik üzü görür, nə gün üzü. Yəqin ki, ondan sınıxır.

Qırat ilə Dürat bir tövlədə bağlanırdı. Atların ikisinin də ayağında buxov var idi. Özləri də ayrı-ayrı açarlarla açılırdı. Koroğlu çıxartdı Düratın açarını Keçəl Həmzəyə verdi. Xanımlar, dəlilər bunu eşidib dedilər:

– Ay Koroğlu, sən nə eləyirsən? Tanımadığın, bilmədiyin bir adama etibar eləyib Düratın buxov açarını niyə verirsen?

Koroğlu yenə də xanımları, dəliləri sakit elədi ki:

– Qorxmayın, heç zad olmaz.

Keçəl Həmzə bir neçə gündə yenə də Düratı dərisinə sığmaz elədi. Amma ki, vaxt keçirdi. Keçəl Həmzə Çənlibelə gələni az qalırdı bir ay olsun. Hasan paşaya verdiyi vədə tamam olurdu. Çox fikir-xəyaldan, çox götür-qoydan sonra gecələrin birində öz-özünə dedi: “Mən bir il də burda qalsam, Koroğlu Qıratın nə mehtərliyini mənə verəcək, nə də buxovunun açarını. Toqatda nə tanıyırlar ki, Qırat hansıdı, Dürat hansıdı.

Elə bunu aparım, paşanı aldam, qızı alım, beş gün bu dünyada keş çəkdim”.

Keçəl Həmzə bunu deyib gecə, xəlvətcə Düratı yəhərlədi. Minib, asta qaçan namərddi, birbaşa Toqat deyib daban aldı.

Sabah açıldı. Dəli Mehtər yerindən qalxıb, atlara baş çəkmək üçün tövləyə gəldi. Gördü nə Dürat var, nə də Keçəl Həmzə. Başılıvlu gəldi Koroğlunun yanına ki:

– Nə durubsan? Nə Dürat var, nə də Keçəl Həmzə...

Dəlilər çaxnaşıb bir-birlərinə dəydilər. Xanımlar da bir yandan düşdülər Koroğlunun üstünə. De başladılar məzəmmət eləməyə ki:

– Biz sənə demədikmi tanımadığın adama etibar eləyib atı tapşırma? İgidin atını apardılar, ya arvadını, ikisi də namusdan sayılır. Bizim qorxumuzdan quş quşluğu ilə Çənlibelin həndəvərinə gələ bilmirdi. Koroğlunun, Çənlibelin, dəlilərin adı gələndə paşalar, bəylər tir-tir əsirdilər. Gör indi iş nə yerə gəldi ki, keçəl gədənin birisi gəlib buradan at apardı. İndi bu xəbər ətrafa yayılacaq. Düşmənlər üstünə ayaq alacaq. Özün öz əlinlə elə iş elədin ki, aləm yığılsaydı sənə eyləyə bilməzdi. İndi de görək Düratı haradan tapacaqsan? Necə gətirəcəksən?

Koroğlu dedi:

– Dürat gedib, Qırat durur. Minib gedib, tapıb gətirərəm. Az məni məzəmmət eləyin.

Dəlilər başladılar deyilməyə ki: gedərsən... gətirərsən... Sən nə bilirsən ki, o, kimdi? Haradan gəlmişdi? Atı haraya apardı?

Koroğlu qəzəblənmişdi. Təqsirkardı deyən, bir söz deyə bilmirdi. Amma ki, acığından bığlarını gəmirirdi. Birdən dik qalxdı ayağa. Üzünü Eyvaza tutub dedi:

– Eyvaz, mənə şərab!

Eyvaz şərab gətirdi. Koroğlu yeddi badəni dalbadal içdi. Ondan sonra Dəli Mehtərə dönüb çığırdı ki:

– Atı yəhərlə!

Qıratı ifçin yəhərləyib Koroğlunun qabağına çəkдилər. Elə bil ki, Koroğlunun dili lal olmuşdu, kəlmə kəsdi nədi, heç dodağını da tərptəmədi. Atı minib yola düşdü.

Koroğlu Qıratı sürməkdə olsun, sənə deyim Həmzədən.

Həmzə canının qorxusundan bir yerdə düşüb-dincəlməyib at sürürdü. Yolun üstündə “Qırx Dəyirmanlar” deyilən bir yer var idi. Oraya çatmağa az qalmışdı ki, dönüb geri baxdı. Gördü, vallah yolda toz dumana qarışıb, duman toza. Bir də diqqət eləyində gördü, budu Koroğlu Qıratın üstündə elə gəlir, elə gəlir ki, ley kimi. Keçəl Həmzənin tüpürçəyi qurudu. Ha udqundu, gördü yox, ağzının suyunu uda bilmir. Elə onu eləyə bildi ki, Düratı qamçılıyıb, özünü tez Qırx Dəyirmanların qapısına saldı. Atdan düşdü. Atı dəyirmanın qapısındakı dirəyə bağlayıb tələsik çağırdı:

– Ay dəyirmançı, bir tez eşiyə çıx!

Dəyirmançı tez eşiyə çıxıb soruşdu:

– Qardaş, nə istəyirsən? Nə var?

Həmzə dedi:

– Bax, o yol ilə gələn qoç Koroğludur. Çənlibeldən gəlir. İlxısına qotur düşüb. Nə qədər dava-dərman eləyibse bir şey çıxmayıb. Axırda Həkim Kimyagər dəyirmançı beyini buyurub. İndi dəyirmançı beyini axtarır ki, atlarını qoturdan qurtarsın. Məni Hasan paşa göndərüb ki, dəyirmançılara xəbər verəm. Tez başına çarə qıl ki, yetişsə ömrünü tamam eləyəcək.

Dəyirmançı dili tutar-tutmaz dedi:

– Ay qadan alim, bəs mən nə eyləyim? Onun əlindən necə qurtarım? Bir bölük köç-külfətim var. Gəl mənə tərkinə al, bir yana qaçirt.

Həmzə dedi:

– Soyun paltarını, al mənim paltarımı gey, get dəyirmanın donuzluğunda gizlən. Mən Koroğlunun ağzını bir yana salaram çıxıb gedər.

Dəyirmançı tez paltarını çıxarıb onun paltarını geydi. Qaçıb donuzluğa girdi. Həmzəyə də ki, elə bu lazım idi. Tez onun paltarını geyinib dəyirmanın içinə girdi. Özünü guppadan unluğun içinə salıb üzün-gözün o ki var una buladı.

O tərəfdən Koroğlu, özünü dəyirmanın qapısına yetirib çağırdı ki:

– Ay dəyirmançı, çölə çıx!

Keçəl Həmzə dəyirmançı paltarında qapıya çıxıb soruşdu:

– Nə buyurursan? Mənə görə nə qulluq?

Koroğlu dedi:

– İndicə mənim qabağımca buraya gələn atlı necə oldu?

Keçəl Həmzə dedi:

– Odu, girib dəyirmanın donuzluğuna, gizlənib. Bilmirəm nə işi varsa, səni gören kimi qaçıb donuzluğa girdi.

Mənə tapşırıd ki, yerini deməyim.

Koroğlu atdan düşüb dedi:

– Bir bu atı saxla görüm.

Həmzə atı tutdu. Koroğlu dəyirmanı girdi, ağzını donuzluğa tutub dedi:

– Ayə! Ay Keçəl, belə çıx!

Dəyirmançı bir az da o yana çəkilib dedi:

– Haraya çıxım? Mənim sənin ilxinin qoturuna dərman olası beynim yoxdu. Ölsəm də çıxmaram.

Koroğlu dedi:

– Ayə! Ay Keçəl! Qotur nədi? Beyin nədir? Belə çıx! Səninlə işim yoxdu.

Koroğlu gördü yox, bu, öz xoşuna dəyirmandan çıxmaq istəmir. İrəli yeridi. Dəyirmançı qorxub lap dibə çəkildi. Koroğlu bir addım da irəli atdı. Dəyirmançı qorxudan lap küncə qısılmaq istəyində paltarı ilişdi dəyirmanın çarxına. Çarx az qalmışdı dəyirmançını bir təhər eləsin ki, Koroğlu aman verməyib cəld onun qıçından tutdu, çəkdi bayıra. Baxdı ki, Həmzə nə gəzir, bu dəyirmançı imiş. Başa düşdü ki, Həmzə onu aldadıb. Tez bayıra tullandı. Gör indi Həmzə nə iş elədi.

Keçəl Həmzə Çənlibeldə Dürata baxdığı zaman Qıratın da yan-yörəsinə hərlənib özünə mehriban eləmişdi. Bir də Qıratın belə bir xasiyyəti var idi ki, Koroğlu onun yüyənini kimə tapşırsaydı, ona üzəngi verərdi. Odur ki, Koroğlunun başı içəridə dəyirmançıya məşğul olan müddətdə Həmzə Qıratın gözlərini tumarlayıb minmişdi. Koroğlu dəyirmanadan çıxıb baxdı ki, Keçəl Həmzə Qıratın belində, dəyirmandan da bir az aralı durub. Koroğlu bərk qəzəbləndi. Misri qılıncı çəkib hücum eləmək istədi. Ancaq baxdı ki, bundan bir fayda olmayacaq. Qırat ayağını götürsə, ona heç quş da çata bilməz. Başladı onu dilə tutmağa. Dedi:

– Ayə, Kaloğlan, atı yeyin sürmüşəm tərləyib. Elə minib incitmə! Düş, al yedəyinə, bir az gəzdir, təri soyusun.

Həmzə dedi:

– Eybi yoxdu. Mən elə yavaş-yavaş sürüb gedəcəyəm. Soyuyar.

Bunu deyib Həmzə başladı atı gərdişə gətirməyə. Koroğlu baxdı az qalır atın cəvcələrini kəssin. Koroğlunun ürəyi tablamadı, dedi:

Canım Həmzə, gözüm Həmzə,
Həmzə, incitmə Qıratı!
Budu sənə sözüm, Həmzə.
Həmzə, incitmə Qıratı!

Qıratdı mənim dirəyim,
Əriyə, qalmaz ürəyim.
Sən olasan duz-çörəyim,
Həmzə, incitmə Qıratı!

Eşidər paşalar, bəylər,
Şadlıq xəbərini söylər.
Koroğlu iltimas eylər
Bala, incitmə Qıratı!

Həmzə dedi:

– Koroğlu, igidliyin var, – adın-sanın var. Mərd adamsan. Bir ay süfrənin qırıq-quruğundan yemişik, onu niyə dilə gətirib başımıza vurursan? Heç sənə yaraşan sifət deyil. Bir də bir at nədi ki, onun üçün bu qədər yalvarıb-yaxarırsan?

Koroğlu dedi:

– Həmzə, mən bilirəm ki, sən bu atı aparıb saxlayan, minən deyilsən. Düzünü de görüm, səni kim öyrədib göndərib?

Həmzə dedi:

– Koroğlu, eşit, agah ol! Mən Çənlibeldə ənə nə demişəmsə, hamısı doğrudu. Bu keçəl baş bu gen dünyanı mənə dar eləyib. Bir adam rəğbət eləyib məni qapısına qoymur. İndi bu atı aparıram Toqatda verəm Hasan paşaya, bəlkə bu yolla bir ağ günə çatam.

Koroğlu dedi:

– Ayə, bu tədbir Hasan paşanıdır, ya elə sən özün bu fikrə düşmüşsən?

Həmzə dedi:

– Xeyr, Hasan paşanıdır. Məni o göndərib.

Koroğlu dedi:

– Bala, indi ki, belədi, düş atı ver özümə, dünya malından nə deyirsən, nə qədər pul istəyirsən sənə verim.

Həmzə güldü, dedi:

– Koroğlu sən dünyagörmüş adamsan. Niyə, sən bilmirsən ki, keçəli Allah da aldada bilməz. Yaxşı, mən atdan düşəndən sonra sən Koroğlu məni sağ buraxarsan? Yox, aşna, üz vurma! Keçəl suya getməz.

Koroğlu dedi:

– Ayə, Kaloğlan, indi sən elə atı mənim əlimdən alıb, aparıb Hasan paşaya verəcəksən?

Keçəl Həmzə dedi:

– Koroğlu, keçəl mərd olar. Mən nəinki sənın atını, heç bir tükünü də qıyıb Hasan paşaya vermərəm. Mən bilirəm ki, sən axırda gəlib öz atına sahib olacaqsan. Mən ona görə belə eləyirəm ki, ortada bir ağ günə çıxam. Nə vaxt ki, Toqata gəldin, atın üzəngisini özüm basıb səni ona mindirəcəyəm. İndi day məni bağışla, getdim. Yolum uzadır.

Koroğlu gördü ki, Həmzə atı aparır, dedi:

– Həmzə, indi ki, yola gəlmirsən, atı aparırsan, barı əylən, onun qiymətini deyim, aldanıb ucuz verməyəsən.

Bunu deyib, Koroğlu sazı basdı döşünə, dedi:

Əylən, deyim Qıratın qiymətini,
Səksən min sərkerdə, mala da vermə!
Səksən min ağ tüklü qəmər öyəcə,
Səksən min xəzinə pula da vermə!

Həmzə dedi:

– Koroğlu, arxayın ol, mən atı dünya malına verməyəcəyəm, Hasan paşa ilə şərtim var. Atı ona verib onun kiçik qızı Dona xanımı alacağam.

Koroğlu dedi:

– A zalım, belə atı da bir qıza verərlərmi?

Sazı döşünə basıb, aldı sözün axır xanəsinə, dedi:

Koroğlu dövlətin endirsin dizə,
Say götür hamısın səksən min yüzə.
Səksən min gəlinə, səksən min qıza,
Səksən min ərgənə, dula da vermə!

Həmzə dedi:

– Koroğlu, mən işin olanını sənə dedim. İndi özün bil. Mənə nə ad verirsən, ver! Day mən gedirəm.

Koroğlu dedi:

Səksən min ilxiya, səksən min ata,
Səksən min mahaldan gələn barata
Səksən min kotana, səksən min cütə,
Səksən min kotanlı kala da vermə!

– Həmzə, indi ki, belə oldu, apar get, muradına çat! Ancaq mən gəlincə atı yaxşı saxla! Qoyma incitsinlər. Sən ki bilirsen. At ki, var igidin qardaşıdı.

Bu sözdə Koroğlunun ürəyi kövrəldi. Sazı yenə də döşünə basdı, dedi:

Həmzə, atı yaxşı saxla!
At igidin qardaşıdı.
Gündə muğyat olub yoxla!
At igidin qardaşıdı.

Atı sevib bəslə körpə,
Hayqıranda çıxsın sarpa.
Hər yeyəndə qırx tas arpa,
At igidin qardaşıdı.

Yay olanda dağa yollat!
Yaz olanda ifçin nallat!
Qış olanda məxmər çullat!
At igidin qardaşıdı.

Sərin-sərin yu suyunan,
Quyruğun bağla muyunan,
Qoç Koroğlu çox öyünən
At igidin qardaşıdı.

Həmzə dedi:

– Koroğlu, arxayın ol! İnşallah gələrsən, görərsən.

Koroğlu dedi:

– Həmzə, get. Amma mənim bu sifarişimi də Hasan paşaya çatdır:

Get de o paşaya, köç eləməsin,
Qıratı gətirrəm, qala qoymaram!
Qoşunu qıraram, varın talaram,
İlxısında bir day qala qoymaram!

İşmişəm badəni indi meyxoşam,
Qıratın dərindən dəli, sərxoşam,
Sözlərimi eşit, yaxşı bil, paşam,
Dağıdıb ölkəndə qala qoymaram

. Həmzə dedi:

– Gözüm üstə. Çatdıraram. Ancaq sən tez gəl!

Keçəl Həmzə bunu deyib, Qıratı səyirtti, gözəndən itdi. Koroğlu Düratı qaytarmağa gəlmişdi. Qıratı əlindən verdi. Dəyirmanın qapısında yerə oturdu, aldı görək nə dedi:

Çünki oldun dəyirmançı,
Çağır gəlsin dən, Koroğlu!
Verdin Qırı, aldın Dürü,
Döy başına yan, Koroğlu!

Qırat əldən getdi barı,
Canda qaldı intizarı.
Üyüd arpa, buğda, darı
Al şahadın sən, Koroğlu!

Qırat burdan getdi büyün,
Sinəmə vurdu dağ, düyün.
Gedim dəllərə nə deyim?
Öl, burada qal, Koroğlu!

Koroğlunun özü ac idi, atı da arpasız. Dəyirmançı da suyu sovub qaşmışdı. Koroğlu gecəni ac-susuz yatdı. Elə ki sabah açıldı, bir də baxdı ki, budu, bir kişi qabağında da iki yüklü öküz gəlir. Kişi gəlib yetişdi. Bir Koroğluya baxdı, bir paltar-maltarına, şəst-bəstinə baxıb dedi:

– A qardaş, dəyirmançı hanı?

Koroğlu dedi:

– Dəyirmançı yoxdu. İndi dəyirməndə mən dururam.

Kişi inanmadı. Amma Koroğlu da macal vermədi. Bayaq ha öküzlərin üstündən çuvalları düşürüb dəyirmanı apardı. Sonra kişidən soruşdu:

– Qardaş, bunların içində heç arpa varmı? Mənim atım arpasızdı. Qorxuram damaq ola. Bir az ona arpa verim, yesin.

Kişi dedi:

– Çuvalların ikisi arpadı, ikisi buğda.

Koroğlu baxdı ki, arpa çuvalları yarımçıqdı. Tez ikisini qarışdırıb bir çuval elədi. Düratın qabağına qoydu. Kişi istədi qoymasın. Koroğlu ona tərs baxdı. Kişi gördü ki, bu, o dəyirmançılardan deyil. Bir az da o yan-bu yan eləsə, çəkib çənəsini ayıracaq. Yavaşca çəkilib bir tərəfdə durdu. Koroğlu özü də yaman ac idi. Dürat arpanı yeyənə qədər buğdanı da töküüb üyütdü. Unluğa bir az su buraxıb tez xamır qatdı, ocaq çatdı, çörək bişirdi. Öküzün də birin kəsdı, kabab çəkdi. Yeyib toqqanın altını bərkitdi. Doyandan sonra dönüb kişiyyə baxdı. Gördü kişi kirimişcə durub maddım-maddım baxır onun üzünə. Dedi:

– Əmi, özünü itirmə, bu şeyləri ki, mən yedim, pulu neçə eləyir?

Kişi dinmədi. Koroğlu gördü ki, kişi ondan qorxub, çıxartdı taxılın da, öküzün də pulunu ikiqat verib onu razı saldı. Sonra Düratı minib yola düşdü. Dəlilər, xanımlar Koroğludan çox nigaran idilər. Gözlərini yola dikib onu

gözləyirdilər. Bir də gördülər ki, bunu Koroğlu gəlir. Gəlir, amma necə gəlir? Dürat yedəyində, başın dikib aşağı. Özü də elədi, elədi ki, elə bil dəyirmançıdı. Dəlilər, xanımlar o saat başa düşdülər ki, Keçəl Həmzə dəyirməndə Koroğlunu aldadıb, Qıratı qaçırdıb. Hamı başını saldı aşağı. Nə bir salam, nə bir kəlam. Heç kefini, halını da soruşmadılar. Koroğlu gəlib çatdı. Eyvaz onun qabağına çıxdı. Koroğlu neçə-neçə səfərlərə getmişdi, amma heç olmamışdı ki, qayıdanda dəlilər belə etsinlər, amma bu dəfə... Hələ o bir tərəfə dursun, xanımlar onun üzünə baxmırdılar, dəlilər salam vermirdilər. Eyvazın töhmətli sözləri Koroğluya dağdan ağır gəlmişdi. Koroğlu elə bir hala düşmüşdü ki, az qalırdı gözlərindən yaş gəlsin. Sazı sinəsinə basıb qəmli-qəmli dedi:

Keçər dövrən belə qalmaz,
Şad ol, könül, nə məlulsan?!
Dəlilərim salam almaz,
Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Koroğluyam, deyim sənə,
Od tutub alışıdı sinə,
Aşığılım bəsdə mənə,
Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Dəlilər o qədər incimışdilər ki, bu sözlər də ürəklərini yumşaltmadı. Heç birisi Koroğlunun üzünə baxmadı. Hələ bəziləri də başladı dinib-danışmağa. Biri dedi:

– İndi ki, biz dəlilərin sözü Koroğlunun yanında bir çürük qozdur, day bizim burada qalmağımızdan nə çıxсын? Söz Koroğluya açıq gəldi. Bir tərəfdən Qırat əldən getmişdi, bir tərəfdən Həmzə kimi keçəlin biri onu aldatmışdı. Öz dərdi özünə bəs deyildi; indi də dəlilər belə deyirdilər.

Özünü saxlaya bilməyib birdən qayıtdı ki:

– Mən heç kəsi burada güclə saxlamıram. Kim getmək istəyir, çıxıb getsin. At mənimdir vermişəm, özüm billəm. Bu söz dəliləri götürdü. Hamısı vəlvələyə düşdü. Getmək üçün hazırlaşmağa başladılar. Nigar işi belə görəndə ayağa durdu. Dəlilər dayandılar. Nigarın dəlilər arasında o qədər hörməti var idi ki, bir sözünü iki eləməzdilər. Dəli Həsən qayıdıb oturdu. Eyvaz oturdu. Dəmirçioğlu oturdu. Dəlilər bir-bir qayıdıb oturdular. Nigar özü də onların arasında oturub, üzünü də Koroğludan o yana çevirdi.

Bu məlul, müşkül vaxtında Nigarın küsməyi Koroğlunun ürəyini lap qubarlandırdı. Üzünü ona tutub dedi:

Uca dağların başına
Çıxmağı kimdən öyrəndin?
Sən mənim dəli könlümü
Yıxmağı kimdən öyrəndin?

Koroğlu sözünü qurtarıb sazı çiyinə saldı. Yavaş-yavaş gəlib Hasan paşanın imarətinə çatdı. Baxdı ki, bir toydu, bir toydu... gəl görəsən. Məclis paşa, bəy, xan, tacirlərlə doludu.

Bəli eşitdilər ki, aşırıq gəlib, hamı sevindi. Koroğlunu çəkib məclisə apardılar. Amma baxdılar ki, bu aşırıq onlar görəni aşırıqlardan deyil. Boy uca, kürəklər enli, süsün elədi ki, gəl süsünü kimi... Boynunun əti girdin-girdin, bıqlar kəl buynuzu kimi. Sirindən-sifətindən zəhm tökülür. Məclisdəki paşalardan biri dedi:

– Aşırıq, hara aşırıqsan?

Koroğlu dedi:

– Qafın anrı tayındanam, ağrın alım!

Paşa dedi:

– Koroğlunu tanıyırsanmı?

Koroğlu dedi:

– Çox yaxşı tanıyıram. Bir dəfə o mənim başıma elə bir iş gətirib ki, dünya durduqca yadımdan çıxmıyacaq.

Hasan paşa soruşdu:

– Nə iş?

Koroğlu dedi:

– Paşa sağ olsun, o Koroğlunun bir çər dəymiş atı var. Adına da Qırat deyərler.

Paşalardan biri istədi danışsın, Hasan paşa qoymadı, Koroğluya dedi:

– Danış! Danış!

Koroğlu dedi:

– Hə, paşa, at çox yaxşı atdı. Amma ki, dəlidi. Günlərin bir günü yolla gedirəm, elə bax bu saz da çiyimdə. Bir də onu gördüm ki, məni qamarladılar. Gözümü bağlayıb dik götürdülər. Hara getdik, necə getdik, bilmədim. Bir də gözümü açdılar, baxdım ki, bir dağın üstündəyəm, qabağımda da bir kəlpeysərin biri dayanıb. Sən demə, bura Çənlibel imiş, o kəlpeysər də Koroğlu. İndi denən məni buraya niyə gətirdilər? Sən demə, bu atın yenə dəliliyi tutub. Nə qədər dava-dərman eləyirlər, bir şey çıxmır. Yanına adam qoymur ki, qoymur. Girinə kim keçirsə şil-küt eləyir. Axırda Koroğlunun bir kimyagər həkim dostu var, onu tapırlar. Həkim gorbəgər deyir ki, bəs bu atın cini var. Gərək bunun yanında üç gün, üç gecə saz çalına, söz oxuna ki, bəlkə bunun cini yata. O vaxtlar hələ Koroğlu çalılıb-oxumaq bilməzdi. Sən demə, mən başıdaşını bunun üçün gətiribləmiş. Qərəz, başağrısı olmasın, məni

itələyib saldılar bu atın yanına. O üç gündə mən nə çəkdim, Allah bilir. Day, o necə deyərler, anadan əmdiyim süd burnumdan gəldi.

Hasan paşa tez soruşdu:

– At necə oldu? Sağaldımı?

Koroğlu dedi:

– Sağaldı! Elə Koroğlu da ondan sonra çalib-oxumaq binasını qoydu. Deyirlər, indi genə də beşdə, on beşdə atın cini tutur. Day Koroğlu özü çalib-oxuyub onu sağaldır.

Yenə paşalardan biri istədi danışsın. Hasan paşa gözünü ona ağartdı. Sonra aşpazı çağırdı ki:

– Apar, aşığı yedirt, içirt, doydur, sonra buraya gətir.

Aşpaz Koroğlunu götürüb aşpazxanaya apardı. Hasan paşa o qədər gözlədi ki, onlar məclisdən çıxdılar, ondan sonra paşalara dedi:

– Qoy yesin, doysun, gəlsin. Atın dərini dedi, dərmanını da özünə elətdirəcəyəm.

Paşalar hamısı onun bu fikrinə əhsən dedilər. Kef başlandı. Paşalar kef eləməkdə olsunlar, biz görək Koroğlu necə oldu.

Aşpaz Koroğlunu gətirdi aşpazxanaya. Bir böyük sini plov çəkdi, bir qab da şərab tökdü qoydu qabağına. Koroğlu soruşdu:

– Bu nədi?

Aşpaz dedi:

– Sənin üçün qoymuşam da... ye!

Koroğlu dedi:

– Ayə, bu heç mənim dişimin dibində qalmaz. Burada nə var ki, mən nə yeyim?

Aşpaz dedi:

– Evin yıxılsın, day ondan da artıq yeməyəcəksən ki? Gör bir nə qədərdir?

Koroğlu dedi:

– Ayə, zarafat eləmə! Bəri elə görüm!

Əlini atıb qazanlardan birini çəkdi qabağına. Bir pəncə, iki pəncə, üçüncü pəncədə aşpaz baxdı ki, çıxdı qazmağa. Tutdu Koroğlunun əlindən ki:

– Sən olasan o inandığın, bir mənə de görüm sən kimsən? Hara adamısan?

Koroğlu elə bildi ki, aşpaz onu istəyən adamdı. Dedi:

– Koroğlunun adını eşidibsən?

Söz elə Koroğlunun ağızından çıxacaq aşpaz bağırdı. İstədi havar çəksin. Koroğlu dik qalxıb tutdu onun hulqumundan. Yavaşca belindən iki qatlayıb basdı boş qazanın içinə. Ağızını öpdü, özü də üstündə əyləşib o biri qazanı çəkdi qabağına.

Qərəz, neçə qazan boşaltdı, bilmirəm, neçə tuluq boşaltdı, bilmirəm, baxdı ki, day doyub. Özünü düzəltdi. Yağlı əlləri ilə bıqlarını da eşib, durdu ayağa, gəldi paşaların məclisinə.

Hasan paşa soruşdu:

– Aşıq, doydunmu?

Koroğlu dedi:

– Bəli, qurbanın olum, doydum.

Hasan paşa dedi:

– De indi bir az şal, oxu, qulaq asaq.

Koroğlu sazı köklədi, dedi:

– Kimdən deyim?

Hasan paşa dedi:

– Sən deyirsən ki, Qıratı görmüşəm. Bir az onun tərifindən de. Xasiyyətindən, nişanından oxu, görək necə atdı.

Koroğlu dedi:

– Paşa sağ olsun, çər dəymiş çox yaxşı atdı, bircə o cini olmaya.

Sonra sazı basdı döşünə, dedi:

Paşa, sənə nişan verim Qıratı,
Əbrişim ipəkdən yalı gərəkdı.
Bir mina boyunlu, uca sağrılı,
Bir yarım hoqqadan nalı gərəkdı.

Armıdı dırnaqlı, hündür boyunlu,
Meydana girəndə yüz min oyunlu,
Dəyirman mədəli, ac qurd yeyimli,
Ortası qolana dolu gərəkdı.

Qaranlıq gecədə yol çaşırmayan,
Düşman qabağında ər düşürməyən,
Üstündə əl-ayaq yığışırılmayan
Koroğlunun atı dəli gərəkdı.

Söz tamama yetdi. Hasan paşa dedi:

– Aşiq, dediyin haman o Qırat bu sat mənim tövləmədir. İndi de görüm, mən ki, onu Koroğlunun əlindən çıxarmışam, mən igidəm, Koroğlu?

Koroğlu dedi:

– Paşa, əgər doğurdan da belədirsə, onda sən igid adamsan. Ancaq paşam, igidlik ondu. Sən onun birini eləmişən. Qulaq as, o birilərini də sənə deyim.

Sənə deyim qoç igidin nişanını:
Aça yağlarla meydan gərəkdi.
Nərə çəkib atılarda ortaya
Qaç qabağından düşman gərəkdi.

Təslim deyib qəniminə enməyə,
Əcəl çağı yoldaşından dönməyə,
Düşman qabağında heç vaxt sinməyə,
Meydanlarda qızmış aslan gərəkdi.

Qoç Koroğlu meydan açıb öyünü,
Namərd sinəsinə çəkər düyünü.
Ac qurdlardan saldırmağa qoyunu
Qurd ağızlı qoçaq oğlan gərəkdi.

Hasan paşa dedi:

– Aşiq, birini eləmişəm, doqquzunu da görərsən. İndi səni aparacağam Qıratın yanına. Bir bax gör odu, ya yox? Koroğlu bunu eşitcək sazı basdı bağına dedi:

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Yarəb, Qırat dururmu ola?!
Hasan paşa mehtərləri
Otun, suyun verirmi ola?!

Qırata xələt biçəndə,
Üstündə badə içəndə,
Şəşpər yalmandan keçəndə,
Sərxoş-sərxoş yerirmi ola?!

Qoş Koroğlu hanı, hanı?
Dostunla düşmanın tanı!
Qırat ilə Eyvaz xanı
Bir də gözüm görürmü ola?

Söz tamam oldu. Hasan paşa durdu ayağa, dedi:

– Gedək, aşiq!

Koroğlu dedi:

– Paşa, gedək! Amma bu başdan şərtimi sizə deyirəm. Hamımız belə gedək tövlənin ağzına. Siz də qapının deşiklərindən baxın. Əgər manım çalmağım, oxumağım ata əsər elədi, sözüüm yoxdu, girirəm. Yox, əgər eləmədi, mənim onda lap istəyir boynumu vur, mən onun yanına girən deyiləm. Mən ondan gördüyümü görmüşəm.

Paşa razı oldu. Koroğlu qabaqda, paşalar daldə düzəldilər yola.

Hasan paşa üzde razı olmuşdu. Amma daldada adamlarına tapşırırmışdı ki, göz eləyəndə aşığı itələyib Qıratın yanına salsınlar. Qapını da bağlasınlar ki, bəlkə öz canının qorxusundan atı sağalda.

Bəli, gəlhağəl hamısı bir yerdə gəlib çıxdılar tövlənin qabağına. Koroğlu qapının deşiyindən baxdı, gördü vallah, Qırat elə bil qoxu alıb. Gözlərini dikib qapıya. Elə baxır, elə baxır ki, adamın ürəyi yanır. Tez geri çəkildi, dedi:

– Hə, paşa, indi mən çalib oxuyacağam. Siz ata baxın.

Paşalar arı kimi suvaşdılar qapının çatlarına. Koroğlu başladı, dedi:

Bizim elin dəliləri
Girər meydana, mərd olu,
Ölüncən meydandan qaçmaz,
Girəndə meydan gərd olu.

Sal qayalarda yurd olmaz,
Müxənnətə söz dərd olmaz,
Çaqqal əniyi qurd olmaz,
Yenə qurd oğlu qurd olu.

Dəlilərin fovçu-fovçu,
At minib düşmən qovucu.
Belində Misri qılıncı,
Koroğlu kimi mərd olu.

Qırat Koroğlunun səsini eşitcək, az qaldı ki, tövləni başına götürsün. Elə oynadı, elə oynadı ki, gəl görəsən. Hasan paşa yanındakı adamlarda sağ-isləhat qoymadı. Sevindiyyindən onu dürtmələdi, bunu dirşəkledi. Hamını çimdikdən keçirdi. Koroğlu qurtaracaq Hasan paşa özün atdı onun üstünə ki:

– Aşiq, tez ol, gir içəriyə. Səni dünya malından qəni edəcəyəm. İndi Koroğlu tanıyar ki, biz kimik. Qoy indi beş özündən deyəndə, on da bizdən desin.

Qapını açdılar. Koroğlunu itələyib saldılar Qıratın yanına. At Koroğlunu görcək kişnədi, elə kişnədi ki, dam-daş lərzəyə gəldi. Koroğlunun ürəyi atlandı. Sazı basdı döşünə, dedi:

Çənlibeldən səni deyib gəlmişəm,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!
Dəmir libas, polad geyib gəlmişəm,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Əzəldən biləydim sənin halını,
Əşrəfindən kəsdirərdim nalını,
Yüz gözələ toxudaram çulunu,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Mənim atım atım-atım atılar,
Qulaqları qarğı kimi çatılar,
Ucuzluqda min tükənə satılar,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Koroğlunun sözləri ata elə bil qol-qanad verdi. Odu ha üzüb çaydan çıxdı. Koroğlu gördü Hasan paşa hələ də bürcdədi. Çağırılıb dedi:

– Hasan paşa, bu dəfə bürcə çıxdın, əlimdən qurtardın. Görüm gələn dəfə haraya çıxacaqsan. Eybi yoxdu. Borclu borclunun sağlığını istər. Görüşərik.

Sözünü deyib Koroğlu yol başladı. Gəlhagəl, gəlhagəl, gəlib Çənlibelə çatdı. Qırat Çənlibelin qoxusunu alcaq elə kişnədi ki, dağlar, daşlar dilə gəldi. Dəlilər töküldülər. Atı tutdular. Koroğlunu düşürdüb gətirdilər. Hamı yığıldı.

Soruşdular ki:

– Koroğlu, danış görək nə elədin? Atı necə gətirdin?

Koroğlu ta dəyirməndə Həmzə ilə olan söhbətdən Tona çayınacan bütün əhvalatı danışdı. Dəlilər onu incitdiklərinə peşman oldular. Başlarını aşağı saldılar.

Korolu dedi:

– Utanmayın! Siz haqlı idiniz! Mən gərək etibar eləyib açarları ona verməyəydim, ancaq bir işdi oldu. Amma siz də yadınızdan çıxarmayın ki, mən Koroğluyam.

Nigar xanım gördü Koroğlu yenə qızışır. Tez söhbəti zarafata çevirdi. Dəlilərə göz basıb dedi:

– Koroğlu, biz sənin Koroğlu olmağın bilirik. Əgər bilməsəydik, sənin başına yığılmazdıq. Düzdü, igidsən, qoçaqsan, iş üzün bilənsən. Amma belə sir-sifətdən çox qarasan ey!..

Dəlilər hamısı gülüşdü. Koroğlu özü də güldü. Sonra sazı döşünə basdı, dedi:

Mənə qara deyən gözəl,
Qaşların qara deyilmi?
Töküldübdü dal gərdənə,
Saçların qara deyilmi?

Çənlibeldə qurdum binə
Bənzəyirsən aya, günə.
Ağ üzündə dənə-dənə
Xalların qara deyilmi?

Koroğlu mayıldı sizə,
Qulaq verin saza, sözə.
Siyah sürmə ala gözə
Çəkibsən, qara deyilmi?

Başda xotkar olmaqla hakim təbəqənin adamları **Koroğludan** canlarını qurtarmaq üçün ağılagəlməz hiylələrə əl atır, onu hər vəchlə məhv etmək istəyirdilər. Koroğlu bütün bunların qarşısında aciz qalmır, həmişə düşmənlərə qalib gəlirdi. Onun düşmənlərə qalib gəlməsinin əsas səbəbi həm ayıq və tədbirli sərkərdə olması, həm də xalqa bel bağlayıb onlarla birgə hərəkət etməsindən irəli gəlirdi. Dəlilərin və xanımların etirazına fikir vermədən Həmzənin Çənlibeldə yaşamasına icazə verməsi sonradan hadisələrin gərginləşməsinə səbəb olur. Bu isə o deməkdir ki, xalqa arxalanmadan, başqalarına qulaq asmadan iş görən Koroğlu da yanlışığa yol verə bilər.

İlk dəfə silah yoldaşlarının və xanımların etirazlarına əhəmiyyət verməyən Koroğlu Həmzə ona xəyanət edərkən bu xəyanəti heç cür qavraya bilmir. Çünki Koroğlu mərd və sözündə bütöv adam idi. Dəyirmanın qarşısındakı dialoqda Koroğlu və Həmzənin daxili aləmi tam şəkildə təsvir edilib. Həmzə görünməmiş xəyanət etməsinə baxmayaraq, Koroğlu onu bağışlayır.

Qolda təsvir olunan hər bir obrazın özünün fərdi xüsusiyyətləri var ki, bu xüsusiyyətlər onları başqalarından fərqləndirir. Hətta eyni təbəqəyə daxil olanların da ümumi cəhətləri ilə yanaşı, fərqli xüsusiyyətləri də var. Qolda diqqəti daha çox cəlb edən ikinci obraz **Nigar xanımdır**. Çənlibeldə hamı ona hörmət edir, çünki Nigar xanım ədalətli, səmimi və şəfqətlidir. O, haqqın, doğru olanın tərəfində durur.

Xotkar az görünsə də, danışığı, nitqi ilə tanınır. Koroğlunun vahiməsi onun yuxusuna haram qatıb. O, qorxu içindədir. Koroğlunun əlində aciz qaldığını paşaların, sərkərdələrin yanında etiraf edir. Koroğlunu məğlub etmək üçün heç nəyi əsirgəmir.

Hasan paşa çox hiyləgərdir. O, Koroğlunu məhv etməklə həm rəğbət, həm də yüksək vəzifə qazanmaq istəyir. Özünü “çox bacarıqlı qoşun böyüyü”, “dava eləməyin min bir fəndini bilən” paşa kimi göstərir. O hər cür şərəfsizliyi özünə rəva bilir, hətta çox istədiyi qızını hörmətsiz bir insan olan Həməzəyə belə verməyə razı olur. Koroğlunun qabağından qaçıb qala divarına dırmaşmaqla özünün nə qədər gülünc olduğunu bir daha sübut edir.

Xaraktercə ziddiyyətli olan **Həməzə** Koroğluya xəyanət edir. Koroğlunun “Sən olasan duz-çörəyim, Həməzə, incitmə Qıratı” sözüə cavab olaraq: “Koroğlu, Koroğluluğun var, adın, sanın var, mərd adamsan. Bir ay süfrənin qır-qırıntısından yemişik, onu niyə dilinə gətirib başımıza vurursan? Heç sənə yaraşan söhbət deyil. Bir də bir at nədir ki, onunçün bu qədər yalvarıb-yaxarırsan? Mən sənənin nəinki atını, heç bir tükünü də qıyıb Hasan paşaya verməmə”, - dedi. Görəsən, bu, səmimilikdir, yoxsa hiyləgərlik?

Dastanın başqa qolları kimi bu qol da yüksək bədii keyfiyyətlərə malikdir. Süjeti maraqlı, dili şirin, kompozisiyası bütöv, obrazların nitqi fərdi, yumor çalarları, məcazlar aləmi, təbiilik – bir sözlə, hər şey yerli-yerində işlədilmişdir.

MOLLA PƏNAH VAQİF

(1717-1797)

Molla Pənah Vaqif **1717-ci ildə** Qazax mahalının Qıraq Salahlı kəndində anadan olmuşdur. Dövrünün savadlı adamlarından olduğundan adının əvvəlinə “molla” titulu artırılmışdır. Şairin əsl adı Pənahdır. O, zamanına görə mükəmməl təhsil almış, həm dini, həm də dünyəvi elmləri, həmçinin ərəb və fars dillərini dərinlən öyrənmişdir. Yaradıcılığı daha çox xalq şeirinin təsiri altında olan gənc Pənah tezliklə xalq arasında məşhurlaşır.

Qazaxdan Şuşaya köçən, xalq arasında “Vaqif” təxəllüsü ilə tanınan şair Qarabağ hökmdarı **İbrahim xan** tərəfindən saraya dəvət olunur və sarayda eşikağası vəzifəsinə təyin olunur. Sarayda nüfuzlu siyasi xadim kimi öz işini layiqincə yerinə yetirir.

Ömrünün sonlarına yaxın ağır günlər yaşayan şair **Qacar** tərəfindən həbs olunsada, Qacarin özünün öldürülməsi onu zindandan xilas edir. Lakin İbrahim xanın qardaşı oğlu **Məhəmməd bəy Cavanşir** Vaqifi və oğlunu Cıdır düzündə qətlə yetirir.

Vaqifin ölümündən sonra onun evi qarət edildiyinə görə əsərlərinin çox hissəsi günümüzə qədər gəlib çatmamışdır.

Yaradıcılığı

Klassik üslubda **qəzəl** və **müxəmməs**, xalq yaradıcılığı üslubunda **qoşmalar** yazan şairin yaradıcılığının əsasını məhəbbət mövzusu təşkil edir. Amma Vaqifin əsərlərindəki məhəbbət qədim və orta dövr sənətkarlarının təsvir etdiyi ilahi və sufi məhəbbətdən tamamilə fərqlənir. Gerçək məhəbbətin tərənnüm olunduğu bu əsərlərdə qəhrəmanların əksəriyyəti adları çəkilən real gözəllərdir.

Şairin qoşmaları sayca daha çoxdur. Ədəbi məktəb yaradan Vaqifin qoşmalarında sadəlik, nikbinlik, xəlqilik kimi əlamətlər çox qabarıq şəkildə hiss olunur. Gözəlləmələrində səmimi, ulvi hislər, qadına humanist münasibət əks olunmuşdur. Burada Azərbaycan qadınının geyimi və davranışı onun mənəvi aləmi ilə birləşdirilən təqdim olunur.

Vaqif həyatının son günlərində qələmə aldığı **“Bax”** qəzəlində və **“Görmədim”** müxəmməsində zamanın ictimai-siyasi eyiblərinə nifrətini gizlətməmiş, onlara öz kəskin etirazını bildirmişdir.

Dostu **Molla Vəli Vidadiyə** ünvanladığı **“Bax”** qəzəlində şair insanları zəmanənin gedişi, baş verən hadisələr, Qacar kimi qəddar hökmdarların taleyindən ibrət almağa çağırırdı:

Üz çevir Ağa Məhəmməd xandan, ey kəmtər gəda,
Ta həyatın var ikən nə şahə, nə xunxarə bax!

Ədəbiyyatımızda ictimai lirikanın ən yaxşı nümunəsi hesab edilən **“Görmədim”** müxəmməsində şair dövrünün insanlarını nəzərdən keçirərək onların eyiblərini sadalayır, bu vəziyyətə düşmələrinin səbəbini göstərir:

Xah sultan, xah dərvüşü gəda bilittifaq,
Özlərin qılmış giriftari-qəmü dərdi-fəraq,
Cifeyi-dünyayədir hər ehtiyacü iştiyaq,
Munca kim, etdim tamaşa, sözlərə asdım qulaq,
Kizbü böhtandan səvayi, bir hekayət görmədim.

Vaqif yaradıcılığı təkrarolunmazlığı və özünəməxsusluğu ilə seçilir. Əruz vəznində yazdığı əsərlərin sadə və anlaşılıqlı olması onun xalq ədəbiyyatına bağlı olmasından irəli gəlir. Şairin **“Bəri bax”** qoşmasında güclü xəlqilik hiss olunur:

Ala gözlü, sərv boylu dilbərim,
Həsərin çəkdiyim canan, bəri bax!
Gecə-gündüz fikrim, zikrim, əzbərim,
Üzöldü taqətim, aman, bəri bax!

Şair əsərlərində yeni rədiflər, orijinal məcazlar, xalq ifadə və deyimləri işlədərək onların daha təbii olmasına nail olmuş, alınma sözləri isə milli sözlərin əhatəsində verməklə həmin sözlərin asan anlaşılmasını təmin etmişdir.

Yadda saxlayın!

- ✓ Vaqifin yaradıcılığında realizmə meyil daha güclü olmuşdur;
- ✓ Ədəbiyyatımızda nikbin şair kimi tanınmışdır;
- ✓ Ədəbi məktəb yaratmışdır;
- ✓ Əsərlərini ana dilində, yalnız lirik növdə yazmışdır;
- ✓ Əruz vəznində yazdığı əsərlərin dilini sadələşdirmişdir;

PƏRİ

Boyun sürahidir, bədənin büllur,
Gərdənin çəkilməmiş minadan, Pəri!
Sən ha bir sonasan, cüda düşübsən
Bir bölük yaşılbaş sonadan, Pəri!

İxtilatın şirin, sözün məzəli,
Şəkər gülüşündən canlar təzəli,
Ellər yaraşığı, ölkə gözəli,
Nə gözəl doğubsan anadan, Pəri!

Üz yanında tökülübdür tel nazik,
Sinə meydan, zülf pərişan, bel nazik,
Ağız nazik, dodaq nazik, dil nazik,
Ağ əllərin əlvən hənadən, Pəri!

Ovçusu olmuşam səntək maralın,
Çıxmaz xəyalımdan hərgiz xəyalın,
Ənliyi, kirşanı neylər camalın,
Sən elə gözəlsən binadan, Pəri!

Günəş tək hər çıxanda səhərdən,
Alırsan Vaqifin əqlini sərdən,
Duaçınam, salma məni nəzərdən,
Əskik olmayasan sənadan, Pəri!

Qoşma janrında yazılmış, məzmunca gözəlləmə olan bu əsər el-obanın, eləcə də Vaqifin yaxından tanıdığı bir qıza ithaf olunub. Əsərdə Pərinin tanınmasına, "əllər yaraşığı", "ölkə gözəli" olmasına əsl səbəb onun mənəvi aləminin zənginliyi, onda Azərbaycan qadınına məxsus olan bütün gözəl keyfiyyətlərin öz əksini tapmasıdır.

Əsər canlı danışıq dilində yazılmışdır. Beş bənddən ibarət olan bu qoşmada təşbeh, epitet, təkrir, alliterasiya, assonans, frazeologizm, zəngin qafiyələr şeirə xüsusi gözəllik, obrazlılıq gətirmişdir.

YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

(II mərhələ)

Xalqımızın tarixində ziddiyyətli və məhrumiyyətlərlə dolu olan bu dövr Azərbaycanın Rusiya ilə İran arasında tam bölüşdürülməsi və xanlıqlar şəklində mövcud olan müstəqilliyin itirilməsi kimi yadda qalır. Belə ki, **1813-cü ildə** bağlanmış "**Gülüstan**" və **1828-ci ildə** imzalanmış "**Türkmənçay**" müqavilələri artıq Azərbaycanı Araz çayı ilə iki hissəyə ayırdı. Şimali Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə qatıldı. **Əsrin 30-40-cı illərində** iqtisadi vəziyyət az da olsa, dəyişdi. Ölkəni idarə edə bilmək üçün rus dilini bilən adamlar lazım olduğundan Azərbaycanda rus dilində qəza məktəbləri açıldı.

Bakı inkişaf etsə də, əyalətlərdə vəziyyət olduğu kimi qalırdı. Artıq Tiflisi geridə qoyan Bakıda təhsil, elm, incəsənət sahəsində canlanma hiss olunurdu. Real məktəblər açıldı. Qori seminariyasının "müsəlman şöbəsi"nin yaradılması rus-Avropa ədəbiyyat və mədəniyyətinin öyrənilməsinə şərait yaratdı.

Həsən bəy Zərdabi və **Nəcəf bəy Vəzirovun** rəhbərliyi ilə **1873-cü ilin mart ayının 10-da** Bakı real gimnaziyasının tələbələri **Mirzə Fətəli Axundzadənin "Sərgüzəşti-vəziri-xani Lənkəran"** əsərini, az sonra isə "**Hacı Qara**" əsərini tamaşaya qoydular. Milli teatrın yaranması ədəbiyyatda dramatik əsərlərə marağı artırdı.

1875-ci ildə Həsən bəy Zərdabi tərəfindən çox çətinliklə nəşr edilən "**Əkinçi**" qəzeti ilə milli mətbuatın bünövrəsi qoyuldu. Maarifçiliyin genişlənməsində böyük rolunu oynayan bu qəzet bağlandıqandan az sonra başqa mətbuat orqanları da fəaliyyətə başladı.

Rus ədəbiyyatından tərcümələr, Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin inkişafına müəyyən təsir etdi. Bu isə özlüyündə realizmin yavaş-yavaş güclənməsindən xəbər verirdi. Amma qəzəl nəzireçiliyinə, mərsiyə, təriqət şeirlərinə hələ də təsadüf olunurdu.

Yeniliyin qarçıları maarifçilər idi ki, onlar da realist üsluba üstünlük verirdilər. Maarifçilərin mühüm amallarından biri savadsız kütlələri maarifləndirmək yolu ilə hüquqlarını onlara tanımaq idi.

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV

(1794-1846)

Ədəbiyyatımızda ilk maarifçilik ideyaları daha çox Abbasqulu ağa Bakıxanovun yaradıcılığında əks olunub. Ədibin maarifçilik görüşləri “**Təhzibül-əxlaq**”, “**Kitabi-nəsihət**”, “**Kitabi-Əsgəriyyə**”, “**Mişkatül-ənvar**” əsərlərində əks olunmuşdur. O, “**Mişkatül-ənvar**” və “**Miratül-cəmal**” məsnəvilərində vətənpərvərlik, hökmdar və xalq, ölkənin ədalətlə idarə olunması problemini qaldırır, cəmiyyətdəki nöqsanları tənqid edirdi. Cəmiyyətdəki ictimai bəlalər onun ədalətsizliyə qarşı əsərlər yazmasına səbəb olmuşdu.

Bülbül ilə qarğanı gör salırlar bir qəfəsə,
Fərq qoyulmur bu dünyada məhəbbətlə həvəsə.
Təəssüf ki, bu ömrümüz boşa gedir anbaan,
Nə xeyir işə sərf olunur, nə sevgiyə, ah-aman!
Zəmanə min bəla verir, ürəyimi qanadır,
Üzumdəki allıq mənim ürəyimin qanıdır.

XIX əsrin əvvəllərində **A.Bakıxanov**, **M.Ş.Vazeh**, **Q.Zakir**, **S.Ə.Nəbati**, **Heyran xanım** kimi şairlər klassik şeir janrlarında əsərlər yazır, milli-poetik ənənələri davam etdirirdilər.

MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH

(1794-1852)

Şair-mütəfəkkir Mirzə Şəfi Vazeh Azərbaycan-Qərb mədəni əlaqələrinin inkişafında böyük rol malikdir. Əsərləri alman **Fridrix Bodenştedtin** tərcüməsində “**Şərqdə min bir gün**” və “**Mirzə Şəfinin nəğmələri**” kitabında nəşr olunmuşdur. Bir çox dillərə tərcümə edilmiş, Avropada məşhurlaşmışdır. Şeirlərinin əsas mövzusunun məhəbbətin tərənnumü təşkil edir. Şair bu şeirlərdə lirik qəhrəmanın qəlb aləminə baş vurur, ağıl eşq qarşıdurmasını, ziddiyyətli duyğuları üzə çıxarır:

Ağımla qəlbimin özgə yolu var,
Hər biri bir yolda puç edər məni.
Birisə sevdadan uzaqlaşdırar,
O biri sevdaya tuş edər məni.

Yeni dövrün bu mərhələsində aşiq yaradıcılığı məzmun və forma baxımından zənginləşir, ictimai məzmun daşıyır. **Aşiq Alı**, **Aşiq Ələsgər**, **Aşiq Hüseyn Şəmki**, **Aşiq Əziz**, **Molla Cümə**, **Aşiq Mahmud**, **Aşiq Əhməd** bu dövrün görkəmli aşıqlarıdır. Onların yaradıcılıqlarında saf və təmiz məhəbbət, insan və təbiət gözəllikləri, zəmanədən şikayət, mənəvi dəyərlərin tərənnumü aparıcı yer tutur. Qoşma, gəraylı, təcnis, qıfılbənd, dodaqdəyməz, dildönməz kimi janrlara müraciət edən aşıqlar bu janrların keyfiyyətə ən gözəl nümunələrini yaradırlar.

Aşiq şeiri tərzində yazan şairlər: **Qasım bəy Zakir**, **Mirzə Baxış Nadim**, **Əbülqasim Nəbati**, **Aşiq Pəri**, **Mirzə Mehdi Şükühi**, **Əndəlib Qaracadaği** və digərləri xalq yaradıcılığından bəhrələnir, qoşma və gəraylı janrında yazdıqları əsərlərdə həqiqi məhəbbəti, saf insani duyğuları tədqim edirdilər.

XIX əsrin birinci yarısında satirik poeziya təşəkkül tapmağa başladı. Satiranın yaranması realizmin güclənməsi ilə bağlı idi. Əvvəlki dövrlərdə həm xalq yaradıcılığında, həm də yazılı ədəbiyyatda satirik gülüşə rast gəlmək mümkün idi. Lakin bu, sistemli şəkildə olmamışdı. **XIX əsrin 30-40-cı illərində Qasım bəy Zakir**, **Baba bəy Şakir** və **Mirzə BaxışNadim** bu boşluğu doldurdu. Çox keçmədi ki, satira aşiq şeirində də özünü göstərməyə başladı.

Satirik əsərlərin əsas tənqid hədəfləri aşağıdakılar idi:

- ədalətsiz çar hakimləri;
- əzici qayda-qanunlar;
- zülmkar bəy və mülkədarlar;
- ikiüzlü ruhanilər.

Yaradıcılığı sonrakı illərə aid olan **Seyid Əzim Şirvani** də satirik ədəbiyyatın daha da zənginləşməsində mühüm rol oynadı. O, klassik şeir əsasında kəskin ruhlı satirik əsərlər yazıb-yaratdı.

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində ədəbi məclislər təşkil olunurdu ki, burada da tanınmış və istedadlı şairlər toplaşır, klassik ədəbiyyat öyrənilir, əsərlərə nəzirələr yazılır, dini və fəlsəfi mövzularda fikir mübadiləsi aparılırdı. Həmin ədəbi məclislər aşağıdakılardır:

- ✓ Qarabağda – “Məclisi-üns”, “Məclisi-Fəramuşan”;
- ✓ Şamaxıda – “Beytüs-Səfa”;
- ✓ Bakıda – “Məcməüş-şüəra”;
- ✓ Lənkəranda – “Fövcül-füseha”;
- ✓ Ordubadda – “Əncüməni-şüəra”

XURŞİDBANU NATƏVAN

(1832-1897)

“Məclisi-üns”ə himayədarlıq edən Xurşidbanu Natəvan zərif duyğuları əks etdirən şairə kimi diqqəti cəlb edir. Onun “**Ey dust**” və “**Xudahafiz**” əsərləri insanın daxili dünyası, “**Bülbül**” və “**Bənövşə**” şeirləri təbiət gözəllikləri və humanist ideyaların təbliğinə həsr olunub. “**Dilbəra, dərdi dilimdən...**” (“**Etdim**” rədifli) qəzəlində isə məhəbbət və sadəqət duyğularının təbliğinə rast gəlirik. Bu qəzəldə lirik qəhrəman sevgilisinə qovuşmaq arzusu ilə yaşayır, lakin bu arzuya yetə bilmədiyi üçün əzab-əziyyət çəkir. Öz sevgisindən dönməyərək bütün

fədakarlıqlara hazır olduğunu bildirir:

Dilbəra, dərdi-dilimdən belə ünvan etdim
Ki, qəmi-hicrdə dil mülkünü viran etdim.
Eşq sultanı mənim qətlimə fərman gətirib,
Etmədim tərki-vəfa, taəti-fərman etdim.

İSMAYIL BƏY QUTQAŞINLI

(1809-1861)

XIX əsr ədəbiyyatında ədəbi növ və janrların, demək olar ki, hamısından istifadə olunub. Bu dövrdə yeni forma axtaran sənətkarlardan biri də İsmayıl bəy Qutqaşınlı idi. Onun yeni tipli bədii nəsr nümunəsi olan “**Rəşid bəy və Səadət xanım**” hekayəsi 1835-ci ildə Varşavada fransız dilində çap olunmuşdur. Rəşid bəy və Səadət xanım hər ikisi dövrün tələblərindən kənara çıxaraq azad və qarşılıqlı sevgi əsasında ailə qurmaq istəyirlər. Əsərdə orta dövr adət-ənənələri tənqid olunur, ailə-məişət məsələlərinə toxunulur, köhnəlik,

mühafizəkarlıq və qadın əsarəti tənqid edilirdi.

Yazıcının günümüze gəlib çatan ikinci əsəri “**Səfərnamə**”dir.

M.F.Axundzadə maarifçilik ideyalarını əks etdirən altı komediya ilə dramaturgiyamızın, “**Aldanmış kəvakib**” əsəri ilə povest janrının əsasını qoydu.

Əsrin sonunda **N.Vəzirov**, **Ə.Haqqverdiyev**, **N.Nərimanov**, **C.Məmmədquluzadə** dramaturgiya sahəsində Axundzadənin fəal davamçıları oldular. Lakin onların yaradıcılığında realizm ictimai-satirik mahiyyətinə, tənqid hədəflərinin genişliyinə görə öz dahi sələflərinin əsərlərindən fərqlənirdi.

Dramatik növün bütün janrlarında əsərlərin meydana gəlməsi realist ədəbiyyatın ən uğurlu cəhəti kimi qiymətlidir.

Yadda saxlayın! Bu dövrdə:

- ✓ Maarifçilik yarandı;
- ✓ Realizm dərinləşdi;
- ✓ Satirik şeirin əsası qoyuldu;
- ✓ Satirik şeirlər həm klassik üslubda, həm də xalq şeiri tərzində yazılırdı;
- ✓ Aşıqların da yaradıcılığında satiradan istifadə olunurdu;
- ✓ Ədəbi məclislərin əhatə dairəsi genişləndi;
- ✓ Milli teatrın əsası qoyuldu;
- ✓ Milli mətbuatın əsası qoyuldu;
- ✓ Mirzə Şəfi Vazehin şeirləri Almaniyada çap olundu;
- ✓ Azərbaycan-Qərb mədəni əlaqələri yarandı;
- ✓ İlk komediyanın, faciənin, dramın əsası qoyuldu;
- ✓ Nəsrə yazılan ilk hekayənin və povest janrının əsası qoyuldu;
- ✓ İlk maarifçilərimiz **A.Bakıxanov**, **M.Ş.Vazeh**, **İ.Qutqaşınlı** olmuşlar.

QASIM BƏY ZAKİR

(1784-1857)

Qarabağda, Şuşa şəhərində bəy ailəsində doğulan Zakir mollaxanada oxumuş, ərəb və fars dillərini öyrənmişdir. Həm aşiq poeziyasını, həm də klassik ədəbiyyatı sevmiş, ilk şeirlərini Füzuli təsiri ilə yazmışdır. Şair ömrünün çox hissəsini Xındırstan kəndində keçirmiş, kəndin cüzi gəliri ona bəs etmişdir. **F.Köçərli** onun haqqında yazırdı: “Zakir xoşsurət, xoşsima..., uca qamətli..., rəhmli və mürüvvətli bir adam idi”. Qarabağda haqsızlıqlar törədənler onun satıralarında kəskin tənqiddə məruz qalırdılar. Şair rüşvətxor məmurları, ədalətsiz bəy və mülkədarları, ikiüzlü ruhaniləri tənqid etdiyinə görə düşmənləri günbəgün artır. Onu günahsız yerə həbs edir, Bakıya sürgünə göndərirlər. **M.F.Axundzadənin** köməyi ilə sürgündən azad olunub Şuşaya qayıdan şair həyatının sonuna qədər nəzarət altında yaşamağı olmur. **1857-ci ildə** vəfat edən Zakir Şuşada Mirzə Həsən qəbiristanlığında dəfn olunur.

Yaradıcılığı

Əsərlərini lirik və epik növdə, satirik üslubda yazan şair xalq şeiri üslubunda qoşma, gəraylı, təcnis, klassik üslubda isə qəzəl, müxəmməs, müstəzad və s. yazmışdır. Həm insan gözəlliklərinin tərənnümü və həqiqi aşıqın məhəbbəti, həm də dövrün ictimai eyiblərinin tənqidi onun əsərlərinin əsasını təşkil edirdi.

Zakirin satıraları onun yaradıcılığında ən qiymətli hissədir. Şairin satıraları ədəbiyyatımızda realizmin ədəbi cərəyan kimi təşəkkül tapmasına güclü təsir göstərmişdir.

Şairin yaradıcılığında mənzum hekayələr də əsas yer tutur. “**Məlikzadə və Şahsənəm**”, “**Aşıqın təam bişirməyi**” adlı mənzum hekayələrində məhəbbət və evlilik məsələlərindən danışılır. “**Dəvəsi itən kəs**”, “**Tərhanlar və elçilər**” əsərlərində tərbiyəvi fikirlər ön plana çəkilir. “**Dərviş ilə qız**” və “**Həyasız dərvişlər haqqında**” əsərlərində satirik-tənqidi fikirlər ifadə olunur.

Şairin təmsillərində mərdlik, sədaqət və fədakarlıq kimi müsbət keyfiyyətlər aşılır. “**Tülkü və qurd**”, “**Aslan, Qurd və Çaqqal**” təmsillərində zülm və zorakılıq tənqid edilir, hiylə, satqınlıq kimi cəhətlər, mənəm-mənəmlik pislənir.

Firidun bəy Köçərli yazırdı ki, Zakir Vaqifdən sonra Azərbaycan bədii dilini daha da zənginləşdirən və incələşdirən bir sənətkar olmuşdur. Şair atalar sözü və məsəllərdən, xalq danışığı dilinə məxsus söz və ifadələrdən istifadə etməklə gözəl qoşmalar yaratmışdır. Əsərlərində daxili qafiyələrə yer vermiş, epitet, təşbeh, təzad və mübaligədən istifadə etmişdir.

Yadda saxlayın!

- ✓ Zakir əsərlərini həm əruz, həm də heca vəznində yazmışdır;
- ✓ Həm epik, həm lirik, həm də satirik əsərlərin müəllifidir;
- ✓ Ədəbiyyatımızda satiranın əsasını qoyanlardan biridir (**Qasım bəy Zakir, Baba bəy Şakir, Mirzə Baxış Nadim**);
- ✓ Epik əsərlərinə mənzum hekayələr və təmsillər daxildir;
- ✓ Realizmin bir cərəyan kimi formalaşmasında böyük rolu olmuşdur;

BADİ-SƏBA, MƏNİM DƏRDİ-DİLİMİ...

Badi-səba, mənim dərdi-dilimi
Ol büti-zibayə dedin, nə dedi?
Ahü naləm asimana yetdiyin
Gərdəni minayə dedin, nə dedi?

Düşüb ayağına sən o zalımın
Söylədinmi necəliyən halımın?
Onun həsrətindən rəngi-alımın
Döndüyün heyvayə dedin, nə dedi?

Görsə idin, varmı məni bimərə
Nüsxeyi-hüsnündə onun bir çarə;
Dildə iztirabə, təndə buxarə,
Sərimdə sevdəyə dedin, nə dedi?

Qəm əlindən payi-bəstə olduğum,
Hal pərişan, dil şikəstə olduğum,
Bəstəri-möhndə xəstə olduğum,
Gözləri şəhlayə dedin, nə dedi?

Sərasər fələyin şəmsü mahına,
Tamam yer üzünün qibləgahına,
Zakirin əhvalın xublar şahına,
Ağlaya-ağlaya dedin, nə dedi?

“**Badi-səba, mənim dərdi dilimi...**” **qoşması** məhəbbət mövzusunda yazılmışdır. Əsərdə lirik qəhrəman dərin məhəbbətlə sevməyə aşıqdır. Bu aşiq sevgilisini çox yüksək dərəcədə qiymətləndirir, onu “büti-ziba” adlandırır. Lakin

sevgilisi ona qarşı biganədir. Bu səbəbdən də aşiq çox iztirab çəkir. Amma ümidini üzür. İnanır ki, "Yer üzünün qibləgahı" adlandırdığı sevgilisindən bir gün şad xəbər alacaq.

Əsər səhər yelinə müraciətlə başlayır. Bütün bəndlərin sonunda bədii sualdan istifadə edilməsi şeiri daha da təsirli edir. Şeir boyu aşiqin kədər və həyəcanı ilə sevgilisinin gözəlliyi qarşılaşdırılaraq güclü təzad yaradılır.

Şeir qoşma janrında yazılıb, beş bənddən ibarətdir. Əsərin ideyası məhəbbət yolunda dözümlü olmaq, gözəl gələcəyə inanmaqdır.

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ

(1812-1878)

Mirzə Fətəli Axundzadə **1812-ci ildə** Şəki şəhərində anadan olub. Onun atası **Mirzə Məhəmmədağ** əslən Cənubi Azərbaycanın Xammə qəsəbəsindən idi. Uşaqkən anasının əmisi **Axund Hacı Ələsgərdən** ərəb və fars dillərini öyrənib. Dindar olmaq istəsə də, **M.Ş.Vazeh** onu bu fikrindən yayındırıb. Mirzə Fətəli Şəkiddə ibtidai rus məktəbində oxumuş, sonra Tiflisdə Qafqazın baş hakiminin dəftərxanasında tərcüməçi işləmişdir. Bir çox

dövlətlərarası diplomatik danışıqlarda iştirak etmişdir. Tiflis qəza məktəbində müəllimlik fəaliyyəti ilə də məşğul olan ədib sonradan öz iş yerini müəllimi M.Ş.Vazehə vermişdir.

Axundzadənin dünyagörüşünün formalaşmasında Tiflis ədəbi mühiti mühüm rol oynayıb. O, burada Qərbi Avropa ədəbiyyatı ilə dərinlən tanış olmuş, bir sənətkar kimi püxtələşmişdir.

Ömrünün sonlarına yaxın dövlət əleyhinə fəaliyyətdə günahlandırılaraq işdən çıxarılan Mirzə Fətəli **1878-ci ildə** vəfat etmiş və Tiflisdəki müsəlman qəbiristanlığında, Vazehin qəbrinin yanında dəfn edilmişdir.

Yaradıcılığı

Yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlayan ədib şeirlərini "**Səbuhi**" təxəllüsü ilə yazmışdı. Şeirlərini həm ana dilində, həm də fars dilində qələmə almışdır. Onun "**Zəmanədən şikayət**" şeiri süjetli lirikanın ən yaxşı nümunələrindəndir. A.S.Puşkinin ölümü münasibətilə yazdığı "**Matəm qəsidəsi**" fars dilindədir. Bu, onun çap olunmuş **ilk** əsəridir. Sonrakı nəşrlərində bu əsərin adı "**Puşkinin ölümünə Şərq poeması**" adlandırılmışdır. "**Yeni əlifba haqqında mənzumə**" əsəri də fars dilində yazılıb və avtobioqrafik məzmunludur.

Tənqidi mövzuda olan əsərlərinə daxildir:

➤ "**Molla Əli**", "**Hekayəti-Seyyid Molla Ələm Səlyani**", "**Həcv-i-Əbdürrəsul xan**".

Ədib bu əsərlərdə cəmiyyətdə və şəxsi xislətli insanlarda gördüyü nöqsanları tənqid etmişdir.

M.F.Axundzadə **1850-1855-ci illər** arasında 6 komediya yazmaqla ədəbiyyatımızda yeni bir ədəbi növün – dramatik növün əsasını qoymuşdur.

Onun ilk komediyası **1850-ci ildə** yazılmış "**Hekayəti-molla İbrahimxəlil kimyagər**" pyesidir. Əsərdə cəhalet və firıldaqçılıq tənqid edilirdi.

1850-ci ildə ikinci komediya – "**Hekayəti-müsyö Jordan həkimi-nəbatat və dərviş Məstəli şah cadüküni-məşhur**" yazılır. Burada da gerilik, ətalət gülüş hədəfinə çevrilir, gənclər elm və bilik öyrənməyə çağırılırdı.

1851-ci ildə yazılmış "**Hekayəti-xırs quldurbasan**" pyesinin mövzusu kənd həyatından alınmışdı. Bayram ilə Tarverdi arasında baş verən münaqişə əsasında cəmiyyətdəki köhnə qaydalar, mühafizəkarlıq tənqid olunurdu. Qarşılıqlı məhəbbət, yeni ailə münasibətləri, qadın şəxsiyyətinə hörmət kimi məsələlər ön plana çəkilirdi.

Mirzə Fətəli Axundzadənin **1851-ci ildə** qələmə aldığı "**Hekayəti-vəzir-xani-Lənkəran**" komediyasında mövzu xanlıqlar dövründən götürülmüşdü. Pyesdə ailə-məişət münasibətləri, qarşılıqlı sevgi məsələsi feodal ictimai-siyasi həyatı, dövlət quruluşu ilə əlaqədə təsvir edilmişdir.

1852-ci ildə "**Hekayəti-mərdi-xəsis**" ("**Hacı Qara**") pyesi yazıldı. Əsərin mövzusu xəsislikdir. Komediya əsas gülüş hədəfi **Hacı Qaradır**. Yazıçı ikinci **satirik qəhrəman** kimi **Heydər bəy** obrazını yaratmışdır. Heydər bəy əməyə xor baxan, tüfeyli həyat təzi keçirən, oğurluq və quldurluq arzusu ilə yaşayan biridir. Bütün bu xüsusiyyətlər də həmin dövrün ictimai bəlaları kimi göstərilmişdir.

Axundzadənin sonuncu dram əsəri **1855-ci ildə** yazdığı "**Mürəfiə vəkillərinin hekayəti**" pyesidir. Əsərdə hadisələr Cənubi Azərbaycanda cərəyan edir. Mövzusu isə məhkəmə məmurlarının həyatından götürülmüşdür. Komediya əsas tənqid hədəfi **Ağa Mərdan Halvaçı oğludur**. Onun simasında əyalətdəki məhkəmə işçilərinin hiyləgərliyi və firıldaqçılığı kəskin tənqid edilmişdir. Dramaturq bu əsərində əsas qəhrəman **Səkinə xanım** surəti vasitəsi ilə gənc Azərbaycan qadınının mütərəqqi görüşlərə meyilli olmasını təsvir etmişdir.

1857-ci ildə qələmə alınmış "**Aldanmış kəvakib**" əsəri ədəbiyyatımızda povest janrında yazılan **ilk** əsər olmaqla bərabər, həm də yeni realist bədii nəsrin də **ilk** dəyərli nümunəsidir.

Yadda saxlayın!

- ✓ Ədəbiyyatımızda dramatik növün əsasını qoymuşdur;
- ✓ Ədəbi tənqidin yaranması onun adı ilə bağlıdır;
- ✓ Hər üç ədəbi növdə - epik, lirik və dramatik növdə əsərlər yazmış ilk ədibimizdir;

- ✓ Dram əsərlərinin altısı da komediya janrındadır;
- ✓ Komediya və povest janrlarının yaradıcısıdır;
- ✓ İkiadlı əsərləri: “**Matəm qəsidəsi**”(“**Puşkinin ölümünə Şərq poeması**”) və “**Hekayəti-mərdi-xəsis**” (“**Hacı Qara**”)
- ✓ Əsərlərini həm ana dilində, həm də fars dilində qələmə almışdır;
- ✓ Tənqidi mövzuda şeirlər yazmışdır;
- ✓ Əsərlərində satira və yumordan istifadə etmişdir;
- ✓ “**Yeni əlifba haqqında mənzumə**” əsəri avtobioqrafik səciyyə daşıyır;

HEKAYƏTİ-MÜSYÖ JORDAN HƏKİMİ-NƏBATAT VƏ DƏRVIŞ MƏSTƏLİ ŞAH CADUKÜNİ-MƏŞHUR

(dörd məclisdə; ixtisarla)

Əfradi-əhli-məcəlis

M ü s y ö J o r d a n - Həkim-i-nəbatat, parisli, qırx yaşında.

H a t ə m x a n a ğ a - Təklə-Muğanlı obasının bəyi, qarabağlı, altmış beş yaşında.

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m - onun böyük qızı, on altı yaşında.

G ü l ç ö h r ə - onun kiçik qızı, doqquz yaşında.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m - onun arvadı, qırx beş yaşında.

Ş a h b a z b ə y - onun qardaşı oğlu, böyük qızının nişanlısı, iyirmi iki yaşında.

X a n p ə r i - Şərəfnisə xanımın dayəsi, qırx yaşında.

D ə r v i ş M ə s t ə l i ş a h - caduküni-məşhur, iranlı, əlli yaşında.

Q u l a m ə l i - onun şagirdi, iranlı, otuz yaşında.

Birinci məclis

Əvvəlinci məclis Qarabağ vilayətində min iki yüz altmış üçüncü ildə yazın əvvəlində, Novruz bayramından bir gün keçmiş Təklə-Muğanlının qışlağında vaqə olur. Şərəfnisə xanım ikinci damda ahəstə ağlaya-ağlaya yun darayır, kiçik bacısı Gülçöhrə ondan niyə ağladığını soruşur. Şərəfnisə xanım ağlamağının səbəbini demir, Gülçöhrəni itələyir. Gülçöhrə yığılıb, durub ağlaya-ağlaya anası olan dama gedir. Şəhrəbanu xanım gəlib Şərəfnisə xanımdan ağlamağının səbəbini soruşur.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m . Şərəfnisə, ağlamaq nədir? Sənə nə gəlibdir, ağlayırsan? Allaha şükür, atan sağ, anan sağ. Gözəl-göyçək adaxlın gözün qabağında. Yeməyin bol, geyimin bol, dəxi niyə ağlayırsan?

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m . Ana, vallah ağlamırdım! Allaha şükür, atam sağ, anam sağ, dəxi nə var ki, ağlayım?

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (gülə-gülə). Niyə demirsən ki, adaxlım da gözümün qabağında?

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m . Adaxlım kimdir?

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m . Necə adaxlım kimdir? Bəs əmin oğlu Şahbaz bəy kimin adaxlısıdır? Atan iyirmi gündən sonra, Allah qoysa, sizə bir toy edəcəkdir ki, tərifi tamam Qarabağda söylənəcək. İsrəğagün aşnası zərdablı Qurban bəyə kağız yazırdı ki, Şamaxı çəngilərinin vədəsini alsın, toya göndərsin.

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m . Bıy, anam nələr söyləyir. Şahbaz bəy on gündən sonra çıxıb gedir. Bilmirəm, atam kimə toy tedarükü görür.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (təəccüblə). Şahbaz gedir? Şahbaz kiminlə gedir? Nə danışırsan? Allahı sevirsen, öz yanından zad quraltma. İndi bildim ki, doğrudan da, ağlayırmışsan. Gerçəkdən ki, qız uşağının ağı olmaz imiş, gözünün yaşı əlində olurmuş. De görüm, sənə kim dedi ki, Şahbaz gedir?

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m (başın aşağı salmış). Özü.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m . Yaxşı, hara gedir?

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m . Nə bilim, Firəngəmi, Parisəmi, adı batsın, dilim də yovuşmur.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m . Yaxşı, Şahbaz kiminlə Parisə gedir?

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m . Qonağımız müsyö Jordan ilə.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m . O bizim çör-çöp döşürən firəng ilə? Nədən ötrü? Firəngdə onun nə alıb-verəcəyi var? Parisdə onun nə iti azıdır?!

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m . Nə bilim, cahıl uşaqdır. Müsyö Jordan beyninə salıbdır ki, Parisdə qızlar, gəlinlər məclislərdə, yığıncaqlarda üzüaçıq oturub-dururlar. Nə bilim, başqa zadlar da çox deyibdir. İndi o da dəli-divanə olub deyir ki, gərək gedəm bir Parisi görə. Əvvəl əmindən rüsxət istəyəcəyəm, qoymasa, gecə atımı minib, Arazı o taya keçib, müsyö Jordan ilə görüşüb, onunla bərabər gedib, Parisi görüb seyr edəcəyəm.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (toxuduğu corabı yerə tullayıb, kiçik qızına üzün tutub). A qız, Gülçöhrə, get Şahbazı o biri damdan bura çağır, görüm bu necə sözdür.

Gülçöhrə qaçır. Bu halda qapı açılır, Şahbaz bəy içəri girir.

Ş a h b a z b ə y . Əmidostu, nə var, xeyir ola?

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (qaşqabağın tökmüş). Şahbaz, eşidirəm ki, Firəngə, Parisə gedirsən? Bu necə sözdür?

Ş a h b a z b ə y (gülümsəmiş). Gedəndə nə olar, əmidostu? Gedərəm də, qayıdaram da, Şərəfnisəyə firəng qızları başlarına örtən təsəklərdən alıb sovqat gətirərəm də.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Hələ də görüm, sən özbaşınasan, ya sənın atan yerində bir böyüyün var?

Ş a h b a z b ə y. Əlbəttə, əmimdən izin almamış ki, gedə bilmənəm. Müsyö Jordan özü ondan rüsxətini alacaqdır.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (acıqlı). Çox yaxşı, sən azıbsan, yolundan-izindən çıxıbsan, get! Mən bu saatda Hatəmxan ağanı çağıraram, görüm müsyö Jordan nəçidir ki, onun qardaşı oğlunu tovlaşdırıb Parisə aparır? Vallah, ona bir tov tutaram ki, gəldiyi yolu da azar, özü də Parisi unudar. Çox yaxşı, sən get, mən bu saat Hatəmxan ağanı çağıraram görüm ki, sənın iyirmi gün toyuna qalib, sən necə Parisə gedirsən?!

Şahbaz bəy başını aşağı salıb gedir.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (üzün kiçik qızına tutub). Gülçöhrə, get, atan damın dalında çobanlar ilə danışır, de ki, bir tez bura gəlsin, vacib işi var.

Gülçöhrə qaçır.

Pərdə salınır

İkinci məclis

İkinci məclis hamın gündə əvvəlinci damda vəqə olur. Dam kilim, gəbə ilə pakizə fərş olub, bir tərəfdə un çuvalları düzülüb. Bir tərəfdə yağ dəriləri, yun məfrəşləri qoyulubdur. Hatəmxan ağa oturub damın yuxarisında, fərş üstə. Arvadı Şəhrəbanu xanım ərinin sağ böyründə, çənəsin yaşmayıb, ağ örpək başında, həllaci, samit əyləşibdir. Hatəmxan ağanın müqabilində qardaşı oğlu Şahbaz bəy oturub, xəncərinin dəstəsinə sövkənmiş, müntəzirdir görsün ki, əmisi nə danışacaq. Yun məfrəşlərin birisinin üstünə bir xalça salınıb, Şahbaz bəyin sol tərəfində qoyulub, üstündə müsyö Jordan firəngi libasında, qıçın qıçı üstə aşırıb, başı açıq, əlində barmaq uzunluğunda və yoğunluğunda bükülmüş və lülələnmüş tənbəki yarpaqlarını yandıraraq çəkir. Hatəmxan ağanın böyük qızı Şərəfnisə xanım bunlardan əvvəl xəlvətcə gəlib, yük qabağında asılan kilim gərdəyin dalısına girib pusur ki, görsün, nə danışacaqlar. Bu halda Hatəmxan ağa üzün müsyö Jordana tutub xitab edir.

H a t ə m x a n a ğ a. Həkim-sahib, eşidirəm ki, bizim Şahbazı Firəngistana aparırsan, bu necə sözdür?

M ü s y ö J o r d a n. Bəli, Hatəmxan ağa, bu sözü mən özüm sizə deyəcəkdim; çünki heyifdir, Şahbaz bəy kimi cavan və zirək və sahib-savad oğlan firəng dilini bilməyə; mən təəhhüd edirəm ki, onu Parisə aparıb, firəng dilini ona öyrədib yola salam; çünki firəng dilinə çox şövqi var, tez öyrənər.

İndi də mənim ilə durub-oturmaqdan bir para kəlimatı hifz edibdir.

H a t ə m x a n a ğ a (üzün Şahbaz bəyə tutub). Şahbaz, doğrudur ki, Parisə getmək istəyirsən?

Ş a h b a z b ə y. Bəli, əmi, əgər sizin rüsxətiniz olsa, müsyö Jordan ilə gedərəm, genə sonra özüm qayıdaram, gələrəm.

H a t ə m x a n a ğ a. Nədən ötrü, balam?

Ş a h b a z b ə y. Firəng dilini öyrənməyə, əmi!

H a t ə m x a n a ğ a. Firəng dili nəyinə lazımdır, əzizim?! Sənə lazım olan ərəb, fars, türki, rus dilləridir ki, Allaha şükür, dövləti-əliyyəminin şəfqətindən açılan mədrəsələrdə hamısını oxuyub öyrənibsen.

Ş a h b a z b ə y. Əmi, firəng dili mənə çox lazımdır. Bildir ki Tiflisə mənı arx çıxartmaq üçün izin almağa göndərmişdiniz, Allahverdi bəyin oğlu Tarıverdi bəy Varşavada firəng dili öyrəndiyi üçün hər məclisdə məndən hörmətli idi. Bavücludi ki, firəng və türki dilindən başqa, özgə dil bilməzdi.

H a t ə m x a n a ğ a. Balam, sən hələ uşaqsan, bu zadlar tamam boşdur. İnsana ağıl lazımdır. Bir dil artıq bilmək ilə ağıl artmaz. Adam gərək hər dil ilə olsa, filcümlə fəhm və zəmanə əhlinin adət və xəvassından mütəllə olsun; öz işin yola aparsın.

Ş a h b a z b ə y. Əmi, qanmıram ki, siz necə Paris əhlinin adət və xəvassından xəbərdarsınız?

H a t ə m x a n a ğ a. Bu saatda mən sənə qandırım, balam! Mənə yəqin hasil olubdur ki, bizdə hər adət və xasiyyət var isə, əksi Paris əhlindədir. Məsələn, biz əlimizə həna qoyarıq, firənglər qoymazlar; biz başımızı qırxırıq, onlar başlarına tük qoyarlar; biz papaqlı oturarıq, onlar başı açıq otururlar; biz başmaq geyərik, onlar çəkmə geyərlər; biz əlimiz ilə xörək yeyərik, onlar qaşiq ilə yeyərlər; biz aşkara peşkəş alarıq, onlar gizlin alırlar, biz hər zədə inanırıq, onlar heç zədə inanmazlar; bizim arvadlarımız gödək libas geyər, onların arvadları uzun libas.

M ü s y ö J o r d a n (vüqar ilə). Hatəmxan ağa, mənim qəsdim bu idi ki, Şahbaz bəyi Parisə aparıb, əvvələn, özüm onun tərbiyəsinə mütəvəccəh olub, firəng dilini və ülumunu bəqədri məqdur ona təlim edib, saniyə, onu kralımıza tanıdıb, burada mənim haqqımda zahir etdiyiniz yaxşılıqların və zəhmətlərin əvəzində kraldan ona bir bəxşeyiş alıb geri qaytarsan; çünki mən kralın məxsus öz təhti-himayətində olan darüelmin hükəma və üləmasından və o əlahəzrətin müqərrəbi və mötəmədiyəm; amma çün sizin təqirratınızdan müşəxxəs oldu ki, siz səfərin fəvaidinə münkirsiniz, ona binaən mənə lazım olur ki, səfərin fəvaidini müvafiqi-vəqə məsəl ilə sizə isbat edim. Əgər, məsələn, mən Qarabağa gəlməsəydim, (əlını uzadıb cibindən bir dəftər çıxarıb, açıb içində səliqə ilə

düzülmüş bir neçə otları göstərib), əgər mən Qarabağa gəlməsəydim, kim biləcəkdə ki, Qarabağın yaylaqlarında bu otlar mövcuddur?

Hamı tapdığım nəbatatın və ələfiyyatın mahiyyətini və xasiyyətini bu qərar ilə yazıb aləmə bildirəcəyəm.

H a t ə m x a n a ğ a (bir az fikir edib). Həkim-sahib, nə müddətə Şahbaz Parisə gedib qayıda bilər?

M ü s y ö J o r d a n. Bir il çəker gedib-gəlməyi, ziyadə çəkməz. Bir ildən az qalsa, getməyindən mənzur olan fayda bilkülliyyə hüsula gəlməz; çünki ümdəsi firəng dilini öyrənməkdir.

H a t ə m x a n a ğ a (üzün arvadına tutub). Arvad, dəxi nə eləyək, qoy getsin. Papağın çevirərsən, il gələr keçər. Uşaqdır, könlü istəyir, getsin, Parisi görsün. Həkim-sahib də bir yaxşı adamdır, onun hüzurunda bir para mərifət kəsb edər; yaxşı, yamanı görər. Kraldan bəxşeyiş alar, il başında Qarabağda hazır olar, o vaxtdək biz də onun toy tedarükünə məşğul oluq, gələn kimi toyun başlarıq.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (yerindən qalxıb çıxıra-çıxıra). Kişi, nə danışsən, sənə fikrin haradadır? İstəmirəm onun Parisə getməyin də, mərifət kəsb etməyin də, firəng kralından bəxşeyiş almağın da! Bu sözlər tamam bəhanədir. Şahbaz istir getsin Parisə, məclislərdə, yığıncaqlarda üzüaçıq gəzən qız, gəlinlər ilə kef etsin, danışsın, gülsün, vəssəlam!

Pərdə salınır

Üçüncü məclis

Üçüncü məclis yenə orada vəqə olur. Damın bir tərəfində Şəhrəbanu xanım oturubdur. Bir tərəfdə Şərəfnisə xanım yun darayır. Bu halda birdən qapı açılır, Şərəfnisə xanımın dayəsi Xanpəri içəri girir.

Şəhrəbanu xanım Xanpəriyə deyir ki, Şahbazın Parisə getməsinin qarşısını almaq üçün bir alac tapsın. Xanpəri qonşuluqdakı Ağcabədi kandindən, Qızılbaşdan gələn dərviş Məstəli şahı xəlvətcə çağırır onun cadusunun gücündən istifadə etməyi məsləhət bilir. Bu halda qapı açılır, Şahbaz bəy içəri girir.

Ş a h b a z b ə y. Şərəfnisə, qadan alım, görürsən ki, əmidostum bu gün nə tufan elədi? Müsyö Jordanın yanında əmimin üstünə çır-çır çığırdı, məni də hədələdi.

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m (tez yeriyib, əlin uzadıb hanasının dalısından bir neçə yarım səhifə kağız çıxardıb açır). Şahbaz, bu şəkilləri sən gətirib demədinmi ki, Paris qızlarının, gəlinlərinin şəkilləridir, gör Parisdə necə gözəl qızlar var? Bu qızlar, gəlinlər tamam üzleri açıq məclislərdə, yığıncaqlarda oğlanlar ilə bir yerdə oturub-durlar? Hələ mən bu şəkilləri utandığımdan əmidostuna göstərməmişəm.

Ş a h b a z b ə y. Vallah, yox, səbəbi olar deyil, sən bilmirsən. Mənim tay-tuşlarım tamam mərifət sahibi olub, qulluq edib, hörmət-izzət tapıb, xoşbəxt olublar. Mən qalmışam elə bu qamışılıqla adsız, sansız.

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m. Əvvələn, bu, yalandır ki, deyirsən, kim bizlərdən mərifət ilə, qulluq ilə xoşbəxt olubdur? Bu gördüyünüz xoşbəxtlər tamam özge yol ilə bəxtə yetişiblər. İkinci, əgər qulluq etmək istəyirsən, get Tiflisə, orda qulluq elə. Bir azdan sonra əgər istəyirsən, get başqa şəhərlərə ki, əl çatsın, ün çatsın. Parisə bizlərdən nə gedən var, nə gələn var!

Ş a h b a z b ə y. Doğru deyirsən, amma adamın hər işdə gərək vasitəsi olsun. Tiflisdə və o biri şəhərlərdə məni tanıyan yoxdur. Mənə kim vasitə olub məni qulluğa qoyduracaq və hörmət tapdıracaq? Amma bu firəngi bir yaxşı adamdır, məni də sevər, ocağımızı tanıyır. Bu məni Parisə aparıb firəng dilini öyrətməkdən və krala tanımaqdan məşhur ollam, qayıdandan sonra hər yerdə yerim olar.

Bu halda Hatəmxan ağa qaim səs ilə Şahbaz bəyi çöldən çağırır.

Şahbaz bəy tez damdan gedir.

Pərdə salınır

Dördüncü məclis

M ə s t ə l i ş a h. Səlam-əleyküm!

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (başın yuxarı qovzuyub). Əleyküməssəlam, baba dərviş, xoş gəldin! Gəl otur.

M ə s t ə l i ş a h (oturub). Xanım, mənə nisbət nə qulluğunuz var? Buyurun, can-baş ilə bitirməkdə müzayiqə yoxdur!

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Baba dərviş, bir cüzvi, yüngül işdən ötrü sənə zəhmət vermişəm! Mətləb budur ki, bizim Şahbaz lap yolundan azıb: bir firəngi qonağımız var, xəyalındadır ki, ona qoşulub Paris şəhərinə getsin, mənim bu oturan, gül üzülü uşağımı ki, onun adaxlısıdır, iyirmi gündən sonra toyu başlanacaq, ağlar-sızlar qoysun. Mən və Hatəmxan ağa nə qədər yalvardıq, söylədik, qulaq asmadı; gərəkdir ki, bir iş edəsən ki, bizim Şahbaz Parisə gedə bilməsin və müsyö Jordan ondan əl çəksin, aparmasın.

M ə s t ə l i ş a h. Xanım, bu cüzvi, yüngül iş deyilmiş, bəlkə, çox böyük və çətin iş imiş. Gərəkdir ki, bu işdə mənim cadumun əsəri ya Parisin, ya müsyö Jordanın başında çatlasın.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Baba dərviş, mən anlamadım, necə gərəkdir cadunun əsəri ya Parijin, ya müsyö Jordanın başında çatlasın?

M ə s t ə l i ş a h. Xanım, məsələn, əgər Şahbaz bəyə əl vursam, lazım olar ki, onun bədəninə bir cin müsəllət edim ki, bu səfərin xəyalını onun başından çıxarsın. Amma olar ki, bu işdən o qorxsun, ağına rəxnə yetişsin, ya azarlasın, ya çolaq olsun, çünki çox uşaqdır, cavandır.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Bıy, Allahı sevirsen, baba dərviş, belə danışma, bu işlər tamam ondan ötrüdür ki, Şahbaz bir gün gözümüzdən uzaqlaşmasın. Necə olar ki, onun canına cin müsəllət olmağa razı olaq?!

M ə s t ə l i ş a h. Bu surətdə gərəkdir ki, divlərə, ifritələrə əmr edim ki, Parisi xarab etsinlər, altını üstünə çevirsinlər ki, Şahbaz bəy dəxi ora getmək niyyətindən düşsün, yainki Mərrix ulduzuna hökm edim ki, müsyö Jordanın boynunu vursun ki, Şahbaz bəyi aparın olmasın. Bu işin bundan başqa heç çarəsi yoxdur.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Bu necə mümkün şeydir, baba dərviş, belə iş eləmək olarmı?

M ə s t ə l i ş a h. Pəh, bu mənim işimdir, xanım, nə şübhə yeridir! Hansı işlərimi söyləyim? On bir il bundan irəli Araz qırağına gəlmişdim; istəyirdim ki, Naxçıvan və Şərur mahallarının qabağından keçib İrəvana gedəydim. Hər iki mahalın xalqı mənə mane oldular ki, səni qoymanıq bu torpağa keçəsən. Ondan ötrü ki, əlində təzkirən yoxdur. Nə qədər yalvardım-yapışdım, sözümə qulaq asmadılar. Aşağı getdim, yuxarı getdim, olmadı; axırda lap acığımı tutdu. Əcinnələrə, ifritələrə hökm etdim ki, tamam Naxçıvan, Şərur mahallarının damlarını qaldırıb yer ilə yeksan etdilər. Xülasə, Murova desəm, yerindən qop, qopmazmı? Araza desəm, axma, axarmı?

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (təəccübdən əlin dodağına aparıb). Allah, dərdini əsirgə...

M ə s t ə l i ş a h. Xanım, gecə keçir, durmaq vaxtı deyil. İndi siz mənə buyurun görüm, müsyö Jordan havaxt gedəcək?

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. On gündən sonra.

M ə s t ə l i ş a h. Çox yaxşı, indi mən bu saatda, xanım, sizin gözünüzün qabağında Parisin heykəlin bərpa edib, burda onu pozacağam. Və divlərə və ifritələrə hökm edəcəyəm ki, haman dəqiqə Parisi yıxsınlar və on günə qədər xəbərini müsyö Jordana çatdırsınlar ki, Şahbaz bəyi aparmaq fikrindən düşsün.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Biçarə parijililər bizə nə eləyiblər ki, evlərin, imarətlərin başlarına yıxaq, min-min adamın qırılmağına bais olaq?

Bu qalmaqla bizi ancaq o çör-çöp döşürən müsyö Jordan salıbdır (Üzün Məstəli şaha tutub) Baba dərviş, hər nə bilirsən, ona eylə!

Ş ə r ə f n i s ə x a n ı m. Can ana, elə demə, müsyö Jordan yazıqdır! Çox yaxşı adamdır. Bu yaylaq hər gün qəribə güllərdən, çiçəklərdən dəstələr bağlayıb Şahbaz bəydən mənə göndərirdi ki, apar adaxlına ver... Mən özümü öldürmə, qoymaram müsyö Jordanın boynu vurulsun!

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Vallah, bilmirəm hansına razı olam? Amma dəxi necə eyləyək? Şərəfnisə də doğru deyir, müsyö Jordan yazıqdır, yaxşı adamdır, hələ bircə bu işdə təqsirlidir ki, Şahbazı yoldan çıxarıb Parisə getməyi beyninə salıbdır. Məlum ki, Parisdə yaman adamlar var imiş. Qəza bu dərvişi bizə yetiribdir ki, bunun cadusu ilə oranı yıxdırıb xarab etdirək. (Üzün Məstəli şaha tutub). Baba dərviş, buyur divlərə, ifritələrə Parisi qaldırıb altını üstünə çevirsinlər!

M ə s t ə l i ş a h. Baş üstə, xanım! (Üzün Xanpəriyə tutub) Xanpəri xala, çıx çölə, mənim şagirdim Qulaməliyə de ki, mənim xurcunumu tez atın üstündən alsın, gətirsin gəlsin.

Xanpəri tez qalxıb çıxır. Qulaməli əlində xurcun Xanpəri ilə məclisə

daxil olur. Məstəli şah ətrafdakıların başa düşməməsi üçün Qulaməli ilə farsca danışır.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Baba dərviş, nə danışırırsınız?

M ə s t ə l i ş a h. Məhzər oxuyuram, xanım ki, işimiz avand olsun. Divlər, ifritələr xəbərdar olsunlar ki, nə fikirdəyəm. (Bundan sonra Məstəli şah palazı qovzuyub əvvələn bir müdəvvər cızıq çəkir, deyir). Bu Paris şəhərinin dairəsi. (Sonra taxtaparaları bir-birinə yapışdırıb on-on iki böyük, kiçik hücrə və otaq şəklində cızığın içində evlər yapıb deyir) Bu da Parisin imarətlərinin və evlərinin şəklidir. (Sonra üzün Şəhrəbanu xanıma çevirib) Xanım, buyurursunuzmu Parisi kün-fəyakün etdirim, altını üstünə çevirtdirim?

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Bəli, dəxi necə edək, Allah səbəbkara bəla versin! Qurunun oduna yaşlar da yanacaq, biçarə parisililər bizə bir zad etməmişdilər. Bunun babalı olsun onların qızlarının, gəlinlərinin boynuna ki, məclislərdə həmişə oğlanlar ilə, kişilər ilə bir yerdə üzuaçıq oturub, söhbətə və ixtilata məşğul olub, xalqı azdırıb yoldan çıxarırlar. Baba dərviş, işinə məşğul ol.

M ə s t ə l i ş a h. Xanım, divlərin əl muzdunu, ənamını kərəm edin!

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Doğru deyirsən, baba dərviş! Nə qədər gərəkdir divlərə ənam verək?

M ə s t ə l i ş a h. Artıq istəmirəm, nə qədər ki vədə edibsiniz, xanım, yüz bacalıq.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Baba dərviş, çox olmazmı?

M ə s t ə l i ş a h. Xub, min-min tümənə dəyən şəhəri xarab etdirirsiniz, yüz bacalıq versəniz çoxdur?

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (üzün qızına tutub). Şərəfnisə xanım, balam, pul sandıqçasını bura gətir. (Şərəfnisə xanım tez qalxıb yükdən pul sandıqçasını alıb anasının qabağına qoyur, Şəhrəbanu xanım sandıqçanın ağzını açır, yüz dənə təzə bacalıq çıxardır, deyir) Balam, Şərəfnisə, toy xərcinə dəxi heç pul qalmadı.

Şərəfnisə xanım. Neynək, ana, bir-iki yüz toğlu satırıq, genə pul olar.

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Doğru deyirsən, balam, burun-qulaq başa sədəqə. (Üzün çevirir) Al, baba dərviş!

Qızilları verir Məstəli şaha. Dərviş qızilları alır, qoynuna qoyur, tez biləklərini çırmaıyıb xurcundan bir kitab çıxardır, kitabı açıb vərəqləyir, bir para naxışlı səhifələrinə baxır, başını qovzuyur.

M ə s t ə l i ş a h. Bəli, Paris şəhəri Əqrəb bürcünün altında vəqə imiş, əməl tamamdır. Bu bürcün təsirindədir ki, bu şəhərdən heç vaxt bəla əskik olmaz... (Sonra qalxır ayağa, əlində bir dəyənək, üzün Şəhrəbanu xanıma və qızına tutub) Xanımlar, qorxmuyun, ürəyinizi bərkidin! (Sonra gözlərin çevirir, surətin heybətli edir, bu məntəri oxuyur. Sağına-soluna üfürür, heybətli səs ilə divləri, ifritələri adları ilə çağırır, buyuruq verir). Ya Məlixə, ya Səlixə, ya Bəlixə! Qaldırın Parisi yerindən, vurun yerə, bu saatda necə ki mən bu heykəli vurub zirü zəbər edirəm. (Bir qədəm geri çəkilir, dəyənək ilə cızığa üz qoyub içindəki taxtaparalardan yapılmış balaca evlərin və otaqların əşkalını çırpıb darbadağın dağıdır, sonra bir ləmhə dayanıb üzün Şəhrəbanu xanıma tutur). Xanım, gözünüz aydın olsun, Paris dağıldı! Razi oldunuzmu?

Bu halda birdən damın bağlanmış qapısı taraq-taraq döyülür. Az qalır, qapı sınısın. Müsyö Jordanın səsi iztirab halətində qapının dalısından məlum olur.

Dərviş Məstəli şah cəld taxtaparaları döşürüb tökür xurcuna, atır çiyinə, girir yükün qabağında asılan pərdənin dalısına, gizlənir.

Müsyö Jordan qapını taraq-taraq döyür, az qalır, qapını sındırsın, çağırır.

M ü s y ö J o r d a n. Hatəmxan ağa, Şahbaz bəy, qapını açın!

Şəhrəbanu xanım sərəsimə yerindən qalxır, qorxu ilə gedir qapıya sarı. Qızı Şərəfnisə xanım tir-tir titrəyir. Xanpəri dizinə çırpır, yavaş səs ilə.

X a n p ə r i. Dədəm vay, nənəm vay!

Şəhrəbanu xanım qapını açır.

M ü s y ö J o r d a n (nəfəsi tutula-tutula). Hanı Hatəmxan ağa, hanı Şahbaz bəy?

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (qorxa-qorxa). İki də Şərəfnisənin damında yatırlar, bu gün ilxıya baxmağa getmişdilər, çox yorulmuşdular. Axşamdan yığılıb yatıblar.

M ü s y ö J o r d a n (qaim bir səs ilə, təngnəfəs). Xanım, gərək bu saatda onlar duralar. Mən gedirəm, dayana bilmənəm. Heyif sənə, Paris, heyif sənə Tülyeri, heyif sənə, gözəl paytaxt, gözəl səltənət! Fransa bədbəxt oldu! Dimaj, Paris! Mon diyö! Mon diyö!

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Həkim-sahib, nə var, nə olub?

M ü s y ö J o r d a n. Paris dağıldı, Tülyeri yıxıldı, Fransa xarab oldu. Dimaj Paris! Dimaj Tülyeri!

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Allah, sənə şükür, yəni, Allah, dərini əsirgəl!

M ü s y ö J o r d a n. Gözəl şəhər, gözəl səltənət! Bir türfətüleyndə viran, kəan ləm-yəkün olubdur. Ağıl kəsmir ki, bu necə işdir, bu necə sehrdir! Setefre, mon diyö, mon diyö!

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m. Bu necə sehrdir? Məhər sehr ilə Paris yıxılıb? Nə deyirsiniz, həkim-sahib?

M ü s y ö J o r d a n. Əlbəttə, sehrdi, mat qalmalı işdir. Bir türfətüleyndə qəflətən Paris xarab olubdur.

Bu halda qalmaqaldan Hatəmxan ağa və Şahbaz bəy yatdıqları damdan yuxudan oyanıb, köynəkçək müsyö Jordanın səsinə yüyürürlər.

M ü s y ö J o r d a n. (onları görən kimi). Ax, gəldiniz! Hatəmxan ağa, Şahbaz bəy, sizi tarı, tez mənə at hazır edin, gərək bu saatda gedəm, dayana bilmənəm, özünüz də atlanın, məni Arazdan keçirdin, qayıdın!

H a t ə m x a n a ğ a (heyrtlə). Həkim-sahib, nə vəqə olubdur? Belə tələsik getməyə səbəb nədir?

M ü s y ö J o r d a n (qaim səs ilə). Paris dağılıb, Tülyeri yıxılıb, Fransanın səltənəti pozulub, kral avara düşüb. Bu saatda Təbrizdə oturan ingilis konsulundan sizin divanbəyiniz mənə kağız yetirdi; konsul bu əhvalatı bildirəndən sonra yazır ki, Londona vacibi kağızlar ilə bu saat çapar gedir. Arazın kənarında mənə müntəzirdir. On iki saatadək gərək mən özümü ona yetirəm. Əgər təxir etsəm, çapar gedər, sonra mən özümü tezliklə yalnız krala çatdırı bilmənəm. Lui Filipp ingilise qaçıbdır. Mon diyö, mon diyö!

H a t ə m x a n a ğ a (təhəyyür ilə). Həkim-sahib, Parisi kim dağıdıbdır, kim yıxıbdır?

M ü s y ö J o r d a n (iztirabla). Şəyatinlər, əcinnələr, divlər, ifritələr, bəd əməllər. Hansını deyim! Aman, Hatəmxan ağa, at hazır edin, dayanmaq mümkün deyil!

Ş ə h r ə b a n u x a n ı m (üzünü müsyö Jordana tutub). Həkim-sahib, bizim Şahbazı da aparırsınızmı?

M ü s y ö J o r d a n. Nə söyləyirsiniz, xanım, özüm başımı qoymağa yer tapmıram. Şahbazı hara aparacağam! Hatəmxan ağa, amandır, tez olsun, atlanın, məni ötürün! Gərək səhərdən Araz qırağına çatam.

Hatəmxan ağa. Şahbaz, gəl gedək, görək necə edirik, bu necə iş idi oldu?

Hər ikisi damdan çıxır, dallarınca müsyö Jordan, onlardan sonra yavaş, pərdənin dalısından dərviş Məstəli şah xurcun çiyində çıxır, gözədən itir. Pərdə salınır, tamaşa tamam olur.

“Hekayəti - müsyö Jordan həkimi - nəbatat və dərviş Məstəli şah caduküni - məşhur” komediyası dörd məclisdən ibarətdir:

I məclis

Hadisələr 1263-ci ildə Novruzdan bir gün keçmiş Təklə Muğan qışlağında vəqə olur. Gülçöhrə damda yun darayan bacısı Şərəfnisənin aqladığını görüb anası Şəhrəbanuya xəbər verir. Şəhrəbanu böyük qızı Şərəfnisədən aqlamağının səbəbini soruşanda məlum olur ki, Şərəfnisənin nişanlısı Şahbaz bəy Parisə getmək istəyir. Bundan

əməbləşən Şəhrəbanu xanım Şahbaz bəyi yanına çağırır ondan bu xəbərin düz olub olmadığını soruşur. Həqiqəti öyrəndikdən sonra əri Hatəm xan ağanı çağırmaq üçün qızı Gülçöhreni onun arxasınca göndərir.

II məclis

Hamı: Hatəm xan ağa, Müsyö Jordan, Şəhrəbanu xanım, Şahbaz bəy bir yerə yığılıblar. Hatəm xan ağa Müsyö Jordandan Şahbazı nə üçün Firəngistana aparmağını soruşur. Müsyö Jordan səbəbləri belə açıqlayır:

1. Firəng dilini öyrənsin;
2. Kraldan bəxşeyiş alsın;

Bu səfərin neçə vaxta başa gələcəyini soruşduqda Müsyö Jordan: "Bir il", - deyər cavab verir. Hatəm xan ağa razılaşırsa da, Şəhrəbanu xanım çox əməbləşir.

III məclis

Şərəfnisə ilə Şahbaz bəy damda söhbət edirlər. Şərəfnisə Şahbaz bəyə Parisə elm öyrənmək üçün deyil, firəng qızlarının sevdasına getdiyini söyləyərək ondan incidiyini bildirir.

IV məclis

Məstəli şah Şəhrəbanu xanımla söhbət edir. Məstəli şah nə üçün çağırıldığını öyrəndikdən sonra görəcəyi işin ağırlığından bəhs edir. O, Şahbaz bəyin Parisə getməsinin qarşısını almaq üçün üç təklif irəli sürür:

1-ci Şahbazın bədəninə cin salmaq idi ki, Şəhrəbanu xanım buna razı olmur.

2-ci Müsyö Jordanın boynunu vurmaq fikri idi ki, buna da Şərəfnisə xanım etiraz edir.

3-cü isə Parisi partlatmağı təklif edirdi ki, buna xanımlar razı olurlar. Məstəli şah maket düzəldib onu ağacla dağdır ki, guya bura Paris şəhəridir. O, gördüyü işin müqabilində xanımlardan 100 bacalıq alır. Elə bu zaman evin qapısı döyülür. Məlum olur ki, Paris dağılıb, kral hakimiyyətdən salınıb. Müsyö Jordan təcili Londona gedən çaparlarla Londona getməli olur. Onun Şahbaz bəyi Parisə aparması təxirə düşür.

M.F.Axundzadə yazırdı ki, pis və yaramaz əməlləri insan təbiətindən tənqid, istehza və məsxərədən başqa, ayrı bir vasitə ilə yox etmək olmaz. "**Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah**" komediyası ictimai məzmunununa görə başqa komediyalardan fərqlənir. Bir-birinə zidd qütblərdə dayanan baş qəhrəmanların məramı, hansı qüvvələri təmsil etməsi əsərin adında da öz əksini tapmışdır. Komediyada bu qəhrəmanlar – Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah əsər boyu üz-üzə gəlməsələr də, bir-birinin ünvanına heç nə deməsələr də, konflikt onların təmsil etdiyi yenilik və köhnəlik arasında baş verir.

Müsyö Jordan yeniliyin, maariflənmənin tərəfdarıdır. Onun Qarabağ təbiəti haqqında dedikləri ilə Axundzadə Vətənimizin zəngin təbiətə malik olduğunu göstərmişdir.

Əsərin satirik qəhrəmanı olan **Məstəli şah** cadugərliyə qol-qanad verən, maskalanaraq əsl simasını gizlətməyə çalışan, insanları soyub talayan fırıldaqçı kimi təqdim olunur.

Şahbaz bəy maarifçi obrazdır. O, yaşadığı mühiti qamışıq adlandırır, yeni, fəal həyat tərzinə qovuşmağa can atır. Arzusuna çata bilməsə də, köhnəliyə qarşı çıxan, cəmiyyətdə layiqli yer tutmaq istəyən bir gənc kimi yadda qalır.

Hatəm xan ağa müsbət planda təsvir olunan mülkədar surətidir. O, yumşaq təbiətli və qonaqpərvərdir. Şahbaz bəyin Parisə getməsinə qarşı çıxsada, sonradan fikrini dəyişib razılıq verir.

Əsərdəki qadın obrazlarından **Şəhrəbanu** xanım və **Şərəfnisə** xanım obrazları da canlı, yaddaqalan simalardır. Əsərin sonuna yaxın avam adamlar kimi tənqid hədəfinə çevrilsələr də, yenə də səmimi və xeyirxah təsiri bağışlayırlar.

Əsərin kompozisiyası və süjetinin sənətkarlıqla düşünülməsi diqqəti daha çox cəlb edir. Əsərdə süjet xəttinin inkişaf mərhələləri aşağıdakı kimidir:

1. **Bədii müqəddimə (ekspozisiya)** – Şahbazın Parisə getmək istədiyini bilən qadınların bu xəbərdən təlaşa düşməsi, buna maneə olmaq üçün yollar axtarmaları;
2. **Zavyazka (düyün)** – Şəhrəbanu xanımın "Mən ondan da höcətəm, qoymaram getsin!" sözləri ilə başlanır.
3. **Kulminasiya (zirvə)** – Parisin alt-üst edilməsi üçün hazırlıq görülən səhnə;
4. **Razvyazka (düyünün açılması)** – Müsyö Jordanın Fransadakı inqilab xəbərini çatdırması;
5. **Final** – Müsyö Jordanın Qarabağı tərk etməsi və Şahbaz bəyin Parisə gedə bilməməsi;

Əsərdə surətlərin dili hər birinin xarakterinə və dünyagörüşünə uyğundur. Məstəli şah özünü "alim" kimi göstərmək üçün başqa dildə danışır. Xanımları aldatdığını Qulaməliyə belə başa salır ki, əgər iş alınmasa, xanımlar onu haradan tapacaqlar ki, yüz qızılı geri alsınlar, o vaxta qədər Arızı o tərəfə keçəcəyəm. Bununla dramaturq tipin dili ilə onun xarakterini açmağa müvəffəq olur. Eləcə də Şəhrəbanu, Şərəfnisə və Xanpərinin nitqi də onların dünyagörüşü haqqında dolğun təsəvvür yaradır.

Əsərdə remarkalardan, dialoqlardan ustalıqla istifadə olunmuşdur.

Komediyada oxucuya aşılmaq istənilən əsas fikir köhnəliyin və cəhalətin insanların hansı hərəkətlər etməsinə gətirib çıxardığını, yeniliyə zidd olan geriliyin əsl mahiyyətinin nədən ibarət olduğunu göstərməkdir. Yazıçı əsərdə yeni düşüncə, yeni həyat təzi, dünyəvi elmlərə maraq, qabaqcıl mədəni nailiyyətlərə yiyələnmək arzusunu ifadə etmişdir.

ALDANMIŞ KƏVAKİB

(ixtisarla, sadələşdirilmiş)

Baharın əvvəli idi, novruzdan üç gün keçmişdi. Şah Abbas günortadan üç saat keçmiş qəsrdə öz arvadı Səhma xatun ilə oturub söhbətə məşğul idi ki, xacəbaşı xacə Mübarək içəri girib, baş əyərək ərz elədi ki:

- Münəccimbaşı Mirzə Sədrəddin qibleyi-aləmin ziyarətinə müşərrəf olmaq istəyir, bir vacibi işdən ötrü.

Şah Səhma xatuna işarə etdi ki, hərəmxanaya getsin və xacəyə buyurdu ki:

- Mirzə Sədrəddini çağır gəlsin!

Münəccimbaşı şahın hüzuruna daxil olub baş əydikdən sonra əl-əl üstə qabaqda durub, dua və sənə etdi. Şah soruşdu ki:

- Mirzə, nə var?

Münəccimbaşı ərz elədi ki:

- Qibleyi-aləm sağ olsun, kəvakib seyrindən belə məlum olur ki, novruzdan on beş gün keçmiş Mərrixin Əqrəb ilə toqquşması nəticəsində Şərqdə, xüsusilə İran mülkündə bir səltənət sahibinin vücuduna böyük bir sədəmə yetişəcəkdir. Buna görə də şahın sədaqətli və fədakar bəndəsi olduğum üçün bunu hadisə başlamazdan əvvəl xəbər verməyi özümə borc bildim.

Şah bu vaxt çox cavan idi. Ömründən ancaq iyirmi iki il keçmişdi. Məlumdur ki, bu yaşda həyat necə şirin və əzizdir. Xüsusən yüksək bir mənəbdə və səltənət taxtının üstündə olanlar üçün.

Bu səbəbdən münəccimbaşının xəbəri cavan şahı qorxuya saldı. Haman saat rəngi qaçıb, guya ki bihuş oldu. Bir dəqiqədən sonra başın qaldıraraq Mirzə Sədrəddinə buyurdu ki:

- Xub, mürəxxəsən, get!

Münəccimbaşı baş əyib qayıtdı. Şah yalnız qəsrdə yarım saat fikrə getdi, sonra xacə Mübarəki səsledi. Xacə hüzuruna daxil olduqda buyurdu ki:

- Fərraş göndər, bu saatda vəzir Mirzə Möhsünü və sərdar Zaman xanı və müstövfi Mirzə Yəhyanı və mollabaşı Axund Səmədi mənim hüzuruma çağırırsın!

Xacə çıxıb bir az vaxtdan sonra çağırılan şəxslər gəldilər və baş əyib şahın buyruğunu gözlədilər. Şah münəccimbaşının dediklərini onlara çatdırdıqdan sonra buyurdu ki:

- Aya, sizin rəyinizə görə mən nə qismi tədbir ilə bu hadisəni öz vücudumdan dəf edə bilərəm?

Məclisdəkilər hamısı heyrət içində qaldı. Bir dəqiqə sükutdan sonra vəzir Mirzə Möhsün başladı danışmağa:

- Əlbəttə, şahın xatirindədir ki, böyük və hörmətli atanızın padşahlıq vaxtlarında bir para ağıldan kəm şəxslərin vəzirlik vəzifəsinə başlaması səbəbindən dövlətin xəzinəsi nə qədər boşalmışdı. Bu əhvalatdan xəbərdar olduqda mən tədbirə başladım. Qərar qoydum ki, şah qapısının nöqərlərindən hər kəs bir vəzifəyə və ya bir vilayətin hökumətinə mənsub olsa, gücü çatdığı qədər, tutduğu vəzifəyə görə müəyyən miqdarda pul bəxşiş olaraq xəzinəyə təslim etsin və əlavə nə zaman ki qibleyi-aləm bir əmirin evini öz gəlişi ilə mübarək etsə, ev sahibi onun ayağının altına qumaş parçalar salsın və bir qədər pul bağışlasın.

Bu növ tədbirin vasitəsilə dövlət xəzinəsi, şükür olsun Allaha, pul ilə doludur. Vəzirlik işlərinin irəli getməsində kiçik bəndəniz tərəfindən təcürbəsizlik təsəvvür edilməz, amma ulduzların müqabilində tədbir göstərməyə, həqiqətən, acizəm.

Bundan sonra sərdar Zaman xan başladı:

- Bu sədaqətli nöqəriniz, saqqalımın tükünü ali və yüksək dövlətimizin xidmətinə sədaqət və hünərlə ağırtmışam. Məsələn, on il bundan qabaq Osmanlı tayfası Bəkir paşa Dəmirçi oğlunun sərkərdəliyi altında yetmiş min nəfərə yaxın qoşunla İran torpağına hücum etməyə qəti qərar vermişdi. Qibleyi-aləmin böyük və hörmətli atası İran qoşununun sərdarlığını mənə tapşırırdı. Əgərçi bizim qoşunumuz da say-hesabla Osmanlı tayfasından kəm deyildi, ancaq mənim heyfim gəldi ki, mömin və müqəddəs tayfanın qoşununu doğru yoldan azmışların qarşısında tələfə verdim. Ona görə əmr etdim ki, Azərbaycan mülkündə bütün kəndlilərin əkin yerlərini xarab etsinlər və mal-qaralarını qovub gətirsinlər, körpüləri dağıtsınlar, yolları pozsunlar. Bəkir paşa sərhədimizə daxil olduğu zaman, hərçənd qarşısında bizim qoşundan bir nəfər görmədi, amma yollar o dərəcədə xarab olmuşdu ki, əsla özü ilə topxana gətirməyə qadir olmayıb, ancaq atlı və piyadası ilə böyük zəhmətlə Təbrizə varid oldu. Hər tərəfə dəstə göndərilib, azuqə toplamağa başladı. Əlinə nə taxıl dənəsi, nə bir öküz, nə də bir qoyun düşdü. Əlacsız qalıb üç gündən sonra taqətsiz, ac və pərakəndə düşərək köçmək təbilini döydü. Təbrizdən qaçdı. Bu tədbir ilə İran mülkü yad tayfaların hücumundan salamat qaldı. Yolları dağıtmaq, körpüləri yıxmaq hökmdarın o dərəcədə xoşuna gəldi ki, bundan sonra düşmən hücumundan qorunmaq üçün onların bərpasını məsləhət bilmədi. Belə işlərdə sarayınızın qoca iti faydalı tədbir göstərməkdə aciz deyil. Amma ulduzların qarşısını almağa heç bir çarə tapa bilmir...

Şahın qorxusu çox şiddətləndi. Sonra müstövfi Mirzə Yəhya danışmağa başladı:

- Bəllidir ki, qoşunun və orta dərəcəli qulluqçuların məvacibi qibleyi-aləmin fərmanına əsasən və mənim imzam ilə vilayətlərin mədaxilindən verilir; çünki dövlət xəzinəsində nəğd pul, necə ki vəzir söyləmişdi, çatışmırdı. Ona görə də mən bu cəhətdən çox qəmgin idim. Hərçənd mən məvacib fərmanlarını imza edib, vilayətlərə

göndərmişəm ki, məvaciblərin kəsilməsi ilə ali və yüksək dövlətimiz xalqın nəzərində etibarsız görünməsin, amma ondan qabaq hər bir vilayət hakiminə gizli məktub göndərmişəm ki, mənim tərəfimdən ayrıca məktub yazılmamış haman fərmana əsasən məvacib verməsinlər. Haman tədbir səbəbi ilə dövlət xəzinəsinin mədaxili çox artmışdır. Qoşun əhli və mənəb sahibləri məvacibsiz qalmışlarsa da, amma sülh və asayiş zamanı olmaq səbəbi ilə və İrənin ucuzluğuna görə məvacibə çox möhtac olmayıblar. Belə işlər xüsusunda mənim düzgün işləyən zəhnim məharət göstərir. Lakin ulduzların təsirini rədd etmək üçün, doğrusu, heç bir çarəyə ağılim çatmır.

Növbət yetişdi mollabaşıya. O söylədi:

- Bu qüdrətli dövlətin davam etməsi üçün bu dua edən böyük və uca olan Səfəviyyə nəslinə səmimiyyət və sədaqəti tərifi sığmaz. Bu halda ki qibleyi-ələmin vücudu ulduzların təsirindən qorxu altındadır, mənim ürəyim tavadaki balıq kimi büryan olur. Qüsurlu ağılıma belə yetişir ki, o məlun münəccimbaşının özü bu işin çarəsini bizdən artıq bilir. O, qibleyi-ələmə xəyanət edibdir ki, ulduzların təsirini bildirib, əlbəttə, bir pis fikrə görə dəfinin çarəsini göstərməyib. Necə ola bilər ki, zəhəri göstərə, zəhərin təsirini yox edən dərmanı göstərməkdən özünü kənara çəkə! Qibleyi-ələm onun özünü çağırınsın. Bu hadisənin dəfi üçün onun özündən əlac istəsin. Əgər bir bəhanə gətirsə, boynunu vurdursun.

Mollabaşının münəccimbaşı ilə köhnə ədavəti var idi. Bu əhvalat mollabaşı üçün çox yaxşı vasitə göründü ki, onun və başqa münəccimlərin atalarının gorunu yandırsın. Hər halda, haman uğursuz xəbərə görə şahın münəccimbaşından zəhləsi getmişdi. Xacə hazır olduqda buyurdu:

- Bu saat xidmətçi göndər, münəccimbaşını mənim hüzuruma gətirsin!

Bir saatdan sonra münəccimbaşı hazır oldu. Şah qəzəblənmiş aslan kimi dizi üstə çöküb müraciət etdi:

- Pədərsüxtə, ulduzların beləsindən məni qorxudarsan və əlacım gizlərsən?! Cəllad!

Dərhal üz-gözündən dəhşət yağan cəllad belində xəncər, əlində ip içəri girdi. Biçarə münəccimbaşının ruhu uçub başladı yarpaq kimi titrəməyə. Şah cəllada buyurdu:

- Apar, bu itin bu saatda boynunu vur!..

Sərdar Zaman xan hərçənd qılınc əhli idi, amma çox qəlbiyumşaq adam idi. Münəccimbaşının halına rəhmi gəlib, ayağa durub söylədi:

- Sənə qurban olum, bu itin boynu vurulandan sonra hadisənin ortadan qaldırılması üçün kimdən əlac soruşacağıq? Mən fağır və yazıq bəndə xahiş edirəm ki, mənim saqqalımın ağ tükləri hörmətinə onun ölümündən keçəsiniz. Hadisənin əlacı xüsusunda ondan tədbir soruşasınız. Əgər istədiyimizə uyğun cavab verməsə, o vaxt müqəssirdir və ölümü vacibdir.

Şah münəccimbaşıya müraciət edib dedi ki:

- Məlun, bu saatda hadisənin ortadan qaldırılmasına əlac göstər.

Biçarə münəccimbaşı yaman halda idi. Hadisənin aradan qaldırılması üçün heç bir əlac bilmirdi. Amma ölümün qorxusundan onu aşkara çıxara bilmədi. Söylədi:

- Qurban olum, hadisənin əlacı mümkündür. Mənə bir saat möhlət verin. Gedim "Zici-Uluğbəy"i nəzərdən keçirəm, qayıdım söyləyim.

Şah icazə verdi. Münəccimbaşı çıxmamış xacə Mübarək içəri girib söylədi:

- Mövlana Cəmaləddin mübarək hüzurunuza icazə istəyir.

Mövlana otağa daxil olub, şaha lazım olan sitayiş əmələ gətirdi. Şahın işarəsi ilə oturub söylədi:

- Qibleyi-ələm sağ olsun, bu bəndəniz qocalıq səbəbindən şah sarayından kənar olub, guşənişin olmuşamsa da, lakin bu vəziyyət, yəni novruzdan on beş gün keçmiş Mərrixin Əqrəb ilə yaxınlaşmasından qibleyi-ələmin zati-mübarəkinə böyük zərər ehtimalı olduğu üçün vacib bildim ki, qulluğunuza gəlim, qabaqcadan hadisəni elan edim və aradan qaldırılmasına tədbir göstərim. Bu məqsədlə ki, bəlkə də, bu keyfiyyət cavan münəccimlərin iti gözlərindən gizli qalmış olar.

Şah kifayət dərəcədə xoşhal olub buyurdu ki:

- Mövlana, biz elə o xüsusda söhbət edirdik. Hadisə məlumdur, tədbirinizi söyləyin.

Mövlana söylədi:

- Bu nəhs günlərdə, yəni novruzdan on beş gün keçənədək gərək qibleyi-ələm şahlıqdan əl çəkə və taxt-tacı günahkar və ölümə layiq bir nəfərə təslim edə, özü də xalqın gözündən gizlənə. Belə olduqda ulduzların təsiri haman günahkarın başında çatlayacaq, çünki o vaxt İrə padşahı odur. Elə ki hadisə baş verdi və taxta oturan o günahkar fəlakətə yetişdi, o zaman qibleyi-ələm gizləndiyi yerdən çıxıb yenə taxt-taca malik olar, tamam xoşbəxtlik və səlamətliliklə şahlıq edər. Amma gərək xalqdan heç kəs bu tədbiri bilməyə və zənn etməyə ki, qibleyi-ələm taxt-tacdan müvəqqəti əl çəkir, ta ki taxta çıxmalı olan günahkarı özlərinə müstəqil padşah bilələr. Gərək hərəmxana xatunlarının da talağı verilib, kəbin kağızları cırıla. Sonra onlara təklif oluna ki, dəxi padşah deyil, adi camaatdan biri olan Abbas Məhəmməd oğluna ikinci dəfə kəbin kəsdirsin. Kasıblığa və qənaətə razı olarlarmı?

Hansı birisi ki razı olsa, ona ikinci dəfə Abbas Məhəmməd oğluna nikah oxuna və kəbin kağızı yazıla, hər kəs ki razı olmasa, həmin saat buraxıla.

Münəccimbaşı qorxudan qurtardı, şahın üzündən tamamilə qorxu əsəri çəkildi, ağarmış rəngi özünə gəldi. Məclis əhlindən mövlananın ağına və kamalına afərin sədasi göyə qalxdı. Şah güler üzünü mollabaşıya tutub sual etdi:

- Şəriətin hökmlərinə uyğun, hədsiz dərəcədə günahkar və öldürülməsi vacib olan bir nəfər nəzərdə varmı ki, səltənəti və taxt-tacı ona həvalə edək?

Mollabaşı cavab verdi:

- Pərvədigari-ələm qibleyi-ələmə uzun ömür kəramət etsin. Bu Qəzvin şəhərində bir nəfər yaramaz meydana çıxıb ki, bütün yer üzündə ondan çox günahkar və ölümə layiq nəfər tapılmaz. Adına Yusif Sərrac deyirlər. Məlum deyildir ki, harada tərbiyə tapıbdır. Ancaq indi Qəzvin şəhərində yaşadığı üçün işi-peşəsi məlum olmayan oğru-quldurdan özünə mürid cəm edib, həmişə möhtərəm ruhanilərin və parlaq şəriət xadimlərinin zərərinə və pisliliyinə danışmaqdir.

Bu məlun həmişə öz başına toplananlara aşkar söyləyir ki, guya möhtərəm ruhanilər avamları aldadırlar. Məsələn, onun əqidəsicə, guya dini hökmləri yerinə yetirmək lazım deyil; xüms və imam malı vermək doğru deyildir. Bundan əlavə, ali və yüksək dövlətə zidd mübahisələr də edir. Deyir ki, guya kəndxudalardan tutmuş padşahadək bütün mənəb sahibləri zülmkar və quldurdular. Ölkəyə və millətə bunların heç bir mənfəəti yoxdur. Həmişə öz nəfslərinin həvəsi ilə biçarə xalqı cərimə edib sıxışdırır və təqib edirlər. Öz rəftarlarında heç bir qanun və qaydaya əsaslanan deyildirlər. Bu cür rəftar ancaq zülm və yolkəsənlərin əməlidir.

Bəndəniz belə məsləhət görür ki, qibleyi-ələm səltənəti və taxt-tacı bu məluna təslim etsin ki, ulduzların təsirindən öz cəzasına yetişib, cəhənnəmə vasil olsun.

Məclis əhli bu rəyi təsdiq edib, uca səslə dedilər:

- Yusif Sərrac pədersuxtə ölüm və göyün bəlasına layiqdir...

Şah xoşhal olub buyurdu:

- Onun həlakına razıyam. Sabah bu tədbir tamam-kamal icra olunacaqdır.

Şah məclisdəki şəxsləri azad etdi. Məclis dağıldı. İndi biz Yusif Sərracın kim olduğunu tanımalıyıq. Bu şəxs Qəzvin kəndlilərindən Kərbəlayı Səlim adlı bir kəndlinin oğlu idi. Kərbəlayı Səlim mömin və dindar bir adam olduğu üçün istədi ki, oğlu molla olub, ruhanilər təbəqəsinə daxil olsun. Ona görə də onu uşaq ikən gətirib Qəzvin şəhərində məktəbə qoydu. Bir neçə il sonra Yusif Sərrac həddi-büluğa yetişib, gənclik yaşlarına çatandan sonra təhsil almaq üçün İsfahana getdi. Ruhanilərin bir çox işlərdə qəlpiliyini müşahidə etdiyindən o, bu sinfə nifrət bəsləyib, istəmədi ki, özünü onların zümrəsinə daxil etsin.

Kərbəladan qayıdıb Həmədana gəldi. Orada usta Xəlilin yanında qırx yaşında ikən sərraclıq sənətini bir il müddətində öyrənib, Qəzvinə qayıtdı. Bu şəhər paytaxt olduğu üçün onun sənətinə burada daha yaxşı qiymət verilir. Qəzvinə gəldikdən sonra evləndi, dükan açdı. Öz qazancı ilə özünü və ailəsini saxlamağa məşğul oldu. O, safürəkli və xeyrixah adam olduğundan həmişə ruhanilərin və mənəb sahiblərinin pis hərəkətləri onun xatirinə toxunur, onları tənqid və töhmət etməkdən dilini saxlamağa qadir ola bilmirdi. Hərçənd bu növ fədakarlıq ona sadıq və xeyrixah dostlar topladı, lakin, nəhayət, bədbəxtliyinə bais oldu.

Sabahısı gün şahın buyruğu ilə günortaya iki saat qalmış tamam əyan-əşrəf və dövlət adamları, ruhanilər, cümlə mənəb sahibləri, kəndxudadan tutmuş vəzirlərə kimi, şahın sarayında hazır oldu. Bu halda şah başında tac, əlində cəvahir nişan toppuz, qolunda cəvahir bazubəndlər, belində kəmərlər və qiymətli daşlarla bəzənmiş qılınc zahir oldu. Üzünü sarayda hazır olanlara tutub xitab elədi:

- Camaat, indi yeddinci ildir ki, mən müqəddəs Allahın köməyi ilə sizə padşaham. İmkanım qədər sizin hər birinizə nəvaziş və mərhəmət göstərmişəm, sizdən də çox razı və xoşnudam, çünki Səfəviyyə ocağına olan istəyiniz səbəbi ilə həmişə mənə məhəbbət və sədaqət göstəribsiniz. İndi sizə açıb deməyi lazım bilmədiyim bir para səbəblərə görə mən səltənətdən əl çəkib, taxt-tacı bu rütbəyə məndən layiq və münasib olan bir kəsə həvalə etməyə məcburam. Haman şəxsi mollabaşı, sərdar Zaman xan, vəzir, müstövfi, Mövlana Cəmaləddin, münəccimbaşı sizə göstərəcəklər. Gərək hamınız gedib tənəne və calal ilə onu gətirib bu taxtın üstünə oturdasınız və özünüzə şah biləsiniz. Vay o kimsənin halına ki, mənim fərmayışimdə səhlənkarlıq edib, o şəxsin itaətində qüsur göstərə!

Şah bu sözləri tamam edib, tacı başından götürdü, taxtın üstünə qoydu, tamam qiymətli paltarlarını soyunub, qılınc və kəmərlərini açdı, bir köhnə paltar əyninə geydi və xalqa üz tutub dedi:

- İndi mən adi camaatdan olan bir fəqir kişiyəm: Abbas Məhəmməd oğlu. Daha məni axtarmayın ki, görə bilməzsiniz. Xudahafiz!

Deyib taxtdan düşdü, hərəmxanaya getdi. Məclisdəkilərin hamısı heyran qaldılar, bilmədilər ki, bu əhvalatı nəyə isnad etsinlər... Hərəmxanada hərəmlərin hamısı şahın əmri ilə bir otağa yığışmışdı. Şah üzünü hərəmlərə tutub xitab elədi:

- Mənim əziz arvadlarım! İndi böyük təəssüflə məcburam ki, sizə bir yaman xəbər elan edəm. Sizə məlum olsun ki, indi mən dəxi İran padşahı deyiləm, dəxi mənim imarətim və dövlətim yoxdur ki, sizi zinət və bəzəkdə, gözəl otaqlarda saxlayam. Mən adi camaatdan bir fəqir və yoxsul şəxsəm. Ona görə məcburam ki, sizin talağınızı verib hamınızı azad edim ki, hər kəsə meyliniz olsa, ona gedəsiniz.

Sonra üzün Molla Rəsula tutub buyurdu:

- Buların boşanmaq siğələrini oxu!

Talaq tamam olduqda şahın buyruğu ilə onların kəbin kağızlarını xacə Mübarək cırdı. Şah ikinci dəfə sarayın gözəl qadınlarına üz tutub dedi:

- Əgər sizdən hər biriniz fəqirliyə və qənaətə razı olub, məni, yəni Abbas Məhəmməd oğlunu ərliyə qəbul edirsə, təzədən ona nikah oxutduraram.

Hərəmlərin hamısı təzədən razı oldular ki, şaha arvad olsunlar. Amma onların hamısından iki nəfər gözəl dilbər ki, razılıqları olmadan şahın hərəmxanasına düşmüşdü, çox utancaqlılıqla və ahəstə səslə söylədilər:

- Biz şaha arvad olmuşduq, öz bəxtimizdən və dərəcəmizdən çox xoşhal idik. İndi ki bu bəxtəvərlikdən məhrum olduq, Abbas Məhəmməd oğluna ərə getməyi qəbul etmirik.

Haman saat bu iki nəfər azad edildi. Başqa hərəmlərin nikahı təzədən Abbas Məhəmməd oğluna oxundu. Xacə Mübarəkə əmr olundu ki, haman saat hamısını Qəzvinin altıncı küçəsinin başında müəyyən olunan bir evə piyada aparsın. Sonra Abbas Məhəmməd oğlu hərəmxanadan çıxıb uzaqlaşdı, gözə görünməz oldu.

Yusif Sərracın dükanı Şah məscidi meydanının şərq tərəfində yerləşirdi. Günortadan iki saat keçmişdi. Yusif Sərrac vacib olan günorta namazını qıldıqdan sonra oturub, əlində bir cilovu tikib tamam edirdi, çünki müştəri cilovun o gün hazır olmasını tapşırılmışdı. Bu halda meydanın qərb tərəfindən bulud kimi toz qalxdı. Mollabaşı, sərdar Zaman xan, vəzir, müstövfi, Mövlana Cəmaləddin, münəccimbaşı, möhtərəm ruhanilər, əzəmətli seyidlər, əyan-əşrəf, mənəb sahibləri, bir dəstə piyada və bir dəstə atlı cah-calal və aram ilə gəlirdi.

Yusif Sərracın dükanına çatdıqda hamısı dayandı. Mollabaşı və sərdar irəli durub, Yusif Sərraca baş əyərək salam verdilər. Yusif Sərrac ayağa durub təzim elədi. Amma olduqca təəccübləndi. Sonra mollabaşı danışmağa başlayıb dedi:

- Qəzanın təqdirindən, usta Yusif, bu gün sən bizim padşahımızsan! İranda sən səltənət taxtında bu saatda Şah Abbasın yeri boşdur. Bizləri sərəfraz, xoşbəxt eləyin, şah sarayına buyurun ki, şahın taxta çıxması vəqə olsun.

Yusif Sərrac çox heyrətə düşdü. Heç bilmədi ki, bu nə əhvalatdır. Onun qabağında tamam dövlət qulluqçuları durmuşdular. Bu sözləri ona İranda mətin bir şəxs hesab olunan mollabaşı deyirdi. Amma hadisə o dərəcədə qəribə idi ki, gözü ilə gördüyü bu əhvalatın olmağına Yusif Sərrac heç etibar edə bilmirdi. Axırda dedi:

- Mənim ağam, mollabaşı, mən cənabınızı İranda mətin adamlardan hesab edirəm. Bilmirəm ki, aya dəli olubsunuz, ya tiryək atıbsınız, bu sözləri mənim üzümə deyirsiniz. Mən bir fəqir sərrac babayam, mən hara, taxt-tac hara!.. Vallah, mən anlaya bilmirəm ki, sizin bu hərəkətinizi nəyə isnad verim... Mat və heyran qalmışam. Acizənə təvəqqe edirəm ki, mənə sataşmayasınız.

Sərdar Zaman xan başladı:

- Usta Yusif, bu gün tamam İran torpağında sənəin şahlığın qəbul edilmişdir. Mollabaşının sözünə əsasən şah sarayına buyurun ki, şahın taxta çıxmağı vəqə olsun.

Yusif Sərracı ata mindirdilər, əvvəlki qərar üzrə dəstə şah sarayına yola düşdü. Xidmətçilərin küçələrdə "Çəkilin! Çəkilin!" səsi ərşə dayandı. Tamam Qəzvin əhalisi kişili-arvadlı, kiçikli-böyüklü pəncərələrə və damlar üstünə çıxıb, tamaşaya məşğul oldular. Əhvalatdan xəbərdar olmadıqları üçün hamısı heyrətdə qaldı. Şah sarayının qapısında xidmətçilər Yusif Sərracı atdan düşürdülər. Mollabaşı və sərdar Zaman xan qolundan yapışıb, təzim ilə onu imarətin otağına daxil etdilər və səltənət taxtının üstündə oturdular. Hamı şahın sarayından çıxdı.

Ancaq Yusif şah taxtın üstündə oturmuş, qabağında xacə Mübarək, başqa bir neçə xacə ilə, xidmətçibaşı Əzim bəy və bir neçə xidmətçi durmuşdular, bayırda isə fərraşlar dayanmışdılar.

Yusif şah xacə Mübarəki yanına çağıraraq dedi:

- Sən Allah, mənə söylə görüm ki, bu qəziyyəyə səbəb nədir? Çünki sən həmişə Şah Abbasın içəri otağında olduğundan mümkün deyil ki, bu qəziyyə sənə məlum olmasın...

Xacə Mübarək, həqiqətən, çox saf və sadıq adam idi. Qəziyyəni əvvəlindən-axırınadək Yusif şaha nağıl etdi.

Yusif şah ağıllı adam idi. Ulduzlardan onun heç bir qorxusu yox idi. Əlacsız qalıb səltənət işlərinin icrasına başladı. Əvvələn, fərraşbaşı Əsəd bəyi hüzuruna gətirdi, buyurdu:

- Bu saat on iki fərraş özünə götürərsən, gedərsən mollabaşı Axund Səmədi, sərdar Zaman xanı, vəzir Mirzə Möhsünü və müstövfi Mirzə Yəhyanı, münəccimbaşı Sədrəddini və mövlana Cəmaləddini tutub apararsan, Ərkdə olan zindana salarsan, qayıdıb gələrsən, buyruğun nəticəsini mənə söylərsən!

Əsəd bəy baş əyib getdi. Yusif şahı sarayla tanış etməyə başladılar. Zinət otağının qapısını açdılar, şaha göstərdilər.

Yusif şahın üç qızı var idi. Böyüyü on dörd yaşında, ortancılı on iki yaşında, kiçiyi səkkiz yaşında və iki oğlu var idi: altı yaşında və dörd yaşında. Qızlarının hər birinə bir gül, bir cüt sırğa, bir üzük, bir boyunbağı, bir dəstə paltar və bir rızayi şal, arvadı üçün isə bir dəstə paltar və bir rızayi şal ayırdı, xacə Mübarəkə təslim edib buyurdu:

- Bunları apararsan, Qəzvinin ikinci küçəsində mənim qədim evimdə arvadıma yetirərsən. Deyərsən ki, mən tərəfdən narahat olmasın! Sabah oğlanlarımı hüzurə göndərsin!

Xacə Mübarək şeyləri iki nəfər xidmətçi ilə götürüb getdi.

Sabahı gün Yusif şah salam otağına təşrif gətirib, dostları Molla Ramazanı, Qurban bəyi, Mirzə Cəlili və Mirzə Zəkini çağırırdı. Şahın onlara hər barədə möhkəm inamı var idi. Mollabaşılıq mənəbini Molla Ramazana verdi, sərdarlığı Qurban bəyə həvalə elədi. Vəzirliyi xanlıq ləqəbi ilə Mirzə Cəlilə, müstövfilliyi Mirzə Zəkiyə tapşırırdı. Münəccimbaşılıq mənəbini bilmərrə ləğv etdi ki, dövlətə və millətə zərərdən başqa bir faydası yox idi. Buyurdu, tamam vilayət hakimlərinə elannamə və təkidli hökm göndərsin ki, bu gündən sonra şərəfətli şəriətin icazəsi olmadan bir müsəlmanı bir şey almaq məqsədilə sıxışdırmağa heç biri cürət etməsin və bacarmasınlar ki, məhz öz kefləri istədikdə bir kəsi cərimə edələr, ya qətlə yetirələr və ya burun-qulağını kəsələr, gözünü çıxardalar. Hökmdən əlavə, hər bir vilayətə inanılmış baxıcılar təyin etdi ki, gedib vilayətlərin əhvalatından və xalqın ehtiyacından xəbərdar olub, gəlib danışsınlar.

Yusif şah bu baxıcıları hüzura istəyib dedi:

- Vilayətlərin hakimlərinə mənim tərəfimdən elan edərsiniz ki, Allahdan qorxsunlar, nahaq iş tutmasınlar, xalqı talayıb-dağıtmasınlar, rüşvət almasınlar. Yəqin bilsinlər ki, bu növ hərəkətlər axırda onların özlərinin bədbəxtliyinə və ölümünə səbəb olar.

Bu sözləri xatırladıqdan sonra şah baxıcıları buraxdı. Sonra buyurdu ki, vergi məbləği orta miqdaradək azaldılsın. Əmr etdi ki, hər yerdə yollar təmir olunsun. Lazım məqamlarda və mənzillərdə körpülər, karvansaralar tikilsin, hər vilayətdə xəstəxanalar qayrılınsın, mədrəsələr açılsın və susuz yerlərə su çıxarılsın. Dullara, yetimlərə, şillərə, korlara yardım və himayət göstərsin. Vilayətlərdə hər kefi istəyən özbaşına özünü ruhani sinfinə daxil etməsin. Bu xüsusda mollabaşından icazə istəsinlər. Ruhani sinfi hər yerdə xalqın ehtiyacına kifayət edəcək miqdardan artıq olmasın. Bütün ruhanilərə dolanacaqlarına kifayət edəcək qədər xəzinədən maaş təyin etdi ki, səltənətə möhtac olsunlar, mənəb sahiblərini şahın xidmətində zülm əhlinə çevirməsinlər.

Məhkəmə işləri ki, səltənətin ən mühüm işlərindəndir, ruhanilərin əlindən alınıb mənəb sahibləri içərisində doğrucul olanlara həvalə edildi ki, millət məhkəmə cəhətindən özlərini ruhaniyə möhtac görüb, təkcə onlara müraciət etməsin və səltənətdən uzaq düşməsin. Buyurdu ki, dini vergilər hər yerdə sədaqətli adamlardan dörd nəfərə tapşırılsın, vilayətin füqərasına dəftər üzü ilə sərif olsun və hesabı divana gətirilsin, füqəranın bəzisi dini vergilərdən fayda alıb, bəzisi məhrum qalmasın. Əmr etdi ki, xüms və imammalı verilməsin. Belə ki, millət dilənçilik zillətindən azad olub, sair xalq kimi öz peşəsi ilə məişət vasitəsi əldə etsin.

Bu xüsusda mötəbər ruhanilər Yusif şahı fiqh kitablarından hökmlər çıxarıb göstərdilər. Vilayətlərə elannamələr göndərdi ki, bundan sonra bir şəxs şahı, dövlət adamlarının və şah qapısının növçələrinə peşkəş verməyə, ayağının altına qiymətli bir şey salmağa cürət etməsin və heç kəs peşkəş vasitəsi ilə hakimiyyət qazanmağın təmənnasında olmasın. Səltənətin mədaxilinin artırılması üçün də qərar qoydu ki, tacirlər, bəyzadələr, xanəndələr, şahzadələr, hətta ruhanilər, seyidlər və başqa xalq sinfi əmlakının mədaxilindən şəhərlərdə onda bir, kəndlərdə iyirmidə bir hissə xəzinəyə versinlər. Qoşun xalqının, xidmətçilərin məvacibi əsla çatmamış qalmasın ki, səltənətin nöqsanıdır, bəlkə, həmişə vilayət xəzinələrindən təxirsiz verilsin. Alış-veriş edənlər üçün əmlakın qiymətindən xəzinənin nəfi üçün tükənə beş şahı təyin olunsun.

Yusif şah bilirdi ki, miraxur yay fəslə padşahlıq atlarını yaylağa aparıb, bəslənmə bəhanəsi ilə ətraf xalqına çox əziyyət və cəfa yetirir, onları çapıb-talayır, topxana əmiri topçuların hamısı üçün xəzinədən məvacib götürüb, heç birinə bir qəpik də vermir, xəzinədar padşahlıq pulunun içinə də çox qəlp pul qatıb xalqa dağıdır. Qəzvin bəylərbəyisi xalqdan hədsiz rüşvət alır, darğa dövlətlilərə füqəraların müqabilində üz görür, kəndxudalar Qəzvinin küçələrini natəmiz saxlayırlar. Onların hamısını vəzifədən çıxarıb, yerlərinə tanıdığı münasib adamları təyin etdi. Mollabaşı Axund Səməd Ərkin zindanında dustaqxana məmurundan eşitdi ki, onun mənəbini Molla Ramazana veriblər. Qüssədən birdən-birə həlak oldu. Yusif şah dəxi əmr etdi ki, Qəzvinin küçələri genəlsin. Küçədə açıq olan quyular örtülsün ki, gedib-gələn onlara düşməkdən hifz olsunlar. Xalqın ərzinə qulaq asmağa, dadına yetişməyə qayda-qərar qoydu və buyurdu:

- Bahalıq olduğu üçün Qəzvinin füqərasına padşahlıq anbarından buğda verilsin. Bilikli adamlardan, mahir quyuqazanlardan bir müşavirə məclisi düzəldilib Qəzvinə su çıxarmaq üçün danışmaq üçün tədbir və təkliflər padşaha təqdim edilsin.

Yusif şahın taxta çıxmasından bir həftə keçdi. Hər gün onun xeyirxahlığından və ədalətindən növbənöv əlamətlər xalqa aşkar olurdu. İran üçün xoşbəxtlik günləri, şadlıq əyyamı başladı. Qəzvin əhli hər gün qala qapılarından adam şaqqalarını asılmış görmədilər. Şah meydanında cəlladların adam şaqqalamalarını, dardan asmalarını və göz çıxarmaları müşahidə etmədilər. Bu əhvalat onlara xeyli qəribə göründü. Əvvəl dedilər:

- Görünür, bu padşah çox rəhmli, yumşaq təbiətli adamdır!

Sonra onun rəhmli və yumşaq təbiətli olması haqqında mübahisələr başlandı. Bunu süstrəyliyə və zəifməcəzliyə yozdular. Bundan əlavə, dəxi Yusif şahda min cür özge eyib tapdılar.

Vəzifədən çıxarılmış hökumət məmurları xalqın bu növ niyyətindən nəticə çıxararaq, onu qənimət bilməyə fürsəti fəvq etmədilər. Üç-dörd günün müddətində bütün nəzərdə tutulan adamlar görüşdülər. Hamısı üsyana meyil və hazırlıq göstərdi. Fitnəkarlar qərar verdilər ki, sübhədən padşahlıq sarayını əhatə etsinlər və içəri girib, Yusif şahı taxtdan yerə salıb həlak etsinlər. Sonra özlərinə Səfəviyyə nəslindən bir təzə padşah tiksinsinlər. Qərara alınmış gün sübh çağında, hələ padşahlıq sarayının qapıları açılmamış çoxlu süvari və piyada silahlı olaraq onun ətrafını

bürüdülər. Yusif şah əhvalatdan xəbərdar olub buyurdu ki, sarayın qapılarını açmasınlar. Bu halda Yusif şahın tərəfdarları dəxi xəbərdar olub, silahlandılar.

Qiyamət bərpa oldu. Axırda Yusif şahın tərəfdarları məğlub olub, hər kəs bir növ ilə başını mərəkədən qıraq çəkdi, canını qurtardı.

Fitnəkarlar hücum edib şah sarayının qapılarını sındırdılar, içəri daxil olub, Yusif şahı axtardılar, tapmadılar. Yusif şah itkin oldu. Gün batdı. Hər kəs öz evinə və mənzilinə qayıtdı. Üsyan və qovğa sakit oldu. Sabahısı gün üsyan başçıları tezdən Ərkə getdilər. Sərdar Zaman xanı, vəzir Mirzə Möhsünü, müstövfi Mirzə Yəhyanı, Mövlana Cəmaləddini və münəccimbaşını həbsdən çıxardılar. Hamısı ayağa durub gəldilər Şah Abbas gizlənən evə, onu oradan çıxarıb şah sarayına yetirdilər. Taxt-tacına əvvəlki kimi malik oldu. Hər iş köhnə qərar üzrə surət tapdı. Guya ki heç bir hadisə vəqə olmamışdı.

Bu ulduzların axmaqlığına mən təəccüb edirəm ki, necə bilmədilər İran əhli onları aldadırlar. Belə sadəlik olurmu ki, ulduzlar özlərini İran əhlinə aldatdırıb, biçarə və təqsirsiz Yusif Sərracı bədbəxt etdilər. Şah Abbası kənar qoyub, qırx il sərəsər onun cəlladlığına, zülmkarlığına etinasız baxdılar.

Şah Abbasın zülmkarlığının alçaq əlaməti bu idi ki, bir oğlunu öldürdü, ikisinin dəxi gözünü çıxartdı. Dəxi oğlu yox idi, nəvəsi ona varis oldu. Amma ulduzları da qınamaq olmaz. Ulduzların heç vaxt xəyalından keçməzdi ki, İran əhli onları aldadacaqdır. Həqiqi padşahın əvəzinə, süni bir padşahı onların sədəməsinin altına salacaqdır.

Vallah, bu ingilis tayfası qəribə axmaqdır; belə xətərli millət ilə az qalmışdı cəng başlayalar.

1857-ci ildə yazılmış **“Aldanmış kəvakib”** əsəri ilə ədəbiyyatımızda povest janrının əsası qoyulmuş, yeni realist bədii nəsrin gözəl nümunəsi yaranaraq bu sahənin inkişafında yeni bir səhifə açılmışdı.

Əsərin mövzusu İran tarixçisi **İsgəndər bəy Münşinin “Tarixi-ələmarayi-Abbasi” (“Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi”)** əsərindən əsərindən götürülmüşdür.

“Aldanmış kəvakib” əsərinin qısa məzmunu belədir:

Novruzdan üç gün keçmiş münəccimbaşı **Mirzə Sədrəddin Şah Abbasa** xəbər gətirir ki, Novruzdan on beş gün keçmiş Mərrix və Əqrəbin toqquşması nəticəsində İranda bir nəfər hökmdara bəlalar gələcək. Şah bundan qorxuya düşür, əyanlarını başına toplayıb onlardan kömək istəyir. Heç kəs bu xüsusda söz deyə bilmir. Bu vaxt sarayın keçmiş münəccimbaşısı tez özünü saraya yetirib bu dərdə belə çarə qılmağı məsləhət görür ki, Şah Abbas bir müddət hakimiyyətdən uzaqlaşsın, onun yerinə başqa bir adam hökmdar olsun. Yəni ulduzları bu yolla aldatmaq mümkündür. Şah Abbas müvəqqəti olaraq hakimiyyətdən gedir və onun yerinə **Yusif Sərrac** gətirilir. Yusif Sərrac Qəzvinə at yəhəri tikməklə məşğul idi. O, hakimiyyətə gəldikdən sonra ilk növbədə saray əyanlarından vəzir Mirzə Möhsünü, müstövfi Mirzə Yəhyanı, sərdar Zaman xanı, mollabaşı Axund Səmədi, münəccimbaşı Mirzə Sədrəddini və mövlanə Cəmaləddini Ərk qalasında zindana atdırır, onların yerinə öz inandığı adamları gətirir. İki həftə müddətində dövləti idarə edən Yusif şah islahatlar keçirir. Xalqın xeyrinə çoxlu işlər görür. Xalq isə bu gözəl yaşayış tərzindən bezir, şahı qəddar olmamaqda günahlandıraraq saraya hücum edir və onu hakimiyyətdən salır.

Əsərdə yaradılan obrazlar bir-birindən fərqli xarakterə malik olsalar da, onların oxşar xüsusiyyətləri də var. Yazıçının mövqeyini, əsərin ideya-məzmununu başa düşmək üçün həmin obrazları vətənə, xalqa, dinə, din xadimlərinə, dövlətin idarə olunmasına münasibətə görə qruplaşdırmaq lazımdır.

Şah Abbas üçün vətənin taleyi az maraqlıdır, onun əksinə olaraq, Yusif şah xalqı düşünür, onların güzəranının yaxşılaşmasına çalışır.

Baş vəzir **Mirzə Möhsün**, müstövfi (malyyə işlərinə baxan vəzir) **Mirzə Yəhya**, sərdar **Zaman xan**, mollabaşı **Axund Səməd** əsərin satirik surətləri olaraq şah sarayındakı məşvərət məclisində öz danışıqları ilə ifşa edilir, bununla da özlərinin yaltaqlığını, səriştəsizliyini, vətənə və xalqa biganə olduqlarını göstərirlər.

Yusif Sərrac surətini yaradan Mirzə Fətəli Axundzadə dövlətin idarə olunmasındakı mütərəqqi ideyalarını onun vasitəsilə verməyə çalışmışdır. Yusif Sərrac həm İran, həm də Azərbaycanın istibdadı ilə barışmayan, ölkənin tərəqqisinə nail olmaq, xalqın güzəranını yaxşılaşdırmaq istəyən ağıllı və ədalətli hökmdardır. Biz Yusif Sərracın dili ilə kəndxudadan padşaha qədər bütün hakimlərin yolkəsən, ölkəyə heç bir fayda verməyən, heç bir qayda-qanuna riayət etməyən, xalqı soyub-talayan, tüfeyli həyat sürən ikiüzlü yalançılar olduqlarını görürük.

Yusif Sərrac obrazı müəllifin XIX əsrin 50-ci illərində dövlət və onun idarə olunması ilə bağlı qənaətlərini əks etdirir. Görkəmli ədib cəmiyyətdə ədalətsiz üsuli-idarənin ictimai eyiblərini isə Şah Abbas və onun dövlət qulluqçuları simasında ifşa edir.

Yadda saxlayın!

- ✓ Povest 1857-ci ildə qələmə alınıb;
- ✓ Ədəbiyyatımızda bu janrda yazılmış ilk əsərdir;
- ✓ Azərbaycan dilində yazılıb;
- ✓ Hadisələrin gedişində iki xətt – Şah Abbas və Yusif Sərrac xətləri var;
- ✓ Mövzusu tarixi mənbədən götürülüb;
- ✓ Hadisələrin baş verməsi Novruzdan üç gün keçmişə aiddir;
- ✓ Şah Abbasın dövlət aparatına daxildirlər:

- Baş vəzir – Mirzə Möhsün
- Maliyyə vəziri (müstövfi) – Mirzə Yəhya
- Sərdar (qoşun başçısı) – Zaman xan
- Mollabaşı – Axund Səməd

Yusif Sərracın dövlət aparatına daxildir:

- Baş vəzir – Mirzə Cəlil
- Maliyyə vəziri (müstövfi) – Mirzə Zəki
- Sərdar (qoşun başçısı) – Qurban bəy
- Mollabaşı – Molla Ramazan
- ✓ Yusif Sərrac hakimiyyətə gəldikdən sonra münəccimbaşı vəzifəsini ləğv edir;
- ✓ Mollabaşı Axund Səməd Ərk qalasında həbsdə olarkən onun vəzifəsinə başqasının təyin edildiyini biləndə ürəyi partlayıb ölür;

Yusif şahın keçirdiyi islahatlar:

- Xüms və imammalı vergisi ləğv olunsun;
- Məhkəmə işləri ruhanilərdən alınıb doğru-dürüst adamlara verilsin;
- Mollalara, ruhanilərə aylıq maaş təyin olunsun ki, xalqın cibinə girməsinlər;
- Dullara, yetimlərə, şillərə, korlara himayədarlıq edilsin;
- Yollar təmir olunsun;
- Körpülər, karvansaralar tikilsin;
- Xəstəxanalar düzəldilsin, mədrəsələr açılsın, susuz yerlərə su çəkilsin;
- Bahalıq olduğu üçün füqəralara Qəzvinin padşahlıq anbarından buğda verilsin və s.
- ✓ Əsərin sonunda Yusif Sərrac itkin düşür;
- ✓ Əsərin sonunda ironiyadan istifadə olunmuşdur;

Əsərin ideyası:

- ❖ Feodal cəmiyyətində ədalətsiz üsuli-idarənin tənqidi, maarifçilik görüşlərinin, mədəni tərəqqinin təbliği.

AŞIQ ƏLƏSGƏR

(1821-1926)

Aşiq Ələsgər vətənimizin təbii gözəllikləri ilə fərqlənən, əzəli torpaqlarımızdan biri olan Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində doğulmuşdur. Ələsgərin atası Alməmməd kişi əkin-biçinlə, dülgərliklə, daha sonra isə dolanışığını düzəltmək məqsədi ilə dəyirman işlətməklə məşğul olmuşdur.

Xüsusi təhsili olmayan Ələsgər el məclislərində söylənilən hədislərə, nağıllara, dastanlara qulaq asmış, toy şənlikləri onda saza, sözə maraq oyatmışdır. Bu isə onun ilk şeirlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bunu hiss edən atası onu **Aşiq Alın**ın yanına şeyirdliyə qoymuşdur. Ələsgər aşiq sənətinin sirlərini Aşiq Alıdan öyrənərək tezliklə ağır məclislər aparmış, İrəvan, Naxçıvan, Qazax, Qarabağ, Gəncə, Kəlbəcər və s. yerlərdə el şənliklərinə dəvət almış, məşhurlaşmışdır.

Ustad aşığın qoca vaxtlarında ailəsində baş verən bədbəxt hadisələr ona dərin təsir etmiş, yaradıcılığında bədbin hislər doğurmuşdu. Erməni daşnaqlarının törətdiyi qırğınla əlaqədar Aşiq Ələsgər ailəsi ilə birgə əvvəl Kəlbəcərin Yanşaq kəndinə, oradan isə Tərtərə köçmüş, iki ildən sonra vətənə dönmüş və **1926-cı ildə** Ağkilsə kəndində vəfat etmişdir.

Yaradıcılığı

Yaradıcılığında qoşma, gəraylı, tənqis, deyişmə, ustadnamə, mütəxəssəs, dodaqdəyməz janrlarından istifadə edən Aşiq Ələsgərin şeirlərində aparıcı istiqamətlər aşağıdakılardır:

1. Məhəbbət tərənnümü. Məhəbbət mövzusunda yazdığı qoşmalarında, əsasən, sevən gəncin sevgi yolunda çəkdiyi çətinliklər, əzab və iztirablar təsvir olunur. Bu mövzuda yazılan qoşmaların birində deyilir:

Nazik barmaqlıdı, şümşüd əllidi,
Ayna qabaqlıdı, siyah tellidi.
Şəkər söhbətlidi, şirin dillidi,
Tuti kimi xoş zəbanım gedibdi.

2. El gözəllərinin tərifləri. Aşığın el gözəllərini tərənnüm edən əsərlərində nikbin, şən və şux ruh hakimdir. Gözəlləmələrində el qızlarının zahiri gözəlliyi ilə daxili aləmi: vəfalı, incə qəlbli, düz ilqarlı olması vəhdətdə verilir. **“Güləndam”, “Beyistan”, “Düşdü”** və s. şeirləri aşığın gözəlləmələrinə daxildir ki, bu şeirlərdə də Azərbaycan qızlarının mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri tərənnüm edilir, onların bədii portreti çəkilir:

Səni gördüm, əl götürdüm dünyadan,

Qara gözlü, qələm qaşlı Güləndam!
Alma yanağına, bal dodağına,
Baxan kimi ağlım çaşdı, Güləndam!

3. Təbiət şeirləri. Aşıq Ələsgər vətənpərvərliyini, xalqına bağlılığını təbiətə həsr etdiyi şeirlərində daha qabarıq şəkildə əks etdirir. **“Yaylaq”, “Gördüm”, “Dağlar”** rədifli qoşmaları doğma yurudumuzun təbiətinə həsr olunmuş ən yaxşı əsərləndir. **Yaylaq”** rədifli **qoşmasında** və **gəraylısında** yazda el-obanın üz tutduğu səfalı yaylaqlar tərənnüm edilir:

Könlüm qaranquştək uçub qoynuna,
Gəzir hər yamacı, hər yalı, yaylaq!
Ruhum təzələnir, məst olur ürək,
Görəndə bu çağı, bu halı, yaylaq!

4. Əxlaqi-tərbiyəvi fikirlərin təbliği. **“Gərəkdi”** və **“Olmaz”** adlı ustadnamələri xalq müdrikliyini, sənətkarın böyük həyat təcrübəsini əks etdirir:

Bu dünyanı mən təcrübə eylədim,
Namərd körpü salsa, onda ad olmaz.
Bir mərd ilə ağı yesən, şirindi,
Yüz namərdlə şəkər yesən, dad olmaz.

5. İctimai motivli şeirlər. İctimai motivli şeirlərində cəmiyyətdəki nöqsanları, ədalətsizliyi, istismarı tənqid edən aşığın **“Çıxıbdı”** və **“Görmədim”** rədifli qoşmaları bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Ələsgər zülmə, haqsızlığa, özbaşınalığa kəskin tənqidi münasibət bildirərək tənqid hədəflərini **“bivəfa”, “nakəs”, “namərd”, “müxənnət”** adlandırır. Belə şeirlərində tənqid hədəfləri çar hakimləri – naçalnik, pristav, koxa, həmçinin ağalar, quldurlar, ikiüzlü ruhanilərdir.

Aşıq Ələsgərin əsərləri dilinin sadəliyi, üslub gözəlliyi, forma əlvanlığı ilə diqqəti cəlb edir. Aşıq şeirinin, demək olar, bütün janrlarına müraciət etmiş Ələsgər bu əsərlərdə epitet, təşbeh, metafor, mübaliğə, təkrir, təzad və s. kimi bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etmişdir.

İctimai motivli şeirlərində həyat həqiqətlərinə sədaqət, cəmiyyətdəki bəlalərin düzgün təsviri, məzmun dolğunluğu, tənqidi ruh daha güclüdür.

DAĞLAR

Bir ay yarım nobahardan keçəndə
Car olur köysündən sellərin, dağlar!
Çalxanır dəryalar, çığırışır qazlar,
Zəməm zümzüməli göllərin, dağlar!

Hanı mən gördüyüm qurğu-büsatlar?!
Dərdməndlər görəsə, tez bağı çatlar;
Mələşmir sürülər, kişnəmir atlar,
Niyyə pərişandı halların, dağlar?!

Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər?!
Görəndə gözümdən car oldu sellər.
Seyr etmir köysündə türfə gözəllər,
Sancılmır buxağa güllərin, dağlar!

Kəpəz, Murov, Qonur-gör neçə dağ var...
Üstünə nur yağsın, ay dəli Qoşqar!
Yayın ortasında yağdırırsan qar,
Səf çəkib üstündə salların, dağlar!

Elə ki şər gəldi, qaraltdı qaşını,
Dumana qərğ olur dağların başını.
Düşəndə gürg ilə kəlbın savaşı,
Uzaq çəkir qilü-qalların, dağlar!

Həsənnənə, Həsənbaba qoşadı,
Xaşbulaq yaylağı xoş tamaşadı.
Arsız aşıq elsiz niyyə yaşadı?!
Ölsün Ələsgərtək qulların, dağlar!

Aşıq Ələsgərin **“Dağlar”** rədifli **iki qoşması** var ki, bunlardan birində nikbin ovqat güclüdür. Həmin qoşmada baharın gəlişi, güllü-çiçəkli saf havalı dağlarda ellərin qurduğu büsat əks olunmuşdur.

Erməni daşnaqlarının təzyiqi nəticəsində vətəni tərk edən aşıq iki ildən sonra öz doğma yurd-yubasına qayıtmış, dağların pərişan halı onu məyus etmişdir. Beləliklə, ikinci **“Dağlar”** qoşması yaranmışdır. Aşıq daşnaqların hücumu ucbatından elin yaylağa qalxa bilməməsini kədər hissi ilə qeyd etmişdir. İnsansız qalan vətən dağları yetim kimidir. Nə qoynunda əli qılınclı igidlər at çapır, nə də sözlü-söhbətli məclislər qurulur.

Aşığın kədəri ictimai mahiyyət daşıyır. O, qaçqın düşüb elsiz yaşadığı üçün özünü qınayır. Aşığın fikrincə, Vətənin ucalıq rəmzi olan dağların bu vəziyyəti elin igid, qeyrətli oğulları üçün ibrət dərsi olmalıdır.

Qoşmanın hər bəndində dağlarla bağlı yeni bir fikir deyən aşıq qəlbindən keçənləri səmimi dillə ifadə edir, dağlarla insanı vəhdətdə götürür. Qaçqın düşən insanların vəziyyəti kimi dağların da məlul görkəm almasını şeirdə həyati lövhələrlə təqdim edir.

Qoşmada bənzətmə və bədii suallardan istifadə edilmiş, ahəngdarlıq güclü, qafiyələr uğurla seçilmişdir.

SEYİD ƏZİM ŞİRVANI

(1835-1888)

Seyid Əzim Şirvani **1835-ci ildə** Şamaxı şəhərində ruhani ailəsində dünyaya göz açmışdır. Kiçik yaşlarında atasını itirmiş, anasının himayəsində qalmışdır. Dağıstanın Yaqsay kəndində hakimlik edən ana babası **Molla Hüseyn** onu yanına aparmış, on bir il təlim-təربiyəsi ilə məşğul olmuşdur. **1853-cü ildə** anası ilə birgə vətənə qayıdan Seyid Əzim bir müddət sonra mükəmməl dini təhsil almaq üçün İraqa - əvvəl Nəcəf və Bağdad şəhərlərinə, sonra isə Suriyanın Şam şəhərinə getmişdir. Vətənə döndükdən sonra ruhanilik yox, müəllimliklə məşğul olmuşdur. **1869-cu ildə** məktəb açmış, ana dili və fars dili ilə yanaşı, tarix, coğrafiya və başqa fənləri də tədris etmişdir. **1877-ci ildə** Şamaxı şəhər məktəbinə Azərbaycan dili və şəriət müəllimi təyin edilən şair şagirdlərə müasir ruhlu əsərlər oxuduğuna görə işdən uzaqlaşdırılmışdır. Lakin Seyid Əzim Tiflisə gedərək Qafqaz maarif idarəsi tərəfindən yenidən işinə bərpa edilmiş və bu vəzifədə ömrünün sonuna kimi müəllim işləmişdir. Böyük şair **1888-ci ildə** vəfat etmiş, Şamaxıda dəfn edilmişdir.

Yaradıcılığı

Seyid Əzim Şirvani bədii yaradıcılığa **XIX əsrin 50-ci illərində** başlamışdır. Klassik üslubda qəzəl, mütəxəssəs və s. yazan şair mənzum hekayə və təmsillər, əxlaqi-didaktik əsərlər, məqalələr, təzkirə müəllifi kimi də ədəbiyyat tariximizdə öz layiqli yerini tutmuşdur.

Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısı kimi tanınan Seyid Əzimin lirikasının əsasını məhəbbət mövzusunda yazdığı qəzəlləri təşkil edir. Şair məhəbbəti insanı ucaldan, mənən saflaşdıran, kamilləşdirən bir hiss kimi dəyərləndirirdi. Yaratdığı aşiq obrazını klassik ədəbiyyatdakı aşiq obrazlarından daha kamil və cəfakəş sayaraq yazırdı:

Naxuni-qəmlə bizi Fərhada nisbət etməyin,
Kim, yıxar bir gündə yüz min Bisütunu tişəmiş.

Dini xurafatın və mövhumatın tənqidi, həyat gözəlliklərinin tərənnümü də şairin qəzəllərində toxunduğu mövzulardandır.

S.Ə.Şirvani maarifçidir. Onun yaradıcılığında elm və təhsilin əhəmiyyətini təbliğ edən əsərlər mühüm yer tutur. Mədəni geriliyin səbəbini savadsızlıqda gören şair “**Əkinçi**” qəzetində çap etdirdiyi “**Qafqaz müsəlmanlarına xitab**” və “**Təlim-tərbiyə haqqında**” şeirlərində bu məsələlərə toxunurdu. Öyüd və nəsihətlərində gənclərə elm öyrənməyi, tənbel olmamağı, pis əməllərin arxasınca getməməyi məsləhət görürdü.

Əxlaqi-didaktik şeirlərinin toplandığı “**Rəbiül-əffal**” (“**Uşaqların baharı**”) kitabında maarifçiliklə yanaşı, vətənə məhəbbət, doğma yurda, soykökə bağlılıq mühüm yer tuturdu.

Şairin **təmsillərində** də elmin qədrini bilməyən avam və cahil adamlar tənqid olunur (“**Eşşək və arılar**”)

Seyid Əzimin **mənzum hekayələrində** müxtəlif mövzulara toxunulur, əxlaqi-tərbivəvi fikirlər təbliğ olunur, xalqa zülm edənlər pislənirdi. Ümumi sayı 100-dən artıq olan bu mənzum hekayələri şair xalq nağıllarından, Molla Nəsrəddin lətifələrindən, Azərbaycan və fars klassiklərindən tərcümə və iqtibas yolu ilə yaratmışdır.

Satirik əsərlərində zəmanəsinin tüfeyli və istismarçıları – soyğunçu rus hakimlərini, rüşvətخور məmurları, şəriət məhkəmələrinə başçılıq edən səviyyəsiz qazıları kəskin şəkildə tənqid etmişdir. “**Şirvanın təzə bəyləri**” satirası tənqid hədəflərinin çoxluğu və kəskinliyi ilə seçilir:

Nə pristav, nə köməkçi, nə kvartal, nə kazak,
Hamısı qurd kimi soymaqlığa xalqı ki, qoçaq...

Yalançı ruhanilik, səmərəsiz təhsil, cəhalət əleyhinə yazılmış satiraları: “**Ruhanilik təhsili**” və “**Müctəhidin təhsildən qayıtması**”.

Seyid Əzim Şirvanının realist əsərlərindəki müasirliyin ən mühüm səbəbi onun islam dininin mahiyyətini dərinlən anlaması, bu dinə olan dərin sevgi və sayğısı səbəbindən xalqın maariflənməsi yolunda əlindən gələni əsirgəməməsidir.

Yadda saxlayın!

- ✓ Seyid Əzim Şirvani yalnız əruz vəznində yazıb-yaratmışdır;
- ✓ Həm epik, həm lirik, həm də satirik əsərlərin müəllifidir;
- ✓ Müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur;
- ✓ Əsərlərində maarifçilik ideyalarını təbliğ etmişdir;
- ✓ “Əkinçi” qəzeti ilə əməkdaşlıq etmişdir;

- ✓ Təzkirə müəllifidir;
- ✓ Azərbaycan və fars klassiklərindən tərcümələr etmişdir;
- ✓ Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısıdır;

GUŞ QIL...

Guş qıl, ey ki, bilirsən özüvi vaqifi-kar,
Agah ol, gör ki, nədir naleyi-ney, nəğmeyi-tar,
Nədir ol xüşk olan çubdə bu naleyi-zar
Ki, sədasından onun qarət olur səbrü qərar,
Açma sən pərdəni, hər pərdədə var yüz əsrar.

Qoymaz ol tarı müğənni niyə ağuşindən,
Düşməz ol xanəbərəndazlərin duşından,
Huş ilə guş edə hər kimsə, gedər huşından,
Pənbeyi-ğəfləti çək sən dəxi can guşından,
Ta ki əsrari-nihanə olasan bərxurdar.

Tut bərabər dəmi-İsayə müğənni dəmini,
Qılıb ehya özüvi, seyr elə ruh aləmini.
Ziri-qəm olma, eşit nəğmeyi-zilü bəmini,
Çəkmə aqilsən əgər, dəhri-müxalif qəmini,
Şurə gəl, nəğmə ilə çək qəmi-dünyayə həsar.

Musiqi məclisinin əhli gərək əhli-bəsər,
Ta görə pərdeyi-əsrardə yüz nəqşü süvər,
Kim ki zövq əhli degil, anı hesab eylə həcər,
Ləhni-Davud eləməz növi-cəmadatə əsər,
Məni ərbabı edər guş süxən, ey huşyar.

Zahida, tanrıya bax, məclisi-irfandır bu,
Tarı əsbabi-mənahi demə, böhtandır bu,
Meyi gör, saqiyyə bax, kövsərü gılmandır bu,
Cümləsi pərtövi-ruxsareyi-sübhandır bu,
Meydə həq nurunu gör, səhvinə qıl istiğfar.

(İZAH)

I bənd: Ey özünü hər işə vaqif bilən insan, qulaq as. Tarın nəğməsindən, neyin naləsindən agah ol. Gör bu quru çubuqdan (balabandan) çıxan nalə nədir ki, onun sədasından insanı rahatlığı əlindən alınır. Onun hər pərdəsində yüz sirr var.

II bənd: Müğənni tarı qoynundan, ürəyinin üstündən götürməz. Ev yıxanlar isə onu çiyində saxlayar. Hər kimsə ağıl ilə qulaq assa, ağılı başından çıxar. Qəflət pambığı qulağından çıxart ki, gizli sirlərdən agah olasan.

III bənd: Müğənninin nəfəsini İsa peyğəmbərin nəfəsinə bərabər tut. Ruh aləmini seyr edib, özünü canlandır, özünə qüvvət ver. Qəmə batma, musiqinin zilinə, bəminə qulaq as. Ağıllı insansansa, o dünyanın dərini çəkmə. Həvəsə gəl, nəğmə ilə qəm dünyasına hasar çək.

IV bənd: Musiqi məclisinə yığılanlar gərək anlayan adamlar olsun ki, sirlə pərdələrdəki yüz naxış və surətləri görə, anlaya bilsin. Zövq əhli olmayanı bir daş hesab et, çünki Davudun gözəl səsi cansız əşyalara təsir etməz. Ey ağıllı insan, oradakı mənə başa düşən adamlara təsir edər.

V bənd: Zahid, Allaha bax, nahaq danışma, bu, dərk edənlər məclisidir. Tara qadağan edilmiş alət demə, çünki bu, böhtandır. Mey şərab, saqi cənnətdə qulluq edən oğlandır (qılmandır). Bütün bunlar alqışlanmalı üzün işığıdır. Meydə haqq işığını gör, səhvinə görə üzr istə.

Lügət

guş qıl – qulaq as
vaqifi-kar- işləri bilən
xüşk – quru
cub – çubuq, balaban
naleyi-zar – xəstə naləsi
əsrar – sirlər
xanəbərəndaz – ev yıxan
duş – çiyin
dəhri-müxalif – o dünya
əhli-bəsər – anlayan adamlar

pənbeyi qəflət – qəflət pambığı
əsrari-nihan – gizli sirlər
bərxurdar – bələd
dəmi-İsa – İsanın nəfəsi
ehya qılmaq – canlandırmaq
ziri qəm olmaq – qəmə batmaq

nəqşi süvər – naxış və surətlər
həcər – daş
növi-cəmadət – cansız əşyalar
məni – mənə
ərbab – başa düşən adamlar
məclisi-ürfan – dərk edənlər məclisi
ərbabi-məhani – qadağan edilmiş alət
kövsər – cənnətdə bulaq
qılman – cənnətdə xidmət edən oğlan
pərtövü-rüxsari sübhan – alqışlanmalı üzün nuru
istiğfar qılmaq – üzr istəmək

“**Guş qıl...**” **müxəmməsi** ictimai mövzuda yazılmışdır. Şair bu əsərdə musiqini haram sayan, onu dinləməyi günah hesab edən zahidlərin boş və əfsanə sözlərinə qulaq asmamağa çağırır. Şairə görə, tar çalmaq, rəqs etmək nəinki günah sayılmalı, əksinə, hər bir kəs musiqidən zövq almağı bacarmalıdır. Hər bir kəs musiqidən zövq almağı bacarmalıdır.

Fikrini əsaslandırmağa çalışan şair İsa peyğəmbərlə bağlı dini rəvayətə müraciət edir. Rəvayətə görə, İsa peyğəmbərin nəfəsində ölmüş insanı həyata qaytarmaq qüdrəti varmış. Musiqi də onun nəfəsi kimi insanın ruhuna, onun daxili aləminə möcüzəli təsir göstərir, ona hədsiz zövq və xoş ovqat bəxş edir. Musiqini anlamayanların ruhu yoxdur. Onlar qara daş kimi bir şeydir.

“Guş qıl...” müxəmməsində güclü bir ahəngdarlıq var. Təkrarlardan, təzadlardan yerli-yerində istifadə, qafiyələrin zövqlə seçilməsi əsərin bədi gücünü artırmış, onu ədəbiyyatımızda dəyərli bir nümunəyə çevirmişdir. Alınma sözlər şeirdə üstünlük təşkil etsə də, onun mənasının başa düşülməsinə maneə olmur. Əsərin əruz vəzninin rəməl bəhrində yazılması rəvan və təmkinli oxunuşu təmin etmişdir. Hal-hazırda muğam məclislərində tez-tez bu şeirin oxunması da onun qiymətinin dərəcəsini bildirir.

NƏCƏF BƏY VƏZİROV

(1854-1926)

Nəcəf bəy **1854-cü ildə** Şuşa şəhərində bəy ailəsində dünyaya göz açmışdır. Nəcəfin atası xəstə olduğuna görə ailənin ağırlığı anası **Mina xanımın** üzərinə düşmüşdür. Şuşadan Bakıya oxumaq üçün gələn Nəcəf real gimnaziya təhsil almış, **Həsən bəy Zərdabi** ilə tanışlığı onun həyatında əsaslı rol oynamışdır. Əvvəl Sankt-Peterburqda, sonra isə Moskvada təhsilini davam etdirən Vəzirov təhsilini bitirdikdən sonra Dilicanda meşəbəyi işləmişdir. Siyasi görüşlərinə görə rəsmi dövlət qulluğundan azad olunmuş, Bakıya gələrək müəllimi Həsən bəy Zərdabi ilə birgə mədəni-kütləvi tədbirlərdə, xalqın maariflənməsində yaxından iştirak etmişdir. **1913-cü ildə** Bakıda ədibin fəaliyyətinin 40 illik yubileyi keçirilmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində Torpaq Komissarlığında müfəttiş və texnikumda müəllim işləyən ədib **1926-cı ildə** tələbələri ilə Şamaxı rayonunun Çuxuryurd yaylağında təcürbə keçərkən ürək xəstəliyindən vəfat etmişdir.

Yaradıcılığı

Nəcəf bəy bədii yaradıcılığa **XIX əsrin 70-ci illərində** başlamış, realist dramaturgiyanın inkişafında böyük rolə malik olmuşdur. Köhnə, vaxtı keçmiş qaydaların tənqidinə, yeni ideyaların təbliğinə həsr olunmuş dram əsərləri yazmışdır. İlk əsərlərindən olan “**Ev tərbiyəsinin bir şəkli**” (1875) komediyasında köhnə tərbiyə üsulu tənqid edilmiş, onun dəyişdirilməsinin zəruriliyi diqqətə çatdırılmışdır. **Bayraməli bəy** övladlarını - **Səfərqulu** və **Rəsulu** zorakılıqla tərbiyə etməyə çalışır. Lakin atalarının davranış və hərəkətləri ilə oğlanlarına verdiyi nəsihət bir-biri ilə üst-üstə düşmür. Bu isə Bayraməli bəyin uğursuzluğuna səbəb olur.

90-cı illərdə yazılan pyeslərdə mənəviyyatsız mülkədarlar, qudurğan bəyzadələr, acgöz və yalançı tacirlər, saxtakar burjua ziyalıları müəllifin gülüş hədəfinə çevirdiyi mənfi tiplərdir. Bu əsərlərdə oxucunu düşündürən məsələlər, konfliktin həyatiliyi, köhnəliklə yeniliyin, zalımlarla məzlumların arasındakı qarşıdurma diqqəti cəlb edir. Bunlar aşağıdakı pyeslərdir:

- ✓ “**Daldan atılan daş topuğa dəyər**” (1890);
- ✓ “**Sonrakı peşmançılıq fayda verməz**” (1890);
- ✓ “**Adı var, özü yox**” (1891);
- ✓ “**Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük**” (1895);
- ✓ “**Müsibəti-Fəxrəddin**” (1896).

Əgər **“Müsibəti-Fəxrəddin”** əsərinə qədər müəllif daha çox mülkədar həyatından bəhs edən əsərlər yazırdısa, ondan sonra burjua-kapitalist mühitinə müraciət etdi. İctimai həyatda baş verən dəyişikliklərə təcrübəli sənətkar münasibəti əks olunan həmin əsərlər isə aşağıdakılardır:

- ✓ **“Pəhləvanani-zəmanə”(1900);**
- ✓ **“Ağakərim xan Ərdəbili” (1908);**
- ✓ **“Vay şələkum-məəlləkum”(1909);**
- ✓ **“Pul düşkün Hacı Fərəc İbnətullah” (1914).**

Ədəbiyyatımızda neft mövzusunda qələmə alınan **ilk** əsərlərdən biri **“Pəhləvanani-zəmanə”** pyesidir ki, burada yüngül qazanc əldə etmək istəyən ilk kapitalistlərin dələduz əməlləri təsvir və tənqid edilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində qələmə alınmış **“Keçmişdə qaçaqlar”**, **“Təzə əsrin ibtidası”** və s. pyeslərində müəllif insanlar arasında olan münasibətlərin dramatizmini qabartmağa çalışmışdır.

Yadda saxlayın!

- ✓ Nəcəf bəy Vəzirov yaradıcılığında dramatik növün dram, faciə və komediya janrlarına müraciət etmişdir;
- ✓ Ədəbiyyat tariximizdə **ilk** faciənin – “Müsibəti-Fəxrəddin”in yaradıcısıdır. (1896);
- ✓ Dramaturgiyamızda Səadət xanım obrazı ilə **ilk** maarifçi qadın surəti yaratmışdır;
- ✓ Ədəbiyyatımızda neft mövzusunda qələmə alınan **ilk** əsərlərdən birinin müəllifidir (“Pəhləvanani-zəmanə” – 1900);
- ✓ Əsərlərində maarifçilik ideyalarını təbliğ etmişdir;
- ✓ Dram əsərlərini nəsrə yazmışdır;
- ✓ Əksər əsərlərində köhnəliklə yeniliyin mübarizəsini əks etdirmişdir;

MÜSİBƏTİ –FƏXRƏDDİN

Əfradi-əhli-məcalis

Fəxrəddin bəy - cavan oğlan, darülfünun tamam etmiş

Mələk xanım - onun anası

Şahmar bəy - cavan oğlan, onun qardaşı

Hacı

Xəlil

Murad

} - cavan növərlər

Rüstəm bəy - böyük mülkədar

Mahmud bəy - onun cavan oğlu

Səadət xanım - onun qızı.

Gülbahar xanım - Mahmud bəyin övrəti, Fəxrəddinin bacısı

Əhməd

Vəli

Hürü - qoca övrət, qulluqçu

Cahangir bəy - cavan oğlan, mülkədar

Fərhad

} Rüstəm bəyin cavan növərləri

} Cahangir bəyin dostları

Məhərrəm

Əvvəlinci məclis

Vaqe olur Rüstəm bəyin otağında, Avropa qaydasında bəzənmiş, Rüstəm bəy əyləşib səndəli üstə, tək.

Rüstəm bəy (tək). İndiyə kimi tamam ömrümdə düşmən qabağından qaçmamışam, həmişə və hər yerdə düşməne faiq gəlmişəm, bir Allahdan savayı, heç kimdən qorxmamışam... (Səktə) Mən haman Rüstəməm ki, topdağıtmaz Cümşüd bəyin evini xaraba qoydum... Mənə bir təşəxxüs satmaqdan ötrü Kərim xanın yurdun xaraba qoydum, tar-mar elədim, evinə od vurdum, külün havaya sovurdum... İndi mən bir ağızından süd iyi gələn cavandan qorxacağam?! (Durur ayağa) Bir at görməmiş, tufəng əlinə almamış, övrət sifətdə uşaqdan çəkinəcəyəm? Mən, mən Rüstəmi-zəmanə? Heç vaxt. (Təbəssümlə) Hmm...

Görək Fəxrəddin atası Heydər bəyden qoçaqmı olacaq ki, əli qılınclı, qabağımda dovşan tazı qabağında qaçan kimi vazıyır. (Səktə) Özün öldürtdüm, qızın güclən oğluma gətirdim, qardaşların bu vilayətdən itirdim...

İndi məgər mən ölmüşəm ki, Fəxrəddin gəlib burada ad alıb, san çıxartsın və mənim oğlum Rəşid bəy, Rəşid kimi oğulun qanı yerdə qalsın? O mən deyiləm. (Uzun səktə, çağırır) Əhməd, Vəli!.. Hərgah onu atası yolu göndərməsəm, bu papaq mənə övrət ləçəyi olsun. (Əlin vurur başına) Bir tək Fəxrəddin oğlum Rəşidin qanına layiq ola bilər... Mən gerek o evi xaraba qoyam!.. (Əhməd, Vəli bellərində xəncər-tapança daxil olub baş əyirlər)

Rüstəm bəy. Fəxrəddin bəy Heydər bəy oğlu, deyirlər, gəlir, onu görəniz varmı? Öləncən mənəllən əlləşən atası Heydər bəyə bənzəyirmi?

Ə h m ə d. Xeyr, ağa, görməmişik. Ancaq belə söyləyirlər ki, çox qəribə oğlandır; alçaq, mülayim. Əlavə deyirlər ki, öz rəiyyəti üçün mülkündə azarxana və məktəbxana açıbdır, həkim gətirib, mama gətirib.

R ü s t ə m b ə y. Eşitmişəm... Fəxrəddin tamam dünyanın gözü olsa, genə mənim oğlum Rəşidin əvəzi deyil ki, onu Heydər bəy para-para eləmişdi... Nə qədər Fəxrəddin gözəl olsa, nə qədər kamallı, ağıllı olsa, mənə bir elə artıq xoşdur, çünki onu qəza oğlumun qanına layiq əvəz göndərib və mənim üçün məqami-intiqam. (Səktə) Əhməd! Vəli!.. (Səktə) Rəşidimin yadigarları! O bədbəxt gecə, Rəşid can verən zamanı biz əhd-peyman elədik, öz aramızda əl tutuşduq, o əhd-peyman yadınızdan çıxmayıbdır ki?..

Ə h m ə d. Xeyr, ağa, elə hələ, elə məqam yaddan çıxma bilməz, mümkün deyil... Və adın kişi qoyanın sözü bir gərək. Başımızdakı papaqdır, ağa, övrət ləçəyi deyil!

V ə l i. Əvvəl-axır ölümdür. Ağa, qoy can puç olsun, qeyrət yolunda, namus yolunda... Rəşid ağamın müsibətini unutmaq olmaz.

R ü s t ə m b ə y. Mərhəba, mərhəba!.. Cavabınız mərd igidin cavabıdır; çörəyim sizə halal olsun... Əgər sizlən bir yerdə oğlum, biçərə Rəşidim sağ olsaydı, o da mənə belə cavab verərdi... Haradasan, oğul, belimi sındıran oğul? Yaraların yadıma düşəndə dünyavü-ələm başıma aylanır, bədənim od tutub yanır, başımdan tüstü çıxır... Oğul, oğul! Sənin qanını yerdə qoymaram, oğul! Qəbirdə rahat yat... Hərgah meydanda tək də qalsam, genə düşməndən əl çəkməyəcəyəm. (Əhməd və Vəli baş vurub gedirlər)

R ü s t ə m b ə y (tək). Hərgah mənim oğlum Mahmudda namus, qeyrət olsaydı, mənim nişanələrimin yüzdən biri onda tapılırdı, o indiyə kimi qardaşının intiqamını almışdı və mənə bu dərdədən xilas eləmişdi... Heyif sənə, oğul, heyif sənə, Rəşid!.. Of... (Uzun səktə) And olsun Rəşid bəyin qəbrinə, hərgah Mahmud övrətin sözünə baxıb, biqeyrətliyi qəbul eləsə, mən onu bir də oğul deyib çağırmaq istəməyəcəyəm, ölüb, ya itmiş hesab eləyəcəyəm... Mənim oğlum gərək mənə özümə oxşasın, biqeyrət oğul mənə lazım deyil. Rəşid əlimdən getdi, ölmədim, Mahmud gedəndə nə olacaq?.. (Səktə) Dünyada ömr eləmə, elədin qeyrəti, namusu əldən vermə, vəssalam.

M a h m u d b ə y (daxil olub) Nə buyurursunuz?

R ü s t ə m b ə y. Mahmud, sənin məhəbbətin mənə vadar elədi, mən də gedib düşmənin qızını gətirdim cəbrən və evimdə gəlin elədim və mən öləndən sonra dövlətimə şərik... Demirəm, pisdür, göyçək deyil, ağılsız-kamalsızdır... Amma düşmənin qızıdır və bu düşməncilik ki bu saat bizim aramızda var və həmişə olacaq, Gülbahar mənə evimdə qala bilməz, əlavə, müsibətlən gələn qızı düşmənin qapısına geri qaytarmaq özü bir böyük müsibətdir... Gülbahar gərək getsin. (Səktə) Qandın ki, tələbim nədir? (Səktə) Səndən cavab gözləyirəm, de görüm sözün nədir?!

M a h m u d b ə y. Məni bağışlayın, ata, hərgah məhəbbət, necə ki buyurursunuz, sizi vadar elədi gəlin barəsində cəbrən iş görməyə, ola bilermi ki, haman məhəbbət mane ola ikinci cəbrə və zülmə?

R ü s t ə m b ə y. Ola bilməz... İkinci təklif: hazırsanmı Heydər bəyin evin tar-mar etməyə, yurdunda bayquş ulatmağa, Rəşid bəyin qanını almağa?

M a h m u d b ə y. Sahib-ixtiyarısınız... Amma Fəxrəddin bəyin haqqında, doğrusu, insaf yol vermir; çünki o biçərə bitəqsirdir və özü o vaxt burada olmayıb.

R ü s t ə m b ə y. Hay, hay, hay, hay, Mahmud! Mən elə qabaqcadan bilirdim sənin cavabını... Heyif sənə, Rəşid! Yaraların sübut edirdilər ki, düşməne asanlıqla can verməmişən. Biçərə oğul, belimi sındıran oğul!..

M a h m u d b ə y. İnanın, ata, Rəşid bəyin müsibəti necə ki sizə rahatlıq vermir, elə də mənə özümə. Ancaq, ata, Allah xatirinə, mənə vadar eləməyin nahaq qan tökməyə və zülm etməyə...

R ü s t ə m b ə y (acıqlı). Kifayətdir, gedə bilərsən...

M a h m u d b ə y (gedə-gedə kənara). Belə ki sən başlamışan, öz evində bayquş ulayacaq.

R ü s t ə m b ə y (tək). Rəşid! Qanını yerdə qoymaram. Yoxsa oturmağım yerdə sinəm partlayıb bağrım çatlar!.. Bir qaranlıq gecədə gədələri götürüb gedərəm, od vuraram evlərinə, tayalarına və çölə çıxanı gülləbaran edəyəm. Rəşid! Bilsəm ki, evim tar-mar olacaq, yurdum itəcək, genə sənin qanunu yerdə qoymayacağam, oğul!.. Evlərini Qars qalası da eləsələr, yüz nəfər adam da orada olsa, genə gərək mən intiqamımı yerdə qoymayam... Mənə iki etibarlı nökrəm, Cahangir bəy, yoldaşları kifayətdir... Vay Mahmud, vay Mahmud!.. (Gedir)

G ü l b a h a r x a n ı m (daxil olub). Uy, ay qardaşlarım, uy, yazıq atamın evi!.. Qulaqlarım kar oleydi, bu günə əhvalatı eşitməyəydim... İndi mən neyləyim, Allah? Dərdimi kimə deyim, Allah?.. Kağız yazıb kimlən göndərim? Nə tövr onları xəbərdar eləyim?.. Aqlım çaşır, Allah!.. Mən Fəxrəddinin ölümünə tab eləyə bilmərəm, Allah! (Ağlayır) Uy, yazıq qardaşlarım, yetim canım, yazıq canım, qərib canım sizə qurban, ölüm mənədir, Allah! (Yıxılır səndəli üstə gözlərin örtüb ağlayır)

S ə d ə t x a n ı m (daxil olub) Gülbahar, nə olubdur? Gülbahar! De görüm nə olub?! Səsini çıxart, Allah xatirinə, mənə qorxutma?!

G ü l b a h a r x a n ı m. Müsibət yerdən göyəcən... Səadət, Səadət, canım sənə qurban, bağrım çatlayır, aman günüdür!

S ə d ə t x a n ı m. Gülbahar, sən mənə həqiqət qorxudursan. Allah xatirinə, tez ol, sözünü de!

G ü l b a h a r x a n ı m. Səadət, insaf məqamında sənin atan mənə atam ilə düşməndilər, sənin atan mənə əmilərimi nahaqdan diyarbədiyar saldı... Mənə atam sənin qardaşını öldürdü, sənin atan mənə atamı, belədir?

Üç qan bunlar elədilər, bir qan mənim atam. Görək bundan sonra Fəxrəddinin taxsırı nədir?! Sən istəyirdinmi ki Fəxrəddini... Oy, dilim-ağzım qurusun, Allah!

S ə a d ə t x a n ı m. Fəxrəddinin başından bir tük əskik oluncan, mənim iki gözlərim kor olsun! Gülbahar, Allah xatirinə, gödək danış görüm, təzədən qəza başımıza nə gətirmək istəyir?

G ü l b a h a r x a n ı m. Bu saat mən eşitdim, Allah heç bacılara göstərməsin... Rüstəm bəy nöqərlər ilə məsləhət gördülər ki, bir qaranlıq gecədə gedib mənim atamın evini yandırsınlar və çölə çıxanı gülləbaran eləsinlər... Fikirləri Fəxrəddini öldürməkdir...Fəxrəddin üç ay deyil Almaniyadan gəlibdir, mən onu görməmişəm... Belə zülm olarmı ki, bunlar başlamaq istəyirlər?!

S ə a d ə t x a n ı m. Uşaq olma, səbr elə, bu saat. (Səktə) Hürü nənə, ay Hürü nənə. (Çağırır)Ancaq təvəqqe edirəm, rəftarında təğyir olmasın və özünü arxayın saxlayasan. Eşidirsənmi?

H ü r ü (daxil olub). Belə nə var, Hürü nənə sizə qurban?

S ə a d ə t x a n ı m. Hürü nənə, bu saat evdən xəlvət çıxarsan düz Fəxrəddin bəyin yanına. Təkcə özünə deyərsən ki, bizim qırılmışlar sözü bir yerə qoyublar ki, gedib onların evlərini bir qaranlıq gecədə yandırsınlar və çölə çıxanı gülləbaran eləsinlər. Və bu işdən ötrü Cahangir bəyi də köməyə çağırmaq istəyirlər. Fəxrəddindən təvəqqe eləyirəm, bu xaraba vilayətdən baş götürüb getsin, qalmasın bu dağılımıda... O ki qaldı mənə, mənim fikrimi çəkməsin, onun hər yerdə olsa, salamatlığı məndən ötrü kifayətdir, mən öləncən bivəfaliq eləməyəcəyəm, nə qədər canım sağdır, bu canımı onun yolunda qoymuşam...

H ü r ü. Bircə bu kişiyyə deyən gərək, ay biiman! Bu Fəxrəddin haman Fəxrəddindir ki, qızın Səadəti altı-yeddi il oxudub, tamam vilayətin gözü eləyib, indi bu da onun əvəzidir, ay biiman, a başı batmış?! Hərgah Səadət bu qədər oxumaseydi, o da olardı bizim tayımızın biri. İndi, bax gör ki, Səadət dildən-ağızdan düşür. Səadəti bu məqama yetirən Fəxrəddin deyil? Tfu! Yox olasan sən, murdar olasan sən! Yandımtöküldüm!..

M a h m u d b ə y (daxil olub). Nədir yenə, a Hürü qarı, dərvişlik eləyirsən?!

H ü r ü. Nə olacaq, dəli qudurmuş atan təzədən genə çarxı xoruz kimi girib meydana, qoymaz görək dərdimiz nədir?

M a h m u d b ə y. Əhvalatdan xəbərdaram... Ancaq qorxmaq lazım deyil, mən ölməmişəm ki, qoca təzə müsibət gətirə bilsin bizim başımıza... Elə fikirləri mən pozaram, qoymaram əmələ gələ; arxayın olun.

S ə a d ə t x a n ı m. Qardaş, biz heyvan deyilik, bizə insan deyirlər. İnsan olan kəsdə məhəbbət gərək, insaf gərək, mürüvvət gərək... Atamızın bir ayağı qəbirdədir, lazımdır ki, biz mane olaq onun vəhşi işlərinə. Nə olubdur axır, bəs deyil?!

M a h m u d b ə y. Mən ölməmişəm ki, siz təşvişə düşürsünüz! Qoca kişidir, danışar, danışar, yorulub oturur yerində. Bəri gəlin, gedək bağçaya. (Səadəti, Gülbaharı qucaqlayıb aparır, gedirlər)

İkinci məclis

Vaqe olur Fəxrəddin bəyin mənzilində. Gecə Fəxrəddin bəy əyləşib səndəli üstə, qabağında miz, miz üstə bir cüt yanan şam, dəftərlərə baxır.

F ə x r ə d d i n b ə y (tək). Mənim ağlım heç kəsmirdi ki, kari-xeyirlər, bizim molla demişkən, bu tezliklə tamam oleydilər. Allah qoysa, bir üç- dörd ilin içində bağ da hazır olar və onun mədaxili məktəbxanaya və azarxanaya kifayət elər; məndən artıq xərc istəməz... Sonra... Səadət xanım qolları çirməkli, dəstə haçar belində, gecə-gündüz əlləşməkdə, cənab Fəxrəddin bəy də özü həmi bağban, həmi dirrikçi, həmi məktəbdə müəllim... Pis ömr deyil, hərgah qəza bivəfaliq etməsə. Görək, Allaha pənah! (Səktə) Hacı Murad! (Çağırır. Hacı Murad daxil olur)

H a c ı M u r a d. Nə buyurursunuz, ağa?

F ə x r ə d d i n b ə y. Nə var, nə yox, Hacı Murad? Həkim mənzilindən razıdırımı? Mollanın kefi necədir?

H a c ı M u r a d. Molla uşaqlarla dərstdən sonra uşaq kimi oynayır. Həkim mənzilindən çox razıdır, ələlxüsus övrəti. İnek də ki gəlibdir; şadlıqlarından bilmirlər nə eləsinlər... Molla çox yaxşı oğlandır.

F ə x r ə d d i n b ə y. Çox yaxşı, təhəng çubuqları da ki vüsul oldu.

H a c ı M u r a d. Bəli, ağa, iki ərəbə, çox təmiz çubuqlar.

F ə x r ə d d i n b ə y. Çox pakizə. Sübh tezdən hamısını basdırarsan. Nə qədər fəhlə lazım olsa, bağbana deyərsən, gətirsin, əlavə şagirdlərin hamısını çıxardarsan köməyə. Çubuqları artıq saxlamaq yaxşı deyil...

H a c ı M u r a d. Baş üstə, ağa, molla özü hazırlayıb əlləşməyə. (Hacı Murad baş vurub gedir)

F ə x r ə d d i n b ə y (tək). Hər iş öz yolundadır, şükür Allaha... İndi bir qalıb Rüstəm bəylə barışmaq. Bilmirəm, onu nə tövr eləyəcəyəm. Dünyanın hər bir işi cəngi-məğlubədir; amma vəhşi nadanlıqla cəng etmək mümkün deyil. Neyləmək? Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən, Koroğlu...

Mələk xanım və Şahmar bəy daxil olurlar.

M ə l ə k x a n ı m. Oğul, atanın canı ağzından çıxanacan "Fəxrəddin, Fəxrəddin" deyib çağırırdı. Güllə dəyəndən sonra onun dirnaqları ilə kotan kimi eşdiyi yeri görsəydin, ağzından bir qarış çıxan kömür kimi qaralmış dilin görsəydin!.. Uy Heydər, uy Heydər!.. Məni köməksiz qoyub gedən Heydər! Gözlərim kor oleydi, səni o halda görməyəydi.

F ə x r ə d d i n b ə y. Xudaya! Gör biz müsəlman necə bədbəxt, vəhşi, nadan tayfayıq ki, bir nahaq, biməna işdən ötrü bu mərtəbədə müsibətlər, düşmənçilik bəhəm eləmişik. (Səktə)Vallahı, deyirəm, belə hərəkətlərə dürüst fikir

verəndə, belə görünür ki, guya biz müsəlman tayfaların üstə göydən lənətnamə yenib ki, işığa çıxa bilməyəcəksiniz, həmişə zülmətdə qalıb, vəhşi nadanlıq gücü ilə bir-birinizi tələf edəcəksiniz... Aşkar görürəm, sübut uzaqda deyil... Mən buraya gələn üç ay deyil, bu üç ayın ərzində iki yüz adam, dəxi də artıq, elə bizim ətrafda bir-birini tələf ediblər.

Məgər bu vəhşi nadanlıqdan deyil? İnsaf yox, mürüvvət, qanacaq, tərbiyə yox, məgər şəriət bizə göstərən yol budur? İnsaf məqamında durun. Anacan, qardaşım, axır mənim atam Rüstəm bəyin cavan oğlunu tikə-tikə eləmişdi! Necə ki atamın müsibəti bizi yandırır, elə də Rəşid bəyin ölümü atasını, qardaşını yandırır... Siz nə insafları işə bir göz ilə baxırsınız?!

M ə l ə k x a n ı m. Oğul, oğul! Beş il üzü qibləyə namaz qılıb, Allahı çağırıb, yolunu gözləmişəm; indi sən də belə?

F ə x r ə d d i n b ə y. Çox uzun danışdıq, kifayətdir... Mənim axır sözümdür ki, mən cəllad deyiləm, adam öldürəm, ya öldürtdürəm... Hərgah mənim özümü öldürmək istəyirlər, neyləmək, qoy öldürsünlər, mən bir can borcluyam. O ki qaldı Səadətə, onu məndən bir əcəl ayıra bilər... Sizdən çox təvəqqe eləyirəm ki, Səadət barəsində dəxi artıq bu evdə söhbət olmasın, kifayətdir.

M ə l ə k x a n ı m. Kifayətdir, kifayət olsun, eybi yoxdur. Dur gedək, oğul. (Şahmar bəyə) Allah barı səni mənə çox görməsin, dur gedək...

Ş a h m a r b ə y. Bəli, fəziləti-axund məlum şüdlə.. Buyur, gedək, ana. (Gedirlər)

F ə x r ə d d i n b ə y (tək). Qərribə işə düşmüşəm, and olsun Allaha, bu kəşafəti-mədə ilə mənə ağıl öyrətmək istəyirlər... Canım, beş gün deyil bu vəhşi tayfanın içinə gəlmişəm, az qalıbdır ki, məni cəllad eləsinlər. Xudaya, gör mən nə dərdi çəkirəm, bunların fikri nədir! Tfu, xaraba qalasan, ölkə! Heyif sənə, gözəl şəriət! Heyif sənə, gözəl islam! (Hürü kişi libasında daxil olur)

F ə x r ə d d i n b ə y (xoflu) Kimsən, nəçisən? Burada nə işin var?

H ü r ü. Qorxma, Hürü nənə sənə qurban! Mənəm, mən. Belə sənənin qoca Hürü nənən!

F ə x r ə d d i n b ə y. Gecənin bu vaxtında, bu libasda? Nə olub, Hürü nənə? Allah xatirinə, tez məni hali elə.

H ü r ü. Qorxma, canım sənə qurban, hələ qoy bir nəfəsimi alım... Səndən savay yaxında adam yoxdur ki?

F ə x r ə d d i n b ə y. Heç kim yoxdur. Bircə də görüm Səadət salamatdırmı, nə iş ittifaq düşüb?

H ü r ü. Salamətlik, a başına dönüm... Bizim o mürdəşir üzün yumuş Rüstəm bəy, məlun oğlu məlun, hazırlayıb sizin evə od vursun gecə vaxtı və çölə çıxanı yanğın işığına gülləbaran eləsin. Bir dəli qudurmuş Cahangir bəy də var, bilmirəm, onu tanıyırsan, ya yox, o da Səadətdən ötrü dəli-divanədir, kişi istəyir, onu da gətirib köməyə, bu evin adamlarını cəməm qırsın... Rüstəm bəyin tədbirini Səadət xanım və Gülbahar xanım bilib təşvişə düşüblər, məni də göndəriblər xəbərə.

F ə x r ə d d i n b ə y. Nahaq təşvişə düşüblər... Rüstəm bəy mənə heç zad eləyə bilməz; ancaq təəccüb burasıdır ki, mən hazırlamışdım, gedim Rüstəm bəyin qulluğı-şərifinə, bu düşmənçiliyi aralıqdan götürməkdən ötrü... İndi ki belə oldu, neyləmək. Lazımdır sərhesab olmaq... Məni xəbərdar eləməkdə yaxşı iş görmüsüz... Biçarə Səadət, yəqin, əziyyət çəkir.

H ü r ü. Səadət xanım biçarə özünü öldürür, deyir: Fəxrəddin bu vilayətdən baş götürüb getsin, aman günüdür, qoy, deyir: dünyayi-ələmin hər nə müsibəti var, mən çəkim, Fəxrəddinin başından bir tük əskik olmasın.

F ə x r ə d d i n b ə y. Mən bir işdə çox böyük səhv eləmişəm, Hürü nənə. Gərək Səadəti düz aparaydım Almaniyaya. Qalardıq orada və bir belə zəhmət çəkməzdik, bu vəhşi tayfanın nahaq, biinsaf, bilmürüvvət işlərin görməzdik. İndi görək Allah nə istəyib!

H ü r ü. Fəxrəddin, canım sənə qurban, mənim buraya gəlməyimi gərək heç kim bilməsin, çünki məlun oğlu məlun bizi diri-diri boğar, dar ağacına çəkər. İndi mən gedim, qurban sənə, Səadət xanım təvəqqe eləyirdi ki, burada qalmasın və gedən vaxt məni görməmiş getməsin. (Hürü gedir)

F ə x r ə d d i n b ə y (tək). Rüstəm bəy intiqam almaq istəyir... Neyləmək! Belə vay, ellik ilə gələn vaydır. Rüstəm bəydə günah yoxdur. Elmdə, sənətdə geri qalan millət bizim günümüzdə düşər... Ağsaqqal, büzürgüvarımız Rüstəm bəy! Mənim taxsırım nədir ki, məni öldürmək istəyirsiniz, bitaxsır? Xudaya, mən ölümdən qorxmuram, qüdrət sənənin əlindədir, amma rəva deyil ki, mən bir belə zəhmətdən sonra öz mətləbimə çatmamış, arzularıma yetməmiş cavan, bir gədasifət adamın əlində bitaxsır bada gedəm. (Fikrə gedir)

Pərdə

Üçüncü məclis

Vaqe olur Cahangir bəyin bağçasında. Cahangir bəy tufəngə söykənib, bikef durub ayaq üstə.

C a h a n g i r b ə y. Uf, belə ömür keçirməkdənsə, ölüb qurtarmaq yaxşıdır... Allahın bir bəlasıdır ki, düşmüşəm: yemək yox, içmək yox, bir dəqiqə bir yerdə fərağat oturmaq yox... Mal-dövlət tarac oldu getdi, özüm də düşmüşəm bu günə. Xudaya, mən nə günah eləmişdim ki, sən məni bu hala saldın? (Səktə) Nə qədər özümə söz verirəm, Qurana, kitaba and içirəm ki, bundan sonra Səadət adı çəkməyəcəyəm, olmur... Dəli-divanə kimi gecə yarısından keçmiş, atlanıb gedirəm o ətraflarda gəzirəm, gəzirəm, yorulub axır nəfəs geri qayıdıram... Nə qədər fikir eləyirəm, dərdimin əlacı bircə şeydir: gərək Fəxrəddin aralıqdan götürülə, yoxsa ayaqyalın, başıaçıq, dərələrdə, təpələrdə Məcnunam ki, Məcnunam.

(Fərhad və Məhərrəm daxil olurlar, təəccüblə Cahangir bəyə baxırlar)

F ə r h a d. Cahangir, nədir? Genə sir-sifətindən qan yağır, suya basılmış toyuğa oxşayırsan?! Yəqin, genə o əhvalatdır səni bu günə salan!

M ə h ə r r ə m. Mən ölüm, Fərhad, bəri gəl, qayıdaq. Cahangiri bu halında görməkdənsə, görməmək yaxşıdır. Sağ olmuş, elə bil ki xanzadələrin borcun bundan almaq istəyirlər.

C a h a n g i r b ə y. Əlbəttə, elə deyəcəksiz... Kotan nə bilir, qayıq nə çəkir?

F ə r h a d. Genə başlayıb rəhmətlik oğlu, buyur görək təzədən nə var?

C a h a n g i r b ə y. Məgər siz mənim dərdimi bilmirsiniz, dəxi nə lazım soruşmaq.

M ə h ə r r ə m. Bu köhnə söhbətdir, Cahangir, təzədən nə var, onu buyur görək.

C a h a n g i r b ə y. Nə olacaq, Fəxrəddin bəy gəlibdir, ümid yerim kəsilib, vəssalam! Bundan artıq nə istəyirsən?

M ə h ə r r ə m. Ümid yerin kəsilib, sonra nə olsun? Evdə oturub dul arvad kimi zıqqıldamaqdan ələ nə gələr? İnsan gərək dərdinə dərman axtarsın, dərman tapa bilmədi, səbr eləsin, dözsün, dözə bilməz, boğazına bir çatı salsın. Zıqqıldamaqdan iş aşmaz.

C a h a n g i r b ə y. Necə ki mən fikir eləmirəm, dərdimə dərman axtara bilmirəm? Gecə-gündüz belə çevirirəm, elə çevirirəm və nə qədər fikir eləyirəm, bir əlac tapmıram, məgər indi mənim dərdimin əlacı Fəxrəddinin fot olmağı, yəni dərdimin əlacı insan qanıdır. İndi də deyirsiniz, deyin...

M ə h ə r r ə m. Mən bilsəm ki, sənin dərdinə insan qanı dərman ola bilər, vallahi, mən elə bu saat əzrailliyi qəbul elərəm. Dərd odur ki, mən elə dərmana inanmıram.

F ə r h a d. Cahangir, mən ölüm, doğrusunu de, qızın sənə heç bir az meyli var, ya yox? Onunla bu barədə danışmışam? Yoxsa elə uzaqdan-uzağa Məcnun olmusan?

C a h a n g i r b ə y. Nə qədər məgər sifariş eləmişəm... Cavabı həmişə birdir: "Mümkün deyil, məndən inciməsin". Bir dəfə yolda görmüşəm, cavab verdi ki, zülmə razı olma...

F ə r h a d. İndi biz nə edək? Qız razı deyil, atası razı deyil. Evləri Qars qalası. Bəs nə tövr olsun?

C a h a n g i r b ə y. Aman günüdür, qardaşlar, əgər bacarsanız, müzayiqə eləməyin... Məhərrəm, Məhərrəm. Heç fikrə getmə, sizdən savayı kömək yerim yoxdur.

M ə h ə r r ə m. Sən, Cahangir, qəribə adamsan, vallahi! Mən necə fikrə getməyim ki, Rüstəm bəy evini eləyib bir əlçatmaz qala, Fəxrəddin bəy həmçinin... Əlavə, tutaq ki, elə biz qadir olduq Fəxrəddin bəyi öldürməyə, sonra nə olsun? Cahangir, qardaşım, acığın tutmasın, axır sən elə yerdən tutmusan ki, mümkün olan şey deyil. Səadət xanım deyəndə, bir padşaha layiq qızıdır, sənin, mənim tayımız deyil. Axır nə lazım olub, bir bitməyən işin dalına düşək?!

C a h a n g i r b ə y. Bayaq dedim: kotan nə bilir qayıq nə çəkir?.. Allah səni mənim günümə saleydi, onda bilərdin mən nə haldayam və nə çəkirəm... Neyləyim?

F ə r h a d. Rəhmətliyin oğlu, Məhərrəm də elə söz danışır ki, guya Fəxrəddin bəyi öldürmək çox çətin işdir. Vallahi, onu elə bu gecə öldürüm! O ki qaldı qıza, sən öləsən, çətini bir ələ keçməsidir, nə qayıracaq? Atılar-düşər, axırı yumşalar.

M ə h ə r r ə m. Fərhad, Fərhad, böyük-böyük danışma! Vallah, bu saat Fəxrəddin bəyin qapısında iki gədə var ki, bizi diri-diri yeyərlər... Nə söyləyirsən? Qız da o sən deyən qızlardan deyil, sən onu tanımırısan, ona yaxın getmək olu?!

C a h a n g i r b ə y. Ay uşaqlar, siz ki məni yaxşı tanıyırsınız. Mənim əlimdən nə gələr, nə gəlməz, heç kim bilməsə də, siz ki görmüşsünüz, siz ki bilirsiniz... Məgər mən özüm Fəxrəddini öldürməkdə aciz qalmışam? Əlim gəlmir, Səadətın əziyyətindən qorxuram, yoxsa mənə nə olub?..

F ə r h a d. Uzun danışmaq lazım deyil. Durun ayağa, gedək rizliyək, bir-iki gündən sonra özümüzü vuraq əjdahalar içinə, ya onlara verən Allah, ya bizə; hər nə ola-ola... Ya Fəxrəddini öldürməyə, ya qızı qaçıрмаğa, vəssalam!.. Mənim məsləhətim belədir, indi özünüz bilin.

M ə h ə r r ə m. Baş üstə, buyurun gedək...

C a h a n g i r b ə y. Buyurun gedək. (Gedirlər)

Pərdə

Dördüncü məclis

Vaqe olur qaranlıq gecədə, Fəxrəddin bəyin mənzilinin qabağındakıbağçada. Pərdə qalxandan sonra Şahmar bəy gəlir, əlində tüfəng.

Ş a h m a r b ə y. Yamanca qaranlıqdır, göz-gözü görmür. (Ətrafa baxır) Hacı Murad, Xəlil... (çağırır) Birisini diri tuta bilsəydik, nə yaxşı olardı?.. Onda Rüstəm bəyden bir dəfə xilas olardıq. Tutan kimi düz aparıb şəhərdə divan əlinə verərdim. Rüstəm bəyi qarışdırardım işə, necə ki o mənim əməllərimi işə saldı, qulaqları cırıldıya-cırıldıya gedərdi, biryolluq canımız qurtardı... Hacı Murad! (Çağırır)

Hacı Murad, Xəlil gəlirlər.

Ş a h m a r b ə y. Uşaqlar, nə var, nə yox?

X ə l i l. Ağa, hələ ki bir şey yoxdur, amma yamanca qaranlıqdır, iki qədəmdə adamı seçmək olmur.

H a c ı M u r a d. Bircə elə hənirtidən bilmək olar ki, yaxında adam var. Allah eləsin ki, bu gecə gəlsinlər.

Ş a h m a r b ə y. Əgər birisini diri tuta bilsəydik, çox yaxşı olardı. Ancaq, Allah xatirinə, özünüzü gözləyin, yoxsa birinizi vursalar, gerek biz papaq qoyub çölə çıxmayaq.

X ə l i l. Ağa, Hacı Rəsulun çəpəri tərəf adamımız yoxdur. Səməd kişinin evi tərəf də qorxuludur.

Ş a h m a r b ə y. O tərəfdən cürət edib gələ bilməzlər, ancaq Hacı Rəsulun çəpərində adam qoymaq gerek.

X ə l i l. Gerek mən özüm orada duram. Hərgah o tərəfdən gələn olsa, çünki dalı çox bərkdir, tuta bilməyəcəyəm, elə ataram qalar yerində.

Ş a h m a r b ə y. Çox yaxşı, dəxi durmaq yeri deyil. Gedin, görək Allah nə istəyib. Sərhesab olun, özünüzü gözləyin. (Gədələr gedirlər) Mən Fəxrəddinə deyəndə ki, qardaş, sən bu xarabanın işini bilməzsən, burada müsəlmanlar haqq-nahaq bir-birinin qanını içirlər, mənə inanmırdı, indi özü düşüb əl-ayağa! Bəs necə, oğlan, elə bilirsən ki, biz burada asanlıqla çörək yeyirik? Bizim yer Almaniyadır? Bundan sonra bilərsən ki, bu vilayətdə baş çıxarmaq böyük hünər istər.

F ə x r ə d d i n b ə y (daxil olur, əlində tütəng) Xaraba qalasan, vilayət! Mən, Fəxrəddin, tütəng? Nə eləyərsən? Qudurmuş itlərdən, lazımdır ki, özünü mühafizə eləyərsən... Bir adam ki heyvandan seçilməyə, ondan, əlbəttə, qorxmaq gerek.

Ş a h m a r b ə y (təbəssümlə). Hm! Fəxrəddin bəy, bizim vilayət ilə Almaniya necədir, bir-birinə bənzəyirmi?

F ə x r ə d d i n b ə y. Yalansa, xaraba qalsın sizin vilayət! Hələ bir şey yoxdur ki, ay Ş a h - m a r?

Ş a h m a r b ə y. Hələ ki xeyr. Hərgah gələn olsa, kənarda bir gədə qoymuşam, it kimi hürəcək, bizi xəbərdar eləyəcək.

F ə x r ə d d i n b ə y. Qoşunkeşlikdə belə dolanmazlar ki, biz bu neçə gündür dolanıyıq. Belə də vəhşi, nədan tayfa olar? Gecə-gündüz yuxusuz, hər bir saatda gözlüyürük, ha budur, evimizi odlayacaqlar, gülləbaran edəcəklər.

Ş a h m a r b ə y. Bəs biz nə edək ki, tamam ömrümüz belə keçir?.. Darıxma, Fəxrəddin, Allah kərimdir. Ancaq, qardaş, belə işlər sənə iş deyil, sən get arxayın yat.

F ə x r ə d d i n b ə y. Əlbəttə, gedib yatacam, ancaq buraya gəlməkdə qəsdim səni görüb tapşırmaqdır ki, olmaya-olmaya bir adam yaralana... Hərgah bir adama güllə dəysə, Şahmar, elə bil ki o güllə mənim gözümə dəyib. Bax, Allah xatirinə, qan tökməyin, səy eləyin qaçsınlar, getsinlər.

Ş a h m a r b ə y. Sən get arxayın yat, qoymaram xəta ola... Elə gördülər ki, biz sərhesabıq, özləri qaçarlar, qorxma, qoymaram adam vurula.

F ə x r ə d d i n b ə y. Allah amanında... Mən gedirəm, ancaq mən ölüm, Şahmar, tapşır ki, vurmasınlar. Eşidirsənmi, mən ölüm deyirəm ha!..

Ş a h m a r b ə y. Qorxma, qoymaram, arxayın ol. Gecə yarıdan keçib, get yat.

F ə x r ə d d i n b ə y. Hərgah yatmaq mümkün olsa. Yaxşı, xudahafiz. (Gedir)

Ş a h m a r b ə y. Xoş gəldin... Birdən elə dəli qudurmuş Rüstəm bəy özü gələ və ələ düşsə, nə qəribə iş olar?.. Hər nə desən, çıxar o kişidən, beş vaxt namazdan savay... (Səktə) İş bilməmək belə olar a... Yalvarır ki, qoyma adama zəfər yetişsə. Bəli, biz onları vurmayaq, onlar bizi qırsınlar... Yaxşı məsləhətdir, vallah... Görək, Allaha pənah. (Gedir)

Şahmar bəy gedəndən bir az sonra Fərhad və Məhərrəm daxil olurlar, xoflu, yavaşdan danışirlar bağçada, əllərində tütəng.

F ə r h a d. Keçəl! Şeytanın ağına gəlməyən iş sənə ağına gəldi... Nərdivanı harada qoydun?

M ə h ə r r ə m. Çəpərə söykəmişəm... Təpil, təpil! Bax, bax! Fəxrəddin bəy bu özüdür, şamı yandırır kitab oxuyur, bədbəxt, əcəl gırləyir... Mən ölüm, hələ tələsmə, qoy görək nə qayıracaq... Kitab oxuyur, şəklə baxır, yəqin, Səadət xanımın şəkli dir.

F ə r h a d. Tamaşa yeri deyil, qardaş! Tutarlar, sən öləsən dərimizi boğazımızdan çıxardarlar, qurtar gedək!..

M ə h ə r r ə m. Bağ içində bizi kim görə bilər? Mən ölüm, bir az səbr elə. Afərin oğlan, pəh, pəh, pəh!..

F ə r h a d. Belə dur görüm aa. Qoy yatırdım gedək, sonra tərif elərsən!

M ə h ə r r ə m. Mən ölüm səbr elə... A gədə, sən nə qorxaqsan?! Belə bağ içində, belə qaranlıqda adam görmək olar, adam tutmaq olar?!

F ə r h a d. Bu canım ölsün ki, ya sən dəli olubsan, ya bizi əcəl gırləyib... Bircə fikir elə gör haradasan, məqam nə məqamdır!

M ə h ə r r ə m. Sən nə ağciyər adamsan, Fərhad, qoy bir tamaşa edək, görək Səadət xanımın ruhi-rəvanı necə oğlandır. Maşallah, afərin, həqiqətən, gözəl oğlandır!..

F ə r h a d. Pa-a-a, olmadı ki!.. Bəsdir, rəng-rəng danışma, sən Allah, qoy tamam eləyim, gedək.

M ə h ə r r ə m. Mənim əlim qurusun, əgər belə cavana mənim əlim qalxsa. Heyif deyil? Adam gerek onda Allahsız olsun.

F ə r h a d. Məhərrəm, Allaha bax, bu yer naz-qəmzə yeri deyil.

M ə h ə r r ə m. Mən ata bilmərəm, əlim qurur.

F ə r h a d. Əstəğfürullah! Sən belə dur, gör mən onu necə yatırdıram!

M ə h ə r r ə m. Olmaz, qoymaram heç vaxt! Əllərimi kəssən, dişlərimlə tutub qoymayacağam, vəssalam!

Fərhad. Bəs nə üçün məni buraya gətirmisən?! Yəqin ki, mənə düşmənçiliyin var?
Məhərrəm. Uzun danışma, Fərhad, ağıllı danış! Sənə deyirəm, qoymaram, qoymaram, vəssalam!
Fərhad. Bircə də görüm, Cahangirə nə cavab verəcəksən?
Məhərrəm. O sənə borcun deyil.
Fərhad. Belə məlum olur ki, sən bizə yoldaş deyilsən, bəlkə, hələ...
Məhərrəm. Baş aparma, Fərhad, adam kimi danış...
Kənarında tufəng atəşinin səsi gəlir, Fəxrəddin şamı söndürür, Məhərrəm və Fərhad qaçırlar.
Xəlil. Tərpənmə, tərpənmə boynunu sovurram!
Şahmar bəy. A gədə, qoymayın. Qabaqla! Hara qaçırsan? Qoymayın, ay gədə!
Hacı Murad. Tutun, ay gədə, qoymayın, getdi. (Tufəng səsi)
Xəlil. Tufəngi elə atmazlar, al gəldi. (Tufəng səsi)
Hacı Murad. Tutmuşam, gəl, ay gədə! Tərpənmə! Tərpənmə, öldürdüm! Hara tərpənirsən? Oldürmə bu saat!
Xəlil. O birisi necə oldu, ay gədə? At qalsın yerində, qoyma qaçdı!
Şahmar bəy. Qorxma, gəldim... Buraxmayın! Bağla qollarını!.. O birisi necə oldu, ay uşaqlar?..
Xəlil. O birisini apardılar. (Tez-tez tufəng atılır və səs uzaqlaşır) Qoymayın, apardılar!
Pərdə

B e ş i n c i m ə c l i s

Səadət xanım. Mənim aqlım kəsmir ki, bu gün Mahmud şəhərə getmiş ola, heç elə gün olmayıb ki, bizim evimiz bu mərtəbə yiyəsiz qala. Gədələrin biri də evdə yoxdur. Qanmıram, bu nə işdir? Deyirəm, yoxsa bu evi yıxılmışlar o tərəfə gediblər?
Gülbahar xanım. Mən özüm də qanmıram... Mahmud gedəndə mənə dedi ki, şəhərdə işim var, bir-iki gündən sonra qayıdacağam.
Hürü. Mən onu bilirəm ki, Rüstəm bəy qaranlıq qovuşandan bir-iki saat sonra tufəngi götürüb getdi. Deyəsən, elə o bədbəxt uşaqları o tərəfə getdilər.
Gülbahar xanım. Yavaş bir, ay qız! Bu nə səsdir, ay başına dönüm?
Səadət xanım. Bir az sakit ol görüm. (Səktə) Siz burada durun, mən görüm bu nə səsdir, bu saat qayıdaram. (Gedir)
Hürü. Heç belə iş görünməyib ki, sənə evində bir Allah bəndəsi gəlin ola, sən gedəsən onun atası evinə od vurub, qardaşların öldürəsən. Belə yox olasan sən, ay Rüstəm bəy, yox!
Gülbahar xanım. Allahın qəzəbinə gəlsin görüm onu, evi başına uçsun, tar-mar olsun, Səadətənin canından uzaq yerdə.
Hürü. Vallah, əgər Səadət olmaya, bu evdə mən bir gün də qalmaram. Deyirəm, nə bilim, bəlkə, Allah rəhm eləyə, bir növ bunlar barışalar. Səadətənin işin qurtaraq, çıxacaq gedək evimizə.
Gülbahar xanım. Yox, bu evi yıxılmış Rüstəm bəy fərağat oturmayacaq, ölənəcən barışıq da ola bilməz. O elə məlun deyil!
Səadət xanım (tələsik gəlib). Hürü nənə! Mahmudun çuxasını, Əhmədin yapıncısını, papaqlarını tez buraya gətir, tez ol, tez! Sual lazım deyil, durma. (Hürü gedir) Xudaya, bilmirəm, biz nə günah eləmişik ki, bu qədər müsibətlər bizim başımıza gəlir?.. Gülbahar, titrəmək vaxtı deyil... Bu dəqiqə sən gərək gedəsən, burada artıq qala bilməzsən! Evin yıxılsın ata, evin yıxılsın! Gediblər... Qırğın olub, çoban söyləyir...
Gülbahar xanım. Canım sənə qurban, Səadət, yoxsa atamın evi yıxılıbdır? Uy Allah, uy Allah, ölüm mənimdir!
Səadət xanım. Ağlamaq yeri deyil. (Hürü gəlir) Gey çuxanı, papağı qoy başına. Hürü nənə, sən də. Tez olun, bax, ha belə... İndi Allah amanında, durmayın, Gülbahar, məni yadımdan çıxartma, gedin, Allah sizə yar olsun! Gedin, yoldan kənar, özünüz də bağçanın dalından çıxın. (Ağlaşır öpüşürlər)
Gülbahar xanım (gedə-gedə) Yazıq canım vay, yurdsuz-yuvasız canım vay! Səadət, Səadət, ölüm yaxşıdır ayrılıqdan.
Səadət xanım. Allah kərimdir, gedin, gedin! Görüm mənim başımda nə müsibətlər var!..
(Səs gəlir. Səadət xanım irəli durub) Kimsən? Yaxın gəlmə, adını de, yoxsa...
Rüstəm bəy (bağçadan). Mənəm, Səadət, qorxma!
Səadət xanım. Salamatsınızmı, ata? Dəxi məndə can qalmayıb... Belə iş olmaz ki, siz mənim başıma gətirirsiniz.
Rüstəm bəy. Qorxma, qızım, bir elə artıq iş olmayıb, sən get içəri, yad adam var.
Səadət xanım. Bir elə iş olmayıb nə deyən sözdür, ata? Bəs Mahmud hanı? Allah məni öldürsün qurtarsın sənə əlindən!
Rüstəm bəy. Sənə deyirəm bir elə iş olmayıb, get, qalmaqal eləmə! Camaatı buraya tökmə! (Mahmud bəyi Əhməd qoluna girib yavaş-yavaş gətirir)
Səadət xanım. Uy, uy, qardaş! Bacın ölsün, ay qardaş!.. Sənə nə olub, ay qardaş?!
Rüstəm bəy. Səadət! Çığırılıb-bağırılıb aləmi buraya tökmə, Allah xatirinə!..

M a h m u d b ə y (zəif səslə). Qorxma, Səadət, qorxma, sənə mən söz verdim, mən deyən olmadı, Allah işidir. R ü s t ə m b ə y. Bir yastıq! Tez, tez ha! (Səadət xanım qaçır yastıq gətirməyə) Qorxma, yassar, mərdanə ol, oturt Əhməd, gir qoltuğuna... Ha belə!

M a h m u d b ə y. Tələsməyin, qoyun bir az dincəlim. (Səadət yastıq gətirir) Uf, yavaş, yavaş!

S ə a d ə t x a n ı m. O güllə bacının gözlərinə dəyəydi, ay qardaş, yazıq qardaş! Dincəldinmi, ay ata, dincəldinmi?

R ü s t ə m b ə y. Bir qayçı, tez a! Yara gerek bağlana, bağlanmasa olmaz. Bəlkə xətrli yaradır... qolunu, belə başına dönüm, çıxart, Əhməd!

M a h m u d b ə y. Yavaş-yavaş, tərpətmə! Qoy bir az dincəlim. (Əhməd yaraya baxır)

R ü s t ə m b ə y. Qan çoxmu gedib, ay gədə?

Ə h m ə d. Bilmək olmur, ay ağa. İndiyə kimi axdı getdi, qan nə qayırır?

S ə a d ə t x a n ı m (gəlir, əlində qayçı) Sən belə dur, Əhməd! Bacın gözlərinə qurban, qardaş!.. Əhməd belə tut, habelə. Yavaş, tut buradan, çıxart, yavaş-yavaş. Bu saat, canım sənə qurban, çıxart, ha belə.

R ü s t ə m b ə y (ayaq üstə, başıaçıq) Ay gədə, o xəncəri sox mənim ürəyimin başına, atam sənə qurban!.. Məni öldürün, ay camaat, mən biimanı dünyada sağ qoymayın!.. Başınıza dönüm... Mahmud!.. Ev-eşiyimə bu saat od vuracağam, Mahmud! Səndən sonra mənə heç zad lazım deyil, Mahmud!.. Əhməd! Əhməd! Od gətir, küləş gətir, yurdumu gerek xaraba qoyam! (Gedə-gedə) Uy, Mahmud, uy Mahmud, belimi sındıran oğul!

Ə h m ə d. Qurtardın, ağa, dünyanın qiylü-qalından. Heyf sənə! Səndən sonra mən bu evə üz döndərmərəm, qanına əvəz eləyib baş götürüb gedərəm, and olsun sənənin bu canına!.. Külfətdən əl çəkib, vətəni atıb, yurd-yuvanı dağıdıb, baş götürüb gedəcəyəm... Ta bu ömrü olmadı!.. (Üzündən öpüb) Özümü sənə qurban dedim, indi get qəbirdə rahat yat, qanına qan elərəm, qorxma! (Gedə-gedə) Ağa, mehriban ağa, rəhmli ağa, nakam ağa!..

Pərdə

A l t ı n c ı m ə c l i s

Vaqe olur Fəxrəddin bəyin mənzilinin qabağında olan bağçada.

Ə h m ə d (ətrafa baxa-baxa gəlir). Ay bivəfa, puç dünya! Bu az müddətdə gör necə gözəl oğlanlar bada gedib. Rəşid bəy getdi, Mahmud bəy getdi, Vəli kimi əjdaha qalada axırını yaradan tələf oldu getdi... Cahangir bəyin yurd-yuvasını dağıtdılar, canı dustaqxanada çürüyür. Rüstəm bəy kimi pəhləvanın beli bükülüb, özü dönüb bir yumağa...

Tüfəngini sazlayıb gizlədir.

F ə x r ə d d i n b ə y (gəlir bağçaya) Hacı Murad, bu gün gələn qəzetləri gətir buraya!.. Heç belə yorulmamışdım ki, bu gün yorulmuşam; bizim bu camaat ilə məgər iş görmək olar. Günbəgün, saatbasaat nə qədər yaxın bələd oluram bunların xasiyyətlərinə, bir o qədər aşkar görürəm ki, bir gül ilə bahar olmaz. Dəxi məni tənqə gətiriblər, ovqatım olub təlx, ələlxüsus biçərə Mahmudun müsibəti məni hər şeydən artıq yandırır... (Hacı Murad bir səndəli gətirir, bir cüt şam və bir miz) Hacı Murad, Xəlil necədir, yarası sagalıbdırmı?

H a c ı M u r a d. Yaxşıdır indi, ağa... Gədə az qalmışdı ölsün, qoçaq həkim əcəb kömək elədi. Bir-iki gün olur ki, azarxanadan çıxıbdır.

F ə x r ə d d i n b ə y. Çox şadam... Hacı Murad, səhər tezdən gedərsən Əhməd bəyin yanına və bir araba da apararsan, təhəng çubuğu verəcək gətirərsən. Əlavə bağbanlara deyərsən ki, aşağı bağı tamam kəlləsər eləsinlər. Özüm də gələcəyəm.

H a c ı M u r a d. Bəli, ağa, baş üstə.

F ə x r ə d d i n b ə y (qəzetə baxıb). Gədə bilərsən. (Hacı Murad baş vurub gedir) Vallahi-billahi, doğru yazıblar, haqları var... Bizim kimi vəhşi tayfanın dünya üzündə gerek yeri olmasın... Hara baxırsan, heç bir könül şad edən şey görmürsən... Heyif sənə, gözəl şəriət! Heyif sənə, gözəl islam ki, biz vəhşi olub qədr-qiyətini qanmırıq!

Tüfəng atılır, Fəxrəddin bəy yığılıb tez qalxır, Hacı Murad tələsik gəlib onu qucaqlayır.

H a c ı M u r a d. Ay başınıza dönüm, aman gündür gəlin... Nə oldu, ay ağa? Nə oldu, başına dönüm?

F ə x r ə d d i n b ə y. Bimürüvvət oğlu, biinsaf oğlu!..

H a c ı M u r a d. Ay dad, ay fəryad! Amandır, gəlin, ay başınıza dönüm! Gəlsənizmi, Şahmar bəy, Xəlil!..

F ə x r ə d d i n b ə y. Məni oturt, həkimi çağır... Xudaya şükür... Qəribə müsibətdir, müsibəti-müsəlmanan! Vəhşilik, elmsizlik, nadanlıq! Bəli, neyləmək, qəza işidir... (Şahmar bəy əlində tüfəng, Mələk xanım, Gülbahar, Xəlil qolu boynundan asılı tələsik gəlirlər, Hacı Murad Şahmar bəydən tüfəngi alıb qaçır)

Ş a h m a r b ə y (Fəxrəddini qucaqlayıb). Xəlil! Həkim, tez... Qorxma, başına dönüm, qorxma, canım sənə qurban!

Hacı Muradın çöldən səsi gəlir.

H a c ı M u r a d. Ay namərd oğlu namərd, hara qaçırsan, qanını içəcəyəm. Qaçma, ay gədə, vallah, səndən əl çəkməyəcəyəm! (Tüfəng atılır)

M ə l ə k x a n ı m. Allah, amandır, Allah, amandır. Allah, özün rəhm elə, qorxma, gözlərinə qurban! (Oturur Fəxrəddinin yanında) Uy, ay Fəxrəddin, bu nə işdi bir düşdük?!

G ü l b a h a r x a n ı m (Fəxrəddinin ayaqlarını qucaqlayıb) Uy, ay qardaş! Uy, yazıq qardaş!

Fəxrəddin bəy. Qorxmayın, qorxmayın... Çıxart (libasın), hərgah ağciyəyə dəyməmiş olsa, ümid var...
Şahmar bəy. Şahmar adlı qardaşın olmayaydı, Fəxrəddin və belə müsibəti görməyəydi. (Gülbahar xanım yaylıq və yastıq gətirir) Qoy buraya, habelə... Uzan, uzan, canım sənə qurban! (Yaranı bağlayır)
Fəxrəddin bəy. Həkim necə oldu, nəfəsim darıxır...
Gülbahar xanım. Darıxan nəfəsinə günüqara, bədbəxt bacın qurban, Fəxrəddin! Uy, yazıq qardaşım...
Hürü (tələsik daxil olur) Güllə kimə dəyib, a başınıza dönüm?.. Bu nədir, Allah, bu nədir? Fəxrəddin, Fəxrəddin... aman günüdür, Fəxrəddin! Evin yıxılsın, Mələk xanım! Başına əlləmə düşsün, Mələk xanım, dincəldinmi, dincəldinmi?!

Mələk xanım. Ay camaat, məgər ciyərimdən çıxan tüstünü görmürsünüz!? Yandım, Allah! Dilim lal olaydı, Fəxrəddin! Gözlərim kor olaydı, Fəxrəddin!
Gülbahar xanım. Uy, Şahmar, bir belə də qan gedərmə? Qoyma başına dönüm, amandı, Allah! Amandı!.. Allah, sən özün rəhm elə, bizə yazığın gəlsin!..
Fəxrəddin bəy. Macal vermədi... Bivaxt... Heyif!
Gülbahar xanım. Ay başına dönüm, həkim necə oldu? Ay ata, ay ata, evinə od düşəydi, ay ana! Yurdun tar-mar olaydı, ay ata! (Fəxrəddinə baxır) Həkim necə oldu? Başınıza dönüm... Həkim, həkim, həkim! (Qaçır çölə)

Şahmar bəy. Ürəyin incidirmi, qardaş? O güllə mənim sağ gözümə dəyəydi, Fəxrəddin!
Fəxrəddin bəy. Məktəbxana, azarxana məndən sonra tək nişanədir, dağıtma. Səadətə hörmət eləyin, düşməni bağışlayın...
Şahmar bəy. Şahmar adlı qardaşın ölsün, Fəxrəddin. Yaman yerdə evimizi tar-mar elədin!
Fəxrəddin bəy. Şahmar!
Şahmar bəy. Can Şahmar! Nədir, başına dönüm? Sözüdü de!..
Fəxrəddin bəy. Səadət...
Şahmar bəy. Hürü nəne, canım sənə qurban, Səadət xanım qonşuluqda dayısı evindədir, çağır gəlsin, ciyərim odlanır, Fəxrəddin!
Hacı Murad, Xəlil daxil olurlar.
Hacı Murad. Ağa! Səni bu hala salanı cəhənnəmə vasil elədim; amma heyif sənə, kaş o güllə mənə dəyəydi... Ölüm Allah əmridir, ağa, ancaq... (ağlamaq qoymur danışmağa)
Fəxrəddin bəy. Əşhədü-ən-lailahə-illəllah, əşhədü-ən Məhəmmədən-rəsuləllah...
Səadət xanım (daxil olur Hürü ilə) Belə dur. (Hürüyə. Oturur Fəxrəddinin yanında. Xəlil, Hacı Murad çölə çıxırlar)
Şahmar bəy. Fəxrəddin, bir gözünü aç gör bizə kim gəlibdir!
Səadət xanım. Fəxrəddin, mən səni bir yekə pəhləvan hesab eləyirdim, bəs sən belə imişsən?!
Fəxrəddin bəy (Səadətin əlindən tutub) Ağlama, mərdanə ol, qəza işidir, təzə bağda dəfn eləyin, qan tökmək kifayətdir...
Səadət xanım. Mənim bu yanan ciyərimi göz yaşını söndürməz. (Əlindən öpür)Fəxrəddin, necə gözəl arzularımız qaldı, Fəxrəddin...Bu dünya necə puç dünya imiş, Fəxrəddin! Heyif sənə, heyif, heyif... Bu pis, murdar ömrü müsəlman qardaş dəxi bədtər eləyib. Bu müsibət məgər nadanlıqdan, elmsizlikdən deyil?!
Mələk xanım (dəli sifətində qalxıb) Yanıram, vallah yanıram, billah, üstümə su tökün, başınıza dönüm!.. Heydər, Heydər... Gəl, gəl, gəl. Şahmar, qoyma, evimizə od düşüb! Ay aman, yandıq! Yandım, yandım, yandım, Allah! (Qəşş eləyir)
Şahmar bəy (diqqət ilə baxıb) Belimi sındırdın, qardaş! Ümid yerimi kəsdin, qardaş. (Gedir, ağlaya-ağlaya)
Səadət xanım. Hürü nəne, Mələk xanımı apar çölə, biçarə dəli olacaq...
Hürü (Mələk xanımı durquzub aparır) Dur gedək, yurdu başına uçmuş, xanimanı dağılmış, dur gedək, dur... Öz əlinlə evini yıxdın!
Mələk xanım. Apar məni sal quyuya, atam-anam sənə qurban, Hürü!.. Fəxrəddin balam vay! Cavan oğlum vay!.. Heydər, gəl, balamın sevgilisi yanındadır, gəl toy elə! Heydər, gəl, gəl, gəl! (Gedirlər)
Səadət xanım (tək). Belə namərdlik olmazdı ki, sən elədin, Fəxrəddin... Uff! Ürəyimə bir dağ çəkdi, öləncən yandıracaq, Fəxrəddin!.. Mən səni bu mərtəbədə istəməsəydim, Fəxrəddin, bir dəqiqə bu dünyada sağ qalmazdım. Ölsəm, əziyyətdən xilas ollam, Fəxrəddin, onu istəmirəm... Nə qədər canım sağdır, sənə təziyədar qalacağam, gündə beş vaxt qəbrinin başma dolanıb, azarxanada, məktəbxanada mücavirlik edəcəyəm. Səndən sonra ömrüm uzun ola bilməz! Fəxrəddin, vəsiyyət edəcəyəm, qəbrimizi bir etsinlər... Heyif sənə, Fəxrəddin, bu vəhşi nadanlar sən qədrini-qiymətini bilmədilər... İndiyə kimi həya qoymayıb əlindən öpüm, amma indi üzündən öpəcəyəm, ayrılıqdır, Fəxrəddin!
(Qucaqlayıb öpür) Nəfəsim gəlmir... Bismillahirrəhmanir-rəhim... Xudaya! Mən necə bədbəxt yaranmışam ki, gör kimlərin üstündə Quran oxuyuram... Məgər belə müsibət çəkmək olar? Dağlanmış sinəmi parə-parə elədin, Fəxrəddin... Bismillahirrəhmanir-rəhim... Ciyərim dağılandı, Fəxrəddin! (Fəxrəddini qucaqlayıb qəşş eləyir)
Sədayi-qayıbanə oxuyur:

Va həsrətə qoydu fələk binəva səni;
Aləmdə dərd çəkməyə gördü rəva səni.
Dünya evində olmadı bir yaxşı gün nəsb,
Övrətlər içrə eylədi bəxtiqara səni.
Pərdə

“Müsibəti-Fəxrəddin” əsərinin mövzusu ilə bağlı müxtəlif fikirlər var. Bəzi tədqiqatçılar əsərdə mülkədarların məişətindən, bəziləri qan davasından bəhs olunduğunu yazıblar. Əslində isə mövzu daha geniş, problem isə daha ciddi, daha dinamikdir. Faciədə aşağıdakı fikirlər öz əksini tapmışdır:

- ✓ Azadlıq və humanizm; mütərəqqi fikirlər
- ✓ Tərəqqi və xoşbəxt həyata mənəə olan nadanlığın ifşası;

N.Vəzirov belə hesab edirdi ki, nadanlıq və cəhalətlə mübarizə azadlıq və humanizm uğrunda mübarizə deməkdir. Əsərin süjet xətti də məhz cəhalətin, nadanlığın hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə mütərəqqi qüvvələrlə hakim mövqe tutan mürtəce qüvvələr arasındakı ziddiyyəti əks etdirir.

Əsas qəhrəmanlar **Rüstəm bəy** və **Fəxrəddin bəy** surətləridir. Bunların birincisi köhnəliyi, ikincisi isə yeniliyi təmsil edir.

Rüstəm bəyin monoloqu ilə başlayan faciədə bu monoloq onun xarakterini, dünyaya baxışını, hadisələrin kəskin istiqamət alacağını qabaqcadan xəbər verir. Rüstəm bəy qəddarlığı ilə tək Fəxrəddinlə, evlərini dağıtdığı digər bəylərlə münasibətdə deyil, övladlarına münasibətdə də özü haqqında müəyyən təəssürat yaradır. Mədəni geriliyin nəticəsi olan cəhalət və nadanlığın, qan intiqamı kimi mənfi adətlərin hökm sürdüyü, günahsız insanların qətlə yetirilməsini qəhrəmanlıq sayan bir mühitin yetirməsi olan bu obraz mənəmlik hislərinə qurban verdiyi övladlarının ölümündən sarsılır. Bu sarsıntı onun faciəsi olsa belə, əslində köhnəliyin faciəsi kimi diqqəti çəkir. Oğlu Mahmudun ölümündə günahkar olduğunu anlayanda: “Məni öldürün, ay camaat, mən biimanı sağ qoymayın”, - deyərək, həqiqətən, məğlub olduğunu etiraf edir. Eyni zamanda Rüstəm bəy bir ata kimi övladlarını sevir: qızı Səadəti oxutdurur, oğlanlarının ölümündən sarsılaraq günahkar olmasını gec də olsa, başa düşür. Nökərlərə öz övladları kimi yanaşır. Bütün bunlar onun ziddiyyətli bir obraz olmasına sübutdur.

Fəxrəddin yeniliyin təmsilçisidir, maarifpərvərdir. Almaniyada təhsil alıb vətənə dönür. Onun böyük arzuları var. Xalqın maariflənməsini, ölkəsinin mədəni ölkələr sırasında olmasını arzulayır. Öz xərci ilə xəstəxana və məktəb açır, təsərrüfatını yenidən qurur. Avamlığın və cəhalətin hökm sürdüyü, bədxah qüvvələrin mövcud olduğu bir mühitdə tək olduğunu anlayır. “Bir gül ilə bahar olmaz” qənaətinə gəlir. Fəxrəddin “zülmət səltənətində” bir nur kimi parlarsa da, tez sönür.

Səadət xanım obrazı dramaturgiyamızda **ilk** maarifçi qadın kimi səciyyələnir. O, Fəxrəddin ilə həmfikiridir. Atasının əməllərini bəyənmir, işıqlı ideallarla yaşayır. Atasının Fəxrəddinə olan münasibətini qardaşına: “Qardaş, biz heyvan deyilik ki! Bizə insan deyirlər. İnsan olan kəsdə məhəbbət gerek, insaf gerek, mürvət gerek! Atamızın bir ayağı qəbirdədir, lazımdır ki, biz mane olaq onun vəhşi işlərinə. Nə olubdur, axır, bəs deyil?!..”, – deyir.

Ailə arasında düşmənçilik Fəxrəddinlə Səadətin məhəbbətinə mane ola bilmir. Bu, gənclərin düşüncə, arzu, həyata baxışları arasındakı eynilikdən irəli gəlirdi ki, yeni dünya insanının artıq yetişdiyinə işarə idi. Fəxrəddini tam başa düşən Səadət təəssüflə deyir: “Heyif sənə, Fəxrəddin, bu vəhşi nadanlar sənə qədrini, qiymətini bilmədilər”. Əsərdən belə nəticə çıxır ki, Səadət Fəxrəddinin işlərini davam etdirəcək və bu istək də onu yaşadan amilə çevriləcəkdir.

Əsərdə **Mələk xanım**, **Şahmar bəy**, **Cahangir bəy**, **Mahmud bəy**, **Əhməd**, **Gülbahar**, **Hürü nənə** kimi müxtəlif xüsusiyyətlərə malik obrazlar da yaradılmışdır. Fəxrəddinin anası Mələk xanım, qardaşı Şahmar bəy də Rüstəm bəy kimi cəhalətin hökm sürdüyü mühitin tipik nümayəndələridir. Onlar da qan davasına qoşulmaq istəyir, Fəxrəddinin Səadətlə ailə qurmasına razı olurlar. **Cahangir bəy** isə sevdiyi Səadət xanıma qovuşmağın yolunu günahsız Fəxrəddini öldürməkdə görür.

Əsər yüksək bədii keyfiyyətlərə malikdir. **1896-cı ildə** yazılmış bu əsər ədəbiyyat tariximizdə **ilk faciədir**. Dili sadə və anlaşılıqdır. Monoloq və dialoqlar mənalı, düşündürücüdür. Hər obrazın özünəməxsus danışmaq tərzini onun xarakterinə uyğundur. Atalar sözləri və məsəllərin yerli-yerində işlənməsi əsərin emosional gücünü daha da artırır. Dramatik konflikt əsər boyu zəifləmir və tamaşaçı, oxucu hadisələrin necə davam edəcəyini gərginliklə izləyir.

Əsərin süjet xəttinin inkişaf mərhələləri aşağıdakı kimidir:

1. Ekspozisiya – Rüstəm bəyin qəti olaraq Fəxrəddini öldürmək fikrinə düşməsi;
2. Zavyazka – Fəxrəddinin Rüstəm bəyin niyyətindən xəbər tutması, o cümlədən Cahangir bəyin də Fəxrəddini öldürmək fikrinə düşməsi;
3. Kulminasiya – Mahmudun öldürülməsi;
4. Razvyazka – Rüstəm bəyin peşman olması, Əhmədin Fəxrəddini öldürməsi;
5. Final – Səadətin monoloqu, Fəxrəddinin işlərini davam etdirəcəyinə söz verməsi.

XI SİNİF

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA TƏNQİDİ REALİZM VƏ ROMANTİZM DÖVRÜ

(XIX əsrin 90-cı illərindən 1920-ci ilə qədər)

1890-1920-ci illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı həm çoxəsrlük ədəbi fikir tarixində, həm də milli realist ədəbiyyatın təşəkkülündə keyfiyyətə yeni idi.

Demokratik meyillərin güclənməsinə səbəb olan amillər:

- Rusiyada burjua-demokratik hərəkatı;
- İranda məşrutə hərəkatı;
- I Dünya müharibəsi;

Ədəbiyyatın əsas ideali mövcud quruluşu dəyişmək, xalqı milli istiqlala çatdırmaq idi.

Bu dövrdə:

- Satira tənqidi-satirik ədəbiyyat səviyyəsinə yüksəlir;
- **“Molla Nəsrəddin”** ədəbi məktəbinin əsası qoyulur;
- Tənqidi-realist ədəbiyyat inkişaf edir;
- İnkişafa mane olan bütün təzahürlər tənqid edilir;

Mollanəsrəddinçilər:

- **C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, M.S.Ordubadı, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, M.Möcüz.**
- ✓ Mollanəsrəddinçilər tənqidi-satirik ədəbiyyatın əsasını qoymuşlar;
- ✓ Azərbaycançılıq ideali yaranır; (**“Azərbaycan”** məqaləsi mətbuatda, **“Anamın kitabı”** tragikomediyası ədəbiyyatda)
- ✓ Ədəbiyyat tarixində ilk dəfə “kiçik” adam böyük ədəbiyyatın əsas qəhrəmanı olur;
- ✓ Tənqidi realizm ədəbiyyata yeni janrlar gətirir:
- Satirik hekayə janrı (**C.Məmmədquluzadə**)
- Yumoristik hekayələr (**Ə.Haqverdiyev**)

Tragikomediya yaranır:

- **“Ölümlər”, “Anamın kitabı”, “Dəli yığıncağı” (C.Məmmədquluzadə)**
- ✓ Tarixi faciə janrının ən gözəl nümunəsi - **“Ağa Məhəmməd şah Qacar” (Ə.Haqverdiyev)** yazılır;
- ✓ **M.Ə.Sabir** satirik şeir məktəbinin əsası qoyulur;
- ✓ Satirik publisistika yaranır;

ROMANTİZM

Azərbaycan ədəbiyyatında qədim dövrlərdən poeziyada romantik metod aparıcı mövqə tutmuşdur, lakin cərəyan kimi romantizm də məhz bu dövrdə formalaşmışdır. Romantiklər idealın tərənnümünə üstünlük verirdilər. Onların yaradıcılığında xəyal və gələcəkçilik əsas yer tutur. Onlar “Ümumi məhəbbət” ideyasını irəli sürür, bunu insanlığın “xilas yolu” kimi düşünür, Vətənin xoşbəxt gələcəyini xəyalda arzu edirdilər.

1906-07-ci illərdə Bakıda **Əli bəy Hüseynzadənin** rəhbərliyi ilə **“Füyuzat”** jurnalı nəşr olunur. “Füyuzat” ədəbi məktəb yarada bilir və bu ədəbi məktəbin əsası qoyulur. Füyuzatçılar Qərb maarifçiliyi ilə Şərq mənəvi zənginliyini sintez etməyi qarşıya məqsəd qoyur, turançılıq ideyaları, ortağ ünsiyyət dili və vahid ümumtürk əlifbası yaratmaq istəyirdilər. Onlar bolşevizmi “qırmızı qaranlıq” hesab edir, türk-islam birliyinə “yaşıl işıq” kimi böyük ümid bəsləyirdilər.

Yadda saxlayın!

Füyuzatçılar:

- **H.Cavid, M.Hadi, A.Səhhət, A.Şaiq, İ.Tahir, Ə.Cənnəti, Türkiyədən Ə.Kamal, İrandan S.Səlimasi, Kırımdan H.S.Ayvazov.**
- 1. Mənzum dram məktəbi yaranır; (**“Şeyx Sənan”, “İblis”, “Səyavuş”, “Xəyyam” – (H.Cavid)**)
- 2. Tənqidi realizm və romantizm epoxası ADR dövründə inkişaf edib genişlənir;
- 3. Cənubi Azərbaycanda da ədəbiyyat tənqidi realizm, maarifçi realizm və romantizm istiqamətində inkişaf edir;
- 4. İlk sistemli ədəbiyyat tarixi kimi dəyərləndirilən **F.Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları”** əsəri də bu dövrdə yazılır;

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ

(1869-1932)

1869-cu ildə Naxçıvan şəhərində **Məşədi Məmmədqulunun** ailəsində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarından mollaxanada oxumuş, orada ərəb və fars dillərini öyrənmiş, Şərqi ölkələri barədə məlumatlar almışdır.

Sonra üçsinipli şəhər məktəbində təhsil almışdır.

1882-ci ildə isə Qori Müəllimlər Seminariyasına daxil olmuşdur. Seminariya təhsili onun dünyagörüşünün formalaşmasında rol oynamış, ictimai həyatda fəal iştirak etməsinə şərait yaratmışdır.

1887-ci ildə Cəlil Məmmədquluzadə seminariyanı bitirərək İrəvan quberniyasının və Naxçıvanın kənd məktəblərində müəllim işləmişdir. Bu müddətdə o, kənd həyatı ilə yaxından tanış olur, insanları, onların həyatında baş verən hadisələri müşahidə etməyə imkan tapır, bütün bunlar isə onun ədəbi yaradıcılığa başlamasına stimül yaradır və ilk qələm təcrübələrini yazmağa başlayır.

1897-1903-cü illərdə C. Məmmədquluzadə hüquq orqanlarında çalışır, ürəyincə olmadığı üçün bu işdən uzaqlaşır.

1903-cü ildə xəstə xanımının müalicəsi üçün Tiflisə gedir və bir müddət orada yaşamaq olur. Tiflis həyatı Cəlil Məmmədquluzadənin həyatında həlledici dönüş rolunu oynayır. Burada o, fəal ictimai həyata qoşulur, bir sıra qəzetlərlə əməkdaşlıq edir, oğlanlar üçün məktəb açır və orada müəllim kimi çalışır. Tiflisdə qabaqcıl fikirli ziyalılarla ünsiyyətdə olur, o cümlədən **“Şərqi-Rus”** qəzetinin nəşiri **Məhəmməd ağa Şahaxtılı** ilə görüşüb tanış olur, onun təklifi ilə **“Şərqi-Rus”** da işləyərək mətbuat sahəsində təcrübə toplamağa başlayır. **“Poçt qutusu”**, **“Kışmış oyunu”** əsərlərini və bir sıra məqalələrini çap etdirir.

1905-ci ildə “Şərqi-Rus” qəzeti bağlanır, C. Məmmədquluzadə tacir **Məşədi Ələsgər Bağirov** və **Ömər Faiq Nəmanzadə** ilə birlikdə qəzetin mətbəəsini M. Şahaxtılıdan alır, **“Qeyrət”** adı ilə işlətməyə başlayır. Bu mətbəədə bədii nümunələr, əsərlərdən tərcümələr çap olunur.

Vətənpərvər ziyalı öz xalqı üçün mətbuatın zəruriliyini yaxşı dərk edirdi və onun gözünü açmaq, cəhalətdən oyatmaq, onu istismar edənlərə, haqqını tapdayanlara qarşı barışmaz olmağa səsləmək məqsədi ilə **“Molla Nəsrəddin”** satirik jurnalını nəşr etməyə başlayır. İlk nömrəsi **1906-cı il aprelin 7-də** nəşr edilən **“Molla Nəsrəddin”** nəinki Azərbaycan, hətta bir çox Şərqi xalqlarının maariflənməsində böyük rol oynayır.

Jurnal ictimai həyatın bütün sahələrindəki əyintilərə diqqət yönəldir, xalqın dözülməz həyat şəraitinə mövqeyini bildirir, savadsızlığı, cəhaləti, geriliyi, insan istismarını və s. kəskin satira ilə tənqid edir, elm və təhsil, din və dil, qadın azadlığı, milli birlik və s. kimi məsələləri işıqlandırır.

1920-ci ildə heyət yoldaşı **Həmidə xanımla** birlikdə Təbrizə köçür. Burada yaşadığı doqquz ay müddətində o, ictimai işlərdə fəal iştirak edir. **“Ölümlər”** tragikomediyasını tamaşaya qoyur, **“Molla Nəsrəddin”** in nəşrini davam etdirir.

1921-ci ildə jurnalın nəşrinə fasilə verilir. Bakıya qayıdarkən o, yeni **“fəhlə- kəndli hökuməti”** nə rəğbətini bildirmək üçün redaktor işlədiyi **“Yeni yol”** qəzetində sovetlərin həyata keçirmək istədiyi tədbirləri təbliğ edir.

1922-ci ildən **“Molla Nəsrəddin”** jurnalı yenidən nəşr olunmağa başlayır. Jurnal cəmiyyətin inkişafına mane olan neqativ halları və bu halları yaradanları kəskin tənqid edir. Lakin bir müddət sonra sovet quruluşuna bəslədiyi ümid və inamın doğrulmaması, jurnalın tənqid və təqiblərə məruz səbəbindən **1931-ci ildə** o, **“Molla Nəsrəddin”** in baş redaktorluğundan imtina edir.

Görkəmli ədib **1932-ci ildə** vəfat etmişdir.

Yaradıcılığı

Yaradıcılığının ən mükəmməl nümunələrindən biri **1894-cü ildə** yazdığı **“Danabaş kəndinin əhvalatları”** povestidir. Bu əsərdə ədib XIX əsr Azərbaycan kəndlərinin və kəndlilərinin acınacaqlı vəziyyətini, həyat tərzi, problemlərini, düşüncələrini əks etdirmişdir. Povestdəki obrazlar – yuxarı dairələrə arxalanıb katdallığa keçəndən sonra kəndliləri istismar edib haqqını tapdayan, malını mənimsəyən, zorakılıq nümayiş etdirən **Xudayar bəy** də, onun zülmünə məruz qalanlar: xeyirxah və sadələvh **Məhəmməd həsən** əmi, namuslu, sədaqətli, iradəli bir qadın olan **Zeynəb** də, digər epizodik obrazlar da çox təbii və canlı təsvir edilmişlər.

C. Məmmədquluzadə kiçik hekayənin böyük ustasıdır. Hekayələrində adi həyat hadisələri fonunda ciddi ictimai problemlər, cəmiyyəti narahat edən məsələlər, insanların cavab axtardığı bir çox suallar ortaya qoyulur və bədii həlli verilir: sadə xalqın dözülməz durumu, avamlıq, savadsızlığın, cəhalətin gətirdiyi bəlalar, qadın hüquqsuzluğu və s. onun hekayələrinin mövzudur.

“Poçt qutusu” hekayəsinin qəhrəmanı **Novruzəli** adlı kəndli adi poçt qutusundan istifadə edə bilmir, acınacaqlı vəziyyətə düşür; **“Usta Zeynal”** hekayəsinin qəhrəmanı usta **Zeynal**ın durumu isə mövhumata çox bağlı olduğu üçün xoşagəlməz sonluğa gətirib çıxarır; **“İranda hürriyyət”** hekayəsinin əsas obrazı **Kərbəlayı Məmmədəli**

cəhalətdən ayıla bilmir, hələ də qəflət yuxusundadır. Bu kimi “kiçik” adamların taleyinə C.Məmmədquluzadə laqeyd qala bilmir, öz vətəndaş mövqeyini ustalıqla bildirir.

“İranda hüriyyət”, “Xanın təsbehi”, “Konsulun arvadı”, “Molla Fərzəli” və s. hekayələrində qadın hüquqsuzluğu, Azərbaycan qadınının acı taleyi təsvir olunur və bunun səbəbləri diqqət mərkəzinə çəkilir.

Sovet dövründə - 1920-ci ildən sonra “İki ər”, “Qiyamət” kimi hekayələrində qadın azadlığı, “Şeir bülbülləri”, “Sirke” kimi hekayələrdə isə dilin təmizliyi, xəlqiliyin müdafiəsi kimi məsələlər öz əksini tapmışdır. “Qəza müxbiri”, “Ucuzluq” hekayələrində dövlət idarələrindəki süründürməçilik, bürokratism tənqid olunmuşdur.

Dramaturgiyası

Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyası öz orijinal bədii keyfiyyətləri ilə seçilir. Dövrünün mühüm problemlərini əks etdirməsi, parlaq realizmi, ziddiyyət və konfliktlərin düzgün verilməsi baxımından bu dramaturgiya Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm yer tutur. C.Məmmədquluzadənin dramatik əsərləri fanatizm, cəhalət, nadanlıq, qadın hüquqsuzluğu və digər ictimai eyibləri baltalaması ilə yaddaqalandır. Bu əsərlərin ideya - məzmununun əsasında bir tərəfdən təsirli satira, sarkazm, bir tərəfdən komizm, gülüş dayanır. Bununla belə, dramaturqun komediyalarında bir faciəvilik ruhu vardır, onların əksəriyyətinin tragikomediya adlanması bununla bağlıdır.

“Çay dəsgahı” alleqorik mənzum dramdır. **1889-cu ildə** yazdığı bu əsər müəllifin ilk qələm təcrübəsidir. Müəllif həm bu əsərini, həm də **1892-ci ildə** qələmə aldığı “**Kişmiş oyunu**” pyesini çap etdirməmişdir.

1909-cu ildə ədibin “**Ölülər**” tragikomediyası çap olunur. Fanatizmin, cəhalətin tənqid olunduğu, onların gətirdiyi bəlalərin aydın göstərdiyi bu əsərdə ziyalılığın, ziyalı mövqeyinin çətinlikləri, onun geriliklə, mövhumatla mübarizəsi **İskəndər - Şeyx Nəsrullah** xətti ilə verilmişdir. Bu əsərdə qaldırılmış problem və konfliktin bədii həlli “Ölülər”in yüksək dəyərini təsdiq edən amildir.

Ədib bir sıra başqa dramatik əsərlərində də həlli vacib olan problemlər qaldırmış, maraqlı və mühüm mövzulara toxunmuşdur:

- “**Kamança**” (1920) dramında bədnam qonşularımızın xəyanətindən doğan faciələr;
- “**Danabaş kəndinin məktəbi**” (1921) müstəmləkə zülmü altında olan xalqın həm yerli, həm də yadelli ağaların qapazaltısı olması və maarifçiliyin milli zəmində inkişafı;
- “**Dəli yığıncağı**” (1926) cəmiyyətin əməlləri, əqidə və əxlaqının təhlili,
- “**Ər**” (1930) sovet gerçəkliyinə tənqidi münasibət ifadə olunmuşdur.

Publisistikası

Ədibin yaradıcılığında publisistik əsərləri də çox böyük yer tutur. Publisistikası “Molla Nəsrəddin” jurnalında və müxtəlif qəzetlərdə çap olunmuş yüzlərlə **felyeton** və **məqalələrdən** ibarətdir. Əksəriyyəti satirik məzmununda olan bu yazılarda zəhmət adamlarının məişət çətinlikləri, cəmiyyətdəki ciddi ictimai-siyasi problemlər, mühüm beynəlxalq məsələlər doğru-dürüst və obyektiv mövqedən işıqlandırılıb. Felyetonlarında diqqət yetirilən məsələlər fanatizmin, ətalətin ictimai inkişafa mane olmasıdır. “**Molla Nəsrəddin**”in cavabı”, “**Qəbirdən məktub**”, “**Baş**” və s. Çar Rusiyasının dinə ikiüzlü münasibəti və ucqarlardakı müstəmləkə siyasəti “**Məzhəb azadlığı**”, “**Missionerlər**”, “**Din məsələsi**” və s. Feyletonlarında, eləcə də “**Niyə mənə döyürsünüz?**”, “**Sizi deyib gəlmişəm**” məqalələrində tənqid olunur. Feyleton və məqalələri mövzu baxımından yaxındır.

“**Azərbaycan**”, “**Cümhuriyyət**” məqalələri isə millətin ölkənin taleyinə demokratik fikirli yazıçının mövqeyini əks etdirməklə böyük əks-səda doğurmuşdu.

C.Məmmədquluzadə publisistikası sovet dövründə də mövzu zənginliyi və aktuallığı ilə mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

ANAMIN KİTABI

İştirak edirlər:

Z ə h r a b ə y i m – 60 yaşında

R ü s t ə m b ə y – onun böyük oğlu, intelligent, 40 yaşında

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i – onun ikinci oğlu, elmi-ilahi müəllimi, vaiz, 35 yaşında

S ə m ə d V a h i d – onun üçüncü oğlu, türk dili müəllimi, 30 yaşında

G ü l b a h a r – qızı, müsəlmanca oxumuş, 20 yaşında

Z i v ə r x a n ı m – Rüstəm bəyin övrəti, rusca tərbiyə tapmış, 25 yaşında

M i r z ə H ə s ə n – Rüstəm bəyin dilmancı, 30 yaşında

T e y m u r b ə y – cəmiyyəti-xeyriyyənin dəftərdarı, 25 yaşında

Q ə n b ə r – Rüstəm bəyin sərkarı, 45 yaşında.

Əhvalat vaqə olur tarixi-hicrinin min üç yüz otuzuncu ilinin yavıqlarında, Azərbaycan şəhərlərinin birində, Rusiya hökuməti əsrində.

- Birinci məclis -

Rüstəm bəyin, Mirzə Məhəmmədəlinin və Səməd Vahidin ümumi kabinəsi ...

Otaqda oturub tək Rüstəm bəy ... oxuyub-yazmağa məşğuldur...

İçəri qapı açılır və Zəhra bəyim qorxa-qorxa başını uzadıb yavaşca soruşur.

Z ə h r a b ə y i m. Bala, görəsən, niyə uşaqlar yubandılar?

R ü s t ə m b ə y (başını stolun üstündən qovzamayıb). Ana, məni danışıdırma, lüğət yazıram.

(Zəhra bəyim dinməyib yox olur. Yenə bir dəqiqə sakitlik ilə keçir. Çöl qapını tıqqıldadırlar).

R ü s t ə m b ə y. Kimsən? Gir içəri.

(Mirzə Həsən girir içəri.)

M i r z ə H ə s ə n. Səlam əleyküm.

R ü s t ə m b ə y. Əleykəssəlam. Mirzə, nə əcəb bu gün yubandın?

M i r z ə H ə s ə n. Bağışlayasınız. Rüstəm bəy, çox səy elədim, tez gələ bilmədim.

R ü s t ə m b ə y. Əyləş. Dünən harda qaldıq?

M i r z ə H ə s ə n (kağıza baxır və oxuyur). Necə ki Yevropa, habelə Asiya millətlərinin hürufatının əvvəlcisi "A" sövtünün əlamətidir ki, biz ona "əlif" deyirik.

R ü s t ə m b ə y. Mirzə, dayan, gerek bir yerini dəyişək. Necə yazıbsan?

Yevropa və Asiya millətlərinin?

M i r z ə H ə s ə n. Necə ki Yevropa, habelə Asiya millətlərinin hürufatının ...

R ü s t ə m b ə y. Dayan bir, yaxşı olar artırısan: cümləsinin.

M i r z ə H ə s ə n. Xub, cümləsinin (yazısını düzəldir), cümləsinin hürufatının əvvəlcisi "A" sövtünün əlamətidir ki, biz ona "əlif" deyirik....

R ü s t ə m b ə y (kitaba baxır). Yaz, (yavaş-yavaş deyir) bundan əlavə, xah Şərq tayfalarının bəzilərinin, habelə slavların, qreklərin....

M i r z ə H ə s ə n. Yunanların....

R ü s t ə m b ə y. Yunanların və qədim yəhudilərin dilində hürufatın əvvəlcisinin mənası həmi birdir, həmi mindir; necə ki, məsələn, ərəb dilində "əlif" ləfzi. (İçəri otaqdan uşaq səsi gəlir.) Səs eləməyin, mən lüğət yazıram (əлиндə kitab var-gəl edir). Mirzə, yaz; və lakin həmin "A" sövtü millətlərin bəzisinin dilində çox işlənir, bəzisinin dilində az işlənir...

M i r z ə H ə s ə n (yaza-yaza). Bəzisinin dilində

R ü s t ə m b ə y. Bəzisinin dilində çox işlənir, bəzisinin dilində, bəzisinin dilində az işlənir. (İçəri otaqdan Zivər xanım ətirli və kirşanlı, sinəsi və qolları açıq, qıvrıq gəlir, Rüstəm bəyin yazı stolunun üstündəki telefonun dəstəyini qalxıb qoyur qulağına və belə danışır.)

Z i v ə r x a n ı m. Kto u telefona? Kimdi telefonda? Kimdi? Səlimə xanım? Səlam əleyküm. Sağ ol, sağ ol. Necə? Kim? Hə, yaxşı! Gəlin bir yerdə gedək. Yaxşı, evdədi. Yaxşı, səlamət qal.... (Dəstəyi qoyur yerinə.) Rüstəm, Səlimə xanımgil indi gələcəklər; gerek bu gün biletləri paylayaq, sabah da ki, bilirsən, bizdə cəmiyyəti-xeyriyyənin yığıncığıdı. Bilmirəm sənəin hələ işin çoxdur?

R ü s t ə m b ə y. Mən sonra da yaza billəm. Deyirsən nə vaxt gələcəklər?

Z i v ə r x a n ı m. Yarım saata burada olallar. (Rüstəm bəy bir söz deməyib yenə kitaba məşğul olur. Zivər xanım qıvrıq çıxıb gedir.) (Çöl qapıdan Mirzə Məhəmmədəli girir içəri, salam verib başmaqlarını çıxardır və keçib oturur öz yerində.)

R ü s t ə m b ə y. İndi keçək "almas" ləfzinə. Yaz, "almas", latınca "atamas", pür qiymət daşlar cərgəsindən gözəl şəfəqli və kimya aləmində bundan bərk və səxt daş hələ bu vaxtadək dünyada tapılmayıb; bərklikdə cəvahiratın heç biri buna bərabər deyil. Nə zümrüd, nə tupaz, nə dendrit, kvars, yaşma, tormalin və nə qeyriləri.

(Mirzə Həsən yazır.)

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (başını qalxızib Rüstəm bəyə tərəf deyir). Mənim qanacağıma görə, sizin kitabınızda olan məlumat məhz Yevropa və Rusiya mənbəyindən əxz olunmuşdur... Mənə qalarsa, haman ittılaatı ki, siz o zəhmətən cəm edirsiniz, onları Şərq və islam elmləri ilə tətbiq etməyinizin bir eybi yoxdur. Məsələn, götürək haman almas barəsində bərklik söhbətini. Mənim qanacağıma görə, "almasdan bərk şey dünyada yoxdur" demək özü bir səhv və qələtdir. Almasdan bərk şey dünyada çoxdur.

R ü s t ə m b ə y . Hər nə sözün var, de.

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i . Söhbət haman səxtlik üstədir ki, siz orada yazdınız. Necə ki məlumdur və kərrat ilə eşitmişik və kitablardan təhsil eləmişik ki, Həqq-təala bizə on şey təyin edib ki, bir-birindən bərkdir...

(İçəri qapıdan Zəhra bəyim görsənir.)

R ü s t ə m b ə y v ə M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (ikisi də əllərini qalxızib birdən). Ana, dayan, hələ gəlmə, söz danışırıq.

(Zəhra bəyim yox olur.)

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i . Haman bərk şeylərin əvvəlincisi daşdır.

R ü s t ə m b ə y . Yəni, necə daş? Axır dünyada daş çoxdur, görək hansını deyirsən?

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i . Heç təfavütü yoxdur. Hansı daş olur-olsun.

(Rüstəm bəy və Mirzə Həsən gülürlər.)

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i . Dəxi burada gülmək, yəni çe? Siz xahiş etdiniz, mən də deyirəm. Lazım deyil, mənə əfv buyurunuz; dəxi gülmək yəni nə olsun? Heç dəxli var?

R ü s t ə m b ə y (gülümsünə-gülümsünə). Yaxşı, sözünü de, gülmərik.

Sonra? Daşdan sonra?

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i . İkinci mərtəbədə daşdan sonra bərk olan şey dəmirdir, zira bu iki cisimləri bir-birinə vuranda (əllərini qoşa tutub yavaşca bir-birinə vurur) aşkardır ki, dəmir daşı sındıracaq.

(Rüstəm bəy və Mirzə Həsən yenə gülürlər.)

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i . Hə ... gülərsiniz, gülərsiniz. Vay sizin halınıza!... Afərin lüğət yazanlar!

R ü s t ə m b ə y (gülə-gülə). Sonra? Dəmirdən sonra bərk olan şey hansıdır?

(Mirzə Məhəmmədəli durur ayağa, istəyir getsin. Rüstəm bəy durur, onun qabağını kəsir.)

R ü s t ə m b ə y . Məhəmmədəli, uşağa uşaq deyərler, böyüyə də böyük deyərler. Sən sözünü de, əgər sən sözün haqdır, gerek onu deməkdən çəkinməyəsən.

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (bir qədər fikir eləyib oturur yerində və sonra başlayır). Dəmirdən bərk olan şey oddur ki, dəmiri əridir və özü də səxtlik ənasirində üçüncü dərəcədədir. Oddan bərk olan şey sudur ki, odu söndürür və səxtlik ənasirinin dördüncü dərəcəsidir. (Rüstəm bəy və Mirzə Həsən əllərini ağızlarına basıb gülürlər.) Sudan bərk olan şey buluddur ki, su haman buluddan əmələ gəlir. (Yenə içəri otaqdan səs gəlir, yenə Mirzə Məhəmmədəli hirsli deyir.) Səs gəlməsin! Görürsünüz ki, biz burda söz danışırıq! Bəli, agama ərz olsun ki, buluddan bərk olan şey yeldir ki, buludlara həmişə yeldən fərman çıxır. (Bir qədər dikəlib həvəsə gəlir.) Yeldən bərk olan şey mələkdir ki, yelləri idarə edir; yəni haraya göndərməlidir, göndərir; göndərməli deyil, göndərmir. (Bir az da ucadan və həvəsli.) Mələkdən bərk şey mələkül-mövtdür ki, mələki qəbzi-ruh edir. Hı ... gülərsiniz! Gülün, eybi yoxdur, gülün! Vay halınıza! Mələkül-mövtdən də bərk olan şey bilirsiniz nədir? Ölümdür, ölüm! Hı ... gülərsiniz! (Dəxi də hirsli.) Bəs bilirsiniz ki, ölümdən bərk şey nədir? Bilirsinizmi, ey lüğət yazanlar?... (çığıra-çığıra durur ayağa.) Niyə gülürsünüz? Burada ilan oynatmırlar ki? Məgər insan öz qəbahətini gerek annamaya? Eyb deyil? (Hirsli gedir qapıya tərəf.) (Çöl qapıdan Səməd Vahid girir içəri və qiylu-qalı görüb deyir.)

S ə m ə d V a h i d . İştə irkaklar! Hayda arkadaşlar!

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (hirsli və ucadan Səməd Vahidə). A kişi, hələ bilmirəm bu nə deyir ey!..(Səməd Vahid gedib oturur yerində və kağız-qələmini çıxardır. Rüstəm bəy və Mirzə Həsən yenə gülməkdədirlər. Mirzə Məhəmmədəli istəyir başmaqlarını geyə, gedə. Zəhra bəyim qapıda görsənir.)

Z ə h r a b ə y i m (Mirzə Məhəmmədəliyə). Ay balam, bir dayan görüm, hara gedirsən? Axı nə üstə bu qədər savaşırsınız? Ay belə sizə mən qurban olum, axır min dərd-sərimiz, dost-düşmən var!

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i . Ana, sən Allah, sən də əl götür bizdən!

Z ə h r a b ə y i m . Bala, sizin belə mən qadanızı alım, mənim axır siznən vacib işim var. Məhəmmədəli, bala, bir gəl otur, arxayın danışaq. Sən özün, Allaha şükür, yaxşı-yamanı bilənsən. Axır o qızı hər yandan istəyirlər; qız uşağının evdə qalmağının da bir vaxtı var. Nə deyirsən, ay Rüstəm bala? Sən nə deyirsən, Səməd bala? Niyə dinmirsən, Məhəmmədəli bala! Bir deyin görüm, nə məsləhət görürsünüz? Sizə gələn qada-bala mənə gəlsin.

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (acıqlı). Mənə dəxli yoxdur! Hər kəsə istəyirsiniz, verin.

R ü s t ə m b ə y (kitabı qoyur, durur ayaq üstə). Ana, mən qabaqca da sənə demişəm, indi də yenə deyirəm, qoy oğlanların da eşitsinlər: qız gerek öz xoşu ilə hər kəsə ki kefi istədi, onu görə və bəyəne və ərə gedə. Dəxi o əsrlər keçibdi ki, qızı zornan istəmədiyi adama ərə verirdilər. Ancaq yenə mən məsləhət görürəm ki, Gülbaharı Aslan bəyə verək.

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (hirsli). Əstəğfürullah! Əstəğfürullah! Əgər Gülbahar mənim bacımdır, mən bu əmrə hərgiz razı ola bilmənəm!

R ü s t ə m b ə y. Nə səbəbə razı ola bilmirsən? Xub, nə eybi var, razı olursan, sən də görək, kimə verək?

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i. Mən nə bilim? Kimə qismət olar, ona verərik.

R ü s t ə m b ə y. Axır necə kimə qismət olar? Hazır qızı istəyirlər, dəxi yüz il gözlətməyəcəyik ki?

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (bir qədər dinməyib). Mənə qalırsa, Gülbaharı Mirzə Bəxşəliyə verərik.(Rüstəm bəy gülür.)

S ə m ə d V a h i d. Necə Mirzə Bəxşəliyə? Müəllim Mirzə Bəxşəliyə?

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i. Bəli, haman Mirzə Bəxşəliyə.

S ə m ə d V a h i d. Bən buna hərgiz razı olmam.

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (təəccüblü). Necə yəni razı olmazsan? Hələ sən nəçisən?

S ə m ə d V a h i d. Bənə qalıyorsa, Gülbaharı Hüseyin Şahidə verməli.

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (sağ əlini fırladır). Pəh-pəh-pəh, buna bax, sən Allah! Bu da bizə müştəri tapdı.

Z ə h r a b ə y i m. Ay balalarım, sizə belə mənim canım qurban, bir mənə deyin görüm, o dediyiniz adamlar kimdilər? Yaxşımı adamdılar, nəçidirlər?

R ü s t ə m b ə y. Ana, mən dediyim Aslan bəy çox yaxşı adamdı; özü də keçən il yurist dərsi oxuyurdu, sonra peşiman oldu, vastöçni fakultetə girdi. İndi istəyir mal həkimi olsun.

Z ə h r a b ə y i m (Səməd Vahidə). Bala, sən dediyin adam kimdi, nəçidi? Bir qulluğu varmı?

S ə m ə d V a h i d. Ana, Hüseyin Şahid bizim gənc ədiblərimizdəndir, özü də xeyriyyə məktəbində ədəbiyyat dərsi müəllimidir.(Mirzə Məhəmmədəli başını bulayır.)

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i. Pəh-pəh-pəh! Elə bizim gənc ədibimiz əskik idi. Allah bəd nəzərdən saxlasın. (Hirsli.)

A kişi, mən bilmirəm ədib nədi, axır ey?

R ü s t ə m b ə y. Qardaşlarım, mən sizdən xahiş edirəm ki, hər nə eləmək istəyirsiniz, məsləhətnən və ağıl ucuyunan eləyin... Sən bir söz deyirsən, mən bir söz deyirəm, o bir söz deyir. Qardaşlarım, beləliknən bir mətləb hasil olmaz. Qız hazır, bax, o qapının dalındadı (əlini içəri qapıya uzadır), çağıra q bu saat özündən sual eləyə ki, görək meyli kimədi?..

S ə m ə d V a h i d. Belə məsləhətə qarşı bən bir söz söyləməm.

R ü s t ə m b ə y (Mirzə Məhəmmədəliyə). Niyə dinmirsən, Məhəmmədəli?

M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i. Özünüz bilin, mənim işim yoxdur.

(Rüstəm bəy durur, qapıdan Gülbaharı çağırır. Gülbahar girir içəri.)

Z ə h r a b ə y i m (Gülbahara). Bala, Gülbahar, gəl otu yanımda, durma ayaq üstə.

R ü s t ə m b ə y. Gülbahar, keç otu və qulaq as, gör nə deyirəm. Biz bu saat sənə barəndə danışırıdım. Sözü açığı budur ki, səni üç adam istəyir: biri Aslan bəydi, biri Mirzə Bəxşəli, biri də Hüseyin Şahiddi... Qəlbin kimə yapışır, ona da get; bizim heç sözüümüz yoxdu...(Gülbahar dinmir).

Z ə h r a b ə y i m (Gülbahara). Bala, niyə dinmirsən?

G ü l b a h a r (Rüstəm bəyə). Dadaş, əvvəl bu ki, sən dediyin adamların heç birinə mən bələd deyiləm və qaldı ki, sizin mənim barəmdə çalışmağınız əbəsdir; çünki mən bilirəm ki, mən bir kəsi xoşlasam da, sən razı olsan, Məhəmmədəli dadaşım razı olmayacaq; Məhəmmədəli dadaşım razı olsa, sən izin verməyəcəksən; hər ikiniz də xoşlasanız, Səməd dadaşım bəyənəcəkdir. Bir yadınıza salın, görün indiyə kimi mənim üstümdə siz üç qardaşın neçə dəfə dava-mərəkəsinə qonşular yığışib tamaşaya. Yox-yox, mən heç kəsə getmək istəmirəm. Kaş siz bir-biriniznən yola gedin. (Durub çıxır gedir. Mirzə Məhəmmədəli gəlib oturur yerində).

R ü s t ə m b ə y. İş belə olan surətdə mən məsləhət görürəm ki, bir surətdə ki Gülbahar biz dediyimiz adamların heç birinə bələd deyil, sabah axşam gərək ki cəmiyyəti-xeyriyyənin zasedaniyasıdır, özü də növbətə görə gərək bizim evə yığışalar. Aslan bəy necə ki üzv, zasedaniyaya gələcək. Gərək hesabnan müəllimlərdən də olalar; çünki proqramlar barəsində müəllimlərdən cavab istəyiblər. Gərək onlardan şikayət də var. Xülasə, onlar gərək gələlər zasedaniyaya. Gülbahar da istəyər, çıxar onlardan tanış olar.(Çöl qapı tiqqıldayır).

R ü s t ə m b ə y. Kimsən? Gəl!

(Daxil olur Teymur bəy, qoltuğunda papka; Zəhra bəyim üzünü tutur o tərəfə ki, Teymur bəy görməsin.)

T e y m u r b ə y. Səlam əleyküm.

R ü s t ə m b ə y. Ay əleykəssəlam, Teymur bəy. Gəl əyləş.

(İçəri otaqdan Zivər xanım çıxır, Teymur bəyə əl verir.)

Z i v ə r x a n ı m (gülə-gülə). A, zdravstvuyte, Teymur bek!

T e y m u r b ə y (Zivər xanımın əlini öpür). Zdravstvuyte, Zivar xanum!

(Teymur bəy də, Zivər xanım da oturlar Rüstəm bəyin yanında. Mirzə Məhəmmədəli acıqlı baxır bunlara. Teymur bəy papkanı açır, kağızları aralayır, sonra üç kağız qoyur Rüstəm bəyin qabağına; bu da kağızlara qol çəkir, verir Zivər xanıma, o da qol çəkib verir Teymur bəyə. Teymur bəy də yığışdırır, qoyur papkaya.)

T e y m u r b ə y (saatına baxıb deyir). Deyəsən, yubanırıq ha!...

(Zivər xanım və Teymur bəy dururlar ayağa. Zivər xanım ayna qabağına gedib,

şlyapasını düzəldir və Teymur bəy ilə çıxıb gedir. Mirzə Məhəmmədəli yenə acıqlıacıqlı baxır bunların dalınca. Qənbər, uzun çuxalı və belində xəncər, yanında çoban Qurban, girirlər içəri. Qurbanın bir əlində uzun çomaq, bir əlində dəsmala düyülü bir qab. İki də baş yendirirlər.)

R ü s t ə m b ə y. Qənbər, nə var, qoyunlar necədi?

Q ə n b ə r. Sağlığın, bir şey yoxdu. Amma qoyunlara bərk qızdırma düşüb, yaman qırır; heç bir əlacı da yoxdu. (Qurbanın əlindən düyünçəni alıb qoyur yerə.) Buyuraydınız, bu yavanlığı boşaldıydılar; bir az kərədi, bir az da təzə şordu. (Qənbər düyünçəni aparır içəri, qapının yanına qoyur.)

Z ə h r a b ə y i m. Qənbər, niyə çoxdandı görünürsən?

Q ə n b ə r. Xanım bəyim, vallah, macalımız olmur. Qoyunun azarı başımızı bərk qatıb.

R ü s t ə m b ə y. Qənbər, bilirsən nə elə? Sabah axşam mal həkimi bizdə olacaq, cəmiyyəti-xeyriyyənin yığıncağıdı; sən də gəl, yadıma sal, deyək, bəlkə qoyunların qızdırmasına bir dava deyək.

Q ə n b ə r. Baş üstə, gələm. (Qənbər və çobanlar çıxırlar. Rüstəm bəy gəlir anasının tərəfinə və gülə-gülə deyir.) Ana, kefin necədi? Yaxşıdır? Ana, bilirsən nə var? Mən lüğət yazıram. Bilirsən lüğət nədi? Yəni insanın dilində hər nə qəribə söz var, gerek o kitaba yazıla; hamısı gerek yazıla ki, bir söz də qalmaya. Bəlkə, sən də elə bir qəribə söz bilirsən ki, bizim yadımıza düşməmiş ola. Hə, nə deyirsən, ana? Bir qəribə söz de, yazım.

Z ə h r a b ə y i m. Bala, qadan mənə gəlsin, mən nə bilərəm ki, nə deyim? M i r z ə M ə h ə m m ə d ə l i (durur ayağa). Dadaş, əgər qəribə söz axtarırsan, məndən soruş, deyim; dəxi ağbirçək arvad nə bilir, nə desin? Qəribə söz budu ki, indi, maşallah, kraxmallı alimlər dəxi hicabı-zadı bilmərrə atıb, başlayıblar russayağı üzüaçıq zindəganlıq eləməyə. Elə mənən olsa, lüğətə bu mətləbi də yazsan, pis olmaz. (Başmaqlarını geyir getsin.)

R ü s t ə m b ə y (acıqlı və ucadan). Məhəmmədəli, səni and verirəm atavın goruna, məndən əl çək.(Mirzə Məhəmmədəli başmaqlarını geyir getsin.)

Z ə h r a b ə y i m (Məhəmmədəliyə). Bala, Məhəmmədəli, bir dayan. Bala, bir dayan, bir getmə. (Zəhra bəyim qalxır ayağa, qoltuğundan bir bayaz çıxardır, gedir Məhəmmədəlinin dalıya: o da qulaq verməyib gedir. Zəhra bəyim yenə gəlib oturur yerində və bayazı qoyur qoltuğuna. Səməd Vahid yazıya məşğul olduqda içəridən uşaq ağlamağı eşidilir. Səməd Vahid, əlində qələm, durur gedir qapıya tərəf və hirsli.)

S ə m ə d V a h i d. Çocuq ağlamasın, bən şer yazıyorum (gəlib oturur yerində və Rüstəm bəyə.) Dadaş, ədəbiyyatdan lazımsa, nümunə olaraq bir şer deyim, yaz lüğətə.

R ü s t ə m b ə y. Nə eybi var. Amma bu şərt ilə açıq olsun. Yoxsa, doğrusu, mən sən dilini qanmıram.

S ə m ə d V a h i d (kağızlarını əlləşdirir və bir yerdən şairənə oxuyur):

Ənzari-şəbabımda pədidar olan, ey zill!

Ey zilli-tüluat, oluyorsun yenə peyda!

R ü s t ə m b ə y ("eh" eləyib çönüb gedir öz stoluna tərəf). O dili mən özüm qanıram ki, lüğətə də yazam?

S ə m ə d V a h i d (durur ayağa və kağızlarını yığışdırır ki, getsin). Dadaş, mən söylədiyim "Faust"dan türk dilinə tərcümədir. Bizim müəllimlər bunu indi bu saat məktəblərimizdə balaca çocuklara öyrədirirlər. Sən ki bunu qanmıyorsan, sənəyi-nəfisədən bibəhrə olmağını müşahidə ediyorsun, zənnindəyim, əfəndim. (Səməd Vahid acıqlı, kağızı qəfəsənin içinə atıb, durur gedir. Rüstəm bəy təəccüblü baxır onun dalıya.)

Z ə h r a b ə y i m (durur ayağa, bayazını qoltuğundan çıxardır və Səməd Vahidin dalıya). Bala, bir dayan! Bala, bir dayan. Səməd bala, bir dayan!

(Rüstəm bəy də kağızlarını yığışdırır və acıqlı, hazırlaşır çıxıb getməyə. İndi də Zəhra bəyim bayazını buna tərəf tutub yalvarır.) Rüstəm, Rüstəm, ayaqlarının altında ölüm! Bir dayan! Bala, bir dayan, bir bu kitaba bax.

R ü s t ə m b ə y (acıqlı). Eh, ana, sən Allah, əl çək!

(Rüstəm bəy də çıxıb gedir. Zəhra bəyim qalır ortalıqda tək, əlində kitab.)

Sonrakı məclislərin qısa məzmunu.

İkinci məclisdə cəmiyyəti-xeyriyyənin Rüstəm bəyin evində keçirilən iclası təsvir olunur. Gülbahar və Zəhra bəyim bir kənarda orurub tamaşa edirlər. İclasda dörd məsələ müzakirə edilir :

- 1) İl hesabının təsdiqi,
- 2) Məktəb proqramı;
- 3) Elmi- ilahi dərsləri,
- 4) Acların vəziyyəti.

Birinci məsələ barədə Aslan bəy məlumat verir, bu zaman cəmiyyəti-xeyriyyənin pullarının plansız xərcləndiyi məlum olur. İkinci məsələ barədə Rüstəm bəy çıxış edir, ikinci sinifdə ədəbiyyat dərslərinin çətinləşdiyini, ana dili dərslərinin isə, ümumiyyətlə, nəzərdən salındığını deyir. O həm də 3-cü məsələ barədə çıxış edərək elmi- ilahi dərsləri əvəzinə "xüsuf- küsuf" dualarının vaxt apardığını da qeyd edir. İclasda 4-cü məsələyə - acların ərizələrinə baxılmır; on iki nəfər külfəti olan qoca və şikəst Məşədi Cəfərin ərizəsi oxunur, ancaq müzakirəyə çıxarılmır; buna səbəb kimi göstərilir ki, cəmiyyətin xəzinəsində olan pulları ehtiyat fonda qoymaq məsələsi qarşıya qoyulub... Aclar ağlaşırlar, bu zaman baytardan məsləhət almaq üçün buraya gəlmiş çobanlar öz heybələrindən yağla çörək çıxarıb onlara verirlər.

İclasda Gülbaharla evlənmək niyyəti olan üç şəxs də: Aslan bəy, Mirzə Baxşəli, Hüseyn Şahid də çıxış edirlər. Ancaq nə Gülbahar, nə də Zəhrabəyim onların danışdıqlarını başa düşürlər. İclasdan sonra qardaşlar Gülbaharın

yanına gəlir, onlardan hərəsi bacısına özünün seçdiyi namizədi təqdim edir; Rüstəm bəy Aslan bəyi, Mirzə Məhəmmədəli Mirzə Baxşəlini, Səməd Vahid isə Hüseyn Şahidi tərifləyir. Gülbahar isə iclasda çobanlardan başqa, heç kimin nə dediyini başa düşmədiyini deyir. Qardaşlar yenə mübahisə edib gedirlər.

Üçüncü məclisdə də əhvalatlar Rüstəm bəyin iş otağında davam edir. Çobanlar Gülbaharla kənd həyatı, qoyunçuluq barədə danışırlar. Çobanlar qoyunların xəstələnməyindən narahat olduqlarını deyir, mal həkiminin də əlac edəcəyinə ümid etmirlər. Rüstəm bəy isə onları burdan uzaqlaşdırmaq üçün mal həkiminin ünvanını nişan verərək yola salır. Çobanlar gedirlər.

Mirzə Məhəmmədəli və Səməd Vahid hərəsi bir hamballa gələrək kitablarını yığışdırır və köçmək istəyirlər. Zəhra bəyim onların hərəkətlərinə etiraz edir, oğullar isə ananın sözünə baxmayıb yığışmağa davam edirlər. Bu zaman sensor Mirzə Cəfər bəy yanında bir polis məmuru və iki polis fərraşı gəlir. Sensor bəyan edir ki, hökumətin qərarı ilə bu üç qardaşın mənzili axtarılmalı, kitabları siyahıya götürülməli və onların nə məzmununda olduqları araşdırılmalıdır. Onun dediyinə görə, qardaşların bədxahları hökumətin nəzərində onları belə qələmə veriblər ki, guya onlar Rusiya müsəlmanlarını Türkiyə tərəfə çəkməklə islam birliyi cəmiyyətinə xidmət edirlər; digər tərəfdən, Qafqaz Azərbaycanını, İran Azərbaycanını birləşdirərək vahid Azərbaycan dövləti qurmaq amalı uğrunda çalışan cəmiyyətin üzvüdürlər. Həm də sadə xalq kütlələri arasında azadlıq, bərabərlik ideyalarını yaymaqdadırlar, mətbuat vasitəsilə fikirlərini çatdıraraq xalqı maarifləndirir, onu qəflət yuxusundan oyatmağa, əsarətdən qurtarmağa səsləyirlər. Buna görə də qardaşların kitabları təftiş edilməlidir. Əvvəlcə Rüstəm bəyin kitablarını diqqətlə araşdırır və bunların yalnız müxtəlif tipli, əsasən rus- slavyan dillərinə aid lüğətlərdən ibarət olduğuna əmin olurlar; daha sonra Mirzə Məhəmmədəliyə məxsus kitabları araşdırır və bunların da "Keyfiyyəti –xüsuf və küsuf" (Ayın və Günün tutulması) duaları kimi müxtəlif dini-mövhumu ədəbiyyatdan başqa bir şey olmadığını aşkar edirlər.. Hökumətin "politikasına" xəter yetirə bilən mətləblərin, bəlkə, Səməd Vahidin kitablarında tapılacağına ümid edən sensor onları da təftiş edir və axtarıqlarına rast gələ bilmir; Səməd Vahidin kitabları özünün yazdığı bir sıra bayağı şeirlərdən, "Türkiyə əşarı"ndan və "elmi-vəzn", "üsuli-qafiyə"yə aid bəsit nəzəriyyədən başqa bir məzmun kəsb etmir. Sensor bu qardaşlar barəsində bir saat bundan əvvəlki fikrinin tamamilə dəyişdiyini bildirir və söyləyir ki, hökumətə bu qardaşlar barədə ərz edib dövlət üçün ən salamat, təhlükəsiz adam olduqlarını bildirməyi özünə borc bilir. Sensor, polis məmuru və fərraşlar getdikdən sonra qardaşlar kitablarını yığışdırırlar. Rüstəm bəy qəhqəhə ilə gülərək deyir: "İndiyə kimi xalq deyirdi: "Maşallah, Əbdüləzimin oğullarına ! Biri Peterburqda təhsil alıb, biri İstanbulda, biri Nəcəf-Əşrəfdə! Üçü də, maşallah, oxuyub, alim olub. Bundan sonra ağızlarda söylənəcək ki, bu üç alimin biri xüsuf-küsuf duası yazır, biri məfəilün-fəilatün, biri də...vallah, mən özüm də heç başa düşmürəm ki, mən nəçiyəm ?..." Yenə qəhqəhə çəkib güldükdə Mirzə Məhəmmədəli ona bildirir ki, gülüş şeytan əməlidir. Rüstəm bəy onu ədəbsiz adlandırır, onların arasında savaşı düşür. Zəhra bəyim içəri girir, qoltuğundan bayazını çıxarıb gah o, gah bu oğlunun qabağına tutur. Onlar da Zəhra bəyimi itələyib: "Sən də cəhənnəm ol başımızdan!" –deyərək onun kitabını tullayırlar. Gülbahar, Qənbər və çobanlar - Zaman və Qurban içəri girir, Mirzə Məhəmmədəli və Səməd Vahid çıxıb gedirlər. Zivər xanım gəlib Rüstəm bəyin qoluna girib onu aparır. Zəhra bəyim özündən gedir, Gülbahar anasının yanına qaçır.

Dördüncü məclis yenə qardaşların həmin kabinetində vaxt olur. Rüstəm bəy gəlib Zəhra bəyimdən üzr istəyir, dünən incitdiyinə görə onu bağışlamasını xahiş edir. Ana isə incimədiyini bildirir, heç vaxt qardaşlarından ayrı düşməməsini ondan xahiş edir. Rüstəm isə onların qovğasının məslək üstündə olduğunu və hər birinin ayrı-ayrı kitablara etiqad edəcəkləri halda aralarında birliyin mümkün olmayacağını bildirir, sonra içəri otağa çəkilir. Mirzə Məhəmmədəli də gəlib anasından üzr istəyir, ana ona da eyni cür öyüd verdikdə o da Rüstəm bəy kimi cavab verir və çıxıb gedir, Gülbahara söyləyir ki, onun kitab sandığını və paltarlarını hambala verib göndərsin. Səməd Vahid anasına yaxınlaşır, deyir ki, ananın ona nə təklif edəcəyini bilir, ancaq bu mümkün deyil, çünki o, biri kafir lüğətlərinin, digəri fanatik (mövhumatçı) kitablarının sahibi olan məsləkayrı qardaşlarla birləşə bilməz. O da kitablarının dalınca hambal gələcəyini bildirir və çıxıb gedir. Bu zaman Zəhra bəyimin halı pisləşir, Gülbahar bayıra çıxıb qardaşlarını səsləyir, eşitmirlər. Qənbər, Qurban və Zaman içəri girir, ananın əhvalını xəbər alırlar. Gülbahar onlardan bir qədər söhbət etməsini xahiş edir Çobanlar kənd həyatından, qoyun bəsləmələrindən danışır, tütək çalır, çobanbəyatı oxuyurlar. Mirzə Məhəmmədəlinin və Səməd Vahidin kitablarını aparmaq üçün iki hambal gəlir. Zəhrabəyim qoltuğundan bayazını çıxarıb Gülbahara verərək xahiş edir ki, Əbdüləzimin nəsihətlərini qardaşlarının savaşıdıqları məqamlarda oxuyub, onları birliyə çağırınsın. Gülbahar anasını o biri otağa aparır. Bu vaxt Rüstəm bəy içəri otaqdan başını uzadıb, Qənbəri və çobanları qovur, onlar da çıxıb gedirlər. Gülbahar hambaldan soruşur ki, bu adamlar niyə hərəsi bir tərəfə gedir, nədən hamı bir tərəfə getmir? Hambal onun danışığından bir şey başa düşməsə də, Gülbahar durmadan soruşur və adamları xəbərdar etməsini xahiş edir. Hambal kitabları istəyir. Gülbahar şkaflardan qardaşlarının kitablarını çıxarır, "Slavyan lüğəti. Rus lüğəti...Elmi-qafiyə..Vəzni-şeyr...Xüsuf...Küsuf..." - deyərək onları bir-bir cırıb ortalığa tullayır, daha sonra onları toplayıb pəncərədən çölə tökür, üstünə neft töküüb od vurur. Kitablər alışıq, Gülbahar isə ortalıqda dayanır, qoynundan anasının kitabını çıxarır, diqqətlə baxmağa başlayır. Məşədi Məhəmmədəli, Səməd Vahid və hamballar bayırdan, Rüstəm bəy, Zivər xanım və Zəhrabəyim içəri otaqdan gəlirlər, kitabların yanmağına və Gülbaharın dəyişən

əhvalına baxıb heyrətlənirlər. Gülbahar çox mütəəssir halda deyir: “Qaldı birçə kitab - bu da anamın kitabı... və atasının yazdığı vəsiyyəti oxuyur :

-Yer, göy, ay və ulduzlar göylərdə seyr edib gəzə-gəzə genə əvvəl-axır günün başına dolanırlar; çünki bunlar hamısı qədim əzəldə gündən qopub ayrılmış parçalardır. Mən etiqad edirəm ki, mənim də balalarım dünyada hər yanı gəzib dolansalar, yenə əvvəl-axır anaları Zəhranın ətrafına gərək dolanalar; çünki ay və ulduz günəşin parçaları olan kimi, bunlar da analarının ayı və ulduzlarıdır. Vay o kəsin halına ki, təbiətin həmin qanununu pozmaq istəyə! İnsafı və vicdanı ona həyatı boyu əziyyət verəcək ; nə qədər canında can var, peşiman olacaq”.

Gülbahar sözünü qurtaracaq ana yıxılır. Gülbahar gedib pəncərənin qarşısında oturur, dizlərini qucaqlayıb çölə tərəf baxmağa başlayır. Qardaşları və Zivər xanım tökülüşüb Zəhra bəyimin yanına gəlirlər, onun can verdiyini görürlər. Məşədi Məhəmmədəli fatihə surəsini oxuyur, Rüstəm bəy, Səməd bəy, Zivər xanım ağlayırlar. Gülbahar mat-mat gah anasına, gah da pəncərədən çölə tərəf baxır.

Mövzu: Milli birlik, azərbaycançılıq, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması

İdeyası: Ziyalılardan xalqdan ayrı düşüb vətəni unutmaları, əcnəbi dillərdə danışmaq ana dilinə ,milli-mənəvi dəyərlərə ögey baxması, milli birliyin olmaması bütöv bir xalqın varlığına, milli inkişafına böyük zərbə vurur.

Əsas problem: Xalqa yadlaşmış ziyalılardan məslək ayrılığı, milli birliyin, milli müstəqilliyin olmaması, soykökündən uzaqlaşmanın acı nəticələri və s.

Obrazların səciyyəsi: Obrazlar arasındakı konflikt – mövcud cəmiyyətdəki konfliktə əks etdirir; fərqli əqidəyə malik qardaşlar təhsil aldıkları ölkələrin dilində danışır, o ölkələrin əhalisinə xas geyim, davranış, düşüncə tərzini mənimsəyərək həm bir-biri ilə dil tapıb ortaq rəyə gələ bilmir, həm öz yaxınları və doğmaları, həm də vətən , xalq üçün özge adama çevrilirlər.

Əsas obrazlar: Məsləkayrı qardaşlar - **Rüstəm bəy, Mirzə Məhəmmədəli, Səməd Vahid , onların bacıları Gülbahar, anaları Zəhrabəyim .**

Qardaşlardan hər birinin danışığı, geyim, davranış tərzində fərqlidir və bu da əsərin ideyasının aydın başa düşülməsinə imkan verir. Qardaşların hər biri ataları **Əbdüləzimin** arzusunu yerinə yetirərək oxuyub müəyyən ixtisasa yiyələnmişlər, lakin onların heç biri mükəmməl təhsilə malik deyildir.

Ən böyük qardaş **Rüstəm bəy** Rusiyada, ortancıl qardaş **Mirzə Məhəmmədəli** İranda, kiçik qardaş **Səməd Vahid** isə Türkiyədə oxumuşdur. Lakin onların heç biri əsl vətəndaş kimi yetişməmişdir. Onların təhsilləri də vətən üçün faydasızdır, gərəksizdir. Çünki qəlbləri xalq, millət sevgisi ilə döyülmür. Vətən naminə, onun tərəqqisi üçün gərəkliliyi, vacibliyi etmək əvəzinə, millətin birliyi, xalqın rifahı, müstəqilliyi üçün mübarizə aparmaq əvəzinə, hər biri mənasız fəaliyyətlə, yalnız özünün başa düşdüyü, özünün vacib saydığı bir işlə məşğuldur. Onların hər biri təhsil aldığı ölkənin əqidəsi ilə vətənə dönmüşlər.

Qardaşların qiyafələri , geyimləri də təhsil aldıkları ölkələrə uyğundur. Rüstəm bəy rus intelliqenti geyimində, Məhəmmədəli İran ruhanisi geyimindədir. Səməd Vahid isə türksayağı geyimdədir. Rüstəm bəy çox mədəni və demokratik insan təsiri bağışlayır, lakin məlum olur ki, bu yalnız zahirən belədir. Mirzə Məhəmmədəli qatı mühafizəkar, tündməcəz və nəzakətsizdir. Səməd Vahid isə mülayim təbiətə malikdir. Bu qardaşlar heç cür bir-biri ilə dil tapa, ümumi rəyə gələ bilmirlər, yersiz mübahisə edirlər. Onları birləşdirən cəhət isə çürük əqidə ilə yaşamaları, vətən, xalq üçün bir iş görməmələridir. Hətta sensor Mirzə Cəfərin çarın müstəqil Azərbaycan ideyası ilə bağlı narahatlığını bəyan edərək qardaşların evində apardığı təftiş zamanı kitabları arasında bu haqda şübhəli bir cümləyə belə rast gəlməməsi onların fəaliyyətinin nə qədər mənasız olduğunu təsdiq edir.

Əsərdəki digər obrazlardan Zəhra bəyim ana və Gülbahar xüsusilə diqqətçəkəndir. Zəhra bəyimi övladları arasındakı fikir ayrılığı, onların bir- biri ilə münasibəti, yanlış yolda olmaları narahat edir. Evdə Zəhra bəyimin nəinki sözü ötür, böyük kimi onlara məsləhət verə bilir, o hətta oğullarının işlədiyi otağa da sərbəst girib- çıxma bilmir, ona vacib işi olduğunu deyirlər. Ana son nəfəsə kimi övladlarını milli - mənəvi birliyə çağırır. Əbdüləzimin vəsiyyətini dönə- dönə oxuyan ana bilir ki, oğulları sonda peşman olacaqlar. Gülbahar ailənin sonbeşiyi olsa da, ətrafda baş verənləri dərinləndirib düşünür, atasının vəsiyyətini yaxşı dərk edir, övladların ananın ətrafında birləşməli olduqlarını anlayır. Qardaşlarını yanlış yoldan dönmədiklərini görəndə Gülbahar onların kitablarını yandırmaqla məşğuliyətlərinin faydasız, əqidələrinin puç olduğunu cəsarətlə onlara çatdırır. Qardaşların ətrafındakılar: Aslan bəy, Mirzə Baxşəli, Hüseyn Şahid də əqidə etibarını Gülbahara yaddırlar, yabançıdırlar. Ancaq çobanlar onun üçün daha doğma, daha üstüdürlər; bu saf insanların söhbəti də ona xoş gəlir. Ədib bununla Gülbaharın xəlqiliyini, doğma yurda, el-obaya bağlılığını diqqətə çatdırır. Əsərdə epizodik obrazlar olan **Aslan bəy, Teymur bəy, sensor Mirzə Cəfər, Zivər xanım, Qənbər, Qurban** və s. fərqli xüsusiyyətlərə malikdirlər; bu fərqlər hadisələrin , situasiyaların fonunda daha aydın görünür. Məsələn: cəmiyyəti-xeyriyyənin iclasında ərizəsi rədd edilən aclara cəmiyyət üzvləri saymazayana yanaşdıqları halda, çoban kəndlilər belə etmir, heybələrindən çörək çıxarıb onlara verirlər.

Əsərin dil-üslub xüsusiyyətləri:

“Anamın kitabı” zəngin bədii məziyyətlərə, dil-üslub xüsusiyyətlərinə malik dəyərli əsərdir. Bu əsər orijinal süjet və kompozisiya, təsvir zənginliyi, obrazların nitqi ilə onların xarakteri arasındakı bağlılıq cəhətdən təkrarsız əsərdir. Bədii təsvir və ifadə vasitələrindən çox istifadə edilməsə də, təbiiyyətinə və yerində işlənməsinə görə diqqətəlayiqdir.

Dialog və monoloqları yığcam və mənalı - lakonikdir. Əsərin əvvəlində obrazlar haqqında verilmiş məlumat o qədər müfəssəldir ki, bu hissəni bədii müqəddimə kimi qəbul edə bilirik. Obrazların yaşı, geyimi, məşğuliyyəti, təhsili haqqında deyilənlər onların sonrakı hissələrdə verilən hərəkət və davranışları ilə çox uzlaşır. Birinci məclisdə biz qardaşlar barədə təsəvvürümüzü genişləndiririk. Rus intelliqenti libasındakı Rüstəm bəy - nitqində rus sözlərindən daha çox istifadə edir. İran qiyafəli Mirzə Məhəmmədəlinin danışdığı anlaşılmaz fars sözləri ilə qarışıqdır; Səməd Vahidin dilini osmanlı türkcəsinə xas söz və ifadələr qəlizləşdirir. Hadisələrin inkişafı ikinci məclisdə yüksələn xətlə gedir, bu hissədə cəmiyyəti-xeyriyyənin iclasında biz hər bir obrazı öz davranış, düşüncə və əməllərinə görə tanıyırıq. Üçüncü məclisdə isə hadisələr gərginləşir və ziddiyyət ən yüksək zirvə nöqtəsinə - kulminasiyaya çatır, qardaşların heç vaxt dil tapmayacaqları, birləşə bilməyəcəkləri bəlli olur. Bunu dördüncü məclisdə onlar öz dilləri ilə də təsdiq edirlər. Əsərdəki bütün bu detallar onun ideyası ilə sıx bağlıdır. "Anamın kitabı" ata-anası bir, vətəni bir, dini bir, məsləki, əqidəsi ayrı olan üç qardaşın komediyası, ananın faciəsi, Gülbaharın dramıdır. Əsərin sonunda Gülbaharın monoloqu milli birlik marşı kimi səslənir: "Qaldı bircə kitab: bu da anamın kitabı! Bir qədər hamı sakit durur baxır.

Budur atam öz əli ilə yazdığı vəsiyyəti (oxuyur): Tarixi-hicrinin min iki yüz doxsan dördüncü ilində, rəbiüs-saninin on ikisində, çeşənbə günü, səhər əzanından yarım saat keçdikdə yoldaşım Zəhranın cismindən bir parça qopub ayrıldı ki, ibarət olsun Rüstəm balamdan (barmağı ilə Rüstəm bəyə işarə edir; Rüstəm bəy atasının xəttinə diqqət edəndən sonra dəsmalını basır üzünə).

Biçarə övrətin cismindən qalanından genə tarixi-hicrinin min iki yüz doxsan doqquzuncu ilində, ramazanın beşində, pəncşənbə günü, axşamdan üç saat keçdikdə genə bir parça ayrılıb qopdu. Haman gün oğlum Məhəmmədəli anadan oldu (barmağı ilə Mirzə Məhəmmədəliyə işarə edir; Məhəmmədəli də yavuş gəlir və atasının xəttini görür və dəsmalı basır üzünə).

Yazıq Zəhranın qalan cismi genə bir dəfə parçalandı. Bu da vəqə oldu haman tarixin min üç yüz dördüncü ilində, cəmədiəl-əvvəlin on beşində, çaharşənbə günü, günorta zamanı ki, haman gün balamız Səməd dünyaya gəldi (Səməd Vahidə işarə edir; Səməd Vahid dəsmalı basır üzünə).

Bundan da bir neçə il sonra baxtığara övrətin qalan yarım canından genə bir parça qopdu ki, adını Gülbahar qoyduq. Bu da vəqə olub haman tarixin min üç yüz onuncu ilində, şəvvalın iyirmi birində, cümə axşamı, səhər vaxtı.

Yer, göy, aylar və ulduzlar göylərdə seyr edib gəzə-gəzə genə əvvəl-axır günün başına dolanırlar; çünki bunlar hamısı qədim əzəldə gündən qopub ayrılmış parçalardır.

Mən etiqaad edirəm ki, mənim də balalarım dünyada hər yanı gəzib dolansalar, genə əvvəl-axır anaları Zəhranın (əlini anasına tərəf tutur) ətrafında gərək dolanalar; çünki ay və ulduz şəmsin parçaları olan kimi, bunlar da analarının ayı və ulduzlarıdır. Vay o kəsin halına ki, təbiətin həmin qanununu pozmaq istəyə! Onun insafı və vicdanı ona müdamül-həyat əziyyət edəcək, nə qədər canında nəfəs var, peşiman olacaq".

"Anamın kitabı" Azərbaycanın milli birlik kitabıdır.

DRAM ƏSƏRLƏRİ

Çay dəsgahı (1989)	İlk qələm təcrübəsidir. Ədəbiyyatımızda ilk mənzum dram və uşaq dramaturgiyasının ilk örnəyidir. Allegorik əsərdir.
Kişmiş oyunu (1892)	Pyes. Ədib ilk əsərlərini – "Çay dəsgahı" və "Kişmiş oyunu"nu çap etdirməyib.
Ölülər (1909)	Tragikomediya. Bədii həlli verilən problem və konflikt baxımından ədəbiyyatımızın ən dəyərli örnəklərindəndir. Ədibi ömrü boyu narahat etmiş problemin – fanatizmin və cəhalətin törətdiyi bəlalardan əleyhinə yazılıb. Əsərdəki İsgəndər – Şeyx Nəsrullah xətti mənəvi əsarətin acı təzahürləri, ziyalı mövqeyinin çətinlik və üstünlüklərini göstərməyə müəllifə imkan yaradıb.
Anamın kitabı (1920)	
Kamança	Bədnam qonşuların xəyanətindən doğan böyük faciələr.
Danabaş kəndinin məktəbi	Müstəmləkə zülmü altında olan xalqın yadelli və yerli ağaların qapazaltı olması, maarifçiliyin milli zəmində inkişafı.
Dəli yığıncağı	Cəmiyyətin əqidə, əməl və əxlaq dünyasının təhlili
Ər	Sovet gerçəkliyinə tənqidi münasibət.

NƏSRİ

Danabaş kəndinin əhvalatları (1894) Povest	Ozamanki kəndin və kəndlinin vəziyyəti, ciddi problemlər əks olunub. Fərqli surətlər qrupu yaradılıb. Biri hakim, digəri yoxsul, hüquqsuz qrupun təmsilçiləridir. Məhəmməd həsən əmi, Zeynəb Xudayar bəyin zülmünə tuş gələnlərdəndir, ona müqavimət göstərə bilmirlər.
Hekayələri	
Poçt qutusu	Poçt qutusundan istifadə qaydasını bilməyən Novruzəli surəti
Usta Zeynal	Mövhumatın təsiri ilə aciz vəziyyətə düşmüş Usta Zeynal surəti.
İranda hürriyyət	“Hürriyyət” kəlməsini yenidən eşidən, qəflətdən ayılmayan Kərbəlayı Məmmədəli surəti.
İranda hürriyyət Xanın təsbehi Konsulun arvadı Molla Fəzləli	Azərbaycan qadınının faciələrlə dolu həyatı və bunun səbəbləri
İki ər Qiyamət	Dilin təmizliyi xəlqiliyin müdafiəsi.
Qəza müxbiri Ucuzluq	Bürokratizmin, süründürməçiliyin tənqidi

PUBLİSİTİKASI

Molla Nəsrəddinin cavabı Qəbirdən məktub Baş	Felyetonlar	Fanatizmin, ətalətin baş alıb getməsi, ictimai inkişafa mane olması.
Məzhəb azadlığı Missionerlər Din məsələsi		Çar Rusiyasının dinə münasibətdə ikiüzlü mövqeyi və müstəmləkə siyasəti
Sizi deyib gəlmişəm Niyə məni döyürsünüz	Məqalələr	Bu məqalələr felyetonlarda qaldırılan məsələlərlə səsleşir.
Azərbaycan Cümhuriyyət		Böyük əks-səda doğurmuş bu məqalələrdə ölkənin və millətin taleyi ilə bağlı yazıcının demokratik mövqeyi əks olunub.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

(1862-1911)

“Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir çığır açan Sabir əfəndi millətdən ötrü çalışırdı. O, gördüyü tənədən, yağış kimi üstünə yağan töhmətdən əsla geri dönməyib öz məsləkində əzmlə davam etdi və sevgili millətinə xidmətdən bir an qafil olmadı. Sabir əfəndi köhnə şeirlə yeni şeir arasında bir əsrlik uçurum yaratdı”.

Abbas Səhhet

Həyatı

1862-ci ildə Şamaxıda Hacı Zeynalabdinin ailəsində doğulub. 8-11 yaşlarında mollaxanada, 12 yaşından S.Ə.Şirvaninin açdığı yeni tipli məktəbdə oxuyub. Atası oğlunu tacir görmək istədiyi üçün məktəbdən ayıraraq, yanında işlədib. Səyahətə çıxaraq bir sıra Şərq ölkələrini gəzib. Atasının ölüm xəbərini eşidərək vətənə dönüb, bir müddət sonra evlənib. Böyük bir külfəti dolandırmaq üçün sabun bişirib satmalı olub. **1907-ci ildə** Bakıya gələrək, “**İrşad**” qəzetinin redaksiyasında çalışıb. **1908-ci ildə** ana dili və şəriət müəllimi olmaq üçün imtahan verərək diplom alıb və Şamaxıda Ümid məktəbi açıb. Lakin məktəb uzunmüddətli olmayıb. **1910-cu ildə** Bakıya gələrək “**Zənbur**” jurnalının redaksiyasında çalışıb, həmçinin Balaxanıda müəllimlik edib. Bu dövrdə həm də “**Günəş**” və “**Həqiqət**” qəzetlərinin redaksiyasında işləyib. “**Günəş**” qəzetinin “**Palanduz**” adlı həftəlik gülüş səhifəsində satirik şeirlərini çap etdirmiş, “Molla Nəsrəddin”lə əlaqəni davam etdirmişdir.

Həmin il qaraciyər xəstəliyinə tutulmuş, Bakıda və Tiflisdə müalicə almışdır. Tiflisdə **C.Məmmədquluzadə**dən böyük qayğı və kömək görmüş, həkimlərin əməliyyat təklifinə razı olmayaraq Şamaxıya qayıtmışdır. Lakin xəstəliyi şiddətlənmiş, yenidən Bakıya gedib əməliyyata razı olduğunu bildirsə də, ona artıq gec olduğunu söyləmişlər. Şamaxıya qayıtmış və **1911-ci il iyulun 12-də** vəfat etmişdir.

Yaradıcılığı

İlk şeirlərini erkən yazmağa başlasa da, yaradıcılığa XIX əsrin sonlarından ardıcıl davam etmişdir. Yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlamış və yaradıcılığında ənənəvi mövzu və janrlardan – qəzəl, mərsiyə, qitə, rübaidən istifadə etmişdir.

Lirik şeirləri

İlk şeirlərin mövzusu məhəbbət və istifadə olunan bədii təsvir və ifadə vasitələri ənənəvidə olduğu kimi idi. Klassik ədəbiyyatdakı kimi onun da lirik qəhrəmanı səmimi aşıqdır:

Xahişin tərki-dili can idi, mən həm etdim,
Söylə, ey yar, görüm, şimdi nə fərmanın var?

Yaxud:

Mübtəlayi-dərdi-eşqəm, əl götür məndən, təbib!

Eylə bir tədbir kim, bu dərdə dərman olmasın!

Zaman keçdikcə şairin lirikası ictimai məzmun daşıyır. Lirik qəhrəman artıq dərdli aşiq deyil, ziddiyyətlərlə barışmayan vətəndaş olur. Lirik şeirlər üçün ortaq cəhətlər azadlıq ideyalarının olmasıdır.

Şairin əsl istedadının üzə çıxmasına imkan yaradan şərait:

- Çar Rusiyasının zəifləməsi və imperiyanın inqilab dalğasının bürüməsi;
- Milli ucqarlarda da azadlıq ideyalarının güclənməsi, etiraz və çıxışların artması;
- 1905-ci il hadisələrindən sonra milli qəzet və jurnalların çap olunması;
- “Molla Nəsrəddin”in nəşri;

1906-11-ci illərdə şairin “**Molla Nəsrəddin**”də çap olunan kəskin satirik şeirləri ölkə hüdudlarından çox-çox uzaqlara da yayılır.

Satiraları

Satiraları mövzuca zəngindir və bir nöqtədə - xalq həyatı və taleyi məsələsinə xidmətdə birləşir. Baş mövzusu xalq həyatıdır və satiralarının əsasında ya birbaşa, ya da dolayısı ilə xalq mənafeyi, hüquq və azadlıqların müdafiəsi dayanır. O, “pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvar” yazırdı:

İki qonşu bir-birinin milləti,

Hər ikisi bir peyğəmbər ümməti.

Bir kəsir qurban, bişirir əti,

Bayram edir Xəlilullah eşqinə,

O biri də baxır ALLAH eşqinə.

misralarında ölkədəki aclıq, səfalet əks olunmuşdur. Bu mövzuda həmçinin **“Bizə nə?”**, **“Dilənçi”**, **“Ağlaşma”** satiralarını yazmışdır.

Onun satiralarında kəndlinin dözülməz həyatı, mülkədar-bəy zülmü əks olunur. Fəhlənin ağır əməyi, haqqını, hüququnu müdafiyyə qalxması və sahibkar hiddətinin əks olduğu əsərlər:

- **“Bakı fəhlələrinə”**
- **“Fələ, özünü sən də bir insanımı sanırsan?”**
- **“Təraneyi-əsilanə”**

Çarizmin müstəmləkəçilik siyasəti, milli ucqarlardakı mürtece mövqeyi, idarəçilikdə fərsizliyi və bunun fəsadlarının əks olduğu əsərlər:

- **“Hə, de görüm ...”**
- **“İstiqbalımız lağlağıdır”**

Sən demədinmi dumada rəf olur ehtiyacımız?

Mən də dedimmi çox yemə, tez pozular məzacımız?

Qara buludlar oynayıb, indi nədir əlacımız?

Çulğalayır bizi duman, mən deyən oldu, olmadı?

Ölkənin inkişafdan qaldığını, geriliyin, çəhalətin, mövhumatın, ətalətin tərəqqiyə mane olduğunu, gənc nəslin elmdən, təhsildən uzaq düşdüyünü göstərən əsərlər:

- **“Dindirir əsr bizi ...”**
- **“Məllət şərqisi”**
- **“Oxutmuram, əl çəkin!”**
- **“Uşaqdır”**
- **“Bəxtəvər” və s.**

Seyr etməyə fəzanı icad olub balonlar,

Bir yandan avtomobillər, bir səmtədən vaqonlar.

Hər ixtirayə dair təsis olur salonlar,

Vallah, bular azıblar başdan-ayağa, millət!

İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!

Sabir satiralarının əsas tənqid hədəfləri:

- Fanatizmin törətdiyi bəlalərin ifşası;
 - Qadın əsarətinin tənqidi;
 - Milli mətbuata əngəl olanlara etiraz;
 - İranda, Türkiyədə, bəzən dünyada baş verən hadisələrə münasibət;
- (İran inqilabının başçısına yazdığı “Səttarxana” şeiri mücahidlərin dilinin əzbəri olmuşdur).

Satiraların bədii xüsusiyyətləri:

- Yaratdığı satirik tipi xarakter və dünyagörüşünə uyğun dildə danışdırır;
- Dialoq, sual-cavab, deyişmə və s. üsullardan istifadə edir;
- Məcəzlərdən istifadə orijinal formadadır; (bənzətmə, epitet və s.)
- Əruz vəznində yazıb;
- Əruzunu öz yaradıcılıq üslubuna, satiranın məzmununa, tələblərinə uyğunlaşdırır;

Uşaq şeirləri

- **“Məktəb şagirdlərinə töhfə”**
- **“Uşaq və buz”**
- **“Yaz günləri”**

Bu şeirlər məktəbə, təhsilə maraq yaratmaq, təbiət hadisələri barədə təsəvvür yaratmaq məqsədi güdürdü. Əlavə olaraq, Sabirdə:

Tərcümə: Firdovsinin “Şahnamə”sindən bir parça

Təmsil: “Hörümçək və ipəkqurdu”

Mənzum hekayə: “Molla Nəsrəddin və oğru”

Felyeton: “Hamısını tapa bilərəm, birini tapa bilmirəm”

Məqalə: “Mətbuat” və s.

NEYLƏRDİN, İLAHİ?

Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?
Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?

Bağın, əkinin xeyrini bəylər görəcəkmış,
Töxm əkməyə dehqanları neylərdin, ilahi?

Artdıqca həyasızlıq olur el mütəhəmmil,
Hər zülmə dözen canları neylərdin, ilahi?

İş rəncbərin, güc öküzün, yer özününkü,
Bəyzadələri, xanları neylərdin, ilahi?

Bir dövrdə kim sidqüsəfa qalmaqcaqmış,
Bilməm belə dövranları neylərdin, ilahi?

Hökm eyləyəcəkmış bütün aləmdə cəhalət,
Dildadəyi-irfanları neylərdin, ilahi?

Məzlumların göz yaşdı dərya olacaqmı,
Dəryaları, ümmanları neylərdin, ilahi?

Surtuklu müsəlmanları təfikirə qoyan bu
Döşüklü müsəlmanları neylərdin, ilahi?

Səyyadi-cəfakaridə rəhm olmayacaqmı,
Ahuləri, ceyranları neylərdin, ilahi?

Yaxud buların bunca nüfusu olacaqmı,
Beş-üç bu süxəndanları neylərdin, ilahi?

Qeyrətli danosbazlarımız iş bacarırkən,
Tənbəl, dəli şeytanları neylərdin, ilahi?

Lüğət

mütəhəmmil – səbr edən, dözen
səyyadi-cəfakar – zülm edən ovçu
dehqan – kəndli, əkinçi
rəncbər – taxıl əkən, əkinçi
dildadəyi-irfan – elm əhli
təfikir – elan etmə kafir və mürtəd, lənətləmə
süxəndan – söz ustası, şair
danosbaz – biri haqqında hökumətə gizli xəbər verən şəxs, bir növ casus

Satirada insan təbiətindəki ətalət, cəhalət, cəmiyyətdəki haqsızlıqlar tənqid olunduğuna görə Sabirşünaslar əsərin mövzusunun yalnız Azərbaycan həyatı ilə məhdudlaşmadığını göstəriblər.

İnsan həyatına laqeydlik, insan taleyinə biganəlik həmişə humanist şairi düşündürdüydən o hiddətlənir, daha kəskin və ifşaçı əsərlər yazırdı. Şair zalımın zülmünə məzlumun dözməsi, səbirli olması ilə barışa bilmirdi. Buna görə də o, xilas yolunu milli-mənəvi oyanış və özünüdərkə görərdi. Şair xeyrxahlıq və ədalət carçısı idi, insanların taleyindən narahat olaraq haqqın, hüququn müdafiəçisi kimi səsinə qaldırırdı:

Məzlumların göz yaşdı dərya olacaqmı, -
Dəryaları, ümmanları neylərdin, ilahi?!

Satirada milli və bəşəri bəlalardan qovuşmuş şəkildə təqdimi Sabirin ədalətli mövqeyinin ifadəsi idi.

Əsərdə orijinal epitet, təzad, mübaliğədən istifadə olunmuş, qafiyələrin (qanları, canları, ceyranları və s.), sözlərin (sidq, səfa, iş, güc və s.) uğurla seçilməsi, işlədilməsi şeirdə güclü ahəng yaratmışdır.

Şeirir **həzəc** bəhrində yazılması onun amla oxunmasına imkan verdiyindən ideya-məzmununun başa düşülməsinə yaxşı təsir edir.

Şeirir mövzusu: insan həyatına biganəlik, laqeydlik

İdeyası: laqeydliyin və biganəliyin tənqidi

Vəznı: əruz

Bəhri: həzəc

Təfiləsi: məfUlü, məfAlilü, məfAlilü, fəUlün

Çap olunub: 6 yanvar 1908-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında

Qafiyəsi: aa, ba, ca, ça və s.

Bədii təsvir və ifadə vasitələri:

❖ **Epitet:**

Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?
Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?

❖ **Təzad:**

Hökm eyləyəcəkmış bütün aləmdə cəhalət,
Dildadəyi-irfanları neylərdin, ilahi?

❖ **Mübaligə:**

Məzlumların göz yaşı dərya olacaqmış,
Dəryaları, ümmanları neylərdin, İlahi? və s.

Səttarxanə	İctimai mövzu, lirik şeir, milli azadlıq mübarizəsi
Satiraları	
Bizə nə?! Dilənçi Ağlaşma	Ölkədəki aclıq, səfalet
Əkinçi Səbr eylə	Kəndlinin dözülməz həyatı, bəy, mülkədar zülmü
Bakı fəhlələri Fəhlə, özünü sən də mi insanmı sanırsan? Təraneyi-əsilanə	Fəhlələrin ağır həyatı, haqqını müdafiəyə qalxması və sahibkarın hiddətinə tuş gəlməsi.
Hə, de görüm... İstiqbalımız lağlağıdır	Çarizmin mənfur müstəmləkəçilik siyasəti, fərsiz idarə etmə və bunun fəsadları, vəd etdiyi azadlıqların riyakarlığı
Dindiriri əsr bizi Millet şərqi Oxutmuram əl çəkin! Uşaqdır Bəxtəvər	Gerilik, ətalet, cəhalet, maarifsizlik.
Məktəb şagirdlərinə töhfə Uşaq və buz Yaz günləri	Uşaq şüirləridir. Məktəbə, təhsilə maraq oymatmaq, təbiət haqqında təsəvvür yaratmaq

HÜSEYN CAVID (1882—1941)

“Hüseyn Cavid nə sələflərinə, nə də xələflərinə bənzəyir. Onun sənətdə öz səsi, öz nəfəsi, öz dəsti-xətti vardır. Poeziyada da, dramaturgiyada da nə yazmışdırsa, öz vicdanının pıçiltısı ilə yazmışdır. Bütün yaradıcılığı boyu Cavid nəyi tərənnüm etmiş, nəyi axtarmışdır? Qoy bu suala yazığının özü cavab versin: “Əsiri olduğum bir şey varsa, o da həqiqət, yenə həqiqətdir”

Abbas Zamanov

Həyatı

Hüseyn Molla Abdulla oğlu Rasizadə 24 oktyabr 1882-ci ildə Naxçıvanda anadan olmuşdur. Əvvəl mollaxanada ərəb-fars dillərini öyrənib, Şərq tarixi və ədəbiyyatına dair ilkin biliklər əldə edib. Naxçıvanda yeni tipli **“Tərbiyə”** məktəbində dünyəvi elmlərə yiyələnib, məktəbin müdiri **M.T.Sidqinin** təsiri ilə **ilk** şeirlərini yazıb. **1898-1903-cü illərdə** Təbrizdə yaşamış, **“Talibiyyə”** məktəbində oxumuşdur.

1906-1909-cu illərdə İstanbul Universitetində təhsil almışdır. Universiteti bitirdikdən sonra Naxçıvanda müəllimlik edib. **1911-ci ildən** fəaliyyətini Tiflisdə davam etdirib. Naxçıvanda **1918-1919-cu illərdə “Rüşdiyyə”** məktəbində dərs deyib. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra müəllim kimi fəaliyyət göstərir, dram əsərləri nəşr olunur, tamaşaya qoyulur və böyük şöhrət qazanır. Bu, bir tərəfdən nüfuzunu artırarsa, digər tərəfdən paxıllıq edənlərinin sayı artır. Mətbuatda haqqında tənqidi yazılar gedir. Əsərlərinə ədəbi məhkəmələr qurulur, Yazıçılar İttifaqı onu “müasir həyatı əks etdirməyən” “burjua yazıçısı” adlandırır.

1937-ci ilin iyun ayında həbs olunur və Sibirə sürgünə göndərilir. **1941-ci ilin dekabrında** sürgündə - həbs düşərgəsində vəfat etmişdir. **1956-cı ildə** bəraət almış, **1982-ci ildə** - anadan olmasının 100 illiyi ərəfəsində **Heydər Əliyevin** təşəbbüsü ilə.

Cənəzəsi vətənə gətirilib, Naxçıvan şəhərində dəfn olunmuşdur.

Yaradıcılığı

Cavid yaradıcılığa **“Tərbiyə”** məktəbində oxuduğu illərdə məktəbin müdiri M.T.Sidqinin təsiri ilə başlamışdır. Dünyagörüşünün formalaşmasında türk şairlərinin yaradıcılığı böyük rol oynayıb. Tələbə ikən **“Növhe” (İrşad qəzeti)** və **“Bir ahi-məzlumanə” (“Füyuzat” dərgisi)** əsərləri çap olunmuşdur. Naxçıvanda müəllim işləyərkən lirik şeirlər və **“Ana”** pyesini yazmışdır. Tiflisdə yaşayaraq **1913-cü ildə “Keçmiş günlər”** adlı **ilk** kitabı çap olunmuşdur.

Naxçıvanda **“Rüşdiyyə”**də işləyərkən **“Bahar səbnəmləri”** adlı ikinci kitabı çap olunmuş, **“İblis”** və **“Uçurum”** faciələri qələmə alınmışdır. Bu dövrdə həm də **“İblis”** tamaşaya qoyulmuş və ədibə böyük şöhrət qazandırmışdır.

Hüseyn Cavid ədəbiyyatımızda romantizmin yaradıcılarından biridir. O həm ərüz, həm də heca vəznində yazıb. **“Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir”,** - deyən şairin dram əsərlərində, poemalarında, fəlsəfi-lirik şeirlərində humanist, işıqlı duyğular, nəcib amallar öz əksini tapmışdır.

“Çoban türküsü”, “İlk bahar” şeirləri nikbinliyi, xeyirxahlığı, insana məhəbbət ruhu, yüksək sənətkarlığı ilə seçilir. Onun **“Qız məktəbində”** şeiri süjetli lirikanın mükəmməl nümunəsi sayılır.

“Qadın” şeiri üsyankar ruhda yazılıb. Bu şeirdə müəllif qadının taleyindən, mövhumatdan, cəhalətdən uzaqlaşmasından, qəflət yuxusundan ayılmasından söz açır. Cavid arzulayır ki, qadın azad, bəxtiyar insan kimi yaşasın.

“Hərb və fəlakət” əsərində dünyada gücün, zorun haqqı üstələməsi ilə barışa bilmədiyini, hər bəxtiyarın bəşəriyyəti fəlakətə sürüklədiyini göstərir.

Poemaları

“Bir ahi-məzlumanə” (1907), “İştə bir divanədən xatirə” (1912), “Hübuti-Adəm” (1913) poemalarında epik təsvirdən çox lirik-romantik düşüncələri əks olunub. Cavidin **“Azər”** poemasında Qərbə və Şərqə, eyni zamanda Qərb-Şərq müstəvisində Azərbaycana baxışları əks olunub.

Dramaturgiyası

Hüseyn Cavid ədəbiyyatımızda mənzum romantik dramaturgiyanın banisidir. **İlk** dram əsəri **“Ana” (1910)** mənzum faciəsidir. Mövzusu Dağıstan həyatından götürülmüşdür.

“Maral” (1912) əsərində pula, sərvətə aludəçiliyin cəmiyyətdə törətdiyi faciələr əks olunmuşdur.

“Şeyx Sənan” (1914) mənzum faciəsində dini-əfsanəvi şəxsiyyət olan Şeyx Sənanın timsalında insanın mənəvi ucalığını, əsl eşqin dini etiqad üzərindəki təntənəsini, buxovları qırmaq qüdrətinin əks olunub.

“Şeyda” (1916) pyesi Bakı mətbəə işçilərinin həyatından bəhs edir. Bu əsərdə digər dram əsərlərindən fərqli olaraq, ağır həyat tərzinin və azadlıq düşüncəsinin təqdimi ön plana çəkilir.

“Uçurum” (1919) faciəsi ilə yaradıcılığının birinci mərhələsi başa çatmışdır.

Sonrakı illərdə tarixi şəxsiyyətlərə, tarixdən alınmış hadisələrə müraciət etmiş, “Peyğəmbər”, “Topal Teymur” kimi əsərlər qələmə almışdır.

“Knyaz” (1929) dramında azad sevginin və pak mənəviyyatın təntənəsi motivini diqqət mərkəzinə çəkmişdir.

“Səyavuş” (1932) faciəsi Firdovsinin “Şahnamə” əsərinin motivlərinə müraciət edərək yazdığı və öz humanist düşüncələrini əks etdirdiyi əsərdir.

Ədibin dramaturgiyası “Xəyyam”, “İblisin intiqamı” əsərləri ilə tamamlanmışdır.

İBLİS

Faciə - 4 pərdə (İxtisarla)

- İblis - ...

- Mələk - ...

- İxtiyarşeyx - ağsaqqal bir sövmənişin...

- Xavər - İxtiyarın torunu

- Arif - pərişan saçlı, sadə geyimli bir gənc

- Vasif - könüllü bir türk zabiti (Arifin küçük qardaşı)

- Küçükzabit - Vasifin arqadaşı

- Rəna - son dərəcə gözəl bir şəfqət həmsiyyəti (türk)

- İbn Yəmin - qırx beş yaşında qaraşın bir ərəb zabiti

- Yarılzabit - rus ordusuna mənsub bir gənc

- Teyf - Rənanın məqtul babasının xəyalı

- Elxan - zabit (əskəri qaçaq)

- Zabitlər, əskərlər, haydutlar.

İLK PƏRDƏ

Bağdad civarında ağaclıq, mənzərəli bir guşə... Pərdə açıldıqda Arif bir tərəfdə, taxta bir karyola üzərində əlinə təkyə edərək, uzanıb düşüncəyə dalmış, səhnə qaranlıq, ətrafda göy gurultusu, şimşək çaqışı, tranpet sədələri, top, tüfək, bomba patlayışları... Qarşıda, səhnənin nihayətində iki böyük göz (pəncərə) atəşlər, alevlər içində dəhşətli bir müharibə təsvir edir. Bir qaç zabit əldə durbin müharibə komandasilə məşğul... Gözlərin birində İblis, digərində Mələk görünür. Gurultudan sonra sükut...

İblis (məmnun qəhqəhələrlə)

Deryalərə hökm etmədə tufan,
Səhraları sarsıtmada vulkan,
Sellər kibi aqmaqda qızıl qan,
Canlar yaqar, evlər yıqar insan...(qəhqəhə)

Mələk

Ya Rəb, bu nə dəhşət, nə fəlakət?
Ya Rəb, bu nə vəhşət, nə zəlalət?
Yoq kimsədə insafü mürüvvət,
İblisəmi uymuş bəşəriyyət!?

İblisin müstəhzi və sürəkli qəhqəhələrilə bərabər, yenə göy gurultusu, top, mitralyoz sədələri başlar. Sonra sükut...

İblis (çılğın qəhqəhələrlə)

Toplar veriyor aləmə dəhşət,
Dəhşət!.. Qopuyor sanki qiyamət,
Yağmur kibi göydən yağar atəş!..
Atəş!.. Qaralar, dalğalar atəş!..

Mələk

Ya Rəb, azacıq lütfü inayət!
Qəhr olmada artıq bəşəriyyət.
Başdan-başa həp yer yüzü vəhşət,
İblis ilə həmrəngi-siyasət.

Gözlər qapanır, səhnə aydınlaşır.

Arif (uyqudan oyanır kibi alını və gözlərini ovuşdurur. Yerindən qalqar, göyə doğru)

Dünyaları yoqdan yaratan, ey ulu Tanrı!
Ey xaliqi-hikmət!
... Ey varlığı yoq, yoqluğu vardan daha dilbər!
Ruhum səni izlər.

Lütf et, o gözəl çöhrəni bir an bana göstər,
 Könlüm səni özlər.
 Uydum da peyğəmbərlərə, qanunə, kitabə,
 Duydum yenə qəsvət.
 Başdan-başa həp qəhrü qəzəb, tövbə-inabə,
 Həp zəfə əlamət...
 Hər fəlsəfə bir vəlvələ, həp tatlı xəyalat,
 Yoq rəhbəri-vicdan;
 Sənsiz doğamaz qəlbimə, vicdanıma, heyhat,
 Bir şöleyi-irfan.
 En, gəl bana, yaxud bəni yüksəklərə qaldır,
 Gəzdir qonağında;
 Yerlərdə süründüm, yetişir; göylərə qaldır,
 Dindir qucağında,
 Qaldır bəni, bir seyr edəyim xoşmu, gözəlmi
 Cənnətdə mələklər?
 Qaldır bəni, ta görməyim insandakı zülmi,
 Baq, yer üzü inlər
 Ya Rəb, bu cinayət, bu xəyanət, bu səfalet
 Bulmazmı nihayət?
 İnsanları xəlq etmədə var bəlkə də hikmət,
 İblisə nə hacət!?

Yorğun və düşüncəli bir halda iskəmləyə oturur. Dərhal səhnənin işığı azalır.
 İblis sürəkli və istehzal qəhqəhələrlə yerdən – alevlər içindən çıxar. Yıldızlı və
 əflatuni ridasının ətkələri hərəkət etdikcə atəşrəng sima və əlbisəsi parlar, durur.
 İ b l i s

Arif! Bana baq, sən də mi evhamə qapıldın?
 Biçarə çocuq, sən də mi İblisə taqıldın?
 Dahilər, ululəzm nəbilər belə bəndən
 Hiç vəchlə təxlisi-giriban edəməzkən
 Daim bəni təhqir edərək əyləniyorsun...
 Həp söyləniyor, söyləniyor, söyləniyorsun...
 Bir gün gəlir, əlbəttə, şu izan ilə sən də
 Baziçə olursun qoca İblisin əlində.
 İblis, o böyük qüdrət, o atəşli müəmma
 Bir gün səni də kəndinə eylər kölə... amma
 Heyhat, olamaz dərdinə bir kimsədən imdad,
 İmdadəqoşar, qoşsa fəqət ah ilə fəryad.

Ridasının ətkələrini Arifin yüzünə sürər, laübalı qəhqəhələrlə çəkilib gedər.
 Səhnə aydınlaşır.

A r i f (şaşqın, sinirli bir tevr ilə saçlarını qarışdırır, içəri girməkdə olan İxtiyara
 həyəcanlı bir müztərib)

Gəl, gəl bana! Gəl, eylə bənim dərdimə çarə!

İ x t i y a r

Oğlum, mədəni aləmi nifrətlə biraqdın,
 Gəldin şu cədəlsiz, bədəvi aləmə çıqdın.
 İnsandakı haqsızlığı, zülmü unut artıq,
 Qəlbindəki nifrətləri, vəhşətləri yaq, yıq.
 Yüz, bin deyil İblisə uyan... həp bəşəriyyə
 Etmiş bu gün ev yıqmağa, qan içməyə adət.
 Arif! Unut, oğlum, unut artıq, bəni dinlə,
 Sən kəndini məhv eyləyəcəksin bu gedişlə.

... Bu sırada dəhşətli göy gurultusu başlar. Gurultu ilə bərabər, İblisin qəhqəhələri eşidilir. İxtiyar məyus və
 düşüncəli bir halda qülbədən çıxar. Arif əli olaraq gurultu və qəhqəhələri dinlər. Eyni zamanda səhnənin işığı azalır.

A r i f (fəsini qoyaraq, şaşqın)

Kimsin, nəçisin? Söylə, nədir fikrү məramın?
 Nərdən gəliyorsun, nə imiş şöhrətü namın?

İ b l i s (məğrur qəhqəhələrlə)

Bən şimdi bir atəş, fəqət əvvəlcə mələkdim,
Həp Xaliqə təsbih idi, təhlil idi virdim,
İlk öncə mələklər bəni təqdis ediyordu,
Adəm kibi bir sayğısız axır ləkə vurdu.
Alçalmadı, yüksəldi fəqət şöhrətü şanıam,
Allah ilə bir zikr edilir namü nişanıam

Arif

Artıq yetişir, anladım, izahə nə hacət,
Qarşımdakı İblis imiş, eyvah, nə dəhşət!
Həp qəhr oluyorkən şu cihan xain əlinlə,
Bilməm nəyə gəldin, nəyə gəldin bana, söylə?!

İblis

Baqdım, əziyor ruhunu həp qeydi-əsarət,
Gəldim edəyim ta səni hürriyyətə dəvət.
Baqdım, səni məhv etmədə bin dürlü xəyalət,
Gəldim verəyim qəlbine bir nuri-həqiqət.

... Arif

Haydı, çəkil, iştə açıq yol!..
(Fəsinə bir tərəfə atıb əsəbi hallar keçirir. Səhnə aydınlaşır.)
X a v ə r (gəlir, həyəcan və təlaş ilə)
Söylə, Arif! Aman, nə oldu yenə,
Yenə kimlər göründü gözlərinə?

Arif

Sorma, hiç sorma, nazənin Xavər,
Bəni məhv etdi iztirabü kədər. (Onu qolları arasına alır.)
Sən, əvət, sən də olmasan, heyhat!
Bəni bir gün boğar şu qanlı həyat.
Ah, o gözlər bilirmisin nə diyor?

Xavər

Nə diyor, söylə...

Arif

Ruhu cəzb ediyor,
Söylüyor əski xatirətə bana.(Ətrafa.)
Sanki qarşımdadır gözəl Rəna.

...Bu sırada İxtiyar ilə bərabər, İbn Yəmin, Rəna, zənci çavuş və bir əskər, əlində ufaq bir çanta daxil olurlar.

Arif (diqqət və heyrətlə ətrafa)

Ah, o, Rəna, nazənin afət!

Xavər

Yenə bir şeymi oldu, Arif?

Arif

Əvət. (Rənayə yaqlaşaraq)
Söylə, Rənamı isminiz?

Rəna (Arifin əlini sıqar, heyrət və sevinclə)

Arif!

İbn Yəmin (Arifi, süzər, ətrafa)

Bizə bir əngəl olmasın şu hərif?!

Arif

Bu gəliş, əfv edərsiniz, nerədən?

İbn Yəmin (məğrur və laübalı)

Səhneyi-hərbdən, mücadilədən.

Arif (acı təbəssümlə)

Bir fəzilətsə öldürüb-ölmək,
Canavar bizdən əşrəf olsa gərək.

... İxtiyar (onun qolundan tutaraq)

Arif, oğlum, bırağ munaqişəyi,
Gəl, işim var səninlə...

... İbn Yəmin (dışarıda pəncərə önündə, çavuşa)

Pək düşündün, nə var?

Ç a v u ş

Bəyim, hər şey,
 Bir bəla işte gördüyün Arif,
 Çünki Rənayə pək yaqın şu hərif.
 Daha müdhiş bəla bizim əskər,
 Qorqarım, cümlə sirri faş eylər.
 Bizi görmüş də çünki Rənanın
 Babasının qətl edən zaman, xain!

Arif sağ tərəfdən daxil olur, onları dinlər.

İ b n Y ə m i n (qafasını oynataraq istehzal təbəssümlə)

Bir böyük ordu, bir yığın insan,
 Bənim uğrumda oldu həp qurban.
 Keyfə sərf eylədim də milyonlar,
 Yenə devlətcə etibarım var.
 Bən kimim, bir ərəb... nə zənn etdin?
 Bir çocuqdanmı qorqar İbn Yəmin? (Gedərlər.)

İşiq azalır, ağsaqallı, möhtəşəm simalı bir miralay xəyalı görünür.

R ə n a (şaşqın və həyəcanlı)

Ah, babam, bir də anlı-şanlı babam!
 İntiqam almadan, inan, yaşamam.

B a b a s ı n ı n x ə y a l ı (mühib və ağır bir ahənglə)

İntiqam! İntiqam!.. (çəkilir.)

A r i f

Aman, bu nə hal! ?

R ə n a

Babamın kim bulursa qatilini,
 Ona bən səcdə eylərim ələni.
 Bəni çöllərdə gəzdirən duyğu,
 İntiqam eşqi... həp bu, yalnız bu.

A r i f

Görünür, sizcə, bəllidir qatil?

R ə n a

Xayır, əsla bilinmiyir o səfil,
 Diyor İbn Yəmin: "İnan bana sən,
 Bulurum nerdə olsa qatili bən".

A r i f

Bəncə, bir hiylədir bu, dinləmiyin.

... Bu sırada Vasiflə arqadaşı küçük zabit, silahsız olaraq, yaralı bir rus zabiti gətirirlər.

A r i f (Vasiflə küçük zabitə)

Ah, nə munis, nə mərhəmətlisiniz;
 Nerdə rast gəldiniz şu zabitə siz?

V a s i f

Pək yaqınlarda, yol kənarında,
 Baqdıq, əhvalı xeyli pəjmürdə.

K ü ç ü k z a b i t

Bir əsir işte, düşman olsa belə,
 Yenə lazım müavinət edilə.

... K ü ç ü k z a b i t

Türk ordusu ətrafə bu gün həmlə edərkən,
 İranə və ya Qafqaza imdadə gedərkən,
 Rus ordusu durmaz, çəkilibkən önümüzədən,
 Vasif! Nə rəvadır ki, şu parlaq günümüzədən
 Feyz almayaraq biz olalım qəflətə mail,
 Satmaz, satamaz milləti şəxsiyyətə aqil.

V a s i f (ani bir düşüncədən sonra kəskin və şiddətli)

Turana qılıcdan daha kəskin ulu qüvvət,

Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət...

Bu sırada səhnənin işığı azalır.

İKİNCİ PƏRDƏ

Ərəb zevqinə uyğun süslü bir salon... İblis xidmətçi ərəb qiyafətində ötəyi-bəriyi düzəltir. Bu sırada Arif sağ qapıdan girir. Rənanın qapıyı qapayıb getdiyini görəncə büsbütün şaşırır.

... İ b l i s

Söylə, dərdin nədir, aydın söylə!

A r i f

Mərhəmət qıl da, aman, lütf eylə,
Söylə Rənayə ki, Arif gəlmiş.

İ b l i s

Anladım dərdini, lakin bu, zor iş...
Ona nail olur ancaq onlar
Ki, avuclar dolusu altını var.

A r i f

Bəndə yoq altın, əzizim, zira
Uymamış sərvətə könlüm əsla.

İ b l i s (yarımqəhqəhə ilə)

Altının yoqsa, silahın var ya,
Bəni öldür də, qavuş sonra ona.
Nəyə daldın, niçin oldun məyus?

A r i f

Çünki yoq bir şeyim, əfsus, əfsus!

İ b l i s

Bir şeyin yoqsa da, könlün var ya,
Bana ver könlünü...

A r i f (masa üzərindəki şərab qədəhini yaqalar)

Ah, aman! Bir içim olsun, bana su!

İ b l i s (sürahiyi alıb qədəhi raqı ilə doldurur)

Al, iç!

A r i f (yarıya qədər içər. Yüz-gözünü bürüşdürür)

Eyvah, nə dəhşət, yahu!
Su deyil, səmli bir atəşdir bu.

İ b l i s (başqa bir şüşədən böyük bir qədəh dolusu şərab verir)

Bu, fəqət tatlıdır, al iç!

Rəna əlində bir qaç parça kağız daxil olur.

İ b l i s

Şu kağızlar nə içindir, yavrum?

R ə n a

Onu bunlar edəcəkdir məhkum.

A r i f

Əcəba, kimdir o xain, miskin?

R ə n a

Səncə, pək bəlli hərif: İbn Yəmin.

A r i f

Bana ver, şimdi o azğın canavar,
Bulur, əlbəttə, cəza, qurtulamaz.

(Kağızları alır, sürətli adımlarla gəlidiyi qapıdan çıxar.)

İ b n Y ə m i n (daxil olur, Rənayə)

Get, gülüm, sonra məhəbbət edəriz.

(Ariflə bərabər əlisilahlı iki kanun nəfəri daxil olur.)

A r i f (İbn Yəmini göstərir.)

Tam kəndisi, iştə! Ah, qəddar!

İ b n Y ə m i n

Lakin çəkilmir bu həqarət? (Silah çəkmək istər.)

A r i f

Bəllidir etdiyən xəyanət. (İbn Yəmini alıb götürürlər.)
 Arif
 Xain yaqalandı, ən nihayət.
 İblis (yarımqəhqəhə ilə)
 Eşq olsun, əvət, böyük məharət!
 Arif
 Rəna hanı? Söylə gəlsin!
 İblis
 Əfsus,
 Bir zabitə uydu getdi...
 Arif (sözünü kəsərək)
 Bildim, yetişir, o bəlli bir yol. (Dərhal dışarı fırlar.)
 İblis
 Get, durma! (istehzal qəhqəhə)
 Fəqət, yazıq! Əmin ol,
 Bəklər səni bir yığın cinayət,
 İzlər səni bir yığın fəlakət. (Qəhqəhə...)

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Səhnə ilk pərdədə olduğu kibi ixtiyar şeyxin çardağını – qülbəsini göstərir. Şeyx dışarıda, çardağın altında təsbih çəkərək dalıb getmiş... Son bahar, öylə, sisli hava... Arif fəssiz olaraq gəlir, Xavər ona doğru qoşar, yaqlaşdığı sırada birdənbirə küskün və şaşqın bir tevr ilə ürküb geri çəkilir.

Arif
 Xavər, bana baq, zavallı Xavər!
 Bir söylə, nədir bu hali-müztər?
 Xavər
 Qoşdum sana sevdiyimdən, amma
 Baqdım ki, sevlməyənlər əsla
 Layiq deyil olmağa həmağuş,
 Ürküm də, çəkildim iştə mədhuş.
 Arif
 Dur, qəlbimi bir də yaqma artıq,
 Arif fəqət intiharə layiq...
 Bəndən babana səlam edərsin,
 "Gəlmişdi də, şimdi getdi" dersin. (Gedəcək olur.)
 Xavər (bir az yaqlaşır)
 Yoq, getmə, babam gəlir bu saət,
 Dur bir verəyim xəbər...(Gedər.)
 Arif (cibindən yarıdolu bir raqı şişəsi çıxarır)
 Of! Qəmlərimə təsəlli ol sən,
 Hər dərdi unutmaq istərim bən.
 Son damlasına qədər içib şişəyi bir tərəfə atar. Ətrafı süzdükdə gözünə ilişən tabançayı yerdən alır, qurşunlarına diqqət edər.
 Arif (səndələyərək)
 Gəldinmi?
 Xavər
 Sərxoşmu, nəsin? Gəl, iştə əvvəl!
 Məhv et bəni, olmayım da əngəl.
 Arif (vəhşi bir hücumla boğazından yaqalayıb boğar, İblisdə alçaq və məmnun bir qəhqəhə...)
 Al!.. İştə... budur cavabın ancaq...
 Xavər iztirab və dəhşətlər içində əbədi bir şükutə varır.
 İxtiyar (gəlir, Xavərin cənazəsini görüncə)
 Ah, o nə, eyvah, nə olmuş ona?
 ... (Məyus və şaşqın baqışlarla cənazəyə yaqlaşır, qollarını köksündə çapraz edər, titrək və acı bir fəryad ilə.)
 Söylə, aman, söylə, mələk Xavərim!

Kim?.. Sana kim qıydı, aman, söylə, kim?
(Qucaqlayıb öpər. Cənazəyə acı fəryad ilə.)
Yavrum! Aman, nazlı, mələk Xavərim...

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

(Ormanda bir cığır... Ariflə Rəna gəlir. Kənarda ıslıq çalınır, bir qurşun atılır).
R ə n a (dixsinir, tələş ilə)

Qurşun səsi!..

A r i f (laübalı qəhqəhə ilə cibindən bir revolver çıxarır)

Hiç qorqma, yanımda həm silah var,

Həm altın... Əvət, nasıl da parlar!..

Bir avuc altın çıxarır, əlində oynatıb cibinə qoyar. Haydutlar arqa tərəfdə, ağaclar arasında görünür. Heyrətlə onları dinlərlər.

R ə n a

Nerdən sana anlamam şu sərvət?

A r i f (məğrur qəhqəhə ilə)

Bir arqadaşımdan oldu qismət,

Pəncəmdə həlak olub boğuldu,

Sərraf idi, həm də xeyli zəngin...

Kənardan İblisin mənalı və istehzalılı qəhqəhələri eşidilir.

R ə n a

Sus, bir ləkədir bu söz səninçin;

Beş altına qarşı bunca vəhşət!?

Haydutlar ortaya fırlar.

B i r i n c i h a y d u t (tüfənglə nişan alır)

Altınları ver!..

İ k i n c i h a y d u t (xəncərini Arifin köksünə dayar)

Ver həpsini!

(Bu sırada vüqarlı, müsəlləh, zabitqılıqlı, qalınbiyıqlı, gur, qarasaqallı, zində və mühib simalı Elxan ağaclar arasından çıxar. Ətrafda iki qurşun atılır, Elxan haydutlara)

Durmayın, haydı, bir baqın da nə var,

Bəkçilər zərrə qəflət eyləməsin.

Ələ bir av keçərsə, siz gətirin.

Bana baq, kim dökərsə haqsız qan,(kəndinə işarətlə)

Ən ağır bir cəza verir Elxan.

Bu sırada gedən haydutlar iki-üç çingənə ilə İbn Yəmini silahsız olaraq gətirirlər.

Elxan onu görəncə tanır. (İbn Yəminə)

Söylə, kimsin? Adın nə?

İ b n Y ə m i n

... İbn Yəmin.

E l x a n (Ariflə Rənayə yarımqəhqəhə ilə)

Bəni asdırmaq istəyən şu ləin!

İştə bir av ki, izlər avçısını.

İ b n Y ə m i n (diz çökər)

Aman, əfv et! Qüsurluyum, Elxan!

(İblis ağaclar arasından çıxar).

E l x a n

Yahu, səni kim bıraqdı?..

İ b l i s (məğrur bir tevr ilə əlini köksünə qoyaraq)

Kəndim!

A r i f (Elxana)

Bir mürşid o, sahibi-kəramət. (İblisin əlini öpər)

Xoş gəldin, aman, nə mutlu saət!..

E l x a n

Kimsin, əcəba, səndə ki var böylə məharət?

İ b l i s

Bən hiçlə doğan bir ulu qüvvət, ulu qüdrət,
Bir qüdrəti-külliyə ki, aləm bana bədxah,
Dünyadə əgər varsa rəqibim, o da: Allah!..(qəhqəhə)
...Bən Şərqdə abid olurum, Qərbdə rahib.
Bir qazi olub, gah edərim fitnələr icad,
Bəzən olurum bir çoban, azadə bir insan,
Bəzən olurum zülmü fəsad aşiqi sultan.

Bu halda İxtiyar – Xavərin babası – başıaçıq olaraq pərişanhal və məcnunane bir qiyafətdə ağacların arasından çıxar.

İ x t i y a r (həyəcanlı və çılğınca bir fəryad ilə)

Ah, Xavər! Sana kim qıydı, gülüm!
Bən dururkən sana layiqmi ölüm?
Onlar, eyvah, o səfil insanlar,
Qəlbi, vicdanı sönük qaplanlar!..

E l x a n (sözünü kəsərək)

Söylə, aç söylə, bilinsin dərdin,
O sönük qəlbi isındırmaq için,
Nə dilərsin yaparım, etmə kədər...

İ x t i y a r (müztərib)

Bana imdad edin, eyvah, imdad!
Əmr edin, şimdi bulunsun cəllad!

X a v ə r i n x ə y a l ı (görünür və çəkilib gedər)

İntiqam!..

İ x t i y a r

İştə o, dilbər mələyim!
Getmə, dur, bən də bərabər gələyim.

Çılğınca qəhqəhələrlə onu izlər. İslıq səsi eşidilir. Vasif və İbn Yəminin çavuşu iki nəfər başqa haydutla gəlir.

V a s i f (Rənayə)

Şu zalım xunxar,
Babanın qatili olmuş...

E l x a n (növbətçiyə)

Al bunu, söylətmə daha!

(İbn Yəmin növbətçinin göstərdiyi yerdə çəkilib durur.)

E l x a n

Hazır ol! Bir, iki, üç...

(Nişançılar ortada sıraya duranları yaylım atəşilə qurşuna düzərlər.)

H ə p s i

Ah, eyvah!..

E l x a n (Vasifə, İbn Yəminin cənazəsini göstərir)

Bana baq, izləməsəydin də dəmin,
Ələ keçməzdi, inan, İbn Yəmin.
Xeyli məmnunim, əzizim, səndən,
Söylə, yavrum, nə dilərsin bəndən?

İ b l i s (Rənayı göstərir)

O gözəl afətə məftun şu çocuq.

R ə n a (Arifə)

Sən bənim əski pərəstişkarım, (Vasifi göstərir.)
Bu isə ən yeni bir dildarım;
Haqqı, əfsus, edəməm bən inkar,
Çünki Tanrım ilə bənim əhdim var,
Bulsa hər kim babamın qatilini,
Bil ki, məmnun edər ancaq o bəni.

A r i f (Rənayə)

Nə demək!.. Sən bu çürük lafı bıraql!
Yoq, bu, mümkün deyil əsla, bana baq!
Bir düşün, əldə dururkən şu silah,

Böylə təhqirə dayanmam...

...A r i f (ətrafa, təhəssür ilə)
Ah, bir Vasifi görsem... əfsus!.. (Həyəcanlı və müzterib.)
Qardaşım, sevgili Vasif, bana gəl!
Səni görsem, bəni qorqutmaz əcəl.

V a s i f (ətrafa)
Ah, fəqət,
Qardaşım Arifə qaldım həsrət. (Yaralı bir ahənglə.)
Nerdəsin? Gəl bana, Arif!.. Əlan
Kim bilir, bəlkə, əcəl verməz aman.

İ b l i s
Hazır ol! Bir, iki, üç... (Silahlar açılır.)

V a s i f (düşər)
Ah!..

R ə n a
Vasif! Eyvah!.. (Cənazə üzərinə qapanıb ağlar.)

A r i f (şaşqın)
Nasıl? Vasifmi?!

İ b l i s (acı qəhqəhə ilə)
Öylə ya, Vasif!.. O Vasif ki, səni
Eşqi yıllarca əsir etmişdi,
Sana qurban oluyor, baq, şimdi.

A r i f (şaşırır, Vasifə yaqlaşır, dəlicəsinə tədqiq edər, son dərəcə həyəcanlı)
Qardaşım, ah, o əvət!.. (Qucaqlar.)
Vasif! Oyan,
Ah, visalın nə yaman oldu, aman!
Şu vidain daha müdhiş... Vasif!
Dur, bərabər gedəlim... (Əlindəki silah ilə intihar etmək istər.)

R ə n a (mane olur.)
Of, Arif!
(Bixtiyar silah Arifin əlindən düşər, Vasifə baqıb qorqar, geri çəkilir. İblisi sərsəmcə baqışlarla süzüb durur.)

Ü m u m (coşqun, İblisə)
Sənsin bu cinayətlərə bais.
Qəhr olmalı, məhv olmalı İblis!
Hər tərəfdən hücum etmək istərlər.

İ b l i s (gah istehzal və məğrur, gah çılğın və qorqunc qəhqəhələrlə)
Bənsiz də, əmin ol, sizə rəhbərlik edən var:
Qan püskürən, atəş savuran kinli krallar,
Şahlar, ulu xaqanlar, o çılğın dərəbəglər,
Altın və qadın düşkünü divanə bəbəklər.
Bin hiylə quran tilki siyasilər, o hər an
Məzhəb çıxaran, yol ayıran xadimi-ədyan;
Onlarda bütün fitnəvü şər, zülmü xəyanət,
Onlar duruyorkən bəni təhqirə nə hacət?!
İblis nədir?
– Cümlə xəyanətlərə bais...
Ya hər kəsə xain olan insan nədir?
– İblis!..

(Şiddətli və sürəkli qəhqəhələr içində yerin dibinə çəkilir, Arif əlilə saçlarını yaqalar və məcnunanə bir tevr ilə baqıb durur. Ətrafdakılarda da eyni şaşqınlıq davam edər)

Əsərin mövzusu:

❖ müharibələr, onların səbəbləri və törətdiyi faciələr.

Əsərin ideyası:

❖ hər bə uymuş insanlığın faciəsini göstərməklə bəşəriyyəti bu dəhşətli bəladan xilas olmağa səsləmək
“İblis” müharibələrin əsl mahiyyətini açıb göstərən və müharibə əleyhinə yazılmış faciədir. Əsər fəlsəfi mahiyyət daşıyır. Əsərdə konflikt insanın mənəvi aləminin müxtəlif qütbləri arasındakı ziddiyyətlər əsasında qurulmuşdur.

Müəllif müxtəlif xarakterli insanların və hadisələrin fonunda müharibələrə ikili münasibəti izləmiş, nəfsin, altun və qurşun hərisliyinin yaratdığı dəhşətli məqamları təsvir etməklə müharibələrə nifrət hissi aşılayır. Müəllif qanlı döyüşlərdə iştirak edən, böyük fəlakətlərin şahidi və iştirakçısı olan insanların taleyi timsalında müharibələrə münasibəti ön plana çıxarır. Əsərdə real müharibə səhnələri, gerçək döyüş vəziyyəti yoxdur. Ordular deyil, insanlar qarşılaşdırılır. Əsərdə qaldırılan problemlər müəllifin öz dövründə baş verən faciəli hadisələrin əks-sədasıdır.

Obrazların səciyyəsi:

Əsərin qəhrəmanı **Arif** ilk səhnədə həqiqət axtarışındadır. Həyatı dərk etməyə çalışır. Mənəvi saflığını qorumağa can atır. Həqiqət axtarışları onu kamil insana çevirə bilmir. Öz nəfsinin quluna çevrilir. Altun və qurşun sınağından çıxıb bilmir. Mənəviyyatında ciddi qüsurlar var. Bu qüsurlar onu cinayətə sövq edir

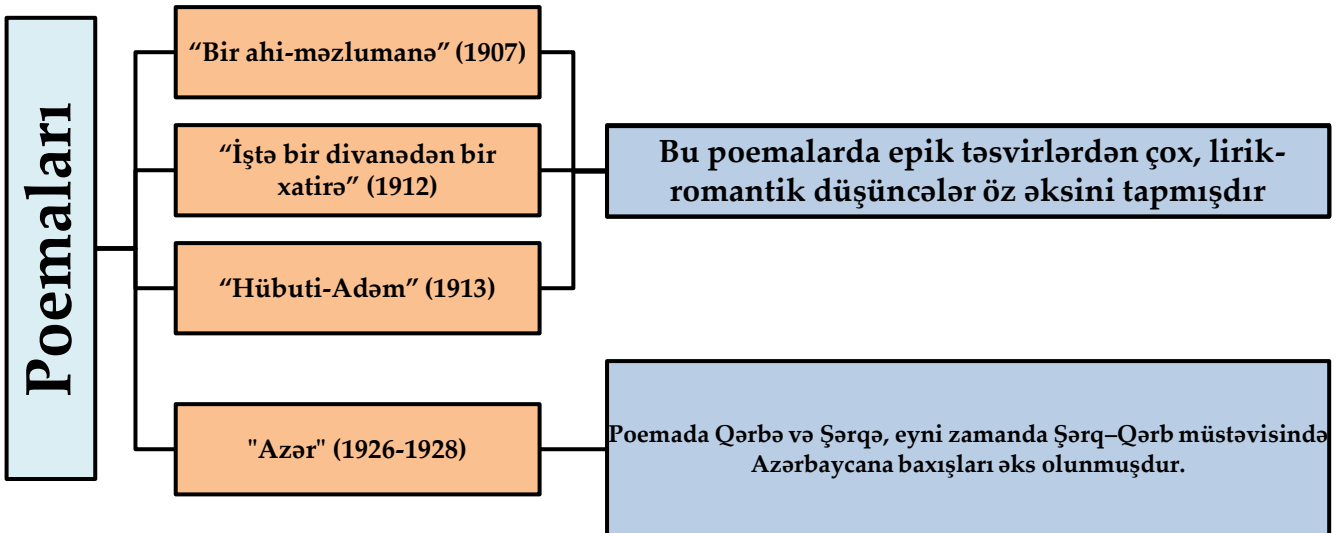
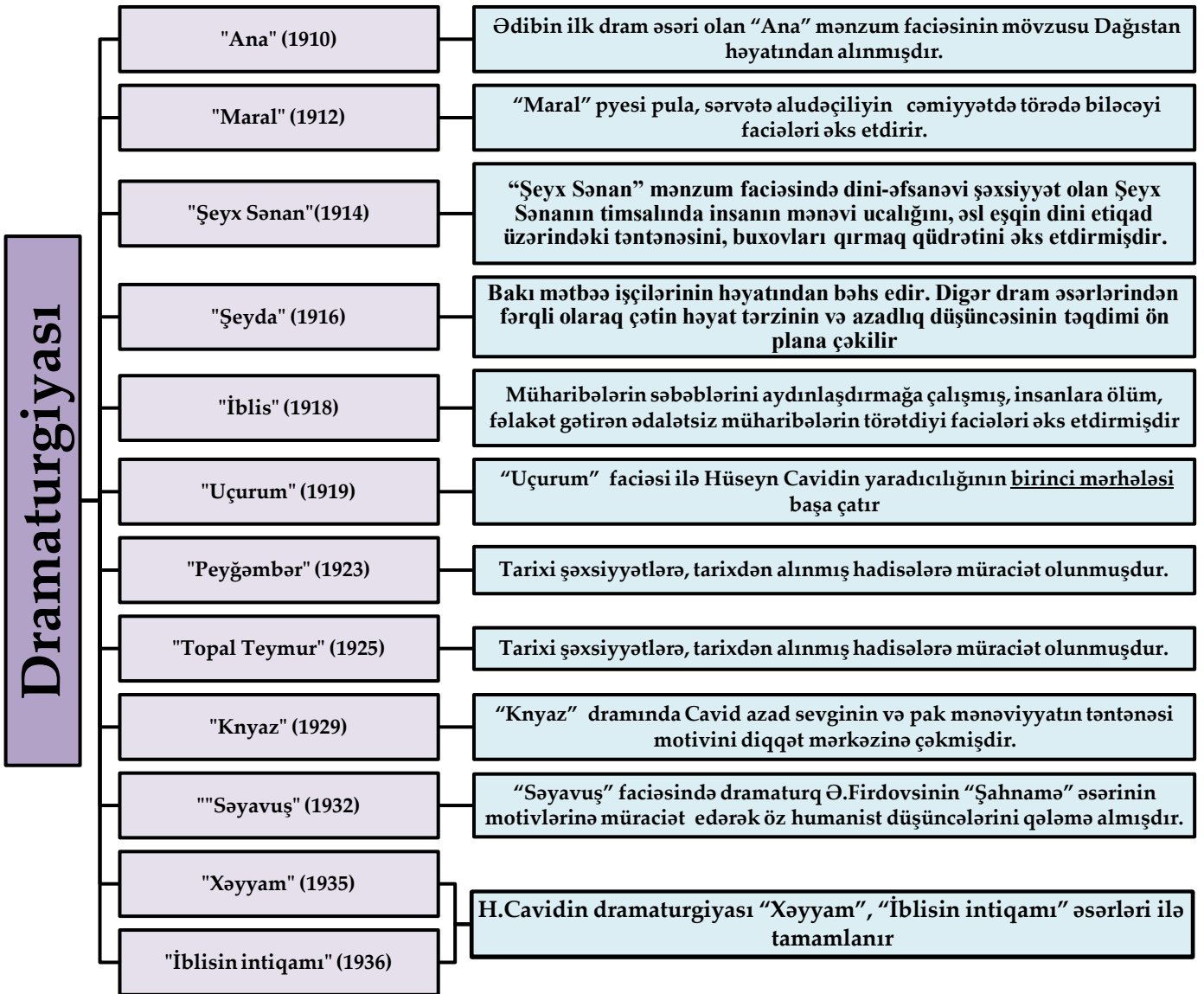
İblis mifik obrazdır. İnsanların iradəsizliyi, ehtiras əsirinə çevrilmələri onu sevindirir. Əsl təqsirkarın insanın özü olduğunu söyləyir. İnsanlarla razılaşmır. İnsanlar onu şər əməl törətməkdə günahlandırır. Bütün bəlalərin səbəbkarı İblis hesab edilir. O isə müharibələrin səbəbini insanın özündə, onun mənəviyyatındakı qüsurlarda görür.

Mələk müharibələrin səbəbini insanların **İblisə** uymasında görür.

Əsərdə müharibələrin insanlara böyük fəlakətlər gətirdiyi qənaətində olan digər obrazlar **İxtiyar Şeyx**, **Rəna** və **Elxandır**. **Vasif** vətənpərvər obrazdır. **İbn Yəmin** var-dövlət hərisliyinin qatilə çevirdiyi obrazdır.

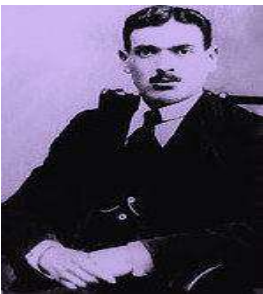
Əsərin dili bənzərsiz bədii sənətkarlıq xüsusiyyətinə malikdir. Əsərdəki monoloq və dialoqların müəllifin romantik-fəlsəfi üslubunda özünəməxsus yeri var. Bədii təsvir və ifadə vasitələri orijinaldır. Aforizmlər, poetik-fəlsəfi ümumiləşdirmələr obrazların xarakterini açmağa kömək edir. Lirik ünsürlərdən geniş istifadə edilmişdir.

Hüseyn Cavid (1882-1941)

Şeirləri			
“Çoban türküsü”, “İlk bahar”	“Qız məktəbində”	“Qadın”	“Hərb və fəlakət”
Hər iki şeir nikbinliyi, xeyirxahlığı, insana məhəbbət ruhu, yüksək sənətkarlığı ilə seçilir.	Bu şeir tək-cə ədibin yaradıcılığında deyil, ümumən poeziyamızda süjetli lirikanın mükəmməl nümunələrindən sayılır	Şeirdə qadının taleyindən, mövhumatdan, cəhalətdən uzaqlaşması, qəflət yuxusundan ayılmasından söz açır, azad, bəxtiyar bir insan kimi ömür sürməsini arzulayır	Ədib bu şeirdə dünyada gücün, zorun haqqı üstələməsi ilə barışa bilmir, hər b yolunu tutanların bəşəriyyəti fəlakətə sürüklədiyini göstərir.

Müəllif Sərvər Səfərov

ƏHMƏD CAVAD

(1892-1937)

“O, türkün başında qatılan dini, milli, qövmi genosidə qarşı türk birliyi ideyasının beşiyi başında duranlardan biri olub. Elə bütün bunlara görə də onu hamıdan çox təqib ediblər, “xalq düşməni”, “müsavat şairi” anlamına və obrazına tuş olan bütün zərbələr ona dəyib”.

Yaşar Qarayev

Həyatı

1892-ci ildə Şəmkirdə, ruhani ailəsində doğulmuşdur. Atasını tez itirib, lakin ailəsi onun mükəmməl təhsil almasının qayğısına qalıb. Üç il qədər mollaxanada, **1906-1912-ci illərdə** isə Gəncə müsəlman ruhani seminariyasında təhsil almışdır. Burada fars, rus, ərəb dillərini öyrənmişdir. **1912-ci ildə** “Qafqaz könüllüləri” tərkibində İstanbula – türk qardaşlarına köməyə getmişdir. **1913-cü ildən** pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. Fasilələrlə Şəmkir, Gədəbəy, Quba qəzalarında və digər bölgələrdə müəllim işləmişdir. I Dünya müharibəsi dövründə Xeyriyyə Cəmiyyətinin nümayəndəsi kimi müxtəlif cəbhə bölgələrinə getmişdir. Bu zaman zərər çəkmiş insanlara yardım olunmasını təşkil etmiş, gördükləri barədə mətbuatda məqalələr dərc etdirmişdir. **1916-cı ildə** “**Qoşma**” adlı ilk kitabı çap olunmuşdur. **1919-cu ildə** ikinci kitabı - “**Dalğa**” işıq üzü görmüşdür.

AXC-nin süqutundan sonra pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. **1920-1922-ci illərdə** Qusarın Xuluq kəndində müəllim işləmişdir. **1922-1926-cı illərdə** Pedaqoji İnstitutda təhsil almış, eyni zamanda texnikumda müəllim, jurnalda məsul katib vəzifələrində çalışmışdır. **1934-cü ildə** Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda işləmiş və elə həmin ildə Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edilmişdir. **1935-ci ildə** “Azərnəşr”in bədii şöbəsinin redaktoru olmuşdur. Bu illərdə həm də tərcüməçilik etmişdir.

Sovet rejimi, qırmızı terror “cümhuriyyət şairi”ni, “köhnə müsavatçı”nı, türk xalqlarının birliyini təbliğ edən nüfuzlu bir şəxsi bağışlaya bilməzdi. **1920-ci illərdə** müxtəlif bəhanələrlə bir neçə dəfə həbs olunan şair **1937-ci ilin iyun ayında** həbsxanaya atılmış və həmin ilin **oktyabr ayında** “xalq düşməni” kimi öldürülmüşdür. Həyat yoldaşı Şükriyyə xanım sürgün edilmiş, övladları isə bir-birindən ayrılaraq uşaq evlərinə göndərilmişdir.

Yaradıcılığı

Yaradıcılığa gənc yaşlarından – seminariyada oxuyarkən başlamışdır. Bu dövrdə yazdıqları “mədrəsə şeirləri” adı ilə tanınır. Zamanla ərəb-fars sözlərinin çox işləndiyi, ənənəvi məcazlara geniş yer verdiyi şeirləri durulayır, yaradıcılığında xalq ədəbiyyatının təsiri hiss olunur. “**Qoşma**” kitabında toplanan şeirlər mövzuca fərqli idi, lakin bu şeirlərində “Əhməd Cavad kədəri” güclü tərzdə hiss olunurdu.

Vətənin məzarlıq daşına dönməsinə etiraz - “**Quşlara**”

Vətən yolunda fədakar olmağa çağırış - “**Qafqazlısan, sev Qafqazı!**”

Dilimizin saflığının qorunması - “**Dilimiz**”

Xalqı qəflətdə saxlayan yalançı axundların tənqidi - **“Ey axund!”**

Şairi “Cümhuriyyət nəğməkarı” adlandırırdılar. Bu dövrdə qələmə aldığı əsərlərin əksəriyyəti müstəqilliyin tərənnümünə həsr olunmuşdur. Bu tip şeirlər **“Dalğa”** kitabında toplanmışdır. Həmin şeirlər:

- **“Azərbaycan bayrağına”, “Al bayraq”, “Can Azərbaycan”, “Qardaş”** və s.

Dövlət Himnimizin mətninin sözləri də bu dövrdə yazılmışdır. Vətənə məhəbbət əks etdirən şeirlərindən birində yazır:

Torpağına can demişəm,
Suyuna mərcan demişəm.
Canımı qurban demişəm,
Gəlib qızıl taxtın sənin,
Açılıbdır baxtın sənini!

Şeirlərində Vətəni, onun bənzərsiz gözəlliklərini, saf məhəbbəti tərənnüm etmişdir. Əsərlərinin dili aydın, canlı, xalq dilinə yaxındır:

Mən hey göyə baxdım, göy mənə baxdı,
Yollara baxmaqdan gözlərim axdı.
Şimşək oldu, ancaq bir kərə çaxdı,
Baxdı qurbanına qurban olduğum.

ADR-in süqutu onu sarsıtmış, yaradıcılığına təsir etmişdi. Ölkənin əsir vəziyyətini gah açıq, gah rəmzlərlə ifadə etməkdən çəkinməmişdir. Onun “kənül rübəbi”nin kədərə büründüyü, nisgil dolu misraların olduğu şeirləri:

- ❖ **“Nə yazım?”**,
- ❖ **“Unudulmuş sevdə”**
- ❖ **“Olsun qoy ...”**

Sosializm quruculuğunu “tərənnüm edən” əsərləri:

- ❖ **“Pambıq dastanı”**
- ❖ **“Kür”**

Tərcümələri:

- ❖ **“Otello” – (V.Şekspir)**
- ❖ **“Kapitan qızı”, “Tunc atlı” - (A.S.Puşkin)**
- ❖ **“Qarqantua və Pantaqrue!” – (F.Rable)**
- ❖

SƏSLİ QIZ

I
Oxudum tarixlərdə:
Qan içən bir hökmdar
Bir ölkəni amansız
Eyləmişdir tarimar.
Altı aydan çox sürən
Qanlı bir mühasirə,
Tutulmuşdu çox acı
Basqına birdən-birə:
Yüz minlərlə atılan
Can yağısı oxları
Dişlərilə çeynəyib,
Sərilmişdi çoxları.
Doğranmış əllərində
Qırıq qılinc qəbzəsi,
Boğulmuşdu köysündə
İgidlərin son səsi.
Yurdunu verməyənlər
Doğranmışdı xınchaxınc.
Tökülmüşdü yerlərə
Dağ kimi qalxan, qılinc.
O yanda qanlı gövdə,
Bu yanda gövdəsiz baş...

Yüz minlərlə qız-qadın
Dağılmışdı düzlərə.
Ölüm rəngi çökmüşdü
Saralan üz-gözlərə,
Cənnət kimi bir ölkə
Məzarlığa dönmüşdü.
Bir çox evlər yıxılıb,
Xanımınlar sönmüşdü.
İşlənməmiş qalmadı
Bir cinayət, bir günah.
Əzmişdi insanlığı
Ordusuyla padişah.
Haqsızlıq oldu qanun,
Yıxıldı xanımınlar...
Əsgərsiz komandalar
Qırılıb atdı yayını.
Fələk döndərdi zəhrə
Bu ölkənin payını.
Gülmək zəttən yox idi,
Ağlamaq oldu yasaq.
Zavallı meğlub ölkə
Sənə nə hüquq, nə haqq!..

II
Ertəsi gün çox erkən
Yuyuldu qaldırımlar.
Şallaqla güldürüldü
Hıçqırıqlı bir diyar.
Yuyuldu divarlara
Sıçramış qan ləkəsi.
Vay səsi susduruldu,
Əmr edildi toy səsi.
Haqqı yoxdu kimsənin
Söz deyib, dərd açmaya.
Bəzənib çıxmalıydı
Gələnlər ağlaşmaya.
Döndü, oldu qəhqəhə
Qan qusan hıçqırıqlar.
Çiçək səpəcək oldu
Bütün qəlbiqırıqlar.
Qan içən padişaha
Hazırlandı istiqbal:
– Çıxmalısın qarşıya
İstəyir öl, istər qall!..
Elə bil olmamışdı
Dünənki keşməkeş də.

Çıxdı gülüş üzüylə
O bəxtəvər günəş də...

III

Bütün şəhər silkinib...
Əsər qoymadı pasdan,
Dünənki matəm hanı?
Doğrudan, çıxdı yasdən.
Düşmən şahın gəlişi
Qanuni bayram oldu.
Bir çox dərdli ürəklər
Qanlı sevincə doldu.
Qəribədir bu insan;
Al əlindən canını,
İstəyirsən ovucla
Hortlat axan qanını,
Qoparıb əz qəlbini,
Əylən çirpınmasilə,
Sürükləyib yerlərdə
Beyninin bağasilə,
Heç baxma istəyirsən,
Saflığa, günaha əs,
Bir yırtıcı cəllad ol,
Doğra parça-parça, kəs,
Qadınsa, tut, boğ onun
Qan qusan fəryadını,
Qoy çıxarsın yadından
Sevdiyinin adını;
Qızsa, atın döşündə
Ləhlət gün qızmarında.
Gəlinsə, hərəracə qoy
Əsirlər bazarında.
Sonra çəkil, uzaqdan
Məğrur baxışla bir bax!
Görəcəksən ölənlər
Baldırında bağırsaq:
Sənin qanlı əlində
Bitməz qüvvət var deyər,
Hazırdır bağışlayıb
Dadsız-dadsız gülməyə...

IV

Hazırlandı baş keşiş,
Meçid həyətidə də
Eyni ilə canlandı iş:
Danışdı şişman xoca
Üç saatdan yuxarı,
Hazır qıldı beyətə
Mömin müsəlmanları.
Xaçilə keşiş çıxdı
Müşhəfilə şeyxana;
Çıxdılar istiqbala
Xaçla məshəf yan-yana...
Qarnı tox tacirbaşı
Dingildəyib gedirdi
Şeyxlərlə yanaşı.
İnsan əlindən yerə
Düşməzdi iynə atsan,
Yalnız küçələr deyil,
Evlər gətirdi insan.

Dırmaşmışdı uşaqlar
Məzqallı divarlara.
Boylanıb dururlardı
Ürkək, zəif, avara!..
Dam üstündə qızların
Solğun dodaqlarında,
Boylanın gəlinlərin
İslaq yanaqlarında
Solun hüznün yerində
İndi vardır bir marağ.
Nə çiçəklər yetirir
Bu qan qoxulu torpaq!
Sayılırkən əvvəldən
Bir ölkənin pənahı,
Qarışmışdı xalqına
Ölkənin məğlub şahı.
Şahın bu gün ağır daş
Asılmışdı boynundan,
Çıxmayırdı əlləri
Xələtinin qoynundan.
Keçən gündə edərkən
Allahlıq iddiası,
İndi bu son cəlalə
Kəsildi, durdu asi.
Gir yerə, ey padişah!
Sənin bu boş başından
Nələr çəkdi məmləkət
Bir soruş göz yaşından.

V

Açıldı bayraqlar, çalındı boru,
Fələk görməmişdi bu vurhavuru.
Toz ərşə dayandı, göy dumanlandı,
Torpaq şaxa qalxdı, toz da
canlandı.
Qıvrıla-qıvrıla boz bir əjdaha
Gəlirdi salama büzülmüş şaha...
Qaçdı məğlub şahın bəti-bənizi,
Coşdu, dalğalandı insan dənizi.
İstidən bayıla, tərdən boğula
Birdən bütün başlar çevrildi yola,
Gözlər qıyılıra qaşlar çatıldı,
Qələnin bürcündən toplar atıldı...

II hissə

I

Nədənsə, qatilləri
Boğmayırmış göz yaşı...
Gəldi uğursuz Xaqan,
Əyildi xalqın başı;
Baxaraq azğın-azğın
Qan daman gözlərilə
Ürəkdən məğlub şahın
Əyləndi sözlərilə.
Qalxdı başlar səcdədən,
Başladı çirkin hesab:
Dodaqlar üzəngidə,
Öpüldü çaxçur, corab.
Samur kürkүн ətəyi
Öpüldükcə marçamarç

Ayini təqdis etdi
Məshəf ilə qızıl xaç...
Ağsaqqallı bir qoca
Bir ehtişam əsiri,
Uğursuz hökmdarın
Beş tuğlu baş vəzir
Yetirdi məğlub şaha
Buyruğunu xaqanın:
“Malın, mülkün bizimdir,
Amanda ancaq canın.
Qarşı çıxdın xaqana,
Tutmadı, söndü baxtın,
Qılınc çaldıq, qazandıq,
Bizimdir tac və taxtın”.
“Yaşasın” bağırtısı
Qopunca hər bir yandan
Hərəkət əmri verdi
Lələkli baş komandan...
Beləcə əski parça
Bir çirtməylə atıldı;
Bütün bu ölkə xalqı
Çox ucuzə satıldı...
Yoxsullar boğularkən
Bu qanlı, yaşlı vayda,
Xaqan dalmışdı eyşə
Bağlardakı sarayda.
Mərmər sütunlu qəsrin
Sarmaşıqlı eyvanı
Çıraqlarla bəzənmiş,
Nurladırdı hər yanı.
Çiçəkli köşkü axşam
Bəzətmışdi əski şah.
Xaqan demişdi: “İndi
Kef etməmək bir günah.
Mənim sadıq vəzirim,
Gəl, gəl, baxaq hesaba;
Vəzirimin saqqalı
Boyansın bir şəraba!”

II

... Göstərdilər xaqana
Kəsmə telli bir qızı,
Dedilər ki, “ bu Sara –
Ölkəmizin ulduzu”.
Fərqi yox, qoy süzülün,
Baxsın belə dərindən,
Nə anlar sərxoş baxış
Saranın gözlərindən!
Kim ki Saranı gördü,
Çəkdi xeyli yanıq ah.
Bir şey qanmadı ondan
O qəlbi kor padişah...
Parlayan aləmləri
Anlarmı qan içənlər?!
Nə bilir çiçək nədir,
Kor gəlib, kor keçənlər?!
“Oxusun!” – əmri çıxdı.
Sara coşdu bir daha.
Can verən sərxoş gecə

Ölürkən yorğun, əzgin,
Coşdu qızın səsində
Ölkədə qaynayan kin.
Boş yerə bir ölkənin
Haqsızca axan qanı
Saranın dodağında
Canlandı, oldu mahını:

III

Şərqi

Mən ki səndən doymamışdım,
Quş qonmağa qoymamışdım,
Bir almanı soymamışdım,
Kim sənə kəc baxdı, bağlar?!.
Darğınam mən belə baxta,
Ürəyim qan laxta-laxta.
Bax ki kimlər çıxdı taxta,
Küsdü kimin baxtı, bağlar!
Çıxmamış gün, atmamış dan,
Qanlı bir toz qalxdı yoldan.
Qoç igidlər oldu qoldan,
Qanlı kəfən taxdı, bağlar!

IV

... Sara susunca, xaqan
Xırlayıb bağırdı: "Hey,
Mən Saranın əlindən
İstərəm bir qədər mey!.."
Bir oxla ayrılmışdı
Sara nişanlısından.
Düşündü: "İntiqam al
Gəl onun qanlısından".
Arqunu görməmişdi
Son nəfəsdə gülərkən.
İndi görmək istədi
Cəlladını ölərkən.
Fırlatdı bir qəhqəhə,
Çılğınca qalxdı birdən:
"Arqun, sən olmadıqda
Yaşayaram necə mən?!
Arqun, yetiş, hardasan?"

Lüğət

Beyət – itaət etmək
Boru – şepür
Hərraca qoymaq – satışı çıxarmaq
Çaxçur – enlibalaq şalvar

Qaldır mənim qolumdan.
Qurtarım öz yurdumu
Həqarətdən, zülümdən!"
... Sara süzdü bir daha,
Əlində gülgün qədər.
Rəqqasələr də qalxıb
Başlayınca süzməyə;
İti bir hərəkətlə
Zəhər qatdı qız meyə.
İndi onun halını
Gücdür gətirmək dilə;
Ürək çırpıntısından
Çapqınlandı mey belə.
Qadınlıq qorxusundan
Yarıldı gülgün dodaq,
Yanaşdı titrəyişlə
Düşməni şahə bir sayaq;
Qansız dodaqlarilə
Öpdü şahın əlindən.
"Buyursun padişahım!"
Zorla çıxdı dilindən:
– Sən çoxdan içməliydin
Bu gülgün zəhri, ey şah.
Şahmarı sağ buraxmaq,
Öldürməmək bir günah!

V

... Şahı ölmüş görəndə
Açılan gülgün səhər,
Qarışdı məclis bütün,
Qaçışdı rəqqasələr.
... Ayaqlandı bütün xalq – Arvad,
uşaq, qocalar...
Çarpışdı son gücüylə,
Düşməni oldu tari-mar
Bir qızın hümmətilə...
Gözəl qız, həmin ölkə
Dustaqdan azad oldu.
Sara adı xalq üçün
Ən sevimli ad oldu...

VI

"Azadlıq" eşidincə
Gülümsemə belə şad;
Saranın məmləkəti
Köhnə mənada azad.
Orda hər şey asılı
Qan içən bir kraldan,
Sor orda hürriyyəti
Baftalı generaldan.
Yoxsullar o ölkədə
Özgəyə can vermədə.
Hürriyyətin barını
Tox qarınlar dərmədə.
Sən ancaq istibdadın
Eşitmişsən adını;
Bax, alnımda izi var
Görmüşəm mən dadını.
Bir bu süzgün baxışla
Gün düşən dağlara bax:
Mən bu yaşıl dağlardan
İllərcə düşdüm iraq!
... O qanlı günlər hara,
Bugünkü günlər hara.
Gözəl qız, yaxşı vaxtda
Başladın gül açmağa;
Bu gün sən yurdunda
Nə qul vardır, nə ağal!
Sən bu sərbəst göylərin
Sərbəstcə ulduzusan.
Qayğısız bir ölkənin
Qayğı bilməz qızısan.
Sərbəstdir alnındakı
Qıvrıciq tellərin də.
Sərbəstdir sən kimi
Gün görmüş ellərin də.
Elə isə bir də coş,
Səsin düşsün dağlara.
Sən kimdən çəkinirsən?
Qız hara, susmaq hara?

Ayini təqdis – sitayişmə ayini
Tuğlu – baş geyiminə taxılan saçaqlı bəzək
Köşk – bağ içində tikilmiş bəzəkli ev
Bafta – ipək sapdan toxunmuş ip

I

Tarixlərdə qaniçən bir hökmdar haqqında oxumuşdum. Həmin hökmdar ölkəni amansız tar-mar etmişdi. O, ölkəni 6 ay mühasirədə saxlayıb, sonra birdən basqın etmişdi. Yüz minlərlə ox atılmış, çoxları yerə sərilməmiş, yurdunu vermək istəməyənlər doğranmışdı. Bir tərəfdə insan başları, digər tərəfdə bədənləri yığılmışdı. Qız-gəlinlər qaçıb düzlərə dağılmışdı, cənnətbənzər bu ölkə məzarlığa dönmüşdü. Hökmdar ölkədə ağlamağı qadağan etmiş, məğlub ölkənin haqqı, hüququ qalmamışdı.

II

Ertəsi gün hər yerdən qan ləkələri yuyulur, adamlar şallaqla gülməyə məcbur edilir, vay səsləri zorla susdurulur, toy səsləri əmr edilir. Adamlara bəzənib küçələrə çıxmaq, gülmək, çiçək səpmək əmr edilir. Əmr edilir ki, hamı güllər üzə qarşıya çıxsın.

III

İşğalın səhəri günü şəhər sanki yasdən çıxıb. Düşmən şahın gəlişi qanuni bayram edilir. İnsan qəribədir: canını al, qanını axıt, qəlbini qoparıb əz, əzdiyin qəlbın çirpintisi ilə əylən, beynini çıxarıb yerdə sürüklə, yenə də sağ qalanlar səni bağışlayıb dadsız-dadsız gülməyə hazırdır.

IV

Məscidin heyətində iş canlanır. Əvvəlcə xoca danışır, mömin müsəlmanları beyətə hazır edir. Ardınca keşiş əlində xaç danışır və birlikdə təzə padşahın istiqbalına çıxırlar. Tacirbaşı da onlarla gedir, çoxlu adamlar yığılıb, uşaqlar divara dırmanıb baxır, qız-gəlinlər damdan boylanır. İndi onların üzündə maraqlıdır. Məğlub şah da adamların arasındadır

V

Şəhər bəzədilir, bayraqlar asılır, boru çalınır. Qaladan toplar atılır. İnsan dənizi coşub-çağlayır.

2-ci hissə

I

Qalib şah – Xaqan gəlir. Xalqın başı onun qarşısında əyilir. Sonra onun ayağını, corabını, atının üzəngisini öpməyə başlayırlar. Dini rəhbərlər ayınları icra edirlər. Yeni xaqan məğlub şaha deyir ki, “sən bizə müqavimət göstərdin, ona görə sənin bütün malın, mülkən, taxt tacın – hər şey bizimdir, çünki biz döyüşərək qələbə çaldıq. Hakimiyyət bizimdir, amma səni də öldürmürük, amandasan. Adamlar hər tərəfdən: “Yaşasın!” deyib qışqırır.

II

Həmyerliləri Saranı xaqana göstərib deyir ki “Ölkəmizin ulduzudur”. Şah ona əvvəl oxumaq əmri verir.

III

Sara oxuyur, (“Bağlar” adlı şeir). Sonra ona oynamaq əmri verilir.

IV

Şah deyir ki, “Mən Saranın əlindən bir qədəh mey alıb içmək istəyirəm”. Sara Arqun adlı bir gəncə nişanlı olmuşdu və döyüşdə onun nişanlısını oxla vurub öldürmüşdülər. O, intiqam almaq qərarına gəlir və cəld bir hərəkətlə qədəhə şərab süzür, içinə zəhər qatır, şaha yaxınlaşıb onun əlindən öpür və qədəhi uzadır.

V

Şah ölür, məclis qarışır, düşmən tar-mar olur. Bununla ölkə azad olur. Sara adı xalq üçün ən əziz bir ada çevrilir.

VI

Saranın məmləkəti köhnə mənada azaddır. Orda hər şey qaniçən bir kraldan asılıdır. Sonra müəllif oxucuya müraciətlə deyir: “Sən istibdadın adını eşitmişən, mənə onun dadını bilirəm. Alnımda onun izi var. Sonra müəllif o günlərlə bu günləri müqayisə edir, bu günün Saralarına müraciət edir, deyir ki, “Sən bu sərbəst göylərin sərbəst ulduzusan, qayğısızsan, sən də sənin ellərin də azaddır. Oxu, qoy səsin bütün dağlara düşsün.

Mövzu: Vətənə məhəbbət, azad yaşamaq, işğalçılara nifrət və s.

İdeyası: Vətənin düşmən hücumundan müdafiəsinin vətəndaş üçün şərəf işi olması, müstəqilliyin, azadlığın qiyməti, “insanlığın əzilməsinin”, insanın qəddarlıqla məhv edilməsinin yol verilməzliyi və s.

Əsərin janrı: poema

Obrazların səciyyəsi: Poemada Sara (əsas surət), işğalçı hökmdar, məğlub ölkənin hökmdarı, varlı adamları, din xadimləri və s. obrazlar yaradılmışdır.

SARA obrazı əsərin baş qəhrəmanı, əsas obrazıdır. Əsərin ilk səhifələrində onun haqqında deyilənləri mədhiyyə adlandırmaq olar:

Sənin səsin, gözəl qız,

Səslərin ən gözəli.

Eşitmədim belə səs,

Dünyanı dinləyəli.

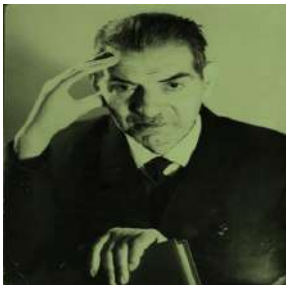
Sara Vətəni dərin məhəbbətlə sevir. Xalqın azadlığı uğrunda həyatını qurban verməyə hazırdır. Cəsarətli bir qızıdır. Yaltaq həmyerliləri onu kef məclisinə gətirib “ölkəmizin ulduzu” adı ilə təqdim edirlər. Rəqs etməyə məcbur edilir. Yas içindədir. Ona həm də oxumaq əmr edilir. Səsində “ölkədə qaynayan kin”, mahnının sözlərində doğma yurda məhəbbət vardır. Qaniçən hökmdarı zəhərləyərək öldürür və bu, ölkədə üsyanın başlamasına, nəticədə isə ölkənin azad olmasına səbəb olur.

Qalib hökmdar əsərdə az görünür, lakin qədərincə tanına bilir. İşğal etdiyi ölkənin əhalisini qılıncdan keçirir, yas içində olan xalqı zorla bayram etməyə məcbur edir.

Əsərin bədii xüsusiyyətləri:

- ✓ Kompozisiyası bitkindir;
- ✓ Süjet xətti maraqlıdır;
- ✓ Məcəzlar orijinaldır;
- ✓ Dili aydın və cəlbedicidir.
- ✓ Proloq: Əsərin əvvəlində Saraya müraciətlə deyilən sözlər
- ✓ Məcəzlardan ardıcıl istifadə edilmişdir;

“Qoşma” (1916) kitabındaki şeirləri	“Dalğa” (1919) kitabındaki şeirləri.
1. “Quşlara” – vətənin “məzarlıq aləminə dönməsi”nə etiraz. 2. “Qafqazlısan, sev qafqazı!” – vətən yolunda fədakarlığa çağırış. 3. “Dilimiz” – dilin saflığının qorunması 4. “Ey axund...” – yalançı axundların tənqidi.	1. “Azərbaycan bayrağına” 2. “Al bayraq” 3. “Can Azərbaycan” 4. “Qardaş”
Sovet dövrü şeirləri	
“Nə yazım?” “Unudulmaz sevda” “Olsun qoy”	Ölkəmizin əsir vəziyyətini gaj açıq, gah da rəmzlərlə, mətnaltı mənalarla ifadə etmişdir.
“Çırpınırdı Qara dəniz”	Türkiyədə milli marş kimi səsləndirilir.
“Pambıq dastanı”, “Kür” əsərləri	Məcburən sosializmin tərənnümü.

CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYAR

(1905-1988)

Böyük vətənpərvər şairimiz Məhəmməd Hüseyin Şəhriyarın poeziyası dövrün ictimai, siyasi, fəlsəfi ədəbi düşüncələrinin əksidir. Şair xalq həyatının dərinliklərinə enmiş, zamanın kəskin ictimai təzadlarının, şərin, ədalətsizliyin, mənəvi məhkumiyətin faciələrini poeziyasının rəvan, aydın və təsirli dili ilə dünyaya car çəkmişdir.

Həyatı

1905-ci ildə Təbrizdə anadan olub. Uşaqlığı Xoşginabda, Heydərbaba dağının ətəklərində keçib. Atası məhkəmə vəkilli **Hacı Mirağa** idi. İlk təhsilini Xoşginabda, sonra Təbrizdə almışdı. Sonrakı təhsili Tehrandə darülfununda davam etdirmişdir. **1924-1929-cu illərdə** Tibb Universitetində təhsil almış, lakin universiteti bitirə bilməmişdir. Şairə rəqib çıxan, onun sevdiyi qızı sevən arxalı bir adam onu universiteti tərk etməyə məcbur edir, eyni səbəbdən həbs olunur. Tehrandan uzaqlaşmaq şərti ilə həbsdən azad edilir, Nişapura getməyə məcbur olur, **1935-ci ildə** Tehrana gəlir, banka işə girir. Atasının vəfatı sıxıntı çəkməsinə səbəb olur. Ruh düşkünlüyü, mənəvi sarsıntı ağır xəstələnməsinə səbəb olur. Anası ona qulluq edib sağaldır. Şairi ana dilində yazmağa sövq edən də anası **Kövkəb xanım** olur. O, xalq ədəbiyyatından təsirli söhbətlər edərdi. Şəhriyar bu dövrdə fars dilində də yazdığı şeirlərlə ədəbi mühitdə birbaşa parlamış və zəmanəsinin Hafizi adını qazanmışdır.

1940-cı illərdə İran Azərbaycanında ana dilinin fəaliyyət dairəsi azalır, milli ayrı-seçkilik başlanır. Şair buna narazı olub mövqeyini açıq bildirir.

1952-ci ildə anası Tehrandə vəfat edir, onu Qum şəhərində dəfn edirlər. **1953-cü ildə** paytaxtda ona bəslənən biganə münasibətə görə şair Təbrizə qayıdır. Xoşginaba səfərinin təsiri ilə “Heydərbabaya salam” poemasını yazır.

1973-cü ilə qədər Təbrizdə yaşayır. Həmin il **Cavad Heyət**in dəvəti ilə Tehrana dönür. **1974-cü ildə** arvadı **Əzizə xanım** vəfat edir. Şair birdəfəlik Təbrizə qayıdır və ömrünün sonuna qədər burda yaşayır. Şeirsevərlər onun ətrafına toplaşmış və beləliklə, Təbrizdə Azərbaycan şeirinin Şəhriyar məktəbi yaranmışdır.

1988-ci ildə Təbrizdə vəfat etmişdir.

Yaradıcılığı

Yaradıcılığa Təbrizdə məktəbdə oxuduğu illərdə başlamışdır. İlk şeirləri “**Ədəb**”dərgisində **Behcət** təxəllüsü ilə çap olunmuşdur. **1924-29-cu illərdə** üç kitabı çap olunub. Ədəbiyyata parlaq istedadın gəldiyini təsdiq edən kitab - **3-cü kitab 1929-cu ildə** çap olunur. Tehrandan ayrı düşəndə yazdığı şeirlərdə kədər var:

Ya ilahi, qəribəm, eylə kömək,
 “Olmasın kimse didərgin məniték!
 Dostlarım düşdü uzaq, getdi Vətən!

Qaldı bir xəstə ürək, xəstə bədən!

Nakam məhəbbətin üzüntüləri əks olunan şeirlər:

➤ **“Həzin nalələr”, “Odda yanan pərvanə”, “Dəli Pəri”** və s.

Altı ilə qədər Xorasanda sürgündə olarkən yazdığı əsərlər:

➤ **“Nişapurda günəş batarkən”, “Kəmalülmülkün ziyarəti”**

Ən təsirli əsərləri Azərbaycan haqqında yazılanlardır. Bu şeirlərdə Vətənin şanlı tarixi, istiqbalı, taleyi və müqəddəratı əks olunub.

Azərbaycan mövzusunda yazılmış ən gözəl şeirlərdən biri də şah əsərlərindən olan **“Azərbaycan”** şeiridir:

Könlüm quşu qanad çalmaz sənsiz bir an, Azərbaycan,

Xoş günlərin getmir müdam xəyalımdan, Azərbaycan!

... Vətən eşqi məktəbində can verməyi öyrənmişik,

Ustadımız deyib heçdir vətənsiz can, Azərbaycan!

Şeirə gətirdiyi ideya: milli-mənəvi düşüncələrin bütövlüyü, qarşılıqlı əlaqələrin yaranması. Bu fikirlər həm də:

- **M.Rahimə, S.Rüstəmə** yazdığı mənzum məktub və ithaflarda da ifadə olunub.

Şəhriyar yaradıcılığındakı o tay haraylı, Bakı soraqlı mövzular Şimali Azərbaycan ədəbiyyatındakı Cənub həsrəti ilə səsleşir. Güney Azərbaycanda Şimali Azərbaycanla əlaqə və ünsiyyətin etibarlı bələdçisi olmaq vəzifəsini yerinə yetirən şeirlər:

➤ **“El bülbülü”, “Döyünmə-söyünmə”, “Qaçaq Nəbi”, “Qafqazlı qardaşlarla görüş”, “Gözüm aydın”**

Aşağıdakı şeirdə sənətkarların birliyi milli-mənəvi birlik ideyasının timsalı kimi mənalandırılmışdır:

Bülbül kimi qondu o qızıl güllərə könlüm,

Vahidlərə, Qabillərə, Bülbüllərə könlüm.

Şair olalı borcludu Sabirlərə ruhum,

Vurğundu Süleyman kimi Sahirlərə ruhum.

Rahimli, Süleymanlı görüm Bəxtiyar olsun,

Gülgün bacım – Azər qadını bərqərar olsun...

Lirikasında mühüm yeri ictimai-siyasi məzmunlu şeirlər tutur. Vətəndaş-şair mövqeyindən ardıcıl olaraq mövcud quruluşdakı nöqsanları, “pisin yaxşıya qarışdığı”, “şeytanın artıb min olduğu” cəmiyyəti, gördüyü eyibləri tənqid edir. Şair ölkənin başqa dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşməsi ilə barışmır. Buna görə etiraz səsini ucaldır, kəskin tənqidi fikirlər söyləməkdən çəkinmir:

Satar İrani xainlər, xiridar əcnəbilərdir,

Neçin əqli-vətən tutmaz vətən dəllalına divan?

Haqsızlığın, ədalətsizliyin, yoxsulluğun yanıqlı, təsirli dillə əks etdirildiyi şeirlər:

➤ **“Şatır oğlan”, “Sənəti-məmləkət”, “Hara qaçsın insan?”, “İman ilə getdi”, “Zaman səsi”**

“Varlıq” dərgisinin tarixi, mədəni və siyasi əhəmiyyəti haqqında yazmışdır: **“Azadlıq quşu – “Varlıq”**

Dil açmada karlıq da gedər, korluğumuz da,

Çün lallığımız doğmuş idi karlığımızdan.

Düşməni bizi əlbir görə, təslim olu naçar,

Təslim oluruq düşməne naçarlığımızdan.

Poema yaradıcılığı

Mövzuca müxtəlifdir. Bir qismi farscadır. Tərcümeyi-hal xarakterli poemalar:

➤ **“Nişapurda günəş batarkən”, “Qardaşımoğlu Huşəngə”, “Gecənin əfsanəsi”**

Bu poemalarda şairin sürgün illərindən, ailə ənənələrindən, uşaqlıq xatirələrindən danışılır.

II Dünya müharibəsi ilə bağlı hadisələrin əks olunduğu poema:

➤ **“Stalinqrada qəhrəmanları”**

İnsanları qardaşlığa, xeyirxahlığa çağırış əks olunub:

➤ **“Şeir və hikmət”**

Vətən haqqında səmimi hisslər əks olunub: **“Heydərbabaya salam”**

Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsərlərindən və dünya ədəbiyyatının nadir incilərindən sayılan əsər: **“Heydərbabaya salam”**.

➤ Yaradıcılığına müəyyən qədər təsiri olub: yaşadığı yer.

➤ Xoşgünabə səfər **“Heydərbabaya salam”** poemasının yazılmasında mühüm rol oynamışdır.

TÜRKÜN DİLİ

Türkün dilitək sevgili istəkli dil olmaz,
Ayrı dilə qatsan, bu əsil dil əsil olmaz.

Öz ləfzini farsa, ərəbə qatmasa şair,
Şeirin eşidənlər, oxuyanlar kəsil olmaz.

Şeirin gərəkdir ehsas ilə, rıqqətlə qarışsın,
Kənd əhli bilirlər ki, doşabsız xəşil olmaz.

Məndən də nə zalım çıxar, oğlum, nə qisasçı,
Bir dəfə bunu anla: ipəkdən qəzil olmaz.

Ötməz, oxumaz bülbülü salsan qəfəs içrə,
Dağ-daşda doğulmuş dəli ceyran həmil olmaz.

Sözlər də cəvahir kimidir, əsli bədəldən,
Təşxis verən olsa bu qədər zir-zibil olmaz.

Şair ola bilməzsən, anan doğmasa şair,
Missən a balam, hər sarıköynək qızıl olmaz.

İnsan odu, tutsun bu zəlil xalqın əlindən,
Allahı seversənsə, bu insan zəlil olmaz.

Millət qəmi olsa, bu çocuklar çöpə dönməz,
Ərbablarımızdan da qarınlar təbil olmaz.

Fars şairi cox sözlərini bizdən aparmış,
Sabir kimi bir süfrəli şair pəxil olmaz.

Türkün məsəli, folkloru dünyada təkdi,
Xan yorğanı, kənd içrə məsəldir, mitil olmaz.

Bu Şəhriyarın təbi kimi çimməli çeşmə,
Kövsər ola bilsə, demirəm, Səlsəbil olmaz.

Lüğət

Kəsil – yorğun

Mitil – yorğan-döşək

Doşab – bəkməz

Həmil – hamilə

Əsli-bədəl - əvvəldən

Təşxis – tanıma, fərqləndirmə

Əsərin mövzusu: ANA DİLİ

Bu mövzuya müraciət etməsinin səbəbi Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın təzyiqlərə, basqılara məruz qalması, ana dilimizin sıxışdırılması, bu dildə danışmağın qadağan edilməsi və buna qarşı şairin hiddəti idi. Şair bu dildən və onda yaranan sənət əsərlərindən digər xalqların, onların sənətkarlarının da bəhrələndiyini diqqətə çatdırır. Şeirdə daha çox ana dilinin bu dildə danışanlar üçün əziz və istəkli olmasına önəm verilir.

Şeirdə deyilir:

- **Bu dil** calağ sevmir, başqa dilə qatılmaq onun təbiətinə ziddir. Qüdrətlidir və belə bir cəhd onun əsliliyində dərhal özünü göstərir.

- **Bu dildə** yazıb yaradanlar dilin təmizliyini, saflığını qorumağa borcludur.

- **Dilə** qadağa qoymaq onun inkişafının qarşısına sədd çəkməkdir.

- **Dilimiz** kimi, folklorumuz, ədəbiyyatımız da zəngindir, onun inkişafını ləngitmək qeyri-mümkündür.

Əsərin ideyası:

❖ Ana dilinin saflığının, təmizliyinin qorunması, hər kəsin onun mükəmməliyi qayğısına qalması və s.

Şeirdə bədiiliyin artmasına bu vasitələrlə nail olunmuşdur:

1. Şeirnin yüksək sənətkarlıqla yazılması;

2. Dilinin aydınlığı;

3. Sözlərin düzgün seçimi;

4. Eyni sözün təkrarının fikrin daha qabarıq ifadəsinə imkan yaratması;

5. Güclü ahəngin olması; ("dil", "əsil"; həmçinin "şair", "insan", "zəlil" və s.)

6. Yaxınmənalı sözlərin işlənməsi: ("ötməz", "oxumaz"), eləcə də, fərqli leksik mənalı sözlərin (oxuyanlar, eşidənlər) işlənməsi və s. şeirə təkrarsız ahəng gözəlliyi bəxş edir;

Əsərdə məcazlardan istifadə bədiiliyi, obrazlılığı artırmışdır.

Əsərin kamilliyini təsdiq edən cəhətlər:

- Ayrı-ayrı beytlərdə işlənən müxtəlif fikirlərin daxili-məntiqi əlaqələri, uğurlu qafiye sistemi, mükəmməl forma və s.

Şeirləri		
Farsca		
Həzin nalələr Odda yanan pərvanə Dəli pəri		Nakam məhəbbəti ilə bağlı Nişapura getməyə məcbir olarkən yazıb
Azərbaycan		Vətənin tarixi, istiqbalı, taleyi
M. Rəhimə və Sülüyman Rüstəmə mənzum məktublar. El bülbülü Döyünmə - söyünmə Qaçaq Nəbi Qafqazlı qardaşlarla görüş Gözüm aydın	Ana dilində	Otaylı-butaylı vətəndə milli-mənəvi dəyərlərin bütövlüyü, qarşılıqlı əlaqələrin yaranması
Şatır oğlan Sənəti-məmləkət Hara qaçsın insan İman ilə getdi Zaman səsi		İctimai məzmunlu şeirlərindəndir. Haqsızlığı, yoxsulluğu əks etdirib.
Azadlıq quşu – “Varlıq”		“Varlıq” dərgisinin mədəni, təixi, siyasi əhəmiyyəti haqda.
Poemaları		
Poemaları Nişapurda günəş batarkən qardaşım oğlu Hüşəngə Gecənin əfsanəsi	Farsca	Avtobioqrafik poemalardır. Xorasanda sürgün illərindən, ailə ənənələrindən, uşaqlığından danışır.
Stalinqrad qəhrəmanları		II Dünya müharibəsi barədədir.
Şeir və hikmət		Qardaşlığa, xeyirxahlığa çağırış
Heydərbabaya salam	Ana dilində	Ədəbiyyatımızın şah əsərlərindəndir.

SOVET DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

(1920-1991)

Sənətkar azadlığının ilkin şərti ondadır ki, həmin sənətkarın istedadı onun yaradıcılığının estetik təmayülünü, yönünü müəyyən edir. Sovet dövrü ədəbiyyatının bədii-estetik faciəsi onda idi ki, fərdi səciyyəli bu seçimi istedadlar yox, sistem etmişdi: sosrealizmi məcburi ədəbi metod kimi hakimiyyətə gətirmişdi.

Elçin

Ədəbiyyatın müxtəlif nəsillərdən olan yaradıcılarını qarşı-qarşıya qoymaqla, H.Cavidin, Ə.Cavadın əsərlərinə qarşı mübarizəni genişləndirməklə tənqid ədəbi prosesin birtərəfli – yalnız sovet proletar ideologiyası istiqamətində inkişafını mümkün hesab edir, ədəbiyyatın digər cərəyanlarının qarşısına keçilməz sədlər çəkirdi.

Şamil Salmanov

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ədəbi həyatda baş verən dəyişikliklər:

- Milli və maarifçi ideyalar, demokratik baxışlar **sosialist ideyaları** ilə əvəz olundu;
- Bədii ədəbiyyatda bolşevik ruhunun bərqərar olması üçün aparılan siyasət nəticəsində yeni quruluşu təənnüm edən əsərlərin yazılması **başlıca vəzifə** hesab olundu.

20-ci illərdən etibarən bir sıra gənc yazıçılar kommunist rejiminin ədəbiyyatla bağlı məqsədlərini həyata keçirmək üçün yaradılan ədəbi dərnəklərdə birləşdi. Sovet ədəbiyyatının ilk nümunələri sayılan əsərlər **“Maarif və mədəniyyət”** jurnalında, **“Kommunist”**, **“Gənc işçi”** qəzetlərində, ədəbi məcmuələrdə çap olundu. Bu əsərlərdə təənnüm olunurdu:

➤ proletar beynəlmiləçiliyi, sosialist inqilabı, “böyük qardaş” ideyası, “dahi rəhbər – Lenin

Sovet ədəbiyyatının əsas yaradıcılıq metodu: **sosialist realizmi**

1920-1930-cu illərdə yeni ideologiya realist və romantik metodla yanaşı mövcud olmuşdur. Ədəbiyyatda proletkultçuluq kampaniyası həyata keçirilirdi. Bu kampaniya sosializm ruhunda yazan gənc nəslə ön mövqeyə çıxardı. Proses **1937-ci il** repressiyasına qədər davam etmişdir.

Qələm sahibləri ideoloji tələblərə uyğun olaraq sinfillik prinsipinə əməl etməli olmuşlar. Nəticədə bəy-xan nəslinin nümayəndələri düşmən, fəhlə-kəndli sinfi qəhrəman kimi qələmə verilmişdir. Xəliqlik prinsipi əsas götürülür, lakin bu milliliyi ifadə etmirdi. Xəliqlik dedikdə yalnız zəhmətkeş sinfin həyatı nəzərdə tutulurdu.

Zəhmətkeş xalq sovet fəhlə və kəndlisi idi. Klassiklərin əsərlərinin böyük idealları, ədalətli hökmdar axtarışları arxa plana keçmişdi. **Nizaminin “İsgəndərnamə”**ində təsvir olunan Xoşbəxtlər ölkəsi – ideal cəmiyyət kommunizm kimi təlqin olunurdu. Klassiklərin əsərlərində güclü ateizm motivləri axtarılırdı. Ədəbiyyatın baş mövzusu təsərrüfat və istehsalat idi. Bununla belə, sənətkarlar imkan daxilində qəhrəmanların mənəvi-insani münasibətlərinə, məhəbbət duyğularına toxunurdular.

Bəzi sənətkarlar xalqın azadlığından söz açmaq üçün xarici – xüsusən, Afrika xalqlarının həyatından söz açır və bu yolla öz ölkələrinin gələcəyinə işiq salırdılar.

Bəzi istedadlı sənətkarlar isə sovet vətənpərvərliyi ideyasından yararlanaraq Vətən, onun gözəllikləri, ənənələri barədə yazırdılar.

XX əsrin 60-cı illərindən sonra ölkədə siyasi mühit bir qədər yumşaldı. Sosializm realizmi qalsa da, gerçək ədəbiyyat üstünlük təşkil etdi.

Beləliklə, sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı 2 istiqamətdə inkişaf etmişdir:

1. Sovet ideologiyası əsasında yaranmış Azərbaycan ədəbiyyatı;
2. Sovet dövründə yaranan, lakin gerçəkliyi əks etdirməyə üstünlük verən Azərbaycan ədəbiyyatı;

Bu dövrdə əsərlər əks etdirirdi:

- Leninizmi;
- Kommunist partiyasını;
- Oktyabr inqilabını;
- Sosializm quruluşunu;

Əsas mövzu:

- sovet həyat tərzini;
- sosializm uğrunda mübarizə;

Lakin bəzi böyük sənətkarlar sosializm ideyalarının fonunda həyatın dərin qatlarına enə bildilər. Bu dövrdə reallığı, dövrün ruhunu və insan talelərini əks etdirən aşağıdakı əsərlər:

- **“Saçlı”, “Mehman” (S.Rəhimov), “Budağın xatirələri” (Ə.Vəliyev), “Yoxuşlar” (Əbülhəsən), “Abşeron” (M.Hüseyn)** yazılmışdı.

Ədəbiyyatda ideoloji maneələri ötürüb keçə bilən sənətkarlar: **S.Vurğun, R.Rza, M.Müşfiq**. Buna səbəb:

- yaradıcılıqlarındakı bədiliyin vüsəti və millilik amili

Böyük sənət nümunəsi hesab olunur:

- **S.Rüstəmin** məhəbbət lirikası və Cənub şeirləri

Həyat həqiqətləri ideologiyayı üstələyir:

- **M.İbrahimov, M.Cəlal, Ə.Vahid, Ə.Məmmədyanlı, İ.Əfəndiyev, İ.Hüseynov, H.İbrahimov, M.Süleymanov, N.Rəfibəyli, Ə.Cəfərzadə, M.Dilbazinin** əsərlərində

MİRZƏ İBRAHİMOV

(1911-1993)

Qüdrətli nasir və dramaturq, eləcə də, ictimai xadim, tənqidçi və ədəbiyyatşünas olmuşdur. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması uğrunda mübarizə aparmışdır. Hekayə yaradıcılığının zirvəsi, uşaqlıq illərinin yaddaqalan hadisələrindən, Böyük Vətən müharibəsində İranda rastlaşdığı hadisələrdən bəhs edən, eləcə də, **“Gələcək gün”** romanının yaranması üçün zəmin rolu oynayan silsilə əsəri: **“Cənub hekayələri”**.

Bu silsiləyə **“On iki dekabr”, “Tonqal başında”, “Azad”, “İztirabın sonu”, “İki həyat”** və s. daxildir.

Həmin hekayələrdə milli düşüncəyə malik olan azadlıqsevər insan obrazları:

- **Mahmud, Kərim kişi, Azad, Fərda.**

“Gələcək gün” romanının yaranması üçün zəmin rolu “Cənub hekayələri” oynayır.

“Gələcək gün” romanının əsas qəhrəmanı **Firidun İbrahimi**dir.

Firidun İbrahimi Səttarxan yolunun layiqli davamçısı, milli azadlıq hərəkatının rəhbəri, vətənpərvər şəxsiyyətdir. Həmçinin romanda olan, həmin dövr haqqında dolğun təsəvvür yaradan və müxtəlif qütbləri təmsil edən obrazlar:

- **Rza Qəhrəmani, Kərimxan Azadi, Xavər, Mübaşir Məmməd, Hüseyn Məhbusi, Ərbab Hənəfi, Musa kişi.**

Gerçəkliyin təsvir və tərənnümünə münasibət şəxsiyyətə pərəstiş tənqid olunduqdan sonra dəyişir.

50-ci illərdə ədəbiyyata gəlib həyat həqiqətlərini əks etdirən və fəal mövqə tutan sənətkarlar:

- **B.Vahabzadə, İ.Şıxlı, M.Araz, X.Rza, İ.Hüseynov, N.Xəzri, H.Arif.**

Azərbaycan ədəbiyyatına yeni nəfəs gətirmişlər: **altmışıncılar nəsli.**

Altmışncılar:

- Azərbaycan ədəbiyyatında mövcud ideologiyaya qarşı açıq şəkildə çıxmadılar;
- Ədəbiyyatda insanı, onun mənəviyyatını, düşüncəsini, qayğılarını, ağrılarını və sevgilərini əks etdirirlər;
- Mövcud ab-havanı təcridən dəyişirlər;
- Ədəbi ənənələri qoruyub saxlayırlar;
- Müstəqil yaradıcılıq yolu ilə gedirlər;

Onların əsərlərində:

- Sovet gerçəkliyinin tərənnümü, insanın əmək fəaliyyəti yox idi. Əvəzində: İnsanın daxili aləmi, mənəviyyəti, qarşılaşdığı çətinliklər, həyat mövqeyinin ifadəsi əks olunurdu.
- Bununla belə Sovet dövrü ədəbiyyatını yalnız ideoloji mahiyyət daşıyan ədəbiyyat kimi təsəvvür etmək birtərəfli oldur. Bütün maneələrə və çətinliklərə baxmayaraq, bu dövrdə əsl ədəbiyyat nümunələri də yarandı.
- Buna görə də, dövrün ədəbiyyatını təhlil və tədqiq edərkən söz sənətindəki problemlərə və ədəbi şəxsiyyətlərə tarixi baxımdan yanaşılmalıdır.

CƏFƏR CABBARLI

(1899-1934)

“Cəfər Cabbarlı dramaturgiya sahəsində bizim hamımızın böyük müəllimi olmuşdur. Müasir mövzu, müasir insan Cəfər Cabbarlı sənətinin çarpan üreyi idi”.

Səməd Vurğun

Həyatı

1899-cü ildə Xızıda – **Qafar Cabbaroğlunun** ailəsində anadan olmuş, kiçik yaşlarından şəhərdə yaşamağa başlamışdır. Anası **Şahbikə** xanımın köməyi ilə əvvəl məhəllə mollasının yanında, sonra isə mollaxanada təhsil almışdır. Daha sonra rus-tatar məktəbində, Ali İbtidai Məktəbdə, ardınca - **1915-ci ildən** Bakı Sənaye Məktəbində oxumuşdur. **1918-ci ildə** qurulan Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətini sevincə qarşılayır, parlamentdə stenoqrafçı kimi çalışır. Eyni zamanda “Azərbaycan” qəzetində mütərcim kimi fəaliyyət göstərir. AXC-nin süqutu onu sarsıdır, böhranlı günlər keçirir. **1920-ci ildə** Sənaye Məktəbini bitirir, BDU-nun tibb fakültəsinə daxil olur.

Sovetlərin ilk illərində müxtəlif işlərdə - tərcüməçi, stenoqrafçı kimi çalışır. Bu dövrdə bir neçə dəfə həbs edilmiş və müəyyən şərtlərlə azadlığa buraxılmışdır. Sonralar Sovetlərin mədəni inqilab siyasəti onu cəlb etmiş və yorulmadan yazıb yaratmışdır.

1934-cü ildə Bakıda vəfat etmişdir.

Yaradıcılığı

Yaradıcılığa **1915-1916-cı illərdən** başlamışdır. İlk əsərləri lirik şeirlər idi. İlk şeirləri “**Babayi-əmir**”, “**Dirilik**” jurnalları, “**Bəsirət**” qəzeti və s. çap olunub.

Yaradıcılığında maarifçi realizmin təsiri aydın duyulur. Maarifçi realizm lirikasında, o dövrdə yazdığı “**Aslan və Fərhad**”, “**Mənsur və Sitarə**” kimi hekayələrdə və “**Vəfalı Səriyyə**” pyesində müşahidə olunur.

Şeirləri mövzuya müxtəlifdir, lakin ictimai mətləblər aparıcı yer tutur. Cəmiyyətdə gördüyü haqsızlıq, ədalətsizlik, laqeydlilik, səfalət və aclıq içində yaşayan insanların acınacaqlı vəziyyəti təsvir olunur. Bu tip şeirlərə daxildir:

- “**Qürub çağı bir yetim**”, “**Sən də bir**”, “**Dilənçi**”, “**Boranlı qış gecəsi**” və s.

O, ürək parçalayan lövhələr yaratmaqla zənginlərin qəlbində mərhəmət hissi oyatmağa çalışır:

Qışın boranlı, məşəqqətli bir soyuq gecəsi,
Cahanə lərzə salır yellərin cəfali səsi ...
Xərabə içrə qaranlıqda sanki var bir kəs,
İnildəyor, yayılır, titrəyor çəkinmə nəfəs.
Bu bir zəif çocuqdur ki, xəstə, bidərman,
Soyuq xərabədə yatmış, inildəyor hər an ...
Bu xəstə beş gün olar dəyməyib çörək dilinə,
Qoca ata bu savuqda nə cür gedib dilənə?
Nəhayət, oğlunu görcək ölüm yatağında,
Gedib, yox isə də taqət zəif ayağında ...

Satirik şeirlərində şairin tənqid hədəfləri:

- millətin ehtiyaclarına göz yuman varlılar;
 - "millət qəmi" çəkməkdən uzaq olan ziyalılar;
 - Xalqa faydası olmayan cəmiyyəti-xeyriyyələr;
 - İctimai dərdlərə göz yumub "nigarına qəzəl yazan" şairlər;
- Satirik şeirlərinə daxildir:
- **"Görməmişəm, eşitmişəm", "Dübarə-səbare", "Görməkdəyəm", "İtil get", "Unudulmaz yara"** və s.
- Nəsr yaradıcılığına hekayələr və pyeslər daxildir. Qəhrəmanlara maarifçilik mövqeyindən qiymət verdiyi əsərlərdə - ilk hekayələri və "Vəfalı Səriyyə"də onları ya yaxşı, ya da pis əməl sahibi kimi təqdim edir: Yaradıcılığının sonrakı dövrlərində ictimai həyatda baş verən ziddiyyətlərin kökünü daha dərinədə axtarmağa çalışdı. Bu özünü göstərdi:
- **"Solğun çiçəklər", "Nəsreddin şah"** pyeslərində.
- Türkiyə ilə bağlı olub mürəkkəb tarixi-siyasi hadisələri əks etdirən **"Trablis müharibəsi", yaxud "Ulduz"** və **"Ədirnə fəthi"** əsərlərində realist və romantik səhnələr vardır. Yazıçı bu illərdə həmçinin yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirirdi.
- Azərbaycanda baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrin, kapitalist münasibətlərinin dərinləşməsinə və bunun doğurduğu fəsadlara həsr olunmuş əsərlər:
- **"Aydın", "Oqtay Eloğlu"**.
 - ❖ **"Aydın"** pyesində **Aydın** ədalətsizliklə barışmayan, "altun dünyası"nın əzici qaydalarına qarşı çıxan, konkret məqsədi, dəqiq mübarizə yolu olmayan, "dumanlı arzularla" yaşayan etirazçı obrazdır.
 - ❖ **"Oqtay Eloğlu"** pyesində **Oqtay** uğrunda çalışdığı qayəni bütün incəlikləri ilə dərk edən, mücərrəd fikir və danışıqdan uzaq olan ədəbi qəhrəmandır.
 - ❖ **"Od gəlini"** pyesində **Elxan** öz mübarizəsində ardıcıl və qətiyyətli olan, xalqının milli azadlığı uğrunda işğalçılarla ölüm-dirim mübarizəsinə girişən, öz ideyalarına həmişə sadıq qalan və bu yolda heç kimə, heç nəyə güzəştə getməyən obrazdır.
- Romantikanın qovuşduğu realizm əsasında yazılaraq böyük uğur qazanan, dramaturqun yaradıcılığında yeni səhifəyə keçid üçün zəmin olan əsər:
- **"Od gəlini"**
- Mədəni inqilabla bağlı problemlər, yeni qəhrəmanlar haqqında düşüncələrin və axtarışların nəticəsi kimi meydana çıxan əsərləri də var:
- **"Sevil" (1928), "Almaz" (1930), "Yaşar" (1932), "Dönüş" (1932-33).**
- Bu əsərlər üçün orta qəhət:
- geriliyin, köhnə fikrin əsiri olmaq, yeniliyə qarşı çıxmaq.
- Həmin əsərlərdə bədii həlli verilən fərqli məsələlər:
- Qadın hüququ (**"Sevil"**)
 - Kənd təsərrüfatının kollektivləşməsi (**"Almaz"**)
 - Elmi-texniki tərəqqi və onun tətbiqi (**"Yaşar"**)
 - Mədəni inqilab və yüksəliş (**"Dönüş"**)
- "Sevil"** pyesində müəllif qadın hüququ məsələsinə sələflərindən fərqli yanaşır: qadınlar kişilərlə bərabər hüquqlu olmalı, sərbəst işləməli, kimsədən asılı olmadan yaşamalıdır. Burada avam, gözübağlı, başqasına möhtac olan **Sevil** savad alır, inkişaf edir, qadın azadlığının müdafiəçisinə çevrilir.
- "Almaz"** pyesində kənddə baş verən hadisələrin zəminində yeni həyat quruculuğu açıqlanır. **Almaz** maneələrə qarşı mübarizədə tərəddüd etmir, qətiyyətli və cəsarətli olur, səhvlərə yol versə də, yeniliyə qənim kəsilənlərin ümidlərini puç edir.
- "Yaşar"**da hadisələr "Almaz"da baş verənlərdən sonrakı dövrə aiddir. **Almazla** açıq mübarizə aparırlar indi maskalanaraq **Yaşarla** vuruşurlar. Lakin yeniliyin qarşısı alınmazdır, o, sürətlə irəliləyir. Onun tənənəsi addım-baş addım duyulur. Onun və digərlərinin əldə etdiyi elmi nailiyyətlər kənddə uğurla tətbiq olunur.
- "Dönüş"** pyesində müasir həyatla teatrın güclənən əlaqəsi, repertuarının daim yenilənməsi, aktyor sənətkarlığının artması, sağlam tənqid bu əsərin və onun qəhrəmanı **Gülsabahın** fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.
- Bu ədəbi qəhrəmanlar müəllifin vətənin tərəqqisi, xalqın mədəni inkişafı ilə bağlı arzularını ifadə edirdi. Əgər Cabbarlı bir az artıq yaşayıb sosializmin gerçək üzünü görsəydi, şübhəsiz ki, yeni, həm də fərqli əsərlər yaradardı.
- "1905-ci ildə" 1931-ci ildə** yazılıb. Burda müəllifin niyyəti çoxcəhətlidir. Bunun ən başlıcası "kütlənin nəzərini inqilabdan uzaqlaşdırmaq məqsədi ilə iki xalqı bir-biri üzərinə salışdıran rus çarizminin "müstəmləkə siyasəti"ni göstərmək idi. Bu əsər həm də mətnaltı mənalarla zəngindir.
- Sonrakı dövrlərdə yazdığı hekayələr:
- **"Dilbər", "Dilərə", "Gülər", "Firuze"**
- Bu hekayələr həm mövzuca yenidir, həm də orijinal bədii keyfiyyətləri ilə diqqət çəkir.

OQTAY ELOĞLU

(6 pərdəli faciə)

İştirak edənlər:

Oqtay Eloğlu
Firəngiz
Sevər
Səməd bəy
Gülgöz
Hacı Zaman
Aslan bəy
Nadya

Nərgiz
Tamara
Xaspolat
Mazandaranski
Şaqqulu
Şəkinski
Dursun
Muxan

Elxanlı
Rüstəm
Özdəmir
Şvarts
Qaçaq
Moor

Birinci pərdə

Səhnənin arxası. Solda Oqtayın bəzənəcəyi... Aktyorlar "Gavə" qiyafələrində oraya-buraya gedirlər.

N a d y a. Firəngiz, qoy pərdə qalxsın, Aslan bəy lojada otursun. Sonra gələrək, yoxsa bizi burada görürlər. Hələlik Oqtay da məşğul olar. F i r ə n g i z. Yaxşı, Nadya, bu gün daha utanmayacağam, gələcəyəm.

N a d y a. Mən səni gətirərəm. Hələ gəl. (Gedirlər.)

Oqtay və Tamara girir.

O q t a y. O tam başqa bir sözdür. Sonra zalım, yırtıcı bir hökmdar qarşısındasınız, əllərinizi qorxulu bir həyəcan içində uzatmış, bax belə (göstərir). Deyirsiniz. Söyləyin.

T a m a r a. Onun xəbəri bala yoxdur.

O q t a y. Yenə bala. Belə ey, belə!

T a m a r a. Nu, bala je deyirəm. Bala, bala!

O q t a y. "Bala" eto rebyonok, "bəla" eto nesçastye, a "belə", eto znaçit tak.

D u r s u n. Oqtay, salonu dağıtdılar, saat ondan işləyir.

O q t a y (Dursuna.) Bu saat. (Tamaraya.) Siz öyrənin, mən bu saat.

D u r s u n. Bəs biz nə sayaq eləyək, gecə keçdi, heç bir şey hazır deyildir.

O q t a y. Xaspolat gəldimi?

D u r s u n. Yox!

O q t a y. Şəkinski?

D u r s u n. Heç birisi.

O q t a y. Dedim ki, evlərinə adam göndərin.

D u r s u n. Üç yol göndərmişəm, evdə yoxdur.

O q t a y. Axı indi mən başıma nə daş salım! Bu da insanlıqdır ki, caamatı dörd divar arasına doldur da, özün baş götür çıx get! Axı bir anlamalıdır ki, onsuz da teatrdan qaçan xalqımızı, yalvararaq bilet satdığımız üç-dörd zavallını da qaçırırsınız.

M a z a n d a r a n s k i. Oqtay, antreprenyor mənzil pulu istəyir. Deyir pərdədən əvvəl mənim pullarım verilməlidir.

D u r s u n. İndi nə etməli?

O q t a y. Bəs Tabasaranski haradadır? Get söylə, adamlar gəlməmiş adam tapsın.

M a z a n d a r a n s k i. Raboçilərə də dedi, hamısı getdilər. Çıxıb getdilər.

D u r s u n. Oqtay! Bu gecə heç bir şey çıxmıyacaqdır. Camaat da azdır. Çarəsi yox, oyunu saxlamalıyıq.

O q t a y. Olmaz! Sən də get söylə adamlar gəlməmiş. Xalqı oyuncaq kimi əldə oynada bilməz. Bu gün saxlasan, sabah kimsə bu qapıdan keçməz. Bir nəfər də olsa oyun getməlidir. İvanovski haradadır? (Getmək istərkən.)

Ş a q q u l u. Oqtay, İvanovski Gavədən əvvəl Zöhhakın taxt-tacını sərnigun elətdirdi. Deməli, oyun qurtardı.

O q t a y. Əsəd bəy onu görmədimi?

Ş a q q u l u. Əsəd bəy ona dedi ki, oyun cəmiyyəti-xeyriyyə üçün oynanır. Sabah cəmiyyətin pulundan da olsa mənzil kirayəsini verərəm. Qulaq asmadı. O da dedi oynanmasın, çıxdı getdi. Dekorasiyaları da söküb hərəsini bir divara söykədilər. Özləri də getdilər.

O q t a y. Yəni kassada heç pul yoxdur? Heç olmasa...

Ş a q q u l u. Baxdılar, vur-tut səkkiz manat pul var idi. Onu da paltar üçün vermişlər.

O q t a y. Allah əkbər!

Ş a q q u l u. Oqtay, indi ki Əsəd bəyə demişsən, gəlin oyunu saxlayaq, başqa çarəsi yox...

O q t a y. Olmaz! Oyun saxlanmaz, xalqı çiyindirirsiniz, anlamızmı? Şaqqulu, al bu üzüyümü, apar ver, söylə sabah parasını düzəldib verərik. (Şaqqulu gedir.) Tabasaranski nə oldu? Dursun! (Çağırır.)

D u r s u n. Tabasaranski keflənmiş, yatmışdır. Dedim, dedi cəhənnəmə olsun hamısı, oynamasın. Deyir mən rejissoram, belə deyirəm.

O q t a y. Bunlar Azərbaycan xalqı üçün sənət yaradacaq, mübarizə aparacaq, səhnə düzəldəcəklər. Dursun, get söylə, birinci pərdədə Həsən Xaspoladın rolunu oynasın.

M a z a n d a r a n s k i. Canım, düz gəlmir, oynamayanda qiyamət qopmaz ki...

R ü s t ə m. Oqtay, qılıncım yoxdur ha.

D u r s u n. Oqtay, İlyasgil qapıları bağlayıb meyxana deyirlər. Həsən də qumar oynayır. Qulaq asmadılar. (Dursun gedir.)

T a m a r a. Oqtay, daha mən gedib soyunum da.

O q t a y. İlyas! (Getmək istərkən.) Bir dəqiqə durun.

Ş ə k i n s k i. Bu oğlan aşıqdır Leyli adlı bir gözələ. (Bağıraraq çıxır).

O q t a y. Zəhrimar "Leyli adlı bir gözələ". Səkkiz saatdır camaat gözləyir, saat on birdə durub gəlmiş ki, "Leyli adlı bir gözələ".

Ş ə k i n s k i. Saat on bir haradan oldu? Nə eləyim, acından ölməyəcəyəm ki, işimi bitirməmiş durdum gəldim, deyəsən, saman yeyəcəm. Top kimi patlayır, sanki əlimə imperial-filan sayacaqdır.

O q t a y. Əzizim, quzum, gözüm, mən pul alıram, sən yox? Boynuna götürmüşsən, cəmiyyətdən utanmırsan, barı camaatdan, səhnədən utan!

X a s p o l a t. Oqtay, mən hansı qapıdan çıxacağam?

Ş a q q u l u. Heç qapı var ki, çıxasan?

O q t a y. Odur də. Xaspolat, əzizim. Bu vaxtacan haradasan?

X a s p o l a t. Vallah, Oqtay, bir-iki orucum qalmışdı, bu gün iftar açdım...

O q t a y. Oruc sənin belini sındırsın... Gəl bura, Muxan oturdu, soldan çıxdın... (Baş əydi.) Əyil. (Özü əyilir.) Əyil də!

X a s p o l a t. Oqtay, mən orada elərəm.

O q t a y. Sözü de.

X a s p o l a t. Oqtay! Vallah, mən axşam deyərəm.

O q t a y. Canım, axşamdır də. Saat on birdir ki, evini Allah yıxmasın, hanı rolun?

X a s p o l a t. Vallah, yadımdan çıxıb evdə qalıb.

O q t a y. Of! Allah qırsın sizi. Yaxşı, baş əydin. Əy də, qardaş! Belində ağac bitməyib ki!

X a s p o l a t. Oqtay! Atam, mən oynamıram, vəssalam! Gül kimi əlimdə işim, alış-verişim.

Ş a q q u l u. Saat on ikidir. Onsuz da oyun olmayacaq, get obaşdanlığa.

O q t a y. Mazandaranski, get, bu saat get, sənə deyirəm. Xaspolat, haydı, sən də get suflyordan kitab al. Sözlərinə bax.

M a z a n d a r a n s k i (gedərək). Savad var ki, oxusun.

O q t a y. Şəkinski, get geyin.

D u r s u n. Oqtay, üzüyü verdim İvanovskiyyə. İndi də raboçilər çıxıb gediblər. Deməli, qaldı.

O q t a y. Allah əkbər!

Ş a q q u l u. Uşaqlar soyunsunlarmı?

O q t a y. Kimsə soyunmasın, özüm işləyəcəyəm.

Ş a q q u l u. Dekorasiyaları haradan tapacaqsan, mıx yox, çəkic yox.

O q t a y (yerdən bir daş götürür). Budur çəkic. Canım çıxar özüm hər şeyi tapar, düzəldərəm.

R ü s t ə m. Oqtay, mənim qılıncım yoxdur, İvanovski vermir.

O q t a y. Get söylə, borcudur versin. Yoxsa gəlib hamısını ayaq altına tökər, parça-parça edərəm. Bu, sağ divar. Qaldır. (Götürürlər).

Pərdə qalxır... O q t a y səhnə arxasındakı otağa girir.

O q t a y. Gün aydın!

S ə m ə d. Əlin neçin qanamış? Bağla onu

O q t a y. Heç! Mıx dağıtdı.

S ə m ə d. Oqtay, dünən anan bizə gəlmişdi. Yalvarıb məni göndərdi, axı belə iş olmaz.

O q t a y. Səməd bəy, istəyirsiniz sözlərinizin hamısını əzbər söyləyim. Atadan sonra dükan bağlandı, malı dağıldı, evə gec gəlibsən, çörək yox, bilmirəm, odun yox. Bunların hamısını bilirəm. Nə etmək!

S ə m ə d. Dildə demək asandır. Bir ana, bir də naxoş qız qalmışlar başsız. And içir ki, üç gecədir xəstə uşaq qaranlıqda yatır. Neft almağa pul yox... Çox da bilirsən, çarə ki etmirsən.

O q t a y. Doğrudur! O zavallılar da... fəqət edə bilmirəm. Çünki, Səməd bəy, mən qocaman bir xalqı, onun səadətini, gələcəyini iki nəfər qadının istirahətinə fəda edə bilmərəm.

S ə m ə d. İstirahət istəmirlər. Bir parça çörəyə nə deyirsən? Mən xalq deyə özümü şəhid edəcəyəm! Qiymət verən kimdir? Hətta doğma əmin bu gecə nişanlıni özgəyə verdi ki, mən arvad tumanı geyən bir adama qız vermərəm.

O q t a y. Mən heç bir şey istəmirəm. Mən bu yola gəlirkən xalqımdan altun taclar gözləməyirdim. Mən o şeyi gözləyirdim ki, onu da alıram.

S ə m ə d. Mən də xalq üçün çalışıram. Cəmiyyət də... Upravada üzvəm, fəqət elə işdir ki, adım-sanım, güzəranım. Yoxsa xalq!.. Mən özümü unudacağam ki...

O q t a y. Xalq və "mən" – bu iki söz bir yerə sığışdırılmaz. Ya mən olmalıyam, mənim üçün xalq olmamalıdır. Ya o olmalıdır, mən olmamalıyam. Mən baxdım, ikincini götürdüm. Və o gündən Oqtay bir şəxsiyyət olmaq üzrə yoxdur. O, el oğludur. O, böyük bir vahidin kiçik bir parçasıdır...

S ə m ə d. Oqtay, çocuq olma! Qubernatora dilmanc gərəkdir. Ayda yetmiş manat donluq verir. Amma kənardan yeddi-səkkiz yüz gəliri var. Həm də camaat içində adın, hörmətin. Düyü, yağ, minnətin də minnət. Mən səni göstərdim. Dedim rüşdiyyəni bitirmiş. İdraklı, rusca-azərbaycanca gözəl savadı. Budur, yalvardı ki, göndər gəlsin. Axır ki, düzəltmişəm.

O q t a y. Çox razıyam, Səməd bəy!

S ə m ə d. Sənət sevirənsə, eşitdim ki, səni böyük bir pul ilə rus səhnəsinə çağırırlar. Get, həm təqdir olunarsan, həm pulun... O vaxta qədər xalq anlırsa, işlər yoluna düşərsə, qayıdıb gələ bilərsən.

O q t a y. Ha-ha-ha! Aldanırsan, Səməd bəy, aldanırsan! Bunu bizimçin kim edəcəkmış! Başqalarında səhnə, mədəniyyət, hər şey var. Bizdə yox. Yaşamaq istəyirsək, yaratmalıyıq. XX əsrin təkamülünə qarşı bu yazıq xalqı tək buraxıb qaçmağı kim özünə layiq bilirsə bilsin, mən bilmirəm...

Ş a q q u l u. Oqtay, bir dəstə adam gəldi, iyirmi nəfərədək yaxşı geyinmiş, hamısı da bilet aldı.

S ə m ə d. Oqtay, mən gedirəm. Ağılını topla. Həm çalışacaq, həm də ac qalacaqsan. Həm də xalq sənə güləcək. Arsız, oyunbaz deyəcəklər...

O q t a y. Səməd bəy, gedin! Mən heç bir zaman sizə dəyməyəcəm. Mən bir mübarizəm, cəbhəm bu! Yolum, görürəm, çox ağır. Qoy mənə gülsünlər. Anlamasınlar, söysünlər. Fəqət mən bu dərin uçurumları keçəcək, keçilməz dağları, sıldırım qayaları çeynəyib parçalayacaq və bu keşməkeşlər arasından bir səhnə, yoxdan bir var yaradacağam...

S ə m ə d. Fəqət indilik anan, yazıq bacın!..

O q t a y. Bacım da xalqdan biridir. Onları da xalq özü düşünər.

S ə m ə d. Aldanırsan. Oqtay, hər halda, görüşərik.

Gedir. M a z a n d a r a n s k i gəlir.

M a z a n d a r a n s k i. Oqtay, Oqtay. Dörd nəfər çadralı müsəlman qadını gəlmiş, örtülü lojada oturmuşlar...

Ş a q q u l u. Yox ha! Bir baxım. (Tələsik qaçır)

M a z a n d a r a n s k i. Oqtay! Oqtay! Hanı o? Kağız, kağız, hanı o?

Ş a q q u l u. Kim verdi? Səhnəyə getməyəcəksən ki...

M a z a n d a r a n s k i. Bir rus qızı, yoldaşı da var.

Ş a q q u l u. Elə onlardır. Gördün?.. Amma hayıf, onları müsəlman bilmişdim. Bir baxsana.

M a z a n d a r a n s k i. Sən qapıya bax. (Oxuyur.) "Möhtərəm Oqtay əfəndi!.. Məharətiniz məni çox sevindirir. Sizinlə görüşməyə müsaidə edəcək olursanız məmnun olaram... Firəngiz". Çıx. Çıx. Daha bura sənə yerin deyildir. (Oqtay gəlir.) Bir rus qızı verdi.

O q t a y (baxaraq). Doğrudanmı? Söylə gəlsinlər. Sən də lütfən bir dəqiqəlik. Ox!..

Ş a q q u l u çıxır, F i r ə n g i z və N a d y a girirlər.

N a d y a. Prostite, çto bəspokoil! Ancaq bu qız rahat olmur.

O q t a y. Buyurun, buyurun.

F i r ə n g i z. Sağ olun, gedəcəyik. (Anlaşılmaz bir sükut.)

N a d y a. Biz rus teatrlarına çox gedirik.

F i r ə n g i z. Mən çox arzu edirəm ki, bizim də dilimizdə belə teatrlar olaydı.

N a d y a. İndi üç dəfədir ki, Aslan bəy gətirir. İlk əvvəl "Qaçaqqlar"a gəldik. O qədər sevinmiş ki, o gündən adınız dilindən düşmür. Məktəbdə, evdə bir aktyor sözü danışıldımı, dərhal bizim də teatrımız var, Oqtay Karlı gözəl oynayır, deyə araya atılır. Özünüzü görmək istəyirdi. Bir aydır rahatlığı yoxdur.

Ancaq Aslan bəyin qorxusundan gəlmirdik.

O q t a y. Mən çox şadam. Aslan bəy kimdir?

F i r ə n g i z. Qardaşım.

N a d y a. Uprava üzvü. İndi də ondan gizlin gəlmişik.

O q t a y. Nə cür təşəkkür edəcəyimi bilmirəm. Adətən, bizim Azərbaycan xanımları teatra gəlmir. Hamısı evlərdə...

N a d y a. Onu da qoymurlar. Atası qoymur. Qardaşı gizlindən gətirir. Evdən çıxarkən çadra örtür. Sonra Aslan bəylə gedir, o, söz demir. Ancaq bura gəldiyimizi bilsə, qiyamətdir. Ona görə pərdənin yarısında gəlmişik.

F i r ə n g i z. Siz çox gözəl oynayırınsınız. Mən çox sevindim.

N a d y a. Deyir ki, Oqtay Karlı ruskulardan yaxşı oynayır.

O q t a y. Vallah, xanım, o qədər mütəəssirəm ki, zəhmətinə qarşı, adətən, hər kəsdən töhmət görənlər zavallıları siz sevindirirsiniz...

F i r ə n g i z. Sağ olun! Mən həmişə sizin oyunlarınıza gələcəyəm. Bir də buraya gəlsək, buraxarlarmı? Mane olmaları ki?

O q t a y. Nə zaman gəlsəniz... Məni çox sevindirdiniz!

F i r ə n g i z. Mən sizin üçün çiçək gətirəcəyəm.

N a d y a. Çiçəkləri ver də, nədən utanırsan? Neçə gündür deyir ki, mən də sizin kimi öz aktyorumuz üçün çiçək aparacağam. Gətirmiş, indi də utanır.

(Firəngizin dirsəyindən itələyir. Firəngiz gözlərini yerə dikərək, çiçəkləri verincə həməən çevrilib qaçırılmış kimi.) Sağ olun. (Gedir.)

O q t a y. Allah amanında

Digər hissələrin qısa məzmunu:

2-ci pərdə

Aktyorlar tamaşa barəsində qəzətdə çıxan məqaləni oxuyurlar. Məqalədə Oqtay təriflənir, digərləri isə istedadsız hesab olunur. Firəngiz Oqtaya eşqini etiraf edir. Oqtay öz çətinliklərini düşünüb Firəngizin bu həyatı yaşamasını istəmir. O, eşqini qəlbində yaşatmaq istədiyi, həm də Firəngizin məhəbbətinin sadə bir aktyor məhəbbəti olduğunu düşündüyü üçün onu sevdiyini bildirmir. Lakin Firəngiz bütün çətinliklərə dözəcəyini deyir və Oqtay da Firəngizə olan məhəbbətini etiraf edir.

3-cü pərdə

Firəngizlə Nadyanın danışığında aydın olur ki, Aslan bəy Oqtayın məktubunu təsadüfən kitabın arasından tapmışdır. O, Firəngizdən tələb edir ki, Oqtaya onu bir aktyor kimi sevdiyini desin, yoxsa Oqtayı sürgün etdirəcək. Çünki o Firəngizi Danyar bəyə (uprava əzası, "mejdunarodnu kommersant") əvə vermək istəyir. Hacı Zaman da qızının teatra getdiyini eşidib bərk əsəbiləşmişdir. Aslan bəy ata və anasına elçilər gələndə gözə görünməməyi tapşırır. O, həm də Oqtayı evə dəvət edir. Onunla ilk söhbətdə özünü ziyalı kimi aparır, teatr barədə danışır, sonar isə Firəngizin məktublarını istəyir. Aslan bəyin təkidi ilə Firəngiz Oqtaya onu sevmədiyini söyləyir. Oqtay sarsılır. Aslan bəy pul verdikdə Oqtay pulu onun üzünə çırparaq hər şeyin yalan olduğunu, həqiqəti axtarıb tapacağını və intiqam alacağını deyir, özünü "səfillər padşahı" adlandırır gedir.

4-cü pərdə

Qarlı bir qış gecəsində bir meyxananın qarşısında iki dilənçi qadın küçədə dilənir və danışirlar. Gənc dilənçi qadın Oqtayın bacısı Sevərdir. Onun söhbətindən aydın olur ki, qardaşı Oqtay sürgün olunanda 5-6 yaşında imiş. Oqtay gedərkən onu və evlərini dayısına tapşırır, dayısı isə hər şeyi satıb, xərcləyib, bir-iki ildən sonra da ölüb və Sevər küçədə qalıb. Firəngiz bir müddət ərindən gizlin ona kömək etmiş, Danyar bəy Firəngizin hər şeyini qumarda uduzmuş, sonra isə boşamış və başqa varlı qadınla evlənmişdir. Sevər bir müddət qulluqçuluq etmiş, xəstələndiyi üçün qovulmuşdur. O, qardaşını tapmaq arzusundadır. Sonra bura Səməd bəylə Xaspolad gəlir. Onların söhbətindən aydın olur ki, Oqtayı burda görmüşlər. Xaspolad Oqtayı "hər tükü bir qızıl" olduğu üçün səhnəyə qaytarmaq istəyir. Xaspolad Oqtayın kırımlı dostundan öyrəndiklərini danışır. Məlum olur ki, qubernatoru təhqir etdiyi üçün Türküstanə, ordan da hökumət əleyhinə çıxdığı üçün Sibirə sürgün olunmuşdur. O vaxtdan 10 il keçib, Oqtay indi sürgündən qayıdıb, xarabalıqda yaşayır. Səməd bəylə Xaspolad Oqtayı dilə tuturlar, Oqtay isə rədd edir. O, sərxoş halda meyxanadan çıxır, bacısı Sevrələ rastlaşır. Sevər çörək istəyir və söhbətdən o, qardaşını tanıyır. Bundan sonra Oqtay teatra qayıtmağa razılıq verir, bu şərtlə ki Sevrə, yer versinlər.

5-ci pərdə

Şəkinski rejissordur, o, Oqtayın səhnəyə çıxmasına mane olmaq istəyir, çünki Danyar bəy ona 500 manat pul vermişdir. O, Tamaranı öyrədir ki, oynamasın, çünki Oqtay xəstədir və onu səhnədə, həqiqətən, öldürə bilər. Oqtayın adına görə tamaşaya çox adam gəlib. Tamaşaçıların təkidi ilə Tamara səhnəyə çıxıb rolunu oynamayacağını deyir. Bu hala dözməyən Firəngiz səhnəyə atılıb bu rolu oynaya biləcəyini söyləyir. O, nə qardaşına, nə də digərlərinə məhəl qoymadan bu cəsarətli addımı atır. Adamlar onu alqışlayır.

6-cı pərdə

Şillərin "Qaçaqqlar" əsərinin 8-ci pərdəsi oynanılır. Oqtay Karl, Firəngiz Amalya rolundadır. Oqtay Firəngizi gördükdə özünü itirir, rolunu unudur, ittihamlar yağdırır, intiqam alacağını xatırlayır və Karlın bıçağı ilə Firəngizi, həqiqətən, öldürür. Əsər onun monoloqu ilə bitir. O, xalqa müraciət edib özünü yalnız ona təslim edə biləcəyini söyləyir.

Lüğət

Tanış olmayan söz	Mənası	Millidir	Alınmadır
Antireprenyor	Özəl teatr, sirk və s. tamaşa müəssisəsinin adı		▪
Raboçi	fəhlə		▪
Çiyrindirmək	İyrəndirmək	❖	
Müsaide	İcazə		▪
Prostitute, çto bespokoili	Bağışlayın ki, narahat edirik		▪

Mətnə işlənmiş bəzi məcaz növləri:

Məcəzin növü	Nümunə
Bənzətmə	Xalqı oyuncaq kimi əldə oynada bilməz
Bənzətmə	Top kimi partlayır
Metafor	Mən sıldırım qayaları çeynəyib parçalayacağam
Mübaligə	Yoxdan bir var yaradacağam
Təkrir	Oqtay, Oqtay, hanı o? Kağız, kağız, hanı o? və s.

Əsərin mövzusu: teatr

Cabbarlının bu mövzuya müraciət etməsinin səbəbi hər şeydən öncə dramaturq olması, teatrla sıx bağlılığı və bu çətinlikləri görməsi idi. Onun mədəni inqilabla bağlı arzuları da bu əsərdə öz əksini tapmışdır.

Əsərin ideyası: Mədəni gerilik, inkişafa mane olanların güclü olması, xalq mənafeyini uca tutanların, yenilik uğrunda mübarizə aparənlərin böyük maneələrlə üz-üzə gəlməsi, qadın hüququ. Bundan başqa, xeyirxahlıq, dostluq, ailə münasibətləri ilə bağlı mənəvi dəyərlər.

Yazılma tarixi: 1922

Janrı: faciə

Obrazların səciyyəsi: **Oqtayın** məqsədi milli teatrı yaratmaq idi. O, ciddi çətinliklərlə qarşılaşır, maddi çətinlikləri var; həmkarlarının çoxu həqiqi sənətdən uzaqdır. Köhnəfikirli adamların təhqiri və töhməti, dost-tanışın, qohum-əqrəbanın üz çevirməsi onu zəiflədə bilmir. Şəxsi həyatını, rahatlığını büsbütün unudur. Gələcəyin tələb etdiyi inkişafın qarşısında "bu yazıq xalqı tək buraxıb qaçmağı" özünə layiq bilmir. Firəngizi sevməsi isə ona ruh və güc verir. Oqtayı Aslan bəyin təkidi ilə Firəngizin ona rədd cavabı verməsi sarsıdır. Bu sarsıntının əsl səbəbi pul, altun dünyasının yalan və süniliyi idi.

Oqtayın düşüncəsində, şüurunda ikiliyin, ziddiyyətin yaranması onun "müvazinətini itirməsinə" səbəb olur. Əsər yaranandan bu günə qədər Oqtayın Firəngizi öldürməsi mübahisə obyektinə olub.

Oqtay özünə haqq qazandırır: Firəngizi "qara torpaqlarda sürünəcək qədər rəzil olan bu həşərat içində görmək" istəmədiyinə, onu əbədiyyətə qovuşdurmağına haqq qazandırır. Oqtaya bəraət vermək olar, çünki əsər romantik sonluqla bitir.

Firəngiz yaşadığı mühitin qurbanıdır, ölümü oxucunu mütəəssir edir. Yeniliyi, teatrı alqışlayır, milli təəssübkeşliyi vardır. Oqtayın fəaliyyətini yüksək dəyərləndirir, onu sevir, səhnəyə can atır və ən sonda qətiyyətli addım ata bilir, Aslan bəylərə, Qalaçıxanovlara qarşı çıxır və "zavallı ananın – səhnənin "doğma yavrusu – aktrisası olmağa razılıq verir.

Aslan bəy və Danyar bəyin oxşar cəhətləri: pul, vəzifə, şöhrəti ideal bilmələri. Mədəni tərəqqi, milli teatırın inkişafı ilə maraqlanmamaları, teatra getmələri, üzde teatr haqqında xoş söz demələri, "yuxarıların" yanında mədəni, inkişaf etmiş adam kimi görünmək istəmələri. Əslində isə teatr onlar üçün "alçaq yer", aktyor isə "bədbəxt", "yazıq", "ləyaqətsiz" insandır.

Oqtayın sənət yoldaşları fərqli obrazlardır. Onların hamısı Oqtayın səyi, təkidi ilə teatırda qalır, aktyorluğu ondan öyrənirlər.

Səməd bəylə söhbət Oqtayın xarakterinin açılmasına yardım edir. Onlar Oqtayla bir-birinə zidd obrazlardır. O, Oqtayı rüşvəti olan vəzifəyə, yaxud daha artıq pul olan rus teatırına getməyə dəvət edir və Oqtayın ideallarını başa düşməkdən çox uzaqdır.

Faciənin maraqla oxunmasının, dəfələrlə tamaşaya qoyulmasının səbəblərindən biri də yüksək bədii keyfiyyətlərə malik olmasıdır. Qəhrəmanların danışığı tərz fərqlidir. Dialoq və monoloqlar yığcam, süjet və kompozisiyası təsirlidir.

Əsərin (obrazların) dili:

- ✓ Oqtay: səmimi, xeyirxah, böyük ürək sahibi kimi;
- ✓ Aslan: lovğa, şöhrətpərəst, mənən yoxsul;
- ✓ Hacı Zaman: dini fanatizmin, xurafatın əsiri kimi;

Əsərin konflikti:

- ❖ burjua cəmiyyəti ilə milli mənafe uğrunda çalışan ziyalılar arasında mübarizə

Bədii təsvir və ifadə vasitələri:

- ❖ bənzətmə, epitet, təkrir və s.

Əsərlərinin çap olunduğu mətbuat orqanı	Şeirləri		Hekayələri	Dram əsərləri	Yazılma tarixi
	Lirik	satirik			
"Babayi-Əmir"	"Qürub çağı bir yetim",	"Görməmişəm, eşitmişəm"	"Aslan və Fərhad",	"Vəfalı Səriyyə"	1916
	"Sən də bir",			"Nəsreddin şah"	1916
"Dirilik"	"Dilənçi",	"Dübarə, səbarə"	"Mənsur və Sitarə"	"Trablis müharibəsi"	1917
"Bəsirət"	"Boranlı qış gecəsi"	"Görməkdəyəm"	"Dilərə"	"Ədirnə fəthi"	1917
"Azərbaycan"	"Sevdiyim"	"İtil get"	"Gülər"	"Aydın"	1919
			"Azərbaycan bayrağına"	"Unudulmaz yara"	"Oqtay Eloğlu"
			"Firuzə"	"Od gəlini"	1927
				"Sevil"	1928
			"Almaz"	1930	
			"Yaşar"	1932	
			"Dönüş"	1932-33	
			"1905-ci ildə"	1931	

SƏMƏD VURĞUN

(1906-1956)

Şairin yaradıcılığı xalqımızın keçmişini, bu gününü və gələcəyini əks etdirən nəhəng güzgüyə bənzəyir. Bu güzgüdə xalqın sevinci də, kədəri də, düşüncəsi də, həyatı da, folkloru da müəyyən ölçüdə öz əksini tapmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadə

Həyatı

1906-cı ildə Qazax mahalında tanınmış ailədə doğulmuşdur. Atası **Yusif ağa** müflisləşmiş, lakin hörmətli bəylərdən olmuşdur. Anası o, 6 yaşında olarkən vəfat etmiş, qayğısına nənəsi **Ayişə** xanım qalmışdır. Şair bunu unuda bilməmişdir:

Qurban bayramıydı, gülürdü dağlar,
Qonşumuz xınalı bir erkək kəndi.
O bayram günündə anamı ağlar,
Görəndə, üstümdən bir çovğun əsdi.

İlk təhsilini anadan olduğu kənddə - Yuxarı Salahlıda alıb. Uşaqlığı fərəhsiz olub, lakin zəngin təxəyyüllü, xəyalpərvər gənc kimi böyüyüb. Atasından sazda el havalarını, aşılardan dastan və nağılları dinləməsi, bənzərsiz təbiət gözəllikləri onun formalaşmasına təsir etmişdir. **1918-ci ildə** Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinə daxil olaraq orada əla oxumuş, dram və musiqi dərnəklərində çalışmışdır. Sonra isə **1924-1928-ci illərdə** Qazax, Quba və Gəncədə müəllimlik etmişdir. **1929-cu ildə** Bakıda, sonra Moskvada təhsil alan şair **1931-ci ildə** Bakıya dönmüş, bədii yaradıcılıq və ictimai fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. **1941-45-ci il** müharibə dövründə qələmi və fəaliyyəti ilə qələbəyə inam yaradan ədibimiz **1941-48-ci illərdə** Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı İdarə Heyətinin sədri olmuşdur. **1945-ci ildə** akademiyanın həqiqi üzvü, **1954-cü ildə** vitse-prezidenti seçilmişdir. Dəfələrlə SSRİ Ali Sovetinə deputat seçilmiş, **1956-cı ildə** Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə o, ilk dəfə "Xalq şairi" fəxri adına layiq görülmüşdür.

1955-ci ildə ağır xəstələnir. **1956-cı il mayın 12-də** 50 illik yubileyi keçirilir. Bir neçə gün sonra – **mayın 27-də** isə vəfat etmişdir. Xatirəsi əbədiləşdirilmiş, Bakıda heykəli qoyulmuşdur.

Yaradıcılığı

Yaradıcılığa tələbək illərindən başlasa da, davamlı olaraq, müəllim işlədiyi müddətdən daha məhsuldar yazıb-yaratmışdır. Bu dövr şeirlərində nakam məhəbbət, küskünlük, nisgil, mücərrəd romantika vardır:

Başına döndüyüm əziz şikəstə,
Dinlə məni, halı yaman olmuşam.
Qəlbədən yaralı, könüldən xəstə,
Nanı zəhər, ruzi fəğan olmuşam.

1928-32-ci illər yaradıcılığının axtarış mərhələsi, şairin “özünü yenidən qurmaq” dövrüdür. İlk kitabı “Şairin andı” 1930-cu ildə, ikinci kitabı “Fənar” isə 1932-ci ildə çap olunub. Hər iki kitabda toplanan şeirlərin çoxunda müəllifin yeniliyə can atması, hadisələrin dərinliyinə enmək cəhdi özünü göstərir.

Bu mövzuda səciyyəvi şeirləri:

➤ “Şairin andı”, “Hərəkət”, “Səriyyənin ölümü”, “Şairin səsi” və s.

1931-ci ildə “Ölən şeirlərim” çap olunur, bununla da o, yeni dövrə qədəm qoyduğunu elan edir.

Ciddi irəliləyişdən, ictimai məzmununa dönüşdən xəbər verən əsərləri:

➤ “Fənar”, “Raport” və beynəlxalq mövzuda yazılmış “Qızıl Şərq”, “Rot Front” əsərləri.

Şeirlərini bir müddət sərbəst şeir şəklində yazsa da, 1932-ci ildən heca vəzninə dönür.

Yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü 1933-1941-ci illərdir. Bu dövrdə yazılan əsərlər:

➤ “Azərbaycan”, “Təbriz gözəlinə”, “Şairin ölümü” və s. şeirləri;

➤ “Komsomol poeması”nın əsas hissəsi, “Macərə”, “Muradxan”, “Ölüm kürsüsü”, “Bəsti” kimi poemalar, “Vaqif”, “Xanlar” pyesləri,

➤ “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”(Ş.Rustaveli) əsərinin bir hissəsinin, “Yevgeni Onegin” (A.S.Puşkin) mənzum romanının, “Leyli və Məcnun” poemasının (N.Gəncəvi) tərcüməsi məhz bu dövrün məhsuludur.

Əsərlərində iki xətt özünü göstərir:

1. Vətənimizi, onun keçmişini, insanlarını, təbiətini tərənnüm etmək;

2. Sovet hakimiyyətinə, onun aparıcı simalarına həsr olunmuş əsərlər; 2-ci xəttə aid olan əsərlərin çoxunda da vətən, xalq məhəbbəti əks olunur.

Faşist Almaniyası ilə müharibə onun yaradıcılığında yeni səhifə açdı.

Bilsin ana torpaq, eşitsin vətən,

Müəlləh əsgərəm mən də bu gündən.

Cəbhədə döyüşçülərlə görüşdü, şeirləri əl-əl gəzdi. Bu mövzuda yazılan əsərləri:

Övladlarını cəbhəyə yola salan ata-analara həsr etdiyi əsərlər:

➤ “Ananın öyüdü”, “Qoca qəhrəmanın dedikləri” və s.

Döyüşçü obrazının canlandırıldığı əsərlər:

➤ “Partizan Babaş”, “Azərbaycan balası” və s.

Arxa cəbhədəki insanların fədakarlığından bəhs edən əsərlər:

➤ “Qızxanımın hünəri” və s.

O, müharibəni insanlar üçün bəla, şəer sayırdı. Müharibənin fəlsəfi şərhini verdiyi əsərlər:

➤ “Dörd söz”, “İstiqlal təranəsi” şeirləri, “İnsan” pyesi.

Müharibə dövründə yazdığı əsərlər:

“Fərhad və Şirin” mənzum pyesi, “Ayın əfsanəsi”, “Hürmüz və Əhrimən”, “Bakının dastanı” poemaları.

Müharibədən sonra müxtəlif mövzularda qələmə aldığı və misilsiz sənət nümunəsi hesab olunan əsərləri:

➤ “Avropa xatirələri” silsiləsi, “Körpünün həsrəti”, “Bəstəkar”, “Şair, nə tez qocaldın sən”, “Yada sal məni”, “Mən tələsmirəm” və s.

Hadisələrin, qəhrəmanlarının taleyinin geniş epik təsviri verilən poemaları:

➤ “Zəncinin arzuları” (1948), “Muğan” (1948-49), “Aygün” (1950-51) və s.

VAQIF

(5 pərdə, 11 şəkildə mənzum dram)

İştirak edənlər:

Vaqif – VII əsr Azərbaycan şairi

Qacar - İran hökmdarı

Vidadi – Vaqifin dostu, şair

İbrahim xan - Qarabağ xanı

Eldar – el qəhrəmanı, üsyançıların başçısı

Kürd Musa, Arşak - Eldarın dəstə üzvləri

Xuraman – Vaqifin arvadı

Əli bəy - Vaqifin oğlu

Gülnar - Əlibəyin sevgilisi

Əminə - Gülnarın anası

Tükəzban - Vidadinin arvadı

Vəzir – Qacarin vəziri

Təlxək - İbrahim xanın təlxəyi

Şaliko, Tamara, kiçik gürcü - Qacarin əsir aldığı gürcülər

Şeyx Alı - Qarabağ şeyxi

İlyas - Eldarın dəstəsinə soxulmuş casus

Sərkərdə - Qacarin qoşun başçısı

Zülfüqar, Teymur - Qacarin əleyhdarlarından

Əhməd kişi, Qurban kişi - kəndlilər

Qasım, Murad - çobanlar

Kəndlilər, qaçaqlar, əsgərlər, elçilər və b.

Birinci pərdə

Birinci şəklin qısa məzmunu:

Vidadinin namaz üstündəki sözlərində, arvadı Tükəzbanla söhbətində zəmanədən narazı olduğu aydın duyulur. Cavad xanın elçiləri Vidadini saraya dəvət edirlər. O, dəvəti qəbul etmir. Qarabağ xanının sarayında yaşayan Vaqif gözlənilmədən gəlir. İki dost səmimi görüşür. Vaqif kəndlilərlə mehriban söhbət edir. Hiss olunur ki, Vaqifin ürəyi xalqın yanındadır. Vaqif gəlişinin səbəbini açıb söyləyir; o, Vidadini və Tükəzbanı Əli bəyin toyuna dəvət edir. Vidadini dəvəti qəbul edir.

İkinci şəkil

Şuşa qalası. Xan sarayı. Vaqifin evi. Toy məclisi, oyun. İbrahim xan yanında da adamları gəlir. Hamı qalxıb, xana baş əyir.

İ b r a h i m x a n.

Çox gözəl, Vaqifi çağırın görək...
Bəy öz toyunda oynasın görək!
Əli bəy oynayır. Vaqif gəlir.

İ b r a h i m x a n.

Vəzir, xeyir işiniz xeyli mübarək!
Ağ günlərə çıxsın sizin Əli bəy!
Ancaq çıxarmasın bizi yadından...
Görək, bu növrəği pozmasa zaman...
Yenə də şikayət? Gəl inan ki, sən
Nə qədər mən sağam kef edəcəksən!

V a q i f.

İ b r a h i m x a n.

Eşikdə tüfəng atılır və "ura" səsləri ucalır, gəlini getirirlər

Y e n g ə.

Anam, bacım, qız gəlin,
Əli-ayağı düz gəlin,
Yeddi oğul istərim,
Bircə dənə qız, gəlin!..

V a q i f.

A qızım, üzündən götür duvağı,
Qoy açıq görünsün ayın qabağı.
Açıq yaşamışdır bizim nənələr,
Kəfəndir, a balam, sərapərdələr...
Hamıda heyrət, həyəcan görünür; gəlini o biri otağa aparırlar.
Bu arada Eldar çiyində bir quzu içəri daxil olur.

V a q i f.

Of... dostum, qardaşım, xoş buyurmusan,
Səndə dağ havası duyuram, inan!
Sizdən ayrılmayırlar könlümün quşu,
Ellərdə görürəm hər qurtuluşu.
Möhətərim şairə salamlar olsun,
Bu dünya durduqca o da var olsun!

E l d a r.

İ b r a h i m x a n (ətrafa).

Aha... heç saymayırlar bu hərif bizi,
Görünür dadmamış qüvvətimizi...

Ş e y x (İbrahim xanın qulağına).

Bir bax gözlərinə... Baxışı qandır,
Kəndə qarışıqlıq salanlardandır.
Vəzir, çoban-çoluq məclisidir bu?
Düzü, gözləməzdim heç sizdən bunu.
Necə gözləməzdin, lap yersiz, nahaq,
Yox bir başa keçsin çiyində çomaq...

İ b r a h i m x a n.

V a q i f.

İ b r a h i m x a n.

Əziz qonağımdır, dostumdur Eldar.
Xanın hüsurunda nə ölümü var?

V a q i f.

İ b r a h i m x a n.

V a q i f.

Bu mənim evimdir, siz qonaqsınız,
Qonağı sevrələr, lap nahaqsınız...

İ b r a h i m x a n.

Qonağı, qonağı – qonağa bir bax,
Hər yoldan ötəni başa çıxardaq!

V a q i f.

Onun görkəmindən iyənməyin siz,
Bir kəndli babadır, vicdanı təmiz,
Dilindən düşməyir gözəl nağıllar;

İbrahım xan. Ən böyük ürəklər, yetkin ağıllar
Ellər dünyasında yetişir, bilin!
Namusu, vicdanı təmizdir elin!
Doğrusu, yorulub bezikmədin sən
Elə, durub-durub ellər deməkdən?
Eldar (Vaqifə). Canım, dalaşmayın, mən gedim...
Vaqif. Dayan!
Başqadır könlümdə gülən xaniman...
İbrahım xan. Getsin gərməsini ayaqlamağa!
Eldar. Buyruq sizinkidir, möhtərəm ağa,
Ancaq olmasaydı kasıb kəndlilər
Bunca qudurtmazdı sizi simü-zər...
Eldar məclisi tərək edir. Onu tutmaq istəyirlər, adamlar arasında iğtişaş düşür.
İbrahım xan. Qoymayın, tez olun, tutun Eldarı!
Ona da göstərin daş zindanları!..
(Vaqifə tərəf.)
Qudurtdun bunları, doğrudan da, sən,
Bəlkə də, özünsən ona dil verən?
Vaqif. Xeyr, yanıldınız, ona dil verən
Göz ilə dünyada alovlar görən
Kəndistan yeridir, bəli, kəndistan!
Bəzən tanrıya da ağ olur insan...
İbrahım xan (qəzəblə çıxaraq). Yaxşı, danışırıq...
Vaqif. Toy adamları dağılır. Vaqif gəzinir. Vidadi heyretdədir.
Bu da haqqı-salam, bu da duz-çörək...
Dünyada dərd varmı mənim dərdimlək?..
Bu xan bir ilanmış, saray – yuvası,
Zəhrimar qoxuyur onun havası.
Vidadi. Vaqif, sabah məni yola sal gedim,
Torpaq evciyimi ziyarət edim.
Ordadır dünyanın zövqü, ləzzəti.
Sən də öz boynundan at bu minnəti.
Kəndimizə qayıt!..
Vaqif. Yox, qayıtmaram!
İş ki belə düşdü – meydanda varam!
Vidadi. Əl çək bu tərsləkdən, qulaq as mana!
Vaqif. Ölsəm də, ölməyim xoşdur mərđana!
Vidadi. Sən öz dediyindən dönməyəcəksən,
Səni yalnız qoyub gedəmmərəm mən.
Əlibəy (gəlir). Ata, həbs etdilər yazıq Eldarı!
Vaqif (mənalı). İnsan uçuracaq daş zindanları,
Zəncirsiz, zindansız günlər gələcək,
Bizə təsəllidir böyük gələcək...
Əlibəy. Bəs Eldar nə olsun?
Vaqif. Heç, nə dərdi var,
Vaqif ölməmişdir, onu qurtarar.
(Vaqif qolunu oğlunun boynuna dolayaraq.)
Oğlum, xeyir işin olsun mübarək,
Dünyanın kefini, ləzzətini çək!
Mənim də ürəyim hələ cavandır,
Yaşayaq birtəhər, bu da zamandır...
Vaqif Əli bəyin alnından, Əli bəy də Vaqifin əlindən öpür, o, eləcə də, Vidadi
ilə öpüşüb gedir.
Vidadi. Ağıllı baladır, Allah saxlasın.
Vaqif. Könlümdə dünyanın min sirri vardır,
Ah, duyan, düşünən nə bəxtiyardır...
Dəryalar üstündə süzən sonalar!

Siz, ey göy üzündə uçan durnalar!
Deyin, xoşbəxtəmmi?..
Xuraman gəlir.

Xuraman.
Vaqif.
Xuraman.
Kişi, bu nə işdir? Küssüb getdi xan?!
Qoy küssün özünün qanacağından! (Gedir.)
Bir el ağasıydı əvvəlki ərim:
Öz qapım, öz evim, öz nökərlərim;
Hamısı qulluğumda hazır durardı,
Rəhmətlik gündə bir məclis qurardı...
Buna da bir "böyük vəzir" dedilər,
Başımı, beynimi ovub yedilər.
İnandım, dedim ki, nə xəyalı var,
Yəqin ki, bunun da öz cəlalı var.
Bu ki qoltuqlarda gəzib-dolanır,
Çox vaxt da su kimi rəngi bulanır:
Elə dərd tökülür qaşqabağından...
Amma çox razıyam qanacağından:
Şairdir, görünür, düz ilqarı var,
Nə gözəl, nə şirin kəlamları var...
Eh... bir də bunlardan mənə kar aşmaz...
Vaqif gəlir.

Vaqif.
Nə var, fikirdəsən sən, ey sərvinaz,
Amandır, örtməsin, ey nazlı nigar,
O ay camalını qara buludlar!

Xuraman.
Niyə, nə dərdim var, Allaha şükür!
Hara baxıramsa, xeyir görünür...

Vaqif.
Yox... Sənin səsində bir titrəyiş var,
Gəl məndən gizləmə, aç, söylə aşkar!

Xuraman.
Vaqif.
Heç... Bir az incidir məni bu qürbət.
Yox, bu da olmadı, düz danış, afət!
Yalan yaraşmayır gül dodaqlara...

Xuraman.
Vaqif.
Biy... Yaxşı, nə deyim mən bəxti qara?
Aha... bundan danış... danış görüm, sən
Niyə öz bəxtinə qara deyirsən?

Xuraman.
Vaqif.
Deyirlər ki, sən...
Nə, təzə xəbər?..

Xuraman.
Vaqif.
Nə bilim, doğrusu...
Danış!

Xuraman.
Deyirlər
Səni vəzirlikdən qovlayacaq xan!
Ha... ha... Bəs elə bu?
Bəli.
Xuraman!
Xuraman! Gör nəyin xəyalındasan!
Qəfəsdə quş kimi yaşayıram mən.
Nə sənin gördüyün bu saray, bu yurd,
Nə də dişlərində qan donan o qurd
Bu tərlan könlümü ovlaya bilməz!
Dərdin elə busa, lap arxayın gəz!
Bəs səni... Bəs səni...
Nə? Çıxarsalar?
Necə dolanarıq, dilənçilərtək...
Bizə qəhət olmaz bir parça çörək,
Qorxma, bəxtinə də söyləmə qara;
Kaş ki düşməyəydim bu saraylara,
Yanıldım, doğrusu, uyub aldandım,
Başqadır könlümdə mənim ilk andım...
Elə şirin-şirin danışmağın var.

Xuraman.

V a q i f.

(Başqa otağa keçir.)
Yox, sərraf gözüdür mənim bu gözüüm,
Özüüm tutduğuma heyranam özüüm...
Gözüüm su içməyir heç Xuramandan...
Onu başqa ruhda böyüdüb zaman.
Deyəsən, şöhrəti çox sevirdi qadın,
Ah... mənşəb!.. Ah, şöhrət!.. Yaranmasaydın!..

- İkinci pərdə -
III və IV şəkillərin qısa məzmunu

İbrahim xan qonşu dövlətlərin təzyiqlərindən narahatdır. Vaqifdən məsləhət almaq istəyən xan ondan məzəmmət eşidir; vəzir xanı zalımlıqda, xalqla ədalətsiz rəftar etməkdə günahlandırır. Vaqifin Qacara yazdığı sərt cavab məktubu göndərilir. Qızına baş çəkməyə gələn Əminəni Vaqifin evindəki mehribançılıq sevindirir. Xuraman isə başqa cür fikirləşir. Vaqifin fikirli-düşüncəli davranışı, var-dövlətə biganə olması onu açmır. İbrahim xandan göstəriş alan qarı və Şeyx, Xuramanı Vaqifdən boşanaraq İbrahim xana ərə getməyə razı salırlar. Əhvalatdan xəbərdar olan Gülnar Xuramanın qərarını Vaqifə bildirir. Vaqif sarsılır, lakin Əli bəyin Xuramanı cəzalandırmasına icazə vermir.

- Üçüncü pərdə -
V və VI şəkillərin qısa məzmunu

Ordugahında Qarabağ xanından cavab gözləyən Ağa Məhəmməd şah Qacarı Vaqifin yazdığı məktubun məzmunu hiddətləndirir. Şuşanın təslim edilməyəcəyini bilən Qacar qəzəbini soyutmaq üçün əsir gürcü qardaşlarını bir-biri ilə vuruşmağa məcbur edir. Qarışıqlıqdan istifadə edən qarıçı gürcü əsirlərinin – Tamaranın və qardaşlarının qaçmasına imkan yaradır. Onlar dağlarda məskən salan qaçaq Eldarın dəstəsinə rast gəlirlər. Eldar gürcüləri hörmətlə qarşılayıb qonaq edir, sonra vətənlərinə yola salır. Əli bəy vasitəsilə Vaqifdən sifariş alan Eldar Qacarın qoşununa hücumu keçir.

Yeddinci şəkil

Dağlıqdır, arxada şiddətli top səsləri, tufəng səsləri eşidilir. Dağ arxasından, Qacarın ordusu tərəfindən yandırılmış kəndin alovları göyə qalxır. Uzaqdan arvad-uşaq fəryadları eşidilir.

Q a c a r (yanan kəndin alovlarını dağ başından seyr edərək.)

Yan, yan, tərlənlərin yaşıl yuvası!
Ruhuma can verir ölüm havası...
Çıxsın asimana odlar, alovlar,
Göylərdən od töksün yerə ruzigar!
Yan, yan! Kömür olsun hər qaya, hər dağ,
Baş əysin hökmümə bütün Qarabağ!
... Mənim vicdanım da, qəlbim də qandır,
Dünya qan üstündə bir xanimandır...
Buyruq sizinkidir, adil hökmdar,
Sizdə fəzilət də, ədalət də var.

V ə z i r.

Q a p ı ç ı (qaçaraq yaxınlaşaraq.)

Şahım! Bağışlayın, hüzurinizə
Bir kəndli gəlmişdir, sözü var sizə.
De, gəlsin!
Gəl, ata, gəl, budur Qacar!
Qoca kəndli yaxınlaşır.
Sizə bir sözüüm var, böyük hökmdar!
Mən bu yanan kəndin ağsaqqalıyam,
Ellərin dərindən bir az halıyam.
Yanır od içində körpə uşaqlar,
Bizim kəndlilərin nə təqsiri var?
Əmr edin, dayansın yanğınlər, barı,
Xaraba qoymayın bu obaları!
Bu dağlar qoynunda aslan yatmışdır,
Burda Koroğlular at oynatmışdır...

Q a c a r.

Q a p ı ç ı.

Q o c a.

Q a c a r (hiddətlənərək qocanın səsini kəsir.)

Yaxşı, sus, qoca köpək!
(Kinayə ilə.)

“Burda Koroğlular at oynatmışdır...”
Qacar gedir.

Q o c a (Qacarın arxasınca.)
Ah, cəllad, bimürvət! İndi qulaq as,
Süleyman dünyası sənə də qalmaz.

(Qalxıb gedir. Qacar yenə qayıdır. Qaya başında dayanır. Bu arada Qacarın sərkərdəsi tələsik gəlir.)
S ə r k ə r d ə.
Şahım! Arxa cəbhə çox qorxuludur,
Elə bil, doğrudan, cahan yoludur...
Eldarın dəstəsi gəlir irəli,
Qırır sərçə kimi bizimkiləri;
Odur, yaxınlaşır! Gizlənin, barı...
Oralar bərkidir...
Q a c a r.
Çəkin atları!
Bir bölük göndərin arxaya sarı,
Qabağı saxlasın gizləninə biz.
S ə r k ə r d ə.
Budur, burdadır ki, əsgərlərimiz.
(Qapıçı gəlir.)
Q a p ı ç ı.
Şahım! Qarabağın şeyxidir gələn.
Q a c a r.
De, gəlsin!
Ş e y x.
(Şeyx bir dəstə əyan ilə gəlir.)
Ey şahım! Ey fəxri-vətən!
Sizin yolunuzu gözləyirdik biz,
Sizə duaçısıdır nəsilərimiz...
Buyurun, qapımız açıqdır sizə;
Yurdu tapşırıraq əllərinizə.

Q a c a r (kinayə ilə.)
Yaxşı, bəs nə oldu, o İbrahim xan?
Siz arxayın olun İbrahim xandan!
Ş e y x.
Bu gecə qaçmışdır o, Dağıstana!
Q a c a r.
Ha... ha... ha... Qaçmışdır kələbaş dana!
Yaxşı, qoşul bizə, bizimlə də get,
Bu vəhşi dağlarda bələdçilik et!
Ş e y x.
Buyurun, buyurun!
T e y m u r.
(Gedirlər. Bir bölük əsgər danışa-danışa qabağa gəlir.)
Əlimiz, dişimiz, tufəngimiz qan,
Yorulub bezmədik vuruşmalardan...
Dünyadan doymadı şahların gözü,
Lap cana doymuşam bunlardan, düzü.
Ə s g ə r.
Dava meydanında bir əsgərik biz,
Nə desə hazırıq, öz sərkərdəmiz,
Sən nə danışırısan?..

T e y m u r (kinayə ilə.)
“Bir əsgərik biz!..”
Yıxır evimizi öz əllərimiz...
Axmaq! Bu dediyin davalarda sən
Gülləyə rast gəlib it kimi ölsən,
Şahların keyfindən nə azalacaq?
Ə s g ə r.
Orduya pozğunluq gətirmə, sarsaq!
Bizi qırıb tökür bir qaçaq Eldar.
T e y m u r.
Nə qədər qırsa da, onun haqqı var;
Bu torpaq onundur!
Ə s g ə r.
Aha!.. satqınsan!
(Qılinc vuruşuna keçirlər. Əsgərlər toplaşır, iki tərəf olub vuruşurlar. Bu halda Eldarın dəstəsi görünür. Vuruşma gedir. Teymur və bir neçə əsgər Eldar tərəfə keçirlər.)
T e y m u r.
Biz də sizinləyik, gəlin, qardaşlar!
E l d a r. And için qılınca!
(Əsgərlər qılınca and içirlər. Vuruşma davam edir. Qacarın əsgərləri qaçmağa məcbur olurlar. İlyas arxadan Eldarı vurmaq istəyir, tufəng açılmır, ikinci dəfə atana qədər Kürd Musanın gülləsi onu yıxır.)

Eldar.
KürdMusa.
Eldar.
KürdMusa.
Əlibəy.
Eldar.
Əlibəy.
Eldar (hirsli.)
Əlibəy.
Eldar.
Bu nədir, ay Musa?!
Nolacaq?! Heyvan
Vurmaq istəyirdi səni arxadan.
Yaxşı, di durmayın, dayanmaq olmaz!
Tələsmə, gözləyək burdaca bir az,
Arxada qalanlar gəlib çatsınlar.
(Bu arada Əli bəy bir neçə adamla tələsik gəlir.)
Ayə, hardasınız?.. Eldar, ay Eldar!
Əli bəy, sən hardan? Tez ol, bir danış!
Eldar! Daha bizə ümid qalmamış,
Çəkilin meşəyə, çəkilin, Eldar!
Nahaq qırılmasın bizim adamlar.
Əli bəy! Nə olub? Bir danış, niyə,
Sən nə danışırısan? Necə, geriyə?
Qaçdı tülkü kimi, qaçdı qabaqdan...
Qaçdı İbrahim xan, açıldı yollar,
Bizə qəh-qəh çəkib güləcək Qacar...
Yox... yox... basılmaz Vətən!
Hələ bu dağlarda ölməmişəm mən.
Durmayın, çəkilin tez meşələrə!
Bizim yuvamızdır bu dağ, bu dərə.
Böyük bir qüvvətlə yenə gələrik,
Qacarın üstünə biz də gülərik.
(Eldar gedir, adamları da onun arxasınca geri çəkilirlər.)

Səkkizinci şəkil

Qarabağ. Şuşa qalası. Xan sarayı. Qacarın kef məclisi. Məclisdə əyanlar, bəylər iştirak edirlər.
Qacar (böyük bir qürurla.)

Vəzir.
Şeyx.
Qacar (xanəndələrə kinayə ilə.)
Xanəndə (oxuyur.)
Qacar.
Şeyx.
Qacar.
Keçdi pəncəmizə gözəl Qarabağ,
Öpsün qılıncımı hər qaya, hər dağ.
Mən Qacar nəsliyəm, şahlar şahıyam,
Mən də yer üzünün bir Allahıyam.
Gərək biz qoymayaq daşı daş üstə,
Atın yığın-yığın leşi baş üstə!..
Buyruq sizinkidir, adil hökmdar,
Sizdə fəzilət də, ədalət də var.
Ey böyük hökmdar! Ey ulu Qacar!
Sizdəki qüvvətə baş əyir dağlar.
Biz də sayənizdə ömür sürürük,
Bu fani aləmdə ağ gün görürük.
Sizə kömək olsun böyük Yaradan,
Bu müqəddəs kitab, müqəddəs "Quran".

Belə deyirlər ki, ağladır yeri
Sizin Qarabağın xanəndələri.
Hünəriniz varsa, bir "Rast" oxuyun!

Gözüm yollarda qalmışdır, xəbər yox Kür qırağından,
Usanmaq bilməyir könlüm yaşılbaşlar sorağından...
Çəmənlər, yasəmənlər göz vurub min cilvə göstərsə,
Durar könlüm, çıxar seyrə həyatın qəm otağından...
Keçər aylar, keçər illər, yaz, ey Vaqif, ömür azdır,
Düşər bir gün laçın könlün şeir-sənət marağından.
Qəzəl Vaqifindir?
Bəli, Vaqifin!
Nə oldu? Onu tez tapıb gətirin!
(Sərkərdə baş əyib çıxır.)

Vəzir! Bu, doğrudan, böyük qüdrətdir,
Hər sözü, söhbəti canlı sənətdir.
Böyük təhlükədir bu şair bizə,
Sən nə fikirdəsən?

V ə z i r. Nə deyim sizə,
Buyruq sizinkidir, adil hökmdar,
Sizdə fəzilət də, ədalət də var.

Ş e y x. Şahım! Təhlükədir Vaqif, doğrudan,
Onu gözünüzdən qoymayın bir an...
Deyir, qanunlarda yoxdur həqiqət,
Deyir ki, pərdədir bütün şəriət.
Nədənsə el-oba çox sevir onu,
Bilməyir bu qədər tərs olduğunu.
Bir də, bərk dostudur o qaçaq Eldar –
Sizin düşməniniz, bəli, o murdar!
Vaqif yaşadığıca – qorxudur bizə,
Şair görünməsin gözlərinizə!..

Q a c a r. Yazdığı cavabdan bilmisəm onu,
Dayan, sovuraram göyə tozununu!
Qoy gəlsin, əylənib gülüşək bir az,
Bizim dilimizi o bağlayammaz.
(Vaqifi gətirirlər.)

Q a c a r (heyrətlə.) Aha... baş əyməyir hüzurumda bu!
Ş e y x. Yoxdur vicdanında qanun qorxusu.
Q a c a r (Vaqifə.) Şair, hökmdarın hüzurundasən!
V a q i f. Bunu sizensiz belə düşünürəm mən.
Q a c a r. Bəs baş əymədiniz?
V a q i f. Əymədim, bəli!

Q a c a r. Əyilməz vicdanın böyük heykəli.
Qılınclar toqquşub iş görən zaman,
Neynər dediyiniz quru bir vicdan?
V a q i f. Vicdan dedikləri bir həqiqətdir –
Beşiyi, məzarı əbədiyyətdir...
Q a c a r. Bəs zindan necədir, qaranlıq zindan?!
V a q i f. Soyuq məzara da zinətdir insan.
Q a c a r. Yenə göylərdədir şair xəyalın?
V a q i f. Əzəldən hüdudu yoxdur kamalın...
Q a c a r. Aha... sınaırdım idrakınızı,
Doğrudan bir şair görürəm sizi,
Xoşbəxt xəlq eləmiş sizi Yaradan!
V a q i f. Dünyada qalacaq yalnız Yaradan!..
Q a c a r. Çox gözəl, çox gözəl, inanın ki, mən
Sizin ruhunuzu sevdim ürəkdən.
Bu dövlət, bu cəlal, bu şanlı saray
Göylərin büsatı o ulduz, o ay
Sizə tapşırılsın bu gündən gərək.
Ancaq bir şərtim var.
V a q i f. Buyurun görək!
Q a c a r. Gərək fars dilində yazsın sənətkar.
V a q i f. Farsın öz qüdrətli şairləri var,
Nə çoxdur onlarda böyük sənətkar.
Bizim bu dağların oğluyam mən də,
Az-az uydururam yeri gələndə.

Q a c a r. Yaxşı, gəl əl götür bu inadından,
Bu qədər naşükür olmasın insan!
V a q i f. Aldada bilməmiş dünyanın varı
Bir məslək eşqilə yaşayanları!
Mən ellər bağında azad bir quşam,

V ə z i r. Mənsəbə, şöhrətə satılmamışam!..
Ayağı çarılıq kiçik bir ölkə

V a q i f. Böyük Firdovsilər yaratdı bəlkə?..
Dayan! Bu bağçanın hər bir budağı
Üstündə min çiçək, min gül bitirmiş,
Sizin güldüyünüz çoban torpağı
Nizamilər, Füzulilər yetirmiş!
Nizamiyə bax... Füzuliyə bax...
Günəşi örtə də qara buludlar,
Yenə Günəş adlı bir qüdrəti var.
Görünür, Günəşə iştahan vardır.
Günəşdən gizlənən yarasalardır...
Buna qulaq asmaq çətin peşədir.
Niyə, qulağınız çoxdan şeşədir –
Böhtan eşidəndə qızarıb yanar,
Doğru söz gələndə pambıq tıxanar.
Sizin sözlünüzün kəsəri azdır.
Oxuyan bülbüldür, dinləyən qazdır!
Of... məndə olsaydı bundakı hünər!..
Ağılsız köpəklər ulduza hürər.
Dİ, ver cavabını, nə durmusan? Din!
Hə... yenə döyükdür sarsaq gözlərin!..
Neynəsin, yazığın nə təqsiri var?
İşiq güclənəndə çaşar qarovlar...
Şairə sənətdir tikanlı sözlər.
Sözdən qızarmaz ki, bozarmış üzlər...
(Qapıçı daxil olur.)
Şahım, bir qoca var, gəlsin içəri?
De, gəlsin.
(Vidadi daxil olub təzim edir.)
Hakimin hökmü, hünəri
Onun vicdanilə qardaş olmalı!
Bizə qalmayacaq dünyanın malı...
(Vaqifi göstərərək)
Şairdir... qəlbi var, şirin sözü var,
Böyük bir ölkənin onda gözü var,
O ölsə... dağlar da dil deyib ağlar,
Əfv edin... yaxşılıq qalır yadigar.
Dinin düşmənidir, o ölsün gərək!
O, Vaqifdir, eşqə gələrək
Bəzən qamçılıyır zəmanəsini,
Allah da çox sevir şeirin səsini.
Allah da çox sevir? Allaha yalvar,
Onun məndən də çox ədaləti var,
Əgər bacarırsa, qoy sağ saxlasın...
Siz hökmdarsınız...
Yaxşı, qoca, mən,
Artıq əl çəkirəm ölüm fikrindən.
Ancaq kəsəcəyəm yazan əlini,
Bir də həcv deyən acı dilini.
Razısan?
Razıyam, böyük hökmdar!..
Mərhəmət sahibi olur ağalar.
Eyb etməz, sizə də çatar bir əvəz,
Qatır cinsisiniz, doğub-törəməz.
Vaqif, indi get,
Saray həyatını büsbütün tərk et,
Gərək yaşamasın qədirnaşunas!

V a q i f. Sənsə həqiqətin ağzına daş bas!
Mən az görməmişəm bu sarayları,
Burda göyə çıxan ahü-vayları...
Görmüşəm şahların vəfasını mən,
Xanların zülmünü, cəfasını mən.
Görmüşəm zamanın min rüzgarını,
Dustaq anaların göz yaşlarını.
Nifrət! Qan çanağı taclara nifrət!
Var olsun azadlıq, bir də məhəbbət...
(Çıxır.)

Q a c a r (hiddətlənərək, Vaqifin arxasınca.)
Aparın, aparın onu zindana,
Göz dağı çəkdirin Azərbaycana!

V i d a d i. Qızılı udsa da qara torpaqlar,
Yenə qiymətini özündə saxlar...
(Çıxır.)

Q a c a r. Bəri bax, dayanma, burda, Zülfüqar!
Vaqifi zindana sən özün apar,
Bir quş da səkməsin onun yanından!

Q a p ı ç ı (ikimənalı.)
Baş üstə, yatmaram gecəni bir an,
Əsən küləkdən də gözlərəm onu...
Mənim vicdanım da, qəlbim də qandır,
Dünya qan üstündə bir xanimandır
Buyruq sizinkidir, adil hökmdar,
Sizdə fəzilət də, ədalət də var...
Dağılın, dağılın, boğuldum yenə...
(Hamı çıxır.)

Q a c a r. Nə deyim, nə deyim tale deyənə?
Könlüm ayrılmayıx xanimanıdan,
Gözlərim doymayıx insan qanıdan.
(Xəstə kimi özündən şübhələnərək.)
Bu nədir, canımda üşütmələr var?
Aha... nə dərinidir bu uçurumlar?..
Gözlərim qaralır... aman... ölürəm!..
Ha... ha... ha... Bu nədir? Yoxsa gülürəm?
Günahsız qanlarmı gözümə durur?
(Özünün nəbzini tutaraq)
Yox, yox! Hələ qəlbim qaydayla vurur,
Xeyr, ölməmişəm, hələlik sağam,
İndi mən ölümə çarpışacağam!

Q a c a r (dəlicesinə.)

Q a c a r (öz-özünə.)

Qılıncı çıxarır, qolları boşalır, qılınca dirsəklənərək taqətsiz bir vəziyyət alır.

9-cu şəkil

Şuşa qalasında zindanda Vaqif divara "Görmədim" şeirindən 2 bənd yazır. Əli bəyə təskinlik verir. Əli bəy atasına deyir ki, qaçaq Eldara məktub yazıb kömək istəsin. Vaqif yazır, onları görməyə gələn Gülnar vasitəsilə məktubu Eldara göndərir. Vidadi də Vaqifi görməyə gəlir, Zülfüqar onu Vaqiflə gizli görüşdürür. Vidadidən sonra Xuraman gəlir, Vaqifdən üzr istəyir. Vaqif onu rədd edir, Xuraman getdikdən sonra peşman olub onu çağırmaq istəsə də, gec olur. Qapıçı Xuramanın özünü qayadan atdığını söyləyir.

Beşinci pərdə Onuncu şəkil

Meşədə Eldarın dəstəsi. Qaçaq sərbəst edirlər. gürcülər gəlir, Eldarın dəstəsi böyüyür. Gülnar gəlir, Vaqifin məktubunu Eldara verir. Qaçaq Vaqifi xilas etməyə hazırlaşır. Bu zaman bir qoca gəlir, Eldara əfsanəvi Misri qılıncı verir. Eldarın dəstəsi hücumu keçir.

On birinci şəkil

Şuşa qalası, Cıdır düzü. 2 çoban söhbət edir, Vaqifin edam ediləcəyini deyir, Qacara nifrət yağdırırlar. Şeyx bir dəstə adamla Vaqifi və oğlu Əli bəyi gətirir. Vidadi də gəlir. Qacar gəlib hündür bir yerdə oturur. İlk olaraq Əli bəyi

çəllad çəkəndə Vaqif oğul dağı görməmək üçün birinci özünün asılmasını söyləyir. Vidadi Qacara yalvararaq onları öldürməməsinə xahiş edir, Qacar rədd edir. Bu zaman Eldarın dəstəsi gəlib çatır. Qızğın döyüş gedir. Qacar Eldarın qılıncını əlindən salır. Eldar Misri qılıncı çıxarır, Misri qılıncın adını eşidən Qacar qorxub geri - çadıra tərəf çəkilir. Eldar onun qılıncını vurub yerə salır. Qapıçı arxadan xəncərlə vurub Qacarı öldürür. Vaqiflə Əli bəyi azad edirlər, Vaqif Vidadiyə müraciətlə "Bax" qəzəlini söyləyir.

Əsərin mövzusu: Vaqifin həyatı, fəaliyyəti; o dövrün tarixi hadisələri

Əsərin ideyası: vətənpərvərliyin qızğın təbliği; tarixi keçmişin xatırlanması; xalq qüdrətinə inam; dövlətin idarə olunması və bunda yol verilən səhvlərin acı nəticəsi; milli qürur hissi və s.

Yazılma tarixi: 1937-ci il

Obrazların səciyyəsi: Əsərin baş obrazı **Vaqifdir**. Onu Vaqif – İbrahim xan, Vaqif - Qacar, Vaqif - Vidadi, Vaqif - Eldar, Vaqif - Xuraman xətləri dövlət xadimi, dost və s. kimi səciyyələndirməyə imkan verir.

İbrahim xan əks qütbün təmsilçisi kimi verilib. Xalqa, vətənə münasibətdə Vaqiflə arasında dərin uçurum var.

Ağa Məhəmməd şah Qacar istilacı hökmdar və şəxsi keyfiyyətləri ilə nifrət qazanır. Şəhər və kəndləri xaraba qoymaqdan, qan tökməkdən doymur, müstəbid hökmdardır. Vaqiflə qarşılaşdığı səhnədə iç üzü tam açılır. Doğma dilinə və mənsub olduğu xalqa nifrət edir.

Vidadi sədaqətli dostdur, ədalətsizliyə, zülmə nifrət edir, təvazökar və xeyirxah el şairidir.

Eldar əsərdə az görünür, lakin xalqı təmsil edir. Vaqiflə dostluğu Vaqifin xalqla bir olduğunu göstərir. Ədalətsiz hakim təbəqəyə (İbrahim xan) və istilacılar (Qacar) qarşı döyüşür.

Xuraman dəbdəbə, şöhrət əsiridir. Yanlış addım atır, sonda peşman olsa da, gecdir.

"**Vaqif**"in çox sevilməsinin, uzun illər səhnədə oynanılmasının səbəbi yüksək bədiiyyət, şeiriyyətin incəliyi, şirinliyi, rəvanlığıdır. Tamaşaçı heyran qalır, hadisələri maraqla izləyir. Obrazların nitqi xüsusidir, məcazlar ustalıqla seçilib. Bəzi sözlər aforizm kimi işlənir. Monoloqlar yığcam, dialoqlar – canlı, məntiqlidir. Bəziləri kəskindir. Kompozisiyası mükəmməl, süjeti əlvandır.

Şeirləri	
Şairin andı Hərəkət Səriyyənin ölümü Şairin səsi	“Şairin andı” (1930) və “Fənar” (1932) kitablarındakı bu şeirlərdə yeniliyə can atması, ictimai hadisələrin dərinliyinə enmək cəhdi özünü göstərir.
Ölən şeirlərim	Yeni dövrə qədəm qoyduğunu elan edir.
Fənar Raport Qızıl şərq Not -Front	Beynəlxalq mövzuda Ciddi irəliləyiş, ictimai məzmununa dönüşdən xəbər verir.
Azərbaycan Təbriz gözəlinə Şairin ölümü	(1933-1941)
Ananın öyüdü Qoca qəhrəmanın dedikləri Partizan Babaş Azərbaycan balası Dörd söz İstiqbal təranəsi	II Dünya müharibəsi mövzusu Müharibənin bəla, şəhər sayan şair onun fəlsəfi şərhini verməyə çalışır.
Qızxanımın hünəri	Arxa cəbhədə fədakarlıq
Avropa xatirələri (silsilə şeirlər) Körpünün həsrəti Bəstəkar Şair, nə tez qocaldın sən Yada sal məni Mən tələsmirəm	Müxtəlif mövzulu bu şeirlər misilsiz sənət nümunələridir.
Poemaları	
Komsomol pəması (əsas hissə) Macəra Muradxan Ölüm kürsüsü Bəsti	Yaradıcılığının ən məhsuldar dövründə - 1933 – 1941-ci illərdə yazılıb.
Zəncinin arzuları Muğan Aygün Ayın əfsanəsi Hörmüz və Əhrimən Bakının dostları	1948 1948-1949 1950-1951 Hadisə və qəhrəmanların taleyinin geniş epik təsviri ilə seçilir. Müharibə dövrü qələmə alınmış.
Dram əsərləri	
Vaqif	1937
Xanlar	Yaradıcılığının məhsuldar dövründə (1933-41) yazılıb.
Fərhad və Şirin	Müharibə dövrü qələmə alınmış
İnsan	Müharibə dövrü qələmə alınmış. Müharibənin bəla, şəhər sayan şair onun fəlsəfi şərhini verməyə çalışır.

RƏSUL RZA

(1910-1981)

“Rəsul Rza bənzərsiz bir şair, Azərbaycan poeziyasının novatorlarından biridir. “Rənglər” şeir silsiləsində Rəsul Rza özü-özünü ötüb keçmişdir”.

Nazim Hikmət

Həyatı

1910-cu ildə Göyçayda – **Mirzə İbrahimin** ailəsində dünyaya gəlib. İlk təhsilini burda alıb. Atası tez vəfat edib, bu səbəbdən 14 yaşından işləməyə məcbur olub. **1930-cu ildən** Bakıya gələrək “**Gənc işçi**” qəzetində işləməyə başlayıb. Burada **M.Müşfiq**, **M.Hüseyn**, **S.Rüstəm** və b. ilə tanış olub.

Təhsil aldığı yerlər:

- ❖ Tiflis Zaqafqaziya Kommunist Darülfununun kooperasiya kursu
- ❖ Bakı Tibb institutu
- ❖ Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat Institutunun aspiranturası
- ❖ Moskva Millətlər İnstitutu

Lakin taleyini ömürlük sənətə bağlayıb.

Böyük Vətən müharibəsi illərində könüllü cəbhəyə gedərək Krimda Azərbaycan diviziyasında hərbi müxbir kimi fəaliyyət göstərüb. Tez-tez ön cəbhəyə gedib, əsgərlərlə görüşüb, əsərləri ilə onları qələbəyə ruhlandırır. Müharibədən sonra da fəaliyyətini davam etdirərək müxtəlif vəzifələrdə çalışıb.

1981-ci ildə vəfat etmişdir.

Yaradıcılığı

Yaradıcılığa **1920-ci illərin** sonlarından başlayıb. İlk şeirləri Tiflisdə “**Yeni fikir**”, “**Dan ulduzu**” məcmuələrində çap olunub. İlk mətbu əsəri “**Bir gün**” Tiflisdə “**Qığılıcı**” almanaxında **1927-ci ildə** çap olunub. İlk kitabı “**Çapey**” **1932-ci ildə** çap olunub. Ədəbiyyata yeni nəfəs, fərqli üslublu gəncin gəldiyini xəbər verən əsər - “**Bolşevik yazı**” şeiri **1931-ci ildə** çap olunub.

“**Çapey**” kitabındakı şeirlərdə əks olunub:

- Dünyada baş verən mühüm hadisələrə münasibətdə ayıq-sayıq mövqe;
- Kəskin məntiqi mühakimə.

Digər kitabları: “**Qanadlar**” (1935), “**Çinar**” (1939)

Bu kitablarda təsvir etdiklərinin daxili mənasını açır, lirik qəhrəmanın hiss və duyğularını, mənəvi inkişafını diqqətə çatdırır.

Yaradıcılığında ciddi dönüş müharibə illərində yaranır. Bu illərdə Krimdakı Azərbaycan diviziyasında hərbi müxbir kimi fəaliyyətə başlayır. Şeirləri və publisistik yazıları ilə onları qələbəyə ruhlandırır. Onun müharibə dövrü yaradıcılığına daxildir:

➤ “**Vətən**”, “**Bəxtiyar**”, “**İntiqam!... İntiqam**” kitabları.

Ktblara daxil olan bəzi şeirlər:

“**Azərbaycanlı döyüşçülərə**”, “**Dörd yüz on altı**”, “**Pilot qardaş**”, “**İntiqam**” və s. Bu şeirlərin əksəriyyətində sərt, kəskin mühakimə, həzin bir lirizm var. Təsvir olunan döyüşçü obrazı oxucuya daha yaxın, munisdir. Belə şeirlərdən biri “**Bəxtiyar**”dır:

Külək qarı səpələr, Bəxtiyar!

Ağ geyinib təpələr, Bəxtiyar!

Gecə qara, yol uzaq, qardaşım,

Göylər bulud, çöl-düz ağ, qardaşım.

Kaman çalan kimdir o, Bəxtiyar?

Küləkdi, ya simdir o, Bəxtiyar?

Yaradıcılığının son illərində də müharibə mövzusunda müraciət etmişdir. 1943-cü ildə cəbhədə tanış olduğu tibb bacısını “**Vəfa**” adlı pyesinin prototipi kimi seçmişdir. Əsər dəfələrlə tamaşaya qoyulub.

Müharibədən sonrakı illərdə yaradıcılıq mövzuları:dünya, insan və onun taleyi, fəlsəfi lirika, insana məhəbbət, hörmət və s. Bu dövrdə yazılmışdır:

➤ “**Mən torpağam**”, “**İnsan şəkli**”, “**Açın qapıları, insan gəlir**” və s.

İnsan qardaşlığı,

İnsan ülfəti yaradın.

Qəlbinizdə məhəbbəti artırın,

Böyük olsun, qaynar olsun!

İnsan məhəbbətilə

Yer üzü bahar olsun!

Bu dövr kitabları:

➤ **“Vaxt var ikən”, “Duyğular, düşüncələr”, “Pəncərəmə düşən işıq”**

Ədəbiyyatda böyük əks-səda yaradan və novatorluq mövqeyini təsdiqləyən əsər:

➤ **“Rənglər”** silsiləsi.

Burada da əsas fikir insana məhəbbət hissidir. Rənglər, onların çalarları, çalarların yorumu diqqət mərkəzinə yönəlir.

Rəsul Rzanın poema yaradıcılığı mövzuca müxtəlifdir. Bu poemaların oxşar cəhətləri insana dərin məhəbbət, böyük, yaradıcı şəxsiyyətlərin amalının yaddaşlarda dirçəldilməsi və s. Vətəndaş – sənətkar obrazı yaradılmış poemalar:

➤ **“Füzuli”də Füzuli, “Son gecə”də Nəsimi, “Xalq şairi”ndə Sabir, “Qızılgül olmaydı”da M.Müşfiq**

Tərcümələri:

➤ **“Xosrov və Şirin” (N. Gəncəvi), A.S.Puşkin, M.Lermontov, T.Şevçenko, N.Hikmət, V. Mayakovski və b. əsərlərindən müəyyən əsərlər.**

QIZILGÜL OLMAYAYDI

Gecə qapım döyüldü.
Görəsən, kimdir gələn?!
– Kimsən?
– Mən!
Açdım qapını
Baxdım.
Baxdım.
Yox, tanımadım.
Vahimədən qorxan körpələr
kimi
çəkildim addım-addım.
Bəlkə də işıq azdı.
İllərin o tayından gələn
yorğun yolçunu
belə adi işıqda
tanımaq da olmazdı.
Başını qaldıranda
gözlərim bircə anlıq
gözlərinə sataşdı.
Elə bil kimsə birdən
köhnə, tanış kitabın
səhifəsini açdı.
Yenə qapandı kitab,
İndi qoçaqsan, buyur,
min bir vərəq içindən
o bir səhifəni tap!
– Salam!
– Salam, buyurun!
Əynində nimdaş palto,
başında bir nimdaş şal –
nə ipəkdi, nə də yun.
Saçları ağ –
illərlə bağlı sandıqda qalıb
şəfəqini itirmiş
adice gümüş kimi.
Gözlər – cüt qara ulduz –
quyuya düşmüş kimi...
– İzin verin, mən asım.
– Yox, yox!
Özüm asaram.
Özü asdı paltonu.

Sonra da aram-aram
otağa göz gəzdirdi.
Birdən üzümə baxdı,
dodaqları titrədi.
Elə bil
oyuncağı qırılmış
uşaq kimi
hıçqırıb
için-için
indi ağlayacaqdı.
Bir az keçdi, toxtadı.
Xəfif, kövrək təbəssüm
qondu dodaqlarına.
Bu zaman xatirənin
Dolaşmaq yollarında
Bir fanar yandı-söndü.
Bir anlığa nə isə
Bu aydınlıq içindən
mənə əziz göründü...
İllər qanrıldı geri.
Xatirələr illərin
ardından aşdı gəldi,
Yaddaşının yolunu
gəzib dolaşdı gəldi...
Qara saçlar,
həzin, qəmli baxışlar,
bir də...
o saçların kölgəsində
titrəyən,
səni oxşayan,
sənə sevgi dastanı deyən
əllər. –
Onun əlləri.
Bir uşaq kimi kövrək
o bədbəxtin əlləri...
– Tanıdız mı? – dedin.
– Tanıdım...
Bu sən idin!
Onun, onun Dilbəri...
Baxdım sənə,
bilmirəm, bir saat,

ya da bir an –
həyəcanla,
heyran-heyran...
Səsimizi eşitdi,
tez gəldi şairə də.
Görəndə səni, birdən
yerində dondu-qaldı.
Sonra da qollarını
sınıq bir budaq kimi
sənin boynuna saldı.
Üzünü tutdu yana,
Bütün vücudu əsdi.
Sən də qoşuldun ona.
Elə bil göz yaşları
sözün yolunu kəsdi.
Töküldü damla-damla...
Dərd nələr, nələr etmir
adamlar!..
Handan-hana
elə bil
nitqi özünə gəldi.
Xeyli baxdı gözünə.
– Xoş gördük, Dilbər! –
dedi.
Axı o da,
o sərt boranda, qarda,
yollarına əbədi
hicran kölgəsi düşmüş
o kədərli, qorxulu,
ümidli uzaqlarda
bizimlə həmsəvincdi,
həmkədər,
həmsöhbətədi...
– Gəl, əzizim, – dedi, – gəl!
Ömrün vəfası budur!
Gəl!
Otur!
Çökdü aralığa
dərin bir sükut.
Nəhayətsiz, zamansız
bir sükut.

Aciz bir düşmən kimi
 mərhəmətsiz, amansız
 bir sükut.
 Ax!..
 Bu sükutun dili yansın!
 Yandırır bir köz kimi.
 Yandırır
 bir nadan ağzından çıxan
 söz kimi!
 Əlimi oda tutub mən
 saxlaya bilərəm
 bir neçə an.
 Çəkmərəm əlimi qızmar
 alovdan.
 Dişlərimi qıcaayaram.
 Nə qədər göynəsə yaram,
 nə qədər bərk ağrısə, yenə
 bir-iki saniyə
 qısıb nəfəsimi,
 çıxarmaram səsimi.
 Lakin belə sükutla
 nə tabım var,
 nə tavanım,
 nə qərarım!
 Elə bil ki, dil-dil ötür
 hər hüceyrəmdə
 göz-göz açılmış yaralarım.
 Bir söz de!
 Heç olmasa,
 məni məzəmmət elə!
 Danla!
 Qurtar nigarançılıqdan.
 Mərhəmət elə.
 Gözlərində nifrət görüm.
 Sözlərində hiddət görüm.
 Dayanma belə məlul,
 ümitsiz yollara
 göz dikən kimi.
 Qəzəbini yığ, yumrula,
 Bük ən acı, ən amansız
 sözlərə –
 at üstümə
 bir daş kimi!
 Sanc bağırma,
 tikan kimi!
 Bir şillə kimi vur!
 At üstümə qom-qom,
 dəstə-dəstə.
 Ancaq bu sükutu kəs!
 ...Bircə din!
 Yoxsa nadir hədiyyən
 bu yanıqlı sükutdur?
 Budur qəmli yollardan
 keçirib gətirdiyin?..
 Susursan...
 Onda mənə qulaq as!
 Qınama gəl, söhbətim
 dağınıq olsa bir az...

* * *

Bakiya yenice gəlmişdim,
 Yenice işə düzəlmişdim,
 Başımda kənd havası,
 bir də hər riyadan uzaq
 gənclik sevdası...
 Biz onunla tanış olduq
 bir yaz səhəri
 "Gənc işçi"də.
 Tez məhrəm oldu
 bir-birinə
 könlümüzün gözü də,
 qəlbimizin içi də...
 Masamın yanına gəldi.
 Əlini uzatdı:
 – Mikayıl Müşfiq, –
 sonra əlavə etdi:
 – Qoçaqsan
 qafiyə tapsan!
 Dedim: – Ağır olar bu yük! –
 Uğundu getdi
 bu qəribə, gözlənilməz
 qafiyəyə.
 Sonra yoldaşlarına qoşuldu
 getdi.
 Dostluğumuz
 belə başladı.
 Sonra da illər boyu
 bu dostluğu
 şeirin səsi,
 şeirin nəfəsi,
 şeirin duzu bərkitdi.
 Ayrılmadıq –
 bahar oldu, qış oldu,
 gün oldu, yağış oldu...
 Qulaq as, bacım!
 Qulaq as!
 Qəmli söhbət gileysiz olmaz.
 Sənəmdə qövr edəndə qubar,
 dolu olanda ürək –
 deyib boşaldasan gərək!
 Tanışlığımız
 bir yaz səhəri oldu.
 Dedik: ömrümüz
 nurlu səhər olacaq.
 Nə bilək?!
 Nə bilək ki,
 baş alıb gedən illərdə
 elə günlər gələcək –
 yediyimiz-içdiyimiz
 ağı, zəhər olacaq...
 Cibimiz puldan azad,
 könlümüz qəmdən.
 Mən onun axıcı şeirindən
 həzz alardım,
 o mənim
 xalları bərkiməmiş

nəğməmdən...
 O hamıdan sadəydi,
 hamıdan açıqürək.
 Uşaq kimi inanan,
 yetim kimi köyrək.
 Dilindəydi çox zaman
 acığı, qəzəbi.
 Həm bədəndən zəif idi,
 həm də xeyli əsəbi.
 Gah görürdüm:
 kəskin odlu sözüylə
 rəqibini dağladı.
 Gah görürdüm:
 bircə sözdən
 qısılib bir bucağa,
 xısın-xısın ağıladı.
 Hərdən qızıb,
 bircə tikana görə
 bütün bağı söyərdi.
 Hərdən saxta
 bir gülüşə inanar,
 bədxahını öyərdi.
 Dosta sadıq,
 ülfəti yumşaq idi.
 Nə deyim,
 necə deyim?
 Yaşlı bir uşaq idi...
 Tez-tez şeir oxumağa –
 görüşlərə gedərdik:
 zavoda, ya məktəbə,
 qəsəbəyə, ya kəndə.
 Salon susub durardı
 alovlu misraları
 o, məclisə tökəndə:
 "Oxu, tar, oxu, tar!
 Səni kim unudar?!"
 İndi bu sözləri
 ona desək, yeri var:
 "Səni kim unudar?!"
 Gözlərini yumardı
 (belə şəkəri vardı).
 Oxuyardı əzbərdən,
 bir kəlməsini çaşmadan,
 heyran qalardı adam:
 "Fikrim, hissım, xəyalım
 o qədər yüksəldi ki,
 mənə elə gəldi ki,
 bizlərdən əvvəl nə göy,
 nə yer, nə torpaq olmuş,
 nə ağac dallarında
 bir yaşıl yarpaq olmuş!"
 Ahəng axıcı,
 sözlər aydın.
 Bəlkə, o, belə şair
 olmazdı,
 bu xalq,
 bu torpaq,
 o yaşıl yarpaq,

o aydın səhər,
 bir də sən,
 Dilbər, –
 Bir də sən olmasaydın!
 Sevirdi onu
 məktəbli də, kəndli də,
 fəhlə də.
 Bu gün olmuş kimi
 gözümün qabağındadır
 hələ də
 bir şeir gecəsi.
 O, şeir oxuyandan sonra
 bir qoca səhnəyə qalxdı.
 Yanaşdı ona,
 gözlərinə xeyli baxdı.
 Sonra basdı bağına onu.
 Dedi: – Sağ ol, bala!
 Əlinin dalıyla sildi
 sevincdən yaşaran
 gözlərini,
 təkrar etdi onun sözlərini:
 “Oxu, tar, oxu, tar!
 Səni kim unudar?..”
 Yadımdadır!
 Pəncərəsi döşəmədən
 bircə qarış yuxarı
 bir otaq.
 Əl vuranda qulun kimi
 qışqırırdı qapıları,
 Divarları çopur-çopurdu.
 Küçədə yüngürlər,
 suvağı parça-parça
 qopurdu.
 Qapısı qara cəftəli
 Oturardıq otaqda.
 O, dəli,
 mən dəli.
 Bəzən də ta sübhə kimi
 şeir oxuyardıq
 məzəli-məzəli.
 O, dəli,
 mən dəli.

Ruzumuz yaxşı gündə
 bir parça dağlı çörəyi,
 bir tike
 Xaçbulaq ətirli
 Gəncə pendiri.
 Çəkməmizdə bağ yerinə
 adi zivə kəndiri...
 Mən deyirdim,
 o deyirdi.
 Füzuli, Nədim, Puşkin,
 Bayron, Sabir, Natəvan...
 Başımızın üstündə
 qapaz kimi
 sallanmış tavan.
 Çay kəməşirin,
 çörək yavan.
 Kağızlar qom-qom,
 top-top.
 Gözlərimiz zilli varaqlara,
 miz üstündə:
 Lermontov,
 Demon – Tamara.
 Bir də “Ruhulla”.
 Qrex – günah.
 Qreşniy – günahkar.
 Sonm – güruh.
 Dux – ruh...
 Dil açıb
 türkcə danışdıqca iblis,
 uşaq kimi əl çalır,
 atılıb-düşürdük biz...
 Bir axşamüstü
 vədələşdik, ayrıldıq.
 “Sabah” gəldi.
 O gəlmədi.
 Xilaf çıxdımı vədəyə?
 Fincandakı çaydan
 burula-burula qalxan
 buxar kəsildi.
 O gəlmədi...
 Pəncərədən düşən işıq
 divardan endi döşəməyə.

O gəlmədi.
 Sinəmdə ürek
 başladı üşüməyə.
 O gəlmədi.
 Fikirlərim pırtlaşdı
 oldu düyün-düyün.
 O gəlmədi.
 Gözlərim qapıda qaldı,
 Gözlədim bütün gün.
 O gəlmədi...
 Qaranlıqda qərq oldu
 qəlbimdəki
 ümid,
 giley,
 intizar.
 O gəlmədi.
 Evinizə getmədim.
 Buna nə ehtiyac var?
 Gecə yoxa çıxanları
 Gündüz kim axtarırdı?
 O gəlmədi!
 Demək,
 Gələ bilmədi.
 Bunu anlamaq çətin
 deyildi.
 Neçə-neçə ananın
 bir gecədə
 düz qaməti əyildi.
 Gedənlərin neçəsi
 axşam evində yatıb
 gecə getdi.
 Gedənlər bilir: gedən
 gedəndə necə getdi?
 Bircə anda
 “yoldaş”dan dönüb
 “vətəndaş” oldular.
 Cavanlar vardı ki,
 qaynar suya düşmüş
 çiçək kimi soldular.
 Qocalardan nə deyim?
 Əydilər əyim-əyim.

XX əsrin **60-ci illərindən** keçmiş SSRİ-də siyasi iqlim yumşaldı və nəticədə ədəbiyyatda repressiya ilə bağlı əsərlər yazılmağa, olub-keçənlərə həqiqət mövqeyindən yanaşmağa imkan yarandı. **“Qızılgül olmaydı”** bu dövrün məhsuludur.

Əsərin mövzusu:

❖ Repressiya və onun günahsız qurbanı Mikayıl Müşfiqin taleyi. Əlavə olaraq, totalitar rejimin qeyri-insani siyasətinin ifşası. Müəllif bunun daha çox vicdan işi olduğunu göstərir.

Əsərin ideyası:

❖ Xalqımızın taleyinə qara ləkə olan amansız repressiyanın eybəcərliklərinin tənqidi. Günahsız, safqəbli, xalqını sonsuz məhəbbətlə sevən M.Müşfiq və digərlərinin məhv edilməsi barədə oxucuda təsəvvür yaratmaq

Əsər çap olunub:

❖ 1963-ci ildə, lakin çox əvvəllər yazılıb.

Obrazların səciyyəsi:

Müşfiq obrazı müəllifin xatirələri əsasında yaranır. Onların tanışlığı dostluğa çevrilir. Birlikdə əziyyətli və fərəhli yaradıcılıq günləri keçirirlər. Əsərdə Müşfiq:

✓ sadə, səmimi və kövrəkdir;

- ✓ şeir məclislərində çıxış edir; sevilir;
- ✓ şeir, sənət aşığıdır;
- ✓ yeni, mübariz milli poeziya axtarışındadır.

... lakin dostların sonradan vədələşdikləri görüş baş tutmur: Müşfiq gəlmir.

Bu hissədə müəllifin keçirdiyi ağır hiss və düşüncələr əks olunub. Repressiya dövrünün sərt üzü, istedadlı, yaradıcı insanların işgəncələrə məruz qalaraq məhv edilməsi konkret adlar çəkilməklə nəzərə çatdırılıb.

Dilbər obrazını müəllif belə təsvir edir: Əynində nimdaş paltó, rəngi solmuş paltar, vaxtsız ağarmış saçlar, quyuya düşmüş gözlər, hər an ağlamağa bəhanə axtaran bəxtsiz qadın. Müəllif təhkiyəçidir. O, bütün olanları Dilbər xanıma müraciətlə danışır. O, hadisələrin şahidi və iştirakçısıdır. Onun səmimi etirafları, özünüməzəmmət və özünügünahlandırması gözlənilməz olur. Bu, repressiya qurbanı olmuş minlərlə ziyalının ömür-gün yoldaşının taleyi idi.

Bu illərdə R.Rza artıq novator şair kimi tanınırdı. Poema keçmişə qayıdış və hadisələrin müəllifin dili ilə çatdırılması formasında verilib. Təhkiyəçi bəzən ürəyini boşaldır, lakin əsas məqsədi unutmur. Bütün deyilənlər bir nöqtədə birləşir: insanlığa qarşı cinayət işlənmişdir.

Əsər sərbəst şeir şəklində yazılmışdır. Əsərin hər səhifəsində bu şeir şəklinin dilimizin imkanlarından istifadəyə mane olmadığını görürük. Əsər məcazlarla, orijinal deyimlərlə zəngindir. Cəmi bir neçə kəlmə təkrarsız bədii lövhə yaratmağa, yaxud böyük fikirlər söyləməyə kifayət idi: "Dosta sadıq, ülfəti yumşaq idi", "Yaşlı bir uşaq idi", "Uşaq kimi inanan, yetim kimi kövrək", "Pəncərəsi döşəmədən bircə qarış yuxarı bir otaq" və s.

Şeirləri	
Bir gün	1927-ci ildə Tiflisdə "Qığılcım" almanaxında dərc etdirib.
Bolşevik yazı	1931-ci ildə çap olunan bu şeir ədəbiyyata yeni nəfəslə, fərqli üslublu gəncin gəldiyini xəbər verirdi.
Azərbaycanlı döyüşçülərə Dörd yüz on altı Pilot qardaş İntiqam Bəxtiyar	Sərt, kəskin mühakimə ilə yanaşı həzin bir lirizm duyulan müharibə dövrü şeirləri
Mən torpağam İnsan şəkli Açın qapıları, insan gəlir	Yüksək idealların parlaq ifadəsi
"Rənglər" silsilə şeirləri	Bu şeirlərin mahiyyətində insana məhəbbət hissi dayanır. Xalqın yaddaşındakı rəng yozumunu diqqətdə saxlayan şair rənglərin doğurduğu assosiasiyaları maraqlı poetik dillə ifadə edir, ənənədən bəhrələnərək novator mövqeyini təsdiqləyir.
Pyesi.	
Vəfa (1943)	Cəbhədə tanış olduğu tibb bacısı bu əsərin qəhrəmanının prototipidir.
Kitabları	
Çapey (1932)	İlk kitabı
Qanadlar (1935)	
Çinar (1939)	
Vətən Bəxtiyar İntiqam, İntiqam	Müharibə mövzusunda
Vaxt var ikən Duyğular, düşüncələr Pəncərəmə düşən işıq	
Poemaları	
Füzuli Son gecə Xalq şairi Qızılgül olmayaydı	M.Füzulinin İ.Nəsiminin, M.Ə. Sabirin, M. Müşfiqin parlaq obrazları yaradılıb.

MİR CƏLAL

(1908-1978)

“Mir Cəlal müəllim gözəl romanlar, povestlər və hekayələr müəllifi kimi geniş şöhrət qazanmışdır. Bədii təfəkkürlə elmi təfəkkürün sintezi, qovuşduğu Mir Cəlal müəllimin həm yazıçılıq, həm də alimlik fəaliyyətinə təkrar olunmaz bir vüsət və qüdrət vermiş, onun hər iki sahədəki böyük uğurlarının məhvəri, əsası olmuşdur. Mir Cəlal müəllim bütöv xarakterli, müstəqil düşüncəli bir şəxsiyyət idi”.

Təhsin Mütəllimov

Həyatı

1908-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Əndəbil kəndində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan ailəsi ilə birlikdə Gəncəyə köçmüşdür. Gəncədəki qaynar ədəbi mühit onun inkişafına böyük təsir etmiş, bədii yaradıcılığa ruhlandırmışdır. Gəncə Pedaqoji Texnikumunu bitirərək bir müddət Gəncə və Gədəbəy məktəblərində müəllim işləmişdir. **1930-1932-ci illərdə** Kazan Şərq Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsində təhsil almışdır. Daha sonra Bakıya gələrək təhsilini Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasında davam etdirmişdir. Bir müddət elmi yaradıcılıqla məşğul olmuş, həm də mətbuat sahəsində çalışmışdır. **1933-cü ildən** ömrünün sonunadək Azərbaycan Dövlət Universitetində pedaqoji fəaliyyətdə olmuşdur. Mir Cəlal bədii yaradıcılıq, publisistika və elm sahəsində parlaq fəaliyyət göstərsə də, daha çox yazıçı kimi məşhurlaşmışdır.

Yaradıcılığı

XX əsr bədii nəsrinin yaradıcılarından olan Mir Cəlalin maraqlı hekayələri, povest və romanları ədəbiyyatımızı mövzu və məzmun baxımından zənginləşdirmişdir. O, “**Molla Nəsrəddin**” ədəbi məktəbinin dəyərli ənənələrinə ehtiramla yanaşırdı.

Hekayələri

Azərbaycan ədəbiyyatında kiçik hekayənin yaradıcılarından olan yazıçı öz hekayələrində dövrünün problemlərinə toxunmuşdur. Hekayələri:

“**Həkim Cinayətov**”, “**Bostan oğrusu**”, “**Təzə toyun nəzakət qaydaları**”, “**Badam ağacları**” **və s.**

Bu hekayələrdə sadəlik, təbiilik başlıca keyfiyyətlərdəndir.

Kitabları:

➤ **1945 - “Həyat hekayələri”**

➤ **1955 - “Sadə hekayələr”**

Bu kitablardakı əsərlər öz ideya – bədii keyfiyyətləri, xəlqiliyi ilə seçilir, oxucuya saf, səmimi hislər aşılayır.

Romanları

Mir Cəlalin romanlarında insanların taleyi, cəmiyyət üzvlərinin həyatı, uğurları, həyatdakı problemləri və s. təsvir olunur. “**Dirilən adam**” (1934) romanı ilə Mir Cəlal ədəbiyyatımıza tale romanı yaradan yazıçı kimi daxil olmuşdur. Əsərdəki **Qədir** obrazı həyatın keşməkeşli girdəblərindən çıxmaq üçün mübarizə aparan, ancaq cəmiyyətdə dayaq tapa bilməyən insanların taleyini özündə birləşdirir.

“**Bir gəncin manifesti**” (1938) romanı yazıçının realizmini çox qabarıq şəkildə əks etdirir. Tənqidçilər tərəfindən Azərbaycan ədəbiyyatının yeni dövrünün **manifesti** hesab edilən bu əsərdə Mir Cəlal yalnız kiçik **Baharın** deyil, bütünlükdə insan haqlarının müdafiəsinə qalxır.

“**Açıq kitab**” romanı **1941-ci ildə** yazılmış, müharibənin başlanması səbəbindən **1944-cü ildə** çap olunmuşdur. Romanda gənc nəslin inkişaf yolu ilə irəliləməsi və uğur qazanması, ictimai mühiti bulaşdıran bir sıra ünsürlərin aqibəti təsvir olunmuşdur.

“**Yaşadılarım**” (1946) avtobiografik romandır. Bu əsərdə ədib maarifçilik meyillərini müxtəlif cəhətlərdən işıqlandırmış, qocaman yazıçı **Kərimzadənin** taleyini əks etdirməklə milli ziyalılıq problemlərini diqqət mərkəzinə çəkmişdir.

“**Yolumuz hayandır**” (1957) romanında tarixiliklə müasirlik əlaqəli verilərək **Mirzə Ələkbər Sabirin** obrazı canlandırılmış, ölməz satirikin keşməkeşli həyatının və ədəbi mübarizəsinin fonunda sənətkar və zaman problemi qoyulmuşdur. Bu əsərlə Mir Cəlal “**Molla Nəsrəddin**” ədəbi məktəbi nümayəndələrinə rəğbətini də ifadə etmişdir.

Mir Cəlalin ədəbiyyatşünaslıq elminə verdiyi töhfələr:

➤ “**Füzuli sənətkarlığı**” (monoqrafiya)

- **“Azərbaycanda ədəbi məktəblər”** (monoqrafiya). Bu elmi əsərində maarifçi realizm, tənqidi realizm və romantizm ədəbi cərəyanlarının elmi-nəzəri məsələləri tədqiq edilmişdir.
- Həmmüəllifi olduğu **“Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”** və **“XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı”** dərsliklərindən ali məktəblərdə indi də dəyərli vəsait kimi istifadə olunur.

AÇIQ KİTAB

İlin o vaxtı idi ki, yay istisi adamların canından yenincə çıxmış, soyuq isə hələ kar eləməmişdi. Pəncərələr yenincə örtülür, qış tədarükü yada düşürdü. Sadıq kişi poçt ilə Bakıya, tələbə oğluna göndərəcəyi bağlamı sahmanlayırdı. Üzüm yeşiyinə bir balaca bərni bal ilə bışirilmiş halva, bir neçə gülöyşə nar, alma-armud qoymuşdu. Fətirlərə yer düşünürdü. “İsti şeydir, – deyirdi, – bura qoysam, yağlı çıxar”. “Bismillah” deyib addımını darvazadan, balaca qapıdan eşiyə atanda əlində çamadanı olan və içəri girmək istəyən adamla elə üz-üzə gəldi ki, qara çamadanla ağ bağlama bir-birinə toxundu. Gələnin üzünə baxanda yerində dondu, bir an hərəkətsiz qaldı. Sonra üzündə ani bir təbəssüm doğdu və yox oldu. Əlini oğluna tərəf uzatdı. Sual və təəccüblə onun üzünə baxa-baxa dedi:

– Nə əcəb, Vahid? Nə əcəb? Bu vaxt?

Vahid dinmir, cavab verməkdə çətinlik çəkirdi. Sadıq kişi dözə bilmədi. Vahidin qolundan tutub silkələdi:

– De görüm, nəyə gəlmisən? Dərs vaxtı ki adamı buraxmazlar? Vahid başını aşağı saldı, zəif, məyus bir səsle cavab verdi.

– Nəyə gələcəyəm... Məktəbdən çıxartdılar...

– Neyləmişən, məktəbdən çıxardalar?

– Bir xəbis adam var, iş başına soxulub, tələbənin düşməni! Hamısını eləyən odu. Mənə bir onu dedi ki, material verilib.

– Axı nə material?

– Nə material olacaq: atan arı saxlayır, kolxozu yanaşmır, nə bilim, vergi verir... Sadıq kişini heyret aldı. Qorxulu bir şeydən qorunmaq istəyənlər kimi qollarını açdı, əllərini qabağa verdi, vücudunu geri əydi.

– Arı saxlamaq qadağandır? Bunu hansı mərdimazar deyir. Qəzeti, qərarı onun gözünə soxaram mən!

Vahid bu bəhanənin yersizliyini daha artıq hiss etdi:

– Bəhanəsi odur ki, kolxozçu deyilsən, təksən!

– Arıçıdan kolxoz var? Şəhərdə beş adam saxlayır, biri də mən!

Vahid bütün təfəsilatı atasına danışmağa başladı:

– Partiya komitəsində işləyən var, dediyim o mərdimazar! Ondan bir gün qabaq məndən soruşdu ki, atan kolxozdadır, ya yox? Dedim, yox. Daha bir sözü olmadı. Çıxıb getdi. İki gün keçmədi ki, divara əmr asdılar, mənə çıxartdılar.

– Bəs direktorun ağılı hardadı?

– Ağılı başındadır. Amma Gəldiyevə inanır. Partiyaçıdır, özü də büronun üzvü. Onu qoyub mənə inanmayacaq ki.

Sadıq kişi mərdimazardan çox çəkmişdi. Oğluna atılan bu daşın bədxahlar əlindən çıxdığı xəyalına gələndə əsəbiləşdi, ürəyində dedi: “Vahid bacarmasa da, mərdimazarın öhdəsindən özüm gələcəyəm!”

Vahid düz danışmırdı. Gəldiyev onun nə ictimai işə yapışmamağından, nə sözə baxmamağından, nə atasından-filanından yanıqlı idi. Vahidin qovulmasının başqa səbəbi var idi. İnşaat institutunun layihə şöbəsində Rübabə adlı bir qız oxuyurdu. Bakılı tarzən Səttarın qızı idi. Onun fikri-zikri dərs idi, təhsil idi, elm idi.

Həmin illərdə ali məktəblərdə dərslər briqada üsulu ilə gedirdi. Sınıfdə dərs briqadalarına bölünəndə Rübabə Gəldiyevin briqadasına düşdü. Tələbələr arasında danışırtdılar ki, Gəldiyev qəsdən Rübabəni öz briqadasına, ya özünü Rübabənin briqadasına salıb. Riyaziyyat dərsində Rübabə stulunu götürüb Vahidin briqadasına yanaşdı ki: “Mən sizinlə oxuyacağam”.

Gəldiyev tədris müdirinə dedi, dekanı çağırdı. Rübabə dediyindən dönmədi: “Mən Vahidin briqadasında oxuyacağam, vəssalam! Gəldiyev özü nə bilir, mənə nə öyrədə! Gündə üç-dörd dərs buraxır. Onun ucundan mən də imtahan qala bilmərəm”. Rübabə bu rəftarı ilə Gəldiyevin sinəsinə sanki bir dağ çəkdi. Gəldiyev çox götür-qoy elədi. Eşdi-eşələdi, anketləri roman kimi maraqla oxudu. Bir şey çıxmırdı. Təsərrüfat müdirindən təqaüd üçün olan sual vərəqələrini

istədi. Vərəqədə yazılmış bir cavabın üstünə barmaq basdı. Vərəqədə soruşulurdu: “Kənardan gəliniz və orta hesabla aylıq miqdarı”. Vahid cavab vermişdi: “Kənardan gəlirim yoxdur. Heç yerdə işləmirəm...”

Vahidin cavabını çəkə-çəkə komsomol bürosunun iclasına gətirdi. Vahidin özünü də çağırılıb müttəhim kimi qapı ağzında xeyli dayandırdılar və sonra dindirdilər. Onu bayıra çıxarıandan sonra Gəldiyev ayağa qalxıb partiya komitəsinin adından iclasa nəticə vermək istədi:

– Budur, mövhumatçılar demiş, şükür Allaha, uzaqda deyil, göz qabağındadır. Budur müzür-ünsürün siması! Bu, Nayıbov Vahidin anketi, bu da altında odpisi! Yazır, gəlirim yoxdur. Fakt ilə, sənəd ilə isbat olundu ki, atası Şuşada sürü ilə arı saxlayır. Balın girvənkəsini də filan qədərə satır. Sağa da satır, sola da satır.

Kim isə yerindən söz atdı:

– Atasını danmır ha... O biri sualları niyə oxumursan?

Gəldiyev acıqlandı:

– Dayan, dayan, yoldaş!.. – O sözüne davam etdi: – ... Filan qədər satır, saga da satır, sola da satır! Bu il hökumətə 225 manat naloq verib, bu nə deməkdir, yoldaşlar? Abman! Bu, sovet hökumətini aldatmaq deməkdir. Öz şəxsi mənfəətinin, necə deyirlər, xeyri üçün bizi aldatmaq! Yox, yoldaşlar, bəsdür daha! Biz arıçılara aldanmırıq! Qoymırıq! Buna yol vermərik! Hələ biz o qədər də yatmamışıq ki, düşmən üstümüzü alsın. Görün ki, biz necə adamları instituta götürmüşük! Qovmaq, institutdan, komsomoldan!

Doğrudur, direktor Vahidin məsələsi müzakirə olunan iclasa gəlmişdi. Ancaq burada iştirak etmək, tələbənin taleyi ilə dərinəndən maraqlanmaq üçün gəlməmişdi. Vahid haqqında Gəldiyev onun qulağını doldurmuşdu. Gəldiyev “müzür-ünsür, qolçomaq balası, tərbiyəsiz...” – deyə Vahidi direktorun gözündə tamamilə nalayiq bir adam kimi qələmə vermişdi. Hətta onun sənədlərindəki saxtılığı eşidəndə Verdiyev bir qədər vahiməyə düşmüşdü. “Sabah bunun da məsuliyyətini çəkməli olacağıq!”

Gəldiyevin odlu nitqindən, direktorun soyuq yoxlamasından sonra Vahidə tərəfdar duran az oldu. Təkliflər var idi ki: “Təhqiqat üçün komissiya seçilsin”, “yüngül tərbiyəvi cəza verilsin, töhmət olunsun”. Gəldiyev bu təklifi edənlərə az qalırdı ki, göz ağırtması verə. Muxtar onun üzünə baxdı: “Sss!” – deyə sükut istədiyini bildirdi. Sonra sözə başladı:

– İki kəlmə də mən deyim. Vahid haqqında deyirlər, əlbət ki, bir ittifaq üzvü üçün arzu olunan hərəkətlər deyil. Ancaq yoldaşlar unutmasınlar ki, canlı bir insan, özü də gənc, dünən kənddən gəlmiş bir gənc haqqında, onun taleyi haqqında söhbət gedir...

Uzun mübahisə və deyişmə düşdü. Axırda qət olundu ki, təhqiqat getsin. Vahidin sənədlərini yoxlatmaq direktora tapşırılsın.

Vahidin institutdan qovulmaq xəbərini eşidəndə Rübabə bərk narahat oldu. Dərsdə otura bilmədi. Rübabə axşam, dərsdən sonra Vahidi çox axtardı. Gördüm deyən yox idi. Rübabə institutdan çıxanda nə qədər özünü toxtatmaq, bəkefliyi gizlətmək istəyirdisə, olmurdu. Bütün gecəni fikir-xəyal ilə keçirdi. Ancaq yaxşı bilirdi ki, qovrulmağın, ya ağılamağın xeyri yoxdur. Bu saat Vahidə əldən gələn köməyi etmək lazımdır.

Vahidin məktəbdən kənar edilməsi haqqındakı əmri oxuyanda Muxtar təəccüb elədi. Birdən-birə, həm də komitədən xəbərsiz Verdiyevin belə bir əmr verməsi təəccüblü idi.

Gəldiyev taxıl tedarükü müvəkkilliyində çalışanda bir balaca dolaşan kimi olmuşdu. Özündən soruşsan, deyər: “Yoldaşa daverit eləmişəm, başıma bu işlər gəlib”.

Rayon icraiyyə komitəsinin sədri yazdı ki: “Ay Kərim, filan qədər taxıl burax!”. Kərim buraxdı. Torpaq şöbəsi dedi: “Qəşəng oğlan, arpa ver, atlar acdır”.

Qəşəng oğlan verdi. Bir başqası zəng elədi ki: “Yoldaş Gəldiyev, bir-iki tay buğdaya gümanın gəlməzmi, bacioğlunun toyudur, darda qalmışıq”. Gəldiyev də rədd eləmədi. “Yoldaş tedarükçü, vacib yer üçün on beş torba taxıl ayırmaq mənim sərəncamıma göndərməlisən”. Tədarükçü əməl elədi... Axırı bir gün hesabdar Gəldiyevi ayıltı. Gəldiyev hesabdarı çağıraraq açarları verdi, ezam kağızını göstərərək, öz haqq-hesabını yazdırdı. Axşam yatacağını, çamadanını icraiyyə komitəsinin məşinına qoyub, birbaşa Yevlaxa sürdü... Çox çəkmədi ki, Kərim Gəldiyev institutda “mədəni hücum” ştabının rəhbəri təyin olundu. Sadıq kişi mehmanxanada və ya kənd evində yatacaq yer tutduqdan sonra oğlunun işi üçün gedəcəkdi...

Onlar direktor kabinetinin ağızındakı dəhlizdə gözləyənlərə qarışdılar. Qapısında xurcunlu kişini görəndə direktor nəse dedi. Sadıq kişi içəri girdi. Direktor Sadıq kişiye yer göstərdi:

– Əyləşin! Nə qulluq?

– Bu mənim, biədəb də olsa, oğlumdur, yoldaş direktor! Necəsə dolaşdırıb məktəbdən qovublar. İndi neçə müddəti külfətdə ovqat-talxıqdır. Çox xahiş edirəm, ədalətlə bu işə baxasınız, uşağı oxutmağa düzəldəsiniz.

Direktor Sadıq kişiye dedi:

– İşə tanış adam burda yoxdur, Gəldiyev yaxşı bilir, sabah gəlin, baxaq. Bayramı Bakıda qalmalarına xüsusilə Sadıq kişi sevinirdi. O heç vaxt belə yerdə bayram keçirməmişdi. Vahid bələd adam kimi dala baxmadan ötür, atası da onun izincə yüyürdü. Atasını soruşmasa da, Vahid öz məktəblərini axtarırdı. Hər il institut ali məktəblər ilə bir cərgədə gələrdi. Vahid Rübabənin əlini sıxdı, Rübabə Rəşid ilə dünəndən Vahidi axtardığını dedi. Vahid onlara qoşulub, sevincle yoluna davam etdi. Gəldiyev nizam gözləyən məsul bir adam kimi dəstəbaşını çağıraraq danladı.

– Yadların cərgədə nə işi var?

Bayram gününün səhəri Gəldiyev, Vahidə bir “qardaşlıq” elədi: institutun partiya komitəsi adından “məktəbin sabiq tələbəsi, hazırda ifşa olunub bayıra atılmış müzür-ünsür Nayıbov Vahid” haqqında əməlli-başlı bir xasiyyətnamə yazdı. Məktəb nümayiş komissiyasının akta oxşayan bir məlumatını da əlavə etdi. Institut tələbələrindən “bu müzür-ünsürə” qarşı hiddətləndiyini və onun məhkəmə vasitəsilə cəzalanmasını tələb etdiyini, əks təqdirdə işin böyüyəcəyini yazdı və möhürlədi.

Direksiya adından millis rəisinə bir xahiş düzəldi. Bu xahişi direktora imzalamaq lazım idi. Gəldiyev kağızları alıb çıxdı, birbaşa millis idarəsinə götürüldü. O, Vahidin atasının Bakıda olmağına, nizamsız camaat içində dəstələrə

“soxulmağına” ayrıca mənə verməyə çalışırdı. İstirahət günü məktəb binasına getmələrini, “qarovulu narahat etmələrini” söyləyir və dizinə döyürdü: “Nə bilirsən, bəlkə, sovet məktəbinə qəsdən ziyan vurmağa, odlamağa gəliblər, nə bilirsən?”

Milis idarəsində bütün yazılanları, deyilənləri yığıb yoxlamaya, istintaqa verdilər. Vahidi isə Səttarzadə zəmanətə götürmüşdü. Rübabə milis idarəsinə gələndə bildi ki, komsomol komitəsi işin əsl rəngini bunlara hiss etdirmişdir. Milis işçisi bir-birinə tikilmiş müxtəlif sərlövhəli, müxtəlif həcmli, lakin eyni məzmunlu, eyni imzalı kağızlara murdar əsgiyə baxan kimi baxır, təəssüflə deyirdi:

– Bəyəm belə böhtanlar birdir, ikidir!..

Vahid haqqındakı iftira kağızları arxivə verildəndən, bu barədə həm müdiriyyətə, həm institut komsomol təşkilatına yoxlama yazılıandan sonra inşaat institutu rəhbər işçiləri əl-ayağa düşdülər. Gəldiyev xəlvətdə pıçıldayırdı ki:

“Burada, deyəsən, rüşvət məsələsi var”.

İslam Verdiyev Vahidi də, atasını da hörmətlə qəbul edib köhnə əmri dəyişdi.

İKİNCİ HİSSƏ

“Yeni Bakı” şəhərinin plan layihəsini çəkmək üçün müsabiqə elan olunmuş, üç mükafat təyin olunmuşdu. Vahid sevindiyyindən qərarı dönə-dönə oxudu.

Xəyalında dedi: “Fürsətdir!”

“Yeni Bakı” plan-layihəsinin müsabiqəsi haqqında təlimat üçün plan idarəsi sədri, mühəndislər, memarlar yığılmışdılar. Gəldiyev də sədrin yanında əyləşib əlində qələm danışıqları qeyd etmək niyyətində idi. Onun gözü Vahidə sataşanda lap yəqin etdi: “İştirak eləyəcək”. Gəldiyev şəxsən özü layihə düzəltmək niyyətində idi. Müsabiqədə iştirak etdiyi üçün Vahidin işindən qorxurdu. Vahid heç bir mənəb sahibi olmasa da, mütəxəssislər arasında böyük hörməti var idi. Hətta müsabiqə haqqında danışıqlar onun adını çəkir, iştiraka çağırırdılar. Vəzirbəyli camaatın qabağında açıq dedi ki, “Biz qocaman memarlarla yanaşı, Vahid kimi ümid verən istedadlı mütəxəssisləri mütləq cəlb etməliyik”.

Bu da Gəldiyevə çox ağır gəldi. Öz əsərini “şirin yuxu və istirahət hesabına yaratdığı əsəri” səliqəli bir qutuda “Ürək” adı ilə müsabiqəyə təqdim etmişdi. Gəldiyev “Ürək” əsərini hamıdan qabaq münəşiflər heyətinin sədri Poladova göndərmişdi. Üç gün sonra zəng edib rəyini soruşmuşdu, Poladov etiraf etmişdi ki:

– Yoldaş katib, baxa bilməmişəm və yaxın günlərə söz verə bilmirəm. Gəldiyev belə fürsət axtarırdı. “Ürəy”i sədrdən alıb Vəzirbəyliyə göndərdi. Vəzirbəyli telefonu təzəcə yerə qoymuşdu ki, zəng çalındı. Gəldiyev “Ürəy”ini soruşdu:

– Professor, keyfiniz-zadınız? Uşaqlar necədir? Layihəyə baxdınız, yəqin, hə?

– Mən bu layihəyə baxanda, doğrudan heyrət etdim. Nə təhər olur, belə adamlar mühəndis adı alırlar? Əsərin başında müəllifin bir məktubu var ki, injenerəm, filanam, görəsən, hansı idarəni kor qoyur...

Gəldiyev bir ah çəkdi:

– Deməli, bəyənmədiniz, hə?

– Bəyənmək nədir, əşi?! Məncə, qeyri-qanuni də olsa, bu adamın paketini açmaq, harada işlədiyini bilmək, tezliklə qovmaq lazımdır. Layihə işindən xəbəri yoxdur. Allah göstərməsin belə mühəndisləri... Guya küçələri çəkir: Bayıldan Ağ şəhərəcən uzanan küçəni heç bir küçə kəsmir. Bir küçədən o birisinə keçmək üçün damlardan hoppanmaq lazım gələcək. Evlər üst-üstə minib. Bu üzdənirəq mühəndis şəhəri susuz, yolsuz, hərəkətsiz təsəvvür edir. Bina yığını!

Bu həmin Vəzirbəylidir ki, Gəldiyevin diplom alandan sonra ilk tikinti işinə irad tutmuş, hörmətdən salmışdı. Vəzirbəylinin yanında Gəldiyevin dili gödək idi. Layihəni götürüb kənara qoydu, qan-tər içində Vahidin işini tapmağa cidd-cəhd elədi. Gecənin birində Gəldiyev evə bir dəstə ağ, qırmızı, sarı, göy zərflər gətirdi. Gəldiyev əlindəki kibrit çöpünü nəm çəkmiş zərflərin böyründən salır, bura-bura açırdı. Yeddinci zərfdə Vahidin əsərini öyrənə bildi: “Açıq kitab!” Gəldiyev iki stolu birləşdirdi, pəncərələri örtüb qapını bağladı. Vahidin layihəsini səliqəylə düyməçələdi, başladı üzünü köçürməyə:

– Ağca, buraya heç kəsi buraxmayacaqsan! Eşitdinmi?

Düz on yeddi gün qələm, xətkəş, pərgar, rezin əlindən düşmədi. Gündüz iki saat idarəyə qaçıb görünür, qayıdırdı. Surətini çıxarıb qurtarandan sonra bağladı, üstünə öz layihəsinin adını yazdı: “Ürək”. İstədi Vahidin layihəsini puç eləsin. Heyfı gəldi, bir də “aydın olmayan yerləri” öyrənməyə lazım olar”, – deyə büküb bir küncə qoydu. Ağcanı sayıq salmaq üçün əvvəlki tapşırığı təkrar etdi:

– Ağca, bu otağa heç kəsi buraxmayacaqsan! Sözüüm sözdü!

Vahid və Rübabəni tanıyanlar arasında elə adam yox idi ki, bu iki cavanın evlənəcəyinə şübhələnsin. Ataların razılaşdığından bir həftə sonra, bir yay axşamında Rübabəgilin böyük zalında toy məclisi qurulmuşdu. Ev qonaqlarla dolu idi. Pəncərələr hər tərəfə açıldığından şənlik, musiqi səsi küçələrə yayılırdı. Səttarzadə sol əlində tutduğu qalın, qırmızı meşin cildli kitabı qulağına aparanda hamı susdu. Səttarzadə bülbül kimi fəğanə gəldi:

Məndə Məcnundan füzun aşılıq istedadı var! Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.

Səttarzadə bu beyti elə oxudu ki, hamı əl çalmaq, afərin demək istədi, ancaq bu ləzzətli musiqini bir də eşitmək arzusu hamını susdurdu. Səttarzadə kitabı qabağına qoydu, badəni qaldırıb dedi:

– Qonaqlar, dostlar! Mən burda, sizin hüsurunuzda qızıma, oğluma – Rübabəyə, Vahidə bir hədiyyə verəcəyəm. Övladıma əqidəmi hədiyyə, cehiz verirəm! – Qoca xanəndə kitabı göyə qaldırdı. Ona baxan gözlərə sanki cavab olaraq daha da qaim səsləndi: – Bunun adı məhəbbətdir. Düzdür, əsil məhəbbət həyatdadır. Ancaq bu kitabda əbədi həyat olmuş bir məhəbbət oxunur. Balalarım! Füzuli kimi sevin!

... Xəbər verdilər ki, ayın beşində komissarlar sovetində institutun məruzəsi qoyulur. Nəhayət, gözlənilən vaxt gəlib çatdı. Verdiyev əlində iş qovluğu kürsüyə çıxanda dal cərgələrə göz gəzdirdi. Gəldiyevi görmədi. Ürəyinə bir qorxu düşdü ki: “Görəsən, harda qaldı?!” Vahidin orada olması Verdiyevin təşvişini daha da artırdı, kürsüyə keçən kimi bir udum su içdi. Neçə vaxtdan bəri hazırladığı müqəddiməni bitirəndən sonra “partiyanın rəhbərliyi altında institutun tarixi qələbələrə doğru addımladığından” danışmağa, qrammofon kimi ötməyə başladı. Lakin gözlənilmədən verilən tutarlı suallar onu çaşdırdı. Verdiyevin zəhri yarıldı. Niyyəti, planı pozuldu. Soyuq tər vücudunu islatdı. Gözləri alacalandı, zala baxa bilmədi. Sədr onun üzünə ittihamnamə oxuyurmuş kimi bir az yaxın gəldi, səsini ucaltdı:

– Yoxsa tələbələr, müəllim heyətini aldatmaq sizə asan gəlir? Həmin iştaha ilə də bizi, iclası aldatmaq istəyirsiniz?!

– Verdiyev susur, sədr suallı nəzərlə heyran-heyran ona baxırdı. – Çox qəribədir! Qoy yoldaşlar danışsın, görək institutda nələr olur, bunun bəisi kimdir, nədir!..

Vahidin, Muxtarın açıq, ətraflı və hərəarətli danışığından sonra sədrin təklifi ilə bir qərar qəbul olundu ki, inşaat institutunda rəhbər işçilərə möhkəm əl gəzdirilsin.

Axşamüstü süfrəyə oturanda Ağca xanım Gəldiyevə sevincli bir xəbər verdi:

– Deyəsən, müsabiqədə udursan, gözün aydın! Projekt-byürodur, nədir, yoldaşların gəlmişdilər, əsərin üzünü verdim apardılar.

Gəldiyevin boğazı qurudu, tikəsi əlində qaldı, gözü bərəldi. Durub yazı stolunun küncünə, lülə kağızların boş yerinə baxdı. Fəlakət görmüş kimi dizinə döydü. Gəldiyev köynəyinə od doldurulmuş kimi evdə oyan-buyana ha vurnuxdu, papağını başına qoyub çıxdı. Yenə qayıtdı. Nə getməyə yeri qalmışdı, nə oturmağa səbri. Quyuğu basılmış ilan kimi fısıldaya-fısıldaya oyan-buyana

keçib söyür, köksünü ötürür, dodağını gəmirirdi. Hava qaranlıqlaşanda Gəldiyev köhnə pencəklərindən birini geydi, yol papağını başına qoyub evdən çıxdı. Beşcə gün bundan əvvəl plan idarəsinin kiçik zalında müsabiqə heyəti iclas edirdi. On yeddi layihədən “Ürək” adı ilə verilən layihə ikinci mükafata, “Salam” adlı bir başqası isə üçüncü mükafata namizəd göstərilirdi. Heyət üzvləri rəyə gələndən sonra müntəzir oturub zərflərin açılmasını gözləyirdilər. Poladov ayağa qalxdı:

– Yoldaşlar, – dedi,– aydındır ki, ancaq qazanan əsərlərin paketini götürməliyik. Başqalarını açmağa ehtiyac yoxdur.

Gəldiyev tez iki zərflə sədrin qabağına qoydu:

– Yoxdur, – dedi, – qazanmayanları, niyə açıb avtoru utandıraq.

Poladov göy zərflə cəsarətlə cırıb iki qatlanmış kağızı əlinə aldı, oxudu. Hamı diqqətlə dinləyirdi: “Ürək” adlı proyekt mən, Gəldiyev Kərim Abbas oğlu çəkmişəm. Bu mənim əsərimdir”.

Gəldiyev sevincindən qızarmış, pörtmüş halda gözünü sədrin əlinə dikmişdi. Nədənə sədrdə bir soyuqluq görürdü. Poladov ikinci zərflə açdı. “Salam” layihəsinin müəllifi qocaman bir mühəndis idi. Sədr nə demək istəyirdisə, Vəzirbəyli soruşdu:

– “Ürək” layihəsinə mən də baxmışam. Bu necə şeydir? Təəccüblüdür!

Xəyalına nə gəldisə, üzünü məclisə tutdu:

– Yoldaşlar, cavan bir mühəndis var, tanımamış olmasınız. Vahid! Onun layihəsinə kim baxıb?

Heç kəs cavab vermədi.

Vahid əlində dəsmal, tənənfəs içəri girdi. Poladov soruşdu:

– Siz müsabiqəyə əsər hazırlayırdınız mı?

– Bəli, hazırlamışam.

– Bəs hanı!

– Sizdə!

– Əsərinin adı nə idi?

– “Açıq kitab”.

Vəzirbəyli dedi:

– Mən görürəm ki, Vahidin işi ortalıqda yoxdur. – Üzünü Gəldiyevə tutdu:

– Bir zəhmət çək, öz proyektini bura ver!

Poladov danışığı kəsmək istədi:

– Yoldaş jüri üzvləri, gəlin siz bu məsələni mənə etibar edin, arxayınlıqla məşğul olarıq...

Vahid evə gələ bilmədi, deyəsən, onun əsl işi indi, layihəsi qəbul olandan və

hökumət adamları onu təbrik edəndən sonra başlanırdı. Becərdiyi bağıın tamaşasından həzz alan bağban kimi şəhərin ən uca yerinə – Dağüstü parka getdi. Qaralmaqda olan axşam üfüqlərini, göylərə səpilən, get-gedə qızaran ulduzları, bir nəhəng kimi yatıb dincələn Xəzəri seyr etdi. “Yeni Bakı”nın quruluşu, həyatı, insanları qədər də təbiəti təzələnməlidir. Şəhərə yaşıl don geydirməli. Çoxqatlı binalar, universitet, kitabxana, muzeylər, saraylar, klublar, rəsədxana. Öz işinin ağası olan adamların sərbəst qələmi ilə Şərqi qapısında, yeni tarixində böyük bir kitab yazılmışdır. Bu kitabın dağlardan sahillərə qədər açılan parlaq vərəqləri kimi, məzmunu, mənası açıq və aydındır. Rahatlıq bilməyən buruqlarda, göylərə baş vuran zavodlarda, çoxqatlı mənzillərdə, məktəblərdə, müalicə evlərində, süzüb gedən maşınlarda, trolleybuslarda körpələr də, uşaqlar da, gənclər də, qocalar da, məşhurlar da, sayalar da, əmr verən komandanlar da, eşidən döyüşçülər də, milislər də, xörək bişirən qadınlar da xoş səsle deyəcəklər:

– Sədaqət, məhəbbət olan yerdə məğlubiyyət olmaz.

Əsərin mövzusu:

❖ Əsərin mövzusu keçən əsrin 30- cu illərində cəmiyyətdə gedən səciyyəvi hadisələrdən, mürəkkəb proseslərdən götürülmüşdür. Cəmiyyətdə saflığın, düzlüyün, həqiqətin bərqərar olması romanda ən mühüm problem kimi mərkəzdə dayanır.

Yazıçı bu mövzuya müraciət etməyə vadar edən səbəb də cəmiyyətdəki hadisələrə, proseslərə biganə qala bilməməsi idi.

Əsərin ideyası:

❖ Cəmiyyətdə özünü göstərən mənfikilərə qarşı mübarizə, saf mənəviyyətli, sağlam düşüncəli insanların qələbəsinə inam.

Əsərdə qaldırılan başlıca problem:

❖ Müasir həyatda qabaqcıl dünyagörüşü, zəkali gənclər yeniliklərə can atırdı, şər və böhtanla məşğul olan, ev yıxan insanların get- gedə artan bəd əməlləri isə onların yolunda əngələ çevrilirdi. Konflikt də məhz köhnədən qalma mənfiliklərlə yenilikçi meyillər arasında gedir.

Obrazların səciyyəsi:

Romanın əsas obrazlarından **Vahid**, **Rübabə** yenilikçi gəncləri, **Gəldiyev**, **Verdiyev** isə onlara mane olan simasız, riyakar ünsürləri təmsil edirlər.

Saf mənəviyyətli, təhsilli, istedadlı gənc memar olan **Vahid** və onun əməl dostları - **Rübabə** ilə **Muxtara** “gəldiyevçilik”lə mübarizədə yaşlı nəslin nümayəndələri –qocaman mühəndis **Vəzirbəyli**, arıçı **Sadiq kişi**, tarzən **Səttar zadə** kimi insanlar da dəstək olurlar. Vahid inkişafa, tərəqqiyə mane olan qüvvələrlə mübarizədə qərəzsizdir, intriqa aparmağı sevmir. Yazıçı əliyəri, riyakar, dələduz, saxtakar insanların hərəkətlərini çox inandırıcı epik lövhələrlə əks etdirir.

“**Açıq kitab**” zəngin ideya-bədii keyfiyyətləri ilə seçilən əsərdir. Maraqlı süjet, bitkin kompozisiya, aktual ideya vəhdət, tamlıq təşkil edir. Mənfi halları ifşa edərək satirik gülüşdən istifadə edən yazıçı yeri gəldikcə lirik məqamlardan, motivlərdən istifadə edir.

Əsərin dili sadə, real və təbiidir. Əsər janrına görə **satirik romandır**. Obrazların dili onların daxili xarakterinin aşkara çıxmasına imkan verir. məs: Gəldiyevin nitqi üçün xarakterik olan varvarizmlər, “mənsəb yerin təkində də olsa, enməyi bacar”, “əzməsən, əziləcəksən” kimi fikirlər onun mənəviyyətsizliyini təsdiq edir.

Hekayələri	
Həkim Cinayətov Bostan oğrusu Təzə toyun nəzakət qaydaları Badam ağacları	Molla Nəsrəddin ədəbi ənənələrinə ehtiramla yanaşan M. Cəlal Azərbaycan hekayəsini dövrünün mövzu və problemləri ilə zənginləşdirmişdir. Sadəlik, təbiilik bu hekayələrin əsasını təşkil edir.
Romanları	
Dirilən adam 1934	Bu əsərlə müəllif mükəmməl tale romanı yaradan yazıçı kimi ədəbiyyatımıza daxil olur. Qədir sərt ictimai mühitin girdabından çıxmaq üçün var gücü ilə mübarizə aparır, lakin cəmiyyətdə dayaq tapa bilməyən keşməkeşli taleyi özündə birləşdirir.
Açıq kitab 1941 (yazılmış) 1944 (çap tarixi)	
Yaşlıdlarım 1946	Avtobioqrafik romandır. Yazıçı Kərimzadənin surəti ilə maarifçi durumun fərqli meyilləri, milli ziyalılığın problemləri əks olunub.
Bir gəncin manifesti 1938	Ədəbi tənqid ədəbiyyatımızın yeni dövrünün manifesti kimi təqdim edib. Müəllif əsərdə tək cə Baharın haqlarını müdafiə etmir, bütövlükdə insanlığın manifestini canlandırır.
Yolumuz hayandır? 1957	Tarixiliklə müasirlik öz əksini üzvi şəkildə tapmışdır. M.Ə. Sabirin həyatı, sənətkar və zaman münasibətləri əks olunub. Zamanına görə dilə gətirilməsi çətin olan vətəndaşlıq qayəsi haqda baxışlar əks olunub. "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinə böyük ehtiram ifadə olunub.
Elmi əsərləri	
Füzuli sənətkarlığı	Romantizm. Orta əsr poeziyamız haqda mühüm mənbədir.
Azərbaycanda ədəbi məktəblər	Realizmin xüsusiyyətləri, C. Məmmədquluzadə haqda
Ədəbiyyatşünaslığın əsasları XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı	Həmmüəllifdir. Ali məktəblərdə indi də istifadə olunur.
Kitabları	
Həyat hekayələri (1945) Sadə hekayələr (1955)	Xəlqiliyi ilə oxucuya saf, səmimi hisslər aşılayır.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ ÖZÜNÜDƏRKƏ QAYIDIŞ VƏ İSTİQLALÇILIQ MƏRHƏLƏSİ

(1960-1990-cı illər)

Bu mərhələ özü 2 dövrə bölünür:

1. **Milli özünüdərəkə qayıdış mərhələsi;**
2. **İstiqlalçılıq dövrü.**

Milli özünüdərəkə qayıdış Azərbaycan ədəbiyyatında altmışıncıların fəaliyyəti ilə başlanıb. Milli azadlıq ədəbiyyatının yaradıcıları:

➤ **B.Vahabzadə, M.Araz, X.R.Ulutürk, S.Rüstəmханlı.**

Onlar milli özünüdərəkə qayıdışın ədəbiyyatımızın əsas qoluna çevrilməsində mühüm rol oynamışlar. Bu ədəbiyyat ötən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq 70-80-ci illərdə yaranmış, müstəqilliyə qədər davam etmişdir.

“**Altmışıncılar**”ın gəlişi ilə:

- Söz sənətində sosializm realizminin xarakteri dəyişmişdir;

- Yeni qüvvələrədi əhvalatları, sadə insanları ədəbiyyatın ön mövqeyinə çəkdiilər;

“Altmışıncılar” gerçək həyat hadisələrinin, mənəviyyatda gedən proseslərin və sadə adamların söz sənətində əks etdirilməsinə vətəndaşlıq hüququ qazandırdılar.

Bununla belə istehsalat romanları, sosializm yarışı qaliblərinin obrazının yaradılması, ideoloji xarakterli çağırışlar öz mövcudluğunu qoruyub saxlayırdı.

“Altmışıncılar” ilk dövrlərdə kəskin tənqidlə qarşılaşdırdılar. Yazdıqları sosialist realizmi metodunun tələblərinə cavab vermirdi. Lakin onlar sosializm realizmini birbaşa inkar etmirdilər. Həyata, insanlara, gerçəkliyə sədaqətlə yazıb-yaratmaqda davam edirdilər. Əsərlərində sosializm cəmiyyətindəki mövcud vəziyyətə tənqidi münasibət ifadə olunurdu. Cəmiyyətin həyatında mənəvi böhranın həyəcan təbilini çalırdılar.

Bütün bunlar ədəbiyyatımızda ən yeni dövrün böyük başlanğıcı idi. İctimai quruluş, siyasi sistem hələ dəyişməsə də, ciddi keyfiyyət dəyişikliyi vardı. Söz sovet ideologiyasından xilas olurdu. Əks etdirmədə yeni münasibət, fərqli bədii düşüncə tərzini formalaşmağa başlamışdı.

Nəsrde yeni nəsil:

➤ **Anar, Elçin, Sabir Əhmədov, Maqşud İbrahimbəyov, Yusif Səmədoğlu, İsi Məlikzadə, Mövlud Süleymanlı**

Onların əsərləri üçün adi insanın mənəvi aləmi, güzəranı, fikir və düşüncələri, ağrı və çətinliklərinin əks olunması səciyyəvi idi.

Onların ədəbi nümunələri:

✓ “**Ağ liman**”, “**Dantenin yubileyi**” - **Anar**

✓ “**Gümüşü furqon**”, “**Baladadaşın ilk məhəbbəti**” - **Elçin**

✓ “**Ondan yaxşı qardaş yox idi**” - **M.İbrahimbəyov**

Dövrün poeziya nümayəndələri:

➤ **Əli Kərim, Fikrət Qoca, Fikrət Sadıq, Vaqif Səmədoğlu, Cabir Novruz**

Onların lirik qəhrəmanları fərdi daxili dünyası, fikir və həyəcanları olan, sosial mühitin, mənəvi ovqatın təsirini öz təleyində hiss edən insanlar idi.

Dövrün poeziya nümunələri:

✓ “**Qaytar ana borcunu**” - **Əli Kərim**

✓ “**İnsan himnləri**” - **Cabir Novruz**

Dövrün dramaturgiyası:

Bu sahədə də yeni nəsil məzmun və forma axtarışları ilə seçilirdi. Onlar cəmiyyətdəki sosial və mənəvi problemləri, gerçəkliyi insanın taleyi, hiss və düşüncələri, fərdi həyat mövqeyibaxımından əks etdirirdilər. Həmin ədəbi nəslə öz ətrafında “**Qobustan**” toplusu birləşdiirdi. Beləliklə, altmışıncılar ədəbi nəslə ədəbiyyatın aparıcı qüvvəsinə çevrildi.

Bu dövrdə ədəbiyyatşünaslıqda da altmışıncılar nəslə yetişdi.

Nümayəndələri:

➤ **Yaşar Qarayev, Arif Hacıyev, Akif Hüseynov, Şamil Salmanov, Asif Əfəndiyev** və b. ədəbi prosesi obyektiv, dərinədən, ideoloji qəliblərə uymadan araşdırdılar.

Bu dövrdə (1969–1982) kökə və tarixə dönüş, milli ədəbiyyatın və mədəniyyətin dövlət səviyyəsində himayəsi söz sənətinin meydanını daha da genişləndirdi. Bu dövrdə səmərəli fəaliyyətləri ilə milli fikri sosializm çərçivəsindən irəli aparən sənətkar və alimlər:

➤ **B.Vahabzadə, X.Rza, M.Araz, İ.Şıxlı, Z.Bünyadov, T.Hacıyev, A.Zamanov, X.Məmmədov, S.Rüstəmханlı.**

Xalqın müstəqilliyə hazırlanmasında ədəbiyyat mühüm rol oynamışdır. Beləliklə, **70-80-ci illərdən** hələ sosializm mövcud olsa da, ədəbiyyatımızda milli ruh və vətəndaşlıq mövqeyi güclənmişdir.

MİLLİ İSTİQLAL ƏDƏBİYYATI

XX əsrin 80-ci illərindən yaranmağa başlamış, müstəqil dövlətçiliyin bərpa olunması və hətta müstəqilliyin itirilmə təhlükəsinin aradan qaldırılması kimi şərəfli və keşməkeşli bir mərhələni əhatə edir. Ədəbiyyatımızda milli azadlıq ideyaları 80-ci illərin axırlarından dövlət müstəqilliyinin bərpasına qədərki dövrdə ön planı çıxmışdır. İmperiyada baş verən proseslərin dalğasında Azərbaycanda gedən milli azadlıq hərəkatının təsiri nəticəsində ədəbiyyatın vətəndaşlıq kəsəri artmışdır.

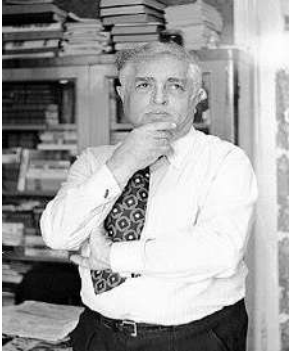
Meydanlarda şairlərlə birgə fəallar da xalqa müraciəti poeziyanın dili ilə səsləndirirdilər. Ədəbiyyat milli azadlıq hərəkatı siyasətinin “danışan dili” idi.

Ədəbiyyatda ana dili uğrunda mübarizə nəticə etibarilə Vətənin istiqlalı ideyasını əks etdirmişdir. Ədəbiyyatımız tarix boyu heç vaxt xalqın və ölkənin tarixində bu mərhələdə olduğu qədər həlledici rol oynamamışdır. Ona görə də bu dövr milli istiqlalçılıq mərhələsi hesab olunur. Meydanlarda milli azadlıq himnləri kimi səslənən əsərlər:

- **“Şəhidlər” – B.Vahabzadə**
- **“Qalx ayağa, Azərbaycan!” – M.Araz**
- Lefortovo zindanında yazılan şeirlər - **R.Ulutürk**
- **“Ömür kitabı” - S.Rüstəmханlı**
- **“Dar ağacı” - Rüstəm Behrudi**

Bu ideallar müstəqilliyin bərpası ilə başa çatmışdır. Bununla belə, bu ideyaların əks-sədası bir qədər də davam etmiş, qələbədə doğan sevinci dərhal əvəz edən kaos, qarışıqlıq özü ilə müstəqilliyi itirmək səksəkəsi yaratdığı üçün ədəbiyyat bu illərdə də azadlıq uğrunda mübarizədə öz sözünü demişdir. Müstəqilliyin bərpasından sonra ədəbiyyat özünün yeni ideallarını formalaşdırmışdır.

Bütünlükdə bu dövrün ədəbiyyatı isə müstəqillik dövrünün ədəbiyyatına hazırlıq demək idi.

İLYAS ƏFƏNDİYEV

(1914-1996)

“Görkəmli sənətkar İlyas Əfəndiyevin ədəbi irsi öz mənə və əhəmiyyətini bu gün də qoruyub saxlayır, yeni-yeni nəsillərin ədəbi-estetik, vətənpərvərlik, vətəndaşlıq tərbiyəsində öz mühüm, necib və xeyirxah rolunu oynayır. O, həmvətənlərimizin humanist, yaradıcı təbiətini, pak məhəbbət duyğularını həm nəsr, həm də dram əsərlərində həyatı konfliktlər, canlı xarakter yüksək sənətkarlıqla əks etdirən bir yazıçı idi”.

Məmməd Arif

Həyatı

1914-cü ildə Füzulidə tacir ailəsində anadan olub. Ailə Qarabağda tanınmış bir nəslə mənsub olub. Anası onda mütaliyə həvəs oyadıb. Ailə Azərbaycanın “qırmızı ruslar” tərəfindən işğalından sonra repressiyaya məruz qalıb, mal-mülkləri müsadirə olunub. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Füzulidə dil-ədəbiyyat müəllimi kimi fəaliyyətə başlayıb. İki il sonra Bakıya gəlib Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna daxil olub. Atasının vəfatında sonra maddi vəziyyət pisləşdiyi üçün təhsilini qiyabi davam etdirib. Ali təhsili bitirib, kənddə coğrafiya müəllimi işləyib. Sonralar Bakıda yaşayıb və müxtəlif vəzifələrdə çalışıb.

1996-cı ildə Bakıda vəfat edib.

Yaradıcılığı

Yaradıcılığa kənddə müəllim işləyərkən kiçik hekayələrlə başlayıb. **İlk kitabı “Kənddən məktublar” 1939-cu ildə** çap olunub. O, sovet dövründə yaşayıb yaratsa da, mövcud ideologiyadan mümkün qədər uzaqlaşmış, həyatı və insanları real təsvir etməyə üstünlük verib. Ədəbiyyatımızda lirik-psixoloji nəsrin yaradıcılarından biridir. Nəsr əsərlərində olan lirizm və nağılvarı bədii təhkiyə həyatın reallıqlarını dolğun təsvir etməyə imkan verir. Bəzi hekayələri mənsur şeir təsiri bağışlayır.

“**Kənddən məktublar**” kitabına daxil olan hekayələr bu xüsusiyyətinə görə təbii məktub təsiri bağışlayır. Səmimilik, emosional düşüncə tərz, təhkiyə sadəliyi ilk kitaba oxucu rəğbəti qazandırmışdır.

Bu xüsusiyyətlər digər hekayələrdə də vardır:

- **“Qarı dağı”, “Şəhərdən gələn ovçu”, “Xəncər”, “Yasəmən ağacı”, “Yun şal”**

İ.Əfəndiyevin müasirlik baxımından zəmanəsinə qabaqlaması bəzən ədəbi mühitdə mübahisələrə səbəb olmuşdur.

Romanları

“**Körpüsəlanlar**” da **Səriyyə** Azərbaycan ədəbiyyatında müasir qəhrəmanın yeni təqdimi idi.

“**Sarıköynəklə Valehin nağılı**” romanının ruhunu gerçəkliklə macərə, adiliklə dərinlik, müasirlik duyğusu, cəmiyyəti düşündürən mənəvi problemlər təşkil edir. Qəhrəmanlar tikintidə çalışsalar da, məsələ istehsalat prosesi deyil, uşaq evində böyümüş insanların taleyinin, xarakterinin, ədalət duyğusunun, mənəvi mövqeyinin əks etdirilməsidir.

Yaradıcılığının müxtəlif dövrlərinin məhsulu olsa da, həyat həqiqətlərinin əks etdirildiyi milli nəsrin mükəmməl nümunəsi olan romanlar:

➤ “**Söyüdlü arx**”, “**Geriyyə baxma, qoca!**”, “**Üçatılan**”

Bu romanlarda lirik psixoloji üslub üstündür.

Dramaturgiyası

İlk dram əsəri “**İntizar**”ı **M.Hüseynlə** birgə yazıb. “**İşıqlı yollar**” (1948), “**Bahar suları**” (1950), “**Atayevlər ailəsi**” (1954) əsərləri ilə lirik psixoloji dramaturgiyanın əsasını qoyub.

Dram əsərlərində insanın mənəvi axtarışlarını, daxili dünyasının mürəkkəbliyini, yaşantılarını əks etdirmişdir.

Dərin lirizmi və realizmi ilə seçilən, həmçinin Azərbaycan teatrının və dramaturgiyasının tarixində önəmli hadisəyə çevrilən dram əsərləri:

➤ “**Sən həmişə mənəmləsən**”(1964), “**Unuda bilmirəm**”(1968), “**Məhv olmuş gündəliklər**” (1969)

İlyas Əfəndiyev səhnəyə həyatın adi görünən dərinliklərini, qəhrəmanın daxili aləminin qəribəliklərini, günahı və nakam sevgini gətirmişdi.

Dram əsərlərindən çıxan nəticə insanın mənəvi təmizlənməsinin zəruriliyi fikri idi.

Onun yaratdığı obrazların keçdiyi yol - günahdan saflaşmağa, bütövlüyə doğru təkamül yoludur. Bu əsərlərdə sinfi qütbləşmə, ictimai baxışlar deyil, mənəvi münasibətlər mübarizə aparır. İnsan münasibətlərinin dərinlikləri, mənəvi axtarışlar onun dram əsərlərinin başlıca xüsusiyyətləridir. Burada adamlar deyil, dəyərlər, əqidələr qalib gəlir.

Onun dram əsərləri həmişə müasir, aktual səslənən qiymətli nümunədir.

Tarixi mövzuda yazılan dram əsərləri də yeni insanı və zamanı hazırlamağa xidmət edir:

➤ “**Xurşidbanu Natəvan**” (1981), “**Şeyx Məhəmməd Xiyabani**” (1986)

Bu dramlar milli azadlıq hərəkatına həsr olunub.

“**Mahnı dağlarda qaldı**”, “**Tənha iyde ağacı**” dramlarında müasir dövrlə səsləşmələr vardır.

“**Xurşidbanu Natəvan**”dramında XIX əsrdə öz xalqının mənafeyini qoruyan, azadlığını arzulayan, xeyirxah əməlləri ilə tarixdə iz qoymuş Natəvanın parlaq obrazı yaradılmışdır.

“**Şeyx Məhəmməd Xiyabani**”də **Səttarxan** yolunun davamçısı olan **Ş.M.Xiyabaninin** mübarizəsindən söz açılır.

İlyas Əfəndiyevin teatri mədəniyyətimizdə fərqli hadisədir. O, uzunömürlü bir müasirlik həyatı qazanmışdır.

“Xurşidbanu Natəvan”

Qafqaz canişininin malikanəsi. Pərdə açılarda geniş otaqda Xurşidbanu ilə Mirzə Ruhullah sükut içində dayanıb zala baxırlar. Knyaz Xasay iti addımlarla gəlib Xurşidbanunun qarşısında dayanır.

K n y a z X a s a y. Canişin cənabları indi buyurub sizi dinləyəcəkdir, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Təşəkkür edirəm, knyaz.

K n y a z X a s a y. Mən sizin haqqınızda lap əfsanəyə bənzər gözəl söhbətlər eşitmişəm.

X u r ş i d b a n u. Sən mənim haqqımda zəhərli sözlər də eşidə bilərsən, knyaz.

K n y a z X a s a y. Ola bilməz! Bütün Azərbaycan sizinlə fəxr etməlidir.

X u r ş i d b a n u. Bu sözləri səndən eşitmək mənim üçün xoşdur, knyaz. Qarabağa qonaq gəlsən, bizi şad etmiş olarsan...

K n y a z X a s a y. Böyük məmnuniyyətlə gələrəm, Banu bəyim.

Ortayaşlı, yaraşılıq bir adam olan canişin otağa daxil olur.

C a n i ş i n. Xoş gəlmisiniz, madmazel. Sizi gördüyümə çox şadam. Rica edirəm, əyləşin. (Xurşidbanu ilə canişin əyləşirlər.) Sizin nəslinizə dərin hörmətim olduğuna əmin ola bilərsiniz, madmazel. Qaladakı çinovniklərimizdən razısınızmı? Onlar sizə lazımı qədər hörmət edirlərmi?

X u r ş i d b a n u. Onlarla elə yaxın münasibətim olmasa da, güman edirəm ki, mənə hörmət eləməyə bilməzlər, knyaz həzrətləri.

C a n i ş i n (Banunun ötkəm cavabına bir qədər təəccüb eləsə də, özünü o yerə qoymur). Əlbəttə, İbrahim xanın nəvəsinə, general Mehdiqulu xanın qızına hörmət hər kəsin borcudur. Eşitdiyimə görə, siz həm də gözəl şairəsiniz. Sizin haqqınızda kapitan Mirzə Fətəli Axundov mənə danışmışdır. Mən azərbaycanlıların igidliyinə heyranam. Elə

bil ki Allah özü də onların qəhrəmanlığını gözəl Qarabağ atları ilə mükafatlandırılıb. Ancaq təəssüf ki, belə cəsur xalqın yarısı sizdən ayrı düşüb.

X u r ş i d b a n u. Bu bizim faciəmizdir, knyaz həzrətləri. İki böyük dövlətin qədim bir tarixi olan Azərbaycan xalqını iki yerə parçalayıb qardaşı qardaşdan ayırmaları ədalətli iş deyildir.

C a n i ş i n. Tarixin hadisələri bəzən elə cərəyan edir ki, ağıllı hökmdarlar belə, amansız hərəkətlərə məcbur olurlar (Söhbəti dəyişir.) Sizin Tiflisə təşrif buyurmağınızın səbəbi mənə məlumdur, madmazel. Mən çalışaram atanızdan qalan mülkün bir hissəsi sizə qaytarılsın.

X u r ş i d b a n u. Knyaz həzrətləri, mən bütün mülklərimizin qaytarılmasını tələb edirəm. Mən varisi-yektayam!

C a n i ş i n (zarafatyana). Siz tək qızısınız, o qədər mülk nəyinizə lazımdır?

X u r ş i d b a n u (həyəcanla). Mən tək deyiləm, knyaz həzrətləri! Mənim yaşadığım Şuşa şəhərinin əhalisi hələ də şor su içir! Kəndlilərimizin uşaqları məktəbsiz, elmsiz, kitabsız böyüyürlər. Mən onlara heç bir kömək eləyə bilmirəm.

C a n i ş i n (qısa pauzadan sonra). Yaxşı, madmazel, mən sizin xahişinizi olduğu kimi əlahəzrət imperatora çatdıraram. Ümid edirəm ki, imperator həzrətləri İbrahim xanın nəvəsindən öz iltifatını əsirgəməz.

X u r ş i d b a n u. Təşəkkür edirəm, knyaz həzrətləri (Qalxır)

C a n i ş i n (qalxır). Arzu edirəm knyaginyanın təşkil etdiyi bu gecəki balda siz də vaxtınızı xoş keçirəsiniz. Zənn edirəm, knyaz Xasay sizi bala müşayiət etmək şərəfini qəbul edər.

K n y a z X a s a y. Məmnuniyyətlə.

X u r ş i d b a n u. Diqqətinizə qarşı minnətdaram, knyaz həzrətləri. İcazənizlə biz bu gün Şuşa qalasına yola düşməliyik.

C a n i ş i n. Nə deyə bilərəm, sizə yaxşı yol. (Əl tutuşur.)

Xurşidbanu knyaz Xasaya da baş əyərək, Mirzə Ruhullahın müşayiəti ilə çıxır.

C a n i ş i n (Xurşidbanunun ardınca baxaraq). Ağıllı qızıdır (Zarafatyana.)

Knyaz, siz nə vaxtacan subay gəzəcəksiniz?

K n y a z X a s a y (canışının eyhamını başa düşərək, zarafatyana). Görünür, tale özü qəsdən məni indiyə qədər dayandırarmış, knyaz həzrətləri.

C a n i ş i n (gülümsəyir). Eləmi? Xurşidbanu həqiqətən şahənə xanımdır... (zarafatyana) Madam ki, tale sizi indiyə qədər subay gəzməyə məcbur eləmişdir, demək, indi öz bəxtinizi sınağa bilərsiniz... Əgər Xurşidbanu ilə evlənsəydiniz, mən sizi ürəkdən təbrik edərdim... Zənn edirəm ki, bu izdivac əlahəzrət imperatorun özünə də xoş gələrdi. Siz ona sadıq, onun taxt-tacına yaxın müsəlman kübar knyazsınız... İbrahim xanın nəvəsi ilə sizin izdivacınız Azərbaycan xalqına da psixoloji cəhətdən müsbət təsir edər, imperator hakimiyyətinə qarşı onların hüsnrəğbətini artırır. (Zarafatyana) Necə deyərlər, siz bizi onlarla qohum edərsiniz.

K n y a z X a s a y (ruhla) İmperator həzrətlərini məmnun etmək mənim üçün şərəfdir!

İ ş i q s ö n ü r.

İKİNCİ ŞƏKİL

İşıq yananda Şuşa qalası görünür. Xurşidbanunun malikanəsi. Knyaz Xasayla Xurşidbanu eyvana çıxırlar.

X u r ş i d b a n u. Mən vətənimin keçirdiyi ağır günlər haqqında düşünərkən həmişə özümdə bir gücsüzlük hiss eləyib bir olan Allahdan nicat ummuşam. Elə bil ki o da mənim bu faciəli xalqıma cəsarətlə xidmət eləməyim üçün səni göndərmişdir! (Həyəcanla.) Sən güclüsən! Qafqaz canışınının dostusan. Səni əlahəzrət imperatorun özü sevir! Sənin məhəbbətin mənim köməyim, dayağım olacaq!

K n y a z X a s a y. İndi siz danışdıqca sanki mən də o yalçın qayalar üstündə dayanıb uzaqlara baxan qara yapıncılı Dağıstan igidlərini görürəm... Düşünürəm ki, bizim xalqların taleyi nə qədər bir-birinə bənzəyir.

X u r ş i d b a n u. Ah, knyaz, mənim əzablar, izzətlər çəkmiş qəlbimin sənin sevginə, səmimiyyətinə o qədər ehtiyacı var ki...

(Qapı döyülür.)

X u r ş i d b a n u (knyazdan aralanaraq). Gəl.

D a ş d ə m i r (gəlir). Banu bəyim, bir oğlan təkidlə sizi görmək istəyir.

K n y a z X a s a y. Mən getdim öz otağıma. (Knyaz keçir o biri otağa, cavan bir oğlan olan Seyid Hüseyin daxil olub təzim edir).

X u r ş i d b a n u. Kimsiniz, ay oğlan, nə istəyirsiniz?

S e y i d H ü s e y n. Cənubi Azərbaycandanam, xan həzrətləri. İrandan qaçıb sizə pənah gətirmişəm.

X u r ş i d b a n u. İranda neyləyirlər sizə?

S e y i d H ü s e y n. Bizə zülm eləyirlər, xan həzrətləri! Bizi çarmıxa çəkirlər!

X u r ş i d b a n u. Bu mənə məlumdur. Ancaq siz açıq da gələ bilərdiniz, niyə qaçırdınız?

S e y i d H ü s e y n. Sizdən gizli yoxdur, xan həzrətləri, biz bir dəstə cavan qərara almışdıq ki, şahın zülmündən vətənimizin xilasını uğrunda fədai olaq. Ancaq bir kəndxuda bizim fəaliyyətimizi bilib ərbaba xəbər yetirdi...

X u r ş i d b a n u. İsminiz nədir?

S e y i d H ü s e y n. Seyid Hüseyin, xan həzrətləri.

X u r ş i d b a n u. Burada nə iş görə bilərsiniz?

S e y i d H ü s e y n. Hər nə əmr etsəniz. Deyirlər, siz təzə məktəb açdırırsınız, mən müəllimlik də eləyə bilərəm.

X u r ş i d b a n u (Daşdəmir). Daşdəmir daxil olur.

X u r ş i d b a n u (Daşdəmirə). Mirzə Ruhullahı buraya dəvət elə.

D a ş d ə m i r. Baş üstə. (çıxır.)

X u r ş i d b a n u (daxil olan Mirzə Ruhullah). Mirzə, xahiş edirəm, mənim

adımdan qala rəisindən rica eləyəsiniz ki, bu oğlanın Şuşa şəhərində sakin olmasına icazə versin. Sonra mənim mülkümdən bu oğlan üçün bir otaq ayıraraq içini xalı-gəbə ilə döşəsinlər. Cənab Seyid Hüseyin! Şəhərdə açdığımız məktəbə sizə müəllim təyin edirəm.

S e y i d H ü s e y n. Mən sizin etibarınızı doğruldacam, Banu bəyim.

Təzim edərək Mirzə Ruhullah ilə çıxır. Xurşidbanu zəngi səsləndirir.

Bəyim daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Tapşır, Şuşaya çəkdiyimiz bulağın mühəndisi Əbdürrəhim Talibzadəni nahardan sonra mənim yanıma çağırırlar.

(Xurşidbanu knyazın olduğu otağa keçir. Bəyim yazı stolunun üstündən

şairənin "Qərənfil" şeirini götürüb oxuyur.)

İşıq sönür.

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Muradalının evinin qabağında kiçik bağça. Bağçanın yanından yol keçir.

Seyid Hüseyin və Muradalı.

M u r a d a l ı. Yenə şükür ki, qaçıb canını qurtarmısan, xalaoğlu... Deyirəm, görəsən, bu Şimali Azərbaycan olmasaydı, biz cənublular İran şahının zülmündən hara qaçardıq...

S e y i d H ü s e y n. Sənin-mənim kimlərinin qaçıb canlarını qurtarmaqları ilə yaralar sağalarmı?! Axı milyonlarla körpəli-qocalı ailə hara qaçsın? Neçə min il tarixi olan igid bir xalqı iki yerə parçalayıb gücdən saldılar.

M u r a d a l ı. On ildir ki, o tayda qalmış anamın, bacımın üzünə həsrətəm. Atam bizim obaya divan tutan o ərbabı öldürüb, məni də götürüb bu taya qaçanda on iki yaşım var idi... Deyirlər, bizdən sonra ərbabın adamları ev-eşiyimizi,bağımızı viran eləyiblər. Yazıq anam da bacımı götürüb Təbrizə qaçıb. Orada başlarına nə gəldiyindən indi də xəbərim yoxdur. Bilirəm ki, sənin də xəbərin

olmaz. Səni də bir tikə vaxtından atan götürüb Tehrana fəhləliyə getmişdi.

S e y i d H ü s e y n. Tehrandə yazıq atam gündə on dörd saat xalı karxanasında fəhləlik eləyib məni oxudurdu. Sonra o cəhənnəm əzabına dözmədi...

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Xurşidbanu yazı stolunun qabağında dəftərçədən şeirini oxuyur.

D a ş d ə m i r (gəlir). Cənab şairlər sizin hüsurunuza müntəzirdirlər, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u (Daşdəmirə). De, buyursunlar.

Daşdəmir çıxır, Nəvvab, Mamayı, Zahir bəy, Ter Vahan, Seyid Hüseyin və Mirzə Ruhullah daxil olurlar. İşıq sönüb eyni anda da yanır və bu zaman şair Mamayının öz şeirini oxuduğunu görürük.

S e y i d H ü s e y n. Banu bəyim, icazənizə möhtərəm şairə bir sual vermək olar?

X u r ş i d b a n u. Əlbəttə. Ağalar, Seyid Hüseyin cənabları sənət və ədəbiyyat aləmindən baxəbər, açıqfikirli bir ziyalıdır. Mən istəyirəm ki, bizim ədəbi məclislərimizdə o da iştirak eləsin.

S e y i d H ü s e y n. Cənab Mamayı, siz şeirinizlə nə demək istəmişiniz?

M a m a y ı. Məgər aydın olmurdu ki, mən millətimizin dərini tərənnüm edirəm? Arazın o tayında İran şahlarının bizim qardaşlarımıza nə divan tutduqları gerek ki sizə daha yaxşı məlumdur, cənab Seyid Hüseyin!

S e y i d H ü s e y n. Məlumdur... yaxşı məlumdur. Fəqət millətə vuruş lazımdır, ağalar, inilti yox!

Z a h i r b ə y. Bizim əfkarü amalımız məhəbbət və şəfqət olmalıdır. Binaənəleyh cənab Seyid Hüseyin, bilmək istərdik ki, siz nə cür vuruş nəzərdə tutursunuz?

S e y i d H ü s e y n. Mən xalqı həqiqi azadlığa, birliyə qovuşduracaq mübarizədən danışırım, cənab Zahir bəy.

Z a h i r b ə y. "Həqiqi azadlıq" bir qədər mücərrəd məfhumdur, bəlkə, lütfən fikrinizi izah eləyəsiniz?

S e y i d H ü s e y n. Cənab Zahir bəy, həqiqi azadlıq odur ki, insanlar yaltaq, rəzil, casus olmağa məcbur edilməsin! Hamı, sizin buyurduğunuz kimi, izzətnəfsinin sahibi olsun! Cənab Mamayı şeirində bizim öz vətənimizdə vətənsiz olduğumuzu ürək yangısı ilə yazır, fəqət neyləmək lazım olduğunu göstərmir!

Z a h i r b ə y (coşur). Ağalar, ərəb, fars dilləri milləti-islamın iftixarı olduğu üçün onların təsiri bizim kəlamımızı müəyyən edir. Milləti-islamın fütuhəti bizi ərəb-fars münəvvərlərinə yaxınlaşdırmışdır.

N ə v v a b. Zahir bəy, bağışlayın, mən deyəndə ki siz öz millətimizi tanıyırsınız, rəncidə olursunuz. İslam millət deyil, dindir!

T e r V a h a n. Rus şairi Lermontov Azərbaycan dilinə valeh olub onu Şərqin fransız dili adlandırmışdır.

X u r ş i d b a n u. Fransızların məşhur ədibi Aleksandr Düma bizə qonaq gələndə Azərbaycan dilinin musiqisinə heyran olduğunu söyləyirdi, fəqət hamıdan qabaq biz özümüz öz dilimizin qədir-qiyətini bilməliyik, ağalar. Dil bizim milli varlığımızdır. Ağalar, nə qədər ki Azərbaycan xalqı yaşayır, Azərbaycan dili də yaşayacaq! Mən Azərbaycan balalarının Homeri, Danteni, Şekspiri, Höteni, Puşkini öz doğma – gözəl ana dillərində oxuyacaqları günü görürəm!

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Hələ səhnə qaranlıq ikən Xurşidbanunun şəninə alqışlar eşidilir: “Sağ olsun, Banu bəyim! Şairliyə uzun ömür!”

Xurşidbanu, Mirzə Ruhullah, Nəvvab, Seyid Hüseyin, Mamayı, Ter Vahan və bir neçə başqa əyanın müşayiətilə səhnəyə daxil olur.

N ə v v a b. Banu bəyim! Gur meşələrin, sərt qayaların arasından çəkdirib bu uca qalaya çıxartdığımız o bulaq gələcək nəsillərə sizdən unudulmaz yadigardır.

S ə s l ə r . Sağ olsun Xurşidbanu! Ömrü uzun olsun şairənin!

X u r ş i d b a n u (Mirzə Ruhullah). Mirzə, tapşırın xəbər versinlər ki, bulağın açılışı münasibətilə sabah bütün şəhər əhli mənim qonağımdır. Bu axşam isə siyahı üzrə bütün kasıblara şirniyyat, düyü və yağ paylansın.

N ə v v a b. Sağ olun, Banu bəyim. Sizi bir daha təbrik edirik. Gedək, ağalar. Şairəyə dincəlmək lazımdır. Səhərdən ayaq üstündədir.

Hamı çıxır. Şairənin üzü fikirli, tutqun bir ifadə alır. O, zəngi səsləndirir.

Bəyim daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Knyaz hələ gəzməkdən qayıtmayıb?

B ə y i m. Xeyr.

X u r ş i d b a n u (dərindən nəfəs alaraq, öz-özü ilə danışmış kimi). Knyaz darıxır...

B ə y i m. Cənab knyazın özü də adamlarla qaynayıb-qarıxmır.

X u r ş i d b a n u. Knyaz qəribədir! Məndən öteri elini, vətəni atıb gəlib.

Bəyim tələsik gedir. Knyaz Xasay daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Ax, Xasay, nə üçün sən bu gün bizim şənliyimizdə iştirak eləməyib çıxıb getmişən? Bircə görsəydin ki, bulağın açılışına qala əhli necə sevinir... Elə bil ki bayram idi...

K n y a z X a s a y (gizli dalğınlıqla). Bir özünüz düşünün, Banu bəyim, arvad o cür işlər görür, camaat əl çalıb onu alqışlayır, o isə, kənarında dayanıb gözünü döyür...

X u r ş i d b a n u (alınaraq). Mən hər bir yaxşı işimdə səni öz yanımda hiss edirəm, knyaz. Elə bil ki, biz bir adamıq...

K n y a z X a s a y (pərt halda gülümsəyir.) Biz bir-birimizi nə qədər sevsək də, ər – ərdir, arvad da arvad! (Xurşidbanunun pərtliyini hiss edərək.) Mən size başa düşürəm, Banu bəyim. Sizin xalqınızı da qiymətləndirirəm... Lakin onu da etiraf edirəm ki, elə bu məni öz gözümdən salır. Mən özüm özümə avarasərgərdan bir adam kimi görünürəm... İnanın ki, bunun səbəbini soruşsanız, izah eləyə bilmərəm, ancaq... elə bil ki siz mənə məzəmmətlə baxıb soruşursunuz: “Heç öz xalqından xəbərin varmı?!”

X u r ş i d b a n u (son dərəcə pərişan). Mən deməyə söz tapmıram, Xasay.

K n y a z X a s a y (Xurşidbanunu öpərək). Nə olursa-olsun, mən sizin məhəbbətinizdən başqa heç nə haqqında düşünmək istəmirəm. Əgər, mən indiyə qədər öz xalqımın taleyinə biganə olmuşamsa, günahkar özüməm.

Xurşidbanunun qoluna girərək o biri otağa keçirlər. Bəyim daxil olub fikirlilikli onların ardınca baxır.

ALTINCI ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Işıq yananda knyaz Xasay daxil olur, hiss olunur ki, nə isə, dalğındır. Əsəbi hərəkətlə zəngi götürüb səsləndirir. Daşdəmir gəlir.

D a ş d ə m i r. Ağa, Dağıstandan qonaqlar gəlib.

K n y a z X a s a y. De, buyursunlar. (Daşdəmir çıxır. Sonra qoca knyaz daxil

olur. Knyaz Xasay cəld onun qabağına yeriyərək böyük hörmətlə.) Xoş gördük, əmi. Təşrif buyurduğunuzu bilsəydim, qabağınıza gələrdim.

Q o c a k n y a z (kresloda əyləşərək). Yolda bizə dedilər ki, xan qızı Xurşidbanu Mil düzünə səyahətə çıxıb...

K n y a z X a s a y. Bəli, əmi, Xurşidbanu Arazdan Mil düzünə arx çəkirmək istəyir.

Q o c a k n y a z. Oho... Bu çox maraqlıdır. (Kinayə ilə.) Bəs sən niyə xanımını müşayiət eləməmişən?

K n y a z X a s a y. Mən getmək istəmədim, əmi.

Q o c a k n y a z (eyni ifadə ilə). Qorxmadınmı, bu, xan qızının kefinə toxunsun?

K n y a z X a s a y (tutularaq). Siz çox qəzəblisiniz, əmi...

Q o c a k n y a z (yaşına uyuşmayan bir ötkəmliklə). Bir arvaddan öteri vətəni – ata-baba yurdunu atan oğula qarşı mən nə cür olmalıyam? Mən on il səni Petroqradda bunun üçün müxalif oxuturdum?! Sən ordan qayıdanda dağıstanlılar Allaha dua eləyirdilər ki, onların da elmi, əqilli adamları yetişir. Onlar sənə ümid bağlayırdılar. Cənişinin idarəsində sənin kimi adamları olduğuna sevinirdilər. Onlar səninlə fəxr edirdilər.

K n y a z X a s a y. Əmi! Xurşidbanu Allahın buyurub, peyğəmbərin xəbər verdiyi qanunla mənim halal zövcəmdir.

Q o c a k n y a z. Mən, doxsanyaşlı qoca dörd gün at sürüb, Dağıstandan bura gəlmişəm ki, Xan qızı barədə səninlə söz güleşdirəm? (Qısa pauza, dərinədən nəfəs alaraq mülayim səslə.) Özün bilirsən ki, məndən sonra bizim neçə yüz il tarixi olan o müqəddəs yurdumuzda bir başıpaqalı sən qalırsan. Sən də böyük əcdadımızın çırağını söndürüb düşmənlərimizi sevindirmə! İgid babalarının ruhundan utan, qayıt vətəninə! (Beşmetinin cibindən iri qızıl saatını çıxarıb baxır.) Mən gedirəm namaza. Özüm də səhərə qədər sən qərarını gözləyirəm. Səhər qayıdasıyam Dağıstana.

Qalxıb ağır addımlarla çıxır. Knyaz Xasay əsəbi halda var-gəl edir. Xurşidbanu şən əhvalla daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Salam, əzizim. (Knyazı öpür.) Mil düzünü gəzdiyimi eşidib Şahsevən, Afşar camaatı tökülüb gəlmişdilər. Mənim Arazdan Mil düzünə arx çəkənmək istədiyimi bilib o qədər sevinirdilər ki, əllərindən güclə qurtarmışam. Axı yarı canım qalmışdı sən yanında. Deyir, Dağıstandan qonaqlarınız gəlib...

K n y a z X a s a y. Bəli, əmim gəlib. Banu bəyim, əmim istəyir ki, həmişəlik qayıdım Dağıstana.

X u r ş i d b a n u (bərk sarsılır. Ağır pauza). Bəs sən nə düşünürsən, Xasay?

K n y a z X a s a y. Əmimin yaşı doxsanı keçib... Ondan sonra ata-babamızın yurdunda tək mən qalırım. Əgər mən də oranı həmişəlik tərkləyib xaraba qoysam, düşmənlər sevinəcək, dostlarsa mənə nankor, yaramaz bir oğul kimi lənət yağdıracaq,

X u r ş i d b a n u (sanki bütün cəsərətini toplayaraq). Knyaz, mən sən öz həmvətənlərinin lənətlərinə məruz qalmağına dözmərəm!

K n y a z X a s a y. Bilirəm ki, siz dünyanın ən alicənab qadınısınız. Gedək, Dağıstana, Banu bəyim. İndiyə qədər Qarabağda yaşamışıq, qoy bundan sonrakı ömrümüz də Dağıstanda keçsin.

X u r ş i d b a n u. Yox, Xasay! Öl desən, ölərəm, amma bu faciəli vətəni atıb getməyəm. Mənim kəndlilərim mənə ana kimi baxırlar. Dərdlərini-sərlərini mənə açırlar. Məndən kömək umurlar.

K n y a z X a s a y. Siz tez-tez gəlib onlara baş çəkərsiniz. Axı... axı... Sizin öz həyatınız da var, Banu bəyim!

Xurşidbanu heç bir cavab verməyərək qəti addımlarla knyaz Xasaya yaxınlaşaraq boynundakı medalyonu açıb onun boynundan asaraq yaxasını düyməyir.

X u r ş i d b a n u. Bu medalyonun içində bizim övladlarımızın – Mehdiqulu ilə Xanbikənin şəkilləri qoyulub. Apar özünə! Allah səni həmvətənlərlə xoşbəxt eləsin.

K n y a z X a s a y (həyəcanla). Ax, Banu bəyim... (Xurşidbanunu sinəsinə sıxır.)

X u r ş i d b a n u (onu bərk-bərk öpür.) İndisə get, knyaz! Bizim birlikdə keçirdiyimiz günlərin xatirələri mənim üçün o qədər əzizdir ki, bundan sonra ömrümə on ömür də calansa, yenə də onlar məni yaşatmağa kifayət edər!

Knyaz Xasay sürətlə otaqdan çıxır. Xurşidbanu bütün gücünü toplayaraq, mərdənəliklə ayaq üstə dayanıb onun ardınca baxır.

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Xurşidbanu gəlir.

X u r ş i d b a n u. Xoş gördük sizi.

M ö h n ə t. Həmişə xoş günün olsun, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Nə əcəb gəlmisiniz?

M ö h n ə t. Arazın iki ağaclığında olan ucsuz-bucaqsız Mil düzünün bərəkətli torpaqları zəbanə çəkib yanır. Şahsevən, Afşar, Ağcabədi, Qarabulaq camaatı su dərdindən o torpaqları əkib-becərə bilmir. Sən xeyir işlər anasısən, Banu bəyim. Bəlkə, Arazdan da Mil düzünə bir arx çəkəndirsən, bizim əlimizi çörəyə çatdırasan. X u r ş i d b a n u. Mən o barədə fikirləşirəm. İnşallah, tezliklə işə başlarıq.

Möhnətlə Şahmar gedirlər. Xurşidbanu stulda əyləşib nə işə yazır.

Mirzə Ruhullah daxil olur.

M i r z ə R u h u l l a h. Banu bəyim, İrən şahzadəsi sizinlə nəzakət görüşünə gəlib.

X u r ş i d b a n u. Yaxşı, mirzə, qoy gəlsin.

Mirzə Ruhullah çıxır. Şahzadə Mirzə Ruhullahın müşayətilə daxil olur.

Ş a h z a d ə. İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı, Qarabağın gözəl şairəsi Xurşidbanu bəyimə öz dərin hörmətimi bəyan etməklə bəxtiyaram.

X u r ş i d b a n u. Təşəkkür edirəm, əlahəzrət. Ancaq biz qadınlar bir qədər şöhrətpərəst oluruq. Əlahəzrətin nəzərinə çatdırmaq istədim ki, mən yalnız Qarabağın deyil, bütün Azərbaycanın – həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycanın şairəsiyəm! Özüm də bununla fəxr edirəm!

Ş a h z a d ə. Mən buna çox şadam, Xurşidbanu bəyim. Böyük İrən səltənəti şairisənəti qiymətləndirməyi bacarır. Xüsusən də şeir kəlamı bu qədər nəfis xanımın qəlbindən zahir ola...

X u r ş i d b a n u. Görünür, əlahəzrətin özü də şeiri çox sevir.

Ş a h z a d ə. Bəli, Xurşidbanu bəyim, Firdovsinin, Hafizin, Sədinin kəlamı ilə dil açan şəxs şeiri-sənəti sevməyə bilməz.

X u r ş i d b a n u. Dünyada qəribə təzadlar olur, əlahəzrət, şeir-sənət nəcib hislərin, nəcib fikirlərin tərcümanı olduğu halda, bəzən qəddar hökmdarlar da onu sevirlər.

Ş a h z a d ə (Xurşidbanunun sözünün üstündən keçərək). İran şahları həmişə şeirin, sənətin himayədarı olmuşlar. Firdovsilər, Sədilər, Hafizlər o böyük qayğı və məhəbbətdən ruh almışlar.

X u r ş i d b a n u. Məncə, o ulduzlar qədim İran mədəniyyətindən işıq almışlar. Mədəniyyəti isə xalq yaradır.

Ş a h z a d ə. İran mədəniyyətini belə qiymətləndirməyinizə xeyli şadam, Xurşidbanu bəyim. Ancaq sizin lütfən xalq adlandırdığınız qaragürhün əksəriyyəti günahkarlardan, canilərdən ibarətdir ki, möhkəm hökmdar olmasa, onların öhdəsindən gəlmək olmaz!

X u r ş i d b a n u (artıq əsəbilibini saxlaya bilməyərək.) Gümən edirəm ki, əlahəzrət xalq haqqında bu qədər sərt mülahizədə olmasaydı, cənubi azərbaycanlılarla, bəlkə də, başqa cür rəftar edərdi...

Ş a h z a d ə. Etiraf edirəm ki, biz azərbaycanlıların zəkasını, cəsurluğunu lazımi qədər qiymətləndirməmişik... Axı, İranın Şah İsmayıl kimi, Nadir şah kimi qəvi hökmdarları azərbaycanlı olmuşdur. Mən hələ Qacarları demirəm.

X u r ş i d b a n u. Biz öz tariximizi yaxşı bilirik, əlahəzrət. (Saata baxır, bununla da görüşün qurtardığını hiss etdirir.)

Ş a h z a d ə. Bizim bu görüşümüz cənabınıza qarşı məndə böyük hörmət və heyranlıq hissi doğurdu (qalxır). Xudahafiz, xanım (Şahzadə çıxır).

X u r ş i d b a n u (artıq qəzəbini saxlaya bilməyərək qışqırır.) Cəllad! İkiüzlü qanıçən!

M i r z ə R u h u l l a h. Əsəbiləşməyin, Banu bəyim. Bizim taleyimiz səbirmətanət istəyir, mənzil uzaq, yol çətindir.

X u r ş i d b a n u. Ax, Mirzə, elə bil ki məni dəmir məngənə arasına qoyub sıxırlar. Bəzən mənə elə gəlir ki, biz heç bir zaman bu məngənədən xilas ola bilməyəcəyik.

M i r z ə R u h u l l a h. Azərbaycan oğullarının zəkası, cəsurluğu yaşayır! Tarix bir-iki nəslin ömründən ibarət deyil, Banu bəyim. O böyük azadlığı biz görməsək də, damarlarında bizim qanımız axan gələcək nəsillər görəcək! İndi bizim bu vətən torpağında üst-üstə qoyduğumuz hər kərpic düşməyə bir güllədi!

(Çıxır.)

Qısa pauza. Daşdəmir gəlir.

D a ş d ə m i r. Seyid Hüseyn hüsurunuza gəlmək istəyir.

Daşdəmir çıxır. Seyid Hüseyn daxil olub təzim edir.

X u r ş i d b a n u. Əyləşin, cənab Seyid Hüseyn.

S e y i d H ü s e y n (əyləşməyərək). Banu bəyim, sizin tapşırığınız mövcubincə beş nəfər Rusiyaya, beş nəfər də Parisə təhsilə göndərmək üçün istedadlı gənclər intixab etdik.

X u r ş i d b a n u. Özləri necə baxırlar bu işə?

S e y i d H ü s e y n. Çox sevindilər, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Bəs valideynləri?

S e y i d H ü s e y n. Bəziləri əvvəl razı olmaq istəmirdilər, deyirdilər, oxutmağa gücümüz çatmaz, fəqət mən onları başa saldım ki, cavanlar onların yox, sizin xərcinizlə təhsil alacaqlar! Ondan sonra məmnuniyyətlə razılıq verdilər. Hidayət xan daxil olur.

H i d a y ə t x a n (Seyid Hüseynə əhəmiyyət verməyərək). Salam, əmizadə.

X u r ş i d b a n u. Xoş gəlmisən, Hidayət.

H i d a y ə t x a n. Bizim Arazqırağı kəndlərimizdəki darğamız bu gün xəbər gətirib ki, guya sən Arazdan Mil düzünə arx çəkdirmək istəyirsən. Özü də bu arx bizim torpaqlardan keçəsidir...

X u r ş i d b a n u. Bəli, elədir.

H i d a y ə t x a n. Məgər sən bilmirsənmi ki, bizim o yerlərdəki rəiyyətlərimizin hamısı köçəridir. Qışlaqda cəmi iki-üç ay olurlar. Qoyun-quzularını bir ay burada otarırlar, bir ay orada... Demək, onlara sən düşünən arx lazım deyil.

X u r ş i d b a n u. Su olarsa, onlar da yavaş-yavaş köçərilikdən əl çəkib oturaq həyata keçərlər. Özlərinə ev-eşik tikib uşaqlarını oxudurlar, qaraçı günündə yaşamazlar!

H i d a y ə t x a n. Xəbərdarlıq eləyirəm səni, Banu bəyim, mən qoymayacağam o arx bizim torpaqlardan keçsin! Eşitdinmi, qoymayacağam!

Hidayət xan hirsli halda çıxır.

S e y i d H ü s e y n. Siz məyus olmayın, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u (əsəbi coşqunluqla.) Məyus olmaq? Yox! Mən öz taleyimə qalib gəlmək istəyirəm!

SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Harada isə xanəndə, Xurşidbanunun şeirini tarın müşayiətilə oxuyur. Birdən Xurşidbanu əllərilə üzünü qapayıb kresloya oturur.

Mirzə Ruhullah daxil olur.

M i r z ə R u h u l l a h (asta səslə). Banu bəyim (Xurşidbanu cavab vermir.

Ona yaxınlaşaraq əlini usdufca çiyinə qoyur). Nə olub, qızım?

X u r ş i d b a n u (əlini üzündən çəkərək). Heç nə. Uşaqlıqda siz həmişə mənə deyərdiniz ki, insan xoşbəxtlik üçün yaranmışdır. Mən isə, xoşbəxt olmadım. Ancaq məni düşündürən bu deyil, Mirzə, uşaqlarımın taleyidir! Qorxuram, Mirzə... Qorxuram ki, onların da taleyi mənimki kimi ola...

M i r z ə R u h u l l a h. Sənin öz taleyindən şikayət etməyə haqqın da yoxdur,

Banu bəyim. Böyük Yaradan həqiqi insan üçün lazım olan nəcibliklərin heç birini səndən əsirgəməmişdir! Sən bizim igid qızımızsan! Qalx ayağa! İrən şahzadəsinin vəziri Məliküldövlə səni təklikdə görmək istəyir.

Xurşidbanu. Yaxşı, Mirzə, qoyun gəlsin. (Mirzə Ruhullah çıxır. Məliküldövlə daxil olub təzim edir.) Buyurun, əyləşin.

Məliküldövlə (səndələ əyləşərək). İltifatınıza qarşı mütəşəkkirəm, Banu bəyim həzrətləri. Bu səhər, sizin təzə saldırdığınız bağda əlahəzrət vəliəhdlə seyrə çıxmışdıq. Oradakı dilruba güllər, çiçəklər mənə Təbrizdəki bağçamızı xatırlatdı.

Xurşidbanu. Aydındır... Mənə nə qulluğunuz vardı, cənab Məliküldövlə!

Məliküldövlə. Banu bəyim həzrətləri! Siz ağıllı bir qadın olduğunuz üçün mən heç bir müqəddiməyə şüru etmədən birbaşa mətləbə keçirəm.

Xurşidbanu. Buyurun!

Məliküldövlə. İrən taxtının vəliəhd şahzadə həzrətləri sizinlə izdivac təmənnasındadır.

Xurşidbanu. Cənab Məliküldövlə, siz necə ki bizim azərbaycanlımız, soruşuram: bəs belə bir izdivaca siz özünüz necə baxardınız?

Məliküldövlə. Banu bəyim, əlbəttə ki, neçə minillik tarixə malik İrən səltənətilə qohum olmaq biz azərbaycanlılar üçün xoşbəxtlik olar. Bilirsiniz ki, məmləkəti-Azərbaycan iki böyük dövlətlərdən birinə iltica etməlidir. Belə bir dövlət isə, əlbəttə ki, dini dinimizdən olan böyük İrən səltənətidir.

Xurşidbanu. Əgər İrən şahları öz dini qardaşlarının qədrini bilirdilsə, nə üçün qoşun çəkib Azərbaycan əhalisinin əlsiz-ayaqsızlarını qılıncdan keçirirdilər? Nə üçün sizin vəlinəmətiniz vəliəhd Cənubi Azərbaycana divan tuturdu? Nə üçün İrən şahları Cənubi azərbaycanlıların dilini, milli hüququnu əlindən alıb onları öz içlərində əritmək istəyirlər?!

Məliküldövlə. Banu bəyim! Sizi inandırırım ki, İrən hökmdarlarının bizi farslaşdırmaq siyasəti biz azərbaycanlıların xoşbəxtliyidir!

Xurşidbanu. Xoşbəxtliyidir?

Məliküldövlə. Şübhəsiz, o zaman biz də farslarla bir hüquqda olarıq, dövlət işlərində onlarla bərabər iştirak edərik! Bəli!

Xurşidbanu (son dərəcə qəzəbli). Tutmayın mənim adımlı! Rədd olun, nöker! Qab dibi yalayan nöker, rədd olun!

Məliküldövlə (öz-özünə). Bu nədi, baba! (Cəld çıxır.)

Mirzə Ruhullah daxil olur.

Mirzə Ruhullah. Sən ruhi müvazinətini itirmə, Banu bəyim! Vaxt gələcək, xalq öz vətən xainlərinə divan tutacaq (Qısa pauza.) İcazənizlə sənə bəzi sözlər ərz etmək istəyirəm. Bütün iftiralara, dedi-qodulara son qoymaq üçün məsləhət budur ki, sən subay qalmayasan.

Xurşidbanu. Yaxşı, Mirzə, mən o barədə fikirləşərəm.

Mirzə Ruhullah təzim edərək çıxır. Pauza. Xurşidbanu dərin psixoloji sarsıntı keçirir və birdən zəngi səsləndirir. Bəyim daxil olur.

Xurşidbanu. Get Seyid Hüseyni bura çağır, Bəyim.

(Bəyim çıxır. Qısa pauza. Seyid Hüseyn daxil olub təzim edir.)

Xurşidbanu. Seyid Hüseyn! Mənə xəbər verdilər ki, siz hər gün bağçanın qalınlığında dayanıb, mənə gizlin tamaşa edirsiniz. Nə üçündür bu marağ?! (Pauza.) Niyə dinmirsiniz?

Seyid Hüseyn. Əfv buyurun, Banu bəyim! Onsuz da mən gecə-gündüz cəhd edirəm ki, bu günahkar məhəbbəti ürəyimdən çıxarıram!

Xurşidbanu. Nə üçün siz o məhəbbəti günahkar hesab edirsiniz?

Seyid Hüseyn. Mən özümü bu məhəbbətə layiq bilmirəm.

Xurşidbanu. Nə üçün? Siz belə gözəl, sağlam, savadlı bir oğlan...

Seyid Hüseyn. Mən kimsəsiz, yoxsul bir adamam...

Xurşidbanu. Məgər yoxsulların sevməyə ixtiyarı yoxdur? (Qəribə bir tənə ilə.) Cənab Seyid Hüseyn! Mən, İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı Xurşidbanu, Allahın buyurub peyğəmbərin xəbər verdiyi qanun üzrə sizin zövcəniz olmaq istəyirəm. Siz buna razısınız mı?

Seyid Hüseyn. Banu bəyim!

Xurşidbanu (əməbi). Bəsdirin! Məgər mən də öz vətənimdə kimsəsiz deyiləm mi? Məgər bizim səsimiz Qaf dağında tilsimə salınmış əfsanəvi Zümrüd quşunun səsi kimi bir yana gedib çıxırmı? Yox, Seyid Hüseyn, tale bizi əbəz yerə bir-birimizə rast gətirməmişdir! Biz indi əlacsız da olsaq, çərxi-dövrəni geriye döndərə bilməsək də, mücahidik! Qoy böyük Yaradan bizim izdivacımızı vətənimiz üçün uğurlu eləsin!

Seyid Hüseyn. Amin!

Sonrakı hissələrin qısa məzmunu:

Xurşidbanu söz-söhbətə son qoymaq üçün Mirzə Ruhullanın məsləhətinə qulaq asır və yenidən ailə qurmaq məcburiyyətində qalır. O, Seyid Hüseynin gizli məhəbbətini hiss etmişdi, buna görə onunla evlənir. Eyvaz adlı kor bir çalğıçı İran şahzadəsi tərəfindən şərəfi tapdandığı üçün onun arxasınca gəzib, intiqam almaq istəyirdi. Nəhayət, Şuşada onu tapıb öldürür. Bu qətlə siyasi don geydirərək, Rusiya ilə İran arasında münasibətləri pozmaq kimi dəyərləndirirlər. Seyid Hüseyni həbs edirlər, Natəvan bunu qəzəblə qarşılayır. Lakin vicdanlı bir rus ziyalı olan Mixaylov Natəvana həqiqəti söyləyir. Məlum olur ki, Zahir bəy Fəda adlı biri alçaqcasına bu işdə Seyid Hüseynin əlinin ola biləcəyini çarın canişininə söyləyibmiş. Natəvan Şuşaya gəlmiş çar canişini ilə görüşür, günahsız həbs edilmiş insanların azad olmasına nail olur. Nəhayət, Natəvan son addımını atır: O, bütün mülklərindən, torpaqlarından əl çəkir, bunları kəndlilərə verir. Bu addım istismarçı təbəqəni narahat edir. Əmisi oğlu Hidayət xan onu fikrindən döndərmək istəsə də, nail olmur. Natəvan sürgündə olan Xasay xandan məktub alır. Məktub oxunarkən Xasay xanın əksi canlanır. Məlum olur ki, Xasayın sonrakı həyatı da puç olmuş, satqınların böhtanına məruz qalaraq sürgünlərə göndərilmişdir. O, intihar edir. Natəvan mənsub olduğu yüksək cəmiyyətə “Əlvida” – deyərək xalqa sığınır. Bəyimlə Daşdəmiri azad edir. Əsər Xurşidbanunun bu sözləri ilə bitir: “Xalqı bu əzablı, uçurumlu yolların sonunda öz milli birliyini, müstəqilliyini, azadlığını tapmış azad Azərbaycan gözləyir”

Mövzusu: Xurşidbanu Natəvanın həyatı, taleyi və fəaliyyəti. Əsərdə qaldırılan digər başlıca məsələlər: Natəvanın xeyirxah əməlləri, azadlıq, müstəqillik arzuları. Natəvanın şəxsi həyatı, bədii-ictimai fəaliyyəti, Cənubi Azərbaycandakı soydaşlarımızın vəziyyətinə, ana dilimizə münasibəti və s.

Əsərin ideyası:

- ❖ Azərbaycanın bütövlüyü məsələsi;
- ❖ İkiyə bölünmüş vətənimizin taleyi;
- ❖ Xalqımızın birliyi;
- ❖ Azadlıq uğrunda mübarizənin davamlı olması;

Əsərin janrı: Tarixi dram

Əsərin konflikti: Xurşidbanunun çar hakim dairələrinə, xalqı düşünməyən yerli ağalara qarşı apardığı mübarizə üzərində qurulmuşdur.

Müəllifi düşündürən ən mühüm məsələ: Xalqımızın birliyi problemidir. Natəvan bu faciəli vəziyyətdən doğan narahatlığını canişinlə söhbətdə belə ifadə edir: “İki böyük dövlətin qədim bir tarixi olan Azərbaycan xalqını iki yerə parçalayıb qardaşı qardaşdan ayırmaları ədalətli iş deyil”.

Obrazların səciyyəsi:

Xurşidbanu Natəvan vətənpərvərdir, yurdunu, xalqını, millətini sevir, azadlıq, milli birlik ideyalarına sadıqdır. İki imperiyanın “parçala, hökm sür!” siyasətinin mahiyyətini anlayır. O, insanın öz vətəninə, məniyyətinə, ləyaqətinə, vicdan azadlığına sahib olmasını xoşbəxtlik sayır; bu amal uğrunda mübarizə aparır. Mülkünü, torpaqlarını geri alarkən o yalnız özünü düşünür, “mənim xalqım var”, - deyir. O, xalqının müdafiəçisidir: Var-dövlətini sadə adamların güzəranının yaxşılaşmasına sərf edən xeyriyyəçidir. Şuşa əhalisi üçün öz hesabına su çəkdirir.

Xurşidbanu həm də maarifçidir. Təhsilə, elmə dəyər verir, vətənin gələcəyi üçün təhsilli gənclərin yetişməsinə arzulayır. Kasıb kəndli uşaqlarını məktəbə cəlb edir, gəncləri xaricə təhsil almağa göndərir. Əsərdə onun məhəbbəti, ailə həyatı ilə bağlı səhnələr də verilib ki, bununla bir şəxsiyyət kimi bütövlüyü də göstərilir.

Canışın Rusiya imperiyasının Azərbaycanda maraqlarının ifadəçisidir. O, Knyaz Xasayı Natəvanla evlənməyə təhrik etməklə əslində çar Rusiyasına sədaqətli tərəfdaş qazanmaq məqsədi güdür. Natəvana güzəştə getməsi də elə bu səbəbdən idi. Lakin Natəvanın vətənpərvərliyi, özünü xalqdan ayırmaması bu niyyəti puça çıxarır.

Knyaz Xasay Natəvanı dərin məhəbbətlə sevir, onunla evlənir, lakin bu evlilik mürəkkəb hadisələr axarında uğurlu alınmır.

Yadda saxlayın!

- ✓ Əsər yüksək bədii keyfiyyətləri, poetik üslubu, zəngin dili ilə diqqət çəkir;
- ✓ Obrazlar öz səviyyəsinə uyğun dildə danışdırılır;
- ✓ Müəllif omonim, sinonim, antonim, çoxmənalı söz, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən gen-bol istifadə etmişdir. Bu yolla müəllif dialoqların təsir gücünün artmasına, lirizmin güclənməsinə nail olmuşdur;
- ✓ Xarakterlərin qarşılaşdırılması və bir-birinə zidd hadisələrin ardıcıl təsviri ilə dramatik konflikti gərginləşir;

Əsərin bədii keyfiyyətləri:

- ❖ Hədisələrin təbii inkişafı;
- ❖ Vahid süjet xətti ətrafında birləşməsi;
- ❖ Kompozisiya bitkinliyi;

İSMAYIL ŞIXLI (1919-1995)

“Azərbaycan ədəbiyyatının XX əsrdə yetişdirdiyi ən görkəmli şəxsiyyətlərdən biri olan İsmayıl Şıxlı haqqında düşünərkən hər bir azərbaycanlının ağına “müəllim”, “mütəfəkkir”, “milli yazıçı”, “mərdlik” kimi anlayışlar gəlir. Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında dayanan “Dəli Kür”ə, yazıçının son sözü kimi deyilmiş “Ölən dünyam”a qədər İsmayıl Şıxlının yaratdığı əsərlər nə qədər mükəmməl olsa da, böyük mütəfəkkir yazıçının ən mükəmməl əsəri onun heç zaman unudulmayacaq tarixi şəxsiyyətidir”.

Nizami Cəfərov

Həyatı

1919-cu ildə Qazax rayonunun İkinci Şıxlı kəndində anadan olub. İlk təhsilini Kosalar kəndində almış, yaşı az olduğu üçün xüsusi imtahanla Qazax Pedaqoji texnikumuna daxil olmuşdur. **1937-ci ildə** texnikumda keçirilən bir tədbirdə **S.Vurğunla** tanış olması və onun çıxışını dinləməsi ədəbiyyata olan həvəsini gücləndirmiş, gələcək həyat yolunu müəyyən etmişdir. Texnikumu bitirdikdən sonra bir müddət müəllim işləmişdir. **1937-ci ildə** Bakıya gəlmiş, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuşdur. **1938-ci ildə M.Cəfərovun** tövsiyyəsi ilə **“Quşlar”** adlı ilk şeiri **“Ədəbiyyat qəzeti”**ndə, **“Dəli Kür”** adlı hekayəsi isə institut qəzetində çap olunmuşdur. İnstitutu bitirib Qazaxın kənd məktəblərində müəllim işləmişdir. **1942-ci ildə** cəbhəyə getmişdir.

Müharibədən sonra bir müddət Qazaxda müəllimlik etmiş, sonra APİ-nin aspiranturasına daxil olmuşdur. Ömrünün qalan illərini bu ali məktəbə həsr etmişdir.

Eyni zamanda **“Azərbaycan”** jurnalının baş redaktoru, Yazıçılar İttifaqının birinci katibi vəzifələrində işləmişdir. **1995-ci ildə** Bakıda vəfat etmişdir.

Yaradıcılığı

Onda yaradıcılığa maraq hələ texnikumda oxuyarkən yaranmış. APİ-də oxuyarkən isə şeirləri, hekayələri ilə institutun ədəbiyyat dərnyində fəal iştirak etmişdir. Yaradıcılığa şeirlə başlasa da, nasir kimi məşhur olmuşdur. Müharibə mövzusunda yazdığı hekayələr:

➤ **“Konserv qutuları”, “Həkimin nağılı”, “Kerç sularında”, “Haralısan, ay oğlan?”**

Cəbhə təəssüratlarından bəhs edən əsəri:

➤ **“Cəbhə gündəlikləri”**

“Cəbhə gündəlikləri” əsəri müharibə zamanı səngərdə yazılmış əsgər gündəliklərindən ibarətdir. Həmin əsgər müharibənin ağırlığını çəkən, hər gün amansız döyüşə girən, lakin qəddarlaşmayan, qəlbindəki həyat eşqini, mərhəməti qoruyub saxlayan, gələcəyə ümidlə baxan mərd və cəsurdur. O, keçdiyi həyat yolunu müntəzəm yazır. Həyata, öz ömür yoluna müdrik nəzərlərlə baxır, çətinliklərə dözür, inamını itirmir. Əsər müharibə barədə dolğun təsəvvür yaradır.

70-80-ci illərdə müharibə mövzusunda yenidən qayıtmış, müharibənin insan taleyində buraxdığı izlərdən bəhs edən hekayələr yazmışdır:

➤ **“Mənim rəqibim”** və **“Köynək”**

İ.Şıxlı şəxsiyyətə pərəstişin ifşa olunduğu, repressiyanın başa çatdığı və cəmiyyətin, insanların yol ayrıcında qaldığı dövrdə **“Ayrılan yollar”** əsərini yazdı.

Əsərdə dövrün çətinlikləri, kəndin, təsərrüfatın, insani münasibətlərin yenidən qurulması məsələləri əks olunub.

Kolxoz sədri **Kosaoğlu** və qohumları, eləcə də, prokuror **Əsədovun** təmsil etdiyi qüvvələr Stalinizmin yaratdığı qorxu, vahimə ab-havasını, zərərli iş üsullarını qoruyub saxlamaq istəyən qüvvələrdir. Onlar hər cür yeniliyə mane olurlar. Onlarla barışmayan qüvvələr aqronom **İmran**, manqabaşçısı **Zeynəb**, **Kərim kişi**, **Nəsim dayıdır**. Bu qüvvələr bir-birinə zidd iki dünyagörüşü, iki baxışdır. **Konflikt** bu qüvvələr arasında gedir.

Əsər yeniliyi təmsil edənlərin qələbəsi ilə bitir.

İ.Şıxlı sonrakı dövrdə yazdığı əsərlərdə də cəmiyyəti düşündürən problemlər, ictimai-əxlaqi məsələləri əks etdirmişdi.

Oxucuya milli-mənəvi dəyərləri göz bəbəyi kimi qorumağı və gələcək nəsillərə ötürməyin zəruriliyini aşılaman əsərlərin toplandığı kitablar:

➤ **“Məni itirməyin” (1984), “Namərd gülləsi” (1991)**

Həmin kitablara daxil olan hekayələr:

➤ **“Mənim rəqibim”, “Məleykə xala”, “Qızıl ilan”, “Namərd gülləsi”, “Təyyarə gecikir”, “Namus qaçağı”, “Görüş”, “Deputat”, “Sapı özümüzdəndir”**

Xalq həyatının bütöv mərhələlərinin əks etdirildiyi, əyilməzlik, mərdlik, ləyaqət, namus, cəsarət kimi dəyərlərdən söz açıldığı əsərlər və obrazlar:

➤ **“Ölüləri qəbiristanda basdırın” (1990)** hekayəsindəki **Şəmistan** ağa;

➤ **“Ölən dünyam”** romanındakı **Halay bəy**;

Yazıçının ən böyük yaradıcılıq nailiyyəti **“Dəli Kür” (1957-1966)** romanıdır.

DƏLİ KÜR

(ixtisarla)

- Birinci hissə -

Göytəpə kəndinin yastı, qazma daxmaları Kürün sahilinə qədər səpələnmişdi. Bu il yağınlıq olduğundan otlar vaxtından əvvəl göyərmiş, yazın ilıq nəfəsini duyandan sonra isə püskürüb qalxmışdı. Kürə enən cığırları da ot basmışdı. Zərnigar xanım bunların heç birini görmürdü. O, başını göy məhəccərli eyvanın dirəyinə söykəyib için için ağlayırdı. Tez-tez kəlağayısının ucu ilə gözünün yaşını silir, “mən bu dərdə necə dözüüm, kimdən imdad istəyim?” – deyə inildəyirdi.

...Kürün o tayında, hündür qovaqların seyrəlib yulğunluğun başladığı yerdə beş-altı qaraltı görünürdü. Zərnigar xanım dikəldi. Oğlu Şamxalın da orada olduğunu yəqin etdi. Şamxal üst-başını çırpıb kəmərinə daraltdı. Gümüş dəstəkli xəncərini yana çəkdi. Zərnigar xanım oğlunun qabağına gəldi. Şamxal anasını gözüyəşli görüb evdə bədbəxt bir hadisə baş verdiyini zənn etdi. Şamxal anasına yaxınlaşdı. Qolundan tutub diqqətlə üzünə baxdı:

– Yənə nə olub, niyə gözüyün yaşını on yerindən ələyirsən? Arvad daha da kövrəldi. Önlüyünün ətəyi ilə gözlərini silib, hikkəsindən boğula-boğula:

– Belə, atan ölmüş təzə eşqə düşüb, ay bala, – deyə Zərnigar xanım göz yaşına ara verib səsini ucaltdı. – Bizi el içində biabır edib. Heç ərlək-boyluq qızı olan, sənin kimi oğul böyüdən kişi də belə iş tutarmı?

Şamxal dinmədi. Zərnigar xanım irəli gəldi, əllərini belinə qoyub Şamxalın qabağında dayandı:

– Deyəsən, mənim dediklərimi qulaqardına vurursan?! Atan ölmüşün tərəfini saxlayırsan?! Yoxsa inanmırsan, hə? Gəl, yaxın gəl, gör atan sənə nə yaxşı ana gətirib?

Şamxalın rəngi qaçdı. Bayaqdan qorxu içində, küncə qısılib titrəyə-titrəyə qardaşının hərəkətlərinə göz qoyan Salatın özünü Şamxalın üstünə saldı, əllərini tutub yalvardı:

– Qurbanın olum, ay qağa, evimizə qan salma. Amanın bir günüdür, əlini qana bulama!

Şamxal bacısını itələyib kənara yıxdı. Əlini sallamalı kəməridən asdığı xəncərin gümüş dəstəyinə yetirdi. Qızının dizin-dizin sürünüb əl çəkmədiyini gören Zərnigar xanım:

– Bircə belə dur, gedənin əl-ayağına dolaşma, – deyə Salatının hörüklərindən tutub dartışdırdı.

Şamxal qorxusundan uçum-uçum uçunan bu gəlinin öz tərəflərindən olmadığını dərhal bildi. Görünür, atası onu haradansa, Kürün aşağısındakı uzaq

kəndlərin birindən gətirmişdi. Gəlinin gözəlliyi Şamxalı yumşaltdı. Onun qolları boşaldı. Bunu hiss edən Zərnigar xanım oğlunun üstünə qışqırdı:

– Hə, niyə durdun? Bu saat onun saçını biləyinə dolayıb sürüməsən, kişi deyilsən! Di tez ol! Ani olaraq fikrə gedən Şamxal anasının sözlərindən sonra gəlinə yaxınlaşdı:

– Dur, şələ-küləni yığışdır, rədd ol buradan! – Yolun altı ilə gəlibsən, üstü ilə qayıt xarabana!

Gəlin sapsarı saralsa da, özünü sındırmadı. Onun qanı qaçmış dodaqları aralandı:

– Məni sən gətirməyibsən ki, evdən qovursan?

Hirsindən rəngi ağappaq ağarmış Şamxal gəlinin üstünə yeriyib boğuc bir səslə qışqırdı:

– Bu saat rədd ol burdan, yoxsa bağırısaqlarını ayağına dolayaram!

Gəlin gözünü də qırpmadı:

– Qeyrətli kişi qadına əl qaldırmaz. Hünərin varsa, get atanla haqq-hesab çək!

Artıq Şamxal dözə bilmədi. O, ayaqlarına döşənib sürünən bacısının üstündən keçib irəli şığıdı. Gəlinin saçını biləyinə dolayıb yerə yıxdı. Təpiyinin altına salıb döyəclədi... Arvadların qışqırtısı bir-birinə qarışdığından ovdan qayıdan Cahandar ağanın həyətdə dayandığını heç kəs görmədi. Gözünü qan örtmüş Şamxal isə getdikcə qızışır, gəlini sürüyüb evdən bayıra atmaq istəyirdi. Birdən gəlin var-gücünü toplayıb ayağa durdu. Qabarıq sinəsini irəli verib Şamxalın

üstünə qışqırdı:

– Vur, niyə durubsan? Əlin-ayağın niyə titrəyir, arvadı öldürməyə nə var ki? Vur!

Şamxal xəncəri siyirdi. Polad tiyə havada parıldadı. Ayağını üzəngidən yenəcə çəkən Cahandar ağanın gözü pəncərəyə sataşdı. Şamxalın xəncəri gəlinin başına endirmək istədiyini gördüyü ilə tufəngi hərəlməyi bir oldu. Güllə açıldı. Şamxalın əlindəki xəncərin tiyəsi iki bölünüb evin ortasına düşdü. Bir anlığa hamı daş kimi donub-qaldı. Cahandar ağa ağır bədəninə yaraşmayan bir çevikliklə atılıb içəri keçdi və hələ də özünə gələ bilməyən oğlunun üstünü aldı. Şamxal bir əlindəki dəstəyə, bir də hələ də lüləsindən tüstü çıxan tufəngə baxdı. Cahandar ağa qolunu hərəlyib oğluna bir şillə çəkdi. Şamxal gözləmədiyi bu zərbədən dik atılıb bir pişik cəldiyi ilə geri sıçradı. Onun gözlərində qıgılcım oynadı. Ata ilə oğul döyüşə hazırlaşan buğalar kimi qabaq-qabağa dayandılar. Şamxal quzğun kimi üstünə gələn atasından əvvəlcə qorxdı. Onun nəzərində kişi getdikcə böyüdü və nərildəyərək ov üstünə atılmağa hazırlaşan heybətli bir pələngə döndü. Lakin o özünü ələ aldı və birdən atasının üstünə atıldı. Oğlunun qəfil hücumunu gözləməyən Cahandar ağa tufəngin qundağı ilə Şamxalın sinəsindən vurub yerə sərdi. Sonra da təpiklə döyəcləməyə başladı. Zərnigar xanım özünü kişinin qabağına atdı. Dili dolaşa-dolaşa yalvarmağa başladı:

– A kişi, ağılı başına yığ. Ə, uşaqdan əl çək. Onda taqsır yoxdur, öldürsənsə, məni öldür. Ayə, qurbanın olum, vurma, yazığam, evimi yıxma.

Salatın yavaş-yavaş özünə gəldi. Sürünüb atasının ayaqlarına döşəndi. Üzünü torpağa sürtdü. Bir göz qırpımında hadisədən çaşib-qalan gəlin yerindən tərپənə bilmədi. Kişi onun nəzərində getdikcə böyüyüb dağa dönürdü. O irəli atılıb iri bədənini qabağa verdi. Cahandar ağanın ağır yumruqları kürəyinə dəysə də, diz çöküb kişinin ayaqlarını qucaqladı:

– Bəsdir, ay insafsız, yazıqda tutar qalmadı. Onu yox, mən başıbatmışı öldür ki, biryolluq canım qurtarsın.

Cahandar ağa onun hönkürtüsünə baxmayıb yenə də oğlunun üstünə yeridi... Nökərlər səs-küyə tökülüşüb gəldilər. Tapdıq bir sıçrayışla özünü araya saldı. Cahandar ağa onun enli kürəyinin arxasında qalan Şamxalı görə bilmədi. O biri nöqərlər isə Şamxalın dartınmasına fikir vermədilər. Çəkə-çəkə onu çardağın yanına apardılar. Şamxal birbaş sahilə endi. İndicə baş verən əhvalatın təsirindən yaxasını qurtara bilməyən Şamxal yarğanın kənarında oturdu. Cahandar ağanın heybətli nərtisi yenidən onun qulaqlarında səsləndi. “Yox, mən bir də onunla üz-üzə gələ bilmərəm. Yəqin, kişinin indi məndən zəhləsi gedir. Harda görsə, yenə üstümə cumacaq”.

Şamxal bir dəstə qızın yarğanın qaşılı ilə suya endiyini görüb ayağa qalxdı, buradan uzaqlaşmağı qərara aldı.

Hamı evə çəkildi. Cahandar ağa isə qapıda hərlənir, pəncərəsindən zəif işıq gələn otağa yaxınlaşa bilmirdi. İndi o nə etməli idi? Öz hərəkətlərinə necə bəraət qazandırmalı idi?.. O nə qədər hirsli olub Mələyə susmağı əmr etsə də, qəlbinin dərinliklərində haqsızlığını duyurdu. Bu hadisənin belə sakitcə gəlib keçməyəcəyini, evdə hər gün dava-dalaş düşəcəyini aydınca görürdü. Kişi lap darıxdı. Ona elə gəldi ki, bu saat Qori Müəllimlər Seminariyasında oxuyan oğlu Əşrəf qapını açıb içəri girəcək, qaşlarını çatıb “Ata, eyib deyilmi, bu nə işdir tutmusan?” – deyəcəkdir. Sonra da baş götürüb evdən gedəcək, bir daha buralara üz çevirməyəcəkdir...

Gecədən xeyli keçmiş kəndin aşağısında itlər hürüşdü. Ucqardakı qara damdan kiminsə səksəkəli səsi eşidildi.

– Ayə, a adam, kimsən?

Şamxal Çərkəzə cavab vermədi. Yavaş-yavaş evə yaxınlaşdı. Qara damın qabağındakı çardağın dirəyini özünə daldı edən Çərkəz qaraltının kim olduğunu bilənə qədər əlini tufəngin tətüyindən çəkmədi. Şamxal çaxmaq şaqıltısını eşidib dilləndi:

– Ə, mənəm, nə səs-küy salıbsan?

Çərkəz Cahandar ağagildə olan hadisəni bilsə də, üzə vurmadı. O özünü elə aparırdı ki, guya heç nədən xəbəri yoxdur.

Kənd yuxuda idi. Şamxal yata bilmirdi. Elə bil yuxusu ərsə çəkilməmişdi. O, bir daha evə qayıtmayacağını qərara alsada, hələ nə edəcəyini müəyyənləşdirə bilmirdi: “Birdəfəlik kənddən çıxıb getsəm, necə olar? Özümə bir daxma düzəldəcəyəm. Kənddəki qızlardan birini də gətirib qoyacağam evə”.

Şamxal durub yerində oturdu. Yenə fikir onu götürdü. Mələyin yoxa çıxması xəbərini eşidəndən yarımca saat sonra Allahyar yola hazırlaşdı. O, Mələyin evdən baş götürüb getməsinə heç cür ağına sığışdırma bilmirdi. Allahyar kəndə çatan kimi Mələyin əmisigilə adam göndərüb məsələni öyrənməyi qət etmişdi. Əgər çıxıb əmisigilə gedibse, onda özündən küssün. Heç kəs ona minnət etməyəcəkdə. Əgər getməyibsə?! Elə məsələ də bunda idi. Allahyarı narahat edən də bu idi.

Allahyar səhər tezdən, nöqəri yola salandan sonra atı minib Kürün sahilinə endi. O nə qədər çalışsa da, sirr açılmış, Mələyin yoxa çıxması hamıya məlum olmuşdu. Allahyarın dodaqları astadan tərپənir, titrək barmaqları tufəngin tətüyində oynayırdı.

Şamxal kəndin kənarında, biçənəklərin üst tərəfindəki tərپənin qaşında özünə ev tikdi. Kənd cavanları ona kömək etdilər. Şamxalın Güləsəri götürüb qaçması xəbərini eşidəndə Cahandar ağa üç gün-üç gecə ağzı üstə yatdı. Hirsindən gözləri qan çanağına döndü. Kişinin əlindən xata çıxma biləcəyini düşünəndə evdəki arvadlar yarpaq kimi əsdilər.

Cahandar ağa Şamxalı yaddan çıxartmaq üçün o biri oğlunu xatırladı. “Görəsən, Əşrəf bu saat nə edir? Evdə olanları eşidibmi? O da mı məndən üz döndərəcək? Yox, Əşrəf ağıllı baladır. Şamxalın tayı deyil”.

- İkinci hissə -

Göytəpə kəndinin ucqarında, xır yolunun üst tərəfində üçotaqlı bir bina var. El arasında buraya “Zayej” (“Zayezjiy dom” sözünün el arasında işlənən şəkli) deyirlər. Qocalar deyirlər ki, düz bir il gecəli-gündüzlü işləyəndən sonra yol hazır oldu... Yolun kənarındakı ev isə sahibsiz qaldı. İki il bundan əvvəl buraya iyirmi dörd-iyirmi beş yaşlı bir oğlan gəldi. Camaat arasında bir müddət ona “poçt Əhməd”, sonra isə şapka geydiyinə görə “rus Əhməd” dedilər. Əvvəllər ona heç kəs yaxın durmazdı. “Xaçpərəstlə nə işimiz var”, – deyər uzaq gəzirdilər. Ancaq yavaş-yavaş ona isinişdilər. Rus Əhməd bəzən “Zayej”in eyvanında oturub kitab oxuyardı. Bəzən də uşaqları başına yığıb məzəli söhbətlər edər, uzaq yerlərdən, qalın meşələrdən, izdihamlı şəhərlərdən, böyük çaylardan, boranlıçovğunlu diyarlardan söhbət açardı. Bu uşaqların içində Cahandar ağanın kiçik oğlu Əşrəf də olardı.

Poçtalyonun qapısı döyüldü. Əşrəf içəri girdi. Əlindəki böyük bağlamı yavaşca pəncərənin qabağına qoydu. Stolun üstünə səpələnmiş kağızlara nə isə yazan Əhməd qanrılıb baxdı.

- Ay xoş gördük səni, demək, gəldin. Çox yaxşı. Bəs bu nədir?
- Anam göndərdi, Əhməd lələ, dedi ki, adam qərribə hörmət edər. Onlar susdular. Əşrəf kitablara baxdı.
- Bunların hamısını oxumusanmı?
- Oxumuşam. Səni də öyrədəcəyəm. Rusca yazmağı da, oxumağı da biləcəksən.
- Mənim bir-iki dostum var, onları da öyrədərsənmi?
- Niyə öyrətmirəm, qoy gəlsinlər. Elə otağın birini boşaldıb sinif edərik. Özümüzün məktəbimiz olar.

Təpələrin ətəyindəki yolla irəliləyən fayton kəndə yaxınlaşırdı. Atlar yorulmuşdu. Faytonda oturan müsafir sakitcə ətrafı seyr edirdi. Faytonçu geri qanrırdı.

- Bağışlayın, cənab, adınızı da bilmirəm...
- Aleksey Osipoviç.

Aleksey Osipoviç hələ dörd il əvvəl Qori seminariyasının pedaqoji şurasında olan mübahisəni xatırladı. Seminariyanın direktoru Dmitri Semyonov müsəlman şöbəsinin açılması məsələsini irəli sürmüşdü. Şurada böyük mübahisə qalxmışdı. Yeni şöbənin açılmasına qəti etiraz edənlər var idi. Elə həmin axşam Semyonov Aleksey Osipoviçi yanına çağırırdı. Semyonov sakitcə sözə başladı:

- Çara və hökumətə yerli məmurlar lazımdır. Elə bunun üçün də məktəblər açılır. Amma biz daha uzağa baxmalıyıq. Yeni məktəblərdən yeni məqsədlər üçün istifadə etməliyik. Bu işdə fədakarlıq lazımdır. İlk illər çətinlik olacaq. Siz qorxmayın. Mən sizə arxayınam. Əməli təkliflərinizi yazın, fikrinizi mənə bildirin. Hər şeydən əvvəl şagirdlər haqqında düşünmək lazımdır.

– Taparıq, Dmitri Dmitriyeviç, kəndbəkənd gəzməli də olsam, tapacağam. Elə bu məqsədlə də Aleksey Osipoviç səfərə çıxmışdı. Gecədən xeyli keçmiş “Zayej”in qapısı döyüldü. Əhməd cəftəni çəkib qapını araladı, qonağı qabağa salıb yol göstərdi. Aleksey Osipoviç göz gəzdərək otağı nəzərdən keçirdi. Divardan asılmış yarımkürələr xəritəsi, küncdəki qlobus, pəncərənin qabağına və stolun üstünə yığılmış kitablar, dəftərlər diqqətini cəlb etdi. O durub stola yaxınlaşdı. Vərəqləri didilib tökülən əlifba kitabını səhifələdi. Sonra dəftərləri açdı.

Atları rahatlayandan sonra içəri, samovar aparmağa gələn Əhməd qonağın dəftərlərlə əlləşdiyini görüb ayaq saxladı Aleksey Osipoviç səsə qanrılıb baxdı.

- Siz müəllimsiniz?
- Bəli. Bilirsinizmi, cənab, əslində, mən burada işsizəm. Əvvəllər Bakıya, Yerevana, Gəncəyə gedən poçt faytonları, dilçilər buradan gəlib keçərdi. Mən də, necə deyirlər, boş evə qarovul çəkirəm. Darıxmamaq üçün uşaqları başıma yığıb yazı-pozu öyrədərəm.
- Siz nə qədər böyük iş gördüyünüzü bilirsinizmi?
- Burada nə var ki? – deyərək Əhməd sakitcə cavab verdi.
- Adınız nədir?

– Əhməddir. Əvvəllər kənd arasında mənə “poçt Əhməd” deyərdilər. Sonra nədənsə “rus Əhməd” oldum. İndi isə yavaş-yavaş “uçitel Əhməd”ə çevrilirəm. Görək sonra nə olacaq?

- Poçt Əhməd... – Aleksey Osipoviç qəhqəhə çəkib güldü. – İndi uçitel olmusan. Sənin bu kənddə uşaqlara dərs deməyin böyük xidmətdir. Bilirsinizmi, mən Qori seminariyasında işləyirəm. Biz orada təzə şöbə açmışıq. – Bağışlayın, Siz Çernyayevski deyilsiniz ki, Aleksey Osipoviç?

– Bəli, düz tapmışınız. Bəs Siz mənim adımlı hardan bilirsiniz?

– Əşrəfin məktublarından. O, həmişə Sizdən yazır. Axı onu mən oxutmuşam. İndi Sizin tələbəsinizdir.

– Çox yaxşı tanıyıram. Ən yaxşı oxuyan tələbələrımızdəndir. Demək, Siz mənə kömək edə biləcəksiniz.

Yatmağa hazırlaşan Cahandar ağa nöqərlərdən ot tayasına od vurulduğunu eşidən kimi çırağı söndürdü. Belə hallarda düşmənin pusquda dayanıb qapını gözlədiyini yaxşı bildiyindən, tufəngi götürüb pəncərədən bayıra atıldı. İtlərin qəzəblə hürdükləri tərəfə bir-iki güllə atdı. Qaranlıqdan onun atəşinə atəşlə cavab verdilər. Cahandar ağa tətəyi bir də çəkib yenidən nişan almaq istəyirdi ki, itlər qaraltını qovub sahilə endirdilər. İtlər ondan əl çəkmədilər. O, səs-səmir kəsəndən sonra tufəngini çiyinə alıb ağır-ağır evə qayıtdı. Kişini fikir götürdü. Tez-tez “mənə sataşan kim olar?” – deyərək özünə suallar verdi. Deyəsən, burda ayrı əl var. Bəlkə... Cahandar ağa duruxdu. Mələyin əvvəlki ərini indiyə qədər yadına salmadığına, bu barədə təzə arvadı ilə bir kəlmə danışmadığına özü də təəccüb etdi. Elə o olacaq.

Nöqərlər geri qayıtdılar. Hamıdan sonra həyəətə girən Tapdıq atı dirəyə bağlayıb ağanın yanına gəldi. Cahandar ağa gözünü geniş açıb qapının ağzında dayanan nöqəri süzdü.

– Nə oldu?

– Tuta bilmədik, ağa, mən qabağını kəsənəcən özünü suya atdı.

Mələk ürəyinə qorxulu bir şey daman adamlar kimi əsə-əsə başlığı götürdü. Özü də hiss etmədən:

– Onundur! – deyərək qışqırdı.

Cahandar ağanın dişləri kilidləndi. Mələk nə edəcəyini bilmədiyindən yumaq kimi büzüşdü.

Kəndin ortasındakı təkədə, iri tut ağacının kölgəsində böyük bir mərəkə vardı. İndi də camaat böyük maraq və intizarla buraya toplaşmışdı. Cahandar ağa da burada idi.

Elə bu zaman Aleksey Osipoviçlə Əhməd mərəkəyə yaxınlaşdı. Aleksey Osipoviç mərəkədəkilərlə bir-bir əl tutdu. Cahandar ağaya yaxınlaşanda xeyli dayandı. Diqqətlə kişinin üzünə baxdı.

– Siz Əşrəfin atası deyilsiniz ki?

– Bəli, – Cahandar ağa yavaşca dilləndi və ayağa qalxdı. – Uşaq necədir, canıbaşı sazdırmı?

– Təkdir, dostlarından ötəri yaman darıxır. Axı bizim məktəbdə Əşrəfdən başqa Göytəpədən heç kəs oxumur. Elə sizin kəndə ondan ötəri gəlmişəm. Gərək kömək edəsiniz, uşaqlardan seçib oxumağa aparaq.

Söhbət bu yerə çatanda aralığa sükut çökdü. Cahandar ağa nə cavab verəcəyini bilmədi.

Əsərin qısa məzmunu:

Göytəpə kəndinin ağası Cahandar ağa bir gün təsadüfən gördüyü Mələyi zorla qaçırır. Mələk isə Allahyarın arvadıdır. Bu hadisə ailədə dəhşətli nifaqa səbəb olur. Cahandar ağanın arvadı Zərnigar özünü son dərəcə təhqir olunmuş, alçaldılmış sayır, ərindən qorxsa da, gizlin narazılığını bildirir. Oğlu Şamxal anasının tərəfini tutub Mələyi öldürmək istəyir, lakin bu zaman Cahandar ağa gəlib mane olur. Şamxal küsüb evdən gedir. Kənddə Cahandar ağa ilə nüfuz davası edən Molla Sadiq intiqam almaq istəyən Allahyarı qızıdır. Molla Sadiq istəyir ki, Allahyarın əli ilə Cahandar ağanı aradan götürsün. Cahandar ağanı alçaltmaq üçün onun Qəmər adlı çox sevdiyi atının quyruğunu kəsir. Cahandar ağa atını öldürməli olur. Bundan sonra Cahandar ağanın bacısı Şahnigarı tovlayıb Molla Sadiqın meyxanasına aparırlar. Cahandar ağa bacısını da Kürdə boğaraq öldürür. Ardınca Cahandar ağanın qızı Salatını qaçıрмаq istəyir. Bundan başqa, çar hökumətinin məmurları ilə də Cahandar ağa arasında konflikt baş verir, nəticədə dədə-baba qoruğu əlindən alınır. O, rus kazakları ilə döyüşür və qeyri-bərabər olan bu döyüşdə yaralanır. O, kazakların əlinə keçməmək üçün özünü Kürə atır.

Əsərin mövzusu:

❖ XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan kəndində cərəyan edən hadisələr, çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinin faciəli nəticələrini əks etdirən həyat hadisələri.

Əsərin adı rəmzi mənə daşıyır. Dəli Kür obrazı zamanın diktə etdiyi qəlibə, çərçivəyə sığmır. Dəli Kür Azərbaycan ruhunun ifadəsidir.

Əsərdə əksini tapan problemlər:

- ✓ Həmən tarixdə cəmiyyətdə gedən ziddiyyətli proseslər;
- ✓ Köhnə həyat tərzini sıxışdıran yeniləşmə meyilləri;
- ✓ Həmin meyillərin doğurduğu ictimai-siyasi və mənəvi problemlər;

Bu ziddiyyəti çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinin nəticəsi olaraq Cahandar ağanın və kəndlilərin torpaqlarının əllərindən alınması daha da kəskinləşdirir. Əsərin konfliktli Cahandar ağanın və onun ailəsinin taleyi üzərində qurulub. Bu konflikt Cahandar ağa və Allahyar, Cahandar ağa və Molla Sadiq, yerli əhali və çar hakimiyyəti nümayəndələri arasında daha da dərinləşir.

Yazıçı əsərdə mərdlik, əyilməzlik və qonaqpərvərliyin qorunmasını vacib sayır.

Obrazların səciyyəsi:

Cahandar ağa obrazı mürəkkəb, ziddiyyətli obrazdır. Milli xarakteri dolğun şəkildə təcəssüm etdirir. Onun və ailəsinin keşməkeşli həyatı şəxsi mahiyyət daşıyır, zamanın, dövrün hökmü ilə baş verir. Cahandar ağa Mələyi qaçırmayla səhv etdiyini dərk edir. Onun çəkdiyi iztirabları Zərnigarın küsməsi, oğlu Şamxalın evdən getməsi daha da artırır. O, mərd, igid, güclü xarakterə malikdir. Evini, ailəsinə, torpağını müdafiə etməyə qadirdir. Çernyayevskini və rus Əhmədi qaraguruhdan qoruyur. O həm də qonaqpərvərdir. Onun ağa, mülkədar təbiəti özünü kəndlilərə, kasıb gəmiçi ailəsinə münasibətdə biruzə verir. Qarşılaşdığı maneələri dəf etmək üçün son nəfəsinədək mübarizə aparır. Hər addımda əyilməzliyini sübut edir. Lakin o məhvə məhkumdur. Zamanın sərt axarının yaratdığı yeni ictimai-siyasi şərait belə tələb edir.

O, dəli Kürün burulğanlı sularında həyata vida edir.

Onun faciəsini şərtləndirən tarixi hadisələrin gedişi deyil, həm də şəxsi həyatındakı mənəvi sarsıntılardır.

Əsərdə müxtəlif dünyagörüşlü insanların canlı, bitkin obrazları vardır. Qori Müəllimlər Seminariyası ilə bağlı hadisələr, **Əhməd**, **Çernyayevski** kimi ziyalılardan olmaları xalqın həyatında yeni səhifələrin açılacağını bildirir.

Əşrəf yeniliyi təcəssüm etdirən gəncliyin nümayəndəsidir.

Şamxal Cahandar ağanın milli varlıq uğrunda mübarizəsinin davamçısıdır.

Kəndli obrazları saf niyyətli, halal əməyə bağlı obrazlardır. Onlar mülkədar kəndli münasibətlərində sinfi mövqelərinə uyğun hərəkət edirlər. Qeyrət, namus məsələsində milli dəyərdən çıxış edirlər.

Pristav Çar məmur nümayəndəsidir. Çarizmin siyasi-iqtisadi mövqeyi gücləndikcə onun da yerli əhaliyə münasibəti dəyişir, sərtləşir. Yerli əhali ilə onlar arasında inamsızlıq mövcuddur.

Allahyar düşməninə açıq döyüşdə yox, arxadan vurmaqla qisas almaq istəyir. O, mənəvi cəhətdən yoxsuldur. Onun **Salatını** qaçırmağa çalışması, **Qəmərin** yalını, quyruğunu qırması və s. namərdliyini təsdiq edən amillərdir.

Molla Sadiq bütün din xadimlərinin təmsilçisi deyil. O, mövhumatın, fanatizmin müdafiəçisidir, yeniliyin, təhsilin əleyhdarıdır. Bununla belə, kəndə məxsus meşənin çar hakimiyyəti tərəfindən qəsb edilməsi zamanı xalqın yanındadır.

Əsər yüksək bədii keyfiyyətlərə malikdir. Konflikt gərgindir. Süjet tədricən inkişaf edir, hadisələr Cahandar ağa ilə əlaqələndirilir. Digər surətlər Cahandar ağanın xarakterinin açılmasına cəlb olunur. Təbiət lövhələrindən istifadə xarakterlərin açılmasında mühüm rol oynayır. Dil zəngin, bədii təsvir və ifadə vasitələri tutarlıdır. Müəllif əsərdə "Hansı yolla getməli?" sualının yaratdığı ziddiyyətləri, problemləri əhatəli əks etdirmək istəmişdir.

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ ÇOXMETODLU AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Bu dövr özü 2 mərhələdən ibarətdir:

1. Müstəqillik axtarırları və yeni dövr ədəbiyyatının formalaşması;
2. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf edib möhkəmlənməsi;

1990-cı illərdən başlayaraq, ədəbiyyatımızda insana və taleyüklü məsələlərə baxış dəyişir, müstəqil dövlətçilik düşüncəsi güclənir. Yeni dövlət quruculuğunun başlanğıcında olan iqtisadi böhran, qeyri-sabit həyat tərzi, cəbhədəki uğursuzluqlar ədəbiyyatda dərin və əhatəli əsərlərin yazılmasını ləngidir. Dağlıq Qarabağın işğalı, qaçqın və köçkün axını və bütün bunların yaratdığı çətinliklər cəmiyyətdə birmənalı qarşılınmır və ədəbiyyatda durğunluğa və məyusluğa səbəb olur. Bununla belə, ədəbiyyata öz mövzunu gətirdi:

- Müstəqillik uğrunda aparılan mübarizənin gerçəklikləri.

Ədəbiyyatda milli ruh, vətəndaşlıq mövqeyi, həyəcan, çağırış, birlik və vətənpərvərlik duyğusu qüvvələndi. 20 Yanvar, şəhidlik və milli azadlıq Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi salnaməsinə əlavə edilən yeni mövzular idi.

Poeziya

1990-cı illərin əvvəllərindən poeziyamız yeni vəzifələri daha çevik yerinə yetirdi. Bu dövrdə "**Şəhidlər**" poeması (**B.Vahabzadə**) milli istiqlal marşının nidaları kimi səsləndi. "**Davam edir 37**" (**X.R.Ulutürk**) Sovet imperiyasına etiraz əks olundu. İmperiya mifini dağıdan düşüncələr **M.Araz**, **S.Rüstəmخانلی**, **Z.Yaqubun** şeirlərində əks olundu. "**Ağla, qərənfil, ağla**" (**M.Aslan**) şeirində 20 Yanvar faciəsinin doğurduğu ümummilli kədər əks olundu. **Hidayətın** "**Qara Yanvar**" və "**Didərginlər**" kitablarındakı əsərlər müharibə və qaçqınlıq mövzusunda həsr olundu. Bu dövrdə **Qarabağ** müharibə mövzusunda çox milli istiqlal mövzusunda çevrilir.

Xocalı faciəsi ölkənin ərazi bütövlüyü uğrunda aparılan mübarizənin faciəli səhnələrini ədəbiyyata gətirmişdir. "**Xocalı simfoniyası**" (**Nürəngiz Gün**) anaların fəryadı üstündə köklənmiş əsərdir.

Bu dövrdə həm də mübarizəyə çağırış poeziyası qüvvətlənmiş, publisistikanın vətəndaşlıq kəsəri artmışdır.

Nəsr

Dövlət müstəqilliyinin başlanğıc illərində nəsr sahəsində ilk uğurlu addımlar atılıb. Qarabağ müharibəsinin fonunda ölkəni tərk etmiş bir ziyalının faciəsi "**Otel otağı**" (**Anar**) əks olunub.

Elçinin nəsr və dramaturgiyası ədəbiyyatımızda yeni məzmun və forma axtarırlarının uğurlu nəticəsi sayılır. Müharibənin ayrı-ayrı məqamları "**20 Yanvar hekayələri**" (**S.Əhmədli**), "**Məndən nigaran qalmayın**" (**İ.Məlikzadə**) əsərlərində təsvir olunub.

Hüseynbala Mirələmovun "**Yanan qar**" romanında partizan hərəkəti təsvir olunub. Romanda Qarabağ uğrunda gedən mübarizənin reallıqları əks olunub.

Bu dövrdə qaçqınlıq da öz ədəbiyyatını yaratmışdır. Qaçqın həyatının məşəqqətli anları "**Qumru quşu**" və "**Kəndə gün çıxanda qayıdacağıq**" (**Elçin Hüseynbəyli**), "**Gəlin gəlir**" (**Əli Səmədli**) əsərlərində əks olunub.

S.Rüstəmخانlığın "**Meydan**" romanı müstəqillik uğrunda gedən mübarizənin real dərkinə xidmət edən əsərdir.

Bu dövrdə ədəbiyyat bütövlükdə azərbaycançılıq ideologiyası zəminində inkişaf edir. Bu ədəbiyyat yeni Azərbaycanın qurucusunu təqdim edir. Altmışincilər və yetmişincilər nəslilə yanaşı, müasir yazıçılar nəslilə də ədəbiyyatın inkişafında fəal iştirak edirlər.

Müstəqillik dövrü ədəbiyyatının **yaradıcıları**:

❖ **Elçin Hüseynbəyli, Ramiz Rövşən, Afaq Məsud, Vaqif Bayatlı Odər, Aqil Abbas, Rəşad Məcid, Rüstəm Behrudil, Əjdər Ol, İlqar Fəhmi, Adil Cəmil** və b.

Eyni zamanda müstəqilliyin yetirməsi olub ədəbiyyatı yaradanlar sırasında **özünü təsdiq etmişlər**:

❖ **Salam Sarvan, Qulu Ağsəs, Səlim Babullaoglu, Şərif Ağayar, Aqşin Yenisey, Seymur Baycan, Elxan Qaraqan** və b.

Bu ədəbiyyat ağırlı yol keçərək çoxmetodlu ədəbiyyat kimi formalaşmışdır.

Bu dövrdə yaranan yeni ədəbi cərəyanlar:

❖ postmodernizm, dekadentizm, magik realizm və s.

Postmodernizm: Kamal Abdulla və onun tərəfdarları. Onların timsalında müxtəlif janrlarda yeni əsərlər yaranır.

Dekadentizm. Doxsanıncı illərdə ümitsizlik, çaşqınlıq, böhran əhval-ruhiyyəsi ilə köklənmiş ədəbiyyatdır.

Magik realizm. İsa Hüseynov, Yusif Səmədoğlu bu cərəyanı təmsil etmişlər.

Bu dövrdə həm də **yeni tipli tənqidi realizm cərəyanı** formalaşmışdır. Bu tənqidi realizm ifşa yolu ilə getməyərək, cəmiyyətin dərin, əsaslı bədii dərkini müasirlik mövqeyindən ortaya qoyur, yeni insan obrazı yaradır, mənəviyyətə zərər gətirən hallara qarşı çıxır.

Çoxmetodlu ədəbiyyat Azərbaycanda demokratik ədəbi mühitin çoxsəsli ədəbiyyatıdır. Yeni tənqidi realizm, modernizm, postmodernizm, dekadentizm, magik realizm və s. Azərbaycan ədəbiyyatının milli və ümumbəşəri dəyərlər zəminində inkişafına öz töhfəsini vermişdir.

Müstəqillik dövrü ədəbiyyatımız üçün səciyyəvidir:

- müstəqillik dəyərlərinin, idealın tərənnümü, azadlıq uğrunda mübarizənin təsviri, Qarabağ müharibəsi.

Eyni zamanda Azərbaycanın bu dövr ədəbiyyatında Sovet ideologiyasından, sosializm realizmindən imtina, dünya ədəbi-bədii təcrübəsindən, fərqli metodlardan bəhrələnmək getdikcə güclənir.

BƏXTİYAR VAHABZADƏ

(1925-2009)

“Bizi əhatə edən aləmdə nə varsa, Bəxtiyar Vahabzadəni dərinəndən düşündürür: xeyir və şəri, gözəlliklə eybəcərliyi, bütövlüklə kiçikliyi, Bir sözlə, insan ruhunun ali və xırda duyğularını poeziya səviyyəsinə qaldırmaq onun fitrətindədir. Mütəfəkkir sənətkarın, ustad şairin başlıca qayəsi, uğuru da bundadır”.

Çingiz Aytmatov

Həyatı

Bəxtiyar Mahmud oğlu Vahabzadə 1925-ci ildə Şəki şəhərində anadan olmuşdur. Uşaqlıqda gördüyü kollektivləşmə əleyhinə Şəkiddə baş verən xalq üsyanı, xalqın igid oğullarının rus ordusu tərəfindən qətlə yetirilməsi, atasının, əmisinin həbsi onun həyatında dərin iz buraxan hadisələrdir.

İbtidai təhsilini Şəkiddə almış, **1934-cü ildə** ailəsi ilə birgə Bakıya köçərək təhsilini burda davam etdirmişdir. BDU-nun filologiya fakültəsini bitirmiş və orda çalışmışdır. Elmi-pedaqoji fəaliyyəti də bu universitetlə bağlı olmuşdur. **1988-ci ildən** başlanan xalq hərəkatının rəhbərlərindən biri olmuş, xalqın səfərbər olmasında böyük rol oynamışdır.

2009-cu ildə Bakıda vəfat etmişdir.

Yaradıcılığı

Orta məktəbdə təhsil aldığı illərdə ədəbiyyata maraq göstərmiş, ədəbi dərnəklərdə iştirak etmişdir. BDU-da oxuduğu müddətdə **Mir Cəlalın** rəhbərlik etdiyi ədəbiyyat dərnəyinin fəal üzvü olmuş, şeirləri poeziya almanaxında çap olunmuşdur. **“Ana və şəkil”** şeiri **1943-cü ildə**, ilk kitabı **“Mənim dostlarım”** **1949-cu ildə** çap olunub. Sonrakı illərdə **“Əbədi heykəl”** (1953), **“Sadə adamlar”** (1954), **“Ceyran”** (1957), **“İnsan və zaman”** (1964) və s. kitabları ilə oxucuların dərin rəğbətini qazanmış, Azərbaycan lirikasını zənginləşdirmişdir. Yaradıcılığının hər dövründə ictimai-fəlsəfi lirikanın kamil nümunələrini yaratmışdır.

Vətəndaşlıq lirikası milli istiqlal düşüncələrindən yoğrulmuş ictimai-fəlsəfi şeirlərin toplusundan ibarətdir. Bununla belə, incə ruhlu şeirlər yazmaq ənənəsinə də sadıq qalmışdır.

Onun altmışıncı illərdə yazdığı **“Dodaqda gez”, “Biri sənşən, biri mən”, “Bəhanəm”** və yetmişinci, səksəninci illərdə yazılmış **“Kəpənək”, “İnsan göydə ay kimidir”, “Küsəndə”** kimi əsərləri Azərbaycan lirik poeziyasının önəmli inciləri sayılır. **“Ömür qatırı”, “Mən aldanmaq istəyirəm”, “Sənizliyin içində”, “Borcludur”** kimi şeirlər müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi uğrunda gedən mübarizə günlərində yazılmış əsərlərdir.

“Ana və şəkil” müharibə dövrünün ovqatı ilə yazılmışdır. Bu əsərdə övladını cəbhəyə yola salan ananın keçirdiyi hislər tərənnüm olunur.

“Yaşıl çəmə, ağac altı, bir də ki tünd çay” şeirində cəbhədəki dostundan ürək dolusu danışan azərbaycanlı döyüşçü obrazı yaradılıb.

“Məktəb yolları”, “İlk cığır”, “Tələbə - müəllim”, “Yazı taxtası” şeirləri məktəb, təhsil mövzusunda yazılmışdır.

Vətəndaşlıq duyğularına, ana dilinə həsr olunmuş şeirlər Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında əsas yerlərdən birini tutur. **“Vətəndaş”** şeirində insanın vətən qarşısındakı borcu xatırladılır. **“Ana dili”** şeirində doğma dilimizdə danışmağı ar bilən insanlara vətən çöreyini haram sayır. **“Latın dili”** şeirində nəinki Azərbaycan ədəbiyyatında, hətta keçmiş SSRİ-də milli azadlığın vacib şərtlərindən sayılan ana dili uğrunda mübarizədən söz açılır. **“Azərbaycan – Türkiyə”** şeiri dövlətçiliyin bərpasından sonra bütün sahələrdə Azərbaycana təmənnəsiz dəstək verən Türkiyə ilə tarixi bağlılığı və çağdaş münasibətləri əks etdirir.

Poemaları

Poemaları mövzu əlvanlığı ilə seçilir. İlk poeması **“Xəzan bülbülü”(1942) Məhəmməd Hadiyə** həsr olunub. **60-cı illər** ədəbiyyatımızın dəyərli nümunələri sayılan **“Şəbi-hicran” Füzuliyə**, **“Ağlar güləyən” M.Ə.Sabirə**, **“Muğam”** poeması isə el muğamlarımıza həsr olunub.

Tarixi mövzuda yazılmış **“Gülüstan” (1959)** poemasının ideyası Azərbaycanın birliyi və azadlığıdır. Poemada Azərbaycanı ikiye bölmüş rus imperiyası və İrana, həmçinin qəsbkar sovet rejiminə etiraz, gələcək nəsillərin azadlıq, müstəqillik ideyalarını həyata keçirəcəklərinə inam vardır.

“Təzadlar” (1967) poeması beynəlxalq mövzuda yazılmışdır. Bu poemada Vyetnam müharibəsi fonunda Azərbaycan həqiqətləri, azadlıq düşüncələri əks olunmuşdur.

Dramaturgiyası

Ədibin **“Vicdan”**, **“İkinci səs”**, **“Yağışdan sonra”**, **“Yollara iz düşür”**, **“Fəryad”** pyesləri rəğbətlə qarşılanmışdır.

“Dar ağacı” pyesi Azərbaycanın işğalına, Babəkin edam olunmasına həsr olunmuş, həmçinin əsərdə Aqşinin ərəb xilafətinin valisi kimi Azərbaycana qayıtması və həyatını dar ağacında bitirməsi əks olunmuşdur. Müəllif demək istəyir ki, xalqdan ayrı düşən, ona xəyanət edən şəxs xoşbəxt ola bilməz.

Mənzum tarixi faciə **“Fəryad”** pyesinin mövzusu Nəsimidən, hürufilikdən götürülmüşdür. Burada fikir və şəxsiyyət azadlığı məsələsi qoyulmuşdur. Pyesdə azadlıq uğrunda mübarizə aparan, döyüşərək ölümə gedən insanın haqq səsinin eşidilməsi ön plana çəkilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un motivləri əsasında dram janrında yazdığı **“Özümüzü kəsən qılınc”** əsərində ədib türklərin ulu keçmişinin tarixi məqamlarını diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Pyes Azərbaycan və Türkiyə səhnəsində böyük uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. Əsər şairin türk dünyasına vəsiyyətnaməsi kimi səslənir.

ŞƏHİDLƏR

NƏ İSTƏYİR BU MİLLƏT?

İstəkləri gözündə, tələbləri dilində,
Millət dənizə döndü dənizin sahilində.
Dalğalandı bu millət,
Alışıb öz oduna, yandı, yandı bu millət.
Dilsiz, sağır göylərə dirək oldu haqq səsi,
Başlandı bu ölkənin meydan mübarizəsi...
O zaman ki özümüz olduq öz dustağımız,
Qəlbimizə sığındı üçrəngli bayrağımız.
O vaxt ki azadlığın işartısı göründü,
Qəlbimizi bir anda dəlib keçdi o bayraq,
Qəlbimizdən boylanıb ələ keçdi o bayraq.
Bir məqsədə calandı,
Əllərdə dalğalandı.
Qatil bunu görüncə pozdu cəlalımızı,
Qanımıza boyadı bizim hilalımızı.

TƏZADLAR İÇİNDƏ

Yalana, riyaya nə qədər uyduq,
Biz Qızıl Orduya abidə qoyduq...
Həmin Qızıl Ordu günün birində
Bizim qanımızı tökdü...
Qatil bizimlə bir o gecə həm də

Haqqı, həqiqəti tutdu qurşuna.
Hansı göstərişlə gəlibmiş, görən,
Silahsız kütləni bu qıran ordu?
Vallah, bu vəhşəti törədə bilməz
Ən qəddar, qudurğan, çıldıran ordu...
Şər üçün nə qayda,
nə şərt, nə qanun?
Bu imiş “haqq işi” Qızıl Ordunun...
Kimdir bəs ölənlər?
İnanmaq çətin!
Dünən Rusiya üçün can verənlərin,
Şəhid düşənlərin şəhid övladı!
Əfsus! Eyni olur şəhidin adı!
O, şəhid, bu, şəhid!
Sən bir işə bax!
O nəyin uğrunda, bu, nəyin, ancaq!
O şənbə gecəsi, o məlun gecə
Birdən üzə çıxdı bu fərq gör necə?!
Ədalət də, gerçək də,
Vallah, yoxdu o gecə.
Zülm, zalım əlilə
Haqqı boğdu o gecə.
Tunc zirehli ilanlar,
Haqqımızı nə anlar!
Həqiqəti yalanlar
Küncə sıxdı o gecə!

Kimə deyim dərdimi?
Qəsbkar namərdəmi?
Yetmiş ilin dərd-qəmi
Gözdən axdı o gecə.
Analar amanından
Sinələr oldu şan-şan.
Şəhidlərin qanından,
Şimşək çaxdı o gecə.
Qara geydi bu Vətən,
Yox hayına bir yetən.
Həyata hamiləyken,
Ölüm doğdu o gecə.
Nə deyək bu vəhşətə,
Bu zülmə, bu dəhşətə;
Allah bu müsibətə
Necə baxdı o gecə?
Ertəsi... Bakının küçələrindən
Yudular millətin qızıl qanını.
Yuya biləcəkmə o cəllad, görən,
Qanla ləkələnmiş öz vicdanını?

EŞQ OLSUN SİZƏ

Bəzən öz-özümə düşünürəm mən:
Nahaq şəhid oldu bizim cavanlar.
Ömrü ucuz verdi...bir iş görmədən
Boş yerə ölməyin nə mənası var?!
Sonra düşünürəm: onlar qorxmadan,
Cumdular ölümün üstünə belə.
Bir iş görmədilər yaşayan zaman,
Qəhrəman oldular ölümləriylə.
Bizim əlimizdən çoxdan alınmış
Haqqı bu dünyaya bildirdi onlar.
Millətin qəlbinə qəsdən salınmış
Qorxu iblisini öldürdü onlar.
O gecə dağlardan enən sel təki,
Qəzəbdən köpürüb daşdı millətim.
O şənbə gecəsi ürəyindəki
Qorxu hasarını aşdı millətim.
Bu ölüm, bu qırğın dərs olsun bizə,
Deməyə boş yerə candan keçdilər...
Onlar şəhid olub millətimizə,
Cəsarət dərslərini təlim keçdilər.
Xəyal bir çiçək də bitirə bilməz,
Bu gündən sabaha körpü salmasa.
Azadlıq ağacı bar verə bilməz,
Şəhidlər qanı ilə suvarılmasa...
Baxıb sinələrdən axan al-qana,
Buludlar kişnədi, göy qan ağladı.
O şənbə gecəsi Vətən başına
Elə Vətən boyda qara bağladı.
Azadlıq verilmir, alınır,
dayan!
Onun elçisidir, ölüm, qan-qada.
Ölümə, cəfaya hazır olmayan
Millət hazır deyil azadlığa da.
Yalın əllər ilə tanklar üstünə
Atılan cavanlar, eşq olsun sizə!
Siz təsdiq etdiniz azadlığın da

Halal olduğunu millətimizə!
Şəhid rütbəsinə qalxan cavanlar
Sinəsi hər zülmə qalxan cavanlar,
Böyük Nəsiminin, ulu Babəkin
Xeyir-duasını aldı o gecə.
Zamandan irəli sıçrayıb, yəqin,
Tarixdə tarixtək qaldı o gecə.

İKİNCİ HISSƏ

(parçalar)

MATƏM MƏRASİMİ

Qəzəb şimşəyindən hər baxış nida!
Hər üzde, hər gözdə bir sual ağlar.
İnsan dənizinin dalğalarında,
Üzür asta-asta tabut-qayıqlar.
Xalq dözə bilsə də zülmün şərinə,
Yanır gözlərində kini, nifrəti.
Alıb tabutları çiyinlərinə,
Allaha göstərir bu cinayəti.
Qızıl qərəfillər əllərdə min-min,
Şəhidlər önündə bir an dondular.
Fədakar oğullar Rəsulzadənin,
Bayrağı altında dəfn olundular.
Daldı bir anlığa sükuta göy, yer,
Millət ürəyini sükutdan asdı.
On səkkizdə ölən köhnə şəhidlər,
Təzə şəhidləri bağına basdı.

AXI, BİZ NEYLƏMİŞDİK?

Şəhidlər Xiyabanı...
Dilə gəlir məzarlar:
- Axı, biz neyləmişdik?
Dilə gəlir
Məzarları seyr edən solğun üzlər, nəzərlər:
- Axı, biz neyləmişdik?
Bu ittiham, bu sual
Şəhidlərin birləşən hər yasında səslənir.
Fərizənin, İlhamın
Çırağı söndürülmüş komasında səslənir:
-Axı, biz neyləmişdik?
Ağsaqqal babaların, ağbirçək nənələrin
Duasında səslənir:
- Axı, biz neyləmişdik?
Bu ittiham, bu sual
Məktəbli Larisanın qara lentə tutulmuş
Partasında səslənir:
- Axı, biz neyləmişdik?
Günahsız qurbanların başdaşında səslənir.
Onların yetim qalan körpə balalarının
Dünyadan haqq istəyən göz yaşında səslənir:
- Axı, biz neyləmişdik?
Bu ittiham, bu sual
Bağına dağ çəkilən qocaman bir millətin
Dodağında səslənir:
- Axı biz neyləmişdik?
Cavab verən olmadı.
Boğdular bir millətin
"Axı biz neyləmişdik?"
Deyən o haqq səsini.

❖
 Çadırlar quruldu kənddə, şəhərdə,
 Bəlkə məlhəm idi matəm, bu dərdə?
 Döndü yas evinə bütün məmləkət,
 Kasıb ocaqda da qazan asıldı.
 Yası, matəmilə çarəsiz millət
 Elə bil qatildən intiqam aldı.
 Gücsüzün aldığı intiqama bax!
 Zorun qarşısında susduq hamımız.
 Qırx gün yas saxlamaq, işə çıxmamaq,
 Oldu üsyanımız, intiqamımız!
 Canlı da, cansız da ağlayır bu gün,
 Matəm içindədir ölkə büsbütün.
 Qızıl qərənfillə qara bayraqlar
 Xalqın kədərinə birgə qan ağlar.

ŞƏHİDLƏR

Qatil gülləsinə qurban gedirkən,
 Gözünü sabaha dikdi Şəhidlər.
 Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla,
 Vətən torpağına çəkdi Şəhidlər...
 Zalım öyünməsin zülmələriylə,
 Min bir böhtanıylə, min bir şəriylə.
 Həqiqət uğrunda ölümləriylə,
 Ölümü kamına çəkdi Şəhidlər...

Əsərin mövzusu: 1990-cı ilin qanlı 20 Yanvar hadisələri

Əsərin ideyası: Azadlıq, müstəqillik istəyən xalq öz mübarizəsində qurban verməyə də hazır olmalıdır. Çünki azadlıq verilmir, o, xalqın, vətənin igid, mərd övladlarının qanı bahasına alınır. Xalqın şəhid verməsi, vətənin igid oğul və qızlarının şəhidlik zirvəsinə yüksəlməsi qürurverici tarixi hadisədir.

Janrı: poema

Həcmi: 2 hissəli

Yazıldığı tarix: 1990-cı il

Əsər Azərbaycan milli azadlıq ədəbiyyatımızın kamil nümunəsidir. Əsərdə 20 Yanvar şəhidlərinin göstərdiyi misilsiz qəhrəmanlıqlar tərənnüm olunur. Burada əlləri günahsız insanların qanına bulaşmış qatillərə ümumxalq nifrəti öz əksini tapmışdır. Poemada milli azadlıq mübarizəsində qəhrəmanlıqla həlak olmuş şəhidlərin ümumiləşmiş bədii obrazı yaradılmışdır. Əsərdə nikbin ruh, gələcəyə inam vardır. Şair inanır və inandırır ki, şəhidlərin qanı yerdə qalmayacaq, xalqın igid övladları mübarizəni davam etdirəcək, üçrəngli bayrağı enməyə qoymayacaqdır. "Ana torpağın bağına azadlıq toxumu səpən" şəhidlərin milli qəhrəman olmalarından söz açılır. Şair xalqın azadlığını və müstəqilliyini gələcək nəsillər tərəfindən ləyaqətlə qorunacağına əmindir.

Poemanın bədii xüsusiyyətləri.

Əsərdə şəhidlərin qəhrəmanlığının tərənnümü ilə faciəli hadisələrdən doğan mühakimə üzvü vəhdət təşkil edir.

Əsərdə işlənmiş bədii təsvir və ifadə vasitələri: epitet, bənzətmə, təzad, təkrir, metafor.

Nümunələr:

Epitet, mübaliğə, metafor:

Qızıl qərənfillər əllərdə min-min,
 Şəhidlər önündə bir an dondular.

Təşbeh, mübaliğə, inversiya, metafor:

O gecə dağlardan enən sel tək,
 Qəzəbdən köpürüb daşdı millətim.

Təkrir, metafor, inversiya:

Alışıb öz oduna yandı, yandı bu millət,

O şənbə gecəsi, o qətl günü,-
 Mümkünə döndərdik çox namümkünü,
 Xalqın qəlbindəki qorxu mülkünü,
 O gecə dağıdıb sökdü Şəhidlər...
 Tarixi yaşadıb diləyimizdə,
 Bir yumruğa döndük o gecə bizdə.
 Yıxıb köləliyi ürəyimizdə
 Cəsarət mülkünü tikdi Şəhidlər...
 Onlar susdurulan haqqı dindirər,
 Qaraca torpağı qiymətləndirər.
 Donan vicdanları qeyrətləndirər,
 Axı, el qeyrəti çəkdi Şəhidlər...
 Dözdü hər zillətə, dözdü hər şeyə,
 "Dünyada mənim də haqqım var", - deyə
 Kütləni xalq edən müqaviləyə,
 Qanıyla qolunu çəkdi Şəhidlər...
 İnsan insan olur öz hünəriylə.
 Millət, millət olur xeyri, şəriylə,
 Torpağın bağına cəsədləriylə,
 Azadlıq toxumu əkdik Şəhidlər.

Dilsiz, sağır göylərə dirək oldu bu millət.

Təzad , inversiya, metafor:

Həqiqəti yalanlar,
 Küncə sıxdı o gecə

Bədii sual, inversiya, metafor:

Şəhidlər xiyabanı ...

Dilə gəlir məzarlar:

- Axı biz neyləmişdik?

DÜNYA ƏDƏBİYYATINDAN SEÇMƏ ÇİNGİZ AYTMATOV

(1928-2008)

“Çingiz Aytmatov qürurlu şəxsiyyət və azad sənətkar idi. Ulu əcdadı Manasın Talas vadisində Şəkər aulunda doğulan, sonralar repressiyaya məruz qalmış valideynlərin övladı kimi çətin ömür yaşayan Çingiz Aytmatov zootexnik kimi təhsil aldı, amma fitri istedadı və parlaq şəxsiyyəti sayəsində Yer üzünün hər tərəfində çap olunan, oxunan, sevilən dünya şöhrətli yazıçı oldu”.

Anar

Həyatı

Qırğız xalqının böyük nümayəndəsi, dünya ədəbiyyatının ən məşhur simalarından biri Çingiz Aytmatov 1928-ci ildə Qırğızıstanın Talas vilayətinin Şəkər kəndində anadan olmuşdur. Atası dövlət məmuru olmuş, repressiyaya məruz qalaraq **1938-ci ildə** güllələnmişdi. 8-ci sinfi bitirdikdən sonra Qazaxıstanın Cambul şəhərində zootexnikumda oxumuşdur. Daha sonralar Bişkek şəhərində Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda təhsil almışdır. Atasına bəraət verildəndən sonra Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun ali ədəbiyyat kursunda oxumuşdur. Ucqar kəndlərdə zootexnik işləməsi ona ədəbi yaradıcılıqla məşğul olmaq üçün stimül vermişdir. Yaşadığı kəndlərdəki insanların həyatını yaxından öyrənməsi sayəsində müxtəlif xarakterli, fərqli düşüncəyə malik, müxtəlif taleli rəngarəng obrazlar yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Onun belə canlı obrazları və maraqlı məzmunu olan **ilk** hekayələri **1952-ci ildə** çap olunmuşdur. Daha sonra bir-birindən maraqlı və bitkin məzmunu malik povestlər yazmışdır. Bu povestlər qaldırıldığı problemlərə, zəngin, keşməkeşli insan talelərinə görə böyük romanlar qədər sanballı, əhatəli, düşündürücüdür. İdeya-bədii xüsusiyyətlərinə görə ən sanballı **povestləri** bunlardır:

❖ **“Cəmilə”, “Köşək gözü”, “Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim”, “Əlvida, Gülsarı”, “Ana tarla”, “İlk müəllim”, “Üz-üzə” və s.**

Yazıcının **“Gün var əsrə bərabər”, “Qiyamət”, “Kassandra damğası”, “Əbədi gəlin”, “Ağ gəmi”, “Dəniz kənarı ilə qaçan Alabaş”** povest və romanlarında “kiçik” insanı dünya ədəbiyyatında əsas obraza çevirə bildi. Əsərlərində sadə qırğız xalqının adi həyatı problemləri, dünyanı narahat edən qlobal problemlər eyni bir ciddiyyət və məsuliyyətlə əks etdirilmişdir.

“Üz-üzə” povestində **Səidə** və **İsmayıl** obrazları ilə ədəbiyyatda cəmiyyət və fərd probleminə qarşı fəlsəfi məsələ qaldırılmış, **Totoyun** ailəsinin timsalında ilk dəfə müharibə insanının faciəsi təsvir edilmişdir.

Əsərlərinin əsas obrazları:

❖ Cəmilə, Daniyar, Sadıq, Tolunay, Aysel, Altınay, Baytemir, Toğulan, Altın, Yedigey, Abutalıb və s.

Cəmilə obrazı təkə o dövr sovet ədəbiyyatında deyil, bütövlükdə dünya ədəbiyyatında model kimi qəbul edilmiş müsbət və mənfi obraz qəlibini aşmışdır.

Yazıçı öz əsərlərində sadəliyi, təbiiyi ilə seçilən adi insanların taleyini qələmə alır.

GÜN VAR ƏSRƏ BƏRABƏR

(ixtisarla)

BİRİNCİ HİSSƏ (parçalar)

Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedir... Gecəyarı kim isə yoldəyişən növbətçinin köşkünə tərəf tələsirdi. Yedigey o saat hiss elədi ki, gələn arvadıdır və bu gəliş elə-belə gəliş deyil, onun bu gəlməyinə nəse çox vacib bir səbəb var. Doğrudan da, məlum oldu ki, gümanı düz imiş. Lakin iş üstə olduğuna görə yerindən tərpənə bilməzdi. Sonuncu vaqon da gəlib keçəndən, yolda hər şeyin qaydasında olduğunu bələdçiyə işarə verəndən sonra tələsik arvadına tərəf döndü:

– Xeyir ola?

Qadın həyəcanla ona baxıb dodaqlarını tərpətdi, nəse pıçıldadı.

– Nə olub?

– Qazanqap ölüb.

– Nə vaxt?

– Elə indi baş çəkməyə getmişdim, dedim, görüm necədir, bəlkə, bir şey-zad lazımdır. İçəri girdim, gördüm işığı yanır, uzanıb yerində, amma saqqalı belə birtəhər dik durub... Yaxınlaşıb soruşdum ki, Qazı əkə, bəlkə, sizə isti çay gətirim? Gördüm ki... – səsi tutuldu, qəhər onu boğdu, qapaqları nazilib qızarmış gözləri doldu, içini çəkib

yavaşdan ağılamağa başladı. – Sən bir adamın axırına bax?! Necə insan idi! Ölüb getdi. Yanında gözünü qapamağa bir adam da olmadı.

– Hönkürdü, ağladı. – Axı kimin ağılına gələ bilərdi! – Elə-beləcə də kimsəsiz öldü...

Cəbhədən qayıdandan bəri Yedigey Boranlı razıyızdında xidmət edirdi.

– İndi nə eləyək? – deyə arvadı sükutu pozdu.

Yedigey başını qaldıraraq arvadına baxdı və acı-acı qımışdı:

– Nə eləyəcəyik? Ölü düşəndə nə eləyirlər? Dəfn eləyəcəyik. – O, qəti qərara gəlmiş adam kimi ayağa durdu. – Arvad, sən qayıt geri, amma indi mənə qulaq

– Qulağım səndədi...

– Osmanı oyat. Baxma ki razıyızdın rəisidir, dəxli yoxdur, ölüm qabağında hamı bərabərdir. Ona de ki, Qazanqap ölüb. Kişi qırx dörd il burda can çürüdü.

– Bəs uşaqları?! Axı əvvəlcə uşaqlara xəbər vermək lazımdır! Ataları ölüb. Yedigey başını yellədi:

– Mən də bilirəm ki, uşaqlarsız olmaz... Amma ixtiyar mənə olsaydı, heç yaxına da buraxmazdım!

– Oğlu, görəsən, şəhərdən özünü çatdırır bilər?

– İstəsə, çatdırar. Sırağagün stansiyada olanda özüm teleqram vurmuşam. Yazmışam ki, atan ölüm ayağındadır, daha bundan artıq nə yazmalı idim ona. Gəlməyinə gələcək, amma adını kişi qoysa da, qonaq kimi dayanıb baxacaq. Sən ləngimə, get necə demişəm elə də elə. Ukubala yol alıb getdi, sonra tərəddüdlə ayaq saxladı, təzədən yola düzələndə Yedigey özü onu səslədi:

– Əvvəlcə növbətçi Şahmərmanın yanına get a!.. Qoy mənim yerimə adam göndərsin, sonra əvəzini artıqlaması ilə işləmə. Kişinin cənəzəsi bomboş evdə qalıb, yanında da bir allah bəndəsi yox. Belə şey olmaz! Elə-belə də deyərsən ona! Yedigey teleqraf dirəyinə söykənib fikrə getdi. Dəmir yolundan xeyli uzaqda otlayan dəvələrin tutqun qaraltısını seçə bildi. Onun dəvəsi Sarı-Özəkdə yürəkliyi, zoruyla ad çıxartmışdı, öz sahibi kimi Boranlı Qaranər adı ilə tanınırdı.

* * *

...Deyilənlərə görə, nə vaxtlarsa Nayman-Ananın öz manqurt oğlunu axtardığı bu yerlərdə yağın boyunca çox uzun bir yol keçəndən sonra daha Ana-Beyitə bir şey qalmamışdı. Boranlı Yedigey gah saatına, gah da Sarı-Özək üzərindəki günəşə baxıb fikirləşirdi ki, hələlik işləri öz qaydasınca gedir. Dəfndən sonra onlar vaxtında evə qayıdıb hamıyla birlikdə ehsanda iştirak edəcək və Qazanqapı yad eləyə biləcəkdilər. Qabaqda Yedigey qotazlı tərliklə bəzədilmiş Qaranərin üstündə, ondan sonra yedəkli traktor, lap arxada da "Belarus" ekskavatoru Ana-Beyit düzünə çıxdılar. Elə burda da gözləmədikləri maneəyə rast gəldilər – tikanlı məftildən çəkilmiş çəpərlə rastlaşdılar.

Göylərin altında yatıb qalmış böyük Sarı-Özək düzlərinin sonu görünməsə də, Ana-Beyit qəbiristanlığına yol yox idi. Hamı bu tikanlı çəpərin qabağında çaşmış-qalmışdı. Sükutu birinci caydaq Ədilbəy pozdu:

– Nə var, Yedigey, məgər bu, əvvəllər burda yox idi?

– Heç izi-tozu da yox idi! Birinci dəfədir görürəm.

– Belə çıxır, sahəni xüsusi məqsədlə çəpərə alıblar. Bəlkə, kosmodrom üçündür? — deyə caydaq Ədilbəy öz gümanını bildirdi.

– Belə görünür. Kimin ağılına nə gəlir, onu da eləyir, lənət şeytana, – deyə Yedigey deyindi.

Yenə də susdular. Caydaq Ədilbəy fikirləşib bir çıxış yolu axtarırdı:

– Yaxşı, indi nə cür olsun, Yedigey? Məsləhətin nədir? Qəbiristanlığa başqa bir yol-iz yoxdur?

– Olsun gərək. Niyə də olmasın? Burdan sağa, beş kilometrlikdə yol var, – deyə Yedigey ətrafına nəzər salaraq cavab verdi. Təzədən yola düzəldilər. Düz şlaqbaumun üstünə çıxdılar. Onların yaxınlaşmasıyla gözətçi postundan cavan, çiyindən üzünə ağı avtomat sallanmış bir əsgər çıxdı.

– Salam, – deyə əlini gicgahına aparıb rəsmi təzim elədi. Hələ də uşaqlıq yağın açıq-mavi gözləri ilə Yedigeyə baxıb soruşdu: – Kimsiz? Hara gedirsiniz?

– Biz buralıyıq, saldat, – deyə Yedigey onun uşaq ciddiliyinə baxıb gülümsündü. – Ölü aparırıq, qocalarımızdan biri rəhmətə gedib, bizim qəbiristanlıqda basdırmaq istəyirik.

– Buraxılış vərəqəsi yoxdursa, olmaz, bu sahə nəzarət altındadır, – deyə əsgər məsələnin nə yerdə olduğunu başa saldı.

– Bunu başa düşürəm, axı biz qəbiristanlığa gedirik. Lap yaxındadır. Burda nə var ki, basdırıb qayıdırıq.

– Olmaz! İxtiyarım yoxdur, – deyə gözətçi cavab verdi. Elə bu vaxt Sabitcan yersiz olaraq, işgüzar bir görkəmlə irəli soxuldu:

– Nə var, nə olub? Mən vilayət həmkarlar şurasındanam, – deyə özünü nişan verdi. – Niyə durmuşuq?

– Ona görə ki olmaz.

– Axı ağımda deyirəm ki, yoldaş gözətçi, həmkarlar şurasından gəlmişəm.

– Hardan gəldiyinizin qətiyyəni mənə dəxli yoxdur.

– Necə yəni yoxdur? – deyə Sabitcan çaşmış-qaldı.

– Yoxdur, vəssalam. Bura qorunan sahədir.

– Daha burda nə söz ola bilər! – Sabitcan əsəbiləşdi. – Mən elə əvvəldən bilirdim! – deyə Yedigeyə tənə vurdu. – Bilirdim ki, bu işin axırı puçdur! Xeyr! Nə danışırısan, gerek Ana-Beyit ola! Ana-Beyit! Bu da səninçün Ana-Beyit! – O, təhqir olunmuş halda, hirsle tükürüb uzaqlaşdı. Yedigey:

– Bağışla, oğlum, – bir ata kimi əsgərə üz tutdu. – Aydın işdir, sən xidmət başındasan. Amma indi bu mərhumu nə cür eləyək? Axı kötük deyil ki, atıb çıxıb gedək. Sabitcan getdikcə qızıışırdı, axır Caydaq Ədilbəyə yaxınlaşdı:

– Mən axı dedim! Bu boyda yol basmağın mənası yoxdur! Bu, mövhumatdır, gerillikdir! Özünü də, bizi də işə saldı! Ölünü harda quylayırısan quyla, nə fərqi var! Xeyr, ölsən də, partlasan da gerek Ana-Beyit ola! Sən də bu yandan ona qoşuldun, çıx get, sənsiz dəfn eləyərik! Hə, indi elə görüm, necə eləyəcəksən! Caydaq Ədilbəy cavab verməyib uzaqlaşdı.

– Mənə bax, dostum, – deyə o, şlaqbauma yaxınlaşaraq gözətçiyə müraciət etdi. – Mən də xidmətdə olmuşam. Bəzi qanun-qaydalardan mənim də başım çıxır. Burda telefon var?

– Əlbəttə, var.

– Onda sən belə elə – keşik rəisinə zəng vur. Ona xəbər ver ki, yerli camaat gəlib. Ana-Beyit qəbiristanlığına getmək üçün icazə istəyir! Qapı açıq olduğu üçün Yedigey hər şeyi eşidirdi.

– Yoldaş leytenant! Yoldaş leytenant! – deyə gözətçi həyəcanlı, zil səslə danışdı. Nəhayət, məlumat verdi, dedi ki, yerli adamlar gəlib, ölülərini burdakı qəbiristanlıqda dəfn etmək istəyirlər. Necə olsun? Yedigey gərdi. Leytenant desə ki, burax, vəssalam, iş düzələcək! Halal olsun Ədilbəy! Ağılı başında olan oğlandır. Amma nədənsə gözətçinin söhbəti uzanırdı. İndi o, təkə suallara cavab verirdi:

– Hə... Nəçə nəfər? Altı adamdır. Mərhumla yeddi. Bir qoca rəhmətə gedib. Bəs mən nə deyim? Deməli, olmaz? İcazə yoxdur? Oldu, baş üstə! Caydaq Ədilbəy gözətçi otağından qanıqara çıxdı, amma dedi ki, leytenant özü gəlib sözünü elə burda deyəcək. Artıq saat üç idi. Yolları çox uzaq olmasa da, hələ ki Ana-Beyitə çatmamışdılar. Qarşıdakı yolda maşın göründü. “Gəlir! – deyə Yedigey sevindi. – Allah qoysa, hər şey qaydasına düşər. Gözətçi də maşının gəlməyini gözləyirdi. Keşik rəisi şlaqbaumun o tayında dayanan adamlara tərəf döndü:

– Kimdir burda kənar adam? Gözləyən kimdir? Sizsiz? – deyə o, Boranlı Yedigeyə müraciət elədi.

– Biz, bozqoy, karaqım. Ana-Beyitgə jeltpey tırp kaldık. Kolay da bolsa, yardımdeş, karaqım,1 – deyə Yedigey ordenlərini cavan zabitə göstərməyə çalışdı. Bu, leytenant Tansıkbayova heç bir təsir göstərmədi:

– Yoldaş kənar adam, mənimlə rus dilində danışın. Mən xidməti vəzifə başındayam, – deyə xəbərdarlıq etdi.

Yedigey leytenant Tansıkbayovun üzünə baxır və görürdü ki, bu işdən bir şey çıxmıyacaq. O, şlaqbaumun o tərəfində dayanmışdı ki, elə-belə, formal olaraq kənar adamların şikayətinə qulaq assın. Alçalıb pərt olmuş Yedigey tədricən qəzəbləndiyini hiss edirdi, amma iradəsini toplayıb özünü təmkinli saxlamağa çalışırdı. Yox, nə qədər ki mərhum dəfn edilməyib, onun özündən çıxmağa haqqı yoxdur. Bayaqdan kənardə gəzişib səsinə çıxarmayan Sabitcan bu yerdə özünü göstərmək məqsədilə onların qabağına yeridi:

– Nə oldu? Ağızınızdan vurub qaytardılar? Elə belə də olmalıydı! Yaman hazırlamışdınız! Ana-Beyit! İndi döyülmüş it kimi geri qayıdırınız!

– Kimdi döyülmüş it? – deyə kürəkən özündən çıxaraq onun üstünə cumdu.

– Aramızda it varsa, o sənsən, əclaf! Orda duranla sənə nə fərqin var? Elə quru gopun var – mən dövlət adamıyam. Sən heç adam deyilsən! Sabitcan birdən ağa kimi ucadan əmrilər verməyə başladı:

– Nə ağızınızı açıb dayanmışız? Traktorları işə salın! Necə gəlmişik, elə də qayıdaq. Cəhənnəm olub gedək! Döndər görüm! Bəsdır! Bəsdır, gic yerində qaldım! Başqalarının ağızına baxanda belə olar. verilmişdir) nəzərdən keçirin.

İKİNCİ HİSSƏ

(parçalar)

Qabaqda traktora minənlər, dallarınca dəvəli adam, onun dalınca da atdanaatdana qaçan it yenə Sarı-Özək çölləriylə hərəkət edib Malakumdiçap yarğanına tərəf yol aldılar. Yarğanın gədiyinə çatanda traktorlar tormozlayıb dayandılar.

– Nə var? Nə olub? – deyə Sabitcan kabinədən boylandı.

– Heç nə. Motorları söndürün, – deyə Boranlı Yedigey əmr etdi. Burda dəfn eləyəcəyik.

– Bəsdı ələ saldığın! – Sabitcan lap özündən çıxdı, onsuz da əzilib əsgiyə dönmüş qalstukunu çəkib dartışdı. – Özüm basdıracağam razyezddə, ayrı söz ola bilməz! Bəsdır!

– Qulaq as, Sabitcan, ata sənindir, bu barədə mübahisə ola bilməz. Sən gəl bunun ayrı tərəfini fikirləş. Harda görünüb ki, basdırılmağa aparılan ölü geri qaytarılınsın? Hələ belə şey görünməyib. Bu biabırçılıqdan heç birimiz qurtara bilmərik. Dünyasında belə şey olmayıb.

– Cəhənnəmə ki görünməyib! – Sabitcan razılaşmadı.

Caydaq Ədilbəy də ekskavatorun kabinəsindən düşdü, onu görüb əyyaş kürəkən də yedəkdən enib gəldi, traktorçu Cumaəli də yaxınlaşdı ki, görsün nə səbəbə dayanıblar.

– İgidlər, qulaq asın, – deyə Yedigey onlara üz tutdu. – İnsan adətlərini pozmayın, təbiətə qarşı çıxmayın! Hələ belə şey görünməyib ki, qəbiristanlıqdan ölü geri qayıda. Basdırılmağa aparılan gerek basdırılınsın. Başqa yolu yoxdur! Baxın bu Malakumdiçap yarğanına, bu da bizim Sarı-Özək torpağıdır! Nayman-Ana burada, bu

Malakumdıçapda özünün məşhur ağısını deyib, oğlunu oxşayıb. Gəlin mən qoca Yedigeyə qulaq asın, qoyun Qazanqapın məzarı burda olsun. Elə mənim də qəbrim qoy burda olsun. Allahın rizası olsa, özünüz gətirib burda basdırarsınız. Mən bunu sizdən xahiş eləyirəm. İndi isə hələ gec deyil, vaxt var, baxın, orda, lap yarğanın qaşında mərhumu dəfn elərik! Hamı susurdu.

– Bilirsiniz nə var, siz özünüz bilirsiniz, – deyə Cumaəli sükutu pozdu, – mən gedirəm qəbri qazmağa. Mənim vəzifəm budur ki, çala qazım, özü də dərin olsun. Hələ ki vaxt var. Qaranlıq düşəndən sonra kim bu işi görəcək? Siz özünüz bilirsiniz.

Ağ keçəyə bükülmüş Qazanqapı xərəyin içində, qəbir çalasının qırağında uzatmışdılar. “İlahi, əcdadlarımızın yoluyla gedib müqəddəs kitablardan öyrəndiyim dualarımı eşidirsənsə, mənim öz sözlərimi də eşit. Elə bilirəm, bunlar birbirinə mane olmazlar.

Budur, biz kimsəsiz və uzaq bir yerdə Malakumdıçap yarğanında qazdığımız qəbrin qabağında dayanmışıq, Qazanqapı özünün vəsiyyət elədiyi qəbiristanlıqda dəfn eləyə bilmədiyimiz üçün məcbur olub bura gəlmişik. Göydəki çalağan bizim Qazanqapla necə vidalaşdığımızı yuxarıdan seyr edir. Ey böyük Allah, varsansa, keç günahımızdan, həqirin olan Qazanqapın dəfnini rəhmətlə qəbul et, layıqdırsə, onun ruhuna əbədi rahatlıq ver. Bizdən nə asılıydısa, hamısını yerinə yetirməyə çalışdıq. Qalanı sən öz işindir!

Son dərəcə məyusam ki, Nayman-Ananın dəfn edildiyi müqəddəs qəbiristanlığımıza daha bizimçün yol yoxdur. Buna görə də arzum budur ki, mənim də qəbrim Nayman-Ananın gəzdidiyi bu yerlərdə – Malakumdıçapda olsun. Elə olsun ki, mən də indi dəfn edəcəyimiz Qazanqapın qəbri ilə yanaşı olum. Bir də ölənlərin ruhunun başqa canlılara keçməsi doğrudursa, onda mən qarışqa niyə olum, istədim ki, ağıruyruq çalağana çevrilim. Mən də o göydə uçan çalağan kimi SarıÖzəyin üstündə süzüb o ucalıqdan doğma yerlərimi seyr edim, seyr etdikcə də doymayım. Vəssalam. İlahi, bizim bu işimizə fərac ver...”

– Amin, – deyə Yedigey duasını tamamladı, bir an susub acı bir həsrətlə çalağana baxdı, sonra yavaş-yavaş cavanlara tərəf döndü. Allahla ünsiyyət tamam olmuşdu. İndi onun qarşısında bu qədər ləngimiş dəfn mərasimini tamamlamaq üçün gələn həmin beş adam dayanmışdı.

Onların hərəsi qəbrə bir ovuc torpaq atıb, küləyin səmtindən qəbri torpaqla doldurmağa başladılar. Əvvəlcə belkürəklə kürüyüb doldurdular, sonra da Cumaəli maşına minib torpağı ekskavatorla yığıb tökdü. Axırda qəbrin üstünü yenə də bellə düzəldib sahmanladılar...

Daha vaxt lap daralmışdı. Traktorlar yarğandan enmək üçün dönməyə başladılar. Traktorlar aşağı enənəcən Yedigey Qaranəri yedəkləyərək Sabitcanla yanaşı getdi. O, özünü narahat eləyən bir məsələ haqqında Sabitcanla təkliddə danışmaq istəyirdi.

– Bura bax, Sabitcan, indi daha əlimiz boşaldı, səninlə bir məsələ barədə söhbət eləmək istəyirəm. Bəs indi biz o qəbiristanlıq işini neyləyək? Ana-Beyiti deyirəm.

– Necə yəni neyləyək? Burda heç baş sındırmaq lazım deyil, – deyə Sabitcan cavab verdi. – Plan plandır. Ləğv eləyəcəklər onu, plan üzrə... Vəssalam.

– Bəlkə, mənə danışmaqda kömək eləyəsən, nə qədər gec deyil, elə günü sabah gedərik burdakı böyüklərin yanına, o şəhərcikdə, yəqin ki, bir nəfər lap böyükləri var. Ola bilməz ki, Ana-Beyiti yerləyeksən eləsinlər. Axı bu, tarixdir.

– Mənim ailəm, uşaqlarım, işim-gücüm var. Onu istəyirsən ki, burdan bir zəng çalsınlar, orda da dalıma bir təpik vurub atsınlar bayıra? Bağışlayasan gərək, çox sağ ol!

– Aydınır. Söhbət qurtardı! – deyə Yedigey danışmağa nöqtə qoydu. – Ehsanı verək, Allahın köməkliyi ilə bir də səninlə görüşmərik, inşaallah.

– Bəlkə də, – deyə Sabitcan üz-gözünü əydi.

Onlar beləcə ayrıldılar. Yedigey dəvəyə minənəcən onlar traktorları işə salıb gözlədilər, ancaq Yedigey onlara dedi ki, ləngiməsinlər, yola düşüb mümkün qədər tez getsinlər, adamlar ehsanı gözləyirlər, dəvə üstündə onunçün hər yerdə yol var, guya özü istədiyi yolla gedəcək.

Traktorçular sürüb gedəndən sonra Yedigey hələ bir müddət yerində qalıb neyləyəcəyini fikirləşdi. Boranlı Yedigey peşman idi; peşman idi ki, bu söhbəti niyə saldı, niyə sözlərini havayı yelə verdi. Məgər Sabitcan söz deməli, kömək ummalı adamdı?! Güman eləmişdi ki, savadlı, oxumuş adamdır, özü kimiləri ilə daha asan dil tapa bilər. Qoca Yedigey belə şeylər barədə nə qədər çox fikirləşirdisə, bu fikirlər onda bir o qədər ağrı və ümitsizlik doğururdu.

– Manqurtsan, manqurt! Xalis manqurtsan! – o, qəzəblə pıçıldadı. Kişi ona həm qəzəblənir, həm də acıyırdı.

Qaranərin belində oturan Yedigey belə ağır fikirlər içində ətrafına göz gəzdirdi. Traktorlar çoxdan gözdən itib səslərini kəsmişdi. Boranlı Yedigey vəziyyəti gotür-qoy eləyib belə qərara gəldi ki, təzədən zonanın girişindəki şlaqbaumun yanına qayıtsın. Hər şeydən əvvəl o istəyirdi ki, çalışıb keşik xidmətini məcbur etsin, onu nəzarət altında da olsa, böyük rəisin yanına aparsınlar, ya da lazım gələrsə, o rəisin özünü məcbur eləyib Boranlı Yedigeyə qulaq asmaq üçün şlaqbaumun yanına gətirdirsən. Onda ürəyindəkilərin hamısını deyərdi üzünə... Bu qərardan sonra ürəyi yerinə gəldi.

– Təvəkkül Allaha! İtin ağası varsa, qurdun da Allahı var! – deyə özünə ürəkdirək verdi, Qaranəri möhkəm mahmızlayıb şlaqbauma tərəf yönəldi.

Elə bu vaxt havaya nəşə oldu, getdikcə güclənən vulkan gurultusuyla boşluqda nəşə hərəkətə gəldi. Və lap yaxınlıqda, hardasa lap qonşuluqda, kosmodrom zonasında parlaq atəşlə yanan qorxunc alov sütunu püskürüb göyə sancıldı. Yedigey qorxudan geri atıldı, dəvə də bağırıb yerindən sıçradı... İt qorxusundan yiyəsinin ayaqları altına təpildi.

Birincinin dalınca ikinci, onun dalınca da üçüncü raket göyə qalxdı, sonra biri də, biri də ...

İnsan, dəvə və it dallarına baxmadan qaçırdılar, birdən Yedigeyə elə gəldi ki, manqurt oğlu tərəfindən oxla vurulmuş Nayman-Ananın başından saldıqı ağ yaylıqdan əmələ gəlmiş ağ bir quş hardansa böyürdən çıxdı... Ağ quş bu həşir-qiyamət içində insanla yanaşı uçaraq deyirdi:

– Kimlərdənsən? Adın nədir? Adını yadına sal! Sənin atan – Donenbaydır, Donenbay, Donenbay, Donenbaydır, Donenbay... Yenidən birləşən bu zülmət içində bu səs hələ çox eşidildi...

Tərcümə edən: İshaq İbrahimov

“Gün var əsrə bərabər” (1980) romanı Ç.Aytmatovun kamil sənət əsərlərindəndir. Xeyirlə şərin mübarizəsi bu əsərdə də öz əksini tapıb. Nayman-Ananın dəfn olunduğu Ana-Beyit qəbiristanlığı ilə bağlı baş verənlər yeni dövrün bəlasına çevrilən yaddaşın itirilməsi mərazini, manqurtluğun mahiyyətini üzə çıxarır. Dəmir yolunun Boranlı adlı kiçik məntəqəsində 44 il işləmiş Qazanqapın ölümü və dəfni ilə bağlı baş verən hadisələrə əsərin qəhrəmanları fərqli münasibət bəsləyir. Əsərin mərkəzində qloballaşma dövrünün ağırlıq bir problem – milli yaddaşın itirilməsi durur. Adət-ənənələri, dəyərləri qoruyub-saxlamaq istəyənlərlə yaddaşsızlıq mərazinin qurbanları – manqurtluğu təmsil edənlər arasındakı ziddiyyət əsərdəki ciddi konfliktin əsasında dayanır. Yazıçı manqurtlaşdırılmış oğulun öz anasını öldürməsi haqqında qədim əfsanəni xatırladır, sonra əfsanənin süjeti başqa istiqamətdə davam etdirilir. Qazanqapın ölümünə münasibət, onun dəfni ilə bağlı hadisələrin təsviri əsrlər keçsə də, manqurtluğun məhv olmadığını göstərir.

Əsərdə türk xalqlarının mərhumla vidalaşmaq ayini öz əksini tapıb. Lakin bu mərasimə də başdansıvdu yanaşanlar var. Əsərdə romanın baş qəhrəmanı dəmiryol fəhləsi Boranlı Yedigeyin həyatının dramatik hadisələrin baş verdiyi bir günü təsvir olunur. Lakin həmin günün təəssüratları o qədər zəngindir ki, qəhrəman keçdiyi altmış bir illik ömür yoluna nəzər salmalı olur. Kiçik dəmiryol məntəqəsində vəfat etmiş dostunu dəfn etmək üçün qədim qəbiristanlığa gedən Yedigey müdrikdir, dərin düşüncəli, zəhmətkeş insandır. Yazıçı onun vicdanla yaşamaq, borc, məsuliyyət, şərəf, sevgi barədə düşüncələrinə geniş yer verir. Yazıçı bu obrazın timsalında sadə bir insanın mənəvi böyüklüyündən söz açmış, xalqın gələcəyinə, milli dəyərlərin, tarixi yaddaşın nəsil-dən-nəslə ötürülərək yaşayacağına inamını ifadə etmişdir. Yedigeyin zəngin həyat təcrübəsi var, müharibə görüb. O həmişə öz xalqının milli dəyərlərinə sadıq qalmışdır, düşüncələri, əməlləri xalq hikmətinin saf, büllur bulağını xatırladır. Müxtəlif vəziyyətlərdə qarşılaşdığı manqurtlar onun həyat mövqeyini, insanlığa inamını sarsıda bilməyib. Orta savadı belə olmayan Yedigey Sabitcanın, Tansıkbayevin milli mənlilik şüurundan məhrum olmasına qəzəb və nifrətlə etirazını bildirir. O, ənənələrin, mənəvi dəyərlərin, düzlüyün qorunub saxlanması üçün mübarizə aparır. Əsərin sonunda Nayman-Ananın yaylığının ağ quşa çevrilməsini təsvir etməklə yazıçı bütün çətinliklərə baxmayaraq, gələcəyə nikbin baxmağın vacibliyini ifadə edir. Yazıçı Sabitcanın simasında manqurtluğun – yaddaşsızlığın bu gün də mövcudluğunu real lövhələrlə, ürək ağrısı ilə əks etdirir. Sabitcan atasının ölüm xəbərini laqeydliklə qarşılayır. Ana-Beyit qəbiristanlığında yaranan çətinlik onun əsl simasını – manqurt, yaddaşsız olduğunu aşkara çıxarır. Hadisələrə münasibətdə o öz şəxsi mənafeyindən çıxış edir, mənəvi puçluğunu göstərir. Sabitcanın atası Qazanqapa, digər insanlara yanaşması əfsanədəki Manqurt oğulun Nayman Anaya münasibətindən fərqlənir. Atasının Ana-Beyit qəbiristanlığında dəfn olunmaq vəsiyyəti, dostunun ölümündən sarsılan Yedigeyin kədəri onu narahat etmir. Sabitcanın fikrincə, ölmüş insan üçün harada dəfn olunmağın heç bir fərqi yoxdur. Dardüşüncəli, ailədə yox, internatda böyümüş Sabitcanı yalnız bir məsələ düşündürür: dəfn mərasimini tez başa vurub şəhərdəki evinə, vəzifə masasına, nizamla salınmış həyatına qayıtmaq. Keşik rəisi leytenant Tansıkbayevin Yedigeylə doğma dilində – qırğız dilində danışmaqdan qəsdən imtina etməsi, vəzifəsini bəhanə gətirib rus dilində danışması, Ana-Beyit qəbiristanlığının taleyinə, insanların bu qəbiristanlıqda dəfn olunmaq arzusuna münasibəti onun da tarixi yaddaşdan, milli düşüncədən məhrum olduğunu göstərir. Tansıkbayev bu yerlərin əsl sahiblərini – Yedigeyi və onunla gələnləri “kənar adamlar” adlandırır. Yazıçı öz kökünü könüllü olaraq unudan adamları yetim uşağa bənzədir. Əsərdə hər bir kiçik detal və təsvir dərin məna kəsb edir, bəşəriyyətin taleyi, üçün narahat olan sənətkarın düşüncələrinin humanist mahiyyətini açıb göstərir. Yaddaşsızlıq, manqurtluq təhlükəsi və ona qarşı mübarizənin zəruriliyi əsərin əsas ideyasını təşkil edir.

Yazıçı bəşəriyyəti öz tarixini, əcdadlarını, ana dilini, xalq adət-ənənələrini unudanların – yeni manqurtların yarandığından xəbərdar edir. Faciə həm də ondadır ki, qədim manqurtlardan fərqli olaraq, yeni, müasir manqurtlar tarixi yaddaşdan işgəncə altında deyil, könüllü olaraq imtina edirlər.

MİQ VƏ SERTİFİKASIYAYA HAZIRLAŞANLAR ÜÇÜN ƏLAVƏLƏR

DƏRZİ ŞAĞİRDİ ƏHMƏD

Hamam-hamam içində, xəlbir saman içində, dəvə dəlləklik elər, köhnə hamam içində. Qarışqa şıllaq atdı, dəvənin budu batdı, milçək mindik, çay keçdik, yabaynan dovğa içdik...

Sizə kimdən xəbər verim, şah oğlu Şah Abbasdan. Günlərin bir günündə Şah Abbas vəzir Allahverdi xana dedi:

– Çoxdandı sənən səyahətə çıxmırsın, gəl bir dəriş-libas olub çıxmaq mahala, görək, nə var, nə yox.

Hər ikisi libaslarını çıxarıb bir dəst dəriş libası geydi, hərəsi əlinə bir ağac, bir kəşkül alıb, “Ya Əli, səndən mədəd!” deyib çıxdılar İsfahan şəhərinə. Burda da meydan qurub başladılar oxumağa. Deyirlər ki, Şah Abbasın çox gözəl avazı varmış. Bir dərziləri çağırıb dedi:

– Get o dərişlərə söylə ki, ustam deyir, məclislərini qurtarandan sonra mənə qonaqdılar.

Şagird o saat baş üstə deyib özünü dərişlərə yetirdi, ədəbnən salam verib dedi:

– Baba dəriş, ustam deyir ki, bu gecəni mənə qonaqdılar, başqasına dil verməsinlər...

Axşam dərişlər gəldilər. Salam verib, içəri daxil oldular. Sonra başladılar söhbətə. Bunlar söhbət eləyirdilər, şagird də əlində iş görürdü. Birdən ustası gördü ki, şagird yuxulayıb. Şagirdin adı Əhməd idi. Usta Əhmədi dürtməyib durğuzdu, dedi:

– Ədə, zalım oğlu, nə yatırsan, gecə qurtarmadı ki?

– Usta, sən mənə niyə oyatdın? İş qaçmırdı ki, işi bir saat sonra da hazır edə bilərdim,

– deyə Əhməd cavab verdi.

Usta dedi:

– Oğul, indi oyadanda nə olar, nəyin ziyana getdi?

Şagird qəmgin-qəmgin dedi:

– Usta, doğru deyirsən, bir şeyim ziyana getməyib, ancaq bir yuxu görürdüm, heç olmayan kimi. O yuxum yarımçıq qaldı, ona heyifsilənirəm.

– Oğul, o necə yuxu idi ki, ona heyifsilənirsən?

– Usta, hər nə buyursan, onu yerinə yetirməyə hazırım, amma o yuxunu demərəm. Usta da, dərişlər də təəccüb eləyib, bir-birinin üzünə baxdılar. Usta o saat başa düşdü ki, qonaqlar da bu yuxunu bilmək istəyir.

Usta və dərişlər nə qədər yalvardılar, olmadı. Başladılar onu dilə tutmağa. Yenə Əhməd dedi, demərəm ki, demərəm.

– Usta, demir, qoy deməsin, sən də heç üstünü vurma. Xülasə, dərişlər ustayla xudahafizləşib düşdülər yola. Küçəyə çıxan kimi Şah Abbas Allahverdi xana dedi:

– Vəzir, gərək Əhmədin yuxusunu biləm.

Şah Abbas taxta çıxan kimi əmr elədi ki, filan yerdə bir dərziləri var, onun Əhməd adlı bir şagirdi var, bu saat həmin Əhmədi mənim hüzuruma gətirin. İki fərraş özünü yetirdi həmin dərzinin dükanına. Əhmədi götürüb Şah Abbasın divanxanasına tərəf yönəldilər.

2

Bəli, Əhmədi gətirdilər şahın hüzuruna. Şah Abbas gülə-gülə dedi:

– Oğul, mən eşitmişəm sən bir yuxu görübsən, heç kimə demirsən. Söylə görüm, o yuxu nədi?

Əhməd cavab verdi:

– Qibleyi-ələm sağ olsun, mən əhd eləmişəm ki, o yuxunu heç kimə deməyim. Şah Abbas nə qədər çox dedi, Əhməd o qədər az eşitdi. Şah Abbas axırda qəzəblənib çığırdı:

– Cəllad gəlsin, bu haramzadanın boynunu vursun! Cəllad yapışdı Əhmədin yaxasından, istədi aparsın, Vəzir Allahverdi xan Şah Abbasın qulağına dedi:

– İndi bunu öldürsən, yuxunu bilməyəcəksən. Yaxşısı budur ki, Əhmədi bir yaxşıca döydürüb göndərək zindana. Orada ağıllanar.

Şah Abbas cəlladı azad eləyib, üzünü tutdu Əhmədə:

– Ey Əhməd, hələlik mən sənə qanından keçirəm. Gəl sən biryolluq o yuxunu aç.

– Qibleyi-ələm sağ olsun, əmr sizindi, mən deməyəcəyəm. Şah bu cavabı eşidən kimi əmr elədi, bir dəstə çubuq, bir şallaq gətirdilər. Əhmədi döyməyə başladılar. Əhməd heç cıncırını da çıxarmadı. Şah Abbas gördü, Əhməd lap çubuq altında ölsə də, bir söz deməyəcək. Əmr elədi, Əhmədin əl-qolunu açdılar, üzünü tutub zindanbana dedi:

– Apar, bunu sal mənim xüsusi zindanıma. Əhmədi zindana salan kimi biçərə ayaq üstə dura bilməyib, tirtap uzandı yerə. Ayağının, bədəninin sızılıtsından dayana bilməyib başladı hönkür-hönkür ağlamağa. Şah Abbasın bir qızı var idi. Adına Pəri Soltan deyirdilər. Pəri Soltanın evi zindana bitişik idi. O gördü zindandan ağlamaq səsi gəlir. Yanındakı qaravaşdan soruşdu:

– Ay qız, quldan, kənizdən atam kimi zindana saldırıb? Zindandan qulağıma ağlamaq səsi gəlir.

Qaravaş dedi:

– Xanım, zindana bir oğlan salıblar, bilmirəm kimdi, vallah, deyirsən, Yusifdi, qəbirdən qalxıb, özü də 18–19 yaşında. Xülasə, qaravaş Əhməd o qədər tərif elədi ki, Pəri Soltan görməzdən, bilməzdən Əhmədə aşiq oldu. Qız dedi:

– Dur gedək, bir özüm ona baxım.

Pəri Soltan Şah Abbasın gözünün ağı-qarası təkəcə övladıydı. Özü də elmlı, kamallı bir qız idi. Bir sözlə, elmiynən gözəlliyi bərabər idi. Pəri Soltan özünü zindanın qapısına yetirdi. Deşikdən içəri baxıb nə gördü? Gördü, vallah, bir oğlan uzanıb zarıldayır, deyirsən, Yusifdi, qəbirdən çıxıb. Pəri Soltan Əhmədi görəni kimi aşiqi-şeyda olub, az qaldı ürəyi getsin, üzünü qaravaşa tutub dedi:

– Ey qaravaş, əhsən sənın zəhninə. Ancaq mən nə təhər eləyim ki, bu oğlan bərədə bir əhval bilim, görüm bu, kimdi, nəçidi, nə üçün zindana salınıb? Bunları bilsəm, qalanıasandı.

3

Qaravaş tez getdi zindanban çağırmağa. Zindanban dinməzsöyləməz düşdü qaravaşın dalınca. Xanım qəsdən özünü acıqlığa vurub dedi:

– Bu, kimdi, bunun günahı nədi? Bunu bura kim saldırıb?

– Əgər xatiriniz istəyirsə, bu saat buyurun, qapını açım, özünüz zəhmət çəkib danışdırın, ya da istəyirsiniz, mən özüm öyrənib sizə xəbər verim.

Pəri Soltan şad olub dedi:

– Elə gəlmişkən yaxşı olar ki, özüm bir əhval bilim, bir də day sonraya qalması.

– Əmr sənindi, nə cür istəyirsən, elə də olsun. Zindanban açarı çıxartdı, qapını açdı, xanım, qaravaş içəri daxil olub, qapını ördülər. Zindanban çəkilib, bir tərəfdə durdu. Qapının səsinə Əhməd çevrilib gördü, paho, budu bir cüt nazənin sənəm gəlir, deyirsən, on dörd gecəlik aydı, buludun altından çıxıb. Qızlar ona yaxınlaşıb, salam verdilər. Əhməd zəndlə baxıb yəqin elədi ki, xeyr, bunlar nə huridi, nə də pəridi, lap insandı ki, var.

Pəri Soltan xanım gülə-gülə Əhmədə dedi:

– Oğlan, adın nədi?

– Xanım, mənim adım Əhməddi, özüm də filan dərzinin şagirdiyəm. Bizə görə nə qulluğunuz var?

– Əhməd, hələ qulluq sonrakı məsələdi. Sən bir dərzi şagirdi, fağır adamın birisən. Mənə düzünü de görüm səni bura nə üçün salıblar? Əhməd bütün əhvalatı başdan-ayağa Pəri Soltana nağıl elədi. Pəri Soltan əhvalatı Əhməddən eşidəndə ürəyi şan-şan olub dedi:

– Əhməd, niyə yuxunu açıb biryolluq canını qurtarmırsan?

Əhməd dedi:

– Xeyr, xanım, ölsəm, yenə də yuxunu açmayacağam. Açsaydım, elə əvvəldən açardım.

Pəri Soltan Əhmədin bu kişiliyinə təəccüb eləyib, öz ürəyində “afərin” dedi. Məhəbbəti ona bir idisə, min oldu.

...Hər gün Pəri Soltan Əhmədə baş çəkir, yemək göndərir, davadərmanla yaralarına məlhəm qoydururdu. Əhməd Pəri Soltanın bu rəftarına məəttəl qalmışdı. Day yazıq nə bilirdi ki, Pəri

Soltanın ürəyində nə var? Bir gün zindanban izin alıb dedi:

– Xanım, zindanın dibindən sarayın otaqlarından birinə qapı açaram. Bu yazığı ora apararıq. Yaralarına məlhəm qoymaq, sağaltmaq orda daha rahat və asan olar. Pəri Soltan bir qədər fikirləşib dedi:

– Onda sən qapını aç.

İki saat tamam olmamış zindanban qapını açıb hazır elədi. Pəri Soltanla qaravaş hərəsi bir tərəfdən Əhmədin qoluna girib apardılar o biri otağa. Əhmədin bədəninə təzədən məlhəm qoyub, yaxşıca sarıdılar. Pəri Soltan dedi:

– Əhməd, mən Şah Abbasın qızı Pəri Soltanam, bura da mənim otaqlarımdan biridi. Əhməd yeyib, içib günü-gündən gözəlləşirdi. Pəri Soltanın da məhəbbəti günü-gündən artırdı.

4

Elə bu vaxt Firəng padşahından Şah Abbasa elçi gəlib qızı Pəri Soltanı oğluna istədi. Şah Abbas razı olmayıb, elçini geri qaytardı. Bir neçə gün keçmişdi, səhər durub gördülər nə? İsfahanın dörd tərəfini qoşun bürüyüb. Firəng padşahının vəziri Şah Abbasın yanına adam göndərib dedi:

– Mən Firəng padşahının vəziriyəm, gəlmişəm qızının elçiliyinə. Əgər verməsən, mən qırx cavan oğlanla cavan qız gətirmişəm. Onların qırxı da bir boyda, bir sifətdə, bir yaşda. İyirmisi oğlandı, iyirmisi də qızdı. Elə bir adam tap ki, onlara əl vurmamış, oğlanları, qızları bir-birindən ayırsın. Yoxsa sənın torpağını at torbasında daşıdaram. Şah Abbas vəziri, vəkili yığıb məsləhət istədi. Hərə bir söz dedi. Axırda Allahverdi xan izin alıb dedi:

– Qibleyi-ələm sağ olsun, biz dava eləməmiş, qan tökməmiş, qızımızı kəcavəyə qoyub yeddi illik bacı-xəracnan Firəng padşahının oğluna göndərə bilmərik. Namussuz yaşamaqdansa, namuslu ölmək daha əfzəldi. Hələlik dava eləyib nahaq qan tökməyək, görək bu qıznan oğlanları tanıyan bir adam tapa bilərikmi? Əgər bu yolnan qurtarmasaq, onda ölüncən vuruşarıq. Pəri xanımı aparsalar da, qoy biz öləndən sonra aparsınlar.

Hamı – əyan-əşrəf vəzir Allahverdi xanın rəyini bəyənib “əhsən” dedi. Şah Abbas car çəkirdi, nə qədər İsfahanda adam var idi, böyükdən kiçiyə yığdılar divanxananın qabağına. Hamı öz baxtını sınamaq istədi, amma heç bir nəticə hasil olmadı. Şah Abbas zindanbanı çağırırdı, Əhmədi istədi. Vəzir Allahverdi xan əhvalatı Əhmədə nağıl etdi. Əhməd dedi:

– Qibleyi-aləm, mən bu məsələni açmazdım, çünki mənə nahaqdan çox incidibsən, amma yenə də qeyrətim yol vermir. Mən bu bəlanı İsfahan şəhərinin üstündən rədd edəcəyəm, ancaq bir şərtən. Gərək qızın Pəri xanımı mənə verəsən, ondan sonra bu məsələni açam. Şah Abbas Əhmədi bir qədər o yana-bu yana çəkib, axırda razı oldu. Əmr elədi Əhmədə faxır libas geyindirildilər, məclis qurulub Pəri xanımın şərbətini içirdilər. Ondən sonra Əhməd durub Şah Abbasa təzim edib, ərz elədi:

– Şah sağ olsun, indi buyur həmin cavanları da, Firəng padşahının vəzirini də qonaq çağırırsınlar. Mən orda oğlanların qızları bir-birindən ayıraram. Özü də əl suyunu mən özüm hazırlayıb, özüm də tökəcəyəm.

5

Əhməd zindanbanla qayıtdı zindana. Ertəsi gün meydana gəlib o saat qaydaynan suyu hazır elədi. Ondən sonra həmin qırx cavanı düzdü evin bir tərəfinə. Vəzir Allahverdi xanı qoydu bu qırx adam oturan cərgənin başına, əl suyunu tökməyə başladı. Elə ki su vəzir Allahverdi xanın əlinə dəydi, gördü su istidi, ancaq ar eləyib əlini çəkmədi. Elə ki, oğlanlara növbə yetişdi, onlar da əllərini çəkmədilər. Amma qızların əllərinə su düşən kimi əllərini çəkdilər. Hər kim əlini çəkdi, o saat Əhməd onu durğuzub Firəng padşahının vəzirinin cərgəsində oturdurdu. Belə-belə qızların iyirmisi də seçilib, o biri tərəfə getdilər. Qurtarandan sonra üzünü Allahverdi xana tutub dedi:

– Xan, sənənin başındakılar kişidi.

Firəng padşahının vəzirinə dedi:

– Sənənin başındakılar isə qızlardır.

Qonaqlar çörəklərini yeyib, suyu süzölmüş kimi düşdölər yola.

Bunlar o yana gedən kimi Şah Abbas Əhmədi çağırırdı dedi:

– Qızımın nişanlısın, bu öz yoluynan, dustaqsan, bu da öz yoluynan, indi söylə görüm, yuxu nə idi?

– Şah sağ olsun, mən də köhnə Əhmədəm, öz yolumnan gedirəm, nə bilirsən elə. Şah Abbas Əhmədi bir yaxşı döydürüb, nişan paltarını da qoltuğuna verib yenə göndərdi zindana. Əhmədin bədəninə məlhəm qoyub sarıdı. Bunları burada qoyum, sizə kimdən xəbər verim, Firəng padşahından. O, əhvalatı bilib oğluna dedi:

– Heç fikir eləmə, bu dəfə elə bir şey göndərəm ki, daha onu açan olmaz. Firəng padşahı bir kağız da öz dilindən Şah Abbasa yazdırıb, üç at da vəzirə verib, yenə İsfahana qayıtdı. Vəzir naməni götürüb Şah Abbasın hüzuruna gəldi. Şah Abbas da Allahverdi xana işarə elədi ki, naməni oxusun. Vəzir Allahverdi xan naməni ucadan oxumağa başladı: “Ey Şah Abbas, bu namə sənə çatan kimi ya qızın Pəri Soltanı kəcavəyə qoy, yeddi ilin baci-xəracyınan və cehzləriynən mənim oğluma göndər; ya da üç at göndərmişəm, üçü də bir boyda, bir buxunda, bir rəngdə, bir çəkiddə. Onlardan biri biryaşardı, biri ikiyaşardı, biri də üçyaşardı. Tanıyarsan görüm biryaşar hansıdı, ikiyaşar hansıdı və üçyaşar hansıdı. Əgər bunları yerinə yetirə bilməsən, o vaxt hazır ol, davamız davadı. Sənənin üstünə o qədər qoşun töküm ki, göydə ulduzların sayı olsun, qoşunun sayı olmasın”.

Şah Abbas üzünü tutdu elçilərə və dedi:

– İndi siz azadsınız, üç gündən sonra sizə cavab verərik.

6

Firəng padşahının vəziri getdi. Şah Abbas üzünü məclisə tutub dedi:

– Söyləyin görək, nə tədbir etməliyik.

Şah Abbas Firəng padşahının vəzirinə xəbər göndərdi ki, biz atları taparıq, əgər tapmasaq, davamız davadı. Sizə verən Allah bizə də verər...

Atlar çəkdirildi meydana. Bütün İsfahanın əhli üç günün müddətində bir-bir ata baxıb baş açma bilmədilər. Axırda vəzir Allahverdi xan izin alıb dedi: – Qibleyi-aləm, biz niyə belə fikrə gedirik? Əhmədi gətirək, o, buna, bəlkə, əlac elədi. Zindanban Əhmədi götürüb gəldi. Əhməd dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, mən bu işi düzəldərəm, amma yenə də bir şərtim var. Pəri xanımla kəbinimizi kəsdirin...

Şah Abbas bildi ki, Əhməd ölər, sözündən dönməz. Buna görə Əhməd tərəfdən vəzir Allahverdi xan, Pəri Soltan tərəfdən də vəkil Şah Abbas özü oldu. Kəbin kağızına hər iki tərəf qol çəkib öz möhürü ilə möhürlədi. Sonra da üləmələr qol çəkib, möhürlərini vurub, kağızı Əhmədə verdilər.

– Qibleyi-aləm sağ olsun. Firəng padşahının adamlarına de ki, sabah tezdən atları gətirsinlər meydana. Mən də gələm ora. Siz də əmr eləyin, həmin yerdə bir qab süd, bir qab arpa, bir az da yonca hazır olsun. Sonra mən atları tanıyaram. Şah Abbas car çəkib bütün İsfahanı işdən xəbərdar eləmişdi. Ona görə tamam İsfahan əhli də böyükdən kiçiyə meydana idi. Fərraşlar bir qab süd, bir torba arpa, bir bağ da yonca hazır eləyib meydanın bir yerində qoydular. Atlar arpanı, südü və yoncayı görəndə üçü də dartınıb az qaldı mıxları çıxartsınlar. Əhməd də lap başa südü, sonra yoncayı, sonra da arpanı qoydurmuşdu. Əhməd atların özünü yeyib tökməsini görəndə bildi ki, acdırlar. Ona görə əmr elədi, atları açdılar. Üçyaşar at açılan kimi, özünü saldı arpanın üstünə. İkiyaşar at südü

yanından keçib başladı yoncanı yeməyə, biryəşar at da özünü südün üstünə salıb, başladı xorhaxornan içməyə. Əhməd bunları görəndə, gülə-gülə keçib atların qabağına dedi:

– Bax, arpa yeyən bu at üçyaşardı. Ondan ötüb yonca yeyən ata yaxınlaşdı. – Bu ikiyaşardı. Sonra süd içən atı da göstərdi. – Bu da biryəşardı. Firəng padşahının vəziri təsdiq edib dedi:

– Düzdü. Camaat bu sözləri eşidəndə yerbəyerdən hamısı Əhmədə əhsən deyib, ona dua edədə dağıldılar. Firəng padşahının vəziri yenə bikef, məlul, qoşunu da götürüb suyu süzülə- süzülə düşdü yola ah Abbas yenə əmr elədi. Əhmədi falaqqaya bağladılar. Əhmədi bir yaxşı döyüb göndərdilər zindana.

7

Firəng padşahı on gün qoşuna istirahət verdi. On gündən sonra təzədən səfər tədarükü görülüb köç təbili vuruldu. Firəng padşahı gətirib vəzirə üç alma, bir də bir kağız verib dedi:

– Bunları Şah Abbasa verərsən.

İsfahan əhli Firəng qoşununu gördü, o saat bildilər ki, iş nə üzdedi. Elçi kağızı Şah Abbasa çatdırdı:

“Ey Şah Abbas, bu namə sənə çatan kimi, qızın Pəri Soltanı yeddi ilin baci-xəracıyla və cehiziyə göndərərsən mənim oğluma. Əgər göndərməsən, ya gərək bizlə dava edəsən, ya da sənə üç alma göndərirəm. Biri builki, biri bildirki, biri də inşilkidi. Taparsınız görüm inşilki hansıdı, bildirki hansıdı və builki hansıdı”. Üç gün idi ki, İsfahan əhli gəlib almaya baxırdı. Şah Abbas üzünü tutub vəzir Allahverdi xana dedi:

– Vəzir, ta mənim torpağımda bir şəxs qalmayıb bu sirri açıb düşməni bizim başımızdan rədd eləsin?

Vəzir Allahverdi xan cavab verdi:

– Şah, yenə bir nəfər var, o, bu işə çarə edər. O da Əhməddi.

– Əgər biz bu dəfə də Əhmədi gətirsək, o deyəcək, gərək qızın toyunu eləyib mənə verəsən, ondan sonra mən almaları tapım. Mən də ki, qızımı dərzilə şagirdinin birinə verə bilmərəm. Padşahlar içində rüsvay olub, başım aşağı olar. Vəzir Allahverdi xan gülüb dedi:

– Qibleyi-ələm sağ olsun, Əhməd kimi bir ağıllı, qoçaq oğlanla qohumluq adama başaşağılığı deyil, başucalığı gətirər. Şah Abbas gülə-gülə dedi:

– Vəzir Allahverdi xan, əhsən sənəndə deyir, sən düz deyirsən. Əmr elə Əhmədi gətirsinlər, lap özü deməsə də, Pəri Soltanı verəcəyəm ona. Onu nahaqdan da döyüb çox incitmişəm. Vəzir Allahverdi xan o saat sifariş elədi zindanbana:

– Əhmədi izzəti-calalnan gətir hüzura. Zindanban Əhmədi gətirdi. Şah Abbas üzünü Əhmədə tutub dedi:

– Arvadın Pəri xanımı Firəng padşahı istəyir, özü də üç alma göndərib: biri builki, biri bildirki, biri də inşilkidi. Gərək onları tanıyasan. Yoxsa ya Pəri Soltan xanımı aparacaqlar, ya dava eləyəcəklər. İndi o almaları tanıya bilərsənmi?

Əhməd ədəblə dedi:

– Bəli, qibleyi-ələm sağ olsun, tanıyaram, ancaq gərək əvvəlcə toy edib Pəri xanımı mənə tapşırırsınız, ondan sonra almaları tanıyaram.

Şah Abbas gülüb dedi:

– Sən deyən olsun.

Bütün İsfahani çıraqları eləyib qırx gün, qırx gecə toy eləməyə başladılar. Qırx birinci gün Şah Abbas Pəri Soltanın əlindən tutub ikisinin də alnından öpdü, hər iki aşiqi birbirinə tapşırdı.

8

Səhəri Əhməd calalla meydana gəlib gördü Şah Abbas, Vəzir Allahverdi xan, başqa vəzir-vəkillər və Firəng padşahının vəziri oturub onu gözləyirlər. Əhməd bu cür gizli sirlər açmağı beş barmağı kimi bilirdi. Odu ki, ürəkli idi. Şah Abbasa hörmətlə baş endirib, dedi:

– Atayi-mehribanım, əmr edin üç qab su gətirsinlər.

Üç qab su gətirdilər. Əhməd qabları meydanın ortasına yan-yana düzüb, hər almanı bir qabdakı suya atdı. Gördülər, almalar suya düşən kimi, biri suya batdı, qabın lap dibində durdu, birisi gah suya batdı, gah da üzə çıxdı. O birisi isə suyun üzündə ipək kimi, o tərəf-bu tərəfə üzdü. Əhməd əmr elədi, qabların üçünü də qulamlar götürüb Şah Abbasa, bütün əyan-əşrəfə, vəzir-vəkilə və camaata görkəzdilər. Ondən sonra gətirib qoydular Firəng padşahının vəzirinin qabağına. Sonra Əhməd üzünü məclisə tutub dedi:

– Bax, o lap batan builkidi, çünki o hələ təzədi, boyda o biriləri ilə bir olsa da, suyu çəkilməyib, ona görə də ağırdı. O birisi ki, gah batıb, gah da çıxır, o da bildirki, çünki onun da suyu çəkilib, amma yenə də bir az vaxtı qalıb. Amma o alma ki, elə saman kimi üzündə qalıb, o inşilkidi, onun suyu elə çəkilib ki, quruyub qov kimi qalıb. Ona görə də suya batmır. Ondən sonra hamı Əhmədə dua edə-edə öz evinə getdi. Bu əhvalatdan bir müddət sonra Şah Abbas Pəri Soltana qonaq getdi. Bir çox otaqlardan keçib Pəri Soltan xanımın xüsusi istirahət otağına çatdı. İçəri girəndə gördü Əhməd uzanıb, Pəri Soltan da onun başının üstündə oturub. Bunlar Şah Abbası gördülər, həya eləyib tez yerlərindən qalxdılar. Pəri Soltan xanım qaçıb pərdənin dalında gizləndi. Əhməd qahqah çəkib güldü. Şah Abbas Pəri Soltanı pərdə arxasından çıxarıb, hər iki övladının üzündən öpüb dedi:

– Əhməd, söylə görüm, mən qapıdan girəndə Pəri Soltan niyə qaçıb gizləndi, sən niyə qah-qah çəkib güldün?

Əhməd gülə-gülə dedi:

– Atayı-mehribanım, ürəyin şad olsun, çünki o yuxu ki, mən görmüşəm, zahir oldu, ona görə qah-qah çəkib güldüm. İndi daha açıb deyə bilərəm. Çünki bu günü gözleyirdim. Qibleyi-aləm, onda mən yuxuda gördüm ki, bir ay mənim başımın üstündə doğdu, birdən bir qara bulud gəlib onu aldı. İndi həmin yuxu zahir oldu. Pəri xanım ay, sən də buludsan. Şah Abbas gülüb Əhmədin ağına əhsən dedi. Hər üçü – ata, bala, damad bir yerdə çörək yeyib, mətəb və muradlarına çatdılar. Allah sizi də mətəb və muradınıza çatdırsın.

“Dərzi şagirdi Əhməd” – şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsidir. Məişət nağılıdır. Nağılda təbliğ olunur: qorxmazlıq, dözümlü olmaq. Həmçinin ağıl və fərasətlə insanın ən uca zirvələrə çatması göstərilir.

BAYRAM HƏSƏNOV İKİ BALA

1

Atam uzun illər meşəbəyi olmuşdu. Babam da bu peşədə çalışmışdı. Gözümü açıb ucsuz-bucaqsız meşə görmüşdüm. Meşədə oynamış, qoyun-quzu otarmışdım. Onun içindən keçən yol məni məktəbə aparmışdı. Hər dəfə fürsət düşəndə meşəyə yollanmış, dostlaşdığım ağaclarla dərdləşmişdim...

Sonralar yaşa dolub kəndimizdən uzaq düşəndə də ən çox darıxdığım, həsrətini çəkdiyim elə bu meşələr olmuşdu.

Nənəm hərdən gözlerini qıyıb mənə baxar, məhəbbət dolu səslə: – Murad da meşəbəyi olacaqdır, – deyərdi. Yeddinci sinfə keçəndən sonra dərslərimə də meşədə – mənim üçün doğma olan yaşıl talada hazırlaşırıdım. Kəndimizi üzük qaşı kimi mühasirəyə alan, saf havasından doymaq olmayan meşəmizi mənim qədər sevən ikinci adam, deyəsən, yox idi. Məktəbin sonuncu sinfində oxuyanda belə bir adamın olduğunu öyrəndim, amma qəlbimdə qısqanclıq hissi baş qaldırmadı.

Həmin adam biologiya müəllimimiz idi. O, hamıdan fərqlənirdi. Boyuna, görkəminə görə yox, xasiyyətinə görə. Azdanışan və ciddi idi, həmişə fikirli, qayğılı görünürdü. Dərsi izah edəndə isə başqa adama çevrilirdi. Elə şirin, maraqlı danışırdı ki, ona qulaq asmamaq mümkün deyildi... Onu ilk dəfə meşədə – talada, dərslərimə hazırlaşarkən gördüm. Çox da hündür olmayan, cır armud ağacının altında dayanıb diqqətlə ona baxırdı. Sonra ağacın aşağı əyilmiş budağından nazik çubuq qopardı, diqqətlə nəzərdən keçirməyə başladı. Onun niyyətini anlamağa çalışsam da, nə etmək istədiyini kəsdirə bilmədim. İki gün sonra atamın əmimə dediklərindən öyrəndim ki, Sabir müəllim (biologiya müəllimimizin adı belə idi) meşədəki meyvə ağaclarını calaq edirmiş. Mənə o da məlum oldu ki, meşənin bir hissəsində onlarla ağacı calaq etmiş, indi isə cənuba – mənim talamın olduğu yerə üz tutmuşdu... O vaxtdan illər keçib. Sabir müəllim dünyasını dəyişib. Mən isə atababamın peşəsində – meşəbəyi vəzifəsində çalışıram. Müəllimin xeyirxah işini də davam etdirirəm. Onun kimi mən də ağacları calaq etməyi xoşlayıram. İndi meşəmizdə bol məhsul verən yüzlərlə meyvə ağacı var. Kənd camaatının danışdığı ara-sıra qulağıma dəyirdi:

– Murad öz müəlliminə çəkib, belə getsə, meşəmiz meyvə bağına dönəcək... Doğrusu, bu sözləri eşitmək mənim üçün xoş idi. Bu illər ərzində təbiətdə gördüyüm qəribə hadisələri qələmə almaq, nə isə yazmaq istəyi mənə rahatlıq vermir. Cansız hesab etdiyimiz doğma təbiətdə elə hadisələrin şahidi olmuşam ki, onları xatırlayanda həyəcanlanmaya bilmirəm. Bu əhvalatların bir qismi məndə kədər, bir qismi isə sevinc hissi doğurur. Qeyri-adi, inanılmaz əhvalatlara da az rast gəlməmişəm. Bəli, təbiət, doğru deyirlər ki, sirli bir aləmdir. Neçə ilin söhbətidir, dan yeri söküləndə evdən çıxmışdım. Meşənin ətəyinə çatanda qənsər bir yerdə oturdum. Dərə ilə daşlara çırpıla-çırpıla, köpüklənə-köpüklənə çay axırdı. Səsi dərəni başına götürən bu dağ çayı xeyli aşağıda balaca bir talaya çıxır, yenə sıx meşəliyə girirdi. Mən keçidə baxırdım. Bir də gördüm ki, çaya enən cığıra boz, iri bir ayı çıxdı. Dal ayaqları üstə qalxıb, o yan-bu yana boylanaraq talaya baxdı və tez də dala qayıtdı, onu nişan almağa macal tapmadım, barmağım tətikdə qaldı.

Bir neçə gün əvvəl ayı kəndin mal-qarasına hücum etmiş, xeyli heyvan tələf etmişdi. Nə bilmək olar, bəlkə, elə bu, həmin ayı idi?! Ayağa durmaq istəyirdim ki, ayı yenə göründü. Qoltuqlarında nəsə bərk-bərk tutmuşdu. Daha dayanmadı, əyilə-əyilə cığıra düşdü. O, çaya enirdi. Tərpəndim. Keçiddə onu yaxalaya bilsəydim, çətin əlimdən qurtarardı. Qaçıb özünü meşəyə salanacan qoşalülə nəfəsini kəsərdi.

2

Bir gözüm ayıda yığıla-yığıla quzeyi endim. Ağacların dalına keçə-keçə bu koldan o kola sürünə-sürünə çaya yaxınlaşdım. Cığırın üstündəki palıd ağacının dalında gizləndim. Ayı yavaş-yavaş gəlirdi, qoltuğundakılar çapaladıqca, tez-tez dayanıb, burnu ilə onları dümsükləyirdi.

Çay yuxarılardan ovub gətirdiyi qumu keçiddə qırağa vurmuşdu. Ayı qumluğa düşəndə dayandı. Aramızda elə bir məsafə qalmamışdı. Amma nə qədər baxdımsa da, yenə qoltuğunda nə tutmuşdu, baş açmamadım. Sahilə yaxın hündür bir daş vardı. İməkləyə-iməkləyə sürünüb onun dalında gizləndim. Ayı yaş quma bata-bata suya girdi. Qollarının altından özü kimi tüklü iki baş çıxmışdı: qapqara burunları, qara muncuq kimi gözləri vardı. Vay səni!.. Mən də bayaqdan baş sındırıram ki, görəsən, bu yekəpər nə aparır. Öz balaları imiş ki! Onlar büzüşərək analarına elə sığınmışdılar ki, yumağa dönmüşdülər. Yəqin, çayın qijiltısından qorxurdular. Ayı tez-tez büdrəyirdi, dərinə

düşmədi, çayın dayaz yerindən yenə sahilə çıxdı. Balalarını yerə buraxdı, yumalandılar, boğuşdular. Anaları isə köpüklü dalğalara bir xeyli baxıb, qumu tez-tez eşələyib çığır açdı. Balasının birini burnu ilə itələyə-itələyə gətirib ora saldı, pəncəsilə arxası üstə çevirdi. Bala çanaqlı başa kimi ayaqları göydə çapalaya-çapalaya qaldı. Ayı da o qalxanacan yastı bir çaylaq daşını burnu ilə sürüşdürüb onun qarnının üstünə çıxartdı. O biri balasını qoltuğuna alıb, bir gözü arxada – quma basdırdığı balasında, çaya düşdü. Keçid xeyli dərin imiş. Su ayının döşünə vurdu. Dalğalar onu büküb-bükmələyirdi. Balasını bərk-bərk qoltuğuna sıxıb, bir pəncəsi ilə suyu yara-yara sahilə çıxdı. Balasını quma buraxıb silkindi, dönüb o taya boylandı. Sonra da tələsik qumu eşələyib, indi də bu balasını çuxura yıxdı. Ətrafına baxdı. Deyəsən, yenə də daş axtarırdı. Yəqin, gördü yaxında yoxdur, bu balasının qarnına qum cırmaqlayıb yığdı. Elə bu ara o taydakı bala necə elədisə, qarnından daşı aşırılıb çuxurdan çıxdı, anasını bu tayda görüb yumalanayumalana özünü çaya saldı. Anası bunu görüb, həyəcanlı, təntimmiş halda özünü bu taydan suya atdı. Qumun altındakı bala da çapaladı-çapaladı, nəhayət ki, o da yerindən qalxdı, anasının dalınca çaya cumdu. Ayı geri çevriləndə onu görüb bir səs çıxartdı ki, sanki dağlar-daşlar dilə gəldi, ona qoşuldu, səsi çox-çox uzaqlarda əks-səda verdi, qayalar lərzəyə düşdü.

Mən dəfələrlə ayı ovunda olmuşdum. Güllə ilə vurulanda belə ayı bu cür dəhşətlə nərildəməmişdi. Ayı ha eləyib özünü yetirənəcən o tayda qalan balasını dalğalar ağışuna aldı. Bu balasını da dalğalar top kimi atıb-tutaraq aparırdı. Ayı gah bu balasının dalınca cumdu, gah da o birisinin...

Özünü nə qədər həlak elədi, balalarına çata bilmədi, bir az aşağıda sahilə çıxdı. Çayaşağı baxıb, çəngə-çəngə başının tüklerini yoluşdurur, qeyri-adi səs çıxarırdı. Mən isə yerimdən tərənib özümü göstərmirdim ki, ayı məni görüb daha da karıxar. Tüfəngim əlimdə sahillə başaşağı yüyürdüm. Üst-başım kola-kosa ilişə-ilişə, daşdandaşa hoppa-hoppa sıldırımlı sahillə lap aşağılara endim. Ayı balalarını sahil daşlarının aralarında axtardım, qumluqları gəzdirdim, onları köpüklü dalğaların qoynunda görmək istədim. Amma gec idi... Kim bilir, dağ çayı ayının balalarını daşlara çırpa-çırpa haralara aparıb çıxartmışdı. Çayın kənarındakı iri qayanın dibini diqqətlə nəzərdən keçirərkən, mənə elə gəldi ki, kimsə məni izləyir. Başımı qaldıraraq qayanın döşünə baxdım, zənnim məni aldatmamışdı. Boz ayı kədərli baxışlarla mənə baxırdı... Bir-birimizə mane olmadan, demək olar ki, yanbayan axtarışlarımızı xeyli davam etdirdik. Balalar tapılmadı. Hava qaralanda əldən-dildən düşmüş, tamam islanmış halda evə döndüm.

3

O gündən sonra ayı tez-tez çayın sahilində görünürdü. O, hələ də inadla balalarını axtarırdı. Hər on-on iki addımdan bir dayanıb qijilti ilə axan suya baxır, yenə çayaşağı yoluna davam edirdi...

Ən dəhşətli axşamdan xeyli keçmiş – axtarışını tamamlayanda tükürpədicə səslə bağırması idi. Əslində, buna bağırmaq, nərildəmək demək olmazdı. Bu, balalarını ölmə verdiyi üçün özünü bağışlaya bilməyən ana ayının ürəkparçalayan fəryadı idi... Bir müddətdən sonra ayı gözə dəymədi.

Hadisədən səkkiz aydan da çox keçmişdi. Gecə əsən şiddətli küləyin meşəyə ziyanı olub-olmadığını öyrənmək niyyətilə ərazini qarış-qarış gəzir, ən çətin keçilən sahələri belə nəzərdən keçirirdim. Qəflətən gördüyüm mənzərədən yerimdəcə donub qaldım. Boz ayı qalın kolluqda hərəkətsiz uzanıb qalmışdı. Tüfəngimi əlimdə hazır tutaraq ehtiyatla ona yaxınlaşdım. Ayı təzəcə ölmüşdü. Bədəni didilməmiş, tükəri tökülməmişdi. Çox arıqlamışdı. Ov etməyən ayı, bəlkə də, acından ölmüşdü.

Bayram Həsənov “İki bala” - Hekayə janrında yazılmışdır. Təbiət mövzusunda. Əsas ideyası: təbiətə, heyvanlara qarşı ədalətli olmaq, bala üçün ömrünü qurban vermək, bəzən sənə düşməyən kəsilməyən birinə rəhm etməyi bacarmaq.

ELÇİN HÜSEYİNBOYLİ NƏVƏ

1

İllər ötsə də, olub-keçənlər indiki kimi yadımdadır. Hər şey qəfil baş verdi. Həyətbacada qısqıvraq gəzən, saysız-hesabsız, – mənə elə gəlirdi, – toyuq-cücə saxlayan nənəm xəstələndi. Yaşı yetmiş ötən nənəm, deyilənlərə görə, ömründə xəstəlik nədir, bilməmişdi. Amma indi xəstələnmişdi. Həm də, deyəsən, bərk xəstələnmişdi. Başqa vaxt məni buyurub çağırmayan nənəm indi hərdən yazıq-yazıq mənə baxır, dodaqlarını güclə tərpedib su istəyirdi. Tərs kimi babam da evdə yox idi, qış üçün odun tədarükünə getmişdi, on-beş gün olmayacaqdı. Xəstə nənəmlə tək qalmışdım. Dərd məni götürmüşdü, başımı itirmişdim. Nənəmin xəstələndiyi elə birinci gün çox mətləblər mənə aydın oldu. Məsələn, aydın oldu ki, çay dəmləməyi bacarmıram. Bunu nənəmin əl hərəkətlərinin, baxışlarının köməyi ilə yarımca günə öyrəndim. Əsas məsələ o imiş ki, dəm çaynıqını qaynamağa qoymayasan. Dəm çaynıqından və nənəmin “qəfədan” dediyi böyük çaydandan süzdüyüm çayı şəstlə onun çarpayısının yanındakı stulun üstünə qoydum. Çətinliklə tapdığım zoğal mürəbbəsindən bir neçə qaşığı stəkana boşaltdım. Stəkandakı çayın daşaraq nəlbəkiyə, stulun üstünə dağılması nənəmin xoşuna gəlməsə də, onun

baxışlarından duyurdum, səsini çıxarmadı. Doğrudur, qonşu Nübar xala turşulu şorba bişirib gətirsə də, xəstəyə mən qulluq edirdim. Şəhərə – atama-anama zəng etmək istəyimə nənəm mane oldu, “Xəbər vermə, iş-güclərindən qalmasınlar, bir-iki günə ayağa qalxaram”. Məsələ onda idi ki, atamla anam məni bir ay olardı ki, kəndə göndərmişdilər.

Dostlarımdan, oxuduğum məktəbdən uzaq düşmüşdüm. Kənddə nə qədər qalacağımı, neçənci sinfə kimi oxuyacağımı bilmirdim. Kənd uşaqları ilə qaynayıb-qarışmaq elə də çətin olmadı. Burada xoşuma gələn şeylər çox idi. Amma ən çox xoşladığım nar idi. Nar, həqiqətən, mənim çox xoşuma gəlirdi. Çünki onun qıpqırmızı, sürüşkən dənələri vardı və uşaqların üzünə pısqırtmaq daha asan idi. Bir neçə gündən sonra isə dərslər başlanırdı. Və mən fikirləşirdim ki, nənəm tezliklə sağalmasa, çoxdan gözlədiyim arzuma çatmayacam. Çünki uşaqların ilk dərslər günü geyəcəkləri ağappaq köynəklərə qıpqırmızı nar dənələrini pısqırtmaq arzusunda idim.

2

Deyəsən, bir də ona görə həvəslənirdim ki, məni ola bilər ki, şəhərə – öz evimizə göndərirlər. Təkrar edirəm ki, mən kəndə sanki sürgünə göndərilmişdim. O vaxt mənə elə gəlirdi ki, elə bir qəbahət iş tutmamışam. Sadəcə olaraq, bir dəfə şəhərdəki qonşunun pəncərəsinin şüşəsini qırılmışdım, bir dəfə də dərslər zamanı müəlliminin çantasına baxmışdım.

Bir dəfə də özümdən bir yaş kiçik qardaşımı ağaca bağlamışdım... Əlbəttə, qardaşımı çox axtarırdılar, axşamdan xeyli keçmiş sağ-salamat tapıb evə gətirmişdilər və məni yandıran o idi ki, heç kim mənim zarafat elədiyimə inanmırdı. Heç məni çox istəyən nənəm də...

Bir dəfə də qonşunun pişiyini bütün günü ac-susuz balkonumuzda bağlı saxlamışdım. Əlbəttə ki, indi hər şey yadımda qalmayıb və mənə elə gəlirdi ki, elə bir pis iş tutmamışam. Kəndə göndərilməyimi sürətləndirən, deyəsən, kənddən bizə qonaq gəlmiş əmim oğlunu dənizin kənarına aparıb itirməyimi olmuşdu. Bunun da günahkarı, düzünə baxsan, əmim oğlunun özü idi. Çünki o, həmişə məni cırnadırdı və deyirdi ki, hər şeyi, hətta dombalaq aşmağı da məndən yaxşı bilir. Bəlkə də, mən onun dediklərini vecimə almazdım. Ancaq dombalaq aşmaq məsələsində o, tamamilə haqsız idi, çünki harda gəldi dombalaq aşmaq – özü də necə lazımdı – mənim adətیمیdi və qonaqlar yanında öz məharətini göstərmək üçün bu əməliyyatı həyata keçirəndə bir neçə dəfə danlanmışdım da... Mən də acığa düşüb əmim oğlunu dənizin qırağında qoyub gizlənmışdım. Sonra da başım şəhərin küçələrində qaçısan maşınların nömrələrini saymağa qarışmışdı və sevimli əmim oğlunu yadımdan çıxarmışdım. Əslində, sonradan elə pis iş olmadı və onu tapıb gətirdilər. Nənəm həmişə olduğu kimi, mənim tərəfimi saxladı və dedi ki, bunun nə yaşı var, hələ körpədir...

3

Həmin il mən beşinci sinfə gedirdim və hər şey öz qaydasında idi. Ancaq bir gün əlim dinc durmadı və mən özümdən qabaqda oturan Könülün ağappaq bantı ilə qələmdən əlimə düşmüş rəngi sildim...

Yadımdadı ki, həmin gün nənəm məni danışdırmadı və atam məni balkonda saxladı. Məktəb bağlanan kimi isə atamın göstərişi, nənəmin və babamın təkidi ilə məni göndərdilər kəndə.

Onsuz da babamgil bizdə – şəhərdə olanda kənddən ötrü darıxırdılar və bir bəhanə ilə ora qayıtmaq, məni də özləri ilə aparmaq istəyirdilər. Düzdür, kəndə göndərilməzdən qabaq evdə iclasa bənzər bir yığıncaq keçirildi. Mənim bütün həyatım xatırladıldı – ayağımın ilişib yığılmağımdan tutmuş mənimçün son bədbəxt hadisəyə, yəni qonşunun sevimli pişiyini ac-susuz saxlamağıma qədər.

Təxminən yadımdadır ki, atamla üzbəüz qalmışdım, onun dediklərini başımla təsdiqləyirdim. Düzünü deyim ki, atamın dediklərində həqiqətəoxşar şeylər çox idi və mən onun dediklərini həvəslə mənimsəyirdim, öz hərəkətlərimi götür-qoy edirdim, fikirləşirdim ki, çox şeyləri daha da maraqlı etmək olardı. Məsələn, əlimi Könülün ağappaq bantına yox, palıdı donuna da silə bilərdim, onda qələmin rəngi bilinməzdi. Müəlliminin çantasına isə dərslər sonra onunla hazırlaşan vaxt da baxa bilərdim. Ancaq pişik məsələsində mənim məharətimə söz ola bilməzdi və elə indi də onu ac saxlamağıma peşman deyiləm. Çünki o pişikciyəz mənim xoşladığım sərçələri qəflətən tutub yeməyə öyrəşmişdi və bu da məni bərk qəzəbləndirirdi. Bütün bu kəşfləri fikirləşən zaman atam hələ sözünü davam etdirirdi və öz nitqindən, deyəsən, vəcdə gəlirdi.

Məni əsəbiləşdirən isə bürümdə oturub başımı sıgallayan, hərdən də alnımdan, üzümdən öpən anam idi və onun başımın tüklərində ilişən əli atamın dediklərini təsdiqləyən başımı tərپətməyə mane olurdu, həm də mənim fantaziyalarımın inkişafını ləngidirdi...

4

Əslinə qalsa, dediyim kimi, kənd mənim daha çox xoşuma gəlirdi. Çünki mənim burada böyük hörmətim vardı və heç kim məni acılamırdı. Mən şəhərdən gəlmişdim, kənd uşaqları mənə fəxrlə baxırdılar. Ona görə də onlar məni arabaya qoyub hara istəsəm, aparırdılar, hərdən mən istəyəndə isə əllərini göyə qaldırıb at kimi kişnəyirdilər. Ümumən, hər şey yaxşı idi və mən, bəlkə də, kənddə doğulmadığıma heyifsilənirdim... Bizim evdən bir az aralıdakı meydançada uşaqlar futbol oynayırdılar və mən lap dilxor olurdum. Mənsiz oyun, yəqin ki, maraqsız idi. Çünki onların balaca rezin topları vardı. Yekə dəri top isə ancaq məndəydi və kənddə belə toplara Pelenin oynadığı top kimi baxırdılar. Mən oynamayanda topu onlara vermirdim, oynasam, mütləq kapitan olmalıydım. Mənim şərtim beləydi. Özü də 11 metrlik cəriməni özüm vurmalıydım və meydanın hansı tərəfində yığılmağımdan 11 metrlik

cəriməyə dəxli yoxuydu. 11 metri isə özümün xırdaca addımlarımla ölçürdüm. Mənim topumu qaytaran uşaq mütləq oyundan çıxarılmalıydı. Ona görə də heç kim mənim topumu tutmaq istəmirdi.

Top əyri gedəndə isə 11 metrlik təkrar edilirdi. Çünki topun əyri getməsinə it hürüşü, yaxud kiminsə dəridən nəfəs alması da səbəb ola bilərdi. Hərdən mən arada hirsələnirdim də. Onda topu qoltuğuma vurub, bir xeyli oynamağa ara verirdim və müəyyən mükafat müqabilində məni ələ alırdılar. Adətən mən oynadığım komanda udmalı idi, çünki mən o birisi günü topumu verməyə bilərdim. Əlbəttə, bütün bu həngamələr mübahisəsiz ötüşmürdü və öz mövqeyimi müdafiə etmək üçün xeyli enerji sərf etmək lazım gəlirdi.

5

Nənəmin yastığının dibini kəsib oturduğum müddətdə uşaqlar bir neçə dəfə bizə gəldilər. Onlar mənim dərdimə şərik olduqlarını bildirmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Əslində, doğrudan da, dilxor olmuşdular.

Axı mənsiz onların heç bir işi keçmirdi. Uşaqların narahət olmağı xoşuma gəlirdi. Çox istəyirdim ki, hamı elə həmişə mənimlə maraqlansın və mən daim diqqət mərkəzində olum.

Nənəmin xəstəliyi isə uzanırdı. Əziyyətim də çoxalırdı. Amma öyrəndiklərim də az deyildi. Tezdən qalxır, su hazırlayır, nənəmin əl-üzünü yumasına yardım edirdim. Artıq çay dəmləməyi, Nübar xalanın bişirdiyi xörəyi isitməyi, qablara çəkməyi öyrənmişdim. Nənəmin arzusu ilə iki dəfə kartof qaynatmış, əllərim yansa da, qabıqlarını təmizləmiş, gözlərimin yaşarmasına baxmayaraq baş soğan doğrayaraq əməlli-başlı yemək hazırlamışdım.

Get-gedə başqa işlərə də alışmışdım, nənəmin etirazına baxmayaraq evləri süpürür, həyətdəki quyudan su çəkir, yetişmiş pomidorları bostandan yığırdım. Toyuq-cücəyə dən səpmək, su qoymaq, hini təmizləmək, ağacların dibinə tökülmüş meyvələri yığıb səliqə ilə çardağın altında düzmək mənim üçün adi işə çevrilmişdi. Oynamaq-flan getdikcə yadımdan çıxır, ən maraqlı əyləncələrim, vaxt ötdükcə mənə gülünc görünürdü. Nübar xalanın mənim haqqımda dediklərinə özüm də təəccüblənirdim: "Maşallah, od parçasıdır Kamal. Heç elə bil şəhər uşağı deyil, əlindən hər iş gəlir". Ən böyük mükafatım isə nənəmin razılıqla gülümsəməsi idi.

6

Yadımdadır ki, ən təəccüblü iş uşaqlar növbəti dəfə mənə baş çəkəndə oldu. Onları çardağın altındakı stolun arxasında oturmağa dəvət etdim. Hər birinin qarşısına bağçamızdakı meyvələrdən düzdüm, yeməklərini xahiş etdim. Bu lütfkarlığım uşaqları təəccübləndirmişdi.

Onlar gördüklərinə və eşitdiklərinə inanmırdılar. Nəhayət, əllərini çəkinə-çəkinə meyvələrə uzatdılar, çarpayının altında saxladığım topu onlara verməyimi isə əsl möcüzə kimi qarşıladılar. Topu sığallayır, birbirinə ötürür, bunun həqiqət olduğuna inanmaq istəyirdilər.

Bu, hələ harasıdır?! Mənə bağlı olanları və zorla aldıqlarımı sahiblərinə qaytardım. Ramiz göz yaşları içində mənə verdiyi, əslində, ondan qopartdığım uzun, naxışlı xətkəsi geri alanda heyrət içində idi. Sənan qotazlı, rəngbərəng ipi olan təsbəhini əlində tutub çaşqın vəziyyətdə mənə baxır, bu səxavətin səbəbini anlamağa çalışırdı. İlqar nə vaxtsa çətinliklə ayrıldığı bəzəkli alışqanı yenidən əlində tutduğuna inana bilmirdi.

Məndə olanların hamısını sahiblərinə qaytardım. Mənə ad günündə şəhərdə hədiyyə edilmiş qlobusu həmyaşdıma – Elçinə bağışlamağım isə bütün kənddə bir neçə gün danışıldı. Müflisləşsəm də, bir yüngüllük, rahatlıq duyurdum. Elə hislər keçirirdim ki, mənim üçün tamamilə yeni idi. Deyəsən, bu, əsl xoşbəxtlik idi.

7

Atamla anamın qəfil gəlişi mənim üçün sürpriz oldu. Anam codlaşmış əllərimdən tutanda göz yaşlarını saxlaya bilmədi. Atam özünü təmkinli apardı, amma gözlərindən mehribanlıq, razılıq oxunurdu.

Ürəyimdən keçən sualı onlara vermədim: "Məni şəhərə aparacaqsınız, yoxsa kənddə qalacağam?" Anamın və atamın baxışlarından anladım ki, mənim sürgün müddətim bitib.

Elçin Hüseynbəyli "Nəvə" - Hekayə janrında yazılmışdır. Mövzusu uşaqların həyatından alınmışdır. Əsas ideyası, insanın öz hərəkətlərindən nəticə çıxarması, pisdən yaxşıya doğru yönəlməsidir. Hadisələr kənddə cərəyan edir. Hekayədə dialoqdan istifadə edilməmiş, hadisələr yalnız təsvir və təhkiyə formasında verilmişdir.

ƏNVƏR MƏMMƏDXANLI QIZIL QÖNÇƏLƏR

1

Qoca Firuz gün batanda evə qayıdır. Gün olur ki, bazarda işi çox olur, başı aşağı bütün günü işləyir, yük daşıyır. Bəzi günlər isə o, böyük anbarlar yanında işsiz dayanır, onu yük daşımağa çağıracaq bir səs gözləyir. Belə günlərdə o, ağzına qədər dolu anbarların yanında boş-bikar oturub qalır, kürəyini divara söykəyib mürgüləyir.

Axır zamanlar o, hər axşam gün batan kimi bazardan çıxıb, hara isə tələsir, şəhər kənarındakı xalça karxanalarından birinin qabağına çatarkən ayaq saxlayır, çoxdan qurumuş bir çinar ağacına söykəyib dayanır, gözləri karxana darvazasına baxıb yol çəkir. Qoca fikrə gedir. Bu zaman o dincəldimi? Yox! İndi daha ağır bir yük gözləyir... Birdən səs-küy onu xəyal aləmindən ayırdı. Xalça karxanasının darvazasından çıxan dəstə-dəstə irili-xırdalı uşaqlar içərisində onun gözləri kimi isə axtarır.

Budur, axır iki qız qolları üstündə yeddi-səkkiz yaşlarında arıq və solğun bir qızı qapı ağzına çıxarıb. Bu, qoca hambalın nəvəsi Sürəyyadır. O, hələ ayaq açıb yeriməyə başlamamış rütubətli, qaranlıq bir zirzəmidə şikəst olmuş, ayaqları hərəkətdən düşmüşdü. Qocanın isə bu şikəst qızdan başqa dünyada heç kəsi yoxdu. Oğlu qazanc dalınca uzaqlara getdiyi gündən sanki daş olub quyuya düşdü, ondan heç bir xəbər gəlmədi. Gəlini isə ilk balası Sürəyyanı hələ süddən ayırmamış öldü. Qoca yaxınlaşıb, ehtiyatla nəvəsini kürəyinə alır və başıaşağı, dinməz-söyləməz yoluna düzəlir.

– Baba, deyəsən, bu gün çox yorulmusan?

– Yox, qızım, bu gün bir iş görməmişəm.

Qızıcığaz o saat anlayır ki, babasının cibində bu gün də pul yoxdur... Səngəkçi dükanı qarşısından keçərkən qız səslənir.

– Baba, dayan səngək alaql!

Qoca dayanır, səngəkçi şagirdi bir neçə səngək büküb, qocaya verir. Sürəyya isə çit çadrasının ucuna düyünlədiyi bugünkü muzdunu – iki qranı çıxarıb şagirdə verir. Qoca Firuzu tər basır. Demək, o, bu gün də balaca nəvəsinin muzdu ilə qazanılmış bir parça çörəyə möhtacdır.

2

Axşam yarıqaranlıq, rütubətli zirzəmidə onlar – baba və nəvə həsir üstünə salınmış, rəngi solğun süfrə başında otururdular. Süfrə üzərində axşam yeməyi bir neçə səngək və bir parça pendirdən ibarət olardı.

Lakin əvəzində bu kasıb süfrə başında, bu qaranlıq zirzəmidə babası balaca Sürəyyaya hər gecə nə qədər gözəl nağıllar söylərdi. Qızıcığaz nəfəsini udaraq, babasını dinlərdi. Səhərlər isə o, babasının səsinə oyanardı. Qoca nəvəsini şirin yuxudan ayıldar, kürəyinə alıb karxanaya gətirər, sonra özü iş üçün bazara yönələrdi.

Bir ildən artıq idi ki, qız xalça karxanasında işləyirdi. Hər səhər gün çıxanda karxana irili-xırdalı yüzlərlə oğlan və qız uşağı ilə dolurdu. Bir-iki ustadan və karxananın qoca nəqqaşından başqa, iki cərgə düzölmüş əlliye qədər böyük dəzgah qarşısında və hər tərəfdə işləyən yalnız kiçikyaşlı uşaqlar idi. Onlar ikiiki, üç-üç və daha çox dəstələrlə bu dəzgahlar qarşısında əyləşib, axşama qədər xalça toxuyurdular.

Səhərlər səs-səmərsiz işləyən uşaqlar saatlar keçdikcə yorğunluqlarını unutmaq, yorucu əməklərini yüngülləşdirmək üçün alçaq səslə bir mahnı oxumağa başladılar. Sürəyya isə oxumazdı. Onun oxumağa nə səsi vardı, nə mahnısı... O, yalnız işıqlı qonur gözlərini çaldığı ilmələrdən ayırmayaraq, bütün diqqətini və səyini öz sənətində canlandırmağa çalışırdı. Onun toxuduğu qönçələr bütün karxanada məşhur idi. Buna görə də karxananın qoca nəqqası hazırladığı cürbəcür neqşlər içərisində qızıl qönçələr olan neqşləri həmişə balaca Sürəyya üçün nəzərdə tutardı.

3

Bu il solğun, qüssəli payızdan sonra şiddətli küləklərlə soyuq bir qış gəldi. Qoca Firuzun rütubətli zirzəmisində isə hələ də buxarı yanmırdı, odun yoxdu, qırıq bir lampaya neft güclə çatırdı. Qoca, Sürəyyanın gecələr titrədiyini görür, səhərə qədər gözüne yuxu getmirdi.

Bu gün o, Sürəyyanı karxana açılmamış qaranlıq ikən gətirib qapı ağzında qoymuş, özü bazara getmişdi. Bu səhər böyük anbarlardan birinə yük daşınacaqdı. Qoca bu fürsəti əldən qaçırmayıb, hamıdan tez işə başlamaq istəyirdi. Nə cür olursa olsun, bu gün, heç olmasa, bir şələ odunun pulunu qazanmalı idi.

Səhər tezdən yük daşınmağa başlandı. Qoca Firuz bu gün hamını heyrətə salan və yaşına yaraşmayan bir zirəklik və səylə çalışırdı. Günortaya yaxın o, əlli tay daşmışdı. Budur, yenə də növbəti taylardan birini çiyinə alıb anbarın yarıqaranlıq və dik pillələri ilə aşağı enməyə başladı. İki-üç pillə düşmüşdü ki, birdən onun gözləri qaranlıq gətirdi və sanki ayağı altındakı kərpiclər yerindən oynadı. O, əlini hara isə atmaq istədi, lakin bu zaman ona elə gəldi ki, kim isə yuxarıdan daha ağır bir yük tayını onun üzərinə aşırırdı. O, cəld döşündəki kəndiri boşaldıb, yükü yerə atmaq istədi, lakin macal tapmadı, dizləri titrədi, ayaqları büküldü və daş kimi anbarın boşluğuna yuvarlandı. Dik pillələr onu saxlamayaraq bir-birinin dalınca aşağıya doğru itələdi, nəhayət, o, anbarın kərpic döşəməsi üzərinə sərildi, qışqırmağa, haraya çağırmağa da macal tapmadı. Aşağıda – anbarda işləyən hamballardan ikisi ona tərəf yüyürdü, yükü qaldıraraq qocanı çıxartdılar. Lakin iş-ışdən keçmişdi.

4

Axşam uşaqlar karxanadan çıxarkən qar yağdı. Onların çoxu ayaqyalın idi, yeri ağartmaqda olan qar üstündə təzə izlər buraxaraq, tələsə-tələsə evlərinə gəldilər.

Balaca Sürəyyanı yoldaşları yenə qolları üstündə küçəyə çıxartdılar, lakin bu dəfə darvaza qarşısında qoca Firuz onları qarşılamadı. Sürəyya heyətlə küçənin başına baxdı.

Birinci dəfə idi ki, karxanadan çıxarkən babası onu gözləmədi. Sürəyyanın yoldaşları da ətrafa boylandılar.

– Firuz baba niyə yoxdur?

Onlar bir-birinin üzünə baxdılar.

– Gələr, bir az gözləyək.

Gözlədilər. Sürəyya isə getdikcə artmaqda olan bir nigarançılıqla qaranlıqlaşan küçəyə və quşbaşı yağan qara baxırdı. Yoldaşlarından biri dedi:

– Sürəyya, bəlkə, köməkləşib səni birtəhər evə aparaq, Firuz baba, görəsən, nə iş çıxdı ki, gəlmədi.

Sürəyya qəti hərəkətlə başını buladı:

– Yox, babam harada olsa, bu saat gələcəkdir. Siz gedin, sonra qorxarsınız. Yoldaşları qaranlıq düşdüyünü görərək, doğrudan da, qorxurdular. Bir az gözlədikdən sonra onlar da getdilər. Sürəyya qarlı qış axşamında, küçədə təkbaşına gözləməyə başladı. Qar getdikcə şiddətlə yağdı. İndi soyuq qızın bədənində işləyir, o titrəyirdi. Hələlik özünü saxlayırdı. Lakin gecə keçdiyini görəkən, babasına qarşı bir küskünlük duyaraq kövrəldi və səssiz-səssiz ağlamağa başladı.

Nə qədər vaxt keçdi, amma Firuz baba yenə də gəlmədi. İndi Sürəyya çağırmağa başlamışdı. O, əvvəlcə babasını çağırırdı. Səs verən olmadı. Sonra o, sadəcə, bir nəfəri, bir insanı köməyə çağırırdı. Onun səsini eşidən olmadı... Artıq dodaqları söz tutmurdu. Nəhayət, bu qarlı gecəni küçədə tək qalacağını anladı. Bağlı karxana darvazasına tərəf sürünməyə başladı, bəlkə, orada, darvazanın tağı altında qar tutmayan bir bucaq tapmaq mümkün ola idi...

5

Səhər günəşin ilk şüaları qar üzərində parıladaşanda balaca Sürəyya hələ yarıhuşsuz bir halda darvaza ilə divar arasındakı bucağa qısılıb yatmışdı. İndi onun çit çadrası başından sürüşüb çiyinlərinə düşmüş, günəş şüaları solğun üzündə əks etmişdi. Bəlkə, üzünə düşən günəş şüalarının təsiri altında idi ki, bu saat o, qərribə və gözəl bir yuxu görürdü. Yuxusunda geniş üfüqdə böyük və qızıl bir günəş doğurdu. İndi onun özünün yaşadığı rütubətli, qaranlıq zirzəmi də bu günəşin işıqları ilə dolmuş, döşəmə və divarlar onun toxuduğu qızıl qönçəli xalılarda döşənmiş və bəzənmişdir. Günəşin şüaları vurduqca, onun toxuduğu xalçalar üzərindəki qönçələr bir-bir açılır, onların hər biri bir qızılgülə dönürdü... Bunu görən Sürəyya sonsuz bir sevincə od kimi yanan qönçələrin üzünə yüyürür, onları qoparmağa ürəyi gəlmir, bir-bir oxşamaq istəyirdi. Lakin birdən kim isə qolundan tutub bu aləmdən kənara çəkməyə başladı, onun yuxusu dağıldı. O, gözlərini açdı.

Onun qolundan tutub qaldıran karxananın qoca nəqqası idi. Səhər işə gələn uşaqlar isə darvaza ağzında onun başına toplaşmışdılar. Qoca nəqqaş onu qucağına alıb içəri apardı, öz otağında taxt üstündə uzatdı. Qızın gözləri yumuldu. Yarım saat sonra o, yarıhuşsuz bir halda sayıqlamağa başladı:

– Harada qalmışdın, baba? Bir bax gör, necə gün çıxıbdir!.. Bunlar hamısı mənim toxuduğum xalçalardır. Qönçələr də mənimdir... İndi gün vurduqca, hamısı bir-bir açılmağa başlamışdır. Bəs sən harada idin, baba?

6

Qoca cəld uşaqlardan birini həkim dalınca göndərdi. Bir saat sonra küçədə fayton atlarının ayaq səsləri eşidildi. Qoca nəqqaş qapı ağzında həkimi qarşıladı, bərabər içəri girib, Sürəyyanın yatağına yaxınlaşdı. Həkim qızın üzünə əyildi. Bir dəqiqə sonra isə başını qaldıraraq qoca nəqqaşın tərəf döndü:

– Gecikmişsiniz, – dedi, – uşaq keçinmişdir...

Qoca nəqqaş diksinib bir addım geri çəkildi, gözləri yaşla doldu. Dönüb pəncərə qarşısına getdi. Kiçik otağının şüşələri, qırıq pəncərəsi arxasından bütün karxana onun gözləri qarşısında açıldı. Orada uşaqlar səssiz- səmirsiz dəzgahların qarşısında oturmuşdular. Bu gün onların heç birindən səs çıxmır, heç kəs nəğmə oxumurdu. Onlar hamısı başlarını aşağı dikib işləyirdi.

Qoca nəqqaş qəmli-qəmli onlara baxdı, bir az əvvəl Sürəyyanın sayıqladığı sözləri xatırladı və indi birdən bu uşaqların hamısı ona günəş gözləyən solğun qönçələr kimi göründülər. O köksünü ötürdü və dedi:

– Yox, bu cür davam edə bilməz! O gün gələcəkdir!.. Günəş doğacaq, qönçələr açacaqdır!..

Ənvər Məmmədyanlı “Qızıl qönçələr”- Janrı: Hekayə

Mövzusu: kasıb insanların ağır həyatı

İdeyası: ehtiyacın xəstə və qoca adamları belə işləməyə vadar etməsi

Əsas problem: Azyaşlı uşaqların istismarı və onların əməyindən sui-istifadə olunması; çətin həyat şəraiti və bu şəraitin insanlara gətirdiyi bəlalər

Hekayə valideynlərini erkən itirən Sürəyyanın ağır həyatından bəhs edir. Xəstə olmasına baxmayaraq işləyib çörəkpulu qazanan Sürəyyanın ölümü ilə bitən hekayədə azad günlərin gələcəyinə böyük inam ifadə olunmuşdur.

İMADƏDDİN NƏSİMİ

(1369-1417)

Gənc yaşlarından hürufilik təriqətinə qoşulan Nəsimi əsərlərinin böyük bir hissəsini bu ideyanın şərhinə və təbliğinə həsr etmişdir. Hürufilik ideyalarını təbliğ etdiyi üçün 1417-ci ildə Hələb şəhərində ağır işgəncələrlə edam edilmişdir. “Ağrımaz” qəzəlinin edam öncəsi yazıldığı ehtimal olunur.

AĞRIMAZ

Canə sən candan nə kim gəlsə, cigərlər ağrımaz,
Həqq bilir, bir zərrə neşərdən damarlar ağrımaz.

Şişəmi çün daşə çaldım, həqqi izhar eylədim,
Çeşm-i əhval ağrıdan arif bəşərlər ağrımaz.

Şaha, mehrindənmidir, ya aşinalıqdanmıdır,
Cismimi sər ta qədəm min göz yararlar, ağrımaz.

Zahidin bir barmağın kəssən, dönər, həqdən qaçar,
Gör bu gerçək aşıqi sərpa soyarlar, ağrımaz.

Fitvasından zahidin nahəq məni gər soyalar,
Qəm degil səndən, şəha, görcək damarlar ağrımaz.

Cəhli-namərdin qaçan meydan günündə yeri var,
Ər bilir meydan qədrin kim, qədirlər ağrımaz.

Zahidin əfsanəsindən soydular nahaq məni,
Həqq bilir səndən, şəha, sahibnəzərlər ağrımaz.

Soyun, ey murdar sallaxlar, Nəsiminin tənini,
Bunca namərdir görün, bir ər qıyarlar; ağrımaz.

“Ağrımaz” qəzəlinin

Mövzusu: Öz idealları uğrunda həyatını qurban verən Nəsiminin edam öncəsi düşüncələri, fəlsəfi mühakimələri, qənaətləri

İdeyası: Tutduğun yolda əzablara mətanətlə dözmək, əqidədən dönməmək, insanın cəsəret və yenilməzlik simvolu olduğuna ürekdən inanmaq.

Janr: qəzəl

Vəzn: əruz

Bəhr: rəməl

Həcm: 8 beyt

Lüğət

Neşə – iyne

Mehr – sevgi, nəvaziş

Sərtaqədəm – başdan ayağa qədər

Sahibnəzər – mərifətli

Çeşmi-əhvəl – həqiqəti görə bilməyən göz

Arif – bilici

Cəhli-namərd – namərd adam

Qədər – qədr bilənlər

Sallaxlar – qəssab, ət kəsənlər

ABDULLA ŞAIQ ANABACI

Məşğələmdən geri dönürdüm. Gecəki yağışın çuxurlarında gölməçələr yaratdığı ensiz bir səki ilə gedirdim. Bu vaxt qarşıma arıq, yamaqlı bir çarşaba bürünmüş qadın çıxdı. Altmış yaşlarında olan bu qadın çarşabı altından damarları görünən sümüklü əli ilə mənə bir kağız parçasını uzadaraq:

– Oğlum, al bu kağızı oxu, gör kimə çatacaq? – dedi.

Bu sözləri elə yanıqlı bir səslə, elə miskin bir tərzdə dedi ki, ürəyimdə hiss etdiyim ağrıdan bütün vücudum titrədi. Gözlərim dərhal gözlərinə dikildi. Ruhunun, qəlbinin iki dumanlı pəncərəsi olan o donuq, o sönük gözlər altmış illik səfil həyatının acı, fırtınalı tarixindən nələr söyləyirdi? Altmış xəzanın şahidi olan o şikayətçi gözlər həyatının uçurumlu və tikanlı yollarında yığıla-yığıla süründüyü zaman ona daş qəlbi ilə laqeyd baxan milyonlarla gözlərdən nələr anlatmırdı?..

Mənə uzatmış olduğu özü qədər solğun, sarı kağız parçasını alıb oxudum:

“Atababa Qulu oğlu altı baş ailə sahibidir”. Kağızda yalnız bu cümlə yazılmışdı.

Kağızı ona uzadaraq:

– Nənə, Atababa kimdir? – deyə soruşdum.

Qadın üzümə dik baxaraq:

– Mənim oğlumdur, – dedi.

– Sözü yoxdur, ancaq bilmirəm, bu ərizənin başında nə var ki, bu gün on gündür yazılıb başa gəlmir. Əlindəki köhnəlmiş kağız parçasını göstərək:

– Bax, bunu bir nəfər bir həftəyə yazıb mənə verdi, o da deyirsən ki, bir işə yaramır.

– Nənə, onu kim yazıbdır?

– Nə bilim, sən kim kimi bir oğlan.

– Nənə, get bunları öyrən, gəl, sabah kağızını yazaram.

– Nə bilim, ömrün uzun olsun. İndi deyirsən, sabah gəlim... Yaxşı... zəhmət verdim, sağ ol.

O birisi gün evə gəldiyim zaman nənə oturub məni gözləyirdi. Görüşdük, danışdıq. Ruhunun ən incə tellərinə toxundum. Zavallı qarı yaralanmış dişi aslan kimi inləyərək, əvvəlləri cox dalğın, sonra get-gedə şirin bir dillə qeyb etmiş olduğu gəncliyindən, sevgi və sevinc dolu bahar günlərindən danışmağa başladı. Bir qədər gülüşdük, əyləndik. Hətta adını belə öyrəndik. Adı Anabacı idi.

Nəhayət, ortalığa yenə ərizə məsələsi atıldı.

– Nənə, dediklərimi oğlundan öyrənə bildinmi?

O, qəti bir səsle:

– Öyrəndim, oğlum. Sən yaz ki, naçalnik oğluma bir kağız versin.

– Nə kağız versin?

– Kağız versin ki, o, yoxsuldur. Altı baş adam saxlayır, özü də qızdırma içində yanır.

– Nənə, o kağızı naçalnik vermir.

– Yox, sən yaz ki, naçalnik versin.

– Hansı naçalnik?

– Nə bilim, sən elə naçalnik yaz!

Qollarım ümitsiz bir halda yanıma düşdü. Bir anama baxdım, bir də dönərək Anabacını gözücu süzdüm. O da heyrətlə mənə baxırdı. Anam dedi:

– Oğlum, qalx, Anabacı ilə bərabər get, oğlu əhvalatı sənə desin.

Anabacının üzü gül kimi açıldı:

– Ay atana rəhmət, belə yaxşıdır, – dedi.

Qalxdım, bərabər getdik, yolda soruşdum:

– Nənə, eviniz haradadır?

– İkinci küçə var ha... (əlləri ilə uzaqları göstərərək)

orada oluruq. Cox uzaq döyül. Mən hər gün buralardan gəlib keçirəm.

Xeyli getdikdən sonra dar bir dalan başında Anabacının evinə yetişdik. Kiçik, qaranlıq bir otağa girdik. Otaq kasıb döşənmiş, dörd-beş şəlpədən ibarət idi. Bir tərəfdə Anabacının cəhrəsi dururdu. Otağın baş tərəfində xəstə oğlu Atababa yatağında uzanmışdı. Qızdırmanın boğucu pəncəsi altında uzun müddətdən bəri əriyib qurumaqda olan bu gəncin sarı bənizinin yanaq sümükləri çıxmış, qalın qara qaşları altında rəngsiz gözləri sönük-sönük parıldayırdı. Anabacı qapıdan icəri girincə görüşməyə belə imkan verməyərək titrək və şikayətli bir səsle:

– Atababa, başın üçün, sən dediyin kimi demişdim. Bu oğlan “elə kağız yazılmaz”,

– deyir. İndi gətirmişəm. Sən özün de, yazsın.

Gənc utancaq bir vəziyyət aldı. Mənə yer göstərərək:

– Buyur, otur! – dedi.

Görüşdük, danışdıq, sonra üzünü mənə tutaraq:

– On gündür gedir-gəlir, bu kağızı yazdırıb başa çıxara bilmir, – dedi.

Nəhayət, məlum oldu ki, xəstəliyinə dair ev idarəsindən bir vəsiqə alaraq bir ərizə ilə xidmət etdiyi idarəyə verib, pul və ərzaq istəyirmiş. Anabacının anlada bilmədiyi məsələ bundan ibarət imiş.

Vəsiqəni və ərizəni yazıb verdim. Rızılı qaldılar. Evə dönərkən Anabacı qızğın dualarla məni qarıya qədər ötürdü. Xəstə oğluna sərf etmək üçün ovcuna bir qədər pul basdım. Almırdı. Zor-güc qəbul etdirdim. O, utancaq və titrək bir səsle: “Yaman gün görməyəsen, oğlum, inşallah, mən də xəcalətindən çıxaram”, – dedi. Biz ayrıldıq.

Lakin onun buraxmış olduğu xatirə hələ zehnimdən silinməmiş, qəlbimdə yaşayırdı, onu hər gün xatırlayırdım. Bu hadisədən dörd ay keçdi. Nədənsə qəlbimdə o məsum qocanı görmək, onunla danışmaq arzusu gündən-günə artırdı. Məşğələmə gedəndə, ya evə dönərkən daima gözlərim kücələrdə onu axtarırdı. Günortadan sonra idi, qapı yavaşca açıldı, icəri qoca və zəif bir vücut girdi. Bir də gördüm: Anabacı... O saat yerimdən sıçradım, görüşdük, oturdu, danışdıq. Söhbətimiz cox uzandı. Sonra çarşabı altından bir corab çıxarıb: – Al, bunu sənün üçün toxumuşam, – dedi.

Corabı alıb:

– Sağ ol, nənə, qış gəlib, soyuqlar düşüb, görünür, məni unutmamırsız, – deyincə məğrur bir səsle:

– Bir şey deyil, özüm toxumuşam, – dedi.

– Özünüz toxuduğunuz üçün qiymətlidir, – dedim.

Bir az sonra bu qoca və düşkün qadına əl tutmaq məqsədi ilə bir qədər pul vermək istərkən dik-dik üzümə baxdı. Sərt bir səsle:

– Bu nədir? Mən bunu sənə satmaq üçün gətirməmişəm. Onun üçün bazar var. Bunu sənə bəxşiş gətirmişəm, – deyə əllərini çarşabının altında bir-birinə sıxaraq saxladı. O bu sözləri deyərkən gözlərindəki ildırımlar ta qəlbimin icində partlayan kimi oldu, yoxsul, miskin bildiyim bu qarının bu qədər qəhər və hiddəti qarşısında biixtiyar titrədim. Hər zaman hüzn, iztirabla məni yaralayan bu miskin qadın bu dəfə məğrurluğu ilə məni qorxutdu. Bir daha üzünə baxdım. Bu dəfə üzünə qəhər və hiddət qığılcımlarının yerinə vəzifələrini bitirmiş olanlara məxsus qürur rəngi

çökmüşdü. Gözlərinin baxışı, ziyası qəlbinin rahat-rahat döyündüyünü göstərirdi. Heç bir zaman görmədiyim bu rəng, bu işıq nədən doğmuşdu?

Mən indi yalnız bunu düşünür, bu sirri kəşf etməyə çalışırdım ki, birdən-birə Ana- bacının səsi qulağımda təkrar səsləndi:

– Oğlum, sənə isti köynək toxumaq istəyirdim, kasıblığın üzünə qara olsun, yunum, ipim çatmadı.

– Mənim üçün bu da çoxdur, nəhəcan, – dedim.

– Yox, oğlum, yox! – dedi və üzündəki, gözlərindəki o rəng dərhal insafsız bir əl tərəfindən silinmiş kimi oldu.

Çöhrəsi rəngdən-rəngə girən qadının bu halları indi mənə bir çox şeyləri xatırladır, bir çox köhnə dastanları anladır.

Köhnə nəslin son qəhrəmanı olan bu qadın hələ qarşısında oturmuş, mənə meydan oxuyur, həm də atababadan qalma keçmiş əxlaq və səciyyələrini bütün hal və hərəkətləri ilə mənə anladır. Artıq yarım əsr əvvəlində canlı tarixi olan bu qadın nəzərimdə daha böyümüş, daha canlanmış, sanki mənə: “Yoxsul olsam da, qəlbim geniş, ruhum ucadır”, – demək istəyirdi. Çox gözəl, bunu mən də etiraf edirəm. Lakin, ey yüksək qadın, söylə, altmış illik səfil bir həyatın sənə yüklənmiş olduğu ağır yüklər belini bükmüş, gözlərinin nurunu almış, dizlərini taqətsiz etmiş olduğu halda, necə olmuş ki, qəlbinə, ruhuna toxunmamışdır? Sən mənə bunu anlat!

Abdulla Şaiq “Anabacı” - Əsərin janrı: hekayə

Mövzusu: kasıb insanların həyat və məişət qayğıları

İdeyası: Maddi çətinliyin mənəvi böyüklük qarşısında aciz olması

Qoyulmuş problem: savadsızlıq və onun yarada biləcəyi problemlər

Əsərin qəhrəmanı yazıçının tanıdığı Nənəxanım adlı yaşlı bir qadındır. Yazıçı Anabacı obrazı ilə onun prototipini yaratmışdır. Kasıb və savadsız qadın olan Anabacı xəstə oğluna dövlətdən yardım almaq üçün ərizə yazdırmaq istəyir və beləliklə, müəlliflə tanışlıq onun bu işi görməsinə kömək edir. Anabacı obrazı ləyaqətli, mərd, etibarlı bir insan kimi yadda qalır.

YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİ ZEYBƏK QIZI

Midhəd əfəndi sabah erkən darülfünuna gəldikdə oranın ingilislərin hind əsgərləri tərəfindən tutulduğunu gördü. Qapıda duruxdu, fikirləşdi, ağır bir həyəcan içində geri döndü. “Deməli, darülfünunumuza da əl uzatdılar”, – deyərək öz-özünə düşündü və aylardan bəri əcnəbi işğalından təhqir olunmuş şərəfli bir daha əzildi. Midhəd əfəndi Bayezid meydanı ilə gedərkən Türkiyənin keçirdiyi macəranın təhlili ilə məşğul idi. Mühəribə qaib olmuş, məmləkət bilfel ingilislər, fransızlar, italyanlar, yunanlar tərəfindən parçalanmış, İzmir və civarı yıxılmış, türk qanı ilə boyanmış! İstanbul işğal altında, məmləkətin bütün münəvvər və alimləri Malta cəzirəsinə sürülmüş... Midhəd əfəndi durdu, ayaqlarına bir zəiflik gəlmişdi, yürüyə bilmədi. Qəmli gözləri ilə ətrafa baxdı: hər tərəfdə ingilis polisində və əcnəbi əsgərinə rast gəldi. Bütün türkləri ac, səfil və sönük çöhrəli gördü... bu fəci mənzərədən acı bir həqarət duydu... “Bu işlər düzəlirmi?” – deyərək içində bir şübhə doğdu. Bədbin bir halda yoluna davam etdi. Divan yolundan Sirkəciyə endi; yeni camenin yanından Qalata körpüsünə çıxdı. Sağ tərəfdən körpünün sürəsinə söykənib qaldı. Yazın gözəl günlərindən biri idi. Günəşin yaldızlı şuaı boğaza diltirib bir süs vermişdi – mavi dalğaların içində cilvələnirdi. Əzəmətli Dolmabağça sarayı sönmüş bir qürur ilə önündəki yunan zirehlisinə tamaşa etmədə idi. Bəyoğlu başdan-başa yunan və əcnəbi bayraqları ilə donanmışdı... Midhəd əfəndi gözlərini yumdu, başını çevirdi.

Qarşısındakı Üsküdar xaraba bir qəbiristanı andırırdı. Arxa tərəfdən çıxan tüstü göyləri bürümüşdü – ingilislər meşələri millətçilərə məskən olmasın deyərək yandırılmış... Sağ tərəf mənzərəsi daha acı idi: gözəl Gülxana bağçası viranəyə dönmüşdü. Çiçəklilər depo olmuş, ağaclar sınımış, güllər solmuş, bağçada daş kömür təpələnmiş, tel atılmışdı. Midhəd əfəndi iztirab içində geri çəkildi, rəngi üzündən götürüldü. Bir də əsəbi halda qırmızı fəsinə gözlərinə yeritdi, laübalı bir vəziyyətdə İstanbula döndü. Midhəd əfəndi evə dönmək istəmədi. Zəif evləri bütün əşyası ilə fransız zabitləri tərəfindən zəbt olunmuşdu və on başdan ibarət bir ailə İstanbulun uzaq bir guşəsinə kiçik bir yerə sığınmışdı. Odur ki, Bayezid meydanına gəldikdə təkrar duruxdu, fikirləşdi və bir saatlığa da olsa, zülmkar əcnəbilərdən xali bir guşəyə çəkilmək ehtiyacı duydu.

Midhəd əfəndi şair idi, onun üçün hürriyyət və gözəllik hər şeydən yüksək idi, düşündü və bu iki neməti yalnız Süleymaniyyə camində tapacağına qənaət etdi. Bu dəfə onu camiyə cəlb edən sənət eşqi və zövq duyğusu idi.

Süleymaniyyənin sakit guşəsi, əzəmətli mənzərəsi, xariqə təşkil edən sənəti onun təhəmmül etdiyi bütün həqarəti unutturacaq idi.

Sönük və xərabə küçələri keçdi, yarıq yerlərini adladı və camenin sakit dairəsinə daxil oldu. Qapıda çəkmələrinin üstündən məs geydi və xalılarının üzərilə yavaş-yavaş uzaq xanaların birinə yanaşdı. Oturdu. Camədə kimsə yox idi. Dərin bir sükun hökmfərma

idi. Bu sükunu qəndillərə qonmuş göyərçinlər arabir pozurdu. Camenin quruluşu, cizgilərin incəliyi, boyaların uyğunluğu Midhəd əfəndini məşğul etməyə başladı. Yarım saat əvvəl gördüyü çirkin mənzərə tamamilə yadından çıxdı. Sənət zövqü onun ruhunda bir böyüklük doğurdu, ona anlaşılmaz bir mətanət gəldi. Camədə Süleyman Qanuni dövrünün şən və əzəməti yaşayırdı və bu əzəmət Midhəd əfəndinin ruhunu bəsləmədə idi. Bir də tühaf bir nəşə içində donub qaldı. Zövq atəşi ilə dolmuş gözləri mehrabın ətrafında gəzirdi. Bir an came qaralan kimi oldu. Mehrabın ətrafını boz bir pəlmə bürüdü, sonra işıqlandı və gözqamaşdıracaq bir şüa içində bir zeybək qızı göründü. Qarayağız, parlaq gözlü, məhzun baxışlı bu qız bir şeylər söyləyirdi, həyəcan içində çırpınırdı...

Midhəd əfəndiyə bayğınlıq gəldi, özünü itirdi. Bir də ayılındı came əzəmət və dəbdəbəsinə durmuşdu, sükun haman sükun idi. Yalnız bu sükunun özünəməxsus bir nəğməsi, əsrarəngiz bir tərənnümü var idi. Midhəd əfəndi bunu duydu və şair ruhuna bir ilham gəldi. Bir də zeybək qızını xatırladı, zəhnində onun məhzun baxışını ehya etdi. Sonra bir həyəcan duydu. Məhzun baxışlı qızı təkrar görmək üçün mehrabın ətrafına göz gəzdirdi, bir nəticə hasil olmadı. Saatlarca oturdu... Nəhayət, qalxdı. Cameni tərk etdi. Sakin küçələr ona geniş göründü, əsir şəhər hür və məsrur idi. Ruhunda elə bir əzəmət var idi ki, hər şeyi qırır, yıxar və hər şeyə qələbə çalardı. Midhəd əfəndi evə döndü. Anası mətbəxdə məşğul idi. Çağırdı.

Dərdini anlatdı:

– Gedirəm, – dedi.

– Nəreyə, oğlum?

– Anadoluya.

– Babandan sordunmu? Bəs darülfünün?

– Babamdan sormadım, sormaya da gəlməz, darülfünün əsir... Biz də zətan əsir, əsarətdə elm təhsil etmək qabili? ...Hür Anadolu hər şeydən yüksək! Zeybəklər silaha sarılmış. Bir də Midhəd əfəndi həyəcanlandı. Pancuru açdı. Xəlic və Mərmərə göründü. Füsunkar bir gözəllik ruhunu oxşadı. Bir dəqiqə keçmədi, incə minarələrə sarılmış sərvlərin arasında bir duman göründü, yaldızlandı və məhzun baxışlı zeybək qızı bütün gözəlliyi ilə zühur etdi.

Midhəd əfəndi bihuş olaraq kanapenin üzərinə sərilirdi... Anası iztirabla üzərini aldı. Bir dəqiqədə bütün ailə üzvləri ətrafını bürüdü. Midhəd əfəndini ayıldılar. Dili söz tutar-tutmaz dedi:

– Bu əsir şəhəri tərk etməsəm, rahatlıq bulmayacağam. Anadolu məni çağırır! Midhəd əfəndinin atası Münirbəy Babi-Ali məmurlarından idi. Məslək və əqidəcə tam mənası ilə əski bir osmanlı idi. Milli hərəkata, təcəddüdə inanmırdı. Onun üçün zatişahanənin iradəsi hər şeydən yüksək idi. Anadoluda gün-gündən qüvvət kəsb edən milli hərəkat, Münirbəycə, yalnız bir quldurluq, bir qaçaqçılıqdan ibarət idi. Odur ki, oğlunun fikrini anlaşıqda hiddətləndi.

– Oğlum, dəlirdinmi, – dedi, – yarın kurşunamı düzəlmək istəyirsən?

Midhəd əfəndi mətanətli bir səslə:

– Bizi deyil, biz kurşuna düzəcəyik, baba! – dedi.

Münirbəy büsbütün acıqlandı:

– Sus! Sən çocuqsan, anlamazsan! – dedi, – ingilisin zirehlilərinə qarşımı gedəcəyik?

Midhəd əfəndi atasının sözünü kəsdi:

– Əvət, gedəcəyik!

– Allah, Allah!..

– Anadolu və şuralar var. Şuraların yardımı ilə istiqlaliyyətimizi təmin və ingilisləri məhv edəcəyik.

– Allah, Allah, – deyə Münirbəy əlini əlinə vurdu və hiddətindən uçunmağa başladı.

Midhəd əfəndi ayağa qalxdı və sakit bir səslə dedi:

– Anacığım, bana bir az yemək, bir cüt camaşır hazırla, yarın erkən əsarəti tərk edəcəyəm.

Anadoluya keçər-keçməz Midhəd əfəndi könüllü yazılıb İzmir cəbhəsinə getdi. Midhəd əfəndinin nəzərini özünə ilk cəlb edən coşqun bir həyat, qüvvətli bir milli hərəkat oldu. Məmləkətin bütün varlığı toplanıb düşməne qarşı polad bir sipər təşkil etmişdi. Hər kəsdən də əvvəl gözə çarpan çalışqan və fədakar türk qadını idi. Bunlar çiyinlərində silah daşıyırdılar, yaralılara baxırdılar. Bunlarla bərabər, cüt və xışdan da əl çəkmirdilər. Geyimləri ilə qadın şıqlığını heç də xatırlatmayan bu arvadlar Midhəd əfəndinin bütün rəğbətini qazanmışdılar. “Qadınlar Türkiyəni qurtaracaqlar”, – deyə onda qüvvətli bir qənaət hasil olmuşdu.

Cəbhə sakit idi. Hər kəs vəzifə başında hazır durmuşdu. Bir gün bir dəyişikliklər oldu. Midhəd əfəndinin alayını bir az şimala köçürdülər və bir zeybək bölüyü ilə yan-yanı oturdular. Sipər həyatı isə əvvəlki kimi yekrəng və sıxıntılı idi. Aylardan bəri davam edən bu həyatı yalnız vuruşma dəyişə bilirdi. Vuruşmaların da nə vaxt başlanacağı sipərdəkilərə bəlli deyildi. Sıxıntılı həyata arabir təğyir vermək üçün döyüşçülər yunan qarovuluna “ova” gedirdilər. Bir axşam zeybəklərdən iki nəfərin kəşfə çıxacağını Midhəd əfəndi duydu. O da onlara qoşulub çıxdı. Tel örgülərdən keçdilər və yerlə sürünə-sürünə düşmən qarovuluna yanaşdılar. Təpə arasında, saklı bir yerdə tonqal yanırdı. Kənarında bir nəfər yatmışdı, biri də tüfəngə söykənib mürgü döyürdü. Türklər bir az gözlədilər, sonra zeybəklərdən biri cəld yüyürüb bir qılinc zərbəsi ilə mürgü döyən nəfəri yerə sərdi. Midhəd əfəndi

o biri zeybəkə birlikdə yatan düşmən əsgərini zərərsizləşdirdi. Bir dəqiqə keçməmiş yenə əvvəlki sükut bərpa oldu. Yunan nəfərlərinin silahlarını toplarkən ilk hücum edən zeybəyin üzünə ocaqdan işıq düşdü. Midhəd əfəndi bu simaya diqqətlə baxdı. Birdən-birə dondu. Əvvəl gözlərinə inanmadı. Sonra “zeybək qızı”, – deyə içini çəkdi və soyuq bir titrəyiş vücuduna yayıldı. Midhəd əfəndi o axşamı anlaşılmaz bir hissə içində keçirdi. İndiyə qədər gördükləri ona yuxu kimi gəlirdi. Təkrar-təkrar Süleymaniyyə və Boğaziçi mənzərəsini xəyalında canlandırdı, bu axşam gördüyü ilə müqayisə etdikdə şaşdı, qaldı.

Bir gün atları suvarmağa apararkən bulaq başında qarşı-qarşıya gəldilər. İkisi də hərəkətsiz bir vəziyyətdə qaldı. Zeybək qızının dodaqlarında qeyri-şüuri bir təbəssüm oynadı və fəvvrən qaib oldu. Əvəzində həyalı bir qızartı yanaqlarını bürüdü. Əvvəlcə Midhəd əfəndini ildırım qüvvəsi ilə qarşılayan uzun kirpikli gözlər indi həyəcan içində yerə baxırdı. Titrək barmaqları atın yalına sarılıb qalmışdı. Midhəd əfəndi özünə güclə malik ola bildi, söz demək istədi, dodaqları tabe olmadı. Susdu. Sonra ruhunda bir rahatlıq duydu. Qəlbinə bir yol açıldığını və bu yolla görünməz sirlərin axın-axın gəldiyini hiss etdi. İndi artıq iki ürək bir-biri ilə əsrarəngiz və kimsəyə eşidilməyən bir dillə dərdləşirdi... Gənclərin ikisi də aram tapıb xoş bir sima ilə bir-birinə baxdılar. Bu dəfə dillər mətanətlərini qaib etmədi.

Midhəd əfəndi:

– Mən səni İstanbulda ikən tanıyırdım, – dedi, – burada görüşəcəyimizi təsəvvür etmirdim.

– Mən də səni tanıyırdım, – deyə zeybək qızı başını aşağı saldı və son sözü bir-birinə toxunan çini kasaların sədasını verdi.

... Düşmən cəbhəsi yarılmışdı. İngilis silahı ilə təchiz olunmuş iki yüz minlik bir ordu dağılıb pərakəndə bir halda geri çəkildi. Qırmızı türk bayrağı təkrar İzmir təpələrində dalğalanmada idi.

İstanbul başqa bir aləm yaşayırdı: əcnəbilərin işğal ordusu çəkilmədən paytaxt bütün idarə və məmurları ilə bərabər Böyük Millət Məclisinə bəyət etdi və şəhər dəbdəbəli bir türk qiyafəsinə girdi. Hər yer al bayraqlarla bəzənmişdi, ala qapılar qurulmuş, küçələr nümayişçilərlə dolu idi.

Bir də: “Anqara müməssili paşa gəldi”, – deyə səs düşdü.

Minlərcə adam Sirkəçiyə töküldü, küçələr fəslərdən laləzar oldu... Ağ atlı paşa xalqa təzim etmədə idi, məbəynindəki gənc zabıt Midhəd əfəndi və onunla yan-yana gedən milli libaslı zeybək qızı idi. Arxadan qırmızı bayraqlı nümayişçi gənclər ağır-ağır yürüyürdülər. Cadənin iki tərəfini izçilər zənciri tutmuşdu. Ortanı minlərcə məktəbli qız və oğlan məşğul etmədə idi. Bir də yerləri titrədən bir alqış qopdu:

– Yaşasın Böyük Millət Məclisi! Yaşasın zeybək qızı! – səslər göylərə yüksəldi. Balkonlardan və pəncərələrdən türk qadınları güllər atdılar, ətir tökdülər... Qafilə Divan yolunda dayandı. Paşa məbəyni ilə bərabər “Şərq məhvəli” klubuna endi. Nümayişçilər isə şəhəri dolanmağa başladılar. Axşam şəhər çıraqbən oldu. Minlərcə qırmızı fanarlı məktəblilər “Şərq məhvəli”nin qarşısına toplandılar:

– Yaşasın zeybək qızı! – deyə alqışlar qopdu.

Klubun pəncərəsi açıldı, zeybək qızının incə çöhrəsi göründü, dəqiqələrcə alqış davam etdi. Hər tərəfdən zeybək qızının cadəyə enməsinə rica etdilər. Bir də Midhəd əfəndi ilə yan-yana qapıya çıxdı. Alqış qopdu, ətraflarını gənclər bürüyüb, onları çiçək yağmuruna tutdular.

Önlərində zeybək qızı olaraq, fanar alayı körpüyə endi. Bir də körpünü açılmış gördülər. Nümayişçilərin Bəyoğluna keçməməsi üçün ingilislər körpünü açmış və qarşısına mitralyozlu əsgərlər qoymuşdu. Həyəcan artdı. Lakin türk səbri həyəcana qələbə çaldı, əcnəbilərin həyasızlığına qarşı soyuqqanlılıqla cavab verildi. Bir dəqiqədə Xəliddəki yüzlərcə qayıqlar gənclərlə doldu, Bəyoğluna keçildi... Avropa imperialistlərindən illərcə çəkdiqləri təzyiqli unutmaq üçün İstanbul bir həftə bayram etdi. Bu bir həftədə Türkiyəni xilas edən qadınlığın müməssili deyə zeybək qızını əllərdə gəzdirdilər.

Yusif Vəzir Çəmənəminli “Zeybək qızı” - Əsərin janrı: hekayə

Mövzusu: müharibə və onun dəhşətləri

İdeyası: Vətən uğrunda vuruşmaq və onu azad etməyin hər bir vətəndaşın borcu olması

Qoyulmuş problem: işğal edilmiş torpaqlar və onların azad edilməsi

Hadisələr Türkiyədə XX yüzilliyin əvvəlində cərəyan edir. Yazıçı kiçik bir hekayədə ölkənin başının üstünü almış təhlükənin böyüklüyünü, xalqın üz-üzə qaldığı məhrumiyyətlərin ciddiliyini, vətənin müstəqilliyini və bu müstəqilliyi qorumaq üçün xalqın göstərdiyi ağılagəlməz igidliyi təsvir etmişdir. Midhədin simasında vətənpərvər türk oğlunun obrazı yaradılıb. Zeybəklərin igidlik və rəşadətindən söhbət açılıb.

MİR CƏLAL VƏTƏN YARALARI

Səngərimdən çıxanda üzgüçü suya atılan kimi, ön xəttin atəşinə atılmışdım. Nə gurultu, nə alov, nə də sanki dəhşətləri örtmək istəyən toz, duman mənə qərribə gəlirdi. Güman edirdim ki, bu atılan güllələrin biri də mənəm, gurultunu qopardan da mənəm, gündüzün boz və kəşif üfüqlərinə bir bayraq kimi açılıb-örtülən alov da mənəm.

Döyüş sürəti və hərərətində özümdən xəbərsiz kimi yanırdım. Qan gözümlü örtəndə, qılçalarım hərəkətdən qalanda kökü vurulmuş bir ağac kimi yerə sərildim. Sanki bir səs mənə deyirdi: “Bəsdir! Burax!” Lakin mən bunu eşitmək istəmirəm. Diqqətlə yaralarımı duymaq, özümə gəlmək istəyirəm; bacarmıram. İsti mayenin vücuduma axdığını və axdıqca məni xoş və sakit bir rahatlığa apardığını, olduğum aləmdən ayırdığını hiss edirəm. Ayrılmaq istəmirəm. Görmək, eşitmək, düşünmək istəyirəm. Hansı bir qüvvənin əli iləsə gözlərim örtülür, bayaqdan bəri dəmirçi kürəsi kimi səslənən qulaqlarım tutulur, başımdakı ağrı məni alıb aparır. Birdən-birə aləm sükuta dalır, hava qaralır, ətrafımızdakılar əvvəlcə gülləyə, sonra daşa dönür, get-gedə kiçilir, sularda əriyib, yox olurlar. Məndən qabaq yaralanmış yoldaşlarım danışdırlar:

birisi həsrətlərini, birisi əziyyətlərini, bəzisi ölüm təhlükəsini necə keçirdiyini deyirdi. Mən bu hisləri keçirmədim. Bunları xəyalıma gətirmədim... Gözümlü açanda özümü isti, təmiz və sakit bir otaqda, rahat yataqda görəndən sonra başım üstə dayanan ağsaçlı həkimin təbəssümünü, gənc bir qızın tərimi sildiğini, su içirmək istədiyini görəndən sonra duydu ki, həyata qayıdıram. Deyəsən, məni bunlar, qalın kitabların mənası ilə silahlanmış həkimlər, şəfqət və mərhəmətdən yoxsulmuş qızlar qaytarırlar. Haraya qaytarırlar? Mən qapandığım, tapındığım hissiz sükut aləmindən qayıdıram.

Ürəyimdə bir şadlıq var; dodaqlarım qaçdı, üzülmüş, qanını itirmiş, dəri ilə sümükdən ibarət sifətimə ilk təbəssüm işığı düşdü. Sonra məni bir düşüncə yaxaladı. Haraya qayıdıram?

Nəçə illər ömür keçirdiyim, doğulduğum, böyüdüyüm, yorulduğum, dincəldiyim, dərd çəkdiyim, sevindiyim həyata qayıdıram! Orada hələ görmədiyim nələr var? Bunu nə kitabda oxumuşam, nə həkimdən eşitmişəm. Amma mənə elə gəlir ki, xəstənin fiziki həyatından çox, mənəvi həyatı var. Onu möhkəm addımlar, taqətli ayaqlar, bükülməz dizlər yox, zəif və zərif xəyallar aparır. Bu xəyallar, bəlkə də, sağlamlıq zamanında adamın başına yol tapmır. Həyatın keşməkeşləri onlara yol, imkan vermir. İndi isə əl-qolunu boş qoyub, yatağa uzanmış bədən tamamilə onların, qanadlı düşüncələrin ixtiyarındadır. Düşünürəm, görərem ki, mən həyata azğın bir maraq üçün qayıtmıram, oynamağa gəlmirəm. Dolu süfrələr başında oturub yeməyə, qədəh sındırmağa, tərif deyib, tərif eşitməyə gəlmirəm. Məxmər stol dalında tabelərimin üstünə qışqırmağa, əmrlərə, fərmanlara qırmızı mürəkkəblə qol çəkməyə gəlmirəm...

Məndə qərribə bir arzu baş qaldırdı: iki ömür istəyirəm. İstəyirəm ki, ilk ömrüm – təcrübə dərsi olsun; bu mürəkkəb dünyanı, qapalı adamları öyrənməyə sərf olunsun. İmtahandan çıxıb bilsəm, mənə ikinci həqiqi ömür imkanı verilsin. Belə ömrün qədrini bilərəm. Mən yenidən bir körpə olum, anamın, o mehriban xilqətin qucağına atılıp, isti nəvazişlərinə tutulum. Atamın sərin torpaq astanasında iməkləyim. Səsim gəlsin. Yıxıla-dura yeriyim, ağrı qaradan, şirini acıdan, istini soyuqdan seçən, qayğısız körpəlik günləri başlasın...

O günlər... məgər xəyal onları gətirib yetirə biləmi?.. Qapımızdan keçən su arxının başında oynardım, söyüd yarpaqlarından əsən xəfif küləklər daraq görməmiş saçaq kimi dolaşmaq saçlarımı üzümə tökərdi...

Hanı mənim tay-tuşum? Aşıq atan, top oynayan, gizlənənçə yoldaşlarım? Vuruşubbarışdığım, atıb-tutduğum, ayrılıb-birləşdiyim yaşlılarım?

Bax bunlardan doymamışam. Ömrüm yüz gündürsə, doxsan doqquzunu yurdumda, torpağımda yaşamışam. Doymamışam. Nəyini deyim? Xoş saatları, əziz günləri, munis axşamları... Heç bir zaman bu xatirələr cəbhədəki qədərlər şirin olmur. Əsgər onları arxada qoyub gəlmişdir. Onları qorumağa, onları hədələyən təhlükəni yox etməyə gəlmişdir. Səhra xəstəxanasından arxaya göndərməli olduğumu eşidib, yoldaşlarımdan ikisi yanıma gəlmişdi. Biri mənim yaşdım, məktəb yoldaşım Nəsrəddin idi. Bizi universitetdən, tələbəlikdən çağırırdılar. Onu görəndə həmişə məktəbli uşaqların kitab çantası yadıma düşür. Nəsrəddinin belə yaraşığı bir çantası var idi. Özü də qayıqla belinə bağlardı. Bəzən onun çantasından tutub çəkişdirərdik, ha dönmək istərdi ki, görsün, kimdir, bacarmazdı. İndi Nəsrəddin bizim komandirin köməkçisidir. Komandir sirrini ona deyir, təhlükəli yerlərə onu özü ilə aparır. İkincisini cəbhədə tanımışam. Kolayır kəndindəndir. Mina arvadın oğlu Lətifdir. Atasını çoxdan ölüb. Anasını kənddə nümayəndə idi. Qadınlar yığınaqlarında onu stol başında, ayaq üstə durub açarı mürəkkəbqabına döyən, sükut istəyən görərdin. Yaraşmasa da, həmişə sədrlik etmək istərdi.

Lətif anasına oxşamır. Başaşağı, üzüyola oğlandır. İki yaş bizdən kiçik olduğu üçün yüngüləyən edər. Hər işə gedər, bəzən suyumuzu, çörəyimizi də hazırlar. Yürüşlərdə, gecə istirahət əmri verildə, bir də görərdin, Lətif çəkməsinin dabanı ilə yeri döyür. O, torpağı hamarlayıb, üç adam üçün “yataq” düzəldərdi. Əleyhqazlarımızı başımızın altına qoyub tirtap düşərdik.

Bunlar mənim yanıma həm görüşə, həm sifarişə gəlmişlər. Mənim nə danışmağa, nə də əsəblərimə toxunacaq bir xəbər almağıma icazə var idi. Mən bu səhra xəstəxanasında 7 gün ərzində həkimdən başqa, yalnız bir şəfqət

bacısını görürdüm. Yanıma gələn, məni dindirən olmadığına görə darıxırdım. Ancaq onu da duyurdum ki, mənə yaxınlaşmaq istəyənləri şəfqət bacısı buraxmır.

Bəzilərinə qaytarır, bəzilərinə də yalan satır ki, "xəstə yuxudadır". Bu dəfə mən çadır örtüsünün dalından Nəsrəddinin üzünü gördüm. Dərhal bacının səsi gəldi:

– Yoldaş əsgərlər, xəstə yuxudadır, oyada bilmərəm.

Mən dözmədim:

– Oyanmışam, – dedim, – bacı, burax gəlsin.

Bunu dedim, sevindiyimdən dikəlmək, dirsəklənmək istədim. Çarpayıya sarındığım, ya ağrıdan qorxduğum üçün dikələ bilmədim. Başım, ümitsiz kimi, balışa yapışıb qaldı. Yoldaşlar bir üzü xətir, bir üzü zor-güc özlərini mənim yanıma saldılar. Bacı onlara yalvarırdı:

– Həkim bilsə, mənim atamı yandırar. Aman günüdür, tez gedin!

Nəsrəddin ona təsəlli verdi:

– Tez, arxayın ol, tez gedəcəyik.

Lətif dedi:

– İki-üç dəqiqə, artıq yox.

Çadıra girəndən sonra Nəsrəddin nə bacıya baxır, nə də onun sözünü eşidirdi. Mənim alnımdan öpüb, zəif əlimi ovcunun içinə almış, illər ayrısı kimi, həsrətlə söhbətə başlamışdı...

Onlar yaralarımın sarı mənə təsəlli verirdilər:

– Güllə yarası əti bişirir, tez sağalır. Ananın duası da sənə kömək eləyir. Yaxşı ötüşmüşsən, on-on beş günə duracaqsan.

Mən ağrılardan şikayət edəndə Nəsrəddin bir ədib kimi cavab verdi:

– İnanıram, sən daha çox ağrı duyarsan. Həyatla dolu adamlara, bütün hisləri ilə mükəmməl həyat keçirən adamlara hər yara əzabdır. Sən yorulmuş qoca, ya çox şeylərdən əl üzmüş bədbin deyilsən. Qoca ağacların gövdəsini yarıb içində ocaq qalayırısan, halına təfəvüt eləmir. Sağlam, ucaboylu qovaq ağaclarının gövdəsinə bir bıçaq vurulsa, o saat yaşardığını görərsən. Belə ağacların həyatı sağlam gənclərin həyatı kimi mükəmməldir, əsl həyatdır. Sən belə gənclərdənsən. Ancaq onu da bil ki, bir neçə ay sonra qovaq ağacının bıçaq vurulan yerini möhkəmlənmiş, bərkimiş görərsən. Sağlıq olsa, sən həm müalicə olunacaq, həm dincələcəksən, həm də ki...

Lətif Nəsrəddinin ürəyindən xəbər verdi:

– Həm də ki vətənə gedəcəksən.

Bu sözü deyəndə onların hər ikisi qızardı, gülümsədi, mənim gözlərimə baxdı. Mən bunun mənasını yaxşı anlayırdım. Onlar onillərə bərabər olan bir neçə aylıq cəbhə həyatından aldıkları duyğu və təsəvvürlərini yaxın adamlarına çatdırmaq istəyirdilər. Bacı Nəsrəddinin qarşısında dayanıb xahiş edirdi. Nəsrəddin isə gözünü məndən ayırmırdı:

– Səndən, – deyirdi, – heç nə istəmirəm. Bizim evə get, mənim yazı stolumun başında otur, kitablarıma, kağızlarıma fikir ver, gör qoyub gəldiyim kimidirmi? Gör mənə kağız-zad yazan, itirib-axtaran olurmu? Küçəmizdən bir neçə dəfə o yan-bu yana keç, anamın sözünü-sorğusunu qulağında yaxşı saxla. Səndən hər şeyi təfsilatı ilə soruşacağam... Universitetə, bilirəm, gedəcəksən. Uşaqlara bir-bir salam de... Bu gördüyün gurultuları orada xatırla. Yəqin, mənim abunə vərəqim durur, onu bir al, bax gör kitabxanaçı deyirmi ki: "Bu oğlan niyə kitab götürmür?" Lətif Nəsrəddinə macal vermədi:

– Özün bilirsən də, nə deyim. Arvad eşitsə, birbaşa yanına gələcək. Bu şəkli ver, deyinən nigaran olmasın. Bacarsan, bir bizim məktəbə dəy. Gör Ədil müəllim oradadırmı? Gör yenə dərslər qaydasındadırmı? Uşaqlarını yadına salırmı? Gedən kim, qalan kim? Mənim ünvanımı direktora, Ədil müəllimə ver, bəlkə, məktub yazan oldu. Nəsrəddin bir şey xatırlamış kimi Lətifə mane oldu:

– Get bizdə də bir-iki gün qal. Qoy anam da oğul səsi eşitsin. Yəqin, hazırlıq görəcək. Nahardan sonra mənim tarımı al, tozunu sil, bağrına bas, bir çargah başla. İnan ki, üstümə yüz topdan güllə yağsa da, mən burada çargahın səsinə eşidəcəyəm...

Lətif tapşırırdı:

– Kəndə gələndə kövşənə, Dişli qaya tərəfə çıx. Durnagözlü bulaqdan ovucla, mənim əvəzimə iç. Yazdır. Otur, bir quşları dinlə. Gör onlar nə deyir: dünyanın bu işləri onların mahnısına kar eləyir, ya yox? Yaşıl yamacdan dəstə tut. Lalə, bənövşə, nərgiz, nanə, xətmə, nilufər – nə desən, taparsan. Ax, o yerlər!.. Səcdəsinə düşmək, öpüb yalamaq, ürəyimi o torpağa, daşa sürtmək istəyirəm.

Anama qabaqcadan heç nə yazmadım. Vağzalda düşüb yavaş-yavaş evimizə gəlirdim. Anamı görməyə tələsirdimsə də, çoxdan ayrıldığı bu küçələri, yolları, bu məhrəm binaları, ağacları, hasarları diqqətlə nəzərdən keçirmək həvəsi ilə yaşayırdım. Çalışırdım, görüm, nə dəyişmişdir. Mənim qoyub getdiyim yerlərin nəyi və necə dəyişmişdir? Mənə elə gəlirdi ki, hər şey öz qaydasındadır. Yenə də həmin sentyabr axşamıdır. Şəhərimiz möhkəm inam və etimadla ömrünü sürür. Uca çinarlar, yaşıl təpələr baş əyərək cəbhədən gələn oğullarını salamlayır, cəbhəyə gedən oğullarına xeyir-dua verir.

Anamı evdə tapmadım. Açarı bir-birimizə beləldədiyimiz yerdən götürdüm, qapını açıb, evdə rahatlandım. Bu evdə nə təzəlik var?

Mənim əsgər şəklim stolun üstündədir. Məktublarım üst-üstə səliqə ilə qoyulmuşdur. Sanki anam bunları hər gün oxuyur. Pəncərənin ağzında balaca və üzü bezlə tikilmiş bir qutu var. Yəqin etdim ki, anam yenə nəşə göndərir, istədim anamın cəbhə sovqatını açım, dəymədim. Kitab şkaflının şüşələri tərtəmiz silinmişdi. Gələn qəzet və jurnallar sahmanla şkaflın bir gözünə yığılmışdı. Anladım ki, anam bunları mənə saxlayır – oxumamış qəzeti o tərk etməz. Evin hər tərəfində bir qayğı əli gəzirdi. Bu, əməksevən və zəhmətdən həzz alan əsgər anasının əli idi. O, hər qədəmi oğul yolunda atırdı. Bunların hamısı mənə aydın idi. Lakin anlama bilmədim ki, anam evin açarını nə üçün həyətdə, xəlvət bir yerdə qoyub gedir. Qapını özündən başqa kimsə açmayacaq, bəs açarı kimə etibar edir?

... Anam mənim bu sualıma köksünü ötürərək cavab verdi:

– Bala, – dedi, – çox vaxt səninlə oturub söhbət eləyirdim. Sən cəbhədə, bəlkə də, atışmadasan. Mən burada bardaş qurub səni körpə çağında görürəm, dindirirəm, danışsən, oynayrsən... Açar orada dursun. Mən onu yaxşı niyyətlə qoyuram. Elə bilirəm evimizdəsən. Sənin səfərin uğurlu səfərdir. Ürəyim mənə deyir ki, sən işdən qayıdanacan oğlun gələr, qapıda qalar. Açarı qoy get... Gördün ki! Niyətim düz çıxdı, Allah düz adama niyyətinə görə verər. Şükür ki, gəldin çıxdın!

Anam danışdıqca mənim ürəyim genişlənir, iftixar hissini alovlanırdı. Ürəyimdə deyirdim: “Bəşəriyyət hamısı analar qəlbi ilə yaşasaydı, dünya başdan-başa bir cənnət olardı. Bunların duyğusu, arzusu, xeyirxahlıq və mərhəmət dolu ürəkləri həmişə bizimlə, cəbhəçilərlədir. Bu müqəddəs qəlb sahiblərinin keşiyində durana zaval yoxdur!”

Vətənin hava və sularındanmı, adamlarımızın “cəbhəçidir”, deyə mənə göstərdikləri qonaqpərvərlikdənmi, görüş sevincindənmi, nədənsə, mən çox tez dirçəldim. Özümü əvvəlkindən də möhkəm hiss etdim. Sağaldıqca, qüvvətə gəldikcə təkrar cəbhəyə qayıtmaq arzusu məndə alovlanırdı. Nəhayət, anam məni yola salmalı olduğuna inanandan sonra Nəsrəddinin də, Lətifin də anasını çağırdı. İstirahət günü bizim evimiz səfər evinə oxşayırdı. Hərə bir sovqat bağlayıb gətirmişdi. Mən ha yalvardım ki, canım, bunların heç birinə ehtiyac yoxdur, bunu aparmaq özü çətin işdir, buraxmırdılar. Corab gətirən, papiros alan, fətir bişirən, xörək hazırlayan kim... Anam məndən xəlvəti bir qutu bağlamışdı.

– Bala, – deyirdi, – bu, üçünüzün payıdır, açmazsan. Yetirən kimi Nəsrəddini, Lətfi çağırırsan, açarsınız. Bu, üç ananın səliqəsidir. Bir açın, bir oturun, bir yeyin, bir gəzin, bir vuruşun!

Cəbhəyə qayıdanda hərbi mütəxəssislər məni böyütmək, başqa yerə, yeni vəzifəyə göndərmək fikrində idilər. Mən yoldaşlarımdan ayrılmayım deyə bundan yayındım, öz hissəmə gəldim. Təəssüf ki, yoldaşlarımdan heç birini yerində tapmadım. Nəsrəddinin iki gün əvvəl yaralandığını, səhra xəstəxanasına götürüldüyünü deyirdilərsə, Lətif haqqında açıq danışmırdılar.

Mən dərhal komissarın yanına getdim, təlaşımı görüb, mənə iki sətirik bir yazı göstərdi. Orada savadlı bir əl rusca yazmışdı: “Demişdim, elə də oldu: döyüşçü ölməyəcəkdir!” Mən yazını oxuyub komissarın üzünə baxdım. Nəzərlərimlə soruşurdum. Nə soruşduğumu komissar bilmirdi:

– Həkim yazır, – dedi, – Lətifin sağalmağına ümidimiz yox idi.

Köks qəfəsinə iki güllə, bir mina qəlpəsi dəyib, ciyərinin başı zədələnib. Amma həkim Qiyaslı ümid verirdi. İndi isə Lətifin sağalmağı müəyyəndir.

İki ay əvvəl mənim yanıma gələn yoldaşlarıma axtarıb görüşmək üçün icazə aldım. Ən əziz sovqatı, anaların verdiyi bağlamı səhra xəstəxanasına gedən maşınların birinə atdım. Əvvəl Nəsrəddini tapdım. O, isti bir xalat geymiş, həyətdə gəzinirdi. Yarası qolundan idi, həm də yüngül idi. Mənim gəlməyim onun üçün yox, xəstə yoldaşlarım üçün də bir bayram oldu. Şəhərimizdən, yollardan, əkindən, məhsuldan suallar verirdilər. Nəsrəddin ikilikdə söhbət üçün məni kənara çəkdi. Torpaq üstündə dirsəklənib oturdun. Mən gördüklərimin hamısını nağıl etdim. Bıçağı çıxarıb bağlamı açmaq istədim.

Nəsrəddin mane oldu:

– Qoymaram, – dedi.

– Yeməli şeydir, xarab ola bilər.

– Lətifsiz açmayacaqsan.

Nəsrəddinin sözü qabağımı kəsdi, bıçağı qatlayıb cibimə qoydum.

– Elə isə dur, – dedi, – dur, onun yanına gedək.

Nəsrəddinin ucaboş, zabitəli bir həkimi var idi. Başqaları həkim olub orduya gəlmişdilər, bu adam tıbb təhsilindən əvvəl mükəmməl hərbi adamı, böyük komandir imiş. Rəsmiyyəti çox sevirdi. Xəstələr və ya bacılar ondan bir güzəşt xahiş etməli olanda ümitsiz əllərini tovlayırdılar. Buna görə də Nəsrəddin xahiş etmək istəmirdi. Mən həkimi “yumşaltmağı” boynuma aldım. Gözlədim. O, otağından çıxanda rəsmi vəziyyət alıb məqsədimizi söylədi.

– Sabah nahardan sonra yarım saat gedə bilər, – deyə o, icazə verdi.

Həkim bunu deyib ötdü. Mən sabaha qala bilməyəcəyimi deməyə israr etməyə macal tapmadım. Mən bu gün Lətifin yanına getdim. Lətif ağır xəstəlikdən təzə ayılırdı. Rəngi-rufu qalmamışdı. Məni görəndə sevincindən ağladı. Məni də qəhərləndirdi. Narahat etməyim deyə tez durdum. Bağlamamı onun yanına qoyub çıxdım.

Lətifin sağalib hissəmizə qayıtmağı iki ay yarım çəkdi. Bu müddətdə anaların bağlaması gah onun çarpayısı başında, gah təcili yardım arabasında, gah istehkamda qaldı. Lakin açılmadı. Ancaq Lətif gələndən sonra üç səmimi yoldaş oturub sovqatı açdıq. Burada albuxara, kişmiş, fındıqdan tutmuş Ordubad almasına qədər vardı. Yeməli şeylərin altında adama bir əl dəsmalı, bir ətirli sabun, adama bir cüt toxunma əlcək var idi. Əlcəkləri əlimizə taxdıq. Anamın sözü mənim qulağımda cingildədi: “Bir oturun, bir gəzin, bir vuruşun!”

– Uşaqlar, – dedim, – bu əlcəklərdə analarımızın mehribanlıq istisi, vətənimizin dostluq sədaqətinin, birliyinin hərarəti var. Əllərimizə baxıb analarımızın bizimlə, yanımızda olduqlarını hiss edirik. Onların mehriban ana nəfəsi bizi bəsləmiş, böyütmüşdür, bizi döyüşə də, qələbəyə də aparacaqdır.

Lətif də, Nəsrəddin də ananın sözlərini təkrar etdilər:

– Bir gəzək, bir vuruşaq!

– Qoyun, – dedim, – analarımızın surəti gözümüzün önündə, səsi qulağımızda, əli ürəyimizdə olsun. Qoyun onlar oxşayıcı, məhrəm əllərini həmişə bizim yaralarımızın üstünə çəkib sağaltsınlar. Sağ olaq, torpağımıza soxulan təcavüzkarları məhv edək! Analarımız sevensin, arxayın yaşasınlar. Ana Vətən bizdən razı qalsın.

Mir Cəlal “Vətən yaraları” - Əsərin janrı: hekayə

Mövzusu: müharibə

İdeyası: Vətən uğrunda vuruşmaq hər bir vətəndaşın borcudur

Qoyulmuş problem: düşmənlərin torpaqlarımızı zəbt etməsi cəhdi və buna qarşı inadlı mübarizə

Müəllif Böyük Vətən müharibəsi zamanı başına gələnləri nəql edir. Əsərdə xalqımızın düşməne qarşı mübarizəsi, dostluq, sədaqət, vətənə sonsuz məhəbbət ön plana çəkilmişdir. Hadisələr təhkiyəçinin dilindən söylenilir.

ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ

NƏZM VƏ NƏSR

Bədii əsərlər iki formada yazılır: **nəzmlə və nəsrə**.

Nəsrde fikir adi danışiq dilinə yaxın formada ifadə olunur. O, dil normaları əsasında yaranır. İnvəsiya istisna hallarda olur. Onun vahidi cümlədir. Burada dil qaydaları gözlənilir və intonasiya da adi intonasiyadır.

Nəsr:

- ✓ Cümlələrdən və abzaslardan ibarət olur.
- ✓ Müəyyən ahəngi olur və bu adi ahəngdir.

Nəzm isə fərqlidir. Burada invəsiya olur, sözlər emosional səslənir. Nəzm ərəb sözüdür, nizam-intizam, qayda-qanun deməkdir.

Nəzm misra, beyt, bənd əsasında formalaşır. Nəzmin əsas əlaməti: **ahəng, ölçü, qafiyə, bölgü, rədif** və s.

NƏZMİN ƏLAMƏTLƏRİ

- ❖ **AHƏNG.** Eyni ölçülü səslərin növbələşməsi, bir-birini izləməsidir. Ahəng yaradan vasitələr: **ölçü, qafiyə, bölgü, rədif.**
- ❖ **ÖLÇÜ.** Digər adı **vəzn**dir. Misraların həcmidir. Yəni hecalara və təfəllələre görə müəyyənlik. Əsas tələbi: misralar həcmcə və ahəngcə bir-birinə bərabər olmalıdır.
- ❖ **QAFİYƏ.** Tələffüz, səs tərkibi cəhətdən bir-birinə yaxın olan sözlər. Növləri: **Zəngin (tam), yoxsul (natamam), qulaq və daxili qafiyə.**

➤ **Zəngin** qafiyədə sözlərin ən azı iki hecası səsləşir:

İnsan! Təpədən dırnağa sən arzu, **diləksən,**
Nəfsində doyumsuz, fəqət eşqində **mələksən!**
Zülmün üzünə haqq deyilən şilləni **çəksən,**
Şilləndə möhürlənmiş o qeyrətdədir ALLAH!

➤ **Yoxsul** qafiyədə sözlərin cəmi bir-iki səsi, əsasən son hecalar oxşar olur:

İnsan və təbiət, mövhuma bir bax:

İkisi də canlıdır, bir az fərqi **var.**

İnsan şüurludur, di gəl təbiət

Şüursuz olsa da, insana **oxşar.**

➤ **Qulaq** qafiyəsi yazılışına görə fərqli olub, tələffüzçə oxşar olan sözlərdir. Hər ikisi tələffüzçə eyni olanda isə qulaq qafiyəsi sayılmır:

Bir dön bizim Bakıya **bax,**

Sahilləri **çıraq-çıraq.**

➤ **Daxili qafiyə.** Misraların daxilində, eyni yerdə işlənir:

Varlığın edən **ədəm,** yoxluğa qoyan qədəm,

Eşq ilə bilür **o dəm,** hicrü-vüsalum nədir.

➤ **Cinas qafiyə:** şəkilcə, yaxud tələffüzçə eyni, mənaca müxtəlif olan sözlərdən təşkil olunur:

Mən aşiqəm **Salyana**

Dara zülfün **sal yana**

Necəsən, bir ah çəkim,

Kür quruya, **sal yana.**

❖ **RƏDİF.** Misraların sonunda qafiyədən sonra gəlib təkrarlanan sözlərdir. Rədif bütün misralarda, eləcə də, hər bəndin son misrasında işləyə bilər:

Nədür eşqündən özgə canum, **ey dust?**

Odur can ilə çün cananım, **ey dust.**

❖ **MİSRADAXİLİ BÖLGÜ.** Tələffüz zamanı misraların daxilində edilən fasilələrdir. Bir misra 2, 3 və ya 4 hissəyə bölünə bilər. 5 hecalıya qədərki şeirlərdə bölgü olmur. Bölgü əvəzinə bəzən **təqti, sezura, duraq, ayaq** terminləri də işlənir.

ŞEİR VAHİDLƏRİ

Şair demək istədiyi fikri müəyyən hissələrdə verir. Bu **hissələr** **şeir vahidi** adlanır. **Misra, beyt və bənd** şeir vahidləridir.

❖ **Misra.** Şeirin bir sətridir. Şeirdə hər sətir bir misradır.

❖ **Beyt.** Nisbətən bitkin 2 misra beyt adlanır. Beytin növləri:

➤ **Mətlə beyt.** Şeirin, xüsusən qəzəl və qəsidənin ilk beytinə deyilir.

➤ **Məqtə beyt.** Şeirin, xüsusən, qəzəl və qəsidənin son beytinə deyilir.

➤ **Şah beyt.** Şeirin forma və məzmunca ən qüvvətli deyilən beytinə deyilir. İstənilən yerdə gələ bilər.

Beyti təşkil edən misralar qafiyələne də, qafiyələnməyə də bilər. Lakin istənilən iki yanaşı misraya beyt demək olmaz. Beyti təşkil edən misralar nisbətən bitkin, fikir nisbətən tam olur. Beyt, əsasən, klassik ədəbiyyatla bağlıdır.

Beytlə yazılan şeirlər:

➤ qəzəl, qəsidə, qitə, məsnəvi.

❖ **Bənd.** Müxtəlif saylı misralardan ibarət olan bitkin hissədir. Şeirin bəndləri məmunca bir-birinə bağlanmalıdır. Şeiri təşkil edən bəndlərdə misraların sayı, əsasən, eyni olur.

Bəndlə yazılan şeirlər:

➤ rübai, tuyuğ, bayatı (cəmi bir bənd olur), qoşma, gəraylı, mürəbbə (hər bəndində 4 misra olur); təxmis, müxəmməs (beşlik); müsəddəs (altılıq), müsəmmən (səkkizlik), müəşşər (onluq).

❖ **Şeir şəkli.** Bəndlə yazılan şeirlər üçün **şeir şəkli termini** də vardır. Bu, bənddəki misraların sayı ilə müəyyən edilir. Yeni misraların sayından asılı olaraq, dördlük, beşlik, altılıq və s. şeir şəkli mövcuddur.

ŞEİR VƏZNLƏRİ

2 əsas vəzn vardır:

1. Heca

2. Əruz

Əlavə olaraq, **sərbəst şeir formasından** da istifadə olunur.

HECA VƏZNI. Milli və ən qədim vəzndir. Şifahi xalq ədəbiyyatına aid olan bütün şeirlər (o cümlədən, aşıq şeirləri) heca vəznində yazılmışdır. Burada əsas hecaların sayca bərabərliyi, yəni 1-ci misrada neçə heca varsa, sona qədər bütün misralarda heca sayı eyni olmalıdır. Ədəbiyyatımızda 2 hecalıdan 16 hecalıya qədər şeir şəkli mövcuddur. Daha çox 5, 7, 8 və 11 hecalı şeirlər işlənir. Heca şəkilləri heca sayına görə müəyyənləşir. Məsələn, yeddilik, səkkizlik, onbirlik və s.

Bölgü: bütöv söz prinsipi əsasdır, yəni fasilələr zamanı söz bütöv olaraq ya bu, ya da digər bölgüyə düşməlidir.

Bölgülər:

✓ 7 hecalıda: 4-3, 3-4, 5-2, 2-5

✓ 8 hecalı: 4-4, 5-3, 3-5

✓ 11 hecalı: 6-5, 4-4-3, 5-6, 3-4-4 və s.

✓ Bu bölgü şeirin misralarında eyni olur. Lakin bəzən pozula bilir, yəni məsələn, 4-4 ölçülü şeirlərdə misraların bəzisi 5-3 ola bilir və s.

Bu vəznə bəzən **barmaq vəzni** də deyirlər.

ƏRUZ VƏZNI

VIII əsrdə Ərəbistanda Xəlil ibn Əhməd tərəfindən sistemləşdirilmişdir. “Əruz” sözünün ərəb dilindəki əsas mənalardan biri şeir haqqında elm deməkdir. Bu söz həmçinin geniş yol, çadırın ortasına vurulan dirək mənasında da işlənir. Əruzun əsas tələbi misralarda uzun və qısa hecaların növbələşməsi, mütənasib sıralanmasıdır. Burada hecalar sayca fərqli ola bilər, lakin bu fərq uzanma və ya qısalma yolu ilə bərabərləşir.

Adi saitle bitən heca qısa olur, samitlə və ya uzun saitle bitən heca isə uzun heca hesab olunur. Məsələn, Sa:hib sözündə hecaların ikisi də uzundur, çünki 1-ci heca uzun saitle(sa:), 2-ci heca samitlə (hib) bitir. Qısa heca (U), uzun heca (--) ilə işarələnir.

Əruzun 2 əsas prinsipi vardır:

1. Heca prinsipi

2. Bölgü prinsipi.

Heca prinsipi tələb edir ki, uzun və qısa hecalar mütənasib sıralansın. Yəni 1-ci misrada hansı hecalar uzundursa, sonrakı misralarda da eyni hecalar uzansın.

Bölgü prinsipi isə təfilələr üzrə qurulur. Təfilə sözü heca vəznindəki təqti sözünə uyğundur. Təfilələr şeirin 1-ci misrasından müəyyənləşir və sona qədər eyni ilə davam edir. Əruzda bölgü zamanı bütöv söz prinsipi pozula bilir.

Əlbir olub // bir ayı bir // şir ilə

Ovladılar // dovşanı təd // bir ilə

Təfilələr feil sözündən düzəlib, lakin heç bir məna vermir, sadəcə, **qəliblərdir.**

Elm aləminə **əruzun 19 bəhri** məlumdur. Onun 15-ni **Xəlil ibn Əhməd**, dördünü **fars şairləri** yaratmışlar. Azərbaycan ədəbiyyatında bunun **11 – i** işlənmişdir. **Ədəbiyyatımızda daha çox işlənən bəhrlər bunlardır:** həzəc, rəməl, xəfif, səri, münserih.

❖ **Həzəc bəhri.** Gözəl səs, cəh-cəh, xoşagələn avaz deməkdir. **MəfAilün** təfiləsinin 4 dəfə təkrarından düzəlir. Füzulinin “Məni candan usandırdı”, “Leyli və Məcnun”, Nəsiminin “Mən mülki-cahan”, “Dastani-Əhməd Hərəmi”, Xətəinin “Dəhnamə”, Q.Zakirin “Eylər”, Sabirin “Əkinçi”, “Neylərdin, İlahi”, Hadinin “Türkün nəğməsi” və s. həzəcdə yazılmışdır.

- ❖ **Rəməl bəhri.** Ləngərlənmək, dalğalanmaq, ağır-ağır yerimək mənası verir. Vaqifin “Görmədim”, “Bax”, Sabirin “Səttarxana”, Nəsimi və Xətayinin “Ayrıılır”, Füzulinin “Əql yar olsaydı”, S.Ə.Şirvaninin “Necə həmtay tutum” və s. əsərlər rəməldə yazılmışdır.
- ❖ **Xəfif bəhri.** Yüngül, zərif, incə, mülayim mənası verir, öz oynaqlığı ilə fərqlənir. S.Ə.Şirvaninin “Qaz və durna”, “Köpəyə ehsan”, “Qafqaz müsəlmanlarına xitab” bu bəhrədə yazılmışdır.
- ❖ **Səri bəhri.** Sürətli, cəld, tez-tez deməkdir. M.Ə.Sabirin “Ağacların bəhsi”, “Üsuli-cədid” bu bəhrədə yazılmışdır.
- ❖ **Münsərih bəhri.** Axıcı mənası verir. Nəsiminin “Yanaram”, M.Ə.Sabirin “Oxutmuram, əl çəkin” bu bəhrədə yazılmışdır.

SƏRBƏST ŞEİR

Adından görüldüyü kimi, **bölgü, qafiyə, bənd, vəzn və s.** tələblərdən müəyyən qədər uzaq olan xüsusiyyətlərə malik olan şeir formasıdır. Lakin standart ölçülərə tabe olmasa da, bu cür şeirlərdə **ahəngdarlıq gözlənilməlidir.** Belə şeirlərdə heca vəzninin təsiri duyulur. Amma bu cür şeirlərdə heca sayına, qafiyələnməyə və s. müəyyən sərbəstlik verilir.

Sərbəst şeir şəklində yazan şairlər:

- **R.Rza, S.Vurğun, B.Vahabzadə, Ə.Kərim, M.Araz, F.Qoca, R.Rövşən və b.**
- R.Rzanın “Qızılqül olmaydı”, “Çinar ömrü” əsərləri sərbəst formada yazılıb.**
Bu cür şeirlərə **SƏPKİLİ** şeir də deyilir.

ƏDƏBİ NÖVLƏR VƏ JANRLAR

Həyatı əks etdirməyin üsulları: təhkiyə, tərənnüm, göstərmə.

Təhkiyə - hadisənin nağıl edilməsi, danışılması

Tərənnüm- hadisənin doğurduğu hiss-həyəcanın **müsbət planda** ifadə edilməsi

Göstərmə - hadisəni əyani olaraq göstərməkdir.

Əksetmənin bu üsulları ədəbi növlərin yaranmasında özünü göstərir. Buna görə əsərlər üç yerə bölünür:

1. **Epik növdə yazılanlar;**
2. **Lirik növdə yazılanlar;**
3. **Dramatik növdə yazılanlar;**

EPİK NÖV

Epos sözündəndir, danışmaq, söyləmək deməkdir. Hadisələr təhkiyə yolu ilə çatdırılır. Təhkiyəçi əsasən müəllif olsa da, bəzən əsərin hər hansı qəhrəmanı da ola bilər. Təhkiyə 2 cür olur:

1. **Rəvayət forması.** Nağıl və dastanlarda rəvayət aparıcıdır. Bu formada hadisələr müəllifin dilindən verilir.

2. **Hadisələr qəhrəmanlardan birinin dilindən verilir.** Bu zaman hadisələr 1-ci şəxsin dilindən danışılır. Buna bəzən **təsviri janr** da deyirlər. Hadisənin və ya əşyanın sözlə ifadəsi təsvir adlanır.

Epik növün janrları:

Şifahi xalq ədəbiyyatında:

- **əfsanə, nağıl, rəvayət, dastan, lətifə** və s.

Yazılı ədəbiyyatda:

- **təmsil, hekayə, povest, roman, oçerk, xatirə.**

TƏMSİL. Qədim janrdır, alleqoriya əsasdır. İnsana xas əlamətlərin digər canlı və cansız varlıqların üzərinə köçürülməsidir. Bədii gülüşdən istifadə olunur. Sonda (bəzən əvvəldə) nəticə, nəsihətəməz fikir verilir. Nəzmlə (bəzən nəsrə) yazılır. Ədəbiyyatımızda Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” əsərində olan 2 təmsili ilk təmsil hesab edə bilərik. A.Bakıxanov, Q.Zakir, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, H.Ziya və b. təmsil yazmışlar.

HEKAYƏ. Həcmcə kiçik janrdır. Bir və ya bir neçə obraz iştirak edə bilər və konkret bir hadisəyiğcam şəkildə təsvir edilir. Bəzən hekayənin sonu gözlənilməz hadisə ilə bitir. Bu, **novella** adlanır. Həm nəsrə, həm də nəzmlə yazıla bilər. Nəzmlə yazılan hekayə mənzum hekayə adlanır. İlk mənzum hekayələr “Sirlər xəzinəsi”ndəki hekayələr sayıla bilər. Mənzum hekayə yazmışlar: Q.Zakir, A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir və b.

POVEST. Rusca “danışiq, təhkiyə, nağıl etmə” deməkdir. Həcmcə romandan kiçik, hekayədən böyük olur. Bəzən **“böyük hekayə”** də deyirlər. Burada bir deyim, bir neçə əhvalatdan söz açıla bilər və qəhrəmanların sayı hekayəyə nisbətən çox olur. Nəsrə yazılır.

ROMAN. Roman dil qrupunun adı ilə bağlıdır. XII-XIII əsrlərdə təhkiyə yolu ilə yazılan hər cür əsər roman adlanırdı, lakin sonralar bir janr kimi formalaşdı. Həcmcə ən böyük janrdır. Hadisələr və surətlər çox olur. Qəhrəmanın həyatı əvvəldən sonadək verilə bilər, eyni zamanda süjet bir neçə xətt üzrə inkişaf edə bilər.

İki hissəli roman **dilogiya**, 3 hissəli **trilogiya**, dörd və daha artıq hissəli roman isə **epopeya** adlanır. Epopeyalarda müəyyən bir dövrdə xalqın həyatı, taleyi geniş şəkildə əks olunur.

Eləcə də:

- Tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunan roman - tarixi roman
- Qəhrəmanların duyğu və düşüncələrin ifadəsinə geniş yer verən roman - psixoloji roman adlanır.
- Tənqidi və satirik məzmunlu romanlar satirik romanlar hesab edilir. M.Cəlalin "Açıq kitab" romanı satirik romandır. Nəsrə və nəzmlə yazıla bilər. Nəzmlə yazılan roman **mənzum roman** adlanır.

İlk mənzum roman "Xosrov və Şirin" (Nizami, farsca). Ana dilində **ilk** roman "Bahadır və Sona" (N.Nərimanov) **OÇƏRK**. Həcmcə, hekayəyə yaxındır. Lakin oçerk faktiki həyat materialı əsasında yazılır. Yəni yazıçı qəhrəmanın həyatını heç bir dəyişikliyə yol vermədən təsvir etməlidir. Burada da tipikləşmə və ümumiləşmə aparılır, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə olunur, lakin yazıçı fantaziyasına yer verilmir. Bədii publisistikaya yaxın janrdır.

Oçerk yazmışlar: M.Cəlal, Ə.Sadiq, N.Babayev və b.

Nəsrə yazılır, lakin S.Vurğunun "Muradxan", "Xumar", M.Müşfiqin "Buruq adamı", "Fantan", "Yüksəliş" əsərləri mənzum oçerk hesab edilir.

XATİRƏ. Memuar da deyilir. Oçerkə bənzəyir, yəni faktiki həyat hadisələri əsas götürülür. Lakin burda əsas olan müəllifin iştirak etdiyi, şahidi olduğu hadisələrdən bəhs olunmasıdır. Həcmə məhdudiyət qoyulmur. Mühüm xüsusiyyəti:

- dəqiqlik, tarixi həqiqətin gözlənilməsidir.

Xatirələrə nümunə: C.Məmmədquluzadə "Xatiratım", A.Şaiq "Keçmiş günlər", Ö.F.Nemanzadə "Xatirələrim", S.Rüstəm "Unudulmaz müəllim", M.Hüseyn "Bir ay, bir gün", Anar "Sizsiz".

LİRİK NÖV

Lirika yunan sözüdür, lira adlı musiqi alətinin adından götürülmüşdür. Qədim yunanlar simli musiqi aləti olan lirada oxunan hər cür mahnıya lirika deyirmişlər. Sonradan müstəqil növ adı kimi işlənməyə başlayıb.

Emosionallığı ilə seçilir. Bu emosionallıq ilk növbədə, müəllifin duyğu və düşüncələrinin əksidir. Ona görə də lirika ani və gözlənilməz qüvvətli ehtirasın məhsuludur. Həcmcə **kiçik** olur. Əsas surət müəllif özüdür. Buna **lirik qəhrəman** deyilir. Lakin bu duyğu və düşüncələr yalnız müəllifin deyil, minlərlə insanın duyğusudur.

Məzmunca 2 qrupa bölünür:

1. Məhəbbət lirikası

2. İctimai lirika

Məhəbbət lirikası dedikdə, insanın vətənə, xalqa, elə, təbiətə, həmçinin anaya, övlada, insana və s. olan sevgisi nəzərdə tutulur.

İctimai lirika quruluşa, idarəetmə üsuluna, beynəlxalq məsələlərə və s. münasibət ifadə edən, eləcə də, sülh, din, azadlıq, ölkə, vətən, xalq qarşısında borc problemi qoyan lirikadır.

Lirik növün janrları

Şifahi ədəbiyyatda:

➤ Mahnılar, nəğmələr, bayatılar, aşiq şeirinin janrları və s.

Yazılı ədəbiyyatda:

➤ Qəzəl, qəsidə, qitə, məsnəvi, tuyuq, rübai, mürəbbə, müxəmməs, təxmis və s.

Beytlə yazılan şeir şəkilləri:

Qəzəl. 5-10 beytdən ibarət, əsasən məhəbbət mövzulu olur, beytlərlə yazılır. **Mətlə, məqtə, şah beytləri** olur. Məqtə beytdə müəllifin təxəllüsü verilir. (qeyd: Q.Bürhanəddin qəzəllərində təxəllüs işlətməmişdir).

Qafiyələnməsi: aa, ba, ca, da və s.

Qəsidə. Qəfiyə quruluşu qəzəllə eynidir. Lakin həcmcə böyük - ən az 15 beytdən ibarət olur. Saray şairləri tərəfindən yaradılıb, ona görə dəbdəbəli, təmtəraqlı üslubda yazılır. Saray şairləri qəsidənin müxtəlif növlərini yaradıblar:

Minacat. Allah təriflənilir. Əsasən, poemaların əvvəlində verilir, şair əsərini yazıb tamamlamaq üçün **ALLAH**dan kömək istəyir. Məsələn,

Kimsəm yox, ey bizə böyüklük verən,
Pənahım da sənsən, köməyim də sən.
Çıl-çılpaq gəlmişəm, ey Pərvərdigar,
Hər şeyim sənindir, mənim nəyim var?

Nət. Peyğəmbərin müqəddəsliyindən və qüdrətindən bəhs olunur. Poemaların əvvəlində adətən, minacatdan sonra nət verilir. Məsələn,

Seçilmiş elçidir ulu Tanrıdan,
Möhkəm hökmləri xalqa çatdıran
Əzəldən əbədə bütün yaranmış,
Məhəmməd adından almışdır naxış.

Mədhiyyə. Hökmdar, yaxud böyük rütbə sahibləri təriflənir. Poemalarda mədhiyələrdən də istifadə oluna bilər.

Şah ki yüksəlməni eyləyir arzu,
Sənə şanlı tacdır yolunun tozu.
Cahan pəhləvan, Nüsretəddin odur,
Qılıncından düşmənləri qan udur.

Qeyd edək ki, poemaların əvvəlində verilən minacat, nət və mədhiyələr qafiyələnməsinə görə qasidədən fərqlənir, ona görə də bu janrlar yalnız məzmunca qəsidə növü hesab olunur.

Fəxriyyə. Burda şair öz qüdrətindən bəhs edir, özünü tərifləyir:

İraqa, İrana eyləsəm səfər,
Başıma yağıştək yağar simu-zər.
Şahlar məclisimdə diz çökər mənim,
Başıma tabaqla zər tökər mənim.(Xaqani)

Mərsiyə. Müqəddəslərin, hökmdarın, qəhrəmanların, görkəmli şəxslərin **ölümü** münasibətilə yazılır. Mövzusunə görə şifahi xalq ədəbiyyatında **ağı** janrına yaxındır. Bəzi mərsiyələr **növhe** də adlanır.

Yenicə doğulan qızım gördü ki,
Qarşıda gözlənir çox bəla, öldü.

Həcv. Hər hansı bir şəxsin tənqidinə həsr olunan, lakin bir o qədər də ictimai məzmun daşımayan şeir növüdür. Bu cür şeirlərdə qeyri-əxlaqi, vulqar, kobud sözlər də işləyə bilər ki, bu, qəzəbin, nifrətin dərəcəsindən asılıdır.

Qitə. Parça, hissə mənasını verən ərəb mənşəli sözdür. **2-10 beytdən** ibarət ola bilər. Müəllif təxəllüsü verilmir. Əsasən, ictimai-siyasi və əxlaqi-tərbiyəvi məzmun daşıyır.

Qafiyəsi: ab, cb, db, qb və s.

Məsnəvi. Ərəbcə **ikilik** deməkdir. Bütün beytlər öz aralarında qafiyələnir.

Aa, bb, dd, qq, ee, əə, və s. Qafiyə quruluşu rahat olduğu üçün klassik ədəbiyyatda iri həcmli əsərlər, xüsusən də poemalar məsnəvi formasında yazılmışdır. Ədəbiyyatımızda bütün poemalar XX əsrə qədər yalnız məsnəvi formasında yazılmışdır.

Ədəbiyyatımızda ilk məsnəvi Xaqaninin "Töhfətül-İraqeyn" əsəridir.

Məsnəvilər **2 cür olur:**

1. Lirik məsnəvi

2. Epik məsnəvi

Lirik məsnəvilər həcmcə kiçik olur, hiss, həyəcan bildirir.

Epik məsnəvilər həcmcə böyük olur, hadisə, əhvalat verilir.

BƏNDLƏ YAZILAN ŞEİR ŞƏKİLLƏRİ

Rübai. Cəmi 4 misradan ibarət, ictimai, fəlsəfi və əxlaqi məzmunlu şeir janrı.

Əsasən **aaba**, bəzən də **aaaa** kimi qafiyələnir. Əruz vəzninin **həzəc bəhrində** yazılır.

Rübai ustadı sayılır: Ömər Xəyyam (X əsr), Azərbaycan ədəbiyyatında Məhsəti Gəncəvi

Tuyuq. Türk xalqlarının ədəbiyyatına məxsus janr. **Duymaq, duyğu** sözündəndir. Rübai kimi əsasən **aaba**, bəzən **aaaa** şəklində qafiyələnir və hikmətamiz məzmun daşıyır. Rübaidən fərqi **rəməl bəhrində** yazılmasıdır. **İlk** nümunələrini Q.Bürhanəddin yaratmışdır.

Ədəbiyyatımızda tuyuq 2 cür olmuşdur.

1. Cinas qafiyəli tuyuq

2. Cinasız tuyuq

Rübai də, tuyuq da cəmi 4 misradan ibarət olur, bu cəhətdən şifahi ədəbiyyatın bayatı janrına bənzəyir.

Mürəbbə. Ərəbcə dördlük deməkdir. Bəndlərlə yazılır və hər bəndi 4 misradan ibarət olur. Qafiyələnməsi: aaaa, bbba, ccca, ddda və s.

Müxəmməs. Ərəbcə beşlik deməkdir. Bəndlərlə yazılır, hər bənddə 5 misra olur. Qafiyə sistemi: aaaaa, bbbaa, cccca, dddda və s.

Qeyd: müxəmməs **yazılı** ədəbiyyatdan **şifahi** ədəbiyyata keçmişdir.

Təxmis. Beşləmə deməkdir. Qafiyə quruluşu və bəndlərdə misra sayı müxəmməsdə olduğu kimidir. Fərq ondadır ki, təxmisdə hər bəndin ilk üç misrası müəllifin, son iki misrası isə **digər müəllifin hər hansı bir qəzəli** olur. Başqa sözlə, təxmis müəllifi başqa müəllifin bir qəzəlini götürüb hər beytinin əvvəlinə əlavə 3 misra artıraraq onu "beşləyir". Beləliklə, təxmis iki müəllifin əsəri olur və son bənddə hər iki müəllifin adı çəkilir.

Müsəddəs. Altılıq deməkdir. Hər bəndində 6 misra olan şeir şəklidir. 6-10 bənddən ibarət olur. Qafiyəsi: aaaaaa, bbbbaa, ccccaa və s.

Bundan başa, **müsəbbe (yeddilik)**, **müsəmmən (səkkizlik)**, **müəşşər (onluq)**, **müstəzad**, **tərkibbənd**, **tərcibənd** və s. kimi janrlar da vardır.

EPIK-LİRİK NÖV

Həm epik, həm də lirik növün xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən əsərlər bura daxildir. Burda əksətdirmə üsulu kimi həm **tərənnümdən**, həm də **təhkiyədən** istifadə olunur. **Qarışıq janr** da deyirlər. **Dastan və poema** bura daxildir. Poemada epik təsvir lirik tərənnümdən üstün olarsa, epik-lirik, əksinə olarsa, lirik-epik əsər adlanır.

Dastanda təhkiyə nəsrə, tərənnüm nəzmlə verildiyi halda, poemada hər ikisi nəzmlə verilir.

DRAMATİK NÖV

Yunan dilində hərəkət mənası verən dram sözüdür. Qəhrəmanın hərəkət və danışığı əsasdır. Əksətdirmə üsulu kimi göstərmədən istifadə olunur. Bu növdə yazılan əsərlərə səhnə əsəri, yaxud pyes deyilir.

Dramatik növdə mətn remarka, dialoq və monoloqdan ibarət olur.

Remarka. Əsərdə olan **müəllif sözü**: hadisələrin baş verdiyi zaman, yer, qəhrəmanın duyğusu, geyimi, yaşı, görünüşü, qohumluq münasibəti, səhnəyə gəlişi, gedişi və s. haqda məlumat verilən hissədir. Remarka səhnədə oxunmur, rejissor və aktyorlar üçün nəzərdə tutulur.

Mətnin qalan hissəsi personajların nitqidir ki, bu da **2 formada** olur.

1. Dialoq. Yunanca söhbətdeməkdir. Ərəbcə **mükalimə** də deyirlər ki, eyni mənanı verir. Səhnədə iki və daha artıq şəxsin danışığı dialoq adlanır. Hadisələr, obrazların daxili aləmi, süjet əsasən dialoqlar vasitəsilə açılır.

2. Monoloq. Yunanca təksəslilik deməkdir. Əsərin qəhrəmanının səhnədə öz-özünə, təkbaşına danışığıdır. Qəhrəmanın xarakterinin açılmasına, ideyanın çatdırılmasına kömək edir.

Dramatik növdə yazılan əsərlər səhnədə oynanılmaq üçün yazılır. Lakin bəzən yalnız oxunmaq üçün yazılan dram əsərləri də qələmə alınır. Buna **leze dram** deyilir. (H.Cavidin "Peyğəmbər" əsəri)

Dramatik növün janrları:

Şifahi xalq ədəbiyyatında:

➤ xalq oyun və tamaşaları, şəbihlər

Yazılı ədəbiyyatda:

➤ komediya, faciə, dram.

Komediya. Yunanca şən yığıncaq deməkdir. Şərqdə ərəbcə gülməli söz, gülməli hərəkət mənası verən **məzhəkə** də deyirlər. Həyat hadisələrinin gülməli şəkildə çatdırılmasıdır. Əsasında **gülüş** dayanır. Burda gülüş yalnız əyləncə xarakterli deyil, ictimai-əxlaqi məzmun daşıyır. Ədəbiyyatımızda **ilk** komediya M.F.Axundzadənin "Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər" əsəridir. Komediya qəhrəmanı, əsasən, mənfi, bəzən isə müsbət obraz ola bilər.

Faciə. Ərəbcə kədərli, dəhşətli hadisə deməkdir. **Tragediya** terminindən də istifadə olunur. Burda böyük ümid, xoş arzular məhv olur. Faciədə baş qəhrəman müsbət obraz olur. O, böyük arzularla yaşayır, lakin düşdüyü mühitlə arasında keçilməz sədd və kəskin ziddiyyət olur və bu mübarizədə qəhrəman tək qalıb həlak olur. Lakin bu fiziki ölüm əslində mənəvi qələbədir. Faciənin baş qəhrəmanı mənfi surət də ola bilər. (H.Cavid "İblis" əsərində İblis) Ədəbiyyatımızda **ilk** faciə N.Vəzirovun "Müsibəti-Fəxrəddin" faciəsidir.

Dram. Dram dedikdə, bəzən dramatik növdə yazılan bütün əsərlər nəzərdə tutulur. Lakin dram ayrıca janrdır. Burda həm komediyanın, həm də faciənin xüsusiyyətləri özünü göstərə bilər. Burada da əsas qəhrəmanla ətraf mühit arasında ixtilaf ola bilər, lakin faciədən fərqli olaraq, qəhrəman bütün maneələri dəf edərək onlar üzərində qələbə çalır, həm də ölmür. Dramda da komik hadisələr ola bilər, lakin əsər bütünlükdə gülüş üzərində qurulmur. Faciə və dram həm nəzmlə, həm də nəsrə yazıla bilər. Mənzum dram, mənzum faciə anlayışı buradan yaranmışdır. **İlk** mənzum dram C.Məmmədquluzadənin "Çay dəsgahı")

Tragikomediya. Bəzi komediyalarda faciəvilik o dərəcə güclü olur ki, əsərin komediya, yaxud faciə adlandırılması çətinlik yaradır. Belə əsərlər tragikomediya adlanır. Ədəbiyyatımızda C.Məmmədquluzadə tragikomediyalar yazmışdır. **İlk** tragikomediya "Ölülələr" əsəridir.

ƏDƏBİYYATDA GÜLÜŞ

Həyat hadisələrini əksətdirmə formalarından biri də bədii gülüşdür.

Bədii gülüşün 2 növü vardır:

1. Satira

2. Yumor

Satira. İfşaedici və öldürücü gülüş. Bu gülüşlə cəmiyyətdə olan ictimai eyiblər, nöqsanlar kəskin tənqid olunur. Satira hədəfinə çevrilən qüvvələrlə müəllif arasında kəskin əks-mövqe olur. S.Ə.Şirvani, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir satiradan daha çox istifadə etmişlər.

Yumor. Tənqidi mahiyyət daşıyır, amma ifşaedici, öldürücü deyil, islahedici, mərhəmət göstərici gülüşdür. Müəllif yumor hədəfi olan qüvvələrə qarşı dost mövqedən yanaşır. Satirada qəzəb, kin, yumorda isə mərhəmət hissi güclü olur.

BƏDİİ ƏSƏRİN QURULUŞU

Mövzu. Dövr üçün səciyyəvi olan, yazıçının seçdiyi və bədii əsərə gətirdiyi hadisələr mövzudur. **2 cürolur:**

1. Əsas mövzu

2. Yardımçı mövzu.

Əsas mövzu yazıçının birbaşa nəzərdə tutduğu həyat hadisədirsə, yardımçı mövzu yazıçının müraciət etdiyi əlavə mövzu olur.

İdeya. Mövzuya görə yazıçının gəldiyi qənaət, əsərdən çıxan nəticə, yazıçının demək istədiyi, oxucuya çatdırmaq istədiyi fikirdir.

MƏZMUN VƏ FORMA.

Mövzu və ideya əsərin məzmununa uyğun anlayışlardır.

Forma dedikdə isə **janr, vəzn, bölgü, qafiyə, bədii təsvir və ifadə vasitələri** nəzərdə tutulur. Məzmunla formanın qarşılıqlı əlaqəsində **məzmun aparıcıdır**. Forma məzmunu uyğun olmalıdır. Məzmun formanı müəyyən edir, məzmun daha çox dəyişir. Forma məzmunu nisbətən sabit olur.

BƏDİİ ƏSƏRDƏ HADİSƏ VƏ SURƏT

Əsərdə hadisələr surətlər vasitəsilə əks olunur. Surət **məhdud mənada konkret şəxs – insan**, geniş mənada müxtəlif faktlar – həm insanlar, həm də təbiət, əşya və heyvanlarla bağlı ola bilər.

İnsan surəti. Fərdiləşmə, ümumiləşdirmə yolu ilə yaradılır. Fərdiləşmə yolu ilə yaradılan surət **xarakter**, ümumiləşdirmə yolu ilə yaradılan surət **tip** adlanır.

Prototip. Yazıçı obraz yaradarkən bəzən həyatdakı konkret bir şəxsə, real bir insana əsaslanır, yəni həmin şəxs əsərdəki obrazın mənbəyinə çevrilir. Həyatda yaşayan belə obraz **prototip**, yaxud **proobraz** adlanır. Məsələn, H.Cavid "Azər" poemasında Azərin və s. prototipidir. S.Vurğunun "Vaqif" dramında Vaqif proobrazdır.

Müsbət və mənfi surətlər. Əsərdəki mütərəqqi ideyaya tərəfdar olan, xalq mənafeyini güdən humanist obraz müsbət, əsərin ideyasına qarşı çıxan, şəxsi mənafeyini xalq mənafeyindən üstün tutan obraz isə mənfi obraz adlanır. Bəzən müsbət obrazda mənfi xüsusiyyətlər ola bilər, lakin bu ümumxalq mənafeyi ilə ziddiyyət təşkil etmir.

Bədii əsərin qəhrəmanı. Əsərdəki hadisələrin mərkəzində duran və yazıçının irəli sürdüyü ideyanın əsas ifadəçisinə çevrilən obraz əsərin qəhrəmanı adlanır. Əsərin qəhrəmanı həm müsbət, həm də mənfi ola bilər.

Əsas və epizodik surətlər. Bədii əsərdəki surətlər əsərdəki roluna görə iki cür olur

1. Əsas surət

2. Epizodik surət

Hadisələrin inkişafında fəal iştirak edən, süjet xətti ilə möhkəm bağlı olan, münaqişənin inkişafında və həllində mühüm rol oynayan surət **əsas surət** adlanır.

Hadisələrdə fəal iştirak etməyən, az görünən, oxucunun nəzərinə az çarpan surət isə **epizodik surət** hesab olunur.

Əsas surət müsbət və mənfi ola bilər.

Portret. Əsərdə surətin xarici görkəminin sözlə ifadəsinə deyilir. Portret sözlə elə təsvir olunur ki, oxucuda təsəvvür yaranır. Surətin daxili aləminin təsviri isə əhval-ruhiyyə təsviri adlanır.

Təbiət təsviri – peyzaj. Fransız sözüdür, ölkə, məkan, yer mənası verir. Bədii əsərdə təbiət mənzərəsinin təsviri təbiət surəti, yaxud peyzaj adlanır.

Əşya surəti. Əsərdə cansız əşyaların, əsasən ev, məişət avadanlığının təsviri əşya surəti adlanır. Həm əşya, həm də təbiət surəti qəhrəmanların xarakteri və əsərin ideyası ilə yaxından bağlı olur.

BƏDİİ ƏSƏRİN SÜJETİ

Fransız sözüdür, təsvir olunan hadisənin özü deməkdir. Əsərdə təsvir olunan hadisənin müəyyən xətt üzrə inkişafı süjet adlanır. Mərhələləri bunlardır:

1. Ekspozisiya
2. Zavyazka
3. Kulminasiya
4. Razvyazka
5. Final

Ekspozisiya. Bədii müqəddimə, bədii zəmin terminləri ilə də ifadə olunur. Ekspozisiyada yazıçı hadisənin başvermə şəraiti, yeri, zamanı və s. haqqında məlumat verir və bir növ hadisələrin necə inkişaf edəcəyinə işarə edir.

Zavyazka. Rəbt, düyün sözləri ilə də ifadə oluna bilər. Zavyazka rus, rəbt ərəb sözüdür; hər iki sözün mənası düyün vurmaq, bağlamaq deməkdir. Bu konfliktin meydana çıxması ilə başlanır, hadisələr getdikcə mürəkkəbləşir, düyünlənir.

Kulminasiya. Latınca **qulmen** sözündən olub təpə, yüksəklik, ucalıq deməkdir. Ədəbiyyatımızda buna **zirvə, zirvə nöqtəsi** də deyirlər. Burada düyünlənən hadisələr özünün ən yüksək nöqtəsinə -- zirvəyə çatır.

Razvyazka. Düyünün açılması, münaqişənin zəifləməsidir. Hadisələrin kulminasiyadan sonrakı davamıdır.

Final. Bədii əsərdə hadisələr müəyyən sonluqla tamamlanır ki, buna final deyilir.

BƏDİİ ƏSƏRİN KOMPOZİSİYASI

Əsərdə hadisələrin bir-biri ilə əlaqələndirilməsi və müəyyən sistemdə qurulmasıdır. Kompozisiyanın ünsürləri:

1. Epiqraf
2. Proloq
3. Epiloq
4. Peyzaj
5. Lirik haşiyyə

Epiqraf. Əsərin, yaxud onun ayrı-ayrı hissələrinin əvvəlində başqa sənətkardan (özündən də ola bilər), görkəmli şəxslərdən gətirilən müəyyən hikmətli fikir ifadə edən cümlə və ya bir neçə misra. (Qeyd: atalar sözü də ola bilər)

Proloq. Yunanca pro və loqos sözlərindəndir, ön söz deməkdir. Bu hissə oxucunu hadisələrlə yığcam şəkildə tanış edir.

Epiloq. Əsərin sonunda verilir. Əsər boyu qaldırılan məsələlər yekunlaşdırılır.

Proloq və epiloq, əsasən, iri həcmli əsərlərdə olur.

Peyzaj. Bədii sərdəki **təbiət təsviri peyzaj** adlanır.

Lirik haşiyyə. Lirik ricət də deyirlər. Burada müəllif hadisənin inkişafını müvəqqəti olaraq **dayandırır**, hansısa məsələ ilə bağlı öz hiss və duyğularını dilə gətirir.

BƏDİİ ƏSƏRİN DİLİ

Bədii əsərlər əsasən **ədəbi dildə yazılır**, lakin arxaizm, neologizm, termin, varvarizm, vulqarizm və dialektizmlər də bədii dilin tərkibində olur.

Arxaizmlər. Köhnəlmiş, yəni bu gün ədəbi dilin tərkibindən ya tamam çıxmış, ya da az işlənən sözlərdir. Məsələn, "Bəxtiyar, məni də komsomola yaz!"

Neologizmlər. Xalqın həyat tərzindəki dəyişikliklərlə bağlı olaraq dilə yeni daxil olan sözlərdir. Məsələn, sayt, login, skayner və s.

Terminlər. Müxtəlif elm sahələrinə aid olan sözlərdir. Məsələn, fonetika, sinonim, epopeya, peyzaj və s.

Varvarizmlər. Latınca barbaros sözündən yaranıb, özgə dilə məxsus olan deməkdir. Başqa dildən **dilə keçən, lakin ədəbi dilin qəbul etmədiyi sözlərdir.** Məsələn, "Gündə bir gətirir **zakoni-tazə**" və s.

Vulqarizmlər. Bədii dildə işlənən kobud sözlərdir. Məsələn, "Adə, mürtəd oğlu, mürtəd!" və s.

Dialektizmlər. Ayrı-ayrı bölgələrdə işlənən sözlər dialekt, onlardan bədii əsərdə istifadə olunanı dialektizmdir. Məsələn, becid, nimdər, doqqaz və s.

Qeyd edək ki, bu cür sözlər, yəni arxaizm, neologizm, termin, varvarizm, vulqarizm və dialektizmlərdən müəllif əsasən obrazların dilində istifadə edir. Belə sözlər obrazın xarakterinin açılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ

Bədii dilin ən mühüm tərkib hissəsini **bədii təsvir və ifadə vasitələri** təşkil edir.

Sözün məcazi mənası əsasında yarandığı üçün bədii təsvir vasitələrinə **məcəzlar** da deyilir. Bədii təsvir vasitələrinə daxildir:

1. Epitet
2. Təşbeh

3. Metafor
4. Metonimiya (sineqdoxa)
5. Simvol

EPİTET. Yunan sözü olub **əlavə** mənasında işlənir. Təyinedici funksiya daşıyır, bu səbəbdən **bədii təyin** də deyilir. Bu təyin adi təyindən fərqli olaraq, məcazi mənada işlənir. Məsələn, “Oyatma **mürgülü** xatirələri”.

Təşbeh. Oxşatmaq, bənzətmək mənası verən ərəb sözüdür. Ona görə bəzən **bənzətmə** də deyilir. Hər hansı bir əşya özündən qüvvətli digər əşyaya bənzədilir. Təşbehdə 4 ünsür olur.

1. Bənzəyən
2. Bənzədilən
3. Bənzətmə əlaməti
4. Bənzətmə qoşması

Məsələn, o, maral kimi gözəldir. Nümunədə **o** bənzəyən, **maral** bənzədilən, **gözəl** bənzətmə əlaməti, **kimi** bənzətmə qoşmasıdır. Bəzən təşbehdə bənzətmə əlaməti və qoşması işlədilmir. Sadəcə, bənzəyənle bənzədilənin adı çəkilir. Məsələn, o, maraldır. Bu xüsusiyyətinə görə təşbeh 2 cür olur.

1. Müfəssəl təşbeh – burada bütün ünsürlərin dördü də olur.

2. Mükəmməl təşbeh – burada adətən iki ünsür olur.

Metafor. Köçürmək mənasını verən yunan sözüdür. Bəzən onun yerinə ərəb mənşəli **istiare** termini də işlədilir. Hər hansı bir əşyaya məxsus olan əlamətin digər bir əşyanın üzərinə **köçürülməsinə** deyilir. Məsələn, “Sular sahilə qondu”. “Quşun əlaməti (qondu) var, adı çəkilməyib (çəkilsə təşbeh sayılır)”. Bədii ədəbiyyatda işlənən gülüm, maralım, quzum kimi birinə rəğbət bildirən, eləcə də, tülkü, canavar, ayı kimi nifrət bildirən sözlər də metafor sayılır. Təşbehdən fərqli olaraq metafor da bənzəyən, yaxud bənzədilənin adı çəkilmir. İki bənzədilən əşyadan birinin adı çəkilir.

Metonimiya. Addəyişmə mənası verən yunan sözüdür. Hər hansı bir söz onunla əlaqəsi olan başqa bir sözlə əvəzlənir. Məsələn, “Burdan bütün Azərbaycana salamlarımı çatdırıram” (azərbaycanlılar nəzərdə tutulur), “Moskva göz yaşlarına inanmır” və s.

Metonimiyanın bir növü sinekdoxadır. Sinekdoxada bir əlamət bütövü əvəz edir. “Saçlı” (S.Rəhimov) əsərinin adı sinekdoxadır.

Simvol. Nişanə, şərti əlamət mənası verən yunan sözüdür. Rəmz terminindən də istifadə olunur. Rəmz ərəb sözüdür, işarə ilə müəyyən fikir ifadə etmək deməkdir. Göyərçin sülhün, dağ vüqarın, aslan güc, qarışqa zəhmətsevərlik və s.-nin simvoludur. Alleqorik əsərlərdə, xüsusən təmsillərdə simvollaşdırılmış əşyalar iştirak edir.

Qeyd 1. Yadda saxlamaq lazımdır ki, metaforlar “gizli təşbehlərdir”. Onların hər ikisi bənzətmə əsasında yaranır. Amma metonimiya bənzətmə əsasında yaranmır və buna görə də bütün metaforları təşbehə çevirmək mümkün olduğu halda heç bir metonimiyayı təşbehə çevirmək olmur. “Təbiət susdu-burada məcazi söz “susdu” sözüdür”, təşbehə çevirsək, (“Təbiət insan kimi susurdu”) alınacaq, amma “bu sual qarşısında sinif susdu” cümləsində məcazi söz (sinif) təşbehə çevrilə bilməz, “Uşaqlar” sözünün yerində işlənmiş, addəyişmə baş vermişdir.

Qeyd 2. Həm epitet, həm də metafor bənzətmə əsasında yaranır.

BƏDİİ İFADƏ VASİTƏLƏRİ

Təsvir vasitələrindən fərqli olaraq, cümlə, yaxud söz birləşməsi şəklində olur. Buna **poetik sintaksis, sintaktik fiqurlar da deyirlər**. Bura daxildir: bədii sual, bədii təzad, təkrir, kinayə, mübaligə, litota, inversiya.

Bədii sual. Emosional təsir gücünün artırılması üçün fikrin sual şəklində ifadə olunmasıdır. Məsələn, “Tarix utanmazmı yaratdığından?” (S.Vurğun)

Bədii təzad. Bir-birinə zidd iki anlayış və ya vəziyyətin qarşılaşdırılmasıdır. İki cür olur.

1. Antonimlərin qarşılaşdırılması – antiteza. Məsələn,

“...Ey **varlığı** yoq, **yoqluğu** vardan daha dilbər!

Ruhum səni izlər” (H.Cavid)

2. Zidd vəziyyət, hadisə, əhval-ruhiyyənin qarşılaşdırılması. Məsələn,

Ey könül, şadlığa bax, bayram edir cümlə-cahan,

Səni bu nəşəli çağlarda neçin sardı duman? (M.F.Axundzadə)

Təkrir. Eyni sözün, söz qrupunun, ifadənin bilərəkdən təkrar olunmasına deyilir. İki növü var.

1. Anafora. Misranın, cümlənin **əvvəlində gələn təkrardır**. Məsələn,

Dayan, dayan dedim, dayan,

Dayan, dayan, dayan, zaman! (B.Vahabzadə)

2. Epifora. Misranın, cümlənin sonunda gələn təkrardır. Məsələn,

“Sizdən sonra gələnlər illər uzunu bu kitabı vərəqləyib həmin səhifəni görəndə sizi yada salıb deyəcəklər: **ölülər, ölülər!**” (C.Məmmədquluzadə)

Kinayə. Tənə etmək, toxunmaq mənasını verən ərəb sözüdür. Fikrin ifadə tərzinin onun daxili mənasına qarşı qoyularaq ifadə olunmasıdır. Bəzən **ironiya** da deyilir. Məsələn, “Bəh, bəh, nə söz var ki, pələngsən, pələng!” (S.Vurğun)

Kinayənin ən güclü və kəskin forması **sarkazmdır**.

Mübaligə. Böyütmək, şişirtmək mənasını verən ərəb sözüdür. **Hiperbola** termini də işlədilir. Hadisənin, hiss-həyəcanın əslində olduğundan daha güclü və qabarıq verilməsidir. Məsələn,

“Kuhikən künd eyləmiş min tişəni bir dağilən,
Mən qoparıb salmışam min daği bir dırnağilən” (M.Füzuli)

Litota. Kiçiltmək, əhəmiyyətsiz etmək mənası verən yunan sözüdür. Mübaligənin əksidir. Məsələn,
“Eldarın dəstəsi gəlir irəli,
Qırır sərçə kimi bizimkiləri” (S.Vurğun)

Inversiya. Yerdəyişmə deməkdir. Təsir gücünü artırmaq üçün söz sırasının qəsdən pozulmasıdır. Daha çox şeirlərdə işlənir və inversiya qrammatik normanın pozulmasıdır. Məsələn,

“Gedin deyin Xan Çobana,
Gəlməsin bu il Muğana” (Xalq mahnısı)

BƏDİİ YARADICILIQ METODU

Həyat hadisələrini təsvir etmək və onları ümumiləşdirmək üçün yazıçının götürdüyü prinsipdir. İki cür olur:

1. Romantik metod

2. Realist metod

Romantik metod. Hadisələrin olduğu kimi deyil, yazıçının arzuladığı, görmək istədiyi kimi əks olunmasıdır. Roman sözündən olub, “**romanlarda yazıldığı kimi**” mənasını verir. Klassik ədəbiyyatda romantik əsərlər çox olsa da, metod kimi, romantizm **XX əsrin əvvəllərində** formalaşmışdır. M.Hadi, H.Cavid, Ə.Hüseynzadə, A.Səhhət, A.Şaiq və b. romantizmin nümayəndələri sayılır.

Realist metod. Latın sözü olub, mənası **həqiqət, olduğu kimideməkdir**. Romantizmdə ideal hadisələr ön plana çıxdığı halda, burda real hadisələr öndə olur. Realizm **metod kimi, M.P.Vaqiflə - yəni XVIII əsrdən** başlanır. XIX əsrdə erkən maarifçi realizm, XX əsrin əvvəllərində isə bu metod əsasında tənqidi-realizm ədəbi cərəyanı formalaşmışdır.

ƏDƏBİ CƏRƏYAN

Tarixin hər hansı bir inkişaf mərhələsində bir-birinə zidd olan ideoloji mübarizə şəraitində bir neçə yazıçının qruplaşdırılması, ideyaca, məsləkcə, əqidəcə və üslubca birləşməsinə deyilir. Ədəbi cərəyanla bədii yaradıcılıq metodunun fərqləri vardır. Metod geniş anlayışdır. Cərəyan isə zaman anlayışı ilə də müəyyən olunur, yəni cərəyanda birləşənlər eyni zamanda yaşayan yazıçılar olur. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda **mollanəsrəddinçilər** və **füyuzatçılar** ədəbi cərəyanı olmuşdur.

Mollanəsrəddinçilər - tənqidi realizm ədəbi cərəyanının əsas mətbuat orqanı “Molla Nəsrəddin” jurnalı, başçısı isə C.Məmmədquluzadə idi.

Füyuzatçılar – romantizm ədəbi cərəyanının əsas mətbuat orqanı “Füyuzat” jurnalı, başçısı isə Ə.Hüseynzadə idi.

Müstəqillik dövründə ədəbiyyatımızda modernizm, postmodernizm, dekadentizm və magik realizm cərəyanı yazıçılarımızın yaradıcılığında özünü göstərmişdir. (Daha ətraflı XI sinif ədəbiyyat dərslərində, eləcə də bu vəsaitdə müvafiq mövzuda tanış ola bilərsiniz)

ƏDƏBİ MƏKTƏB

Ustad kimi qəbul olunan bir sənətkar özündən sonra digər sənətkarlar üçün örnək, bir növ məktəb olur ki, buna **ədəbi məktəb** deyilir. Ədəbi məktəb yaradan sənətkar **sələf**, onun davamçıları isə **xələf** adlanır. Ədəbiyyat tariximizdə Nizami, Füzuli, Vaqif, Axundzadə, Sabir və s. **ədəbi məktəbləri** vardır. Bir də Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbi vardır ki, bu, satirik, publisistik nəsr ənənəsi ilə fərqlənir.

ƏLAVƏLƏR

Yalnız lirik növdə yazan sənətkarlar

- Qətran Təbrizi, Mücirəddin Beyləqani, Fələki Şirvani, Məhsəti Gəncəvi, İzzəddin Həsənoğlu, Şeyx Səfiəddin, Qazi Bürhanəddin, Həbib, Həqiqi, Nemətullah Kişvəri, İmadəddin Nəsimi, Qövsü Təbrizi, M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, S.Nəbati, X.Natəvan, Heyran xanım, Mirzə Mehdi Şükuhi, Mirzə Baxış Nadim, Əndəlib Qaracadaği

Yalnız epik növdə yazan sənətkarlar

- Qul Əli, Arif Ərdəbili, Suli Fəqih, Mustafa Zərir, Marağalı Əvhədi, Əssar Təbrizi, Məsihi, İsmayıl bəy Qutqaşını, Mir Cəlal, Mehdi Hüseyn, Çingiz Aytmatov, Ernest Heminquey

Yalnız dramatik növdə yazan sənətkarlar

- Nəcəf bəy Vəzirov

Epik və lirik növdə yazan sənətkarlar

- Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi, Şah İsmayıl Xətayi, Məhəmməd Füzuli, Qasım bəy Zakir, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Əhməd Cavad, Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar, İsmayıl Şıxlı

Epik və dramatik növdə yazan sənətkarlar

- Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, İlyas Əfəndiyev

Epik, lirik və dramatik növdə yazan sənətkarlar

- Mirzə Fətəli Axundzadə, Hüseyin Cavid, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə

Fars dilində yazan sənətkarlar

- Qətran Təbrizi, Mücirəddin Beyləqani, Fələki Şirvani, Məhsəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, Marağalı Əvhədi, Arif Ərdəbili, Əssar Təbrizi

Həm fars, həm də ana dilində yazan sənətkarlar

- İzzəddin Həsənoğlu, İmadəddin Nəsimi, Saib Təbrizi, Mirzə Fətəli Axundzadə, Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar

Yalnız əruz vəznində yazan sənətkarlar

- Qətran Təbrizi, Əfzələddin Xaqani, Mücirəddin Beyləqani, Fələki Şirvani, Məhsəti Gəncəvi, Şeyx Səfiəddin, İzzəddin Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, Həbib, Həqiqi, Nemətullah Kişvəri, Məhəmməd Füzuli, Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Xurşidbanu Natəvan, Məhəmməd Hadi

Həm əruz, həm də heca vəznində yazan sənətkarlar

- Şah İsmayıl Xətayi, Molla Pənah Vaqif, Molla Vəli Vidadi, Qasım bəy Zakir, Hüseyin Cavid, Səməd Vurğun

Əruz vəznində yazılan əsərlərin bəhrləri

- Həzəc – Ş.İ.Xətayi “Dəhnamə”, M.Füzuli “Leyli və Məcnun”, “Məni candan usandırdı”, M.Ə.Sabir “Əkinçi”, “Neylərdin, İlahi?”, M.Hadi “Türkün nəğməsi”
- Rəməl – S.Ə.Şirvani “Guş qıl...”, M.Füzuli “Söz”
- Müctəs – C.Cabbarlı “Ana”
- Rəcəz – İ.Nəsimi “Sığmazam”
- Xəfif – S.Ə.Şirvani “Qafqaz müsəlmanlarına xitab”

Qəzəl janrında yazılmış əsərlər

- İ.Həsənoğlu: “Apardı könlümü...”
- İ.Nəsimi: “Söz”, “Sığmazam”, “Mənəm, mən”, “Daim ənəlhəq söyləyəm, həqdən çü Mənsur olmuşam”, “Mərhaba, insani-kamil, canımın cananəsi”, “Neylərəm”, “Etməgil”, “Yanaram”, “Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə”, “Əcəba, bu huri üzli məhi-bədr, ya pərimi?”
- Ş.İ.Xətayi: “Oldu”
- M.Füzuli: “Söz”, “Məni candan usandırdı”
- Qövsü Təbrizi: “Doludur”
- M.P.Vaqif: “Bax”
- X.Natəvan: “Etdi”, “Ey dust”, “Xudahafiz”, “Bülbül”, “Bənövşə”
- M.Şəhriyar: “Azərbaycan”, “Türkün dili”

Avtobioqrafik əsərlər

- Ə.Xaqani: "Töhfətül-İraqeyn"
- M.F.Axundzadə: "Yeni əlifba haqqında mənzumə"
- M.Şəhriyar: "Nişapurda günəş batarkən", "Gecənin əfsanəsi", "Qardaşım oğlu Huşəngə"
- Mir Cəlal: "Yaşadılarım"
- İ.Şıxlı: "Cəbhə gündəlikləri"
- M. Füzuli: "Şikayətnamə"

Nəşr olunmuş ilk kitablar

- Ə.Cavad: "Qoşma" – 1916
- H.Cavid: "Keçmiş günlər" – 1913
- S.Vurğun: "Şairin andı" – 1930
- R.Rza: "Çapey" - 1932
- Mir Cəlal: "Həyat hekayələri" – 1945
- İ.Əfəndiyev: "Kənddən məktublar" – 1939
- B.Vahabzadə: "Mənim dostlarım" – 1949

Eyniadlı, müəllifləri müxtəlif əsərlər

- "Leyli və Məcnun" – N.Gəncəvi, M.Füzuli
- "Yusif və Züleyxa" – Suli Fəqih, Mustafa Zərir
- "Ana" – C.Cabbarlı, H.Cavid
- "Qiyamət" – C.Məmmədquluzadə, Ç.Aytmatov
- "Görmədim" – M.P.Vaqif, Aşıq Ələsgər
- "Azərbaycan" – S.Vurğun, Ə.Cavad, M.Şəhriyar

ƏDƏBİYYATIMIZDA İLKLƏR

Sıra №	Ədəbi-mədəni hadisələr (tarixi ardıcılıqla)	Tarix
1.	Azərbaycan türklərinin qədim qəhrəmanlıq salnaməsi, bədii söz sənətimizin ilk mükəmməl ədəbi-bədii hadisəsi – "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı yaranır.	islamiyyətdən öncə
2.	Əruz vəznində yazılmış türkcə ilk poema – Yusif Balasaqunlunun "Qutadqu-bilik" əsəri	XI əsr
3.	Dövrümüze gəlib çatmış ilk divanın müəllifi - Qətran Təbrizi (yaradıcılığı fars dilindədir)	XI əsr
4.	İlk süjetsiz poema – Xaqani Şirvaninin "Töhfətül-İraqeyn" poeması	1156-cı il
5.	İlk "Xəmsə" müəllifi – Nizami Gəncəvi	1174-1203-cü illər
6.	İlk süjetli poema – Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poeması	1181-ci il
7.	İlk dəfə "Leyli və Məcnun" poeması yazmış sənətkar – Nizami Gəncəvi	1188-ci il
8.	Dövrümüze gəlib çatmış anadilli şeirin ilkin nümunələrini yaratmış sənətkarlar – Şeyx İzzəddin Həsənoğlu və Şeyx Səfiəddin Ərdəbili	XIII əsr
9.	Ana dilində yazılmış ilk poema – "Dastani-Əhməd Hərami" poeması	XIII əsr
10.	İlk dəfə "Dəhnamə" yazan sənətkar – Marağalı Əvhədi	XIV əsr
11.	İlk dəfə tuyuq janrından geniş istifadə edən şair – Qazi Bürhanəddin	XIV əsr
12.	İlk dəfə "Bahariyyə"dən öz "Dəhnamə"sində istifadə etmiş şair – Şah İsmayıl Xətayi	XVI əsr

13.	İlk dəfə ana dilində nəsr əsərləri yazan şair – Məhəmməd Füzuli	XVI əsr
14.	İlk dəfə alleqorik peoma yazmış şair – Məhəmməd Füzuli	XVI əsr
15.	Ədəbiyyatımızda realizmin banisi – Molla Pənah Vaqif	XVII əsr
16.	Maarifçilik ideyalarının ilk böyük nümayəndəsi – Abbasqulu ağa Bakıxanov	(1794-1847)
17.	Satiranın baniləri – Qasım bəy Zakir, Baba bəy Şakir, Mirzə Baxış Nadim	XIX əsrin 30-40-cı illəri
18.	Ədəbiyyatımızda dramaturgiyanın banisi (bütün dram əsərləri komediya janrındadır) – Mirzə Fətəli Axundzadə	1850-1855-ci illər
19.	İlk dəfə realist bədii nəsrin-povest janrının yaradıcısı - Mirzə Fətəli Axundzadə (“Aldanmış kəvakib” povesti)	1857-ci il
20.	İlk dəfə milli teatrın əsası qoyuldu – M.F.Axundzadənin “Sərgüzəşti-vəzir-xani-Lənkəran” əsəri ilə	1873-cü il 10 mart
21.	İlk dəfə milli mətbuatımızın əsası qoyuldu – Həsən bəy Zərdəbinin rektorluğu ilə çap olunan “Əkinçi” qəzeti ilə	1875-ci il 22 iyun
22.	İlk mənzum alleqorik dram əsəri – Cəlil Məmmədquluzadənin “Çay dəsgahı” pyesi	1889-cu il
23.	Faciə janrında yazılmış ilk əsər – Nəcəf bəy Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” pyesi	1896-cı il
24.	Dramaturgiyamızda ilk maarifçi qadın surəti – Nəcəf bəy Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” pyesində Sədət xanım obrazı	1896-cı il
25.	Ədəbiyyatımızda neft mövzusunda yazılmış ilk əsər – Nəcəf bəy Vəzirovun “Pəhləvanani-zəmanə” pyesi	1900-cü il
26.	İlk dəfə ədəbi məktəb yaratmış mətbuat orqanı – “Molla Nəsrəddin” jurnalı	1906-cı il 7 aprel
27.	Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin ilk dəfə sistemli olaraq tədqiq olunduğu əsər – Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” əsəri	1913-cü il
28.	Ədəbiyyatımızda mənzum romantik dramaturgiyanın banisi – Hüseyn Cavid	XX əsrin əvvəlləri
29.	İlk mənzum romantik faciə - Hüseyn Cavidin “Ana” mənzum faciəsi	1910-cu il
30.	Azərbaycanda ilk dəfə “Xalq şairi” fəxri adını almış şair – Səməd Vurğun	1956-cı il
31.	İlk dəfə səhnəyə lirik-psixoloji dram ənənəsini gətirmiş sənətkar – İlyas Əfəndiyev	1960-cı illər

XRONOLOGİYA

Tarix	Hadisələr
e.ə. I minilliyin ortaları	“Avesta”
VII əsr	Orxon-Yenisey abidələri
VII-IX əsrlər	Ərəb dilində yazanlar: Musa Şəhəvat, İsmayıl ibn Yəsar, Əbül-Abbas əl-Əmə
1126	Xaqani Şirvani anadan olub.
1141	Nizami Gəncəvi anadan olub.
1174	“Sirlər xəzinəsi” poeması yazılıb.
1181	“Xosrov və Şirin” poeması yazılıb.
1188	“Leyli və Məcnun” poeması yazılıb.
1197	“Yeddi gözəl” poeması yazılıb.

1199	Xaqani Şirvani vəfat edib.
1203	“İskəndərnamə” poeması yazılıb.
1209	Nizami Gəncəvi vəfat edib.
XIII əsr	Şeyx Səfiəddin İzzəddin Həsənoğlu Zülfüqar Şirvani “Dastani-Əhməd Hərami” poeması Qul Əlinin “Qisseyi-Yusif” poeması
XIV əsr	Suli Fəqih və Mustafa Zəririn “Yusif və Züleyxa” adlı poemaları
XIII-XIV əsrlər	M.Əvhədi “Cami-Cəm”, “Dəhnamə” A.Ərdəbili “Fərhadnamə” Ə.Təbrizi “Məhr və Müştəri” Q.Bürhanəddin “Divan”ı
XV-XVI əsrlər	Həbib, Dirili Qurbani, Cahənşah Həqiqi, Kişvəri
1369	İ.Nəsimi anadan olub.
1417	İ.Nəsimi edam olunub.
1487	Xətayi anadan olub.
1494	M.Füzuli anadan olub.
1501	Xətayi özünü şah elan edib.
1506	Ş.İ.Xətayi “Dəhnamə” poemasını yazıb.
1514	Ş.İ.Xətayi Çaldıran döyüşündə məğlub olub.
1524	Ş.İ.Xətayi vəfat edib.
1556	M.Füzuli vəfat edib.
XVII əsr	Məsihi, Saib Təbrizi
XVIII əsr	Qövsü Təbrizi, Molla Vəli Vidadi
XVII-XVIII əsrlər	Aşiq Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım Tikmədaşlı, Sarı Aşiq, Aşiq Valeh “Koroğlu” dastanı “Aşiq Qərib”, “Şah İsmayıl”, “Əsli və Kərəm” dastanı
1717	M.P.Vaqif anadan olub.
1784	Q.Zakir anadan olub.
1797	M.P.Vaqif edam olunub.
1812	M.F.Axundzadə anadan olub.
1821	Aşiq Ələsgər anadan olub.
1835	İ.Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım” əsəri Varşavada fransız dilində çap olunub.
1835	S.Ə.Şirvani anadan olub.
1850	M.F.Axundzadə “Hekayəti-molla İbrahimxəlil kimyagər” komediyası və “Hekayəti-müsyö Jordan...” komediyasını yazıb.
1851	M.F.Axundzadə “Hekayəti-xırs quldurbasan” və “Hekayəti-vəziri-xani Lənkəran” komediyasını yazıb.
1852	M.F.Axundzadə “Hacı Qara” komediyasını yazıb.
1854	N.Vəzirov anadan olub.
1855	M.F.Axundzadə “Mürəfiə vəkillərinin hekayəti” komediyasını yazıb.
1857	Q.Zakir vəfat edib.
1857	M.F.Axundzadə “Aldanmış kəvakib” povestini yazıb.
1862	M.Ə.Sabir anadan olub.
1869	C.Məmmədquluzadə anadan olub.
1870	Ə.Haqverdiyev anadan olub.
1873	Milli teatrın əsası qoyulub.
1873	M.A.Ərsoy anadan olub.

1875	N.Vəzirov "Ev tərbiyəsinin bir şəkli" komediyasını yazıb.
1875	"Əkinçi" qəzeti nəşrə başlayıb.
1878	M.F.Axundzadə vəfat edib.
1882	H.Cavid anadan olub.
1887	C.Məmmədquluzadə Qori müəllimlər seminariyasını bitirib.
1888	S.Ə.Şirvani vəfat edib.
1889	C.Məmmədquluzadə "Çay dəsgahı" pyesini yazıb.
1890	N.Vəzirov "Daldan atılan daş topuğa dəyər", "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz" pyeslərini yazıb.
1891	N.Vəzirov "Adı var, özü yox" pyesini yazıb.
1892	C.Məmmədquluzadə "Kişmiş oyunu" pyesini yazıb.
1892	Ə.Cavad anadan olub.
1894	C.Məmmədquluzadə "Danabaş kəndinin əhvalatları" povestini yazıb.
1895	N.Vəzirov "Yağıdan çıxdıq, yağmura düşdük" pyesini yazıb.
1896	N.Vəzirov "Müsibəti-Fəxrəddin" faciəsini yazıb.
1898	H.Cavid Təbrizdə "Tərbiyyə" məktəbində oxuyub.
1899	C.Cabbarlı anadan olub.
1903	H.Cavid "Tərbiyyə" məktəbini bitirib.
1903	C.Məmmədquluzadə hüquq orqanlarından işdən azad olunub.
1905	"Şərqi-Rus" qəzeti bağlanıb.
1905	M.Şəhriyar anadan olub.
1906	"Molla Nəsrəddin" jurnalı nəşrə başlayıb; H.Cavid İstanbul universitetinə daxil olub; S.Vurğun anadan olub;
1907	H.Cavid "Bir ahi-məzlumanə" poemasını yazıb.
1908	Sabirin "Neylərdin, İlahi?" satirası çap olunub.
1909	N.b.Vəzirov "Vay şələküm-məəlləküm" əsərini yazıb. C.Məmmədquluzadənin "Ölülər" tragikomediyası nəşr edilib; H.Cavid İstanbul universitetini bitirib.
1910	H.Cavid "Ana" mənzum faciəsini yazıb; R.Rza anadan olub.
1911	H.Cavid ədəbi-pedaqoji fəaliyyətə başlayıb; M.Ə.Sabir vəfat edib.
1912	H.Cavid "İştə bir divanədən bir xatirə" poemasını yazıb; Ə.Cavad seminariyanı bitirib; H.Cavid "Maral" pyesini yazıb.
1913	H.Cavid "Hübuti-Adəm" poemasını yazıb; H.Cavidin "Keçmiş günlər" şeirlər kitabı çap olunub.
1914	H.Cavid "Şeyx Sənan" faciəsini yazıb; İ.Əfəndiyev anadan olub.
1915	C.Cabbarlının şeirləri çap olunub;
1916	H.Cavid "Şeyda" pyesini yazıb; C.Cabbarlı "Solğun çiçəklər" və "Nəsrəddin şah" pyeslərini yazıb; Ə.Cavadın "Qoşma" kitabı çapdan çıxıb.

1917	C.Cabbarlı "Trablis müharibəsi" və "Ədirnə fəthi" pyeslərini yazıb.
1918	S.Vurğun Qazax müəllimlər seminariyasına daxil olub; H.Cavid "İblis" faciəsini yazıb.
1919	Ə.Cavadın "Dalğa" kitabı çapdan çıxıb; H.Cavid "Uçurum" faciəsini yazıb; İ.Şıxlı anadan olub.
1920	C.Məmmədquluzadə "Anamın kitabı" əsərini yazıb.
1922	C.Cabbarlı "Oqtay Eloğlu" pyesini yazıb.
1925	B.Vahabzadə anadan olub.
1926	A.Ələsgər vəfat edib; N.Vəzirov vəfat edib.
1927	R.Rzanın ilk şeiri çap olunub.
1928	C.Cabbarlı "Sevil" pyesini yazıb.
1929	H.Cavid "Knyaz" pyesini yazıb; M.Şəhriyarın 3-cü kitabı çap olunub.
1930	C.Cabbarlı "Almaz" pyesini yazıb; S.Vurğunun "Şairin andı" kitabı çap olunub;
1931	C.Cabbarlı "1905-ci ildə" əsərini yazıb; S.Vurğunun "Ölən şeirlərim" əsəri çap olunub; R.Rza "Bolşevik yazı" şeirini çap etdirib;
1932	H.Cavid "Səyavuş" əsərini yazıb; C.Cabbarlı "Yaşar" pyesini yazıb; S.Vuruğunun "Fənar" kitabı çapdan çıxıb; R.Rzanın "Çapey" kitabı çap olunub; C.Məmmədquluzadə vəfat edib.
1933	Ə.Haqverdiyev vəfat edib.
1934	Mir Cəlal "Dirilən adam" romanını yazıb; C.Cabbarlı vəfat edib.
1936	M.A.Ərsoy vəfat edib
1937	Ə.Cavad vəfat edib; S.Vurğun "Vəqif" dramını yazıb.
1938	Mir Cəlal "Bir gəncin manifesti" romanını yazıb; İ.Şıxlının "Quşlar" adlı ilk şeiri çap olunub. İ.Şıxlı "Dəli Kür" əsərini yazır.
1939	İ.Əfəndiyevin "Kənddən məktublar" adlı ilk kitabı çap olunub.
1941	H.Cavid vəfat edib.
1942	B.Vahabzadə "Xəzan bülbulü" poemasını yazıb.
1943	B.Vahabzadənin "Ana və şəkil" adlı ilk şeiri çap olunub.
1944	Mir Cəlal "Açıq kitab" romanını yazıb.
1945	Mir Cəlal Həyat hekayəsini yazıb.
1946	Mir Cəlal "Yaşlıqlarım" romanı çap olunub.
1948	İ.Əfəndiyev "İşıqlı yollar" pyesini yazıb.
1949	B.Vahabzadənin "Mənim dostlarım" adlı ilk kitabı nəşr olunub.
1950	İ.Əfəndiyev "Büllur sarayda" pyesini yazıb.
1953	B.Vahabzadənin "Əbədi heykəl" kitabı nəşr olunub.
1954	B.Vahabzadənin "Sadə adamlar" kitabı nəşr olunub; İ.Əfəndiyev "Atayevlər ailəsi" pyesini yazıb.
1955	M.Cəlal "Sadə hekayələr"
1956	S.Vurğun vəfat edib.

1957	Mir Cəlalin “Yolumuz hayandır?” romanı nəşr olunub; Ç.Aytmatovun “Üz-üzə” romanı nəşr olunub; İ.Şıxlının “Ayrılan yollar” romanı nəşr olunub; B.Vahabzadənin “Ceyran” adlı kitabı nəşr olunub.
1959	B.Vahabzadənin “Gülüstan” poeması nəşr olunub.
1963	R.Rzanın “Qızılgül olmaydı” poeması nəşr olunub.
1964	B.Vahabzadənin “İnsan və zaman” kitabı nəşr olunub; İ.Əfəndiyevin “Sən həmişə mənimləsən” pyesi yazılıb.
1968	İ.Əfəndiyevin “Unuda bilmirəm” pyesi yazılıb.
1969	İ.Əfəndiyevin “Məhv olmuş gündəliklər” pyesi yazılıb.
1971	İ.Əfəndiyevin “Mahnı dağlarda qaldı” pyesi yazılıb.
1978	Mir Cəlal vəfat edib.
1980	Ç.Aytmatovun “Gün var, əsrə bərabər” romanı yazılıb.
1981	İ.Əfəndiyev “Xurşidbanu Natəvan” pyesini yazıb; R.Rza vəfat edib.
1984	İ.Şıxlının “Məni itirməyin” kitabı nəşr olunub.
1986	İ.Əfəndiyevin “Şeyx Məhəmməd Xiyabani” pyesi yazılıb.
1988	M.Şəhriyar vəfat edib.
1990	B.Vahabzadə “Şəhidlər” poemasını yazıb; İ.Şıxlı “Ölüləri qəbiristanda basdırın” hekayəsini yazıb.
1991	İ.Şıxlının “Namərd gülləsi” kitabı nəşr olunub.
1995	İ.Şıxlının “Ölən dünyam” romanı nəşr olunub; İ.Şıxlı vəfat edib.
1996	İ.Əfəndiyev vəfat edib.
2008	Ç.Aytmatov vəfat edib.
2009	B.Vahabzadə vəfat edib.

QISA ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ TERMINLƏRİ LÜĞƏTİ

Aforizm – yunan sözü olub, mənası kəlam deməkdir. Ümumiləşmiş fikri dildə dəqiq, yığcam, sərrast ifadə edən, müstəqil yaşamaq hüququ qazanmış kəlam. Aforizmlər üçün dərin məna, ifadə gözəlliyi, yüksək bədii səciyyəvidir. Aforizmlərdə dərin həyat həqiqətləri, müdriklik, əxlaqi-tərbiyəvi fikirlər ifadə olunur. Aforizmlər atalar sözüne oxşasa da, aralarında fərqlər də vardır. Atalar sözü şifahi xalq ədəbiyyat janrıdır, müəllifi məlum deyil. Yazılı ədəbiyyata məxsus aforizmlərin isə müəllifi məlum olur. Aforizmləri böyük şəxsiyyətlər, dövlət xadimləri, ustad sənətkarlar yaradır. Məsələn:

Bir inci saflığı varsa da suda, Artıq içiləndə dərd verir o da.

Nizami Gəncəvi

Ahəng – eyni ölçülü səslərin növbələşməsi, təkrarlanması və bir-birini izləməsidir.

Ölçü, qafiyə, bölgü, rədif şeirdə ahəng yaradan əsas vasitələrdir.

Alleqoriya – yunan sözüdür, rəmzlə danışmaq deməkdir. Alleqoriyada fikir şəxsləndirilmiş obrazlar: heyvanlar, quşlar, cansız əşyalar, bitkilər və s. vasitəsilə çatdırılır. Heyvanlar haqqında nağıllarda və təmsillərdə alleqoriyadan istifadə mütləqdir. Məsələn, Füzuli “Söhbətül-əsmar” poemasında bağ, bostan bitkilərini canlandırma yolu ilə mənəb, şöhrət düşkünü olan insanları tənqid etmişdir.

Bədii ifadə vasitəsi – fikrin bədii təsir gücünü qüvvətləndirən vasitələrdir. Bütöv cümlə ilə ifadə olunduğu üçün

onları poetik sintaksis və ya sintaktik fiqurlar da adlandırırlar. Bədii əsərlərdə tez-tez rast gəlinən təkrir (təkrar), mübaligə (şişirtmə, hiperbola), litota (kiçiltmə), bədii sual (ritorik sual), bədii təzad (antiteza), kinayə (təriz, sarkazm) və s. bədii ifadə vasitələridir.

Bədii konflikt – latınca konfliktus sözüdür. Bədii əsərin süjetinin əsasında duran qarşıdurma, münaqişə. Sənətkar həyatdakı ziddiyyətləri, münaqişələri bədii əsərdə hadisələrdə, qəhrəmanın ona əks mövqedə duran qüvvələrlə qarşıdurması vasitəsilə əks etdirir. Konflikt lirik və epik əsərlərə nisbətən dramatik əsərlərin yazılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bədii metod – sənətkarın bədii əsərdə həyatı əks etdirərkən əsas götürdüyü prinsiplər, yaradıcılığında varlığı obrazlı əksətdirmənin daim təkrar olunan ümumi xüsusiyyətləridir. Eyni bədii metodu əsas götürən yazıçıların yaradıcılığı ədəbi cərəyan yaradır; məsələn: realizm, romantizm ədəbi cərəyanları. Sənətkarın fərdi üslubu olsa da, o, müəyyən bədii metodla bağlı olur.

Bədii müqəddimə – bədii əsərdə süjetin əsas komponentlərindən biri–ekspozisiya: əsas hadisəyə və ya dünyə (zavyazkaya) qədərki hissə.

Bədii sual– Bədii ifadə vasitələrindəndir. Əsərin emosional təsirini artırmaq üçün fikrin sual tərzində ifadə olunmasına deyilir. Adı, qrammatik sualdan fərqli olaraq, bədii sualda cavab almaq məqsədi güdülmür. Bədii sualdan lirik əsərlərdə daha çox istifadə olunur.

Məsələn: Kim bu cənnət vətənin uğrunda olmaz ki fəda? (Məhmət Akif Ərsoy) Ayrılarımı könül candan? (Səməd Vurğun)

Bədii təsvir vasitəsi– əsərdə bədii dilin mühüm tərkib hissəsidir. Əşya və hadisələrin oxşarlığı əsasında yaradılaraq məcazi mənə daşıdıqları üçün onlara məcazlar da deyilir. Epitet (bədii təyin), təşbeh (bənzətmə), metafor (köçürmə, istiarə), metonimiya (addəyişmə), sinekdoxa, simvol (rənz) daha çox işlənən bədii təsvir vasitələridir.

Bədii təzad – əsərdə məzmunca bir-birinə zidd iki anlayış və ya vəziyyətin qarşılaşdırılması bədii təzad yaradır. Bu, fikrin daha qabarıq, təsirli çatdırılmasına səbəb olur. M.Füzulinin aşağıdakı misralarında lirik qəhrəmanın vəziyyəti bədii təzad vasitəsilə daha təsirli ifadə olunmuşdur:

Tutuşdu gəm oduna şad gördüyün könlüm, Müqəyyəd oldu ol azad gördüyün könlüm.

Və ya M.Ə.Sabir “Əkinçi” şeirində kəndlini istismar edən mülkədarın iç üzünü açmaq üçün bədii təzaddan istifadə etmişdir. Söz açma mənə çox çalışıb az yeməyindən.

Bəhr– əruz vəznində misra bölümünü, uzun və qısa hecaların ardıcılığını, fasilələrin yerini təfilələr (fəilAtün, məfAllün və s.) müəyyənləşdirir. Onlar birləşərək ərzun müxtəlif bəhrlərini (həzəc, xəfif, münəsrəh və s.) yaradır. Məsələn, M.P.Vaqifin “Bax” qəzəli fəilAtün təfiləsinin 3 dəfə bütöv, 1 dəfə yarımçıq (fəilün) işlənməsi ilə əmələ gəlmiş rəməl bəhrindədir.

Bənd – şeirin qismən bitkin parçalarına deyilir. Bəndlər üç misradan başlayır, 4, 5, 6...10 misraya qədər olur. Hər bənddə bir-biri ilə əlaqəli yeni fikirlər söylənilir.

Bənzətmə - məcazın növlərindən. Bədii əsərdə bir əşyanın, hadisənin hər hansı bir əlamətə özündən daha qüvvətli olan əşyaya, hadisəyə oxşadılmasına deyilir. Bənzətmə əvəzinə, ərəb sözü olan, oxşatmaq, bənzətmək mənasını verən təşbeh termini də işlənir. Bənzəyən, bənzədilən, bənzətmə qoşması və bənzətmə əlaməti təşbehin ünsürləridir. 2-ci və 3-cü ünsür olmadan yaradılsa, buna mükəmməl təşbeh deyilir. Vaqifin “Pəri” qoşmasında belə təşbehlər var: Boyun sürahidir, bədənün büllür...

Beyt – şeirin iki misradan ibarət olan nisbətən bitkin hissəsinə deyilir.

Boy– dastanın bir qolu, bitkin hissəsidir.

Dastan– şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünün irihəcmli janrıdır. Nağıldan fərqli olaraq, dastan həm nəsr, həm də nəzm hissəsindən ibarət olur. Dastanda nəsrə nəzm növbələşir, hadisələr nəsr dili ilə nəql edilir, qəhrəmanların hiss və həyəcanları şeir parçaları vasitəsilə verilir. Bu xüsusiyyətinə görə dastana epik-lirik əsər də deyilir. Şifahi xalq ədəbiyyatımızda qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları geniş yayılıb. Azərbaycan dastanları ozan-aşıq sənətinin məhsuludur. Onlar süjet xəttinin bitkinliyi ilə seçilir.

Dekadentizm– XIX-XX əsrlərin sərhədində Avropada yaranmış ədəbi cərəyandır. Fransız sözü olub mənası mədəni geriləmə deməkdir. Bu termindən Roma imperiyasının süqutunu təsvir edərkən, cəmiyyətdə, insandakı bədbinliyi, ruh düşkünlüyünü, ümitsizliyi əks etdirən əsərlər haqqında danışarkən istifadə olunurdu. Dekadentizmin nümayəndələri incəsənətin əvvəlki akademik formalarından imtina edərək müasir insanın həssas, çevik dünya duyumuna uyğun yeni özünüifadə formaları axtarırdılar. Bu ədəbi cərəyanın nümayəndələri sosial, siyasi problemlərdən uzaq durmağı sənətkar azadlığının mühüm şərti hesab edirdilər. Onlar ictimai münasibətlərdən imtina edərək gündəlik həyata ikrahla yanaşırdılar, bədii əsərdə dəyərləri deyil, forma gözəlliyini, rəngarəngliyini, simvolik işarələrdən istifadəni zəruri sayırdılar. Bu da, öz növbəsində, ədəbiyyatın reallıqdan uzaqlaşmasına gətirib çıxarırdı.

Deyişmə– şairlər, yaxud aşıqlar arasında yarış, müsabiqə məqsədilə keçirilən şeirləşmə. Deyişmədə iki və daha artıq sənətkar iştirak edir.

Dialog– yunanca söhbət, müsahibə deməkdir. Bədii əsərdə iki və daha artıq şəxsin bir-biri ilə danışığıdır. Dialog əsərdəki hadisələrin mahiyyətinin, surətlərin daxili aləminin açılmasında mühüm rol oynayır.

Dibaçə– ərəb sözü olub müqəddimə deməkdir. Klassik ədəbiyyatda divanların, əlyazma kitabların girişi, ön sözü.

Divan– fars sözüdür, mənası toplu, cəm deməkdir. Şərqi ölkələrində bir şairin əsərlərinin məcmuəsinə deyilir. Divanın tərtibində qəsidə, qəzəl, qitə və s. janrlar üzrə sıralanma gözlənilir, sonra həmin şeirlər qafiyənin son hərfi əsas götürülməklə əlifba sırası ilə düzülür

Dram – yunanca fəaliyyət, hərəkət deməkdir. Dramatik növün janrı olandramda həm komediya, həm də faciəyə xas əlamətlər özünü göstərir. Dramda konflikt ciddi həyat ziddiyyətləri, güclü xarakterlərin toqquşmasından yaranır. Belə əsərlərdə komediya üçün səciyyəvi olan gülməli epizodlara yer verilir. Lakin dramın bütünlüklə komik, gülməli səhnələr üzərində qurulması mümkün deyil. Dramın qəhrəmanı da faciə qəhrəmanı kimi ciddi münaqişəyə girsə də, faciədən fərqli olaraq, qarşılaşdığı güclü şəxslərə qalib gəlir. Dram janrında əsərlər həm nəsrə, həm də nəzmlə yazılır.

Dramaturgiya – hər hansı bir yazıçının dramatik əsərlərinin cəminə deyilir. Hər hansı bir xalqın, yaxud bütöv bir tarixi dövrün dramatik əsərlərinə də dramaturgiya deyilir. Nəzmlə yazılan dramatik əsərlərə mənzum dramaturgiya, nəsrə yazılanlara mənsur dramaturgiya deyilir. Məsələn, Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyası, XX əsr Azərbaycan dramaturgiyası və s.

Dramaturq – dramatik növün komediya, dram, faciə janrlarında əsər yazan sənətkarlara deyilir.

Ekspozisiya – Bədii əsərdə süjetin əsas komponentlərindən biri: əsas hadisəyə və ya dünyəyə (zavyazkaya) qədərki hissə. Burada yazıçı əsas hadisəyə keçməzdən əvvəl həmin hadisənin baş vermə şəraiti, onu törədən səbəblər və ya əsas surətlər haqqında məlumat verir. Bununla da hadisələrin necə cərəyan edəcəyinə, sonrakı inkişafına işarə edilir. Bəzi əsərlərdə ekspozisiya çox yığcam, bəzilərində isə geniş olur. Ekpozisiyanın digər adı bədii müqəddimə və ya bədii zəmindir.

Epik-lirik növ– epik-lirik əsərlərdə təhkiyə və tərənnüm kimi həyatı əksətdirmə üsulları qovuşur. Dastan və poemada həm əhvalatların nağıl edilməsinə, təhkiyə və təsvirə, həm də hadisələrin doğurduğu hiss-həyəcanların ifadəsinə yer verilir. Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsəri epik-lirik poemadır. Burada şair qəhrəmanın daxili aləminə, hiss-həyəcanlarına nisbətən hadisələrin təsvirinə, təhkiyəyə daha geniş yer vermişdir. Lirik-epik poemalarda isə qəhrəmanın daxili aləmi, hiss-həyəcanlarının ifadəsi hadisələrin təsviri, təhkiyəsinə nisbətən ön planda durur, daha qabarıq verilir.

Epiqraf – əsərin və ya onun hissələrinin əvvəlində başqa sənətkarlardan, görkəmli şəxsiyyətlərdən hikmətli fikirlərin verilməsidir. Epiqrafda verilən fikirlər əsərin məzmunu, ideyası ilə sıx bağlı olur. C.Məmmədquluzadə “Qurbanəli bəy” hekayəsində məşhur rus satiriki N.V.Qoqolla bağlı epiqraf vermişdir: “Allah sənə rəhmət eləsin, Qoqol!”

Epiloq – yunanca epí – son, sonra + logos – söz. Əsərin sonunda verilən nisbətən müstəqil, yekun hissə; final, sonluq, xitamə. Epiloqda əsərboyu qaldırılan məsələlər yekunlaşdırılır və ya personajların əsas hadisələrdən sonrakı taleyi haqqında qısa məlumat verilir. Proloq kimi epiloq da, əsasən, irihəcmli əsərlər: poema, povest və romanlar üçün xarakterikdir.

Epitet– məcazin növlərindən biridir, yunanca əlavə deməkdir. Bədii əsərdə sözün təsir gücünü artırmaq üçün ona artırılan məcazi mənalı təyinedici sözdür (sifət və başqa nitq hissəsi ola bilər). Epitetə bədii təyin də deyilir. Şirin meyvə birləşməsində şirin sözü məcazi mənada işlənmədiyindən epitet deyil, şirin söz ifadəsində isə bu söz məcazi mənada qazandığından epitet sayılır.

Epizod – bədii əsərin bitkin bir parçasıdır (kiçik).

Epopeya – epik ədəbiyyatın ən irihəcmli janrıdır. XIX əsr rus tənqidçisi V.Belinski roman janrında yazılan əsərləri “bizim dövrümüzün epopeyası” adlandırmışdı. Müəyyən tarixi dövrü, xalqın həyatını geniş, əhatəli şəkildə, xeyli sayda qəhrəmanların iştirakı ilə əks etdirən romanlar epopeya adlanır. Ədəbiyyatımızda Süleyman Rəhimovun “Şamo” romanı epopeyadır.

Epos – yunanca danışmaq, söyləmək, nağıl etmək, fikri təhkiyə əsasında çatdırmaq mənasında işlənir. Şifahi xalq ədəbiyyatında epos qəhrəmanlıq dastanlarına da deyilir. Məsələn: “Koroğlu” eposu və s.

Ədəbi qəhrəman– təsvir olunan hadisələrin mərkəzində duran və yazıçının irəli sürdüyü ideyanın əsas ifadəçisinə çevrilən surətə deyilir. Bədii əsərin qəhrəmanı müsbət olduğu kimi, mənfəi də ola bilər.

Ədəbi məclis – dünyagörüş, yaradıcılıq baxımından yaxın olan yazıçıların birliyi. Ədəbi məclislərdə sənətkarların öz əsərləri, ədəbiyyatşünaslığa dair nümunələr oxunur, müzakirə edilir, ədəbi hadisələrə, yeniliklərə münasibət bildirilir.

Ədəbi məktəb – böyük sənətkarın adı ilə bağlı olan yaradıcılıq ənənələrinin əsrdən- əsrə davam etdirilməsi əsasında yaranan ədəbi istiqamət. Azərbaycanda bir sıra ədəbi məktəblər, o cümlədən Nizami ədəbi məktəbi, Füzuli ədəbi məktəbi, Mirzə Fətəli Axundzadə ədəbi məktəbi, Cəlil Məmmədquluzadənin rəhbərliyi ilə “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi, Əlibəy Hüseynzadənin təsiri ilə “Füyuzat” ədəbi məktəbi yaranmışdır.

Ədəbi növ və janrlar– bədii əsərlər üç ədəbi növə ayrılır: epik, lirik və dramatik növ. Epik əsərlərdə təhkiyə, təsvir, lirik əsərlərdə tərənnüm, dramatik əsərlərdə göstərmə əsas, aparıcı əlamətlərdir. Hər bir ədəbi növün müxtəlif şəkilləri vardır ki, onlara ədəbi janrlar deyilir. Məsələn, epik əsərlərin əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə; lirik əsərlərin rübai, qəzəl, bayatı, gəraylı, qoşma; dramatik növün isə dram, komediya, faciə janrları vardır. Dramatik janrlara pyes də deyilir.

Ənənə–ərəb sözüdür. Tarixən meydana gələrək nəsil-dən-nəslə keçən adət, əxlaq normaları, görüşlər, zövqlər və s. Söz sənətində əvvəlki ədəbi hadisə ilə yeni ədəbi hadisə arasında ardıcıl varislik əlaqəsi ənənə adlanır. Ənənə bir və ya bir neçə yazıçının yaradıcılığına xas olan ideya-sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin sonrakı sənətkarlar

tərəfindən öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsidir. Məsələn, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, M.Ə.Sabir realizminin ideya-bədii kökləri M.F.Axundzadə və Q.Zakirin yaradıcılıq ənənələri ilə üzvi surətdə bağlıdır. Ənənə xalqın taleyində mühüm rol oynayır, ədəbi irs və onun əks etdirdiyi ideallar zəminində insanların mənəvi birliyini təmin edir.

Latinca yenilik mənası verən novatorluq ənənə ilə sıx bağlıdır. Həyatda baş verən hadisələrlə, insanların arasında yaranan yeni münasibətlərlə əlaqədar bədii ədəbiyyatda özünü göstərən keyfiyyət dəyişikliyi novatorluq adlanır. Novatorluq ənənələrin üzərində yaranaraq, onları inkişaf etdirərək yeni ənənələrin meydana gəlməsinə zəmin olur.

Əruz vəznü– ərəb şeirinin əsas vəznidir. Ədəbiyyatda əruz sözü şeir haqqında elm mənasında işlənir. Bu vəzn VIII əsrdə ərəb alimi Xəlil ibn Əhməd tərəfindən yaradılmış və sistemə salınmış, sonralar digər müsəlman ölkələrinə, o cümlədən Azərbaycana da yayılmışdır. Əruzda əsas şərt misrada hecaların sayca bərabər olması yox, uzun və qısa hecaların bir qayda ilə düzülmesidir. Bəzən əruzla yazılan şeirin birinci misrasında 10, ikinci misrasında 11 heca ola bilər. Belə olduqda ahəng hecanın uzanması və qısalması hesabına yaranır.

Faciə– Faciə ərəb sözü olub müsbət, bədbəxtlik deməkdir. Dramatik növün janrlarından olan faciədə konflikt fəlakətlə bitən kəskin, barışmaz həyatı ziddiyyətlər üzərində qurulur, əksər hallarda qəhrəmanın ölümü ilə nəticələnir. Faciənin konfliktinin əsasında duran problemlər, ziddiyyətlər fərqli məzmununda olur. Mahiyyət etibarilə faciədə mənəvi-əxlaqi, siyasi problemlər, kəskin fəlsəfi, ideya, dünyagörüşü toqquşmaları, müxtəlif ictimai təbəqələr arasında qarşıdurma, ailə-məişət zəminində barışmaz ziddiyyətlər həyatı konfliktə çevrilir.

Mənəvi-əxlaqi faciələrdə konfliktin əsasında cəmiyyətdə hakim olan, ictimai tərəqqi yolunda maneəyə çevrilən qayda-qanunlara, adət-ənənələrə qarşı cəmiyyəti yeni əxlaqi meyarlar əsasında qurmaq istəyən qüvvələrin barışmaz mübarizəsi durur. Belə faciələrin humanist prinsiplərlə yaşayan, ictimai tərəqqi üçün mübarizə aparan qəhrəmanları tamaşaçının, oxucunun qəlbində yüksək hiss, həyəcan, yaradıcı fəaliyyət, böyük mənəvi ideallar uğrunda mübarizə aparmaq istəyidədir. Faciə çox zaman qəhrəmanın ölümü ilə bitir. "Misibəti-Fəxrəddin" faciəsində qəhrəman - böyük arzularla, ümidlərlə yaşayan, tərəqqipərvər qüvvələri təmsil edən Fəxrəddin cismən məğlub olsa da, ona qarşı çıxan, köhnə adət-ənənələrin təmsilçisi olan qüvvələr üzərində mənəvi qələbə qazanır.

Azərbaycan ədəbiyyatında faciənin klassik nümunələrini N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, H.Cavid kimi görkəmli sənətkarlar yaratmışlar.

Felyeton – fransızca "vərəq" deməkdir. Bədii, satirik publisistika janrı kimi, əsasən, qəzet və jurnallarda dərc olunur. Felyetonda satirik istiqamət, ictimai həyatdakı nöqsanların tənqidi əsas yer tutur. Felyeton janrında yazılan əsərlər üçün ağırlı problemlərə münasibət, güclü obrazlılıq, yüksək emosionalıq səciyyəvidir. Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadənin felyetonları bu janrın kamil nümunələridir

Fəxriyyə– qəsidənin bir növü. Bu janrda yazılmış əsərlərdə müəllif öz şairlik qüdrətindən fəxrlə söz açır.

Final – epik və ya dramatik əsərin sonluğu, yekun hissəsi. Əsərin finali razvyazka və ya epiloqla (əgər varsa) üst-üstə düşə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, epiloqun əsərdəki hadisələrlə bağlılığı zəif olur. Ona görə də bir sıra əsərlərdə razvyazkadan sonra hadisələrə münasibət bildirilən hissə epiloq deyil, final sayılır. Personajların gələcək taleyi ilə bağlı epiloq isə final sayılmır, çünki onun süjetdəki hadisələrlə əlaqəsi zəif olur.

Gəraylı – aşıq şeirinin geniş yayılmış janrlarındandır. Dördlük şəklində olan gəraylının hər bəndi 4 misradan, hər misrası 8 hecadan ibarət olur. Bəndlərin qafiyə quruluşu abvb; cccb; qqqb şəklindədir. Son bənddə şair təxəllüsünü söyləyir.

Hürufilik– bu fəlsəfi cərəyanın adı hüruf (hərflər) sözündən götürülmüşdür. Hürufilər ərəb əlifbasının 28 hərfini Allahın təzahür forması sayaraq onları müqəddəsləşdirirdilər. Onlara görə, insanın üzündə "Allah" sözü yazılıb. Hürufiliyin fəlsəfi əsasını maddiliklə ilahiliyin vəhdəti təşkil edir. Yəni Allah təbiətdən, insandan kənarında deyil, onun mahiyyətindədir. Nəsimi, Xətayi kimi şairlərin yaradıcılığında hürufi ideyalarının bədii əksi mühüm yer tutur.

Xəlqilik– bədii əsərdə milli idealın, milli xarakterin əks etdirilməsidir.

İdeya– seçilmiş mövzu, təsvir edilən surətlər, hadisələr vasitəsilə yazıçının oxucuya çatdırmaq istədiyi başlıca fikir, müəllif niyyətidir.

İllüstrasiya – bədii əsərin mətni ilə əlaqədar olan və bu mətnin izahına kömək edən şəkil. Ədəbi əsərlərdə, xüsusən uşaq ədəbiyyatında, dərsliklərdə illüstrasiyadan geniş istifadə olunur. Bu, mətnin asan anlaşılmasına kömək edir.

İnversiya – latın sözüdür, mənası yerdəyişmə deməkdir. Bədii ifadə vasitəsi olan inversiya əsərdə fikrin təsir gücünü artırmaq üçün sözlərin qrammatik ardıcılığının sənətkar tərəfindən qəsdən pozulmasına deyilir. Dilimizin qrammatik normasına görə, xəbər cümlənin sonunda gəlməlidir. Lakin sənətkar bədii əsərdə, xüsusən nəzm əsərində söz sırasını məqsədli çəkildə pozaraq inversiya yaradır.

Çıxır dağ düşünə körpə quzular, Baharın səsinə əks edir sular.

Səhər yuxusundan ayıldır məni Sinəmə sığmayan böyük duyğular.

Səməd Vurğun

Bu bəndin birinci misrasında xəbərin cümlənin əvvəlində, ikinci, üçüncü misralarındakı cümlələrdə isə ortada işlənməsi şeirin bədii təsir gücünü artırmışdır.

Kinayə – bədii ifadə vasitələrindən biri olub, fikrin ifadə tərzinin onun daxili mənasına qarşı qoyulmasına deyilir. Kinayə əvəzinə istehza mənasını verən ironiya termini də işlənir. Kinayə ərəbcə tənə etmək, toxunmaq deməkdir.

Kinayədə obrazın mənfəi cəhəti müsbət mənalı sözlərlə pərdələnərək tənqid olunur. Məsələn, qorxaq adama igid, tənbel adama zəhmətkeş deyilməsi kinayə yaradır.

Klassik – xalq içində şöhrət tapmış böyük yazıçı. Klassik sənətkarların əsərləri öz əhəmiyyətini və tərəvətini heç vaxt itirmir.

Klassik ədəbiyyat – keçmişin və ya müasir dövrün ən dəyərli, nümunəvi ədəbiyyatı. Ümumxalq məhəbbəti qazanan və milli mədəniyyət xəzinəsinə daxil olan ölməz əsərlər müəllifi klassik yazıçı adını alır. Məsələn, Ə.Xaqani, N.Gəncəvi, İ.Nəsimi, M.Füzuli, Ş.İ.Xətayi, M.P.Vaqif, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, H.Cavid və başqa sənətkarlar klassik ədəbiyyatın böyük simalarıdır.

Komediya– dramatik növün janrlarından biridir, yunan dilində şən mahnı, nəğmə deməkdir. Komediya konfliktdə komik xarakter daşıyır, müsbət ideya ilə mənəvi eybəcərliyin qarşılaşması, aralarındakı ziddiyyət gülüş doğurur. Bu gülüş həm yumor, həm də satira səciyyəli ola bilər.

Kompozisiya– bədii əsərdə həyat hadisələrinin bir-biri ilə əlaqələndirilməsinə və müəyyən bir sistemdə qurulmasına deyilir. Əsərin ideya-məzmununun açılmasında onun quruluşu, tərkib hissələrinin düzülüşü, surətlərin əlaqə və münasibətlərinin təşkili, hadisələrin təsviri mühüm rol oynayır. Yazıçı əsərdə surətləri, hadisələri hansı ardıcılıqla, necə təqdim edəcəyinə, süjetin inkişaf tərzinə xüsusi diqqət yetirir. Sənətkarın kompozisiyanın qurulmasında istifadə etdiyi vasitələr rəngarəngdir. Epiqraf, proloq, epiloq, lirik haşiyə (ricət), peyzaj kompozisiyanın ünsürləridir.

Konflikt – həyat ziddiyyətlərinin bədii ədəbiyyatda əks olunmasıdır. Bədii əsərdə süjetin inkişafının, iştirak edənlərin mübarizəsinin əsasını təşkil edən münaqişə, toqquşma konflikt adlanır. Bir-birinə əks mövqedə duran qəhrəmanların bu toqquşması, münaqişəsi süjetin əsasını təşkil edir. Bədii əsərin qəhrəmanlarının xarakteri konflikt vasitəsilə açılır. Lirik, epik, dramatik əsərlərdə bədii konflikt fərqli şəkildə meydana çıxır. Lirik konflikt qəhrəmanın hiss və duyğuları, fərdi daxili aləmi, emosiyalarında, epik konflikt əhvalat və hadisələrin, dramatik konflikt isə daxili və zahiri fəaliyyətin toqquşmasında meydana çıxır. Dramatik konfliktlər janrdan asılı olaraq, komik, dramatik, faciəvi olur və pyesin əsasını təşkil edir.

Kulminasiya – latınca qlumen sözündən olub zirvə, təpə deməkdir. Bədii əsərin süjet xəttində hadisələrin ən yüksək inkişaf mərhələsidir. Əsərin düyün (zavyazka) hissəsində yaranan konflikt kulminasiyada ən yüksək həddinə çatır və bundan sonra açılmaya doğru gedir.

Qafiyə – nəzm əsərində tələffüzcə, səs tərkibi etibarilə bir-birinə yaxın olan sözlərdir. Məsələn: bahar, laləzar. Qafiyənin növləri: tam qafiyə (iki və daha çox hecanın qafiyələnməsi), natamam qafiyə (bir hecanın qafiyələnməsi), daxili qafiyə (misra daxilində yaranan qafiyə), qulaq qafiyəsi (şeyirdə sözlərin tələffüzünə görə qafiyələnməsi).

Qəsidə - lirik növün janrıdır. Daha çox ictimai mövzularda, təntənəli, təmtəraqlı üslubda yazılır, ən azı 15 beytdən, yəni 30 misradan ibarət olur. Qafiyə quruluşu qəzəldəki kimidir: aa, ba, ca, ça, da və s. Qəsidənin minacat, nət, mədhiyyə, fəxriyyə, mərsiyə kimi növləri var.

Qəzəl– lirik növün janrıdır. Daha çox məhəbbət mövzusunda yazılan qəzəl 5-10 beytdən ibarət olur. İlk beyti - mətlə beyt həm qafiyə olur: aa. Digər beytlərin birinci misrası sərbəst, ikinci misrası birinci beytlə həm qafiyə olur, ba, ca, ça, da və s. Qəzəlin son beyti məqtə beyt, ən güclü beyti şah beyt adlanır.

Qitə – ərəbcə parça, hissə deməkdir. Qitə ictimai-siyasi, fəlsəfi məzmununda yazılır. Həcmcə üç beytdən iyirmi beş beytə qədər olan qitə ab, cb, db şəklində qafiyələnir. Qitədə mətlə beyt qafiyələnmir, son beytdə şairin təxəllüsü verilmir. M.Füzulinin “Padişahi- mülk” qitəsi bu janrın ən yaxşı nümunələrindəndir.

Qol– dastanın bitkin bir hissəsidir.

Qoşma – lirik növün dördlük şəklində olan janrıdır. Aşiq şeirində geniş yayılıb. Hər bəndi dörd misradan, hər misrası 11 hecadan ibarət olur. Bəndlərin qafiyə quruluşu abvb; cccb; qqqb şəklindədir. Son bənddə sənətkar öz təxəllüsünü söyləyir. Qoşmada bəndlərin sayı tək (3, 5, 7) olur.

Leytmotiv – almanca “əsas motiv” deməkdir. Leytmotiv əsərdəki aparıcı motiv, obraz, bəzən tez-tez təkrar olunan bədii detaldır. Leytmotiv süjetin ana xətti, əsər boyu qırmızı xətt kimi keçən ovqatdır.

Lirik haşiyə (ricət) – Epik əsərlərdə sənətkarın süjetə subyektiv müdaxiləsi. Ricətdə sənətkar hadisələrə, əhvalatlara, yaxud surətlərə şəxsi münasibətini ifadə edir. Ricət bədii əsərdə tək-cə müəllifin dilindən deyil, obrazların dilindən də verilə bilər. M.Füzuli “Leyli və Məcnun” poemasında qəzəl, qəsidə, rübai və mürəbbə janrlarına müraciət etməklə lirik ricətlərin gözəl nümunələrini yaradıb.

Lirik qəhrəman – şairin yaratdığı bütün lirik əsərləri əhatə edən şərti termdir. Lirik qəhrəmanın daxili aləmi hadisələr, hərəkətlər vasitəsilə deyil, müəyyən şəraitdə keçirdiyi hislər, həyəcanlar, ruhi vəziyyət vasitəsilə açılır. Lirik qəhrəmanla şairin şəxsiyyəti arasında sıx bağlılıq olsa da, bunları eyniləşdirmək olmaz. Lirik qəhrəmanın fikir və həyəcanlarını həmişə mütləq şairin özünün fikir və həyəcanları kimi qəbul etmək doğru deyil.

Lirika– yunan sözüdür. Lira musiqi alətinin adı ilə bağlıdır. Lirika ədəbiyyatın üç əsas növündən (epos, lirika, dram) biridir. Əgər epik, dramatik əsərdə hadisə əsas yer tutursa, lirik əsərdə bu hadisənin sənətkarın qəlbində doğurduğu hiss və həyəcanların ifadəsi ön plana çıxır.

Lirik əsərdə şairin hadisəyə, ətrafda baş verənlərə müsbət münasibətini əks etdirən tərənnümə geniş yer verilir. Tərənnüm ətraf aləmdə baş verənlərin (əşya və hadisələr, təbiət gözəllikləri) təsiri ilə lirik qəhrəmanda yaranan xoş hislərin, sevincin, fərəhin, müsbət fikir və arzuların obrazlı, ahəngdar ifadəsidir. Məsələn, Aşiq Ələsgər “Yaylaq” şeirində doğma yurdun gözəl təbiətini tərənnüm edir, məhəbbət, vürğunluq hislərini çatdırır. Lirik

əsərlərdə müəllifin duyğu və düşüncələrindən, hiss və həyəcanlarından yaranan emosionallıq mühüm yer tutur. Lirik mövzu və məzmunca iki əsas qrupa bölünür: məhəbbət lirikası, ictimai-siyasi lirika. Məhəbbət lirikasında qadına məhəbbət, lirik qəhrəmanın sevgilisinə bəslədiyi səmimi hislər mühüm yer tutur. Vaqifin "Pəri" qoşması qadın gözəlliyinə emosional münasibət ön plana çəkildiyi üçün məhəbbət lirikası nümunəsi sayılır.

İctimai-siyasi lirikada sənətkarın ictimai-siyasi hadisələrə, ictimai quruluşa münasibəti, azadlıq, qəhrəmanlıq, vətəndaşlıq borcu və s. məsələlər öz əksini tapır. Təbiət mövzusunda olan əsərlər təbiət, peyzaj lirikası sayılır.

Litota–bədiifadə vasitəsidir. Yunanca kiçiltmə deməkdir. Təsvir olunan predmet və ya hadisənin ölçüsünün, qüvvəsinin, əhəmiyyətinin əslində olduğu kimi yox, kiçildilmiş şəkildə təqdim olunması litota adlanır. Nağıllarımızda verilən bu misralarda (3-cü misrada) litota var:

Az getdi, üz getdi, Dərə, təpə düz getdi, İynə yarım yol getdi.

Magik realizm – ədəbi cərəyan. Həyatın realist, macəralı təsvirinə magik, mistik, mifoloji, fantastik elementlərin daxil edilməsi.

Mars – dilimizdə "əsgərlikdə yürüş üçün verilən əmr", "dövlət tərəfindən qəbul edilmiş və milləti, dövləti təmsil etmək üçün hazırlanmış musiqi əsəri, nəğmə" mənalarında işlədilir.

Metafor – bədiitəsvir vasitəsi olub köçürmə anlamındadır. Metaforda müəyyən əşyanın əlaməti müqayisə əsasında digər əşyanın üzərinə köçürülür. Məsələn, "təbiət oyandı" metafordur, burada insana aid olan əlamət təbiətin üzərinə köçürülmüşdür. Metafor təşbehə bənzəsə də, aralarında fərq vardır. Təşbehədə həm bənzəyən, həm də bənzədilən işlənir: Buludlar insan kimi göz yaş tökdü. Bu nümunədə təbiət bənzəyən, insan bənzədilən olduğu üçün təşbehədir. Metaforda bənzəyən göstərilir, bənzədilənin isə adı çəkilmir, yalnız əlaməti nəzərə çatdırılır: Buludlar göz yaş tökdü.

Metonimiya – yunan sözüdür, mənası addəyişmə deməkdir. Bədiitəsvir vasitəsi olan metonimiyada bir hadisənin, anlayışın, predmetin adı onunla bağlı olan başqa bir adla əvəzlənir. Məsələn, "Zal onu alqışladı" cümləsində, əslində, zal deyil, zaldakı adamlar nəzərdə tutulur. S.Rüstəm xanlı yazır:

Doğma sözlər üçün darıxan hanı? Deyin, qoy dinləsin: "Danışır Bakı!"

Bu nümunədə Bakıdakı diktör əvəzinə, Bakı sözü işlədilməklə metonimiya yaradılmışdır.

Məcəz – sözün məcazi mənası əsasında yaranan bədiitəsvir vasitələrinə – epitet, təşbeh, metafor, metonimiya, simvola deyilir.

Məclis – ərəbcə "yiğıncaq" deməkdir. Bədiitəsvir bitkin hissəsinə "məclis" deyilir. Dramaturgiyada "məclis" əvəzinə "pərdə" sözü də işlədilir. Məsələn, N.Vəzirovun "Müsbəti-Fəxrəddin" faciəsi məclislər şəklində yazılıb.

Mədhyyə– klassik poeziyada lirik növün janrı. Qəsidənin bu növündə hökmdarlar, yüksək rütbəli şəxslər təntənəli, dəbdəbəli üslubda təriflənir.

Məqalə – məcmuədə, jurnalda, qəzetdə kiçik elmi və ya publisistik yazı.

Məqtə– şeirin (xüsusən qəzəl və qəsidələrin) son beytinə deyilir.

Məliküş-şüəra– Yaxın və Orta Şərqlərdə hökmdarların sarayda yaratdığı şairlər məclisinin başçısı olan söz ustası.

Mənzum roman– nəzm şəklində yazılmış irihəcmli əsər. Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinə daxil olan əksər poemalar mənzum roman da adlanır.

Mərsiyə – ərəbcə matəm şeiri deməkdir. Qəsidənin klassik ədəbiyyatımızda geniş yayılmış bu növündə daha çox görkəmli şəxsiyyətlərin - müqəddəslərin, hökmdarların, qəhrəmanların, sənətkarların ölümündən doğan qəm, kədər hisləri əks olunur.

Məsnəvi– ikilik deməkdir. Misraları aa, bb, cc şəklində qafiyələnən, Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış şeir formasıdır. Məsnəvinin hər beyti bitkin bir fikr ifadə edir. Bu formada yazılan əsərlər mövzu cəhətdən müxtəlif, həcmə qeyri-məhdud olur. Nizaminin "Xəmsə"si, Xətayinin "Dəhnamə" əsəri məsnəvi formasındadır.

Mətlə – şeirin (xüsusən qəzəl və qəsidələrin) ilk beytinə deyilir

Minacat– klassik ədəbiyyatda Allahın tərifinə həsr olunan şeir janrı, qəsidənin bir növü. Klassik poemanın başlanğıcında verilən minacatda şair Allahı tərifləyir, ondan kömək istəyir.

Misradaxili bölgü– ifadə misraların daxilində fasilələrin yaranmasıdır. Heca vəznində yazılmış əsərlərdə misradaxili bölgü zamanı sözlər bütövlük prinsipinə əsaslanır:

İxtilatın şirin, / sözün məzəli, Şəkər gülüşündən / canlar təzəli, Ellər yaraşığı, / ölkə gözəli,
Nə gözəl doğubsan / anadan, Pəri!

Modernizm – ədəbiyyatda XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində yaranmış cərəyandır. Latın dilində modernus müasir, yeni deməkdir. Modernizm klassik romanı bütünlüklə inkar edərək yeni üslub axtarışlarına keçid, ədəbi formalara yeni yanaşma ilə səciyyələnir. Modernizmdə varlığın, hadisələrin subyektiv yozumu, həqiqətin həyatda, cəmiyyətdə deyil, insanın daxili dünyasında axtarılması, psixologizm mühüm yer tutur. Bədbinlik, dünyanın düzələcəyinə inamsızlıq, mövcud varlığın insana əzab, iztirab gətirdiyini iddia etmək bu ədəbiyyatın səciyyəvi xüsusiyyətləridir. Müəllif həyat həqiqətlərini deyil, onun şərtliliyini nümayiş etdirir. Bu zaman əsərin bütövlüyü gözlənilmir, hadisələrin inkişaf xəttinin əvəzinə kiçik epizodlara parçalanmış ayrı-ayrı hissələr təqdim edilir. Bir neçə ədəbi qəhrəmanın təsvir edilən hadisə və faktlara bir-birinə zidd yanaşmaları modernizmdə mühüm yer tutur.

Monoloq– bədiitəsvir əsərdə qəhrəmanın digər surətlərə, yaxud özünə müraciətlə söylədiyi nitqdır. Dramatik əsərdə bəzən monoloq qəhrəmanın tamaşaçılara müraciəti şəklində olur. Monoloq vasitəsilə yazıçı obrazın daxili aləmini,

fikir və düşüncələrini əks etdirir. N.Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” faciəsində Rüstəm bəyin əsərin başlanğıcındakı monoloqu onun dünyagörüşünü, daxili aləmini ifadə edir.

Motiv – fransızca “vadaredici səbəb” deməkdir. Bədii əsərdə aparıcı motivdən– leytmotivdən əlavə, onu tamamlayan, dolğunlaşdıran, əsas ideyanın açılmasına, qəhrəmanın dərinədən dərk edilməsinə zəmin yaradan digər xətlər, motivlər.

Mövzu – yazıçının bədii əsərdə diqqət mərkəzinə çəkdiyi əsas həyati məsələlər, səciyyəvi hadisələrdir. Mövzu əsərin ideyası ilə sıx əlaqəlidir.

Müxəmməs– ərəbcə beşqatlı deməkdir. Lirik növün bu janrında bəndlər beş misradan ibarət olur. İlk bənddə bütün misralar həmqafiyə olur: aaaaa. Sonrakı bəndlər bbbba, ccca şəklində qafiyələnir. Son bənddə sənətkarın təxəllüsü verilir. Bu şeir şəkli əruz vəznindən aşıq yaradıcılığına keçmişdir. Həm əruz, həm də heca vəznində yazılır. Heca vəznində olan müxəmməsin hər misrası 15 və ya 16 hecalı olur. Vaqifin məşhur “Görmədim” şeiri müxəmməs janrında yazılıb.

Müləmmə– ərəb sözüdür, mənası rəngbərəng, bəzəkli deməkdir. Hər beyti bir dildə olan şeir formasıdır. Azərbaycan şairlərinin müləmmələri, adətən, üç dildə – Azərbaycan, ərəb, fars dillərində yazılırdı. Müləmmə, əsasən, qəzəl və məsnəvi formasında olur.

Mürəbbə– ərəbcə dördlük deməkdir. Lirik növün bu janrı, adətən, ictimai-siyasi və məhəbbət mövzularında olur. Mürəbbə 5-7 bənddən, hər bənd dörd misradan ibarət olur. İlk bənd aaaa şəklində, sonrakı bəndlər isə bbba, ccca şəklində qafiyələnir. Sonuncu bənddə müəllifin təxəllüsü verilir.

Müsəddəs– altılıq deməkdir. Hər bəndi altı misradan ibarət olur. İlk bənd aaaaaa şəklində, sonrakı bəndlər bbbbaa, ccccaa şəklində qafiyələnir.

Nəsr– ədəbi yaradıcılığın iki əsas formasından (nəsr, nəzm) biridir. Nəsrin vahidi cümlədir. Nəslə yazılan əsərlər cümlələr və abzaslar şəklində formalaşır. Bu cümlələr ədəbi dil normaları əsasında qurulur, onlarda sözlərin qrammatik sıralanmasının pozulmasına az təsadüf olunur. Nəsrin şeirdən fərqli özünəməxsus ahəngi vardır. Nəsr əsərlərində yazıçı insanların gündəlik həyatını bütün mürəkkəb çoxcəhətliliyi ilə dərk və əks etdirməyə çalışır. Nəsdə süjet, hadisələrin inkişafı daha çox yer tutur.

Nət– Peyğəmbərin qüdrətindən və müqəddəsliyindən bəhs edən şeir janrı, qəsidənin bir növü. Klassik poemalarda minacətdən sonra nət gəlir.

Nəzirə – başqa bir yazıçının bu və ya digər əsərinin təsiri altında, bənzətmə yolu ilə yaradılan əsərə deyilir.

Nəzm – ərəb sözü olub, mənası nizam-intizam deməkdir. Bədii əsərin yazılma formalarından (nəzm, nəsr) biridir. Nəzmlə yazılmış əsərlərdə fikir adi danışmaq formasından fərqli, emosional şəkildə misra, beyt, bəndlərdə ifadə edilir. Nəzm əsərlərinin bir xüsusiyyəti də misralarda söz sırasının pozulması hallarının (inversiyaların) geniş yayılmasıdır. Nəzmin əsas əlamətləri bunlardır: ahəng, ölçü, qafiyə, rədif, bölgü, inversiya.

Novatorluq– Latınca yenilik mənası verən novatorluq ənənə ilə sıx bağlıdır. Həyatda baş verən hadisələrlə, insanların arasında yaranan yeni münasibətlərlə əlaqədar bədii ədəbiyyatda özünü göstərən keyfiyyət dəyişikliyi novatorluq adlanır. Novatorluq ənənələrin üzərində yaranaraq, onları inkişaf etdirərək yeni ənənələrin meydana gəlməsinə zəmin olur.

Novella – hekayənin gözlənilməz sonluqla bitən formasına deyilir. Ə.Haqverdiyevin “Bomba” əsəri gözlənilməz sonluqla bitdiyi üçün novella adlanır.

Ölçü – ədəbiyyatşünaslıqda buna vəzn də deyilir. Ölçü və ya vəzn dedikdə şeirdəki misraların həcmi nəzərdə tutulur. Misraların həcmcə və ahəngcə bərabərliyinin gözlənilməsi vəznin əsas tələbidir.

Personaj – epik və ya dramatik əsərlərdə hadisələrin iştirakçısı; surət, obraz.”Qəhrəman”, “obraz” terminlərindən fərqli olaraq personaj lirik əsərlərə aid edilmir. Bu termin, əsasən, əsərdəki ikinci dərəcəli iştirakçılar haqqında işlədilir.

Peyzaj - bədii əsərdə təbiət təsvirinə deyilir. Məsələn, Xətayi “Bahariyyə”də təbiətin bahar fəslində aldığı gözəlliyi təsvir etmişdir. Peyzaj – fransız sözü olub, mənası yer, ölkə deməkdir. Təbiət təsviri qəhrəmanların xarakterinin, hadisələrin, müəllif fikrinin başa düşülməsində mühüm rol oynayır, anlaşılmasına kömək edir. Bədii əsərdə dağ, meşə, ağac, bulaq, çöl, bulud, heyvan, quş, torpaq, səma və s. təsviri peyzaj adlanır.

Poema– bədii ədəbiyyatın epik-lirik təsvir növlərindən biridir. Poemada həyat hadisələri, obrazların taleyi geniş təsvir edilir. Bəzi poemalarda hadisələrin şairdə doğurduğu hiss və duyğulara daha geniş yer verilir. Belə olanda həmin əsər lirik-epik poema adlandırılır. Bəzən isə, əksinə, əhvalat və hadisələrin təsviri üstünlük təşkil edir, müəllifin hiss və duyğularının ifadəsi arxa plana keçir. Belə əsərlər isə epik-lirik poema hesab edilir. Klassik poeziyamızda poema əvəzinə, məsnəvi, dastan, mənzumə terminlərindən istifadə olunub.

Portret– bədii əsərdə surətlərin zahiri görünüşünün təsvirinə deyilir. Portret insan obrazlarının canlı verilməsinə, onların xarakterinin daha yaxşı açılmasına kömək edir.

Povest – rus dilində povestvovanie sözündən olub, mənası təhkiyə, nəqlətmə deməkdir. Həmişə nəslə yazılan epik növün bu janrı həcm və məzmun tutumuna görə hekayədən böyük, romandan isə kiçik olur. Povest əhvalatların əhatəliyinə və genişliyinə görə romana nisbətən xeyli yığcam olduğundan hadisələr sürətlə inkişaf etməli, bir hadisədən digərinə keçid çevik olmalıdır. Bu cəhəti nəzərə alan yazıçı süjet xəttinin əsasını təşkil edən elə həyati hadisə seçməlidir ki, mahiyyət etibarilə çevikliyə, sürətli inkişafa zəmin yaratsın və miqyas etibarilə povest çərçivəsinə sığsın. Ədəbiyyatımızda M.F.Axundzadənin “Aldanmış kəvakib”, S.Rəhimovun

“Mehman”, İ. Hüseynovun, Anarın, Elçinin povestləri bu janrın bitkin nümunələridir.

Postmodernizm – latın sözüdür, mənası moderndən sonrakı deməkdir. XX əsrdə Avropada yaranan postmodernizm üçün ədəbiyyatın janr və növ çərçivələrinin, gerçəklikdəki qayda-qanunun, əxlaqi-estetik keyfiyyətlərin, ədəbi bədii normaların inkarı, sərbəstliyə meyil səciyyəvidir. Postmodernizmin demodernizm kimi sərhədlərini, xüsusiyyətlərini dəqiq müəyyənləşdirmək çətindir. Postmodernist əsərin müəllifi xotik dünyada mənə axtarışını, ehkamları inkar edir. Onun yazdığı roman da bu axtarışları parodiya şəklində əks etdirir. Əsərin məzmununda vahid ideya bağlılığı gözlənilmir, bədii mətn bir-biri ilə ciddi qarşılıqlı əlaqəsi olmayan parçalardan ibarət olur. Postmodernizmdə ədəbiyyatın idraki, tərbiyəedici rolu inkar edilir, ona intellektual oyun kimi yanaşılır. Postmodernist əsərlər klassik ədəbiyyat nümunələrinə fərqli yanaşma zəminində də yazılır. Ədəbiyyatımızda Kamal Abdullanın “Yarımqıç əlyazma”, “Sehrbazlar dərəsi” romanları postmodernist üslubda yazılmışdır.

Proloq – yunanca pro – əvvəlki + logos – söz. Əsasən, kompozisiyası ilə bağlı olan giriş hissə; ön söz, müqəddimə. Proloqda müəllif oxucunu təsvir olunan hadisələrdən əvvəlki məsələlərlə, yaxud özünün ifadə etmək istədiyi fikirlərlə tanış edir.

Prototip – müəyyən bir obrazın simasında bədii şəkildə ümumiləşdirilən real şəxs. Prototip hər hansı tarixi şəxsiyyət, müəllifin həyatdan yaxşı tanıdığı, yaxud haqqında bildiyi, eşitdiyi bir və ya bir neçə şəxs ola bilər.

Razvyazka – Bədii əsərdə süjet xəttinin kulminasiyadan sonrakı, finaldan əvvəlki mərhələsi, açılma. Bu mərhələdə intriqə bitir, əsərin süjet və məzmununu təşkil edən hadisələr başa çatır, bədii konflikt öz həllini tapır, əsərin ideyası aydınlaşır. Bir çox hallarda razvyazka əsərin finalını təşkil edir, bəzən isə əsər razvyazkasız qalır, yəni süjet xətti kulminasiyada bitir.

Realist metod – sənətkarın bədii əsər yazarkən istifadə etdiyi yaradıcılıq metodlarından biridir. Latınca realis sözüdür, mənası olduğu kimi, həqiqət deməkdir. Realist metodun əsas tələbi həyat hadisələrini olduğu kimi təsvir etməkdir. Bu metodda real hadisələrin təsviri əsas yer tutur.

Realizm (cərəyan) – müəyyən dövrdə realist metodla yazıb-yaradan sənətkarları birləşdirən ədəbi cərəyan. XX əsrin əvvəllərində tənqidi realizm bədii metodunun nümayəndələri (C. Məmmədquluzadə, M. Ə. Sabir, Ə. Haqverdiyev və başqaları) “Molla Nəsrəddin” jurnalının ətrafında birləşmişdilər.

Realizm (metod) – latınca “maddi”, “həqiqi” deməkdir. Ədəbiyyat və incəsənətdə realizm metodu həyatı, varlığı doğru, düzgün, inkişaf prosesində, tipik şəraitdə tipik xarakterlər vasitəsilə əks etdirilməsini əsas götürür. Realizm metodunun əsasında sadəcə faktları, hadisələri, insanları deyil, həyatdakı qanunauyğunluqları əks etdirmək durur. Realizm metodunda yazıçı həyat hadisələrini, onlardakı mühüm cəhətlərin seçilib əks etdirilməsini diqqət mərkəzində saxlayır. XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış M. P. Vaqifin yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızda ilk dəfə erkən realizm meydana çıxmışdır. Zaman keçdikcə bu metod inkişaf etmiş, XIX əsr ədəbiyyatımızda maarifçi realizm, XX əsrin əvvəllərində isə tənqidi realizm ədəbi cərəyanları yaranmışdır.

Remarka – dramatik əsərdə iştirak edən şəxslərin zahiri görkəmi, yaşı, səhnəyə gəlməsi və getməsi, davranışı, hisləri, hərəkətləri, səhnədəki vəziyyət və s. haqqında müəllifin verdiyi izahatdır. Remarka çox zaman mötərizə içərisində verilir, pyesi tamaşaya qoyan rejissor, rolları ifa edən aktyorlar üçün bir göstəriş rolunu oynayır. Remarka pyesi oxuyan oxucular üçün də məlumat, izahat mənbəyi olur.

Replika – əsərdə bir obrazın başqasına cavabı. Dramatik əsərdə aktyorun bu və ya başqa səhnədə söylədiyi son sözlərə də replika deyilir. Bu replikadan (son sözdən) sonra digər aktyor öz rolunun sözlərini deməyə başlayır.

Rədif – misraların sonunda qafiyədən sonra təkrar olunan sözlərdir. Məsələn, M. Ə. Sabirin “Əkinçi” satirasında misralarda qafiyədən sonra gələn “əkinçi” sözləri rədifdir:

Məzlumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!
Qoyma özünü tülkülüyə, adə, əkinçi!

Həm klassik, həm xalq şeiri üslubunda yazılmış əsərlər çox vaxt rədifə əsasən adlandırılır.

Roman Epik növün həcm etibarilə ən böyük janrı. Əsasən, nəslə yazılan irihəcmli epik əsər. İkihissəli roman dilogiya, üçhissəli roman trilogiya adlanır. Roman – fransız sözüdür, vaxtilə roman dilində yazılmış əsərlərə deyilib. Epik növün irihəcmli, mürəkkəb janrı olan roman təhkiyə əsasında yazılır. Romanda həyat hadisələri, insan taleyi geniş, əhatəli şəkildə əks etdirilir. Roman üçün zəngin hadisələr, mürəkkəb əhvalatlar, canlı insan xarakterlərinin bədii lövhələrlə ifadəsi səciyyəvidir. Romanda təsvir edilən hadisələr zaman etibarilə böyük bir dövrü əhatə edir, çoxşaxəli olur, qəhrəmanların sayı çox olur. Qəhrəmanların keçdiyi həyat yolu, arzu və istəkləri, mənəvi axtarışları, hadisələr bütün mürəkkəbliyi, təfərrüatı ilə əks etdirilir. Bu baxımdan roman povest və hekayədən fərqlənir.

Bəzən bir romanın qəhrəmanları iki, üç romanın iştirakçısı olur. İki romandan ibarət belə əsərlər dilogiya, üç romandan ibarət əsərlər trilogiya adlanır. Roman, əsasən, nəslə yazılır. Lakin nəzmlə yazılan romanlar da vardır. Bunlara mənzum roman deyilir. Romanın mövzu baxımından müxtəlif növləri var: tarixi, macərə, ailə-məişət, fəlsəfi və s. Azərbaycan ədəbiyyatında M. S. Ordubadi, Ə. Əbülhəsən, S. Rəhimov, M. İbrahimov, M. Hüseyn, İ. Əfəndiyev, İ. Şıxlı, Anar, Elçin romanın dəyərli nümunələrini yaratmışlar.

Romantika – bədii yaradıcılığın xüsusiyyəti olub həyatın parlaq tərəflərinin, qəhrəmanlığın, əməyin, məhəbbətin, dostluğun və s. yüksək pafosla əks etdirilməsidir. Romantika yalnız romantik metodla deyil, digər bədii metodlarla (realizm və s.) yaradılmış əsərlərdə də özünü göstərir.

Romantizm (cərəyan) – latın sözüdür, mənası “romanlarda olduğu kimi” deməkdir. Romantizm metodu ədəbiyyat və incəsənətdə həyat hadisələrini yüksək ideallar prizmasından, real həyatda olanları deyil, eləcə də sənətkarın arzularını, xəyalında canlandığı həyatı, surətləri əks etdirməsinə əsaslanır. Sənətkar əsərdə öz arzularını,

xəyalında canlandırdıqlarını həyata keçirmək istəyən romantik qəhrəmanların obrazını yaradır. Bu qəhrəmanların arzuları ilə real həyat arasında kəskin ziddiyyətlər olsa da, onlar reallıqla barışmır, romantik ideallarını həyata keçirmək üçün çalışır. Romantik əsərin qəhrəmanı güclü hiss-həyəcanları, yüksək duyğuları, hamının qəbul etdiyi qanunlara kəskin etirazı, barışmazlığı ilə müəllifin öz həyat mövqeyini ifadə edir. Bu qəhrəman coşquntəbiətli, narahat, ipə-sapa yatmazdır. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda romantizm ədəbi cərəyanı yaranıb inkişaf etmişdir.

Romantizm (metod) – latınca romanlarda olduğu kimi deməkdir. Bu yaradıcılıq metodu ilə yazılan əsərlərdə sənətkar həyatda mövcud olanı deyil, arzu olunanı təsvir edir. O, arzuladığı, xəyalında yaratdığı həyatı, müstəsna şəraitdə fəaliyyət göstərən xəyali surətləri təsvir etməklə həyatı dəyişdirib yeniləşdirməyə can atır. Azərbaycan ədəbiyyatında Nizaminin “Xəmsə”sinə daxil olan mənzum romanlar romantizm metodu ilə yazılmış əsərlərin klassik nümunəsidir.

Rübai– lirik növün cəmi dörd misradan ibarət olan, ictimai-əxlaqi, fəlsəfi məzmun daşıyan janrıdır. aaba şəklində qafiyələnir. Həcmcə kiçik olmasına baxmayaraq, dörd misrada bitkin, mənə və ideyaca dərin fikir ifadə edilməlidir. Rübaidə birinci, ikinci, dördüncü misralar həm qafiyə olur, üçüncü misra sərbəst buraxılır. Bəzi rübailərdə misraların dördü də həm qafiyə olur. Rübai əruz vəzninin həzəc bəhrində yazılır. Klassik ədəbiyyatımızda Məhsəti Gəncəvi rübainin böyük ustadı sayılır.

Sarkazm– yunan sözüdür, acı, istehzal gülüş, rişxənd deməkdir. Cəmiyyətdə, insan xarakterində və əməllərindəki nöqsanlara münasibətini sənətkar açıq, satirik mahiyyətli kəskin gülüşlə ifadə edir. Sarkazm komik məzmunlu bədii vasitə kimi istehzaya çox yaxındır, lakin istehzadan fərqli olaraq, sarkazmda yüksək emosional münasibət, inkarçı mövqe, qəti etirazın yüksək pafosla ifadəsi əsasdır.

Satira – müxtəlif ədəbi növ və janrlarda (hekayə, şeir, dram və s.) ictimai həyatdakı mənfilikləri qəzəblə ittiham edən, kəskin surətdə ifşa edən əsərlərə deyilir. Satirada ifşaedici, öldürücü gülüş əsas yer tutur. Satirada sənətkar həyatın eybəcər tərəflərini qəsdən qabardır, mübaliğəli təsvir edir. O, həmin mənfiliklərin insan həyatına, mənəvi dəyərlərə zidd olduğunu göstərməklə oxucunu düşünməyə, mənfi hallara qarşı mübarizə aparmağa sövq edir. Yumor isə islahedici, mərhəmət doğuran gülüşdür. Yumor oxucuda tənqid hədəfinə mərhəmət hissi doğurur.

Sərbəst şeir – əruz və heca vəzninin qaydalarına, tələblərinə riayət edilmədən yazılan şeir. Əgər heca vəznində hecaların sayı, əruz vəznində hecaların keyfiyyəti (uzun-qısalığı) əsas götürülürsə, sərbəst şeirdə bunlar əsas deyildir. Eləcə də sərbəst şeirdə bölgü, qafiyə, bənd, təqti və s. tələblərə ciddi şəkildə əməl edilməsi tələbi yoxdur. Sözlər misralarda səpələnmiş halda olsa da, tələffüzdə ahəng baxımından bir misra təsiri bağışlayır. Sərbəst şeirdə ahəng tarazlığı, əsasən, vurğu, intonasiya vasitəsilə təmin edilir. Sərbəst şeir nümunəsi yaratmaq şairdən böyük istedad, sənətkarlıq tələb edir. XX əsr ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndəsi M.Müşfiqin “Tar” əsəri sərbəst şeirin uğurlu nümunələrindəndir.

Oxu, tar, oxu, tar!..

Səşindən ən lətif şeirlər dinləyim. Oxu, tar, bir qadar!..

Oxu, tar!

Səni kim unudar?

Ey geniş kütlənin acısı, şərbəti – Alovlu sənət!

Simvol – bədii təsvir vasitəsidir. Symbolon yunan sözüdür, mənası şərti işarə deməkdir. Qədim Yunanıstanda insanları uzaq yerlərdə bir-birini tanımağa imkan verən iki yerə bölünmüş çubuğun bir parçasına simvol deyirmişlər. Bəzən simvol əvəzinə ərəb sözü olan rəməz də işlədilir. Rəməz dedikdə fikri işarə ilə ifadə etmək nəzərdə tutulur. Simvol bədii əsərdə müəyyən fikrin, niyyətin sözlə üstüörtülü şəkildə ifadə olunmasına deyilir. Məsələn, S.Vurğunun “Vaqif” dramında misri qılınc mübarizə simvolu kimi təqdim olunur. Şairin həmin əsərdə Vaqifin Qacara müraciətlə dediyi “Günəşdən gizlənən yarasalardır” misrasında günəş işığın, həyatın, yarasa isə qaranlığın simvolu kimi təsvir edilir. R.Rzanın “Çinar” şeirində çinar məğrurluğun, əyilməzliyin, torpağa bağlılığın simvolu kimi işlənilir. Bədii ədəbiyyatda tülkü hiyləgərliyin, canavar acgözlüyün, qoyun avamlığın, göyərçin sülhün simvolu kimi təqdim edilir. Bədii ədəbiyyatda hamı tərəfindən qəbul edilmiş simvollarla yanaşı, istedadlı sənətkarların fərdi yaradıcılığının məhsulu olan simvollar da vardır. Onun mənası sənətkarın poetik dünyasına, təmsil etdiyi ədəbi cərəyanın mahiyyətinə nüfuz etdikdə açılır. Məsələn, Əlibəy Hüseynzadə “qırmızı qaranlıq” deyəndə xalqların işıqlı azadlıq, müstəqillik arzularını boğan qırmızı bayraqlı bolşevik rejiminin şər mənbəyi olduğunu simvolik şəkildə ifadə etmişdir.

Sinekdoxa – yunan sözü olub “fərzətmə” deməkdir. Metanimiyanın bir növüdür. Bütün sinekdoxalar metonimiya ola bildiyi halda, bütün metonimiyalar sinekdoxa ola bilmir. Sinekdoxa bir hissənin, əlamətin bütöv varlığı, tamı əvəz etməsinə deyilir. S.Rəhimov “Mehman” povestində “Qaloşlu adam” ifadəsini prokurorluğun şər xislətli xidmətçisi olan qoca haqqında işlətməmişdir.

Sosialist realizmi – sovet ədəbiyyatının əsas yaradıcılıq metodu. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ölkədə ədəbiyyatın xarakteri dəyişməyə başlamış, bədii düşüncədəki milli və maarifçi idealları, demokratik baxışları tədricən sosialist ideyaları əvəzləmişdir. Sovet ədəbiyyatının əsas yaradıcılıq metodu olan sosialist realizmi anlayışı rəsmi şəkildə 1934-cü ildə meydana çıxmışdı. Bu yolla bədii yaradıcılıqda sosializm ideyalarının tərənnümü genişləndirilmiş, ədəbiyyat sovet ideologiyasının əsas təbliğatını həyata keçirməyə istiqamətləndirilmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində qələm sahiblərindən ideoloji tələblərə, sinfilik prinsipinə uyğun olaraq, öz əsərlərində

zəhmətkeşləri sosializm ruhunda tərbiyə etmək, kommunizmə inam aşılamaq, sovet vətənpərvərliyini, beynəlmiləlçilik ideyalarını əks etdirmək tələb olunurdu.

Sufizm– orta əsrlər islam Şərqiində geniş yayılmış dini təriqət, mənəvi-əxlaqi düşüncə və davranış sistemidir. Sufi ərəb sözü olub qaba yundan hazırlanmış parça mənası verir. İlk sufilər zənginlikdən uzaq sadə həyat yaşadıklarını bildirmək, başqalarından fərqli qrup olduqlarını göstərmək üçün yun paltar geyinirdilər. Sufilər nəfsə uymamağı, dünyadakı həvəslərdən uzaqlaşib mənəvi təmizlənməklə Allaha qovuşmağı öz məqsədlərinə çevirmişdilər. Orta əsrlər Azərbaycan klassik ədəbiyyatında sufizm ideyaları geniş əks olunmuşdur. Məsələn: İ. Nəsimi, Ş. Xatayinin şeirlərində sufi ideyalar öz əksini tapmışdır.

Surət (obraz) – bədii əsərdə yazıçının yaratdığı obrazdır. Əsas surət, epizodik surətlər deyərək iki yerə bölünür. Bədii əsərdə insan surətləri ilə yanaşı, təbiət, heyvan, əşya surəti də yaradıla bilər.

Süjet– bədii əsərdə hadisələrin müəyyən xətt üzrə inkişaf etdirilməsinə deyilir. Süjet fransız sözü olub, əsərdə təsvir olunan mahiyyət və hadisə deməkdir. Süjet xəttinin inkişafında beş əsas mərhələ var:

1. **Ekspozisiya**– (bədii müqəddimə, bədii zəmin, giriş) gələcəkdə baş verəcək hadisələrin təməli qoyulur. Hadisənin baş vermə şəraiti aydınlaşdırılır.
2. **Zavyazka (düyün)** – vəziyyətin getdikcə mürəkkəbləşməsinə, hadisələrin inkişafında maneə, düyün yarandığını göstərir.
3. **Kulminasiya (zirvə nöqtəsi)**– hadisələrin, ziddiyyətlərin ən yüksək inkişaf nöqtəsinə çatdığını göstərir.
4. **Razvyazka (açılış)** – ziddiyyətlərin tədricən aradan qalxdığını, hadisələrin, düyünün açılmağa doğru getdiyini göstərir.
5. **Final**– (bədii sonluq) hadisələrin müəyyən sonluğa çatmasıdır.

Tarixi mənzumə– mövzusu tarixdən götürülmüş əsər. Nəzmlə yazılan süjetli lirik və ya epik şeir.

Təbiət surəti – əsərdə təbiət mənzərəsinin təsvirinə deyilir. Təbiət mənzərəsinin təsviri peyzaj da adlanır.

Təcnis – ərəb sözüdür, mənası eynicinsli deməkdir. Lirik növün bu janrının qafiyə sistemi qoşmadakı kimidir. Birinci bəndi abvb, sonrakı bəndlər cccbddb şəklində qafiyələnir. Lakin qoşmadan fərqli olaraq, təcnisdə qafiyələr cinaslardan - fonetik tərkibinə, səslənməsinə görə eyni, mənaca müxtəlif olan sözlərdən ibarət olur. Cinas qafiyələr fikri daha təsirli, emosional çatdırmağa imkan verir.

Təcnisin müxtəlif növləri var. Cığalı təcnisdə hər bir bəndin içində dörd misralıq bayatı verildiyi üçün bənddəki misraların sayı səkkiz olur. Ayaqlı təcnisdə bəndlərin sonuna “ayaq”, “artırma” adlanan beş-altı hecalıq misra əlavə olunur. Dodaqdəyməz təcnisdə b, p, m - qoşa dodaq samitləri işlədilməyi üçün dodaqlar bir-birinə dəymir.

Təhkiyə– epik əsərlərdə (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) hadisə oxucuya təhkiyə (danışmaq, söyləmək, nağıl etmək) yolu ilə çatdırılır. Əsərdəki hadisələr ya müəllifin, ya da qəhrəmanın dilindən nağıl edilə bilər.

Təxəllüs – sənətkarların özlərinə seçdikləri poetik ad, yaradıcılıq ləqəbidir.

Təkrir – Bədii ifadə vasitəsidir. Bədii əsərdə eyni sözün, söz qrupunun, ifadənin məqsədli şəkildə təkrar olunmasına deyilir. Təkririn iki növü var: anafora və epifora; anafora – misranın, cümlənin əvvəlində işlənən təkrirdir; epifora – misranın, cümlənin sonunda işlənən təkrirdir.

Tənqidi realizm – ədəbiyyatda hadisələrin dərin və əsaslı bədii dərk, cəmiyyətin inkişafına yeni bir təkən verən, insanın vətəndaşlıq mövqeyini diqqət mərkəzinə çəkən ədəbiyyat. Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan tənqidi realizminin banisidir. **Tərcibənd**– lirik növün bu janrı qafiyələri müxtəlif olan bir neçə bənddən ibarət olur.

Birinci bəndin sonundakı beyt digər hissələrin də sonunda təkrar işlədilir.

Tərənnüm– bədii əsərdə hadisələrin, qəhrəmanın hərəkətlərinin, təbiət gözəlliklərinin yaratdığı xoş hislərin, müsbət arzu və istəklərin obrazlı, ahəngdar ifadəsidir.

Tərkibənd– klassik şeirformalarından biridir. Tərkibənddə hər bəndin sonunda misraları həm qafiyə olan beyt verilir. Hər bəndi altı misradan iyirmi və daha çox misrayadək olan tərkibəndlər var. Qafiyələnmə qaydası müxtəlifdir. Bəndlərdəki beytlər aabbccdd və ya aabaca da şəklində qafiyələne bilər.

Təsvir– bədii əsərdə hadisənin, qəhrəmanın, əşyanın, təbiət mənzərəsinin əlamətlərinin sözlə ifadəsidir.

Tragikomediya – faciə və komediya ünsürlərini özündə birləşdirən dramatik əsər. İlk tragikomediya C. Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsəridir.

Tuyuq– türkçə duyğu, duymaq sözündəndir. Hikmətamiz məzmun daşıyan tuyuq dörd misradan ibarət olur, aaba şəklində qafiyələnir. Əruzun rəməl bəhrində yazılır. Klassik ədəbiyyatımızda Qazi Bühranəddin öz tuyuqları ilə məşhurdur.

Vulqar sosiologizm – bədii yaradıcılığın (yazıçının) iqtisadi və sinfi münasibətlərdən asılı olduğunu iddia edən baxışlar sistemi.

Zavyazka– Bədii əsərdə ekspozisiya ilə kulminasiya arasında gələn süjet mərhələsi; düyün, rəbt. Əsasən, nəsr və dramatik əsərlərdə özünü göstərir. Zavyazka ziddiyyətlərin başlanması, hadisələrin, surətlərin qarşılaşdırılması, toqquşması ilə yaranır və yazıçı ideyasına, məqsədinə xidmət edir.

AZƏRBAYCAN	47
MEHDİ HÜSEYN	48
ODLU QILINC	48
MİRZƏ İBRAHİMOV	51
AZAD	51
BƏXTİYAR VAHABZADƏ	54
VƏTƏNDAŞ	54
MİKAYIL MÜŞFİQ	55
ƏLİAĞA KÜRÇAYLI	56
QARANQUŞ	56
ÇİNGİZ AYTMA TOV	57
MANQURT	57
HİKMƏT ZİYA	61
KƏRGƏDAN VƏ QARIŞQA	61
ABBASQULU AĞA BAKIXANOV	62
HİKMƏTİN FƏZİLƏTİ	62
VIII SİNİF	70
QAZAN BƏYİN OĞLU URUZ BƏYİN DUSTAQ OLDUĞU BOY	71
XAQANI ŞİRVANİ	76
GƏNCLƏRƏ NƏSİHƏT	76
NİZAMİ GƏNCƏVİ	77
SULTAN SƏNCƏR VƏ QARI	77
ŞAH İSMAYIL XƏTAYI	79
BAHARIYYƏ	79
MƏHƏMMƏD FÜZULİ	80
SÖZ	80
KOROĞLU İLƏ BOLU BƏY	82
MOLLA PƏNAH VAQİF	90
HAYIF Kİ, YOXDUR...	90
QASIM BƏY ZAKİR	91
DURNALAR	91
AŞIQ ƏLƏSGƏR	92
DAĞLAR	92
SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ	93
QAFQAZ MÜSƏLMANLARINA XİTAB	93
CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ	94
QURBANƏLİ BƏY	94
MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR	103
ƏKİNÇİ	103
ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV	104
BOMBA	104
MƏHƏMMƏD HADİ	105
“TÜRKÜN NƏĞMƏSİ”	105
HÜSEYN CAVİD	106
“ANA” (İXTİSARLA)	106
IX SİNİF	122
ƏN YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI	122
ƏHMƏD CAVAD	123
AZƏRBAYCAN BAYRAĞINA	123
CƏFƏR CABBARLI	123
ANA	123
İCTİMAİ-SİYASİ ZİDDİYYƏTLƏR VƏ REPRESSİYA DÖVRÜNDƏ ƏDƏBİYYAT	125
ALMAS İLDIRIM	125
ƏSİR AZƏRBAYCANIM	125
MİKAYIL MÜŞFİQ	126
HƏYAT SEVGİSİ	126
I MƏRHƏLƏ, III DÖVR	127

SƏMƏD VURĞUN	127
ANANIN ÖYÜDÜ	127
SÜLEYMAN RÜSTƏM	128
TƏBRİZİM	128
ERNEST HEMİNQUEY	130
QOCA VƏ DƏNİZ	130
MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYAR	135
HEYDƏRBABAYA SALAM (İXTİSARLA)	135
MİRZƏ İBRAHİMOV	139
GƏLƏCƏK GÜN	139
MİLLİ ÖZÜNƏQAYIDIŞ DÖVRÜNDƏ ƏDƏBİYYAT	145
RƏSUL RZA	146
ÇINAR ÖMRÜ	146
İSMAYIL ŞIXLI	147
NAMƏRD GÜLLƏSİ	147
İSA HÜSEYNOV	151
ZƏHƏR	151
MƏMMƏD ARAZ	154
ƏSGƏR MƏKTUBU	154
ƏLİ KƏRİM	155
QAYTAR ANA BÖRCÜNÜ	155
ANAR	156
KEÇƏN İLİN SON GECƏSİ	156
ELÇİN	165
TALVAR	165
MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ ƏDƏBİYYAT	169
QILMAN İLKİN	170
İNTİQAM	170
BƏXTİYAR VAHABZADƏ	172
İSTİQLAL	172
XƏLİL RZA ULUTÜRK	175
QAYTAR MƏNİM QÜDRƏTİMİ, AZƏRBAYCAN!	175
X SİNİF	177
QƏDİM DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI	180
SALUR QAZANIN EVİNİN YAĞMALANDIĞI BOY	182
NİZAMİ GƏNCƏVİ	189
İSKƏNDƏR NƏMƏ	189
DASTANIN XÜLASƏSİ VƏ İSKƏNDƏRİN CAHANGİRLİK TARİXİ	189
ORTA DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI	195
İMADƏDDİN NƏSİMİ	196
SİĞMAZAM QƏZƏLİ	197
ŞAH İSMAYIL XƏTAYI	198
DƏH NƏMƏ	199
MƏHƏMMƏD FÜZULİ	203
MƏNİ CƏNDAN USANDIRDI QƏZƏLİ	205
LEYLİ VƏ MƏCNUN	206
YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI I MƏRHƏLƏ (XVII-XVIII ƏSRLƏR)	211
HƏMZƏNİN QIRATI QAÇIRMASI	213
MOLLA PƏNAH VAQİF	225
PƏRİ	226
YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI II MƏRHƏLƏ (XIX ƏSR)	226
ABBASQULU AĞA BAKIXANOV	227
MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH	227
XURŞİDBANU NATƏVAN	228
İSMAYIL BƏY QUTQAŞINLI	228
QASIM BƏY ZAKİR	229
BADİ-SƏBA, MƏNİM DƏRDİ-DİLİMİ	229

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ	230
HEKAYƏTİ-MÜSYÖ JORDAN HƏKİMİ-NƏBATAT VƏ DƏRVIŞ MƏSTƏLİ ŞAH CADUKÜNİ-MƏŞHUR	231
ALDANMIŞ KƏVAKİB	237
AŞIQ ƏLƏSGƏR	243
DAĞLAR	244
SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ.....	245
GUŞ QIL.....	246
NƏCƏF BƏY VƏZİROV.....	247
MÜSİBƏTİ –FƏXRƏDDİN	248
XI SİNİF	258
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA TƏNQİDİ REALİZM VƏ ROMANTİZM DÖVRÜ	258
ROMANTİZM.....	258
CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ.....	259
“AZƏRBAYCAN”, “CÜMHURİYYƏT”	260
ANAMIN KİTABI	261
MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR.....	269
NEYLƏRDİN, İLAHİ?	271
HÜSEYN CAVİD.....	273
HƏYATI	273
İBLİS	274
ƏHMƏD CAVAD	285
SƏSLİ QIZ.....	286
MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYAR	290
TÜRKÜN DİLİ.....	292
SOVET DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI	293
MİRZƏ İBRAHİMOV	294
CƏFƏR CABBARLI	295
OQTAY ELOĞLU	297
SƏMƏD VURĞUN	302
VAQİF	303
RƏSUL RZA.....	315
QIZILGÜL OLMAYAYDI.....	316
MİR CƏLAL	320
AÇIQ KİTAB.....	321
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ ÖZÜNÜDƏRKƏ QAYIDIŞ VƏ İSTİQLALÇILIQ MƏRHƏLƏSİ	327
MİLLİ İSTİQLAL ƏDƏBİYYATI	328
İLYAS ƏFƏNDİYEV	328
“XURŞİDBANU NATƏVAN”	329
İSMAYİL ŞİXLİ	337
DƏLİ KÜR	338
MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ ÇOXMETODLU AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI.....	342
BƏXTİYAR VAHABZADƏ	343
ŞƏHİDLƏR	344
ÇİNGİZ AYTMATOV	347
GÜN VAR ƏSRƏ BƏRABƏR	347
MİQ VƏ SERTİFİKASİYAYA HAZIRLAŞANLAR ÜÇÜN ƏLAVƏLƏR	352
DƏRZİ ŞAĞİRDİ ƏHMƏD.....	352
BAYRAM HƏSƏNOV	356
İKİ BALA.....	356
ELÇİN HÜSEYNBƏYLİ	357
NƏVƏ	357
ƏNVƏR MƏMMƏDXANLI.....	360
QIZIL QÖNÇƏLƏR.....	360
ƏNVƏR MƏMMƏDXANLI “QIZIL QÖNÇƏLƏR”	361
İMADƏDDİN NƏSİMİ.....	362
AĞRIMAZ.....	362

ABDULLA ŞAİQ.....	362
ANABACI.....	362
YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLI.....	364
ZEYBƏK QIZI.....	364
MİR CƏLAL.....	367
VƏTƏN YARALARI.....	367
ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ.....	371
ƏLAVƏLƏR.....	381
ƏDƏBİYYATIMIZDA İLKLƏR.....	382
XRONOLOGİYA.....	383
QISA ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ TERMİNLƏRİ LÜĞƏTİ.....	387

Çapa verilib: 10.08.2021
Tiraj: 500

Redaktor: Vüsalə Babayeva (Təhsil eksperti)
Korrektor: Hüseynova Bahar Hüseyn qızı

Dizayner: Emin Əsgərov

Müəllif hüquqları qorunur

Müəlliflərlə əlaqə: 077 561 11 86

Qiyməti 10 m.

Müəlliflər:

Qəzənfər Oğuzbəy
Turan-Türk hazırlıq
kurslarının direktoru

Səadət (Gülarə) İsmayılova
Gəncə şəhəri 14 saylı tam
orta məktəbin müəllimi

Əli Quliyev
Beyləqan rayon Dünyamalılar
kənd 1 saylı tam
orta məktəbin müəllimi

Rəyçi:
Nabatalı Qulamoğlu (Təhsil eksperti)

Yığıcı və dizayner:
Günəl Rəhimova
Əfqan İsmayılov

Müəllif hüquqları qorunur
Müəlliflərlə əlaqə: 077 561 11 86

Yaqut Mustafayeva
Ağdaş şəhər 1 saylı orta məktəbin
müəllimi, əməkdar müəllim

Ülviyyə Əvəz Əliyeva
Cəlilabad şəhəri 8 saylı
məktəb-liseyin müəllimi

Gültəkin (Ağalı) Ağaverdiyeva
Quba şəhər 4 saylı məktəb-liseyin
və texniki təmayüllü liseyin müəllimi.

5-11

Ədəbiyyat

